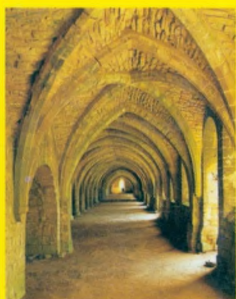
ILIUSTRUOTAS ENCIKLOPEDINIS ŽINYNAS

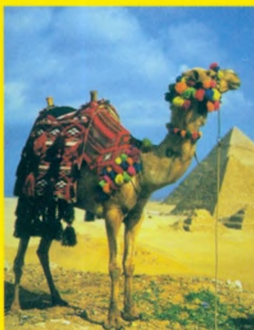

Moksleiviams, studentams

ILIUSTRUOTAS ENCIKLOPEDINIS ŽINYNAS

Moksleiviams, studentams

UDK 030
Il-32

Sudarė *Danguolė Gudonavičienė*

Nijolė Ankudavičienė, Vilma Diržytė, Larisa Gražienė, Jolanta Markevičienė, Vilma Mažeikienė, Nijolė Svitojienė, Gražina Šedvydienė, Liudvikas Tolvaišis

Konsultantas dr. *Vidas Stakėnas*

Redaktorės: *Danguolė Žalionienė, Asta Kristinavičienė*

ISBN 9955-527-13-7

Įžanga

"Iliustruotas enciklopedinis žinynas" skiriamas vidurinių mokyklų mokiniams ir aukštesniųjų mokyklų studentams.

Šiame informaciniame leidinyje pateikiama reikalingiausių žinių iš įvairių sričių: mokslo ir technikos, žemės ir kosmoso, meno ir kultūros, sporto ir laisvalaikio, istorijos ir politikos, religijos, geografijos, medicinos, žiniasklaidos.

Antraštinių pavadinimų skaičius apie 12 000. Žinynas praturtintas daugiau nei 1 000 iliustracijų, pateikti spalvoti žemėlapiai bei valstybių simboliai.

Santrumpos

Tekste kai kurie žodžiai trumpinami.

a.	— amžius
amerik.	— amerikietis
arab.	— arabų
archit.	— architektūra
astr.	— astronomija
bažn.	— bažnytinis
biol.	— biologija
buh.	— buhalterija
chem.	— chemija
cm	— centimetras
D.	— Didžioji
d-metis	— dešimtmetis
el.	— elektra
fil.	— filosofija
fizik.	— fizika
fiziol.	— fiziologija
flamand.	— flamandų
fot.	— fotografija
g.	— gimė
g	— gramas
geogr.	— geografija
geol.	— geologija
geom.	— geometrija
germ.	— germanų
gyv.	— gyventojai
gram.	— gramatika
ha	— hektaras
hebr.	— hebrajų
integr.	— integracija
isp.	— ispanų
istor.	— istorinis
ital.	— italų
jap.	— japonų
JAV	— Jungtinės Amerikos Valstijos
k.	— kalba
kar.	— karinis
km	— kilometras
kg	— kilogramas
kt.	— kitas, kitkas
komp.	— kompiuteris
LDK	— Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
lit.	— literatūra
liet.	— lietuvių
lot.	— lotynų
m	— metras
m. po Kr.	— metai po Kristaus
m. pr. Kr.	— metai prieš Kristų
magn.	— magnetinis
mat.	— matematika
mech.	— mechanika
med.	— medicina
min.	— minutė
miner.	— mineralogija
mit.	— mitologija
ml	— mililitras
mln.	— milijonas
mlrd.	— milijardas
mong.	— mongolų
muz.	— muzika
nac.	— nacionalinis
ntk.	— neteiktinas
pab.	— pabaiga
pan.	— panašiai
ped.	— pedagogika
polit.	— politikos terminas
pr.	— pradžia
pranc.	— prancūzų
pvz.	— pavyzdžiui
relig.	— religija
rom.	— romėnų
santr.	— santrumpa
sek.	— sekundė
sen.	— senovės
sk.	— skaityti
sport.	— sportas
t.	— tomas
t. t.	— taip toliau
techn.	— technika
teis.	— teisės terminas
tikr.	— tikrasis
tūkst.	— tūkstantis (-čiai)
t-metis	— tūkstantmetis
val.	— valanda
vand.	— vandenynas
valst.	— valstybė
vid.	— viduryje
vyr.	— vyriausias
vok.	— vokiečių
ž. ū.	— žemės ūkis
žr.	— žiūrėk
Δ	— sąvokos kartojimas
→	— nuoroda į informaciją

A

A, a: 1. raidė, vartojama žymėti balsiui, tariamam trumpai (*ràsti, gàlva*) ir žodžio kamiene ilgai (*lãpė, mãtė*); **2.** muz. garso *la* raidinis pavadinimas; **3.** tarptautinių žodžių priešdėlis, reiškiantis šakniniu žodžiu nusakytos savybės neigimą arba nebuvimą, pvz., *asimetrija*.

Ą, ą, raidė, vartojama žymėti ilgai tariamam balsiui (*ką̃sti, šą̃la, žąsìs, rañką*).

AB (akcinė bendrovė), vienos įmonės vertybinių popierių savininkų susivienijimas, siekiant gauti akcinės bendrovės pelno dalį.

abãkas: 1. skaičiavimo lenta, skaitytuvų prototipas, naudota sen. Egipte, Graikijoje, Romoje; **2.** viršutinė kapitelio dalis — dekoratyvinis architektūros elementas (dažniausiai keturkampės plokštės pavidalo); **3.** asmeninių kompiuterių taikomųjų programų paketas įvairiems uždaviniams spręsti. Pav.

abãtas(-ė), katalikų vienuolyno viršininkas(-ė).

abatijà, abato valdomas katalikų vienuolynas.

Ãbelis, Biblijos personažas — Adomo ir Ievos jaunesnysis sūnus, Kaino brolis.

abitūrà, baigiamieji vidurinės mokyklos egzaminai.

abonemeñtas, teisė tam tikrą laiką kuo nors naudotis, pvz., *biblioteka, telefonu, vieta teatre*.

aboneñtas, kas turi abonementą.

abordãžas, senoviškas jūrų kautynių būdas, kada du ar daugiau laivų susikabina bortais.

aborigènai, senieji Australijos gyventojai → čiabuviai. Šiandien jų dar yra apytikriai 230 tūkst. Dalis vis dar tradiciškai gyvena tuose kraštuose, kur plyti nederlingos lygumos, kur visada karšta, tačiau daugelis jau persikėlė į miestus. Pav.

abòrtas, priešlaikinis nėštumo nutrūkimas per pirmąsias 28 nėštumo savaites arba dirbtinis jo nutraukimas.

Abraõmas, Biblijos personažas, senasis žydų patriarchas, garbinamas judėjų, krikščionių ir musulmonų, be to, laikomas begalinio tikėjimo ir ryžtingo aukojimosi pavyzdžiu.

abrãzija: 1. jūros, ežero, tvenkinio krantų ir priekrantės irimas nuo bangų; **2.** dugno irimas nuo vandens srovių. Pav.

Abrùcis, kitaip Abrucio Apeninai, kalnai Italijoje, aukščiausia ir plačiausia Apeninų dalis. Aukščiausias kalnas — Monte Velino (2487 m). Šlaitai statūs. Nacionalinis parkas.

abscèsas, → p ū l i n ỹ s.

abscìsė, viena iš dviejų Dekarto koordinačių.

absoliùtas, idealistinėje filosofijoje — antgamtinis, dvasinis, nekintamas pasaulio pagrindas (absoliutinė dvasia, absoliutinė idėja, absoliutinis Aš, Dievas).

absoliùtinės téisės, subjektyvinės teisės, kurias atitinka neriboto skaičiaus asmenų pareigos, pvz., *autoriaus* Δ, *išradėjų* Δ, *nuosavybės* Δ. Visi asmenys privalo susilaikyti nuo šių teisių pažeidimo.

absoliutùsis aũkštis, vietos aukštis, matuojamas nuo vandenyno lygio. Lietuvoje matuojamas nuo Baltijos jūros lygio.

absoliutùsis nùlis, riba, prie kurios artėja intensyviai šaldomo kūno temperatūra (–273,16°C).

absoliutìzmas: 1. fil. pažiūra, kad tiesa, gėris ir grožis yra objektyvūs, nekintami, absoliutūs, nepriklauso nei nuo pažinimo subjekto, nei nuo pažinimo sąlygų; **2.** valst. valdymo forma, kai aukščiausioji valdžia neribotai priklauso monarchui.

absoliutùs: 1. besąlygis, neribotas, nesantykinis, nepriklausomas; **2.** visiškas, tobulas, pilnas, užbaigtas.

absolveñtas, asmuo, baigęs specialiąją vidurinę arba aukštąją mokyklą ir gavęs atitinkamą diplomą.

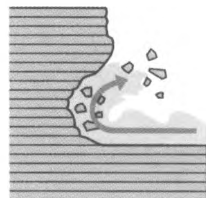
absorbúoti, sugerti, susiurbti.

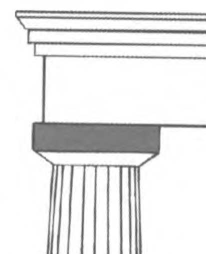
abstineñcija: 1. visiškas alkoholinių gėrimų nevartojimas; **2.** lytinis susilaikymas.

abstrahúoti, mintimis išskirti bei apibendrinti esmines objektų savybes ir santykius, sudaryti abstrakcijas.

abstrãkcija, bendroji sąvoka, dėsnis, modelis, teorinis apibendrinimas kaip abstrahavimo rezultatas.

abstrakcionìzmas, XX a. modernistinės dailės kryptis, kai tapyba, skulptūra ir grafika nevaizduoja realių daiktų, suabsoliutina meninės formos elementus (liniją, dė-

Abrazija

Abakas

Aborigenai

mę, spalvą, faktūrą). Abstrakcionistai savo kūriniuose reiškia subjektyvias mintis, emocijas ir pasąmonės impulsus, stengiasi kurti tikrovei tolimą "savąjį pasaulį". Pirmą abstrakčią, nieko nevaizduojančią akvarelę 1910 nuliejo V. Kandinskis.

absùrdas: 1. beprasmybė, prieštaringas ar visai prasmės neturintis teiginys, reiškinys; **2.** nesąmonė, niekai.

abù, musulmonų šalyse sudėtinė asmenvardžio dalis, reiškianti *tėvas*.

Abù Simbèlis, uolose iškirsta Ramzio II šventykla Egipte, kuri iškilo XII a. pr. Kr. Statant Asuano užtvanką šventykla atsidūrė po vandeniu, tačiau 1964–1968 buvo perkelta į aukštesnę vietą. Pav.

Abu Simbelis

V. Adamkus

a cappella (sk. a *kapela*), choro dainavimas be muzikinių instrumentų pritarimo.

accelerando (sk. *ačelerando*), muzika greitinant tempą.

achãjai, viena žymiausių sen. gr. genčių; II a. pr. Kr. pradžioje atsikraustė iš Tesalijos į Peloponesą. Homeras visus graikus vadino Δ.

Achìlas, sen. gr. Trojos karo karžygys, mirmidonų valdovo Pelėjo ir jūrų nimfos Tetidės sūnus, Homero "Iliados" personažas. Jo kūne buvo tik viena sužeidžiama vieta — kulnas. Dabar "Achilo kulnu" vadinama kuri nors žmogaus silpnybė, pažeidžiama vieta.

ãctas, vandeninis acto rūgšties tirpalas, naudojamas konservuoti.

actèkai, indėnų tauta, gyvenusi dabartinėje Šiaurės Amerikos teritorijoje, Meksikos aukštikalnėse. Δ buvo civilizacijos pradininkai, XII a. atkeliavę į Meksikos slėnį iš šiaurės ir sukūrę galingą imperiją. 1325 Δ pastatė nuostabų Tenočtitlano miestą su karališkais sodais ir šventyklomis. Δ statė didžiules piramides su šventyklomis viršuje, kur žyniai aukodavo žmones, nes tikėjo, kad auka numaldanti dievus. 1519–1521 ispanų konkistadorai pavergė Δ. Paskutinį Δ imperatorių Montesumą II nužudė jo paties žmonės ir Δ imperija žlugo.

adagio (sk. *adadžo*): **1.** lėtas muz. tempas; **2.** klasikinio šokio forma.

adaptãcija: 1. žmogaus ar gyvūnų prisitaikymas prie kintančių ar naujų gyvenimo sąlygų; **2.** organizmo ar jo organų prisitaikymas prie aplinkos; **3.** kūrinio teksto supaprastinimas, pritaikymas pradedantiems mokytis užsienio kalbos moksleiviams, vaikams; **4.** prozos ar poezijos kūrinio pritaikymas scenai.

adãpteris, prietaisas mechaniniams virpesiams keisti elektriniais, atkuriant garso mechaninį įrašą.

adekvatùs, tolygus, tapatus, visiškai atitinkantis.

Adam̃kus, Valdas (g. 1926), LR Prezidentas nuo 1998. Karo metais dalyvavo rezistencinėje veikloje. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1949 atvyko į JAV. 1951 vedė Almą Nutautaitę. Aktyviai dalyvavo išeivijos visuomeninėje ir politinėje veikloje. Buvo aktyvus sporto renginių dalyvis ir organizatorius. 1981 tapo Vidurio Vakarų (JAV) Aplinkos apsaugos agentūros administratoriumi. 1993 buvo kandidato į LR prezidentus S. Lozoraičio rinkimų kampanijos vadovas. 1998 išrinktas LR Prezidentu. Daugelio pasaulio universitetų garbės daktaras. Pav.

Ãdleris (Adler), Alfredas (1870–1937), austrų gydytojas psichologas, → Z. Froido bendradarbis, "individualiosios psichologijos" pradininkas.

administrãcija: 1. valstybinė valdymo organų sistema; **2.** vadovaujantis organizacijos, įmonės, įstaigos personalas; **3.** atsakingieji rengėjai, tvarkytojai.

administrãcinė téisė, taisyklių ir normų, reguliuojančių valst. administracijos veiklą, visuma.

admirõlas: 1. karinio jūrų laivyno aukščiausiųjų vadų karinis laipsnis; **2.** juodai rusvas, oranžinėmis juostelėmis pasipuošęs dieninis drugys, paplitęs Eurazijoje ir Š. Afrikoje.

Adõmas, Biblijos personažas, pirmasis Dievo sukurtas žmogus, už nepaklusnumą drauge su Ieva išvarytas iš rojaus.

Adònis: 1. finikiečių augalijos ir derlingumo dievas, mirštančios ir atgyjančios gamtos simbolis; **2.** simbolinė figūra gr. mitologijoje — gražus, Afroditės numylėtas jaunuolis, žuvęs medžioklėje.

adrenalìnas, fiziologiškai aktyvus antinksčių dalies hormonas, stiprinantis širdies veiklą, didinantis kraujospūdį ir cukraus kiekį kraujyje. Jo susidarymą organizme skatina stiprios emocijos, sunkus fizinis darbas.

ãdresas: 1. asmens, įmonės, organizacijos buvimo vietos nurodymas; **2.** iškilmingas raštiškas sveikinimas, kreipimasis į kurį nors asmenį, organizaciją, įstaigą; **3.** visas atminties ląstelės vietos nurodymas kompiuteryje.

adresãtas, asmuo, kuriam adresuota laiškas ar pašto siunta.

adresúoti, rašyti adresą ant siunčiamo laiško ar siuntinio.

Adriãnas (Hadrianus), Publijus Elijus (apie 76–138 po Kr.), Romos imperatorius (117–138). Apsiribojo šalies stiprinimu ir tobulinimu, vykdė didžiules statybas, ypač Romoje ir Atėnuose. Δ įsakė atstatyti Romos panteoną ir užbaigti milžinišką Dzeuso Olimpiečio šventyklą Atėnuose, taip pat pastatyti mauzoliejų (vėliau pavadintą Engelsburgu).

Ãdrijos jū́ra, Viduržemio jūros dalis tarp Apeninų ir Balkanų pusiasalių. Plotas 132 tūkst. km^2, ilgis 850 km, gylis 1260 m. Pav.

Adveñtas, pagal katalikų liturginį kalendorių keturios paskutinės savaitės prieš Kalėdų šventę. Laikas skirtas pasiruošti Kristaus atėjimui.

advokãtas, asmuo, turintis teisę teikti juridinę pagalbą asmenims, organizacijoms.

aero-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, rodanti jų sąsają su oru, dujomis, aviacija.

aeròbika, labai intensyvios mankštos, atliekamos pagal muzikos taktą, kompleksas, paplitęs JAV ir Europoje XX a. 8–9 d-metyje.

aerobùsas, didelis keleivinis lėktuvas, kurį bendrai sukonstravo vokiečių, anglų ir prancūzų inžinieriai.

aerodinãmika, mokslas apie oro (dujų) judėjimą ir jėgas, veikiančias dujose judančius ir nejudančius kietus kūnus.

aerozòlis, dispersinė sistema, sudaryta iš dujų ir jose plūduriuojančių kietųjų arba skystųjų dalelių.

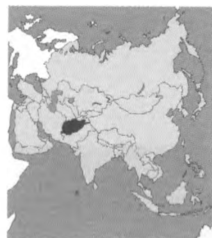
afèktas, stiprus trumpas susijaudinimas, smarki emocinė reakcija, jausmų protrūkis, ypač pykčio.

aferà, didelė apgavystė ir nesąžiningas, apgavikiškas darbas.

Afganistãnas, (Afganistano Islamo Valstybė) — valstybė Vidurio Azijoje. Šiaurėje ribojasi su Turkmėnija, Uzbekija ir Tadžikija, šiaurės rytuose — su Kinija ir Š.Kašmyru (kontroliuojamu Pakistano), rytuose ir pietuose — su Pakistanu, vakaruose — su Iranu. Plotas 652 225 km^2, 23,74 mln. gyv. Sostinė — Kabulas (2,08 mln. gyventojų). Valstybinės kalbos — puštūnų ir dari, piniginis vienetas — afganis (100 pulių). Apie 75% Δ užima Irano kalnyno šiaurės rytinė dalis. Aukščiausi Δ kalnai — Hindukušas — yra šiaurės rytuose, didžiausias aukštis 7492 m (Novšako kalnas). Pietinėje šalies dalyje driekiasi lygumos 500–1000 m virš jūros lygio. Klimatas paatogrąžio kontinentinis, kalnuose — aridinis. Dauguma Δ upių priklauso vidaus nuotėkio baseinams. Ežerų nedaug (didžiausias — druskingas Saberi ežeras). Hindukušo kalnuose yra apie 5000 km^2 ledynų. Veisiasi kalnų ir dykumų gyvūnai — sraigtaragiai ožiai, kalnų avinai, hienos ir kt., iš paukščių labiausiai paplitę fazanai, putpelės, gervės ir kt., gausu voragyvių ir roplių. Δ gyvena 32 etninės gyventojų grupės (daugiausia kalbančios iranėnų ir tiurkų grupių kalbomis): puštūnai, tadžikai, chazarai, uzbekai ir kt. Oficiali religija — islamas. Daugiausia gyventojų susitelkę didelių upių ir kalnų slėniuose. Dėl karų, politinių ir religinių konfliktų, ekonominio nestabilumo keli milijonai gyventojų yra pabėgę į gretimas valstybes. Δ — ekonomiškai silpna valstybė, tačiau joje gausu naudingųjų iškasenų, kurios dėl karo beveik neeksploatuojamos. Svarbiausia pramonės šaka — tekstilė, kitos — cemento, mineralinių trąšų, muilo, maisto, odos ir avalynės. Žemės ūkis ekstensyvus. Apie 60% žemės ūkio produkcijos tiekia augalininkystė. Δ — vienas didžiausių pasaulyje hašišo gamintojų. Pav.

aforìzmas, trumpas vaizdingas posakis, apibendrinantis reikšmingą mintį.

afrikánsas, viena iš Pietų Afrikos Respublikos (PAR) valst. kalbų, susidariusi olandų kalbų pagrindu. Ji priklauso

Afganistanas

Adrijos jūra

Ãfrika

Tai žemynas į pietus nuo Europos, tarp Atlanto ir Indijos vandenynų, antras pagal dydį po Azijos. Jos plotas su salomis 30,3 mln. km^2, o ilgis iš šiaurės į pietus 8000 km, plotis šiaurėje 7600 km, pietuose 3100 km. Δ nuo Europos skiria Viduržemio jūra ir 13 km pločio Gibraltaro sąsiauris. Šiaurės rytuose Sueco sąsmauka skiria Δ nuo Azijos. Nuo Arabijos pusiasalio Δ skiria 200–250 km pločio Raudonoji jūra, Bab al Mandebo sąsiauris ir Adeno įlanka. Kranto linijos ilgis 30 500 km. Šiaurinėje žemyno dalyje plyti didžiausia pasaulyje dykuma — Sachara. Beveik ketvirtadalį žemyno teritorijos rytuose ir pietuose užima lygumos, apaugusios aukšta žole — savana. Nuo Sacharos į pietryčius — Etiopijos kalnynas, o pusiaujas kerta Kongo įdubą ir Rytų Δ plokščiakalnį, kuriame yra aukščiausia viršūnė — Kilimandžaras.

Δ yra neįtikėtinai daug įvairiausių gyvūnų. Atogrąžų miškuose gyvena beždžionės, žmogbeždžionės, papūgos, veisiasi gyvatės. Savanoje daug įspūdingų žinduolių — liūtų, gepardų, zebrų, žirafų, dramblių, raganosių, antilopių, gazelių ir daugybė smulkių gyvūnėlių. Kalahario ir Namibio dykumose šliaužioja nuodingosios gyvatės, o karpažolių pavėsyje slepiasi driežai. Gyvūnų apsaugai įrengti didžiuliai rezervatai.

Δ gyvena maždaug 835 mln. gyv. Jie verčiasi žemės ūkiu, augina kavos ir kakavmedžio pupeles, riešutus, bananus, medvilnę. Gausu naudingųjų iškasenų: deimantų, aukso, sidabro, vario, mangano, dideli naftos ištekliai. (Pav. p. 157)

Afroditė

Agava

germ. kalbų grupei. Vartojama kartu su anglų kalba.

Ãfrikos vienýbės organizãcija, (angl. *Organization of African Unity*), turinti savo centrą Etiopijoje, siekia Afrikos valst. vienybės.

Afrodìtė, sen. gr. grožio ir meilės deivė, gimusi Kipro saloje, globojanti santuoką, tapatinama su romėnų Venera ir garbinama kaip romėnų protėvio Enėjo motina. Moters grožio idealas. Jos simboliai: balandis, rožė, obuolys. Pav.

Agameñnonas, sen. gr. mitologinis herojus, Atrėjo sūnus, Menelajo brolis, Mikėnų karalius. Per Trojos karą vadovavo achajams ir jų sąjungininkams.

agãtas, mineralas, įvairiaspalvis sluoksniuotas arba koncentriškai juostuotas chalcedonas. Sudarytas iš baltų ir juodų sluoksnelių, vadinamas agato oniksu, iš raudonų ir baltų — karneoloniksu, iš raudonai rudų ir baltų — sardoniksu. Naudojamas kaip pusbrangis akmuo (→ jaspis, → ametistas) ir techniniams dirbiniams.

agavà, šiltų kraštų daugiametis augalas, kilęs iš Meksikos. Į Europą atvežta XVI a. Stiebas trumpas, lapai pilkai žali, sultingi, standūs, dygliuoti. Žiedo kotas išauga net iki 12 m aukščio. Žydi tik vieną kartą. Iš lapų gaminamas tvirtas pluoštas, o iš sulčių Meksikoje gaminamas alkoholinis gėrimas. Šaknys vartojamos kaip vaistažolės. Lietuvoje dažniausiai auginama amerikinė Δ. Auginama soduose, šiltnamiuose, kambariuose. Pav.

ãgentas: 1. asmuo, veikiantis kieno nors pavedimu, sudarinėjantis sutartis, pvz., *draudimo, diplomatinis*; **2.** šnipas, atliekantis žvalgybos užduotis.

agitãcija: 1. politinė veikla, kuria skleidžiamos tam tikros idėjos, principai, pvz., *rinkimų* Δ, *vaizdinė* Δ, *žodinė* Δ; **2.** siekimas įtikinti, palenkti.

aglomerãcija, kaupimasis, jungimasis, sukibimas, sukepimas. Δ procesai būdingi biologijai, geografijai, metalurgijai, ekonomikai.

agònija, priešmirtinė būsena, merdėjimas.

Agrà, miestas Indijoje, įkurtas XVI a. pradžioje. Dabar gyvena 730 tūkst. gyv., vyrauja islamo tikėjimas. Garsėja universitetu, architektūriniais paminklais, Tadž Machalio šventykla, Džehangyro Machalo rūmais. Plėtojama odos, tekstilės, stiklo, chemijos pramonė, amatai ir turizmas.

agrãrinė polìtika, ekonominės politikos dalis.

agrãrinė refòrma, žemės ūkio reforma.

agrãrinė šalìs, šalis, kurios didžiąją nacionalinių pajamų dalį duoda žemės ūkis ir kurios gyventojų dauguma užimta žemės ūkiu.

agregãtas: 1. mašinų, prietaisų ar aparatų junginys bendram darbui atlikti; **2.** mašinos mazgas (variklis, pavarų dėžė, siurblys), atliekantis savarankišką funkciją; **3.** uolieną arba jos dalį sudarančių įvairios formos ir struktūros mineralų visuma.

agregãtinė bū̃sena, fizik. tos pačios medžiagos kietoji (kristalinė), skystoji, dujinė ar plazminė būsena, kurią lemia atomų (molekulių) išsidėstymas, sąveika ir šiluminis judėjimas.

agrèsija: 1. ginkluotas valst. užpuolimas, kuriuo kėsinamasi į jos teritorinę neliečiamybę ir politinę nepriklausomybę; **2.** priešiškas elgesys, nukreiptas prieš kitą individą.

agresyvùmas, puolimas, turint tikslą ką nors fiziškai sužaloti ar psichiškai paveikti.

agronòmas, agronomijos specialistas, dirbantis žemės ūkyje.

agùčiai, graužikų būrio šeima, gyvenanti poromis ar grupėmis Pietų Amerikos tropikų miškuose, dažniausiai prie upių. Beuodegiai ar su trumpa uodega, mažomis ausimis. Minta augalais, vaisiais, riešutais.

áidas, girdimas garso atsikartojimas, atbalsis, aidėjimas.

AIDS (anglų pavadinimo santr. *įgytas imuniteto deficito sindromas*). Jį sukelia vadinamasis *ŽIV* sindromas (*žmogaus imunodeficito virusas*). ŽIV labai greitai dauginasi. Šiai ligai būdingas visas specifinių ligos požymių kompleksas, kurį sudaro daug įvairių reiškinių, galinčių paūmėti ir vėl pradingti. Nuo užsikrėtimo ŽIV momento iki Δ pradžios gali praeiti daugiau kaip 10 metų. Dažnai virusu užsikrečia narkomanai, kurie naudojasi vienu švirkštu ir viena adata. Didžiausias pavojus kyla lytiškai santykiaujant su ŽIV infekuotuoju. Šiandien dar neišrastas vaistas, kuris galėtų išgydyti šią ligą.

aikidò, Rytų dvikovos sporto šaka, kai sklandžiais judesiais stengiamasi sutrikdyti priešininko pusiausvyrą.

Aĩrija, Airijos Respublika. Plotas 70 282 km², 3,76 mln. gyv. Sostinė Dublinas. Parlamentinė demokratinė respublika. Salos paviršius — dubens formos: 30–40 m aukščio lygumas centrinėje dalyje keičia neaukšti (iki 1041 m) kalnai pakraščiuose. Klimatas jūrinis, švelni žiema, vėsi vasara. Dažni rūkai. Gyventojai: airiai, anglai, čigonai, škotai. Nuo 1949 Δ tapo nepriklausoma respublika. Nedalyvauja karinėse sąjungose. Europos tarybos narė. Pav.

Airija

áisbergas, → l ẽ d k a l n i s.

áitvaras: 1. lietuvių mitologinė būtybė, sakmėse dar vadinama kauku, gyvenamosiose patalpose pasirodydavęs gaidžiu, katinu, kartais ir žmogumi; **2.** už orą sunkesnis skraidantis įtaisas, kuris laikosi veikiamas vėjo ar oro srovių, susidarančių traukiant už virvės; Kinijoje Δ buvo daromi daugiau kaip prieš 3000 m. ir naudojami karo reikalams.

ajatolà, musulmonų šiitų veikėjas, turintis teisę laisvai aiškinti islamo doktriną ir šariato normas.

akãcija, ankštinis medis arba krūmas. Daugelis Δ rūšių — rauginiai, dažiniai, turintys eterinio aliejaus pašariniai augalai.

akadèmija: 1. fil. mokykla, įkurta Platono maždaug 387 pr. Kr. netoli Atėnų, soduose, skirtuose mitiniam didvyriui Akademui; **2.** aukščiausia mokslinio tyrimo ar meno įstaiga, pvz., *Lietuvos mokslų* Δ, *Meno* Δ, *Dailės* Δ, *Veterinarijos* Δ, *Muzikos* Δ, *Karo* Δ.

akadèmikas, tikrasis akademijos narys.

akadèminis: 1. susijęs su aukščiausia mokslinio tyrimo įstaiga; **2.** besimokantis aukštojoje mokykloje jaunimas; **3.** grynai teorinis, neturintis praktinės reikšmės.

akceñtas, 1. žodžio arba sakinio kirtis, grafinis kirčio ženklas; **2.** tarimo ypatumai, būdingi kalbančiam tarmiškai ar ne gimtąja kalba; **3.** muzikinio kūrinio kurio nors garso arba akordo pabrėžimas; **4.** išskiriantis, apibūdinantis, ryškesnis elementas.

ãkcija: 1. vertybinis popierius, suteikiantis jos turėtojui teisę gauti tam tikrą akcinės bendrovės pelno dalį; **2.** kurių nors

tikslų siekianti politinė, diplomatinė veikla.

akcìzas, netiesioginis mokestis, kuriuo apdedamos plataus vartojimo prekės, paprastai įtraukiamas į prekės kainą, kurią sumoka pirkėjas.

akiniúotoji gyvãtė, → k o b r à.

akìs, žmogaus ir stuburinių gyvūnų porinis regos organas. Žmogaus Δ sudaryta iš Δ obuolio, regimuoju nervu sujungto su galvos smegenimis, ir pagalbinių organų: vokų, ašarų liaukų ir akis judinančių raumenų. Δ obuolį sudaro kapsulė ir branduolys. Kapsulę — trys dangalai: skaidulinis, kraujagyslinis ir vidinis. Skaidulinį dangalą sudaro: ragena, priekinė kamera. Kraujagyslinį dangalą sudaro: rainelė, užpakalinė kamera, krumplynas, gyslainė. Vidinis Δ obuolio dangalas — tinklainė, kurios jautriausia vieta — jos centras. Tai geltonoji dėmė. Šalia jos yra nejautri šviesai — akloji dėmė. Δ obuolio branduolį sudaro lęšiukas, stiklakūnis ir skystis, užpildantis priekinę ir užpakalinę kamerą.

aklàsis skridìmas, lėktuvo pilotavimas pagal aeronavigacinius prietaisus skrendant debesyse, naktį, kai nematyti žemės orientyrų nei horizonto.

aklimatizãcija, organizmų prisitaikymas prie neįprastų jiems klimato ar aplinkos sąlygų.

aklóji žarnà, storosios žarnos atauga. Prasideda aklu maišeliu dešinėje klubo duobėje ir tęsiasi iki plonosios žarnos įėjimo į storąją žarną. Δ gale yra apendiksas.

aklùmas, kai akis visiškai neatskiria šviesos nuo tamsos — absoliutus Δ. Kai žmogus skiria šviesą nuo tamsos, suvokia šviesos šaltinio kryptį arba per 1 metrą atskiria pirštus — praktinis Δ. Gali būti profesinis Δ, kai žmogus apanka dėl ligų.

aklų̃jų rãštas, taškų, kuriuos aklieji apčiuopia ir įspaudžia, kombinacijos, reiškiančios raides, skyrybos ženklus ir skaitmenis. 1829 Paryžiuje jį paskelbė L. Brailis. 1878 jis buvo priimtas visame pasaulyje ir vadinamas Brailio raštu.

akmeñs ámžius, seniausias, ilgiausias žmonijos istorijos laikotarpis nuo žmogaus atsiskyrimo nuo gyvūnų iki pirmųjų metalo dirbinių atsiradimo, trukęs maždaug 2 mln. metų iki maždaug 3000 pr. Kr. Ankstyvieji žmonės vadinami hominidais (labiau panėšėjo į beždžiones). Lietuvoje Δ prasidėjo maždaug 10 tūkst. pr. Kr. ir truko iki II t-mečio vidurio pr. Kr.

akmeñs añglys, nuosėdinė augalinės kilmės uoliena. Priklauso iškasamųjų medžiagų grupei.

akomodãcija: 1. akies optinis gebėjimas aiškiai matyti daiktus iš įvairaus atstumo; **2.** nervų prisitaikymas prie lėtai stiprėjančio dirgiklio; **3.** greta einančių balsio ir priebalsio supanašėjimas.

akòrdas, kelių (mažiausiai trijų) tam tikro intervalinio santykio muz. garsų sąskambis.

akordeònas, rankinis, klavišinis, dumplinis armonikos rūšies muz. instrumentas, sukonstruotas 1850 Vienoje.

ãkras, nesisteminis žemės ploto vienetas, Anglijoje ir Šiaurės Amerikoje lygus 4046,86 m^2.

akrobãtika, cirko ir gimnastikos šaka, grindžiama kūno jėga, lankstumu, vikrumu, pusiausvyros išlaikymu.

akrobãtinis skraĩdymas, sudėtingas manevravimas skrendant lėktuvu ar sklandytuvu. Svarbiausios Δ figūros: mirties kilpa, suktukas, aštuoniukė, vėduoklė, statinė, abrakadabra, kritimas sparnu, kritimas uodega ir kt.

akròpolis, įtvirtinta sen. Graikijos miesto dalis, dažniausiai ant kalvos. Aplink jį būrėsi pirmieji miesto gyventojai. Jame buvo statomos šventyklos. Išliko Atėnų Δ (125 m aukščio kalvoje), buvęs sugriautas persų, tačiau vėl atstatytas maždaug 448 pr. Kr. atėniečių politikos vadovo Periklio. Išlikę Mikėnų ir Argo Δ griuvėsiai. Pav.

aksesuãrai: 1. pagalbiniai aprangos reikmenys, pvz., *pirštinės, šalikas, kakla-*

Akropolis

raištis, papuošalai; **2.** smulkūs scenovaizdžio daiktai, naudojami teatro spektaklyje; **3.** pagalbinės vaizdo, kompozicijos detalės.

ãktas: 1. poelgis ar veiksmas; **2.** svarbus dokumentas; **3.** dramos veikalo dalis; **4.** iškilmingas mokymo įstaigos susirinkimas; **5.** dailėje ir fotografijoje — nuogo žmogaus atvaizdas.

aktỹvas: 1. veikliausi kurios nors organizacijos ar įstaigos nariai; **2.** buhalterinio balanso dalis, kurioje parodomos visos materialinės vertybės.

akumuliãtorius: 1. įtaisas, kaupiantis energiją, kurią vėliau galima panaudoti, pvz., *elektros Δ, hidraulinis Δ, šilumos Δ*; **2.** garo katilas, akumuliuojantis šilumą vandenyje ir ją vėliau atiduodantis vartotojams. Pav.

akupunktūrà, gydymo metodas — tam tikrų odos taškų dirginimas specialiomis adatomis, atkeliavęs iš senosios kinų medicinos. Pav.

akùstika: 1. mokslas, tiriantis garso sukėlimą, sklidimą, sąveiką su medžiaga; **2.** kurios nors patalpos garso sklidimo, skambėjimo sąlygos.

akùšerė, med. darbuotoja, turinti specialųjį vidurinį išsilavinimą teikti pagalbą nėščioms moterims ir gimdyvėms.

akvaplãnas, laivas su povandeniniais sparnais, kurių plokštumas veikianti hidrodinaminė jėga iškelia laivą į vandens paviršių.

akvarèlė: 1. skaidrūs vandeniniai dažai iš sutrinto pigmento ir augalinių klijų; **2.** tapybos technika tapant vandeninais dažais; **3.** vandeniniais dažais nutapytas dailės kūrinys.

akvãriumas, stiklinis indas ar įrenginys vandens gyvūnams, dažniausiai žuvims ir augalams laikyti.

akvatòrija: 1. natūralaus arba dirbtinio vandens baseino paviršiaus plotas; **2.** vandens paviršiaus plotas, kurį juosia kokie nors įrengimai.

akvedùkas, vandentiekis, nutiestas per tiltą, tarpeklį, kelią, upę, griovį, slėnį, kartu su jį laikančia atrama. Pav.

Alãchas, musulmonų dievas, visagalis dangaus, žemės ir žmogaus kūrėjas → islame.

ãlavas (Sn), geležies sunkumo pilkas metalas, naudojamas litavimui, bronzos lydiniams.

Albãnija, valst. Balkanų pusiasalio pietvakariuose. Šiaurėje ir rytuose ribojasi su Serbija ir Makedonija, pietryčiuose su Graikija. Vakaruose yra Adrijos jūra. Plotas 28 748 km^2, 3,61 mln. gyv. Sostinė Tirana. Dauguma gyventojų išpažįsta musulmonų tikėjimą. Po 46 metus trukusio komunistinio režimo 1992 tapo demokratine šalimi. Pav.

albatròsai, audrapaukščių būrio paukščių šeima. Jų yra 15 rūšių. Plačiausiai žinoma rūšis — klajojantis Δ. Paplitę Ramiojo, Atlanto ir Indijos vandenynų atogrąžų zonose. Jokie kiti paukščiai neturi tokių ilgų sparnų, todėl Δ gali ištisas valandas, nemosuodami sparnais, sklandyti virš vandenyno ir gaudyti žuvis.

albinìzmas, augalų, gyvūnų, žmonių pigmentų stoka, baltumas.

alchèmija, medžiagų kitimo tyrimai, kuriais siekta netauriuosius metalus paversti tauriaisiais, ypač auksu. Ši idėja egzistavo sen. Kinijoje, Indijoje, Egipte, bet labiausiai išplito ir įgijo mistinį pobūdį viduramžių Europoje.

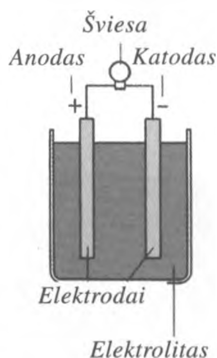
alebárda, sen. kertamasis bei duriamasis ginklas su ašmenimis ir ietigaliu ant ilgo medinio koto, naudotas iki XVII a.

alegòrija: 1. netiesioginės, paslėptos reikšmės vaizdas, pasakojimas (pvz., *pasakėčiose lapė yra alegorinis gudrumo veikėjas*); **2.** mene — abstrakti sąvoka, išreikšta konkrečiu vaizdu (pvz., *teisingumą vaizduoja moteris užrištomis akimis ir su svarstyklėmis rankose*).

Aleksándras Didỹsis, Aleksandras Makedonietis, antikos karvedys, Makedonijos karalius (356–323 pr. Kr.). Karaliumi tapo po tėvo Pilypo II Makedoniečio nužudymo, sulaukęs 20 metų. Gavo klasikinį graikų išsilavinimą — buvo Aristotelio mokinys. Būdamas Korinto sąjungos karo vadas, surengė karo žygį prieš trakėnus ir ily-

Akvedukas

Albanija

Akumuliatorius

Akupunktūra

Aleksandras Didysis

Alhambra

Aliaska

rus; numalšino graikų maištą; nugalėjo persų karalių Darijų III. Užkariavęs Siriją ir Palestiną, įžengė į Egiptą. Pasiskelbė "Azijos karaliumi" ir išsirengė į šiaurės vakarų Indiją. Mirė nuo maliarijos, nespėjęs politiškai suvienyti Makedonijos, Graikijos bei Pietvakarių Azijos. Nukariavęs Rytus, Δ pradėjo naują graikų kultūros tarpsnį — helenizmo epochą. Pav.

Aleksandrijà, al Iskandarija, miestas Egipte. Įkurtas 331 pr. Kr. Aleksandro Didžiojo prie Viduržemio jūros. 3,7 mln. gyv., antras pagal gyventojų skaičių šalyje.

Aleksandrìjos bibliotekà, didžiausia antikos biblioteka, įsteigta III a. pr. Kr. Aleksandrijoje (Egiptas). Ją sudarė didžioji ir mažoji bibliotekos, kuriose dirbo to meto žymiausi mokslininkai. Kalimachas sudarė pradinį bibliotekos katalogą. Δ turėjo apie 700 tūkst. papiruso ritinių. Didžioji biblioteka sudegė 47 pr. Kr., mažąją sunaikino fanatikai krikščionys. Vėliau ji buvo iš dalies atkurta.

aleksandrìnas, 12 arba 13 skiemenų poezijos eilutė su cezūra po šešto arba septinto skiemens. Metriniai kirčiai — 6 ir 12 skiemenyse. Pavadinimas kilęs iš XII a. pranc. poemos apie Aleksandrą Didįjį. Lietuvių poezijoje (pvz., *A. Baranausko "Anykščių šilelyje"*) buvo vartojamas trylikaskiemenis su cezūra po septintojo skiemens.

alèrgija, padidėjęs organizmo jautrumas dirginančioms medžiagoms — šunų ir kačių plaukams, gėlių ar medžių žiedams, kai kuriems maisto produktams.

álfa dalẽlė, helio atomo branduolys. Sudaryta iš 2 protonų ir 2 neutronų. Jas spinduliuoja radioaktyvūs elementai, randamos kosminiuose spinduliuose, gaunamos branduolinėse reakcijose. Turi didelę jonizaciją, todėl sukelia gyvųjų organizmų spindulinę ligą.

álfa ir omegà: 1. gr. abėcėlės pirmoji A α ir paskutinė raidės Ω ω, reiškianti ō; **2.** pradžia ir pabaiga, visuma.

alfabètas, iš gr. kalbos kilęs abėcėlės pavadinimas, sudarytas iš dviejų pirmųjų gr. abėcėlės raidžių alpha ir beta.

álgebra, mokslas, tiriantis veiksmų su įvairiais dydžiais bendrąsias savybes, nepriklausomas nuo tų dydžių kilmės. Viena seniausių mokslo šakų, atsiradusi sen. Rytuose. Lietuvoje pirmą kartą algebros pradmenys pateikti 1733 vadovėlyje, skirtame Vilniaus universiteto studentams.

algonkìnai, Šiaurės Amerikos indėnų genčių grupė. Kalba algonkinų kalbomis. Gyvena JAV ir Kanados rezervacijose, daugiausia prie Didžiųjų ežerų.

algorìtmas, mat. skaičiavimų seka, pagal kurią sprendžiami kurie nors uždaviniai. Informacinė instrukcija arba baigtinė nurodymų seka, kuria sekant atliekama kokia nors užduotis.

Alhámbra, maurų valdovų rūmų ansamblis Ispanijoje, netoli Granados. Arabų architektūros kūrinys, pastatytas XIII–XIV a. Pav.

Aliaskà, JAV valstija Šiaurės Amerikos š. vakaruose, tarp Arkties ir Ramiojo vandenynų. Rytuose ribojasi su Kanada, kuri skiria nuo pagrindinės JAV teritorijos. Vakaruose Beringo sąsiauris skiria Δ nuo Rusijos Federacijos. Plotas 1 519 tūkst. km^2. 1867 Rusija pardavė šią teritoriją JAV už 7,2 mln. dolerių. XIX a. pab. gretimame Kanados rajone Klondaike, o vėliau ir Δ atradus aukso telkinius ir prasidėjus aukso karštligei, Δ valstija ėmė sparčiai plėtotis. Valstijos centras — Džūnas. Δ kalnagūbryje yra aukščiausias Š. Amerikoje Makinlio (6200 m) kalnas. Didžiausia upė — Jukonas. Nepaprastai turtinga gamtinių išteklių valstija. Kasamos geležies, švino, cinko, chromo, vario rūdos, akmens anglys, auksas, sidabras, gyvsidabris, platina, gaunama nafta. Lentpjūvės, popieriaus ir celiuliozės fabrikai. Verslas — žvejyba, kailinių žvėrelių, banginių medžioklė. Pav.

ãlibi, aplinkybė, iš kurios matyti, kad įtariamasis nusikaltimo metu buvo kitur.

aliẽjinė tapýba, tapybos technika. Ant ištemptos drobės, lentos, skardos ar kartono, padengto gruntu, tapoma aliejiniais dažais. Dažai, maišyti su aliejumi (aguonų, sėmenų, graikinių riešutų). Kaip molbertinės tapybos techniką, Δ XV a. ištobulino Nyderlandų dailininkai broliai van Eikai.

aliẽjiniai augalaĩ, augalai, turintys aliejų, pvz., *saulėgrąžos, rapsai, garstyčios, sojos, alyvos, aguonos, ricinos* ir kt. Farmacijos pramonei aliejų gaunama iš abrikosų, avokadų, migdolų, persikų, kokosų, kukurūzų, riešutų ir kt.

aliẽjus, augaliniai riebalai.

aligãtoriai, krokodilų būrio roplių gentis.

Skirtingai nuo krokodilų, susičiaupusių aligatorių apatinio žandikaulio priekinių dantų nematyti. Jauni Δ minta vandens vabzdžiais ir vėžiagyviais, suaugę — žuvimis, varlėmis, o dažnai ir gyvūnais. Iš jų odos gaminami lagaminai. Misisipinis Δ paplitęs Šiaurės Amerikos pietryčiuose. Užauga iki 6 m. Kiniškasis Δ paplitęs Azijoje.

alimeñtai, lėšos, kurias vieni asmenys dėl jų šeimos santykių privalo teikti kitiems paramos reikalingiems asmenims.

aliterãcija, vienodo skambesio priebalsių kartojimasis poezijos kūrinio eilutėje, frazėje, strofoje.

aliumìnis (Al), lengvas sidabriškai baltas metalas, gaunamas elektrolizės būdu iš aliuminio rūdos → boksito.

aljánsas, tarptautinių organizacijų ar valstybių sąjunga, susivienijimas tam tikrų įsipareigojimų pagrindu.

alkalòidai, biologiškai veiklūs organiniai junginiai, randami kai kuriuose augaluose. Daugiausia bespalvės kristalinės, vandenyje blogai tirpstančios medžiagos: nikotinas, kofeinas, morfinas, atropinas, chininas, kodeinas, kokainas, emetinas, heroinas. Daugelis jų labai stiprūs nuodai. Mažais kiekiais vartojami kaip vaistai. Ilgalaikis kai kurių Δ vartojimas sukelia narkomaniją.

alkohòlis: 1. sotus organinis junginys, kuriame viena arba kelios hidroksilo (HO-) grupės yra prisijungusios prie anglies atomų; **2.** svaigalai.

alkoholìzmas, dažno alkoholinių gėrimų vartojimo sukelta liga, kuriai būdinga liguistas potraukis alkoholiui ir lėtinė intoksikacija (organizmo apsinuodijimas).

Álpių piemenų̃ rãgas, medinis 4 m ilgio muz. instrumentas, pučiamas iš galo.

alpinìzmas, sporto šaka, kopimas į sunkiai prieinamas kalnų viršūnes, kopimas per natūralias kliūtis, naudojantis specialiomis priemonėmis (kaustytais batais, ledkirčiu, kaltukais, kabliais, virvėmis). Jau įkopta į visas Alpių, Kaukazo, daugelį Himalajų kalnų viršūnių. Lietuvoje taip pat plėtojama ši sporto šaka. Pav.

Álpės, aukščiausia ir didžiausia kalnų sistema Europoje. Driekiasi per Italiją, Šveicariją, Prancūziją, Vokietiją, Austriją, Slovėniją. Plotas 220 tūkst. km^2. Slėnis tarp Bodeno ir Komo ežerų dalija Δ į dvi dalis: Vakarų ir Rytų. Vakarinėje Δ dalyje yra aukščiausias — Monblano kalnas (4807 m). Pav.

Altamyrà, urvas Ispanijoje, Kantabrijos kalnuose. Ilgis 280 m. Ant urvo sienų ir skliautų rasta spalvotai tapytų piešinių, vaizduojančių žvėrių figūras.

áltas: 1. žemas moterų ar vaikų balsas; **2.** pučiamasis muz. instrumentas, dar vadinamas althornu; **3.** styginis griežiamasis muzikos instrumentas didesnis už smuiką.

alternatyvà, būtinumas pasirinkti vieną iš dviejų galimybių.

alternatyvùs, leidžiantis vieną iš dviejų galimybių.

alternatyvùsis kùras, degalai, mažai teršiantys aplinką, gaunami iš nenaftinės kilmės žaliavos. Tai suslėgtos gamtinės dujos, vandenilis, etanolis ir metanolis.

alternatyvùsis teãtras, teatras, išsiskiriantis neįprastomis pjesėmis, vaidybos vietomis, teatriniais stiliais.

altruìzmas, nesavanaudiškas rūpinimasis kitų gerove ir pasiryžimas dėl kitų aukoti savo interesus.

alùs, alkoholinis gėrimas, daromas iš miežių salyklo bei apynių. Jis buvo gaminamas jau Senovės Babilonijoje, Egipte. Iš egiptiečių Δ gaminti išmoko graikai. Lietuvoje daromas nuo XI a.

Alžỹras, valst. Šiaurės Afrikos vakaruose, prie Viduržemio jūros. Ribojasi su Maroku, Vakarų Sachara, Mauritanija, Maliu, Nigeriu, Libija ir Tunisu. Sostinė Alžyras. Plotas 2 381 741 km^2, 31,8 mln. gyv. Valstybinė kalba — arabų, tačiau miestuose daugiausia kalbama prancūziškai, nes Δ daug metų buvo Prancūzijos kolonija. Tikėjimas — musulmonų. Šiaurėje yra Tel Atlaso kalnagūbriai, kur vyrauja subtropinis jūrinis klimatas, todėl gerai dera citrusiniai vaisiai, alyvmedžiai, vynuogės. Sacharos Atlaso kalnagūbriuose vyrauja sausesnis klimatas, ten auginamos avys, ožkos, kupranugariai. Didžiausi naftos telkiniai yra Sacharos šiaurėje ir rytuose. Iš Chasi Remlio telkinio Sacharos dykumoje gaunamos dujos. Achagaro kalnynas garsėja naudingomis iškasenomis. Pav.

ãmalas, pusiau parazitinis visžalis nuo-

Alpės

Alžyras

Alpinizmas

dingas vaistinis augalas, augantis kuokštais ant medžių šakų. Jis siurbia mineralines medžiagas iš medžių, ant kurių auga.

amalgamà, gyvsidabrio lydinys su kitais metalais. Δ naudojama metaliniams gaminiams auksuoti ir sidabruoti, stomatologijoje jos dedama į plombas.

ãmaras, lygiasparnių būrio smulkus, gležnas vabzdys, augalų kenkėjas. Juo maitinasi skruzdėlės.

ãmatas, mokėjimas gaminti dirbinius rankomis.

amatiniñkas, asmuo, pagal individualius užsakymus rankomis gaminantis įvairius dirbinius.

Amazònė (Amazonas), ilgiausia ir vandeningiausia Pietų Amerikos upė. Prasideda Anduose (4500 km aukštyje) ir teka 6437 km iki Atlanto, turi per 500 intakų. Jos baseino plotas 7,18 mln. km^2.

amazònės: 1. sen. gr. mitologijoje — legendinė moterų karių ir raitelių gentis, rengdavusi žygius į kaimynines šalis; **2.** jojikės, raitelės.

ambasadà: 1. kai kurių šalių aukščiausioji diplomatinė atstovybė; **2.** diplomatinės atstovybės pastatas.

ambìcija, savimeilė, garbės troškimas, išdidumas, puikybė.

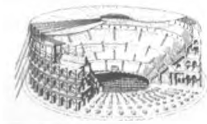
ambulatòrija, gydymo įstaiga medicinos pagalbai teikti ateinantiems ar namie esantiems ligoniams.

amebà, vienaląstis šakniakojis pirmuonis, neturintis pastovios formos. Pav.

Ameba

Amenchotèpas IV, Echnatònas (tikr. Amenchotepas IV), (1391–1347 pr. Kr.), Egipto faraonas, Amenchotepo III sūnus ir įpėdinis. Jo vyriausioji žmona → Nefertitė. Mažai domėjosi politika ir ekonomika, daugiau dėmesio skyrė religijai. Įvedė monoteistinės religijos Saulės dievo Atono kultą.

Amèrika, pasaulio dalis tarp Atlanto ir Ramiojo vandenyno. Ją sudaro du žemynai — Šiaurės Amerika ir Pietų Amerika. Pietinė Š. Amerikos dalis dar vadinama Vidurio Amerika. Plotas 42,1 mln. km^2, 780 mln. gyv. (Pav. p. 152–154)

Amfiteatras

amerikiẽtiškasis fùtbolas, sportinis žaidimas su dideliu ovaliu kamuoliu. Žaidžia 2 komandos po 11 žaidėjų. Vartai H formos. Žaidimo tikslas — nunešti kamuolį už įvarčio linijos arba įmušti jį į varžovo vartus.

Amèrikos nepriklausomýbės kãras (1776–1783), tai karas tarp kolonistų ir D. Britanijos, kuris baigėsi 1781 pastarosios pralaimėjimu. Svarbi pralaimėjimo priežastis buvo ta, kad kolonijoms pagalbą suteikė nuolatinė Anglijos priešininkė — Prancūzija, o vėliau — Ispanija ir Olandija. 1776 liepos 4-ąją 13 Amerikos kolonijų paskelbė Nepriklausomybės deklaraciją. Ši diena tapo nacionaline amerikiečių švente. Tačiau tik 1783, paskelbus Paryžiaus taikos sutartį, D. Britanija pripažino Amerikos nepriklausomybę. Pav.

Amerikos nepriklausomybės karas

ametìstas, plačiai paplitęs violetinis brangakmenis, kvarco atmaina; kaitinamas negrįžtamai praranda spalvą. Iš jo daromi juvelyriniai dirbiniai. Violetinė spalva krikščionybėje simbolizuoja nuolankumą, induizme — pasaulietišką meilę, Egipte — sėkmę ir sveikatą.

amfìbija: 1. automobilis ar tankas, galintis važiuoti ir plaukti; **2.** lėktuvas, pritaikytas kilti ir tūpti vandenyje bei sausumoje.

amfìbijos, varliagyvių klasės gyvūnai, galintys gyventi tiek vandenyje, tiek ir sausumoje.

amfiteãtras: 1. sen. gr. teatre žiūrovų vietos, išdėstytos pusračiu kalvų šlaituose; **2.** atviras apvalus romėnų pastatas viešiems vaidinimams, gladiatorių kautynėms. Pav.

aminorū̃gštys, organiniai junginiai, kurių sudėtyje yra amino (NH_2) grupių. Daugelis mikroorganizmų ir augalų sintetina visas jiems reikalingas Δ. Žmogaus ir gyvūnų organizmas negali sintetinti nepakeičiamų-

jų Δ ir turi jų gauti su maistu. Dėl jų stokos sutrinka baltymų, kai kurių hormonų ir kitų biologiškai svarbių medžiagų sintezė.

amnèstija, nusikaltimą padariusio asmens atleidimas įstatymo numatytais atvejais nuo bausmės paskyrimo ar tolesnio paskirtos bausmės atlikimo.

Amònas, Saulės, orų, derlingumo dievas. Nuo 2000 pr. Kr. garbintas visame Egipte, tapatintas su Ra. Echnatonas vietoj Δ buvo įvedęs Atono kultą. Helenizmo epochoje tapatintas su Dzeusu. Vaizduojamas žmogumi su valdžios simboliais rankose arba būtybe su žmogaus kūnu ir avino galva.

amoniãkas: 1. bespalvės, aštraus kvapo, troškios dujos; **2.** amonio druska; taip vadinasi junginys, randamas Libijos dykumos Amono oazėje, azoto ir vandenilio junginys — NH_3.

amonìtai, iškastiniai galvakojai moliuskai, gyvenę jūrose nuo devono iki kreidos periodo.

amonìtas, sprogstamoji medžiaga, turinti NH_4NO_3.

amòrfinis: 1. beformis; **2.** neturintis kristalinės sandaros; **3.** neturintis gramatinių formų.

amortizãtorius, prietaisas mašinos smūgio poveikiui susilpninti.

Ampèras (Ampere), Andrė Marija (1755–1836), pranc. fizikas ir matematikas, vienas iš elektrodinamikos kūrėjų. Elektrodinaminiu principu šiandien veikia visi elektros varikliai bei generatoriai. Δ atrado jo vardu pavadintą Ampero dėsnį: du lygiagretūs laidininkai, kuriais teka elektros srovė, vienas kitą traukia arba stumia — priklausomai nuo to, ar srovė teka ta pačia kryptimi, ar priešingomis.

amplitùdė: 1. didžiausias periodiškai kintančio fizik. dydžio nuokrypis nuo pusiausvyros padėties; **2.** mat. plokščias kampas, kurį sudaro polinė ašis ir nagrinėjamo taško radiusas vektorius polinėse koordinatėse. Pav.

ámpulė: 1. romėnų molinis arba stiklinis indas su siauru kakleliu; **2.** Katalikų bažnyčios liturginis stiklinis indas, naudojamas per mišias; **3.** stiklinis indelis su ištęstu užlydytu galu steriliems vaistams laikyti.

Amsterdãmas, Olandijos sostinė ir didžiausias miestas (720 tūkst.), įsikūręs Amstelio upės deltoje prie Eiselmerio įlankos. Mieste per 40 kanalų ir daugiau nei 400 tiltų. Daugelis namų stovi ant polių.

Ãmundsenas (Amundsen), Roaldas (1872–1928), norvegų keliautojas, poliarinių sričių tyrinėtojas. Nutraukęs medicinos studijas, dalyvavo belgų ekspedicijoje į Anktarktidą. Vėliau Vokietijos observatorijose studijavo geofiziką. 1903–1906 pirmą kartą surengė ekspediciją į Pietų ašigalį, kurį pasiekė 1911. Grįždamas atgal atrado Karalienės Mod kalnagūbrį, kurio aukščiausia viršukalnė — 4068 m. 1926 jis kartu su Elsvortu ir Nobiliu dirižabliu perskrido Šiaurės ašigalį. 1928 birželį išskrido į Arktį gelbėti Nobilio ekspedicijos ir sušalo. Pav.

R. Amundsenas

Amūras, sen. rom. mitologijoje — meilės dievas, vaizduojamas kaip sparnuotas berniukas su lanku ir strėlėmis. Atitinka graikų → Erotą.

ámžius: 1. žmogaus laikas nuo gimimo iki mirties → gyvenimo metai. Skiriami 9 Δ laikotarpiai: kūdikystė (nuo gimimo iki 1 m.), ankstyvoji vaikystė (nuo 1 iki 3 m.), ikimokyklinis Δ (nuo 3 iki 7 m.), jaunesnysis mokyklinis Δ (nuo 7 iki 10–11 m.), vidutinis mokyklinis Δ, arba paauglystė (nuo 10–11 iki 14–15 m.), vyresnysis mokyklinis Δ, arba ankstyvoji jaunystė (nuo 14–15 iki 17–18 m.), jaunystė (nuo 18 iki 24 m.), branda (nuo 24 iki 75 m.) ir senatvė (nuo 75 m.); **2.** istorinis laikotarpis arba epocha; **3.** šimtmetis.

anabòliniai steròidai, vaistiniai preparatai, vartojami medicininėse įstaigose raumenų atstatymui, kai pacientas ilgą laiką nejudėjo. Dažniausiai vartoja sportininkai, siekdami padidinti raumenų masę ir jėgą, atsigauti po traumų ar įtampos.

anakònda, smauglių šeimos gyvatė, gyvenanti Pietų Amerikos atogrąžų upių, ežerų pakrantėse ir pelkėse. Jos ilgis kartais siekia 9 m. Išilgai nugaros eina dvi eilės didelių rudų dėmių. Minta žuvimis, paukščiais, smulkiais gyvūnais. Užėjus sausrai įsirausia į dumblą ir miega iki liūčių.

Amplitudė

anãlai, metų svarbiausių istorinių įvykių užrašai → metraštis, → kronika.

analfabètas, neraštingas žmogus, visiškas kurios nors srities nemokša.

anãlizė: 1. mokslinis metodas, pagrįstas

mintiniu ar faktiniu visumos skaidymu į dalis; **2.** operacijos, padedančios nustatyti medžiagos sudėtį ar kitas savybes; **3.** smulkus, išsamus atidus ko nors nagrinėjimas, studijavimas.

analògas, panašus daiktas, dalykas, reiškinys, atitikmuo.

analògija, daiktų, reiškinių ar sąvokų panašumas kuriuo nors atžvilgiu.

analòginis dȳdis, dydis, kuris kinta tolygiai (priešingai diskretiniam dydžiui). Pavyzdžiui, tradicinio laikrodžio rodyklės rodo laiką analogine forma, o elektroninis laikrodis — skaitmenine forma.

analògiškas, panašus.

anapèstas, triskiemenė pėda, kurios paskutinis skiemuo kirčiuotas (toninėje eilėdaroje) arba ilgas (metrinėje eilėdaroje).

anárchija: 1. valdžios nebuvimas, bevaldystė; **2.** palaidumas, netvarka, suirutė.

anatòmija, mokslas apie organų formą ir sandarą, pvz., *žmogaus* Δ, *gyvūnų* Δ, *augalų* Δ.

Andai

Ándai, Andų Kordiljeros, kalnai Pietų Amerikos šiaurės vakarų pakrantėje. Ilgiausia ir viena aukščiausių kalnų sistemų pasaulyje. Ilgis daugiau kaip 9000 km, aukščiausias — Akonkagvos kalnas (6959 m). Gausu veikiančių ir užgesusių vulkanų, kurių uolienose randama sidabro ir kitų naudingųjų iškasenų. Aukštai Δ tyvuliuoja → Titikakos ežeras. Pav.

andante: 1. lėtas muz. tempas; **2.** lėto tempo muz. kūrinys ar jo dalis.

H. K. Andersenas

Ándersenas (Andersen), Hansas Kristianas (1805–1875), danų poetas, rašytojas. Pasaulinę šlovę jam pelnė "Pasakos, pasektos vaikams" (1835–1848). Δ kūriniuose juntama stipri romantikos įtaka. Ryškiausi pavyzdžiai: "Naujieji karaliaus drabužiai", "Karalaitė ant žirnio", "Sniego karalienė", "Bjaurusis ančiukas". Pav.

Andora

Andorà, nykštukinė valst. Pirėnuose. Plotas 453 km^2, 68 tūkst. gyv., sostinė Andora. Ši valst. yra tarp Prancūzijos ir Ispanijos. Plėtojamas turizmas ir avininkystė. Pav.

Andromedà: 1. Kasiopėjos ir etiopų karaliaus Kefėjo dukra, prikalta prie uolos kaip auka jūrų slibinui, tačiau ją išvadavo Persėjas; **2.** šiaurinio dangaus pusrutulio žvaigždynas — ryškiausia šiaurinio dangaus pusrutulio galaktika, matoma plika akimi.

anekdòtas, trumpas, juokingas, žaismingas pasakojimas.

anèksija, kitos valstybės ar jos dalies prijungimas prie savosios jėga arba prievarta.

anèmija, med. mažakraujystė; būdingas eritrocitų sumažėjimas kraujyje arba hemoglobino sumažėjimas eritrocituose. Sergant Δ ligonio oda išblykšta, ligonis greitai nuvargsta, jam svaigsta galva, padažnėja kvėpavimas. Gydoma geležies preparatais, vitaminu B_{12}, foline rūgštimi, kraujo perpylimu.

anestèzija, med. jautrumo nuslopinimas vaistais.

angažemeñtas, (pr. *engagement*), sutartis, sudaryta su artistu ar trupe tam tikram spektaklių skaičiui.

angažúoti, iš anksto kviesti, sudaryti sutartį su artistu.

anginà, ūminis ryklės tonzilių uždegimas. Norint išvengti Δ, svarbu gydyti sugedusius dantis, adenoidus, grūdinti organizmą.

angìs paprastóji, žvynaroplių būrio nuodinga gyvatė. Ji nededa kiaušinių, o veda gyvus vaikus. Medžioja naktį, gaudo peles, varles, paukščius. Δ nuodai labai stiprūs.

angliãvandeniai, labiausiai paplitusi organinių junginių klasė. Susideda iš anglies, vandenilio ir deguonies. Oksiduodamiesi organizme iki anglies dioksido ir vandens, jie yra energijos šaltinis. Δ atsargos žmogaus organizme kaupiamos glikogeno pavidalu.

angliãvandeniliai, anglies junginiai su vandeniliu. Skirstomi į aciklinius ir ciklinius. Gamtinių Δ šaltinis yra nafta. Gaunami ir sintezės būdu. Naudojami kurui, perdirbami į dažus, sprogstamąsias medžiagas, vaistus.

angliẽs dioksìdas, angliẽs dvìdeginis (CO_2), anglies junginys su deguonimi. Susidaro kvėpuojant, kai deguonis, patekęs iš plaučių į organizmo audinius, oksiduoja ten esančias chemines medžiagas. Iš organizmo pašalinamas pro plaučius iškvepiant.

angliẽs monoksìdas (CO), bekvapės, beskonės, bespalvės dujos. Vandenyje tirpsta blogai. Aukštoje temperatūroje jungiasi su kai kuriais metalų oksidais. Nuodingas.

angliẽs oksìdai, anglies junginiai su deguonimi. Normaliomis sąlygomis visi Δ yra dujos.

angliẽs rūgštìs (H_2CO_3), silpna, tik vandeniniuose tirpaluose egzistuojanti rūgštis. Susidaro tirpinant vandenyje anglies dioksidą, pvz., *gaminant gazuotą vandenį.*

Ánglija, sudėtinė D. Britanijos dalis. Plotas 130 362 km², 47,1 mln. gyv. Sostinė Londonas. Suskirstyta į 48 grafystes. Δ šiaurėje yra Peninų ir Kamberlendo kalnai. Šiaurės Δ garsėja gamtos grožiu. Δ vakaruose gausu nuožulnių kalvų ir tarp jų telkšančių ežerų. Didžiausia upė — Temzė. Miškų nedaug, daug pievų. Dauguma gyventojų — anglai. Tankiausiai gyvenamos vietos — šalies pietryčiai ir šiaurė. Pav.

anglikõnai, katalikybei artima protestantų atšaka, Anglikonų bažnyčios religinė doktrina. Susiformavo Anglijoje 1534, Bažnyčios vadovu paskelbus Anglijos karalių Henriką VIII. Ji išlaikė Katalikų bažnyčios organizaciją ir apeigas. Bažnyčios galva yra karalius.

anglìs (C), chem. elementas. Organinių junginių pavidalu anglies yra visų gyvųjų organizmų audiniuose, akmens ir rusvosiose anglyse, durpėse, naftoje, gamtinėse dujose. Anglies alotropinės atmainos → grafitas, → deimantas.

añglys, iškasamosios anglys, augalinės kilmės nuosėdinė uoliena. Degios, būna rudos, pilkos ir įvairių atspalvių juodos. Naudojamos kaip energetinis ir buitinis kuras, žaliava chemijos ir metalurgijos pramonėje.

anglomãnija, potraukis į visa, kas angliška, ir garbinimas visko, kas angliška.

anglosãksai, germ. gentys: anglai, saksai, jutai. V–VII a. užkariavusios Britaniją, jos susimaišė su ten gyvenusiais keltais, sudarydamos Δ tautybę. Vėliau susimaišiusios su danais ir norvegais, o po normanų užkariavimo (1066) — su išeiviais iš Prancūzijos, tapo anglų tautos užuomazga.

Angolà, valst. Pietų Afrikoje prie Atlanto vandenyno. Jai priklauso Kabindos apygarda, esanti į šiaurę nuo Kongo žiočių. Plotas 1 246 700 km², 12,4 mln. gyv. Sostinė Luanda. Daugiapartinė demokratija. Nuo 1975 Δ vyksta pilietinis karas. Beveik visa žemė derlinga. Šiaurinėje dalyje — atogrąžų miškai, likusioje — savanos ir retmiškiai. Miškuose ir savanose veisiasi beždžionės, antilopės, žirafos, ~~drambliai, liūtai ir kt. gyvūnai.~~ Netoli Luandos kasami deimantai, pajūryje yra naftos. Iškasama daug geležies rūdos. Pav.

anijònas, neigiamojo krūvio jonas, elektrolitų tirpaluose judantis anodo link.

anklãvas, valst. arba jos dalis, esanti kitoje valstybėje ir neturinti išėjimo į jūrą, pvz., *Vatikanas.*

anno Domini (lot.), Viešpaties metais, mūsų eros metais (rašomas prieš metus).

anòdas: 1. teigiamasis elektros srovės šaltinio polius; **2.** teigiamasis elektros lauko elektrodas; **3.** elektroninio prietaiso elektrodas, jungiamas su teigiamuoju elektros srovės šaltinio poliumi.

anomãlija, nukrypimas nuo normos, taisyklės.

anomalùs, netaisyklingas, neįprastas.

anonìmas: 1. nežinomas ar nuslėpęs savo pavardę literatūros kūrinio ar laiško autorius; **2.** nežinomo autoriaus kūrinys.

anonìminiai alkohòlikai (AA), tai savitarpio pagalbos grupės, kurias sudaro vadinamieji sveikstantys alkoholikai. Tai vyrų ir moterų bendrija, kur pasakojama, koks yra kiekvieno gyvenimas ir kokio jie norėtų. Tokiuose atviruose susirinkimuose gali dalyvauti alkoholikų šeimos nariai ir draugai.

anònsas, trumpas skelbimas, pranešimas apie būsimą spektaklį, koncertą, paskaitą ir kt..

ansámblis: 1. harmoninga visuma; **2.** kelių dainininkų dainavimas vienu metu; **3.** scenos kūrinių atlikėjų kolektyvas.

Ansẽjaus sùtartys, sutartys, pasirašytos D. Britanijos, JAV, Prancūzijos, Rusijos ir Olandijos su Japonija 1854–1858. Jos panaikino 200 metų trukusią Japonijos saviizoliaciją. Nuo 1858 Δ užsienio pirkliams suteikė prekybos laisvę.

Antántė, prieš Pirmąjį pasaulinį karą suformuotas Prancūzijos, Rusijos ir D. Britanijos karinis–politinis blokas.

Antárktis, pietinė poliarinė Žemės rutulio sritis, apimanti Antarktidos žemyną ir jį supančių Ramiojo, Indijos ir Atlanto vandenynų dalis bei jų jūras su jose esančiomis salomis. Beveik visą paviršių dengia ledynas, vietomis net iki 4 km aukščio. Pats šalčiausias žemynas. Vidutinė metų temperatūra – 50°C, minimali – 89°C. Čia "orų virtuvė" — vėjų greitis siekia kelis šimtus kilometrų per valandą.

Anglija

Angola

Antilopė

Antilų salos

Antika

Antrasis pasaulinis karas

Pakraščių vandenyse veisiasi banginiai, ruoniai, peri pingvinai. (Pav. p. 159)

ante Christum (lot.), prieš Kristaus gimimą; prieš mūsų erą.

antenà: 1. įtaisas radijo bangoms spinduliuoti arba priimti — siunčiamoji Δ ir priimamoji Δ; **2.** kai kurių gyvūnų lytėjimo ir uoslės organas.

anti-, dėmuo, atitinkantis lietuvių priešdėlį *prieš*, reiškiantis priešiškumą ar priešingybę kam nors, pvz., *anticiklonas, antigenas.*

antibiòtikai: 1. mikroorganizmų, augalų ir gyvūnų audinių gyvybinės veiklos produktai, slopinantys kitų aplinkinių mikrobų augimą ir dauginimąsi arba juos naikinantys; **2.** iš mikroorganizmų medžiagų apykaitos produktų pagaminti vaistai infekcinėms ligoms gydyti.

anticiklònas, aukšto atmosferos slėgio sritis. Didžiausias slėgis esti anticiklono centre, todėl oras iš vidurio srūva į pakraščius. Dėl Žemės sukimosi susidaro sūkurys. Δ š. pusrutulyje dažniausiai susidaro Azijos viduryje, Kanadoje, virš Azorų ir Havajų salų.

antidepresántai, vaistai, aktyvinantys psichikos veiklą, gydantys depresiją.

Antigònė: 1. sen. gr. mitologijoje Tėbų karaliaus Edipo dukra, Eteoklio ir Polineiko sesuo; **2.** Pelėjo žmona, Polidoros motina; **3.** Trojos karaliaus Laomedonto dukra.

ántika, senovės graikų ir romėnų pasaulis, jų civilizacija. Pav.

antikìnis, susijęs su sen. gr. ir rom. visuomenės santvarka, kultūra. Δ pasauliu pradėta taip pat vadinti visą pusantro tūkstančio metų periodą nuo Graikijos atsiradimo iki pat Romos imperijos žlugimo V a. po Kr.

antikū̃nas, sudėtiniai baltymai iš baltymo ir angliavandenių, susidarantys, kai į organizmą patenka svetimų medžiagų. Δ gina organizmą nuo jų ir padeda juos sunaikinti. Δ preparatai vartojami kai kurių ligų profilaktikai bei gydymui.

antikonstitùcinis, prieštaraujantis konstitucijai, neatitinkantis jos normų.

Antikrìstas, Jėzaus Kristaus priešininkas, pasirodysiąs prieš pat pasaulio pabaigą ir atitrauksiąs nuo krikščionybės daugelį žmonių, bet būsiąs Kristaus nugalėtas.

antikvãras, senų daiktų, paveikslų, knygų rinkėjas ar prekiautojas.

antikvariãtas, senienų parduotuvė.

antikvãrinis, senovinis, vertingas.

antilòpės, dykaragiai žinduoliai, paplitę Afrikoje, Pietų ir Centrinėje Azijoje. Greitos, grakščios, nuo kiškio iki karvės dydžio. Daugelio rūšių raguoti tik patinai. Gyvena bandomis. Pav.

Antìlų jū̃ra → K a r ì b ų j ū̃ r a.

Antìlų sãlos, yra Atlanto vandenyne. Driekiasi lanku nuo Centrinės iki Pietų Amerikos. Skirstomos į **Didžiąsias** → Kuba, Jamaika, Puerto Rikas, Haitis ir **Mažąsias** → Trinidadas, Tobagas ir daugybė kitų. Klimatas karštas ir drėgnas. Gausu vulkanų. Plėtojamas žemės ūkis: auginamas tabakas, kavos ir kakavos pupelės, medvilnė, vaisiai, prieskoninės daržovės. Pav.

antipãtija, kito asmens nemėgimas.

antipòdai: 1. diametraliai priešingi Žemės rutulio taškai ir ten gyvenantys žmonės; **2.** priešingų pažiūrų ir būdo žmonės.

antisemitìzmas, religinio, nacionalinio ir rasinio nepakantumo žydams forma. Priešiškumas jiems ideologijoje, politikoje, buityje fašistinėje Vokietijoje virto žydų genocidu.

antitèzė, stilistinė figūra literatūroje — priešingų minčių ar vaizdų sugretinimas įspūdžiui sustiprinti, priešpriešа.

Antònijus (Antonius Marcus), Markas (apie 82–30 pr. Kr.), rom. karvedys ir valstybės veikėjas. Jo veikla prasidėjo Sirijoje ir Galijoje. Čia Δ vadovavo raiteliams. 54 pr. Kr. tapo → Cezario legatu, 49 pr. Kr. — liaudies tribūnu, 44 pr. Kr. kartu su Cezariu — konsulu. 42 pr. Kr. kartu su Oktavianu nugalėjo Cezario žudikus Brutą ir Kasijų. 41 pr. Kr. Tarse pirmą kartą sutiko vasalę Egipto karalienę → Kleopatrą, su kuria gyveno Egipte. 31 pr. Kr. pralaimėjo jūros mūšį Oktavianui ir pabėgo į Aleksandriją, kur ir nusižudė.

Antràsis pasáulinis kãras (1939–1945), didžiausias karas žmonijos istorijoje, pradžią gavęs Europoje. Jį sukėlė Hitlerio vykdoma užsienio politika ir jo "gyvybinės erdvės" Europoje planas. Po kelių vokiečių provokacijų Hitlerio pajėgos 1939 rugsėjo 1 d. įsiveržė į Lenkiją. Δ dalyva-

vo daugiau kaip 60 valstybių, kuriose gyveno 1,7 mlrd. gyventojų. Karo veiksmai vyko daugiau kaip 22 mln. km² plote. Žuvo apie 50 mln., buvo sužeisti ar liko invalidais apie 90 mln. žmonių. Tiesioginės karo išlaidos — apie 1334 mlrd. dolerių. Karas tapo pasauliniu, kai 1941 12 07 Japonija užpuolė Perl Harborą, o Vokietija ir Italija paskelbė karą JAV. Δ baigėsi 1945 09 02 Japonijos kapituliacija.

antrìnė žãliava, naudotos medžiagos ir sudėvėti gaminiai, pakartotinai perdirbami kaip žaliava, pvz., *metalo laužas, makulatūra, stiklo laužas.*

antropo-, pirmasis sudurtinio žodžio dėmuo, rodantis žodžio sąsają su žmogumi.

antropobiològija, žmogaus biologija, antropologinių tyrimų kryptis, tirianti žmogaus paveldimumą, su juo susijusius fiziologinius ir biocheminius augimo bei raidos veiksnius, ekologinių veiksnių įtaką organizmui.

antropològija: 1. biologijos šaka, tirianti žmogų, jo kilmę, rases; **2.** filos. koncepcija, siekianti pateikti vientisą žmogaus sampratą remdamasi įv. mokslais.

añtspaudas: 1. įrankis tam tikram ženklui įspausti; **2.** tuo įrankiu įspaustas ženklas.

Anùbis, mirusiųjų globėjas, sen. egiptiečių dievas su šakalo galva, lydėdavęs mirusiųjų sielas į teismą ir sverdavęs jas ant svarstyklių.

anuliãvimas, vienašališkas akto, sutarties arba kokių nors teisių panaikinimas, paskelbimas negaliojančiais.

anuliúoti, panaikinti, atšaukti.

apačiai, indėnų genčių grupė, gyvenusi Šiaurės Amerikos Didžiosiose lygumose. Dabar jų likę daugiau kaip 10 tūkst. ir gyvena rezervacijose.

apalpìmas, sąmonės netekimas, kai kūnas apmiršta be narkozės.

aparãtas: 1. prietaisas, mechanizmas, įrenginys, atliekantis tam tikras užduotis; **2.** organizacijos, įstaigos, įmonės darbuotojų visuma; **3.** valdymo ar ūkio srities įstaiga ar įstaigų grupė.

apartameñtas, didelis prabangus butas arba kelių kambarių numeris viešbutyje.

apártheidas, rasinės diskriminacijos ir segregacijos politika Pietų Afrikos Respublikoje iki 1994 m. Taikomas afrikiečiams ir daugeliui azijiečių.

apãštalas, vienas iš 12 išrinktųjų Jėzaus Kristaus mokinių.

apãtija, abejingumas sau pačiam ir aplinkai. Išsekimo, pervargimo, kartais psichinės ligos padarinys.

apeliãcija: 1. teismo nutarimo apskundimas aukštesnei instancijai; **2.** skundas aukštesnei instancijai, turinčiai teisę iš esmės persvarstyti bylą.

apelsìnas, šiltųjų kraštų vaismedis, vedantis oranžinius sultingus, saldžius arba saldžiarūgščius vaisius.

Apenìnai, kalnai Apeninų pusiasalyje, Italijoje. Šiaurės vakaruose jie jungiasi su Alpėmis. Didžiausias aukštis — 2914 m (Korno Grandės k.). Šie kalnai skirstomi į Šiaurės, Vidurio, Pietų ir Kalabrijos Apeninus. Susidarė alpinės kalnodaros metu, vėliau buvo smarkiai ardomi. Gausu marmuro, dolomitų, gyvsidabrio. Slėniuose teka daug upių. Kalnų šlaitai apaugę visžalių akmeninių ir kamštinių ąžuolų giraitėmis, pušynais, aukščiau — mišriaisiais kaštonų, ąžuolų, bukų miškais. Ligūrijos Apeninuose klesti turizmas. Pav.

Apeninai

apetìtas: 1. noras valgyti ir malonumo jausmas valgant; **2.** noras, troškimas ką nors turėti.

apgamaĩ, įgimtos odos žymės, susidariusios iš pigmentų. Jas sudirginus, gali susiformuoti odos vėžys. Nepasikonsultavus su gydytoju, Δ liesti nerekomenduojama.

apynỹs, šilkmedžių šeimos vijoklinis augalas, kurio spurgų dedama į alų.

apipjáustymas, senas, daugelyje tautų iki šiol paplitęs ritualinis paprotys apipjauti arba įpjauti vyro apyvarpę. Paplitęs tarp judėjų ir musulmonų.

apývarta, materialinių vertybių ir piniginių lėšų judėjimas: įplaukimas, išleidimas per tam tikrą laiko tarpą — dieną, savaitę, mėnesį, metus.

apkaltà, nusikaltusių aukštųjų valstybės pareigūnų apkaltinimo ir jiems iškeltų bylų nagrinėjimo būdas, apkalta.

aplinkà, tai visi kūnai bei reiškiniai, su kuriais organizmą sieja tiesioginiai ir netiesioginiai ryšiai. Δ skirstoma į tris nevienodos prigimties grupes: negyvąją (abiotinę), gyvąją (biotinę) ir sukurtą (antropogeninę) arba pakeistą žmogaus (antropogenizuotą). Socialinė aplinka apima žmonių tarpusavio ryšius ir santykius.

Aplinkà

Nepažeistoje gamtoje visada yra tam tikra pusiausvyra ir niekada nesusidaro jokių atliekų. Visos jos suskaidomos ir vėl panaudojamos. Tačiau dabar žmogus gamtoje sutrikdė pusiausvyrą, palikdamas aplinkoje daug atliekų ir kitokių teršalų. Žemė pateko į rimtą pavojų, kęsdama nepataisomą žalą, kurią jai daro žmogus. Spartus jos lengvai pažeidžiamų išteklių vartojimas kelia grėsmę viskam, ypač gyvūnijai ir augalijai. Tarša ir miškų kirtimas kelia rimtą pavojų Žemės gyvybės ateičiai. Didžiausia grėsmė kyla, kai žmonės ima keisti natūralią aplinką. Ekologai baiminasi, kad praradusi įvairovę gamta gali smarkiai nukentėti.

Žmogus kenkia Žemei daugybe būdų: besaikis išteklių eikvojimas, miesto transporto priemonių ir pramonės keliama tarša, į jūras išmetami teršalai, miškų naikinimas, cheminių medžiagų naudojimas žemės ūkyje, begalės atliekų, kurios supilamos į sąvartynus ir palaidojamos po žeme.

Gyvenamajai aplinkai būtina pagalba. Žmogus jau pradeda suvokti atsakomybę už Žemės ateitį. Ieškoma būdų, kaip išspręsti svarbiausias Δ problemas. Įvairios pasaulinės gamtos apsaugos organizacijos stengiasi išsaugoti laukinę gamtą, įrengdamos specialius draustinius ir parkus, kovoja prieš prekybą laukinių gyvūnų produktais. Norint išgelbėti senkančius Žemės išteklius, reikia lėtinti gyventojų gausėjimą. Būtina gelbėti likusius drėgnuosius miškus, sumažinti į aplinką išleidžiamų teršalų kiekį ir reguliuoti atliekų laidojimą vandenynuose. Kai kurios pasaulio šalys jau naudoja aplinkos neteršiančius energijos šaltinius, kuria ir plečia gamtos apsaugos teritorijas.

"Apolono" nuleidžiamoji kabina Mėnulyje

Apolonas

Apokalìpsė, apreiškimas Jonui, Biblijos dalis, viena seniausių ir sudėtingiausių Naujojo Testamento knygų, kurios autoriumi laikomas šventasis Jonas iš Patmo. Ją sudaro septyni laiškai krikščionių bendruomenėms Mažojoje Azijoje ir tuoj prasidėsiančios pasaulio pabaigos regėjimai, kurių dalis sunkiai paaiškinama. Taip pat aprašomos baisybės, kurios ateis po Antikristo pergalės ir jo viešpatystėje.

"Apolònas" (*"Apollo"*): **1.** JAV nacionalinės aeronautikos ir kosminės erdvės tyrimo valdybos → *NASA* Mėnulio tyrimo programa (1961–1972); **2.** kosminio laivo pavadinimas. Pav.

Apolònas, sen. gr. mitologijoje — šviesos, saulės, pranašysčių dievas, piemenų, jūrininkų, muzikos, poezijos, mokslo globėjas, lyros išradėjas. Dzeuso ir Letonės sūnus, Artemidės brolis dvynys, vyro grožio idealas. Svarbiausi kulto centrai — Delfai ir Delas. Pav.

apoplèksija, kraujo išsiliejimas į galvos smegenis, sukeliantis paralyžių.

apostrofà, stilistinė figūra — autoriaus kreipimasis į daiktą, abstrakciją, mirusį ar nesantį asmenį.

apostròfas, kablelis, rašomas viršuje po raidės, vietoj praleisto balsio, pvz., *bemirdam's*.

apozìcija, priedėlis, pažyminys, išreikštas daiktavardžiu ir su pažymimuoju žodžiu suderintas linksniu, pvz., *mergelė lelijėlė*.

aprobãcija, oficialus patvirtinimas, pritarimas, leidimas, sutikimas.

apsaugà nuõ nėštùmo iȓ lȳtiškai pliñtančių ligũ (LPL), universali apsaugos priemonė, apsauganti nuo nėštumo ir infekcijų, dar neatrasta, todėl galima pasirinkti tai, kas labiausiai tinka. Gera apsauga nuo nėštumo — hormoninės tabletės, vartojamos pagal instrukciją, tačiau jos neapsaugo nuo infekcijos. Patikima apsauga — spiralė, kurią įstato gydytojas ginekologas, tačiau jei infekcija patenka į gimdos kaklelį, yra didelė rizika, kad ji nukeliaus ir į gimdą bei kiaušintakius. Diafragma, gimdos kaklelio gaubteliai ir spermą užmušančios priemonės (spermicidai) apsaugo nuo nėštumo, bet priklauso nuo to, kaip jie naudojami. Prezervatyvas yra gera apsaugos priemonė nuo nėštumo bei geriausia apsauga nuo infekcijos, jei jis naudojamas per lytinį aktą. Nėštumą galima sureguliuoti žinant

vaisingąjį ir nevaisingąjį moters laikotarpius. Čia gali padėti Knauso-Ogino arba Bilingsų metodai. Moteris gali nusistatyti savo ovuliacijos dieną matuodama bazinę temperatūrą, kurią reikia matuoti kasdien tuo pačiu metu dar neišlipus iš lovos, laikant termometrą makštyje arba tiesiojoje žarnoje 5–7 min. Ovuliacija paprastai įvyksta tą akimirką, kai temperatūra staiga krinta arba tuoj pat po kritimo. Šią akimirką sunku užfiksuoti. Praėjus 24–48 val. temperatūra pakyla ir laikosi iki kitų mėnesinių. Po jų vėl nukrinta iki pradinio lygio (jeigu bazinė temperatūra 36,6°C, o dvi dienas iš eilės termometras rodė 37,2°C, vadinasi, trečia diena jau nevaisinga). Tačiau sergant ir karščiuojant termometru ovuliacijos momento nustatyti nebus galima.

apsìdė: 1. pusapvalė arba daugiakampė išsikišusi pastato dalis su puskupoliu arba pusskliaučiu; **2.** stačiatikių cerkvėje — vidinė altorinė pastato dalis.

apskritìmas: 1. mat. uždara kreivė, kurios visi taškai vienodai nutolę nuo centro; **2.** fil. absoliuto ir tobulybės simbolis; **3.** krikšč. trys susipynę Δ simbolizuoja Trejybę.

apvaisìnimas, augalų arba gyvūnų lytinių ląstelių susiliejimas. Susidaro kokybiškai nauja ląstelė, iš jos formuojasi naujas organizmas. Tai sudėtingas biologinių procesų kompleksas. Natūraliomis sąlygomis dažniausiai kryžminasi tik tos pačios rūšies organizmai. Naujasis organizmas paveldi ir tėvo, ir motinos savybių. Gemalo lytį lemia spermatozoido chromosomų rinkinys. Pusė spermatozoidų turi vyrišką lytį lemiančią chromosomą, pusė — moterišką. Koks spermatozoidas patenka į kiaušinį, tokios lyties organizmas ir formuojasi. Taip išlaikoma lyčių pusiausvyra gamtoje.

Arãbija, didžiausias pusiasalis pasaulyje tarp Persijos įlankos ir Raudonosios jūros. Plotas 3 mln. km². Didžiąją dalį teritorijos sudaro karštos, sausos, uolėtos dykumos. Derlingos žemės puslankiu nusidriekia į vakarus. Saudo Δ pietryčiuose plyti didelė negyvenama dykuma Rub al Chali. Rasti naftos telkiniai greitai sukrovė Rytų šalims turtus. Iš naftos pramonės labai praturtėjo Saudo Δ, Jungtiniai Arabų Emyratai, Bahreinas ir Kuveitas. Dykumų gręžinių bokštuose deginamos dujos, kurios siurbiamos iš žemės drauge su nafta. Pav.

Arafãtas (Arafat), Jasiras (g. 1929), palestiniečių politinis veikėjas, didžiausios Palestinos išsivadavimo organizacijos "Al Fatah" įkūrėjas (1963). 1969 tapo Palestinos išsivadavimo judėjimo Vykdomosios tarybos pirmininku. 1988 pripažino Izraelio valstybę. 1994 kartu su Rabinu bei S. Peresu gavo Nobelio taikos premiją. Nuo 1996 Δ yra pirmasis Palestinos prezidentas. Pav.

J. Arafatas

aragonìtas, mineralas, kalcio karbonatas. Jo yra karštųjų mineralinių versmių nuosėdose, daugelio moliuskų kriauklių perlamutriniame sluoksnyje, perluose.

Arãlo jū́ra, nenutekamas druskingas ežeras tarp Uzbekistano ir Kazachstano (buvusioje Sovietų Sąjungoje). Plotas su salomis 40 tūkst. km². Kranto linija dėl padidėjusio pagrindinių intakų vandens naudojimo drėkinimui ir klimato pasausėjimo atsitraukė maždaug 80 km. Į Δ įteka upės Syrdarja ir Amudarja. Kasama valgomoji druska, žvejojami sazanai ir karšiai.

Aralo jūra

aranžúotė, muz. kūrinio pritaikymas kitam balsui, instrumentui, ansambliui.

Ararãtas, užgesęs vulkanas Armėnijos kalnyne, Turkijos rytuose. Jį sudaro du kūgiai: Didysis (5137 m) ir Mažasis (3925 m).

ãras, žemės ploto matas, lygus 100 m², šimtoji hektaro dalis, santr. a.

arbalètas, kilpinis lankas. Vakarų Europoje buvo naudojamas ilgas, o Artimuosiuose Rytuose — trumpas. Iki XV a. jį naudojo pėstininkai ir raitininkai. Šiandien jis naudojamas sporte. Pav.

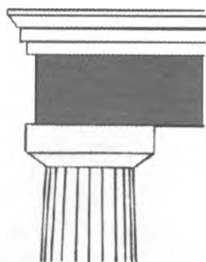
Arbaletas

arbãtmedis, arbatmedinių šeimos visžalis krūmas. Skiriamos 2 pagrindinės rūšys, kilusios iš Pietryčių Azijos savaime augančių formų: kiniškasis Δ ir indiškasis Δ. Kiniškojo Δ lapai trumpakočiai, apvalūs, smulkūs. Indiškojo Δ — 11–35 cm ilgio, apačioje pūkuoti. Atogrąžose derlius renkamas beveik ištisus metus. Arbatai skinami tik jauni lapeliai ir pumpurai.

archãjinis, senovinis, pasenęs.

archeològija, istorijos mokslo šaka, tirianti žmonijos praeitį iš iškastų materialinės kultūros liekanų nuo žmonių atsira-

Arabijos pusiasalis

Architravas

Archimedo sraigtas vandens pakėlimui

Argentina

dimo Žemėje iki tų laikų, kuriems pažinti yra pakankamai rašytinių šaltinių.

archeoptèriksas, seniausias iškastinis paukštis. Δ liekanų rasta viršutinės juros litografiniuose skalūnuose. Panašus į paukštį, nes turi sparnus, plunksnas, ir į roplį, nes turi dantis, dvidešimties slankstelių uodegą, pilvo šonkaulius, priekinių galūnių pirštus.

Archimèdas (Archimedes), (287–212 pr. Kr.), gr. matematikas, fizikas bei išradėjas. Didžiausi jo nuopelnai — sverto taisyklė, Δ dėsnis, Δ kalba. Pav.

archipelãgas, → s a l ý n a s.

architektūrà, meno šaka, žmogaus aplinkos erdvės formavimas, statinių bei jų kompleksų ar ansamblių projektavimas ir statyba. Tenkindama praktinius ir dvasinius žmonių poreikius, Δ atspindi to laiko visuomenės kultūrą. Svarbiausios kompozicijos priemonės, padedančios siekti architektūrinio kūrinio harmonijos, yra erdvinė struktūra (bendras statinio vidaus erdvės bei išorės pavidalo funkcinis ir meninis sprendimas) ir tektonika (pastato dalių išdėstymo ypatybės ir jų formų meninė išraiška). Δ atsirado pirmykštėje visuomenėje. Vergovinės visuomenės laikotarpiu Egipte buvo statomi miestai, piramidės, obeliskai, sfinksai, iškalamos uolose šventovės. Romos klestėjimo laiku buvo statomos arkinės ir kupolinės konstrukcijos. Bizantijoje sukurtas bizantinio stiliaus bažnyčios tipas, tapęs kanonu visiems Rytų krikščionių kulto pastatams. Europoje IX–XI a. susiformavo romaninis stilius (didelės bazilikinės bažnyčios su masyviais bokštais). XIII a. Europoje paplito → gotika (rotušės, katedros). XIV a. pabaigoje Italijoje prasidėjo → renesansas (antikos meno dėsniais pagrįsti kūriniai). XVII a. Italijoje plito → barokas (rūmų parkai su ansambliais). Vėlyvojo baroko laikotarpiu atsirado įmantrus → rokoko stilius (pilys, rezidencijos). Didėjant miestams, Prancūzijos architektūroje susiformavo → klasicizmas (taisyklingas miesto sodų, parkų ir aikščių planavimas). XIX a. pr. susiformavo klasicizmo atmaina ampyro stilius. XIX a. pab. atsirado → moderno stilius. XX a. kuriamos vis lengvesnės gelžbetoninės konstrukcijos, įgyjančios naujų išraiškos formų. Vis dažniau naudojamos kabančios konstrukcijos.

architrãvas, archit. elementas — pagrindinė laikančioji sija, kurios apatinė dalis remiasi į kolonų kapitelius. Pav.

archỹvas: 1. sukaupti, sutvarkyti, suregistruoti seni dokumentai; **2.** senų dokumentų saugykla; **3.** kompiuteryje rečiau naudojamų duomenų saugykla išorinėje atmintyje.

Arẽjas, sen. gr. mitologijoje karo dievas, Dzeuso ir Heros sūnus, Afroditės mylimasis.

arenà: 1. smėliu pabarstyta sen. Romos amfiteatro aikštė, kurioje buvo rengiamos gladiatorių grumtynės, žirgų lenktynės; **2.** cirko vaidinimų aikštelė.

árfa, styginis muz. instrumentas, turintis 46 stygas, ištemptas ant trikampio rėmo su rezonatoriumi. Skambinama abiejų rankų pirštais.

Árgas, sen. gr. mitologijoje — šimtaakis sargas milžinas, kuriam Hera patikėjo saugoti deivę Ijo, paverstą karve, tačiau jį užmušė Hermis, Dzeuso sūnus, ir išvadavo Ijo.

Argentinà, valst. Pietų Amerikos pietuose. Antroji pagal plotą ir gyventojų skaičių po Brazilijos. Plotas 2 766 889 km^2, 33,5 mln. gyv. Sostinė Buenos Airės. Vakaruose driekiasi Andų kalnai su aukščiausia Amerikoje Akonkagvos (6959 m) viršūne ir užgesusių bei veikiančių vulkanų virtinėmis. Būdingas žemyninis paatogrąžio klimatas. Gyventojai: baltieji, metisai, indėnai. Ypač plėtojama maisto pramonė. Δ — viena svarbiausių pasaulyje mėsos gamintojų ir eksportuotojų valst. Pav.

argumeñtas, įrodomąją tezę pagrindžiantis teiginys.

Ariãdnė, sen. gr. mitų didvyrė, Kretos karaliaus ir įstatymų leidėjo Mino duktė, davusi Atėnų karaliui ir didvyriui Tesėjui kamuolį siūlų, kad šis, užmušęs Labirinte pabaisą Minotaurą, sekdamas siūlu galėtų iš jo išeiti.

ãrija: 1. vokalinės muz. žanras, atsiradęs XV a. Vakarų Europoje, nuo XVI a. buvo vadinama daina, dabar — operos, oratorijos, kantatos dalis, atliekama solisto kartu su orkestru; **2.** nuo XVII a. vadinama daininga instrumentinė pjesė.

ãrijai: 1. indoiranėnai, XV a. pr. Kr. iš Vidurinės Azijos įsiveržę į Šiaurės Vakarų Indiją; jie susidūrė su aukštos kultūros gyventojais dravidais, palaužė jų pasi-

priešinimą ir įsikūrė Indo slėnyje, dalis jų apsigyveno Irane bei Mesopotamijoje. **2.** fašistinėje Vokietijoje, kuri rėmėsi rasistine rasių teorija — neva pranašesnė už kitas rases, dar vadinama nordine arba germanų rase.

aristokrãtija: 1. sen. valdymo forma, kai valdo mažas privilegijuotas visuomenės sluoksnis. Žymiausios Δ valst. buvo Sparta, Roma, Kartagina (VI a. pr. Kr.). Viduramžiais Δ valst. valdžią turėjo karaliai, hercogai, grafai, kunigaikščiai ir riteriai; **2.** aukštuomenė, kurios nors klasės ar visuomenės grupės privilegijuota viršūnė, turinti ypatingas teises.

Aristòtelis (Aristotelēs), (384–322 pr. Kr.), gr. filosofas ir gamtos tyrinėtojas. Kartu su → Sokratu bei → Platonu laikomas mokslinės filosofijos pradininku, didžiausiu senovės mąstytoju ir gamtos tyrinėtoju. Dvidešimt metų darbavosi Platono akademijoje Atėnuose, tačiau kartu jį ir kritikavo. Δ realizmo ir Platono idealizmo priešprieša paremta visa vėlesnių amžių filosofija. Visi Δ raštai skirstomi į šias grupes: logika, metafizika, gamtos mokslų filosofija, etika, politika ir menas. Kitų sričių išliko tik pavienės pastabos ar fragmentai. Iki mūsų dienų neprarado reikšmės ir poetika, daugiausia nagrinėjusi tragedijos žanrą. Δ ypač didelės įtakos turėjo viduramžių krikščionybės filosofijai. Pav.

aritmètika: 1. mat. šaka, tirianti skaičių, išreikštų skaitmenimis, savybes, skaičių veiksmus ir veiksmų savybes; **2.** mokslas, tiriantis skaičius, jų ypatumus ir paprasčiausius veiksmus su jais.

árka: 1. Nojaus Δ — laivas, su kuriuo, pasak Biblijos, išsigelbėjo Nojus kartu su savo šeima ir atrinktomis gyvūnų poromis per tvaną; **2.** statinio lanko pavidalo konstrukcija, galais atremta į stulpus, kolonas ar kitas atramas.

arkadà, eilė vienodų arkų, paremtų stulpais arba kolonomis.

árklio galià (AG), nesisteminis galios matavimo vienetas, variklio galingumo matas. Viena Δ lygi 746 vatams.

arklių̃ spòrtas, olimpinės rungtys: jojimas, jojimo trikovė, išjodinėjimas, greičio lenktynės, žirgų lenktynės, polo.

Arlekìnas, komedijos *del arte* personažas, linksmas tarnas.

Árktis, šiaurinė poliarinė Žemės rutulio sritis. Δ ribos — šiaurinės JAV (Labradoro ir Aliaskos pusiasalių) dalis, Kanados šiaurinė dalis su salomis (Grenlandija, Islandija), Sibiro šiaurinė dalis (Rusija) ir Beringo jūra. Didesnėje Δ dalyje plyti arktinės dykumos, kur gyvena baltieji lokiai, jūrų vėpliai, orkos, mėlynieji banginiai ir kt. Δ pakraščių dalį užima tundra — žemos pelkėtos, samanomis ir kerpėmis apaugusios lygumos. Tundroje gyvena elniai, poliarinės lapės, kiškiai, vilkai, lemingai, avijaučiai. Žemiausia Δ temperatūra sausio mėn. – 50°C. Vasarą virš Δ ledlaukių būna iki 0°C, žemyne 5°C. Poliarinės nakties metu matoma Šiaurės pašvaistė (80–120 km aukštyje). Δ pusę metų trunka diena ir naktis. Gyvena klajoklių eskimų, samių, šiaurės Kanados indėnų gentys. Gyventojai augina šiaurės elnius, verčiasi žvejyba ir medžiokle. (Pav. p. 160)

Aristotelis

armadà: 1. didelis jūrų laivynas; **2.** didelis Ispanijos laivynas (130 karo ir 300 krovinių laivų). 1588 Ispanijos karaliaus Pilypo II išsiųstas nukariauti Anglijos, tačiau sunaikintas Anglijos jūrų laivyno ir audros. Pav.

Armada

Arménija, NVS valst., buvusi mažiausia SSRS respublika Užkaukazės pietuose. Plotas 29 tūkst. km², 3 304 776 gyv. Sostinė Jerevanas. Daugiapartinė demokratija. Pirmoji pasaulyje priėmė krikščionybę. Kalnuota šalis. Plėtojama gyvulininkystė. Auginama medvilnė, vynuogės, vaismedžiai, daržovės. Garsėja konjako gamyba. Pav.

Armėnija

ármija: 1. strateginis kariuomenės junginys, sudarytas tam tikrai užduočiai atlikti; **2.** visa valst. kariuomenė.

armònika, dumplinis mygtukinis muz. instrumentas.

armonikẽlė, mažas lūpomis pučiamas muz. instrumentas; lūpinė armonika.

L. Armstrongas

N. Armstrongas

Artemidė (Atėnų nacionalinis muziejus)

Asilas

Ármstrongas (Armstrong), Lujis Danielis Sačmas (1900–1971), amerik. džiazo muzikantas, viena žymiausių savo stilių sukūrusių asmenybių džiazo muzikos istorijoje. Muzikanto karjerą pradėjo Naujojo Orleano stiliaus džiazo epochoje. Δ išgarsino trimitas ir kimus, tarsi prarūkytas balsas. Pav.

Ármstrongas (Armstrong), Nylas Aldenas (g.1930), amerik. astronautas, pirmasis žmogus, išsilaipinęs Mėnulyje. 1969 07 21 jis nusileido į Mėnulį laivu "Apolonas 11". Pav.

ãreštas; 1. suėmimas, laisvės atėmimas; **2.** teismo draudimas.

arogáncija, kitų niekinimas, nemandagumas, pasipūtimas, išdidumas, atžarumas, akiplėšiškumas.

aromãtas, malonus kvapas, gardus kvepėjimas.

arsenãlas, įmonė, kurioje gaminami, taisomi bei laikomi ginklai ir amunicija.

arsènas (As), chem. elementas, sidabro spalvos trapus metalas, naudojamas lydiniams. Jo junginiai labai nuodingi. Naudojamas medicinoje, žemės ūkyje.

Artemìdė, sen. gr. mitologijoje — Dzeuso ir Letonės duktė, Apolono sesuo, gyvulių, augalų deivė, vėliau miškų ir kalnų, medžioklės ir laukinių žvėrių deivė. Vikri, grakšti medžiotoja su lanku ir strėline. Jos kulto gyvūnai — stirna ir lokė. Pav.

artèrija: 1. kraujagyslė, kuria kraujas teka iš širdies skilvelių į visus kūno organus ir audinius; **2.** svarbus susisiekimo kelias, magistralė.

artikuliãcija: 1. kalbos padargų (liežuvio, lūpų, minkštojo gomurio, balso stygų) padėtis ir judesiai tariant kalbos garsus; **2.** garsų formavimo būdas dainuojant ar grojant.

artilèrija: 1. viena kariuomenės rūšių, kurios pagrindiniai ginklai yra pabūklai, minosvaidžiai ir reaktyvinės artilerijos įrenginiai; **2.** sviediniais, minomis ir raketomis šaudantys pabūklai; **3.** karo mokslas, tiriantis pabūklų sandarą, savybes ir panaudojimą.

Artimíeji Rytaĩ, Azijos, Afrikos ir Arabijos šalys, esančios arčiau Europos, prie Viduržemio jūros. Kol nebuvo atrasta nafta, dauguma Δ šalių buvo labai neturtingos. Nafta pakeitė jų gyvenimą.

artišòkas, graižažiedžių šeimos daugiametė daržovė, Lietuvoje jos šaknys žiemą iškasamos.

Ártūras, legendinis Anglijos karalius, gyvenęs apie 500-uosius metus. Manoma, kad VI a. kovėsi su įsibrovusiomis germanų gentimis — anglais bei saksais. Pirmąkart paminėtas legendomis pagražintame istoriniame Nenijaus veikale "Historia Britonum" (IX a.). Nuo tada Δ tapo daugelio epų riterių romanų herojumi. Juos rašė Hartmanas fon Auė, Gotfrydas Štrasburgietis bei seras Tomas Maloris. Karalius Δ ir jo užstalės draugai, dvylika ištikimų apvaliojo stalo riterių (Erikas, Lanselotas, Parcivalis ir kt.) — iš keltų pasakų atkeliavę personažai.

ãsas, labai geras savo specialybės žinovas, meistras (lakūnas, sporto lyderis, dainininkas).

asbèstas, chem. pluoštinės struktūros mineralų (serpentinų ir amfibolitų) bendras pavadinimas. Atsparus ugniai, rūgštims, šarmams, prastas šilumos, garso ir elektros laidininkas.

asbestìtas, asbesto pluošto ir kaolino mišinys, naudojamas kaip termoizoliacinė medžiaga.

ASCII (angl. *American Standard Code for Information Intercharge*), visi skaitmenys, raidės, skyrybos ženklai ir kiti klaviatūros simboliai kompiuteryje vaizduojami skaitmeniniais kodais. Jų vaizdavimo standartas ir vadinamas Δ kodu.

aseñbleris: 1. simbolinė programavimo kalba, leidžianti tiesiogiai valdyti mikroprocesorių ir kreiptis į konkrečias atminties vietas; **2.** sisteminė paslaugų programa, kuri sutartiniais simboliais užrašytą programą verčia į kompiuterinę kalbą išreikštą programą ir atlieka sintaksinę programos kontrolę.

ãsilas, arklių šeimos rūšis. Nuo arklio skiriasi ilgomis ausimis ir aukštomis kanopomis, plona uodega, kurios galas su ilgais plaukais. Dažniausiai būna pilkos spalvos. Ištvermingas, stiprus, todėl tinkamas nešuliams ir kinkymui. Pav.

asimètrija: 1. simetrijos nebuvimas arba jos pažeidimas; **2.** nevienodas atitinkamų kūno dalių susiformavimas ašinės linijos ar plokštumos atžvilgiu; **3.** meno kūrinio komponavimo būdas — simetrijos priešybė.

asimiliãcija: 1. iš aplinkos paimtų me-

džiagų vartojimas organizmui augti, formuotis, atsinaujinti; **2.** gretimų arba arti vienas kito esančių kalbos garsų artikuliacijos supanašėjimas, pvz., *grįžti*.

Asìrija, valst., egzistavusi iki 612 pr. Kr. Mesopotamijoje (dabar Irako teritorija). Asirai garbino dievą Ašūrą. Karalius buvo vyriausiasis žynys. Valdant karaliui Ašurbanipalui, 900 pr. Kr. tapo milžiniška imperija su sostine Ninevija.

asisteñtas: 1. specialisto (profesoriaus, docento, chirurgo, režisieriaus ir pan.) padėjėjas; **2.** aukštosios mokyklos ar mokslinio tiriamojo instituto mokslinis pagalbinis darbuotojas.

askètas: 1. kurios nors religijos atstovas, praktikuojantis asketizmą; **2.** žmogus, savo valia atsisakantis gyvenimo malonumų.

asmenỹbė, žmogus su ryškiais vidiniais bruožais.

asociãcija: 1. asmenų arba organizacijos susivienijimas ar sąjunga ūkinei, politinei, mokslinei bei kultūrinei veiklai; **2.** chem. tos pačios medžiagos kelių molekulių jungimasis į poras ar trijules; **3.** ryšys tarp dviejų ar daugiau psichikos reiškinių, procesų; **4.** suderintas abiejų akių darbas; **5.** grupė panašios sudėties augalų bendrijų, turinčių vienodas aplinkos sąlygas ir tas pačias vyraujančias rūšis; **6.** spontaniškas minčių ir jausmų ryšys.

asocialùs, kenkiantis visuomenei, abejingas visuomeniniams santykiams.

asortimeñtas, gaminių ar prekių ir jų rūšių sudėtis.

asteròidai, mažesni už planetas Saulės sistemos kūnai, kurie elipsine orbita skrieja aplink Saulę.

astmà, dusulio priepuolis, kurį sukelia bronchų spindžio susiaurėjimas arba ūminis širdies nepakankamumas.

ãstras, graižažiedžių šeimos, daugiamečių žolinių augalų gentis. Auginamas soduose, parkuose, skveruose. Veisiamas sėklomis, šakniastiebiais, ūgliais, kerų dalijimu. Pav.

astrofìzika, astr. šaka, tirianti kosminių kūnų ir kosminės erdvės medžiagos sandarą, chem. sudėtį ir fizines savybes, kosminių kūnų atmosferas ir kosminės erdvės fizikinius laukus.

astrològija: 1. žvaigždžių mokslas; **2.** tikėjimas, kad žvaigždės ir planetos bei jų išsidėstymas Zodiako žvaigždynų juostoje turi įtakos žmonių būdui ir pasaulio likimui, bei tuo tikėjimu pagrįstos pranašystės.

astronáutas, JAV kosmonautas.

astronòmija, mokslas, tiriantis visatos materijos pasiskirstymą, judėjimą, fizinę būseną, sandarą ir raidą.

Asuãnas, miestas Egipto pietuose, Nilo dešiniajame krante. 144 tūkst. gyv. 1971 pastatyta didžiausia Egipte Nilo užtvanka su drėkinimo sistema ir hidroelektrine.

ašarìnės dùjos, lakus chem. junginys, dirginantis gleivinę ir sukeliantis stiprų ašarojimą.

aštuonkõjis, didžiulis plėšrus galvakojis jūrų moliuskas aštuoniais kojas primenančiais čiuptuvais. Jis geba greičiau nei per sekundę pakeisti savo spalvą, kad susilietų su aplinka. Ant priešo gali išpurkšti rašalo debesį ir dingti.

Atahuálpa (apie 1500–1533), paskutinysis inkų valstybės valdovas, nužudytas įsiveržusių → F. Pisaro vadovaujamų ispanų.

atavìzmas, žmonių, gyvulių ir augalų organizmuose atsiradę požymiai ir savybės, kurių neturi tėvai, bet kuriuos turėjo tolimi protėviai.

ateìzmas, Dievo, antgamtinių būtybių ir reiškinių buvimo neigimas; bedievystė.

Atẽnai, Graikijos sostinė, 885 tūkst. gyv. Mokslo ir pramonės centras. Garsėja architektūros ansambliu akropoliu. Pav.

Partenonas, Atėnai

Atḗnė, sen. gr. karo ir išminties deivė, Dzeuso duktė, pasak mito, gimusi iš jo galvos. Jos garbei Atėnuose buvo pastatyta šventykla Partenonas. Romėnai ją sutapatino su Minerva. Pav.

Ãtika, vienas svarbiausių sen. Graikijos kultūros židinių. Sritis Graikijoje, pusia-

Astronautas

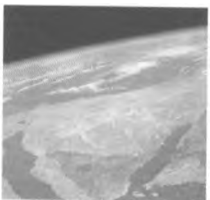
Astras

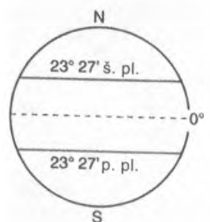

Atėnė

Atila

Atlantas

Atmosfera

Atogrąžos

salyje tarp Egėjo jūros Sarono ir Petaliono įlankų. Čia yra Graikijos sostinė Atėnai.

Atilà (lot. *Attila*), V a. hunų karalius (410–453). 445 Δ imperija driekėsi nuo Kaukazo iki Reino. 434 Δ kartu su savo broliu Bleda užgrobė valdžią, tačiau netrukus įsakė jį nužudyti ir tapo vienvaldžiu hunų viešpačiu. 451 nuniokojo Šiaurės Galiją, tačiau tais pačiais metais Katalauno laukuose buvo sumuštas vakarinių gotų. Mirė vestuvių su burgunde Ildiko naktį, veikiausiai buvo nužudytas. Po Δ mirties hunų imperija subyrėjo. Minimas "Nibelungų giesmėje" Etcelio vardu. Pav.

atimtìs, mat. veiksmas, kuriuo iš turinio atėmus atėminį, gaunamas skirtumas. Δ žymima minuso ženklu (-).

atlaidaĩ: 1. parapijos šventė; **2.** atleidimas nuo skaistyklos bausmės už nuodėmes.

atlankà, į žemę atlenkta stiebo ar šakos dalis naujam augalui išauginti. Taip dauginami vaiskrūmiai.

Atlánta, miestas JAV pietryčiuose, Džordžijos valstijos centras.

Atlántas, antras pagal dydį pasaulio vandenynas, kurį riboja: vakaruose — Šiaurės ir Pietų Amerika, rytuose — Europa ir Afrika, pietuose — Antarktida. Didžiausias gylis Puerto Riko povandeniniame duburyje — 9219 m.

Atlántas, sen. gr. mitologijos titanas, nusikaltęs dievams ir už bausmę turėjęs laikyti dangaus skliautą; dažnai vaizduojamas laikąs ant pečių Žemės gaublį. Pav.

atlántas: 1. vyro pavidalo atrama, laikanti pastato, portiko ar balkono perdangą; pakeičia koloną; atsirado antikinėje architektūroje; **2.** aukštesniųjų stuburinių gyvūnų pirmasis kaklo slankstelis, jungiantis stuburą su kaukole.

Atlantidà, hipotetinė sala, prieš 10–12 tūkst. metų buvusi Atlanto vandenyne. Apie ją rašė gr. filosofas Platonas. Ar tikrai ji egzistavo, iki šiol neišaiškinta.

Atlánto chártija, JAV ir Didžiosios Britanijos vyriausybių vadovų deklaracija, pasirašyta 1941 08 14 Atlante, karo laive. Padėjo susidaryti antihitlerinei koalicijai. Prisijungė Sovietų Sąjunga ir dar 26 valstybės. Pav.

atlètas: 1. lengvosios arba sunkiosios atletikos sportininkas; **2.** gražiai nuaugęs, tvirto kūno sudėjimo žmogus.

Atlanto chartija

atmintìs, žmogaus gebėjimas įsiminti, išlaikyti ir atkurti tai, kas jo suvokta, patirta ar galvota. Pagrindinai procesai: įsiminimas, atkūrimas, užmiršimas. Žmogus įsimena trimis būdais, kiekvienas jų trunka skirtingą laiką. Momentinė Δ — tai trumpam įsimenamas dalykas, matomas sekundės dalį. Ši atmintis net nesuvokiama. Trumpalaikė Δ — trumpiausia atmintis, kurią žmogus suvokia. Ji gali užfiksuoti ir išsaugoti vienus su kitu nesusijusius faktus maždaug nuo 5 min. iki 2 val. Ilgalaikė Δ išlieka kelias dienas, kelis mėnesius ar net visą gyvenimą, pvz., *trauminis išgyvenimas, trukęs vos keletą sekundžių, gali išlikti visą gyvenimą.* Smegenys įsimena dalykus pasirinktinai. Kartais būtina pamiršti vienus dalykus, kad atsirastų erdvė įsiminti naujus.

atmosferà: 1. planetos, jos palydovo, žvaigždės išorės dujinis apvalkalas, iš visų pusių gaubiantis kietą arba skystą planetos, pvz., *Veneros, Jupiterio* ir *Saturno,* paviršių ir dažniausiai nepraleidžiantis tiesioginės šviesos; **2.** nesisteminis slėgio vienetas: normalioji (fizikinė) Δ lygi 760 mm aukščio gyvsidabrio stulpelio slėgiui esant 0°C temperatūrai ir normaliam Žemės pagreičiui; **3.** dujinė aplinka reakcijai atlikti ar reakcijos produktams apsaugoti; **4.** aplinka, nuotaika, supanti kurį nors asmenį, reiškinį. Pav.

atógrąžos, tropikai Žemės rutulio šiaurės ir pietų geografinių platumų 23°27' lygiagretės. Pav.

atólas, nupjovus pievą, atžėlusi žolė.

atòlas, žema žiedo pavidalo koralų sala, kurios viduryje telkšo lagūna. Daugiausia jų yra Ramiojo ir Indijos vandenynų atogrąžų jūrose.

Atòmas

Mažiausia elektriškai neutrali chem. elemento dalelė, turinti visas jo savybes. Graikų ir romėnų filosofai dar prieš Kristų iškėlė idėją, kad "tuščioje erdvėje" yra tik atomai. Jų esąs didelis, bet baigtinis skaičius, jų forma labai įvairi. Visi daiktai skiriasi dėl to, kad skirtingas jų Δ skaičius ir tvarka. Vėliau tos idėjos buvo pamirštos. Δ sandarą pradėta tirti XVII a. Δ buvo laikomi nedalomomis kietomis dalelėmis. Atradus katodinius spindulius, radioaktyvumą ir elektroną, paaiškėjo, kad Δ yra dalomas — sudarytas iš smulkesnių dalelių.

Δ sudarytas iš teigiamai elektringo branduolio, kuriame sukaupta beveik visa jo masė, ir aplink jį skriejančių lengvų neigiamai elektringų dalelių — elektronų, sudarančių elektroninį apvalkalą (orbitalę). Δ branduolys susideda iš dalelių, vadinamų protonais ir neutronais. Juose yra dar mažesnių dalelyčių — kvarkų. Protonai yra įelektrinti, tik jų elektros krūvis skirtingas nei elektronų. Protonai turi teigiamą, o elektronai — neigiamą krūvį. Neutronai elektros krūvio neturi. Δ sandarą, būsenas ir atome vykstančius procesus nagrinėja atomo fizika. Mokslininkai išmoko suskaldyti branduolį ir išlaisvinti milžinišką energiją. Ši energija naudojama atominėse elektrinėse ir atominių bombų gamyboje.

atòminė bòmba, branduolinis ginklas, kurio sprogstamasis veikimas pagrįstas staigia atomų branduolių dalijimosi reakcija. Pagrindinės dalys: sprogdinimo įtaisas, sprogstamosios medžiagos užtaisai su detonatoriais, branduolinis užtaisas, metalinis kevalas ir neutronų reflektorius. Po sprogimo Žemės paviršius ir atmosfera kurį laiką užteršiami radioaktyviomis medžiagomis. 1945 amerikiečiai susprogdino Δ virš Japonijos miestų Hirosimos ir Nagasakio.

atòminė elektrìnė, elektrinė, kurioje branduolinė energija verčiama elektros energija.

atòminė enèrgija, sunkiųjų elementų atomų branduolių dalijimosi ar lengvųjų elementų branduolių sintezės energija, branduolinė energija.

atòminė mãsė, atominis svoris, santykinis dydis, rodantis, kiek kartų chem. elemento atomo masė didesnė už standartinį atominės masės vienetą.

atòminės ãtliekos, kai kurių atominių elektrinių atliekos yra radioaktyvios — jos skleidžia mirtiną atominę radiaciją, susidedančią iš mažyčių dalelių arba nematomų bangų, kurios gali pažeisti gyvas ląsteles. Kai kurios Δ gali veikti tūkstančius metų, todėl jos užkasamos po žeme uždaruose konteineriuose.

atòminis laĩkrodis, labai tikslus laiko matavimo prietaisas, naudojamas astronomijoje, kvantinėje mechanikoje.

atrakciònas: 1. efektingas, dėmesį patraukiantis koncerto, vaidinimo, cirko numeris; **2.** pramoginis parko įrenginys; **3.** pramoga šventėje, pasilinksminimas.

atribùtas: 1. neatskiriama daikto savybė, be kurios jis negali nei egzistuoti, nei būti įsivaizduojamas; **2.** tam tikras simbolinis daiktas, susijęs su vaizduojamojo asmens gyvenimu ir veikla, pateikiamas kartu su juo kaip atpažinimo ženklas arba skyrium kaip jo simbolis.

atsakomýbė, dorovinių, pareiginių ir teisinių reikalavimų paisymas.

atsinaũjinančioji enèrgija, dar vadinama alternatyviąja, tai tokia energija, kurios ištekliai gamtoje laikui bėgant atsinaujina, ir mažiau kenkia aplinkai. Δ rūšys: saulės, vėjo, vandens, biol. masės ir geoterminė.

ãtspindžio prìzmė, optinė detalė iš skaidrios medžiagos su plokščiomis poliruotomis sienomis. Šviesos spindulys, tam tikru kampu įėjęs į Δ, ir išeina iš jos tokiu pačiu kampu. Δ naudojama optiniuose prietaisuose atvaizdui apverti.

audìmas, audinių gaminimas staklėse, supinant 2 statmenas siūlų sistemas — išilginę (metmenis) ir skersinę (ataudus). Lietuvoje vilnonių ir lininių audinių fragmentų aptinkama II–IV a. kapinynuose. XVI a. lietuvių audiniai jau buvo žinomi ir Vakarų Europoje.

audiovizuãlinis, suvokiamas vienu metu

klausa ir rega, pvz., *audiovizualinės mokymo priemonės.*

audrãpaukštiniai, jūros paukščių būrys (žinomiausi → albatrosai). Būna įvairaus dydžio (nuo 42 g iki 12 kg). Daugiausia paplitę Pietų pusrutulyje. Sparnai ilgi, siauri, smailūs. Snapo galas kaip kabliukas. Pirštai sujungti plaukiojamosiomis plėvėmis. Gerai skraido ir plaukioja. Paprastai skraido virš vandens, sausumoje tik veisiasi. Minta jūrų bestuburiais, žuvimis. Į Lietuvą kartais atskrenda kregždinis audrapaukštis.

augalìjos zònos, žemės augalinės dangos susiskirstymą zonomis nulemia temperatūros ir drėgnumo kitimas nuo pusiaujo ašigalių link. Išskirtos 4 pagrindinės augalijos zonos: 1) tropinių miškų, 2) nemiškingoji stepių ir dykumų, 3) vidutinio klimato miškų, 4) nemiškingoji poliarinė zona. Lietuva yra vidutinio klimato miškų zonoje.

augalų̃ apsaugà: 1. augalų saugojimas nuo išnykimo nacionaliniuose parkuose arba kitokiose gamtos apsaugos teritorijose; **2.** agrarinių mokslų šaka tirianti kenksmingus žemės ir miškų ūkio augalams organizmus; kova su augalų ligomis ir kenkėjais.

augalų̃ dáuginimasis, dauguma augalų dauginasi lytiniu būdu: žiedadulkės apvaisina mezginėje esančius sėklapradžius, kurie subrandina sėklą turinčius vaisius. Nemažai augalų dauginasi nelytiniu būdu, t. y. susidaro tokie patys organizmai: gali daugintis vegetatyviniu būdu, pumpuravimu, sporoms dalijantis pusiau.

Augùstas (Augustus, tikr. Gajus Octavius), (63 pr. Kr.–14 po Kr.), pirmasis Romos imperatorius. Δ buvo → Cezario įsūnis, perėmęs jo politinį palikimą. Po Cezario nužudymo 44 pr. Kr. gavo konsulatą ir 43 pr. Kr. su Marku Antonijum ir Lepidu sudarė antrąjį triumviratą. 31 pr. Kr. nugalėjęs Antonijų ir pašalinęs Lepidą tapo vienvaldžiu. Užgrobęs Aleksandriją užbaigė pilietinį karą. Grįžęs į Romą reformavo valstybę ir visuomenę. Nuo jo prasidėjo principatas — Romos imperatorių epocha. Δ rėmė mokslą ir meną, į savo rūmus pasikvietė → Vergilijų, → Horacijų ir → Ovidijų, be to, pats parašė savo biografiją "Dieviškojo Augusto darbai". Pav.

Augustas

augustìnai, elgetaujančio katalikų ordino, įsteigto XIII a. Italijoje, vienuoliai. LDK pirmasis Δ vienuolynas įsteigtas XV a. Breste, vėliau — Gardine, Seredžiuje, Vilniuje, Kaune. Iki 1864 caro valdžios visi uždaryti.

aukciònas, specialiai organizuotas viešas pardavimas: parduodamą daiktą įsigyja asmuo, mokantis už jį didžiausią kainą varžytinių aukcione.

áuksas, kalus, minkštas metalas. Jo grynumas nusakomas praba. Naudojamas juvelyriniams dirbiniams gaminti, dantų technikoje, radioelektronikos, prietaisų pramonėje. Jis atlieka pinigų funkciją. Lietuvoje pasirodė XIV–XV a. monetų pavidalu.

auksìnis skorpiònas, nuodingiausias voragyvis, gyvenantis Izraelio dykumoje.

auksìnė mantela, ryškiaspalvė nuodinga varlė, gyvenanti Madagaskare.

áukso ámžius, valdant imperatoriui Augustui (27 pr. Kr.–14 po Kr.) klestėjo Romos imperija, menai ir literatūra, todėl ši epocha buvo praminta Δ.

Áukso òrda, tai mongolų-totorių valst., susikūrusi maždaug 1240 iš suskilusios Čingischano valstybės. Jos sostinė buvo Sarajaus miestas. Įkūrėju laikomas Čingischano vaikaitis Batuchanas. Pav.

Aukso orda

aukščiáusio lỹgio konfereñcija, valstybinio lygio mokslinė ar politinė konferencija.

aukštaĩčiai, didžiausia lietuvių etnografinė grupė. Nuo kitos didelės etnografinės grupės — žemaičių — skiriasi kalbos ypatybėmis. Etnografinė aukštaičių riba beveik sutampa su tarmės riba. Pagal medžiaginės kultūros ir papročių skirtumus aukštaičiai skirstomi į 3 grupes: rytų aukš-

taičiai (ir dzūkai), vakarų aukštaičiai ir pietvakarių aukštaičiai (suvalkiečiai).

aukštóji įtampa, aukštesnė negu 1000 V elektros įtampa.

áukštojo lygmeñs programãvimo kalbà, programavimo kalba, kuria programos tekstas užrašomas beveik vien tik žodžiais ir matematiniais simboliais. Tokių kalbų yra daug, kiekviena jų turi savo ypatumų, dėl kurių vartojama atitinkamiems tikslams, pvz., *atlikti veiksmams su grafikais, tekstų analizei* ir kt.

áukštojo slẽgio júostos, Žemės paviršiuje yra 4 Δ — dvi ties ašigaliais, dvi ties 30° lygiagretėmis. Čia oras leidžiasi žemyn, būna giedra, kritulių iškrinta nedaug.

aukštumà, 200–500 m abs. aukščio iškiluma. Plati ir lygi Δ vadinama → plynaukštė. Δ, kurių paviršius pakilęs daugiau kaip 500 metrų abs. lygio, vadinamos → plokščiakalniais.

aukštumų̃ ligà, ja susergama dideliame aukštyje dėl sumažėjusio atmosferos slėgio ir nedidelio deguonies kiekio ore. Sutrinka nervų, kvėpavimo, širdies ir kraujagyslių sistemų funkcijos. Pradeda svaigti ir skaudėti galvą, apima nuovargis, mieguistumas, netenkama sąmonės.

ausìs, sudėtingas ne tik klausos, bet ir pusiausvyros organas. Jis turi 3 skyrius: išorinė Δ, susidedanti iš Δ kaušelio ir išorinės klausomosios landos, lyg radaras gaudo garsus; vidurinėje Δ, kurią nuo išorinės skiria būgnelis, yra klausomieji kauleliai, kurie gali keisti sklindančių garso bangų stiprumą; vidinėje Δ yra klausos ir pusiausvyros receptoriai. Vidinė Δ garsinius virpesius, kylančius pusratiniuose kanaluose dėl pusiausvyros kitimo, paverčia į nervinius impulsus, sklindančius iki galvos smegenų: impulsai iš klausos receptorių sklinda sraigės, o iš pusiausvyros — prieangio nervu. Kartu jie sudaro sraigės ir prieangio nervą, kuris per vidinę klausomąją landą patenka į kaukolės viduje esančias galvos smegenis. Pav.

Austrãlijos Sájunga, valst., apimanti Australijos žemyną ir Tasmanijos salą. 1788–1854 ji buvo Britanijos kolonija, dominija. Plotas 7 686 848 km², 17,84 mln. gyv. Sostinė — Kanbera. Federacinė valstybė. Konstitucinis monarchinis valdymas. Suskirstyta į šešias valstijas: Naujasis Pietų Velsas, Viktorija, Kvynslendas, Pietų Australija, Vakarų Australija, Tasmanija. Dauguma gyventojų yra Britanijos salų priverstinių išeivių palikuonys, aborigenai. Tai industrinė agrarinė šalis. Pasaulyje pirmauja pagal avių skaičių, vilnų prikirpimą, boksito išteklius. Gausu įvairių naudingųjų iškasenų. Pav.

Australijos Sąjunga

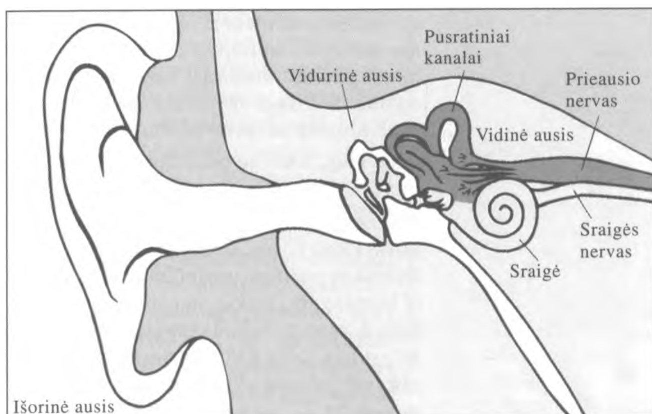
australopìtekai, grupė iškastinių žmogbeždžionių primatų, gyvenusių kvartero pradžioje Afrikoje ir Australijoje.

Áustrija, valst. Centrinėje Europoje. Plotas 83 854 km², 8 mln. gyv. Sostinė — Viena. Parlamentinė federacinė demokratinė respublika, susidedanti iš 9 žemių: Burgenlando, Karintijos, Štirijos, Žemutinės Δ, Aukštutinės Δ, Zalcburgo, Tirolio, Forarlbergo, Vienos. 70 proc. teritorijos užima Alpių kalnai. Juos kerta Ino, Zalcacho, Enso upių slėniai. Per šalį teka Dunojus ir neilga Reino atkarpa. Yra apie 600 ežerų. Kalnuose veisiasi kalnų ožiai, rudieji lokiai, kiškiai, šernai, briedžiai, stirnos, kurtiniai. Gausu paukščių giesmininkų. Gyventojai: 98 proc. austrų, čekai, kroatai, vengrai. Δ industrinė agrarinė šalis. Užima pirmą vietą pasaulyje pagal elektros baterijų ir elementų gamybą bei eksportą, slidžių eksportą. Svarbiausia žemės ūkio šaka — gyvulininkystė. Plėtojamas turizmas. Δ — kompozitorių F. J. Haidno, J. Štrauso ir V. A. Mocarto tėvynė. Nuo 1995 Europos Sąjungos narė. Pav.

Austrija

Áustrija–Veñgrija, dualistinė valst., gyvavusi 1869–1918. Austrijai pralaimėjus karą su Prūsija, joje prasidėjo politinė ir

Ausis

Austrãlija ir Okeãnija

Pietų pusrutulyje tarp Indijos ir Ramiojo vandenynų yra Australijos žemynas, Tasmanijos, Okeanijos (Mikronezija, Melanezija, Polinezija) ir Naujosios Zelandijos salos. Okeanijai priklauso apie 7500 salų, esančių tarp Australijos ir Amerikos. Bendras plotas maždaug 8,5 mln. km^2. Čia gyvena daugiau kaip 26 mln. gyv. Australijos žemyne, įdubusiame plynaukštės centre, plyti Simpsono, Didžioji Smėlio, Gibsono ir Didžioji Viktorijos dykumos. Šalies pietuose yra Mėlynieji kalnai ir Australijos Alpės, kur aukščiausia — Kosciuškos viršūnė (2228 m). Vyrauja atogrąžų ir paatogrąžio klimatas. Δ pasižymi didžiausia gyvūnų ir augalų įvairove. Čia gyvena beveik pusė visų pasaulio sterblinių rūšių: kengūros, koalos, oposumai, skraiduolės, bandikutai. Gamta labai įvairi. Daugiau dykumų nei kituose žemynuose. Kartais jose nelyja net po keletą metų. Pietuose, kur klimatas švelnesnis, savanose auga eukaliptai, akacijos ir palmės. Pirmieji Δ gyventojai buvo klajokliai, atvykę į žemyną iš Pietryčių Azijos. XVIII a. pabaigoje Δ įsikūrę europiečiai vietinius gyventojus pavadino → aborigenais. Australijoje gaunama trečdalis pasaulio urano, kuris daugiausia naudojamas atominei energijai gaminti. Pastaraisiais metais geležies rūda kasama atvirose kasyklose, kur milžiniškos kasybos mašinos nukasa ištisas kalvas. Gyvenimo lygis labai aukštas. (Pav. p. 158)

ekonominė krizė. Kad išsaugotų Habsburgų valdžią ir nuslopintų nacionalinį išsivadavimo judėjimą, Austrijos valdantieji sluoksniai sudarė su Vengrijos dvarininkais uniją, pagal kurią Habsburgų imperija buvo padalyta į Austrijos imperiją ir Vengrijos karalystę.

aũstrės, dvigeldžių moliuskų klasės šeima. Paplitusios Šiaurės pusrutulio jūrose, netoli krantų. Gyvena kolonijomis. Kairioji geldelės pusė priaugusi prie akmenų. Renkamos ir veisiamos Prancūzijoje, Japonijoje, JAV. Verslinės žvejybos objektas. Valgomos žalios ir konservuotos.

áušinimas, kūno temperatūros mažinimas priverstinai atimant iš jo šilumą. Kieti kūnai aušinami apliejant juos skysčiais arba apipučiant dujomis. Skysčiai ir dujos aušinami kitais skysčiais arba dujomis specialiuose aušintuvuose.

Áušvicas, Antrojo pasaulinio karo metais buvo didžiausia nacių koncentracijos stovykla.

autárkija: 1. sen. Graikijos kinikų ir stoikų etikos pažiūra, norint būti patenkintam ir laimingam, reikia atsiriboti nuo aplinkos; **2.** savo poreikius tenkinančios šalies ar grupės šalių ūkio kūrimas be tradicinių tarptautinių ekonominių ryšių.

auteñtiškas, atitinkantis tikrąjį, tikras, paremtas pirmuoju šaltiniu.

auto-, pirmasis sudurtinių žodžių dėmuo, reiškiantis: savo, savas, savaiminis.

autobiogrãfija, savo gyvenimo aprašymas.

autodafẽ, viešas inkvizicijos nuosprendžio paskelbimas ir įvykdymas.

autodròmas, automobilių ir motociklų bandymo, mokymo vairuoti ir lenktynių vieta.

autogèninė treniruõtė, psichoterapijos metodas, pagrįstas savitaiga.

autogrãfas: 1. autoriaus įrašas arba parašas; **2.** kūrinio rankraštis, rašytas paties autoriaus.

autokrãtija, valst. valdymo forma: absoliuti vieno asmens valdžia, neribota ir nekontroliuojama.

automagistrãlė, automobilių magistralė su dviem atskiromis važiuojamosiomis priešingų krypčių juostomis, autostrada, greitkelis.

automatizãcija: 1. mašininės gamybos raidos etapas, kuriame valdymo ir kontrolės funkcijas atlieka prietaisai ir automatiniai įrenginiai; **2.** sistema priemonių žmogaus darbo našumui didinti, pakeičiant jo atliekamo darbo dalį mašinų darbu.

automobìlis, variklio varoma transporto priemonė. Mūsų dienų Δ labai skiriasi nuo pirmųjų. Dabartinis Δ turi grakštų kėbu-

lą, mažinantį oro pasipriešinimą, galingus stabdžius, elektroninę variklio kontrolės sistemą. Δ plačiai taikomas ir naudojamas įvairiems tikslams.

automobìlių spòrtas, lenktyniniai automobiliai sukonstruoti varžytis lenktyninėse trasose. Didžiojo prizo lenktynės "Formulė-1" lenktyniniai automobiliai greičiausi. Tai pasaulio čempionatas. "Formulė-2" — lenktyniaujama dėl Europos čempiono vardo. Lenktyninių automobilių klasė yra antroji pagal galingumą. "Formulė-3" — Europos komandų automobilių lenktynės. Pav.

autonòmija: 1. teisė patiems apsispręsti ir tvarkytis kurioje nors srityje; **2.** savarankiškas apsisprendimas, nepriklausomybė.

autopilòtas, įrenginys, automatiškai valdantis sraigtasparnį, raketą, erdvėlaivį, lėktuvą, laivą.

áutoriaus téisė, teisės normos, reguliuojančios visuomeninius santykius, susijusius su mokslo, literatūros, meno kūrinių sukūrimu ir panaudojimu.

autorỹstė, teisė vadintis mokslo, literatūros, meno kūrinio, atradimo, pramonės pavyzdžio, išradimo bei pasiūlymo autoriumi. Ją reglamentuoja → autoriaus teisė.

autoritètas: 1. visų pripažinta asmens, socialinės grupės ar visuomeninės organizacijos reikšmė, įtaka, kuri reiškiasi gebėjimu intelektualiniu ar moraliniu pranašumu nukreipti žmonių elgesį reikiama linkme; **2.** asmuo, institucija, doktrina, visų pripažįstami ir gerbiami.

áutorius, literatūros, mokslo, meno, išradimo ar projekto kūrėjas, atlikėjas ar iniciatorius.

autostòpas: 1. įtaisas, automatiškai sustabdantis traukinį; **2.** turizmo forma, kai nemokamai keliaujama važiuojančiais pakeliui automobiliais.

autsáideris: 1. į savo šakos monopolistinius susivienijimus neįeinanti įmonė; **2.** sportininkas, komanda arba lenkty-

"Formulė-1"

Ãzija

Didžiausias pasaulio dalis (Δ užima trečdalį pasaulio sausumos). Didžioji Δ dalis retai apgyventa. Šiaurėje plyti šalta tundros sritis. Saulės iškepintos dykumos ir stūksantys kalnai užima didelius centrinės dalies plotus. Δ yra visos, kokios tik yra pasaulyje, gamtinės zonos. Plotas 44, 7 mln. km^2. Gyvena daugiau nei 3 mlrd. gyv. Sibire gyventojų tankumas 1 žmogus 10 kv. km. Šiaurėje ją skalauja Arkties, rytuose — Ramusis, pietuose — Indijos vandenynai, pietuose — Arabų jūra ir Bengalijos įlanka, pietryčiuose ir rytuose — Rytų ir Pietų Kinijos jūros, Japonijos, Geltonoji, Ochotsko, Beringo, Filipinų jūros, šiaurėje — Karos, Laptevų, Rytų Sibiro, Čiukčių jūros. Beringo sąsiauris skiria Δ nuo Šiaurės Amerikos. Uralo kalnai žymi Europos ir Δ ribą. Sueco kanalas ir Raudonoji jūra skiria Δ ir Afriką. Didžiausi pusiasaliai: Arabijos, Indokinijos, Indostano ir Malakos, Kamčiatkos, Korėjos. Didžiausios salos: Japonijos, Malajų salyno, Sachalino, Kurilų. Iš vakarų į rytus driekiasi kalnynai: Kunlūno, Kaukazo, Elburso, Hindukušo, Karakorumo, Transhimalajų, Himalajų (Džomolungma — 8 848 m — aukščiausias kalnas pasaulyje), Pamyro, Tian Šanio, Altajaus. Šiaurinė Δ dalis įsiskverbia ir į Arkties ratą, todėl čia yra šalčiausia. Šiltas ir drėgnas klimatas vyrauja Pietryčių Δ. Čia klesti atogrąžų miškai, kuriuose gyvena daugybė gyvūnų. Šiaurės tundroje veisiasi poliarinės lapės, šiauriniai elniai ir baltieji kiškiai. Pietinėje taigoje gyvena taurieji elniai, lokiai, vilkai, stirnos, lūšys, sabalai, voverės. Atogrąžų miškuose gausu beždžionių, tigrų, dramblių. Labai įvairi augmenija. Δ gyventojai: arabai, iraniečiai, afganai, indai, rusai, mongolai, tibetiečiai, kinai, korėjiečiai, japonai, turkai ir kt. Paplitusios religijos: budizmas, daosizmas, induizmas, islamas, judaizmas, konfucianizmas, krikščionybė. Δ gausu naudingų iškasenų: aukso, sidabro, geležies rūdų, naftos. Itin plėtojamos žemės ūkio šakos: ryžių, arbatos, medvilnės, kaučiuko auginimas. (Pav. p. 156)

Baalas (II a. pr. Kr. Paryžius, Luvras)

J. S. Bachas

Azerbaidžanas

Azorų salos

ninis žirgas, užėmęs vieną paskutinių vietų; **3.** asmuo, nesikišantis į jokius reikalus.

avãrija, netikėtas techninis įrenginio gedimas, technologinio proceso sutrikimas, nelaimingas atsitikimas.

avìganis, šunų veislė, pvz., *vokiečių* Δ, *belgų* Δ.

ãvinas, dykaragių šeimos gentis, gimininga ožiams. Mažiausias Δ yra muflonas, didžiausias — argalis. Laukiniai Δ laikosi aukštų kalnų nuožulnesnėse atšlaitėse, gyvena bandomis. Sparčiai nyksta, todėl jų medžioklė ribojama.

Avinjònas, miestas Prancūzijos pietryčiuose, Ronos žemupyje. 91 500 gyv. Garsus architektūriniais paminklais: universitetu, XIV a. popiežiaus rūmų ansambliu ir gotikinėmis bažnyčiomis. Δ — turizmo, vyno, vynuogių, vaisių, daržovių prekybos centras.

ãvys, dykaragių šeimos naminiai gyvuliai. Kilusios iš laukinių avinų. Prijaukintos VIII–VII tūkst. pr. Kr. Pietvakarių Azijoje. Δ laikomos vilnoms, mėsai, kai kur ir pienui.

Azerbaidžãnas, NVS valst., buvusi Sovietų Sąjungos respublika. Būdingas karštas ir sausas klimatas. Šalis yra prie Kaspijos jūros Užkaukazės pietryčiuose. Plotas 86 600 km^2, 7 037 867 gyv. Sostinė Baku. Daugiapartinė demokratija. Δ randama naftos ir gamtinių dujų. Plėtojama tekstilės pramonė. Pav.

ãzimutas, kampas, kurį sudaro kryptis į šiaurę ir kryptis į pasirinktą tašką. Jis matuojamas laipsniais ir skaičiuojamas laikrodžio rodyklės judėjimo kryptimi.

Azòrų sãlos, yra Atlante, priklauso Portugalijai. Paviršius kalnuotas, dažni vulkaniniai reiškiniai, žemės drebėjimai. Pav.

azòtas, bekvapės, nepalaikančios degimo dujos. Didžiausia oro sudedamoji dalis — apie 78%.

azòto trą̃šos, neorganinės medžiagos augalų maitinimui azotu gerinti.

ą̃žuolas, ąžuolinių šeimos gentis. Paplitęs Šiaurės Europoje ir Šiaurės Amerikoje. Išauga 20–40 m aukščio, skersmuo būna 4 m. Gyvena 400 ir daugiau metų. Lietuvoje yra garsus Stelmužės Δ, kuriam apie 1500 m. amžiaus.

B

B, b: 1. raidė, vartojama žymėti lūpiniam skardžiajam sprogstamajam priebalsiui, tariamam kietai (*abù, bóba*) ir minkštai (*bė́gti, bìtė*); **2.** muz. pustoniu pažeminto muzikos garso *si* raidinis pavadinimas; **3.** chem. elemento boro simbolis, santr. B.

Baãlas, semitų dievybė. Finikijoje, Palestinoje, Sirijoje — derlingumo, vandenų, karo dievas. Pav.

Bãbelis, Bãbelio bókštas — pasak Biblijos, turėjęs siekti dangų, bet Dievas nubaudęs statytojus už pasipūtimą ir išdidumą, sumaišęs jų kalbas. Bokštas liko nebaigtas, nes statytojai, negalėdami susikalbėti, metę statybą. Ši legenda sietina su rekonstruota Δ šventykla — 90 m aukščio 7 pakopų zikuratu (piramidės pavidalo laiptais į dangų).

Babilònija, valst. Mesopotamijoje, dabartinėje Irako teritorijoje. Egzistavo 1894–539 pr. Kr. Jos sostinė buvo Babilonas, garsėjęs kabančiaisiais sodais. Archeologai yra radę liekanų, bet nėra tuo tikri. Tačiau yra žmonių, mačiusių ir aprašiusių tuos sodus, kurie buvo įveisti terasose apie 40 m nuo žemės. Jiems drėkinti buvo tiekiamas Eufrato vanduo.

Bãchas (Bach), Johanas Sebastianas (1685–1750), vok. kompozitorius. Jam pavyko savitai sujungti savo laikų muzikos kryptis: protestantiškojo choralo tradicijas ir šiaurės Vokietijos vargonų muziką, italų operą, tuometinę italų instrumentinę muziką ir oratoriją bei italų ir prancūzų fortepijoninę muziką. Kilo iš Tiuringijos muzikų šeimos. Po ankstyvos tėvų mirties tapo savo brolio vargonininko mokiniu. 1723 ėmė vadovauti Tomo bažnyčios chorui Leipcige ir čia dirbo iki mirties. Kūrė visų krypčių muziką, išskyrus operą. Žymiausi kūriniai — kūriniai vargonams bei klavesinui: “Gerai temperuotas klavyras” preliudai ir fugos, Itališkasis koncertas, 6 Brandenburgo koncertai, Mišios h-moll, Kalėdų bei Velykų oratorijos, choralai, arijos, giesmės, daugiau nei 300 kantatų. Pav.

Bãdenas-Viùrtembergas, Vokietijos žemė šalies pietvakariuose, Prancūzijos ir Šveicarijos pasienyje. Plotas 35 751 km^2, 10,15 mln. gyv. Sostinė Štutgartas. Švarc-

valdo kalnuose įkurtas Baden-Badeno miestas.

bãdmintonas, pirmą kartą Δ pademonstravo 1872 Badmintone, Anglijos kunigaikščio Boforto dvare. Tai panašus į tenisą ir tinklinį žaidimas: kamuoliukas su plunksnų arba plastiko vainiku skrieja per vertikalų tinklą ir yra atmušamas lengva rakete.

Bãfinas (Baffin), Viljamsas (1584–1622), anglų jūrininkas, Arkties tyrinėtojas. Jo vardu pavadinta jūra ir sala Arkties vandenyne prie Š. Amerikos krantų.

bagatèlė, nuotaikinga muz. instrumentinė miniatiūra, dažniausiai skirta fortepijonui.

Baikãlas, giliausias pasaulyje ežeras, esantis Rytų Sibiro pietuose. Plotas 31 500 km^2, didžiausias gylis 1620 m. Iškilęs virš jūros lygio 455 m. Ilgis 636 km, plotis — 20–80 km. Į jį įteka maždaug 300 upelių, išteka Angaros upė. Pav.

Baikonū̃ras, kosmodromas Kazachstane, vienas didžiausių buvusioje Sovietų Sąjungoje. Iš Δ paleistas pirmasis pasaulyje dirbtinis Žemės palydovas, į kosmosą pakilo pirmasis kosmonautas → J. Gagarinas.

báimė, tikro ar tariamo pavojaus sukeliamas jausmas. Stabdo žmogaus veiklumą, slopina atmintį, skausmą, gebėjimą prisitaikyti prie kintančių sąlygų, bet įspėja žmogų apie grėsiantį pavojų. Skatina sutelkti dėmesį į jo priežastį, ieškoti būdų kaip jo išvengti.

Báironas (Byron), Džordžas Noelis Gordonas (1788–1824), anglų poetas. Δ kilęs iš senos nuskurdusios aristokratų giminės. Δ — žymiausias anglų romantikas. Jį išgarsino lyrinė poema "Čaild Haroldo klajonės". Poetas parašęs vadinamąsias Rytų poemas ("Giaūras", "Abidoso sužadėtinė" ir kt.), draminę filosofinę poemą "Manfredas", dramas " Marinas Faljeris", "Sardanapalas", "Du Foskariai", misteriją "Kainas", satyrinių kūrinių. Δ kūrinių pilietinė aistra ir meninė įtaiga nulėmė didelį poeto populiarumą XIX a. Europoje. Δ sukurtas vienišas, visuomene nusivylęs, sielvartaujantis ir maištingas herojus davė pradžią XIX a. romantikų kūryboje paplitusiai pasaulėjautai — baironizmui. Pav.

báitas (angl. *byte*), informacijos kiekio vienetas, skirtas vienam abėcėlės simboliui koduoti, jį sudaro 8 bitai.

bakaláuras, nuo XIII a. Europoje — žemiausias mokslo laipsnis, suteikiantis teisę dėstyti universitete.

bakchanãlijos, sen. rom. šventės, skirtos dievo Bakcho garbei, vykdavo naktį gamtoje.

Bãkchas, vienas dievo → Dioniso vardų, vartotas sen. gr. ir rom. mitologijoje. Tai vyno ir vynininkystės dievas, Dzeuso ir Semelės sūnus.

baklažãnas, bulvinių šeimos šiltųjų kraštų augalas, vedantis pailgus ar kriaušės pavidalo vaisius.

baktèrijos, vienaląsčių tiesių ar vingiuotų lazdelių bei rutulio formos mikroorganizmų grupė. Pavieniai rutulėliai vadinami kokais, sukibę po 2 — diplokokais, grandinėle — streptokokais, krūvelėmis po 4 — tetrakokais, paketėliais po 8 — sarcinomis, kekėmis — stafilokokais. Δ tokios mažos, kad gali būti matomos tik pro mikroskopą. Dirvožemyje gyvenančios Δ skaido organinių medžiagų liekanas. Kai kurios Δ gali sukelti ligas. Žmonių, gyvulių ir augalų epidemines ligas — marą, cholerą, geltonąjį drugį ir kt. sukelia Δ.

Baikalas

balãdė: 1. muz. žanras: vokalinis ar instrumentinis laisvos muzikos formos istorinio, herojinio, fantastinio turinio kūrinys; **2.** poezijos žanras: trumpas eiliuotas epinis lyrinis kūrinys, pagrįstas istoriniais, liaudies padavimų motyvais, vaizduojantis keistus, paslaptingus įvykius, tragiškus žmonių likimus, pvz., *Maironio* Δ *"Jūratė ir Kastytis"*.

balaláika, styginis rusų liaudies muz. instrumentas, turintis tris stygas ir trikampį korpusą.

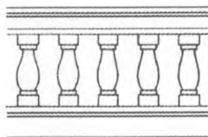
balañdis → k a r v ẽ l i s.

balánsas: 1. pusiausvyra, normali būsena; **2.** esamų, įgyjamų ir išleidžiamų vertybių, daiktų santykis tam tikru momentu.

balansỹras, mech. laikrodžio svyruojantis ratukas, naudojamas vietoj spyruoklių. Turi masyvų ratlankį ir spiralinę spyruoklę.

D. Baironas

balãstas: 1. birių medžiagų sluoksnis, pilamas ant geležinkelio sankasos; **2.** kroviniai, kraunami į laivą, kad pagerėtų jo gramzda, kai nepakanka naudingų krovinių; **3.** kroviniai, reguliuojantys lėktuvų ar kitų skraidymo aparatų galią; **4.** nereikalinga našta ar nenaudingas kuriam nors reikalui žmogus.

Baliustrada

Baltijos šalys

O. de Balzakas

Baltarusija

Baltieji lokiai

Baleãrų sãlos, yra Viduržemio jūroje, priklauso Ispanijai. Jas sudaro: Maljorka, Menorka, Ibica, Formentera.

balètas, choreografijos šaka, jungianti šokį, muziką, pantomimą, jo pagrindą sudaro muzika, o svarbiausia išraiškos priemonė yra šokis.

baliustradà, balkonų, laiptų, terasų ir kitokia užtvara, sudaryta iš profiliuotų stulpelių, sujungtų plokšte, sija, turėklais. Pav.

Balkãnai: 1. Stara Planinos kalnai Bulgarijoje; **2.** pusiasalis Pietryčių Europoje, kuriame yra Bulgarija, Albanija, Graikija, Serbija ir Juodkalnija, Makedonija, Turkijos europinė dalis.

balotirúotis, būti kandidatu per rinkimus; būti renkamam kuriai nors pareigybei.

báltai, indoeuropiečių tautos ir gentys — lietuviai, latviai, prūsai, jotvingiai, kuršiai, žiemgaliai, sėliai. Nuo II tūkst. pr. Kr. pabaigos gyveno ar dabar gyvena Rytų Europoje prie Baltijos jūros, kalbėjusios bei kalbančios giminingomis kalbomis ar tarmėmis.

Baltarùsija, buvusi viena iš Sovietų Sąjungos respublikų. Ribojasi su Lietuva, Latvija, Lenkija, Rusijos Federacija, Ukraina. Plotas 207 600 km^2, 10,4 mln. gyv. Sostinė Minskas. Padalyta į 6 administracines sritis: Minsko, Vitebsko, Mogiliovo, Gomelio, Bresto, Gardino. Išteka upės — Vilija (Neris), Nemunas, Vakarų Dvina (Dauguva). Aukščiausia vietovė — 345 m Minsko aukštuma. Klimatas žemyninis. Pelkių ir ežerų kraštas. Plėtojama mašinų gamybos, tekstilės ir maisto pramonė. Pav.

baltàsis lokỹs, lokių šeimos plėšrus žinduolis, paplitęs Arktyje. Aukštis iki 3 m, masė iki 700 kg. Kailis baltas, gelsvo atspalvio. Letenos plačios, plaukuotais padais. Kaklas ištįsęs. Ausys trumpos. Minta daugiausia ruoniais. Gyvena ant plūduriuojančių ledų, gerai plaukioja ir nardo. Jauniklius veda žiemai baigiantis. Pav.

Baltíeji Rũmai (angl. *White House*), JAV prezidento rezidencija Vašingtone. Klasicizmo stiliaus rūmai, statyti 1792–1800. Po 1814 gaisro nudažyti baltai.

Báltijos jū́ra, Atlanto vandenyno dalis, giliai įsiterpusi į Europos šiaurę. Plotas 386 tūkst. km^2. Giliausia vieta — Landsorto įduba, kurios gylis 459 m. Δ skalauja Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos, Švedijos, Danijos, Vokietijos, Lenkijos, Rusijos krantus. Lietuvai priklauso tik 99 km Baltijos pajūrio. Iš jų 54 km tenka Kuršių nerijai. Lietuvos pakrantėje Δ dugno gylis apie 50 m. Vandens kaita joje labai lėta, todėl Δ itin jautri teršimui. Dugne vyrauja dumblas, smėlis, aleuritas. Yra naudingųjų iškasenų: gintaro, naftos, dujų. Gyvūnų įvairovė nedidelė. Svarbiausios verslinės žuvys: strimelės, menkės, plekšnės, unguriai.

Báltijos kẽlias, 1989 08 23 Sąjūdžio organizuota akcija. Joje dalyvavo apie 1,5 mln. Lietuvos gyventojų bei latviai ir estai. Susikibta rankomis nuo Vilniaus iki Talino. Akcija turėjo parodyti ir parodė Lietuvos, Latvijos, Estijos vienybę smerkiant Ribentropo ir Molotovo 1939 pasirašytą paktą. Pav.

baltymaĩ, svarbiausioji gyvosios medžiagos sudedamoji dalis.

báltymas: 1. kiaušinio baltoji dalis; **2.** akies baltoji dalis.

baltìstika, baltų filologija; baltų kalbų, literatūros ir tautosakos mokslas.

Balzakas (Balzac), Onore de (1799–1850), pranc. rašytojas, šiuolaikinio sociologinio realizmo pradininkas. Reikšmingiausias kūrinys — apie 60 tomų romanų ciklas "Žmogiškoji komedija", parašytas 1829–1850. Garsiausi Δ romanai: "Šagrenės oda" (1831), "Trisdešimties metų moteris" (1831–1844), "Eugenija Grande" (1834), "Tėvas Gorijo" (1835), "Kurtizanių spindesys ir skurdas" (1838–1847). Pav.

balzamúoti, apsaugoti mirusiojo kūną nuo puvimo, įmirkant specialiais skysčiais, stabdančiais puvimo mikrobų veiklą ir autolizės procesus.

bambùkai, varpinių šeimos augalai, išaugantys iki 27 m aukščio. Paplitę Pietryčių Azijoje, Malajų salyne, Afrikoje, Australijoje. Per parą užauga iki 1 m aukščio. Stiebai lengvi, tvirti ir lankstūs. Iš saldžių šerdies sulčių daromas cukrus. Tuščiaviduriai sumedėję Δ stiebai tinka namų statybai, baldams daryti. Iš jų labai stiprūs pastoliai. Δ ūgliais minta didžiosios pandos, dar vadinamos bambukiniais lokiais.

banalùs, neoriginalus, nuvalkiotas, įprastas, lėkštas.

bándža, Amerikos negrų styginis muz.

instrumentas, turintis keturias–devynias stygas, populiarus džiaze.

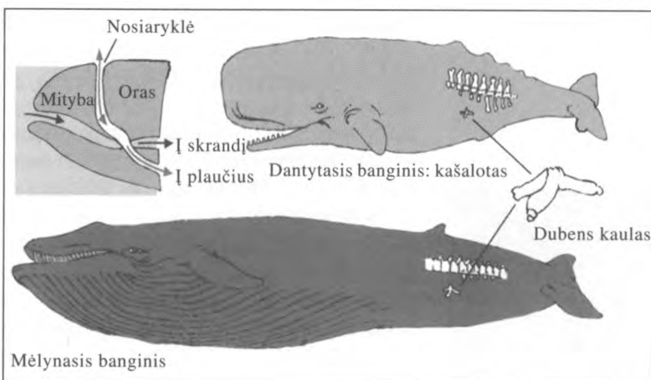
bangìniai, vieni protingiausių žinduolių gyvūnų. Visą amžių gyvena vandenyje. Jie skirstomi į turinčius dantis ir bedančius. Dantytųjų banginių būriui priklauso kašalotai, sparnuotieji banginiai, upiniai delfinai, tikrieji delfinai. Šie turi daugybę aštrių dantų žuviai ir kitam slidžiam grobiui sugriebti. → Bedančiai Δ minta mažais vėžiagyviais kriliais, kuriuos košia iš jūros vandens savo ūsų plokštelėmis. Visi Δ ir delfinai kvėpuoja oru, tad kas kiek laiko jie iškyla į vandens paviršių. Jie plaukioja, judindami uodegą aukštyn ir žemyn. Vienas didžiausių Δ — mėlynasis. Jis paplitęs bemaž visuose vandenynuose. Mėlynieji Δ gyvena iki 80 metų. Jaunikliai gimsta 8 m ilgio ir sveria 2,7 tonos. Užauga iki 30 m ilgio ir sveria maždaug 100 tonų. Δ labai nukentėjo nuo medžiotojų, todėl dabar jų medžioklė uždrausta. Pav.

Bangladèšas, valst. Pietų Azijoje. Plotas 143 998 km^2, 121,7 mln. gyv. Sostinė — Daka. Daugiapartinė demokratija. 1971 Rytų Pakistanas atsiskyrė nuo Vakarų Pakistano ir tapo nepriklausoma Δ valstybe. Musulmonų šalis. Gyventojai — bengalai. Didelę šalies dalį užima 3 pagrindinių upių (Gango, Bramaputros, Megnos) delta. Musonų laikotarpiu jos išsilieja, prinešdamos daugybę derlingo dumblo. Tačiau potvyniai pridaro baisių nuostolių. Šalyje auginamas džiutas — pagrindinis žemdirbių verslas. Iš džiuto audžiami maišai, kilimų pamušalai, vejamos virvės. Taip pat auginami ryžiai, arbatžolės, cukranendrės.

bañglenčių spòrtas, vandens sporto šaka. Banglentininkas ant lengvasvorės lentos nusiiria į jūrą, ten plaukioja ir šokinėja per bangas. Pav.

bánkas: 1. specialus ekonominis institutas, telkiantis laikinai laisvas lėšas, teikiantis kreditą, tarpininkaujantis atliekant piniginius atsiskaitymus, reguliuojantis pinigų cirkuliaciją, leidžiantis apyvarton pinigus, vertybinius popierius, atliekantis su jais susijusias operacijas; **2.** lošimo namuose — visa lošėjų statoma pinigų suma; **3.** vieta, kur laikomi medicininiai ir biologiniai organai, augalų sėklos, genetinė medžiaga, tyrimų duomenys ir kt.

banknòtas, šalies emisinio banko išleistas ir garantuotas popierinis pinigas, pažymėtas tam tikrais ženklais, atstojantis metalinius pinigus, padengtas auksu arba prekėmis.

Banginiai

bankomãtai, techn. priemonė, skirta pinigams pasiimti iš sąskaitos banke ištisą parą, naudojantis magnetine kredito kortele ir asmens kodu.

bankròtas, negalėjimas išsimokėti skolų.

bántai, Afrikos tautų grupė. Gyvena Ugandoje, Kenijoje, Tanzanijoje, P. Rodezijoje, Angoloje, Zayre, Konge, Š. Kamerūne. Paplitęs protėvių kultas, kai kurios tautos priėmusios krikščionybę.

Bangladešas

baptìstai, viena labiausiai paplitusių protestantizmo atšakų. Atsirado Anglijoje tarp puritonų. Baptistai pripažįsta tik suaugusiųjų krikštą, kai panardinamas į vandenį visas kūnas. Vienintelis tikėjimo šaltinis — Šventasis Raštas. Nepripažįsta dalies krikščioniškų švenčių, negarbina Marijos, kryžiaus, šv. paveikslų. Pirmoji bendruomenė atsirado 1609 Olandijoje tarp anglų emigrantų.

bãras, nesisteminis slėgio vienetas, žymimas 1 bar = 100 000 Pa (paskalių).

bárbaras: 1. sen. Romoje ir Graikijoje — svetimšalis; **2.** tamsus, žiaurus žmogus, kultūros vertybių naikintojas.

Barbaròsa, → F r ý d r i c h a s I B a r b a r o s a.

Banglenčių sportas

barbitūrãtas, barbitūro rūgšties darinys, vartojamas kaip migdomasis ir traukulius slopinantis vaistas.

bárdas, keltų poetas–dainius, apdainuojantis didvyrių žygius.

bãrelis, nesisteminis biralų ir skysčių tū-

rio vienetas, D. Britanijoje Δ lygus 163,65 l, JAV biralų Δ (žymimas bbl) lygus 115,628 l, naftos ir jos produktų — 158,988 l.

baritònas: 1. vyro vidutinio registro balsas; **2.** styginis muz. instrumentas, atsiradęs XVIII a. Vokietijoje; **3.** pučiamasis muz. instrumentas.

barjèras: 1. užtvara, trukdanti kuria nors kryptimi eiti ar važiuoti; **2.** vieno ar kito dydžio riba, kurią peržengus koks nors procesas kinta kokybiškai; **3.** psichologinis reiškinys.

Barjerinis bėgimas

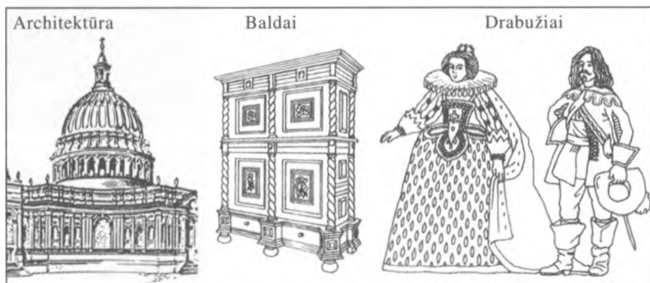
barjèrinis bėgìmas, lengvosios atletikos rungtis. Per varžybas kiekviename takelyje stovi po dešimt barjerų. Bėgikas turi įveikti barjerą greitai ir sklandžiai. 100 ir 110 m Δ sportininkas prieš kiekvieną barjerą padaro tris bėgimo žingsnius. Pav.

barkãsas: 1. didžiausia (14–22 irklų) valtis laive susisiekti su uostu ar kitu laivu; **2.** žvejų valtis (~ 10 m ilgio) su tiesiosiomis burėmis žvejoti tinklu; **3.** nedidelis savaeigis laivas įvairioms uosto reikmėms.

J. Basanavičius

baròkas, meno kryptis, XVII a. — XVIII a. I pusėje paplitusi Europoje bei Lotynų Amerikoje. Jam būdinga prabanga, didingumas, dinamika, rafinuotumo, grubumo, abstrakčios simbolikos ir natūralistinių elementų derinys. Architektūroje sukurta puošnių, sudėtingų formų bažnyčių. Lietuvoje taip pat pastatyta barokinio stiliaus bažnyčių (1712 baroko architektūrinis ansamblis Pažaislyje). Dailėje susiformavo savita baroko mokykla Flandrijoje. Žymiausi jos atstovai: P.P. Rubensas, A.van Deikas. XVIII a. Meisene (Saksonijoje) buvo įkurtas pirmasis porceliano fabrikas, gaminantis puošnių, įmantrių formų servizus ir statulėles. Barokas paliko savo pėdsakus ir muzikoje. Plito stambūs vokaliniai ir instrumentiniai žanrai: opera, kantata, oratorija, siuita, sonata. Žymūs to meto kompozitoriai: → J. S. Bachas, → G. F. Hendelis, K. Monteverdis, A. Vivaldis. Pav.

Barokas

baromètras, atmosferos slėgio matuoklis.

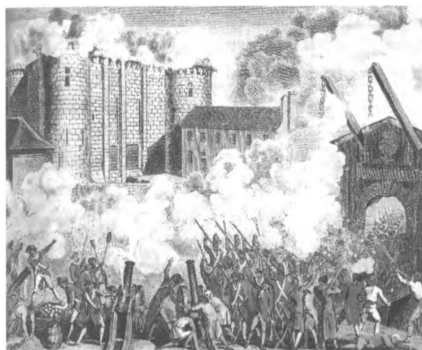
barsùkas, opšrus, kiaunių šeimos žinduolis, gyvenantis Europoje, Šiaurės Amerikoje, Azijoje ir Afrikoje. Jo kūno ilgis — iki 85 cm. Tai stambaus, raumeningo, tvirto kūno sudėjimo, pilkai rusvas gyvūnas. Išilgai nugaros eina juodai ruda juosta. Maitinasi varlėmis, sliekais, pelėmis, kurmiais, vabalais, uogomis, gilėmis, vaisiais. Gyvena grupėmis urvuose, kuriuos rausia sausose miškingose vietose netoli vandens. Δ nuolat neša į savo urvus šviežių žolių, lapų ir samanų paklotą, o senąjį išstumia lauk. Prasidėjus šalčiams, užmiega urvuose. Pavasario pradžioje gimsta du arba trys jaunikliai. Naikina graužikus, vabzdžius bei jų lervas.

barškuõlė, šiltųjų kraštų nuodingoji gyvatė. Ji skleidžia barškantį garsą, kurį sukelia kieti tuščiaviduriai odos žiedai, esantys uodegos galiuke. Kai gyvatė išsineria, formuojasi naujas žiedas. Viena pavojingiausių Šiaurės Amerikos gyvačių — deimantinė barškuolė.

Basanãvičius, Jonas (1851–1927), lietuvių tautinės sąmonės žadintojas, mokslininkas, gydytojas. Baigė Maskvos universiteto medicinos fakultetą. Dirbo gydytoju Bulgarijoje, gilino medicinos studijas Prahoje. Nuo 1905 Δ su pertraukomis gyveno Vilniuje. Δ tyrinėjo Lietuvos istoriją, lietuvių kultūrą, rūpinosi liaudies švietimu. Parengė pirmuosius žurnalo "Aušra" numerius. Jo iniciatyva buvo įkurta Lietuvių mokslo draugija, kuriai jis pirmininkavo, redagavo jos tęstinį leidinį "Lietuvių tauta." 1918 02 16 Nepriklausomybės akto signataras. Δ laikomas tautos patriarchu. Vertingiausia Δ mokslinio kultūrinio palikimo dalis yra jo sudaryti ir išleisti lietuvių tautosakos rinkiniai: "Lietuviškos pasakos", "Ožkabalių dainos", "Iš gyvenimo vėlių bei velnių", "Lietuviškos pasakos įvairios". Pav.

bãskai, Europos tauta, turinti savo kalbą. Gyvena Ispanijoje, Prancūzijoje. Turtinga tautosaka, liaudies menas. Savita kalba ir kultūra.

Bastìlija, Paryžiaus tvirtovė, pastatyta XIV a. Saugojo Paryžiaus sienas. Nuo XV a. dar

Bastilija

ir kalėjimas. 1789 Prancūzijos revoliucijos pradžioje ją šturmavo paryžiečiai, o po metų visai nugriovė. Pav.

batèrija: 1. pagrindinis artilerijos ir raketų ugnies vienetas; Δ sudaro 2–3 ugnies būriai po 1–2 pabūklus; **2.** keli vieno tipo prietaisai, aparatai, įrenginiai, sujungti į vieną sistemą bendram veikimui.

bãtika, audinių dekoravimo technika. Dekoras kuriamas ištirpintu vašku iš rankos arba naudojantis šablonais. Užliejus vašką, audinys pamerkiamas į dažus, kurie įsigeria į vašku neaplietas audinio dalis. Nuvalius vašką, išryškėja atitinkamo tono piešinys. Praktikuojama Indonezijoje, Indijoje. Lietuvos dailininkai taip pat yra sukūrę nemažai originalių kompozicijų.

baudžiáuninkas, valstietis, priklausantis didikui ar bajorui. Valstietis, tapęs baudžiauninku, netekdavo teisės be didiko sutikimo išsikelti kitur, privalėjo atlikti darbo prievoles, mokėti žemės nuomos mokestį. Baudžiava Europoje prasidėjo ankstyvaisiais viduramžiais.

baũdžiava, teisinė Lietuvos valstiečių padėtis, įsigaliojus 1447 privilegijai.

Bavãrija, Vokietijos žemė šalies pietryčiuose. Plotas 70 553 km^2, 11,77 mln. gyv. Sostinė Miunchenas.

bazáltas, kieta, smulkiagrūdė, dažniausiai aptinkama vulkaninė uoliena, iš kurios gaminama skalda, gatvių grindinio plytelės.

bãzė: 1. pagrindas, pamatas; **2.** atrama — plokštės pavidalo apatinė kolonos arba piliastro dalis; **3.** sandėliai, kartais ir teritorijos dalis su patalpomis kariuomenei; **4.** chem. junginys, galintis atskelti hidroksido jonus; **5.** artikuliacijos Δ — tarties įgūdžių visuma.

bazìlika: 1. pailgo stačiakampio formos, dažniausiai trijų navų katalikų bažnyčia: vidurinė nava aukščiausia, atskirta nuo šoninių kolonomis; bazilikinės bažnyčios būdingos bizantinei, romaninei, gotikinei, renesansinei ir barokinei architektūrai; **2.** popiežiaus suteikiama aukščiausia katalikų bažnyčių kategorija.

bažnýčia: 1. katalikų maldos namai, statinys Dievui. Ji pastatyta pagal Kristaus ženklą. Δ svarbiausioji dalis yra navų korpusai. Centrinės navos gale baliustrada atskiria presbiteriją, kurioje yra didysis altorius. Δ dalis prie altoriaus, kur laiko pamaldas dvasininkai — choras. Choras atsuktas į rytus, į Jeruzalę, tekančios saulės link. Šone prie prestiberijos yra zakristija. Prie šoninių navų dažnai jungiamos koplyčios. Įėjimas yra vakarinėje pusėje, navos gale. Į Δ įžengęs tikintysis eina iš tamsos į Dievo šviesą. Δ pradėtos statyti 1050–1350 krikščioniškuose Vakaruose. Puošiamos architektūriniais elementais, tapyba, skulptūromis, vitražais. **2.** krikščionių religinė bendrija: katalikų Δ, stačiatikių Δ.

bẽbrai, graužikų būrio žinduoliai. Jų yra dviejų rūšių: europiniai ir Šiaurės Amerikos. Δ turi ilgus aštrius priekinius dantis, kad jais galėtų graužti augalus ir medžius. Jie dantimis nugraužia šakas, nusitempia jas ir stato užtvankas bei trobeles upėse ir upeliuose. Maisto eina ieškoti į sausumą. Puikūs plaukikai, gali greitai irtis savo plėvėtomis užpakalinėmis kojomis ir vairuoti plokščia žvynuota uodega. XVIII–XIX a. Δ buvo medžiojami dėl kailio, todėl kai kuriose Šiaurės Amerikos dalyse beveik išnyko. Pav.

Bebras

bedar̃bis, negaunantis pastovaus darbo žmogus.

beduìnai, Pietvakarių Azijos ir Šiaurės Afrikos arabai, dykumų klajokliai.

begònija, begoninių šeimos žolių, puskrūmių ir krūmų gentis. Savaime auga Azijos, Afrikos, Amerikos atogrąžose ir paatogrąžyje. Lapai įvairių formų, spalvų ir dydžių. Žiedai dažnai ryškių spalvų. Lietuvoje auginamos karališkoji, rausvoji ir svyruoklė Δ. Vasarą auga gėlynuose.

beĩsbolas, sporto žaidimas su kietu kamuoliuku ir medine lazda. Žaidžia 2 ko-

Beisbolas

B. Bekeris

A. Belas

Ben Gurijonas

Belgija

Beneliuksas

mandos po 9 žaidėjus. Aikštės vidinės dalies kampuose yra 4 "bazės" (guminės pagalvės). Žaidžiama 9 kėliniai. Kiekviename kėlinyje komanda vieną kartą puola ir vieną kartą ginasi. Puolančios komandos žaidėjas, jam mestą kamuoliuką lazda atmušęs į aikštę, stengiasi perbėgti visas "bazes" ir grįžti. Varžovai stengiasi pagauti skriejantį kamuoliuką ir šitaip sustabdyti bėgantį žaidėją. Laimi komanda, surinkusi daugiau taškų. Paplitęs JAV, Kanadoje, Japonijoje, Kinijoje, Australijoje. 1992 pirmą kartą įtrauktas į olimpinę programą. Pav.

Beĩsiko kalbà (BASIC), viena iš populiariausių programavimo kalbų, vartojamų mikrokompiuteriuose. Naujausios Beisiko versijos turi komandą, įgalinančią taikyti struktūrinio programavimo metodus.

Bekenbáueris (Beckenbauer), Fransas (g. 1945), vok. futbolininkas bei treneris, pasaulyje laikomas vienu geriausių visų laikų futbolininkų. 1984–1990 vadovavo nacionalinei Vokietijos komandai, kartu su ja iškovojo pasaulio čempionų titulą.

Bekerèlis (Becguerel), Antuanas Anri (1852–1908), pranc. fizikas, atrado urano radioaktyvųjį spinduliavimą. 1903 kartu su sutuoktinių Kiuri pora gavo fizikos Nobelio premiją už radioaktyvumo tyrimus.

Bèkeris (Becker), Borisas (g. 1967), vok. sportininkas, jauniausias vyrų teniso čempionas, 1985 laimėjęs Vimbldone. Pav.

Bèlas (Bell), Aleksandras Grejamas (1847–1922), škotų kilmės amerik. fiziologas ir išradėjas. 1876 Amerikoje išrado telefoną. Pav.

beletrìstika, grožinė literatūra, ypač proza (romanai, apysakos, apsakymai).

Bel̃gija, valst. Vakarų Europoje. Plotas 30 519 km², 10,01 mln. gyv. Sostinė Briuselis. Garsus Antverpeno uostas. Konstitucinė monarchija. Yra 9 provincijos: Antverpeno, Brabanto, Heno, Limburgo, Liežo, Liuksemburgo, Namiūro, Rytų Flandrijos, Vakarų Flandrijos. Maso ir jo intako Sambro slėniai skiria lygumą nuo Ardėnų kalnų masyvo. Klimatas jūrinis šiltas. Gyventojai flamandai (55 proc.) ir valonai (45 proc.). Industrinė šalis. Ypač plėtojama tekstilės pramonė. Pav.

Bel̃tai, du Baltijos jūros sąsiauriai: Didysis Beltas ir Mažasis Beltas.

Belzebùbas, Biblijos personažas, pragaro, demonų, velnių valdovas.

Ben Gurijónas (Ben Gurion, tikr. David Gruen), Davidas (1866–1973), Izraelio politikas. "Šiuolaikinio Izraelio tėvas" labai anksti įsitraukė į sionistinę veiklą. Buvo įsitikinęs socialistas. Iki 1953 ir 1955–1963 buvo ministras pirmininkas bei gynybos ministras. Sugebėjo stabilizuoti šalies politiką bei ekonomiką. Jo nuopelnu laikomas laimėtas karinis konfliktas su kaimyninėmis arabų valstybėmis. Pav.

Beñcas (Benz), Karlas Frydrichas (1844–1929), vok. inžinierius, automobilizmo pradininkas bei pramonininkas. 1886 jis sukūrė pirmąjį jo vardu pavadintą automobilį, kuris šiuo metu yra Vokiečių muziejuje Miunchene.

bendrúomenė, kolektyvinio žmonių bendravimo forma, susieta gamybiniais ar kitokiais santykiais, pvz., *pirmykštė* Δ, *kaimo* Δ, *mokyklos* Δ ir kt.

Benedìktas Nursijiẽtis (šventasis), (Benedikt von Nursia), (apie 480–547), benediktinų ordino įkūrėjas. Tai seniausias Vakarų Europos vienuolių ordinas. 529 įkūrė pirmąjį vienuolyną su savomis ordino taisyklėmis. Benediktinų taisyklės tapo pavyzdžiu daugeliui kitų kuriamų vienuolynų visoje Vakarų bei Vidurio Europoje. Benediktinų misionieriška veikla buvo labai plati. Jų vienuolynai tapo Vakarų Europos dievobaimingumo bei mokslo centrais. Ypač daug dėmesio jie skyrė antikinės kultūros saugojimui ir skleidimui. Vienuolynuose kilo daugelis bažnytinių judėjimų bei reformų. XV a. pradžioje atsirado LDK Trakuose, o vėliau Vilniuje, Kaune, Kražiuose.

Beneliùksas, Belgijos, Olandijos ir Liuksemburgo ekonominė sąjunga. Įkurta 1958 Hagoje. Pav.

benzènas (benzolas), org. junginys, aromatinis angliavandenilis, bespalvis skystis. Jo formulė C_6H_6.

benzìnas, bespalvis, lengvai garuojantis ir užsiliepsnojantis skystis, dažniausiai gaminamas iš naftos, rečiau iš dujų, kietojo kuro arba sintezės būdu.

berbèrai, Šiaurės Afrikos tautų grupė, turinti savo kalbą. Gyvena Maroke, Tunise, Alžyre, Libijoje, Egipte, Mauritanijoje, Malyje, Burkina Face, Nigeryje.

Bèrgmanas (Bergman), Ingmaras (g.

1918), švedų kino režisierius. Garsiausi jo filmai: "Žemuogių pievelė", "Fani ir Aleksandras" ir kt.

Bẽringas (Behring), Emilis Adolfas (1854–1917), vok. bakteriologas. Atrado žmogaus organizmo savybę gaminti medžiagas (antikūnus), kurie gina nuo infekcinių ligų, ir sukūrė gydymo serumu bei imunologijos pagrindus. Kartu su P. Ėrlichu atrado skiepus nuo difterijos bei stabligės. 1904 įkūrė įmonę pramoninei skiepų gamybai bei tyrimui. Už laimėjimus kuriant gydymą serumu Δ 1901 gavo pirmąją medicinos Nobelio premiją.

Bèringas (Bering), Vitus Jonasenas (1680–1741), danų jūrininkas ir Azijos tyrinėtojas, jo vardu pavadinta laivininkystės trasa (Beringo sąsiauris 88 km pločio), jūra ir sala. Caro → Petro I pavedimu turėjo ištirti, ar toli į Rytus nusidriekusi Rusijos imperija ir kaip galima patekti iš Rusijos į Aliaską sausuma. 1741 atrado Aliaskos pakrantę bei Aleutų salas. Užplaukė ant seklumos Avačos (dabar Δ) saloje ir čia mirė nuo išsekimo bei skorbuto. Pav.

Berlichingènas (Berlichingen), Gecas (Gotfrydas) (1480–1562), frankų imperijos riteris. Dėl geležinio dešinės rankos protezo pramintas "Geležinės rankos riteriu". Mėgęs kivirčytis, todėl du kartus paskelbtas už įstatymo ribų. Jis įkvėpė jaunąjį → Gėtę parašyti garsiąją dramą "Gecas fon Berlichingenas".

Berlýnas (Berlin), didžiausias Vokietijos miestas atkurtas kaip visos Vokietijos sostinė. Plotas 889 km^2, 3,46 mln. gyv. Susikūrė 1307, susijungus Berlyno ir Kelno miestams, buvusiems abipus Šprė upės krantų. Kanalai Δ jungia su Elbės ir Oderio upėmis. Antrojo pasaulinio karo metais Δ buvo labai suniokotas. 1949 jis padalytas į dvi dalis: viena miesto dalis priklausė Rytų Vokietijai, kita — Vakarų Vokietijai. Daug metų žmones, gyvenusius rytinėje ir vakarinėje dalyje, skyrė → Δ siena.

Berlýno sienà, 1961 rugpjūtį pastatyta mūrinė siena, atskyrusi Rytų sektorių nuo Vakarų. Gyventojai negalėjo laisvai patekti į Vakarų pusę. Nuo 1989 11 09 šie apribojimai tarp dviejų miesto dalių buvo panaikinti. Siena nugriauta. Dabar toje vietoje, kur buvo Δ, stovi Brandeburgo vartai. Tos dvi miesto pusės net ir šiandien tebėra labai skirtingos. Pav.

Bermùdų sálos, maždaug 300 koralinių salų grupė Vakarų Atlante. Plotas 53 km^2, 56 tūkst. gyv. Didžiosios Britanijos kolonija. Sostinė Hamiltonas. Dauguma gyventojų negrai. Auginami bananai, citrusai, ankstyvosios daržovės, tabakas, kava. Plėtojamas turizmas. Pav.

Bermùdų trìkampis, vieta tarp Floridos, Puerto Riko ir Bermudų salų, kur paslaptingai dingsta laivai ir lėktuvai. Pav.

bernardìnai: 1. katalikų vienuolių ordinas, įsteigtas XII a. Prancūzijoje; **2.** Lenkijoje ir Lietuvoje — pranciškonų vienuolių šaka.

Bèrnas, Šveicarijos sostinė, įsikūrusi abipus Arės upės. Plotas 5 959 km^2, 938 600 gyv. Miestas įkurtas 1191 Duho Bertholdo V iš Zahringeno. 1834 įsteigtas universitetas. Kaip sostinė patvirtinta 1848.

Bèrnstainas (Bernstein), Leonardas (1918–1990), amerik. kompozitorius ir dirigentas. Rašė simfonijas, operas, miuziklus. Dirigavo daugelyje pasaulio teatrų, užsiėmė pedagogine veikla. Garsiausias kūrinys "Vestsaido istorija" (1957).

béržas, lapuotas medis balta tošimi. Žydi lapams skleidžiantis. Sėklos subręsta vasaros pabaigoje. Mediena balsva, tvirta. Iš jos gaminami baldai. Pavasarį iš Δ leidžiama sula. Iš šakų rišamos šluotos, vantos.

Bèsemeris (Bessemer), seras Henris (1813–1898), anglų inžinierius ir išradėjas. 1856 išrado plieno gamybos iš geležies su mažu fosforo kiekiu technologiją.

bestubùriai, chordos — stuburo neturintys gyvūnai. Paplitę jūrose, gėluose vandenyse ir sausumoje.

bèta, antroji gr. abėcėlės raidė B β.

bèta dalẽlės, β dalelės, elektronai ir pozitronai, kuriuos spinduliuoja radioaktyviųjų medžiagų branduoliai beta skilimo metu. Δ, spinduliuojančios radioaktyviąsias medžiagas, pritaikomos medicinoje, technikoje.

Bethòvenas (Beethoven), Liudvigas (1770–1827), vok. kompozitorius. Gimė muzikantų šeimoje. Pirmąsias muzikos pamokas davė tėvas. Mokėsi pas Mocartą, Haidną, Šenką, Albrechtbergerį, Saljerį. Nuo 1795 ėmė silpti jo klausa. 1818 Δ visiškai apkurto. Daugiau negalėjo

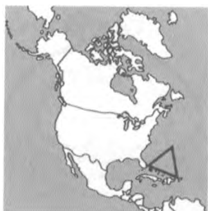
V. J. Beringas

Berlyno siena

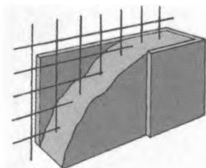
Bermudų salos

Bermudų trikampis

L. van Bethovenas

Betonas

H. Byčer-Stou

Bidė

koncertuoti kaip pianistas, todėl visas jėgas skyrė komponavimui. Jis parašė 9 simfonijas, 32 sonatas fortepijonui, operą "Fidelijus".

Betliẽjus, miestas Vakarų Jordanijoje, 8 km į pietus nuo Jeruzalės. 25 tūkst. gyv. Judėjos ir Izraelio karaliaus Dovydo gimtinė. Biblijos teigimu, čia gimęs Jėzus Kristus. Netoli Δ yra Dovydo šulinys, lietaus vandens baseinas, iškaltas uolose.

betònas, dirbtinis akmuo, žvyro, skaldos ir akmenukų mišinys su cemento skiediniu. Pav.

beviẽlis telefònas, → m o b i l ù s i s t e l e f ò n a s.

beždžiõnės, žmogbeždžionės, loriai, ilgakulniai ir lemūrai priklauso žinduolių būriui, vadinamam → primatais, kuris apima maždaug 200 rūšių. Šie žinduoliai, ypač žmogbeždžionės (gorilos, šimpanzės ir orangutangai), turi palyginti dideles smegenis, dėl to jų psichika yra kur kas tobulesnė ir jie lengvai išmoksta naujų įgūdžių. Gyvena Pietų ir Vakarų Amerikoje, Afrikoje, Pietryčių Azijoje, sutinkamos ir Europoje (Gibraltare) atogrąžų miškuose. Minta vaisiais, medžių ūgliais, lapais, vabzdžiais, sėklomis, žiedais, paukščių jaunikliais, kartais puola ir smulkius žinduolius. Dauguma jų gyvena medžiuose. Azijoje ir Afrikoje gyvena apie 80 rūšių Δ, kurios vadinamos Senojo pasaulio arba siauranosėmis Δ. Jos puikiai mato, girdi, turi puikią uoslę, miega naktį. Ant sėdmenų turi kietos odos plotelius — sėdimąsias trynes. Vešliųjų Centrinės ir Pietų Amerikos drėgnųjų atogrąžų miškų Δ, vadinamos Naujojo pasaulio Δ. Jos turi ilgas uodegas, kuriomis apsivynioja apie šakas. Yra šoklios ir geros bėgikės. Neturi sėdimosios trynės.

bi-, pirmasis sudurtinių žodžių dėmuo, reiškiantis dvejopumą, susidarymą iš dviejų dalių, dviejų požymių turėjimą, ko nors pakartojimą, pvz., *bilingvizmas — dvikalbystė.*

biatlònas, slidžių sporto rūšis: šliuožiama su šautuvu ir šaudoma į taikinį.

Bìblija, Šventasis Raštas, šventųjų knygų rinkinys, sudarytas iš Senojo Testamento ir Naujojo Testamento, pripažįstamas krikščionių ir judėjų, jų religinių dogmų ir pamaldų pagrindas. Senasis Testamentas parašytas hebrajų ir aramėjų kalbomis. Skirstomas į tris dalis: Įstatymą, Pranašų knygas ir Raštus. Naujasis Testamentas parašytas senąja gr. kalba. Jį sudaro 27 kūriniai. Judėjai šventu pripažįsta tik Senąjį Testamentą, krikščionys — ir Naująjį Testamentą.

bibliogrãfija: 1. sąrašas knygų, leidinių, metraščių, straipsnių ir dokumentų, suregistruotų pagal tam tikrus kriterijus (abėcėliškai, chronologiškai), pateikiantis svarbiausias žinias apie kiekvieną sąraše išvardytą leidinį; **2.** literatūros rodyklė: darbe minimų autorių ir jų veikalų išvardijimas abėcėlės tvarka; **3.** žurnalo ar laikraščio skyrius, kur spausdinami atsiliepimai apie išleistas knygas.

bibliotekà: 1. privatus ar visuomeninis knygų rinkinys; **2.** švietimo įstaiga, renkanti, komplektuojanti, sauganti knygas ir leidžianti jomis naudotis visuomenei; **3.** knygų serija, skirta tam tikrai skaitytojų grupei, pvz.: *mokinio* Δ, arba kurio nors žanro mėgėjams, pvz., *istorijos* Δ.

bi̇̀cepsas, peties dvigalvis raumuo, jungiantis peties sąnarį su alkūnės sąnariu.

Býčer-Stou (Beecher Stowe), Harieta (1811–1896), amerik. rašytoja, išgarsėjusi romanu "Dėdės Tomo trobelė", kuris į lietuvių kalbą išverstas 1914. Pav.

bidẽ, individualus higieninis dušas: vonios kambaryje tualeto kriauklės formos dubuo su trykštančiu fontanėliu, prijungtas prie kanalizacijos, apsiplauti sėdint. Pav.

Býdermejerio stìlius, dailės stilius, 1825–1860 vok. miesčioniškoji kultūra. Susiformavo iš ampyro, turi neorokoko elementų. Interjerui būdingas prabangos ir intymumo derinys. Ovaliniai stalai su viena koja, darbo stalai, skrynios, svetainės baldai buvo gaminami iš beržo, liepos, dekoruojami ornamentais. Moterų drabužiams būdingi nėriniai, siaura talija. Vyrų drabužiams — siauri spalvingi frakai, liemenės, cilindrai. Tapytojų darbuose daug dėmesio skiriama privatiems žmogaus interesams.

bienãlė, meno paroda ar festivalis, rengiami kas dveji metai.

bikìnis, (pavadinimas kilęs iš Bikinio salos Maršalo salyne, Ramiajame vandenyne), moteriškas maudymosi kostiumėlis.

bylà, autonominė duomenų grupė kom-

piuterio atmintinėje ar kurioje nors jo laikmenoje, pavadinta vienu vardu.

biliárdas, žaidimas: ant žalia gelumbe aptraukto keturkampio pailgo stalo, vadinamo biliardo stalu, medine lazda stumdomi šešiolika ar dvidešimt du rutuliai, kuriuos reikia įstumti į stalo kampuose ir ilgųjų kraštų viduryje įtaisytas šešias kišenes. Lazda suduodama į vieną rutulį taip, kad jis riedėdamas atsitrenktų į kitą ir jį įritintų į kišenę arba pats į ją įriedėtų. Pav.

bìlietas: 1. dokumentas ar ženklas, suteikiantis teisę važiuoti, įeiti ar dalyvauti; **2.** dokumentas, rodantis priklausymą kam nors; **3.** parengti egzamino klausimai vienam atsakinėtojui.

bilijõnas: 1. Lenkijoje, Anglijoje, Vokietijoje, Lietuvoje — milijonas milijonų, t.y. vienetas su dvylika nulių — 1000 000 000 000; **2.** Prancūzijoje, JAV ir kituose kraštuose — tūkstantis milijonų, arba milijardas — 1000 000 000.

bimetãlas, gaminiai iš dviejų skirtingų metalų ar jų lydinių sluoksnių, pasižyminčių skirtingomis fizikinėmis savybėmis.

binãrinis, dvinaris, dvilypis, susidedantis iš dviejų dalių, paremtas jų gretinimu, lyginimu, priešprieša; binarinė nomenklatūra — augalų, gyvūnų ir kt. rūšių žymėjimas lotynų kalba dviem vardais: pirmasis rodo priklausomybę genčiai, antrasis — būdingą rūšies požymį, pvz., *Betula verrucosa — karpotasis beržas.*

bio-, sudurtinių žodžių pirmasis dėmuo, reiškiantis sąsają su gyvenimu, pvz., *biografija.*

biochèmija, mokslas, tiriantis gyvą organizmą sudarančių medžiagų sudėtį, cheminę prigimtį ir organizmų gyvybinę veiklą lemiančius cheminius procesus.

biofìzika, biologijos šaka, tirianti biologinių procesų, vykstančių molekulėse, ląstelėse, biologinėse sistemose, fizinę prigimtį.

biogenèzė, gyvybės amžinumo teorija, teigianti, kad visa, kas gyva, gali atsirasti tik iš gyvosios medžiagos.

biogrãfija, gyvenimo aprašymas.

biològija, mokslas, tiriantis gyvybę, jos dėsnius, apimantis zoologiją, botaniką, antropologiją ir mikrobiologiją.

biològinė apsaugà, konstrukcijos ir medžiagos, gaubiančios branduolinį reaktorių bei kitus radioaktyvius branduolinės jėgainės mazgus ir sumažinančios radioaktyvųjį spinduliavimą iki biologiškai nekenksmingo.

biològinė izoliãcija, barjeras, trukdantis kryžmintis skirtingų tos pačios populiacijos grupių ar atskirų tos pačios rūšies populiacijų individams.

biomãsė, vienos organizmų rūšies, rūšių grupės ar visos bendrijos individų masė, tenkanti ploto ar tūrio vienetui.

biòpsija, ligos pažeistų audinių gabalėlio paėmimas iš gyvo organizmo tirti mikroskopu.

biorìtmai, biologiniai ritmai: biologinių reiškinių, procesų ir jų intensyvumo ritmiška kaita, svyravimai, padedantys organizmams prisitaikyti prie cikliškų aplinkos pokyčių.

biosferà, Žemės rutulio paviršiaus dalis, kurioje gyvena organizmai.

biotèchnija, priemonių kompleksas naudingiems gyvūnams gausinti ir jų produktyvumui gerinti.

biotòpas, sausumos ar vandens baseino dalis (lapuočių miškas, aukštapelkė, kalnų pieva) su panašiomis aplinkos sąlygomis, kuriose yra tam tikras organizmų kompleksas.

bìrža: 1. akcijų, vertybinių popierių bei kitų gamybinių išteklių pirkimo ir pardavimo vieta; **2.** nuolat veikianti prekyvietė, kurioje pardavėjas, pirkėjas ir biržos tarpininkas susitinka sudaryti sandorio.

Bìrma (nuo 1989 Mianmaras), valst. Pietryčių Azijoje. Plotas 676 578 km^2, 44,6 mln. gyv. Sostinė — Jangonas (Rangūnas). Δ kaimynai šiaurėje — Kinija, vakaruose — Indija, Bangladešas, rytuose — Tailandas. Didesnioji dalis kalnuota. Klimatas subekvatorinis musoninis. Kasmet būna potvynių. Gyvūnija ir augmenija labai įvairi. Gyventojai: birmiečiai, tajai, karenai. Auginami ryžiai, citrusai, daržovės, kaučiukmedžiai, tabakas. Pav.

Birùtė, (XIV a.) Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio žmona, Vytauto motina. Kilusi iš didikų Vydimantų giminės. Jos mirties aplinkybės neaiškios. Pasak liaudies padavimo, Δ iki vedybų gyvenu-

Biliardas

Birma

si Palangoje. Δ palaidojimo vietą padavimai taip pat sieja su Δ kalnu Palangoje.

biseksuãlas, asmuo, jaučiantis lytinį potraukį abiejų lyčių asmenims.

Biskãjos įlanka (pr. *Golfe de Gascogne*, isp. *Golfo de Vizcaya*), Atlanto dalis prie Europos krantų, tarp Prancūzijos ir Ispanijos.

O. Bismarkas

Bìsmarkas (Bismarck), Otas, kunigaikštis (1815–1898), Prūsijos valst. veikėjas ir Vokietijos imperijos kancleris. Už savo genialius, bet diktatoriškus valdymo metodus buvo vadinamas "geležiniu kancleriu". Pav.

bìtas: 1. smulkiausias informacijos matavimo vienetas. 1 Δ (1 b) atitinka kiekį informacijos, telpantį vienareikšmiame atsakyme (taip, ne); **2.** vieną bitą informacijos atitinkantis atmintinės talpos vienetas kompiuteryje.

bìtės, paplitusios visuose žemynuose. Δ ir vapsvos atsirado jau prieš daug milijonų metų ir gyvena beveik visose pasaulio dalyse. Šie vabzdžiai gerai skraido, o jų galingų sparnelių plakimas sukelia zyziantį garsą. Daug Δ ir vapsvų yra vienišės ir gyvena lizde žemėje arba medžio drevėje. Kai kurios, pavyzdžiui, naminės Δ ir kamanės, gyvena didelėmis šeimomis medžiuose, po stogais ir tarp uolų. Kamanių šeimos motinėlė panaši į savo darbininkes ir dažnai darbuojasi drauge su jomis. Naminių Δ šeimose motinėlė nieko nedirba ir didžiąją savo gyvenimo dalį deda kiaušinėlius. Naminių Δ šeimoje gali būti iki 50 tūkst. bičių.

Bizantijos kultūra: ąsotis

bitininkỹstė: 1. mokslas apie bites; **2.** bičių laikymas ir jų priežiūra.

Bitlai

Bìtlai (angl. *The Beatles*), anglų popmuzikos grupė, gyvavusi drauge 1960–1970. Pirmosios jų dainos — tai rokenrolo, kantri, ritminės muzikos bei bliuzo mišinys. Jų muzika keitėsi nuo paprastos dainos iki sudėtingų struktūrų. Δ — keturi jauni Liverpulio muzikantai: Džonas Lenonas (1940–1980) — gitara, Polis Makartnis (g. 1942) — bosinė gitara, Džordžas Harisonas (g. 1943) — gitara, Ringas Staras (g. 1940) — mušamieji. Pav.

biudžètas: 1. kieno nors pajamų arba išlaidų sąmata, pvz., *valstybės, šeimos*; **2.** spėjamas valstybės, įmonės ar asmens tam tikro laikotarpio pajamų ir išlaidų apskaičiavimas.

biuletènis: 1. periodinis arba tęstinis informacinis leidinys; **2.** rinkimų lapelis; **3.** nedarbingumo lapelis ligos atveju.

biurokrãtas, asmuo, atliekantis savo pareigą formaliai.

biurokrãtija, valst. ar organizacijos valdymo sistema su įtakingų valdininkų aparatu, kuris beveik nepriklausomas nuo narių daugumos valios.

bivãkas, karių stovykla, poilsiaujanti ar nakvojanti po atviru dangumi.

Bizántijas, sen. miestas prie Bosforo sąsiaurio, vėliau pavadintas Konstantinopoliu, šiandien Stambulas. Iki 1453 buvo Bizantijos imperijos sostinė.

Bizántijos impèrija, iškilo 330 po Kr. pradėjus smukti Romos imperijai, kai Romos imperatorius Konstantinas perkėlė sostinę iš Romos į Bizantiją. Δ sparčiai plėtėsi ir po Romos imperatoriaus Teodosijaus mirties tapo savarankiška valstybe (395). 565 Δ jau driekėsi nuo Ispanijos vakaruose iki Sirijos rytuose. Krikščionybė tapo valstybine religija, o Konstantinopolis — krikščionybės, menininkų bei mokslininkų centru. Į jį plūdo studijuoti iš visos Europos ir Vidurinių Rytų. Tačiau imperiją drebino priešų smūgiai. Ją puldinėjo arabai, slavai, persai. 1204 per IV kryžiaus žygį Konstantinopolį užėmė kryžiuočiai. 1453 galutinai Δ sužlugdė turkai osmanai.

Bizántijos kultūrà, klestėjo nuo Justiniano I laikų (527–565) iki 1453. Skaityti ir rašyti bizantiečiai mokydavosi privačiose gramatinėse mokyklose. Konstantinopolio centre buvo pastatyta didžiausia krikščionių bažnyčia Rytuose — šv. Sofijos soboras. Cerkvių interjerai buvo puošiami sienų ir ikonų tapyba, reljefais. Taikomojoje dekoratyvinėje dailėje vyravo audiniai, dramblio kaulo ir metalo dirbiniai. Literatūroje buvo jaučiama antikinės literatūros įtaka. Buvo sudarinė-

Šv. Sofijos soboras

jami enciklopedinio pobūdžio veikalai. Muzikoje klestėjo himnai ir choro atliekamos aklamacijos (pasveikinimai). Pav.

Bizẽ (Bizet G., tikr. Alexandre Cezar Leopold Bizet), Žoržas (1838–1875), pr. kompozitorius, labiausiai išgarsėjęs opera "Karmen". Ši opera laikoma viena geriausių ir viena populiariausių pasaulio muzikos klasikoje. Pav.

bizònas, dykaragių šeimos atrajojantis žinduolis. Kadaise Šiaurės Amerikos prerijose ganėsi milijoninės Δ kaimenės, tačiau prieš 100 metų kolonistai juos taip uoliai naikino, kad šių gyvūnų liko tik 500. Šiandien maždaug 50 tūkst. Δ gyvena saugomuose JAV rezervatuose. Mažesnieji europiniai Δ (stumbrai) taip pat išgelbėti nuo išnykimo — išauginami nelaisvėje ir tik paskui paleidžiami į laisvę. Pav.

bižutèrija, smulkūs juvelyriniai dirbiniai — papuošalai, gaminami iš brangakmenių, tauriųjų metalų, dramblio kaulo, gintaro, dabar dažnai iš pigesnių medžiagų.

blãkės, puskietasparnių vabzdžių grupė. Paplitusios visur, ypač atogrąžose ir paatogrąžyje. Gyvena vandenyje ir sausumoje. 0,7 mm–12 cm dydžio. Turi specialų adatos pavidalo burnos aparatą įdurti ir iščiulpti skystį. Δ yra augalėdžiai vabzdžiai, žmogaus ir gyvūnų parazitai, skleidžiantys specifinį kvapą.

blánkas: 1. popieriaus lapas su išspausdintu įstaigos ar įmonės pavadinimu oficialiems raštams; spausdinta dokumentų forma, kurią reikia užpildyti; **2.** standartinis popieriaus lapas su ženklintomis paraštėmis ar daliniu tekstu kompiuteryje.

blèfas: 1. pokerio lošėjo apsimetimas, kad turi geras kortas; **2.** tuščias pasigyrimas, melas, apgaulė.

bliùzas: 1. Šiaurės Amerikos negrų lyrinė daina, kupina ilgesio ir melancholijos; **2.** džiazo stilius, atsiradęs XX a. pradžioje iš Δ dainos.

blýkstė, impulsinė fotografijos lempa, šviečianti fotografuojant.

blùsos, smulkūs, besparniai, tamsiai rudos spalvos vabzdžiai. Burnos organai duriamieji. Šoklios, minta krauju, platina infekcines ligas. Svarbiausios — žmoginės, šuninės, triušinės.

blužnìs, kraujodaros ir imuninės sistemos organas. Yra pilvo ertmės viršuje, po šonkaulių lanku, tarp skrandžio ir diafragmos.

bòbslėjus → l ẽ d r o g i ų s p ò r t a s.

Bòdeno ẽžeras, Vokietijoje, Austrijos ir Šveicarijos pasienyje. 395 m virš jūros lygio. Plotas 539 km^2, gylis 252 m. Per jį teka Reinas. Vanduo labai skaidrus. Užšąla retai. Daug upėtakių.

bohemà, meno inteligentijos (aktorių, muzikų, dailininkų, rašytojų) palaidas, netvarkingas gyvenimas, jų aplinka.

Bohèmija: 1. keltų genčių bojų iki I a. pr. Kr. gyventa teritorija, kurioje vėliau susikūrė Čekija; **2.** oficialus Čekijos pavadinimas Habsburgų valdymo laikais (1526–1918).

boikòtas, pagal anglų kapitono Č.K.Boikoto pavardę, kuris, būdamas vienos Airijos grafystės administratoriumi, nežmoniškai žiauriai elgėsi su badaujančiais nuomininkais; 1880 jis pabėgo iš Airijos į Angliją; **1.** viešas organizuotas atsisakymas ką nors dirbti, daryti ar vartoti; **2.** visiškas ar dalinis ekonominių santykių su ekonominiu partneriu nutraukimas.

Bòilis (Boyle), Robertas (1627–1691), anglų chemikas, fizikas ir filosofas. Teigė, kad chemija turi būti savarankiškas mokslas. Nustatė, kad kai temperatūra pastovi, dujų tūriai atvirkščiai proporcingi jų slėgiams (Boilio ir Marioto dėsnis).

"Boing kompani" (angl. *"Boeing Company"*), didžiausia JAV ir pasaulyje aviacijos ir raketų monopolija. Būstinė Sietle. Projektuoja, gamina ir realizuoja civilinius bei karo lėktuvus, raketinius ginklus, kosminius įrengimus. Jai priklauso keleivinis lėktuvas *Boing 747* ir naujausias *Boing 757.* Pav.

bòksas, dviejų sportininkų kumštynės pagal specialias taisykles. Yra mėgėjų ir profesionalų Δ. Boksuojamasi minkštomis pirštinėmis kvadratinėje aikštelėje, vadinamoje ringu. Draudžiama smūgiuoti žemiau juosmens, į sprandą, nugarą, parkritusį priešininką, atvira pirštine, galva. Laimi boksininkas, už sėkmingas atakas gavęs daugiau taškų ar nugalėjęs priešininką → nokautu.

boksìtas, nuosėdinė uoliena iš aliuminio hidroksidų, molio mineralų ir kvarco, daugiausia randama Gvinėjoje, Australi-

G. Bizė

Bizonas

Boingas

S. Bolivaras

Bolivija

Borneo

N. Boras

joje, Brazilijoje, Jamaikoje, Prancūzijoje ir Vengrijoje.

bolerò: 1. ispanų liaudies šokis, šokamas pritariant gitara, kastanjetėmis ir tambūrinu, šokamas solo arba poromis; **2.** trumpa vyriška berankovė — ispanų tautinio kostiumo dalis; **3.** skrybėlė į viršų užlenkta atbraila, papuošta kutais.

Bolìvaras (Bolivar), Simonas (1783–1830), Pietų Amerikos kovotojas už laisvę, politinis veikėjas. 1819 tapo Kolumbijos prezidentu. 1824 karu su generolu Chosė Antonijumi de Sukrė galutinai panaikino ispanų viešpatavimą Pietų Amerikoje. Pav.

Bolìvija, valst. Pietų Amerikos viduryje. Plotas 1 098 581 km^2, 7,5 mln. gyv. Sostinė Sukrė (pagal konstituciją), faktiškai — La Pasas. Prezidentinė respublika. Pietvakarius užima Andų kalnų grandinės. Aukščiausias taškas Vakarų Kordiljeruose — 6780. Klimatas kalnuose — atogrąžų žemyninis. Lygumose dažnos sausros. Gyventojai: indėnai, metisai, baltieji, kreolai. Ekonominiu atžvilgiu atsilikusi šalis. Svarbiausia pramonės šaka — kalnakasyba. Pav.

bolševìzmas, XX a. pradžioje Rusijoje sukurta prievartinio kapitalistinės visuomenės pertvarkymo į komunistinę teorija ir praktika.

Bonà, 1949–1990 buvo Vakarų Vokietijos sostinė. Įsikūrusi prie Reino. Tai senas universitetų miestas, kurį puošia daug tradicinės vokiečių architektūros namų. Δ yra kompozitoriaus → L. van Bethoveno gimtinė.

bònsai, japoniški medžiai, kurie apkarpomi, kad išaugtų ne daugiau kaip keleto centimetrų aukščio. Jie atrodo kaip dideli medžiai nedidelėse puodynėlėse. Taip auginamos pušys, tujos, klevai, vyšnios.

Bòras (Bohr), Nilsas (1885–1962), danų fizikas. Δ buvo vienas atominės bombos kūrėjų. Jis sukūrė vandenilio atomo modelį, kvantinę periodinės elementų sistemos teoriją, branduolinių reakcijų teoriją. 1922 paskirta Nobelio premija. Pav.

bordiũras: 1. dekoratyvinis audinio pakraščių apvadas; **2.** siaura, žema gėlių ar dekoratyvinių krūmų gyvatvorė; **3.** siauras akmeninis ar betoninis kelkraštis.

Bordò, miestas Prancūzijos pietvakariuose prie Garonos upės. 267 tūkst. gyventojų. Garsėja architektūriniais paminklais bei vyno gamybos pramone. Čia gaminamas *bordo* — raudonojo vyno rūšis.

Bòrdža (Borgia), Čezarė (apie 1475–1507), italų kardinolas ir kunigaikštis. Valdžios ištroškęs Renesanso kunigaikštis, siekęs savo tikslų žudymais bei išdavystėmis. Jis popiežiaus → Aleksandro VI sūnus. 1492 be jokio įšventinimo tėvo paskirtas Valensijos arkivyskupu, o 1493 — kardinolu. 1497 atsisakė bažnytinių pareigų. Po tėvo mirties buvo įkalintas ir priverstas grąžinti užgrobtas sritis. Būdamas vienu Navaros karaliaus karo vadų, žuvo Kastilijoje.

Bornèo (Kalimantanas), didžiausia sala Malajų salyne. 737 018 km^2, 9,5 mln. gyv. Gausu naudingųjų iškasenų. Priklauso Indonezijai. Seniausi gyventojai — dajakai. Pav.

bòrtas, laivo, sunkvežimio kėbulo, prekinio vagono ir kt. šonas.

borùžė, apvalainas vabalas gaubta, taškuota nugara. Minta amarais, kurie čiulpia augalų sultis ir kenkia augalams.

bõsas: 1. žemas vyrų balsas; **2.** žemiausias polifoninio muz. kūrinio balsas.

bõsas, įmonės, įstaigos šeimininkas, vadovas.

Bòschas (Bosch, tikr. Hieronimus van Aken), Hieronimas (apie 1450–1516), Nyderlandų tapytojas, tapęs religine tematika. Jo vaizdavimo maniera primena XX a. siurrealizmą, todėl amžininkams turėjo atrodyti moderni ir neįprasta. Jo simbolių bei alegorijų šaltinis — vietos folkloras, tradicijos. Didelę šlovę pelnė dar būdamas gyvas, nes gaudavo reikšmingų užsakymų darbams bibline tematika. Daug jo kūrinių įsigijo Ispanijos karalius Pilypas II. Žymūs kūriniai: "Linksmybių sodas", "Vizijos iš anapus", "Paskutinis teismas". Pav.

Bòsforas, sąsiauris, jungiantis Juodąją ir Marmuro jūras bei skiriantis Balkanų pusiasalį nuo Mažosios Azijos. Ilgis 30 km, plotis 0,6–3,3 km. Ties Δ yra Stambulo miestas. Prie jo per sąsiaurį 1973 pastatytas kabantis tiltas.

Bòsnija ir̃ Hercegovinà, buvusios Jugoslavijos sudėtyje. Nuo 1992 tapo nepriklausoma. Plotas 51 129 km^2, 4,3 mln. gyv. Sostinė Sarajevas. Vyraujanti religija sta-

čiatikybė. Kalnuota šalis su derlingomis tarpukalnių įdubomis. Plėtojama lengvoji — tekstilės pramonė, augalininkystė. Pav.

Bòšas (Bosch), Robertas (1861–1942), vok. pramonininkas. Įkūrė savo tiksliosios mechanikos bei elektrotechnikos dirbtuves, kurios vėliau buvo įsteigtų Δ gamyklų pirmtakės. Jis buvo labai pažangus, nes įvedė 8 valandų darbo dieną, įsteigė daugybę socialinės rūpybos įstaigų, finansavo 1942 Štutgarte atidarytą Roberto Bošo ligoninę.

botãnika, biologijos šaka, tirianti augalus: jų sandarą ir formas, klasifikaciją, pasiskirstymą, ligas.

Botičèlis (Botticelli, tikr. Alessandro di Mariano Filipepi), Sandras (apie 1445–1510), ital. renesanso tapytojas. Buvo labai gabus dailininkas. Mokėsi pas meistrą Filipą Lipį. Tapė portretus, šventųjų paveikslus ir antikinio stiliaus alegorijas ("Veneros gimimas"). 1481–1482 Δ nutapė tris Siksto koplyčios Romoje freskas.

bòulingas, pramoginis ir sportinis žaidimas, panašus į kėglius: ridenamu kamuoliu stengiamasi numušti kuo daugiau medinių kuokelių. Pav.

Brãhė (Brahe), Tichas (1546–1601), danų astronomas, galėjęs apskaičiuoti tikslią planetų buvimo vietą anksčiau, nei buvo atrastas teleskopas. Jis buvo → N. Koperniko pasekėjas. Atrado Mėnulio judėjimo metinę nelygybę bei variaciją ir įrodė, kad kometos skrieja nuo Žemės toliau už Mėnulį. Jo padėjėjas buvo → J. Kepleris, kuris po Δ mirties suformulavo planetų judėjimo dėsnius. Pav.

Braĩlis (Braile), Luji (1809–1852), pranc. tiflopedagogas. Būdamas aklas 1829 išrado aklųjų raštą (brailio raštas), kuris paplito visame pasaulyje. Pirmoji knyga išspausdinta Δ raštu 1837.

brahmanìzmas, sen. Indijoje I t-mečio pr. Kr. pradžioje paplitusi religija, visatos kūrėju įkūnytoju ir siela laikiusi dievą Brahmą.

Brámsas (Brahms), Johanesas (1833–1897), vok. kompozitorius. Jis stengėsi nenutolti nuo perimtos iš Bethoveno muzikos kūrinių formos. Rašė simfonijas bei kamerinę muziką. Labai skyrėsi nuo R. Vagnerio ir F. Listo. Jo dainose bei kamerinėje muzikoje itin ryškus lyrizmas. Pav.

Brándenburgas: 1. Vokietijos žemė. Plotas 29 476 km², 2,54 mln. gyv. Sostinė Potsdamas; **2.** Vokietijos miestas į vakarus nuo Potsdamo, kuriame 95 tūkst. gyventojų.

branduolìnė enèrgija, energija, esanti atomų branduoliuose ir pereinanti į kitas energijos rūšis vykstant branduoliniams virsmams: branduolio dalijimasis ir branduolinės reakcijos.

branduolìnės enèrgijos pavõjus, radioaktyvios branduolinės atliekos yra pavojingos tūkstančius metų. Jų saugojimas (jos laidojamos giliai po žeme ar jūroje) kelia rimtą pavojų. Įvykus avarijai atominėje elektrinėje, pvz., 1986 Černobylyje (Ukraina), apšvitinami žmonės ir užteršiama žemė.

branduolìnis reãktorius, įrenginys, kuriame vykstant branduolinėms reakcijoms, išsiskiria milžiniškas šilumos kiekis.

branduolìnis giñklas, masinio naikinimo ginklas (atominis, bakteriologinis, cheminis), galintis visiškai sugriauti civilizaciją. Kelia didžiulį pavojų, nes atomo branduolio skilimas įvyksta per sekundės dalį. Branduolinio ginklo sprogimas nepaprastai galingas, išskiriantis šilumą ir mirtiną branduolinę radiaciją.

branduolìnis nusiginklãvimas, baigiantis 9-ajam dešimtmečiui, JAV ir Rusija ėmė tartis dėl branduolinio nusiginklavimo. 1993 JAV prezidentas Bušas ir Rusijos prezidentas Jelcinas pasirašė sutartį per 10 metų dviem trečdaliais sumažinti savo šalių branduolinį arsenalą.

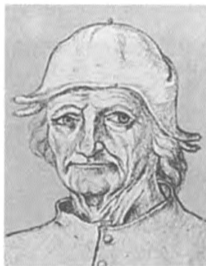
bránduolio dalìjimasis, sunkaus nestabilaus branduolio skilimas į du ar daugiau lengvesnių maždaug vienodo dydžio branduolių, išlaisvinant 2 arba 3 neutronus ir išskiriant didelį energijos kiekį. Skiria savaiminį ir priverstinį branduolių dalijimąsi.

bránduolio siñtezė, dviejų lengvų branduolių susidūrimas ir jungimasis į sunkesnį ir stabilesnį branduolį, išsiskiriant dideliam energijos kiekiui.

Brazáuskas, Algirdas Mykolas (g. 1932), 1956 aigė Kauno politechnikos institutą. 1965 paskirtas statybinių medž. pramonės ministru. 1974 suteiktas ekonomikos mokslų daktaro laipsnis. 1988 buvo išrinktas LKP CK pirmuoju sekretoriumi. 1990 išrinktas Atkuriamojo Seimo nariu. 1993-1998 tiesioginių visuotinių rinkimų

Bosnija ir Hercegovina

H. Boschas

Boulingas

T. Brahė

J. Bramsas

A. M. Brazauskas

Brazilija

B. Brechtas

P. Breigelis

Britų salos

metu išrinktas LR Prezidentu. 2001 paskirtas Ministru Pirmininku. Pav.

Bráunas (Braun), Verneris fon (1912–1977), vok. kilmės amerik. raketų technikos inžinierius. Daug prisidėjo prie vokiečių tolimojo veikimo raketų Fau-1 (V-1) ir Fau-2 (V-2) kūrimo. Tai pirmosios skystuoju kuru varomos automatiškai valdomos raketos. 1945 persikėlė į JAV. Dalyvavo "Apolono" programos kūrime. Tapo NASA direktoriaus pavaduotoju.

Brazìlija, didžiausia Pietų Amerikos valst. Plotas 8 511 965 km², 156,79 mln. gyv. Sostinė Brazilija (1,6 mln. gyv.). Prezidentinė respublika. Per Δ atogrąžų miškus į Atlanto vandenyną teka galinga Amazonės upė. Vietomis ji yra iki 20 km pločio. Šalies šiaurinėje dalyje plyti Amazonės žemuma. Beveik visą likusią teritorijos dalį užima Δ plokščiakalnis. Klimatas — nuo tropinio iki drėgno subtropinio. Gyventojai labai mišrūs: baltieji, negrai, mulatai, indėnai. Plėtojama galvijininkystė, auginamos kavos ir kakavos pupelės, medvilnė, kaučiukas. Yra daug naudingųjų iškasenų: geležies rūdos, boksitų, spalvotųjų metalų ir kt. Plėtojamos įvairios pramonės ir žemės ūkio šakos. Pav.

Brèchtas (Brecht), Bertoltas (1898–1956), vok. rašytojas bei poetas, lyrikos ir pjesių autorius, vienas žymiausių XX a. dramaturgų, epinio teatro kūrėjas. Giliai įsitikinęs socialistas. 1933 kartu su žmona aktore Helena Veigel išvyko į JAV. Jo emigracija — pats vaisingiausias kūrybos laikotarpis. Po karo grįžo į Rytų Berlyną, nes sąjungininkai neįleido į Vakarų sektorių. Kartu su žmona įkūrė "Berlyno ansamblį", tapusį žymiausia Europos eksperimentų scena. 1950 gavo Austrijos pilietybę. Žymiausi kūriniai: "Opera už tris skatikus" (1928), "Motušė Kuraž" (1941), "Gerasis žmogus iš Sezuano" (1942). Pav.

Breĩgelis (Bruegel), Piteris, Vyresnysis (apie 1528–1569), žymiausias XVI a. flamandų tapybos atstovas. Jis daugiausia tapė valstiečių buitį, mėgo biblines scenas, žmogiškų dorybių bei ydų gretinimą. Pav.

breĩkas, audringas, ritmiškų judesių su akrobatikos elementais šokis, atsiradęs Amerikos negrų kvartaluose 8 d-metyje.

Brémenas: 1. mažiausia Vokietijos žemė prie Šiaurės jūros. Plotas 404 km²; **2.** miestas Δ žemėje. 525 tūkst. gyv. Minimas VIII a. pabaigoje. Nuo XIII a. — vienas svarbiausių Hanzos miestų. Garsėja architektūriniais paminklais.

breñdis, alkoholinis gėrimas, gaunamas iš distiliuoto vyno, pvz., *konjakas.*

Brèneris, Rytų Alpių perėja Austrijos ir Italijos pasienyje. Aukštis 1371 m. Tuneliais pro Δ eina geležinkelis ir autostrada.

Bretãnė, provincija Vakarų Prancūzijoje. Apima Δ p-lį. Didžiąją teritorijos dalį užima Armorikos aukštuma. Jūrinis vidutinių platumų klimatas. Plėtojama gyvulininkystė ir augalininkystė. Pajūrio zonoje auginamos ankstyvosios daržovės.

briedžiùkas, aukšliagrybių klasės valgomas grybas kūgio pavidalo raukšlėta kepurėle.

brìgas, vidutinio dydžio dvistiebis burlaivis (XVII–XIX a.) su tiesiomis burėmis abiejuose stiebuose.

briliántas, nušlifuotas juvelyrinio deimanto kristalas.

Brìtų sãlos, didžiausias salynas Europoje. Jį sudaro Britanijos ir Airijos salos bei 5 tūkst. jas supančių mažesnių salelių. Salyno šiaurėje skiriamos trys nedidelių salų grupės: Hebridų, Orknio ir Šetlando. Britanijos saloje bei šiaurinėje Airijos dalyje įsikūrusi Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystė. Jungtinė Karalystė taip vadinama todėl, kad, be istorinių D. Britanijai priskiriamų Anglijos, Škotijos ir Velso sričių, jai priklauso ir Šiaurės Airija. Pav.

Briùselis, Belgijos sostinė ir Brabanto provincija. 980 tūkst. gyv. Tarptautinių organizacijų NATO ir ES buveinė.

Brodvẽjus, viena žymiausių Niujorko gatvių, Manhatano saloje, kurioje daugybė parduotuvių, kinų, teatrų, viešbučių, restoranų, prekybos firmų ir įvairių kontorų.

bròkeris, biržos tarpininkas tarp pirkėjo ir pardavėjo bei draudžiamojo ir draudėjo.

brònchai, kairysis ir dešinysis → plaučiai išraizgyti įvairaus skersmens Δ. Pagrindiniai Δ atsišakoja nuo trachėjos ir toliau skyla į skiltinius: dešinysis — į tris, kairysis — į du. Pastarieji toliau šakojasi į segmentinius Δ, kurių kiekvienas skyla į du. Δ išsišakojimas plaučiuose vadinamas bronchiniu medžiu. Pav.

bronchìtas, bronchų uždegimas.

brònza, vario ir alavo lydinys, gaunamas esant 1235°C. Europoje pasirodė apie 4000 pr. Kr.

brònzos ámžius, → ž á l v a r i o á m ž i u s.

brūkšnìnis kòdas, šiuolaikinių produktų įpakavimo turinį išreiškiantis juodų ir baltų brūkšnelių kodas, pritaikytas kasos aparatams, turintiems lazerinį skaitytuvą.

Brùtas (Brutus), Markas Junijus (85–42 pr. Kr.), Romos politikas, sąmokslo prieš → Julijų Cezarį vadas. Po Cezario nužudymo su Kasijum vadovavo respublikonams.

brùto: 1. prekės svoris su įpakavimu; **2.** bendras kiekis, apimtis, pvz., *bendrosios pajamos, iš kurių neatskaitytos išlaidos.*

Bũchenvaldas (Buchenwald), koncentracijos stovykla, įkurta 1937 Veimaro apylinkėse. 1958 atidengtas memorialinis kompleksas žuvusiems.

Budà (Budda, tikr. princas Siddharta Gautama), (apie 560–480 pr. Kr.), induizmo religijos pradininkas, budizmo įkūrėjas. Δ (atbudęs, praregėjęs) pasiekęs aukščiausią dvasinio tobulumo lygį ir galintis padėti tobulėti kitiems.

Budapèštas, Vengrijos sostinė, įsikūrusi abipus Dunojaus (Buda — dešiniajame upės krante, Peštas — kairiajame). 2,1 mln. gyv.

budìzmas, viena labiausiai paplitusių pasaulio religijų (šalia krikščionybės ir islamo) Pietų ir Rytų Azijoje. Tikinčiųjų skaičius siekia 330 mln. Budistai tiki, kad po mirties vėl atgimstama, nes žūva tik žmogaus kūnas. Naujasis gyvenimas priklauso nuo kiekvieno žmogaus karmos. Karma — tai gerų ir blogų žmogaus darbų visuma praėjusiame gyvenime. Budistų tikslas — pasiekti visišką ramybę, tokią dvasinę būseną, kurią jie vadina nirvana. Ją galima pasiekti tik laikantis aštuonių tiesų: teisingų pažiūrų, ketinimų, kalbos, veiksmo, gyvensenos, pastangų, mąstymo ir susikaupimo. Šri Lankoje, Kinijoje, Tibete paplitusi budizmo atmaina lamaizmas, Japonijoje dzenbudizmas. Pav.

bũdvardis, kalbos dalis, reiškianti daikto ypatybę, tos kalbos dalies žodis, pvz., *puikus, gražus.*

bugivùgis: 1. Šiaurės Amerikos negrų skambinimo fortepijonu stilius, pasižymintis melodijos bosų ritminiu paįvairinimu ir gyva paprasta melodija; **2.** greito tempo pramoginis šokis, šokamas poromis; **3.** džiazo rūšis — greito bliuzo atmaina.

bũgnas: 1. mušamasis muz. instrumentas, sudarytas iš graižo, iš abiejų galų aptempto oda; **2.** cilindro pavidalo mašinos dalis.

bujà, → p l ũ d u r a s.

bùkas, medis, augantis iki 40 m aukščio. Auga Vidurio Europoje. Labai vertinama mediena.

bukùtis, po kamienus kopinėjantis žvirblinių būrio paukštis. Paplitęs Eurazijoje, Šiaurės Amerikoje ir Australijoje. Kūnas 15 cm ilgio. Baltaplunksnis, rausvu pilvu. Gyvena ir Lietuvoje.

buldògas, dekoratyvinės veislės šuo, tvirto kūno sudėjimo, buku snukiu, trumpomis kojomis.

Bulgãrija, valst. Europos pietryčiuose, Balkanų pusiasalyje. Plotas 110 912 km², 8,93 mln. gyv. Sostinė Sofija. Prezidentinė parlamentinė respublika. Šalies šiaurėje plyti Dunojaus lyguma, pietuose pereinanti į Stara Planina, Rodopų, Pirino kalnus, kurie eina per visą teritoriją. Aukščiausios Balkanų pusiasalio viršūnės — Musala (2925 m) ir Vichrenas (2915 m). Klimatas žemyninis, pietuose beveik subtropinis. Gyventojai: bulgarai, turkai, čigonai, rusai. Plėtojama juodoji ir spalvotoji metalurgija, chemijos bei tekstilės pramonė. Yra naudingųjų iškasenų. Vyrauja augalininkystė: tabakas, medvilnė, saulėgrąžos, rožės. Užima pirmąją vietą pasaulyje pagal kvapiųjų aliejų gamybą ir eksportą. Pav.

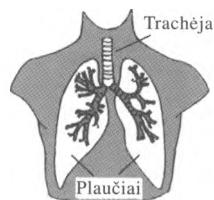
bulìmija, liguistas, labai padidėjęs alkio jausmas, pasireiškiantis moterims ir mergaitėms. Valgoma be saiko daug, o paskui išvemiama. Krenta svoris, atsiranda psichikos sutrikimų.

bùlius, veislinis karvių patinas.

bùlė: 1. senovinis apvalus antspaudas, pritvirtintas prie popiežiaus ar valdovo dokumento; **2.** popiežiaus leidžiamas raštas, potvarkis; **3.** sen. rom. auksinis arba odinis medalionas su amuletu.

bùlvė, gumbinis maistinis augalas. Valgomi tik žemėje augantys gumbai. Jų lapai ir vaisiai yra nuodingi.

bùmas: 1. greitas ir paprastai nestabilus ekonomikos arba jos atskirų sektorių

Bronchai

Bulgarija

Budistų šventykla

augimas; **2.** dirbtinai sukeltas sujudimas, sensacija.

bumerángas, lenkto medžio sviedžiamasis medžioklės, kovos bei žaidimo ginklas, naudojamas Australijos aborigenų. Lenktas grįžtamasis bumerangas naudojamas tik sporte.

bùndestagas, Vokietijos Federacinės Respublikos parlamento žemieji rūmai.

bùndesveras, Vokietijos Federacinės Respublikos ginkluotosios pajėgos.

búožgalvis, beuodegių varliagyvių raidos etapas. Daugelis varliagyvių išneršia kiaušinius, iš kurių išsirita Δ. Jie gyvena vandenyje ir minta planktonu.

bū̃rai: 1. olandų kolonistai, įsikūrę Pietų Afrikoje XVII a. 1899–1902 vyko Δ karai su anglais ir zulusais. Anglai nugalėjo; **2.** Prūsijos valstiečiai lietuvių gyventose žemėse.

burbònai, valdovų dinastija, su pertraukomis 1589–1848 valdžiusi Prancūziją, 1700–1931 Ispaniją, 1735–1860 Neapolio karalystę ir 1748–1859 Parmos kunigaikštystę.

burgùndai, germ. gentis, 410 įkūrusi savo karalystę prie Reino. Ją sunaikino hunai. 534 jie prisijungė prie Frankų valstybės ir pamažu įsiliejo į besiformuojančios prancūzų tautybės sudėtį.

Burgùndija, ist. sritis Rytų Prancūzijoje, garsėjanti vyno pramone.

bùrlaivis, burinis laivas, skirtas pramogai ar sportui.

bùrlenčių spòrtas, arba "plaukiojimas ant bangų", palyginti nauja vandens sporto šaka, paplitusi per pastaruosius 20 metų. Pav.

Burlenčių sportas

burleskà: 1. kaimiškos literatūros rūšis; kūrinys, kurio tema ir stilius sudaro kontrastą; **2.** nedidelė komiška opera, atsiradusi Italijoje.

bùrmistras, kai kurių valstybių miesto vadovas, renkamas bendruomenės tarybos arba gyventojų.

bùrnusas, ilgas arabų apsiaustas su gobtuvu iš tankios vilnonės medžiagos.

buržuà: 1. viduramžių Vakarų Europos pasiturintis miestietis, vidurinio luomo atstovas; **2.** asmuo, priklausantis buržuazijos klasei.

buržuãzija, feodalinės Europos miestiečių, neturinčių jokių privilegijų, luomas. Prancūzijoje nuo XVI a. taip vadinti pasiturintys miestiečiai. Socialistai Δ vadino visus nepriklausančius proletariato luomui.

Bùšas (Bush), Džordžas (g. 1946), 43 JAV prezidentas (išrinktas 2001). Studijavo Jeilio universitete ir Harvardo verslo mokykloje. Tarnavo Teksaso oro erdvės apsaugoje, vėliau dirbo energetikos srityje. 1998 tapo Teksaso valstijos gubernatoriumi.

bušménai, Afrikos gentis, gyvenanti Kalahario ir Namibijos dykumose Botsvanoje, Angoloje. Jie medžiotojai klajokliai, mintantys tuo, ką pavyksta surasti. Drabužius darosi iš žvėrių odos, stručio plunksnų.

C

C, c: 1. raidė, vartojama žymėti sudėtiniam priebalsiui ts, tariamam kietai (*càpt, cùkrus*) ir minkštai (*citrinà, cỹpti*); **2.** muz. garso *do* raidinis pavadinimas; **3.** chem. elemento angies simbolis; **4.** → Celsijaus laipsnis, santr. °C.

Ca, chem. elemento kalcio simbolis.

CAD (angl. *Computer Aided Design*), projektavimas naudojantis kompiuteriu. Taip projektuojami elektros tinklai, mašinos, baldai, architektūros objektai ir kt.

cal, šilumos kiekio ir energijos vieneto santr. → kalorija.

camera obscura (sk. *kamera obskūra*), uždara dėžė su maža skylute vietoj objektyvo, pro skylutę patekę spinduliai sukuria apverstą daikto atvaizdą priešingoje dėžės sienelėje. Šios konstrukcijos pradininkas → Leonardas da Vinčis.

cãras, Serbijoje (XIV a. vid.), Rusijoje (nuo XVI a. vid.) ir Bulgarijoje (nuo XIX a. pab.) — monarcho titulas.

"Caritas", → "K a r i t a s".

CC (angl. Compactcassette), santr. → m a g n e t o f ò n o k a s è t ė.

CD (angl. Compactdisc), santr. → k o m p ã k t i n i s d ì s k a s.

CD-ROM → ò p t i n i s d ì s k a s.

cècė, kraują čiulpiantis ir ligas platinantis vabzdys, Afrikos atogrąžų musė.

cèchai, feodalinio miesto to paties amato amatininkų susivienijimai, reglamentuojantys gamybą ir produkcijos realizavimą. Lietuvoje pirmieji Δ (auksakalių ir siuvėjų) susikūrė 1495 Vilniuje.

Ceilònas, Indijos vandenyno sala ir Pietų Azijos valst., nuo 1972 → Šri Lanka.

ceĩtnotas, šachmatų arba šaškių partijos padėtis, kai žaidėjui trūksta laiko ėjimams apgalvoti.

cèlė: 1. antikinės šventyklos vidaus patalpa; **2.** viduramžių vienuolynuose — vienutė.

celibãtas, draudimas tuoktis katalikų dvasininkams.

celiuliòzė: 1. angliavandenis; **2.** chem. apdorota medžio, medvilnės ląstelių medžiaga, naudojama popieriui, audiniams ir kt. gaminti.

Ceĩsijaus láipsnis (°C), nesisteminis temperatūros vienetas. Δ 1742 nustatė švedų fizikas A. Celsijus (Celsius).

cemeñtas: 1. statybinė neorganinė medžiaga, kietėjanti sumaišyta su vandeniu; **2.** audinys, dengiantis danties šaknį ir kaklelį.

ceñtas, daugelio šalių piniginio vieneto šimtoji dalis.

centi-, fizik. vieneto, lygaus 1/100 tam tikro vieneto, sudurtinio pavadinimo pirmoji dalis, pvz., *centimetras (cm).*

ceñtneris, nesisteminis svorio vienetas, vienose šalyse lygus 100 kg, o kitose, pvz., Lenkijoje, Anglijoje, Lietuvoje (iki 1940), Vokietijoje — 50 kg.

centralizãcija, valdymo bei vadovavimo sutelkimas vienoje vietoje ar vieno asmens rankose.

centrifugà: 1. aparatas, kuriuo sudėtinis dalykas išcentrine jėga skiriamas į dalis, pvz., *grietinė iš pieno*; **2.** įrenginys labai didelei apkrovai, perkrovai sudaryti, pvz., *karuselė.*

centrìnė nèrvų sistemà, vienas pagrindinių visų organizmo funkcijų tvarkytojų. Δ sudaro galvos ir nugaros smegenys, kurios valdo ir kontroliuoja visą periferinę nervų sistemą — įvairių kūno dalių, sistemų ir organų nervus, nervų rezginius ir mazgus.

centrìnis procèsorius (angl. *Central Processing Unit*), → CPU.

centrìnis šìldymas, patalpų šildymo sistema, kai šiluma iš vieno šilumos šaltinio tiekiama į daugelį patalpų, dažnai esančių gana toli nuo šaltinio. Šilumos centras — vietinė katilinė arba šilumos punktas.

centrìstai: 1. daugumoje šalių — parlamentinė frakcija, savo pažiūromis užimanti pozicijas tarp dešiniųjų ir kairiųjų grupuočių; **2.** kai kurių šalių, tarp jų ir Lietuvos, politinė partija, užimanti centrinę vietą tarp kairiųjų ir dešiniųjų partijų.

cenzūrà, valdžios organų vykdoma spaudos ir kitokios viešosios informacijos kontrolė.

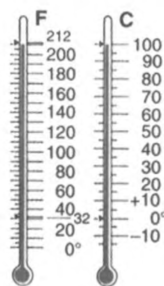
Cepelìnas (Zeppelin), Ferdinandas, grafas fon (1838–1917), vok. orlaivių konstruktorius. Pirmą kartą sukonstravo pripildytus dujų ir neišardomus valdomus orlaivius, liaudies vadintus "cepelinais". Tai varikliu varomi ir galintys skristi didelius atstumus orlaiviai keleiviams bei kroviniams. Pirmasis toks aparatas "LZ 1" pakilo į orą 1900 07 02 Frydrichshafene, prie Bodeno ežero. 1910 pirmą kartą skraidinti keleiviai — taip cepelinas pradėjo oro transporto erą. Cepelinai naudoti linijiniams skrydžiams per Atlantą, o per Pirmąjį pasaulinį karą — kariniams tikslams. 1937 įvyko katastrofa — didelės talpos keleivinis orlaivis "Hindenburg", perskridęs Šiaurės Atlantą, sudegė prieš pat nusileisdamas Leikharste (Niu Džersis, JAV), žuvo 34 žmonės. Vėliau atsisakyta planų kurti tarptautinį oreivystės linijų tinklą. Pav.

cepelìnas, → d ì d ž k u k u l i s.

Cèrberis, sen. gr. mitologijoje — trigalvis šuo, saugantis įėjimą į požemio karalystę Hadą. Įleidžiąs visus, bet niekam neleidžiąs išeiti.

cerkvė, stačiatikių ir unitų šventykla.

Cèzaris (Caesar), Gajus Julijus (100–44 pr. Kr.), Romos valst. veikėjas ir karvedys, kilęs iš Romos patricijų Julijų giminės. 62 pr. Kr. tapo vietininku (pretoriumi) Ispanijoje. 60 pr. Kr. pabaigoje sukūrė vadinamąjį triumviratą drauge su → Pompėjumi bei Krasu. Surengė du karo žygius į Britaniją bei du kartus persikėlė per Reiną, numalšino visą Galiją apėmusį sukilimą. Jam grėsė kaltinimai dėl piktnaudžiavimo valdžia. Tai paskatino Δ pradėti pilietinį karą. Per du mėnesius Δ užgrobė visą Italiją, pavergė Ispaniją bei Siciliją. 48 pr. Kr. įveikė Pompėjų. 47 pr. Kr. → Kleopatrą paskyrė Egipto karaliene, o Mažojoje Azijoje numalšino sukilimą. Taip tapo vienvaldžiu ir 45 pr. Kr. buvo išrinktas diktatoriumi iki gyvos galvos. Jis reorganizavo valstybę ir įvedė Julijaus kalendorių. Ne-

Celsijaus laipsnis

F. Cepelinas

Cezaris

ribota valdžia sukėlė tarp senatorių sąmokslą. 44 m. pr. Kr. jis buvo nužudytas per senato posėdį. Pav.

cèzis (Cs), minkštas sidabriškai baltas metalas. Jo junginiai naudojami fotoelementams gaminti. Kai kurios junginių formos yra radioaktyvios.

chameleònas: 1. žvynaroplių būrio šeima. Jų yra apie 100 rūšių. Paplitę Madagaskare, Afrikoje, Indijoje, Ispanijoje. Kūnas pailgas — nuo 40 mm iki 50 cm. Jie garsūs savo gebėjimu keisti spalvą pagal aplinką. Δ keičia kūno spalvą ir piešinį pagal įvairius dirgiklius (baimė, alkis, šaltis ir kt.). Minta vabzdžiais bei smulkiais bestuburiais gyvūnais, grobį čiumpa staigiai iškišdami ilgą liežuvį. Gyvena nedidelėmis grupėmis ant medžių šakų, kartais ir ant žemės. Dauguma deda kiaušinius; **2.** žmogus, dažnai ir neprincipingai keičiantis savo nuomonę bei pažiūras.

chaòsas: 1. sen. gr. įsivaizduojama beribė erdvė ar atvira praraja, iš kurios atsiradusi žemė, meilė, migla ir naktis; **2.** tuštuma, netvarka, painiava.

charakìris, samurajų savižudybės būdas — pilvo persipjovimas. Antrojo pasaulinio karo metais buvo ypač paplitęs tarp japonų karių.

charãkteris: 1. psichinių ypatybių visuma, žmogaus būdas, elgesys, santykių su kitais žmonėmis savybės, požiūris į patį save; **2.** individualizuotas meno kūrinio veikėjas.

Charònas, sen. gr. mituose — valtininkas, keldavęs mirusiųjų sielas į Hadą per jį supančias upes. Vaizduojamas kaip senis vergo drabužiais.

chártija: 1. sen. Graikijoje ir Romoje — rankraštis, taip pat ir medžiaga, kurioje jis parašytas; **2.** politinis dokumentas, kuriame skelbiami pagrindiniai kurios nors polit. grupuotės reikalavimai.

chèmijos prãmonė, viena svarbiausių pramonės šakų. Ji perdirba organinę ir neorganinę žaliavą, paversdama ją nauja medžiaga. Cheminės medžiagos naudojamos plastikui, trąšoms, dažams, vaistams ir daugeliui kitų reikalingų dalykų gaminti.

chemikãlas, chem. produktas ar preparatas.

chèminis elemeñtas, atomų, kurių branduolio krūvis ir elektroninis apvalkalas yra vienodas, rūšis. Šiandien yra žinomi 105 Δ ir kiekvienas jų turi savo ženklą (simbolį).

chèminis giñklas, masinio naikinimo ginklas, pagamintas iš chem. medžiagų. Pirmą kartą jį panaudojo vokiečių kariuomenė 1915 Belgijoje. Juo buvo apnuodyta apie 15 tūkst. žmonių, iš jų beveik 5 000 mirtinai. Dabar uždraustas.

chèminis junginỹs, individuali medžiaga, susidedanti iš tam tikrų chem. elementų atomų.

chèminis plúoštas, gaunamas perdirbant gamtinius ir sintetinius polimerus. Neorganinis Δ gaminamas iš stiklo, metalų,

Chèmija

Tai mokslas, tiriantis medžiagas, jų sudėtį, savybes bei kitimus, per kuriuos, persigrupuojant atomams, kintant ryšiams tarp jų, vienos molekulės virsta kitomis. Žmonės jau nuo senų laikų naudojo → gamtos išteklius, pažino kai kuriuos chem. procesus. Dar IV t-metyje pr. Kr. buvo pradėta gaminti bronza. Cheminės gamybos būdai buvo plačiai naudojami sen. Egipte, Mesopotamijoje, Kinijoje, Indijoje. Iš gamtinių medžiagų buvo gaminami dažai, vaistai, actas. Apie 3000 pr. Kr. Aleksandrijoje atsirado nauja medžiagų kitimų tyrimo kryptis — alchemija. Jos tikslas buvo paversti vienus metalus kitais, ypač tauriaisiais. Alchemija labai suklestėjo viduramžiais. XIII a. per Bizantiją ir Ispaniją ji pateko į Europą. XVII a. Δ žinias pradėta taikyti vaistų gamybai. Tradiciškai Δ yra skirstoma į organinę, neorganinę ir bendrąją Δ. Neorganinė Δ tiria chem. elementus ir jų junginius, išskyrus tuos, kurie yra organinės Δ objektas. Klasifikuoja chem. elementus ir jų junginius, nustato ryšį tarp medžiagos sandaros ir savybių, tiria naujų neorg. medžiagų sintezę. Organinė Δ tiria organinius junginius, jų sandarą, sudėtį, savybes ir gavimo metodus. Bendroji Δ apima neorganinę Δ ir kinetiką, ji nagrinėja medžiagų sandarą bei cheminius ryšius.

bazalto. Organinis Δ skirstomas į dirbtinį ir sintetinį.

Chèopsas (Chufu), IV dinastijos Egipto faraonas. Gyveno apie 2600 pr. Kr. Jo garbei netoli dabartinės Gizos pastatyta 146 m aukščio piramidė, vadinama Didžiąja.

Chimerà, sen. gr. mitologijoje — pabaisa su liūtės galva, ožkos liemeniu ir drakono uodega, spjaudanti ugnį. Ją nugalėjo mitinis personažas Belerofontas.

chimerà, žuvis, keičianti kūno spalvą, paplitusi Atlanto vandenyne ir Viduržemio jūroje.

chlòras (Cl), chem. elementas; gelsvai žalios aštraus kvapo dujos, erzinančios kvėpavimo takus, nuodingos. Gerai reaguoja su visais metalais. Labai svarbi chem. žaliava, naudojama audiniams balinti, vandeniui dezinfekuoti. Laikomas skystas plieniniuose balionuose.

chlorofìlas, žaliasis augalų pigmentas, absorbuojantis šviesos energiją, kurios reikia fotosintezei.

chlorofòrmas, bespalvis, nedegus, saldoko skonio skystis. Praskiestas šarmais virsta skruzdžių rūgšties druska. Vartojamas medicinoje kaip narkotikų grupės vaistas. Įkvėpus jo garų, prasideda gili narkozė. Jo mišiniai su terpentinu naudojami raumenų bei sąnarių skausmams malšinti.

chlorofòsas, chem. preparatas vabzdžiams kenkėjams naikinti.

chloroplãstai, augalų ląstelių organoidai — žaliosios plastidės.

chòlera, ūminė infekcinė žarnyno liga, pasireiškianti stipriu viduriavimu, organizmo intoksikacija, vandens ir druskų netekimu. Ją sukelia mikrobas vibrionas. Atsirado Indijoje. Laiku nesuteikus pagalbos, ligonis gali mirti.

cholèrikas, žmogus, kurio temperamentas pagrįstas stipriu, bet stokojančiu pusiausvyros veiklos tipu. Jam būdinga staigi reakcija, greiti ir ryžtingi veiksmai.

Chomeìnis (Khomeini), Ruholanas Musavis Hendis (1902–1989), Irano politinis veikėjas ir dvasininkas (ajatola). Visame arabų pasaulyje rėmė bet kurį fundamentalistinį islamo judėjimą. Kupinas religinio fanatizmo, savo neapykantą nukreipė į JAV: 1979 Teherane 444 dienas laikė įkaitais paimtus 70 JAV piliečių. 1980 pašaukė į šventąjį karą prieš Sadamą Huseiną. Po Δ mirties įpėdiniai vykdo nuosaikesnę vidaus bei užsienio politiką. Pav.

chorãlas, bažnytinės vokalinės muzikos forma.

chòras: 1. dainininkų kolektyvas; muz. kūrinys, skirtas chorui; **3.** bažnyčios galerija, skirta vargonams ir giedotojams.

choreogrãfija, meno šaka, meninius vaizdus grindžianti šokiu. Jai būdingas šokio, judesio, plastikos, gesto ir muzikos derinys. Δ apima liaudies šokius, baletą, pramoginius bei moderniuosius šokius.

chròmas (Cr), pilkai baltas blizgantis metalas. Naudojamas nerūdijančiam plienui gaminti ir geležiniams dirbiniams chromuoti.

chromosòmos, ląstelės branduolio struktūros, panašios į siūlus, susidedančios iš DNR (dezoksiribonukleino rūgšties) ir baltymų. Tam tikros DNR molekulės atkarpos vadinamos genais, kurie lemia paveldimumo požymius. Žmogaus organizmo ląstelėje yra 23 poros Δ (t.y. 46 Δ). Toks Δ rinkinys yra dvigubas — diploidinis. Visos vyro ir moters ląstelių Δ yra vienodos, išskyrus lytines. Moters Δ porą sudaro dvi X Δ, o vyro — X ir Y Δ.

chròniškas, trunkantis ilgą laiką, lėtinis, pasikartojantis, pvz., *liga*.

chrono-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, rodanti jų sąsają su laiku.

chronològija: 1. įvykių, jų datų seka; **2.** pagalbinė istorijos mokslo disciplina, nagrinėjanti laiko skaičiavimą ir jo sistemų istoriją.

chronomètras, laikrodis, tiksliai matuojantis laiko intervalus (minutes, sekundes) su paleidimo ir sustabdymo mechanizmu.

Chuãnas (Juan Carlos I, tikr. J.C.Victor Maria de Borbón y Borbón), Karlas I (g. 1938), Ispanijos karalius nuo 1975, karaliaus Alfonso XIII vaikaitis. Pav.

ciãnas, anglies ir azoto junginys, migdolų kvapo, bespalvės, degios, labai nuodingos dujos.

Cicerònas (Cicero, Marcus Tullius), (106–43 pr. Kr.), Romos oratorius, valst. veikėjas bei filosofas. Pilietiniame kare tarp Cezario ir Pompėjaus stojo į Pompėjaus pusę. Nužudžius Cezarį tapo senato lyderiu ir stojo prieš → M. Antonijų, ku-

Chuanas Karlosas I

R. Chomeinis

ris 43 pr. Kr. sudaręs II triumviratą įsakė nubausti Δ mirtimi.

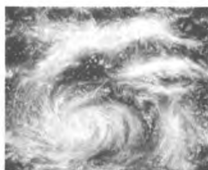
ciferblãtas, tam tikra plokštelė su padalomis, ties kuria slenka rodyklės galas, rodantis matuojamo dydžio reikšmę, pvz., *laikrodžio* Δ.

cigãras, vamzdeliu kietai susukti tabako lapai rūkyti.

cikadà, vikriai šokinėjantis ar skraidantis vabzdys. Turi 4 plėviškus sparnus. Minta augalų sultimis. Kai kurios Δ rūšys — kenkėjai. Šilto klimato kraštuose gyvena giedančiosios Δ.

ci̇̀klas: 1. visuma kokių nors reiškinių, procesų, sudarančių užbaigtą raidos ratą per tam tikrą laiką; **2.** tam tikra mokslų grupė; **3.** užbaigta kokių nors reiškinių grupė ar eilė; **4.** grupė meno kūrinių, turinčių bendrą temą, bendrus veikėjus arba bendrą aplinką.

ci̇̀klinė fòrma, muz. kūrinio forma, turinti 2 ar daugiau savarankiškų dalių su sava sandara, savu tempu. Dalis, atliekamas tam tikra tvarka su nedidelėmis pertraukomis, sieja turinys, nuotaika.

Ciklonas

ciklònas: 1. žemesnio slėgio oro masių sūkurys, nešantis vėjus, debesis, kritulius; **2.** didelė audra, viesulas; **3.** aparatas dulkėms iš oro ar dujų valyti. Pav.

ciklòpas: 1. smulkus irklakojis vienaakis vėžiagyvis; **2.** vienaakis milžinas senovės graikų mitologijoje.

cikòrija: 1. trūkažolė, prieskoninis augalas, dažniausiai vartojamas salotoms; **2.** augalo šaknų milteliai, kavos pakaitalas arba priemaiša.

cili̇̀ndras: 1. geom. kūnas, gaunamas sukant stačiakampį apie vieną jo kraštinę apskritimu, elipse ar kitokia kreive; ritinys; **2.** ritinio pavidalo variklio, garo mašinos, siurblio ir pan. dalis, kurioje slankioja stūmoklis; **3.** speciali ritinio pavidalo detalė; **4.** aukšta, kieta vyriška skrybėlė.

cimbõlai: 1. styginiai mušamieji muz. instrumentai; **2.** varinių lėkščių ar dubenų pavidalo mušamieji muz. instrumentai.

cinamònas, laurinių šeimos šiltųjų kraštų medis arba krūmas, kurio žievė vartojama prieskoniams ir vaistams.

ci̇̀nikas, asmuo, kuris elgiasi nedorai, begėdiškai.

cini̇̀zmas, įžūlus padorumo, dorovės nepaisymas, begėdiškumas.

ci̇̀nkas (Zn), melsvai baltas, blizgus, minkštas metalas.

cirkònis (Zr), sidabro baltumo, sunkus, kietas metalas.

cirkuliãcija: 1. skysčių ar dujų apytaka; **2.** ekonominė apyvarta, pvz., *pinigų* Δ.

cistèrna: 1. metalinis rezervuaras skysčiams arba birioms medžiagoms laikyti ir gabenti; **2.** vagonas ar automobilis su tokiu rezervuaru.

Cistèrsų ordinas, katalikų vienuolių ordinas — Benediktinų ordino šaka. Δ įkurtas 1098 Prancūzijoje.

citadèlė: 1. labiausiai įtvirtinta centrinė tvirtovės dalis, pritaikyta savarankiškai gynybai; **2.** sen. mieste dominavusi tvirtovė (pilis); **3.** laivo bortų, denio ir skersinių pertvarų šarvuota dalis.

citatà, rašytinio veikalo arba kalbos ištrauka kito teksto samprotavimui pagrįsti ar patvirtinti.

citològija, ląstelių sandaros mokslas.

citrà, muz. instrumentas — plokščia dėžė, ant kurios įtemptos 36–42 metalinės stygos; skambinama pirštais arba plektru.

citrinà, šiltųjų kraštų vaismedis, vedantis sultingus rūgščius vaisius.

ci̇̀trusai, rūtinių šeimos vaiskrūmiai ir vaismedžiai. Jų vaisiai — apelsinai, citrinos, greipfrutai, mandarinai ir kt.

civi̇̀linė metrikãcija, valstybinė piliečių santuokos registracija (greta bažnytinės metrikacijos).

civi̇̀linė téisė, teisės mokslo šaka, kurios normos reguliuoja asmenų tarpusavio turtinius, prekinius, piniginius santykius ir susijusius su jais asmeninius neturtinius visuomeninius santykius.

civi̇̀linis kòdeksas, įstatymų rinkinys, vienas žymiausių Napoleono valdymo laimėjimų. Remiantis Δ buvo sudaromi kitų šalių kodeksai.

civi̇̀linis: 1. nekarinis; **2.** pilietinis, pasaulietinis ar valstybinis.

civilizãcija: 1. tam tikras žmonių visuomenės kultūrinės, ekonominės ir politinės raidos lygis. Δ vertybės perduodamos iš kartos į kartą; **2.** žmonijos istorijos epocha po barbarybės. Šioje epochoje formuojasi tautos ir valstybės, išrandamas raštas.

Co: 1. chem. elemento kobalto simbolis; **2.** prekybos kompanija, bendrovė (angl. *Company*).

COBOL, universali algoritminė komercinių uždavinių aprašymo kalba, sukurta JAV vyriausybės iniciatyva 1958–1960. Naudojama programuojant.

cólis, nesisteminis ilgio matas, lygus 25,4 mm. Naudojamas D. Britanijoje ir JAV.

CPU (angl. *Central Processing Unit*), centrinis kompiuterio procesorius, kurį sudaro aritmetinis-loginis įrenginys, atliekantis aritmetines-logines operacijas, ir valdymo įtaisas, koordinuojantis visų kitų įrenginių darbą.

crescendo (sk. *krešendo*), muz. dinamikos rūšis, garsumo stiprėjimas.

cùkrinis diabètas, cukraligė, endokrininė liga. Ja susergama, kai organizme stinga kasos hormono insulino. Tuomet ląstelės negali pasisavinti gyvybinei veiklai reikalingos gliukozės. Kai kraujyje susikaupia per daug cukraus, inkstai jį pradeda išskirti su šlapimu. Kartu su cukrumi netenkama ir daug vandens, tuomet kamuoja troškulys.

cunãmis, milžiniškos bangos, susidarančios nuo povandeninių žemės drebėjimų, ugnikalnių išsiveržimų, staigių smėlio, uolienų, dumblo nuošliaužų vandenyno dugne. Jis sklinda 800 km/h greičiu. Prie kranto bangų aukštis padidėja iki 30 m. Didžiule jėga virsdamas į krantą gali viską sunaikinti.

Cveĩgas (Zweig), Stefanas (1881–1942), austrų rašytojas. Pirmiausia išgarsėjo kaip Ben Džonsono vertėjas ir Europos istorinių asmenybių bei literatūros įžymybių biografas. Vėliau ėmė rašyti noveles ("Jausmų sąmyšis", 1927; "Šachmatų novelė", 1941) ir romanus ("Prievarta", 1927; "Širdies nerimas", 1939). Δ kūriniai pasižymi psichologizmu ir subtilia kalba. 1940 Δ emigravo per JAV į Braziliją, kur 1942 nusižudė. Pav.

Cvìnglis (Zwingli), Ulrichas (1484–1531), šveicarų reformacijos atstovas. Jis pasisakė prieš privalomą reikalavimą laikytis pasninko ir prieš dvasininko celibatą. Δ inspiruotas prasidėjo Ciuricho reformacijos judėjimas. Buvo įvesta nauja tvarka — atsisakyta mišių, vargonų, altorių, konfirmavimo bei paskutinio patepimo. Politikoje Δ siekė užkariauti kantonus, kuriuose dar buvo gajus senasis tikėjimas, tačiau kovodamas žuvo.

Č

Č, č, raidė, vartojama žymėti sudėtiniam priebalsiui tš, tariamam kietai (*čáižyti, mãčas*) ir minkštai (*čià, čiuõžti*).

čadrà, moterų musulmonių lengvas veido apdangalas su plyšiu akims, privalomas dėvėti viešose vietose.

Čaikòvskis (Čaikovskij), Piotras (1840–1893), rusų kompozitorius. Vienas produktyviausių vokalinės bei instrumentinės muzikos kūrėjų. Δ naudojo vakarietiškos muzikos išraiškos priemones. Reikšmingiausi kūriniai: 6 simfonijos, 10 operų, savitas klasikinis baletas ("Gulbių ežeras", 1876; "Miegančioji gražuolė", 1889; "Spragtukas", 1892), simfoninės poemos bei fantazijos-uvertiūros, 3 koncertai fortepijonui, koncertas smuikui, siuitos orkestrui, kūriniai styginių orkestrui, kamerinė bei fortepijoninė muzika. Pav.

čalmà, vyriškas galvos apdangalas, nešiojamas Rytų tautų, išpažįstančių islamą, kitaip turbanas.

Čang Kai-šì (Chiang Kai-sheck), (1887–1975), Kinijos ir Taivano politinis veikėjas. Vadovavo Gomindanui. Siekė suvienyti Kiniją nedalyvaujant komunistams. 1930 pakvietė į karo žygį naikinti komunistus. Nuo 1928 Δ ėjo "Kinijos Respublikos" ministro pirmininko pareigas. 1949 įkūrus Kinijos Liaudies Respubliką, Δ pabėgo į Taivaną. Iki pat mirties Δ buvo Kinijos prezidentas ir neatsisakė pretenzijų atstovauti visai Kinijai. Pav.

Čãplinas (Chaplin, tikr. Sir Charles Spencer Chaplin) (1889–1977), anglų aktorius bei režisierius. Pagrindinis jo vaidmuo — nevėkšla, tragikomiškas, bet neprarandantis orumo valkata. Jis neprilygstamas pjesių su triukais, satyros bei pantomimos meistras. Savo filmuose nemažą dėmesį skyrė politikai, visuomenės ydų kritikai, moralės problemoms. Geriausiais jo filmais laikomi: "Nauji laikai", "Didmiesčio žiburiai", "Karalius Niujorke", "Didysis diktatorius" ir kt. Pav.

čárlstonas (pagal Čarlstono (Charleston) miesto JAV pavadinimą), greito tempo pramoginis šokis, kurį pradėjo šokti negrų darbininkai 1923 Pietų Karolinos valstijoje.

čárteris, jūrų transporto sutartis, sudaroma laivo savininko su frachtuotoju, nuomojančiu laivą.

S. Cveigas

P. Čaikovskis

Čang Kai-ši

Č. Čaplinas

A. Čechovas

Čekija

Čilė

V. Čerčilis

Čèchovas (Čechov), Antonas (1860–1904), rusų rašytojas, šiuolaikinės rusų literatūros pradininkas. Išgarsėjo apsakymais apie smulkiąją buržuaziją ("Šeštoji palata", 1892). Sirgo džiova. Mirė Švarcvalde. Žymiausios jo dramos: "Trys seserys", "Vyšnių sodas", "Dėdė Vania". Pav.

Čèkija, valst. Vidurio Europoje, buvusi Čekoslovakijos dalis (1918–1993). Nuo 1948 numalšinus Vasario revoliuciją, Čekoslovakiją kontroliavo Sovietų Sąjunga. 1992 suiro Čekijos ir Slovakijos federacija. Susikūrė dvi nepriklausomos valstybės: Čekija ir Slovakija. Plotas 78 864 km^2, 10,332 mln. gyv. Sostinė Praha. Daugiapartinė demokratija. Didelę šalies dalį užima kalnuota plynaukštė. Klimatas jūrinis, pereinantis į žemyninį. Gyventojai: čekai, vengrai, lenkai ir kt. Δ — labiausiai industrializuota Vidurio Europos šalis, turinti modernų ūkį. Aukštas pragyvenimo lygis. Nuo seno išplėtotos pramonės šalis. Stipri metalurgija bei mašinų gamyba. Pasaulyje gerai vertinami čekų automobiliai "Škoda", troleibusai, stiklas bei krištolas. Δ turi senas aludarystės tradicijas. Δ specializuojasi mėsos ir pieno gyvulininkystėje. Pav.

čèkis: 1. kasos talonas, kuriame nurodyta už prekes gauta arba kasai mokama suma; **2.** įstatymo nustatytos formos rašytinis įsakymas bankui išduoti tam tikrą pinigų sumą iš Δ pasirašiusio asmens einamosios sąskaitos.

čemerỹs, lelijinių šeimos daugiametis žolinis augalas. Žinoma 12 rūšių. Stiebas iki 170 cm aukščio. Lapai dideli. Žydi liepos mėnesį. Nuodingas augalas, vartojamas medicinoje ir veterinarijoje.

Čèrčilis (Churchil), seras Vinstonas Leonardas Spenseris (1874–1965), britų politikas bei rašytojas. 1940–1945 — ministras pirmininkas bei gynybos ministras. Prisidėjo prie antihitlerinės koalicijos formavimo. Su → F.D.Ruzveltu pasirašė Atlanto chartiją (1943). 1951–1955 vėl ministras pirmininkas. Žymiausi jo veikalai: "Pasaulio krizė", "Antrasis pasaulinis karas", "Angliškai kalbančių tautų istorija". Nobelio literatūros premijos laureatas. Pav.

Černòbylis, vietovė Ukrainoje (NVS), kur 1986 04 26 įvyko didžiausia pasaulyje atominė katastrofa. Per atominės elektrinės avariją radioaktyviomis medžiagomis buvo užkrėsta milžiniška teritorija.

čiãbuvis, savo kilme šios vietos gyventojas.

čigõnai → r o m a i.

Čikagà, antrasis pagal dydį JAV miestas Ilinojaus valstijoje, ant Mičigano ežero kranto. 6,12 mln. gyv. Jame yra aukščiausias visuomeninis pastatas pasaulyje "Sears" bokštas, kurio aukštis 443. Miestas garsėja universitetais, pramone, gyvulių, mėsos bei javų prekyba. Didžiausias pasaulyje tarptautinis oro uostas ir geležinkelio linijų mazgas.

Čìlė, valst. Pietų Amerikoje. Plotas 756 945 km^2, 13,81 mln. gyv. Sostinė Santjagas. Prezidentinė respublika. Išilgai šalies eina Andų kalnai. Aukščiausias taškas — Ochos del Salado kalnas (6880 m). Daug veikiančių vulkanų, dažni žemės drebėjimai. Klimatas šalies regionuose labai skirtingas. Δ yra daug smėlio kopų, kur auga kaktusai. Kalnų šlaituose auga visžaliai bukai, paparčiai, bambukai. Dažniausiai sutinkami gyvūnai: lapės, pumos, elniai, driežai, skunkai. Gyventojai — metisai, kreolai, indėnai, baltieji. Δ gausu vario rūdos, geležies, salietros iškasenų. Auginami kviečiai, miežiai, avižos, kukurūzai, bulvės, tabakas, vynuogės. 1973 šalyje įvyko karinis perversmas ir buvo įvestas griežtas režimas. Valdymas priklausė karinei chuntai. Nuo 1990 šalis, išsivadavusi iš Pinočeto režimo, eina demokratijos keliu. Pav.

čìnšas: 1. feodalinė žemės renta, mokama pinigais laisvųjų valstiečių pagal činšo prievolę. Įsigalint baudžiavai, Δ keitė lažas; **2.** mokestis už paveldimai naudojamą žemę. LDK žinomas nuo XIV a.

Čingischãnas (Dschingis-Khan, tikr. Temudschin), (1155–1227), mongolų genčių chanas. Įkūrė didžiulę mongolų imperiją, nusidriekusią nuo Kinijos iki Artimųjų Rytų. Surengė daug grobikiškų karo žygių į Šiaurės Vakarų Kiniją, Mandžiūriją, Pekiną, Korėją, Turkestaną, Iraną, Rusiją.

čiròkiai, Šiaurės Amerikos indėnų gentis. 1835 prievarta buvo išvaryti į Oklahomą.

Čiurliónis, Mikalojus Konstantinas (1875–1911), lietuvių dailininkas, kompozitorius, kultūros veikėjas. Muzikos

mokėsi pas tėvą vargonininką, M.Oginskio orkestro mokykloje Plungėje, studijavo Varšuvos muzikos institute, Leipcigo konservatorijoje, lankė Varšuvos piešimo klasę, mokėsi Varšuvos dailės mokykloje. Atvykęs į Vilnių, įsitraukė į lietuvių kultūrinę veiklą. 1909 vedė rašytoją Sofiją Kymantaitę. Δ kūryba išreiškė humaniškus gėrio, grožio, žmogaus ir gamtos harmonijos idealus. Daugelis jo kūrinių pagrįsti muzikos ir dailės struktūrinėmis analogijomis. Svarbiausią Δ kūrybinio palikimo dalį sudaro dailės kūriniai. Paveikslai daugiausia tapyti pastele arba tempera. Tapyboje ryškios 2 teminės grupės: viena jų atspindi autoriaus domėjimąsi filosofija ir kosmogonija (ciklai "Laidotuvės", "Audra", "Tvanas", "Pasaulio sutvėrimas" ir kt.), kitai grupei būdinga lyrinė ir simbolinė gamtos motyvų bei peizažų interpretacija ("Ramybė", "Miškas", Pavasaris" ir kt.). Atskirą Čiurlionio kūrinių grupę sudaro grafika. Δ — profesionaliosios nacionalinės lietuvių muzikos pradininkas. Jis sukūrė pirmąsias simfonines poemas, pirmąjį styginį kvartetą. Simfoniniams kūriniams (poemos "Miške", "Jūra") būdinga lyrizmas, simboliniai gamtos vaizdai, spalvinga instrumentuotė. Δ kūryba turėjo didelę įtaką tolesnei profesionaliojo lietuvių meno raidai, susilaukė tarptautinio pripažinimo. Pav.

čiurlỹs, į kregždę panašus paukštis, turintis šaižų tęsiamą balsą. Įpratęs gyventi ore, tad retai vaikšto žeme.

D

D, d: 1. raidė, vartojama žymėti liežuvio priešakiniam dantiniam skardžiajam sprogstamajam priebalsiui, tariamam kietai (*lazdà, dùrys*) ir minkštai (*dẽdė, dirvà*); **2.** muz. garso *re* raidinis pavadinimas.

Dãchau, Vokietijos miestas, kuriame jau 1933 buvo įkurta nacistinė koncentracijos stovykla. Joje kalėjo ir nemažai lietuvių.

dagerotìpija, pranc. išradėjo ir dailininko L. Dagero (Daguerre) išrastas ir 1839 paskelbtas pirmasis fotografijos būdas. Jam pavyko gyvsidabrio garais išryškinti ir užfiksuoti paslėptąjį vaizdą ir tai tapo fotografijos pradžia.

dailiẽji amataĩ, taikomoji dailė.

Dáimleris (Daimler), Gotlybas Vilhelmas (1834–1900), vok. inžinierius, laikomas vienu šiuolaikinio automobilio išradėjų. 1890 m. jis įsteigė "Daimlerio variklių bendrovę", kurią 1926 sujungė su "Benz & Cie. AG". Naujoji įmonė "Daimler Benz AG" nuo 1902 ėmė gaminti lengvuosius automobilius "Mercedes", pavadintus lenktyninių automobilių konstruktoriaus E. Jelineko dukters vardu.

dãktaras: 1. mokslinis laipsnis; **2.** gydytojas.

dãktilis: 1. antikinės eilėdaros triskiemenė pėda, kurios pirmas skiemuo ilgas, kiti du trumpi; **2.** triskiemenis metras: pradedama kirčiuoti nuo pirmo eilutės skiemens ir toliau kirčiuojamas kas trečias skiemuo: 1, 4, 7, 10 ir t. t.

daktilològija, daktilinė kalba, kurčiųjų vartojama pirštų kalba: raidės rodomos dešiniosios rankos pirštais, o Austrijoje, Didžiojoje Britanijoje ir kai kuriose kitose šalyse — abiejų rankų pirštais.

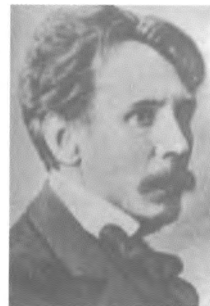
dalailamà, vyriausias Tibeto lamaistų Bažnyčios dvasininkas ir Tibeto (nuo 1642) politinis vadovas. Jis yra dieviškojo Avalokitešvaro įsikūnijimas. Paskutinysis (keturioliktasis) dalailama, tikr. Tanchu Dhondup (g. 1935), 1959 turėjo bėgti nuo kinų armijos, malšinusios sukilimą užimtame Tibete. Išvyko tremtin į Indiją ir nuo to laiko siekia savo šalies nepriklausomybės, remdamas neprievartinį priešinimąsi Kinijai. 1989 gavo Nobelio taikos premiją.

Dalì (Dali), Salvadoras (1904–1989), isp. dailininkas, skulptorius bei grafikas. Vienas ryškiausių siurrealizmo atstovų. Įvaldęs tobulą it senovės meistrai techniką, jis iš precizškai nutapytų detalių kūrė sapnų, ekstazės bei religijos pasaulio kompozicijas. Kai kurie jo siužetai buvo tiesiog šokiruojantys. Pav.

dalmatìnas, vidutinio dydžio, trumpo plauko, baltas su juodomis ar rudomis dėmėmis šuo.

daltonìzmas, įgimtas nesugebėjimas skirti kai kurių spalvų, dažniausiai žalios ir raudonos. Pavadintas pagal anglų mokslininko Dž. Daltono (Dalton), turėjusio šią ydą, pavardę.

Damãskas, Sirijos sostinė. 1,25 mln. gyv. Garsėja viduramžių architektūros paminklais. Tarptautinis oro uostas.

M. K. Čiurlionis

Dalailama

S. Dali

dámba, pylimas, saugantis krantą nuo išplovimo arba užliejimo, keičiantis upės tėkmę, atitveriantis dalį vandens telkinio.

Damòklo kárdas, posakis, reiškiantis nuolat gresiantį pavojų. Sen. graikų mitas pasakoja, kad Sirakūzų tironas Dionisijas pasiūlė vienai dienai savo sostą dvariškiui Damoklui, pavydėjusiam tironui laimės, puotos metu prie gausiai valgiais nukrauto stalo, o virš jo galvos ant ašuto pakabino aštrų kardą. Damoklas, pamatęs kardą, suprato valdovo laimės ir gerovės tariamumą.

Danija

Dãnija, Danijos karalystė, valst. Vakarų Europoje, įsikūrusi Jutlandijos pusiasalyje ir salose, kuriose yra apie 40 proc. teritorijos. Didžiausios salos — Zelandija, Fiunas. Plotas 43 092 km^2, 5,17 mln. gyv. Sostinė Kopenhaga. Parlamentinė demokratinė konstitucinė monarchija. Δ priklauso Grenlandija ir Farerų salos. Jutlandijos šiaurėje ir rytuose reljefas kalvotas, ežeringas. Bornholmo saloje — kietos kristalinės uolienos. Klimatas vidutinių platumų jūrinis. Miškai užima 10 proc. šalies ploto. Juose yra stirnų, tauriųjų elnių, briedžių, kiškių. Auga bukai, maumedžiai, eglės, pušys, ąžuolai. Gyventojai: danai, vokiečiai, švedai, fryzai, eskimai. Industrinė agrarinė šalis, intensyviai plė-tojamas prekinis žemės ūkis — gyvulininkystė. Svarbią vietą užima mašinų gamybos, tekstilės, laivų statybos, chemijos pramonė bei žvejyba. Pav.

Dantė

Dántė (Dante), Aligjeris (1265–1321), ital. poetas, literatūrinės italų kalbos kūrėjas. Reikšmingiausias ir žymiausias krikščioniškosios pasau-lietinės poezijos pavyzdys — Δ kūrinys "Dieviškoji komedija". Pav.

dañtenos, burnos gleivinė, dengianti žandikaulių alveolines ataugas ir dantų kaklelius.

dantìniai (alveoliniai), priebalsiai, kuriuos tariant priešakinė liežuvio dalis priglaudžiama arba priartinama prie viršutinių dantenų, pvz., *t, d, s, z*.

dantìraštis, ideografinis skiemens raštas, kurio ženklai — pleišto pavidalo brūkšnelių deriniai. Sukurtas šumerų iš piktografinio rašto IV t-metyje pr. Kr., o II t-metyje pr. Kr. tapo tarptautinio rašto sistema. Buvo rašoma vertikaliais stulpeliais iš dešinės į kairę, vėliau — eilutėmis iš kairės į dešinę. Lietuvos MA bibliotekoje saugojama 10 molio lentelių su Δ tekstais.

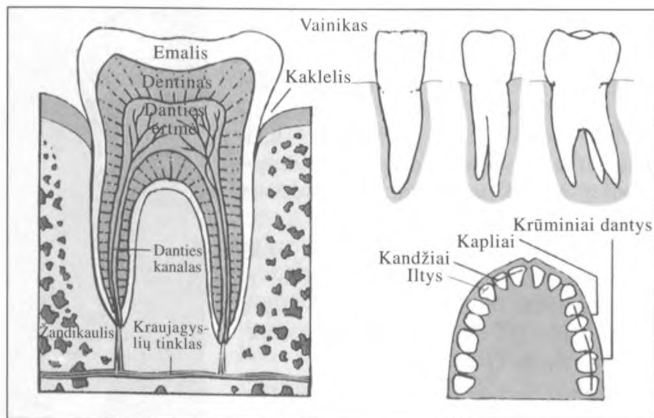
dañtys, itin kieti, panašios į kaulą medžiagos burnos ertmės organai, kuriais griebiamas, laikomas ir kramtomas maistas. Jie sudaro apatinį ir viršutinį lanką. Kiekvienoje viršutinio ir apatinio žandikaulių pusėje esti po 8 skirtingo pavidalo dantis, tačiau visų dantų sandara panaši. Žmogus dažniausiai turi 32 nuolatinius Δ. Vaikui išdygsta laikinieji pieniniai Δ, kurių esti tik 20 (nėra kaplių ir protinių Δ). Nuo 5–7 metų amžiaus jie pradeda kristi, išauga nuolatiniai Δ. 17–25 metais išdygsta protiniai Δ. Pav.

dantýtieji bangìniai, banginių būrys (kašalotai, snapuotieji banginiai, upiniai delfinai, tikrieji delfinai). Paplitę visose jūrose. Δ turi daugybę aštrių dantų žuviai ir kitam slidžiam grobiui sugriebti.

Dantònas (Danton G. J.), Žoržas Žakas (1759–1794), pranc. teisininkas ir revoliucijos veikėjas. Aktyviai dalyvavo verčiant monarchiją, todėl paskirtas teisingumo ministru. Davė pradžią jakobinų diktatūrai. Konfliktavo su M. Robespjeru, ir šis įsakė jį nuteisti myriop.

dañtratis, dantytas ratas sukimosi judesiui perduoti.

dantų̃ rū̃šys, skiriamos pagal jų formą. Viršutinio ir apatinio dantų lankų priekiniai 4 dantys — kandžiai. Viršutiniai kandžiai platesni už apatinius. Į šonus nuo kandžių kiekvienos pusės viršuje ir apačioje esti po kūgio formos iltį. Viršutinės iltys masyvesnės, turi aštresnę vir-

Dantys

šūnę. Už ilčių esantys dantys jau didesni, tai kapliai. Jų yra po 2 kiekvienos pusės viršuje ir apačioje. Viršutinių kaplių šaknys turi vagą, kuri tarsi dalija jas į 2 dalis, o apatinių kaplių šaknis vienguba. Dar toliau po 3 kiekvienoje pusėje yra dantys, vadinami krūminiais. Jie didžiausi. Viršutiniai krūminiai dantys turi po 3 šaknis, apatiniai — po 2. Kapliai ir krūminiai dantys smulkina, trina, traiško maistą.

daosìzmas, religija, atsiradusi Kinijoje IV a. pr. Kr. Daosistai siekia pusiausvyros tarp moteriškos ir vyriškos žmogaus pusių. Jie tiki daugelį dievų, siekia harmonijos su gamta.

darbãlaukis, kompiuterio "Windows" sistemos ekrano erdvė, kurioje išdėstomi programų bei → dialogo langai ir → piktogramos.

dárbas: 1. fizinė bei protinė veikla; **2.** užsiėmimas, tarnyba, verslas; **3.** veiklos vaisius; **4.** gamybos, atlikimo būdas, kokybė; **5.** poelgis, elgesys.

darbdavỹs, kas duoda darbą, samdo darbo jėgą.

darbiniñkas, tiesioginis materialinių gėrybių gamintojas.

darbohòlikas, geriau vartoti darbšuolis, darbštus žmogus.

dárbo laĩkas, įstatymu arba jo pagrindu nustatytas laikas, per kurį darbuotojai turi dirbti įmonės, įstaigos ar organizacijos pavestą darbą. Matuojamas darbo valanda, diena, savaite, mėnesiu ir metais.

Dardanèlai (turk. *Canakkale Bogazi*), sąsiauris, jungiantis Marmuro ir Egėjo jūras, skiriantis Balkanų ir Mažosios Azijos pusiasalius. Ilgis maždaug 65,5 km, plotis nuo 1,3 iki 7 km.

Dãrijus I (Darius I), Didysis (550–486 pr. Kr.), persų karalius, vienas didžiausių senovės valdovų. 522 pr. Kr. nuvertė žynį Gaumatą ir tapo didžiuoju Persijos karaliumi. Jis įvedė vieningą valiutą, įsteigė valstybinį paštą, įsakė nutiesti karo kelius. Surengė žygį į Egiptą, kur įsakė kasti kanalą, jungiantį Nilą su Raudonąja jūra. Pavergė Trakiją bei Makedoniją. Numalšino Jonijos gr. sukilimą Mažojoje Azijoje. Pav.

Dárvinas (Darwin), Čarlsas Robertas (1809–1882), anglų gamtininkas. Savo veikalu "Rūšių atsiradimas natūraliosios atrankos būdu" pagrindė selekcijos teoriją (darvinizmą) ir paaiškino evoliucijos procesą. Pav.

Darijus I (reljefas, Persipolis)

daržóvės, žoliniai augalai, kurių įvairios dalys vartojamos maistui. Δ turi daug mineralinių medžiagų, baltymų, vitaminų. Daugiausia pasaulyje suvartojama tokių Δ: pomidorų, kopūstų, svogūnų, agurkų, morkų.

datà, kurio nors įvykio ar reiškinio tikslus kalendorinis laikas(metai, mėnuo, diena).

dãtos keitìmosi lìnija, eina per Ramųjį vandenyną 180° dienovidiniu. Data keičiasi vidurnaktį. Kiekvienoje laiko juostoje ji prasideda skirtingu laiku. Nuo Δ pasaulyje sutarta skaičiuoti kiekvienos naujos dienos pradžią. Abiejose Δ pusėse — skirtinga kalendorinė diena. Į vakarus nuo 180° dienovidinio — nauja diena, į rytus — sena. Jei į rytus nuo Δ — pirmadienis, tai į vakarus — tik sekmadienis.

datùlė (finikinė palmė), palminių šeimos atogrąžų augalas, išaugantis iki 30 m aukščio. Vaisiai labai maistingi, todėl juos mėgsta žmonės ir įvairūs gyvūnai. Mediena tinkama dembliams bei virvėms, o lapais dengiami stogai.

daugìklis, mat. dydis, iš kurio dauginamas kitas dydis, arba dydis, kuris dauginamas iš kito dydžio (dauginys).

daugkartìnio naudójimo erdvė́laivis, pirmasis kosmoplanas "Columbia" buvo paleistas 1981 JAV.

Daũkantas, Simonas (1793–1864), lietuvių istorikas, švietėjas. Kilęs iš valstiečių. Mokėsi Kretingos pradinėje, Žemaičių Kalvarijos keturklasėje mokykloje. Studijavo Vilniaus universitete, gavo teisių magistro laipsnį. Dirbo Rygos generalgubernatoriaus raštinėje, Rusijos senate. Studijavo Lietuvos metriką ir kitus archyvinius dokumentus. Δ — pirmasis istorikas, rašęs Lietuvos istoriją lietuvių kal-

Č. Darvinas

S. Daukantas

D. Defo

K. Debiusi

ba. Svarbiausi veikalai: "Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių", "Istorija žemaitiška", "Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių", "Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje". Juose pasakojama apie Lietuvos praeitį iki Liublino unijos. Daukantas parengė lietuvių tautosakos rinkinius "Dainės žemaičių" ir "Pasakos masių", lietuvių-lotynų ir lenkų-lietuvių kalbų žodynus, vadovėlių, išvertė iš įvairių kalbų ir išleido praktinių knygelių valstiečiams apie sodininkystę, bitininkystę, pašarines žoles. Daukantas pasirašinėjo J.Laukio, M.Šauklio, J.Girdenio, J.Einoro ir kt. slapyvardžiais. Pav.

dãžnis, periodiškai kintančio dydžio ar proceso kitimo ciklų skaičius per laiko vienetą. Kuo didesnis skaičius, tuo aukštesnis dažnis. Jis matuojamas hercais (Hz).

DDT (dichloras-difenilas-trichloretanas), aktyvus insekticidas. Balti ar gelsvi milteliai. Naudojamas medicinoje. Daugelyje šalių dėl didelio patvarumo ir stiprių kumuliacinių savybių žemės ūkyje uždraustas naudoti.

debãtai, problemų svarstymas, pasikeitimas nuomonėmis susirinkime, posėdyje.

debesìs, susikondensavę vandens garai danguje — mažyčių vandens lašelių arba ledo kristalėlių, pakibusių ore, sankaupa.

debesuotùmas, debesų kiekis matomame dangaus skliaute, matuojamas 10 balų sistema.

debìtas, skysčio ar dujų kiekis, nutekantis per laiko vienetą.

Debiusì (Debussy), Klodas (1862–1918), pranc. kompozitorius ir pianistas, impresionistinės muzikos kūrėjas bei atlikėjas. Rašė kūrinius orkestrams, fortepijoninius kūrinius, dainas. Pav.

debiùtas: 1. pirmasis viešas menininko pasirodymas, veiklos pradžia; **2.** šachmatų partijos pradžia.

deci-, pirmasis sudurtinio žodžio dėmuo, reiškiantis dešimt kartų mažesnę sisteminio vieneto, išreikšto antruoju sudurtinio žodžio dėmeniu, dalį, pvz., *decimetras, decilitras.*

decibèlas (dB), dešimtoji belo dalis. Dažnai naudojamas akustikoje kaip garsumo vienetas.

dècima: 1. eiliuoto kūrinio 10 eilučių posmas; **2.** muz. intervalas, apimantis dešimtį diatoninio garsaeilio laipsnių.

de facto (sk. *de fakto*): **1.** faktiškai, iš tikrųjų, pagal tikrąją padėtį; **2.** viena iš valstybės ar vyriausybės pripažinimo formų.

defekãcija, tuštinimasis, maisto liekanų pasišalinimas iš žmogaus ar gyvūnų organizmo.

deficìtas, ko nors trūkumas.

defliãcija: 1. pinigų kiekio, viršijančio prekių cirkuliacijos ir mokėjimų poreikius, išėmimas iš apyvartos; **2.** dulkių ir smėlio išpustymas iš uolienų.

deflorãcija, skaistybės (nekaltybės) atėmimas; mergystės plėvės plyšimas (per pirmąjį lytinį aktą).

Defò (Defoe), Danielis (1659–1731), anglų rašytojas, išgarsėjęs nuotykių romanu "Robinzonas Kruzas" (1719). Pav.

deformãcija: 1. formos ir matmenų pakitimas ar pakeitimas; **2.** nukrypimas nuo to, kas įprasta.

degenerãcija: 1. augalų arba gyvūnų vertingų prisitaikomųjų arba ūkinių savybių blogėjimas iš kartos į kartą; **2.** organizmų supaprastėjimas; **3.** pakitimai, atsirandantys sutrikus medžiagų apykaitai.

dẽgiosios mẽdžiagos, skiriamos į kietas, skystas, dujines. Gaunamos iš naftos, akmens anglių, gamtinių dujų.

degradãcija: **1.** laipsniškas mažėjimas, smukimas; **2.** augalų ar gyvūnų sandaros funkcijų supaprastėjimas, pasikeitus gyvenimo sąlygoms; **3.** laipsniškas kurių nors asmenybės ypatumų nykimas.

deguõnis (O), Žemėje labiausiai paplitęs chem. elementas. Svarbiausias žmogaus ir visų gyvųjų organizmų elementas.

degustãcija, maisto produktų (arbatos, kavos, vyno, alaus ir pan.) kokybės įvertinimas ragaujant.

deı̃mantas, labai kietas, skaidrus, blizgantis mineralas — brangakmenis, anglies kristalinė atmaina.

de jure: 1. teisiškai, formaliai; **2.** viena iš valstybės ar vyriausybės pripažinimo formų.

deka- (gr. dešimt), pirmoji sudurtinio žodžio dalis, rodanti, kad kas nors sudaryta iš 10 dalių ar elementų, pvz., *Dekalogas* (*Dešimt Dievo įsakymų*).

dekadà: 1. dešimties dienų laiko tarpas; **2.** dešimties vienetų grupė.

dekadánsas, kultūros, visuomenės vertybių nuosmukis, krizė.

dekalògas, Dešimt Dievo įsakymų, kuriuos Dievas davęs Izraelio tautai prie Sinajaus kalno. Tai sudaro pagrindinius krikščioniškus ir judėjų religijų moralės principus.

Dekártas (Descartes), Renė (1596–1650), pranc. filosofas, matematikas, gamtos tyrinėtojas, naujųjų laikų filosofijos pradininkas. Iškėlė kūno bei sielos santykio problemą, pateikė Dievo ir pomirtinio pasaulio egzistavimo įrodymą. Jo tezė "Cogito ergo sum" ("Mąstau, vadinasi, esu"). Δ sukūrė vaivorykštės atsiradimo teoriją, todėl laikomas vienu šviesos spindulio lūžio dėsnio atradėjų. Pirmasis sukūrė koordinačių sistemą.

deklamãcija, raiškus meniškas teksto sakymas iš atminties.

deklarãcija: 1. iškilmingas valstybės, partijos, tarptautinės organizacijos pareiškimas svarbiausiais ar programiniais klausimais; **2.** pareiškimas muitinei su prekių išvardijimu; **3.** pašto dokumentas, pridedamas prie siunčiamų į užsienį piniginių ar įvertintų siuntų; **4.** apmokestinamo asmens pareiškimas dėl savo pajamų, turto dydžio.

deklinãcija, šviesulio kampinis nuotolis nuo dangaus pusiaujo astr. koordinačių pusiaujinėje sistemoje.

dekoncentrãcija, išsklaidymas, koncentracijos mažinimas.

dekrètas, aukščiausios valst. valdžios aktas, turintis įstatymo galią.

delavãrai, Š. Amerikos indėnų gentis, kalbanti algonkinų kalbų grupės kalba. Gyvena Kanados, JAV, Oklahomos bei Ontarijo rezervacijose.

dėlẽ, žieduotoji kirmėlė, gyvenanti tvenkiniuose. Δ sudaro 33 nareliai. Ji siurbia kitų gyvūnų kraują ar kitus skysčius. Δ gali plaukti plazdendama visu kūnu, turi priekinį ir užpakalinį siurbtuką. Kadaise gydytojai gydydavo ligas, nuleisdami žmogui kraują. Jie uždėdavo ant tam tikrų kūno vietų Δ, kad jos siurbtų kraują.

delegãcija, grupė išrinktų arba paskirtų asmenų, kuriuos vyriausybė, žinyba, įstaiga ar organizacija yra įgaliojusi atstovauti jos interesams konferencijoje, suvažiavime ar posėdyje, vesti derybas.

Dèlfai, miestas su Apolono šventykla, svarbiausia Delfų orakulo buveine.

delfìnai, dantytųjų banginių pobūrio šeima. Gyvena šiltosios ir vidutinės klimato juostos jūrose "mokyklomis", kuriose susitelkia iki 1tūkst. gyvūnų. Patinai stambesni už pateles. Minta daugiausia žuvimis ir moliuskais. Δ yra maždaug 50 rūšių. Plėšriausi — orkos. Jie užpuola net didžiuosius banginius. Maloniausias ir protingiausias Žemės gyvūnas afalina, butelio formos nosimi. Jis švelnus ir draugiškas žmogui. Pav.

Delfinas

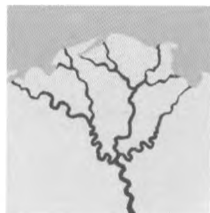
delfìnas, sport. plaukimo krūtine būdas, panašus į peteliškę: rankomis daromas grybšnis iš priekio atgal iki šlaunų, kojomis — greitas smūgis, spaudžiant vandenį iš viršaus žemyn.

delìktas, civilinės teisės pažeidimas, nusikaltimas.

delỹras, kliedesys su regėjimo haliucinacijomis, sergant kai kuriomis psichikos, užkrečiamomis ligomis, alkoholizmu.

dèlta, ketvirtoji gr. abėcėlės raidė — Δ δ;

dèlta, jūros ar ežero pakrantėje ties upės žiotimis iš jos sąnašų susidariusi lyguma, kurioje upė skaidosi į šakas. Pav.

Delta

demagògas, asmuo, siekiantis naudos ar populiarumo melagingais pažadais, meilikavimu, suktais išvedžiojimais ir sąmoningu faktų iškraipymu.

dementì, oficialus kokio nors pranešimo paneigimas ar atitaisymas.

dementúoti, paneigti kokią nors melagingą publikaciją.

Demetrà, sen. gr. mitologijoje — derlingumo ir žemdirbystės deivė, susilaukusi dukters su Dzeusu → Persefonės.

demogrãfija, mokslas, tiriantis gyventojų sudėtį, kiekybinius ir kokybinius jų kitimus.

demokrãtija, valst. valdymo forma, susiformavusi sen. Graikijoje, Atėnuose, VI–V a. pr. Kr. Pirmasis šią sąvoką paminėjo Aristotelis. Visa valdžia faktiškai kyla iš valst. piliečių valios. Patį valdymą įgyvendina laisvais ir reguliariais rinkimais renkama ir veikianti pagal konstitucijoje nustatytus įgaliojimus vyriausybė. Demokratinio valdymo esmė — valst. tautos suvereniteto idėja. Sen. Graikijos demokratiškai valdomuose miestuose–valstybėse visi piliečiai galėjo susirinkti ir drauge balsuoti dėl įstatymų, spręsti karo ir taikos klausimus, rinkti pareigūnus,

tremti nusikaltėlius. Tačiau šiuolaikinėse didelėse valstybėse tai neįmanoma. Šiandien skiriamos dvi Δ formos. Atstovaujamoji Δ, kai valst. piliečiai išrenka savo atstovus ir jiems paveda tvarkyti valst. reikalus, bei tiesioginė Δ, kai valst. piliečiai visuotiniuose susirinkimuose ar visuotiniais balsavimais patys sprendžia svarbiausius valstybinius klausimus, o paskui paveda įgyvendinti sprendimus specialiai sudarytiems organams. Ši Δ forma beveik netaikoma, nes ji įmanoma tik mažose valstybėse.

dèmonas: 1. sen. gr. mitologijoje ir religijoje paslaptinga dievybė, kuri kišdavosi į žmonių gyvenimą. Ji buvo gera ir pikta, padedanti ir trukdanti; **2.** krikščioniškuose mituose — piktoji, pragaištinga dvasia, velnias.

demonstrãcija: 1. masinės eitynės ar susirinkimai visuomenės nuotaikoms, reikalavimams, solidarumui išreikšti; **2.** savo jėgas demonstruojantis kariuomenės judėjimas; **3.** viešas kokių nors daiktų, kūrinių rodymas.

demoralizãcija: 1. dorovės nuosmukis; **2.** drausmės, tvarkos, atsakomybės nebuvimas, sumažėjimas.

dempingas, prekių pardavimas užsienio rinkose kainomis, žemesnėmis už vidaus rinkos kainas, o kartais net žemesnėmis už gamybos kaštus.

Deng Siaopingas

Deng Siãopingas (Deng Xiaoping) (1904–1997), kinų politikas. Jo iniciatyva pradėta reformų politika davė puikių rezultatų, ypač ekonomikoje. Tačiau kariuomenės panaudojimas prieš demonstracijas 1989 Pekine aiškiai parodė, kad reformos tik ekonominės, bet ne politinės. Pav.

dẽnis, laivo perdanga.

denunciãcija, įskundimas.

departameñtas: 1. Prancūzijos administracinis teritorinis vienetas; **2.** kai kuriose šalyse — aukščiausias administracijos arba teismo įstaigos skyrius, žinyba.

deponùoti, atiduoti saugoti kaip depozitą valst. įstaigai pinigus, vertybinius popierius ar kitas vertybes.

deportãcija, nepageidaujamų asmenų ištrėmimas iš šalies.

depozitãrijus, valst. ar tarptautinė organizacija, sauganti pagrindinį daugiašalės sutarties tekstą, ratifikacijos raštus ir dokumentus apie kt. valstybių ar tarptautinių organizacijų prisijungimą prie sutarties arba apie jos denonsaciją.

depozìtas: 1. materialinė vertybė, atiduota valst. įstaigai saugoti, susidarius nustatytoms sąlygoms grąžinama; **2.** indėlis banke arba taupomojoje kasoje.

deprèsija: 1. prislėgtos psichikos būsena, kuriai būdinga bloga nuotaika; **2.** gamybos smukimas.

deprèsija, Žemės paviršiaus duburys, kurio dugnas žemiau jūros lygio.

deputãtas (-ė): 1. seimo narys (-ė); **2.** išrinktas asmuo, įgaliotas atlikti tam tikrą užduotį; **3.** renkamas valstybinės valdžios organo narys (-ė) → kadencijai, įstatymo numatytam laikotarpiui.

dèrbis, ketvergių ristūnų 1600 m distancijos ir treigių žirgų šuolininkų 2400 m distancijos lenktynės.

dermatològija, medicinos šaka, nagrinėjanti odą ir odos ligas.

dèrvišas, islamo mistikas, sufijų ordino elgetaujantis vienuolis, skelbiąs bendravimą su Dievu mistinės ekstazės metu; ekstazę pasiekdavo šokiais ir Dievo vardo skandavimu.

der̃vos, medžiagos, naudojamos sulipimui su viena ar daugiau kitų medžiagų. Paprastai jos netirpsta vandenyje. Gamtinės Δ yra organiniai junginiai, kuriuos išskiria kai kurie augalai ir vabzdžiai. Sintetinės Δ yra plastikai, gauti polimerizacijos būdu.

desántas, kariuomenė, parengta išlaipinti priešo teritorijoje, arba kariuomenės išlaipinimas priešo teritorijoje.

desèrtas, saldūs patiekalai, (vaisiai, uogos arba saldumynai), kuriais baigiami pietūs.

designãtas, kalbos vieneto semantinė pusė — realios tikrovės daikto, savybės ar proceso atspindys sąmonėje (denotatas).

desperãcija, neviltis, didelis nusiminimas.

despòtas, valdingas, savavaliaujantis žmogus, primetantis kitiems savo valią, tironas.

destrùkcija, objekto struktūros suirimas.

Dẽšimt Diẽvo įsãkymų, → D e k a l ò g a s.

dešimtìnė: 1. ploto vienetas, naudotas Rusijoje nuo XVI a. Δ lygi 1,092 ha; **2.** dešimtoji derliaus arba kitų pajamų dalis, renkama bažnyčiai išlaikyti; **3.** XIII–

XIV a. LDK valstiečių duoklė DK natūra, minima 1323 Gedimino laiške.

dešim̃tkovė, klasikinė lengvosios atletikos vyrų daugiakovė, susidedanti iš 10 rungčių (100 m bėgimo, šuolio į tolį, rutulio stūmimo, šuolio į aukštį, 400 m bėgimo, 110 m barjerinio bėgimo, disko metimo, šuolio su kartimi, ieties metimo, 1 500 m bėgimo).

detèktorius, prietaisas aukšto dažnio virpesiams pakeisti mažesnio dažnio virpesiais.

detonãcija, klaidingas tono paaukštinimas arba pažeminimas dainuojant arba grojant.

devalvãcija: 1. oficialus piniginio vieneto vertės sumažinimas; **2.** vertės sumažėjimas, sumenkinimas.

devìzas: 1. trumpas posakis, kuriuo apibendrintai reiškiamas svarbiausias žmogaus ar žmonių grupės gyvenimo, veiklos principas; **2.** šūkis, lozungas.

devìzos, mokėjimo priemonės tarptautiniams atsiskaitymams.

devònas, Žemės geologijos istorijos paleozojinės eros ketvirtas periodas, buvęs prieš karboną. Δ prasidėjo prieš 410 mln. m. ir truko 60 mln. m. Per tą laikotarpį susidarė nuosėdinės uolienos. Δ periode prasidėjo hercininė kalnodara, atsirado pirmieji papartiniai augalai, duobagyviai.

dez-, priešdėlis, reiškiantis trūkumą, pašalinimą arba išnaikinimą, iškraipymą.

dezertỹras, asmuo, savavališkai pasitraukęs iš kar. dalinio arba vengiantis atlikti kar. prievolę.

dezoksiribonukleìno rūgštìs (DNR), jos molekulių yra visose augalų ir gyvūnų ląstelėse. Informacija, užkoduota Δ molekulėse, lemia kiekvienos gyvos būtybės bei jos palikuonių bruožus.

dezorientãcija, orientacijos sutrikimas laiko, erdvės ir savo asmens atžvilgiu.

di-, priešdėlis, reiškiantis, kad objektas sudarytas iš dviejų dalių, turi du požymius, pvz., *dilema*.

dia-, priešdėlis, reiškiantis: **1.** prasiskverbimą; **2.** pasiskirstymą; **3.** išskyrimą; **4.** abipusiškumą; **5.** sustiprinimą; **6.** užbaigtumą.

diabètas, → c ù k r i n i s d i a b è t a s.

diademà: 1. sen. gr. žynių galvos raištis; **2.** monarcho arba dvasininko valdžios simbolis — auksinis arba sidabrinis lankelis; **3.** karūnos pavidalo moterų galvos papuošalas iš brangaus metalo su brangakmeniais.

diadòchai, Aleksandro Makedoniečio kariuomenės vadai, kurie po jo mirties (323 pr. Kr.) pasidalijo imperiją.

diafragmà: 1. plonos plokštės pavidalo raumuo, skiriantis krūtinės ertmę nuo pilvo ertmės. Įkvepiant ji susitraukia, o iškvepiant — atsipalaiduoja ir pakyla; **2.** optikos prietaisų plokštelė su angele, praleidžiančia tam tikro skerspjūvio šviesos, elektringųjų dalelių, rentgeno spindulių pluoštą.

diagnòzė: 1. ligos nustatymas; **2.** organizmo požymių moksl. aprašymas, apibūdinantis kurią nors sisteminę grupę, pvz., *rūšį, gentį*.

diagonãlė, → į s t r i ž a ĩ n ė.

diagramà, grafinis įvairių dydžių santykio ar kitimo vaizdas.

diãkonas: 1. Katalikų ir Stačiatikių bažnyčios žemiausio laipsnio dvasininkas; **2.** ankstyvojoje krikščionybėje — kunigo padėjėjas.

diãlektas, → t a r m ẽ.

dialèktika: 1. Sen. Graikijoje — diskusijų menas, prieštaravimų pašnekovo samprotavimuose atskleidimas, kaip būdas tiesai suprasti; **2.** tikrovės ir jos pažinimo raida; **3.** bendroji raidos teorija ir mąstymo metodas.

dialògas: 1. literatūros žanras: eiliuotas arba prozos kūrinys, parašytas pokalbio forma; **2.** dviejų ar daugiau veikėjų pokalbis literatūros kūrinyje.

dialògo lángas, laikinai kompiuterio ekrane pasirodantis dialoginės sistemos langas, kuriame galima pasirinkti ar įrašyti parametrų reikšmes, nustatyti darbo režimus ir kt.

Dianà (tikr. ledi D. Frensis Spenser), Velso princesė (1961–1997). 1981 ištekėjo už britų sosto įpėdinio princo Čarlzo. Anglijoje įgijo didžiulį populiarumą. 1996 išsiskyrė su princu Čarlzu. Daug dėmesio skyrė sergantiems AIDS, kovojo prieš žemės minų naudojimą. Žuvo automobilio avarijoje Paryžiuje. Pav.

Dianà, rom. mėnulio ir medžioklės deivė, tapati sen. gr. Artemidei.

Diana

diapozitỹvas, → skaidrė̃.

diasporà, svetur gyvenanti tautos grupė arba tarp kitatikių gyvenanti kurios nors religijos žmonių grupė.

didãktika, 1. ped. šaka, tirianti mokymą ir lavinimą; **2.** moralizavimas, pamokymai.

Didíeji Grį̃žulo Rãtai, šiaurės pusrutulio dangaus žvaigždynas. Jo 7 žvaigždžių išsidėstymas vieniems primena lokę (todėl dar vadinamas Didžiosios Lokės žvaigždynu), kitiems — samtį, lietuviams — ratus su iena.

Didysis kanjonas

didỹsis apúokas, pelėdinių būrio paukštis. Svoris 2–3 kg, ilgis 65–70 cm. Ant galvos turi 2 plunksnų kuokštus. Nykstanti rūšis. Lietuvoje reta.

Didỹsis kanjònas, didžiausias, giliausias tarpeklis. Yra Arizonos valstijoje (JAV). Uolose jį išgraužė Kolorado upė. Jo ilgis 350 km, gylis 1600–1800 m, plotis iki 24 km. Geolog. nuomone, praeityje čia būta jūros, kurios dugne milijonus metų kaupėsi sąnašos. Tai gamtos jėgų (saulės, temperatūros svyravimų, lietaus, vėjo) veiklos rezultatas. Dabar Δ yra nacionalinis parkas. Pav.

Didžioji kinų siena

Didỹsis septýnetas (G7), septynių svarbiausių pramoninių pasaulio šalių grupė, reguliariai aptarianti pasaulio ekonomiką. Jai priklauso Didžioji Britanija, JAV, Italija, Japonija, Kanada, Prancūzija, Vokietija. Pastaraisiais metais kviečiama ir Rusija.

didỹsis tautų̃ kráustymasis, genčių judėjimas Europoje IV—VI a. Δ pradžia siejama su hunų antplūdžiu, nors praktiškai prasidėjo dar I a. pr. Kr., germanų tautoms įsiveržus į Romos imperiją.

D. Didro

Didỹsis vandenýnas, → Ramùsis vandenỹnas.

Didrò (Diderot), Deni (1713–1784), pranc. filosofas bei rašytojas, žymiausias pranc. Švietimo epochos atstovas, monumentaliosios "Enciklopedijos" iniciatorius ir leidėjas. Buvo miestelėnų dramos pradininkas Prancūzijoje. Pav.

Didžioji Britanija ir Šiaurės Airija

Didžióji Britãnija ir Šiáurės Aĩrija, Jungtinė Δ Karalystė Europos šiaurės vakarų dalyje. Ją sudaro savitos etnografijos ir istorijos sritys: Anglija, Velsas, Škotija ir Šiaurės Airija. Plotas 244 880 km^2, 58,49 mln. gyv. Sostinė Londonas. Konstitucinė karalystė. D. Britanijos salos krantai labai vingiuoti, išraižyti gilių įlankų ir fiordų. Škotijos krantai fiordiniai. Velse stūkso Kambro kalnai. Šiaurės Anglijoje yra Peninų kalnai, šiaurės Škotijoje Grampiano kalnai, kuriuose aukščiausia viršūnė — Ben Nevio kalnas (1343 m). Tarp Kambro ir Penino kalnų plyti ledynais padengta Midlendo lyguma. Klimatas jūrinis. Jį formuoja šiltoji Golfo srovė. Žiemos šiltos, drėgnos, vėjuotos. Visus metus tvyro tiršti rūkai. Vasaros vėsios. D. Britanija dėl sodrių žalių ganyklų vadinama žaliąja Anglija. Plokščios kalnų viršūnės pavasarį pasidengia margu alpinių pievų kilimu. Derlingiausi dirvožemiai — pietryčių Anglijoje. Gyvūnija skurdi. Kertant miškus išnyko daug gyvūnų rūšių. D. Britanija pirmoji pasaulyje patyrė gamtos užterštumo padarinius. Gyventojai: anglai, škotai, airiai ir kitų tautybių žmonės. Šalyje aktualios nacionalinės problemos. D. Britanija — viena iš septynių pažangiausių pramoninių pasaulio valst. Šalis eksportuoja techniką, stakles, automobilius ir ginklus. Šiaurės jūroje glūdi didelės naftos ir dujų atsargos. Svarbiausios pramonės šakos — juodoji ir spalvotoji metalurgija, mašinų gamyba, chemija, tekstilė, elektronika ir elektrotechnika. Senas tradicijas turi tekstilės pramonė. Britų salose daug didelių uostų — Londonas, Liverpulis, Mančesteris. Pagrindinės žemės ūkio kryptys — gyvulininkystė ir augalininkystė. Pav.

Didžióji kìnų síena, nusidriekusi daugiau nei 5000 km, didžiausias žmonijos istorijoje rankų darbo statinys. Ji baigta 214 pr. Kr., viešpataujant imperatoriui Cin Ši Chvangdi. Norėdami apginti savo šalį nuo klajoklių iš Mongolijos stepių, kinai ir pastatė šią sieną. Pav.

didžióji zýlė, žvirblinių būrio paukštis. Snapas plonas ir aštrus. Δ gyvena miške, lizdą suka drevėje. Minta sėklomis, vabzdžiais. Žiemą dauguma Δ susirenka į gyvenvietes, ieškodamos maisto lesyklose. Paplitusi Šiaurės Europoje ir Lietuvoje.

dìdžiosios ùpių civilizãcijos, senojo pasaulio žemdirbių visuomenės, kurios susikūrė Eufrato ir Tigro upių slėnyje, taip pat atsirado prie Nilo, Indo ir Chvangches (Geltonosios) upių. Žemės ūkio produktų perteklius sudarė palankias sąlygas sukurti sudėtingesnę visuomenę su darbo pasidalijimu, klasiniu susiskaldymu, raštu ir kariuomene. Jų kūrimosi pradžia: Eufra-

to ir Tigro apie 9000 pr. Kr., Nilo apie 7000 pr. Kr., Indo apie 6500 pr. Kr., Chvangches apie 3500 pr. Kr.

dìdžkukulis, didelis apvalainas kukulis su mėsos ar varškės įdaru.

dietà, tam tikras sveiko ar sergančio žmogaus maitinimosi režimas, ribojant maisto kiekį ir asortimentą.

Diẽvas, aukščiausioji visagalė esybė, visatos kūrėjas ir valdovas.

diẽvas, relig., mit. viena iš aukščiausiųjų esybių, turinčių galios žmogui ir gamtai.

diẽzas, ženklas muzikos garsui pustoniu pažeminti.

difenbãchija, ajerinių šeimos kambarinė gėlė baltai dėmėtais ir juostuotais lapais.

diferenciãcija: 1. vienodos visumos skaidymasis, skirstymasis į daugeriopas, skirtingas formas ir pakopas; **2.** skirtumų ryškėjimas, iškėlimas.

diftèrija, ūminė užkrečiamoji liga, kurią sukelia bakterijos *Corynobacterium diphteriae*, pasireiškianti gerklų, trachėjos, nosies gleivinės uždegimu ir viso organizmo apsinuodijimu.

diftòngas, → d v ì b a l s i s.

difùzija, medžiagos sklidimas dėl atomų, molekulių, jonų ir kt. dalelių judėjimo toje pačioje medžiagoje arba susiliečiančiose medžiagose.

dỹgliakiaulės, dygliuočiai, graužikų būrio žinduoliai. Jų yra 2 šeimos: viena paplitusi Afrikoje ir Azijoje, kita — Šiaurės ir Pietų Amerikoje. Ilgis 30–90 cm. Nugara, uodega ir šonai apaugę dygliais ir šiurkščiais šeriais. Δ kasa urvus, neretai užima ir svetimus. Δ aktyvios naktį. Minta augaliniu maistu, kartais kenkia pasėliams.

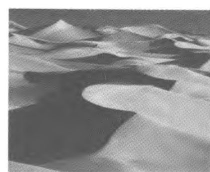
dìkcija, → t a r̃ s e n a.

Dìkensas (Dickens, tikr. John Huffam), Čarlsas (1812–1870), anglų rašytojas, socialinio romano pradininkas. Literatūrinę veiklą pradėjo būdamas žurnalistu. Rašė feljetonus. Išgarsėjo romanais: "Oliverio Tvisto nuotykiai" (1836), "Deividas Koperfildas" (1850). Pav.

diktãtorius, valst. vadovas, turintis absoliučią valdžią.

diktatūrà, neribota, jokių įstatymų nevaržoma asmens ar grupės asmenų valdžia, pagrįsta jėga ir išreiškianti viešpataujančios klasės interesus.

dykumà, kraštovaizdis, kuriam būdingas karštas ir sausas (Sacharos Δ, Arabijos Δ) arba šaltas ir sausas (Gobio Δ) klimatas bei skurdi augalija. Δ dieną gali būti + 58°, o naktį temperatūra gali nukristi net žemiau nulio. Kai kuriose Δ nelyja po kelerius metus (Atakamio Δ Pietų Amerikoje lietaus nebūna net kelis šimtmečius iš eilės), todėl tokius alinančius orus ištveria tik itin atsparūs augalai (kaktusai, kaupiantys vandenį stiebuose) ir gyvūnai (geltonieji starai, kurie dienomis slepiasi vėsiuose požeminiuose urvuose, ir kupranugariai, kurie ištveria keletą dienų neėdę ir negėrę). Δ užima aštuntadalį Žemės sausumos ploto — 32–40 mln. km^2. Tarp Δ smėlynų yra tik 25%. Dauguma Δ nuklotos žvyru, žvirgždu ir plikomis uolomis. Skiriami keli Δ tipai: smėlingosios (Afrikos Sachara), akmeningosios (Alžyro ir Libijos Δ), druskožeminės (Solt Leik Sičio Δ) ir kt. Didžiausia poliarinė Δ — Antarktida, o karšto ir vidutinio klimato juostos Δ — Sachara. Pav.

Dykuma

dykumė́jimas (aridizacija), procesas, kurio metu sausringos, dykumų pakraščiuose esančios teritorijos dėl žmogaus veiklos (pvz., *intensyvaus ganymo ar iškirtus medžius*), virsta dykumomis. Kartais tai vyksta pasikeitus klimato sąlygomis.

Dýlanas (Dylan, tikr. Robert Alen Zimmerman), Bobas (g. 1941), amerik. folkloro bei roko dainininkas, poetiškos anarchistinės dainos pradininkas. Vienas žymiausių amerikiečių popmuzikos atlikėjų. Pav.

B. Dylanas

dilemà, problema, alternatyva, reikalaujanti rinktis vieną iš dviejų galimybių.

diletántas, žmogus be specialaus išsilavinimo, dirbantis mokslinį arba kūrybinį darbą, tik paviršutiniškai suprantantis dalyką.

diližãnas, senovinis didelis dengtas, dažniausiai keturių arklių traukiamas pašto ir keleivių vežimas.

dimeñsija: 1. matmuo, dydis, tūris; **2.** formulė, rodanti fizik. dydžio santykį su pasirinktos vienetų sistemos pagrindiniais dydžiais.

dimìsija: 1. pasitraukimas iš karo tarnybos; **2.** buvimas atsargoje.

dinãmika: 1. mechanikos šaka, tirianti ryšį tarp mech. sistemų judėjimo ir jas veikiančių išorinių bei vidinių jėgų; **2.** ku-

Č. Dikensas

rio nors reiškinio kitimas; **3.** muz. garsų visuma, sukurianti muz. kūrinio emocinę įtampą, išryškinanti kontrastus.

dinamìtas, sprogstamoji medžiaga, kurios pagrindinis komponentas nitroglicerinas.

dinamo-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, rodanti jų sąsają su jėga.

dinãstija, tos pačios giminės valdovai, monarchai.

dinozáurai, didžiausi visų laikų senovės sausumos gyvūnai — taip vadinami du roplių būriai: paukščiadubeniai ir driežadubeniai. Jie klaidžiojo po žemę daug seniau nei pasirodė žmonės. Driežadubenių Δ dubens kaulai panašūs į driežų. Pagal pėdos kaulų sandarą jie dar skirstomi į terapodus, dvikojus mėsėdžius Δ labai įvairaus dydžio, ir zauropodus, didžiulius ilgakaklius žolėdžius, klestėjusius vėlyvojo juros ir ankstyvojo kreidos periodų laikotarpiais. Paukščiadubeniai Δ turėjo panašius į paukščių dubens kaulus ir buvo žolėdžiai. Δ išmirė kreidos periodo pabaigoje prieš 65 mln. metų. Manoma, kad tai įvyko dėl pasikeitusio klimato ir naujų gyvenimo sąlygų, prie kurių jie nesugebėjo prisitaikyti.

diòdas, dviejų elektrodų elektroninis įtaisas, praleidžiantis elektros srovę tik viena kryptimi, naudojamas kintamajai srovei lyginti, radijo signalams defektuoti, impulsams formuoti.

Diogènas Sinopiẽtis (Diogenēs Sinōpeus), (apie 412–323 pr. Kr.), gr. filosofas, žymiausias kinikų mokyklos (gr. *kion* — šuo) atstovas. Piktai pašiepdamas kritikavo savo laikų visuomenės papročius, gyveno asketiškai, troško įkūnyti autarkijos bei nereiklumo principus. Kaip pasakojama viename anekdote, gyvenęs statinėje “kaip šuo”.

Diokletianas

Diokletiãnas (Diocletianus), Gajus Aurelijus Valerijus (apie 243–316), Romos imperatorius (284–305). 293 reformavo Romos imperiją: įvedė keturių imperatorių valdymą ir užtikrino sosto paveldėjimą. Įvykdė finansų, mokesčių, valdymo bei armijos reformas. Siekdamas vieningos religijos, persekiojo manichėjus ir krikščionis. Pav.

dioksìnai, nuodinga chem. medžiaga, nepageidautinas šalutinis produktas, išsiskiriantis šildymo proceso metu, kai susidaro tam tikros cheminės medžiagos, kuriose yra chloro. Δ atsiranda pramoniniu būdu deginant šiukšles, perdirbant įvairias gamybos atliekas, taip pat metalo liejyklose, chemikalų ir trąšų gamyklose, namų šildymo sistemose. Δ kaupiasi organizme ir pamažu jį žaloja. Didesnis kiekis sukelia pykinimą, dirgina kvėpavimo takus, daro neigiamą įtaką vaisingumui.

Dionìsas, sen. gr. mitologijoje — žemės vaisingumo, augalijos ir vynininkystės Dievas.

diplòmas: 1. oficialus aukštosios ar specialiosios vidurinės mokyklos baigimo pažymėjimas; mokslo laipsnio, vardo pripažinimo liudijimas; **2.** pagyrimo lapas, duodamas už laimėjimus.

diplomãtas, valstybės santykių su užsienio šalimis ir tarptautinėmis organizacijomis pareigūnas.

dipòlis, dviejų lygių, bet priešingo ženklo elektros krūvių, magnetinių polių, esančių netoli vienas kito, sistema.

dirbtìnė dervà, sintetinės dervos yra polimerai, gaunami polimerizuojant ar polikondensuojant įvairius organinius junginius.

dirbtìnė kalbà, speciali, tikslingai sukurta kalba, vartojama tarptautiniam bendravimui informacijos apdorojimo sistemose. Iš natūralių kalbų žodžių pagal tam tikras taisykles formuojamos naujos kalbos (pvz., *esperanto*). Kompiuteriams kuriamos programavimo kalbos.

dirbtìnis apvaisìnimas, operacija, kurios metu iš moters kiaušidžių paimama kiaušialąstė ir apvaisinama vyro sėkla mėgintuvėlyje. Po kelių dienų 3 embrionai įdedami į moters gimdą, ir prasideda moters nėštumas. Pirmasis kūdikis (mergaitė), apvaisintas ne motinos kūne, bet mėgintuvėlyje, gimė 1978 Anglijoje. Lietuvoje Δ pirmą kartą atliktas 1998 Kaune (atliko gydytojas ginekologas A. Gudonavičius, biologė A. Blažėnienė). Gimė trynukai.

dirbtìnis plúoštas → c h è m i n i s p l ú o š t a s.

direktorãtas, didelės organizacijos direktorių kolegija, vadovaujama vyriausiojo direktoriaus.

direktyvà, aukštesniojo organo vadovaujamasis, orientuojamasis nurodymas žemesniems organams.

dirigeñtas, muz. kūrinio ansambliško atlikimo vadovas, vadovaujantis choro, orkestro, operos ir baleto trupės repeticijoms bei koncertams.

dirvóžemis, viršutinis, purusis Žemės plutos sluoksnis, susidaręs iš gimtosios uolienos, veikiant dirvodaros procesams, ir gebantis duoti augalų derlių. Δ — pagrindinė žemės ūkio gamybos priemonė. Jam susidaryti būtini tokie dirvodaros veiksniai, kaip klimatas, gimtoji uoliena, augalija, gyvūnija. Žmogaus ūkinė veikla taip pat daro didelę įtaką fiziniams, cheminiams ir biologiniams procesams dirvožemyje, Δ susidarymui, jo evoliucijai. Pagal derlingumą Δ skirstomi į derlingus ir nederlingus.

dis-, priešdėlis, reiškiantis neigimą, priešingumą, atskyrimą, išskirstymą, sutrikimą.

disciplinà: 1. tam tikra mokslo šaka, mokslo sritis, dėstomasis dalykas; **2.** drausmė, nustatytos tvarkos laikymasis.

disertãcija, mokslinis darbas, kurį parengęs ir viešai apgynęs asmuo gauna mokslo laipsnį.

disharmònija, garsų, spalvų, linijų nesuderinamumas, nedarna.

disideñtas: 1. asmuo, neišpažįstantis oficialios valst. religijos; **2.** asmuo, nepripažįstantis viešpataujančios ideologijos.

dìskas: 1. skridinys, skritulys, apskrita plokštelė; **2.** skritulio formos daiktas; **3.** lengvosios atletikos įrankis; **4.** kompaktinio grotuvo, kompiuterio plokštelė.

diskẽlis, lankstus plastmasinis kompiuterio diskas, padengtas magnetinėmis dalelėmis. Saugo programas bei duomenis. Pav.

dìsko metìmas, lengvosios atletikos sporto šaka, kai į tolį sviedžiamas 1 arba 2 kg svorio diskas.

diskòntas, skolos dokumentų pirkimas prieš skolos mokėjimo terminą, atskaitant palūkanas už laiką nuo dokumentų pirkimo dienos iki skolos grąžinimo; prekių pardavimas su nuolaida.

diskotekà, pramoginis renginys, kai klausomasi muzikos ir šokama.

diskreditúoti, griauti pasitikėjimą, autoritetą, kompromituoti.

diskrètiškas, vertas pasitikėjimo, laikantis paslaptį.

diskretizãvimas, tolydžiojo dydžio (kuris turi be galo daug reikšmių) keitimas diskrečiuoju (kurio reikšmių skaičių galima suskaičiuoti).

diskretús, netolydus, nutrūkstamas, kintantis, šuoliškas, atskiras visumos atžvilgiu.

diskriminãcija: 1. teisių sumažinimas ar atėmimas tam tikrai kategorijai asmenų dėl rasinių požymių: kalbos, religinių ir politinių įsitikinimų, tautinės ar socialinės priklausomybės, gimimo vietos; **2.** vienos valstybės kliudymas kitai, jos organizacijoms, atstovams naudotis savo teisėmis, palaikyti santykius lygiai su kitomis valstybėmis.

diskùsija, kurio nors klausimo, problemos viešas aptarimas, svarstymas; ginčas.

diskvalifikúoti: 1. paskelbti ką nors nesugebant eiti tam tikras pareigas arba dirbti tam tikrą darbą; **2.** atimti teisę dalyvauti sport. varžybose už varžybų taisyklių bei moralės ar etikos normų pažeidimą.

Disnẽjus (Disney), Voltas (1901–1966), amerik. animacinių filmų kūrėjas, karikatūristas bei reklamos dailininkas. Visame pasaulyje žinomi jo personažai — peliukas Mikis, ančiukas Donaldas, Pinokis ir kt. Pav.

V. Disnėjus

disonánsas: 1. nedarnus skambesys; **2.** nesiderinantis muzikinių garsų sąskambis.

displẽjus, monitorius, vaizduoklis, įrenginys tekstinei ar grafinei informacijai rodyti.

disponúoti: 1. laikinai arba visiškai atiduoti ar perduoti savo turtą kitam asmeniui; **2.** tvarkyti savo nuožiūra, valdyti.

Peliukas Mikis

dispozìcija: 1. struktūrinė teisės normos dalis, nustatanti tam tikrą elgesio taisyklę; **2.** kieno nors valdžia, teisė savarankiškai tvarkyti, valdyti.

dìsputas, viešas mokslo, meno, literatūros klausimų svarstymas.

distáncija: 1. atstumas, nuotolis; **2.** geležinkelio ar kelio priežiūros ruožas, tarpas.

distáncinis val̃dymas, → n u o t o l ì n i s v a l̃ d y m a s.

Diskelis

dìstichas, posmas, sudarytas iš dviejų vienodo arba skirtingo metro eilučių.

distiliãcija, mišinių, susidedančių iš dviejų ar daugiau medžiagų (kietų, skystų), perskyrimas juos išgarinant, o paskui garus kondensuojant.

distribùcija, kalbos vienetų (fonemų, morfemų) pasiskirstymas, jų junginiai, leidžiami kurios nors kalbos dėsnių.

distròfija, audinių, organų arba viso organizmo mitybos sutrikimas.

ditirámbas: 1. sen. graikų ekstazinio pobūdžio chorinė šokio daina augalijos ir vyno dievo Dioniso garbei; **2.** ką nors šlovinanti daina ar himnas.

Diùrenmatas (Dürrenmat), Frydrichas (1921–1990), šveicarų rašytojas, netradicinis, mėgstantis satyrą dramaturgas. Išgarsėjo dramomis ("Senos damos vizitas", 1956; "Fizikai", 1962), parašė radijo vaidinimų ("Avarija", 1956), kriminalinių romanų ("Teisėjas ir jo budelis", 1952).

A. Diūreris

Diū̃reris (Dürer), Albrechtas (1471–1528), vok. tapytojas bei grafikas. Tapė religine tematika ("Keturi apaštalai"), ištobulino spaustuvinę grafiką, parašė mokslinį veikalą "Keturios knygos apie žmogaus proporcijas", kuris tapo menotyros vadovu. Pav.

divideñdas, akcinės bendrovės pelno dalis, paskirstoma akcininkams.

divìzija, kariuomenės taktinis junginys, kurį sudaro pulkų, brigadų, įvairių kariuomenės rūšių daliniai bei tarnybos.

P. Domingas

dizáineris, dailininkas konstruktorius, dizaino specialistas.

dyzelìnis varìklis, didelio suspaudimo laipsnio vidaus degimo variklis, kurio cilindre suslėgtas oras arba oro ir dujų mišinys įkaista iki 500–700°C temperatūros ir nuo jo savaime užsiliepsnoja į cilindrą įpurkšti degalai. Dyzeliniams varikliams tinka pigesni už benziną dyzeliniai degalai.

Dýzelis (Diesel), Rudolfas (1858–1913), vok. inžinierius ir išradėjas. Tobulino vidaus degimo variklį, didindamas jo šiluminį naudingumą. 1897 sukūrė → *dyzelinį variklį* (pavadintą jo vardu). Automobiliai su dyzeliniu varikliu gaminami nuo 1936.

dòbermanas, tarnybinių pėdsekių šunų veislė, ilgo siauro kūno, trumpaplaukiai, rudos arba juodos spalvos.

doceñtas, aukštosios mokyklos dėstytojo mokslo vardas.

Domino

dògas, dažniausiai juodos, pilkos arba baltos spalvos, danų dogas — rusvos spalvos.

dogmà: 1. teiginys, be įrodymų ir patikrinimo laikomas privalomas ir neginčijamas; **2.** teol. teiginys, skelbiamas tikintiesiems kaip nediskutuotina ir nekritikuotina tiesa.

Dòilis (Doyle), seras Artūras Konanas (1859–1930), anglų rašytojas, pagarsėjęs detektyviniais apsakymais ir romanais apie Šerloką Holmsą.

dòkas: 1. įrenginys laivams iš vandens iškelti povandeninės dalies apžiūrai, remontui; **2.** dirbtinis uosto baseinas su uždoriu laivams pakrauti, iškrauti per potvynius, atoslūgius.

doktrinà, mokslinės, politinės ar religinės kieno nors pažiūros, jų sistema.

dòleris ($), Australijos, JAV, Kanados ir kai kurių kitų šalių piniginis vienetas. 1 $ = 100 centų.

dolmènas, neolito ir ankstyvojo žalvario amžiaus laidojimo statinys: vertikaliai sustatyti stambūs akmenys arba akmens plokštės, uždengtos viena arba keliomis horizontaliomis plokštėmis. Virš jų supildavo pilkapį.

dolomìtas: 1. karbonatų klasės mineralas ($CaMg(CO_3)_2$); **2.** nuosėdinė uoliena, susidariusi iš dolomito mineralo, naudojama kaip statybinė medžiaga.

domestikãcija, laukinių gyvulių ir paukščių prijaukinimas.

dominãvimas, viešpatavimas, vienvaldystė, nustelbimas.

Domiñgas (Domingo), Plasidas (g. 1941), isp. operos solistas, vienas geriausių šių laikų tenorų. Nuo 1987 vadovauja Los Andželo operai. Pav.

domìnija, autonominė riboto suverenumo valst., įėjusi į Britanijos imperijos sudėtį ir pripažinusi jos karalių valstybės vadovu. Pirmoji Δ buvo Kanada (1867). Nuo 1947 dauguma buvusių Britanijos Δ kartu su metropolija sudaro Britų sandraugą.

dominikõnai, katalikų vienuolių ordinas, įkurtas 1215 Prancūzijoje ispanų vienuolio Domininko Gusmano kovai su eretikais albigiečiais.

dominò: 1. maskarado kostiumas ar kaukė; **2.** katalikų vienuolių apsiaustas su gobtuvu; **3.** 28 arba 36 lentelių, kuriose pažymėtos nuo 1 iki 6 akučių, lošimas. Pav.

domkrãtas, → k ė l ì k l i s.

dòn, itališkas, ispaniškas ir portugališkas pagarbus kreipimasis į vyrą.

donà, itališkas ir portugališkas pagarbus kreipimasis į moterį.

dònja, ispaniškas pagarbus kreipimasis į moterį.

donkichòtas, taurus, drąsus, dėl aukštų idealų kovojantis, tačiau nesuvokiantis realybės ir dažnai nukenčiantis svajotojas (aukštas, lieso kūno sudėjimo). Pagal isp. rašytojo M. de Servanteso romano "Don Kichotas iš La Mančos" herojaus vardą.

dònoras, žmogus, duodantis perpilti kitam žmogui kraujo, transplantuoti audinių ar organų.

donžuãnas, lengvabūdis, bet patrauklus moterų suvedžiotojas. Pagal viduramžių isp. legendų herojaus Don Žuano vardą.

dòpingas, vaistiniai preparatai, laikinai stimuliuojantys arba slopinantys organizmo fizinę bei psichinę veiklą.

Dòpleris (Doppler), Kristianas (1803–1853), austrų matematikas ir fizikas. 1842 paskelbė savo stebėjimų rezultatus — kaip pasislenka spalvos judančių žvaigždžių spektre: artėjančių žvaigždžių šviesa pasislenka mėlynos spalvos link, o tolstančių — raudonos.

dorénai, gr. gentis, mokslininkų nuomone, atkeliavusi į Graikiją iš Dalmacijos apie 1100 pr. Kr. Buvo žemdirbiai ir gyvulių augintojai.

dorýbė, gera žmogaus būdo savybė. Pagal → Platoną Δ reiškia sielos tinkamumas jai priderančiai veiklai, išmintis, šaunumas, saiko ir teisingumo jausmas.

DOS (angl. *Disc Operating System*), diskinė operacinė sistema, valdanti kompiuterio dalių darbą, padedanti vartotojui palaikyti su jomis ryšį. Δ organizuoja dialogą su vartotoju, kontroliuoja įvedamą ir išvedamą informaciją, palaiko naudojamą programinę įrangą, viena seniausių operacinių sistemų asmeniniuose kompiuteriuose.

dosjẽ, su kokiu nors asmeniu ar įvykiu susijusios medžiagos ar dokumentų rinkinys; aplankas su šia medžiaga.

dotãcija, valst. lėšos, skiriamos įmonėms ar organizacijoms, vietiniams biudžetams, kad jie galėtų padengti išlaidas, kurios viršija pajamas.

Dostojèvskis (Dostojevskij), Fiodoras (1821–1881), rusų rašytojas. Savo protėvius kildino iš Lietuvos. Vargšų ligoninės gydytojo sūnus. Baigė Peterburgo karo inžinerijos mokyklą. Metus padirbėjęs Inžinerijos departamente braižytoju, gyveno iš literatūrinio darbo. Už revoliucinę veiklą buvo suimtas ir nuteistas mirti, bet prieš egzekuciją bausmė pakeista 4 metų katorga ir tarnyba eiliniu kariuomenėje. Po tremties su savo broliu Michailu Δ leido slavofiliškos krypties žurnalus "Vremia" ir "Epocha", dažnai važinėdavo į Vakarų Europą. Grožiniuose kūriniuose ir publicistiniuose veikaluose propagavo Rusijos luomų susivienijimą, moralinį žmogaus tobulėjimą, asmenybės aukojimąsi visų labui. Redagavo provyriausybinį žurnalą "Graždanin", leido mėnesinį leidinį "Dnevnik pisatelia". Pirmasis romanas — "Vargšai žmonės". Parašė apysakas "Antrininkas", "Baltosios naktys" ir kt. Žymiausi Δ romanai yra "Nusikaltimas ir bausmė", "Idiotas", "Velniai", "Jaunuolis", "Broliai Karamazovai". Δ kūryba turėjo didelę įtaką rusų ir pasaulinei literatūrai. Pav.

F. Dostojevskis

Dóvydas (David), (XI a. pr. Kr.–965 pr. Kr.), Izraelio ir Judėjos karalius, kilęs iš judėjų genties. Jeruzalę pavertė savo valstybės politinio bei religinio gyvenimo centru. Pavergė kaimynines valstybes ir sukūrė didelę imperiją, kuri ėmė irti dar jam gyvam esant. Manoma, kad Δ — Senojo Testamento psalmių autorius.

Dóvydo žvaigždẽ, šešiakampė žvaigždė, sudaryta iš dviejų vienas ant kito uždėtų trikampių, randama judaizmo, krikščionių bei islamo religijose. Ugnies ir vandens, oro ir žemės jungties simbolis. Žydų tikėjimo simbolis ir nacionalinė Izraelio valstybės emblema. Pav.

Dovydo žvaigždė

dozãtorius, įrenginys, automatiškai atmatuojantis skysčio arba birios medžiagos reikiamą masę arba tūrį.

dòzė, tiksliai išmatuotas kam nors skiriamas ar tenkantis medžiagos, spinduliavimo, vaistų kiekis.

drakònas, fantastiška sparnuota, ugnimi alsuojanti mitologinė pabaisa. Kinijoje ir Japonijoje drakonas buvo laikomas vandens dievaičiu, didinusiu derlingumą. Krikščioniškoje mitologijoje — piktoji dvasia.

dramà: 1. viena iš trijų pagrindinių liter. rūšių — kūrinys, kuriame vaizduojamieji įvykiai ar reiškiniai atsiskleidžia per veikėjų

kalbą ir kuris skiriamas vaidinti teatre; **2.** asmenį ar asmenų grupę ištinkanti skaudi nelaimė, sukrečiantis įvykis.

dramatùrgija: 1. kurio nors rašytojo, tautos, epochos dramos kūrinių visuma; **2.** dramos kūrimo teorija, principai, būdai.

Dramblys

drambliaĩ, straublinių būrio žinduoliai. Dėl didžiulių ilčių, plačiausių ausų ir galingų straublių Δ yra didingiausi Žemės gyvūnai. Dvi rūšys: indiškieji ir afrikiniai Δ. Indiškasis Δ paplitęs Indijoje, Šri Lankoje, Sumatroje, Indokinijoje. Afrikinis Δ paplitęs Afrikoje. Afrikiniai Δ šiek tiek didesni už indiškuosius, su daug didesnėmis ausimis. Stambus afrikinis Δ patinas būna apie 4 m aukščio, svoris iki 4500 kg. Gyvena 70 metų. Dramblio straublys, kuriuo jis gali pasiekti medžių šakas, ten ieškodamas maisto, yra iki žemės. Straublys labai jautrus kaip lytėjimo ir uoslės organas. Indiškųjų Δ likę nedaug. Jų pateles gaudo ir laiko nelaisvėje. Indiški Δ išpuošti dalyvauja įvairiose procesijose bei ceremonijose. Afrikiniai Δ medžiojami dėl dramblio kaulo, todėl dabar jie įtraukti į oficialų nykstančių rūšių sąrašą. Dramblių šeimai priklausė ir išnykęs mamutas. Pav.

Dramblio kaulas

dram̃blio káulas, dramblio ilgųjų priekinių dantų dentinas. Gelsvai balta arba visai balta kieta ir stangri medžiaga, kurią lengva mechaniškai apdoroti. Iš jo jau nuo senų laikų daromi meniški raižiniai bei papuošalai. Vertingiausias yra afrikinio Δ. Pav.

drapiruõtė: 1. dailės kūrinyje vaizduojami klostyti drabužiai ir audiniai; **2.** klostyta dekoratyvinė užuolaida.

drãstiškas: 1. šiurkštus, netinkamas, įžeidžiantis elgesys; **2.** stipriai ir greitai veikiantis.

Dromedarai

draudìmas, įstatymo arba sutarties pagrindu kilęs teisinis santykis, kurio turinį sudaro tam tikrų įvykių sukeltos materialinės žalos likvidavimas. Tam tikslui iš draudėjų įnašų sudaromas piniginis rezervas, kuriuo disponuoja jo formuotojas — draudikas, asmuo ar įstaiga, įsipareigojanti atlyginti draudėjui patirtus nuostolius pagal draudimo sutartį.

draustìnis, plotas, kuriame saugomi vertingi gamtos ar istorijos objektai.

drėgmе́matis, prietaisas drėgnumui matuoti.

dreĩfas: 1. plaukiančio laivo nukrypimas nuo kurso dėl vėjo ar srovių; **2.** laivo plaukimas dėl vėjo ir srovių, kai neveikia variklis.

Dreĩkas (Drake), seras Fransis (apie 1540–1596), anglų jūrininkas, antrasis po → Magelano, 1577–1580 apiplaukęs Žemės rutulį. 1585 karalienės Elžbietos paliepimu kovėsi su ispanais. 1588 dalyvavo sunaikinant ispanų armadą. Surengė daug grobikiškų žygių ir padėjo Anglijai tapti jūrų valstybe. Jo vardu pavadintas Dreiko sąsiauris, kuris yra tarp Pietų Amerikos ir Antarktidos.

drėkinamóji žemdirbýstė, žemdirbystė, kai papildomai drėkinama nepakankamai drėgna dirbama žemė sausringo klimato srityje. Drėkinti naudojamos įvairios priemonės ir įrengimai.

dresūrà, gyvūnų mokymas kokių nors veiksmų ar įgūdžių ūkiniams, sporto, cirko ar kitiems tikslams.

drìblingas, → k ã m u o l i o v ã r y m a s k r e p š ì n y j e.

dríežas, didžiausia roplių grupė, kurioje yra apie 3700 rūšių. Patys didžiausi Δ — Komodo varanai, mažiausi — Madagaskaro gekonai (2 cm ilgio). Driežams būdinga žvynuota oda, panaši į gyvačių. Driežų patelės deda kiaušinius, kuriuos užkasa į žemę arba paslepia po akmenimis, kol iš jų išsirita jaunikliai.

driežų̃ úodegos, slanksteliai išilgai visos uodegos išdėstyti su tarpeliais, tad uodega lengvai nulūžta. Kai plėšrūnas pagriebia driežą už uodegos, šis sprunka, palikęs uodegą. Nulūžusi uodegos dalis dar keletą minučių tvinkčioja. Praėjus maždaug aštuoniems mėnesiams ji atauga beveik tokia pati.

dromedãras, vienkupris kupranugaris, lengvesnis nei dvikupris. Iš visų pasaulio kupranugarių beveik 14 mln. yra vienkupriai. Dauguma jų — prijaukinti, auginami mėsai. Pav.

drugiaĩ, vabzdžių klasės būrys. Paplitę visame pasaulyje, išskyrus Antarktidą. Kūnas 1–60 mm ilgio, apaugęs plaukeliais ir žvyneliais. Krūtinėje yra 3 poros kojų. Priekiniai sparnai dažniausiai didesni už užpakalinius. Žvynelių pigmentas ir mikrostruktūra lemia spalvą. Formuojasi su visiška metamorfoze. Δ: dieniniai ir nak-

Drėgnìeji pusiáujo (atógrąžų) miškaĩ

Tai miškai, esantys Žemės rutulio pusiaujo klimato juostoje, kur puikios sąlygos vešliems, žaliems atogrąžų miškams tarpti. Jie sudaro apie pusę pasaulio miškų. Šie miškai užima didžiąją dalį Pietų Amerikos, Centrinę Afriką ir Pietryčių Aziją. Čia lyja ištisus metus, bet daugiausia vidurvasarį. Vasaros pabaigoje ir rudens pradžioje būna tropinių ciklonų. Vidutinė temperatūra 25–27°C.

Miškai labai tankūs, juose daugiau augalų ir gyvūnų rūšių nei bet kur kitur Žemėje. Pasaulio atogrąžų miškuose priskaičiuojama apie 450 tūkst. medžių rūšių, taip pat milijonai kitų augalų ir gyvūnų rūšių. Dažniausiai pasitaikantys medžiai: palmės, kaučiukmedžiai, limbos, tikai. Gausu lianų, orchidėjų. Nemaža augalų auga ant medžių, nes žemę pasiekia mažai saulės šviesos. Stiebdamiesi į saulę, medžiai ir krūmai sudaro kelis ardus. Viršutinį medžių ardą sudaro pavieniai šviesamėgiai medžiai. Jie gali būti nuo 40 iki 60 m aukščio. Daugelis stambiausių medžių turi lentines arba ramstines šaknis, kurios padeda medžiui išsilaikyti, nes tikrosios jo šaknys esti negiliai dirvožemyje. Jų viršūnėse laikosi ereliai ir kiti plėšrieji paukščiai, kurie iš aukštai stebėdami ieško grobio. Po jais yra medžių lapijos ardas, 30–50 m aukštyje nuo žemės ir maždaug 15 m storio. Tai ištisinis sluoksnis, kurį sudaro susipynusios viršutinės medžių šakos su lapais. Čia aptinkama dauguma miško augalų ir nemažai gyvūnų, nes šį sluoksnį pasiekia dar pakankamai daug saulės šviesos. Žemutinis medžių ardas sudarytas iš žemesnių medžių viršūnių. Į jį patenka gerokai mažiau šviesos. Šį ardą pasiekia palmės bei kitų rūšių medžiai, kurie įstengia prasiskverbti aukštyn. Krūmų ardą sudaro krūmai ir žemesni medžiai. Šio ardo augalai labai priklauso nuo juos pasiekiančio šviesos kiekio, kuris prasiskvebia pro aukštesnių medžių viršūnes. Jeigu medžių lapijoje susidaro properša ir daugiau saulės šviesos prasiskverbia žemyn, krūmai ir žolės ima labai sparčiai augti. Arčiausiai žemės yra žolių ardas, kurį sudaro įvairūs žoliniai augalai, dažniausiai paparčiai. Čia gausu vabzdžių bei žinduolių gyvūnų.

Pusiaujo miškuose gausu ir gyvūnų, tačiau vienu metu jų galima pamatyti nedaug. Nemaža gyvena medžiuose, nes ten saugiau. Tai beždžionės, driežai, gyvatės, varlės, įvairiaspalvės papūgos, daugybė kitų paukščių rūšių. Didžiausi šių miškų žemės gyvūnai yra drambliai, žmogbeždžionės, begemotai. Pusiaujo miškų upėse gausu įvairių rūšių žuvų, krokodilų.

Dėl drėgmės ir karšto oro pusiaujo miškuose žmonių labai reta. Čia gyvena seni Afrikos džiunglių gyventojai → pigmėjai ir maždaug prieš 400 metų iš savanų į miškus atsikraustę → bantai. Tai juodaodžiai žmonės. Pietų Amerikos džiunglėse gyvena indėnų gentys. Tačiau kaskart šie žmonės vis labiau stumiami iš gimtųjų žemių. Mažėja vietinių gyventojų kaip ir pačių medžių.

Dėl daugelio vertingų medžių rūšių kasmet iškertami milžiniški šių miškų plotai. Jau dabar yra sunaikinta beveik 50% pasaulio Δ, o jie ir toliau naikinami. Svarbi jų naikinimo priežastis — sparčiai didėjantis gyventojų skaičius Žemėje ir skurdas bei netolygus žemės ūkiui tinkančių dirvožemių pasiskirstymas šalyse, kuriose yra atogrąžų miškų. Juos apsaugoti galima tik šalinant jų naikinimo priežastis.

tiniai. Visi Δ yra augalėdžiai ir gyvena ten, kur yra augalų. Kai kurie Δ yra kenkėjai.

druìdai, sen. keltų religijos dvasininkai, kurie dar atlikdavo ir teisėjų funkcijas.

druskà: 1. valgomoji druska, NaCl, neorganinis junginys, vartojamas maistui nuo gedimo apsaugoti ir kt.; **2.** chem. junginys, kuriame rūgšties vandenilis pakeistas metalu.

druskingùmas, bendras įvairių druskų, ištirpusių 1 kg vandens, kiekis gramais.

druskóžemis, druskinga žemė.

dualìzmas: 1. filos. teorija, materiją ir

dvasią laikanti lygiareikšmiais pasaulio pradais; **2.** dvilypumas, dvejopumas.

dualùs, dvilypis, susidvejinęs.

dùbleris: 1. antrasis to paties vaidmens atlikėjas spektaklyje ar kino filme; **2.** sportininkas, rengiamas pakeisti pagrindinį žaidėją.

dublikãtas, antrasis dokumento egzemplioriaus, kuris atitinka originalą.

dubuõ: 1. apvalus negilus indas valgiams gaminti ir paduoti į stalą; **2.** kaulinis žiedas, esantis liemens apatiniame gale, sudarytas iš 2 dubenkaulių, kryžkaulio ir uodegikaulio.

dùčė, taip buvo tituluojamas Italijos fašistų vadas → B. F. Musolinis.

Dūdmaišis

dū̃dmaišis, muz. odinis maišas, laikomas po pažastimi ir spaudžiamas alkūne, su birbyne ir ūku. Pav.

duètas: 1. muz. kompozicija arba jos dalis dviem atlikėjams; **2.** du muzikantai arba dainininkai.

dùjos, medžiagos agregatinė būsena, pasižyminti tuo, kad molekulių sąveikos energija yra mažesnė už jų kinetinę energiją. Neišlaiko pastovaus tūrio ir formos.

Dūlėjimas

dūlė́jimas, uolienų irimas dėl temperatūros svyravimo, oro, drėgmės ir gyvųjų organizmų poveikio. Pav.

Dulsinė́ja, prasimanytas mylimosios vardas, pagal isp. rašytojo M. de Servanteso romano "Don Kichotas iš La Mančos" herojės — smuklės tarnaitės Aldonsos, "širdies damos" — vardą.

dùmplės: 1. prietaisas orui pūsti į kalvės žaizdrą ar į vargonus; **2.** kai kurių muz. instrumentų dalis.

Dunõjus, antroji pagal ilgį upė Europoje. Ilgis 2850 km. Prasideda Švarcvaldo šlaituose, Vokietijoje, ir įteka į Juodąją jūrą.

dúobagyviai, paprasčiausi daugialąsčiai gyvūnai, kurių kūno ertmė atsiveria burna tarsi duoba. Δ būdingos dvi gyvybinės formos: polipas ir medūza.

Dvyniai

duomenų̃ bãzė, duomenų rinkiniai kompiuteryje, juose informacija laikoma sutvarkyta pagal tam tikrus požymius ir apdorojama duomenų bazių valdymo programomis. Duomenys ir apdorojančios programos dažnai vadinamos duomenų bazių valdymo sistemomis (DBVS).

dúona, maisto produktas, kepama iš raugu ar mielėmis iškeltos tešlos, sumaišytos iš miltų, vandens ir druskos. Miltai dažniausiai ruginiai arba kvietiniai. Kartais dedama salyklo, kmynų, cukraus. Jau prieš 4000 Δ buvo kepama Egipte.

duraliumìnis, lengvas ir stiprus aliuminio lydinys, kuriame yra vario, magnio ir mangano.

Dùrbės mū̃šis, žemaičių kariuomenės mūšis su Livonijos ir Kryžiuočių ordinais bei jų talkininkais, kuris įvyko 1260 07 13 prie Durbės ežero. Žemaičiams vadovavo Treniota ir laimėjo mūšį. Tai buvo didžiausias lietuvių laimėjimas XIII a. karuose su kryžininkais.

dùrpės, drėgmėje be oro susigulėjusios ir apanglėjusios pelkių augalų liekanos, organinės kilmės degioji uoliena.

dùrtuvas, duriamasis ginklas, maunamas ant šautuvo vamzdžio.

dvejetaĩnė sistemà, porinė skaičiavimo sistema, kurios pagrindas yra skaičius 2. Skaičius reiškiamas skaitmenimis 0 ir 1 bei jų vieta — pozicija. Kompiuteriuose skaičiai paprastai vaizduojami keturių bitų grupėmis, o tai reiškia, kad kiekvienas skaičius kompiuterio atmintinėje sudarytas iš 4, 8, 16 ar 32 dvejetainių skaitmenų.

dvìbalsis, grynasis balsinis dvigarsis, ryškiai kintamos artikuliacijos garsas, sudarytas iš dviejų balsinių elementų, pvz., *ai, au, ei, ie, ui, uo.*

dvìgarsis, glaudus dviejų to paties skiemens centro garsų junginys, Δ skirstomi į grynuosius balsinius dvigarsius ir mišriuosius dvigarsius, pvz., *al, am, an, ar, el, em* ir kt.

dvilỹtis, dviejų lyčių, hermafroditas.

dvyniaĩ, individai, išnešioti ir pagimdyti vienos motinos tuo pačiu metu. Pav.

dviplaũtė, Pietų Amerikos žuvis. Dydis 1,25 metro. Gyvena pelkėse, kurios kažkurią metų dalį būna išdžiūvusios. Tuo metu ši žuvis gyvena dumble išsiraustame urve. Δ kvėpuoja atmosferos oru į plaučius panašiais organais. Po smarkaus lietaus Δ vėl palieka savo urvą. Vandenyje kvėpuoja žiaunomis.

dvìratis, lengva dvirãtė transporto priemonė, varoma žmogaus raumenų jėga. Δ prototipų buvo dar Babilonijoje bei Egip-

te. 1801 pirmasis metalinis Δ buvo sukonstruotas Rusijoje, tačiau jis nepaplito. 1817 Vokietijoje buvo sukonstruotas medinis Δ su vairalazde priekiniam ratui. 1884 atsirado metalinis Δ, kurio didelis priekinis ratas buvo sukamas švaistiklinėmis paminomis per grandininę pavarą. Masinė Δ gamyba prasidėjo XIX a. pabaigoje, kai ištobulėjo jų mechanizmas.

dviskil̃čiai augalaĩ, augalai, kurių sėkla turi dvi sėklaskiltes, pvz., *alyvos, rožės, ąžuolai, petražolės, morkos ir pan.*

dvispar̃niai, vabzdžių klasė. Paplitę beveik visame pasaulyje. Yra apie 80 tūkst. rūšių. Daugelis jų platina žmogaus bei gyvūnų ligas ir parazitus, pvz., *maliariniai uodai.*

dvitãktis varìklis, vidaus degimo variklis, kuriame darbo ciklas įvyksta per vieną alkūninio veleno apsisukimą.

dzenbudìzmas, budizmo kryptis, labiausiai paplitusi Japonijoje. Δ atsirado Kinijoje VI a., kai budistų vienuolis Bodidorma atkeliavo į Kiniją. Čia paplito *čan* (kinų k. reiškia — meditacija) sekta. XII a. ji persikėlė į Japoniją ir naujoji religija įsitvirtino *dzen* vardu. Jos esmė ta, kad kiekvienas žmogus turi atrasti tiesą gilindamasis į save patį ir savyje atrasdamas "Budos prigimtį". Svarbiausiu dalyku laikoma meditacija. Japonų menai ir ritualai (dziudo imtynės, arbatos ceremonija, ikebanos menas, peizažų tapyba, kaligrafija, šaudymas iš lanko, fechtavimasis), tai *dzen* dvasios apraiška ir religinė prasmė.

Dzèusas, sen. graikų vyriausias dievas. Homero aprašytas kaip "dievų ir žmonių" valdovas, kurio kulto centrai buvo → Olimpijoje ir Dodonoje.

dziudò, nacionalinės japonų imtynės. Tai "lankstus" kovos būdas. Priešininkai įvertinami pagal metimo ir sulaikymo veiksmų atlikimą. Sportininkai vilki baltą palaidinę ir kelnes. Liemuo sujuosiamas spalvotu diržu, parodančiu meistriškumo pakopą. Imtynės gali tęstis iki 20 min.

Dzūkijà, Aukštaitijos dalis, apimanti vakarų dzūkų tarmės plotą Lietuvos pietuose, abipus Nemuno vidurupio. Tai Alytaus, Lazdijų, Trakų, Varėnos, iš dalies Šalčininkų rajonai. Δ pavadinimas atsirado XIX a. lietuvių literatūroje. XIII a. maždaug toje vietoje buvo Dainavos žemė. Δ gyvenantys dzūkai — tai aukštaičiai, tariantys afrikatas "c", "dz" bei jų junginius su priebalsiu "v" vietoj literatūrinės kalbos priebalsių "t", "d" bei jų junginių su priebalsiu "v" (pvz., "**c**iktai", "**c**vinko", "**dz**vylika" vietoj "**t**iktai", "**t**vinko", "**d**vylika").

džáulis (J), (pagal anglų fiziko *Dž. P. Džaulio (Joule)* pavardę), tarptautinės vienetų sistemos (SI) energijos, darbo, šilumos kiekio vienetas.

Džèfersonas (Jefferson), Tomas (1743–1826), JAV prezidentas. Vienas pirmųjų kovotojų dėl nepriklausomybės, vienas svarbiausių Amerikos Nepriklausomybės deklaracijos (1776) autorių. 1801–1809 išrinktas trečiuoju JAV prezidentu. Δ sprendimu buvo įgyta iš Prancūzijos už 15 mln. dolerių Luizianos sritis. Šis pirkinys padvigubino JAV teritoriją. Baigęs prezidento kadenciją, įkūrė Virdžinijos universitetą. Pav.

T. Džefersonas

džiãzas, atsirado XIX a. pabaigoje Naujajame Orleane (JAV), kaip bliuzo, negrų religinių giesmių ir Europos muzikos mišinys. Svarbiausias jo bruožas — improvizacija.

Džidà, Džeda, uostamiestis Saudo Arabijos valst. prie Raudonosios jūros. 1,3 mln. gyv. Garsėja islamo architektūros paminklais.

džihãdas (arab. *djihād* — uolumas), religinis musulmonų karas su kitatikiais. Jį paskelbus kiekvienas tikintysis privalo jame dalyvauti. Žuvusieji laikomi "Alacho kelio" kankiniais.

džìnsai, pirmuosius džinsus pasiuvo amerik. Levis Štrausas XIX a. septintame dešimtmetyje. Tvirtas medvilninis audinys, audžiamas tik Nimo mieste (Prancūzija), idealiai tiko kalnakasiams. Vėliau džinsus ėmė dėvėti darbininkai, geležinkelininkai ir kaubojai.

džìpas, nedidelis bendrosios paskirties visureigis automobilis, dažnai karinis.

džiùnglės, sunkiai prieinami drėgnieji atogrąžų miškai.

džònka, kinų burlaivis su aukštai iškeltu priekiu ir laivagaliu.

Džomolùngma, aukščiausia pasaulio viršukalnė Himalajų kalnuose (8848 m). Per ją eina Nepalo ir Kinijos siena.

Egėjo jūra

Egiptas

E

E, e: 1. raidė, vartojama žymėti priešakinės eilės vidutinio pakilimo atviram ilgam (kirčiuotam) balsiui (*ẽglė, rẽtas*) ir trumpam (kirčiuotam ir nekirčiuotam) balsiui (*mèsti, ežỹs*); **2.** muz. garso *mi* raidinis pavadinimas.

Echnatònas, →Amenchotepas IV.

echolòtas, prietaisas jūros gyliui matuoti ultragarso bangomis.

ECU (angl. *European Currency Unit*), → ekiu.

edelvéisas, liūtpėdė, daugiametė, tankiai plaukuota žolė gelsvais, baltais žiedais, auganti Alpių, Pirėnų, Karpatų kalnuose. Nykstantis, todėl saugomas augalas.

Èdenas, Biblijoje aprašytas rojus, kuriame Dievas apgyvendino pirmuosius žmones Adomą ir Ievą ir iš kurio už nepaklusnumą išvarė.

edìktas: 1. sen. Romoje — imperatoriaus normatyvinis aktas; **2.** valstybės vadovo (monarcho) normatyvinis aktas.

Edìpas, sen. graikų mitologijos personažas, Tebų miesto karalius, sugebėjęs įminti tris pabaisos sfinkso mįsles, kurių iki jo niekas neįminė.

Èdisonas (Edison), Tomas Alva (1847–1931), produktyviausias amerik. inžinierius ir išradėjas. Patobulino telefoną, telegrafą bei fotoaparatą. Išrado anglinį mikrofoną, kaitinamąją elektros lempą su angliniu siūleliu bei kaitinamosios elektrinės lempos sriegį. Sukonstravo pirmąjį generatorių. Vadovavo statant pirmąją pasaulyje Niujorko elektros jėgainę (1882). Sukonstravo kino kamerą.

edukãcija, auklėjimas, lavinimas, švietimas.

Edukãcinė komìsija, valstybinė Žečpospolitos švietimo reikalų įstaiga. Komisija, įkurta Lietuvos-Lenkijos Seimo 1773 vicekanclerio J. Chreptavičiaus pasiūlymu, uždarius Jėzuitų ordiną, iki tol vadovavusį švietimui.

ėduonìs, med. danties kaulo gedimas. Geriausia apsauga nuo Δ — kruopšti dantų priežiūra.

efèktas: 1. didelis įspūdis; **2.** rezultatas; **3.** fiz. reiškinys, poveikis.

EFTA (angl. *European Free Trade Association* — Europinė laisvosios prekybos asociacija), kurią 1959 įkūrė septynios valstybės narės — Airija, Danija, D. Britanija, Norvegija, Portugalija, Švedija ir Šveicarija. 1993 įstojus į ES Austrijai, Suomijai ir Švedijai, ES ir EFTA šalys pasirašė sutartį, pagal kurią sukurta ir 1994 sausį pradėjo galioti Europos ekonominė zona (EEZ).

Egéjo jū̃ra, Viduržemio jūros dalis tarp Graikijos ir Turkijos. Pav.

Egìptas (gr. *Aigyptos*), valst. Šiaurės Afrikoje, abipus Nilo žemupio ir Azijos p. vakaruose (Sinajaus pus.). Plotas 1 001 449 km^2, 56,1 mln. gyv. Sostinė Kairas. Prezidentinė respublika. Senovės Δ valdė faraonai, tas laikotarpis skirstomas į tris svarbiausius periodus: Senąją karalystę (apie 2800 — apie 2250 pr. Kr.), Vidurinę karalystę (apie 2050 — apie 1700 pr. Kr.) ir Naująją karalystę (apie 1580 — apie 1070 pr. Kr.). 332 pr. Kr. Δ užkariavo Aleksandras Makedonietis. 30 pr. Kr. romėnai prijungė Δ prie savo imperijos. Vėliau Δ pavaldumo teisėmis priklausė Romos, Bizantijos imperijoms, arabų kalifams, turkų sultonams, mameliukams. XIX a. viduryje Δ įsigalėjo D. Britanija. Juridiškai Δ nepriklausomybė pripažinta 1922, nors faktiškai Δ tapo nepriklausomas tiktai 6 dešimtmetyje. 97 proc. šalies teritorijos užima atogrąžų dykumos. Gyvenamoji teritorija sudaro vos 3 proc. ploto Nilo slėnyje ir deltoje, oazėse ir pajūryje. Dykumos: Libijos, Arabijos, Nubijos. Klimatas — atogrąžų žemyninis. Vienintelė pastovi upė — Nilas. Gyventojai: arabai, beduinai, nubai, berberai. Dauguma gyventojų musulmonai. Plėtojama tekstilės ir maisto pramonė. Svarbiausia kalnakasybos šaka — naftos gavyba. Gaunamos gamtinės dujos. Gausūs naudingųjų iškasenų ištekliai. Pav.

Egìpto mẽnas, Egipto architektūra ir dailė buvo susijusios su faraonų kultu. Sen. Egipto civilizacija paliko daugybę nuostabių paminklų, šlovinančių jų galią ir turtus. Senojoje karalystėje iškilo garsiosios piramidės ir šventyklos: šešių pakopų Džoserio piramidė Sacharoje bei Cheopso piramidė al Gizoje, Amono Ra šventykla Luksore bei Horo šventykla Adfuje. Išliko daug antkapinių paminklų, pvz., *Tutanchamono kapas al Moluke*. Faraonų kapuose rasta fajanso indų, aukso ir

dramblio kaulo reljefais puoštų baldų, emaliu puoštų papuošalų. Antkapinėse šventyklose iš granito ir medžio buvo statomos faraonų statulos, nes egiptiečiai tikėjo, jog statulose po mirties apsigyvena mirusiųjų sielos, bet kad sielos išgyventų, kūnas turi būti apsaugotas nuo irimo, todėl jie balzamuodavo jį aliejais ir druska, paskui apvyniodavo tvarsčiais, kad kūnas virstų → mumija. Egipte buvo sukurtas raštas → hieroglifai.

ẽglė, plikasėklis pušinių šeimos spygliuotis medis. Yra daugiau nei 20 rūšių. Aukščiausias medis išauga iki 60 m. Dažniausiai paplitusi Europoje ir Lietuvoje — paprastoji Δ. Eglynai Lietuvoje sudaro apie 20% visų miškų.

egocentrìzmas, perdėtas dėmesys sau, savęs laikymas visa ko centru.

egoìzmas, savanaudiškumas, savimeilė, pirmenybės teikimas savo, o ne kitų ar visuomenės reikalams.

egzãminas, mokinių ir studentų žinių patikrinimo būdas.

egzekùcija, kūno bausmės įvykdymas teismo sprendimu.

egzèkvijos, Katalikų bažnyčios laidotuvių maldos bei apeigos.

egzemà, neužkrečiama, dažnai pasikartojanti odos liga, kuriai būdinga niežėjimas, odos paraudimas, pūslelės, šašai.

egzempliõrius, pavyzdys, vienas daiktas iš daugelio tokių pačių daiktų.

egzìlis, prievartinis pasitraukimas iš savo krašto bendruomenės, tremtis.

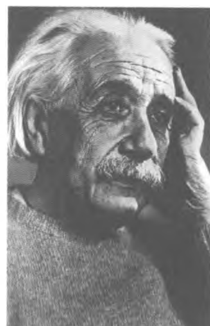
egzistencialìzmas, filos. kryptis, kurios objektas yra asmens egzistencija, jo vieta ir vaidmuo pasaulyje. Žmogus pasimetęs pasaulyje, kuriame nėra tvarkos, jo likimas nepavaldus nei istorijai, nei visuomenei.

egzisteñcija, būtis, buvimas.

egzòdas, išeivija, masinis žmonių kėlimasis gyventi į kitas teritorijas. Δ susijęs su nepalankiomis sąlygomis savo šalyje.

Eifèlis (Eiffel), Giustavas (1832–1923), pranc. inžinierius statybininkas. Suprojektavo Bordo tiltą, Garabi viaduką. Dalyvavo Panamos kanalo statyboje. Svarbiausias jo statinys — 1899 Paryžiuje, Marso lauke, pastatytas 300 m aukščio Eifelio bokštas. Šiandien jo aukštis su antena — 320,78 m. Pav.

Eĩnšteinas (Einstein), Albertas (1879–1955), suformulavo specialiosios reliatyvumo teorijos principus, kurie visiškai pakeitė pažiūras į erdvę ir laiką. Masės bei energijos ekvivalentiškumo dėsnį Δ išreiškė garsiąja formule: $E = mc^2$. 1921 už savo kvantų teorijos veikalus gavo fizikos Nobelio premiją. Dėl žydiškos kilmės patyrė antisemitinių išpuolių. 1932 emigravo į JAV. Pav.

A. Einšteinas

ejakuliãcija, fiziol. sėklos išmetimas iš vyro lyties organo.

ekiù, Europos ekonominės bendrijos šalių atsiskaitymo ir rezervų apskaitos valiutinis vienetas.

eklèktika: 1. skirtingų, nederančių, prieštaringų mokslo, meno teorijų, stilių, sąvokų nekūrybiškas jungimas ir vartojimas; neprincipinga kūryba; **2.** XIX a. pab. — XX a. pr. meno stilius, kuriam būdingas laisvas stilistinių formų jungimas.

eklìptika, didysis dangaus sferos apskritimas, kuriuo per metus juda Saulės centras.

ekològinė nišà, augalo arba gyvūno vieta ekosistemoje ir jo ryšys su kitomis rūšimis.

ekonòmija, taupymas, taupus išteklių ar laiko naudojimas.

ekonòmika: 1. tam tikro laiko gamybinių santykių visuma; **2.** mokslas, tiriantis gamybinius santykius, ūkinį visuomenės gyvenimą.

Ekonòmikos ir̃ sociãlinių reikalų̃ komitètas (ESRK), (angl. *Economic and Social Committee*), įsikūręs Briuselyje. Įkurtas 1958. Atlieka konsultacinį vaidmenį. Komiteto narių — 222. Jie atstovauja trims maždaug vienodo dydžio grupėms: darbdaviams, darbuotojams ir specifinei veiklai.

ekonòminė blokadà, valstybės ar valstybių grupės izoliavimas, kuriuo stengiamasi sutrikdyti jų ekonomiką.

Ekonòminio bendradarbiãvimo ir̃ plėtrõs organizãcija (EBPO), (angl. *Organization for Economic Cooperation and Development, OECD*), tarptautinė ūkinė organizacija, įkurta 1961, apimanti 24 pasaulio valstybes.

ekosistemà, augalų ir gyvūnų bendrijos bei juos supanti aplinka tarpusavyje susiję

Eifelio bokštas

Ekològija

Ekologija yra mokslas, tiriantis organizmų santykius su gyvenamąja aplinka, gyvosios ir negyvosios gamtos sąveiką. Δ tyrinėja, kaip augalai ir gyvūnai (tarp jų ir žmonės) gyvena ir kokį poveikį daro vieni kitiems bei gyvenamajai aplinkai. Žodis "ekologija" sudarytas iš dviejų graikiškų žodžių — *oikos* — namas, buveinė ir *logos* — mokslas. Buveinė arba gyvenamoji aplinka — tai visa juos supanti gyvoji ir negyvoji gamta. Bet kokia nedidelė arba didelė teritorija, kurioje įsikūrusi tam tikra augalų ir gyvūnų bendrija, vadinama buveine. Mūsų pačių gyvenamąją aplinką sudaro visi kūnai ir reiškiniai, su kuriais organizmą sieja tiesioginiai ir netiesioginiai ryšiai. Svarbiausios aplinkos ypatybės beveik visada išlieka tokios pačios, pavyzdžiui, oras, kuriuo mes kvėpuojame, tačiau kai kas nuolat keičiasi.

Viskas, ką žmogus daro aplinkai, po kiek laiko ima veikti patį žmogų ir kitus greta jo, toje pačioje aplinkoje gyvenančius organizmus. Visus gyvuosius organizmus siejantys ryšiai susijungia į vientisą tinklą. Tačiau savo aplinką nuolatos veikia ne tik žmonės — aplinka taip pat juos veikia. Kaip visi gyvieji organizmai, taip ir žmonės yra labai priklausomi nuo aplinkos. Pavyzdžiui, gyvybei Žemėje didžiausią reikšmę turi Saulė, kuri suteikia taip reikalingą gyviesiems organizmams energiją, bei vanduo, be kurio negalėtų egzistuoti gyvybė Žemėje.

Svarbiausios ekologijos žinių taikymo sritys — tai gamtos apsauga, žemės ūkis ir kai kurios pramonės šakos.

medžiagų ir energijos apykaitos ryšiais. Į Žemę galima žiūrėti kaip į vieną didžiulę ekosistemą, kuri sukasi erdvėje.

ekrãnas: 1. tam tikras paviršius ar sluoksnis, kuriame rodomas kino filmas, skaidrės diafilmas; **2.** vamzdžių sistema, išdėstyta pagal garo katilo kūryklos vidines sienas ir sudaranti katilo radiacinį šildomąjį paviršių; **3.** įtaisas, įrenginys kam nors apsaugoti, pridengti, atitverti, sulaikyti, sugerti; **4.** kino menas, repertuaras.

eksceleñcija, aukštų dvasininkų, valstybės pareigūnų garbės titulas kreipiantis.

eksceñtrikas, žmogus su keistenybėmis ir užgaidomis.

ekscèsas, išsišokimas, nesaikingumas, nesusivaldymas, nustatytų ribų peržengimas.

eksčempiònas, buvęs čempionas.

ekshumãcija, lavono iškasimas papildomam tyrimui.

ekskomùnika, bažnytinė bausmė, tikinčiojo pašalinimas iš religinės bendruomenės.

ekskremeñtai, išmatos, mėšlas.

ekskùrsija, kolektyvinis įdomių vietų lankymas pažintiniais tikslais.

ekslìbrisas, meniškas knygos savininko ženklas.

ekspánsija, didžiųjų valstybių ar monopolijų įtakos bei viešpatavimo sferų plėtimas.

ekspatriãcija, išsikėlimas arba iškeldinimas iš tėvynės, dažniausiai netekus pilietybės.

ekspedìcija, organizuota asmenų grupės kelionė mokslo, tyrimo ar kitu reikalu.

eksperimeñtas: 1. bandymas, mėginimas; **2.** dirbtinis reiškinio (jo pakitimų) sukėlimas, norint ištirti reiškinio pobūdį, savybes, ligą, priklausomybę; Δ — vienas pagrindinių mokslinio tyrimo metodų.

ekspèrtas, mokslo, meno ar kitų sričių žinovas.

ekspertìzė, tyrimas, reikalaujantis specialių žinių ir atliekamas tos srities specialistų, žinovų.

eksplòzija, sprogimas, staigus išsiveržimas.

eksponãtas, parodoje ar muziejuje rodomas daiktas.

ekspòrtas, prekių bei kapitalo išvežimas į užsienį ir paslaugų teikimas užsieniui.

ekspozìcija: 1. pagal tam tikrą sistemą atrinkti ir išdėstyti meno kūriniai muzie-

juje arba kitoje specialioje vietoje; **2.** kūrinio fabulos elementas, paaiškinantis veiksmo pradžios ir raidos aplinkybes, motyvuojantis veiksmo priežastis, supažindinantis su veikėjais, jų santykiais iki prasidedant veiksmui; **3.** fotografijoje apšvietimo kiekis, kurį gauna šviesai jautri medžiaga.

ekspozẽ: 1. dokumento, kūrinio turinio trumpas išdėstymas; santrauka; **2.** trumpas pranešimas einamosios politikos klausimais.

ekspresionìzmas (pranc. *expression* — išraiškingumas, išraiška), XX a. pr. susiformavusi stilistinė literatūros bei meno srovė, daugiausia paplitusi Vokietijoje. Δ apraiškų buvo → P. Gogeno, → V. van Gogo, → E. Munko Dž. Eszoro kūriniuose. Δ būdinga deformuotos, schematizuotos formos, laužytos linijos, dramatiški ryškių spalvų kontrastai. Architektūroje Δ būdinga netaisyklingos, aptakios formos, šviesos efektai. Pastatai buvo sudėtingo plano, pasižymėjo unikalumu. Δ apraiškų yra 4 ir 7–9 d-mečių Lietuvos dailėje (A. Gudaičio, A. Samuolio, A. Šaltenio tapyba, P. Augiaus-Augustinavičiaus, V. Petraičio grafika). Literatūroje Δ būdinga maištas prieš dehumanistinę, urbanistinę, technicistinę civilizaciją. Siaubo, protesto, hiperbolizuotų vaizdų, grotesko, erotikos, laisvės, anarchistinės idėjos, šokiruojantys įvykiai, šūksmingas, patetiškas stilius (J. R. Becheris, H. Hesė). Lietuvių Δ rašymo būdą galima vadinti žodiniu fiksavimu (P. Tarulis, J. Savickis, atskiri bruožai "trečiafrontininkų" kūryboje).

ekstãzė, aukščiausio laipsnio susijaudinimas, jausmų pakilumo, džiugesio būsena, kuriai būdingas nekritiškas savęs ar susižavėjimo objekto vertinimas.

èkstazi, narkotinė medžiaga.

ekstèrnas, asmuo, laikantis egzaminus nesimokęs mokykloje.

èkstra, skubus, neatidėliotinas, nepaprastas, geriausias.

ekstra-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, reiškianti: **1.** nepaprastumą, išskirtinumą; **2.** buvimą anapus ko nors.

ekstradìcija, teis. tarptautinės teisės aktas, kuriuo viena valstybė perduoda jos teritorijoje sulaikytą nusikaltėlį tai valstybei, kurioje jis padarė nusikaltimą ir kurios pilietis jis yra arba kuriai nusikaltimu pridarė žalos.

ekstrapoliãcija, mat. funkcijos reikšmių apytikslis nustatymas, remiantis žinomomis reikšmėmis už šių reikšmių srities ribų.

ekstravagántiškas, neįprastas, įmantrus, pasižymintis ekstravagancija.

ekstravèrtas, asmenybės tipas (pagal K. G. Jungą): asmuo, linkęs gyvai reaguoti į aplinką, gebantis greitai užmegzti ryšius su kitais žmonėmis, lengvai reikšti savo jausmus, mintis.

ekstremalùs, kraštutinis, ribinis.

ekstremìzmas, polinkis į kraštutines pažiūras ir priemones, dažniausiai politikoje.

ekumenìzmas, judėjimas, siekiantis visų krikščionių bažnyčių suartėjimo, bendravimo ir susivienijimo, kaip galutinio tikslo, kad būtų atkurta vieninga krikščionybė.

ekvãtorius, → p u s i á u j a s.

ekvilibrìstas, cirko artistas, išlaikantis kūno pusiausvyrą neįprastoje situacijoje (stovėdamas ar judėdamas ant vienos kojos, rankų, galvos).

ekvinòkcija, → l y g i ã d i e n i s.

ekvivaleñtas, lygiavertis, lygiareikšmis, tolygus daiktas; lygmuo, atitikmuo.

elãstikas, tąsūs, tampūs siūlai, iš kurių daromi tampūs trikotažo gaminiai bei audiniai.

elastìngas, tamprus, atgaunantis formą nustojus veikti deformuojančioms medžiagoms.

Èlbė (Labė), upė Vidurio Europoje. Ilgis 1165 km. Prasideda Sudetų kalnuose 1400 m aukštyje. Teka per Čekiją, Vokietiją, įteka į Šiaurės jūrą.

Eldorãdas (isp. *el dorado* — paauksuotasis), šalis, viduramžių isp. konkistadorų nuomone, buvusi dabartinėje Lotynų Amerikoje ir turėjusi daug aukso.

elègija, poezijos žanras — lyrinis eilėraštis, kuriame vyrauja graudulio, liūdesio, susimąstymo nuotaikos. Δ kilusi iš laidotuvių raudų, tačiau ji gali sietis ne tik su mirtimi, bet ir su nelaimėmis — gal meile, išsiskyrimu. Pirmieji lietuvių Δ kūrėjai — A. Vienažindys, P. Vaičaitis.

elektorãtas, visuma rinkėjų, balsuojančių už kurią nors partiją parlamento, prezidento ar vietinės valdžios rinkimuose.

Elektrà, sen. gr. mitų herojė, sukursčiusi savo brolį pakelti ranką prieš motiną ir šitaip žiauriai atkeršyti už tėvą. Δ likimą panaudojo trys didieji Atėnų tragikai — Aischilas, Sofoklis ir Euripidas.

elektrà: 1. visuma reiškinių, susijusių su el. krūvių buvimu, judėjimu bei sąveika, jų kuriamais laukais; **2.** Δ energija, naudojama ūkiniams ir buitiniams reikalams; **3.** Δ energijos teikiama šviesa.

elektròdas, laidininkas, jungiantis laidinę elektrinės grandinės dalį, kurios laidumas yra elektroninis, su nelaidine šios grandinės dalimi, kurios laidumas yra elektroninis arba joninis. Teigiamas Δ vadinamas → anodu, neigiamas → katodu.

elektroencefalogrãfija, galvos smegenų bioelektrinių potencialų užrašas.

elektroenergètika, ūkio sritis, apimanti el. energijos šaltinius, jos gamybą, perdavimą, naudojimą.

elektrokãras, savaeigis krovininis vežimėlis, varomas akumuliatorių baterijos maitinamu el. varikliu.

elektrokardiogramà, specialiu aparatu elektrokardiografu užrašyta širdies ląstelių sukurto suminio elektros lauko potencialo kitimo kreivė.

elektrolìtas, išlydytas ar ištirpintas vandenyje junginys, kuris praleidžia elektros srovę ir suskyla jos veikiamas. Visi joniniai junginiai yra Δ.

elektrolìzė, elektrocheminiai oksidacijos ir redukcijos procesai, kurie vyksta ant elektrodų, elektros srovei tekant per ištirpintą ar išlydytą elektrolitą.

elektromagnètas, feromagnetinė šerdis su apvija stipriems magnetiniams laukams gauti.

elektromagnètinės bañgos, elektromagnetinio lauko virpesiai, sklindantys erdvėje baigtiniu greičiu.

elektromechãnika, mokslas apie el. mašinų ir įrengimų sandarą, veikimą ir naudojimą.

elektromètras, jautrus elektrostatinis elektrinės įtampos ir krūvių matavimo prietaisas. Juo praktiškai neteka el. srovė.

elektromobìlis, elektrinis automobilis, kurį varo akumuliatorių baterijų maitinama elektros pavara. Jis neteršia oro, todėl ateityje toks automobilis turėtų tapti viena populiariausių transporto priemonių.

elektrònas (gr. *elektron* — gintaras): **1.** lengviausia patvari neigiamo krūvio elementarioji dalelė; **2.** senovėje — aukso ir sidabro lydinys.

elektrònika, mokslo ir technikos šaka, tirianti ir praktiškai naudojanti el. krūvininkų judėjimo reiškinius, vykstančius vakuume, dujose, skysčiuose ir kietuosiuose kūnuose.

elektròninė mikroskòpija, elektronikos šaka, elektroniniu mikroskopu tirianti objektus ir atvaizdų susidarymą, elektronams sąveikaujant su medžiaga ir elektromagnetiniais laukais.

elektròninė mùzika, kuriama elektroniniais generatoriais. Jai būdingi savito tembro garsai bei jų deriniai, įvairūs garso efektai, kurių negalima išgauti jokiais kitais muz. instrumentais ar žmogaus balsu.

elèktros generãtorius, elektros energijos šaltinis. Δ mechaninę energiją verčia elektros energija.

elèktros grandìnė, nuolatinė laidų vija, kad aplink galėtų tekėti elektros srovė.

elèktros kėdễ, kėdės pavidalo aparatas mirties bausmei vykdyti aukštos įtampos elektros srove. Nuo 1889 naudojama JAV.

elèktros laĩdininkas, medžiaga, kuri leidžia per ją tekėti elektros srovei. Elektros laidininkai yra jonų turintys metalai, tirpalai ir joninių junginių lydalai.

elèktros lempùtė, šviesos šaltinis. Išrasta XIX a. pab. anglo Dž. Svano ir amerik. T. Edisono.

elèktros srovễ, Δ sukelia kryptingas elektronų judėjimas. Kaitinamąją lemputę sujungus su baterija, Δ nuo vieno baterijos gnybto teka į lemputę jos siūleliu, kuris įkaista ir pradeda švytėti, ir antruoju laidu į kitą baterijos gnybtą. Vos tik grandinė pertraukiama jungikliu, srovė išnyksta, ir lemputė užgęsta.

elektroskòpas, prietaisas kūno įelektrinimui aptikti.

elementãriosios dalẽlės, mažiausios materialiosios dalelės, mikropasaulio struktūros elementai. Sąveikaudamos tarp savęs, su medžiaga ar savaime, vienos virsta kitomis.

elemeñtas: 1. vienodą branduolio krūvį turinčių atomų visuma; **2.** el. srovės šaltinis; **3.** kokios nors sudėtingos visumos sudėtinė dalis.

elemeñtinė anãlizė, organiniuose junginiuose esančių chem. elementų kokybinė ir kiekybinė analizė.

elementòrius, pradinio skaitymo ir rašymo vadovėlis. Pirmieji Δ išleisti Anglijoje XV–XVI a. Pirmasis lietuviškas Δ "Pigus ir trumpas mokslas skaityti ir rašyti" išspausdintas → M. Mažvydo parengtoje pirmoje liet. knygoje 1547.

Elenà, sen. gr. mitologijoje — Dzeuso ir Ledos duktė. Ji buvo Pario pagrobta ir dėl to kilo Trojos karas.

èlfai, sen. germanų mitologijoje — lengvutės dvasios, gyvenančios ore, žemėje ir vandenyje.

eliksỹras: 1. aromatinis alkoholinis užpilas, vartojamas vaistams ir kosmetikai; **2.** stebuklingas gėrimas, kurio ieškojo viduramžių alchemikai, tariamai galintis pailginti žmonių gyvenimą, padėti išlaikyti amžiną jaunystę.

Èlingtonas (Ellington, "Duke", tikr. Edvard Kennedy E.) (1899–1974), amerik. džiazo muzikantas, orkestro vadovas, kompozitorius, pianistas. Jo muzika lėmė džiazo raidą. Nuo 1930 Δ kūrė melancholiško sentimentalaus "mood" stiliaus muziką. Labai praturtino tradicinį džiazą bei svingą. Nuo 1940 pasuko simfoninio stiliaus link. Vėliau rašė muziką filmams bei vertingus bažnytinės muzikos kūrinius. Pav.

èlipsė: 1. geom. plokščia uždara kreivė, kurios kiekvieno taško atstumų nuo dviejų pastovių taškų suma yra pastovi; **2.** lengvai numanomų žodžių praleidimas.

elìtas: 1. visuomenės viršūnė, kuriuo nors atžvilgiu išsiskirianti iš aplinkos; **2.** geriausieji augalai arba gyvuliai, geriausioji grynaveislė sėkla.

elniarãgis paprastàsis, vienas įspūdingiausių vabzdžių dėl savo didelės galvos ir stambių, panašių į elnio ragus žandų — mandibulių. Dideles mandibules turi tik patinai. Patelės mažesnės. Jie kaip elniai kaunasi tarpusavyje dėl patelių. Gyvena miškuose. Nepavojingi, minta medžių sultimis. Kai kurių vabalų ilgis iki 10 cm. Įrašytas į Raudonąją knygą.

Elzãsas, Rytų Prancūzijos ist. sritis. Svarbiausias miestas Strasbūras. Pirmą kartą minimas ist. šaltiniuose VII a., priklausė Frankų valstybei.

Elžbietà I (Elisabeth I) (1522–1603), Anglijos karalienė, Henriko VIII ir Anos Bulin duktė. Dėl tėvų skyrybų katalikai laikė ją nesantuokine, todėl ji neturėjo teisės paveldėti sostą. Tačiau po Marijos I mirties (1558) parlamentas ją paskelbė karaliene. Δ labai padidino valstybės politinę bei ekonominę galią (1588 Anglija sunaikino ispanų "Nenugalimąją armadą"), kovojo už protestantizmo įvedimą Europoje (Δ įkalino ir nuteisė mirti katalikų opozicijos lyderę → Mariją Stiuart). Jos valdymo laikotarpiu suklestėjo valstybės ekonomika ir kultūra (→ V. Šekspyras). Pav.

Elžbietà II (Elisabeth II) (g. 1926), D. Britanijos ir Šiaurės Airijos karalienė nuo 1952. Ji neatlieka jokių valstybės valdymo pareigų. Jos sosto paveldėtojas → princas Čarlzas. Pav.

emãlis, kieta, stikliška, spalvota lydi masė, kuria dengiami metalo dirbiniai. Δ apsaugo dirbinį nuo išorės poveikių ir puošia jį. Pradėtas vartoti I t-metyje pr. Kr. sen. Egipte. Δ puošiami ir keramikos bei stiklo dirbiniai.

emaliãvimas, metalo dirbinių dekoravimas emaliu. Taip puošiami aukso, sidabro, vario juvelyriniai dirbiniai. Δ dekoruojami buitiniai ir liturginiai reikmenys, sienų apdailos elementai ir kt.

emancipãcija, atsikratymas prietarų, pasenusių ar konservatyvių pažiūrų, lygiateisiškumo įgijimas, pvz., *moterų* Δ.

embárgas: 1. valst. valdžios draudimas įvežti į kurią nors šalį arba išvežti iš kurios nors šalies prekes, auksą, vertybinius popierius; **2.** svetimos šalies krovininių laivų sulaikymas uoste arba teritoriniuose vandenyse.

emblemà, sutartinis ženklas, simboliškai reiškiantis kokią nors sąvoką arba idėją.

embòlija, kraujagyslės užsikimšimas, kraujyje cirkuliuojančiomis dalelėmis, vadinamomis embolais. Δ gali sukelti širdies infarktą.

embriològija, biologijos šaka apie gemalo formavimąsi.

embriònas, → g ẽ m a l a s.

emigrãcija, žmonių persikėlimas iš tėvynės į kitas šalis nuolat gyventi. Persikėlimo priežastys gali būti ekonominės, politinės, socialinės, religinės.

Elžbieta I

Elžbieta II

Elingtonas

emigrántas, išeivis, asmuo, išsikėlęs gyventi į kitą šalį.

emyrãtas, Azijos ir Afrikos musulmonų šalyse Emyro valdoma valstybė ar valda, pvz., *Jungtiniai Arabų Emyratai.*

emìsija: 1. pinigų bei vertybinių popierių išleidimas į apyvartą; **2.** elektromagnetinių bangų ar materialių dalelių spinduliavimas.

emiteñtas, įstaiga, atliekanti emisiją.

emòcija: 1. dvasinė būsena, kurią sukelia pusiausvyros santykiuose su aplinka sutrikimas; **2.** stipraus jausmo išgyvenimas.

empìrija, žmonių patyrimas, išorinio pasaulio suvokimas ir pažinimas jutimo organais, stebėjimas natūraliomis sąlygomis.

empirìzmas, gnoseologinė koncepcija, pagal kurią jutiminis patyrimas esąs vienintelis žinių šaltinis.

F. Engelsas

emporà, viršutinė bažnyčios, pilies arba rūmų interjero dalis. Būna atvira arba uždara, vieno ar kelių aukštų. Ją remia kolonos, dengia skliautai, atitveria turėklai. Atsirado ankstyvosios krikščionybės metais, paplito romaninėje ir gotikinėje Vakarų Europos kulto architektūroje.

èmu, Australijos stručių rūšis (gyv. Australijos, Naujosios Gvinėjos stepėse ir dykumose), 2 m aukščio gyvūnas. Pav.

Emu

emùlsija, dispersinė sistema, susidedanti iš 2 nesimaišančių skysčių, kurių vienas pasiskirstęs kitame smulkiais lašeliais.

encìklika, (gr. *enkyklios* — apskritas), popiežiaus aplinkraštis moralės ir socialinės politikos klausimais, turintis pastovią tradicinę įžangą ir tokią pat pabaigą, adresuojama vieno ar kelių kraštų tikintiems katalikams. Pirma Δ laikoma Benedikto XIV "Ubi primum" (1740).

enciklopèdija, mokslinis informacinis leidinys, kuriame žinių santrauka išdėstyta abėcėlės arba temų tvarka. Pirmaisiais enciklopedinio pobūdžio veikalais laikomi antikos mokslininkų Demokrito, Aristotelio ir kt. darbai. 1622–1722 Kinijoje išleista viena didžiausių pasaulio Δ, — "Senųjų ir naujųjų laikų lentelių ir knygų pilnas rinkinys". 1751–1780 išėjo prancūzų enciklopedistų parengti "Enciklopedija, arba Aiškinamasis mokslų, menų ir amatų žodynas" (35 t.) . Šios Δ idėjos bei sudarymo principai turėjo didžiulę įtaką daugeliui vėlesnių Europos Δ, pirmiausia anglų "Encyclopaedia Britannica", kuri leidžiama ir dabar.

endogenèzė, psichinių reiškinių, procesų atsiradimas dėl vidinių veiksnių poveikio.

endokrinològija, mokslas apie belatakes (endokrinines) liaukas ir jų gaminamus hormonus.

endoskòpas, vamzdelio pavidalo prietaisas su optine sistema ir šviesos šaltiniu žmogaus arba gyvulio kūno ir organų ertmėms tirti, pvz., *skrandžiui, šlapimo pūslei.*

Enė̃jas, antikos mitų personažas, Afroditės ir trojiečio Anchiso sūnus. Trojos karo didvyris.

enèrgija: 1. fizik. materijos judėjimo matas, pagal judėjimo formas Δ skirstoma į kinetinę Δ, šiluminę Δ, elektros Δ ir t.t.; **2.** veiklumas, ryžtingumas, galėjimas dirbti.

Eñgelsas (Engels), Frydrichas (1820–1895), vok. socialistas, politinis veikėjas bei filosofas. Kartu su → K. Marksu laikomas mokslinio socializmo kūrėju. Komunistų partijos prašymu, kartu su Marksu parašė "Komunistų partijos manifestą" (1848). Padėjo Marksui rašyti svarbiausiąjį veikalą "Kapitalas". Po jo mirties išleido II ir III "Kapitalo" tomus. Pav.

enkáustika, tapyba vaško dažais. Δ labai patvari, jos spalvos ir faktūra ilgai nekinta nuo drėgmės ir šviesos.

entomofãgas, kenkėjus vabzdžius naikinantis vabzdys.

entuziãzmas, didelis dvasios pakilimas, įkvėpimas, užsidegimas.

enzìmai, → f e r m e ñ t a i.

èpas: 1. viena iš trijų pagrindinių grožinės literatūros rūšių — epas, lyrika, drama; pasakojamoji, įvykius aprašanti eiliuota ir prozinė literatūra (senoviniai epai, poemos, romanai ir kt.); **2.** didelis, dažniausiai eiliuotas istorinis arba mitologinis kūrinys, išaukštinantis tautos didvyrį, pvz., *Homero "Iliada"* ir *"Odisėja"*.

epi-, tarptautinių žodžių priešdėlis, reiškiantis buvimą ant, virš, šalia ko nors.

epiceñtras, reiškinio, vykstančio virš Žemės paviršiaus ar po juo, centro projekcija į Žemės paviršių, pvz., *Žemės drebėjimo Δ, branduolinio sprogimo Δ.*

epidèmija, didelis užkrečiamosios ligos išplitimas.

epifìtai, augalai, augantys ant kitų augalų šakų ir stiebų, bet neparazituojantys jų.

epigramà, trumpas sąmojingas, dažnai satyrinio pobūdžio eiliuotas kūrinys, pajuokiantis žmogaus ydas.

epilèpsija, → n ú o m a r i s.

epilògas, baigiamoji epinio ar draminio lit. kūrinio dalis, kurioje informuojama apie tolesnį veikėjų likimą, ateities įvykius.

episkòpas, projekcinis aparatas neskaidriems atvaizdams (paveikslams, tekstams, nuotraukoms ir pan.) rodyti.

epitãfija, trumpas antkapinio paminklo įrašas.

epizòdas, atsitikimas, trumpalaikis, mažareikšmis įvykis.

epochà: 1. gamtos, visuomenės raidos laikotarpis, turintis kokių nors būdingų bruožų; **2.** istorijoje — laikotarpis, turintis kokių nors žymių įvykių ar asmenų.

èpsilon, penktoji graikų abėcėlės raidė — E ε.

erà: 1. metų skaičiavimo sistema (pvz., mūsų Δ skaičiuojama nuo Kristaus gimimo); **2.** ilgas istor. laikotarpis, kuris savo įvykiais iš esmės skiriasi nuo ankstesnio visuomenės raidos laikotarpio; **3.** Žemės ir organinio pasaulio raidos laikotarpis, per kurį susiklostė geologinės grupės uolienos.

Erãto, viena iš devynių gr. mitologijos mūzų, erotinės lyrikos globėja.

erãtinis, toli nuneštas, nuklydęs, pvz., *toli nunešti ledyno rieduliai, susidarę iš uolienų.*

Erãzmas Roterdamiẽtis (Erasmus Roterdamus, tikr. Gerhard Gerhards), (apie 1466–1536), olandų teologas bei humanistas. Griežtai kritikavo Bažnyčios ydas, teigė, kad būtina ją reformuoti. Pamatęs, kad → M.Liuterio reformos veda į neišsprendžiamą konfliktą su Bažnyčia, nusigręžė nuo jo. Pav.

erdvẽ: 1. neribota visata; **2.** ribota 3 matmenų tuštuma; **3.** viena pagrindinių materijos būties formų, kuriai būdingi tįsumas, struktūra, elementų sambūvis ir sąveika.

erèkcija, vyro varpos sustandėjimas, susijęs su kavernų užsipildymu krauju dėl erotinio susijaudinimo.

erẽlis, vanagų šeimos paukščių gentis. Paplitęs Europoje, Azijoje, Afrikoje, Š. Amerikoje. Didžiausias yra kilnusis Δ. Alpių kalnuose Europoje paplitęs karališkasis Δ. Lietuvoje dažniausiai aptinkamas mažasis Δ rėksnys. Pav.

erẽlis žuviniñkas, suopio dydžio erelis, kuris pikiruodamas virš vandens gaudo žuvis maistui.

ergo (lot.), taigi, vadinasi.

ergonòmika, mokslas, tiriantis žmogaus psichofiziologines galimybes bei ribas darbo procese, tausojant žmogaus sveikatą, rūpinantis jo darbo našumu bei saugumu.

Èrhardas (Erhard), Liudvigas (1897–1977), vok. politikas. Būdamas Vokietijos ekonomikos ministru (1949–1963) sukūrė socialinės rinkos ekonomikos koncepciją, tapo "ekonominio stebuklo tėvu", buvo K. Adenauerio šalininkas. 1963–1966 — federalinis kancleris.

eritrocìtai, raudonieji kraujo kūneliai, lemiantys kraujo spalvą. Tai ovalios arba apvalios, iš abiejų pusių įgaubtos ląstelės, neturinčios branduolio.

érkės, labai smulkūs šeriuoti nariuotakojai, gyvulių ir žmonių parazitai. Jų kūne galima atskirti galvakrūtinę ir pilvelį, turintį 4 poras vaikščiojamųjų kojų. Δ žalingos, tyko aukos ant augalų. Žmogų gali apkrėsti erkiniu encefalitu, niežais, Laimo liga.

erogèninės zònos, jautrios kūno vietos, sukeliančios seksualinį susijaudinimą.

Eròtas, sen. gr. meilės dievas. Karo dievo Arėjo ir meilės bei grožio deivės Afroditės sūnus. Tapatinamas su romėnų Amūru arba Kupidonu.

eròtika, jutiminė meilė, geismas.

eròzija: 1. Žemės paviršiaus ardomoji vandens, vėjo, ledo veikla; **2.** metalo gaminių paviršiaus irimas dėl aplinkos poveikio, kitaip metalų korozija.

eròzinis pavìršius, yrantis Žemės paviršius, kai tekantis vanduo plauna, graužia ir neša tolyn dirvožemį ir uolienas, jas sukloja paviršiuje.

erškẽtai, gėlavandenės kremzlinės žuvys. Paplitusios Šiaurės pusrutulyje. Užauga iki 5–6 m ilgio. Dauguma Δ dalį gyvenimo praleidžia jūroje. Neršia pavasarį. Δ keliauja į upes neršti. Išsiritę jaunikliai pasilieka upėse keletą metų. Jie maitinasi ir auga, kol pasiruošia savo pirmajai ke-

Erelis

Erazmas Roterdamietis

lionei į jūrą, kurioje praleis likusį gyvenimą. Mėsa skani, ypač vertinami ikrai.

erškė̃tiniai, augalų šeima, kuriai priklauso erškėtis, arba laukinė rožė.

erškė̃tis, dygliuotas krūmas aitriomis vitaminingomis (ypač daug vitamino C) uogomis.

erùpcija, lavos, pelenų, ugnies išsiveržimas iš ugnikalnio kraterio.

erùpcinis, susidaręs iš auštančios ir stingstančios magmos (Žemės plutoje) arba lavos (Žemės paviršiuje).

Estija

er̃zacas, nevisavertis pakaitalas.

er̃žilas, veislinis arklys.

ES, santr. → Euròpos Są̃junga.

Eschìlas (Aischylos), (apie 525–456 pr. Kr.), gr. tragedijų autorius, vienas pirmųjų pavertęs sustabarėjusią graikų tragediją išraiškinga drama. Tobulino teatro meną, įvedė antrąjį vaidintoją. Savo mąstymu liko ištikimas archajiškai religijai: jo trilogijos baigdavosi ne didvyrio žūtimi, bet dievų malone ir įvykdytu teisingumu. Parašė apie 90 tragedijų, iš kurių išliko tik 7. Garsiausias Δ veikalas — išlikusi viena trilogijos dalis "Prikaltasis Prometėjas".

esė̃, rašinys arba straipsnis, kuriam būdinga kompozicinis ir stilistinis laisvumas, subjektyvus nagrinėjamo objekto traktavimas.

eseñcija: 1. didelės koncentracijos tirpalas, pvz., *acto* Δ; **2.** lakūs eteriniai aliejai, gaunami iš augalų; **3.** reiškinio esmė.

eskalãcija, stiprinimas, didinimas, plėtojimas, pvz., *tarptautinių konfliktų*.

eskìmai, Arkties tauta, gyvenanti Grenlandijoje, Š. Kanadoje, Aliaskoje, Čiukčių pus. Verčiasi žvejyba ir poliarinių lapių, elnių, ruonių medžiokle.

eskìzas: 1. meno kūrinio metmenys; **2.** piešinys, pagal kurį kas nors kuriama.

Eskulãpas (lot. *Aesculapius*), sen. gr. gydymo dievo Asklepijo lotyniškas vardas. Δ gydė žmones ir prikeldavo gyventi mirusiuosius. Tai nepatiko Dzeusui, ir šis jį nutrenkė žaibu, kad nedrumstų pasaulio tvarkos. Δ atributas — žaltys, apsivijęs apie lazdą, ir vaistų taurė. Δ aukodavo gaidį ir šunį.

esperánto, dirbtinė kalba, kurią sukūrė žydų kilmės Varšuvos gydytojas okulistas savamokslis filologas L. Zamenhofas. 1886—1887 Δ gyveno Veisiejuose. Δ slapyvardžiu išleido Δ kalbos vadovėlį "Tarptautinė kalba" su žodynu. 60% žodžių šaknų paimta iš romanų, 25% — iš germanų ir 10% — iš slavų kalbų.

estètika: 1. mokslas, tiriantis estetines meno savybes, teoriją, meno esmę, ypatumus ir formas; **2.** grožio kriterijų taikymas ir jų laikymasis.

Èstija, valst. prie Baltijos jūros, tarp Suomijos ir Rygos įlankų. Rytuose ribojasi su Rusija, pietuose su Latvija. Plotas 45 100 km² (su salomis), 1,4 mln. gyv. Sostinė Talinas. Parlamentinė respublika. Miškai užima 35 proc. šalies teritorijos. Gausu pelkių. Gyventojai: estai, rusai, ukrainiečiai, baltarusiai, suomiai. Plėtojama tekstilės bei metalo apdirbimo pramonė. Pav.

estuãrija, piltuvo pavidalo gilios ir plačios žiotys. Jos būdingos sritims, kur potvyniai ir atoslūgiai išplauna upių sąnašas arba kur upių žiotys nugrimzdusios ar užlietos jūros.

età (gr.), aštuntoji gr. abėcėlės raidė *H, η*.

et cetera (lot.), ir kita, ir taip toliau, santr. *etc.*

etalònas, geriausias, tobuliausias ko nors pavyzdys, kriterijus.

etãpas: 1. nuotolis, atkarpa, dalis; **2.** kokio nors reiškinio raidos tarpsnis, stadija.

etãtas, normatyviniu dokumentu nustatytas pareigybinis vienetas.

etažèrė, nedidelis baldas, sudarytas iš atvirų lentynų.

eterìnis, lengvai garuojantis, lakus, pvz., *eterinis aliejus*.

èteris: 1. bespalvis, labai lakus, stipraus kvapo skystis; **2.** sen. gr. mitologijoje — viršutinis skaidriausias oro sluoksnis, dievų buveinė; **3.** oro erdvė, kuria sklinda radijo bangos.

ètika, filosofijos mokslo šaka, tirianti moralę ir dorovę.

etikètas: 1. nustatyta elgesio tvarka ir forma tam tikroje aplinkoje — monarchų rūmuose, tarp diplomatų ir t. t.; ceremonialas; **2.** viešoji laikysena, manieros.

etilènas, nesotusis angliavandenilis, bespalvės eterio kvapo dujos.

etimològija, žodžio kilmės ir jo giminystės santykių su kitais tos pačios arba kitų kalbų žodžiais nustatymas.

Etiòpija, valst. Rytų Afrikoje. Plotas 1 221 900 km², 54,63 mln. gyv. Sostinė Adis Abeba. Gyventojai: amharai, tigrajai, somaliai, danakiliai, sachai, bedžai. Δ yra subekvatorinėje juostoje, savanų ir retmiškių zonoje. Maždaug pusę šalies teritorijos užima Δ kalnynas ir Somalio plokščiakalnis. Veisiasi drambliai, antilopės, hipopotamai, raganosiai, šernai, hienos, leopardai. Auginama medvilnė, kavos pupelės. Pav.

etiùdas: 1. nedidelis dailės kūrinys, daromas iš natūros; **2.** muz. pjesė atlikimo technikai lavinti; **3.** improvizacinis pratimas aktoriaus meistriškumui ugdyti.

Etnà, veikiantis vulkanas Italijoje, Sicilijos saloje. Aukščiausias Europoje. Jo aukštis 3340 m.

ètninė grùpė, žmonių bendrija, kurią sieja viena tautybė, religija ir kultūra.

etnogrãfija: 1. mokslas, tiriantis materialinę ir dvasinę tautos kultūrą, tautotyra; **2.** tautos buities, papročių ir kultūros ypatybės.

etnològija, mokslas, tiriantis bendruosius tautų kultūros raidos dėsnius.

etnòsas, istoriškai susiformavusi žmonių bendrija.

etrùskai, VIII–VI a. pr. Kr. Apeninų pusiasalyje gyvenusios tautos pavadinimas. Romėnai juos vadino "tuskais". Gyveno miestų bendruomenėmis. Jų menas darė didelę įtaką romėnų architektūrai ir dailei. Δ raštas dar ne visiškai iššifruotas.

eufemìzmas, švelnesnis, neutralesnis žodis arba posakis, vartojamas vietoj nešvankaus, šiurkštaus arba vulgaraus, pvz., vietoj "dvokia" — "blogai kvepia", vietoj "nužudyti" — "atimti gyvybę".

eufòrija, nenatūraliai pakili nuotaika ar savijauta, kuriai būdinga padidėjęs aktyvumas ir sumažėjusi savikritika.

Eufrãtas, upė Pietvakarių Azijoje. Ilgis 2763 km. Išteka iš Armėnijos kalnyno, teka per Turkiją, Siriją, Iraką. Susiliejęs su Tigru, sudaro Šat al Arabo upę, kuri įteka į Persijos įlanką.

eukalìptas, paplitęs atogrąžų ir paatogrąžio zonose, žaliuojantis aukštas medis arba krūmas. Auga greitai. Jo lapuose yra daug eterinio aliejaus.

Euklìdas (gr. *Euklidēs*), Aleksandrijos matematikas, apie 300 pr. Kr. parašęs nepaprastai aiškų ir suprantamą vadovėlį "Elementai". Laikomas "geometrijos tėvu". Pav.

Eulenšpỹgelis (Eulenspiegel), Tilis (apie 1300–1350), vok. liaudies humoristinių pasakų herojus.

èuras, bendra Europos ekonominės ir pinigų sąjungos (EPS) valiuta, įsigaliojusi nuo 1999 sausio 1 d. 11 ES valstybių. Δ pakeitė iki tol ES valstybėse funkcionavusį ekiu santykiu 1:1. Nuo 2002 sausio 1 d. Δ visiškai įsigaliojo 12 ES valstybių (Airijoje, Austrijoje, Belgijoje, Graikijoje, Ispanijoje, Italijoje, Liuksemburge, Olandijoje, Portugalijoje, Prancūzijoje, Suomijoje, Vokietijoje). Kitose ES šalyse (D. Britanijoje, Švedijoje ir Danijoje) išlieka ta pati nacionalinė valiuta. Nuo 2002 02 01 litas susietas su euru.

Eurãzija, žemynas, apimantis dvi pasaulio dalis — Europą ir Aziją be salų. Plotas 54 mln. km², 3,7 mlrd. gyv.

èureka, džiaugsmo šauksmas ką nors atradus arba sugalvojus. Šį žodį sušuko sen. gr. mokslininkas Archimedas, atradęs pagrindinį hidrostatikos dėsnį.

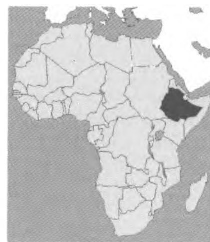
Euridìkė, sen. gr. mitologijoje — miško deivė, nimfa. Dievai leidę jos vyrui poetui Orfėjui po Euridikės mirties parsivesti ją iš požemio karalystės atgal į Žemę, tačiau vesdamas ją Orfėjas negalėjo atsigręžti. Šis neiškentė ir atsigręžė, tad jos neteko.

Euripìdas (*Euripidēs*), (apie 480–406 pr. Kr.), gr. tragedijų kūrėjas, moderniausias iš visų gr. tragedijų autorių. Jis kritikavo dievus ir leido juos teisti žmonėms. Tragedija prarado savo kultinę reikšmę, virto teatru. Jo kūryba buvo įvertinta tik helenizmo laikais. Iš 92 jo dramų išliko tik 19 ("Trojietės", "Ifigenija Tauridėje", "Elektra", "Medėja" ir kt.). Pav.

Európa (gr. *Eurōpē*), sen. gr. mitologijoje — Finikijos karaliaus Agenoro duktė, kurią pamilo Dzeusas.

europìdai, baltoji rasė, viena pirmųjų didžiųjų rasių, paplitusių visame pasaulyje.

europiẽtiškasis fùtbolas, sport. žaidimas, kurio dalyviai kojomis ar galva turi įmušti

Etiopija

Euklidas

Euripidas

Európa

Pasaulio dalis Šiaurės pusrutulyje. Plotas su salomis 10,6 mln. km², daugiau kaip 665 mln. gyv. Δ yra į šiaurę nuo Viduržemio jūros ir ribojasi su Atlanto vandenyno šiaurine dalimi. Δ nuo Afrikos skiria Gibraltaro sąsiauris, nuo Azijos — Bosforo, Dardanelų sąsiauriai, Marmuro jūra. Jos riba Rytuose: Uralo kalnai, Uralo upė, Kaspijos jūros šiaurinė kranto dalis, Kaukazo kalnai, Juodoji, Marmuro, Egėjo jūros. Šiaurėje ji prieina prie ledinio speigiračio. Δ geografinis centras yra Lietuvoje — 25 km į šiaurę nuo Vilniaus.

Δ vyrauja lygumos, kai kurios įsiterpusios tarp kalnų. Didžiausias aukštis Alpėse — Monblanas: 4807 m, ir Rusijos Federacijoje — Elbrusas: 5642 m. Žemiausias taškas yra 28 m žemiau vandenyno lygio (Kaspijos jūros pakrantėje). Vidutinio aukščio kalnai Δ sudaro 3 juostas: 1 j. šiaurėje: Skandinavijos vakaruose, D. Britanijos ir Airijos šiaurėje; 2 j. rytuose: Uralas ir Pauralės aukštuma; 3 j. vakaruose ir viduryje: Ispanijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Vokietijoje, Čekijoje, Slovakijoje, Lenkijoje, Ukrainoje. Alpinės kalnodaros zonoje tebevyksta žemės drebėjimai, yra veikiančių vulkanų. Dauguma Δ upių priklauso Atlanto vandenyno ir jo jūrų baseinams, nedidelė dalis — Arkties vandenyno ir Kaspijos jūros baseinams. Didžiausia Δ upė yra Volga, įtekanti į Kaspijos jūrą. Dunojus, antra pagal dydį Δ upė — svarbiausia vandens magistralė. Ežerai pasiskirstę labai netolygiai. Didžiausias ežeras — Ladoga (plotas 17 700 km²). Klimatas šiaurėje — arktinis ir subarktinis, vakaruose — drėgnas, jūrinis, rytuose — sausringas, žemyninis, pietuose — paatogrąžio ir mediteraninis. Temperatūrų kaita Δ priklauso nuo Atlanto vandenyno. Gamtinės geografinės zonos: arktinių dykumų, tundros, taigos, mišriųjų miškų, plačialapių miškų, stepių, pusdykumių ir dykumų, kietalapių krūmynų ir miškų zonos. Arktinių dykumų salose gausu įvairių graužikų, gyvena jūrų vėpliai, ruoniai, baltieji lokiai. Tundroje gyvena poliarinės lapės, šiaurės elniai, baltieji kiškiai. Gausu įvairių paukščių. Taigoje dar pasitaiko brangiakailių žvėrelių, rudųjų lokių, briedžių, lūšių bei paukščių. Rytų Δ draustiniuose saugomi stumbrai. Stepėse ir pusdykumėse gyvena įvairiausi graužikai ir paukščiai. Viduržemio jūros pakrantėse daug gyvūnų rūšių išnaikinta. Gibraltare dar išlikusios ir gyvena laisvėje beuodegės beždžionės makakos — magotai. Didžiausia Δ kalbų grupė — germanų, antroji — romanų, trečioji pagal dydį — slavų. Dar yra keltų, baltų, finougrų ir tiurkų kalbų grupės. Atskiros kalbos — gr., albanų, čigonų, baskų, armėnų. Labiausiai paplitusi Δ religija — krikščionybė, dar — islamo, judaizmo religijos. Δ plėtojamas žemės ūkis, pramonė, prekyba, transportas. Gausu naudingųjų iškasenų. (Pav. p. 155)

kamuolį į varžovų vartus. Tik vartininkui leidžiama liesti kamuolį rankomis. Žaidžia dvi komandos po 11 narių (1 vartininkas, 10 žaidėjų). Žaidžiama du kėlinius po 45 min. Laimi komanda, pelniusi daugiausia įvarčių. 1904 įkurta → FIFA. Nuo 1930 kas 4 metai rengiamos pasaulio Δ pirmenybės. Lietuvoje pradėtas žaisti 1910. Pirmosios Δ pirmenybės įvyko 1922.

Európos audìto rū́mai, atstovauja mokesčių mokėtojams ir yra įpareigoti tikrinti, ar ES pinigai leidžiami numatytiems tikslams pagal biudžeto taisykles bei nuostatus. Būstinė Liuksemburge.

Európos bendrìjų teisingùmo teĩsmas, posėdžiauja Liuksemburge. Jį sudaro 15 teisėjų ir 9 generaliniai advokatai, bendru valst. narių sutarimu skiriami 6 metų kadencijai. Tai vienintelė institucija, turinti teisę pareikšti nuomonę dėl teisingo sutarčių aiškinimo arba dėl Bendrijos išleistų dokumentų teisėtumo ir aiškinimo, kai to paprašo nacionalinis teismas.

Európos centras, Europos geografinis centras, vietovė Lietuvoje (tarp 25 ir 26 km į šiaurės rytus nuo Vilniaus) prie Girijos ežero ir Bernotų piliakalnio. Tai

1989 nustatė Prancūzijos nacionalinis geografijos institutas, taikydamas naujausius tyrimo metodus.

Európos centr̀inių bánkų sistemà (ECBS) ir **Európos centr̀inis bánkas** (ECB), ECBS sudaro ECB ir ES šalių nacionaliniai centriniai bankai (NCB). ECBS valdo ECB valdymo organai: valdytojų taryba, vykdomoji valdyba, bendroji taryba. Pagrindinės užduotys — įgyvendinti Bendrijos pinigų politiką, atlikti valiutines operacijas, tvarkyti valst. narių oficialiuosius užsienio rezervus ir t. t. ECB yra Frankfurte prie Maino.

Európos ekonòminė bendrijà (EEB), 1957 03 25 Romoje pasirašyta sutartis, kurios tikslas — palaikyti ekonominį augimą, glaudesnę Europos tautų sąjungą, stiprinti taiką, kelti gyvenimo lygį. Ją pasirašė Prancūzija, Vokietija, Italija, Belgija, Liuksemburgas, Olandija. Sutartis įsigaliojo 1958 07 01. Vėliau į EEB įstojo Airija, Danija, D. Britanija, Graikija, Ispanija, Portugalija. Nuo 1993 Δ pavadinta → Europos Sąjunga.

Európos ekonòminio bendradarbiãvimo organizãcija, (angl. *Organization for Economic Cooperation and Development*), įkurta 1948 gilėjant konfliktui tarp Rytų ir Vakarų, siekiant bendromis jėgomis atkurti Europos ekonomiką po Antrojo pasaulinio karo.1957 03 25 Romoje buvo pasirašyta sutartis dėl Europos ekonominės bendrijos ir Europos atominės energijos (Euratom) įkūrimo. Ją pasirašė Prancūzija, Vokietija, Italija, Belgija, Liuksemburgas, Olandija. Sutartis įsigaliojo 1958 07 01. Vėliau į EEB įstojo Airija, Danija, D. Britanija, Graikija, Ispanija, Portugalija.

Európos investìcijų bánkas, ES finansų institucija, teikianti ilgalaikes paskolas kapitalo investicijoms, kuriomis skatinama darni ekonomikos raida bei integracija. Būstinė Liuksemburge.

Európos Komìsija (EK), atstovauja Bendrijos interesams ir nevykdo jokių pavienių valst. narių nurodymų. Δ narių skaičius — 20 (po du iš Prancūzijos, Vokietijos, Italijos, Ispanijos, ir D. Britanijos bei po vieną iš visų kitų valst.). Jie skiriami 5 metų kadencijai. Būstinė Briuselyje.

Európos Parlameñtas (EP), tai demokratinis debatų forumas, vykdantis prižiūrėtojo funkcijas, dalyvaujantis leidžiant teisės aktus. Būstinė Liuksemburge.

Európos Sąjunga (ES), demokratinių Europos valst. sąjunga, įteisinanti vieningą laisvą ekonominį ir politinį bendradarbiavimą, vieningą valiutą. 1991 Mastrichte (Olandija) buvo pasirašyta EEB valstybių vadovų Δ sutartis, numatanti bendrą užsienio saugumo politiką bei vieningą valiutą su bendru centriniu banku. Jos tikslas — skatinti valstybes nares jungtis politiškai ir ekonomiškai. Dvylika žvaigždučių jos vėliavoje reiškia 12 pradžioje buvusių narių. Dabar Δ yra 16 narių.

Európos Sąjungos Institùcijos, Bendrijų sutartyse numatytiems tikslams įgyvendinti buvo sukurtos Europos institucijos: Europos Komisija, Europos Sąjungos Taryba, arba Ministrų Taryba, Europos Parlamentas, Teismas ir Europos Taryba.

Európos Sąjungos Tarýba (EST), pagrindinė sprendimus priimanti institucija, kurią sudaro 15 valst. narių ministrai, atsakingi už atitinkamame susitikime aptariamą politikos sritį: užsienio politiką, žemės ūkį, pramonę ir t. t. Būstinė Briuselyje.

Európos saugùmo ir̃ bendradarbiãvimo konfereñcija (SBE), pagrindinis dokumentas priimtas Helsinkyje 1975 dėl šalių (Sovietų Sąjungos ir Vokietijos) susilaikymo nuo jėgos panaudojimo, žmogaus teisių nepažeidinėjimo. Šalys sutarė įspėti viena kitą iš anksto apie karines pratybas.

Európos Tarýba (ET), organizacija, kuriai priklauso 31 valst., įkurta 1949. Δ veikla pasireiškia visų pirma švietimu ir kultūriniu bendradarbiavimo skatinimu. Ji taip pat atsakinga už Europos Žmogaus Teisių Teismą. Įsikūrusi Strasbūre.

Európos Viršū́nių Tarýba, aukščiausia ES politinė institucija susitinka du kartus per metus. Sprendžia einamuosius tarptautinius klausimus, remdamasi bendrosios užsienio politikos ir saugumo politikos mechanizmu. Kiekviename susitikime kalbą pasako Europos Parlamento pirmininkas.

Európos Žmogaũs Téisių Teĩsmas, Europos Tarybos Teismas Strasbūre.

Evoliùcija

Prieš tūkstančius milijonų metų Žemė buvo tik milžiniškas dujų ir dulkių debesis. Pirmosios gyvybės formos buvo mažos bakterijos, mitusios organinėmis medžiagomis. Nuo to laiko, kai atsirado gyvybė, susiformavo ir išnyko daug gyvų organizmų. Vieni išgyveno labai ilgai, kiti greitai išmirė pasikeitus sąlygoms. Gyvosios gamtos Δ idėja kilo senovėje. Jos šalininkai buvo graikų filosofai → Aristotelis, → Demokritas. Mokslininkai mano, kad visi gyvi padarai yra giminiški ir kad per milijonus metų jie išsirutuliojo iš tų pačių pirmtakų.

Pirmąją Δ teoriją, tik neparemtą faktais, 1809 paskelbė prancūzų tyrinėtojas Ž.B. Lamarkas (1744–1829). Δ patvirtina tai, kad nėra visiškai vienodų dviejų organizmų. Kai kurie gyvūnai arba augalai gali egzistuoti tik turėdami tokius požymius, kurie padeda jiems lengviau išlikti. Pavyzdžiui, gyvūnas gali turėti ilgas kojas, padedančias gelbėtis nuo plėšrūnų, o augalas gali turėti didesnius lapus, padedančius geriau augti ir pavėsyje. Taigi geriau prisitaikę gyvūnai ir augalai išgyvena iš kartos į kartą, o kiti išmiršta. Tokią Δ teoriją pateikė 1859 anglų gamtininkas → Č. Darvinas (1809–1882), iškėlęs mintį, kad per milijonus metų augalų ir gyvūnų rūšys palaipsniui kito, prisitaikydamos prie aplinkos. Svarbiausios Δ jėgos — kintamumo, paveldimumo, gamtinės atrankos. Svarbiausia iš jų — gamtinė atranka. Taigi, Darvino įsitikinimu, pamažu susidarė milijonai įvairiausių augalų ir gyvūnų rūšių. Žmonės buvo įpratę suvokti Δ kaip nuolatinę pažangą, vedančią sudėtingų, vis geriau prisitaikančių būtybių link, kurios aukščiausioje pakopoje yra žmogus. Tačiau daugelį gerai prisitaikiusių rūšių sunaikino katastrofos, o kai kurios paprastos sandaros bakterijos gyvuoja kur kas ilgiau nei žmogus.

Daugybė mirštančių, naikinamų arba jau išnykusių gyvūnų ir augalų rūšių šiandien kelia nerimą. Tai gamtos gyvenimo dalis, tačiau jie nyksta kur kas greičiau, nes žmonės ardo ir naikina jų gyvenamuosius plotus.

Eurotùnelis, → L a m á n š o t ù n e l i s.

eutanãzija, neskausmingas neišgydomo ligonio numarinimas, tačiau tam prieštarauja Bažnyčia.

evakuãcija, gyventojų, įmonių, įstaigų, turto iškraustymas iš pavojingų vietų.

Evangèlijos, Krikščionių bažnyčios pripažinti kanoniškais pasakojimai apie Jėzaus Kristaus gyvenimą ir mokymą.

evangèlikai, daugelis protestantų bažnyčių ir bendruomenių, kurios tikėjimo pagrindu laiko Naujojo Testamento Evangelijas.

Everèstas, → D ž o m o l ù n g m a.

evoliùcijos teòrija, XIX a. Č. Darvinas paskelbė evoliucijos teoriją, kuri buvo priimta kaip geriausiai pagrįsta. Ji teigia, kad evoliucijos varomoji jėga yra natūralioji atranka — išlieka tik tie augalų ir gyvūnų individai, kurie geriausiai prisitaikę prie aplinkos sąlygų.

Ezòpas (gr. *Aisopos*), sen. gr. pasakėtininkas, gyvenęs VI a. pr. Kr.

ezotèrinis, slaptas, neprieinamas, paslaptingas, pvz., *religinės apeigos.*

ẽžeras, natūralus vandens telkinys sausumos paviršiaus įdubime.

ežỹs, nedidelis spygliais apaugęs gyvūnas, paplitęs Europos, Azijos ir Afrikos miškuose, laukuose, stepėse ir dykumose. Užauga iki 27 cm. Ieškodamas maisto šniukštinėja ir pupsi. Užpultas susisuka į kamuoliuką. Žiemą miega.

F

F, f: 1. raidė, vartojama žymėti pučiamajam lūpiniam dusliajam priebalsiui, tariamam kietai (*fãbrikas, fùtbolas*) ir minkštai(*fėja, fìzika*); **2.** muz. garso *fa* pavadinimas; **3.** Farenheito skalės santr. F; **4.** chem. elemento fluoro simbolis, santr. F.

fãbula, lit. siužeto pagrindas — kūrinio įvykių raida; toks įvykių nuoseklumas, kokį rašytojas kūrinyje pateikia; įvykiai gali vykti chronologiniu (laiko) nuoseklumu, gali būti sukeisti vietomis ar nuo-

lat kaitaliojami; Δ gali būti tikroviška ir fantastinė.

facètinės ãkys, vabzdžių regos organai, jas turi dauguma nariuotakojų.

fãchverkas, karkasinis statinys. Padidina sienos ar pertvaros standumą ir atlaiko vėjo apkrovą. Būna metalinis, medinis arba gelžbetoninis. Buvo ypač paplitęs Vakarų Europoje XVI–XVII a.

fagòtas, pučiamasis liežuvėlinis muz. instrumentas, kurio korpusą sudaro iš trijų dalių sunertas ir sudvejintas kūginis vamzdis.

fáilas, → r i n k m e n à.

fajánsas, baltojo molio su tam tikromis priemaišomis skaidriai glazūruoti ždiniai.

fakỹras: 1. klajojantis elgetaujantis musulmonų vienuolis, kitaip vadinamas → dervišu; **2.** Indijoje — klajojantis dresuotojas, žiniuonis, fokusininkas.

fãksas, → t e l e f ã k s a s.

faksimìlė, tiksli originalo kopija, gaunama spaudos ar fotografijos būdu.

fãktas, tikras, nepramanytas įvykis, atsitikimas, reiškinys.

fãktorius: 1. jėga, sukelianti ir veikianti kokį nors reiškinį; veiksnys; **2.** mat. vienas dauginamųjų.

fakultatỹvas, papildoma mokomoji disciplina, neįeinanti į privalomąją programą.

fakultètas, aukštosios mokyklos skyrius, kuriame mokomi vienos ar kelių artimų specialybių studentai.

falánga, sen. graikų ir makedoniečių sunkiai ginkluotų pėstininkų kovinė rikiuotė, sudaryta iš suglaustų 24 ir daugiau eilių. Kariai buvo ginkluoti 5—7 m ilgio ietimis.

fãlas: 1. laivo lynas, virvė burėms, skersiniams, vėliavoms bei signaliniams ženklams pakelti ar nuleisti; **2.** vyro lyties organas, vaisingumo simbolis.

fãnas, → s i r g ã l i u s.

fanãtikas, radikalių įsitikinimų žmogus, nepakenčiantis kitaip įsitikinusių žmonių.

fanatìzmas, aklas prisirišimas prie tam tikro tikėjimo.

fanfarà: 1. pučiamasis muz. instrumentas; **2.** iškilmingas muz. motyvas ar signalas, grojamas fanfara, trimitu, kornetu, valtorna.

fantãzija: 1. svajonė, Δ padeda kurti naujas kombinacijas, nesiremia suvokimais; **2.** improvizacinio pobūdžio muzikos kūrinys.

fantòmas, šmėkla, vaiduoklis.

Faradẽjus (Faraday), Maiklas (1791–1867), anglų fizikas bei chemikas. Svarbiausia jo veiklos sritis buvo elektra. Atrado elektromagnetinę indukciją, sukonstravo pirmąją dinamo mašiną ir tapo šiuolaikinės elektrodinamikos pradininku. 1833 atrado Δ elektrolizės dėsnius. Suformulavo elektrolizės anodo bei katodo sąvokas. Pav.

faraònas, sen. Egipto valdovas.

Fãrenheitas (Fahrenheit), Gabrielis Danielis (1686–1736), vok. fizikas. 1714 pagamino pirmuosius gyvsidabrio termometrus. 1724 sudarė Farenheito temperatūros skalę, kuri naudojama D. Britanijoje ir JAV. Ši skalė nustato vandens užšalimo tašką esant 32°F, o virimo tašką — esant 212°F.

fariziẽjus, Judėjos religinės politinės srovės, raidiškai besilaikančios Mozės įstatymų, šalininkas.

farmãcija, vaistų gaminimo, apdorojimo, laikymo bei davimo mokslas ir praktika, vaistininkystė.

fársas: 1. komiška pjesė, pagrįsta išviršinio komizmo elementais (storžievišku juoku, bufonada); **2.** storžieviški juokai, pokštai, išdaigos.

fãscija (lot. *fasces*), raudonos spalvos odos diržais suraišioti virbų ryšuliai su kirveliu viduryje, kuriuos nešdavo magistratų priekyje einantys liktoriai. Šiuo heraldikos simboliu pasinaudojo italų fašistai. Iš žodžio *fascis* atsirado fašizmas.

fašìzmas, politinė srovė (nacionalistinė, antidemokratinė, antisocialistinė), išreiškianti agresyvių ar reakcingų visuomenės sluoksnių interesus. Jai būdinga valst. valdymas, paremtas vienos partijos diktatūra ir nacionalsocializmu. Susiformavo XX a. pr. Italijoje.

fatãliškas, neišvengiamas, likimo lemtas, nešantis nelaimę.

fatamorganà: 1. atmosferos reiškinys, reta miražo forma; **2.** nereali, neįgyvendinama idėja, įsivaizdavimas.

fáuna, kurios nors šalies ar vietovės istoriškai susiklosčiusi gyvūnų rūšių visuma.

M. Faradėjus

Faraonas

Fáunas, sen. rom. laukų, kalnų ir miškų dievas, piemenų bei kaimenių globėjas.

Fáustas (Faust, tikr. Georg F.), Johanesas (apie 1480–1536), gydytojas, astrologas ir juodosios magijos žinovas. Apie jo stebuklingas galias sklido legendos. Daugelis rašytojų sukūrė apie jį reikšmingų kūrinių (pvz., J. V. Gėtės "Faustas").

favorìtas: 1. aukštesnio asmens mėgstamas, mylimas žmogus; **2.** varžybų dalyvis, turintis daugiausia galimybių laimėti.

fazãnai, vištiniai paukščiai. Ypač paplitę atogrąžų ir paatogrąžių juostose. Δ kilę iš Rytų Azijos. Gyvena miškuose, laukuose, kalnuose, stepėse. Dauguma rūšių medžiojamos, kai kurios veisiamos nelaisvėje. Europoje sutinkamas paprastasis Δ. Uodega ilga. Patinai ryškių spalvų, patelės margai pilkos. Minta sėklomis, vabzdžiais, kirmėlėmis, grūdais.

fãzė: 1. kurio nors reiškinio formos ar būvio kitimo momentas; **2.** ist. proceso laikotarpis; **3.** astr. kurio nors periodinio reiškinio momentas, pvz., Mėnulio Δ; **4.** elektrotechnikoje — viena kintamosios srovės grandinių, sudarančių daugiafazę elektros sistemą.

fazendà, stambus Brazilijos dvaras, plantacija.

Fèbas, sen. gr. dievo Apolono, kaip Saulės šviesos dievo, pravardė.

fechtãvimas, sporto šaka, kai kovoja du sportininkai, stengdamiesi sportinių ginklų dūriais ar kirčiais paliesti vienas kitą. Fechtuojamasi rapyromis, špagomis ir kardais. Dūrius fiksuoja speciali elektros aparatūra, nes kovos takelis yra metalinis. Sportininkai dėvi baltus kostiumus, kaukes ir pirštines. Kaip sporto šaka Δ susiformavo XVIII a. viduryje. Pav.

Fechtavimas

federãcija: 1. kai kelios valstybės ar žemesnio lygio nacionaliniai ar istoriškai susiklostę teritoriniai junginiai yra susivieniję į vieną valstybę; **2.** draugijų ar organizacijų sąjunga.

federãcinė lýga, vienodo pajėgumo komandų ar žaidėjų sportinių varžybų klasė, pvz., *futbolo, ledo ritulio.*

federalìzmas, valstybės santvarka, pagrįsta federacijos pagrindu.

fejervèrkas, spalvotos dekoratyvinės ugnys, gaunamos specialioms raketoms iššovus į orą arba uždegus pirotechninį užtaisą. Δ naudojamas įvairių švenčių progomis.

feljetònas, gyvai ir sąmojingai parašytas aktualus straipsnis, išjuokiantis trūkumus.

feminizãcija, moteriškųjų antrinių lytinių požymių atsiradimas vyro organizme.

feminìzmas, organizuoti moterų judėjimai už lygias teises su vyrais. Skiriamos dvi bangos. Pirmoji banga — tai moterų kova dėl balsavimo teisės visą XIX a. bei XX a. pradžioje. Antroji banga — XX a. septinto dešimtmečio pab., kai moterys suprato, kad įstatymu suteiktos teisės išlaisvino jas tik iš dalies, kai pajuto, kad būtina iš esmės keisti lyčių socialinius santykius, šeimos struktūrą bei kultūros nuostatas.

fènas: 1. šiltas ir sausas vakarų vėjas, pučiantis nuo kalnų; **2.** ventiliatorius su elektriniu kaitinimo elementu plaukams džiovinti.

feñderis, kamštinis, guminis laivo bortų amortizatorius, apsaugantis nuo smūgių į prieplauką ar į kito laivo bortą.

fèniksas: 1. mitinis šventas sen. Egipto paukštis, kuris kas 500 metų atskrisdavo iš Indijos į Heliopolį, į dievo Ra šventyklą. Čia egiptiečiai jį sudegindavo, bet jis atgimdavo vikšru. Išlįsdavo iš pelenų, po 3 dienų vėl virsdavo paukščiu, o po 40 dienų išskrisdavo Indijon; **2.** atgimimo simbolis.

fenomènas, nepaprastas, retas reiškinys ar žmogus.

feodãlas, dvaro (feodo) valdytojas, senjoras, valdantis žemę ir ją dirbančius valstiečius.

feodalìzmas, visuomenės ekonominė formacija, pagrįsta žemės nuosavybe, pasaulio istorijos raidoje einanti po vergovinės arba pirmykštės bendruomeninės visuomenės. Tai politinė valdžia, susieta su žemės valdymu. Karaliai savo vasalams atiduodavo žemės rėžius, vadinamus lenais. Atsilygindami už tą žemę vasalai kovodavo karaliaus pusėje. Vasalai savo žemę, išdalytą į dvarus, atiduodavo smulkesniems didikams, kurie mainais už žemę atidirbdavo dvaro savininkui. Šios visuomenės pagrindas — žemdirbio priklausomybė nuo žemvaldžio. Ryškiausi Δ bruožai buvo Prancūzijoje, Vokietijoje, iš dalies Anglijoje. Δ žlugo per Prancūzijos re-

voliuciją. Lietuvoje Δ galutinai subrendo XVI a. antroje pusėje, įvedus valakų reformą, kuri įtvirtino baudžiavą. Valstietis, tapęs baudžiauninku, netekdavo teisės be žemvaldžio sutikimo išsikelti, turėjo atlikti darbo prievoles (lažą), mokėti mokesčius — duoklę produktais arba pinigais (činšą).

feòdas, paveldima žemės valda, kurią Viduramžių Europos vasalai gaudavo paveldimai iš senjorų už karinę tarnybą ir mokesčius. Vasalai dalį gautos žemės galėdavo perduoti savo vasalams tomis pačiomis sąlygomis. Lietuvoje ji buvo vadinama tėvonija ir atsirado XII a. antroje pusėje.

fermentãcija, organinių junginių skaidymasis, kurį sukelia mikroorganizmų ir aukštesniųjų organizmų audinių fermentai. Mikroorganizmų sukeliama Δ vadinama rūgimu, puvimu.

fermeñtai, arba enzimai, specialiosios baltyminės medžiagos, aptinkamos visuose gyvuosiuose organizmuose ir labai svarbios visoms gyvybiškai reikšmingoms reakcijoms vykti. Δ pagreitina reakcijas, patys likdami nepakitę. Jų yra įvairių rūšių, pvz., *virškinimo* Δ, *kvėpavimo* Δ ir kt.

fèrmeris, specializuoto smulkaus ar vidutinio žemės ūkio savininkas, gaminantis prekes parduoti.

fèsas, vyriška raudono fetro kepuraitė, nupjautinio kūgio pavidalo, su juodu arba mėlynu kutu, nešiojama arabų šalyse.

festivãlis, masinė kultūros šventė, pvz., *kino* Δ, *džiazo* Δ ir kt.

fetìšas, daiktas, tikinčiųjų įsitikinimu, turintis antgamtinių, magiškų savybių.

fiãsko, kūrybinės veiklos nesėkmė, visiškas žlugimas.

FIBA (pranc. *Federation Internationale de Basketbal Amateur*), Tarptautinė krepšinio mėgėjų federacija.

fìbula, sen. puošni sagė drabužiams susegti. Buvo daroma iš žalvario, kaulo, rago, vėliau — iš brangiųjų metalų.

FIDE (pranc. *Federation Internationale des Echecs*), Tarptautinė šachmatų federacija.

fìdelis, styginių rūšies vidurinių amžių ir renesanso muz. instrumentas, smuiko pirmtakas. Viduramžiais trubadūrai dainoms ir šokiams pritardavo Δ. Šis instrumentas turėdavo nuo trijų iki penkių stygų.

FIFA (pranc. *Federation Internationale de Football Association*), Tarptautinė futbolo federacija.

fìgmedis, šilkmedinių šeimos paatogrąžio vaismedis. Auga Viduržemio jūros šalyse, Mažojoje Azijoje, Irane, Indijoje. Dauguma moteriškųjų medžių per metus duoda 2 derlius. Vaisiai turi daug cukraus, vitaminų, karotino, kalcio, geležies. Valgomi švieži ir džiovinti.

fìkcija, nesamas, pramanytas dalykas.

fiksãcija: 1. ko nors įtvirtinimas tam tikroje padėtyje, kad nejudėtų; **2.** tam tikros būsenos, padėties įtvirtinimas, kad nekistų; **3.** registravimas, užrašymas.

fiksatỹvas, bespalvė apsauginė medžiaga, kuria dengiamas dailės kūrinys, nupieštas anglimi, pieštuku ar kita biria medžiaga.

fiksúoti, įtvirtinti, nustatyti.

fiktyvùs, netikras, padirbtas, neatitinkantis tikrovės.

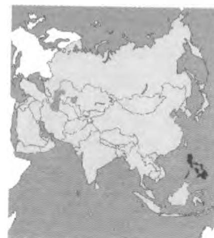
fìkusas, fìkas, šilkmedinių šeimos augalas, paplitęs tropikuose. Yra labai daug rūšių. Daugelis rūšių auginamos kaip vaismedžiai ir pašariniai augalai. Iš kai kurių gaminamas kaučiukas, dervos, vaistai. Kai kurie Δ auginami kaip dekoratyviniai augalai.

filarètai, nelegali anticarinė Vilniaus universiteto studentų draugija, veikusi 1820–1823. Viena žemutinių filomatų draugijos organizacijų, įkurta filomato, lenkų poeto T. Zano.

filatèlija, pašto ir žyminių ženklų bei vokų rinkimas, kolekcionavimas.

filharmònija, visuomeninė įstaiga, rengianti koncertus; pastatas, kuriame vyksta koncertai.

Filipìnai, valst. Pietryčių Azijoje, Δ salose. Ją sudaro 7 107 salos, iš kurių tik apie 1 000 gyvenamos. Plotas 300 tūkst. km^2, 64,8 mln. gyv. Sostinė Manila. Parlamentinė respublika. Gyventojai: malajietiškos kilmės filipiniečiai, kinai, metisai. Šalis pavadinta Ispanijos karaliaus Pilypo II garbei. Didžiausios salos kalnuotos. Yra apie 10 veikiančių ir užgesusių vulkanų. Dažni žemės drebėjimai. Auga įvairiausių rūšių augalų. Gyvūnai: siauranosės beždžionės, lemūrai, ropliai, pi-

Filipinai

tonai, krokodilai, vėžliai, aibė įvairių paukščių. Įsteigtas nacionalinis parkas. Klimatas centre ir šiaurėje — jūrinis subekvatorinis, pietuose — jūrinis ekvatorinis. Kitados buvusi pasiturinti šalis, Δ pastaruosius 40 metų atsilieka nuo ekonomiškai stiprių kaimynų. Δ turi daug gamtinių išteklių: aukso, vario ir chromo. Auginamas tabakas, cukranendrės, atogrąžų vaisiai. Pav.

fìlmas: 1. skaidri, lanksti fotografavimo arba filmavimo juosta; **2.** kino juosta, kurioje užfiksuoti vaizdai; **3.** kino meno kūrinys.

filològija, kalbos, literatūros ir tautosakos mokslas.

filomãtai, slapta anticarinė Vilniaus universiteto studentų draugija, gyvavusi 1817–1823, įkurta poeto A. Mickevičiaus, lenkų poeto T. Zano ir lenkų filologo, literato J. Ježovskio. Draugijos tikslas — savišvieta ir visuomeninis-politinis jaunimo auklėjimas.

filosòfija, mokslas, tiriantis bendriausius gamtos, visuomenės ir mąstymo raidos dėsnius.

fìltras: 1. koštuvas kietoms dalelėms iš skysčių išskirti; **2.** įtaisas tam tikro dažnio elektros srovei, elektromagnetinėms bangoms, garso bangoms praleisti.

finãlas: 1. paskutinis sportinių varžybų etapas, kuriame paaiškėja nugalėtojai; **2.** pabaiga, baigiamoji dalis.

finánsai: 1. lėšų, priklausančių įmonei arba valstybei, visuma; **2.** įmonės arba valstybės lėšų sudarymo, paskirstymo ir panaudojimo sistema.

finikiẽčiai, semitų kilmės tauta, antrojo t-mečio pr. Kr. pab. gyvenusi Viduržemio jūros rytinėje pakrantėje. Δ buvo geriausi jūrininkai ir laivų statytojai. Pirmieji apiplaukė Afrikos žemyną.

Finikìja, šalis Viduržemio jūros rytinėje pakrantėje antrajame t-metyje pr. Kr. Tai miestų–valstybių, kuriuos valdė karaliai kartu su diduomenės tarybomis ar tautos susirinkimu, konglomeratas. 332 pr. Kr. Aleksandrui Makedoniečiui sugriovus Tyrą, Δ neteko galios. Nuo to laiko svarbiausia kolonija buvo Kartagina. 146 pr. Kr. romėnams sugriovus Kartaginą, Δ dingo iš istorijos.

fiòrdas, ledynų išgraužta siaura, gili jūros įlanka skardingais, uolėtais krantais.

fìrnas, grūduotas ledas iš sukibusių mažų ledo kristalų.

fiziològija: 1. mokslas, tiriantis organizmo funkcijas; **2.** gyvybinės funkcijos ir jų dėsniai.

fizionòmija, veido bruožai, jo išraiška.

fizioterãpija, gydymas fiz. veiksniais (vandeniu, šiluma, šviesa, garsu, elektra ir pan.).

flamándai, Europos tauta, artima olandams. Gyvena Šiaurės Belgijoje, Šiaurės Prancūzijoje, Olandijoje. Olandijos Δ savęs neskiria nuo olandų. Kalba Δ kalba.

Fìzika

Tai mokslas, tiriantis medžiagos sandarą, bendrąsias ypatybes ir judėjimo dėsnius. Seniau fizika buvo vadinama gamtos filosofija, kuri reiškė mąstymą apie gamtos pasaulio reiškinius bei jų tyrinėjimą. Fizikai siekia suvokti ir paaiškinti visatą nuo pačių didžiausių galaktikų iki mažiausių neregimų dalelių. Sistemingai kaupti, aiškinti ir apibendrinti Δ faktus bandyta labai seniai. Jau apie 200 pr. Kr. graikų mokslininkas Archimedas paaiškino plūduriavimo reiškinį ir sverto veikimo principą. Plėtojantis ekonomikai XVII a. Δ tapo savarankišku mokslu. 1687 anglų fizikas I. Niutonas suformulavo judėjimo bei visuotinės traukos dėsnius. XIX a. buvo padaryti bene svarbiausi Δ atradimai ir teoriniai apibendrinimai, leidę sujungti įvairias Δ dalis į vieną mokslą. 1900 vok. fizikas M. Plankas sukūrė kvantų teoriją. 1905 vok. fizikas A. Einšteinas paskelbė reliatyvumo teoriją. 1938 vok. fizikai F. Štrasmanas ir O. Hanas suskaldė atomą. Δ aprėpia daug dalykų — nuo atomo iki kosmoso erdvių. Ji turi daug šakų. Tai klasikinė astrofizika, optika bei šiluminė Δ, termodinamika, akustika, molekulinė Δ, geofizika, atomo Δ, kvantinė mechanika, magnetizmas, elektrodinamika, mikrofizika.

flameñkas, muzikos ir šokių stilius, sukurtas Andalūzijos čigonų XV a. Δ muzika grojama gitara. Vyrai apsirengę juodai, moterys pasipuošusios spalvingomis suknelėmis su raukiniais. Šoka kaukšėdami pakulnėmis ir barškindami → kastanjetėmis.

flamìngai, flaminginių būrio paukščiai. Yra 4 rūšys. Paplitę Azijos, Afrikos ir Pietų Amerikos tropikų juostose. Balti su rausvu atspalviu. Kojos ir kaklas labai ilgi. Galva maža. Snapas didelis. Turėdami ilgas kojas Δ, ieškodami maisto gali braidyti gilesniame vandenyje negu kiti paukščiai. Pav.

Flamìnijus (lot. *Flaminius*), Gajus, sen. rom. liaudies tribūnas, labai kritiškai pasisakęs prieš senatą ir godžius kilminguosius. Jo vardu pavadintas kelias (Via Flaminia), kuris buvo nutiestas 220 pr. Kr.

Flándrija, ist. provincija Vakarų Europoje prie Šiaurės jūros. Svarbiausi miestai: Antverpenas (Prancūzija), Gentas, Briugė (Belgija).

flegmãtikas, temperamento tipas, kuriam būdinga šaltumas, lėtumas, nepaslanki psichika, pusiausvyros išlaikymas.

fleità, medinis, metalinis, rečiau stiklinis aukšto registro pučiamasis muz. instrumentas: uždaras vamzdelis su šoniniais vožtuvais, naudojamas nuo antikos laikų.

flèksija: 1. žodžio gram. reikšmės kaita; **2.** galūnė, kaitoma linksniuojant, asmenuojant ir pan.

Flèmingas (Fleming), seras Aleksandras (1881–1955), britų bakteriologas, vienas žymiausių XX a. medikų. 1928 atrado peniciliną. Laikomas gydymo antibiotikais pradininku. 1945 kartu su penicilino tyrinėtojais E. B. Čeinu ir H. V. Floriu gavo Nobelio medicinos premiją. Pav.

florà, kurios nors teritorijos augalų rūšių, augančių dabar ar augusių tam tikru Žemės istorijos laikotarpiu, visuma.

Florà, romėnų žydinčios pavasario augalijos, jaunystės ir jos malonumų deivė.

Floreñcija, miestas Italijoje prie Arno upės. Florencijos provincijos ir Toskanos srities sostinė. 449 tūkst. gyv. Garsėja architektūros paminklais, muziejais.

florìstika, mokslas apie kurio nors krašto ar vietovės florą.

flúoras (F), chem. elementas, halogenas. Chemiškai aktyviausias iš visų nemetalų. Gamtoje randama mineraluose. Juo fluoruojamas vanduo, jo dedama į dantų pastą. Svarbiausias junginys yra vandenilio fluoridas, vandenilio fluorido rūgštis.

fluoresceñcija, švytėjimas, kol veikia švytėjimą sukeliantis veiksnys, pvz., *fluoritas*.

fluoresceñcinės lémpos, ekonomiškesnės lempos. Jos padengtos chem. medžiaga, kuri, apšviesta trumpomis elektromagnetinėmis bangomis, tas bangas sugeria ir išspinduliuoja regimąją šviesą.

fluorìdas, fluoro junginiai su kitais chem. elementais, išskyrus helį, neoną ir argoną.

Flamingai

fòbija, liguista, įkyri nepagrįsta baimė, apimanti žmogų esant tam tikroms situacijoms ir sukelianti vegetacinius sutrikimus — širdies plakimą, prakaitavimą.

foksterjèrai, medžiokliniai urviniai šunys, kilę iš Anglijos. Yra dvi veislės — šiurkščiaplaukiai ir švelniaplaukiai. Kailis baltas su rudomis ir juodomis dėmėmis.

folìkulas: 1. liaukinė pūslelė, susidedanti iš epitelinių lazdelių; **2.** pūslelė, kurioje formuojasi kiaušialąstė; **3.** limfmazgis, kuriame vystosi limfocitai.

folklòras, liaudies kūryba, apimanti tautosaką, liaudies muziką, liaudies choreografiją, liaudies teatrą.

fònas: 1. spalva arba tonas, ant kurio tapoma; **2.** tolimasis paveikslo planas, prieš kurį išdėstomi artimojo plano objektai; **3.** aplinka, kurioje kas nors vyksta.

fòndai, vertybiniai popieriai, duodantys pajamų pagal tiksliai nustatytą procentą.

fòndas, specialios paskirties ištekliai, sankaupos, atsargos.

fonemà, kalbos garsinės sandaros vienetas, padedantis skirti žodžius ir morfemas.

fonètika, kalbotyros šaka, tirianti garsinę kalbos sandarą.

A. Flemingas

Fòrdas (Ford), Henris (1863–1942), amerik. inžinierius bei pramonininkas, didžiausios sėkmės anuomet sulaukęs automobilių konstruktorius. 1892 sukonstravo pirmąjį automobilį. 1903 įkūrė savo kompaniją "Ford Motor Company". Savo patirtį apibendrino knygoje "Judėjimas pirmyn".

formaldehìdas, → s k r ù z d ž i ų r ū g š t ì s.

formalùmas, galiojančių normų, taisyklių laikymasis, nesigilinant į jų esmę.

formãtas: 1. popieriaus lapo ar gatavo spaudinio aukštis bei plotis; **2.** brėžinių arba kitų techninių dokumentų matmenys.

formatãvimas, pastraipos teksto išdėstymas ir apipavidalinimas kompiuteryje vadinamas pastraipos tvarkymu, arba formatavimu. Jį atlieka visi redaktoriai, reikia tik susirasti meniu komandą *Format*.

Formozà, sala, kitaip → T a i v ã n a s.

fòrtas, įtvirtintas statinys, pritaikytas ilgai žiedinei gynybai esant visiškam apsupimui.

forte, muz. stipriai, garsiai,visa garso jėga.

fortepijõnas, klavišinis muz. instrumentas. Juo garsas išgaunamas spaudžiant klavišus, sujungtus su plaktukėliais, kurie suduoda per stygas.

Fortūnà: 1. sen. rom. laimės ir sėkmės deivė; **2.** likimas, laimė, laimingas atvejis.

fòrumas: 1. sen. Romoje — svarbiausia miesto aikštė: turgavietė, cirko arena, teismo posėdžių bei susirinkimų vieta; **2.** plačiai atstovaujamas susirinkimas; **3.** nuomonių reiškimo vieta.

forzìtija, alyvmedinių šeimos augalas. Paplitusi Rytų Azijoje ir Europoje. Šakos stačios arba išlinkusios. Žiedai geltoni. Dekoratyvinis augalas, žydintis pavasarį. Auginamas ir Lietuvoje.

fosfãtas, fosforo rūgščių druskos.

fòsforas (P), chem. elementas, gamtoje randamas tik junginių pavidalu. Žinomos dvi Δ formos: baltasis Δ — nuodinga, vaško pavidalo balta, kieta medžiaga, savaime užsiliepsnojanti ore, ir raudonasis Δ — nenuodingi, savaime neužsidegantys tamsiai raudoni milteliai. Raudonasis Δ naudojamas degtukų gamybai.

fosìlijos, negyvų augalų ir gyvūnų liekanos arba atspaudai, išlikę natūraliu būdu per tūkstančius ar milijonus metų. Kai augalas ar gyvūnas sunykdavo, jo minkštosios dalys supūdavo, tačiau kaulai, kriauklės arba lapų gyslos išlikdavo. Daugiausia Δ randama nuosėdinėse uolienose, jūrinėse klintyse, skalūnuose. Tačiau pasitaiko ir suakmenėjusioje medienoje, gintare, nuolat įšalusioje žemėje, durpėse ir dervoje.

fòtas, apšviestumo vienetas, lygus 10^4 liuksų.

fotoblýkstė, → b l ý k s t ė.

fotogrãfija, tai būdas užfiksuoti vaizdus naudojant lęšius ir jautrią šviesai medžiagą. Nuotrauka gali būti spalvota ir nespalvota. Δ galimybės yra didžiulės. Ji gali sukurti plačiakampiu objektyvu nufotografuotus plataus diapazono vaizdus, gali specialiais fotoaparatais bei tinkamai parinktu apšvietimu nufotografuoti ir judantį daiktą, kurio nespėja pamatyti akis, gali atlikti mikroskopinę fotografiją, kuri padidina smulkiausias detales. Dabar Δ galima daryti elektroniniu būdu ant kompiuterinių diskų statiniu vaizdo filmavimo aparatu. Atvaizdai saugomi diskuose. Pirmąją Δ 1827 padarė prancūzas Ž.N. Niepsas. Nuotraukos eksponavimas truko net 8 valandas, o vaizdas buvo miglotas. 1839 anglas V. F. Talbotas išrado Δ procesą, kuris naudojamas ir šiandien.

fotogrãfinis objektỹvas, tai išgaubtas stiklas, laužiantis šviesos spindulius. Fotoaparatas gali turėti papildomų objektyvų įvairiems fotografavimo atvejams. Ant objektyvo gali būti dedami filtrai, norint pakeisti arba iškreipti fotografuojamo objekto atvaizdą.

fotokòpija, fotografuotinė originalo kopija, reprodukcija.

fotomontãžas, kelių nuotraukų jungimas į vieną atvaizdą.

fragmeñtas, nedidelė visumos dalis, nuotrupa.

frãkcija, organizuota politinė partijos narių grupė, veikianti parlamente arba savivaldybės organuose ir vykdanti savo partijos politiką.

Frank (Frank., tikr. Annelies Marie F.), Anė (1929–1945), žydų kilmės mergaitė. Per vokiečių okupaciją jos šeima slapstėsi Amsterdame, kol sužinojo gestapas. Slėptuvėje ji parašė dienoraštį, kurį po karo paskelbė tėvas, vienintelis likęs gyvas šeimos narys. Mergaitė mirė koncentracijos stovykloje. "Dienoraštis" pirmą kartą išleistas Lietuvoje 1997.

Fránkfurtas priẽ Máino, miestas Vokietijoje, Heseno žemėje. 593 400 gyv. IX a. buvo Frankų imperijos centras. Nuo 1152 jame buvo renkami Vokietijos karaliai ir imperatoriai. Per 1848–1849 Vokietijos

revoliuciją jame posėdžiavo nac. susirinkimas. Δ gimė ir gyveno J.V. Gėtė. Architektūros paminklai: gotikinė katedra su bokštu, gotikinės rotušės "Römer" ansamblis, universitetas. Šiandien uostas prie Maino upės bei didžiausias oro uostas Vokietijoje. Jame daug bankų, vyksta tarptautinės prekybos mugės.

Fránklinas (Franklin), Bendžaminas (1706–1790), amerik. politikas, rašytojas, gamtos mokslų tyrinėtojas. Amerikos Nepriklausomybės deklaracijos signataras (1776). Jis rašė esė, satyrinius kūrinius, pasakėčias, parašė savo biografiją. Domėjosi ne tik politika, bet ir gamtos mokslais, daugiausia dirbo fizikos srityje. Atrado elektrodų krūvį bei iškrovą, o 1752 sukonstravo žaibolaidį. Pav.

Fránkų valstýbė, ankstyvojo feodalizmo valst. Vakarų Europoje V a. pab. IX a. pradžioje. Susikūrė buvusios Romos teritorijoje, frankams užkariavus Galiją. Pirmasis valst. karalius — Merovingų dinastijos valdovas Chlodvigas I (481–511). Valstybę užkariavimais plėtė kiti Merovingų dinastijos karaliai. 711–741 valdė majordomas Pipinas Trumpasis, nuvertęs paskutinįjį Merovingą Childeriką III. Didžiausia galybė buvo pasiekta valdant Karolingų dinastijos valdovui Karoliui Didžiajam (768–814). Jis bandė centralizuoti daugiatautę valstybę, perorganizuodamas vietinę ir centrinę valdžią, jo laikais prasidėjo šalies kultūrinis pakilimas (Karolingų renesansas). Valdant Liudvikui Pamaldžiajam (814–840) prasidėjo vidaus kova. Po jo mirties Verdeno sutartimi (843) valst. buvo padalyta trims jo sūnums. Taip pradėjo Europoje egzistuoti valstybės, vėliau tapusios Prancūzija, Vokietija ir Italija.

frazeològija: 1. kalbotyros šaka, tirianti kurios nors kalbos frazeologizmus — sentencijas, priežodžius, patarles, aforizmus; **2.** kurios nors kalbos frazeologizmų visuma.

frazeologìzmas, pastovus, vientisos reikšmės vaizdingas žodžių junginys, kurio reikšmė nėra jo dėmenų leksinių reikšmių suma, pvz., *lašas jūroje.*

fregatà: 1. greitas tristiebis XVII–XIX a. burlaivis; **2.** nešarvuotas karo laivas žvalgybai, eskadros apsaugai. Per Antrąjį pasaulinį karą lydėjo konvojus ir gynė juos nuo povandeninių laivų; **3.** kai kurių šalių greitasis pakrančių apsaugos laivas.

freskà: 1. sienų tapybos technika, kai tapoma ant drėgno tinko dažais, praskiestais kalkiniu vandeniu; **2.** sienų tapybos kūriniai, kurių žymiausias meistras → Mikelandželas.

Frýdrichas (Friedrich), Kasparas Davydas (1774–1840), vok. tapytojas, romantizmo atstovas. Jam menas — tai žmogų ir gamtą jungianti grandis. Pagrindinė tema — peizažai, besikeičiantys paros bei metų laiku.

Frýdrichas I Barbaròsa (Friedrich I Barbarossa), (apie 1122–1190), Šv. Romos imperatorius, Štaufenų dinastijos atstovas. 1152 Achene karūnuotas karaliumi. 1155 Šv. Romoje vainikuotas imperatoriumi. Nuo 1158 surengė daug žygių į Italiją. 1178 karūnuotas Burgundijos karaliumi, kadangi susituokė su Burgundijos Beatrise. Savo sūnų Henriką IV Δ 1184 įsakė karūnuoti Italijos karaliumi ir sutuokti su Sicilijos paveldėtoja. Taip jis išplėtė Štaufenų valdas iki Pietų Italijos. Jo valdymo laikotarpiu suklestėjo viduramžių vok. kultūra. Prigėrė maudydamasis upėje per III kryžiaus žygį.

Frýdrichas II (Friedrich II), (1194–1250), Šv. Romos imperatorius, Barbarosos vaikaitis, popiežiaus Inocento III globotinis. Jis reorganizavo Siciliją, siekdamas paversti ją modernia, centralizuota valdininkų valstybe. Neapolyje įsteigė pirmąjį valstybinį universitetą. Už tai, kad atidėliojo kryžiaus žygį (1118–1229), buvo pirmą kartą popiežiaus atskirtas nuo Bažnyčios. Mėgindamas įdiegti Sicilijos valstybinę sistemą Vidurio bei Šiaurės Italijoje, vėl užrūstino popiežių. Už tai jis buvo antrą kartą atskirtas nuo Bažnyčios. Jam mirus Štaufenų imperijos galybė žlugo. Δ viešpatavimo laikotarpiu suklestėjo mokslas bei kultūra.

Frýdrichas II (Friedrich II, Grose), Didysis (1712–1786), Prūsijos karalius. Dar buvo vadinamas "senuoju Fricu". Jam valdant Prūsija tapo tokia pat galinga Europos valstybe, kaip ir Habsburgų imperija. 1740 buvo karūnuotas ir pareiškė pretenzijas į Sileziją. 1756 užpuolė Saksoniją ir pradėjo Septynerių metų karą. 1763 pasitraukė iš šio karo kaip nugalėtojas ir užtikrino Prūsijai didžiosios Europos

B. Franklinas

valstybės statusą. Jis įvykdė dideles armijos, teisinės sistemos, švietimo bei žemės ūkio reformas, rėmė mokslą ir meną.

Frigà, sen. skandinavų saulės deivė, šeimos, santuokos, moterų ir motinų globėja.

Frýgija, vietovė šiaurinėje M. Azijos dalyje. Iš Trakijos atsikėlę fryzai užėmė ją XII a. pr. Kr., tačiau VII a. pr. Kr. juos užkariavo kimerijai. Nuo 546 pr. Kr. valdė persai, 333 pr. Kr. nukariavo Aleksandras Didysis. Nuo 116 pr. Kr. ji tapo Romos Azijos provincijos dalimi.

frikadẽlė, maltos mėsos arba žuvies kukulis, išvirtas sultinyje.

M. Frišas

Frìšas (Frisch), Maksas (1911–1991), šveicarų rašytojas. Rašė dramas bei romanus. Pagrindinė tema — žmonių susvetimėjimas šiuolaikinėje visuomenėje. Šlovę atnešė romanai: "Štileris" (1954), "Homo faber" (1957). 1958 gavo G. Biuchnerio premiją, 1976 — Vokietijos knygų prekybos taikos premiją. Pav.

frivòliškas, lengvabūdiškas, nelabai švankus.

frýzai, Europos tauta. Gyvena Olandijoje, Vokietijoje, Danijoje. Kalba fryzų kalba.

frìzas, horizontali dekoratyvinė juosta, skaidanti statinio arba taikomosios dekoratyvinės dailės dirbinio plokštumas.

Frýzų sãlos, trys salų grupės Šiaurės jūroje, prie Olandijos, Vokietijos ir Danijos krantų. Vakarų Δ priklauso Olandijai, Rytų — Vokietijai, Šiaurės — Vokietijai ir Danijai. Pakrantės smėlėtos, klimatas švelnus. Kurortai.

Z. Froidas

Fròidas (Freud), Zigmundas (1856–1939), austrų neuropatologas, psichiatras, psichologas. Psichoanalizės kūrėjas, Vienos universiteto profesorius. Vienas pirmųjų psichologiniu požiūriu tyrė seksualumo formavimąsi, pirmasis parodė žmogaus psichikos dinamiškumą, daugiamatiškumą, atkreipė dėmesį į vaikystės periodo reikšmę tolesnei psichikos raidai. Δ psichoanalizės teorija turėjo didelę įtaką XX a. psichiatrijai, psichologijai, įvairioms kultūros sritims. Svarbiausi jo veikalai yra: "Isterijos studija", "Sapnų aiškinimas", "Kasdieninio gyvenimo psichopatologija", "Apie psichoanalizę" ir kt. Pav.

frotẽ, medvilninis arba lininis audinys, kurio viena arba abi pusės kilpotos. Naudojama rankšluosčiams, chalatams.

fruktòzė, angliavandenis, kurio yra saldžiuose vaisiuose, uogose, meduje.

frustrãcija, nemaloni, įtempta emocinė būsena, atsirandanti dėl negalėjimo patenkinti kokį nors poreikį, realizuoti tikslą.

Fudzijamà, ugnikalnis Japonijoje, Honsiu saloje. Aukščiausias Japonijos taškas (3776 m). Kūgis taisyklingas, krateris gilus. Jis laikomas šventuoju kalnu, priklauso nacionaliniam parkui.

fugà, daugiabalsės, imitacinės muzikos forma. Šios formos muz. kūrinys dažniausiai 3–4 balsų. Vienu iš balsų pateikta tema vėliau tam tikra tvarka kartojama kitais balsais.

Fùgeriai, XV–XVII a. vok. pirklių ir bankininkų giminė, kilusi iš Augsburgo. Prekyba ir kredito operacijomis sukaupė daug turtų. Finansavo popiežius ir Habsburgus.

funikuliẽrius, trumpas geležinkelis su lynine traukle, įrengiamas stačiuose šlaituose keleiviams vežti.

fùnkcija: 1. pareigos, veiklos sritis; **2.** mat. kintamasis dydis, kurio kitimas priklauso nuo kito dydžio kitimo; **3.** organizmo ar jo organų specialioji veikla.

funkcioniẽrius, kai kuriose šalyse — visuomeninių politinių organizacijų darbuotojas.

furgònas: 1. automobilis uždaru kėbulu kroviniams arba keleiviams gabenti; **2.** didelis dengtas, arkliais traukiamas vežimas.

fùrijos, rom. mitologijoje — trys keršto ir bausmės deivės, persekiojusios ir baudusios nusikaltėlius.

furnitūrà, kai kurių gaminių, pvz., baldų, jungiamosios arba dekoratyvinės dalys.

furòras, triukšmingas viešas pasisekimas, sukeliantis džiaugsmą.

fùtbolas, → e u r o p i ẽ t i š k a s i s f ù t b o l a s.

futurìzmas, XX a. pradžios avangardistinė literatūros ir dailės srovė, kuriai būdinga pretenzijos kurti ateities meną, praeities kultūrų neigimas, anarchistinis maištavimas prieš tradicines etines ir estetines normas, papročius, didmiesčių gyvenimo tempo aukštinimas stulbinančiomis išraiškos priemonėmis, naujadarais, sintaksės normų nepaisymas poezijoje.

1909 visame pasaulyje pasklido italų poeto Mazinečio ateities meno — Δ manifestas. "Reikia išmesti iš kūrybos sustabarėjusį, nudėvėtą turinį, nerti į šiuolaikinio gyvenimo sūkurį, karštą, didingą plieno ir svaiginančio greičio pasaulį". Erdvė mene neegzistuoja pati savaime, ji — tik atmosfera, kurioje juda ir sąveikauja kūnai. Bandydami perteikti judesį, futuristai sekė kinematografu. Jų kūryba — tai plastiniai judesio simboliai, o ne pats judesys. Lietuvių literatūroje Δ buvo artima keturvėjininkų liter. grupė, leidusi žurnalą "Keturi vėjai". Jie neigė simbolizmą, senovės Lietuvos idealizaciją literatūroje, išjuokė miesčioniškumą, aukštino techniką, propagavo gyvybingo, veržlaus žmogaus idealą. Δ atstovas Lietuvoje K. Binkis.

futurològija, mokslas apie ateities prognozavimą.

fùzija: 1. didelių bankų ar firmų susiliejimas; **2.** fizik. sintezė.

G

G, g: 1. raidė, vartojama žymėti gomuriniam skardžiajam sprogstamajam priebalsiui, tariamam kietai (*gãlas, dangùs*) ir minkštai (*gérti, géda*); **2.** muz. garso sol raidinis pavadinimas.

G7, → D i d ỹ s i s s e p t ý n e t a s.

Gagãrinas (Gagarin), Jurijus (1934–1968), Sovietų Sąjungos kosmonautas, pirmasis žmogus kosminiu laivu "Vostok" vieną kartą apskriejęs Žemę. Tai įvyko 1961 04 12. Žuvo sudužus lėktuvui. Pav.

gagãtas, blizganti juoda iškastinė uoliena, iš kurios gaminami papuošalai.

Galãktika, Paukščių Tako sistema, žvaigždžių, kosminių ūkų ir tarpžvaigždinės medžiagos telkinys, į kurį įeina ir Saulė. Δ yra iki 200 mlrd. žvaigždžių. Ji sudaryta iš branduolio, kurį supa plokščios spiralės pavidalo žvaigždžių sistema.

galãktikos, tai didžiausi telkiniai žvaigždžių, kurias drauge laiko jų pačių traukos jėgos. Δ būna įvairių formų — spiralinės, elipsinės, skersinės spiralinės ir netaisyklingos. Pav.

galãktinis ũkas, tarpžvaigždinė medžiaga, susidedanti iš dujų ir dulkių debesų. Iš jų susidaro žvaigždės. Kai kurie Δ matomi įvairiose dangaus vietose kaip šviesos dėmelės, panašios į švytinčią miglą.

galerà, irklinis VII–XVIII a. burinis karo laivas, kurį irkluodavo prikaustyti vergai, nusikaltėliai, kariai.

galèrija: 1. dailės muziejus arba jo skyrius; **2.** ilgas balkonas prie išorinės arba vidinės pastato sienos; **3.** ilga, siaura, dengta patalpa, jungianti tam tikras pastato dalis.

Galìcijos mũšis, vienas didžiausių Pirmojo pasaulinio karo mūšių tarp Rusijos ir Austrijos-Vengrijos kariuomenių. Įvyko 1914 Galicijoje ir Lenkijoje.

Gãlija, Europos ist. sritis, kurioje dabar yra Šiaurės Italija, Prancūzija, Liuksemburgas, Belgija, dalis Olandijos ir Šveicarijos. VI–V a. pr. Kr. čia apsigyveno keltai, romėnų vadinami galais. 220 pr. Kr. juos užkariavo Roma. I a. pr. Kr. Cezaris jos gyventojams suteikė Romos pilietybę. Δ suklestėjo I a. pabaigoje, o nuo III a. ėmė skursti. V a. didesnę jos dalį užkariavo germanai.

Galijõtas, Biblijos personažas, milžinas filistinų karys, kurį dvikovoje akmeniu iš mėtyklės užmušė piemuo Dovydas, vėliau tapęs Izraelio karaliumi.

Galilė̃ja, krašto ir didelio ežero pavadinimas šiaurės Izraelyje. Ten gyveno Jėzus ir kai kurie jo mokiniai.

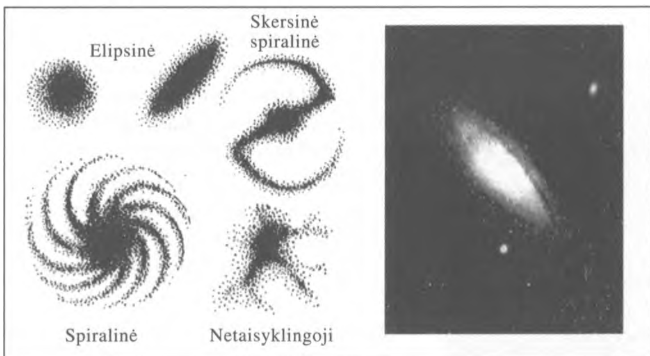
Galilė̃jus (Galilei), Galilėjas (1564–1642), italų astronomas ir fizikas. Atrado švytuoklės judėjimo dėsnį ir sukonstravo hidrostatines svarstykles kietųjų kūnų tankiui matuoti. 1589, tapęs matematikos profesoriumi, pasvirusiame Pizos bokšte tyrė laisvojo kritimo dėsnį. Tobulindamas

J. Gagarinas

G. Galilėjus

Galaktikos

teleskopus, atrado Mėnulio kalnus, keturis Jupiterio palydovus, Veneros fazių kaitą bei Saulės dėmes. Jis pasisakė už Koperniko heliocentrinę sistemą ir užsitraukė Katalikų bažnyčios nemalonę. Už scholastinės Aristotelio fizikos neigimą 1632 jam teko stoti prieš inkviziciją. Įvyko du teismo procesai, kurie iš pradžių privertė tylėti, vėliau, grasinant kankinimais, atsisakyti savo pažiūrų. Nuo 1633 laikytas namų arešte. 1637 jis apako. Pav.

galiniñkas, linksnio, kuriuo atsakoma į klausimą "ką?", pavadinimas.

galiõnas, pinta, austa arba megzta juostelė su įpintais metaliniais siūlais, naudojama drabužiams arba baldams puošti.

galònas, santr. gal, nesisteminis biralų ir skysčių tūrio vienetas. JAV 1 gal = 3,785 l, D. Britanijoje 1 gal = 4,546 l.

galòpas: 1. greitas šuoliavimas žirgu; **2.** greito tempo pramoginis šokis, šokamas poromis.

galvakõjai, moliuskai, kurių čiuptuvai primena kojas.

galvãninis, susijęs su chemine reakcija tarp elektrolito ir elektrodų.

Galvãnis (Galvani), Luidžis (1737–1798), italų gydytojas ir gamtos tyrinėtojas. Eksperimentuodamas su varlių šlaunelėmis, atrado vėliau jo vardu pavadintą galvaninę elektros srovę. Jis pastebėjo, kad dviem sujungtais skirtingų metalų gabalėliais liečiant raumenis šie trūkčioja. Šį reiškinį jis laikė "gyvybine jėga". Tik → A. Voltai pavyko paaiškinti fizikinę galvaninių elementų, kurie vėliau davė pradžią elektrolizei, prigimtį.

galvanizãcija, galvanoterapija, gydymas nuolatine žemos įtampos elektros srove; fizioterapijos metodas.

galvanizùoti: 1. leisti nuolatinę žemos įtampos elektros srovę pro kūno audinius; **2.** elektromechaniniu būdu aptraukti metalinį paviršių kitu metalu.

galvano- (pagal L. Galvanio pavardę), pirmoji tarptautinių sudurtinių žodžių dalis, reiškianti jų sąsają su elektrocheminiais reiškiniais, kuriuos sukelia nuolatinė elektros srovė.

galvanomètras, prietaisas labai silpnai elektros srovei ir žemai įtampai matuoti.

galvanotèchnika, gaminių paviršiaus cheminio ir elektrocheminio apdorojimo procesų visuma.

gamaglobulìnai, kraujo serumo baltymų frakcija. Gaminami gamaglobulinų preparatai, turintys antikūnų prieš infekcines ligos sukėlėjus.

gamà: 1. trečioji gr. abėcėlės raidė Γ γ; **2.** įvairių atspalvių būsenų, reiškinių eilė, kaita, visuma, pvz., *spalvų* Δ.

gama spinduliaĩ, trumpųjų bangų (bangos ilgis $\lambda<4\cdot10^{-10}$ m) elektromagnetiniai spinduliai. Δ skleidžia atomų branduoliai, sužadinti po radioaktyviojo skilimo ir branduolinių reakcijų. Šie spinduliai yra labai skvarbūs. Δ naudojami defektoskopijoje (gama defektoskopija), vėžinėms ligoms gydyti (spindulių terapija), maisto produktams sterilizuoti (spindulinė sterilizacija), radiacinės chemijos, biologijos, selekcijos tyrimams. Svarbiausi Δ šaltiniai yra gamtiniai ir dirbtiniai radioaktyvieji izotopai, pvz., *radis* ^{226}Ra, *kobaltas* ^{60}Co. Δ 1900 atrado P.Vilaras (Prancūzija). 1914 jų elektromagnetinę banginę prigimtį įrodė E.Rezerfordas.

gambìtas, šachmatų ar šaškių partijos pradžia, kai paaukojama figūra arba pėstininkas (arba šaškė), kad būtų galima greičiau ir palankesnėmis sąlygomis pulti.

gamtà: 1. gyvasis ir negyvasis pasauliai; **2.** žmogaus gyvenamosios aplinkos gamtinės sąlygos.

gamtìnė atrankà, arba natūralioji atranka, → e v o l i ù c i j o s t e ò r i j a.

gamtìnė aplinkà, visuma žmogų supančių gamtos sąlygų ir įvairių gyvųjų bei negyvųjų, natūralių ir visuomenės veiklos pakeistų objektų, kurie daro įtaką joje gyvenančiam žmogui bei kitiems organizmams.

gamtìnės dùjos, natūralios dujos, esančios Žemės plutoje. Kaupiasi uolienų porose, plyšiuose, tuštumose. Vykstant katagenezės procesams, susidaro degiosios Δ, kurios yra svarbus energijos šaltinis.

gamtõs apsaugà, aplinkosauga, gamtos išteklių racionalaus naudojimo ir apsaugos teisinių, techninių, biologinių ir ekonominių priemonių visuma. Yra daug Δ organizacijų, kurios stengiasi išsaugoti laukinę gamtą. Jos siekia išgelbėti gyvūnus bei augalus nuo išnykimo, siekia apsaugoti ir protingai panaudoti aplinką.

Daugelyje kraštų įrengti specialūs laukinės gamtos parkai ir draustiniai, kad augalai bei gyvūnai galėtų gyventi natūraliomis sąlygomis.

gamtõs ìštekliai, gamtos elementai, naudojami žmonijos reikmėms tenkinti: naudingosios iškasenos, klimatas, vanduo, dirvožemis, augalija, gyvūnija, Saulės bei Žemės gelmių energija.

gamtõs mókslai, mokslai, siekiantys pažinti gamtą, atrasti ir ištirti jos dėsnius, jų tarpusavio ryšius, panaudoti juos žmogaus labui.

gamtõs pamiñklai, saugomi gamtos objektai, turintys mokslinę, mokomąją, istorinę ar kultūrinę reikšmę.

gamtõs párkas, specialiai prižiūrima teritorija, siekiant išsaugoti gamybos nepaliestus tipingus kraštovaizdžius, pasižyminčius grožiu ir tinkamus organizuotam žmogaus poilsiui.

gamtósauga, → gamtõs apsaugà.

Gándi (Gandhi), Indira (1917–1984), Indijos polit. veikėja, Dž. Neru duktė. 1966–1977 ir 1980–1984 buvo ministrė pirmininkė. Jos vadovaujama vyriausybė padarė pažangių socialinių ekonominių reformų.

Gándis (Gandhi), Mohandas Karamčandas (1869–1948), Indijos polit. veikėjas. Vienas nac. išsivadavimo judėjimo vadovų. Vadovavo vadinamojo neprievartinio nebendradarbiavimo ir pilietinio nepaklusnumo kampanijoms. Smerkė kastų sistemą, induistų ir musulmonų tarpusavio rietenas. Buvo pavadintas Didžiadvasiu. Nužudytas fanatiko induisto. Pav.

gandraĩ, gandrinių būrio paukščiai. Paplitę atogrąžų ir vidutinio klimato juostoje. Turi ilgą kaklą, snapą ir kojas. Būna daugiausia juodi ir balti. Beveik neturi balso. Lizdą krauna medžiuose arba ant uolų. Minta varlėmis, vabzdžiais, smulkiais graužikais. Δ yra nykstantys, todėl saugomi paukščiai.

Gángas, upė Indijoje ir Bangladeše. Ilgis 2511 km. Prasideda Himalajuose, įteka į Bengalijos įlanką. Turi daug intakų. Vasarą patvinsta. Induistų laikoma šventa upe.

gánglijas: 1. nervinis mazgas — nervinių ląstelių, skaidulų ir neuroglijos telkinys; **2.** sąnarinis mazgas — sąnario kapsulės arba sausgyslės makšties patologinė išauga, pilna drebučių.

gangrenà, audinio, organo, kūno dalies žūtis dėl kraujotakos sutrikimo.

gángsteris, organizuotas banditų gaujos dalyvis.

Ganimédas: 1. sen. gr. mitologijoje — gražus jaunuolis, kurį pagrobė Dzeusas ir padarė savo taurininku; **2.** didžiausias Jupiterio palydovas.

garántija: 1. sutarties arba įstatymo nustatyta juridinio asmens ar piliečio prievolė atsakyti kito juridinio asmens ar piliečio kreditoriui už skolininko prievolės nevykdymą; **2.** atsakomybė pirkėjui, klientui už jo įsigytos prekės ar jam atlikto darbo kokybę.

garantúoti, laiduoti, kad būtų įvykdyta.

garãvimas, skystos būsenos virtimas dujine.

Gárbo (Garbo, tikr. Greta Lovisa Gustafsson), Greta (1905–1990), švedų aktorė. 1922 pradėjo filmuotis. 1954 už visą kūrybinę veiklą gavo garbės Oskaro premiją. Pav.

Gárdos ẽžeras, yra Italijos šiaurėje, Alpių papėdėje. Plotas 370 km^2, didžiausias gylis 346 m. Prie jo įsikūrę kurortai. Pav.

Garibáldis (Garibaldi), Džiuzepė (1807–1882), Italijos nac. išsivadavimo veikėjas, nac. didvyris. Po nepavykusio sukilimo nuteistas mirti, bet pabėgo į Pietų Ameriką. 1848 kilus revoliucijai grįžo į tėvynę. Nuo 1874 buvo vienas svarbiausių italų "Risorgimento" vadovų Italijos parlamente. Pav.

gãro mašinà, šiluminis stūmoklinis arba turbininis variklis, verčiantis vandens garo potencinę energiją mechaniniu darbu. Pirmąją universalią dviejų cilindrų Δ 1765 suprojektavo anglas → Dž. Vatas. Iki XX a. pr. ji buvo svarbiausia pramonėje ir transporte.

gãro turbinà, tolydinio veikimo šiluminis variklis su sukamuoju darbo ratu, verčiantis potencinę vandens garo energiją mechaniniu darbu. Ją kurti buvo bandyta dar prieš Kristų.

garsãjuostė, garsai įrašomi signalais magnetinėje juostelėje, kurioje atsiranda stiprių ar silpnų magnetinių signalų visuma. Muzika atgaminama elektrinius signalus verčiant garsais.

gar̃sas, aplinkos mech. virpesiai, kuriuos žmogus ir gyvūnai junta klausos organais.

G. Garbo

M. Gandis

Dž. Garibaldis

Gediminas

Gedimino stulpai

K. F. Gausas

garso sklidimo greitis, skirtingomis medžiagomis garsas sklinda skirtingais greičiais. Jis keliauja 334 m/s greičiu ore, vandeniu — 1284 m/s ir t. t.

GATT (angl. *General Agreement on Tariffs and Trade* — Visuotinis susitarimas dėl muitų tarifų ir prekybos) susitarimas, kurį 1947 10 30 Ženevoje pasirašė 23 valstybės — JTO narės.

gaublys, Žemės rutulio modelis, rutulinis sukamas žemėlapis.

gaubtasėkliai, augalai, kurių sėklos vaisiaus viduje, pvz., *rapsai.*

gáučai, Pietų Amerikos etninė grupė, mišrių šeimų (ispanų ir indėnų) palikuonys.

Gáudis (Gaudi), Antonijus (1853–1926), isp. architektas bei dailės dirbinių kūrėjas. Savo statiniais formavo Barselonos įvaizdį.

gaũras, laukinis jautis, gyvenantis Indijos, Birmos, Malakos pusiasalio kalnuose. Medžiojami odai ir mėsai. Δ prijaukintas; naminis Δ vadinamas gajalu.

Gáusas (Gaus), Karlas Frydrichas (1777–1855), vok. mokslininkas, gamtos tyrinėtojas. 1801 išleido savo "Aritmetinius tyrinėjimus" — šiuolaikinės skaičių teorijos pagrindus. Sukūrė vadinamosios Δ vienetų sistemos (absoliučiosios fizikinės sistemos) pagrindus. Pav.

Gavėnià, katalikų ir stačiatikių pasninkas prieš Velykas, skirtas Kristaus kančioms ir mirčiai prisiminti. Tuo laiku draudžiama valgyti mėsiškus ir pieniškus valgius, linksmintis.

gazèlės: 1. nedidelės grakščios antilopės, gyvenančios Afrikos ir Azijos stepėse bei dykumose; **2.** mitologijoje — greitumo ir grožio simbolis.

Gdánskas, miestas Lenkijos šiaurėje. Iki 1945 priklausė Vokietijai. 464 tūkst. gyv. Vienas didžiausių Lenkijos uostų. Per Antrąjį pasaulinį karą buvo smarkiai sugriautas. Atstatyti svarbiausi architektūriniai paminklai: didžioji rotušė, gotikinės bažnyčios, universitetas, didysis arsenalas.

Gediminas (1275–1341), Lietuvos didysis kunigaikštis. Manoma, kad žuvo kautynėse su kryžiuočiais prie Veliuonos ar Bajerburgo pilių. Valdant Δ, buvo įtvirtinta didžiojo kunigaikščio valdžia, kuri rėmėsi stambiais žemvaldžiais, sustiprėjo valdymo sistema. LDK valstybinės galios stiprinimas sudarė palankesnes sąlygas žemdirbystei plėsti ir gerinti, miestams augti, kilti amatams ir prekybai. Δ sustiprino Vilniaus pilį, padarė Vilnių nuolatine LDK sostine, žymiu Europos miestu. Pasak padavimo, Δ yra Vilniaus įkūrėjas. Užsienio politiką Δ vykdė dviem kryptimis: atrėmė kryžiuočių ir jų talkininkų Vakarų Europos feodalų agresiją ir varžėsi su stiprėjančia Maskvos didžiąja kunigaikštyste, plėsdamas LDK teritoriją į rytus. Δ vardu vadinama Lietuvos didžiųjų kunigaikščių dinastija — Gediminaičiai (XIII a. pab.–1572). Pav.

Gedimino stulpai, XIV–XVI a. Gediminaičių ir jų atšakos — Jogailaičių herbas. Pav.

gegnė, įžambi porinė ar pavienė stora kartis stogo dangai laikyti.

gegùtė, pavasarį kukuojantis miško paukštis. Ji nesuka savo lizdo, kiaušinius deda į kitų paukščių lizdus. Gegužiukai išsirita maždaug po 12 dienų ir būna stipresni už kitus paukščiukus, todėl išmeta iš lizdo šeimininkų jauniklius, kad gautų visą įtėvių atnešamą maistą.

Geigerio ir Miùlerio skaitiklis, prietaisas matuoti radioaktyviojo spinduliavimo lygiui. Žemo slėgio dujų pripildytame zonde susiformuoja elektros impulsas, kuris pasireiškia traškesiu, kai netoli yra radioaktyvių dalelių.

geimas, viena teniso partijos dalis.

geišà, japonų mergina, išmokyta gražaus elgesio, svetimų kalbų, šokti, dainuoti, vadovauti pokalbiams, paruošti ir pateikti arbatą.

geizeris, fontanu trykštanti karšta vandens ir garų versmė. Ištrykšta tada, kai požeminėse ertmėse sulaikytas vanduo įkaista ir užverda nuo karštų uolienų. Aukščiausias veikiantis — Garlaivio Δ JAV. Ištrykšta į 60–115 m aukštį.

gekònai, driežų būrio ropliai. Paplitę atogrąžų ir paatogrąžio klimato juostose. Ilgis iki 30 cm. Aktyvūs prietemoje ir naktį. Gyvena medžiuose, uolose. Deda kiaušinius. Minta vabzdžiais. Ant Δ kojų pirštų yra mažytės lipnios pagalvėlės, todėl jie gali bėgioti lygiais stikliniais paviršiais ir lubomis.

gėlės, augalai gražiais žiedais ar lapais, savaime augantys arba auginami dekoratyviniams poreikiams.

geležiẽs ámžius, žmonijos istorijos laikotarpis po bronzos (žalvario) a., kai svarbiausius darbo įrankius imta gaminti iš geležies. Jis prasidėjo II t-mečio pr. Kr. pabaigoje. Europoje skiriami 5 Δ laikotarpiai: Halštato kultūra, La Teno kultūra, romėniškasis, tautų kraustymosi ir ankstyvųjų vidurinių amžių. Lietuvoje Δ prasidėjo V a. pr. Kr.

geležiẽs rūdà, gamtinė mineralų sankaupa, kurioje yra iki 70 proc. geležies. Svarbiausios Δ rūšys — hematitas, magnetitas, titanomagnetitas, sideritas.

geležìnė ùždanga, šį terminą pavartojo Čerčilis, sakydamas kalbą Fultone 1946 03 05. Ji atskyrė Vidurio ir Rytų Europos valstybes nuo Vakarų Europos. Prasidėjo "šaltojo karo" epocha.

geležìnkelis, inž. statinių, įtaisų, mašinų ir įrenginių kompleksas keleiviams ir kroviniams vežti bėginiu keliu. Yra dvibėgis ir vienbėgis Δ. Jo prototipas yra medinės vėžės, kuriomis senovėje buvo stumiami sunkūs kroviniai. Pirmasis Δ buvo nutiestas 1830 JAV. 1835 atidaryta Δ linija Vokietijoje. Lietuvoje pirmasis Δ pradėjo veikti 1861. Tai buvo Peterburgo–Varšuvos Δ atšaka Kaunas–Kybartai. Europoje ruošiamasi sukurti vieningą greitųjų traukinių tinklą.

geležìs (Fe), sidabriškai blizgantis metalas. Jo yra visuose organizmuose. Gamtoje randamas mineralų ir rūdų pavidalu. Svarbiausias metalas Žemėje.

geltà, infekcinė liga, kai kraujyje atsiranda bilirubino, nes tulžis dėl pašalinių kliūčių negali nutekėti į dvylikapirštę žarną. Tuomet oda, akys ir gomurys nusidažo geltona spalva.

geltóni marškinė̃liai, ši spalva padeda žiūrovams atpažinti pirmaujančius garsiųjų "Tour de France" dviračių lenktynių dalyvius.

gemà, nedidelis brangus ar pusbrangis akmuo, dekoruotu reljefu, dažniausiai vaizduojantis portretą ar mitologinę sceną. Atsirado sen. Rytų kultūroje, paplito sen. Graikijoje ir sen. Romoje. Naudotas kaip antspaudas, amuletas, papuošalas.

gẽmalas, naujos gyvybės užuomazga. Kai susijungia vyriškoji ir moteriškoji lytinės ląstelės, per pirmąsias dvi savaites beformis embrioblastas įgyja gemalinio disko formą. Palaipsniui keičiasi — atsiranda visų svarbiausių organų užuomazgos, formuojasi galva, veidas, galūnės. Nuo devintos nėštumo savaitės vadinamas vaisiumi.

gem̃zė, dykaragių šeimos žinduolis. Gyvena aukštai kalnuose. Patinas ir patelė turi nedidelius, tiesius, atgal užlenktais galais ragus. Gyvena nedidelėmis bandomis, vikriai kopinėja uolomis. Saugomi kaip nykstanti rūšis.

gènas, paveldimos informacijos biologinis vienetas, gebantis save atgaminti ir esantis tam tikroje chromosomos vietoje. Genetinė informacija lemia organizmo požymius ir savybes.

gencijõnas, daugiametė žolė arba krūmas, paplitęs beveik visame pasaulyje. Šaknys turi vaistinių savybių. Naudojamas kaip dekoratyvinis ir vaistinis augalas.

genealògija, giminės, šeimos kilmės istorija. Sen. egiptiečiai, graikai, romėnai sudarinėdavo savo karalių bei didvyrių genealogines lenteles.

generãcija, asmenų grupė, su bendrais protėviais susijusi vienodu giminystės laipsniu, pvz., *tėvai ir vaikai — dvi* Δ.

generalìsimas, kai kurių kariuomenių aukščiausias kar. laipsnis, suteikiamas vyriausiajam karo vadui.

generãtorius, įtaisas, aparatas ar mašina, gaminanti kokį nors produktą (pvz., *garo* Δ, *ledo* Δ ir kt.) arba verčianti vieną energijos rūšį kita (pvz., *elektros* Δ). Δ veikia atvirkščiai negu variklis. Elektrinėse naudojami milžiniški Δ, gaminantys elektrą namams, mokykloms, gamykloms.

generõlas, ginkluotųjų pajėgų vyriausiųjų vadų kar. laipsnis.

genètika, mokslo šaka, tirianti organizmo požymių paveldėjimo ir kintamumo dėsnius.

genètinė inžinèrija, ja siekiama pakeisti gyvo organizmo genetinį kodą, kad būtų išvengta paveldimųjų ligų, arba sukurti tam tikrą poveikį. Pvz., taikant Δ, karvės pienas gali turėti daugiau gydomųjų savybių.

genèzė, daikto ar reiškinio atsiradimas ir raida.

gènijus: 1. sen. rom. mitologijoje — dvasia globėja, vadovaujanti žmogaus veiksmams ir mintims; **2.** žmogus, pasižymin-

tis didžiuliais proto gebėjimais arba nepaprastai kūrybingas.

geniaĩ, geninių būrio paukščiai. Paplitę miškingose Vakarų ir Rytų pusrutulių srityse, išskyrus Madagaskarą, Naująją Gvinėją ir Australiją. Kūnas 8–50 cm ilgio. Dažniausiai margi. Snapas tiesus, kalto pavidalo. Kojos trumpos, su stipriais pirštais. Stuksendami Δ į medžio kamieną remiasi savo kieta uodega. Minta vabzdžiais ir jų lervomis. Lietuvoje dažnai sutinkamas didysis margasis genys.

genocìdas, ištisų gyventojų grupių naikinimas rasiniais, nacionaliniais arba religiniais motyvais. Susijęs su → fašizmu.

genòmas, genų visuma ląstelės branduolio haploidiniame chromosomų rinkinyje.

genòmo projèktas, žmogaus Δ, pradėtas 1990 keliose šalyse. Jo tikslas — pažymėti visos genetinės medžiagos vietą žmogaus chromosomose. Tai padėtų mokslininkams įveikti paveldimas ligas.

gentìs, pirmykštėje visuomenėje — bendruomenė, susijusi giminyste, papročiais, ūkiu, kalba ir teritorija.

Gènujos konfereñcija, tarptautinė konferencija, vykusi 1922 Genujoje (Italija) ir svarsčiusi ekonomines bei finansines Europos problemas, atsiradusias po Pirmojo pasaulinio karo.

geocentrìzmas, senovėje ir viduramžiais vyravusi pažiūra, kad Žemė yra nejudamas visatos centras, aplink kurį skrieja Saulė ir kiti dangaus kūnai. Žemė buvo vaizduojama kaip diskas. Δ sukūrė senovės graikai, o labiausiai išbaigtą Δ sistemą pateikė Ptolemėjas. Tik XV a. pab.–XVI a. pr. → K. F. Magelano, → M. Koperniko ir kitų keliautojų bei mokslininkų atradimai praplėtė geografijos žinias ir iš esmės pakeitė žmonių požiūrį į Žemę.

geofìzika, mokslų, tiriančių Žemės fizines savybes, fizinius procesus ir anomalijas, vykstančius Žemės plutoje, hidrosferoje ir atmosferoje, kompleksas. Siejasi su geografija, fizika, geologija, geochemija, geodezija.

geogrãfija, mokslų sistema, apimanti gamtos ir visuomenės mokslų šakas, tiriančias gamtinius bei visuomeninius teritorinius kompleksus ir jų komponentus. Δ su kitais geomokslais (geofizika, geologija, geochemija) sudaro mokslų apie Žemę grupę. Geografija skirstoma į gamtinę (fizinę) ir visuomeninę (socialinę) Δ.

geogrãfinė ilgumà, Žemės paviršiaus taško nuotolis nuo pradinio dienovidinio, išreikštas lanko laipsniais. Pusiaujas dalijamas į 360 lygių dalių, arba laipsnių. Per kiekvieną jų iš vieno ašigalio į kitą galima išvesti linijas — dienovidinius. Pusiaujyje jie vienas nuo kito nutolę per 111 km. Linijos į dešinę nuo nulinio dienovidinio vadinamos rytų ilguma ir ženklinamos nuo 0° iki 180°. Linijos į kairę nuo nulinio dienovidinio vadinamos vakarų ilguma ir ženklinamos nuo 0° iki 180°. 0° dienovidinis vadinamas Grinvičo dienovidiniu.

geogrãfinė platumà, Žemės paviršiaus taško nuotolis nuo pusiaujo, išreikštas lanko laipsniais. Pusiaujas dalija Žemės rutulį į du lygius šiaurės ir pietų pusrutulius ir yra pradžios linija, nuo kurios matuojama Δ. Sąlyginės linijos vedamos lygiagrečiai su pusiauju, vienodu atstumu viena nuo kitos. Linijos į šiaurę nuo pusiaujo vadinamos šiaurės platumos lygiagretėmis. Linijos į pietus nuo pusiaujo vadinamos pietų platumos lygiagretėmis. Jos ženklinamos laipsniais nuo 0° iki 90°.

geogrãfinė zonà, gamtinė zona, žemynų teritorinio skirstymo vienetai, išskirti pagal šilumos ir drėgmės derinį, geografinių juostų sudėtinės dalys. Tai teritorija, kurioje panašus klimatas, dirvožemiai, savita augalija bei gyvūnija.

geogrãfinės júostos, svarbiausi geografinės sferos zoninio suskirstymo vienetai. Jos skiriamos pagal gaunamos iš Saulės energijos kiekį. Δ juosia Žemę lygiagrečių kryptimi. Žemė skirstoma į 13 Δ: dvi poliarines (arktinę ir antarktinę), dvi subpoliarines (subarktinę ir subantarktinę), dvi vidutines (šiaurės ir pietų), dvi subtropines, dvi tropines, dvi subekvatorines ir ekvatorinę. Δ ribos nukrypsta nuo lygiagrečių, kadangi radiacijos balansas priklauso nuo debesuotumo, atmosferos drumstumo, paviršiaus atspindėjimo gebos (albedo). Δ abiejuose pusrutuliuose nevienodos, nes žemynai užima nevienodą plotą (jis daug didesnis Šiaurės pusrutulyje). Δ skiriasi klimato ypatybėmis, augalija, gyvūnija ir kt.

geogrãfinės koordinãtės, kurio nors Že-

mės ar kitos planetos paviršiaus taško ilguma ir platuma, nustatomos pagal dienovidinių ir lygiagrečių laipsnius. Lygiagretės kertasi su dienovidiniais, sudarydamos geografinį tinklą, kuris padeda nustatyti bet kurios Žemės vietos koordinates.

geològija, mokslų kompleksas, tiriantis Žemės plutą ir gilesnes geosferas.

geomètrija, mokslas, tiriantis erdvinius santykius ir formas.

geopolìtika, mokslas apie valst. politikos ir jos suverenitetui pavaldžios teritorijos kokybės, geografinės padėties, klimato ir kitokių geografinių veiksnių ryšius.

gepárdas, kačių šeimos plėšrus žinduolis. Gyvena Afrikoje, pietvakarių Azijoje. Apaugęs lygiais trumpais plaukais, gelsvas su nedidelėmis juodomis dėmėmis. Kojos ilgos. Tai greičiausias trumpų nuotolių bėgikas. Jis gali pasiekti 100 km/h greitį. Pav.

gẽriamas vanduõ, švarus gruntinis arba tam tikrose stotyse išvalytas vanduo — be kenksmingų mikroorganizmų ir žalingų medžiagų.

gérklos, kvėpavimo takų dalis, dalyvaujanti kvėpuojant ir tariant garsus. Atlieka ir apsauginę funkciją. Δ yra kaklo viduryje: prasideda ties ketvirtuoju ir baigiasi ties šeštuoju kaklo slanksteliu, kur tiesiogiai pereina į gerklę.

germãnai, indoeuropiečių genčių grupė. Pats pavadinimas keltiškos kilmės. Rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą minimi IV a. pr. Kr. Δ gentys — vandalai, vestgotai, ostgotai ir langobardai. Jų pagrindu susiformavo dabartinės Vakarų Europos tautos: danai, norvegai, olandai, švedai, vokiečiai, anglai, škotai, austrai, fareriečiai.

germanìstika, germanų kalbų mokslas. Kartais Δ vadinamas mokslas apie vok. kalbą, literatūrą, tautosaką.

germãnų kal̃bos, indoeuropiečių kalbų šeimos grupė. Šiai grupei priklauso vokiečių, danų, švedų, norvegų ir kai kurios kitos mažesnės kalbos. Visame pasaulyje Δ šneka per 360 mln. žmonių.

Gerovingai, Frankų valst. (V–VIII a.) karalių dinastija. Pirmasis šios dinastijos valdovas buvo Chlovdigas, paskutinysis — Childerikas III.

gestãpas, nacių Vokietijos slaptoji policija. 1946 Tarptautinio Niurnbergo karo tribunolo nuosprendžiu pripažinta nusikalstama organizacija.

gèstas: 1. veiksmas, siunčiantis regimąjį signalą stebėtojui, norint padidinti kalbos raiškumą; **2.** smėlynai Šiaurės jūros pakrantėje, apaugę skurdžia augmenija.

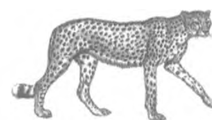
Gétė (Goethe), Johanas Volfgangas fon (1749–1832), vok. poetas, gamtos tyrinėtojas bei valst. tarnautojas. Vienas iš žymiausių Europos poetų. Δ kilęs iš patricijų šeimos. Tėvo namuose tvyrojo prancūziško racionalizmo dvasia. Leipcige ir Strasbūre studijavo teisę, tačiau daktaru neįstengė tapti, bet tapo poetu, veikiamas Herderio idėjų — "audringu genijum". Poeto meilė pastoriaus dukrai įkvėpė pirmuosius reikšmingus vok. meilės lyrikos kūrinius. 1773 jis sukūrė genialų kūrinį "Gecas fon Berlichingenas". Pasaulinę šlovę atnešė epistoliarinis romanas "Jaunojo Verterio kančios". Veimare jis tapo hercogo Karolio Augusto (Karl August) auklėtoju. Jo kūrybai didelės įtakos turėjo draugystė su išsilavinusia rūmų dama Šarlote fon Štein (Charlotte von Stein). 1794 užmezgė ryšius su → F. Šileriu, kurie truko iki pat Šilerio mirties. Ši draugystė lėmė naują Δ kūrybos suklestėjimą. Po savo kelionių į Italiją (1786–1788 ir 1790) poetas labai susidomėjo antikos bei Italijos menu. Tapo Veimaro teatro vadovu. Daug metų trukęs ryšys su Kristina Vulpius (Christiane Vulpius) 1806 baigėsi vedybomis. 1808 baigė pirmąją "Fausto" dalį. Antroji dalis užbaigta 1831. Šis romanas — tai į gr. antiką perkelta be atvangos triūsiančio, sudariusio sąjungą su velniu daktaro Fausto meilės ir išbandymų istorija. Ilgas Δ gyvenimas apėmė net tris kartas ir tris literatūros sroves. Δ kūryba, — reikšmingas Europos literatūros etapas. Pav.

gètas, miesto dalis, skirta tam tikrai gyventojų grupei priverstinai apgyvendinti, remiantis rasiniais, profesiniais, religiniais, tautiniais motyvais. Jų būta jau antikos laikais. Hitlerinėje Vokietijoje ir jos okupuotose šalyse Δ tapo koncentracijos stovyklomis.

Gevarà Serna (Guevara Serna, Ernesto,"Che"), Ernestas, "Če" (1928–1967), Argentinos bei Kubos revoliucionierius. Kartu su → F.Kastru kovojo prieš Kubos

J. Gėtė

Gepardas

diktatorių F. Batistą. Laimėjus revoliucijai, jis iš pradžių dirbo vyriausybėje. Troško revoliuciją perkelti į kitas Pietų Amerikos šalis. Sukūrė partizanų karo teoriją, kuri turėjo tapti ginkluota kova prieš kapitalistinę visuomenę. 1966 Bolivijoje sukūrė naują partizanų organizaciją. Vėliau buvo suimtas ir sušaudytas. Vakarų pasaulyje buvo to laikotarpio jaunimo idealas.

gibònai, žmogbeždžionės ilgomis raumeningomis rankomis, beuodegės. Gyvena drėgnuose miškuose šeimomis — patinas, patelė ir 2–4 jaunikliai. Minta vaisiais ir jaunais lapeliais.

Gibraltãras, D. Britanijos valda Pirėnų pusiasalio pietuose — Ispanijos pietuose prie Δ sąsiaurio ir Alchesyro įl. Plotas 6 km^2, 31 tūkst. gyv. Karinė jūrų ir aviacijos bazė.

Gibraltãro są́siauris, 15 km pločio sąsiauris, skiriantis Europą nuo Afrikos. Jungia Atlanto vandenyną su Viduržemio jūra.

giga-, sudurtinių žodžių dalis, žyminti fizikos vienetą, 10^9 kartų didesnį už sisteminį vienetą.

gigántas: 1. sen. gr. mitologinė baidyklė; **2.** labai aukštas žmogus; **3.** labai didelis tam tikros paskirties objektas, pvz., *gamykla*.

gigantogrãfija, didelių formatų leidinių dauginimas, pvz., *plakatų*.

gil̃dija, viduramžiais — atskirų miestų pirklių susivienijimas, gynęs savo narių interesus ir privilegijas.

gìlė: 1. ąžuolo vaisius; **2.** kryžius (korta).

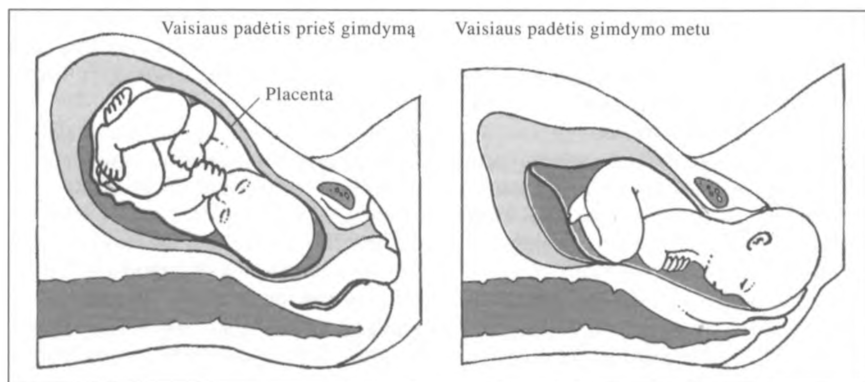
giljotinà, mirties bausmės vykdymo priemonė — įrankis galvai nukirsti. Pirmą kartą panaudota 1792 Prancūzijoje gydytojo Ž. I. Giljoteno (Guillotin) siūlymu.

giltinė̃, baltų mitologijoje — mirties deivė vaizduojama moters pavidalu, su ilgu liežuviu, pilnu mirties nuodų.

gimdà, moters vidinis lyties organas, kuriame auga vaisius. Ji yra mažajame dubenyje tarp šlapimo pūslės ir tiesiosios žarnos. Pro kiaušintakius į Δ patenka kiaušinėlis. Jei jis apvaisintas, tai prisitvirtina Δ gleivinėje ir ima augti. Neapvaisintas kiaušinėlis pasišalina kartu su Δ gleivine per mėnesines.

gim̃dymas, tai fiziologinis procesas, kai iš gimdos išstumiamas vaisius, jo dangalai ir placenta. Normaliai jis prasideda po 280 dienų, arba 40 savaičių, skaičiuojant nuo pirmosios paskutinių mėnesinių dienos. Artėjantį Δ rodo šie požymiai: prasideda parengiamieji sąrėmiai — maudžiantis strėnų ir pilvo apatinės dalies skausmas; sumažėja kūno temperatūra ir susilpnėja vaisiaus judesiai; pakinta gimdos kaklelis — jis suminkštėja, sutrumpėja ir atsidaro; kelias valandas prieš Δ iš gimdos kanalo išstumiamas tąsių gleivių kamštis, kartais su krauju. Δ pradžia — tai reguliarūs, periodiškai pasikartojantys gimdos raumenų sąrėmiai. Skiriami trys Δ laikotarpiai: gimdos kaklelio atsidarymo, vaisiaus užgimimo ir placentinis. Pirmiausia gimsta vaisiaus galvutė. Užgimęs naujagimis po pirmojo įkvėpimo atskiriamas nuo motinos.

gim̃dymo prı́ežiūra, gimdyvę prižiūri akušerė ir gydytojas. Naujagimį priima akušerė, o gydytojas vadovauja gimdy-

Gimdymas

mui. Pagimdžiusi moteris po dviejų valandų iš gimdyklos perkeliama į pogimdyminę palatą.

gimdõs kaklẽlis, plonoji gimdos dalis, jungianti gimdą su makštimi.

giminỹstė, bendrumas, ryšiai, siejantys tuos pačius šeimos narius — tėvus ir vaikus. Δ ryšiais gali būti susieti ir kiti giminaičiai.

gimnãstika, kūno miklumo ir jėgos pratimų visuma.

gimstamùmas, rodiklis, apibūdinantis gimimų dažnumą tam tikroje vietoje, (pvz., *valstybėje*). Dažniausiai naudojamas koeficientas, nurodantis gimimų skaičių 1000 gyventojų per metus.

ginekològija, mokslas apie moterų lyties organų fiziologiją bei patologiją.

ginklanešỹs, viduramžių riterio pagalbininkas ir mokinys, kandidatas į riterius.

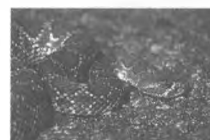
giñtaras, polimerizuoti paleogeno periodo pušų sakai. Δ susidarė prieš 50–60 mln. metų Skandinavijoje ir dabartinės Baltijos vietoje. Dar Δ randama Rumunijoje, Birmoje, Meksikoje, Kanadoje ir Lietuvoje Lūksto ežere. Įvairių atspalvių geltonas, rečiau baltas, melsvas, rudas. Randamas įvairaus dydžio (net iki 6 kg) gabalais. Skaidriame sluoksniuotame Δ pasitaiko gyvūnų ir augalų liekanų — inkliuzų. Baltijos pajūrio gyventojai nuo seniausių laikų rinko bangų išmetamą Δ. Naudojamas papuošalų, skulptūrėlių ir buitinių dirbinių gamybai. Populiarios Δ inkrustacijos medyje, odoje, metale.

Giñtaro kẽlias, II t-mečio pr. Kr. viduryje egzistavęs gintaro prekybos kelias, ėjęs iš Jutlandijos per Brenerio perėją Alpėse Viduržemio jūros link. Kitas Δ vedė per Panonijos lygumą (Italija), apeinant Alpes iš rytų, kylant į vieną Baltijos upių aukštupį. Tai liudija archeologiniai radiniai, rasti Lenkijoje. Manoma, kad šiais keliais į vieną pusę gabentas gintaras, į kitą — vario ir bronzos dirbiniai. Δ sunyko prasidėjus didžiajam tautų kraustymuisi.

girià, didelis miško masyvas. Lietuvoje žinomos Δ: Žalioji, Rūdninkų, Labanoro, Biržų.

gitarà, styginis muz. instrumentas. Būna kelių rūšių. Turi 6 stygas.

gyvãtės, roplių šeima. Paplitusios visuose žemynuose, išskyrus Antarktidą. Kūnas nuo 8–10 cm iki 10 m ilgio, apaugęs raginiais skydeliais ir žvynais. Be galūnių. Susideda iš vienodos sandaros slankstelių, kurių būna 141–435. Šonkauliai lankstūs, nėra krūtinkaulio. Galva nedidelė. Vokai dengia akis. Daugelis Δ viršutiniame žandikaulyje turi didelius nuodingus dantis, kurių viduje yra kanalas. Kandant juo teka nuodai. Svarbiausi jutimo organai — dvišakis liežuvis ir Jakobsono organas gomuryje. Spalva labai įvairi. Neriasi 2–4 kartus per metus. Visos Δ

Gyvatė

Gyvéntojai

Tai žmonių, gyvenančių Žemėje arba kurioje nors teritorijoje, visuma. Visą laiką Δ pasaulyje tai daugėjo, tai mažėjo, nes keitėsi sveikatos apsauga ir aprūpinimas maistu. Kai maisto būdavo gausu, žmonių padaugėdavo, o kilus badui ar ligų epidemijoms daug išmirdavo. Maždaug iki 800 po Kr. pasaulio Δ skaičius nesiekė 200 mln. Tačiau vėliau jis ėmė nepaliaujamai didėti. 1750 pasaulyje gyveno daugiau kaip 800 mln. žmonių. Po 150 metų jų padvigubėjo iki 1,65 mlrd. Daugiausia Δ atsirado XX a. 1995 pasaulyje buvo užregistruota 5,5 mlrd. Δ. Pranašaujama, kad po 2000-ųjų metų jų bus 6,25 mlrd., o 2050 m. skaičius pasieks 12,5 mlrd. Dėl žmonių pertekliaus gali kilti bado problema ir kitos ekologinės-globalinės katastrofos.

Δ pasiskirstymas labai netolygus. 3,2 mlrd. pasaulio Δ, tai sudaro 60 proc., gyvena Azijoje, kur pagal Δ prieaugį pirmauja Kinija ir Indija, nes nuo 1900 (580 mln.) žmonių skaičius čia išaugo iki 2,1 mlrd. Europoje 1900 buvo 430 mln., o 1994 — 800 mln. Δ. Tarptautinės pasaulio organizacijos labai susirūpinusios tokiu netolygiu Δ augimu, todėl bando visomis įmanomomis priemonėmis reguliuoti žmonių prieaugį. Pavyzdžiui, Kinijoje apribotas vedybų amžius ir vaikų skaičius šeimoje.

Sfinksas ir Gizos piramidė

V. van Gogo "Autoportretas".

P. Gogenas. "Svajos"

Golfas

gerai plaukia. Minta įvairiais gyvūnais. Deda kiaušinius arba veda gyvus vaikus (pvz., *angys*). Lietuvoje gyvena 3 rūšys: paprastoji angis, paprastasis žaltys, lygusis žaltys. Pav.

gyvéntojų geogrãfija, socialinės geografijos šaka, tirianti gyventojų skaičių, sudėtį, pasiskirstymą, gyvenviečių tipus ir išsidėstymą.

gyvéntojų tankùmas, kokios nors teritorijos vidutinis gyventojų skaičius jos ploto vienete (paprastai 1 km²).

gyvū̃nų kùltas, religinis garbinimas. Itin paplitęs pirmykštėse ir antikos religijose, taip pat senajame baltų tikėjime. Gyvūnai buvo garbinami kaip genties protėviai arba globėjai.

al Gizà, miestas Egipte, Nilo žemupyje. Čia išlikęs III t-mečio pr. Kr. piramidžių kompleksas. Didžiausios — Cheopso, Chefreno ir Mikerino. Prie kiekvienos piramidės įrengta laidojimo šventykla. Prie žemutinės Chefreno šventyklos yra Didysis sfinksas (ilgis 57 m, aukštis 20 m). Pav.

gizẽlis, pameistrys, meistro padėjėjas, viduramžių amatininkas, neturėjęs savos dirbtuvės, dirbęs meistro samdiniu.

glaciològija, mokslas, tiriantis ledynų kilmę, savybes, paplitimą, poveikį geografinei aplinkai.

gladiãtoriai, sen. Romos vergai, karo belaisviai ir pasmerktieji nusikaltėliai, išmokyti kautis amfiteatrų arenose tarp savęs arba su plėšriaisiais žvėrimis. Jų kovas stebėdavo tūkstančiai žiūrovų. IV a. kovos buvo uždraustos.

glasnost (liet. — *viešumas*), politinis judėjimas Rusijoje. Norėdamas pagerinti ekonominę šalies padėtį, Sovietų Sąjungos vadovas → M. Gorbačiovas paskelbė Δ, kad šalis taptų atviresnė.

gliukòzė, vynuogių cukrus, dažniausiai gamtoje randamas heksozių grupės angliavandenis. Svarbiausias ląstelių energijos šaltinis. Laisvos Δ yra žmogaus ir gyvūnų audiniuose, augaluose, vaisiuose ir daržovėse, o ypač uogose.

globà, nepilnamečių našlaičių ir neveiksnių piliečių teisių ir interesų apsauga.

globãlinis, → p a s á u l i n i s.

globė́jas: 1. tas, kuris globoja (tėvas, motina, auklėtoja ir pan.); **2.** teismo paskirtas globos vykdytojas.

glochìdija, dvigeldžių moliuskų lerva, laikinai parazituojanti ant kai kurių gėlavandenių žuvų.

glòrija: 1. retas optinis atmosferos reiškinys — spalvotas ratilas apie žmogaus ar daikto šešėlį, krintantį ant netoliese esančio debesies ar tiršto rūko. Matomas kalnuose, kai debesys yra žemiau stebinčiojo, arba skrendant virš debesų; **2.** šlovė, šlovinimas.

gnòmas, nykštukas, mažytė fantastinė būtybė, simbolizuojanti žemės jėgas.

gnù, dykaragių šeimos antilopių gentis. Paplitę Afrikos savanose.

gobelènas, sieninis kilimas, išaustas rankiniu būdu arba žakardo audimo staklėmis.

van Gògas (van Gogh), Vinsentas van (1853–1890), olandų tapytojas, turėjęs įtakos šiuolaikinei dailei. Iš pradžių jam įtaką darė Nyderlandų meistrai. Jis tapė realistinius tamsių spalvų paveikslus, vaizduojančius valstiečių ir darbininkų gyvenimą. 1886 persikėlė į Paryžių, kur susipažino su impresionizmu. Ėmė tapyti šviesesnėmis spalvomis. 1888 atvyko į Arlį. Čia galutinai susiformavo jo stilius. Δ draugystė su → P. Gogenu baigėsi krize. Sutrikus psichikai, jo tapyboje buvo juntamas nerimas, spalvos darėsi vis ryškesnės. Dailininko gyvenimo pabaiga tragiška. Jo kūryba buvo įvertinta tik po mirties, nes būdamas gyvas jis pardavė tik vieną paveikslą. Pav.

Gogènas (Gauguin), Polis (1848–1903), prancūzų tapytojas, grafikas, skulptorius. Gyveno ir kūrė Bretanėje, Panamoje, Martinikos saloje, Arlyje, Taityje. Studijavo sen. Rytų ir sen. gr. meną. Nutapė impresionistinių peizažų. Vėlesniems darbams būdinga monumentali kompozicija, ryškios spalvos, dekoratyvumas. Geriausi jo darbai sukurti Taityje. Pav.

Gojà i Lusjentas (Goya y Lucientes), Franciskas Chosė de (1746–1828), ispanų tapytojas ir grafikas. Jo kūrybai turėjo įtakos Prancūzijos revoliucija. Kūryboje gausu romantinių ir impresionistinių elementų.

gòkartas, → k á r t i n g a s.

gòlfas, sportinis žaidimas su guminiu kamuoliuku ir lazdomis. Standartinė Δ aikštelė turi 18 įvairaus ilgio takų su duobutėmis. Kamuoliukas smūgiuojamas vienu nenutrūkstamu sklandžiu judesiu. Pav.

Gòlfo srovẽ, šiltoji srovė, tekanti Atlantu. Saulės įšildytas vanduo plaukia nuo Meksikos įlankos, perkerta Atlanto vandenyną ir teka pro Vakarų Europos krantus. Ji yra vos 100 km pločio. Turi didelę įtaką Šiaurės Amerikos ir Europos klimatui. Pav.

Gomindãnas, Kinijos politinė partija, įkurta 1912. Δ siekė įkurti respubliką.

gondolà: 1. vienairklė plokščiadugnė, riestais galais Venecijos valtis. Jos ilgis iki 10 m, plotis daugiau kaip metras, turi stogelį, ją irkluoja gondoljeras; **2.** aerostato kabina.

gòngas, mušamasis muz. instrumentas. Tai metalinis skridinys, mušamas minkšta kuoka. Dažniausiai pasitaiko Pietryčių Azijoje. Kinijoje žinomas nuo VI a. po Kr.

gonorẽja, lytiškai plintanti infekcinė liga, kurią sukelia gonokokai.

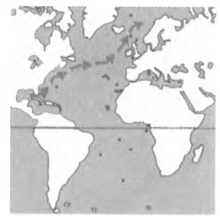
Gorbačiòvas (Gorbačiov), Michailas (g. 1931), rusų politinis veikėjas. 1985 tapęs SSKP generaliniu sekretoriumi, pradėjo vykdyti didžiausias reformas (→ *glasnost*, → *perestroika*) Sovietų Sąjungos istorijoje. Ypač sėkminga buvo užsienio politika. Jo reformos išprovokavo demokratizavimo procesus Varšuvos sutarties šalyse. Δ pateikė NATO organizacijai pasiūlymų dėl nusiginklavimo. Jo dėka iš Afganistano pasitraukė sovietų armijos daliniai. Iš Europos išgabentos visos branduolinės vidutinio nuotolio raketos. Davęs sutikimą Vokietijai suvienyti, pakeitė Europos politinį žemėlapį. 1990 jam skirta Nobelio taikos premija. 1991 atsistatydino iš šalies vadovo pareigų. Pav.

gorilà, didžiausia žmogbeždžionė. Gyvena Centrinėje Afrikoje. Užauga iki 230 cm aukščio. Sveria apie 200 kg. Gyvena mažais būreliais ir neskubėdamos keliauja miškais. Minta lapais, vaisiais, stiebais, ūgliais.

gòtai, rytų germanų gentys, Tacito žiniomis, gyvenusios Vyslos žemupyje ir buvusios artimiausiomis vakarų baltų kaimynėmis.

Gòtfrydas Štrasburgiẽtis (Gottfried von Strassburg), (1180–1215), viduramžių poetas, žymiausias riterių epų kūrėjas. Parašė eiliuotą romaną "Tristanas". Pagal jį → R. Vagneris sukūrė operą "Tristanas ir Izolda".

gòtika, archit. ir dailės stilius, pakeitęs romaninį stilių. Gyvavo nuo XII a. vidurio iki XVI a., kilo šiaurės Prancūzijoje. Iš čia ėmė plisti po visą Vakarų Europą. Δ laikotarpis siejasi su daugybe visuomeninio gyvenimo permainų. Δ mene stiprėja humanistinės tendencijos. Tai miesto menas. Gotikinio miesto centre stovi katedra, tapusi pagrindiniu miesto architektūriniu akcentu ir visuomeniniu centru. Δ grožis asocijuojasi su trimis savybėmis: tobulumu, proporcijomis ir aiškumu. Gotikinei architektūrai būdinga: vertikalūs pastatai ir smaili arka; galingi kontraforsai; galerijos, arkados ir didžiuliai langai su spalvotais vitražais; aukštos navos. Gotikinė ikonografija įprasmina Dievo įsikūnijimo žmoguje idėją. Gotikinėse skulptūrose žmonės vaizduojami asketiški, smulkaus kūno sudėjimo, nes meistrai įprasmina ne išorinį grožį, o dvasinį gyvenimą. Labai suklesti vitražo menas, plėtojama altorių tapyba. Dailėje formuojasi Marijos dvasinio grožio kultas. Sukuriamas gotikinis šriftas. Plėtojama juvelyrinių dirbinių gamyba. Lietuvoje Δ įsigali po 1387 krikšto. Δ dailės paminklų mažai teišliko. Žymiausi Δ pastatai sukurti miestuose (Šv. Onos bažnyčia Vilniuje, Zapyškio bažnyčia, Perkūno namai, Kauno archikatedra bazilika). Lietuvių Δ skyrėsi nuo Vakarų Europos Δ. Ruošiantis lemiamai kovai su kryžiuočiais, XIV a. pab. Lietuvoje buvo perstatytos Kauno, Vilniaus, Trakų pilys. Pilyse atsirado puošnių gotikinių patalpų. Išliko rankraštinių religinių knygų su ryškių spalvų ornamentiniais inicialais. Valdant Algirdui, pradėti kurti heraldinai ženklai. Pav.

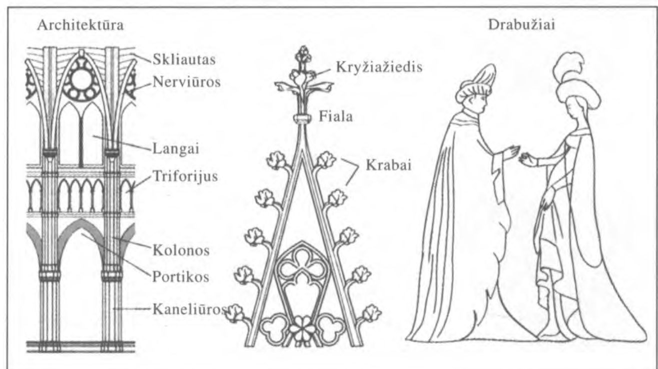
Golfo srovė

M. Gorbačiovas

Gotika: fasadas

Gotika

Grãcijos, trys rom. mitologijoje grakštumo deivės, simbolizuoja jaunatvišką moters grakštumą ir grožį.

gradãcija: 1. laipsniškas perėjimas nuo vieno dalyko prie kito, laipsniškas kilimas, stiprėjimas; **2.** laipsniškas gyvų būtybių organizacijos sudėtingumo didėjimas, vykstantis per jų evoliuciją.

grãfika, vaizduojamosios dailės šaka, kurios meninio vaizdo pagrindą sudaro piešinys. Svarbiausios meninio vaizdo kūrimo priemonės yra kontūrinė linija, juodų ir baltų dėmių deriniai, štrichas ir medžiaga, kurioje piešiama ar spausdinama. Pagrindinė spalva — juoda. Δ skirstoma į lakštinę, knyginę, pramoninę, taikomąją, dekoratyviąją.

grãfikas: 1. brėžinys, vaizduojantis įvairių reiškinių ir su jais susijusių veiksnių tarpusavio ryšius; **2.** transporto priemonių judėjimo pavaizdavimo būdas.

grafìtai, sen. įrašai, ženklai ar vaizdai ant pastatų sienų ar daiktų, turėjo magiškos reikšmės. Aptinkami sen. gr., rom., rusų ir kt. tautų grafitai. XX a. aštuntajame dešimtmetyje JAV, o vėliau ir kt. šalių miestuose tam tikri Δ buvo pripažinti menine išraiškos priemone arba būdu kreiptis į žmones.

grafìtas, anglies alotropinė atmaina. Būna tamsiai pilkas, juodas. Iš jo daromi dažai, pieštukų šerdelės, tepalai.

grafològija, mokslas, tiriantis žmogaus psichinių ypatybių ir būsenų atspindėjimą rašysenoje.

Graikija

Graikijos menas: ąsotis

Graikijà, Pietų Balkanų šalis, viena seniausių Europos valstybių. Plotas 131 990 km^2, 10 269 074 gyv. Sostinė Atėnai. Prezidentinė respublika. Šalies pakrantė giliai išraižyta Viduržemio jūros vidinėmis Egėjo, Jonijos ir Kretos jūromis bei daugybe įlankų. Yra apie 2600 salų ir salelių. Kalnai užima 60 proc. šalies teritorijos. Aukščiausia viršukalnė Olimpas (2917 m). Klimatas mediteraninis. Sausa vasara ir drėgna žiema. Gyventojai: graikai, makedoniečiai, turkai, albanai. Plėtojamas turizmas, laivų statyba, tekstilės, kailių ir kilimų pramonė. Labai svarbi žemės ūkio šaka — gyvulininkystė. Auginamas tabakas, alyvos, vaisiai, daržovės. Pirma vieta pasaulyje pagal razinų gamybą. Δ — Europos tarybos narė. Jai priklauso keturi iš septynių pasaulio stebuklų: Artemidės šventykla, caro Mauzolo antkapis, Dzeuso statula, Rodoso Kolosas. Pav.

Graĩkijos istòrija, iki šiandien išlikę šventyklų ir kitų pastatų griuvėsiai atspindi ilgą ir sudėtingą šalies istoriją. Graikų protėviai — achajų, doriečių, jonietių, pelasgų gentys. Seniausia gyvenvietė — Nea Nikomidia Š. Graikijoje (apie 6200 pr. Kr.). Kretos saloje atkasti prabangių rūmų griuvėsiai (apie 2000 pr. Kr.). Ten gyveno Mino kultūros žmonės. Apie 1600 pr. Kr. suklestėjo Mikėnų civilizacija. Apie 1200 pr. Kr. Mikėnai buvo sugriauti. Tolesni keturi šimtmečiai buvo karų, antpuolių ir genčių kilnojimosi metas("tamsieji amžiai"). Po 800 pr. Kr. palengva ėmė plisti gr. civilizacija. 146 pr. Kr. Graikija — Romos imperijos dalis. Romėnai užėmė Graikiją, sugriovė turtingą Korinto miestą, pasiglemžė gausybę meno kūrinių. Skilus Romos imperijai, Graikija tampa Bizantijos dalimi (395–1453). 1453–1829 buvo turkų priespaudoje. 1821–1829 vyko išsivaduojamasis karas. 1830 paskelbta konstitucinė monarchija.

Graĩkijos mẽnas, maždaug 3000 pr. Kr. Egėjo jūros salose ir pakrantėje ėmė kurtis savita kultūra, vadinama Kretos-Mikėnų vardu — ankstyvasis antikos etapas. Ji gyvavo iki XII a. pr. Kr., kol ją išstūmė iš šiaurės atėję graikai. Šios kultūros žymiausi architektūriniai paminklai Troja ir Knoso rūmai. Rūmų sienos puoštos daugybe freskų. Kretiečiai buvo puikūs keramikai. Jie išrado žiedžiamąjį ratą ir glazūras. Kūrė molines vazas, dekoruodami jūrų motyvais. Antikinis menas pradėjo formuotis VII–VI a. pr. Kr. ir gyvavo iki V a. Išskiriamos 3 epochos: archajinė (VII–VI a. pr. Kr.), klasikinė (V–IV a. pr. Kr.), helenistinė (III–I a. pr. Kr.). Graikų kultūra paplito toli už jos ribų. Archajinės epochos meno kūrinių išliko labai mažai. Didžiausias jų meno laimėjimas — šventyklos. Klasikinės epochos architektūros paminklas — Akropolis. Svarbiausias ir didžiausias Akropolio statinys Partenonas, skirtas deivei Atėnei. Klasikinėje epochoje buvo sukurta daug skulptūrų. Joms būdinga plastinis tikrovės suvokimas. Skulptūros buvo kalamos iš akmens, skobiamos iš medžio, lipdomos iš molio, liejamos iš bronzos. Helenizmo laikotar-

piu prasideda intensyvūs Rytų ir Vakarų kultūrų mainai. Sukuriami milžiniški architektūriniai ansambliai, klesti vaizduojamosios dailės stilių įvairovė, iškyla juodafigūrė ir raudonfigūrė keramika.

graižažiẽdžiai, augalų, kurių žiedynai yra graižo (plokščio ritinio) pavidalo, šeima. Tai žolės, puskrūmiai, krūmai, lianos. Paplitę beveik visame pasaulyje, pvz., *salotos, peletrūnai, ramunės, jurginai, įvairios piktžolės* ir kt.

grãlis: 1. viduramžių poezijoje — šventas daiktas, vokiškoje versijoje — tai stebuklingas akmuo, nuolat teikiantis maistą ir amžiną jaunystę; **2.** legendinė taurė, iš kurios gėrė Jėzus Kristus per paskutinę vakarienę.

grãmas (g), smulkus masės vienetas, pvz., *1000 g = 1 kg.*

gramãtika, mokslas, tiriantis žodžių, žodžių junginių ir sakinių sandarą.

granátmedis, krūmas ar medis, augantis Vidurinėje Azijoje, Šiaurės Indijoje, Užkaukazėje. Vaisiai gelsvai raudoni, valgomi. Spaudžiamos sultys, gaminamas sirupas.

grándai, viduramžių Ispanijos aukštieji dvarininkai ir dvasininkai. Nuo XIII a. ėjo svarbias valst. pareigas ir turėjo didelių privilegijų.

granìtas, kristalinė uoliena. Spalva šviesi — pilka, rausvai pilka. Iš jo gaminama skalda, daromi laiptai, tiltų atramos, naudojamas pastatų apdailai, skulptūrai.

gravirúoti, raižikliais raižyti reljefinį arba įgilintą piešinį metale, medyje, linoleume, akmenyje, stikle, plastike. Kai kada raižinys dar ėsdinamas rūgštimi.

gravitãcinė jėgà, objektų tarpusavio traukos jėga. Ji laiko mus ant Žemės ir suteikia svorį. Kiekvienas, turintis masę, turi ir gravitacijos jėgą. Ši jėga silpnėja kūnams tolstant ar sumažėjus jų masei.

"Greenpeace", pasaulinė gamtos apsaugos organizacija, įkurta 1971 Vankuveryje, Kanadoje. Ji kovoja su atmosferos teršimu, su urano ir branduolinių ginklų gamyba, su gyvosios gamtos niokojimu.

greĩderis, kelių priežiūros ir žemės kasimo mašina, kurios svarbiausios dalys — paslankus verstuvas su peiliu.

greĩtis (v), kūno nueitas kelias per vienetinį laiko tarpą.

Grenlándija, didžiausia pasaulio sala Arkties vandenyne. Plotas 2 175 600 km², 58 tūkst. gyv. Gyventojų tankumas — 0,02 žm./km². Aukščiausias taškas — Gunbjorno kalnas (3700 m). 95 proc. jos ploto dengia ištisinis, vadinamasis žemyninis ledynas. Vakarų Δ gyvena eskimai. IX a. ją pirmieji atrado vikingai. Atrastą žemę pavadino Gronlandu (žalia žemė). Vėliau paaiškėjo, kad tai ledo buveinė. Ilgą laiką Δ priklausė Norvegijai. 1721 atiteko Danijai ir iki 1979 buvo jos kolonija. Dabar yra Danijos valda. Pav.

Grenlandija

grėsmė̃ gam̃tai, tai dėl žmogaus veiklos kasdien vis didėjantis pavojus augalų bei gyvūnų gyvybei. Žemėje jau išnyko daug augalų ir gyvūnų rūšių. Pavojus iškyla tuomet, kai žmonės ima keisti natūralią gamtą. Augalai ir gyvūnai praranda gyvenamąją aplinką, nes kertami ir deginami miškai. Dėl medžioklės ir kolekcionavimo daug gyvūnų bei augalų atsidūrė ties išnykimo riba. Be to, gyvajai gamtai labai kenkia įvairūs teršalai.

grỹbai, vienaląsčiai arba daugialąsčiai organizmai, sudaryti iš gijų, vadinamų hifais, rezginio. Hifai sudaro grybieną, kuri išsiraizgo po organines medžiagas. Auga ant pūvančių ir gyvų augalų bei gyvūnų, jų liekanų, dirvožemyje ir vandenyje, miškuose, soduose, pievose ir ima jų organines medžiagas. Mineralines medžiagas siurbia iš dirvožemio. Dauginasi sporomis, kartais grybienos dalimis. Paplitę visame pasaulyje. Daugelis Δ yra valgomi. Kai kurie Δ kenkėjai sukelia augalų ligas ir žmonių kerpligę.

grìfas, vanaginių šeimos plėšrusis paukštis, gyvenantis kalnuose ir mintantis dvėseliena. Jis ilgai suka padangėje ratus ieškodamas maisto. Ausuotasis Δ turi didžiulius sparnus ir galingą lenktą snapą, kuriuo lengvai išplėšia negyvų gyvūnų mėsą.

Grigãliaus kalendõrius, naujojo stiliaus kalendorius, dauguma šalių naudojasi šiuo kalendoriumi, kuris pagrįstas laiku, per kurį Žemė apsisuka aplink Saulę. Seniau romėnų metai prasidėdavo kovo mėnesį ir tik gerokai vėliau sausis tapo pirmuoju metų mėnesiu.

Grìmas (Grimm), Jakobas (1785–1863), vok. kalbininkas, literatūros tyrinėtojas, germanistikos pradininkas. Darbavosi kartu su broliu Vilhelmu Grimu, kuris taip pat buvo kalbininkas, tačiau labiau pasi-

žymėjo pasakotojo talentu. Lietuvoje gerai žinomos "Brolių Grimų pasakos".

Grìnvičas, Londono pietrytinis priemiestis į pietus nuo Temzės. Įsikūrusi Δ karališkoji observatorija, jūrų koledžas, jūrų, astronomijos muziejai. Per Δ eina nulinis dienovidinis, dar vadinamas Δ meridianu (dienovidiniu). Nuo Δ dienovidinio yra skaičiuojama geografinė ilguma.

grìpas, ūminė užkrečiamoji liga, pasireiškianti kvėpavimo takų uždegimu, raumenų skausmu, dideliu karščiavimu.

grìzlis, rudojo lokio porūšis. Gyvena Šiaurės Amerikos kalnuotose vietose. Minta lapais, uogomis, vaisiais, riešutais, žuvimis. Kartais gali užpulti stambų žinduolį arba žmogų.

grįžtamàsis ryšỹs, sistemos veikimo rezultatų poveikis tolesniam tos pačios sistemos veikimui. Jis būdingas gyvosios gamtos, visuomenės ir technikos reguliavimo bei valdymo procesams.

grotà, urvas, po siauro įėjimo praplatėjantis ir turintis aukštesnį skliautą. Italijoje, Kaprio saloje, yra Žydroji Δ.

grotèskas: 1. meninio vaizdavimo būdas, pagrįstas netikėtais grožio ir bjaurumo, juoko ir baisumo, tikrovės ir pramano deriniais (pvz., *B. Sruogos "Dievų miškas"*); **2.** ornamentas, vaizduojantis susipynusius augalus, gyvūnus, žmones, archit. elementus, vazas; būdingas renesanso, baroko ir klasicizmo dekorat. dailei; **3.** šriftas, kurio raidžių linijos vienodo storio. Tai spaudos straipsnių antraštės, skelbimai, afišos.

grūdìnės kultū̃ros, → j a v a ĩ.

gruñtas: 1. uolienų sluoksnis, esantis po dirvožemiu; **2.** upės ar ežero dugnas; **3.** medžiaga, kuria ištepamas ar įtrinamas daikto paviršius prieš dažymą ar lakavimą.

grùpė: 1. keletas greta esančių žmonių, gyvūnų, ar daiktų; **2.** medžiagų, daiktų, kuriems būdingas bendras požymis, visuma.

Grùzija, NVS valst., buvusi Sovietų Sąjungos respublika. Yra Užkaukazėje. Vakaruose prieina prie Juodosios jūros. Šiaurėje nuo Rusijos ją skiria Kaukazo kalnai. Plotas 69 700 km², 5 443 359 gyv. Sostinė Tbilisis. Daugiapartinė demokratija. Plėtojamas žemės ūkis. Beveik visoje šalyje auginamos vynuogės ir vaisiai. Garsėja geru vynu ir žmonių ilgaamžiškumu. Pav.

J. Gutenbergo Biblija

Gruzija

guãnas: 1. jūros paukščių mėšlo, dvėselienos likučių telkiniai sauso klimato sąlygomis; vertinga trąša; **2.** iš žuvų ir banginių atliekų gaminamos trąšos.

guãšas: 1. neskaidrūs vandeniniai dažai iš įvairių pigmentų, klijų ir kreidos; **2.** tapybos technika, panaši į akvarelę, tačiau neskaidri, tiršta.

gùldenas: 1. Europos valstybių auksinė (XIV–XVI a.) ir sidabrinė (XVII–XIX a.) moneta; **2.** Olandijos piniginis vienetas.

gulsčiùkas, prietaisas mažiems nuolydžio kampams matuoti ir plokštumų, sienų, mašinų, jų velenų horizontaliai ar vertikaliai padėčiai nustatyti. Sudarytas iš medinio tašelio ar metalinio rėmelio, į kurį įmontuota išlenkta stiklo ampulė, sužymėta padalomis ir pripilta skysčio.

gumà, tampri medžiaga, gaunama iš kaučiuko.

gurmãnas, skanių, rinktinių valgių mėgėjas ir žinovas.

Guru Grantas, sikų šventraštis, kurį sudaro himnai ir eilės. Labai svarbus apeigose.

gùru: 1. induistų bendruomenės dvasinis vadovas, dažniausiai brahmanas; **2.** sikų rel. bendruomenės vadovas, laikytas tarpininku tarp Dievo ir žmonių. Jų buvo 10.

Gùtenbergas (Gutenberg), Johanesas (apie 1397–1486), vok. spaustuvininkas. Laikomas knygų spausdinimo judamomis, iš metalo lietomis raidėmis (290 įvairiausių ženklų), kurias galima naudoti daug kartų, sudarant vis naujas kombinacijas, išradėju. Strasbūre jis praturtėjo šlifuodamas brangakmenius ir gamindamas veidrodžius. Dar pasiskolinęs pinigų, ėmėsi leidybos. 1452–1455 buvo išspausdinta 42 eilučių Biblija. Išliko 47 šios Biblijos egzemplioriai. 1900 Maince atidarytas Δ muziejus, kuris nuo 1962 vadinamas "Pasauliniu leidybos muziejumi". Pav.

H

H, h: 1. raidė, vartojama žymėti gomuriniam pučiamajam skardžiajam priebalsiui, tariamam kietai *(harmònija, hùmoras)* ir minkštai (*heròjus, hidrà*); **2.** muz. garso *si* raidinis pavadinimas; **3.** chem. elemento vandenilio simbolis, santr. H; **4.** valandos santr. h.

ha, santr. → *hektaras.*

habeas corpus (lot.), aktas, priimtas Anglijos parlamento 1679 — asmens neliečiamybės nustatymas. Pagal jį suimtajam per 24 valandas turėjo būti pateiktas kaltinimas. Iki teismo buvo galima įkalinti tik nuo 3 iki 20 dienų.

habilitãcija, gynimas daktaro disertacijos, suteikiančios teisę dėstyti aukštojoje mokykloje. Lietuvoje — aukštesnio laipsnio daktaro disertacija, suteikianti teisę įgyti profesoriaus vardą.

Hãbsburgai, Δ šeima turėjo žemių Prancūzijoje ir Šveicarijoje. Pradėję nuo nedidelių valdų, įėjo į Europos istoriją ir viešpatavo daugiau kaip 1000 metų. 1273 Habsburgas Rudolfas I tapo Šv. Romos imperatoriumi. 1282 Habsburgas Albertas I tapo pirmuoju iš dinastijos Austrijos valdovu. XVI a. Δ jau valdė didesnę dalį Pietų ir Centrinės Europos, daug žemių turėjo Šiaurės ir Pietų Amerikoje. 1556 Karolis V padalijo Δ valdas į dvi dalis: viena atiteko Ispanijai (Pilypas II), kita Austrijai (Ferdinandas). Ispaniškoji Δ dinastijos šaka baigėsi 1700, kai mirė Karolis II. Austriškoji klestėjo toliau, plėsdama savo valdas. Ji suiro po Pirmojo pasaulinio karo (1914–1918), kai susikūrė 4 naujos šalys: Austrija, Čekoslovakija, Vengrija, Jugoslavija.

Hãdas: 1. sen. gr. mitologijoje — požemio karalystės dievas Plutonas, visų nemėgstamas, nes jo karalystė neteikė džiaugsmo; **2.** sen. gr. mitologijoje — mirusiųjų pasaulis, kur buvo perkeliamos mirusiųjų sielos.

Hãdsono įlanka, Arkties vandenyno dalis prie Kanados. Toli įsiterpusi į sausumą. Plotas 1,2 mln. km^2, gylis 218 m. Pav.

hãfnis (Hf), chem. elementas, sidabro baltumo sunkusis metalas, naudojamas branduolinėje, elektroninėje bei raketinėje technikoje.

Hagia Sophia (gr. *Šventoji išmintis* arba *Dievo išmintis*), Sofijos soboras Konstantinopolyje, pastatytas 532–537 imperatoriaus Justiniano įsakymu. Bizantijos meno šedevras.

Hagos Tribunõlas (Nuolatinis tarptautinio teisingumo teismas), Tautų Sąjungos tarptautinis teismas tarpvalstybiniams ginčams spręsti ir konsultacinėms išvadoms tarptautiniais klausimais priimti, Tautų Sąjungos tarybai arba asamblėjai pareikalavus. Veikė 1922–1940 Hagoje. Praktiškai buvo Tautų Sąjungos politinis organas, kuris vykdė didžiųjų pasaulio valstybių valią. Sovietų Sąjunga jame nedalyvavo.

Háidnas (Haydn), Francas Jozefas (1732–1809), austrų kompozitorius. Vienos klasikas, kaip ir → V. A. Mocartas, → L.van Bethovenas. Jo kūrybinis palikimas labai gausus: 104 simfonijos ("Atsisveikinimo simfonija"), 83 kvartetai styginiams instrumentams, 14 mišių, 13 itališkų operų, daug dainų bei arijų. Pav.

F. J. Haidnas

Hãkslis (Huxley), Oldas Leonardas (1894–1963), britų rašytojas, vienas žymiausių mūsų amžiaus kultūros kritikų bei civilizacijos skeptikų. Buvo pacifistas. Žymiausi kūriniai: "Šaunusis naujasis pasaulis", "Beždžionė ir esmė", "Neregys Gazoje".

Hãlio kometà, reguliariai pasirodanti kometa, kuri sugrįžta kas 76 metai. Paskutinį kartą buvo matoma 1986 Pavadinta anglų astronomo E. Halio (1656–1742) vardu.

haliucinãcija, suvokimo sutrikimas, kai tariamai juntami nesami dalykai, pvz., *miražas.*

halogènai, chem. elementų grupė — fluoras, chloras, bromas, jodas ir astatas.

Hálsas (Hals), Francas (apie 1583–1666 m.), Nyderlandų tapytojas. Tapė baroko stiliumi, kurį mėgo vis stiprėjanti Nyderlandų buržuazija. Artimai bendravo su → P.P. Rubensu bei → A. van Deiku. Buvo puikus portretų meistras.

hálštato kultūrà, VIII a. pr. Kr., geležies amžius. Prasidėjo Vidurio ir Vakarų Europoje. Pavadinta pagal Austrijos gyvenvietę Halštatą. Gyventojai buvo keltai ir ilyrai. Jie kaldino iš metalo žemės ūkio padargus, žalvarinius indus, ginklus, skydus, šalmus. Plito moliniai dirbiniai. Dauguma dirbinių buvo puošiami gyvulių ar augalų ornamentais.

Hadsono įlanka

hamadà, akmeningoji dykuma. Susidaro plynaukštėse, kurių kietos paviršiaus uolienos nuo dūlėjimo suskeldėja.

Hámburgas, miestas Vokietijoje, abipus Elbės. 1,56 mln. gyv. Didžiausias tarptautinis jūrų prekybos ir keleivių uostas. Klesti laivų statyba ir remontas, spalvotoji metalurgija, chemijos pramonė, vai-

sių ir žuvų konservų, kavos bei arbatos perdirbamoji pramonė. Yra viena seniausių Europoje fondų birža bei zoologijos sodas, universitetas, architektūrinių paminklų. XIV–XV a. buvo vienas įtakingiausių Hanzos sąjungos narių.

Hamurãpis, (apie 1760–1686 pr. Kr.), šeštasis Babilonijos dinastijos karalius. Suvienijo į vieną didelę imperiją mažas, tarpusavyje besivaržančias valstybes. Išliko didžioji dalis jo išleistų įstatymų, reguliuojančių viešąją bei privačią teisę. Jo valdymo laikotarpiu klestėjo šalies ekonomika, buvo statomos šventyklos, skatinamas mokslas.

hándikapas, sporto (bėgimo, dviračių, automobilių, buriavimo) varžybos, kuriose silpnesniems varžovams teikiama lengvatų (trumpesnė distancija, mažesnis krūvis).

V. Havelas

Hanibãlas (Hannibal), Kartaginos karvedys (246–183 pr. Kr.). Buvo auklėjamas taip, kad taptų pikčiausiu Romos priešu. Pūnų karų metu užgrobė Rytų Pirėnus, Galiją, su drambliais perkopė Alpes ir trijuose dideliuose mūšiuose sumušė romėnų armiją. Pačios Romos užimti nepavyko. Pralaimėjo kautynes prie Zamos ir tai reiškė Kartaginos valstybės žlugimą. Nusinuodijo, kai Roma pareikalavo jį išduoti.

hántelis, → s v a r m u õ.

Hanza. Antspaudas 1250 m.

Hánza, Šiaurės Vokietijos, Prūsijos ir Livonijos miestų prekybinė bei politinė sąjunga, gyvavusi nuo XIII a. iki 1669. Klestėjimo laikotarpiu jai priklausė daugiau kaip 100 miestų. Turėjo prekybos rūmus Anglijoje, Prancūzijoje, Olandijoje, Rusijoje. Palaikė ekonominius ryšius ir su Lietuva. Vilniuje ir Kaune turėjo savo įgaliotinius. Pav.

hardròkas, → s u n k ù s i s r ò k a s.

harèmas, turtingo musulmono namo dalis, kurioje gyvena šeimininko žmonos ir sugulovės.

harmònija: 1. daugiabalsės muzikos sąskambis ir jų santykių visuma; **2.** santaika, darna, vienybė.

G. V. Hėgelis

Harū̃nas al Rašìdas (Harun al Raschid), (766–809), abasidų (kalifų dinastija, 750–1258 valdžiusi Bagdado kalifatą) karalius. Globojo meną bei mokslą. Jam valdant abasidų imperijoje klestėjo ekonomika bei kultūra. Jo teisingumas ir išmintis aprašyta garsiajame pasakų rinkinyje "Tūkstantis ir viena naktis".

hárpijos, sen. gr. mit. būtybės — sparnuotos vėjo deivės, vaizduojamos kaip paukštės su moters galva ir liemeniu. Jos pasirodo netikėtai, pridaro visokių bėdų ir pagrobia žmones. Niekada nepasisotina maistu.

hašìšas, narkotikas, gaunamas iš indiškosios kanapės.

háubica, artilerijos pabūklas su trumpesniu negu patrankos vamzdžiu, šaudantis iškilia trajektorija (per užtvaras).

Havãjai: 1. didžiausia Havajų salyno sala. Priklauso JAV. Plotas 10 400 km^2. Aukščiausias taškas — užgesęs Mauna Kėjos vulkanas (4205 m); **2.** JAV valstija. Plotas 16 705 km^2, 1,04 mln. gyv. Užima Δ salas Ramiajame vandenyne (anksčiau vadintas Sandvičo salomis). Sostinė Honolulu. Susideda iš 24 salų. Klimatas jūrinis tropinis. Gyventojai: amerikiečiai, japonai, metisai, filipiniečiai, kinai, havajiečiai. Plėtojama žemdirbystė, gėlininkystė, turizmas. Yra karinė jūrų bazė Perl Harboras (Oahaus saloje).

Havelas (Havel), Vaclovas (g. 1936), čekų rašytojas ir polit. veikėjas, stalinizmo priešininkas. Reikšmingiausia drama "Šventė sode" (1963). 1968 daug prisidėjo prie "Prahos pavasario" reformų judėjimo, buvo vienas iš "Chartija 77" steigėjų. Daug kartų buvo suimtas. Žlugus komunistiniam režimui, tapo Čekoslovakijos prezidentu. Padalijus šalį 1993 išrinktas Čekijos Respublikos prezidentu. 1969 gavo Austrijos valstybinę literatūros premiją. 1989 — Vokietijos knygų prekybos Taikos premiją. 1991 — Karlo premiją. Pav.

hebrãjų kalbà, senovinė žydų kalba.

hedonìzmas, fil. etikos teorija, malonumą laikanti didžiausiu gėriu bei dorovės matu.

Hefáistas, sen. gr. ugnies dievas, kalvystės globėjas. Savo dirbtuves turėjęs Olimpe, Lemno saloje ir Etnos kalne. Sukūrė saulės vežimą.

Hėgelis (Hegel), Georgas Vilhelmas Frydrichas (1770–1831), vok. filosofas, įtakingiausias vokiškojo idealizmo atstovas. Jo filosofijos tikslas — įrodyti būties ir mąstymo vienybę, "absoliutinį idealizmą". Reikšmingiausias veikalas "Dva-

sios fenomologija" (1807). Δ filosofija turėjo įtakos marksizmui ir kitoms filosofinėms kryptims. Pav.

hegemònija, viešpatavimas, vyravimas, valstybės vadovaujamas vaidmuo, pastangos savo valią primesti mažesnėms kaimyninėms valstybėms. Buvusios Sovietų Sąjungos užsienio politika pasižymėjo hegemonizmu.

hegzãmetras, antikinės eilėdaros metras, kai eilutė susideda iš šešių pėdų — daktilių ir spondėjų. K. Donelaičio "Metai" parašyti Δ.

Heĩlis (Haley), Bilis (1927–1981), garsus amerik. dainininkas ir gitaristas. Išgarsėjo 1954–1955 daina "Rock Around the Clock". Ši daina yra daugiausiai parduodamų kūrinių dešimtuke.

Heĩnė (Heine), Heinrichas (1779–1856), vok. poetas, romantikos ir realizmo atstovas. Išgarsėjo savo dainų rinkiniu "Dainų knyga" (1827). Laikomas šiuolaikinio feljetono pradininku. Vokietijoje Δ kūriniai ilgą laiką buvo draudžiami. Pav.

Hèjerdalas (Heyerdahl), Tūras, (1914–2002), norvegų mokslininkas, keliautojas, rašytojas. Baigė Oslo universitetą. 1947 Δ su 5 bendražygiais plaustu "Kon–Tikis" perplaukė Ramųjį vandenyną nuo Peru iki Taičio salos. Šia kelione Δ norėjo patvirtinti savo hipotezę, kad pirmieji Polinezijos salų gyventojai atsikėlė iš Pietų Amerikos. 1969 ir 1970 organizavo ekspedicijas nuo Maroko vakarinių krantų iki Amerikos krantų papirusinėmis valtimis "Ra 1" ir "Ra 2". 1971–1974 Δ tyrinėjo Artimųjų Rytų senovės civilizacijų kultūros perimamumą. 1977–1978 keliavo nendriniu laivu "Tigris" po Indijos vandenyną. Parašė knygas "Kon–Tikiu" per vandenyną", "Aku–Aku", "Nuo "Kon–Tikio" iki "Ra".

heksa-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, rodanti, kad kas nors sudaryta iš 6 dalių, turi 6 išskirtinius elementus. Pvz., *heksaedras* — šešiasienis, *heksagonas* — šešiakampis.

hektãras (ha), metrinės vienetų sistemos ploto matas: 1 ha = 100 arų = 10 000 m^2.

Hèktoras, sen. Trojos karo didvyris, Homero "Iliados" personažas.

Heladà, → senovės Graikija, gr. kultūra, skirstoma į ankstyvąją (2600–1900 pr. Kr.), viduriniąją (1900–1600 pr. Kr.), vėlyvąją (1600–1100 pr. Kr.).

Helenà, → E l e n à.

helenìzmas, sen. Graikijos ir kai kurių Rytų šalių kultūros tarpsnis, trukęs nuo Aleksandro Makedoniečio laikų (336–323 pr. Kr.) ir baigėsi Augusto (31 pr. Kr. — 14 po Kr.) valdymo laikotarpiu.

Hèlijas (gr. *Hēlios*), sen. gr. saulės dievas, dieną važiuojantis per dangų keturiais sparnuotais žirgais pakinkytu vežimu.

Helikònas, dievo Apolono ir mūzų kalnas Graikijoje, naująja gr. kalba vadinamas Šaltąja versme.

heliosferà, Saulės magnetinis laukas. Δ sukuria karštų elektringųjų dalelių plazmos srautas, vadinamasis Saulės vėjas, srūvantis spiralėmis nuo vainiko.

hèlis (He), chem. elementas. Jo yra dujų telkiniuose. Naudojamas balionams pripūsti, nes yra lengvas ir nedegus.

helmintòzė, žmogaus, gyvulių ir augalų liga, kurią sukelia parazituojančios organizme kirmėlės.

Hèlsinkis, Suomijos sostinė, įsikūrusi Suomijos įlankos pakrantėje. 484 tūkst. gyv. Didžiausias šalies uostas ir tarptautinis oro uostas. Plėtojama laivų statyba bei remontas, pramonės centras. Yra universitetas, mokslų akademija, neoklasicistiniai parlamento rūmai, XIX a. katedra.

H. Heinė

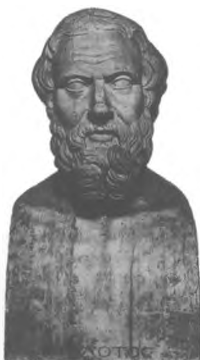
Hemingvẽjus (Hemingway), Ernestas Milaras (1899–1961), amerik. rašytojas ir žurnalistas. Jo kūriniai laikomi moderniosios literatūros pradžia. Pagrindiniai herojai — medžiotojai, žvejai, toreodorai, raiteliai, girtuokliai, gražios moterys bei kariai. Jis kaip savanoris dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, buvo karo korespondentu Artimuosiuose Rytuose, dalyvavo Ispanijos pilietiniame kare. Visi patirti įspūdžiai atsispindėjo jo romanuose. 1954 gavo Nobelio literatūros premiją. Reikšmingiausi kūriniai: "Fiesta" (1926), "Atsisveikinimas su ginklais" (1929), "Kilimandžaro sniegynai" (1936), "Senis ir jūra" (1952) ir kt. Pav.

E. Hemingvėjus

hemisferà, dangaus sferos, Žemės ar kitos planetos vienas pusrutulių.

hemoglobìnas, raudonasis kraujo pigmentas, esantis eritrocituose. Tai sudėtinis chromoproteidų grupės baltymas. Iš plaučių į audinius perneša deguonį, iš

Herodotas

Heraklis

H. Hesė

audinių į plaučius — anglies dvideginį.

Heñdelis (Höndel), Georgas Frydrichas (1685–1759), vok. kompozitorius, barokinės vargonų muzikos meistras. Pasaulinę šlovę pelnė oratorija "Mesijas". Nuo 1712 apsigyveno Londone, kur buvo paskirtas karaliaus rūmų kompozitoriumi. Jo kūryboje susipynusios anglų choro tradicijos su italų operos elementais.

Heñdriksas (Hendrix), Džeimsas Maršalas "Džimis" (1942–1970), amerik. roko muzikantas, "udergroundo" roko simbolis. 1967 pripažintas geriausiu pasaulyje roko gitaristu. Savo techniką praturtino elektroniniais efektais. Vienu efektingiausių laikomas jo pasirodymas Vudstoke 1969.

hèpiendas (angl. *happy end*), romano, dramos ar filmo laiminga pabaiga.

Herà, sen. gr. mitologijoje — Dzeuso sesuo ir žmona. Arėjo, Hefaisto ir Hebės motina. Ji buvo miestų ir teritorijų, taip pat santuokos globėja, todėl garbinama ir kaip gimdyvių deivė.

Herãklio stulpaĩ, dvi uolos abipus Gibraltaro sąsiaurio. Sen. Graikijos mitas byloja, kad → Heraklis išgriovė pertvarą tarp Viduržemio jūros ir Atlanto vandenyno, o uolas išsvaidė į abi puses. Taip atsirado šis pavadinimas.

Herãklis, sen. gr. mitologijoje — Dzeuso ir Alkmenės sūnus. Hera, nepakentusi Dzeuso vaikų nuo kitų moterų, pasiuntė dvi gyvates, kad šios Δ nužudytų, tačiau kūdikis savo rankomis jas pasmaugė. Vėliau jis tarnavo Mikėnų valdovui ir atliko 12 jam pavestų sunkių darbų. Šiuose žygiuose Δ pasižymėjo fizine ištverme bei jėga. Jis buvo populiarus mitų bei sakmių herojus, todėl dailėje išliko daug jo atvaizdų. Pav.

heráldika, pagalbinė istorijos disciplina, aiškinanti ir tirianti herbų sudarymą.

herbãriumas, džiovintų augalų rinkinys.

hèrbas, valstybės, teritorinio vieneto, miesto, luomo ar giminės simbolinis skiriamasis ženklas.

herbicìdai, chem. medžiagos, naudojamos piktžolėms naikinti. Gaminamos miltelių, pastų, emulsijų pavidalu. Dauguma Δ nuodingi žmonėms ir gyvūnams.

Hèrcas (Hertz), Heinrichas (1857–1894), vok. fizikas. Daugiausia dėmesio skyrė elektrodinamikai. Atrado trumpųjų šviesos bangų poveikį elektros iškrovai. Tyrė katodinius spindulius, indukciją, dirbo kietųjų kūnų fizikos srityje. Jo vardu pavadintas periodinių procesų (elektromagnetinių virpesių per sekundę) dažnio vienetas hercas — santr. Hz.

Hercegovinà, buvusi Jugoslavijos dalis. Nuo 1992 → Bosnija ir Hercegovina.

hèrcogas: 1. germ. karo vadas, didelės teritorijos valdytojas; **2.** aristokratų titulas, tolygus kunigaikščiui.

hermafrodìtas, organizmas, turintis abiejų lyčių požymių.

Hèrmis, sen. gr. dievas — piemenų, prekybos, pirklių ir keleivių globėjas.

Herodòtas (Hērodotos), (apie 490–424 pr. Kr.), gr. istorikas ir rašytojas. Laikomas istorijos tėvu. Daug keliavo po Egiptą, Finikiją, Mesopotamiją, kur rinko istorinę bei geografinę medžiagą savo "Istorijai". Parašė 9 knygas. Nagrinėjo gr. santykius su kitomis tautomis nuo seniausių laikų iki Persijos karų. Pav.

heroìnas, narkotinių analgetikų grupės vaistas. Malšina skausmą ir kosulį. Nuo Δ žmogus labai greitai tampa priklausomas. Nuodingesnis už morfiną.

heròjus: 1. didvyris, žmogus, atlikęs žygdarbį; **2.** pagrindinis literatūros kūrinio, filmo, spektaklio veikėjas.

hèrpesas, → p ū s l e l ì n ė.

Hèsė (Hesse, slapyvardis *Emil Sinclair*), Hermanas (1877–1962), vok. šveicarų rašytojas. Romantikas, siekiantis taikos ir santarvės tarp proto ir etoso, taip pat vakarietiškos bei rytietiškos (kelionių po Indiją įtaka) gyvenimo išminties darnos. Buvo karo, nacionalizmo bei rasizmo priešininkas. Šeštajame dešimtmetyje tapo jaunimo stabu, nes susižavėjęs iš JAV sklindančia atgimimo banga parašė įspūdingą romaną "Stepių vilkas", kur vaizduojamas bėgimas nuo visuomenės normų į muzikos bei narkotikų pasaulį. 1946 gavo Nobelio literatūros premiją. 1955 Vokietijos knygų prekybos taikos premiją. Pav.

heteroseksualìzmas, lytinis potraukis priešingos lyties atstovui.

hetìtai, seniausia žinoma indoeuropiečių kilmės tauta, valdžiusi didelę Mažosios Azijos ir Sirijos dalį (2000–1200 pr. Kr.). Jau II t-mečio pr. Kr. viduryje ėmė lydyti

geležį. Šios tautos gyvavimo sėkmę nulėmė 3 naujovės: geležis, arklys ir ratas.

hibrìdas, mišrūnas (gyvūnas arba augalas), gautas sukryžminus du genetiškai skirtingus organizmus, priklausančius skirtingoms atmainoms, rasėms, rūšims.

Hìčkokas (Hitchcock), seras Alfredas (1899–1980), anglų kino filmų režisierius bei scenaristas. Šis įspūdingų trilerių meistras vis didindamas įtampą prikaustydavo žiūrovų dėmesį. Išgarsėjo kriminaliniais filmais. Dar niekam nepavyko pralenkti jų šoko efektu, įtampa bei gebėjimu kelti nuostabą. Kino klasika laikomi filmai: "Mirtis pagal iškvietimą", "Langas į kiemą" ir kt. Vėliau jis derino kriminalinius ir psichologinius elementus ("Paukščiai", "Frenci"). Pav.

hidráulika, mokslas apie skysčių pusiausvyros ir tekėjimo dėsnius bei naudojimąsi tais dėsniais inžinerinėje praktikoje.

hidrolìzė, chem. junginių skaidymas vandeniu.

hidrosferà, Žemę gaubiantis vandens sluoksnis, kurį sudaro vandenynai, jūros, atmosferos, sausumos vandenys, ledynai ir sniegynai.

hierárchija, daugiapakopė organizacinė struktūra, einanti iš viršaus į apačią ir sudaranti griežtai reglamentuotus pavaldumo bei priklausomybės laiptus.

hieròglifai, figūriniai ženklai, žymintys ištisas sąvokas arba atskirus skiemenis ir garsus. 3000 pr. Kr. juos išrado egiptiečiai. Δ buvo rašomi ar piešiami ant sienų, kolonų, vėliau ant papiruso. 1822 juos iššifravo pranc. mokslininkas → Ž. F. Šampoljonas. Pav.

Hieroglifai

higienà, mokslas apie sveikatos saugojimą, sveiką aplinką bei ligų profilaktiką.

higromètras, → d r ė g m ė m a t i s.

Himalãjai, aukščiausia Žemėje kalnų sistema, jauni kalnai, susiformavę per pastaruosius keletą milijonų metų. Iškilo susidūrus dviem žemyninėms platformoms, ten, kur Indijos platforma nugrimzdo ties Eurazijos platformos kraštu. Tarp jų kraštų susidarė raukšlinis kalnynas. Indijos platformos juda ir toliau, todėl Δ dar vis tebekyla aukštyn. Skiria Tibeto kalnyną ir Šiaurės Indijos lygumą. Ilgis apie 2500 km, plotis 180–350 km. Aukščiausia viršūnė — Džomolungma (8848 m). Pav.

hìmnas, iškilminga giesmė, priimta kaip valstybės ar organizacijos vienybės simbolis.

hiper-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, rodanti normos viršijimą, pvz., *hipertonija, hipertrofija.*

hipèrbolė: 1. posakis, kai perdedama siekiant didesnio įspūdžio, efekto, pvz., *kraujo upės*; **2.** mat. plokščia kreivė, sudaryta iš dviejų begalinių šakų, kurios kiekvieno taško atstumų nuo dviejų pastovių taškų skirtumo absoliutusis didumas yra pastovus; vienas kūgio pjūvių, gaunamas kertant sukimosi kūginį paviršių plokštuma, lygiagrečia su dviem jo sudaromosiomis.

hìpiai (angl. *hippy*), dar vadinami gėlių vaikais, neformalios Amerikos jaunimo grupės, kurios 1965–1975 konfliktavo su oficialiąja JAV turčių visuomene. Δ skelbė visuotinę meilę vietoj miesčioniško materializmo ir visuotinę taiką vietoj karo. Δ vartojo narkotikus, visiškai nedalyvavo visuomeniniame ir ekonominiame gyvenime, kūrė komunas, skyrėsi iš kitų išvaizda ir drabužiais.

hipnòzė, į miegą panaši pavaldumo būsena, sukeliama kito asmens įtaiga.

hipodròmas, žirgų lenktynių aikštė, vieta, jojykla.

hipofìzė, pasmegeninė liauka, esanti kaukolės ertmėje, turkiško balno duobėje. Svarbiausia organizmo hormoninės reguliacijos grandis. Gamina hormonus, skatinančius kitų endokrininių liaukų veiklą.

Hipokrãtas (Hippokratēs), (460–377 pr. Kr.), gr. gydytojas. Atsisakė religinio magiško požiūrio į ligą. Daugiausia dėmesio skyrė profilaktikai bei diagnostikai,

Himalajai

A. Hičkokas

Hipokratas

A. Hitleris „Mano kova"

Varšuvos getas

leido reikštis gydančioms gamtos jėgoms. Dalis jo teiginių neprarado reikšmės ir mūsų laikais. Išliko "Hipokrato rinkinys". Dabartinių gydytojų priesaikos prototipas Hipokrato priesaika. Pav.

hipopotãmas, didžiulis Afrikos upių porakanopinis žinduolis, primenantis kiaulę; begemotas. Gyvena prie ežerų ir upių, kur didžiąją paros dalį praleidžia besivoliodamas vandenyje, kad atvėstų. Gerai plaukia.

hipotèzė, moksliškai neįrodytas, patikrinimo reikalingas spėjimas ir juo paremtas ko nors aiškinimas.

hipotròfija, ląstelių ir audinių degeneracija dėl nepakankamos mitybos.

Hirosimà, miestas Japonijoje, ant jo 1945 rugpjūčio 6 d. amerikiečiai numetė atominę bombą, kuri akimirksniu sunaikino daugiau kaip 80 tūkst. žmonių.

hìtas: 1. populiari pramoginė daina arba melodija; **2.** jojimo sporte — žirgų bėgimas trumpą nuotolį.

hitlerìnė Lietuvõs okupãcija, vokiečių okupacija Antrojo pasaulinio karo metu, trukusi 1941–1945.

Hìtleris (Hitler), Adolfas (1889–1945), Vokietijos ir Austrijos diktatorius. Nacionalsocialistinės Vokietijos "fiureriui" ir reicho kancleriui (1933–1945) tenka didžiausia atsakomybė už Antrąjį pasaulinį karą ir daugiau kaip 6 mln. žmonių sunaikinimą koncentracijos stovyklose. 1919 šis nepaprastais retoriniais gebėjimais apdovanotas žmogus tapo Vokietijos darbo partijos nariu. 1920 partija pavadinta NSDAP. 1921 Δ ėmė vadovauti šiai partijai. Parašė knygą programą "Mano kova" ("Mein Kampf"). Po prezidento Hindenburgo (1934) mirties tapo "fiureriu ir reichskancleriu", sujungė valstybės ir vyriausybės vadovo funkcijas. Vadovaudamasis primityvia rasių teorija ("vertingi" žmonės tik "arijai"), paskelbė žydus ir kai kurias kitas tautas "menkaverte" rase ir įsakė juos persekioti. 1939 Δ pradėjo Antrąjį pasaulinį karą. Už savo beprotišką politiką (daugiau kaip 50 mln. karo aukų) išvengė atsakomybės nusižudydamas. Pav.

hitlerjugendas, 1926 įkurta jaunimo (vaikinų) organizacija Vokietijoje. Nuo 1936 buvo vienintelė Trečiojo reicho jaunimo organizacija. Δ auklėjo 14–18 metų jaunuolius rasizmo, militarizmo ir šovinizmo dvasia. Δ egzistavimas baigėsi 1945.

Hòfmanas (Hoffmann, tikr. Ernst Theodor Amadeus H.), (1776–1822), vok. rašytojas, kompozitorius ir dailininkas. Jo apsakymuose bei pasakose dažniausiai nagrinėjamos muzikų bei menininkų problemos. Juose groteskas puikiai dera su aistra ir fantazija, paslaptimi ir siaubu ("Katino Murklio pažiūros į gyvenimą"). Δ turėjo didelių gabumų muzikai. Parašė romantišką operą "Undinė".

Hòlbeinas (Holbein), Hansas Jaunesnysis (1497/98–1543), vok. tapytojas, vienas žymiausių vok. renesanso tapytojų, savo tėvo mokinys. Nuo 1519 buvo dailininkų gildijos narys. 1536 paskirtas karaliaus Henriko VIII dvaro tapytoju Anglijoje. Tapė ne tik karališkosios šeimos bei aristokratų, bet ir Hanzos pirklių portretus. Jis paliko fasadų bei sienų freskų, grafikos lakštų metalo bei medžio raižiniams.

hòldingas, akcinė bendrovė, superkanti kitų akcinių bendrovių akcijų kontrolinius paketus, kad galėtų jas valdyti ir kontroliuoti.

holeñderis, periodinio veikimo malūnas plaušinėms medžiagoms malti, naudojamas popieriaus ir kt. gaminiams gaminti.

Hòlivudas (angl. *Hollywood*), JAV kino sostinė šalia Los Anželo, Kalifornijos valstijoje. Apie 1910 įsikūręs Δ traukė kino režisierius dėl puikaus oro ir gražaus kraštovaizdžio.

Hòlmsas (Holmes Sherlock), Šerlokas, detektyvas, → Konano Doilio kriminalinių romanų personažas.

holocènas, kainozojaus eros, kvartero periodo jauniausias poledyninis laikotarpis, prasidėjęs prieš 10 tūkst. metų. Šiuo laikotarpiu žmonės išplėtojo žemdirbystę ir techniką.

holografija, objekto erdvinio atvaizdo įrašymo ir atgaminimo metodas.

hologramà, daikto erdvinis atvaizdas.

holokáustas: 1. žydų religinės apeigos, kurių metu auka yra sudeginama; **2.** taip žydai vadino savo tautos genocidą, vykdytą nacių koncentracijos stovyklose. Krematoriumuose buvo sudeginta daugiau kaip 500 tūkst. žydų tautybės vaikų ir suaugusiųjų. Pav.

homeopãtija, gydymo būdas, kai gydoma mažomis dozėmis tų vaistų, kurie vartojami didesnėmis dozėmis sukelia panašius į gydomą ligą reiškinius.

Homèras (Homēros), (gyveno VIII a. pr. Kr.), gr. poetas. Manoma, kad tai aklas klajojantis dainininkas sen. Graikijoje, sukūręs du epus apie legendinį Trojos karą — "Iliadą" ir "Odisėją".

homo faber, žmogus meistras, vertybių gamintojas.

homo-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, reiškianti vienodumą, panašumą, bendrumą.

homogèninis, vienodas, vienalytis, neturintis sandaros skirtumų.

Homo sapiens, protingasis žmogus, vienintelė dabar gyvenanti Žemėje žmogaus genties rūšis, kuriai priklauso dabartinis žmogus, susiformavęs pleistocene (prieš 200–300 tūkst. metų) kaip pitekantropo (Homo erectus) palikuonis.

homoseksualìzmas, lytinis potraukis savo lyties individui.

Honkòngas, buvusi Britanijos kolonija, 1997 grąžinta Kinijai. Tai nedidelė, tankiai gyvenama teritorija. Plotas 1045 km^2, 5,42 mln. gyv. Sostinė Viktorija.

honorãras, piniginis atlyginimas spaudos bendradarbiams, literatams, dailininkams, advokatams, gydytojams už darbą ar kūrinį pagal šalių susitarimą.

Horãcijus (Quintus Horatius Flaccus), (65–8 pr. Kr.), rom. poetas. Kartu su → Vergilijumi ir → Ovidijumi laikomas vienu žymiausių romėnų antikos poetų. Pirmieji jo kūriniai — tai satyriniai literatūros kritikos rašiniai, eiliuoti hegzametru, bei moralizuojantys pamokslai, nukreipti prieš visuomenės ydas. Vėlyvoji kūryba — odės.

Hòras, sen. Egipto dievų Ozyrio ir Izidės sūnus, dangaus dievas su sakalo galva.

horizòntas, riba, kur tarsi sueina Žemės paviršius ir dangaus skliautas.

hormònai, biologiškai aktyvios organinės medžiagos, kurias išskiria endokrininės liaukos. Jie reguliuoja organuose vykstančias fiziologines ir biochemines reakcijas, aktyvina arba slopina fermentinius procesus. Pav.

horoskòpas, Saulės, Mėnulio, žvaigždžių padėtis žmogaus gimimo metu, pagal kurią astrologai pranašauja, koks bus jo gyvenimas.

horteñzija, uolaskėlinių šeimos sodų arba vazoninis krūmas.

Ho Ši Mìnas (Ho Chi Minh, tikr. Nguyen That Thanh), (1890–1969), Vietnamo politinis veikėjas, kovotojas už Indokinijos nepriklausomybę nuo Kinijos (1941–1945) bei prieš kolonijinę prancūzų priespaudą (1946–1954), dabartinės Vietnamo Respublikos įkūrėjas. Nuo 1960 rėmė Nacionalinio Pietų Vietnamo išsivadavimo fronto partizanus, kovojusius prieš politiškai bei ekonomiškai JAV remiamą Saigono režimą (Vietnamo karas). Pav.

Ho Ši Minas

hotentòtai, Pietų Afrikos tauta. Nuo seno buvo klajokliai, vertėsi medžiokle, gyvulininkyste. Dabar dalis Δ gyvena rezervatuose, verčiasi žemdirbyste ir gyvulininkyste. Tikintieji krikščionys (protestantai).

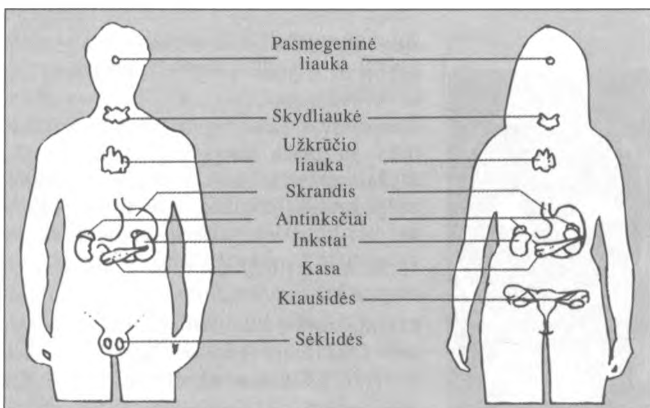
Hudzòno ìlanka, → H ã d s o n o ì l a n k a.

hugenòtai, kalvinizmo šalininkai Prancūzijoje XVI–XVIII a. Šį tikėjimą praktikavo Pietų Prancūzijos kilmingoji dvasininkija ir feodalai didikai, taip pat nemaža miestiečių. 1572 įvyko didelės Δ žudynės, vadinamos Baltramėjaus naktimi. Δ ir katalikų teises sulygino tik Prancūzijos didžioji revoliucija.

Hugò (Hugo), Viktoras Marija (1802–1885), pranc. rašytojas, ryškiausias romantizmo atstovas. Buvo griežtas karo priešininkas. Žymiausi romanai: "Paryžiaus katedra", "Vargdieniai". Eilėraščių rinktinės: "Rudens lapai", "Sutemų giesmės", "Vidiniai balsai". Pav.

V. Hugo

Hormonai

humanitãriniai mókslai (lot. *humanitas* — žmogiška prigimtis, išsilavinimas), visuomeniniai mokslai, visuomenės ir dvasinės kultūros mokslai (istorija, polit. ekonomija, filologija ir kt.).

humanìzmas, tai renesanso epochos (XV–XVII a.) pasaulėžiūra, priešiška asketizmui, pabrėžianti žmogaus vertę, jo proto galimybes. Kilo Šventosios Romos imperijoje XIV–XVI a. Svarbiausiu kūrybos pavyzdžiu humanistai laikė → Ciceroną. Humanistai norėjo paskleisti antikinę literatūrą liaudyje ir šitaip išvaduoti visuomenės dvasinį gyvenimą iš Bažnyčios globos. Δ raidoje didžiausią vaidmenį suvaidino svarbiausias to meto Italijos miestas Florencija, iškėlusi Petrarką, Botičelį, Mikelandželą, Leonardą da Vinčį, Makiavelį. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Δ idėjos plito kartu su renesanso ir reformacijos idėjomis. Šias idėjas skleidė žmonės, studijavę Italijos, Čekijos, Lenkijos universitetuose. Tai Abraomas Kulvietis, Stanislovas Rapolionis bei didikų Radvilų, Chodkevičių, Sapiegų vaikai. Su jais bendradarbiavo Mikalojus Daukša, → Martynas Mažvydas.

Hùmboltas (Humboldt), Aleksandras, baronas fon (1769–1859), vok. mokslininkas, tyrinėtojas, geografas. Pasaulinę šlovę jam pelnė ekspedicijos bei jų metu atlikti tyrimai. Δ buvo naujų mokslo šakų — vulkanizmo, žemės magnetizmo, augalų geografijos bei klimatologijos — pradininkas. Savo tyrinėjimų rezultatus paskelbė 30 tomų veikale "Kelionė į Naujojo Pasaulio ekvinokcijos kraštus" (1805–1834). Svarbiausiame veikale "Kosmosas" (5 t.) Δ klasikinę filosofiją sujungė su besirutuliojančiais tiksliaisiais mokslais ir sukūrė metodiškai naują pasaulėžiūrą.

Hùmboltas (Humboldt), Karlas Vilhelmas, baronas fon (1767–1835), vok. mokslininkas ir valst. veikėjas. A. Humbolto brolis. Dėl ištikimybės vok. klasikai bei liberalių pažiūrų laikomas vienu garsiausių neohumanizmo lyderių.

hùmusas, → p ù v e n o s.

hùnai, tiurkų klajoklių gentys, gyvenusios Centrinėje Azijoje. Apie 375 hunai įsiveržė į Europą, užpuldami ir pavergdami germanų gentis — ostgotus, įsikūrusius prie Juodosios jūros, o į vakarus nuo ostgotų gyvenusius vestgotus privertė prašyti Romos imperijos globos. Taip buvo pradėtas didysis tautų kraustymasis.

husìtai, čekų kunigo, Prahos universiteto profesoriaus Jano Huso (1371–1415) šalininkai. Jie sukilo prieš vokiečių feodalus. J. Husas buvo reformatorius ir smerkė katalikų dvasininkus už jų prekybą indulgencijomis. Buvo pasmerktas kaip eretikas.

Hùtenas (Hutten), Ulrichas fon (1488–1523), vok. humanistas bei poetas. Atkaklus Katalikų bažnyčios priešas. 1519 prisidėjo prie → M. Liuterio. Paskelbė savo "Tamsiųjų žmonių laiškus", nukreiptus prieš moralinį Katalikų bažnyčios supuvimą.

I

I, i, į, y: 1. raidės, vartojamos žymėti siaurajam priešakiniam aukštutinio pakilimo balsiui: i trumpajam (*vinìs*) ir *į, y* ilgajam (*lį̃sti, výras*); i vartojama prieš ją stovinčių priebalsių minkštumui žymėti (*svẽčio, čiùlba*); **2.** chem. elemento jodo simbolis, santr. *I*.

ìbai, priklauso gandrinių paukščių būrio šeimai. Daugiausia paplitę šiltuose kraštuose. Lizdus krauna medžiuose. Snapas ilgas, plonas, nulenktas žemyn arba plokščias. Kojos ilgos. Labiausiai paplitę rudieji Δ. Gyvena pelkėtose vietose. Minta smulkiomis žuvimis, moliuskais. Peri kolonijomis.

Ibn Sinà (lot. Avicena), Abdalahas, Abu Alijus Huseinas ibn (980–1037), Vid. Azijos filosofas, mokslininkas. Δ buvo įvairių rūmų gydytojas ir viziris (ministras) Vid. Azijoje, Irane. Parašė veikalus "Gydymo knyga", "Nurodymų ir pamokymų knyga", "Žinių knyga", kuriuose neoplatoniškai interpretavo Aristotelio filosofiją. Iš jo "Medicinos kanono" apie 500 m. mokėsi studentai medikai ir gydytojai. Jame Δ aprašė žmogaus kūno sandarą, daugelio ligų simptomus, nurodė tinkamą mitybą, vaistus, išdėstė teorinius medicinos pagrindus, susistemino tuometines medicinos žinias. Δ rašė ir eilėraščius, kuriuose kalbama apie materijos amžinumą, švietimo ir mokslo svarbą. Savo kūryba jis prisidėjo prie persų literatūros formavimosi, turėjo įtakos persų, arabų, uzbekų, iš dalies žydų litera-

Ibn Sina (Avicena)

tūroms. Jo pažiūros paplito Rytų ir Vakarų šalyse. Pav.

įcentrìnė jėgà, jėga, veikianti materialųjį tašką trajektorijos kreivumo centro kryptimi. Suteikia taškui įcentrinį pagreitį.

ichtiològija, mokslas, tiriantis žuvų sandarą, raidą, gyvenseną, paplitimą, evoliuciją.

ichtiozáurai, "žuvys driežai", gyveno sekliose jūrose maždaug prieš 220–90 mln. metų. Jie buvo iki 15 m ilgio, šiek tiek panašūs į delfinus, turėjo pelekus, plaukmenis, aptakų kūną, bet uodegą laikė kaip žuvys. Turėjo ilgą snapą su aštriais dantimis grobiui čiupti.

ideãlas, galutinis siekimų tikslas, visiška tobulybė.

idealìzmas: 1. kryptis, aiškinanti tikrovę kaip dvasią, idėją ir laikanti dvasios pradą pirmesnį už materijos, gamtos pradą; **2.** polinkis idealizuoti tikrovę, vadovautis kilniais idealais.

idealùs: 1. tobulas, puikus, pavyzdingas; **2.** įsivaizduojamas, realiai neegzistuojantis.

idéja: 1. pagrindinis, esminis pasaulėžiūros principas; **2.** mintis ar sąvoka, atspindinti tikrovę.

identifikãcija, tapatybės nustatymas, pripažinimas, sutapatinimas.

ideogrãfija, raštas, kurio ženklai (ideogramos) žymi ne skiemenį, o visą žodį ar sąvoką. Tai vienas seniausių rašto tipų. Jam priklauso sen. egiptiečių, šumerų, kinų raštas.

ideològija, klasių, socialinių grupių ar luomų pažiūrų, idėjų sistema, pasireiškianti religija, politika, filosofija, teise, menu.

idìlė: 1. literatūros žanras — nedidelis giedros nuotaikos eiliuotas arba prozos kūrinys, vaizduojantis jaukų ir laimingą kaimo žmonių (piemenų, žemdirbių, medžiotojų, žvejų) gyvenimą gamtoje; **2.** svajingo turinio muzikos kūrinys; **3.** ramus, giedras, be rūpesčių gyvenimas, laiminga meilė.

idiomà, tik kuriai nors kalbai būdingas vientisos reikšmės sustabarėjęs žodžių junginys, kurio reikšmė nesutampa su jį sudarančių žodžių reikšmėmis, jis turi savitą leksinę reikšmę, pvz., *siūlo galas — pėdsakas.*

įduba, sausumos ar jūros dugno plotas, esantis žemiau už jį supančią aplinką. Atsiranda vykstant įvairiems geologiniams procesams.

íetis: 1. svaidomasis arba duriamasis ginklas, susidedantis iš medinio koto ir kaulinio, žalvarinio arba geležies ietigalio, naudojamas nuo akmens amžiaus. Lietuvoje plačiausiai naudotos Δ geležiniais ietigaliais iki XVII a. pradžios; **2.** lengvosios atletikos įrankis, metamas į tolį.

Ievà, biblinio pirmojo žmogaus Adomo žmona, Dievo sukurta iš Adomo šonkaulio. Tačiau Dievas išvarė juos abu iš rojaus, nes Δ sugundė Adomą paragauti nuo pažinimo medžio uždrausto vaisiaus.

įgaliójimas, raštas, kuriuo asmuo (įgaliotojas) suteikia teisę kitam asmeniui (įgaliotiniui) atstovauti tariantis su trečiaisiais asmenimis, atlikti tam tikrus teisinius veiksmus.

įgaubtàsis lę̃šis, lęšis, kurio bent vienas iš paviršių yra įgaubtas. Lęšis, kurio vienas paviršius įgaubtas, o kitas iškilas, yra įgaubtasis, jei vidurys plonesnis už kraštus (sklaidomasis). Stiklinis įgaubtasis lęšis ore veikia kaip sklaidomasis lęšis. Daikto padėtį lęšio atžvilgiu galima įvairiai keisti, bet atvaizdas visuomet lieka tos pačios rūšies. Naudojamas plačiakampiams objektyvams.

įgaubtùmas ir išgaubtùmas, plokščiosios kreivės savybės.

ìglus, Kanados eskimų sniego trobelė — kupolo pavidalo statinys iš ledo plytų.

ignorãvimas, tyčinis nepaisymas, nepastebėjimas, neatsižvelgimas.

įkaitai: 1. vienos kariaujančios šalies piliečiai, neteisėtai sulaikyti kitoje šalyje. Paprastai Δ tampa asmenys, tiesiogiai nedalyvaujantys karo veiksmuose. Jų paėmimu norima garantuoti savo kariuomenės ar okupacinių organų saugumą. 1949 Ženevos konvencija uždraudė imti Δ; **2.** žmonės, pagrobti teroristų arba gangsterių šantažo ar išpirkos tikslais.

Ikãras, sen. gr. mitologinis personažas. Bėgdamas iš Mino nelaisvės, skrido tėvo Dedalo padirbtais sparnais, tačiau per daug priartėjo prie Saulės. Sparnų vaškas ištirpo, ir jis nukrito į Egėjo jūrą, netoli Samo salos. Tėvas palaidojo jį salelėje, kuri nuo to laiko vadinta Ikarija (arba Nikarija).

įkaltis, kaltinamasis įrodymas.

ikonà, religinės tematikos molbertinės tapybos kūrinys, populiarus Rytų krikščionybėje. Tai Dievo ar šventojo portretas, dažniausiai nutapytas ant medinės lentos.

ìkrai: 1. žuvų, moliuskų, varliagyvių, dygiaodžių kiaušinėliai; **2.** kai kurių žuvų (pvz., *lašišų, upėtakių)* neapvaisinti Δ vartojami maistui.

ìlgosios bañgos, radijo bangos, kurių ilgis nuo 1 iki 20 km. Dėl difrakcijos Δ išlinksta ir Žemės paviršiumi sklinda iki 2 tūkst. km. Naudojamos tolimojo ryšio radijo sistemose.

ilgų̃jų núotolių bėgìmas, lengvosios atletikos olimpinė rungtis. Vyrai bėga 5 000 ir 10 000 m distancijas, moterys — 3 000, 5 000 ir 10 000 m distancijas.

ilỹrai, karinga indoeuropiečių gentis, apsigyvenusi Balkanų pusiasalio šiaurės vakaruose. Apie 230 pr. Kr. juos nukariavo romėnai ir romanizavo.

iliuminãcija, puošnus pastatų, gatvių, namų apšvietimas.

iliuminãtorius, sandarus lėktuvo ar laivo langas.

iliustrãcija: 1. fotografija, piešinys, brėžinys, paaiškinantis ar papildantis tekstą; **2.** knygų grafikos kūrinys, aiškinantis, papildantis ar puošiantis knygą, žurnalą, laikraštį.

iliustrúoti, puošti leidinius piešiniais, fotografijomis ar paveikslais.

iliùzija, klaidingas tikrovės suvokimas, nepagrįsta viltis.

imãmas: 1. musulmonų dvasininkas, vadovaujantis bendrai maldai mečetėje; **2.** aukščiausias musulmonų dvasinės bei pasaulietinės valdžios vadovas.

imatrikuliãcija, įrašymas į universiteto studentų sąrašus.

im̃bieras, daugiametė žolė, kilusi iš Pietų Azijos. Turi eterinio aliejaus, vartojama kaip prieskonis.

imigrãcija, užsieniečių atvykimas į kurią nors šalį nuolat gyventi ir dirbti. Kiekviena šalis įsileidžia tam tikrą imigrantų skaičių. Lietuva Δ įstatymą priėmė 1991.

imitãcija: 1. sekimas, mėgdžiojimas; **2.** netikras, tik vaizduojantis, panašios išvaizdos daiktas, medžiaga, reiškinys.

imperãtorius, karo vado garbės titulas sen. Romoje. Vėliau tapo absoliučios valdžios simboliu. Skyrėsi nuo pavaldinių savo drabužiais. Šis pavadinimas iškilo viduramžiais monarchinėse valstybėse. Mūsų dienomis išliko Japonijoje.

imperialìzmas, tai politika, kurios tikslas — sukurti, išlaikyti ir plėsti imperiją. Siekia sukurti daugiatautę valstybę, kurioje valdytų viena teritorinė, tautinė arba ideologinė grupė. Remiasi jėga. Naudojamos priemonės tikslui pasiekti — karinės, ekonominės, kultūrinės. Ryškiausias istorinis pavyzdys — buvusi SSRS.

impèrija, monarchija arba valst., susidariusi užgrobiant kaimyninių šalių teritorijas. Valdoma imperatoriaus. Europoje pirmąją imperiją sukūrė → Aleksandras Makedonietis.

impìčmentas → a p k a l t à.

impòrtas, prekės ar paslaugos, pirktos iš kitos šalies.

impoteñcija, vyro normalios lytinės funkcijos sutrikimas.

impregnãvimas, specialus paruošimas (įmirkymas), kad nešlaptų ar nedegtų, nepūtų.

impresionìzmas, XIX a. pab. ir XX a. pradžios meno ir literatūros kryptis. Susiformavo prancūzų tapyboje. Pavadinimas kilo nuo tapytojo K.Monė paveikslo pavadinimo "Impression — soleil levant" ("Įspūdis — saulės patekėjimas"). Impresionistų kūrybai būdinga: **1.** klasikinio

E. Dega "Absentas"

etapinio darbo metodo atsisakymas, tapymas iš natūros; **2.** eksperimentavimas su optinėmis spalvomis; **3.** linijinio piešinio, tamsių šešėlių atsisakymas; **4.** grynos spalvos, vaizdo momentiškumas. Impresionistai tapė judrius bulvarus, kavinių interjerus, elegantišką publiką žirgų lenktynėse, nevengė ir peizažų. Žymiausi impresionistai → Klodas Monė, → Kamilis Pisaro, → Ogiustas Renuaras, → Eduardas Manė, → Edgaras Dega. Literatūrai būdinga: **1.** vaizdas, sudarytas iš kelių ir daugiau vaizdų, dažniausiai sujungtų tik bendra nuotaika; **2.** žmonių gyvenimo akimirkos, aprašomi jausmai, nuotaikos; **3.** nuotaikai, įspūdžiui sustiprinti naudojamos gamtos detalės, spalva. Žymus lietuvių impresionistas I. Šeinius (romanas "Kuprelis" ir kt.) Pav.

improvizãcija, eilėraščio arba muzikos kūrimas be išankstinio pasirengimo.

impùlsas: 1. fizikinio dydžio staigus pokytis; **2.** fiziol. jaudinimo banga nuo nervų padirginimo; **3.** skatinamoji priežastis veikti.

imtỹnės, dvikovos sporto šaka. Skiriamos 2 olimpinės Δ rungtys: laisvosios Δ ir graikų–romėnų (klasikinės) Δ. Taškai įskaitomi už sėkmingus veiksmus ir sulaikymus. Pagrindinis imties tikslas — paguldyti priešininką ant menčių ir išlaikyti jas prispaustas prie kilimo bent 1 s arba kol teisėjas pasakys: "Tomber".

imùninis, neimlus, turintis arba sukeliantis imunitetą.

imunitètas: 1. organizmo atsparumas infekcinėms ligoms ir medžiagoms, turinčioms antigeninių savybių; **2.** kai kurių įstatymų netaikymas asmenims, turintiems tam tikrą vietą valstybėje — parlamento narių ir diplomatinių atstovų neliečiamumas.

incèstas, kraujomaiša, lytiniai santykiai tarp artimų giminaičių.

Ìndas, upė Indijoje, viena didžiausių pasaulio upių. Išteka iš Tibeto kalnų, įteka į Indijos vandenyną. Δ teka per Kiniją, Indiją ir Pakistaną. Ilgis 3180 km. Δ slėnyje (kaip Eufrato ir Tigro) susikūrė žemdirbių visuomenės ("upių kultūra").

iñdeksas: 1. abėcėlinė vardų rodyklė; **2.** sutartinis ženklas ar jų grupė klasifikacijos skyriams žymėti; **3.** mat. skaitinis arba raidinis rodiklis, rašomas apačioje arba viršuje prie raidės.

indénai, mongoloidų rasės atstovai, pirmieji Šiaurės Amerikos gyventojai, atkeliavę iš Rytų Azijos ir paplitę po visą Ameriką maždaug prieš 20–30 tūkst. metų. Jų buvo labai daug ir įvairių genčių. Dažniausiai medžiodavo, žvejodavo ir ūkininkaudavo. Gyveno vigvamuose (ant medinio rėmo ištempta bizono oda). Kai po K. Kolumbo atradimo ėmė plūsti europiečiai, Δ iškilo pavojus. Šiaurės Amerikos Δ nebuvo pasiekę tokio aukšto kultūros lygio kaip Vidurio ir Pietų Amerikos. Kolonizuojant Ameriką, Š. Amerikoje Δ buvo beveik išnaikinti, o Vidurio ir Pietų Amerikos Δ susimaišė su atvykėliais. Dabar apie 1,5 mln. indėnų, priklausančių 544 gentims, gyvena rezervacijose. Pav.

Indėnai

indiferentìzmas, abejingumas, neveiklumas, nesidomėjimas.

iñdigas, tamsiai mėlyni dažai.

Ìndija, septinta pagal plotą ir antra pagal gyventojų skaičių pasaulio valst. Pietų Azijoje. Plotas 3 287 590 km², daugiau kaip 1 mlrd. gyv. Sostinė — Delis. Δ gyvena apie 150 tautų ir tautelių. Daugiau kaip milijoną gyventojų turi 32 tautos. Pagrindinės religijos: induizmas, islamas, budizmas, sikizmas. Gyvenimo būdui daro poveikį induizmas ir kastų sistema. Daugiapartinė demokratija. Gamta labai įvairi: kalnai, drėgnieji miškai, derlingi upių slėniai, dykumos. Klimatas musoninis. Nors šalyje viešpatauja skurdas, tačiau Δ — viena iš pramoninių pasaulio šalių. Čia gaminami automobiliai, lėktuvai, kompiuteriai, chemikalai, maistas, gėrimai. Plėtojama tekstilės ir odos pramonė. Δ rengia kosmoso programas, pagaminama daugybė filmų. Sparčiai plėtojamas žemės ūkis — auginamos arbatžolės, kava, medvilnė, cukranendrės, įvairūs prieskoniai. Tradicinis indės drabužis — saris iš šilkinio ar medvilninio audinio, kuriuo moteris apsivynioja, o vieną galą permeta per petį. Vyro tradicinis drabužis — dotis. Tai medvilninis audinys, vyniojamas apie klubus ir kojas. Pav.

Indija

Ìndijos vandenýnas, plotas 75 mln. km², 20,3 proc. jūrų ploto. Apvalios formos, trečias pagal dydį pasaulyje.

indikãcija, med. simptomas ar požymis,

rodantis, kad reikia arba galima panaudoti tam tikrą gydymą, vaistą.

indikãtorius, medžiaga, spalvos kitimu, nuosėdų atsiradimu, švytėjimu rodanti, kad chem. sistemoje yra tam tikrų junginių.

indivìdas: 1. žmogus, asmuo; **2.** atskiras visuomenės narys, atstovas.

individualýbė, 1. individo psichinių savybių visuma; **2.** išsiskiriantis asmuo, individas.

individualìzmas, požiūris, kuris laiko asmens reikalus esant svarbesnius už visuomenės, kolektyvo ar kitų žmonių interesus.

individualùs, asmeninis, priklausantis atskiram asmeniui.

indoeuropiẽčiai, tautų grupė, kurią jungia giminiškomis kalbomis kalbančių tautų visuma. Tai indų, iranėnų, italikų, albanų, armėnų, baltų, germanų, keltų, slavų, romanų kalbos.

Indokìnijo problemà, → V i e t n ã m o k a r a ĩ.

Indokìnijos pùsiasalis, žemyninė Pietryčių Azija. Šis regionas skiria Indijos ir Ramųjį vandenynus. Šiandien čia yra Tailandas, Laosas, Kambodža, Vietnamas, dalis Birmos ir Malaizija. Kalnų slėniais teka vandeningos upės: Iravadis, Mekongas, Salvinas. Jų slėniuose auginami ryžiai. Šios sritys vadinamos ryžių aruodu. Klimatas musoninis. Liūčių sezonai nuo gegužės iki spalio. Lietus laukiamas, nes kai vanduo užtvindo ryžių laukus, prasideda pats darbymetis.

Indonezija

Indonèzija, 13 677 salų ir salelių valst. Pietryčių Azijoje. Plotas 1 904 569 km^2, 194,62 mln. gyv. Sostinė —Džakarta. 1949 paskelbta Jungtinių Indonezijos Valstijų Respublika. Vyraujanti religija — islamas. Daugiausia visų regiono gyventojų (60 proc.) gyvena Javos saloje, kur auginami ryžiai. Tai pagrindinis Δ maisto šaltinis. Javos saloje gyvena daug unikalių pasaulio gyvūnų. Regione gausu naudingų iškasenų, naftos, dujų. Džakarta — tekstilės pramonės centras. Pav.

Indostãno pùsiasalis, apsuptas Indijos vand., Arabijos jūros ir Bengalijos įlankos, o šiaurėje — didingų Himalajų, Δ užima didžiulį plotą. Svarbiausia valstybė — Indija. Regionui dar priklauso Pakistanas, Bangladešas, Butanas, Nepalas, Šri Lankos sala. Gamta ir kraštovaizdis labai įvairūs: šiaurėje — snieguotos viršukalnės, šiaurės vakaruose — smėlio dykumos, pietuose — drėgnieji atogrąžų miškai.

induìzmas, politeistinė religija, paplitusi Indostane, atsiradusi iš brahmanizmo ir budizmo V a. po Kr. Šiuo metu Δ išpažįsta 500 mln. žmonių. Induistai tiki, jog mes gyvename ne vieną kartą. Dorai gyvendami atgimstame aukštesnės būtybės pavidalu, nedorai — vabzdžiais ar gyvuliais. Induistai gerbia visus gyvūnus, tačiau labiausiai karves. Šventais laikomi ir gyvatė, lotosas bei Gango upė. Δ simbolis yra šventas garsas *om.*

indùstrija, fabrikinė sunkioji pramonė. Šiandien dauguma Europos šalių yra industrinės. Lietuvoje Δ pradėjo formuotis XIX a. pab.

indùstrinė revoliùcija, pramonės revoliucija. Tai ekon. gyvenimo posūkis, sukeltas sparčios industrializacijos raidos, kai XVIII a. gamyboje imta naudoti mašinas, varomas garu. Δ prasidėjo Anglijos tekstilės pramonėje. Vėliau persimetė į Olandiją, Vokietiją, Austriją ir kt. Pagrindiniai požymiai: darbo mechanizacija, masinė gamyba ir garo energijos panaudojimas.

inèrcija: 1. neveiklumas, nejudrumas; **2.** kūnų savybė nekeisti savo pirminės būsenos, kol šalutinė jėga jų neveikia.

inèrtinės dùjos, tauriosios dujos, retosios dujos, kurias sudaro helis, neonas, argonas, kriptonas, ksenonas, radonas. Jų yra ore, kai kuriuose mineraluose.

infántas, princų titulas Ispanijoje ir Portugalijoje.

infantilùs, vaikiškas, nesubrendęs, naivus, pasižymintis vaikiškais bruožais.

infèkcija, ligą sukeliančių mikrobų patekimas į organizmą ir jų sąveika konkrečiomis sąlygomis.

infliãcija, cirkuliuojančių piniginių ženklų perteklius ir dėl to atsirandantis jų vertės mažėjimas.

informãtika, mokslas apie informaciją ir informacinius procesus.

informatyvùs, teikiantis daug žinių ar informacijos.

infraraudonìeji spinduliaĩ, elektromagnetiniai spinduliai, kurių spektras yra tarp

Informãcinė visúomenė

Mes gyvename visuomenėje, kuri organiškai susijusi su informacijos technologijos taikymu. Šiuolaikinė visuomenė dar vadinama informacine visuomene, kurios aktyviais nariais tampame visi. Δ — tai išsilavinusi ir toliau besimokanti visuomenė, kurios nariai moka ir gali visose savo veiklos srityse efektyviai naudotis šalies bei pasaulio informacijos ištekliais, o valdžios institucijos užtikrina informacijos prieinamumą ir patikimumą. Δ ne tik naudojasi telefonu, radijo aparatu, televizoriumi, kompiuteriu — milijonai žmonių dirba kaip informacijos apdorojimo ir komunikacijos profesionalai: programuotojai, technikai, analitikai, vadybininkai, maketuotojai. Pagrindinis Δ bruožas — daugumos žmonių darbas siejasi su informacijos apdorojimo sritimi. Informacijos paslaugų sfera dar tik plėtojama, o mūsų vaizduotė net neaprėpia visų šios naujos aplinkos teikiamų galimybių. Δ problemomis domisi visų šalių mokslininkai. Jos plėtrai būtina materialinė bazė — kompiuteriai. Kompiuteriai paplito kasdieniniame gyvenime, buityje. Kiekvienas vartotojas gali naudotis tais pačiais informacijos šaltiniais, kaip ir tyrinėtojas, mokslininkas, masinių informacijos priemonių komentatorius ar kitas profesionalas. Visuomenės kompiuterizavimą gerokai paspartino interneto tinklas. Informacijos technologijų skverbimasis į namų aplinką sukelia gausybę naujų pokyčių visuomenėje.

regimosios šviesos raudonųjų spindulių ir trumpabangių radijo spindulių. 1800 Δ atrado V.Heršelis (D.Britanija). Šių spindulių, kurių bangų ilgis yra nuo 0,75 iki 1500 mikronų, spektras skirstomas į 3 sritis: artimąją, viduriniąją ir tolimąją.

infrastruktūrà, įrenginiai (transporto, ryšių) ir įstaigos (švietimo, sveikatos apsaugos), būtini visuomenei, ūkiui deramai veikti.

infùzija, didelio kiekio skysčio įleidimas į veną arba po oda.

inhaliãcija, gydymo metodas — kvėpavimas garais, aerozoliais.

iniciálai: 1. asmenvardžio pirmosios raidės; **2.** puošnios, dažnai kito šrifto ir spalvos rankraštinio arba spausdinto teksto ar jo dalies pirmosios raidės.

iniciatyvà, ryžtas, noras veikti, gebėjimas atlikti vadovaujamą vaidmenį.

in ir **jan,** kinų fil. tai du priešingi pradai, papildantys vienas kitą: *in* — neigiamas, pasyvus moteriškas, tamsus, *jan* — teigiamas, aktyvus vyriškas, šviesus.

injèkcija, vaistų išvirkštimas į raumenis, veną ar po oda.

ìnkai, Pietų Amerikos indėnų gentis, garsėjusi pažangia civilizacija. XIII a. jie įsikūrė derlingose Kusko apylinkėse. Iki 1533 Kuskas buvo inkų imperijos sostinė. 1535 jis sudegė. XVI a. Δ imperija apėmė visą Andų plynaukštę. Pagrindinis Δ dievas buvo Saulė. Imperatorius buvo renkamas iš tos pačios Δ šeimos. Jis turėjo ir religinę valdžią. 1911 amerik. archeologas Hiramas Bingamas atrado Andų kalnuose Δ miesto Maču Pikču griuvėsius. Tai 2280 m virš jūros lygio tvirtovė, pastatyta ant terasų. Δ mokėjo įdirbti terasose žemę, tiesti kelius, turėjo pašto ryšį, mokėjo austi, gaminti juvelyrinius dirbinius iš aukso, turėjo virvelinį mazginį raš-

Inkų centras netoli Maču Pikču, pastatytas ant terasų

Inkaras

tą — kipu, kuriuo ženklino istorinius įvykius, įstatymus ir kt. 1532 juos nukariavo ispanų konkistadoras → F. Pisaras. Pav.

iñkaras: 1. tam tikros formos kablys laivui tvirtinti prie dugno; **2.** elektros mašinos dalis, kurioje indukuojama elektrovaros jėga; **3.** mechaninio laikrodžio dalis. Pav.

inkasãtorius, kasininkas, priimantis ir išduodantis pinigus.

inkliùzas, intarpas skaidriame minerale, pvz., *vabzdys gintaro gabale.*

inkògnito, asmuo, besidangstantis svetima pavarde, norintis likti nežinomas.

inkorporãcija: 1. vienos valstybės ar jos dalies įjungimas į kitą; aneksija; **2.** teisinės normatyvinės medžiagos sisteminimo forma.

inkrustãcija, dailės dirbinių dekoravimo technika.

ìnkstas, porinis organas, kurio svarbiausia funkcija — medžiagų apykaitos atliekų šalinimas. Inkstai taip pat reguliuoja ir kraujospūdį. Δ esti pilvo ertmėje, prigludę prie užpakalinės pilvo sienos. Dešinysis Δ yra žemiau, nes jį į apačią nustumia kepenys. Δ padėtį lemia amžius, lytis, kūno sudėjimas. Ant inkstų viršutinių galų pūpso antinksčiai. Dešinysis Δ liečiasi su kepenimis, storąja ir dvylikapiršte žarnomis, o kairysis — su skrandžiu, blužnimi, kasa, plonąja ir storąja žarnomis.

inkubãcija, 1. naminių paukščių kiaušinių perinimas inkubatoriuose. Δ imami tik sveikų paukščių švieži kiaušiniai. Perėjimo trukmė priklauso nuo to, kokio paukščio kiaušiniai perimi. Šis kiaušinių perėjimo būdas naudotas maždaug prieš 2500 m. Egipte ir Kinijoje; **2.** med. laikas tarp žmogaus apsikrėtimo iki pirmųjų ligos požymių atsiradimo.

inkubãtorius, automatizuotas aparatas naminių paukščių kiaušiniams perinti.

inkunãbulai, pirmųjų knygų ir spaudinių iki spaudos išradimo (1501) pavadinimas. Šių retų leidinių yra ir Vilniaus universiteto bibliotekoje.

inkvizìcija, Katalikų bažnyčios teisinė institucija, skirta kovai su Bažnyčios priešais ir eretikais. Δ ištakos siekia net IV a. Paplito XIII a. Ispanijoje. Eretikai būdavo tardomi ir nuteisiami mirties bausme. Panaikinta naujaisiais amžiais. Pav.

Inkvizicija. Eretikų sudeginimas (XVI a.)

INMARSAT, (angl. pavadinimo *International Marine SATellite* santr.), tarptautinis jūrų palydovas, kuris palaiko laivų ryšius su atviroje jūroje esančiais naftos gręžimo bokštais ar radijo stotimis sausumoje.

inscenizãcija: 1. nedraminio literatūros kūrinio pritaikymas vaidinti; **2.** inscenizuotas kūrinys; **3.** tyčinis kokio nors įvykio vaizdavimas, siekiant, kad jis būtų suprastas kaip tikras.

insekticìdai, chemikalai žalingiems vabzdžiams naikinti.

inspirúoti, įteigti, paveikti, kurstyti, duoti mintį.

instaliãcija, šviesos, šildymo, elektros ir kt. prietaisų įrengimas pastatuose.

instáncija, vienas kitam pavaldžių organų sistemos pakopa, grandis.

instìnktas: 1. įgimta elgesio norma — visuma nesąlyginių refleksų, kuriuos sukelia atitinkamai išorės arba vidaus dirgikliai; **2.** numanymas, nuojauta, nesąmoningas potraukis.

institùcija, visuomenės tvarkos forma, žmonių tarpusavio santykių tvarkymas remiantis tam tikromis teisės normomis.

instrumeñtas: 1. darbo įrankis; **2.** muzikos prietaisas.

insulìnas, kasos hormonas, dėl kurio stokos susergama cukralige, arba diabetu.

integrãcija: 1. jungimasis į visumą; **2.** valstybių susiliejimas — politinis, ekonominis, kultūrinis bendradarbiavimas.

integrãlas, mat. dydis, gaunamas kaip diferencijavimui atvirkščio veiksmo rezultatas.

integrãtorius, grafinio arba skaitmeninio integravimo prietaisas.

intelèktas, protas, pažintiniai žmogaus gebėjimai.

intelektuãlas, išsilavinęs, didelio intelekto žmogus.

inteligeñcija, protinis išsilavinimas, gebėjimas suprasti abstrakčius dalykus.

inteligeñtas, mokytas, apsišvietęs, kultūringas žmogus.

inteligentijà, visuomenės sluoksnis, dirbantis protinį darbą; šviesuomenė.

inteñcija, tikslas, siekimas, sumanymas.

intensyvùs, įtemptas, smarkus, gausus, našus.

interãkcija, dviejų ar daugiau asmenų tarpusavio sąveika, supratimas ir grįžtamasis poveikis.

interesántas, asmuo, atėjęs į įstaigą kuriuo nors reikalu.

interèsas, svarbus, rūpimas dalykas, susidomėjimas.

interfãzė, ląstelės gyvybinio ciklo stadija tarp dviejų mitozinių dalijimųsi, per kurią ji auga, diferencijuojasi, atlieka savo funkcijas ir rengiasi dalytis.

interfereñcija: 1. anksčiau įgytų gebėjimų trukdymas naujiems gebėjimams susidaryti mokantis; **2.** slopinimas, trukdymas.

interferònas, baltymas, kuris susidaro organizme, patekus į jį virusams.

intermezzo (sk. *intermeco*), muz. žanras, dažniausiai fortepijoninė miniatiūra.

internacionãlinis, tarptautinis.

internacionalìzmas, moralinis principas, teigiantis didelių ir mažų tautų lygybę, pagalbą tautoms, kovojančioms su religine, tautine ir socialine priespauda.

internãtas, uždara įstaiga, kurioje dirbama, mokomasi, gyvenama.

internatūrà, gydytojų podiplominė praktika, kurią jie atlieka kurioje nors gydymo įstaigoje.

internètas, visuotinis pasaulinis kompiuterių tinklas, kurio pradžia laikoma, kai 1960 JAV mokslininkų grupės ARPA (angl. *Advanced Research Projects Agency*) pradėjo bandymus perduoti duomenis kompiuteriams, sujungtiems ryšių linijomis. Δ pagrindą sudaro superkompiuteriai, tarpusavyje sujungti sparčiosiomis linijomis. Kiekvienas jų yra sujungtas su mažesniais kompiuteriais, šie — su dar mažesniais ir t.t. Viena iš Δ teikiamų paslaugų yra elektroninis paštas.

interpeliãcija, atstovaujamo valstybinio valdžios organo deputato ar jų grupės paklausimas valstybinio valdymo organui ar jo nariui tam tikru jų veiklos klausimu.

Interpòlas, Tarptautinė kriminalinės policijos organizacija, padedanti 146 šalių policijos žinyboms gaudyti kriminalinius nusikaltėlius, bandančius pasislėpti svetimose šalyse.

interpretãcija: 1. saviškas meno kūrinio atlikimas; **2.** teksto, kalbos, įvykio prasmės aiškinimas.

intervãlas: 1. dviejų muz. garsų aukščio santykis; **2.** laiko ar erdvės tarpas.

interveñcija, tarptautinės teisės pažeidimas — vienos ar kelių valstybių įsikišimas į kitų valstybių vidaus reikalus arba į jų ryšius su trečiosiomis valstybėmis.

interviù, žurnalisto pokalbis su žymiu veikėju, skirtas viešumai.

intymùs, labai asmeniškas, draugiškas, nuoširdus, artimas.

intonãcija: 1. kalbos tonas, balso kaitaliojimas; **2.** muz. garsų, jų aukščio, stiprumo, tembro, intervalų tikslumas.

intrigà, slapti veiksmai, pinklės, nedoros priemonės.

introvèrsija, individo savybė, pasireiškianti padidėjusiu dėmesiu sau, abejingumu aplinkai ir praktinei veiklai.

intuìcija, nuojauta, gebėjimas ką nors numatyti.

invãzija: 1. įsiveržimas į svetimą šalį; **2.** parazitų patekimas į organizmą.

inventõrius: 1. kieno nors esamas turtas; **2.** tikslus turto sąrašas.

inventorizãcija, detalus įmonės ar įstaigos turto aprašymas.

invèrsija: 1. ko nors pateikimas priešinga tvarka; **2.** sintaksinė figūra — neįprasta žodžių tvarka sakinyje.

investìcija: 1. lėšų įdėjimas į ūkį; **2.** ūkinė veikla, kurios metu ištekliai naudojami naujam realiam kapitalui kurti.

investitūrà, katalikų dvasininko paskyrimo bažnytinėms pareigoms aktas. Viduramžiais kartu su vyskupo arba abato titulu dvasininkas gaudavo teisę valdyti žemės valdą. Dėl to tais laikais vykdavo aštrūs ginčai dėl pasaulietinių valdovų vaidmens šiame procese.

inžiniẽrius, specialistas, turintis aukštąjį technikos išsilavinimą.

iracionalùs, logikos sąvokomis nenusakomas, protu nesuvokiamas.

Irãkas, Pietvakarių Azijos valst. Plotas 438 317 km², 19,92 mln. gyv. Sostinė — Bagdadas. Prezidentinė respublika (prezidentas Sadamas Huseinas). Vyraujanti religija — šiitų islamas. Šalis priklauso

Irakas

Istòrija

Δ apima plačiąja prasme viską, kas susiję su praeitimi. Tai kelionės vadovas į tolimą praeitį. Δ tiria visą žmonijos raidą — jos politiką, ekonomiką, kultūrą. Visų laikų ir visų tautų istorikus sieja viena — žmogus. Svarbiausia Δ tema — žmogaus darbai, mintys, siekiai, santykiai su kitais žmonėmis. Žmonijos raidoje išryškėjo skirtingos epochos. Jos skyrėsi žmonių gyvenimo būdu, tradicijomis, pasaulio suvokimu. Sąlygiškai skiriamos šios epochos: pirmykštė (priešistorė), senovės, viduriniai amžiai, naujieji amžiai, šiuolaikinė. Šios epochos matuojamos laiku. Δ gali būti matuojama erdve. Todėl sąlygiškai skiriamos pasaulinė (visuotinė), žemynų, valstybių, tautų, vietinė (lokalinė), kaimo ar miesto. Δ dar gali būti matuojama temomis. Todėl sąlygiškai ji gali būti politinė, ekonominė, socialinė, religijų, kultūros, technikos. Taigi žmonijos, tautų, valstybių, organizacijų praeitį tiriantis mokslas — Δ mokslas. Δ mokslo specialistas — studijuojantis rašytinius šaltinius — istorikas. Rašytiniai šaltiniai metraščiai, kronikos, aktai, laiškai ir kt. Kai istorikams trūksta rašytinių duomenų, į talką ateina archeologai, iš atkastų radinių patikslindami ar nustatydami įvairių objektų (gyvenviečių liekanų, juvelyrinių dirbinių, įrankių, ginklų ir kt.) laikotarpius. Taip istorikai ir archeologai, pasitelkdami skirtingus darbo metodus bei papildydami vieni kitus, rašo Δ. Δ veikaluose sukauptos žinios veda į gyvenimo patirties pažinimą. Δ skiriasi nuo kitų mokslų tuo, kad joje nėra griežtų taisyklių ar dėsnių, kurie galiotų visais atvejais. Todėl istorikams atkurti tiesą yra labai sunku. Pirmasis istorikas Herodotas savo kūrinį apibūdino kaip "istorijas" (gr. *tyrimas*). Tai kruopštus tyrinėjimas klausinėjant ir užrašant atsakymus. Svarbiausiais laikė visai netolimos praeities įvykius. Po jo rašę gr. istorikai irgi laikėsi šio principo.

Irklavimas

Iranas

"derlingojo pusmėnulio" regionui. Klimatas kontinentinis paatogrąžio. Gyventojai: irakiečiai, kurdai, turkai. Plėtojama žemdirbystė (auginamos grūdinės kultūros, medvilnė, tabakas, ryžiai) ir gyvulininkystė. Šalis turtinga nafta ir gamtinėmis dujomis. 1980–1989 Δ kariavo su Iranu. 1990 Δ užpuolė Kuveitą. Po septynis mėnesius trukusio karo irakiečiai buvo išvyti. Pav.

Irãnas, Pietvakarių Azijos valst. Plotas 1 648 000 km², 67,3 mln. gyv. Sostinė — Teheranas. Islamo respublika. Vyraujanti religija — šiitų islamas. Plikų lygumų šalis, apsupta kalnų. Žemė derlinga tik kalnų papėdėje arčiau Kaspijos jūros. Oras karštas ir sausas. Gyventojai: iraniečiai, azerbaidžaniečiai, kurdai, arabai. Δ turi daug naftos, gamtinių dujų ir mineralų. Nafta duoda 80 proc. šalies pajamų ir 95 proc. užsienio valiutos. Plėtojamas žemės ūkis — klajoklinė gyvulininkystė, žvejyba. Šalis garsėja kilimų gamyba. Pav.

Irìdė, dievų pasiuntinė, Heros patarnautoja, vaivorykštės deivė.

irigãcija, sausų žemės plotų drėkinimas kanalais ar vamzdynais, kad būtų galima auginti žemės ūkio kultūras.

irklãvimas, vandens sporto šaka. Tai lenktynės valtimis su vienu, dviem, keturiais arba aštuoniais irkluotojais, kartais ir su vairininku. Pav.

irònija, paslėpta sąmojinga pašaipa, pasityčiojimas.

islãmas, religija, paplitusi Pietvakarių Azijoje ir Šiaurės Afrikoje. Jos išpažinėjai musulmonai tiki vieninteliu ir amžinu dievu Alachu bei jo pranašu Mahometu. Δ skelbiamos tiesos surašytos šventojoje knygoje — Korane. Musulmonai gyvena pagal 5 pagrindinius reikalavimus (arkanus): išpažinti tikėjimą, melstis penkis kartus per dieną, duoti išmaldą, pasninkauti, keliauti į Meką (gimtąjį Mahometo miestą). Jų laikantis galima patekti į dangų. Musulmonų maldos namai — mečetės.

Islándija, antroji pagal dydį Europos sala, kurioje mažiausias gyventojų tankumas. Yra Atlanto vandenyno šiaurėje. Plo-

tas 103 tūkst. km², 300 tūkst. gyv. Δ sala apie 1,5 karto didesnė už Lietuvą. Nuo Europos žemyno nutolusi apie 1000 km, nuo Amerikos — apie 1800 km. Sostinė — Reikjavikas. Parlamentinė respublika. Jos parlamentas (altingas) veikia nuo XIII a. ir yra vienas seniausių pasaulyje. Tai unikalios gamtos, atšiauraus klimato ir retai gyvenamas kraštas.Turi daugiausia pasaulyje ugnikalnių (30 veikiančių — didžiausias Fukla) ir geizerių — karštųjų versmių. Jomis apšildomi dauguma miestų ir šiltnamių. Apie 2/3 salos užima tundra. Svarbiausi verslai — žvejyba ir žuvų apdorojimas. Šalis pagamina daugiausia pasaulyje žuvų taukų ir daugiausia jų suvartoja. Labiausiai išplėtota žemės ūkio šaka — avininkystė. 1990 Δ pirmoji pripažino atkurtą Lietuvos nepriklausomybę. Pav.

Ispãnija, Ispanijos Karalystė. Yra Europos pietvakariuose, Pirėnų pusiasalyje. Plotas 504 780 km², 39,48 mln. gyv. Sostinė — Madridas. Gyventojai: ispanai, katalonai, galisai, baskai. Parlamentinė demokratinė konstitucinė monarchija. Didžiausios salos — Maljorka, Menorka, Ibisa. Iš šalies šiaurės į pietus driekiasi Pirėnų, Kantabrijos, Katalonijos, Iberijos ir Kastilijos kalnai, Mesetos plokščiakalnė, La Manšos stepė, Sjera Morenos, Betijos Kordiljeros, Sjera Nevados kalnai, Andalūzijos lyguma, Kanarų salos. Klimatas mediteraninis ir Atlanto jūrinis, pietryčiuose — paatogrąžio, kalnuose — alpinis aukštikalnių. Būdingi medžiai — kaštonai, ąžuolai, alyvmedžiai, palmės, agavos, oleandrai. Šalyje plėtojama mašinų pramonė, maisto bei lengvoji pramonė, labai stipri kalnakasybos pramonė. Δ užima pirmą vietą pasaulyje pagal alyvų aliejaus ir kavos ekstrakto gamybą. Klesti žemės ūkis ir turizmas. Ji garsėja nuostabiais paplūdimiais, įdomiais senovės miestais, fiestomis ir flamenkais. Δ yra NATO ir Europos Tarybos narė. Pav.

įstãtymas, normatyvinis teisinis aktas, priimtas aukščiausių valstybės valdymo organų, tai vienokios ar kitokios vyriausybės politikos įgyvendinimo įrankis, nes jų nustatytos teisinės normos reguliuoja ir tvarko valstybės gyvenimo reikalus.

istèrija, funkcinė nervų liga, pasireiškianti padidėjusiu jautrumu, liguistu susierzinimu, juoku su ašaromis.

įstrižaĩnė, tiesė, jungianti dvi negretimas daugiakampio viršūnes.

išcentrìnė jėgà, reakcijos jėga, kuria judantis materialusis taškas veikia kitą kūną. Pastarasis verčia šį tašką judėti kreive. Δ pagrįstas kai kurių techn. įtaisų (pvz., *centrifugos*) veikimas.

ìšdirbis: 1. atlikto darbo kiekis; **2.** baigta produkcija.

išèmija, ischemija, vietinė mažakraujystė, kraujo sumažėjimas organe arba jo dalyje dėl nepakankamo pritekėjimo arterijomis.

išgãnymas, rel. moralės sąvoka, apibrėžianti dorovingos elgsenos sąlygas. Katalikų ir Stačiatikių bažnyčia moko, kad žmogus galįs būti išganytas tikėjimu ir gerais darbais bei naudodamasis Bažnyčios teikiamais sakramentais.

iškilàsis lę̃šis, lęšis, kurio bent vienas iš paviršių yra iškilas. Lęšis, kurio vienas paviršius įgaubtas, o kitas iškilas, yra iškilasis, jei jo vidurys yra storesnis už kraštus (glaudžiamasis). Stiklinis Δ ore veikia kaip glaudžiamasis lęšis. Kuriamo atvaizdo dydis priklauso nuo jo atstumo iki daikto. Naudojamas fotoaparatuose, didinamuosiuose stikluose, mikroskopuose.

iškrovìklis, techn. įtaisas elektrinėms grandinėms sujungti ir išjungti el. išlydžiu dujose, vakuume arba kietame dielektrike. Pagal paskirtį skiriami apsauginiai ir valdomieji. Apsauginis neleidžia pakilti įtampai aukščiau tam tikros ribos. Valdomieji naudojami aukštajai įtampai matuoti ir pan.

ìšnaša: 1. pastaba teksto apačioje; **2.** vandens išgriautas, išneštas griovys.

išpažintìs, nuodėmių išsakymas norint atgauti Dievo malonę ir dvasinę ramybę. Tai žodinė sakralinio apsivalymo forma krikščionių tikėjime. Katalikų bažnyčia reikalauja atlikti išpažintį visuomet, kai tik žmogus pajunta padaręs sunkią nuodėmę ir būtinai bent kartą per metus (prieš Velykas).

išperkamóji nuomà (angl. *leasing*), ilgalaikė nuoma, įrengimų, daiktų, aparatūros

Islandija

Ispanija

ir kt. nuoma, trunkanti nuo 6 mėnesių iki kelerių metų.

išžãginimas, prievartinis moters išniekinimas, baudžiamas laisvės atėmimu; išprievartavimas.

Italija

Itãlija, Italijos Respublika, valst. Pietų Europoje, Apeninų pusiasalyje. Plotas 301 302 km^2, 57,83 mln. gyv. Sostinė Roma. Parlamentinė demokratinė respublika. Šalies šiaurėje — Δ Alpės, centre — Po žemuma ir Apeninų kalnai, pakrantėse — lygumos. Didžiausios salos — Sicilija, Sardinija, Elba. Šalies teritorijoje yra dvi savarankiškos valstybėlės — San Marinas ir Vatikanas. Yra 17 vulkaninių Liparų salų. Klimatas — Viduržemio pajūrio tipo. Gyventojai: italai, sardinai, friuliai, ladinai ir kt. Šalis išsiskiria didžiausia gamtos įvairove. Skiriamos 4 gamtinės sritys: Alpės, kurių papėdėse tyvuliuoja gilūs ežerai, gausu kurortų; Po upės žemuma — buvusi Adrijos jūros įlanka, kurios derlingi dirvožemiai vadinami Italijos aruodu; Apeninų pusiasalis, kuriame yra aktyvus Vezuvijaus ugnikalnis, trumpos upės (Tiberis, Arnas) ir Salų pasaulis su aukščiausiu Europos ugnikalniu Etna. Natūralios augalijos išlikę nedaug. Būdingi Viduržemio jūros medžiai — italinės pušys, alyvmedžiai, kiparisai, laurai, ąžuolai. Δ — viena iš svarbiausių pramoninių valst. Plėtojama lengvųjų automobilių bei motociklų gamyba, staklių, pramoninių robotų gamyba, elektrotechnikos ir elektronikos pramonė, lengvoji ir maisto pramonė. Ji užima pirmą vietą pasaulyje pagal elektros buitinių prietaisų, drabužių, audinių, juvelyrinių dirbinių, vyno gamybą ir eksportą. Šalyje auginama daugybė įvairių kultūrų, vaisių, vynuogių, daržovių. Plėtojamas turizmas. Turistinės įžymybės: Venecija su 177 kanalais, Pizos bokštas, Žydroji grota Kaprio saloje, Romos Triumfo arka, Koliziejus, panteonas, Kapitolijus, Florencija — renesanso lopšys, Vatikanas ir kt. Δ yra NATO ir Europos Tarybos narė. Pav.

Izraelis

į̃tampa: 1. įtempimas, jėgų ir dėmesio sutelkimas dirbant; **2.** organizmo kovos su kenksmingais veiksniais būklė; **3.** fizik. elektrinio lauko darbas, reikalingas krūviui pernešti.

Izìdė, sen. egiptiečių mitologijoje — gyvybės, sveikatos, vandens, vėjo deivė.

Izaòkas, biblinis patriarchas, Dievo žadėtasis Abraomo ir Saros sūnus, kurio jie susilaukė būdami jau visai seni.

izo-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, reiškianti vienodumą, lygumą, panašumą.

izoliãtorius: 1. patalpa ligoniams, sergantiems užkrečiamomis ligomis, laikinai laikyti; **2.** elektrai arba šilumai nelaidi šiluma.

izoliúoti, atskirti, atriboti vieną nuo kito.

izotèrmė, žemėlapio linija, jungianti vietas, kuriose yra vienoda vidutinė metinė oro temperatūra.

izotòpas, viena to paties chem. elemento atomų atmaina, kurių branduoliai turi vienodą protonų, bet skirtingą neutronų skaičių ir masės skaičių.

Izraèlis, valst. Azijoje. Δ buvo užkariavę galingi kaimynai egiptiečiai, asirai, babiloniečiai, hetitai. 70 Romos valdžia sugriovė Jeruzalę, 132–135 numalšino sukilimą ir išvijo žydus iš jų žemės. Taip žydai neteko ne tik valstybės, bet ir savo teritorijos. 1948 05 14 buvo paskelbta nepriklausoma žydų valst. Tai ilgas siauras ruožas rytinėje Viduržemio jūros pakrantėje. Plotas 21 056 km^2, 6 mln. gyv. Sostinė — Jeruzalė. Demokratinė valst. Gyventojų tankumas 300 žm./km^2. Reljefas: šalies centre plyti Judėjos kalnai, skiriantys Jordanijos įdaubą nuo lygumų pakrantės vakaruose; pietuose — Negevo dykuma; rytuose — Golano plynaukštė; šiaurėje — Kalvotoji Galilėja (aukščiausia Hermono viršukalnė — 2224 m). Beveik pusė šalies yra dykumos. Upių mažai, daugelis vasarą išdžiūsta. Viduržemio jūros klimatas. Karšta sausringa vasara ir švelni lietinga žiema. Oficialios religijos: judaizmas — 81 proc., islamas 15 proc., krikščionių — 2,5 proc. Gyventojai: žydai, arabai ir kt. Šalis pasigamina 95 proc. reikiamų maisto produktų, augina apelsinus, bananus, avokadas, alyvas, medvilnę. Nedidelė dalis šalies gyventojų gyvena kibucuose (komunose). Tai ūkiai, kuriuose šeimos gyvena bendrai, kartu dirba, kartu sprendžia reikalus ir turi bendrą nuosavybę. Plėtojama mašinų gamybos, chemijos, tekstilės, deimantų apdirbimo (duoda 25 proc. šalies pajamų

iš eksporto) pramonė. Ekonominis ir kultūrinis centras — Tel Avivas. Pav.

izraelìtai, patriarcho Jokūbo palikuonys žydai.

įžambìnė, hipotenuzė, mat. stačiojo trikampio kraštinė, esanti prieš statųjį kampą. Ilgiausia stačiojo trikampio kraštinė.

ìždas (fiskas): 1. valdovo (karaliaus, chano, caro), vienuolyno ar kt. įstaigos pinigų, brangenybių ir kt. materialinių vertybių saugykla; **2.** valstybės finansinių išteklių visuma.

J

J, j, raidė, vartojama žymėti gomuriniam skardžiajam, pučiamajam pusbalsiui , tariamam minkštai, pvz., *jója, jìs, bjaurùs.*

Jablònskis, Jonas (1860–1930), slapyvardis Rygiškių Jonas, lietuvių kalbininkas. Mokėsi Marijampolės gimnazijoje, Maskvos universitete studijavo klasikinę filologiją. Baigęs universitetą, vertėsi korepetitoriaus, teismo raštininko darbais, kurį laiką dėstė graikų ir lotynų kalbas Mintaujos, Talino gimnazijose. 1901 dėl ryšių su pažangiu visuomenės veikėju L.Vaineikiu atleistas iš mokytojo pareigų ir ištremtas į Pskovą. Čia redagavo A.Juškos lietuvių kalbos žodyną. 1904 Δ persikėlė į Vilnių. Dirbo laikraščių "Vilniaus žinios", "Lietuvos ūkininkas" redakcijose, gimnazijose dėstė lietuvių kalbą. Nuo 1922 Kauno universiteto garbės profesorius. Daugiausia Δ nusipelnė normindamas ir ugdydamas literatūrinę lietuvių kalbą. Parašė tokius vadovėlius, kaip "Lietuviškos kalbos gramatika", "Lietuvių kalbos sintaksė", "Lietuvių kalbos vadovėlis", "Linksniai ir prielinksniai". Δ vadovėliai beveik pusę XX a. buvo pagrindinė lietuvių kalbos mokymo priemonė, jais rėmėsi ir vėlesniųjų gramatikų autoriai. Pav.

jaguãras, kačių šeimos plėšrus žinduolis, veisiasi Centrinės ir Pietų Amerikos džiunglėse. Kūnas 160 cm ilgio. Puikiai plaukia, minta žuvimi, elniais ir kitais sausumos gyvūnais. Dėmėtas kailis jam gera priedanga.

Jãhvė, judaizmo Dievas. Šį vardą Dievas apreikškė Mozei. Tai — Absoliuti Būtis, egzistuojanti pati iš savęs ir nuo nieko nepriklausanti. Iš šios koncepcijos kilusi krikščionybės Dievo Tėvo sąvoka.

jãkas, dykaragių šeimos žinduolis. Laukinių Δ yra Tibete. Kūno ilgis iki 4 metrų. Plaukai ilgi, juosvi, kakta plati. Iš laukinio Δ kilęs naminis, kuris auginamas Centrinės Azijos kalnų rajonuose. Patinai didesni už pateles. Duoda pieno, naudojami kaip nešuliniai gyvuliai. Pav.

Jakas

jakobìnai, politinė grupuotė Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu. Vardas kilo nuo Šv. Jokūbo vienuolyno patalpų, kur rinkdavosi jų politinis klubas. Jie atstovavo vidutinei Paryžiaus ir provincijos miestų buržuazijai. 1793–1794 įvedė Prancūzijos diktatūrą. Žymiausi vadai Ž. P. Maratas, → M. Robespjeras.

jámbas: 1. antikinės eilėdaros dviskiemenė pėda, kurios pirmas skiemuo trumpas nekirčiuotas, antras ilgas kirčiuotas; **2.** dviskiemenis metras, kurio pirmas skiemuo nekirčiuotas, antras kirčiuotas.

J. Jablonskis

Jãnas (lot. *Janus*), sen. rom. dievas, prižiūrintis įėjimus ir išėjimus, visas duris, globojantis žmogaus gyvenimo pradžią. Pirmojo metų mėnesio ir pirmosios kiekvieno mėnesio dienos dievas. Svarbiausia šio dievo garbinimo šventė buvo pirmoji metų diena ir pirmoji kiekvieno mėnesio diena. Nuo I a. pr. Kr. šventė susiliejo su Naujųjų metų švente. Šio dievo statulos dažniausiai pastatytos prie įėjimo durų, turėdavo du veidus, žiūrinčius į priešingas puses. Vienas veidas senas, kitas jaunas. Jo atributai — raktai ir skeptras.

Jangdzẽ, ilgiausia Azijos upė (5526 km). Išteka iš Tibeto kalnyno ir teka visą laiką kalnuotomis vietovėmis. Tik prieš įtekėdama į Rytų Kinijos jūrą ji prateka pro pietinį Didžiosios Kinijos lygumos kraštą. Žemesnėse vietose jos vandeniu drėkinami laukai. Per liūčių sezoną smarkiai patvinsta.

jánkiai, vardas, taikomas visiems amerikiečiams. Pradžioje jis buvo vartotas su pašaipa ir panieka, bet nuo JAV laisvės neigiama reikšmė išnyko.

Japònija, valst. Ramiajame vandenyne, į rytus nuo Azijos žemyno. Tai apie 3800 km ilgio nutįsusi salų grandinė. Didžiausios keturios pagrindinės salos: Hokaidas, Honsiu, Sikoku, Kiusu. Jų bendras plotas 370 tūkst. km^2, 125 mln. gyv. Sostinė —

Japonija

Tokijas. Daugiapartinė demokratija. Valstybės galva yra imperatorius. Apie tris ketvirčius šalies teritorijos sudaro kalnai. Lygumų mažai. Vakaruose jos krantus skalauja Japonų jūra, rytuose — Ramusis vandenynas, šiaurėje — Ochotsko jūra, pietuose — Rytų Kinijos jūra. Šalyje kasmet užregistruojama per 1000 žemės drebėjimų. Yra 80 ugnikalnių. Δ kasmet siaubia → cunamiai ir taifūnai. Klimatas labai skiriasi. Pietinėse salose šilta visus metus. Šiaurėje vėsiau. Prie Japonų jūros vyrauja šaltos snieningos žiemos. Ramiojo vandenyno pakrantėje sausa ir giedra, tačiau vėsu. Japonai šalį vadina "tekančios saulės šalimi", nes virš Ramiojo vandenyno matyti patekanti saulė. Pietinėse salose auga bambukų giraitės, šiltame vandenyje yra koralinių rifų. Šiaurėje auga spygliuočių miškai. Gyventojai japonai (99 proc.). Vyraujančios religijos: sintoizmas, budizmas, konfucianizmas. Δ pramonė pažangiausia pasaulyje. Pramonės gamyba užima antrą vietą pasaulyje (antra pagal ekonominę plėtrą). Aukštas urbanizacijos lygis — didžiausios miestų aglomeracijos. Svarbiausias verslas — apdirbamoji pramonė. Šalis beveik neturi naudingųjų iškasenų, todėl jas importuoja. Gaminama produkcija: automobiliai, motociklai, kompiuteriai, televizoriai, fotoaparatai ir vaizdo kameros, plienas, plastmasė, laivai, popierius, cementas. Δ turi didžiulį žvejybos laivyną ir žuvininkystės ūkius. Japonai — darbšti tauta, todėl šalyje aukštas pragyvenimo lygis, gera sveikatos priežiūra ir švietimo sistema. Δ — senų tradicijų šalis, kuriai priklauso: sakuros — vyšnių žydėjimo šventės, ikebanų menas, bonsai, savigynos bei kovos sportas, sodų menas, arbatos gėrimo ceremonija, šventiniai kimono, geišos. Pav.

járdas, anglų mato sistemos ilgio vienetas, lygus 0,9144 metro.

Jãspersas (Jaspers), Karlas (1883–1969), vok. filosofas, psichologijos profesorius. Δ kritikavo didžiųjų valstybių naudotą gąsdinimo atominiu ginklu praktiką. 1965 gavo tarptautinę Taikos premiją.

jaunuolýnas, jaunas miškas.

JAV, → J u n g t ì n ė s A m è r i k o s V a l s t ì j o s.

javaĩ, kultūrinai augalai, teikiantys grūdus (kviečiai, rugiai, miežiai, avižos, soros, ryžiai). Prinokusios Δ sėklos yra apdirbamos maistui. Iš grūdų žmogus gauna pagrindinius maisto produktus. Grūdinių augalų stiebai naudojami kaip pašaras ir paklotas gyvuliams, jais dengiami namų stogai, pinami krepšiai.

jėgà: 1. veikimo pagrindas, veiksnys, galintis objektą išjudinti, sulėtinti ar pakeisti jo judėjimo kryptį, taip pat pakeisti kūno formą; **2.** gyvų būtybių fizinė ar psichinė galia.

jėgaĩnė, elektrinė, techn. įrenginys energijai gauti. Energija turi daug formų ir gali iš vienos pereiti į kitą. Δ cheminę energiją, sukauptą akmens anglyse, verčia šilumine energija, kuri užvirina vandenį. Turbinos šiluminę garo energiją verčia elektros energija, kuri teka į namus ir gamyklas. Kai kurios Δ gamina elektrą iš atominės energijos, gaunamos iš atomų branduolių.

jehovìstai, kitaip Jehovos liudytojai, krikščioniška sekta, susikūrusi 1884 JAV. Jos pradininkas — C. T. Raselas. Garbina Jehovą, tiki amžinu gyvenimu Dievo karalystėje žemėje. Save laiko Dievo išrinktaisiais.

Jekaterina II

Jekaterinà II (Jekaterina II, princesė Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst), Didžioji (1729–1796), Rusijos carienė. 1745 ištekėjo už Petro III. Kariniu perversmu nuvertė jį nuo sosto ir įsakė nužudyti. 1762 tapo Rusijos imperijos valdove. Jos valdymas — tai didžiausio Rusijos klestėjimo epocha. Atsisakė socialinių reformų, sugriežtino baudžiavą. Užsienio politikoje pasiekė pergalę prieš turkus, įgijo priėjimą prie Juodosios jūros ir Krymą. Dar didesnes teritorijas gavo per tris Lietuvos ir Lenkijos padalijimus (1772, 1792, 1795), dėl kurių Rusija tapo galingiausia Europos valstybe. Pav.

Jèlcinas (Jelcin), Borisas (g. 1931), rusų politikas, 1992–1999 buvo Rusijos prezidentas.

Jèloustouno nacionãlinis párkas, vienas garsiausių ir labiausiai lankomų nacionalinių parkų JAV. Pirmasis nacionalinis parkas pasaulyje įkurtas 1872 šiaurės vakaruose, Uolinių kalnų vulkaninėje plynaukštėje. Čiabuviai indėnai praminė jį "ledo, ugnies, vandens, purvo ir kylančių dūmų šalimi". Parko puošmena — geize-

riai, kurių čia daugiau kaip 200. Šio parko miškų gyvūnija gausi ir įvairi.

Jerichònas, miestas į vakarus nuo Jordano, 250 m žemiau jūros lygio, apie 8 km nuo šiaurinio Negyvosios jūros pakraščio. Seniausias pasaulyje įtvirtintas miestas. Gėlo vandens šaltinio dėka dykumoje esantis Δ tapo oaze, "palmių miestu".

Jerùzalė, sen. Izraelio karalių, vėliau Judėjos karalystės sostinė ir vienas garsiausių pasaulio miestų Palestinoje (Artimieji Rytai). Ji įsikūrusi aukštose Judėjos kalvose (800 m virš jūros lygio), neprieinama nei iš jūros, nei upe. Svarbi savo religiniais simboliais. Tai šventa vieta trijų religijų tikintiesiems. Žydai meldžiasi prie Raudų sienos, likusios iš 70 po Kr. sugriautos šventyklos. Ji simbolizuoja žydų troškimą gyventi savo valstybėje. Uolos mečetės kupolas yra šventa vieta musulmonams, nes ten Abraomas rengėsi paaukoti savo sūnų. Krikščionims svarbi Viešpaties Karsto bažnyčia ant Golgotos kalno yra viena iš daugelio vietų, susijusių su Jėzumi Kristumi.

Jėzui̇̃tų ordinas, katalikų vienuolių ordinas, įkurtas 1534 Ispanijos bajoro I. Lojolos. Pagrindinė veiklos sritis — intelektualiniai sluoksniai. Į Lietuvą atvyko 1569 vyskupo V. Protasevičiaus kvietimu kovoti su reformacija ir suvaidino didelį kultūrinį vaidmenį. 1570 Vilniuje atidarė savo kolegiją, o 1579 — ir Akademiją, kuri vėliau buvo perorganizuota į Jėzuitų universitetą. 1773 Jėzuitų universitetas buvo uždarytas, tačiau jėzuitai reiškėsi ir toliau, kol buvo caro išvaryti iš Rusijos imperijos. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę vėl buvo pakviesti į Lietuvą.

Jézus Krìstus, Dievo sūnaus vardas visose krikščioniškose religijose. Jo gyvenimas ir pamokymai aprašyti Naujajame Testamente. Δ — mokytojas, pranašas, stebukladarys, g. 5 ar 6 m.pr.m.e. Betliejuje. Jo motina Marija, būdama dailidės Juozapo sužadėtinė, pastojo nuo Šv. Dvasios. Augęs Nazarete, veikęs I a. Palestinoje. Jis laikomas krikščionybės įkūrėju, skelbė Dievo karalystės atėjimą, nuodėmių atleidimą ir naują gyvenimą visiems, kas juo įtikėjęs. Sakėsi esąs Mesijas (arba Kristus), tuo sukeldamas religinių autoritetų priešiškumą. 33 metų Δ buvo pasmerktas mirti ant kryžiaus. Tačiau jo mokiniai tvirtino, jog Kristus prisikėlęs, o daugelis ir matę jį gyvą. Dauguma krikščioniškų bažnyčių jį laiko antruoju Švč. Trejybės asmeniu.

jìdiš, Europos žydų kalba, susikūrusi X–XII a. iš kai kurių vokiečių tarmių su hebrajų, slavų ir romanų kalbų elementais. Δ kalbama Europoje, JAV, Izraelyje.

jòdas (I), chem. elementas, pilkai juodi metalinio blizgesio kristalai. Jis gaunamas iš natrio jodato ir jūros žolių. Jis yra oksidatorius, reaguoja su daugeliu elementų ir sudaro jodidus. Pagrindinis jodo šaltinis yra jūros augalai, menkių kepenų aliejus, vaisiai ir daržovės.

jodìdai, jodo junginiai su kitais elementais.

jodofòrmas, chem. organinis jodo junginys; netirpstantys vandenyje geltoni milteliai; dezinfekuojamoji priemonė.

jogà, indų filosofijos sistema, skatinanti valdyti kūną ir dvasią asketinėmis, ekstazės ir kt. priemonėmis.

Jogáila, (1351–1434), Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius. Algirdo sūnus. Jogailaičių dinastijos pradininkas. Δ priėmė Lenkijos feodalų pasiūlymą vesti Lenkijos karalienę Jadvygą ir sujungti LDK su Lenkija. 1385 08 14 Krėvoje Δ sudarė su Lenkijos atstovais Krėvos sutartį. Jis buvo pakrikštytas Vladislovo vardu, vedė Jadvygą ir buvo karūnuotas Lenkijos karaliumi. Lenkijos ponų reikalavimu iš pradžių vykdė politiką, kurios tikslas — likviduoti LDK atskirumą. 1387 su lenkų dvasininkais ir ponais pradėjo Lietuvos krikštą. Astravos sutartimi Δ grąžino Vytautui visą Trakų kunigaikštystę ir pavedė vietininko teisėmis valdyti Vilnių, o vėliau oficialiai patvirtino Vytautui iki jo mirties Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžią ir titulą, pasilikdamas vyriausiąją valdžią Lietuvoje. 1410 07 15 Žalgirio mūšyje buvo nominalus sąjungininkų kariuomenės, sutriuškinusios kryžiuočių pajėgas, vyriausiasis vadas. Jo politika padėjo atremti vokiečių ekspansiją į Rytus, sudarė prielaidas ir sąlygas silpninti LDK savarankiškumą ir integralumą. Šios politikos tolesnės raidos rezultatas buvo 1569 Liublino unija. Pav.

Jogaila

jojìmo spòrtas, → a r k l i ũ s p ò r t a s.

Jokũbas, žydų patriarchas, kurio dvylika

sūnų tapo dvylikos Izraelio genčių protėviais.

jonãžolė, šakotas vaistinis pievų ir krūmų augalas smulkiais lapais, geltonais žiedais. Lietuvoje dažnas.

Jonas Paulius II

Jõnas Paũlius II (tikr. Karol Wojtyla), (g. 1920), popiežius. Tai pirmasis ne italų tautybės popiežius. 1946 Krokuvoje įšventintas į kunigus. 1958 tapo vyskupu, 1976 — kardinolu. Gausiose kelionėse po pasaulį jis propaguoja klasinę taiką, reikalauja laikytis žmogaus teisių. 1981 buvo sunkiai sužeistas per pasikėsinimą Šv. Petro aikštėje. 1994 išleista jo knyga "Perženkime vilties slenkstį". Pav.

jònas, fizik. įelektrintas atomas arba atomų grupė.

jonénai, II t-mečio pr. Kr. indoeuropiečių tauta, apsigyvenusi Graikijoje. Buvo pagrindiniai gr. kultūros kūrėjai.

Joninės (Jõninės): 1. Jono vardo diena, šv. Jono šventė birželio 24 d.; **2.** tradicinė vasaros saulėgrįžos šventė Lietuvoje. Pagonybės laikais ji buvo vadinama Rasos švente.

jonizãcija, elektros krūvio suteikimas, teigiamų ir neigiamų jonų sukūrimas iš neutralių atomų.

Jordanija

jonosferà, viršutinė labiau jonizuota atmosferos dalis.

jõnvabaliai, 12 mm ilgio vabzdžiai, gaminantys chemines medžiagas, kurios besijungdamos juose išskiria šviesos energiją. Patinėliai gali skraidyti, tačiau patelės sparnų neturi.

Jordãnija, valst. Arabijos pusiasalio šiaurės vakaruose. Plotas 97 740 km², 4,45 mln. gyv. Sostinė Amanas. Jordano upė teka siena tarp Jordanijos ir Izraelio. Demokratinė monarchija. Pagrindinė religija — musulmonų. Gyventojai: arabai (jordaniečiai ir palestiniečiai). Beveik visą šalies rytinę dalį sudaro dykuma, o šiaurėje ir pietuose stūkso kalnai. Dykumų gyventojai — klajokliai. Šalies vakaruose klimatas paatogrąžio sausas, rytuose ir pietuose — aridinis. Pramonė menkai plėtojama. Pagrindinė žemės ūkio šaka — gyvulininkystė. Šalis garsi seniausiais pasaulyje istoriniais paminklais. Pav.

Jugoslavija

jótvingiai, baltų genčių grupė. Manoma, kad Δ sudarė sūduvių, jotvingių, polekšėnų ir dainavių gentys. Jie turėjo daug bendrų bruožų su prūsų ir lietuvių genčių materialine ir dvasine kultūra. Tautybės ir valstybės formavimąsi sutrukdė lenkų ir kryžiuočių antpuoliai. X–XIII a. karų ir plėšimų nusiaubta Δ teritorija ištuštėjo. Nuo XV a. jos pietinėje dalyje apsigyveno lenkai, rytinėje — gudai, šiaurinėje — lietuviai. Δ likučiai asimiliavosi, tačiau Gardino gubernijoje dar ir 1857. 30927 gyventojai save laikė jotvingiais.

JT, (angl. *UN*), → Jungtìnės Taũtos.

JTAAP, → Jungtìnių Tautų̃ aplinkõs apsaugõs programà.

JTO, → Jungtìnių Tautų̃ Organizãcija.

JTVF (angl. *UNICEF*), → Tarptautìnis Jungtìnių Tautų̃ vaikų̃ fòndas.

JTVP (angl. *UNDP*), → Jungtìnių Tautų̃ výstymo programà.

judaìzmas, monoteistinė etninė religija, seniausia iš didžiųjų pasaulio religijų. Atsirado X a. pr. Kr. Judėjoje. Ji pagrįsta dialogu tarp Dievo (arba Jahvės) ir jo išrinktosios tautos — žydų. Δ doktrina remiasi Biblija ir Talmudu. Δ patriarchai yra žydų tautos protėviai Abraomas, jo sūnus Izaokas ir vaikaitis Jokūbas, apie kuriuos pasakoja Biblija. Viso pasaulio žydus sieja bendra kultūra, besiremianti istorija, įstatymu ir šeima. Žydų maldos namai — sinagogos. Δ išpažįsta apie 14 mln. žmonių.

Jùdas Iskarijótas, Jėzaus mokinys, vienas iš 12 apaštalų, už 30 sidabrinių išdavęs jį žydų vyresnybei.

jùgendo stìlius, moderno atmaina, architektūros ir dailės stilius, plitęs XIX a. pab. — XX a. pr. Vokietijoje. Svarbiausi centrai: Miunchenas, Darmštatas, Veimaras. Žymiausi atstovai: O. Ekmanas, P. Bėrensas, A. Endelis ir kt.

Jugoslãvija, nuo 2002 → Serbijos ir Juodkalnijos Respublika, valst. pietryčių Europoje, Balkanų pusiasalyje. 1991 skilus Jugoslavijos Socialistinei Federatyvinei Respublikai, Serbija susijungė su Juodkalnija, sudarydamos naują Jugoslavijos Federacinę Respubliką. Plotas 102 173 km², 10,58 mln. gyv. Sostinė Belgradas prie Dunojaus upės.

Daugiapartinė demokratija. Gyventojai: serbai, albanai, juodkalniečiai, vengrai, bosniečiai. Teritoriniai ginčai tarp Kroatijos ir Serbijos, peraugę į karinį konfliktą, sugriovė šalies ūkį, nusmukdė ekonomiką. Pagrindinė nesutarimų priežastis — skirtingos kultūros ir religijos. Pav.

jukà, lelijinių šeimos daugiametis augalas. Savaime auga Vidurio Amerikoje ir Šiaurės Amerikos pietuose. Stiebas iki 2 m aukščio, kartais šakotas. Žiedai varpelio formos, nusvirę, balti. Europoje auginamas kaip dekoratyvinis augalas.

Jukatãnas: 1. pusiasalis Vidurio Amerikoje, tarp Meksikos įlankos ir Karibų jūros. Plotas 180 tūkst. km^2. Didesnioji dalis yra Meksikoje, mažesnioji — Belize ir Gvatemaloje. Buvusi majų imperija; **2.** Meksikos valstija šalies šiaurėje. Plotas 43 379 km^2, gyventojų 1,15 mln. Centras — Merida.

Jùkonas: 1. teritorija Šiaurės Vakarų Kanadoje. Prieina prie Arkties vand. Plotas 538 398 km^2, gyventojų 24 tūkst. Centras — Vaithorsas. Beveik visą teritoriją užima Jukono plokščiakalnis. Spygliuočių miškai, šiaurėje ir kalnagūbriuose tundra. Daug naudingųjų iškasenų: aukso, sidabro, vario, geležies, urano, cinko. Kertamas miškas. Plėtojama medžioklė, žvejyba; **2.** ilgiausia Aliaskos upė. Ilgis 3 017 km. Prasideda dideliame ežeryne Kordiljerų šiaurėje, įteka į Beringo jūrą. 1897–1898 prie Klondaiko (dešiniojo intako), radus aukso, kilo "aukso karštligė".

JUNESKO (angl. *UNESCO*), Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija. Savo 158 narėms padeda bendradarbiauti švietimo, mokslo, kultūros ir komunikacijos srityse. Lietuva į Δ priimta 1991 m. spalį.

jungiamàsis audinỹs, žmogaus ir gyvūnų organų sistemos dalis — audinys, kurio ypač gausu kauluose ir sausgyslėse. Jis jungia kitus audinius, paremia audinių ląsteles, palaiko organų vientisumą, aprūpina ląsteles deguonimi, saugo organus. Pagrindinės šių audinių funkcijos: maitinamoji, apsauginė, paraminė.

jungìnė, plona, skaidri jungiamojo audinio plėvė, dengianti akies obuolį ir išklojanti abiejų vokų vidinius paviršius.

Jungtìnės Amèrikos Valstìjos, JAV (USA), valst. Šiaurės Amerikoje. Plotas 9 363 123 km^2, 255 mln. gyv. Sostinė — Vašingtonas. Federacinė respublika. Ją sudaro 50 valstijų. Kiekviena valstija turi savo įstatymus, tačiau visos jos yra pavaldžios federacinei vyriausybei. Svarbiausia vykdomoji valdžia — prezidentas. Kongresas turi įstatymų leidybos galią. Baltųjų rūmų aparatas, Nacionalinė saugumo taryba, Vidaus reikalų taryba koordinuoja vidaus ir užsienio politiką. Šalies rytuose dunkso Apalačai, vakaruose — Uoliniai kalnai ir Kordiljerai, o viduryje šiek tiek nuožulniai driekiasi Didžiosios lygumos. Aukščiausias Kordiljerų taškas — Makinlis (6194 m). Didžiuliai gražiausių vietovių plotai saugomi 350 nacionalinių parkų. Gyventojai: baltieji, azijiečiai, indėnai, išeiviai iš Lotynų Amerikos, taip pat afroamerikiečiai, kurie sudaro 12 % gyventojų. Δ — galingiausia ir turtingiausia pramoninė pasaulio valstybė. Labai pažangi industrinė agrarinė šalis. Svarbiausia Δ produkcija: geležis ir plienas, mediena ir popieriaus gaminiai, elektroniniai prietaisai, automobiliai, lėktuvai, raketos. Šiose pramonės šakose sukurta daugybė darbo vietų. Klestintis žemės ūkis. Turizmas. Žvejyba. XIX a. vid. nedaug kas manė, kad Δ taps didžiąja valstybe. Šalis buvo mažai ką bendra turinčių valstijų darinys su gana silpna centrine valdžia. Ekonominiu ir socialiniu požiūriu išsiskyrė 2 pagrindiniai rajonai — Šiaurė ir Pietūs. Pilietinis karas ir Pietų rekonstrukcija pakeitė socialinę sankloda. Atsikūrimas po pilietinio karo vyko sparčiai. XX a. pr. šalis buvo taip sustiprėjusi, kad galėjo varžytis dėl kolonijų kt. pasaulio dalyse. 1867 Δ iš Rusijos nusipirko Aliaską ir aneksavo Midvėjaus salas, XIX a. pab. aneksavo Havajus, po kruvino karo įsigalėjo Kuboje, Puerto Rike ir Filipinuose. Nuo 1914 pradėjo kontroliuoti Panamos kanalą. Kai 1917 prezidentas V. Vilsonas gavo Kongreso pritarimą dalyvauti Pirmajame pasauliniame kare, jis buvo šventai įsitikinęs, kad šalies demokratiniai principai turi tapti viso pasaulio modeliu. 1929 šalį ištiko ekonominė krizė. 1945 užkietėjęs amerik. antikomunistas → V. Čerčilis ir "didysis tėvas" → J. Stalinas padalijo Rytų Europą ir Balkanų pusiasalio dalis į įtakos zonas. Nuo 1945 tarp JAV ir SSRS buvo nepasitikėji-

Jungtinės Amerikos Valstijos

mas ir įtampa. "Šaltasis karas" tęsėsi iki 1989. 1947 Δ pareiškė, kad SSRS užsienio politika Europoje pasidarė tokia agresyvi, jog amerikiečiai pradėjo atsiribojimo nuo komunizmo politiką: Maršalo planas — humanitarinė pagalba Europai, Korėjos karas — kova prieš "sovietų satelitus". Atsiribojimo politika tapo pasaulinio masto — šeštojo d-mečio pr. buvo sukurta NATO. 1961 "šaltasis karas" taip įsiplieskė, kad pasaulis buvo prie atominio karo tarp supervalstybių ribos (Kubos krizė, Vietnamo karas). Patį svarbiausią "šaltojo karo" pabaigos ženklą pasaulis išvydo per karą Persijos įlankoje 1991, kai Δ ir SSRS kartu su JT pasmerkė tai, jog Irakas okupavo Kuveitą. Pav.

Jungtinės Tautos, → J u n g t i n i ų T a u t ų O r g a n i z a c i j a.

Jungtiniai Arabų Emyratai

Jungtiniai Arabų Emyratai, JAE, valst. Vakarų Azijoje, Arabijos pusiasalio rytuose, pietiniame Persijos įlankos krante. Plotas 83 600 km², 1,63 mln. gyv. Sostinė — Abu Dabis. Monarchijų federacija, kurią sudaro 7 emyratai. Didelius plotus užima druskožemiai ir smėlio dykumos. Retos oazės. Klimatas žemyninis atogrąžų. Gyventojai arabai. Tikėjimas — islamas. Svarbiausia ūkio šaka — naftos gavyba, oazėse — žemdirbystė. Klajoklinė gyvulininkystė. Pakrantėse žvejojama, renkami perlai. Vis labiau plėtojamas turizmas. Pav.

Jungtinių Tautų aplinkos apsaugos programa (JTAAP), įkurta 1972 Kenijoje. Pagrindinis uždavinys — visame pasaulyje skatinti gamtos apsaugą. Ženevoje įsikūręs Europos regioninis biuras.

JTO

Jungtinių Tautų Organizacija (JTO), įkurta 1945 vietoj Tautų Sąjungos pasaulinei taikai, saugumui ir bendradarbiavimui stiprinti. Δ būstinė buvo atidaryta Niujorke. Δ narėmis gali būti tik valstybės. 1994 Δ narių buvo 185. Pav.

Jungtinių Tautų vystymo programa (JTVP), kurios pagrindinis tikslas — žmogaus gerovė ir saugi aplinka.

jungtukas: 1. nekaitoma tarnybinė kalbos dalis, siejanti sakinius ar jų dalis (*kad, ir, bet*); tos kalbos dalies žodis; **2.** jungianti detalė, pvz., *šautuvo spynos dalis.*

Junona, viena iš sen. rom. deivių, dievo Jupiterio žmona. Garbinta kaip merginų, moterų ir santuokos globėja.

Juodoji jūra, priklauso Atlanto vand. baseinui. Δ skalauja Rusijos, Rumunijos, Bulgarijos, Graikijos, Ukrainos ir Turkijos krantus. Plotas 424 tūkst. km², didžiausias gylis 2 245 m. Krantai apaugę paatogrąžio augalija. Δ turi labai didelę reikšmę susisiekimui.

juodoji mirtis, liaudiškas maro epidemijos pavadinimas. Liga buvo žinoma sen. Egipte ir Sirijoje. Lietuvą pirmą kartą pasiekė XIII a., apie 1213 m.

juodoji rinka, nelegalios prekybos sfera, spekuliacija.

juostinis laikas, laiko skaičiavimo sistema, pagrįsta Žemės paviršiaus padalijimu į 24 valandines juostas, kurių viduriu eina pagrindiniai dienovidiniai (0°, 15°, 30°, ...), nutolę vienas nuo kito 15 ilgumos laipsnių. Gretimų juostų laikas skiriasi 1 h, toje pačioje juostoje laikas visur vienodas. Nulinė juosta yra 7,5° į rytus ir į vakarus nuo Grinvičo dienovidinio. Jos laikas vadinamas pasauliniu laiku (kartais Vakarų Europos laiku). Kitos juostos (nuo I iki XXIII) eina į rytus aplink visą Žemę. Žemynuose juostų ribos dažniausiai eina ne dienovidiniais, bet valstybinėmis ir administracinėmis sienomis. Lietuva yra antroje laiko juostoje. Juostinio laiko skaičiavimo sistemą 1878 sukūrė S. Flemingas (Kanada). Iki Δ sistemos sukūrimo naudotasi vietiniu laiku.

juozažolė, nedidelis baltai arba mėlynai žydintis lūpažiedžių šeimos augalas kvapiais lapais. Kadangi šis neišvaizdus augalas auga akmeningoje žemėje, jis laikomas kuklumo simboliu. Turi gydomųjų savybių.

Jupiteris: 1. antikos mitologijoje — dangaus valdovas, visagalis valdytojas su žaibais rankoje; **2.** astrol. gelsva, ryškiai šviečianti, aplinkines žvaigždes stelbianti, žinoma nuo antikos laikų planeta Saulės sistemoje, kurios masė 317 kartų didesnė už Žemę.

jura, Žemės geol. istorijos mezozojaus eros II periodas, prasidėjęs prieš 195 mln. metų ir trukęs 58 mln. metų ir to laikotarpio uolienų sistema. Vandenynas apėmė didžiausius plotus per visą Žemės istoriją, paplito plikasėkliai, kaupėsi anglys ir nafta, klestėjo ropliai (dinozaurai, ichtiozaurai).

jūra, vandenyno dalis, dažniausiai atskirta nuo jo sausuma, salomis ar seklumomis. Δ skirstomos į vidines, pakraštines, tarpsalines. Vidinės Δ giliai įsiterpia į sausumą (Viduržemio, Marmuro, Juodoji, Baltijos, Raudonoji). Pakraštinės Δ negiliai įsiterpusios į sausumą (Koralų, Arabų, Barenco, Norvegų, Šiaurės). Tarpsalines Δ juosia salų virtinės (Javos). Didžiausios pasaulyje Δ: Koralų, Arabų, Pietų Kinijos.

jūrinis klìmatas, klimatas, kurį formuoja jūrinis oras. Būdingas didelis debesuotumas ir kritulių kiekis, mažas metinės ir paros temperatūrų svyravimas.

jurisdìkcija, teismo ar administracinio organo teisė spręsti tam tikrus klausimus ar teisinius ginčus.

jurìstas, teisiškai išsimokslinęs žmogus; teisininkas.

jūrmylė, jūros mylia, jūreivystėje ilgio vienetas. Δ lygi 1852,3 m.

jūros kopūstai, maistui ir gydymui vartojami rudadumbliai. Turi riebalų, baltymų, angliavandenių, jodo, mikroelementų. Ypač vertinami japonų virtuvėje.

jūros lỹgis, jūrų ir vandenynų vandens paviršiaus aukštis. Jo kitimą sukelia: Mėnulio ir Saulės traukos jėgos; vėjas, pučiantis virš jūros paviršiaus; atmosferos slėgio svyravimai. Baltijoje Δ daugiausia kinta dėl vėjo sukeltos vandens masių cirkuliacijos. Δ kitimas kuriame nors jūros ar vandenyno taške matuojamas nuo vidutinio daugiamečio jūros lygio. Δ yra atskaitos taškas matuojant absoliutinį Žemės paviršiaus aukštį ar vandens telkinių gylį.

jūros vanduõ, Žemės paviršiaus vanduo, susitelkęs jūrose ir vandenynuose.

jūrų arkliùkas, jūrų adatų šeimos žuvys. Paplitę daugiausia atogrąžų jūrų pakraščiuose. Kūnas 10–12 cm ilgio, įvairių spalvų, dažnai šonuose su melsvomis dėmėmis ir dryžiais. Gyvena tarp vandens augalų ir koralų. Minta planktonu. Dažnai laikomi akvariumuose.

jūrų lelijà, bestuburiai gyvūnai. Gyvena prie jūrų ir vandenynų dugno. Ypač jų gausu atogrąžų zonoje. Kūnas spalvingas, susideda iš ilgo stiebelio arba ūselių, taurelės ir plunksniškai šakotų judrių spindulių, vadinamų rankomis. Minta planktonu.

jūrų srovė, jūrų ir vandenynų vandens masių tekėjimas, dažniausiai sukeltas pastoviai pučiančių vienos krypties vėjų. Turi daug įtakos gretimų žemynų klimatui.

jūrų vélnias, plėšri menkinių žuvų grupės žuvis, paplitusi Europos pakrantėse. Dydis 1–2 metrai. Ant plačios galvos turi spyglį, besibaigiantį odos skiautės vėliavėle. Šią "meškerę" Δ naudoja grobiui vilioti. Gulėdamas ant dugno, plėšrūnas ją judina, kol priplaukia žuvis. Tuomet Δ išžioja didžiulius nasrus, į kuriuos plūsteli vanduo, drauge įtraukdamas ir grobį.

jūrų žvaigždė, klajojantys bestuburiai gyvūnai. Paplitusios jūrose bei vandenynuose, įvairiame gylyje. Kūnas nuo 1 cm iki 1 m dydžio, plokščias, žvaigždės pavidalo, spalvingas. Būna taisyklingo penkiakampio formos arba susideda iš disko ir nuo jo einančių spindulių, vadinamų rankomis (dažniausiai 5). Minta moliuskais.

Justìcija, teisingumo personifikacija, viena iš 4 pagrindinių dorybių, dažnai vaizduojama su šiais atributais: svarstyklėmis, kalaviju, akių raiščiu, gausybės ragu, alyvmedžio šakele, įstatymų knyga.

justìcija: 1. teisingumas; **2.** teismo įstaigų, teisingumo organų sistema.

Justiniãno kòdeksas, Bizantijos imperatoriaus Justiniano I pavedimu 529 išleistas imperatorių ediktų (konstitucijų) ištraukų rinkinys. Susideda iš 12 knygų.

jutìmų òrganai, žmogaus ir gyvūnų sensorinių sistemų dalys, susidedančios iš atitinkamos rūšies receptorių ir pagalbinių bei apsauginių įtaisų. Pagal pojūčių pobūdį Δ skirstomi į regos, klausos, pusiausvyros, uoslės, skonio, lytėjimo organus.

K

K, k: 1. raidė, vartojama gomuriniam dusliajam sprogstamajam priebalsiui, tariamam kietai (*kaktà, kõl*) ir minkštai (*kẽlias, kìtas*), žymėti; **2.** chem. elemento kalio simbolis, santr. K.

Kãaba, musulmonų mečetė Mekoje. Į jos sieną įmūrytas Juodasis akmuo, manoma, nukritęs iš dangaus. Musulmonai tiki, kad pirmąją Δ šventyklą pastatęs Adomas, išvytas iš rojaus.

kãbančiosios konstrùkcijos, statybinės konstrukcijos, kurių pagrindiniai laikan-

Kabančiosios konstrukcijos: San Francisko tiltas

F. Kafka

tieji elementai yra lynai, grandinės, tinklai, lakštai. Kad nuo apkrovų Δ mažiau deformuotųsi, laikantieji elementai iš anksto įtempiami arba stabilizuojami atotampomis, spyriais, standumo sijomis, papildomomis juostomis. Svarbiausia laikančioji Δ dalis — plieno vielų lynas — išrastas 1834. Δ gali būti tiltų ir pastatų, pvz., kabantysis tiltas San Franciske (JAV), pėsčiųjų lieptas Šventojoje, Sporto rūmai Vilniuje. Pav.

kabarètas, kavinė ar restoranas su įvairia pramogine programa.

kãbelis: 1. vienas ar keli izoliuoti laidininkai sandariame apvalkale, kuris dar turi apsaugines dangas; **2.** plieninis lynas arba trosas.

kabinètas: 1. darbo kambarys; **2.** patalpa su įrengimais specialiems darbams mokykloje, įstaigoje, poliklinikoje; **3.** kai kuriose šalyse — aukščiausias vykdomasis valdžios organas arba jo dalis, pvz., *ministrų kabinetas.*

kabriolètas: 1. lengva aukšta dviratė karieta su atidengiamu viršumi; **2.** lengvojo automobilio kėbulas su atidengiamu viršumi.

kadãstras, oficialus ūkinių ar gamtinių objektų sąrašas, kuriame nurodytos šių objektų savybės.

kadeñcija: 1. muz. kūrinio ar jo dalies baigiamasis melodinis arba harmoninis darinys; **2.** įstatymo nustatytas laikotarpis kokiam nors valst. pareigūnui eiti pareigas.

kadètai, konstitucinė demokratinė partija carinėje Rusijoje, susiformavusi po 1905 caro manifesto paskelbimo.

kãdmis (Cd), nuodingas, blizgantis, minkštas bei tąsus metalas. Iš jo gaminami įvairūs lydiniai, akumuliatorių elektrodai, juo dengiami plieno gaminiai apsaugoti nuo korozijos.

kãdras, filmo ar kitokios vaizdų sistemos elementas, pavienis vaizdas.

Kafkà (Kafka), Francas (1883–1924), austrų rašytojas. Jo pasakojimo stilius artimas ekspresionizmui, tačiau šio rašytojo kūrybos negalima priskirti nė vienai literatūros krypčiai. Didžioji dalis Δ kūrinių išleista tik po jo mirties. Δ vaizdavo vienišą šiuolaikinį žmogų, bijantį gyvenimo, draskomą vidinių prieštaravimų. Realistinis, lengvai suvokiamas vaizdavimo būdas kupinas groteskiškai paslėptų vizijų — sapnų, kuriamų palyginimais bei įvaizdžiais. Žymiausi kūriniai: “Procesas”, “Laiškas tėvui”, “Pilis”. Pav.

Káinas, Biblijos personažas — vyriausias Adomo ir Ievos sūnus, pirmasis žemdirbys žemėje. Δ iš pavydo, kad Dievas priėmė ne jo, o brolio Abelio auką, nužudė savo brolį ir už tai buvo Dievo nubaustas — visą gyvenimą turėjo klajoti su Dievo žyme kaktoje.

kainozòjus, jauniausioji Žemės geol. istorijos era, prasidėjusi prieš 70 mln. m., apimanti ir dabartinę epochą. Δ apima tris geologinius periodus: paleogeną, neogeną ir kvarterą. Tai alpinės kalnodaros, dabartinių žemynų bei vandenynų susiformavimo, paukščių ir žinduolių suklestėjimo bei žmogaus atsiradimo era.

kairiarañkis, žmogus, rašantis ir dirbantis kaire ranka.

kairíeji, socialistinių, socialdemokratinių pažiūrų politikai ir politinės partijos.

kaizerìnė okupãcija, vokiečių okupacija Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo metais (1915–1918).

káizeris, Vokietijos imperatorių titulas nuo 1871 iki 1918 revoliucijos.

kajãkas, nedidelė šiaurės tautų valtis — medžio arba kaulo karkasas, iš viršaus aptrauktas jūros gyvūnų oda.

kajùtė, laivo kambarys keleiviams arba įgulai.

kakadù, sausųjų savanų rožinis geltonkuodis ar raudonkuodis paukštis, paplitęs Australijoje, Naujojoje Gvinėjoje, Pietryčių Azijoje. Minta vaisiais, vabzdžiais,

nektaru. Kūnas iki 35 cm ilgio. Patelė peri 2 ar 3 kiaušinius.

kakãvmedis, atogrąžų vaismedis, iš kurio sėklų gaminama kakava, šokoladas, aliejus. Užauga iki 15 m aukščio. Turi 30 cm ilgio smailius lapus. Žydi baltai. Agurko formos ankštys, kuriose būna 30–40 pupelių, užauga iki 25 cm ilgio.

kãktusai, Amerikos dykumų ir pusdykumių mėsingi, belapiai, dygliuoti augalai. Didžiausi Δ — milžinai cereusai auga Meksikoje, Sonoros dykumoje. Užauga net iki 18 m aukščio. Daugumą Δ rūšių kolekcininkai augina šiltnamiuose bei vazonuose. Pav.

Kalahãrio dykumà, dykuma Pietų Afrikoje. Pav.

kálcis (Ca), sidabriškai baltos spalvos metalas. Gamtoje randamas tik mineraluose. Jis yra būtinas organizmų gyvybinėms funkcijoms. Δ yra visuose augalų bei gyvūnų audiniuose ir skysčiuose. Augalai ima Δ iš dirvožemio, gyvūnai ir žmogus gauna jo su maistu ir vandeniu. Chemiškai labai aktyvus, todėl sudaro įvairius junginius: kalcio chloridą, kalcio fluoridą, kalcio hidroksidą, kalcio fosfatą, kalcio karbidą, kalcio nitratą, kalcio oksidą, kalcio sulfatą ir kt.

Kalėdos, senoji Saulės grįžimo šventė, buvo žinoma daugelyje Europos tautų. Δ — krikščioniška Jėzaus Kristaus gimimo šventė, švenčiama kiekvienų metų gruodžio 25–26 d. Δ laikotarpis trunka iki Trijų Karalių.

kaleidoskòpas, vamzdelio pavidalo optinis prietaisas, kurio viduje yra įvairiaspalviai stikliukai ir 3 kampu sudėti išilginiai veidrodžiai. Sukant vamzdelį stikliukai atsispindi veidrodžiuose ir sudaro gražius, greitai besikeičiančius raštus.

kalendõrius: 1. visų metų dienų sąrašas, kuriame pažymėti mėnesiai, savaitės, poilsio dienos, šventės, svarbūs įvykiai. Kartais pateikiama ir kitokio pobūdžio informacijos. Pirmąjį Δ lietuvių kalba "Metų skaitlius ūkiniškas ant metų Viešpaties" 1846 išleido Laurynas Ivinskis; **2.** laiko skaičiavimo sistema, pagrįsta periodiniais gamtos reiškiniais.

kalýba, metalo apdorojimo technika rankomis ar mechanizmais šaltuoju ar karštuoju būdu.

kalìfas, musulmonų šalyse valdovo, turėjusio visą politinę, karinę ir religinę valdžią, titulas. Ten Δ laikomas Mahometo įpėdiniu. Kalifų valdomos arabų valstybės buvo vadinamos kalifatais.

Kalifòrnija, viena iš JAV valstijų Ramiojo vandenyno pakrantėje. Plotas 411 049 km², 31,58 mln. gyv. Centras — Sakramentas. Šalies vakaruose driekiasi Pakrantės kalnagūbriai, rytuose — Siera Nevados kalnai, viduryje — Δ slėnis. Pačiuose rytuose plyti Mohavio smėlio dykuma, yra gilių tektoninių įdubų. Būna žemės drebėjimų. Δ įsteigta daug nacionalinių parkų. Plėtojamas turizmas. Pav.

Kaktusas cereusas

Kalifornija

Kalahario dykuma

kaligrãfija, dailaus ir raiškaus rašymo menas. Svarbiausias šio rašto elementas — ranka rašytas arba pieštas ir įvairiai dekoruotas šriftas. Kaligrafinis raštas puošia tekstą, jis būdingas laiškams, dokumentams.

kãlis (K), šarminių metalų grupės cheminis elementas. Jo junginių randama jūros vandenyje ir akmens druskoje. Elektrolizės būdu gaunamas iš lydyto kalio chlorido. Labai chemiškai aktyvus metalas, energingai reaguoja su chloru ir vandeniu. Sudaro įvairius junginius: kalio hidroksidą, kalio karbonatą, kalio chloridą, kalio nitratą, kalio sulfatą. Δ — labai svarbus organizmo mineralinis elementas, kaupiamas ląstelės viduje. Kai organizme stinga kalio, sutrinka širdies ritmas, raumenų veikla.

kalkogrãfija, grafikos technika. Vaizdas gaunamas ant išraižyto paviršiaus dedant kalkę ir apdirbant karštu būdu.

kalkuliãcija, prekių, produktų kainos, išlaidų dydžio apskaičiavimas.

kalkuliãtorius, skaičiuotuvas. Pav.

kalmãrai, dideli pailgi galvakojai moliuskai be išorinės kriauklės, ilgais čiuptu-

Kalkuliatorius

Kalnai

A. Kamiu

J. Kalvinas

vais, didelėmis akimis. Δ gausu šiltosiose jūrose. Valgomi švieži ir konservuoti.

kalnaĩ, aukštai virš gretimų lygumų iškilusios ir suskaidytos Žemės paviršiaus sritys, pereinančios į lygumas ryškia papėde arba priekalniais. Skirstomi į žemakalnius, vidutinius, aukštikalnius ir aukščiausiuosius. Reljefo elementai: grandinės, kalnagūbriai, jų šakos, mazgai, tarpukalnių įdubos, tarpukalnių plokščiakalniai. Keli slėnių ar duburių perskirti kalnagūbriai sudaro kalnyną. Pagal kilmę Δ skirstomi į tektoninius, vulkaninius ir erozinius. Tektoniniai Δ dar skiriami į raukšlinius ir luistinius. Pav.

kalnakasýba, pramonės šaka, apimanti naudingųjų iškasenų — naftos, gamtinių dujų, anglių, durpių, geležies rūdos, tauriųjų metalų, statybinių medžiagų ir kt. paieškas bei gavybą. Negiliai arba po vandeniu slūgsančios naudingosios iškasenos kasamos atviruoju būdu, žemės gelmėse — požeminiu.

kalòrija (cal), nesisteminis šilumos kiekio ir energijos vienetas, lygus 4,1868 džaulio. Tai šilumos kiekis, reikalingas 1 g vandens temperatūrą pakelti 1°C.

káltinimas, kompetentingo asmens procesinė veikla, kuria siekiama teisme įrodyti teisiamojo kaltę.

Kalvìnas (Calvin, tikr. Jean Couvin), Jonas (1509–1564), prancūzų ir šveicarų kilmės religijos reformatorius. Viešai pripažinęs, kad pereina į evangelikų tikėjimą, turėjo išvykti iš Prancūzijos. Persikėlė į Bazelį, kur parašė savo svarbiausią kūrinį "Krikščionių tikėjimo pamokymas". 1541 Δ paskelbė bažnyčios struktūrą, kuri reguliavo visuomenės bei bažnyčios reikalus ir dorovę, taip pat ekonomiką, politiką bei mokslą. Griežta kalvinistinė samprata už nusižengimus reikalavo žiaurių bausmių bei mirties nuosprendžių. Bažnyčiose buvo atsisakyta altoriaus, vargonų, paveikslų ir žvakių. Pav.

kamãnės, priklauso plėviasparnių vabzdžių grupei. Tai stambios, plaukuotos, juodos su geltonomis juostomis laukinės bitės. Pavasarį Δ motinos įsirengia požeminius lizdus, renka žiedadulkes, nektarą ir gamina mais-tą — duonelę. Deda kiaušinius, iš kurių išsirita Δ darbininkės, iš kitų vėliau — patelės ir patinai.

kãmanos, odinis apynasris su žąslais arkliui valdyti, dažnai papuoštas žalvariniais apkaustais.

kámbras, Žemės geol. istorijos paleozojaus eros I periodas, prasidėjęs prieš 550 mln. metų ir trukęs 70 mln. metų. Δ metu vyko kaledoninė kalnodara, jūrose išplito kirmėlės, galvakojai moliuskai, trilobitai, sausumoje atsirado primityvieji aukštesnieji augalai.

kãmera: 1. uždara erdvė pastate, prietaise, mašinoje; **2.** kalėjimo kambarys; **3.** požemyje įrengta patalpa; **4.** įtaisas, kurio ertmėje kas nors vyksta.

kamerìnis, skirtas nedidelei patalpai, nedideliam klausytojų ar žiūrovų ratui.

kamerìnė mùzika, klasikinė muzika, kurią atlieka nedidelės atlikėjų grupės. Taip pavadinta todėl, kad buvo kuriama groti savo malonumui namuose. Mūsų laikais ji atliekama koncertų salėse.

kamertònas: 1. nustatyto aukščio garsas, pagal kurį derinami muz. instrumentai; **2.** muz. prietaisas.

Kamiù (Camus), Albertas (1913–1960), pranc. rašytojas. Jo egzistencialistiniai kūriniai turėjo įtakos Europos kultūriniam gyvenimui. Žmogaus būtį jis laikė beprasmybe, o romanuose bei pjesėse atsispindėjo absurdo filosofijos išraiška. 1957 jis gavo literatūrinę Nobelio premiją. Žuvo automobilio avarijoje. Žymiausi romanai: "Svetimas" (1942), "Maras" (1947), drama "Kaligula". Pav.

kamkòrderis, nedidelis vaizdo magnetofonas su vaizdo kamera. Jis, kaip ir kitos vaizdo kameros, vaizdą paverčia elektros signalais, reiškiančiais tam tikrą spalvą ir ryškumą. Šie signalai gali būti įrašomi atitinkamai išsidėsčius įmagnetintoms vaizdajuostės dalelėms.

kampaĩnis: 1. braižybos įrankis kampui brėžti. Dažniausia forma — smailusis trikampis, kurio smailieji kampai lygūs 30° ir 60° arba po 45°; **2.** įrankis paviršiaus statmenumui tikrinti.

kampãnija, aktuali tam tikro laikotarpio visuomeninė, politinė, ūkinė, kultūrinė veikla.

kam̃pas: 1. vieta, kur susikerta 2 linijos, plokštumos, sienos ar daiktai; **2.** plokštumos dalis, apribota dviem spinduliais, išeinančiais iš vieno taško.

kamufliãžas: 1. ko nors maskavimas, pri-

dengimas; **2.** karo lėktuvų, tankų, pabūklų, laivų dažymas dėmėmis, kad jų kontūrų nebūtų matyti ir kad priešas negalėtų jų pastebėti.

kãmuolio vãrymas krepšìnyje, greitas kamuolio varymas staigiai keičiant kryptį ir išvengiant priešininko.

kampìnis, sport. baudos smūgis iš aikštės kampo, pvz., *futbole, rankinyje.*

kampuõtis: 1. detalė strypams ar vamzdžiams kampu jungti; **2.** įrankis apskritos detalės centrui rasti.

Kanadà, valst. Šiaurės Amerikoje. Plotas 9,97 mln. km^2, 27,76 mln. gyv. Sostinė Otava. Antra pagal dydį pasaulio valst. Padalyta į 10 provincijų ir 2 teritorijas. Daugiapartinė demokratija. Gyventojai: britų kilmės kanadiečiai (apie 60%), prancūzų kilmės kanadiečiai (apie 27%), išeiviai iš Europos, Azijos, Afrikos. Vietiniai gyventojai (indėnai ir eskimai) sudaro iki 1,5% gyventojų. Gamta labai įvairi (tundra, taiga, prerijų savana). Δ įeina į arktinę, subarktinę ir vidutinę geogr. juostas. Rytinę dalį užima lygumos ir plynaukštės, vakarinę — Kordiljeros. Aukščiausias taškas — Logano kalnas (6 050 m). Pačiuose pietryčiuose — Apalačų kalnų dalis. Δ driekiasi per 5 laiko juostas. Klimatas arktinis ir subarktinis, šiaurės vakaruose — jūrinis, pietuose — vidutinių platumų, daugiausia kontinentinis. Pačioje šiaurėje gyvena baltieji lokiai, ruoniai, vėpliai, tundroje — šiauriniai elniai, poliarinės lapės, baltieji kiškiai, taigoje — briedžiai, rudieji lokiai, bizonai, vilkai, bebrai ir kt. Atlanto pakrančių verslinės žuvys — silkės, menkės, plekšnės, Ramiojo vand. — lašišos, otai, ežerų — upėtakiai, sykai. Įkurta daug nacionalinių parkų. Δ gausu naudingųjų iškasenų: urano, cinko, nikelio, aliuminio, aukso, sidabro, deimantų, vario. Svarbiausias ž. ū. rajonas — prerijos, ten auginami kviečiai ir plėtojama gyvulininkystė. Tarp Ontarijo ir Erio ežerų eina sodų juosta, kur auginama kriaušės, slyvos, persikai, vyšnios. Šalyje išplėtota sunkioji ir lengvoji pramonė, žvejyba, medžio apdirbimas, kailinių žvėrelių eksportas. Δ yra NATO narė. Pav.

kanãlas: 1. taisyklingos formos dirbtinė vaga vandeniui tekėti; **2.** vamzdžių linija vandeniui nuleisti; **3.** pailga ertmė kam nors praleisti, pvz., šautuvo vamzdžio Δ, danties Δ; **4.** informacijos perdavimo linija.

kanarẽlės, kikilių šeimos paukščiai. Paplitę Madeiros, Azorų ir Kanarų salose (nuo jų kilo pavadinimas). Kūnas 12—14 cm ilgio. XVI a. jų atvežta į Europą. Dėl gražių spalvų ir čiulbesio laikomos narveliuose.

Kanãrų sãlos, salų grupė Atlanto vand., netoli Afrikos. Priklauso Ispanijai. Plotas 7300 km^2. Salos vulkaninės kilmės. Daug užgesusių ir veikiančių vulkanų. Atogrąžų klimatas. Vulkanų šlaituose auga visžaliai miškai. Gyventojai — ispanai, sumišę su senaisiais gyventojais guančais. Δ auginami bananai ir citrusiniai vaisiai, vynuogės, tabakas; avys, ožkos. Plėtojama žvejyba. Didžiausi miestai — Las Palmas, Santa Krusas. Pav.

Kanarų salos

Kanãveralio kyšulỹs, yra Floridos pusiasalyje JAV, dar vadinamas Kenedžio kyšuliu. 1958 ten įkurtas didžiausias JAV kosminių skrydžių centras, priklausantis NASA.

kancerogènas, medžiaga, skatinanti navikų susidarymą organizme, pvz., tabakas, jonizuojančioji spinduliuotė, cheminiai junginiai ir kt.

káncleris, aukštas valstybės valdžios pareigūnas, pvz., *Austrijoje ir Vokietijoje — ministras pirmininkas.* Kitose valstybėse — kanceliarijos vadovas, finansų ministras ir kt.

Kanada

Kandìnskis (Kandinskij), Vasilijus (1866–1944), rusų kilmės pranc. tapytojas ir grafikas, abstrakčios tapybos, kuri nevaizduoja daiktų, pradininkas. Studijavo tapybą Miunchene ir nutapė savo pirmuosius abstrakčius paveikslus. 1909 su A. Kanoltu įkūrė "Naująją dailininkų asociaciją", o 1911 su F. Marku pradėjo leisti almanachą "Žydrasis raitelis". 1937 nacionalsocialistai iš Vokietijos muziejų pašalino 57 "išsigimėliškus" Δ kūrinius. Δ emigravo į Prancūziją. 1939 gavo Prancūzijos pilietybę.

kanibãlas, žmogėdra.

kanibalìzmas, žmogienos valgymas, žmogėdrystė.

kanifòlija, kieta, trapi nuo šviesiai geltonos iki tamsiai rudos spalvos spygliuočių sakų derva.

kanjònas, gilus ir siauras upės slėnis labai stačiais šlaitais.

kankiñys, tas, kas kenčia, kentėtojas.

kanojà: 1. Šiaurės Amerikos indėnų valtis, išduobta iš rąsto; **2.** sportinė valtis, irkluojama kastuvo formos irklu, klūpant ant vieno kelio.

kanònas: 1. visuotinė taisyklė, griežtai saugoma norma; **2.** normatyvinis kūrybos stiliaus reikalavimas; **3.** Katalikų bažnyčios dogminis, liturginis, teisinis nuostatas; **4.** muz. nenutrūkstamas pagrindinio balso melodijos sekimas kitu balsu.

kanópa, žolėdžių žinduolių pirštų raginis darinys, kuriuo remiasi koja. Kanopos sudarytos iš tos pačios medžiagos, kaip ir nagai.

kanópiniai, gyvūnai, turintys kanopas. Tai arkliai, karvės, stumbrai, kiaulės, begemotai, drambliai ir kt.

E. Kantas

Kántas (Kant), Imanuelis (1724–1804), vok. filosofas. Turėjo įtakos XIX a. filosofijai. Savo kritinio, t. y. transcendentalaus, idealizmo sistemą išdėstė garsiajame veikale "Grynojo proto kritika" (1781). Jo etika aukština žmogaus, kaip protingos būtybės, laisvę ir teigia, kad ji pavaldi "kategorišku imperatyvu" dorovės suformuluotai pareigai. Reikšmingas Δ veikalas "Amžinoji taika"(1795). Pav.

kantatà, didelis muz. kūrinys, skirtas solistams, chorui ir orkestrui.

Kantèrberis (angl.*Canterbury*), miestas Anglijoje, anglikonų Bažnyčios vyskupų rezidencija. 34 tūkst. gyv.

kantònas: 1. kiekviena atskira valstybėlė, įeinanti į Šveicarijos konfederacijos sudėtį; **2.** administracinis teritorinis kai kurių valst. vienetas.

kañtorius, giedotojas, svarbiausias bažnyčios choro vadovas.

kántri (angl. *country*), muzika, grindžiama anglų ir keltų folkloru. Grojama bandža, smuiku ir gitara.

kãpas, laidojimo vieta; žemių kauburys virš mirusiojo palaidojimo vietos.

kapeliõnas, katalikų ir anglikonų dvasininkas, atliekantis liturgines funkcijas koplyčioje ar uždaroje įstaigoje, pvz., *kariuomenėje, ligoninėje, kalėjime.*

kãperiai, jūrų plėšikai, grobstytojai, turėję valdžios leidimą persekioti priešo prekybos laivus XV–XVIII a. Pirmieji Δ plaukiojo nedideliais laivais su 40–50 žmonių įgula. Vėliau ėmė naudoti didesnius prekybos laivus, nes reikėjo parplukdyti prisiplėštą grobį.

kapiliãrai, smulkiausios kraujagyslės, išsišakojusios visuose žmonių ir gyvūnų organuose bei audiniuose. Pro jų sieneles vyksta dujų bei medžiagų apykaita tarp viduje tekančio kraujo ir išorėje esančių audinių ląstelių.

kapitãlas: 1. sukauptos lėšos, kurias verslininkas gali investuoti į savo įmones. Sėkmės atveju iš šių įmonių gaunamas pelnas; **2.** turtas, vertybė.

kapitãlinis, pagrindinis, svarbiausias, esminis.

kapitalìzmas, ekonominė sistema, pagrįsta privačia nuosavybe, asmens teise nevaržomai imtis verslo pasirinktoje srityje ir taip siekti pelno. Tai ekonominė sistema, kurioje nuolat vyksta verslininkų konkurencija.

kapìtelis, archit. kolonos, piliastro viršutinė dalis, į kurią remiasi horizontali perdanga. Sen. Egipte dominavo stilizuoti lotoso žiedo arba pumpuro, deivės Hatoros galvos horeljefo Δ. Sen. Graikijoje — dorėninis, jonėninis, korintinis Δ.

Kapitòlijus, viena iš kalvų, kur buvo išsidėstęs Romos miestas senovėje. Čia buvo pastatytos šventyklos garbingiausiems dievams: Jupiteriui, Minervai ir Junonai.

kapìtula: 1. katalikų ir anglikonų vyskupo patariamasis organas — dvasininkų kole-gija, esanti prie katedros. Mirus vyskupui iš savo tarpo išrenka Δ vikarą, kuris valdo vyskupiją, kol paskiriamas naujas vyskupas; **2.** katalikų vienuolių arba religinių riterių organą valdančių asmenų kolegija.

Kãpris, sala Neapolio įlankos pietuose Italijoje. Gausu arkų ir urvų. Žymiausia Žydroji grota.

Kapucìnų òrdinas, katalikų vienuolių ordinas — Pranciškonų ordino šaka. Įkurtas 1525, popiežiaus Pauliaus V patvirtintas ir pripažintas savarankišku ordinu. Lietuvoje įsikūrė 1928.

karaìmai, tautinių mažumų atstovai, gyvenantys Lietuvoje. Kalba — tiurkų kalbų kipčiakų grupės. Manoma, kad XIV a. pab.—XV a. keletą šimtų Δ šeimų į Lie-

tuvą atkeldino Vytautas Didysis. Dauguma Δ apsigyveno Trakuose. Dalis ėjo pilies sargybos pareigas; dauguma vertėsi daržininkyste. Pagal DK Kazimiero privilegiją turėjo savivaldą (Magdeburgo teisę).

karãliaus dvãras, nuolatinė karaliaus (monarcho) rezidencija ir visi žmonės, susiję su karaliumi bei jo veikla.

kãras, politinių konfliktų tarp valstybių sprendimas ginklu, įtraukiant ir konfliktuojančių šalių gyventojus. Karai gali būti grobiamieji, partizaniniai, religiniai, gynybiniai, pilietiniai.

karavãnas, kupranugarių, asilų, mulų, rečiau arklių vilkstinė, gabenanti krovinius ir žmones.

karbiurãtorius, stūmoklinio vidaus degimo variklio įrenginys, kuriame sudaromas degalų ir oro mišinys.

karbònas, Žemės geol. istorijos paleozojaus eros periodas, prasidėjęs prieš 350 mln. metų ir trukęs apie 70 mln. metų. Δ periodu vyko hercinė kalnodara. Klimatas buvo drėgnas, augo vešlūs miškai. Kaupėsi augalų liekanos, iš kurių formavosi akmens anglys.

karbonãtai, anglies rūgšties H_2CO_3 druskos.

karcinomà, piktybinis navikas iš epitelinių ląstelių; vėžys.

kardadañtis tìgras, išnykęs plėšrusis kačių šeimos žinduolis, gyvenęs Šiaurės Amerikoje maždaug prieš 1 mln. metų. Turėjo labai ilgus iltinius dantis.

kardamònas, daugiametė žolė, auganti Rytų Indijos kalnų miškuose. Δ sėklos ir eterinis aliejus naudojami medicinoje, maisto, tabako pramonėje.

kardãnas: 1. įtaisas kokiam nors kūnui pakabinti ant svyruojančių atramų, kad jis kabėtų nesvyruodamas; **2.** mechanizmas sukimosi judesiui perduoti velenais, kurių susikertančių ašių sudaromas kampas gali kisti.

kárdas, kertamasis ir duriamasis ginklas, paprastai su lenkta vienašmene geležte. Kirsdamas dar ir pjauna. Lietuvoje naudojamas nuo XVI a.

kardinõlai, dar vadinami medžių paukščiais, nes jų kojos pritaikytos tupėti medžiuose. Dydis 20–23 cm. Paplitę Šiaurės bei Centrinėje Amerikoje. Δ patinėlis turi ryškias raudonas plunksnas. Patelė yra beveik visa ruda, tik snapas raudonas. Δ minta vaisiais, sėklomis, pumpurais. Apsilanko ir soduose įrengtose lesyklose.

kardinõlas, katalikų dvasininko, žemesnio už popiežiaus, titulas. Δ skiriamas popiežiaus iš vyskupų tarpo iki gyvos galvos. Visi Δ sudaro kardinolų kolegiją, padedančią popiežiui valdyti Bažnyčią. Popiežiui mirus, Δ konklava, kol bus išrinktas naujas popiežius, valdo bažnyčią. Lietuvių kilmės kardinolai Frydrichas Jogailaitis (1460–1505), Jurgis Radvila (1556–1600), Vincentas Sladkevičius (1920–2000), Audrys Juozas Bačkis (g. 1937).

Karèras (Carreras), Chosė (g. 1946), ispanų tenoras. Laikomas vienu geriausių pasaulio tenorų. Didžiausio pasisekimo sulaukė dainuodamas italų operose. Garsūs Δ koncertai ir plokštelių įrašai kartu su kitais pasaulinio garso tenorais → P. Domingu, → L. Pavaročiu.

kariatìdė, archit. vertikali moters pavidalo atrama — statula, atstojanti koloną.

Karìbų jū́ra, (Antilų jūra), Atlanto dalis prie Vidurio ir Pietų Amerikos krantų. Šiaurėje ir rytuose nuo Atlanto skiria Antilų salos, pietvakariuose → Panamos kanalas su Ramiuoju vandenynu. Plotas 2 755 tūkst. km². Vidutinis gylis apie 2 500 m. Didžiausias — Kaimanų povandeninis lovys — 7 680 m. Paviršiaus vandens temperatūra 26–28°C. Druskingumas iki 35‰. Veisiasi → rykliai, jūrų vėžiai, → ruoniai, skraidančios žuvys.

kãriesas → ė d u o n ì s.

karikatūrà, grafikos žanras, satyrinis piešinys, išjuokiantis ar pašiepiantis žmogaus ydas, visuomeninio gyvenimo negeroves. Būdingi ironijos, grotesko, šaržo elementai.

kariliònas, suderintas įvairaus dydžio varpų komplektas. Turi klaviatūrą, automatinį skambinimo mechanizmą. Kai kurių Δ varpai mušami plaktukais. Δ žinomas sen. Rytuose (Kinijoje), VII a. atsirado Europoje, ypač paplito Belgijoje ir Olandijoje. Lietuvoje žinomas Kauno istorijos muziejaus bokšto Δ.

"Karitas", labdaringa organizacija, teikianti negrąžinamą materialinę pagalbą

neturtingiesiems ar nelaimės ištiktiesiems. Įkurta 1946 JAV.

karjèras, kasinys, iš kurio atviruoju būdu kasamos naudingosios iškasenos.

kar̃kvabalis, arba paprastasis grambuolys, paplitęs Lietuvoje stambus, 3 cm ilgio rudas vabalas, skraidantis gegužės mėn. ir graužiantis lapus. Skraido lėtai, nerangiai. Jį traukia šviesa, todėl dažnai atsitrenkia į langus. Lervos (baltieji vikšrai) gyvena dirvoje ir minta žolių šaknimis.

kárma, indų religijoje ir filosofijoje — žmogaus veiksmų etinių padarinių visuma, nuo kurios priklauso, į kokią būtybę jis persikūnys po mirties.

Karmelìtų òrdinas, katalikų vienuolių ordinas, įsteigtas Palestinoje 1155 Karmelio kalne per kryžiaus karus. Lietuvoje atsirado XVI a. pr.

karnìzas: 1. archit. viršutinė antablemento juosta; **2.** lenta virš durų arba lango užuolaidoms pakabinti.

kãro príevolė, privaloma karo tarnyba, kurią turi atlikti kiekvienas pilietis vyras. Δ pakeitė rekrutų sistemą. Lietuvoje įvesta 1919.

Kãrolis Didỹsis (Charlemagne, lot. *Carolus Magnus*), (742–814), Frankų valstybės karalius. Pipino III Jaunesniojo sūnus. Įvykdęs daugybę karo žygių, tapo galingiausiu savo laikų valdovu. Skelbdamasis romėnų globėju, kišosi ir į Romos reikalus. 800 įsakė popiežiui Leonui III karūnuoti jį Romos imperatoriumi, tačiau Bizantija jo nepripažino, todėl kilo karas Italijoje. 812 Achene pasirašė taikos sutartį ir įsakė ten pastatyti prašmatnius rūmus, kuriuos pavertė savo rezidencija. Nuo 794 čia daugiausia leisdavo laiką. Δ sujungė antikos, krikščionybės bei germanų idealus ir pradėjo krikščioniškąją Vakarų valstybių raidą.

E. Karūzas

karosèrija, transporto priemonės kėbulas su vidaus ir išorės įranga.

kárpa: 1. nedidelė odos atauga, pakilęs odos sukietėjimas; **2.** sukietėjęs medžio žievės ar lapo iškilimas.

Karpãtai, kalnų sistema Vidurio Europos rytuose. Nusidriekę maždaug 1 500 km lanku, išgaubtu į šiaurę ir rytus. Prie Bratislavos ir Geležinių Vartų tarpeklio galais remiasi į Dunojaus slėnį. Didžiausias aukštis 2 655 m (Gerlacho kalnas Aukštuosiuose Tatruose). Pav.

Karpatai

kárstinės įdubos, Žemės paviršiaus formos, susidariusios srityse, kur slūgso lengvai tirpstančios vandenyje uolienos: dolomitai, klintys, gipsas, akmens druska ir kt. Δ užpildo ežerai ir upės.

kárstinis pavir̃šius, įdubos, kalvos, olos, urvai, kuriuos užpildo ežerai ir upių vagos.

Kartãgina, miestas valstybė šiauriniame Afrikos krante, egzistavusi maždaug 814–146 pr. Kr. (šiandien Tunisas). Jį įkūrė finikiečiai. Buvo turtingiausias miestas pasaulyje. Per du karus Roma palaužė miesto karinę galią ir galiausiai sunaikino prekybos konkurentą. 44 pr. Kr. Tunisą, jau kaip Romos koloniją, atkūrė Cezaris. Tačiau po vandalų antplūdžių Δ greitai sunyko.

kártingas, mikrolitražinių lenktyninių automobilių (gokartų) lenktynės. Gokartai turi 4 ratus, 100 cm^3 variklį ir neturi greičių dėžės. Galingiausi gokartai gali pasiekti 240 km/h greitį.

kartogrãfija, mokslas apie žemėlapius ir gaublius bei jų sudarymą, spausdinimą ir naudojimą.

karūnà, monarcho valdžios ženklas, nešiojamas ant galvos.

karūnãcija, realus ar simbolinis aktas, kuriuo valdovui suteikiama karališkoji ar imperatoriškoji valdžia. Lietuvoje įvyko tik karaliaus Mindaugo ir jo žmonos Δ (1253). Ją atliko Kulmo vyskupas Henrikas, asistavo Kuršo ir Saremos vyskupai. 1429 Niurnbergo auksakaliai buvo padarę karūnas Vytautui ir jo žmonai Julijonai, tačiau Δ neįvyko.

Karū̃zas (Caruso), Enrikas (1873–1921), ital. tenoras. Virtuoziškai valdė balsą ir triumfavo didžiausių pasaulio operos teatrų scenose. Tarptautinė karjera prasidėjo 1898 Milane. Pav.

kárvė, stambus raguotas gyvulys, laikomas pienui ir mėsai.

karvẽliai, karvelinių būrio paukščių šeima. Paplitę beveik visame pasaulyje. Naminiai Δ prijaukinti maždaug prieš 6000 metų Finikijoje. Jų yra apie 150 veislių, pvz., pašto, dekoratyviniai, mėsiniai. Pašto Δ senovėje buvo labai populiarūs, nes gabendavo laiškus. Nenutūpdami jie gali nuskristi iki 1000 km. Dekoratyviniai Δ vertinami dėl gražių plunksnų.

Kasándra, sen. graikų mitologijos herojė — nelaimių pranašė. Apolonas, keršydamas už Δ nepalankumą, pasirūpino, kad pranašystėmis niekas netikėtų.

kasètė: 1. šviesai nelaidi negatyvo dėžutė; **2.** dėžutė su įtaisyta magnetofono juosta.

kaskãdininkas: 1. asmuo, vietoj kino aktoriaus atliekantis pavojingas scenas; **2.** cirko artistas, atliekantis komiškus akrobatikos numerius.

Kãspijos jū́ra, didžiausias pasaulyje ežeras ir žemiausias taškas (28 m žemiau jūros lygio), esantis Vidurinėje Azijoje, Kazachstano valst. gilumoje. Plotas 371 000 km^2. Δ veisiasi lašišos, eršketai, karpiai, karšiai, šamai, raudonieji ešeriai. Pav.

kastà, uždara socialinė žmonių grupė, vienijama endogamijos, verslo, tradicijų, gyvensenos, užimanti tam tikrą padėtį hierarchinėje visuomenės struktūroje, sankcionuotoje religijos ir teisės. Indijoje Δ sistema yra klasikinio pavidalo. Pagrindinės kastos: brahmanų — dvasininkų, kšatrijų — karių ir valdininkų, vaišijų — prekybininkų, žemdirbių ir piemenų, šudrų — darbininkų bei amatininkų.

kastanjètės, suduodamųjų idiofonų grupės muz. instrumentas. Populiarios Ispanijoje. Tai du virvele surišti mediniai arba dramblio kaulo kriaukleliai, tvirtinami prie rankos ir smiliaus. Kai kurios šiuolaikinės Δ yra pritaisytos prie koto ir jomis daužoma į kitos rankos delną.

kastètas, metalinė skylėta plokštelė, užmaunama ant pirštų kumščio smūgiui sustiprinti.

Kãstras Rusas (Castro Ruz), Fidelis (g. 1927), Kubos politikas. 1959 nuvertė diktatorių Batistą Kaldivarą ir tapo šalies ministru pirmininku. Kubą paskelbė socialistine respublika. Nuo 1965 yra Kubos komunistų partijos Centro komiteto pirmasis sekretorius. Remdamas sovietų bandymus Kuboje dislokuoti raketas, 1962 sukėlė šalyje krizę. Nuo 1979 yra valstybės vadovas. Pav.

kašalòtas, dantytasis banginis buka galva, didžiausias nardantis jūrų žinduolis. Jis pasineria beveik į 1 km gylį, sulaikydamas kvėpavimą ilgiau nei valandą. Δ smegenys didžiausios iš visų gyvūnų ir sveria daugiau kaip 9 kg. Δ ilgis per 15 metrų, dantys iki 25 cm ilgio. Minta kalmarais ir žuvimis, gyvenančiomis pačiame jūros dugne. Δ buvo medžiojami dėl mėsos, riebalų ir kt., todėl jie beveik išnyko. Pav.

katalikýbė, krikščionybės kryptis, atsiradusi 1054, kai Krikščionių bažnyčia suskilo į Rytų ir Vakarų bažnyčias. Doktrinos pagrindas yra Biblija ir tradicija. Pagrindinės tikėjimo tiesos — triasmenis Dievas (Dievas Tėvas, Dievas Sūnus, Dievas Šventoji Dvasia). Δ principus dogmatizavo Nikėjos (325), Konstantinopolio (381), Efeso (431), Chalkedono (451), Teridento (1545–1563) bažnyčios susirinkimai. Katalikų bažnyčios galva — popiežius. Apeigų pagrindą sudaro 7 sakramentai. Labai paplitęs Jėzaus Kristaus motinos → Marijos, relikvijų, kankinių, šventųjų kultas. Reikšminga kulto dalis šventės. Be bendrų krikščionių švenčių (Kalėdų, Velykų), yra tik katalikiškų (įvairūs atlaidai). Pagrindinė kulto forma — pamaldos.

katalizãtorius, medžiaga, kuri pagreitina chemines reakcijas, bet pati chemiškai nepakinta.

katalògas: 1. pagal tam tikras taisykles sudaryta bibliotekoje esančių leidinių bei dokumentų rodyklė; **2.** informacijos duomenų laikymas kompiuterio atmintinėje, Δ sudaro tam tikra tvarka išdėliotos bylos.

Katalònija, autonominė sritis Rytų Ispanijoje, prie Viduržemio jūros. Didžiausias miestas — Barselona. Didžiąją teritorijos dalį užima Δ kalnai. Δ gyventojai kalba katalonų ir ispanų kalbomis.

katamarãnas, laivas iš 2 korpusų, sujungtų bendru deniu, arba 1 korpuso laivas su 1 ar 2 plūdėmis už borto. Būna buriniai, motoriniai, žvejybiniai, keleiviniai, sportiniai, gelbėjimo Δ.

katapùlta: 1. sen. mašina akmenims ar rąstams svaidyti į apgultas tvirtoves; **2.** įrenginys, suteikiantis lėktuvui, sklandytuvui, sparnuotajai raketai startinį greitį; **3.** įtaisas lakūnui ar kosmonautui iš lėktuvo, erdvėlaivio išmesti avarijos atveju ar baigus kosminį skrydį.

kataraktà, akies lęšiuko drumstis, giedravalkis.

kãtedra: 1. pagrindinė kiekvienos vyskupijos bažnyčia. Prie Δ gyvena vyskupas su → kapitula. Δ simbolizuoja labai išau-

Kašalotas

Kaspijos jūra

F. Kastras Rusas

gusių miestų galią. Tai svarbiausia regiono bažnyčia, kurioje pamaldas laiko vyskupas. Pradėtos statyti XII a. Ypač būdinga gotikinei architektūrai. Δ daug skulptūrų, kurios stovi portale, fasaduose, prie stogo krašto. Mirguliuojanti ir švelni vitražų šviesa sustiprina jos grožį. **2.** aukštosios mokyklos padalinys, organizuojantis kelių artimų dalykų dėstymą bei tyrinėjimą; **3.** paaukštinta vieta skaityti paskaitoms.

Kaukė

kãtės, plėšriųjų žinduolių būrio šeima. Skiriamos: mažosios (lūšis, puma ir kt.), didžiosios (pantera, tigras, leopardas, liūtas ir kt.), gepardai. Naminės Δ jau buvo auginamos keli tūkstančiai metų prieš Kr. Egipte ir Azijoje. Sen. egiptiečiai kates laikė šventomis. Daugelis nudvėsusių kačių buvo balzamuojamos.

kategòrija: 1. svarbiausia ir bendriausia loginė sąvoka; **2.** kvalifikacijos laipsnis; **3.** klasė, skyrius, grupė, laipsnis.

katekìzmas, glaustas krikščionių tikybos pagrindų išdėstymas, tikybos pradžiamokslis. Ten surašyti religiniai, doroviniai, socialiniai, kiti pamokymai žmonėms, pvz., *Dešimt Dievo įsakymų*. Pirmasis lietuviškas Δ išleistas → M. Mažvydo 1547 Karaliaučiuje. Jis skirtas evangelikams liuteronams. Pirmąjį Δ katalikams parengė M. Daukša 1595.

katèteris, med. instrumentas — vamzdelis skysčiui iš kūno ertmių išleisti arba į jas suleisti.

katilẽlis, laukinė ir darželių gėlė varpelio pavidalo žiedais. Paplitęs visoje Europoje. Auga iki 20 cm aukščio. Žydi baltais arba žydrai violetiniais žiedais.

katòdas: 1. neigiamasis elektros srovės šaltinio elektrodas; **2.** elektrotechninio įrenginio elektrodas, prijungtas prie neigiamojo elektros srovės šaltinio poliaus.

Kazachstanas

Katònas (Cato), Markas Porcijus Vyresnysis (234–149 pr. Kr.), Romos politikas bei rašytojas. Prieštaravo helenizmo įtakai ir davė pradžią lotyniškajai prozai. Išlikusi tik jo knyga "Apie žemės ūkį".

kaubòjus, raitas Šiaurės Amerikos prerijų piemuo.

kaučiùkas, iš kai kurių šiltųjų kraštų augalų (pvz., *kaučiukmedžių* ir kt.) gaunama arba sintetinama derva, gumos žaliava.

Kaukãzas, kalnai tarp Juodosios, Azovo ir Kaspijos jūrų. Jie sudaro Didžiojo Kaukazo ir Mažojo Kaukazo kalnų sistemą. Aukščiausias taškas yra Elbrusas (5 633 m).

káukė: 1. veido uždanga, vaizduojanti kokį nors gyvūną ar fantastinę būtybę; **2.** jausmų, nuomonės slėpimas; **3.** tam tikras gaubtas, dedamas ant galvos apsisaugoti nuo nuodingųjų medžiagų; **4.** gydomasis ar gražinamasis veido aptepas. Pav.

káulas, pagrindinė žmogaus ir stuburinių gyvūnų griaučių dalis. Suaugęs žmogus turi apie 260 Δ. Didžiausi kūno Δ — šlaunikauliai, mažiausi Δ yra ausyse. Kai kurie Δ padeda apsaugoti minkštas ir opias kūno dalis. Stuburas saugo lengvai pažeidžiamas nugaros smegenis. Vieni Δ sujungti sąnariais (kojų) ir leidžia žmogui judėti, kiti Δ yra tvirtai suaugę (kaukolėje).

káulinės žùvys, didžiausia dabartinių žuvų klasė. Paplitusios visuose vandenyse. Kūnas dažniausiai apaugęs kauliniais žvynais. Iš abiejų žiaunų šonų turi žiaunadangčius. Turi plaukiojamąją pūslę, kuri kartais atlieka ir kvėpavimo funkciją.

kavãmedis, šiltųjų kraštų visžalis 2–3 m aukščio medis ar krūmas, kurio vaisiai naudojami kavai gaminti. Kartu su žiedais ant tų pačių šakelių auga žalios uogos, kurios prinokusios būna raudonos. Kiekvienoje uogoje yra 2 pupelės. Kavos pupelės paprastai renkamos rankomis, gliaudomos, plaunamos, džiovinamos ir spraginamos.

Kazachstãnas, valst. Vidurinėje Azijoje, nusidriekusi nuo Kaspijos jūros iki Kinijos. Buvusi Sovietų Sąjungos respublika. Priklauso NVS (pagal 1991 m. sutartį). Plotas 2 717 300 km^2, 16 536 000 gyv. Sostinė Astana (buvusi Alma Ata). Demokratinis valdymas. Šalies šiaurėje plyti Vakarų Sibiro lygumos pakraštys, centre — Kazachijos kalvynas, rytuose dunkso Altajaus kalnai, pietryčiuose — Tian Šanio kalnų dalis. Klimatas kontinentinis. Saugomas kraštovaizdis ir gyvūnija. Gyventojai: kazachai, rusai. Pramonė ir žemės ūkis silpni. SSRS paliko pasenusių branduolinių ginklų, kurie teršia aplinką, todėl šalis turi daug ekologinių problemų. Pagrindinė Δ ūkio šaka — kasyba. Šalis turi milžiniškus akmens anglių ir geležies rūdos išteklius, didžiausią pasaulyje chromo kasyklą, vieną didžiausių aukso telkinių, daug vario, cinko, urano ir kt. mineralų. Δ yra ir dabar Rusijos vyriausy-

bės tebenaudojamas Baikonūro kosmodromas. Pav.

Kazanovà (Casanova), Džakomas Džirolamas (1725–1798), ital. rašytojas ir avantiūristas. 1785 tapo Bohemijos grafo Valdšteino bibliotekininku, parašė atsiminimus apie savo keliones po Europą. Jo memuarai išgarsėjo visame pasaulyje. Pav.

kazõkai: 1. XVI–XVII a. Rusų valst. pakraščiuose (prie Dnepro ir Dono) apsigyvenę pabėgėliai nuo baudžiavos; **2.** XVII–XX a. pr. asmenys, priklausę kariniam Δ luomui, iš kurių buvo formuojama elitinė Δ kariuomenė.

kèdras, pušinių šeimos spygliuotis medis. Auga Viduržemio jūros šalyse, Himalajų kalnuose, Urale ir Sibire. Vertinama jo mediena, iš kurios gaminami brangūs baldai; iš Δ riešutų spaudžiamas aliejus.

kégliai, sporto šaka. Žaidžiama uždarose patalpose. Žaidėjai leidžia rutulį specialiu taku, taikydamiesi nuversti kėglius. Už kiekvieną nuverstą kėglį skaičiuojamas taškas. Pav.

kékštas, varnų šeimos paukštis, paplitęs Europoje, Šiaurės Afrikoje, Kinijoje. Rusvai pilkos spalvos, sparnuose ryškiai mėlyna su juodais dryželiais dėmė. Ant galvos daug plunksnų, sudarančių kuodą ar šalmą. Gyvena lapuočių miškuose. Lizdą krauna medžiuose. Minta mišriu maistu.

Kèleris (Keller), Gotfrydas (1819–1890), šveicarų rašytojas. Laikomas vienu žymiausių vok. kalba rašiusių socialinio realizmo poetų. Rašė eilėraščius, apsakymus, romanus. Vertingiausi jo realistiniai apsakymai ("Zeldvilos žmonės", 1856–1874).

keliamíeji mẽtai, metai, turintys 366 dienas.

kėlìklis, kilnojamas sraigtinis, krumplias-tiebinis arba hidraulinis mechanizmas kroviniams į nedidelį aukštį kelti.

kẽlio sąnarỹs, sąnarys, jungiantis šlaunikaulį su blauzdikauliu. Jį iš priekio dengia girnelė. Kraštuose tarp kaulų įsiterpę 2 meniskai. Δ yra didesnis už kitus žmogaus sąnarius.

kèltai, galai, viena indoeuropiečių kilmės tautų grupių — valai, belgai, airiai, škotai ir kt. VII a. pr. Kr. pasklido visoje šių dienų Prancūzijos teritorijoje, VI a. pr. Kr. pasiekė Pirėnus, V a. pr. Kr. įsibrovė į Britų salas. Klestėjo jų kultūra, menas, buvo plėtojama technika. Δ pasiekė gana aukštą švietimo lygį. 58–51 m. pr. Kr. Δ užkariavo Cezaris. Δ su kitomis barbarų gentimis prisidėjo prie Romos imperijos sutriuškinimo.

Kèlvinas (Kelvin), seras Viljamas Tomsonas (1824–1907), anglų fizikas. Jo vardu pavadinta absoliučios temperatūros skalė. Suformulavo antrąjį termodinamikos dėsnį. Nutiesė pirmąjį kabelinio telegrafo kabelį per Šiaurės Atlantą.

Kem̃bridžas (angl. *Cambridge*), miestas Anglijoje, į šiaurę nuo Londono. Gyventojų ~100 000. Jame 1229 m. įsteigtas vienas seniausių pasaulyje Kembridžo universitetas.

kempìnligė, galvijų smegenų liga, pastebėta aštuntojo dešimtmečio pab. D. Britanijoje.

kendo, Rytų dvikovos sporto šaka, kai varžovai, dėvintys apsauginius kostiumus, kaunasi bambukiniais kardais.

Kènedis (Kennedy), Džonas Ficdžeraldas (1917–1963), amerik. politikas, 35-asis, jauniausias JAV prezidentas (1961–1963). Užsienio politikoje siekė mažinti šaltojo karo sukeltą įtampą. Deja, Berlyno sienos statyba (1961) ir Kubos krizė (sovietinių raketų dislokavimas Kuboje 1962) vėl pablogino dviejų didžiųjų valst. santykius. Iki šiol nėra žinomos Δ nužudymo priežastys. Pav.

kengū̃ros, sterbliniai žinduoliai. Gyvena Australijoje, Naujojoje Gvinėjoje, Tasmanijoje. Australijoje yra 50 Δ rūšių. Jos turi dideles užpakalines kojas ir stiprias uodegas. Raudonosios Δ yra vienos didžiausių (patinas gali užaugti iki 2 m ūgio). Raudonosios Δ šuoliuoja užpakalinėmis kojomis, gali pasiekti 56 km/val. greitį. Jų patelės atsiveda tik vieną jauniklį, kuris iš sterblės išlenda po dviejų mėnesių. Pav.

kẽnis, pušinių šeimos spygliuotis medis pilka žieve, išsišakojusia kūgiška laja. Paplitęs Europoje, Azijoje ir Šiaurės Amerikoje, daugiausia kalnuose. Spygliai plokšti, įkirptomis viršūnėmis, dažniausiai minkšti. Mediena naudojama statyboje. Iš spyglių ir jaunų šakelių gaminamas eterinis aliejus. Auga Lietuvos parkuose kaip dekoratyvinis augalas.

kentáuras, sen. graikų mitologinė būty-

Dž. Kazanova

Dž. F. Kenedis

Kengūros

J. Kepleris

Kęstutis

bė, kurios liemuo ir kojos arklio, o viršutinė kūno dalis — žmogaus.

kẽpenys, stambiausia virškinimo sistemos liauka, gaminanti tulžį. Δ neutralizuoja iš žarnyno patekusias nuodingąsias medžiagas, sintetina aminorūgštis, dalyvauja riebalų, vandens, mineralinių medžiagų apykaitoje.

Kèpleris (Kepler), Johanas (1571–1630), vok. astronomas. Suformulavo 3 žymiuosius jo vardu pavadintus dėsnius, apibūdinančius ir matematiškai aprašančius elipsines planetų trajektorijas. Δ sukūrė teorines prielaidas astronominiam teleskopui pagaminti. Pav.

ker̃lingas, sportinis dviejų komandų po 4 žaidėjus žaidimas ant 42 m ilgio ledo atkarpos. Komandos žaidėjai šluotelėmis varo ledu slystantį masyvų diską, stengdamiesi nuvaryti jį kuo arčiau taikinio — skritulio centro.

kèrnas: 1. centrinė galaktikos branduolio dalis, turinti daugiausia žvaigždžių; **2.** kolonininiu gręžimu išgręžtas cilindrinis uolienos, medienos stulpelis, iš kurio nustatomos jų savybės bei amžius.

Kernavė̃, miestelis Širvintų rajone, 18 km į pietus nuo Širvintų, Neries dešiniojo kranto viršutinėje terasoje. Δ gyvena 321 žmogus (2001 gyventojų surašymo duomenimis). Δ miestelis — seniūnijos centras, Širvintų rajono pasididžiavimas. Pirmieji gyventojai čia kūrėsi IX–VIII a.pr.Kr. Rašytiniuose šaltiniuose Δ pirmą kartą paminėta 1279 kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio valda. Δ dar vadinama pirmąja valstybės sostine. Nuo 1777 čia veikė parapinė mokykla. Δ — vienas Lietuvos valstybės susidarymo centrų, kovų su kryžiuočiais vieta. Dabartinės gyvenvietės prieigose šalia vienas kito stūkso 5 piliakalniai, XIII–XIV a. sudarę vieningą gynybinį kompleksą: Mindaugo, Aukuro, Lizdeikos, Pilies kalno ir Kriveikiškių. Išlikusi Δ medinė koplyčia, Rėmerių–Puzinų mauzoliejinė, nuo 1929 veikia kraštotyros muziejus. Unikali ir nepakartojama yra Δ apylinkių gamta. 1989 m. archeologijos, architektūros ir istorijos paminklų pagrindu įkurtas 196,2 ha muziejus–rezervatas. Δ vyksta garsiosios Rasos šventės, vasarą rengiamos gyvosios archeologijos dienos. Per metus Δ aplanko per 30 tūkst. turistų.

kérpės, sporiniai gniužulo pavidalo augalai, kuriuos sudaro grybai ir dumbliai. Δ auga ant žemės, akmenų, medžių žievės, namų stogų. Yra daug rūšių. Paplitusios visame pasaulyje. Auga labai lėtai, o gyvena šimtus metų.

kérpligė, odos bėrimas standžiais mazgeliais.

Kęstùtis (1300–1382) Trakų ir Žemaitijos kunigaikštis, Lietuvos didysis kunigaikštis. Kunigaikščio Gedimino sūnus, iš tėvo paveldėjęs Trakų kunigaikštystę ir Žemaitiją. Persikėlęs iš Senųjų Trakų į Naujuosius Trakus, ten pastatydino pilį. Kaip ir kiti kunigaikščiai, gynė klasinius feodalų interesus. Savo valdose Δ buvo visiškai savarankiškas. Daugiausia kovojo su kryžiuočiais (Strėvos mūšis), atkakliai gynė Žemaitiją. Nužudytas Krėvos pilyje. Δ tvirtai ir nuosekliai gynė vakarines LDK žemes, stiprino valstybės integralumą ir nepriklausomybę. Kaip teigia metraštininkai, Δ buvo narsus ir talentingas karvedys. Su dviem žmonomis turėjo 6 ar daugiau sūnų. Garsiausi jo ir antrosios žmonos Birutės sūnūs — Vytautas ir Žygimantas. Pav.

kẽturios dìdžiosios dabartiẽs civilizãcijos, civilizacijos, vienaip ar kitaip susijusios su religinėmis tradicijomis ir vienodai svarbios žmonijos istorijai. Tai Vakarų krikščioniškoji, kurioje yra ir Lietuva, arabų islamiškoji, Indijos budistinė, Kinijos konfucinė.

kiaulýtė, virusinė vaikų liga, paausinės liaukos uždegimas.

kiaũlpienė, graižažiedžių šeimos piktžolė, pašarinis, vaistinis, medingas augalas. Žydi geltonais žiedais anksti pavasarį.

kiáunė, nedidelis plėšrus brangiakailis žvėrelis. Paplitęs visame pasaulyje, išskyrus Australiją, Madagaskarą, Antarktidą. Kūnas apaugęs tankais puriais plaukais. Uodega ilga, papurusi. Lietuvoje gyvena miškinė ir akmeninė Δ. Miškinės Δ kūnas ~45 cm ilgio, uodega ~22 cm. Kailis rudas, vertingas. Minta graužikais, vabzdžiais. Akmeninė Δ Lietuvoje reta. Ji truputį didesnė ir tamsesnė už miškinę.

kiaušìdė, moters porinė lytinė liauka, kurioje gaminasi mot. lytinės ląstelės kiaušinėliai, čia gaminasi ir hormonai. Vaisingu periodu kiekvieną mėnesį Δ pradeda bręsti 15–20 kiaušinėlių, bet subręsta ir išmetamas dažniausiai tik vienas.

Tai įvyksta menstruacinio ciklo viduryje (12–16-ą ciklo dieną). Neapvaisintas kiaušinėlis žūsta. Apvaisintas gemalas slenka į gimdą, ten įsisiurbia ir auga.

kiaušìntakis, moters vidinis porinis lytinis latakas, jungiantis gimdos ertmę su kiaušidės aplinka. Juo iš kiaušidės slenka kiaušinėliai. Δ apvaisinamas kiaušinėlis.

kibernètika, mokslas apie valdymo procesus ir sistemas techniniuose įrenginiuose, gyvuose organizmuose, žmonių organizacijose.

kibirkštìs: 1. smulki bei lekianti degančio ar įkaitusio daikto dalelė, žiežirba; **2.** fiz. įelektrintų kūnų žaibo pavidalo išsielektrinimas.

kìčas, pretenzingas, nemeniškas, neskoningas kūrinys.

kietaódis vėžl̃ys, didžiausias pasaulyje vėžlys, sveriantis apie 360 kg. Dydis 1,5 metro. Paplitęs Atlanto, Ramiojo bei Indijos vand. atogrąžų dalyse. Δ šarvo nedengia kietos plokštelės, kaip kitų vėžlių. Jis sudarytas iš storos odiškos medžiagos. Silpni žandikauliai sueina tarsi žirklės. Daugiausia minta medūzomis. Δ gali nukeliauti didelius atstumus tarp maitinimosi ir veisimosi vietų. Tik ką išsiritę jaunikliai ant šarvų ir odos turi smulkius žvynus, kurie greitai išnyksta.

kietàsis dìskas, stacionarinis kompiuterio įrenginys, kurį sudaro keletas specialių diskelių, užmautų ant bendros ašies, kelios skaitymo-rašymo galvutės, "plaukiančios" ant oro pagalvėlių, tiksli mechaninė dalis, hermetiškas korpusas, pripildytas inertinių dujų.

kietàsis kū́nas, medžiagos agregatinė būsena, kuri normaliomis sąlygomis pasižymi patvaria forma.

kietàsis kùras, degios augalinės kilmės org. medžiagos, kurias deginant gaunama šiluminė energija. Būna → akmens anglys, → durpės, medžio anglys.

kíetmetris, medienos tūrio apskaitos matas — 1 m^3 medienos (be tuščių tarpų). Juo matuojama medynai, medžių stiebai, rąstai ir kt. mediena.

kíetojo kū́no fìzika, fizikos šaka, tirianti kietojo kūno sandarą, atominę elektroninę struktūrą, fizikines savybes. Tyrimai leidžia kurti naujas medžiagas, kurių nėra gamtoje.

kikìliai, žvirblinių būrio paukščiai. Paplitę visame pasaulyje, išskyrus Australiją. Nedideli, storasnapiai, įvairiaspalviai, plunksnos tankios. Dažniausiai gyvena miškuose ar krūmuose. Suka gražius pusrutulio formos lizdus. Naudingi, naikina piktžolių sėklas. Lietuvoje sutinkamas stambus paukštis svilikėlis, mažesni — žaliukė, dagilis.

kiklòpai, sen. graikų mitiniai vienaakiai milžinai, aprašomi Homero poemoje "Odisėja".

Kilimandžãras, aukščiausias Afrikos kalnas. Aukščiausia kalno viršukalnė, stūksanti 5 895 m aukštyje, yra užgesęs ugnikalnis.

kìlis: 1. laivo dugno išilginė sija nuo priekio iki galo; **2.** statmena lėktuvo uodegos plokštuma, stabilizuojanti skridimą.

kilnùsis erẽlis, vanagų šeimos paukštis. Paplitęs Europoje, Azijoje, Šiaurės Amerikoje, Šiaurės Afrikoje. Kūno ilgis iki 82 cm, masė iki 6 kg. Juodai rudas, apačia šviesesnė. Kojos iki pirštų apaugusios plunksnomis. Lizdą krauna medžiuose, ant uolų. Minta įvairiais gyvūnais, dažnai dvėseliena. Lietuvoje labai retas.

kilo-, kartotinio fizikos vieneto, 1 000 kartų didesnio už sisteminį, sudurtinio pavadinimo pirmoji dalis, pvz., *1 km = 1 000 metrų.*

kilobáitas, kompiuterio atmintinės talpos vienetas, santr. KB. 1 KB = 1 024 baitų.

kilogrãmas, pagrindinis masės vienetas; 1 kg = 1 000 g.

kilohèrcas, dažnumo vienetas, lygus 1 000 hercų.

kilomètras, ilgio vienetas, lygus 1 000 metrų.

kilovãtas, galios vienetas, lygus 1 000 vatų.

kilovãtvalandė, praktiškas elektros energijos vienetas.

kìltas, tradicinis languotas škotų kalniečių sijonėlis.

kimonò, tradicinis japonų apdaras — platus, ilgomis ištisinio kirpimo rankovėmis, sujuosiamas plačia juosta. Gali būti šilkinis, medvilninis ar vilnonis. Šventiniai Δ yra labai spalvingi ir dailiai siuvinėti. Pav.

kinemãtika, mokslas, tiriantis geometrines judėjimo savybes, neatsižvelgiant į kūnų masę ir juos veikiančias jėgas.

Kimono

kinèsė, karaimų maldos namai. Lietuvoje pradėtos statyti XIV a. Išliko Trakuose ir Vilniuje.

kineskòpas, elektroninis vamzdis elektriniams signalams versti optiniais (juodai baltais arba spalvotais); naudojamas televizijoje, skaičiavimo technikoje.

kinètinė dùjų teòrija, fiz. teorija, statistiniais metodais tirianti dujų ir jų mišinių savybes bei pasiskirstymą. Dujose vyrauja šiluminis judėjimas. Molekulės sparčiai juda erdvėje, todėl nuolat susiduria ne tik viena su kita, bet ir su indo, kuriame esti, sienelėmis. Dėl šių susidūrimų susidaro dujų slėgis.

M. L. Kingas

Kìngas (King), Martinas Liuteris (1929–1968), JAV politinis veikėjas, protestantų dvasininkas. Laikomas žymiausiu kovotoju už JAV tamsiaodžių pilietines teises. Sekdamas M. Gandžio pavyzdžiu, propagavo pasyvaus nepaklusnumo rasių atskyrimo įstatymams kampanijas. Rasisto nušautas, kai sakė kalbą Memfyje. 1964 apdovanotas Nobelio taikos premija. Pav.

Kinija

Kìnija, Kinijos Liaudies Respublika, valst. Centrinėje ir Rytų Azijoje, trečioji pagal plotą šalis pasaulyje. Pagal gyventojų skaičių ji užima pirmąją vietą. Plotas 9 560 961 km², 1,2 mlrd. gyv. Sostinė Pekinas. Suskirstyta į 21 provinciją, 5 autonominius regionus ir 3 centrinio pavaldumo miestus (Pekinas, Šanchajus, Tiendzinas). Δ gamta nepaprastai įvairi ir kontrastinga. Ypač dideli kontrastai tarp Vakarų ir Rytų Δ. Rytuose prie Geltonosios jūros plyti Didžioji Δ lyguma. Per ją teka didžiausios upės — Hvanghė ir Jangdzė. Į pietus nuo Jangdzės iškilęs neaukštas Pietų kalnynas. Klimatas — nuo vidutinio iki paatogrąžio ir atogrąžų. Augalija labai įvairi. Δ vakaruose iškilę Himalajų, Kun Luno, Tian Šanio kalnų grandinės bei Tibeto kalnynas. Čia klimatas atšiaurus. Tarp kalnų didžiulius plotus užima dykumos. Augalija skurdi. Hvanghė išteka iš Kun Luno kalnų, nešdama labai smulkias dulkių pavidalo daleles, vadinamas liosu. Jo drumzlės nudažo upės vandenis geltonai, todėl ši upė dar vadinama Geltonąja. Potvyniai Δ problema, nes jie kasmet padaro daug žalos žemės ūkiui bei tūkstančiams gyventojų. Gyventojai: kinai (apie 90 proc.), turkai, mongolai, tibetiečiai. Šalies teritorijoje jie pasiskirstę labai netolygiai. Dauguma gyvena rytinėje šalies dalyje. Rečiausiai gyvenama vakarinė šalies teritorija (Tibetas, Tahla Makano dykuma). Δ — valstiečių šalis, nes labiausiai klesti žemdirbystė. Žemdirbystės rajonai susitelkę šalies lygumose. Svarbiausia grūdinė kultūra — ryžiai. Dar auginami kviečiai, kukurūzai, sojos. Klesti didžiulės arbatkrūmių, cukranendrių, medvilnės plantacijos. Prie vandens auga šilkmedžiai. Auginama daug gyvulių. Δ turi daug naudingųjų iškasenų. Šalyje veikia daugybė pramonės įmonių: metalurgijos, chemijos, tekstilės, elektronikos ir kt. Pav.

kintamàsis dỹdis: 1. formalizuotas kalbos ženklas, nežymintis apibrėžto objekto ir galintis turėti įvairių reikšmių; **2.** mat. dydis, kintamajame procese įgyjantis įvairių reikšmių.

kintamóji srovė̃, elektros srovė, kurios kryptis ir stiprumas periodiškai kinta.

kintamósios srovė̃s generãtorius, elektromašininis generatorius, mechaninę sukimosi energiją verčiantis elektrine kintamosios srovės energija.

kintamùmas, gyvų organizmų gebėjimas kisti, įgyti naujų požymių ir savybių.

Kipras

Kìpras, Kipro Respublika, valst. Viduržemio jūroje, Kipro saloje. Plotas 9 251 km², 0,7 mln. gyv. Sostinė Nikosija. Daugiapartinė respublika. 1960 iškovojo nepriklausomybę nuo D. Britanijos. Šalies centrinę ir pietinę dalį užima Troodo kalnai. Klimatas mediteraninis. Gyventojai: graikai, turkai, anglai, arabai, italai, armėnai. Agrarinė šalis. Daugiausia yra mažų ūkių. Eksportuoja tekstilę, avalynę, bulves, vynuoges ir citrusus. Garsėja vertingais architektūriniais paminklais. Pav.

kìpu, mazginis raštas, naudotas Pietų Amerikos indėnų, daugiausia inkų: stora virvė arba pagalys, prie kurio pririšiota įvairiaspalvių virvelių su mazgeliais.

Kirgizija

Kirgìzija, Kirgizijos Respublika, valst. Vidurinėje Azijoje prie Kinijos sienos. Buvusi Sovietų Sąjungos respublika. Priklauso NVS (pagal 1991 sutartį). Plotas 198 500 km², 4 290 000 gyv. Sostinė Biškekas. Demokratinis valdymas. Šalis labai kalnuota, todėl vadinama Vidurinės Azijos Šveicarija. Daugiau kaip pusė Δ teritorijos yra 2 500 m ar net aukščiau jūros lygio. Rūstųjį Tian Šanį pagyvina žali derlingi upių slėniai. Gyventojai: kirgizai,

Pirminis sprogimas

Mokslininkai spėja, kad visata atsirado prieš 8 — 24 mlrd. metų. Neseniai tirtas torio 232 kiekis saulės sistemai nepriklausančiose žvaigždėse. Šie naujausi tyrimai rodo, jog visatos amžius — apie 10 mlrd. metų. Kadaise įvyko milžiniškas sprogimas, vadinamas *pirminiu sprogimu (angl. "Big Bang")*. Per pirmąją savo egzistavimo dešimtmilijoninę sekundės dalį visata iš bedimensinio taško, kurio masė bei tankis buvo beglainiai, išsiplėtė iki maždaug 30 mlrd. km skersmens liepsnos kamuolio. Nuo to momento visata vis dar plečiasi — trečiajame dešimtmetyje tai įrodė amerikiečių astronomas *Edvinas Hablis (Edwin Hubble)*.

Manoma, kad baigiantis pirmajai sekundei šio liepsnos kamuolio temperatūra siekė apie 10 mlrd. laipsnių. Didžiąją jo dalį sudarė spinduliai bei mikroskopinės materijos dalelės. Kol visata atvėso tiek, kad galėjo susidaryti atomai, prabėgo beveik milijonas metų.

Dar po poros milijardų metų ten, kur materija buvo palyginti tanki, sunkio jėgos veikiami atomai ėmė artėti vienas prie kito. Taip susiformavo *protogalaktikos* — dujų sankaupos, kurias vieną nuo kitos skyrė tuščia erdvė. Kadangi visata jau buvo atvėsusi, protogalaktikos iš pradžių buvo tamsios. Tačiau dar po dviejų mlrd. metų iš viena kitą traukusių dalelyčių ėmė formuotis pirmosios žvaigždės. Susitraukus materijai, atsirado vidinis slėgis ir temperatūra pakilo tiek, kad ėmė *lydytis branduoliai*. Žvaigždės atsirasdavo ir vėl sunykdavo. Kiekviena nauja karta tarsi sunaudodavo prieš tai egzistavusių žvaigždžių likučius. Kiekvieną kartą formuodavosi vis stambesni atomai ir vis nauji cheminiai elementai.

Galaktikos

Iš viso egzistuoja mažiausiai milijardas galaktikų. Didžiausiose blyksi trilijonai žvaigždžių, mažiausiose — mažiau nei milijardas. Galaktikos dažniausiai išsidėsto *grupėmis* arba *ūkais*, o iš jų formuojasi dar stambesni, netgi milžiniški, dariniai. Mūsų Žemė yra spiralės pavidalo galaktikoje, vadinamoje *Paukščių Taku*, o ši priklauso didžiulei galaktikų sankaupai. Paukščių Tako skersmuo — daugiau nei 100000 *šviesmečių*. Vienas šviesmetis — tai atstumas, kurį per vienerius metus nuskrieja šviesa, t. y. apie 9500 bilijonų km.

Paukščių Takas panašus į skritulį su iškilumu viduryje. Jis stambesnis, šviesesnis ir didesnės masės nei daugelis žinomų galaktikų. Jame yra apie 100 mlrd.

žvaigždžių, besisukančių ta pačia kryptimi kaip ir šios Galaktikos centre esanti Saulė.

Saulė — tai vidutinio dydžio žvaigždė, spindinti galaktikoje, vadinamoje Paukščių Taku. Ji atsirado maždaug prieš 5 bilijonus metų; vėliau iš likusios materijos susidarė planetos, asteroidai, vadinamieji mėnuliai bei kiti kūnai — visi kartu jie ir yra mūsų *Saulės sistemą*. Maždaug per 225 mln. metų Saulės sistema apsisuka aplink Paukščių Tako centrą.

Kada visatos nebeliks

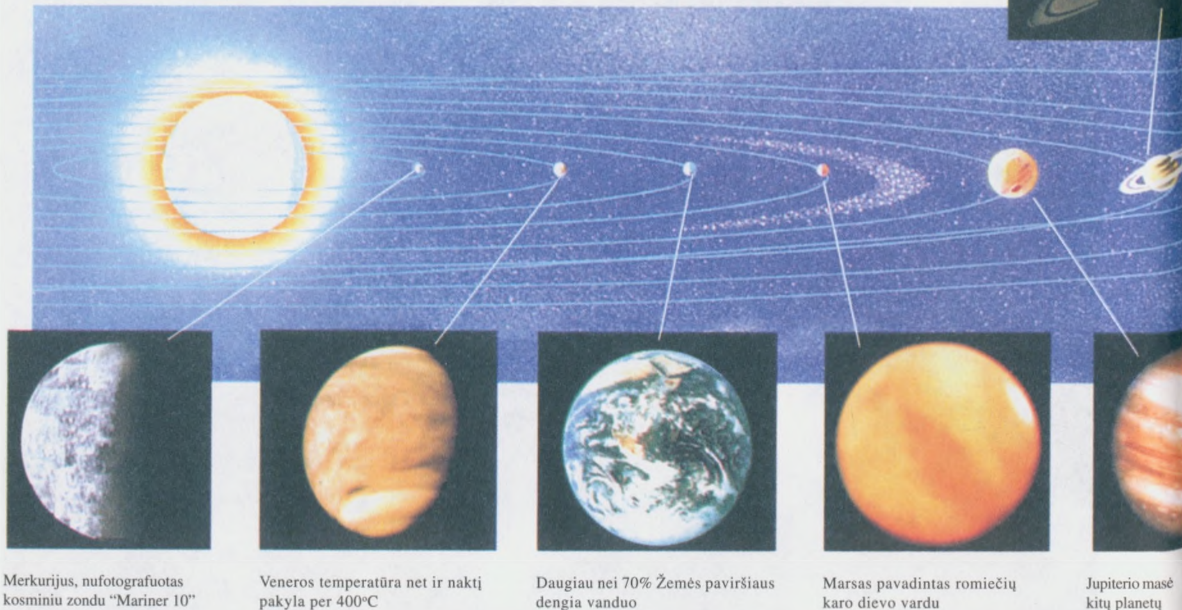
Šiuo metu egzistuoja dvi teorijos, spėjančios, kaip sunyks visata. Viena jų daro prielaidą, kad ji plėsis be galo ilgai. Kai bus išeikvota visa materija, liks tik šalta ir negyva visata. Kita teorija teigia, jog galaktikos ims trauktis, ir viskas vėl grįš į tašką, anglų mokslininkų vadinamą *"Big Crunch"*. Vėliau gali įvykti kitas pirminis sprogimas.

Artimiausios žvaigždės

20 artimiausių (be Saulės) žvaigždžių bei atstumas nuo Žemės šviesmečiais*

Centauro Proksima	4,2	Rosas 154	9,4
Centauro Alfa A	4,3	Rosas 248	10,3
Centauro Alfa B	4,3	Eridano Epsilon	10,7
Barnardo žvaigždė	6,0	Rosas 128	10,9
Volfas 359	7,8	61 Cignis A	11,1
Lalandė 21185	8,3	61 Cignis B	11,1
Sirijus A	8,7	Epsilon Indis	11,2
Sirijus B	8,7	Grumbridžas 34 A	11,2
UV Cetis A	8,7	Grumbridžas 34 B	11,2
UV Cetis B	8,7	L789-6	11,2

Vienas šviesmetis — apie 9500 bilijonų km.

Saturnas turi daugiau palydovų nei bet kuri kita planeta

Merkurijus, nufotografuotas kosminiu zondu "Mariner 10"

Veneros temperatūra net ir naktį pakyla per 400°C

Daugiau nei 70% Žemės paviršiaus dengia vanduo

Marsas pavadintas romiečių karo dievo vardu

Jupiterio masė ... kitų planetų

Dar nėra visiškai aišku, kaip atsirado mūsų Saulės sistema, tačiau daugelis mokslininkų įsitikinę, kad ji susiformavo iš besisukančio dujų ir dulkių skritulio — kadaise sprogusios žvaigždės likučių. Maždaug prieš 5 mlrd. metų skritulio centras pritraukė materiją ir taip čia ją suspaudė, jog pakilusi temperatūra sukėlė branduolio sprogimą. Atsirado nauja žvaigždė — Saulė, kurioje sukaupta 99,8 procentų Saulės sistemos masės. Iš likusios materijos pamažu susiformavo planetos bei kiti Saulės sistemos kūnai. 1957 m. į kosmosą pakilo pirmasis skraidantysis aparatas — sovietų kosminis palydovas *"Sputnik I"*. Nuo to laiko žmonija sukaupė labai daug žinių apie Saulės sistemą.

Merkurijus — arčiausiai Saulės esanti ir didžiausiu greičiu besisukanti planeta. Jos paviršiuje išsibarstę krateriai primena mūsiškį Mėnulį. Merkurijus — vieta, kuria turbūt nesinaudos žmonės; čia beveik nėra atmosferos, o temperatūra, dieną pakilusi iki 400°C, naktį nukrenta iki -170°C.

Venera yra beveik tokio pat dydžio, kaip ir mūsų Žemė. Jos atmosfera beveik 90 kartų tankesnė už Žemės, o šios planetos paviršių nuolat dengia tiršti debesys. Venera dangaus skliaute spindi ryškiau už bet kurią kitą žvaigždę, dėl to ją lengva pastebėti. Neretai ją pirmą išvystame vakare, ji vėliausiai išblėsta rytą. Kai kada Venerą galima pamatyti netgi plika akimi ir dienos šviesoje.

Marsas labai panašus į Žemę, pavyzdžiui, turi atmosferą, debesis bei tam tikru ledu padengtus ašigalius, kurių danga vasarą aptirpsta. Anksčiau mokslininkai spėjo, kad labiausiai tikėtina, jog būtent šioje planetoje gali egzistuoti gyvybė. Tačiau du kosmoso zondai "Viking" aštuntajame dešimtmetyje pasiekę jo paviršių aptiko tik pliką, uolėtą paviršių, kuriame nebuvo nė menkiausių vandens pėdsakų. Marso paviršiumi kadaise tikrai tekėjo vanduo — jį vagoja daugybė išdžiūvusių kanalų. Deja, jie nėra dirbtiniai. 1997 metais šioje planetoje nusileido kosminis aparatas "Pathfinder".

Plutonas su savo palydovu Charonu

didesnė nei visų kartu paėmus

Uraną 1781 m. atrado Viljamas Heršelis

Didžioji tamsioji Neptūno dėmė atsirado dėl aukšto slėgio audros

Jupiteris — didžiausia Saulės sistemos planeta. Ji yra tarp Marso ir Saturno. Jupiteris labai didelis, todėl spindi itin ryškiai — jį stelbia tik Venera ir kai kada Marsas. Keturis didžiausius Jupiterio palydovus dar XVII a. aptiko italų astronomas Galilėjus Galilėjas. Jupiteris sudarytas daugiausia iš helio bei vandenilio, o jo paviršių gaubia debesų sluoksnis. Planetos paviršiuje matoma Didžioji Raudonoji Dėmė atsirado dėl didžiulės aukšto slėgio sukeltos audros. Kai 1994 m. liepą Jupiterį palietė kometos, mokslininkų pavadintos "Shoemaker–Levy 9", nuolaužos, šios planetos pavadinimas sumirgėjo laikraščių puslapiuose. Planeta susidūrė ir su kitu dangaus kūnu — tai didžiausias susidūrimas, kurio pasekmes mokslininkai iki šiol gali stebėti.

Saturnas savo sudėtimi panašus į Jupiterį, tačiau įdomiausias jo skiriamasis bruožas — planetą juosiantys žiedai. Jie yra tik keleto šimtų metrų storio, tačiau jų skersmuo — net 270 000 km. Žvelgiant iš Žemės, žiedai atrodo sudaryti iš trijų pagrindinių nevienodai šviesių juostų. Tačiau kosminių zondų "Voyager" nuotraukos, į Žemę grįžusios 1980 ir 1981 m., įrodė, kad iš tikrųjų šiuos žiedus sudaro tūkstančiai plonų žiedelių, o šie sudaryti iš ledo kristalų. Jų dydis — nuo sniego gniūžtės iki ledkalnio. Saturno žiedų kilmė dar nežinoma.

Urano sudėtis panaši į Jupiterio bei Saturno, tačiau jis yra dar toliau nuo Saulės, dėl to jo paviršiuje dar šalčiau. Uraną taip pat juosia plonučiai žiedai. Jie atrasti tik 1977 m. Priešingai nei Saturno žiedai, šie yra juodi, dėl to iš Žemės jų negalime matyti.

Neptūnas atrastas 1846 m., kai mokslininkai bandė matematiškai paaiškinti, kodėl tokia netaisyklinga greta esančio Urano orbita. Apie šį tolimą dangaus kūną labai mažai žinota tol, kol 1989 m. iki jo nenuskriejo kosminis zondas "Voyager II". Neptūną, kaip ir Uraną, juosia siauri žiedai. Jo paviršių dengia melsvai žalsvų debesų sluoksnis, kuriame galima įžvelgti ir milžiniškus audrų debesis, klajojančius planetos paviršiumi.

Plutonas — mažiausia Saulės sistemos planeta. Ji atrasta 1930 m. Skriedama labai ištęstos elipsės pavidalo orbita, ji kai kada prie Saulės priartėja labiau nei Neptūnas. Plutono ypatumai dar neatskleisti. Tokiu pat atstumu kaip ir Plutonas bei dar toliau nuo Žemės išsibarstę daugybė smulkių, į asteroidus panašių dangaus kūnų, atrastų tik 1992 m.

Planetų duomenys

Planeta	Vidutinis nuotolis nuo Saulės (mln. km)	Masė (Žemė = 1)	Apskriejimo trukmė (Žemės metais)	Apsisukimo trukmė (Žemės dienomis)	Pusiaujo skersmuo (km)	Vidutinis tankis (Vandens tankis $1 g/cm^3$)	Sunkio jėga paviršiuje (Žemė = 1)	Žinomų palydovų skaičius
Saulė	–	333000	–	25,38	1 392 000	1,41	28	
Merkurijus	57,9	0,055	0,2406	58,67	4 878	5,43	0,38	0
Venera	108,2	0,815	0,6152	243,0	12 100	5,24	0,90	0
Žemė	149,6	1,0	1,00	1,00	12 756	5,52	1,00	1
Marsas	227,9	0,107	1,88	1,028	6 794	3,93	0,38	2
Jupiteris	778,3	317,8	11,86	0,411	142 800	1,33	2,69	18
Saturnas	1426,8	95,2	29,46	0,427	120 000	0,69	1,19	20
Uranas	2869,4	14,5	84,01	0,748	52 400	1,25	0,93	15
Neptūnas	4496,3	17,1	164,8	0,710	48 400	1,64	0,98	8
Plutonas	5900,1	0,002	2447,7	6,39	2 445	1,40	0,05	1

Žemė

Žvelgiant iš kosmoso, Žemė atrodo melsva, išmarginta balkšvomis dėmėmis. Taip yra todėl, kad vandenynai dengia daugiau nei 70% šios planetos paviršiaus, o atmosferoje yra debesų. Dėl vandens bei atmosferoje esančio deguonies Žemė skiriasi nuo visų kitų Saulės sistemos planetų. Jų dėka tai vienintelė planeta, kurioje egzistuoja gyvybė — bent jau iki šiol mokslas jos kitur neatrado.

Deguonį gamina augalai, augantys didžiojoje sausumos dalyje. Vykstant *fotosintezei* nuodingą anglies dioksidą jie paverčia deguonimi, kurį vėliau išskiria į atmosferą. Jei nebūtų augalų, Žemę galbūt sunaikintų nevaldomas *šiltnamio efektas*. Ji žūtų nuo karščio — tokio, koks viešpatauja Veneroje.

Kietieji išoriniai Žemės sluoksniai, kartu ir 5–50 km storio Žemės pluta bei viršutinė mantijos dalis, susiskirstę kietomis plokštėmis. Žemės gelmėse veikiančios jėgos judina šias plokštes ir taip keičia

jos paviršių; tada kyla žemės drebėjimai, suaktyvėja ugnikalniai. Žemės mantija sudaryta iš pusiau skysto viršutinio sluoksnio ir po juo glūdinčio kietojo, siekiančio iki 2900 km gylį. Kietą, kaip manoma, beveik vien iš geležies sudarytą Žemės branduolį taip pat gaubia skystas sluoksnis.

Žemė aplink Saulę skrieja elipsės pavidalo orbita, kartu sukdamasi aplink savo ašį. Žemė savo forma panaši į rutulį. Dėl skriejant atsiradusios didelės jėgos ji truputį ties ašigaliais suplota (*tai sukimosi elipsoidas*). Žemės ašis į pusiaujo plokštumą pasvirusi 23°27' kampu. Tai lemia skirtingą Saulės padėtį horizonte bei metų laikų kaitą.

Mėnulis

Mėnulis — arčiausiai Žemės esantis dangaus kūnas. Pirmą kartą jo paviršiumi žmogus žengė 1969 m. Mėnulis aplink Žemę apsisuka per 27,32 dienas, kasdien maždaug 13° pasvirdamas į rytus. Jis visiškai neturi atmosferos, todėl temperatūra jo paviršiuje labai svyruoja. Į Saulę atgręžtoje pusėje ji siekia +130°C, o šešėlyje ji gali nukristi iki -160°C. Dėl to, kad Saulė jį apšviečia skirtingu kampu, kinta Mėnulio *fazės* — jaunatis, priešpilnis, pilnatis bei delčia. Jo paviršiuje daugybė žiedo pavidalo kalnų grandinių, plokštikalnių bei meteoritų išmuštų kraterių. Giliai įdubusios vadinamosios jūros kadaise tikriausiai buvo išmargintos kraterių, kuriuos vėliau paslėpė iš Mėnulio gelmių tekėjusi lava.

Saulė

Saulė — *svarbiausias kūnas* mūsų Saulės sistemoje. Aplink Paukščių Tako centrą ji apsisuka per 200 mln. metų. Saulė — iš dujų sudaryta žvaigždė, kurioje daugiausia vandenilio, helio, anglies, azoto bei deguonies. Saulės branduolyje vandenilio branduoliai, veikiami aukštos temperatūros, virsta *helio branduoliais*. Ši temperatūra siekia maždaug 15 mln. laipsnių. Paviršiaus link ji mažėja. Atsiradusi energija dėl *konvekcijos* perduodama išoriniams sluoksniams. Saulė neturi kieto paviršiaus. *Fotosferoje*, kuri mums atrodo kaip paviršius, galima įžvelgti ryškias Saulės dėmes — trumpai egzistuojančias, tamsesnes nei aplink esantis paviršius sritis, kur žemesnė temperatūra ir stipresni magnetiniai laukai. Šios dėmės kinta cikliškai — itin ryškios tampa kas 11 metų. Virš fotosferos plyti *chromosfera*. Virš jos yra *karūna* — retas dujų sluoksnis, galintis išplisti į visatą net mln. kilometrų. Iš chromosferos tarsi milžiniški lankai stiebiasi protuberantai, atsiranda išsiveržimų, kurie gali įsiskverbti giliai į karūną.

Žemės duomenys

Didžiausias nuotolis nuo Saulės (apohelis)	152 007 016 km
Mažiausias nuotolis nuo Saulės (perihelis)	147 000 830 km
Metų trukmė — atogrąžų metai (laikotarpis tarp dviejų Saulės pavasario taško kirtimų)	365,24 d.
Sideriniai metai (laikotarpis tarp dviejų Saulės praėjimų pro fiksuotą žvaigždę)	365,26 d.
Dienos trukmė — vidutinė Saulės diena	24 val., 03 min., 56 sek.
Dienos trukmė — žvaigždžių diena	23 val., 56 min., 4 sek.
Žemės paviršiaus plotas	510 000 000 km^2
Sausumos plotas	149 000 000 km^2 (29,3%)
Vandenynų plotas	361 000 000 km^2 (70,7%)
Pusiaujo ilgis	40 077 km
Per ašigalius einančio dienovidinio ilgis	40 009 km
Pusiaujo skersmuo	12 756,8 km
Ašigalių skersmuo	12 713,8 km
Pusiaujo spindulys	6 378,4 km
Ašigalių spindulys	6 356,9 km
Tūris	1 083 230 x 10^6 km^3
Žemės masė	5,9 x 10^{21} t

Saulės duomenys

Skersmuo	1 392 x 10^6 km^2
Tūris	1 412 x 10^{18} km^3
Tūris (Žemė = 1)	1 303 10^6
Masė	1 989 x 10^{30} kg
Masė (Žemė = 1)	3 329 x 10^6
Vidutinis tankis (Vanduo = 1)	1 409
Apsisukimo per pusiaują trukmė	24,25 d.
Apsisukimo per ašigalius trukmė	apie 35 d.
Sunkio jėga paviršiuje (Žemė = 1)	279
Temperatūra paviršiuje	5 400°C [5700 K]
Temperatūra centre	14 x 10^{16} K

Mėnulio duomenys

Skersmuo	3 476 km
Masė (Žemė = 1)	0,0123
Tankis (Vanduo = 1)	3,34
Vidutinis nuotolis nuo Žemės	384 402 km
Didžiausias nuotolis nuo Žemės (apogėjus)	406 740 km
Mažiausias nuotolis nuo Žemės (perigėjus)	356 410 km
Siderinio apsisukimo trukmė	27,322 d.
Sinodinis mėnuo (jaunatis — jaunatis)	29,531 d.
Sunkio jėga paviršiuje (Žemė = 1)	0,165
Didžiausia paviršiaus temperatūra	+130°C
Mažiausia paviršiaus temperatūra	-158°C

RUSIJA
ARKTIES VANDENYNAS
ISLANDIJA
GRENLANDIJA
ALIASKA
GOTHOBAS
ANKORIDŽAS
JUKONAS
MAKENZIS
KANADA
HADSONO ĮLANKA
NELSONAS
EDMONTONAS
SASKAČEVANAS
VANKUVERIS
KALGARIS
KVEBEKAS
VINIPEGAS
MONREALIS
SIETLAS
MISURIS
OTAVA
RAMUSIS VANDENYNAS
PORTLANDAS
TORONTAS
BOSTONAS
NIUJORKAS
JUNGTINĖS AMERIKOS VALSTIJOS
ČIKAGA
FILADELFIJA
KLIVLANDAS
VAŠINGTONAS
SAN FRANCISKAS
DENVERIS
KOLORADAS
OHAJAS
SEN LUJIS
LOS ANDŽELAS
FYNIKSAS
SAN DIEGAS
GRANDE
MISISIPĖ
ATLANTA
DALASAS
NAUJASIS ORLEANAS
ATLANTO VANDENYNAS
HIUSTONAS
MAJAMIS
MEKSIKOS ĮLANKA
MEKSIKA

VIDURIO AMERIKA

MEKSIKALIS
FYNIKSAS
DALASAS
ATLANTA
JUNGTINĖS AMERIKOS VALSTIJOS
SIUDAD CHUARAS
HIUSTONAS
HERMOSILAS
SAN ANTONIJAS
NAUJASIS ORLEANAS
ČICHUAHUJA
SIUDAD OBREGONAS
TAMPA SENT PYTSBERGAS
MEKSIKOS ĮLANKA
MAJAMIS
NASAU
MONTERĖJUS
KULIAKANAS
FLORIDOS SĄSIAURIS
MEKSIKA
HAVANA
JUKATANO SĄSIAURIS
KUBA
GVADALACHARA
MEKSIKAS
KAMPEČĖS ĮLANKA
VINDVARDO SĄSIAURIS
HAITIS
DOMINIKOS RESP.
JAMAIKA
HONDŪRO ĮLANKA
AKAPULKAS
BELMOPANAS
BELIZAS
KINGSTONAS
PORT O PRENSAS
SANTO DOMINGAS
GVATEMALA
TEGUSIGALPA
HONDŪRAS
KARIBŲ JŪRA
GVATEMALA
SAN SALVADORAS
SALVADORAS
NIKARAGVA
RAMUSIS VANDENYNAS
MANAGVA
KOSTA RIKA
SAN CHOSĖ
PANAMA
PANAMA
PANAMOS ĮLANKA
KARAKASAS
KOLUMBIJA
VENESUELA
BOGOTA

BARANKILJA
KARAKASAS
DŽORDŽTAUNAS
PARAMARIBAS
KAJENAS
MEDELJINAS
VENESUELA
GAJANA
BOGOTA
SURINAMAS
PRANCŪZIJOS GVIANA
KALIS
KOLUMBIJA
KITAS
EKVADORAS
MANAUSAS
AMAZONĖ
BELENAS
MADEIRA
BRAZILIJA
RESIFĖ
LIMA
SALVADORAS
PERU
BOLIVIJA
LA PASAS
BRAZILIJA
SUKRĖ
RAMUSIS VANDENYNAS
RIO DE ŽANEIRAS
PARAGVAJUS
ČILĖ
SAN PAULAS
ASUNSJONAS
ATLANTO VANDENYNAS
KORDOVA
LA PLATA
ROSARIJAS
URUGVAJUS
SANTJAGAS
BUENOS AIRĖS
MONTEVIDĖJAS
KONSTITUSJONAS
ARGENTINA
FOLKLENDO SALOS

ŠALYS					
1	ISLANDIJA	(Reikjavikas)	20	SLOVAKIJA	(Bratislava)
2	NORVEGIJA	(Oslas)	21	PORTUGALIJA	(Lisabona)
3	ŠVEDIJA	(Stokholmas)	22	ISPANIJA	(Madridas)
4	SUOMIJA	(Helsinkis)	23	PRANCŪZIJA	(Paryžius)
5	RUSIJA	(Maskva)	24	ŠVEICARIJA	(Bernas)
6	AIRIJA	(Dublinas)	25	ITALIJA	(Roma)
7	DIDŽIOJI BRITANIJA	(Londonas)	26	AUSTRIJA	(Viena)
8	OLANDIJA	(Amsterdamas)	27	VENGRIJA	(Budapeštas)
9	BELGIJA	(Briuselis)	28	RUMUNIJA	(Bukareštas)
10	LIUKSEMBURGAS	(Liuksemburgas)	29	MOLDOVA	(Kišiniovas)
11	VOKIETIJA	(Berlynas)	30	SLOVĖNIJA	(Liubliana)
12	DANIJA	(Kopenhaga)	31	KROATIJA	(Zagrebas)
13	ESTIJA	(Talinas)	32	BOSNIJA IR HERCEGOVINA	(Sarajevas)
14	LATVIJA	(Ryga)	33	SERBIJA	(Belgradas)
15	LIETUVA	(Vilnius)	34	ALBANIJA	(Tirana)
16	LENKIJA	(Varšuva)	35	MAKEDONIJA	(Skopjė)
17	BALTARUSIJA	(Minskas)	36	BULGARIJA	(Sofija)
18	UKRAINA	(Kijevas)	37	GRAIKIJA	(Atėnai)
19	ČEKIJA	(Praha)	38	MALTA	(Valeta)

AZIJA

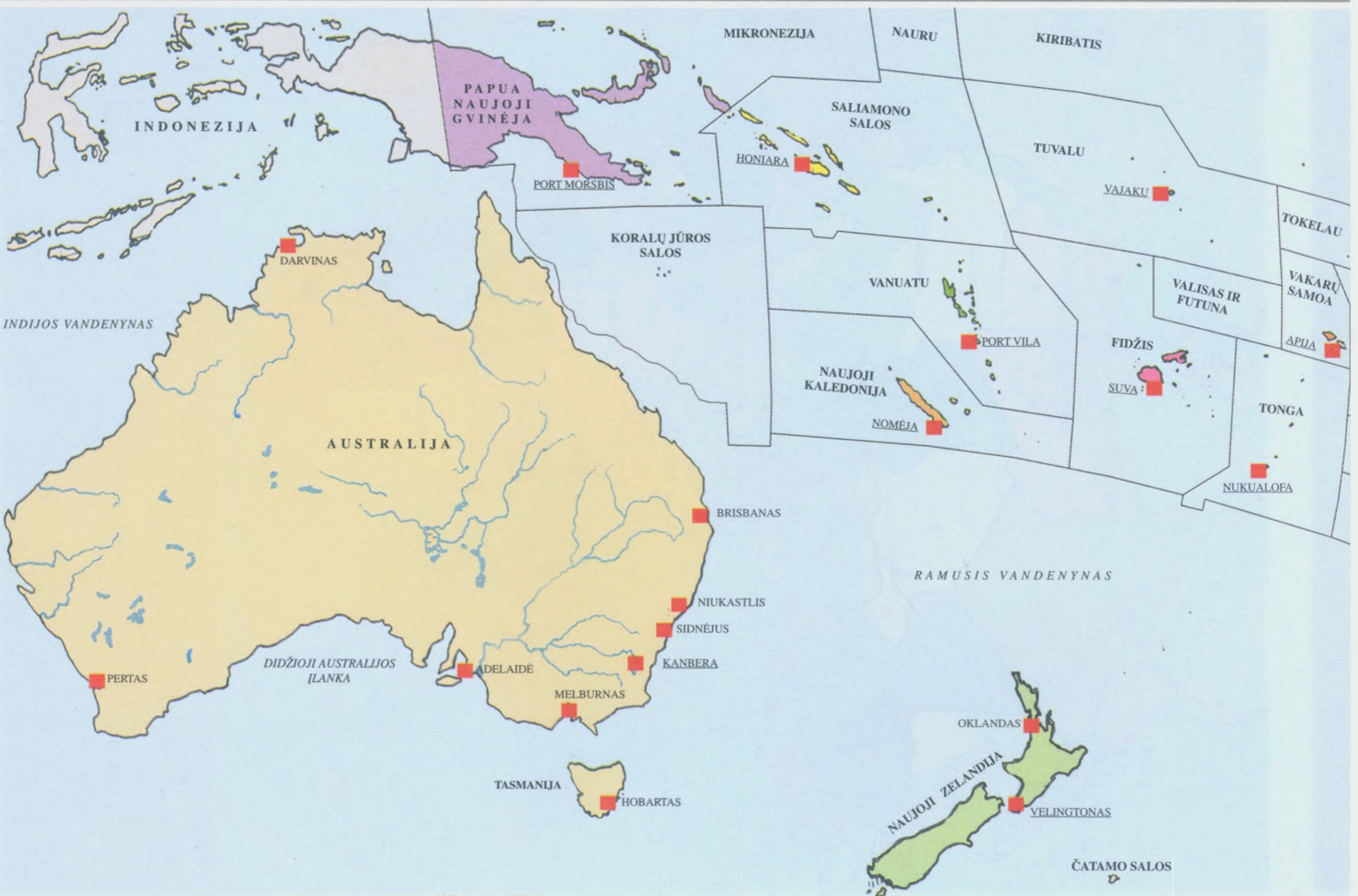
ŠALYS			
1 GRUZIJA (Tbilisis)	13 JUNGTINIAI ARABŲ EMYRATAI (Abu Dabis)	25 INDIJA	37 TAIVANAS
2 AZERBAIDŽANAS (Baku)	14 KUVEITAS (Kuveitas)	26 ŠRI LANKA	38 FILIPINAI
3 ARMĖNIJA (Jerevanas)	15 IRAKAS	27 MALDYVAI	39 INDONEZIJA
4 TURKIJA	16 IRANAS	28 BANGLADEŠAS	40 MALAIZIJA
5 KIPRAS (Nikosija)	17 TURKMĖNISTANAS	29 NEPALAS	41 VIETNAMAS
6 SIRIJA (Damaskas)	18 UZBEKISTANAS	30 BUTANAS (Timpu)	42 LAOSAS
7 LIBANAS (Beirutas)	19 KAZACHSTANAS	31 KINIJA	43 KOMBODŽA
8 IZRAELIS (Jeruzalė)	20 RUSIJA	32 TIBETAS (Lasa)	44 TAILANDAS
9 JORDANIJA (Amanas)	21 KIRGIZIJA (Biškekas)	33 MONGOLIJA	45 MIANMARAS (BIRMA)
10 SAUDO ARABIJA	22 TADŽIKISTANAS (Dušanbė)	34 ŠIAURĖS KORĖJA	
11 JEMENAS	23 AFGANISTANAS	35 PIETŲ KORĖJA	
12 OMANAS (Maskatas)	24 PAKISTANAS	36 JAPONIJA	

ŠALYS

1	MAROKAS	13	GAMBIJA (Bandžiulis)	25	CENTR. AFRIKA	37	PUSIAUJO GVINĖJA (Malabas)
2	ALŽYRAS	14	BISAU GVINĖJA (Bisau)	26	ETIOPIJA	38	GABONAS
3	TUNISAS	15	GVINĖJA	27	ERITRĖJA	39	ANGOLA
4	LIBIJA	16	SIERA LEONĖ	28	DŽIBUTIS (Džibutis)	40	ZAMBIJA
5	EGIPTAS	17	LIBERIJA	29	SOMALIS	41	MALAVIS
6	SUDANAS	18	DRAMBLIO KAULO KRANTAS	30	KENIJA	42	MOZAMBIKAS
7	ČADAS	19	BURKINA FASAS (Uagadugu)	31	UGANDA	43	ZIMBABVĖ
8	NIGERIS	20	GANA	32	RUANDA (Kigalis)	44	BOTSVANA
9	MALIS	21	TOGAS	33	BURUNDIS (Bužumbūra)	45	NAMIBIJA
10	MAURITANIJA	22	BENINAS	34	TANZANIJA	46	PIETŲ AFRIKA
11	VAKARŲ SACHARA	23	NIGERIJA	35	KONGO DR	47	LESOTAS (Maseru)
12	SENEGALAS	24	KAMERŪNAS	36	KONGAS	48	SVAZILANDAS (Mbabanė)
						49	MADAGASKARAS

AUSTRALIJA

MIKRONEZIJA
NAURU
KIRIBATIS
PAPUA NAUJOJI GVINĖJA
INDONEZIJA
SALIAMONO SALOS
TUVALU
HONIARA
PORT MORSBIS
VAJAKU
TOKELAU
KORALŲ JŪROS SALOS
DARVINAS
VANUATU
VALISAS IR FUTUNA
VAKARŲ SAMOA
INDIJOS VANDENYNAS
PORT VILA
FIDŽIS
APIJA
NAUJOJI KALEDONIJA
SUVA
TONGA
NOMĖJA
AUSTRALIJA
NUKUALOFA
BRISBANAS
RAMUSIS VANDENYNAS
NIUKASTLIS
SIDNĖJUS
KANBERA
DIDŽIOJI AUSTRALIJOS ĮLANKA
ADELAIDĖ
PERTAS
MELBURNAS
OKLANDAS
NAUJOJI ZELANDIJA
TASMANIJA
HOBARTAS
VELINGTONAS
ČATAMO SALOS

PIETŲ AFRIKA
ATLANTO VANDENYNAS
PRINCO EDVARDO SALOS
PIETŲ DŽORDŽIJA
NORVEGIJOS KYŠULYS
FALKLANDO SALOS
NAUJOJI ŠVABENO ŽEMĖ
ARGENTINA
DREIKO SĄSIAURIS
VEDELIO JŪRA
COAST ŽEMĖ
ONOS KYŠULYS
KERGELENO SALOS
KARALIENĖS MOD ŽEMĖ
HERDO IR MAKDONALDO SALOS
ČILĖ
ALEKSANDRO SALA
BERKNERIO SALA
BELINGHAUZENO JŪRA
PIETŲ AŠIGALIS
INDIJOS VANDENYNAS
TARSTONO SALA
MERĖS BERD ŽEMĖ
VILKESO ŽEMĖ
AMUNDSENO JŪRA
RUZVELTO SALA
VIKTORIJOS ŽEMĖ
POINSETO KYŠULYS
KOLBEKO KYŠULYS
ROSO JŪRA
IŠKIŠULYS ADARE
RAMUSIS VANDENYNAS
BALENIO SALOS
NAUJOJI ZELANDIJA
AUSTRALIJA

RAMUSIS VANDENYNAS
JUNGTINĖS VALSTIJOS
KANADA
ARKTIES VANDENYNAS
ŠIAURĖS AŠIGALIS
GRENLANDIJA
ISLANDIJA
RUSIJA
SUOMIJA
NORVEGIJA
ŠVEDIJA
ESTIJA
LATVIJA
LIETUVA
DANIJA
BALTARUSIJA
UKRAINA
LENKIJA
JUNGTINĖ KARALYSTĖ
AIRIJA
VOKIETIJA
ATLANTO VANDENYNAS

Oficialus pavadinimas: Afganistano Islamo Valstybė
Sostinė: Kabulas
Gyventojų skaičius: 24,2 mln.
Plotas: 652 225 km²
Nacionalinė valiuta: afganis
Kalba: afganų, dari

Oficialus pavadinimas: Airijos Respublika
Sostinė: Dublinas
Gyventojų skaičius: 3,7 mln.
Plotas: 70 273 km²
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: airių, anglų

Oficialus pavadinimas: Albanijos Respublika
Sostinė: Tirana
Gyventojų skaičius: 3,6 mln.
Plotas: 28 748 km²
Nacionalinė valiuta: lekas
Kalba: albanų

Oficialus pavadinimas: Alžyro Liaudies Demokratinė Respublika
Sostinė: Alžyras
Gyventojų skaičius: 31,8 mln.
Plotas: 2 381 741 km²
Nacionalinė valiuta: Alžyro dinaras
Kalba: arabų, berberų

Oficialus pavadinimas: Antigva ir Barbuda
Sostinė: Sent Džonsas
Gyventojų skaičius: 30 tūkst.
Plotas: 442 km²
Nacionalinė valiuta: Rytų Karibų doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Armėnijos Respublika
Sostinė: Jerevanas
Gyventojų skaičius: 3,8 mln.
Plotas: 29 800 km²
Nacionalinė valiuta: drama
Kalba: armėnų

Oficialus pavadinimas: Andoros Kunigaikštystė
Sostinė: Andora
Gyventojų skaičius: 71 tūkst.
Plotas: 453 km²
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: katalonų

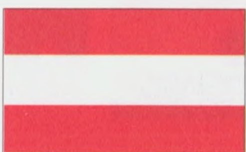
Oficialus pavadinimas: Angolos Respublika
Sostinė: Luanda
Gyventojų skaičius: 12,4 mln.
Plotas: 1 246 700 km²
Nacionalinė valiuta: angolaras
Kalba: portugalų

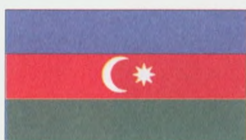
Oficialus pavadinimas: Argentinos Respublika
Sostinė: Buenos Airės
Gyventojų skaičius: 35,2 mln.
Plotas: 2 780 4000 km²
Nacionalinė valiuta: Argentinos pesas
Kalba: ispanų

Oficialus pavadinimas: Australijos Sąjunga
Sostinė: Kanbera
Gyventojų skaičius: 18,3 mln.
Plotas: 7 686 300 km²
Nacionalinė valiuta: Australijos doleris
Kalba: anglų

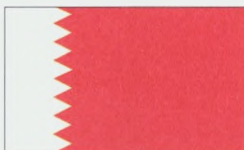
Oficialus pavadinimas: Austrijos Respublika
Sostinė: Viena
Gyventojų skaičius: 8,1 mln.
Plotas: 83 854 km²
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: vokiečių

Oficialus pavadinimas: Azerbaidžano Respublika
Sostinė: Baku
Gyventojų skaičius: 7,6 mln.
Plotas: 86 600 km²
Nacionalinė valiuta: manatas
Kalba: azerbaidžaniečių

Oficialus pavadinimas: Bahamų Sandrauga
Sostinė: Nasau
Gyventojų skaičius: 0,3 mln.
Plotas: 13 939 km²
Nacionalinė valiuta: Bahamų doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Bahreino Valstybė
Sostinė: Menama
Gyventojų skaičius: 0,6 mln.
Plotas: 707 km²
Nacionalinė valiuta: Bahreino dinaras
Kalba: arabų

Oficialus pavadinimas: Baltarusijos Respublika
Sostinė: Minskas
Gyventojų skaičius: 10,4 mln.
Plotas: 207 595 km²
Nacionalinė valiuta: Baltarusijos rublis
Kalba: baltarusių, rusų

Oficialus pavadinimas: Bangladešo Liaudies Respublika
Sostinė: Daka
Gyventojų skaičius: 121,7 mln.
Plotas: 147 570 km²
Nacionalinė valiuta: taka
Kalba: bengalų, anglų

Oficialus pavadinimas: Barbadosas
Sostinė: Bridžtaunas
Gyventojų skaičius: 0,3 mln.
Plotas: 430 km²
Nacionalinė valiuta: Barbadoso doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Belgijos Karalystė
Sostinė: Briuselis
Gyventojų skaičius: 10,2 mln.
Plotas: 30 528 km²
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: prancūzų, flamandų, vokiečių

Oficialus pavadinimas: Belizas
Sostinė: Belmopanas
Gyventojų skaičius: 0,2 mln.
Plotas: 22 965 km²
Nacionalinė valiuta: Belizo doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Benino Respublika
Sostinė: Porto Novas
Gyventojų skaičius: 5,6 mln.
Plotas: 112 622 km²
Nacionalinė valiuta: C.F.A. frankas
Kalba: prancūzų, fon

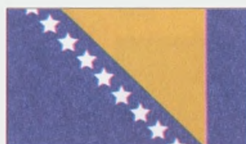
Oficialus pavadinimas: Mianmaro Sąjunga (Birma)
Sostinė: Rangūnas
Gyventojų skaičius: 45,9 mln.
Plotas: 676 552 km²
Nacionalinė valiuta: kyjatas
Kalba: birmų, anglų

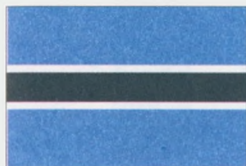
Oficialus pavadinimas: Bisau Gvinėjos Respublika
Sostinė: Bisau
Gyventojų skaičius: 1,1 mln.
Plotas: 36 125 km²
Nacionalinė valiuta: Gvinėjos eskudas
Kalba: portugalų

Oficialus pavadinimas: Bolivijos Respublika
Sostinė: Sukrė / La Pasas
Gyventojų skaičius: 7,5 mln.
Plotas: 1 098 581 km²
Nacionalinė valiuta: Bolivijos pesas
Kalba: ispanų

Oficialus pavadinimas: Bosnijos ir Hercegovinos Respublika
Sostinė: Sarajevas
Gyventojų skaičius: 2,54 mln.
Plotas: 51 129 km²
Nacionalinė valiuta: dinaras
Kalba: bosnių, kroatų, serbų

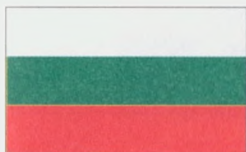
Oficialus pavadinimas: Botsvanos Respublika
Sostinė: Gaboronas
Gyventojų skaičius: 1,5 mln.
Plotas: 581 730 km^2
Nacionalinė valiuta: PAR randas
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Brazilijos Federacinė Respublika
Sostinė: Brazilija
Gyventojų skaičius: 158 mln.
Plotas: 8 511 965 km^2
Nacionalinė valiuta: kruzeiras
Kalba: portugalų, ispanų, anglų

Oficialus pavadinimas: Brunėjaus Darusalamas
Sostinė: Bandar Seri Begavanas
Gyventojų skaičius: 0,3 mln.
Plotas: 5 765 km^2
Nacionalinė valiuta: Brunėjaus doleris
Kalba: malajų, anglų, kinų

Oficialus pavadinimas: Bulgarijos Respublika
Sostinė: Sofija
Gyventojų skaičius: 8,9 mln.
Plotas: 110 912 km^2
Nacionalinė valiuta: levas
Kalba: bulgarų

Oficialus pavadinimas: Burkina Fasas
Sostinė: Uagadugu
Gyventojų skaičius: 10,7 mln.
Plotas: 274 200 km^2
Nacionalinė valiuta: C.F.A. frankas
Kalba: prancūzų

Oficialus pavadinimas: Burundžio Respublika
Sostinė: Bužumbūra
Gyventojų skaičius: 6,4 mln.
Plotas: 27 834 km^2
Nacionalinė valiuta: Burundžio frankas
Kalba: kirundi, prancūzų

Oficialus pavadinimas: Butano Karalystė
Sostinė: Timpu
Gyventojų skaičius: 0,7 mln.
Plotas: 46 500 km^2
Nacionalinė valiuta: tikčungas
Kalba: dzongkha, nepalų, anglų

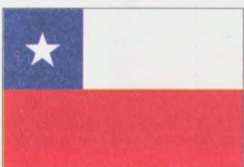
Oficialus pavadinimas: Centrinės Afrikos Respublika
Sostinė: Bangis
Gyventojų skaičius: 3,3 mln.
Plotas: 622 984 km^2
Nacionalinė valiuta: C.F.A. frankas
Kalba: sangho, prancūzų

Oficialus pavadinimas: Čado Respublika
Sostinė: Ndžamena
Gyventojų skaičius: 6,6 mln.
Plotas: 1 284 000 km^2
Nacionalinė valiuta: C.F.A. frankas
Kalba: prancūzų, arabų

Oficialus pavadinimas: Čekijos Respublika
Sostinė: Praha
Gyventojų skaičius: 10,3 mln.
Plotas: 78 864 km^2
Nacionalinė valiuta: Čekijos krona
Kalba: čekų

Oficialus pavadinimas: Čilės Respublika
Sostinė: Santjagas
Gyventojų skaičius: 13,8 mln.
Plotas: 756 945 km^2
Nacionalinė valiuta: Čilės pesas
Kalba: ispanų

Oficialus pavadinimas: Danijos Karalystė
Sostinė: Kopenhaga
Gyventojų skaičius: 5,1 mln.
Plotas: 43 092 km^2
Nacionalinė valiuta: Danijos krona
Kalba: danų

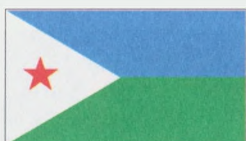
Oficialus pavadinimas: Dominikos Respublika
Sostinė: Santo Domingas
Gyventojų skaičius: 8 mln.
Plotas: 48 422 km²
Nacionalinė valiuta: Dominikos pesas
Kalba: ispanų

Oficialus pavadinimas: Dominikos Sandrauga
Sostinė: Rozo
Gyventojų skaičius: 74 000
Plotas: 751 km²
Nacionalinė valiuta: Rytų Karibų doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Dramblio Kaulo Kranto Respublika
Sostinė: Jamusukras
Gyventojų skaičius: 14,3 mln.
Plotas: 322,462 km²
Nacionalinė valiuta: C.F.A. frankas
Kalba: prancūzų

Oficialus pavadinimas: Džibučio Respublika
Sostinė: Džibutis
Gyventojų skaičius: 0,6 mln.
Plotas: 23 200 km²
Nacionalinė valiuta: Džibučio frankas
Kalba: arabų, prancūzų

Oficialus pavadinimas: Egipto Arabų Respublika
Sostinė: Kairas
Gyventojų skaičius: 59,3 mln.
Plotas: 1 001 449 km²
Nacionalinė valiuta: Egipto svaras
Kalba: arabų, anglų, prancūzų

Oficialus pavadinimas: Ekvadoro Respublika
Sostinė: Kitas
Gyventojų skaičius: 11,7 mln.
Plotas: 272 045 km²
Nacionalinė valiuta: sukrė
Kalba: ispanų

Oficialus pavadinimas: Eritrėja
Sostinė: Asmara
Gyventojų skaičius: 3,7 mln.
Plotas: 121 144 km²
Nacionalinė valiuta: nakfa
Kalba: tigrajų, arabų

Oficialus pavadinimas: Estijos Respublika
Sostinė: Talinas
Gyventojų skaičius: 1,4 mln.
Plotas: 45 227 km²
Nacionalinė valiuta: Estijos krona
Kalba: estų

Oficialus pavadinimas: Etiopijos Liaudies Demokratinė Respublika
Sostinė: Adis Abeba
Gyventojų skaičius: 58,2 mln.
Plotas: 1 221 900 km²
Nacionalinė valiuta: Etiopijos doleris
Kalba: ambarų, galų, tigrių

Oficialus pavadinimas: Fidžio Respublika
Sostinė: Suva
Gyventojų skaičius: 570 tūkst.
Plotas: 18 300 km²
Nacionalinė valiuta: Fidžio doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Filipinų Respublika
Sostinė: Manila
Gyventojų skaičius: 64,8 mln.
Plotas: 300 000 km²
Nacionalinė valiuta: Filipinų pesas
Kalba: tagalų, visajų, ilokų, anglų

Oficialus pavadinimas: Gabono Respublika
Sostinė: Librevilis
Gyventojų skaičius: 1,1 mln.
Plotas: 267 667 km²
Nacionalinė valiuta: C.F.A. frankas
Kalba: prancūzų

Oficialus pavadinimas: Gajanos Kooperacinė Respublika
Sostinė: Džordžtaunas
Gyventojų skaičius: 0,8 mln.
Plotas: 214 969 km²
Nacionalinė valiuta: Gajanos doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Ganos Respublika
Sostinė: Akra
Gyventojų skaičius: 17,5 mln.
Plotas: 238 537 km²
Nacionalinė valiuta: cedi
Kalba: anglų, akanų, evių, gūrų

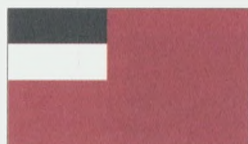
Oficialus pavadinimas: Graikijos Respublika
Sostinė: Atėnai
Gyventojų skaičius: 10,6 mln.
Plotas: 131 957 km²
Nacionalinė valiuta: drachma
Kalba: graikų

Oficialus pavadinimas: Grenada
Sostinė: Sent Džordžas
Gyventojų skaičius: 0,1 mln.
Plotas: 344 km²
Nacionalinė valiuta: Rytų Karibų doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Grenlandija
Sostinė: Gothobas
Gyventojų skaičius: 58 tūkst.
Plotas: 2 175 600 km²
Nacionalinė valiuta: Danijos krona
Kalba: danų, anglų, eskimų

Oficialus pavadinimas: Gruzijos Respublika
Sostinė: Tbilisis
Gyventojų skaičius: 5,4 mln.
Plotas: 69 700 km²
Nacionalinė valiuta: laris
Kalba: gruzinų, armėnų, rusų

Oficialus pavadinimas: Gvatemalos Respublika
Sostinė: Gvatemala
Gyventojų skaičius: 10,9 mln.
Plotas: 108 889 km²
Nacionalinė valiuta: kecalis
Kalba: ispanų

Oficialus pavadinimas: Gvinėjos Respublika
Sostinė: Konakris
Gyventojų skaičius: 6,8 mln.
Plotas: 245 857 km²
Nacionalinė valiuta: Gvinėjos frankas
Kalba: prancūzų, kisių, fulani, malinkų

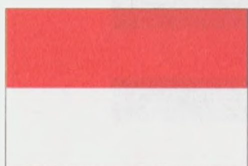
Oficialus pavadinimas: Haičio Respublika
Sostinė: Port o Prensas
Gyventojų skaičius: 7,3 mln.
Plotas: 27 750 km²
Nacionalinė valiuta: gurdas
Kalba: prancūzų, kreolų

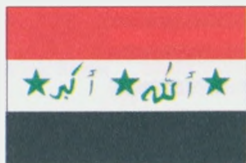
Oficialus pavadinimas: Hondūro Respublika
Sostinė: Tegusigalpa
Gyventojų skaičius: 6,1 mln.
Plotas: 112 492 km²
Nacionalinė valiuta: lempira
Kalba: ispanų

Oficialus pavadinimas: Indijos Respublika
Sostinė: Delis
Gyventojų skaičius: 1 mlrd.
Plotas: 3 287 590 km²
Nacionalinė valiuta: Indijos rupija
Kalba: hindi, anglų

Oficialus pavadinimas: Indonezijos Respublika
Sostinė: Džakarta
Gyventojų skaičius: 197,1 mln.
Plotas: 1 904 569 km²
Nacionalinė valiuta: Indonezijos rupija
Kalba: indoneziečių

Oficialus pavadinimas:	Irako Respublika
Sostinė:	Bagdadas
Gyventojų skaičius:	21,4 mln.
Plotas:	438 317 km^2
Nacionalinė valiuta:	Irako dinaras
Kalba:	arabų, turkų

Oficialus pavadinimas:	Irano Islamo Respublika
Sostinė:	Teheranas
Gyventojų skaičius:	62,5 mln.
Plotas:	1 648 000 km^2
Nacionalinė valiuta:	rialas
Kalba:	persų

Oficialus pavadinimas:	Islandijos Respublika
Sostinė:	Reikjavikas
Gyventojų skaičius:	0,3 mln.
Plotas:	103 000 km^2
Nacionalinė valiuta:	Islandijos krona
Kalba:	islandų

Oficialus pavadinimas:	Ispanijos Karalystė
Sostinė:	Madridas
Gyventojų skaičius:	39,4 mln.
Plotas:	504 782 km^2
Nacionalinė valiuta:	peseta
Kalba:	ispanų

Oficialus pavadinimas:	Italijos Respublika
Sostinė:	Roma
Gyventojų skaičius:	57,8 mln.
Plotas:	301 302 km^2
Nacionalinė valiuta:	euras
Kalba:	italų

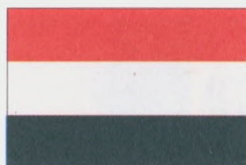
Oficialus pavadinimas:	Izraelio Valstybė
Sostinė:	Tel Avivas
Gyventojų skaičius:	5,7 mln.
Plotas:	21 946 km^2
Nacionalinė valiuta:	šekelis
Kalba:	hebrajų, arabų, anglų

Oficialus pavadinimas:	Jamaika
Sostinė:	Kingstonas
Gyventojų skaičius:	2,5 mln.
Plotas:	10 991 km^2
Nacionalinė valiuta:	Jamaikos doleris
Kalba:	anglų

Oficialus pavadinimas:	Japonija
Sostinė:	Tokijas
Gyventojų skaičius:	125,8 mln.
Plotas:	377 819 km^2
Nacionalinė valiuta:	jena
Kalba:	japonų, korėjiečių, kinų

Oficialus pavadinimas:	Jemeno Respublika
Sostinė:	Sana
Gyventojų skaičius:	15,8 mln.
Plotas:	536 869 km^2
Nacionalinė valiuta:	Jemeno rialas
Kalba:	arabų

Oficialus pavadinimas:	Jordanijos Hašimitų Karalystė
Sostinė:	Amanas
Gyventojų skaičius:	4,3 mln.
Plotas:	89 342 km^2
Nacionalinė valiuta:	Jordanijos dinaras
Kalba:	arabų

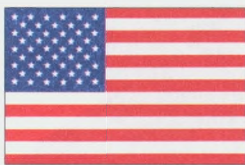
Oficialus pavadinimas:	Serbijos ir Juodkalnijos Respublika
Sostinė:	Belgradas
Gyventojų skaičius:	10,1 mln.
Plotas:	102 173 km^2
Nacionalinė valiuta:	dinaras
Kalba:	serbų

Oficialus pavadinimas:	Jungtiniai Arabų Emyratai
Sostinė:	Abu Dabis
Gyventojų skaičius:	2,5 mln.
Plotas:	77 700 km^2
Nacionalinė valiuta:	dirchamas
Kalba:	arabų, anglų

Oficialus pavadinimas:	Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystė
Sostinė:	Londonas
Gyventojų skaičius:	58,8 mln.
Plotas:	242 900 km²
Nacionalinė valiuta:	Anglijos svaras
Kalba:	anglų

Oficialus pavadinimas:	Jungtinės Amerikos Valstijos
Sostinė:	Vašingtonas
Gyventojų skaičius:	265,3 mln.
Plotas:	9 809 155 km²
Nacionalinė valiuta:	Amerikos doleris
Kalba:	anglų, ispanų

Oficialus pavadinimas:	Kambodžos Karalystė
Sostinė:	Pnompenis
Gyventojų skaičius:	10,3 mln.
Plotas:	181 035 km²
Nacionalinė valiuta:	riel
Kalba:	khmerų, prancūzų

Oficialus pavadinimas:	Kamerūno Respublika
Sostinė:	Jaundė
Gyventojų skaičius:	13,7 mln.
Plotas:	475 442 km²
Nacionalinė valiuta:	C.F.A. frankas
Kalba:	prancūzų, anglų

Oficialus pavadinimas:	Kanada
Sostinė:	Otava
Gyventojų skaičius:	30 mln.
Plotas:	9 958 319 km²
Nacionalinė valiuta:	Kanados doleris
Kalba:	anglų, prancūzų

Oficialus pavadinimas:	Kataro Valstybė
Sostinė:	Doha
Gyventojų skaičius:	0,7 mln.
Plotas:	11 427 km²
Nacionalinė valiuta:	rialas
Kalba:	arabų

Oficialus pavadinimas:	Kazachstano Respublika
Sostinė:	Astana
Gyventojų skaičius:	16,5 mln.
Plotas:	2 717 300 km²
Nacionalinė valiuta:	tengė
Kalba:	kazachų, rusų

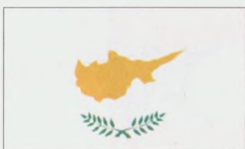
Oficialus pavadinimas:	Kenijos Respublika
Sostinė:	Nairobis
Gyventojų skaičius:	27,4 mln.
Plotas:	580 367 km²
Nacionalinė valiuta:	Kenijos šilingas
Kalba:	kikujų, anglų

Oficialus pavadinimas:	Kiribačio Respublika
Sostinė:	Bairikis

Oficialus pavadinimas:	Kinijos Liaudies Respublika
Sostinė:	Pekinas
Gyventojų skaičius:	1,221 mlrd.
Plotas:	9 572 395 km²
Nacionalinė valiuta:	juanis
Kalba:	kinų

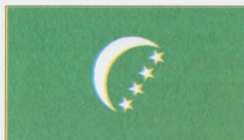
Oficialus pavadinimas:	Kipro Respublika
Sostinė:	Nikosija
Gyventojų skaičius:	0,7 mln.
Plotas:	9 251 km²
Nacionalinė valiuta:	Kipro svaras
Kalba:	graikų, turkų

Oficialus pavadinimas:	Kirgizijos Respublika
Sostinė:	Biškekas
Gyventojų skaičius:	4,6 mln.
Plotas:	198 500 km²
Nacionalinė valiuta:	somas
Kalba:	kirgizų, rusų

Oficialus pavadinimas:	Kolumbijos Respublika
Sostinė:	Bogota
Gyventojų skaičius:	37,5 mln.
Plotas:	1 171 748 km^2
Nacionalinė valiuta:	Kolumbijos pesas
Kalba:	ispanų

Oficialus pavadinimas:	Komorų Federacinė Islamo Respublika
Sostinė:	Moronis
Gyventojų skaičius:	0,5 mln.
Plotas:	1 862 km^2
Nacionalinė valiuta:	Komorų frankas
Kalba:	suahelių, prancūzų, arabų

Oficialus pavadinimas:	Kongas
Sostinė:	Brazavilis
Gyventojų skaičius:	2,7 mln.
Plotas:	342 000 km^2
Nacionalinė valiuta:	C.F.A. frankas
Kalba:	prancūzų, bantų

Oficialus pavadinimas:	Kongo Demokratinė Respublika (Zairas)
Sostinė:	Kinšasa
Gyventojų skaičius:	45,2 mln.
Plotas:	2 344 885 km^2
Nacionalinė valiuta:	zairas
Kalba:	prancūzų, balubų, mongų, bakongų

Oficialus pavadinimas:	Korėjos Respublika (Pietų)
Sostinė:	Seulas
Gyventojų skaičius:	45,5 mln.
Plotas:	99 268 km^2
Nacionalinė valiuta:	vonas
Kalba:	korėjiečių

Oficialus pavadinimas:	Korėjos Liaudies Demokratinė Respublika (Šiaurės)
Sostinė:	Pchenjanas
Gyventojų skaičius:	22,5 mln.
Plotas:	122 762 km^2
Nacionalinė valiuta:	vona
Kalba:	korėjiečių, kinų

Oficialus pavadinimas:	Kosta Rikos Respublika
Sostinė:	San Chosė
Gyventojų skaičius:	3,4 mln.
Plotas:	51 060 km^2
Nacionalinė valiuta:	Kosta Rikos kolonas
Kalba:	ispanų

Oficialus pavadinimas:	Kroatijos Respublika
Sostinė:	Zagrebas
Gyventojų skaičius:	4,8 mln.
Plotas:	56 610 km^2
Nacionalinė valiuta:	kuna
Kalba:	kroatų

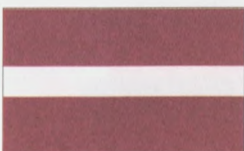
Oficialus pavadinimas:	Kubos Respublika
Sostinė:	Havana
Gyventojų skaičius:	11 mln.
Plotas:	110 860 km^2
Nacionalinė valiuta:	Kubos pesas
Kalba:	ispanų

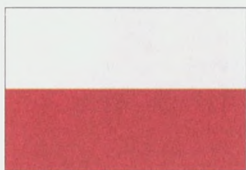
Oficialus pavadinimas:	Kuveito Valstybė
Sostinė:	Kuveitas
Gyventojų skaičius:	1,6 mln.
Plotas:	17 818 km^2
Nacionalinė valiuta:	Kuveito dinaras
Kalba:	arabų, anglų

Oficialus pavadinimas:	Laoso Liaudies Demokratinė Respublika
Sostinė:	Vientianas
Gyventojų skaičius:	4,7 mln.
Plotas:	236 800 km^2
Nacionalinė valiuta:	Išvadavimo kipas

Oficialus pavadinimas:	Latvijos Respublika
Sostinė:	Ryga
Gyventojų skaičius:	2,3 mln.
Plotas:	64 589 km^2
Nacionalinė valiuta:	latas
Kalba:	latvių, rusų

Oficialus pavadinimas: Lenkijos Respublika
Sostinė: Varšuva
Gyventojų skaičius: 38,7 mln.
Plotas: 312 685 km^2
Nacionalinė valiuta: zlotas
Kalba: lenkų

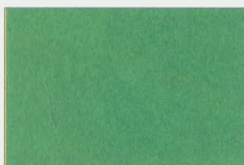
Oficialus pavadinimas: Lesoto Karalystė
Sostinė: Maseru
Gyventojų skaičius: 2 mln.
Plotas: 30 355 km^2
Nacionalinė valiuta: maloti
Kalba: sesto, anglų

Oficialus pavadinimas: Libano Respublika
Sostinė: Beirutas
Gyventojų skaičius: 4,1 mln.
Plotas: 10 452 km^2
Nacionalinė valiuta: Libano svaras
Kalba: arabų, prancūzų, anglų, armėnų

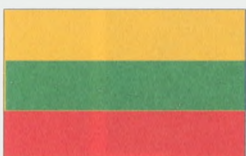
Oficialus pavadinimas: Liberijos Respublika
Sostinė: Monrovija
Gyventojų skaičius: 2,8 mln.
Plotas: 97 754 km^2
Nacionalinė valiuta: Liberijos doleris
Kalba: anglų, kpelių, gia, kru

Oficialus pavadinimas: Libijos Didžioji Liaudies Socialistinė Arabų Respublika
Sostinė: Tripolis
Gyventojų skaičius: 5,2 mln.
Plotas: 1 775 500 km^2
Nacionalinė valiuta: Libijos dinaras
Kalba: arabų, berberų

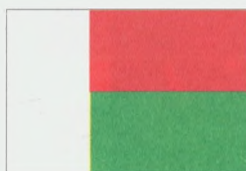
Oficialus pavadinimas: Lichtenšteino Kunigaikštystė
Sostinė: Vaducas
Gyventojų skaičius: 31 tūkst.
Plotas: 160 km^2
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: vokiečių

Oficialus pavadinimas: Lietuvos Respublika
Sostinė: Vilnius
Gyventojų skaičius: 3,5 mln.
Plotas: 65 301 km^2
Nacionalinė valiuta: litas
Kalba: lietuvių

Oficialus pavadinimas: Liuksemburgo Didžioji Hercogystė
Sostinė: Liuksemburgas
Gyventojų skaičius: 0,4 mln.
Plotas: 2 586 km^2
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: prancūzų

Oficialus pavadinimas: Madagaskaro Respublika
Sostinė: Antananaryvas
Gyventojų skaičius: 13,7 mln.
Plotas: 587 041 km^2
Nacionalinė valiuta: Madagaskaro frankas
Kalba: malagasių, prancūzų

Oficialus pavadinimas: Makedonijos Respublika
Sostinė: Skopjė
Gyventojų skaičius: 2 mln.
Plotas: 25 713 km^2
Nacionalinė valiuta: dinaras
Kalba: makedonų

Oficialus pavadinimas: Malaizijos Federacija
Sostinė: Kvala Lumpūras
Gyventojų skaičius: 20,6 mln.
Plotas: 329 758 km^2
Nacionalinė valiuta: ringitas
Kalba: malajų, kinų, anglų

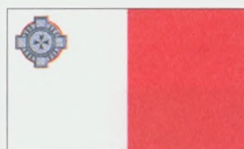
Oficialus pavadinimas: Malavio Respublika
Sostinė: Lilongvė
Gyventojų skaičius: 10 mln.
Plotas: 118 484 km^2
Nacionalinė valiuta: kvača
Kalba: bantų, anglų

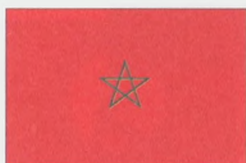
Oficialus pavadinimas:	Maldyvų Respublika
Sostinė:	Malė
Gyventojų skaičius:	0,3 mln.
Plotas:	298 km²
Nacionalinė valiuta:	Maldyvų rupija
Kalba:	maldyvų

Oficialus pavadinimas:	Malio Respublika
Sostinė:	Bamakas
Gyventojų skaičius:	10 mln.
Plotas:	1 240 192 km²
Nacionalinė valiuta:	C.F.A. frankas
Kalba:	prancūzų, bambarų

Oficialus pavadinimas:	Maltos Respublika
Sostinė:	Valeta
Gyventojų skaičius:	0,4 mln.
Plotas:	316 km²
Nacionalinė valiuta:	Maltos lira
Kalba:	maltiečių, anglų

Oficialus pavadinimas:	Maroko Karalystė
Sostinė:	Rabatas
Gyventojų skaičius:	27 mln.
Plotas:	458 730 km²
Nacionalinė valiuta:	dirhamas
Kalba:	arabų, berberų

Oficialus pavadinimas:	Maršalo Salų Respublika
Sostinė:	Dalap Uliga Daritas
Kalba:	anglų

Oficialus pavadinimas:	Mauricijaus Respublika
Sostinė:	Port Luisas
Gyventojų skaičius:	1,1 mln.
Plotas:	2 040 km²
Nacionalinė valiuta:	Mauricijaus rupija
Kalba:	anglų, prancūzų

Oficialus pavadinimas:	Mauritanijos Islamo Respublika
Sostinė:	Nuakšotas
Gyventojų skaičius:	2,3 mln.
Plotas:	1 030 km²
Nacionalinė valiuta:	ugija
Kalba:	arabų, prancūzų

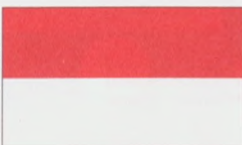
Oficialus pavadinimas:	Meksikos Jungtinės Valstijos
Sostinė:	Meksikas
Gyventojų skaičius:	93,2 mln.
Plotas:	1 953 162 km²
Nacionalinė valiuta:	Meksikos pesas
Kalba:	ispanų

Oficialus pavadinimas:	Mikronezijos Federacinės Valstijos
Sostinė:	Kolonija
Kalba:	anglų

Oficialus pavadinimas:	Moldovos Respublika
Sostinė:	Kišiniovas
Gyventojų skaičius:	4,3 mln.
Plotas:	33 700 km²
Nacionalinė valiuta:	lėja
Kalba:	moldavų

Oficialus pavadinimas:	Monako Kunigaikštystė
Sostinė:	Monakas
Gyventojų skaičius:	32 tūkst.
Plotas:	1,9 km²
Nacionalinė valiuta:	euras
Kalba:	prancūzų

Oficialus pavadinimas:	Mongolija
Sostinė:	Ulan Batoras
Gyventojų skaičius:	2,5 mln.
Plotas:	1 566 000 km²
Nacionalinė valiuta:	tugrikas
Kalba:	mongolų, kinų, rusų

Oficialus pavadinimas: Mozambiko Respublika
Sostinė: Maputu
Gyventojų skaičius: 18,0 mln.
Plotas: 799 380 km^2
Nacionalinė valiuta: metikalas
Kalba: portugalų, bantų

Oficialus pavadinimas: Namibijos Respublika
Sostinė: Vindhukas
Gyventojų skaičius: 1,6 mln.
Plotas: 824 292 km^2
Nacionalinė valiuta: Pietų Afrikos randas
Kalba: anglų, afrikanerių, vokiečių

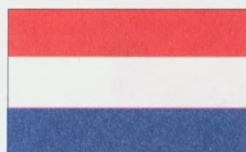
Oficialus pavadinimas: Nauru
Sostinė: Jarenas

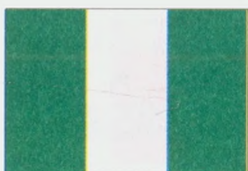
Oficialus pavadinimas: Naujoji Zelandija
Sostinė: Velingtonas
Gyventojų skaičius: 3,6 mln.
Plotas: 270 534 km^2
Nacionalinė valiuta: Naujosios Zelandijos doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Nepalo Karalystė
Sostinė: Katmandu
Gyventojų skaičius: 22 mln.
Plotas: 147 181 km^2
Nacionalinė valiuta: Nepalo rupija
Kalba: nepalų

Oficialus pavadinimas: Nyderlandų Karalystė
Sostinė: Amsterdamas
Gyventojų skaičius: 15,5 mln.
Plotas: 41 865 km^2
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: olandų

Oficialus pavadinimas: Nigerijos Federacinė
Sostinė: Abudža
Gyventojų skaičius: 114,6 mln.
Plotas: 923 768 km^2
Nacionalinė valiuta: naira
Kalba: anglų, hausų, ibų, jorubų

Oficialus pavadinimas: Nigerio Respublika
Sostinė: Niamėjus
Gyventojų skaičius: 9,3 mln.
Plotas: 1 267 000 km^2
Nacionalinė valiuta: C.F.A frankas
Kalba: prancūzų, hausų

Oficialus pavadinimas: Nikaragvos Respublika
Sostinė: Managva
Gyventojų skaičius: 4,5 mln.
Plotas: 120 254 km^2
Nacionalinė valiuta: kordoba
Kalba: ispanų

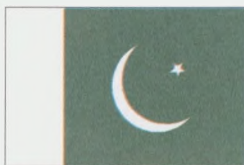
Oficialus pavadinimas: Niųfaundlendas
Sostinė: Sent Džonsas
Gyventojų skaičius: 0,6 mln.
Plotas: 406 000 km^2
Nacionalinė valiuta: Kanados doleris
Kalba: anglų, prancūzų

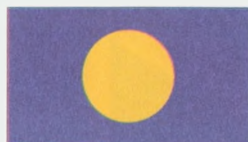
Oficialus pavadinimas: Norvegijos Karalystė
Sostinė: Oslas
Gyventojų skaičius: 4,4 mln.
Plotas: 323 758 km^2
Nacionalinė valiuta: Norvegijos krona
Kalba: norvegų

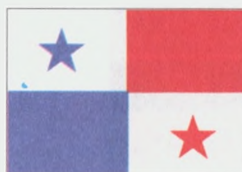
Oficialus pavadinimas: Omano Sultonatas
Sostinė: Maskatas
Gyventojų skaičius: 2,2 mln.
Plotas: 309 500 km^2
Nacionalinė valiuta: Omano rialas
Kalba: arabų, anglų

Oficialus pavadinimas: Pakistano Islamo Respublika
Sostinė: Islamabadas
Gyventojų skaičius: 133,5 mln.
Plotas: 796 095 km²
Nacionalinė valiuta: Pakistano rupija
Kalba: urdų, anglų

Oficialus pavadinimas: Palau Respublika
Sostinė: Kororas

Oficialus pavadinimas: Panamos Respublika
Sostinė: Panama
Gyventojų skaičius: 2,7 mln.
Plotas: 75 517 km²
Nacionalinė valiuta: balboja
Kalba: ispanų, anglų

Oficialus pavadinimas: Papua ir Naujosios Gvinėjos Nepriklausomoji Valstybė
Sostinė: Port Morsbis
Gyventojų skaičius: 4,4 mln.
Plotas: 462 840 km²
Nacionalinė valiuta: kina
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Paragvajaus Respublika
Sostinė: Asunsjonas
Gyventojų skaičius: 5,0 mln.
Plotas: 406 752 km²
Nacionalinė valiuta: gvaranis
Kalba: ispanų, gvaranių

Oficialus pavadinimas: Peru Respublika
Sostinė: Lima
Gyventojų skaičius: 24,3 mln.
Plotas: 1 285 216 km²
Nacionalinė valiuta: intis
Kalba: ispanų, kečujų, aimarų

Oficialus pavadinimas: Pietų Afrikos Respublika
Sostinė: Pretorija
Gyventojų skaičius: 37,6 mln.
Plotas: 1 219 080 km²
Nacionalinė valiuta: rendas
Kalba: afrikanerių, anglų

Oficialus pavadinimas: Portugalijos Respublika
Sostinė: Lisabona
Gyventojų skaičius: 9,9 mln.
Plotas: 92 345 km²
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: portugalų

Oficialus pavadinimas: Prancūzijos Respublika
Sostinė: Paryžius
Gyventojų skaičius: 58 mln.
Plotas: 551 500 km²
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: prancūzų

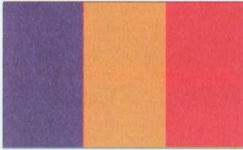
Oficialus pavadinimas: Pusiaujo Gvinėjos Respublika
Sostinė: Malabas
Gyventojų skaičius: 0,4 mln.
Plotas: 28 051 km²
Nacionalinė valiuta: C.F.A. frankas
Kalba: fangų, bubių, ispanų, kreolų

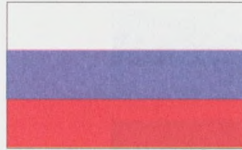
Oficialus pavadinimas: Rytų Timoras
Sostinė: Dilis

Oficialus pavadinimas: Ruandos Respublika
Sostinė: Kigalis
Gyventojų skaičius: 6,7 mln.
Plotas: 26 338 km²
Nacionalinė valiuta: Ruandos frankas
Kalba: kirundi, prancūzų, anglų

Oficialus pavadinimas: Rumunija
Sostinė: Bukareštas
Gyventojų skaičius: 22,6 mln.
Plotas: 238 391 km^2
Nacionalinė valiuta: lėja
Kalba: rumunų

Oficialus pavadinimas: Rusijos Federacija
Sostinė: Maskva
Gyventojų skaičius: 147,8 mln.
Plotas: 17 075 400 km^2
Nacionalinė valiuta: rublis
Kalba: rusų

Oficialus pavadinimas: Saliamono Salos
Sostinė: Honiara
Kalba: ispanų

Oficialus pavadinimas: Salvadoro Respublika
Sostinė: San Salvadoras
Gyventojų skaičius: 5,8 mln.
Plotas: 21 041 km^2
Nacionalinė valiuta: Salvadoro kolonas
Kalba: ispanų

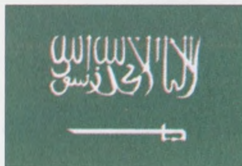
Oficialus pavadinimas: Vakarų Samoa Nepriklausomoji Valstybė
Sostinė: Apija
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: San Marino Respublika
Sostinė: San Marinas
Gyventojų skaičius: 25 tūkst.
Plotas: 60,5 km^2
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: italų

Oficialus pavadinimas: San Tomė ir Prinsipės Demokratinė Respublika
Sostinė: San Tomė
Gyventojų skaičius: 0,1 mln.
Plotas: 1 001 km^2
Nacionalinė valiuta: dobra
Kalba: portugalų, bantų

Oficialus pavadinimas: Saudo Arabijos Karalystė
Sostinė: Rijadas
Gyventojų skaičius: 19,4 mln.
Plotas: 2 240 000 km^2
Nacionalinė valiuta: Saudo Arabijos rialas
Kalba: arabų

Oficialus pavadinimas: Seišelių Respublika
Sostinė: Viktorija
Gyventojų skaičius: 77 tūkst.
Plotas: 454 km^2
Nacionalinė valiuta: Seišelių rupija
Kalba: kreolų, anglų, prancūzų

Oficialus pavadinimas: Senegalo Respublika
Sostinė: Dakaras
Gyventojų skaičius: 8,5 mln.
Plotas: 196 722 km^2
Nacionalinė valiuta: C.F.A. frankas
Kalba: volofų, prancūzų

Oficialus pavadinimas: Sent Kitsas ir Nevis
Sostinė: Basteras
Gyventojų skaičius: 12,2 mln.
Plotas: 261,6 km^2
Nacionalinė valiuta: Rytų Karibų doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Sent Lusija
Sostinė: Kastris
Gyventojų skaičius: 0,2 mln.
Plotas: 616,3 km^2
Nacionalinė valiuta: Rytų Karibų doleris
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas:	Sent Vinsentas ir Grenadinai
Sostinė:	Kingstaunas
Gyventojų skaičius:	0,1 mln.
Plotas:	389,3 km^2
Nacionalinė valiuta:	Rytų Karibų doleris
Kalba:	anglų

Oficialus pavadinimas:	Siera Leonės Respublika
Sostinė:	Fritaunas
Gyventojų skaičius:	4,6 mln.
Plotas:	71 740 km^2
Nacionalinė valiuta:	leonė
Kalba:	anglų

Oficialus pavadinimas:	Singapūro Respublika
Sostinė:	Singapūras
Gyventojų skaičius:	3 mln.
Plotas:	647,5 km^2
Nacionalinė valiuta:	Singapūro doleris
Kalba:	malajiečių, kinų, anglų

Oficialus pavadinimas:	Sirijos Arabų Respublika
Sostinė:	Damaskas
Gyventojų skaičius:	14,5 mln.
Plotas:	185 180 km^2
Nacionalinė valiuta:	Sirijos svaras
Kalba:	arabų, armėnų

Oficialus pavadinimas:	Slovakijos Respublika
Sostinė:	Bratislava
Gyventojų skaičius:	5,3 mln.
Plotas:	49 034 km^2
Nacionalinė valiuta:	Slovakijos krona
Kalba:	slovakų, čekų, vengrų

Oficialus pavadinimas:	Slovėnijos Respublika
Sostinė:	Liubliana
Gyventojų skaičius:	2 mln.
Plotas:	20 253 km^2
Nacionalinė valiuta:	taleris
Kalba:	slovėnų

Oficialus pavadinimas:	Somalio Demokratinė Respublika
Sostinė:	Mogadišas
Gyventojų skaičius:	9,8 mln.
Plotas:	637 657 km^2
Nacionalinė valiuta:	Somalio šilingas
Kalba:	somalių, arabų, anglų

Oficialus pavadinimas:	Sudano Respublika
Sostinė:	Chartumas
Gyventojų skaičius:	27,3 mln.
Plotas:	2 505 813 km^2
Nacionalinė valiuta:	Sudano dinaras
Kalba:	arabų

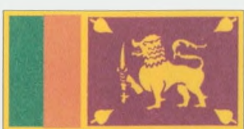
Oficialus pavadinimas:	Suomijos Respublika
Sostinė:	Helsinkis
Gyventojų skaičius:	5,1 mln.
Plotas:	338 145 km^2
Nacionalinė valiuta:	euras
Kalba:	suomių, švedų

Oficialus pavadinimas:	Surinamo Respublika
Sostinė:	Paramaribas
Gyventojų skaičius:	0,4 mln.
Plotas:	163 265 km^2
Nacionalinė valiuta:	Surinamo guldenas
Kalba:	olandų, ispanų, anglų

Oficialus pavadinimas:	Svazilando Karalystė
Sostinė:	Mbabanė
Gyventojų skaičius:	0,9 mln.
Plotas:	17 363 km^2
Nacionalinė valiuta:	lilangenis
Kalba:	svazių, anglų

Oficialus pavadinimas:	Šri Lankos Demokratinė Socialistinė Respublika
Sostinė:	Kolombas
Gyventojų skaičius:	18,3 mln.
Plotas:	65 610 km^2
Nacionalinė valiuta:	Šri Lankos rupija
Kalba:	sinhalų, anglų

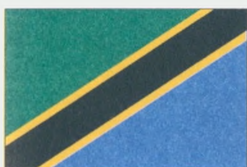
Oficialus pavadinimas:	Švedijos Karalystė
Sostinė:	Stokholmas
Gyventojų skaičius:	8,8 mln.
Plotas:	449 964 km²
Nacionalinė valiuta:	Švedijos krona
Kalba:	švedų

Oficialus pavadinimas:	Šveicarijos Konfederacija
Sostinė:	Bernas
Gyventojų skaičius:	7,1 mln.
Plotas:	41 285 km²
Nacionalinė valiuta:	Šveicarijos frankas
Kalba:	vokiečių, prancūzų, italų

Oficialus pavadinimas:	Tadžikistano Respublika
Sostinė:	Dušanbė
Gyventojų skaičius:	5,9 mln.
Plotas:	143 100 km²
Nacionalinė valiuta:	Tadžikistano manatas
Kalba:	tadžikų, uzbekų, rusų

Oficialus pavadinimas:	Tanzanijos Jungtinė Respublika
Sostinė:	Dodoma
Gyventojų skaičius:	30,5 mln.
Plotas:	945 087 km²
Nacionalinė valiuta:	Tanzanijos šilingas
Kalba:	suahelių, anglų

Oficialus pavadinimas:	Tailando Karalystė
Sostinė:	Bankokas
Gyventojų skaičius:	60 mln.
Plotas:	513 115 km²
Nacionalinė valiuta:	batas
Kalba:	tajų, kinų, malaiečių

Oficialus pavadinimas:	Taivanas
Sostinė:	Taipėjus
Gyventojų skaičius:	21,5 mln.
Plotas:	36 000 km²
Nacionalinė valiuta:	Taivano doleris
Kalba:	kinų

Oficialus pavadinimas:	Tibetas
Sostinė:	Lasa
Gyventojų skaičius:	2,2 mln.
Plotas:	1 228 000 km²
Nacionalinė valiuta:	juanis
Kalba:	tibetiečių, kinų

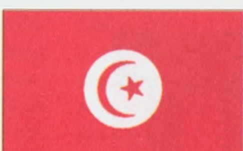
Oficialus pavadinimas:	Togo Respublika
Sostinė:	Lomė
Gyventojų skaičius:	4,2 mln.
Plotas:	56 785 km²
Nacionalinė valiuta:	C.F.A. frankas
Kalba:	prancūzų, evių, kabrių

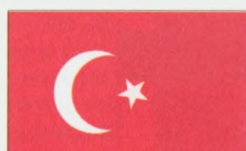
Oficialus pavadinimas:	Tongos Karalystė
Sostinė:	Nukualofa

Oficialus pavadinimas:	Trinidado ir Tobago Respublika
Sostinė:	Port of Speinas
Gyventojų skaičius:	1,3 mln.
Plotas:	5 128 km²
Nacionalinė valiuta:	Trinidado ir Tobago doleris
Kalba:	anglų

Oficialus pavadinimas:	Tuniso Respublika
Sostinė:	Tunisas
Gyventojų skaičius:	9,1 mln.
Plotas:	163 610 km²
Nacionalinė valiuta:	Tuniso dinaras
Kalba:	arabų, prancūzų

Oficialus pavadinimas:	Turkijos Respublika
Sostinė:	Ankara
Gyventojų skaičius:	62,7 mln.
Plotas:	779 452 km²
Nacionalinė valiuta:	lira
Kalba:	turkų

Oficialus pavadinimas: Turkmėnistano Respublika
Sostinė: Ašchabadas
Gyventojų skaičius: 4,6 mln.
Plotas: 488 100 km²
Nacionalinė valiuta: Turkmėnistano manatas
Kalba: turkmėnų, rusų

Oficialus pavadinimas: Ugandos Respublika
Sostinė: Kampala
Gyventojų skaičius: 19,7 mln.
Plotas: 241 139 km²
Nacionalinė valiuta: Ugandos šilingas
Kalba: suahelių, anglų

Oficialus pavadinimas: Ukraina
Sostinė: Kijevas
Gyventojų skaičius: 50,7 mln.
Plotas: 603 700 km²
Nacionalinė valiuta: grivna
Kalba: ukrainiečių, rusų

Oficialus pavadinimas: Urugvajaus Rytų Respublika
Sostinė: Montevidėjas
Gyventojų skaičius: 3,2 mln.
Plotas: 176 215 km²
Nacionalinė valiuta: Urugvajaus pesas
Kalba: ispanų

Oficialus pavadinimas: Uzbekistano Respublika
Sostinė: Taškentas
Gyventojų skaičius: 23,2 mln.
Plotas: 447 400 km²
Nacionalinė valiuta: Uzbekistano sumas
Kalba: uzbekų, rusų

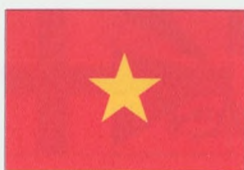
Oficialus pavadinimas: Vatikanas
Gyventojų skaičius: 1 tūkst.
Plotas: 0,44 km²
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: italų

Oficialus pavadinimas: Venesuelos Respublika
Sostinė: Karakasas
Gyventojų skaičius: 22,3 mln.
Plotas: 912 050 km²
Nacionalinė valiuta: bolivaras
Kalba: ispanų

Oficialus pavadinimas: Vengrijos Respublika
Sostinė: Budapeštas
Gyventojų skaičius: 10,2 mln.
Plotas: 93 030 km²
Nacionalinė valiuta: forintas
Kalba: vengrų

Oficialus pavadinimas: Vietnamo Socialistinė Respublika
Sostinė: Hanojus
Gyventojų skaičius: 75,4 mln.
Plotas: 331 114 km²
Nacionalinė valiuta: dongas
Kalba: vietnamiečių

Oficialus pavadinimas: Vokietijos Federacinė Respublika
Sostinė: Berlynas
Gyventojų skaičius: 81,9 mln.
Plotas: 357 021 km²
Nacionalinė valiuta: euras
Kalba: vokiečių

Oficialus pavadinimas: Zambijos Respublika
Sostinė: Lusaka
Gyventojų skaičius: 9,2 mln.
Plotas: 752 614 km²
Nacionalinė valiuta: kvača
Kalba: anglų

Oficialus pavadinimas: Zimbabvės Respublika
Sostinė: Hararė
Gyventojų skaičius: 11,2 mln.
Plotas: 390 757 km²
Nacionalinė valiuta: Zimbabvės doleris
Kalba: anglų,mašonų

rusai. Šalyje gausu mineralų, aukso ir gyvsidabrio, naftos ir dujų. Beveik visi gyventojai verčiasi gyvulininkyste, nes dirbamos žemės labai mažai.

kirìlica, vienas iš dviejų seniausių slavų raidynų. Manoma, kad sukurtas graikų rašto pagrindu IX a. pab. Bulgarijoje ir pavadintas vienuolio Kirilo vardu. Turi 43 raides.

kir̃mėlės, bestuburiai gyvūnai. Jų yra tūkstančiai įvairiausių rūšių, pradedant mažomis askaridėmis ir baigiant nepalyginti didesniais kaspinuočiais. Išskiriama keletas šių gyvūnų tipų. Žieduotosioms Δ priklauso dėlės, sliekai ir daugiašerės kirmėlės. Apvaliosios Δ turi ilgą vamzdelio formos kūną be narelių. Kai kurios iš jų sukelia žmonėms sunkias ligas. Plokščiosios Δ sudaro trečiąjį tipą. Joms priklauso parazitinės siurbikės ir kaspinuočiai, kurie gyvena avyse, kiaulėse ir kituose gyvūnuose.

kirstìnė, tiesė, kuri kerta kreivę mažiausiai dviejuose taškuose.

kirstùkai, vabzdžiaėdžių būrio žinduoliai. Paplitę Europoje, Azijoje, Afrikoje, Šiaurės ir Pietų Amerikoje. Mažiausi sveria iki 2 g, o didžiausi ne didesni už žiurkę. Kūnas apaugęs tankiais švelniais plaukais. Galva pailga, snukutis siauras. Turi liaukas, skleidžiančias nemalonų kvapą. Gyvena sausumoje, kai kurių rūšių Δ dalį gyvenimo praleidžia vandenyje. Minta smulkiais gyvūnais. Naudingi, nes naikina miško kenkėjus.

kiršlỹs, sraunių šaltiniuotų upelių lašišinių šeimos žuvis truputį taškuotais ir ruožuotais šonais. Ant nugaros turi aukštą, į burę panašų peleką ir giliai skeltą uodegą. Minta vabzdžiais ir jų lervomis, vėžiagyviais, moliuskais. Dydis iki 60 cm. Paplitęs šiaurinėje Europos dalyje. Pav.

kìškiai, kiškinių būrio žinduoliai. Užpakalinės kojos ilgesnės už priekines. Ausys ilgos, judrios. Minta žolėmis, medžių ir krūmų žieve, pumpurais, šakelėmis. Gyvena pavieniui, neturi nuolatinių slėptuvių. Lietuvoje paplitęs pilkasis Δ. Jo kūno ilgis 50–60 cm. Vasarą gelsvai rudas, pilvas baltas, žiemą šviesesnis. Gyvena pamiškėse. Pav.

Kiurì (Curie), Marija (1867–1934), lenkų kilmės pranc. chemikė ir fizikė. Pirmoji moteris, net du kartus gavusi Nobelio premiją. Pirmąją fizikos premiją gavo 1903 kartu su savo vyru už natūralaus radioaktyvumo tyrimus. 1911 už radioaktyvių elementų polonio bei radžio atradimą Δ gavo Nobelio chemijos premiją. Mirė nuo leukemijos. Pav.

kìviai: **1.** paatogrąžio kraštuose augantys kivinės aktinidijos vaisiai žalsvai ruda odele su pūkeliais. Auginami specialiuose soduose, gyvatvorėmis suskirstytuose sklypuose; **2.** besparnis bėgiojantis paukštis. Tai vienas įdomiausių pasaulio paukščių. Gyvena Naujojoje Zelandijoje.

klãnas: **1.** airių, škotų, valų giminė; **2.** kraujo giminyste susijusių žmonių grupė; **3.** bendrų interesų, išvien veikianti žmonių grupė.

klarnètas, medinis pučiamasis muz. instrumentas, turintis cilindrinį liemenį su skylutėmis ir vožtuvėliais bei snapo pavidalo pūstuką su liežuvėliu. Pav.

klãsė: **1.** socialinė grupė, visuomenėje išsiskirianti ekonomine padėtimi, profesija. Demokratinėje santvarkoje skirtingų Δ žmonės yra lygūs prieš įstatymus, jų padėtis nėra paveldima kaip feodalinėje luomų visuomenėje; **2.** visuma objektų, turinčių bendrus požymius; **3.** augalų ir gyvūnų sistematinės kategorijos, apimančios gimininigas rūšių grupes (eiles ir būrius).

klasicìzmas, XVII–XIX a. pr. meno kryptis, susiformavusi pagal antikos ir renesanso principus Prancūzijoje. Viešąja kultūros ideologija tapo tik Prancūzijoje įsigalėjus absoliutizmui. Jai būdingas racionalumas, idealios harmonijos, tobulumo, absoliutaus grožio siekimas, antikos ir renesanso meno principų laikymasis. Ypač buvo vertinami protas ir logika, kurie galėjo slopinti individualizmą. Logika mene reiškė aiškumą ir nuoseklumą. Vengta painiavos, netvarkos. Remiantis antikine estetika, buvo sukurtos griežtos taisyklės, kurių turėjo laikytis rašytojai. Lietuvoje Δ plito nuo XVIII a. antros pusės, palikdamas reikšmingus pėdsakus architektūroje (Vilniaus katedra). Literatūroje aiškios srovės nesudarė. XVIII a. kūrusio K. Donelaičio, XIX a. pr. poetų S. Stanevičiaus, D. Poškos, A. Strazdo kūriniuose Δ bruožai reiškėsi kartu su šviečiamojo a. epochos idėjomis. Kūriniams būdingas didaktizmas, racionalumas, poetinės kalbos aiškumas, logiškumas. XVIII a. pab. ir XIX a. pr. Vilniaus universiteto profesoriai propagavo teorinius Δ principus.

M. Kiuri

Klarnetas

Kiršlys

Kiškis

klasifikãcija, objektų skirstymas grupėmis pagal bendrus požymius.

klãsika, svarbūs, reikšmingi, labai meniški kūriniai, turėję įtakos visai tam tikros epochos ar šalies kultūrai.

klasikìnė mùzika, "intelektualioji muzika". Muzikai taip vadina laikotarpį nuo Bacho iki Bethoveno.

klastõtė, padirbtas dokumentas ar meno kūrinys.

klausõs òrganai, žmonių ir gyvūnų jutimo organas, priimantis garso virpesius. Δ turi 3 skyrius: išorinę, vidurinę ir vidinę ausis. Išorinė ausis priima garsinius dirgiklius, vidurinė juos keičia (stiprina arba silpnina), o vidinė ausis perduoda impulsus į galvos smegenis.

P. Klė

klavesìnas, klavišinis muz. instrumentas, vienas fortepijono prototipų.

klaviatūrà, klavišinių muz. instrumentų, įvairių aparatūrų ar mašinėlių klavišų sistema.

klavỹras: 1. styginis klavišinis muz. instrumentas (fortepijonas, klavesinas); **2.** daugiabalsio instrumentinio ar vokalinio instrumentinio muz. kūrinio transkripcija fortepijonui arba balsui ir fortepijonui.

B. Klintonas

Klẽ (Klee), Polis (1879–1940), vokiečių ir šveicarų tapytojas bei grafikas. Labai savitai abstraktumą jungė su stebėtinai šykščios ženklų kalbos elementais, dėl to buvo artimas siurrealistams. Nuo 1906 gyveno Miunchene. Priklausė "Mėlynojo raitelio" grupei. 1933 emigravo į Šveicariją. Naudodamas formą ir šviesias spalvas, Δ kūrė fantastinį pasaulį, tačiau neatsisakė ir tikrovės elementų bei užuominų į konkretumą. Trečiajame reiche Δ darbai paskelbti "išsigimusiais" ir uždrausti. Pav.

klebõnas, katalikų ar protestantų kunigas, atstovaujantis jam paskirtai parapijai. Lietuvoje atsirado po krikšto (po 1387).

Kleopatra

Kleopatrà VII (Kleopatra VII, Magnus), Didžioji (69–30 m. pr. Kr.), Egipto valdovė, trečioji Ptolemėjaus XII duktė. Formaliai valdė kartu su broliu ir vyru Ptolemėju XIII. Per Aleksandrijos karą prieš Ptolemėją XIII (48–47 pr. Kr.) sugebėjo įgyti → Cezario palankumą. Iš jos ryšio su Cezariu gimė sūnus Cezarionas. Po Cezario nužudymo grįžo iš Romos į Aleksandriją. Pasibaigus Romos pilietiniam karui, laimėjo → Antonijaus meilę. Šis išsiskyrė su Oktavija (Oktaviano seserimi) ir vedė Δ. Kai Oktavianas užgrobė Egiptą, Antonijus ir Kleopatra nusižudė. Vargu ar kuri nors kita moteris taip žadino vaizduotę, kaip paskutinioji Egipto valdovė. Pav.

kleptomãnija, liguistas potraukis vogti.

klẽvas: 1. medis plačiais karpytais lapais, dažnai sutinkamas miestų parkuose bei alėjose; **2.** populiariausia Kanados emblema — ten paplitusio raudonojo Δ lapas.

kliẽrikas, katalikų dvasininkų mokyklos arba vienuolyno auklėtinis, dėvintis dvasininko drabužį.

klikà, savanaudiškais tikslais susivienijusi žmonių grupė.

klìmatas, daugiametis orų režimas tam tikroje teritorijoje ties Žemės paviršiumi. Jis kinta nuo pusiaujo į ašigalius. Jam didelę įtaką turi vyraujantys vėjai bei jūrų srovės.

klìmato júostos, klimato zonos, Žemės sritys, turinčios panašias klimato sąlygas.

klìmato žemélapiai, geografiniai žemėlapiai, kuriuose vaizduojami tam tikros teritorijos klimato ypatumai.

klìnčas, bokso taisyklių pažeidimas, kai priešininkai suima vienas kito rankas arba liemenį.

klìnika, gydymo įstaiga, kurioje dirbamas ir mokslinis bei mokomasis darbas.

Klìntonas (Clinton, tikr. William Jefferson C., g. 1946), amerik. politikas. 1978–1980 ir 1982–1993 buvo Arkanzaso valstijos gubernatorius. Nuo 1993–2001 buvo JAV prezidentas. Daug dėmesio skyrė vidaus politikai, modernizavo švietimo sistemą, sukūrė naujų darbo vietų. Nemažas indėlis užsienio politikos srityje. Pav.

klìšė, metalinė, medinė, linoleumo ar kitokios medžiagos iškiliaspaudės forma iliustracijai spausdinti.

klìtoris, varputė, moters lyties organų dalis.

kliū̃tinis bėgìmas, lengvosios atletikos rungtis. Sportininkui, bėgant stadiono ratu 3000 m distanciją, tenka 28 kartus šokti per užtvaras ir 7 kartus per duobę su vandeniu.

klìveris, įstrižoji trikampė burė, tvirtinama prie laivo priekyje prieš fokstiebį.

kloakà: 1. sen. miestų požeminis kana-

las nešvarumams nutekėti; **2.** kai kurių stuburinių gyvūnų tiesiosios žarnos dalis.

kloãkiniai, primityvūs žinduoliai. Negimdo gyvų jauniklių, bet deda kiaušinius. Tai echidnos ir ančiasnapiai. Gyvena Australijoje ir gretimose salose. Echidnos šiek tiek panašios į ežius, nes apaugusios aštriais spygliais. Ančiasnapiai yra triušio dydžio. Jų kauliniai snapai padengti oda.

klounadà, komiško vaidmens kūrimo būdas, grindžiamas grotesko bei parodijos elementais.

klòunas, komiško vaidmens atlikėjas cirke arba varjetė.

klùbas: 1. viršutinė dubens kaulų dalis; **2.** visuomeninė įstaiga ar organizacija, jungianti žmones pagal interesus.

knygnešỹs, lietuviškų knygų ir kitos draudžiamos literatūros gabentojas per Vokietijos–Rusijos sieną į Lietuvą bei jos platintojas lietuviškos spaudos draudimo metais (1864–1904).

knỹgų leidýba, kultūros ir gamybos šaka. Knygas rengia → leidyklos, o gamina poligrafijos įmonės. Knygas pradėta leisti XV a. viduryje, → J. Gutenbergui išradus tipografinį knygų spausdinimą. Lietuvoje pirmoji knyga buvo išspausdinta 1522 Vilniuje, P. Skorinos spaustuvėje.

koalà, sterblinis lokys. Kūnas 60–85 cm ilgio. Uodegos neturi. Paplitęs rytinėje Australijoje. Per parą pramiega 18 val. Likusį laiką praleidžia ėsdamas eukaliptų lapus, kuriuos susikiša atsargai į specialius skruostų maišelius. Pav.

koalìcija, dviejų ar kelių parlamentinių partijų ar frakcijų sąjunga, siekianti sudaryti parlamentinę daugumą ir kartu suformuoti vyriausybę. Partijų koalicijos būdingos tose valst., kur yra susiklosčiusi daugiapartinė sistema ir parlamentinis valdymas.

kòbaltas, (Co) chem. elementas, sunkusis metalas. Gamtoje randamas mineralų pavidalo.

kobrà, žvynaroplių būrio narys. Mirtinai nuodinga gyvatė. Ji žudo mažus žinduolius, varles, driežus, kirsdama jiems dantimis, į kuriuos atsiveria nuodų liaukos. Pajutusi pavojų, kobra atlošia galvą ir išpučia laisvoje kaklo srityje šonkaulius, sudarydama lyg kuodą, tai didina jos grėsmingumą.

Kòchas (Koch), Robertas (1843–1910), vok. bakteriologas. 1876 atradęs raupų sukėlėją, pirmą kartą įrodė, kad ligas gali sukelti gyvi mikroorganizmai. 1882 atrado tuberkuliozės bakterijas, 1884 — choleros sukėlėją. Jis sukūrė cheminės bei fizinės dezinfekcijos pagrindus ir nurodė būdus, kaip įveikti epidemijas, pagrindė jų profilaktiką. 1905 gavo Nobelio medicinos premiją. Pav.

R. Kochas

kòdas: 1. sutartinė simbolių sistema slaptoms karinėms,diplomatinėms, komercinėms žinioms perduoti ryšio priemonėmis; **2.** simbolių sistema, kuria informacija koduojama kompiuteryje, kad ją suprastų tiek siuntėjas, tiek gavėjas. Kompiuteryje informacija koduojama dvejetaine abėcėle — vienetų ir nulių sekomis, pvz., *A*= *01000001*; **3.** užšifruotas pranešimas, kurį siunčia šnipai, norėdami paslėpti tikrąjį turinį.

koeficieñtas: 1. pastovus dydis, kuris yra kito (dažnai kintamojo arba nežinomojo) dydžio skaitinis arba raidinis daugiklis; **2.** daugiklis, kiekybinė, dažniau santykinė, charakteristika.

koegzisteñcija, bendras buvimas, sambūvis.

kofeìnas, medžiaga, gaunama iš kavos pupelių, arbatmedžių lapų, kolamedžių riešutų. Vartojamas kaip vaistas, stimuliuojantis centrinę nervų sistemą.

kògas, XIII–XVI a. didelės grimzlės Hanzos prekybinis laivas.

kòkai, rutuliškos bakterijos: streptokokai, stafilokokai, mikrokokai. Kai kurie sukelia uždegimus, pūlinius.

kokaìnas, farm. medžiaga, gaunama iš kokamedžių; vartojama skausmui malšinti. Stiprus narkotikas.

Koala

kokakolà, tonizuojantis nealkoholinis gėrimas iš kokamedžių ir kolamedžių vaisių ekstrakto.

kokãmedis, augalas, kurio lapuose yra kokaino. Šis krūmas auginamas Pietų Amerikos ir Azijos atogrąžų klimato juostose.

kokárda, metalinis ženklas ant uniforminės kepurės.

kòkliušas, užkrečiamoji vaikų liga, kuriai būdingi spazmiško kosulio priepuoliai.

kokònas: 1. voratinklių siūlų, kuriuos iš-

skiria kai kurių drugių vikšrai, vabzdžių lervos, maišeliai; **2.** kiautas, kuriuo kai kurie bestuburiai gyvūnai apgaubia savo kiaušinius.

kòkoso pálmės, auga tropinio klimato zonoje, daugiausia paplūdimyje ir salose. Subrandina didelius kaulavaisius riešutus, kurie yra vertingas pieno, aliejaus ir gyvulių pašaro šaltinis.

kòksas, kietas, sukepintas, akytas produktas, gaunamas be oro kaitinant akmens anglis, naftą arba jos perdirbimo produktus.

kolãmedis, visžalis medis. Auga Afrikoje. Sėklose yra tonizuojančių medžiagų.

kòlba, stiklinis plokščiadugnis arba apvaliadugnis laboratorinis indas.

kòledžas, JAV ir D. Britanijoje veikiantis mokyklos tipas: JAV — aukštoji arba vidurinė mokykla, D. Britanijoje — internatas arba aukštesnioji mokykla. Dažnai įeina į universitetų sudėtį.

kolègija: 1. grupė asmenų, turinčių teisę kartu spręsti jos kompetencijai pavestus klausimus; **2.** tarybos susirinkimas; pasitarimas; **3.** feodalizmo epochos vidurinė mokykla privilegijuoto luomo vaikams.

koliãžas, tapybos ar grafikos technika: prie pagrindo lipdoma popieriaus, audinio ar kitos medžiagos gabalai ir piešiama ar tapoma.

H. Kolis

kolìbriai, maži ryškių spalvų paukščiai, gyvenantys Šiaurės ir Pietų Amerikoje. Jie turi kasdien gauti pusę savo kūno masės maisto. Mažiausi pasaulyje Δ — kamankolibriai, gyvenantys Kuboje. Jie yra ~ 5,7 cm ilgio.

Kòlis (Kohl), Helmutas (g. 1930), vok. politikas, pirmasis suvienytos Vokietijos kancleris. 1989 griuvus Berlyno sienai, Δ paskatino abiejų Vokietijų susijungimą. 1973 tapo KDS pirmininku, 1982 — Vokietijos kancleriu. Padėjo plėtoti bendrą Europos politiką bei ekonomiką. Pav.

Koliziejus

Koliziẽjus, amfiteatras Romoje, didžiausias romėnų amfiteatras. Aukštis 48,5 m; kadaise turėjo daugiau kaip 45 tūkst. sėdimų vietų. Turi tik 4 milžiniškus aukštus. Δ statyba buvo baigta ~ 80 m. po Kr. Per atidarymą buvo surengtos 100 dienų trukusios žaidynės. Pav.

koljẽ, vėrinys — kaklo papuošalas iš brangiųjų, pusbrangių arba dirbtinių akmenų.

kolonà: 1. konstrukcinis arba dekoratyvinis statinio elementas — vertikali atrama. Sudaryta iš bazės, liemens ir kapitelio. Δ prototipas — medinis stulpas, → dorėninių liemuo stovi tiesiai ant stilobato ir turi 20 aštriabriaunių kaneliūrų. Kolonos kapitelis yra echiniškai sustorintas ir turi kvadratinę dengiamąją plokštę abaką. → Jonėninės Δ turi pagalvišką bazę ir grakštesnį negu dorėninės liemenį. Kaneliūros viena nuo kitos atskirtos 24 takeliais. Kapitelis papuoštas perlišku vėriniu, jonikais ir voliutomis. Korintinės Δ šiek tiek panašios į jonėnines. Jų liemenį vainikuoja kapitelis, papuoštas stilizuotu akanto lapų motyvu ir jonėninio kapitelio voliutomis; **2.** rikiuotė, kurioje žmonės arba transporto priemonės išsirikiavę vienas paskui kitą.

kolonializmas, galingųjų valst. politika, nukreipta į esamų kolonijų išlaikymą ir naujų kolonijų įsigijimą.

kolònija, šalis arba jos dalis, neturinti suverenios vyriausybės ir yra valdoma kitos valstybės.

Kolorãdas: 1. valstija JAV vakaruose. Plotas 270 000 km², ~ 3,18 mln. gyv. Centras — Denveris; **2.** upė JAV ir Meksikoje, tekanti pro → Didįjį kanjoną. Ilgis 2740 km. Įteka į Kalifornijos įlanką; **3.** upė JAV Teksaso valstijoje, ilgis 1400 km, įteka į Meksikos įlanką. Pav.

Denveris, Koloradas

kolòsas: 1. didžiulė statula; **2.** milžinas, gigantas.

Kolùmbas (Columbus), Kristupas (1451–1506), vienas garsiausių jūrininkų. Jis taip ir nesužinojo, kad atrado Ameriką. Į pirmąją ekspediciją 1492 08 03 iš Paloso (Ispanija) išplaukė laivai "Santa Maria",

"Nina", "Pinta". 1492 10 12 jie pasiekė Bahamų salas, vėliau — Kubą ir Espanjolą (Haitį). Kitų trijų kelionių metu atrado Mažųjų Antilų salas, Jamaiką, Puerto Riką, šiaurinę Pietų Amerikos pakrantę (Orinoko deltą). Per trečiąją ekspediciją pateko į dvaro nemalonę, buvo suimtas ir sukaustytas grandinėmis atgabentas į Ispaniją, tačiau netrukus reabilituotas. Ketvirtosios kelionės metu (1502–1504) atrado Antilų salas ir Centrinės Amerikos pakrantę (Hondūrą, Nikaragvą, Kosta Riką). Amerikos atradėjas ir naujosios epochos pradininkas iki mirties nesulaukė nei turtų, nei šlovės. Jis mirė visiškai nuskurdęs ir tikėdamas, kad atrado jūrų kelią į Indiją iš Vakarų. Pav.

komà, sunki ligonio būklė; netenkama sąmonės, išnyksta refleksai, sutrinka kitos gyvybinės funkcijos.

kománčiai, Šiaurės Amerikos indėnų gentis. XVIII–XIX a. gyveno prerijose ir vertėsi bizonų medžiokle. XIX a. kovojo su kolonizatoriais, dalyvavo indėnų sukilime. Šiandien gyvena Oklahomos (JAV) rezervacijoje.

kománda: 1. nustatytos formos įsakymas žodžiu; **2.** nedidelis kariuomenės, gaisrininkų, policijos dalinys, sudarytas atskiram reikalui; **3.** sportininkų grupė.

kombinatòrika, mokslas, tiriantis baigtinių aibių (junginių) sudarymo dėsnius ir jų elementų grupavimo būdus.

kombinezònas, specialus darbo kostiumas.

komèdija, linksmo, komiško ar satyrinio siužeto draminis veikalas, išjuokiantis visuomeninius ar buitinius reiškinius.

komentãras: 1. teksto paaiškinimas; **2.** paaiškinamoji, kritinė pastaba.

kometà, uodeguotoji žvaigždė; mažos masės, ūkanoto debesies pavidalo kosminis kūnas, skriejantis Saulės sistemoje. Δ sudaro sušalusios dujos, skysčiai ir įvairaus dydžio kietos dalelės.

kòmiksas, gausiai iliustruotas humoristinio pobūdžio leidinys, dažniausiai paveikslėlių pavidalu su trumpais žodiniais paaiškinimais. Atsirado JAV XX a. pr. Pirmieji komiksai Lietuvoje pasirodė periodiniuose leidiniuose.

komìsija, asmenų grupė, kuriai pavesta ką nors atlikti.

komitètas: 1. organas, vadovaujantis kuriai nors valstybinės ar visuomeninės veiklos sričiai; **2.** renkamasis vadovaujantysis organas.

kompãktiniai dìskai, garso įrašymo prietaisai, saugantys ir vėl atkuriantys garsą su lazerio pagalba. Δ paviršiuje garsai įrašomi įdubose, kurias apšviečia lazerio spindulys. Spindulio atspindžiai paverčiami elektriniais signalais, kurie atkuria garsus. Pav.

komparatyvìstika, lyginamoji istorinė kalbotyra.

kòmpasas, prietaisas orientuotis pasaulio šalių atžvilgiu, rodantis magnetinio arba geografinio dienovidinio kryptį. Magnetinio kompaso nuolatinio magneto rodyklė laisvai sukiodamasi ant ašies smaigalio ore (sausasis Δ) arba skystyje (skystasis Δ), sąveikauja su Žemės magnetiniu lauku ir pasisuka pagal magnetinį dienovidinį — vienu galu į šiaurę, kitu — į pietus. Be magnetinio kompaso dar yra giroskopinis, astronominis ir radiokompasas.

kompensãcija: 1. atlyginimas už tai, kas prarasta, perleista kitam; taip pat išmoka, kuria atlyginamos darbuotojui išlaidos, padarytos einant tarnybines pareigas arba už nepanaudotas atostogas; **2.** biologijoje kokio nors organo funkcijų perėmimas, kai tas organas pažeidžiamas arba jo netenkama.

kompeteñcija: 1. klausimų ar reiškinių sritis, kurią kas nors gerai išmano; **2.** darbuotojo ar įstaigos vadovo veikimo sritis ir įgaliojimų apimtis.

kompiliãcija, ne savo tyrinėjimų rezultatų sujungimas ir pateikimas veikale.

kompiuterìnis mẽnas (angl. *Computer Art*), XX a. antros pusės menų šaka — kompiuteriu kuriamas menas; jungiami dailės, mokslo ir technikos elementai.

kompiùterių vìrusai, specialios kompiuterinės programos, sukurtos stengiantis sutrukdyti kompiuterio darbą arba tiesiog papokštauti. Δ yra daug ir įvairių. Jie gali pridaryti didelių rūpesčių. Kuriamos virusų veikimą blokuojančios priemonės — antivirusinės programos.

komplèksas: 1. vienas su kitu susijusių daiktų, veiksmų, reiškinių, ypatybių visuma; **2.** viena pagrindinių psichologijos

K. Kolumbas

Kompaktinis diskas

Kompiùteris

Tai elektroninis įrenginys, išrastas žmogaus intelektiniam darbui palengvinti. Δ gali apdoroti duomenis (informaciją) ir valdyti kitus įrengimus (procesus). Δ sukonstruotas taip, kad galėtų priimti informaciją iš aplinkos bei perduoti rezultatus, ją įsiminti ir apdoroti, įrašyti ir saugoti tol, kol jos prireiks. Pagrindinės Δ galimybės: tekstų, grafikos bei vaizdų tvarkymas, matematiniai skaičiavimai, duomenų bazės, naudojimasis Δ tinklu (internetu).

Δ yra XX a. vidurio kūrinys, nors savo pirmtakų jis turėjo dar ankstesniais amžiais. Pirmąjį Δ sukūrė bulgarų kilmės amer. fizikas Dž. Atanasovas (J. Atanasoff) dar 1939. Jis vadinosi ABC ir turėjo dvi naujoves: elektronines lempas ir dvejetainės skaičiavimo sistemos kodavimą. Pirmuoju elektroniniu Δ laikomas ENIAC (Electronic Numerical Integrator, Analyser and Calculator). Prie jo kūrėjų grupės prisidėjo vengrų kilmės amerikietis Dž. Fon Noimanas (John von Neumann), kuris pakeitė konstravimo principą, todėl Δ buvo pavadintas Noimano architektūra. Pagal fon Noimaną pagrindinės Δ dalys turi būti: aritmetinis-loginis įrenginys, atliekantis aritmetines ir logines operacijas; valdymo įrenginys, organizuojantis kompiuterio darbą ir vykdantis programą; atminties įrenginys arba atmintis, sauganti programą ir duomenis; išoriniai prietaisai, informacijai įvesti ir išvesti. Dž. fon Noimano principai atrodė aiškūs ir priimtini, pagal juos buvo nesunku pagaminti skaičiavimo mašiną. Šiais principais remiamasi ir dabar tiek kuriant galingus Δ, tiek asmeninius.

Šiuolaikinį Δ sudaro šios pagrindinės dalys: sisteminis blokas, į kurį įeina procesorius bei vidinė Δ atmintinė; įvesties ir išvesties įrenginiai (klaviatūra, pelė, monitorius, spausdintuvas ir kt.); išoriniai informacijos kaupikliai (diskeliai, kompaktiniai, optiniai, skaitmeniniai diskai). Pagrindinis Δ įtaisas, atliekantis įvairius veiksmus bei apdorojantis duomenis yra procesorius. Jis atlieka beveik visus aritmetinius veiksmus su dvejetainės skaičiavimo sistemos skaičiais, o jo greitis nulemia ir viso darbo spartą. Procesoriaus greitis paprastai išreiškiamas darbo dažniu ir matuojamas megahercais (MHz). Δ vidinė atmintinė, esanti sisteminiame bloke, reikalinga procesoriaus darbui. Ja naudodamasis jis atlieka įvairiausius veiksmus su duomenimis, šioje atmintinėje saugomi rezultatai. Procesorių su kitais įrenginiais bei įtaisais į vieningą visumą jungia tinklas.

sąvokų, reiškianti vieno afekto siejamus skirtingus psichinius elementus, trukdančius asmenybės normalią veiklą.

komplèktas: 1. pilnas kokių nors vienos paskirties daiktų rinkinys; **2.** didžiausias priimamų, reikalingų pagal padėtį ar etatus, skaičius žmonių.

komponeñtas, sudedamoji dalis, dėmuo, sandas.

kompòstas, pūdinys; org. trąša, gaunama iš mikroorganizmų apardytų gyvulinės ir augalinės kilmės medžiagų, sluoksniais arba mišriai sukrautų į krūvas.

kompozìcija, 1. meno kūrinių kūrimo teorijos disciplina; **2.** kūrinio elementų komponavimas; **3.** specialiai parengtas, sudarytas tam tikrų medžiagų derinys.

kompozìtorius, muzikos kūrėjas.

komprèsorius, mašina orui, dujoms, garams suspausti.

kompromìsas, susitarimas, abiem pusėms iš dalies nusileidžiant.

komunà: 1. viduramžių miestiečių bendruomenė, išsikovojusi savivaldą; **2.** kolektyvas, vienijamas bendro gyvenimo, darbo ir turto; **3.** 1871 Paryžiuje — sukilėlių vyriausybė.

komùnija, bažn. krikščionių švenčiausiasis sakramentas, apeigos, kurių metu dalijama duona ir vynas. Tai Kristaus Paskutinės vakarienės priminimas, padedantis krikščionims pasijusti arčiau Dievo.

komunikabilùs, gebantis bendrauti su kitais žmonėmis.

Komunikãcija

Tai žmonių bendravimas, keitimasis patyrimu, mintimis, išgyvenimais. Kiekvienas individas sąveikauja su aplinka, o kiekviena sąveika tam tikru požiūriu yra individų ryšys bei keitimasis informacija. Ryšiai tarp žmonių turi ypatingą prasmę ir yra nusakomi komunikacijos sąvoka. Δ glūdi pačioje gyvenimo ir apskritai viso pasaulio egzistencijos esmėje. Kad suvoktume žmonių Δ, turime suprasti, kaip žmonės sąveikauja. Δ reikia mažiausiai dviejų žmonių, kurie bendrauja pasikeisdami informacija (informacija yra komunikacijos medžiaga), išreikšta informacinių ženklų rinkiniu. Tokio bendravimo tikslas — gauti informacijos, įtikinti, išmokyti, išaiškinti, kontroliuoti ar pramogauti. Kiekvienas iš Δ proceso dalyvių, pasinaudodamas savo informacijos ištekliais ir Δ įgūdžiais, užkoduoja informaciją ženklais ir pasiūlo ją kitam Δ proceso dalyviui. Šis taip pat remiasi savo informacijos ištekliais ir Δ įgūdžiais. Jis nusprendžia, ar perduodamą informaciją priimti ir kaip ją panaudoti. Nėra jokio būdo perduoti informaciją tiesiogiai, visada egzistuoja jos reiškimo ženklais problema. Be to, dažnai į Δ procesą įsiterpia ir informacijos perdavimo priemonės, kurios veikia ne tik Δ proceso eigą, bet ir pačią informaciją. Žmonės ištobulino savo gebėjimą tvarkytis su vis didesniais informacijos kiekiais, išlavino balsą ir gestus. Kad galėtų perduoti kuo daugiau informacijos, savo pranešimus padarė lengviau perduodamus, mažiau priklausomus nuo erdvės ir laiko. Pagrindinė priemonė tai realizuoti — kalba, kuri ir suteikė žmogui pranašumo kovojant už būvį. Kita Δ priemonė — raštas, kuris leido perduoti informaciją daug didesniais atstumais, negu kalbėtojas galėtų pasiekti. Taigi Δ pripildo viską, ką daro žmonės. Ji tarsi srovė, kuri tekėjo per visą žmonijos istoriją, nuolat praplėsdama žmogaus sąmonę ir informacijos kanalus.

komunìstas, komunizmo idėjas skelbiančios ir komunistinę visuomenę sukurti siekiančios partijos narys.

komunìzmas, politinė ideologija, kurios tikslas yra sukurti beklasę visuomenę, turinčią gamybos priemonių nuosavybę.

koncentrãcija: 1. sukaupimas, sutelkimas; **2.** dalies kiekis visumoje.

koncentrãcijos stovyklà, karo belaisvių arba kalinių izoliavimo vieta. Pirmosios Δ įsteigtos ispanų valdomoje Kuboje (1895). Tipiškos Δ įkurtos nacistinės Vokietijos (Dachau, Buchenvaldas, Aušvicas). Ten buvo įkalinta beveik 26 mln. žmonių, tarp jų žydai, čigonai ir kitų tautybių žmonės. Kaliniai buvo marinami badu ir kankinami, daugelis nužudyti dujų kamerose. Δ buvo ir SSRS. Pav.

koncèpcija, pažiūrų į kuriuos nors reiškinius samprata.

koncèrnas, gamybinis bendrovių susivienijimas, nepanaikinantis jų teisinio savarankiškumo.

koncèrtas: 1. viešas muz. kūrinių atlikimas; **2.** muz. žanras: muz. kūrinys solistui ir atlikėjų kolektyvui, dažniausiai orkestrui, susiformavo Italijoje XVI-XVII a.

koncertméisteris: 1. orkestro muzikantų grupės vadovas; **2.** pianistas, padedantis atlikėjams rengti partijas ir akompanuojantis per koncertą.

kondensãcija: 1. garų virtimas skysčiu ar kietuoju kūnu; **2.** skysčių gryninimas garinant.

kondensãtorius: 1. elektros krūvio kaupimo įrenginys, susidedantis iš dviejų metalinių lygiagrečių plokštelių, perskirtų izoliacine medžiaga — dielektriku; **2.** garų kondensacijos prietaisas.

kondicioniẽrius, įrenginys orui kondicionuoti (daryti reikiamos kokybės).

konditèrija, saldūs cukriniai ir miltinai maisto produktai.

konfederãcija, valst. sąjunga, susidedanti iš Δ narių ir jų įsteigtos centrinės vyriausybės, kai pagrindinė kompetencija priklauso Δ nariams, o išvestinė — centrui. Kompetencijų skirstymą kontroliuoja Δ nariai, kurie savo nuožiūra nustato, kokius įgaliojimus suteikti centrui.

Buchenvaldo koncentracijos stovykla

konferansjẽ, pranešėjas, skelbiantis ir aiškinantis koncerto programą.

konfidencialùs, viešai neskelbtinas, slaptas.

konfigūrãcija: 1. išorinis vaizdas, kontūras; **2.** tarpusavyje susijusių daiktų išsidėstymas.

konfirmãcija: 1. katalikų tikėjime reiškia sutvirtinimo sakramentą, kuris suteikiamas 7—12 metų vaikams; **2.** evangelikų religinėse bendruomenėse — 14–16 metų jaunuolių iškilmingas ir oficialus priėmimas į bendruomenę, suteikiant visateisio bendruomenės nario statusą.

konflìktas, priešingų interesų, pažiūrų susidūrimas, ginčas, ginkluotas susirėmimas.

konformìzmas, politinis prisitaikymas, pasyvus prisiderinimas prie esamos tvarkos ar nuomonės.

Konfùcijus (Konfuzius), (apie 551–471 pr. Kr.), kinų filosofas. Išliko 5 knygos, į kurias Δ išmintį surašė jo mokiniai. Hierarchizuota Δ pasaulio samprata remiasi senuoju kinų požiūriu, kad visą kosmosą valdo "dao" dėsniai. Žmogaus vietą šeimoje bei visuomenėje lemia dieviškoji dangaus kūnų tvarka, ir šią vietą žmogus privalo pateisinti nuolankumu, teisingumu bei artimo meile.

kongregãcija: 1. susirinkimas, organizacija; **2.** katalikų vienuolių ir pasauliečių bendruomenių, kurių nariai vadovaujasi bendrais įžadais, religinis susivienijimas.

kongrèsas: 1. didelis valstybių, organizacijų atstovų suvažiavimas, tarptautinė konferencija; **2.** JAV ir kai kurių kitų šalių parlamentas.

konjãkas, stiprus alkoholinis gėrimas, daromas iš vynuogių.

konjunktūrà, susidariusi padėtis, galinti ką nors nulemti.

konkistadòrai, XVI a. Amerikos žemyno užkariautojai, plėšikai, grobikai.

konklavà, kardinolų susirinkimas Vatikane, šaukiamas popiežiui rinkti. Vyksta Siksto kapeloje.

konkòrdas, viršgarsinis lėktuvas. Skrenda didesniu kaip 2200 km/h greičiu, tačiau sunaudoja daug kuro. Atlantą perskrenda mažiau nei per keturias valandas. Nuo 1976 skraidina keleivius iš Europos į JAV ir atgal. Pav.

Konkordas

konkordãtas, valstybės sutartis su popiežiumi, apibrėžianti katalikų bažn. padėtį toje valstybėje.

konkrečióji mùzika, modernistinės muzikos rūšis. Muz. kūriniai pagrįsti muzikinių ir nemuzikinių garsų įrašų montažu. Atsirado 1948 Prancūzijoje. Tokią muziką kūrė P. Šeferas, P. Anri, O. Mesianas.

konkū̃ras, sport. kliūtinis jojimas. Raiteliai su savo žirgais turi įveikti aikštėje pagal maršrutą išdėstytas kliūtis. Už klaidas skiriami baudos taškai.

konkureñcija: 1. varžymasis, rungtyniavimas kurioje nors srityje; **2.** ekonominė verslininkų kova dėl palankesnių gamybos bei realizavimo sąlygų; **3.** biologijoje — organizmų tarpusavio kova dėl geresnių egzistavimo sąlygų.

konkùrsas, lenktyniavimas, varžybos dėl vietos, pareigų ar premijos gavimo.

konsekveñcija, išvada, seka.

konservántas, antiseptinė medžiaga, neleidžianti gesti maistui, vaistams, gyvulių pašarams.

konservatyvùs, priešingas visokioms naujovėms, linkęs palaikyti senąją tvarką.

konservatòrija, aukštoji muzikos mokykla, rengianti muz. atlikėjus, kompozitorius, muzikologus, dirigentus ir kt.

konservãtorius: 1. senosios tvarkos, senų tradicijų šalininkas, naujovių priešininkas; **2.** Anglijoje ir Lietuvoje — Konservatorių partijos narys.

konservúoti, specialiai apdoroti maisto produktus, daiktus, kad nesugestų, nesusidėvėtų.

konsignãcija, komisinio prekių pardavimo sutartis, pagal kurią komisionierius prekių savininko prekes parduoda iš savo sandėlio.

konsìliumas, gydytojų pasitarimas, kuriame patikslinama ligos diagnozė, apsvarstoma ligonio būklė, gydymo būdai ir priemonės.

konsisteñcija, klampaus skysčio, tamprios medžiagos slankumas; tirštumo, kietumo laipsnis.

konsolidãcija, susitelkimas, susivienijimas bendrai veiklai.

konsonánsas, darnus muz. garsų sąskambis.

konsonántas: **1.** priebalsis; **2.** neskiemeninis garsas.

konspèktas, trumpa raštiška paskaitos, veikalo santrauka.

Konstantìnas I (Konstantin I, Magnus, tikr. Flavius Valerius Constantinus), Didysis (273—337), Romos imperatorius. Tęsė pradėtą Romos imperijos reorganizaciją. Jo valdymo laikotarpiu krikščionybė tapo valst. religija. Norėdamas dar labiau sustiprinti imperatoriaus valdžią, Δ įvedė griežtą rūmų ceremonialą, įsteigė iš 7 ministrų sudarytą ir jį palaikiusią tarybą. 330 strateginiais sumetimais savo rezidenciją iš Romos perkėlė į Bizantiją, dabartinį Konstantinopolį. Pav.

Konstantinòpolis, → S t a m b ù l a s.

konstitùcija, pagrindinis valst. įstatymas, turintis aukščiausią teisinę galią, nustatantis šalies politinės, teisinės ir ekonominės sistemų pagrindus. Jokie kiti toje valstybėje galiojantys ar naujai priimami įstatymai neturi prieštarauti Δ. Pirmosios rašytinės konstitucijos: JAV (1787), Prancūzijos (1791), Žečpospolitos (1791).

konstitùcinė monárchija, valst. valdymo forma, kai valdžia priklauso monarchui, tačiau jis atlieka tik reprezentacines valst. vadovo funkcijas. Įstatymų leidimo valdžia bei vykdomoji valdžia priklauso demokratiniu būdu išrinktam parlamentui.

konstitùcinė téisė, normų ir taisyklių, reguliuojančių ir nustatančių valst. struktūrą, jos organų tarpusavio santykius, visuma.

konstrùkcija: **1.** pastato, mašinos, mechanizmo dalių sutvarkymas, struktūra; **2.** statinio sudedamoji dalis ar jų grupė, turinti vieną paskirtį.

konstruktyvìzmas, XX a. rusų architektūros, dailės ir literatūros srovė, kuriai būdingas racionalumas, technicizmas, funkcinis tikslingumas.

konstruktyvùs, tinkamas veikti.

konstrùktorius, asmuo, konstruojantis mašinas, įvairius mechanizmus, pastatus ar atskiras jų dalis.

kònsulas: **1.** sen. Romos respublikoje — vieneriems metams renkamų dviejų aukščiausių pareigūnų titulas. **2.** valst. atstovas, įgaliotinis, ginantis savo valstybės ir jos piliečių interesus kitoje valstybėje.

konsulãtas, vienos valst. atstovybės įstaiga kitos valst. teritorijoje konsuliniams santykiams palaikyti.

konsultãcija: **1.** specialistų patarimas, pasitarimas; **2.** įstaiga, teikianti specialistų patarimus ir pagalbą.

konsumeñtas: **1.** vartotojas, žmogus, perkantis prekę vartoti; **2.** organizmas, nesintetinantis organinių junginių iš neorganinių, bet mintantis kitų organizmų sukurtomis organinėmis medžiagomis.

kontãktas: **1.** daiktų sąlytis, ryšys, susijungimas; **2.** elektros laidų susijungimas; **3.** dalykų, reiškinių sąlytis, ryšys.

kontaktúoti, turėti sąlytį, kontaktą su kuo nors.

kontèkstas, teksto ištrauka, iš kurios tiksliai suprantama atskiro į ją įeinančio žodžio arba sakinio reikšmė.

kontéineris: **1.** dėžė, rezervuaras, bakas; **2.** tam tikra standartinė tara prekėms ar kitiems kroviniams gabenti, pritaikyta pakrauti ir iškrauti. Pav.

kontineñtas, žemynas.

kontingeñtas, nustatytas kiekis, norma.

kontorà, įmonės ar įstaigos administracinis kanceliarijos skyrius, raštinė.

kontr-, priešdėlis, reiškiantis pasipriešinimą, priešingumą, priešpriešą.

kontrabánda, neteisėtas prekių gabenimas per valst. sieną.

kontrabõsas, styginis muz. žemiausiojo tono instrumentas. Pav.

kontrãktas, sutartis, nustatanti sutarties subjektų (šalių) teises, pareigas į jų vykdymo terminus.

kontráltas, žemiausias moterų balsas.

kontrãstas, ryškus priešingumas, priešingybė.

kontratakà, besiginančiojo ataka.

kontribùcija: **1.** priešo imamos rinkliavos iš gyventojų pinigais arba natūra karo metu; **2.** po karo nugalėtosios valst. mokamos pinigų sumos nugalėtojai.

kontrreformãcija, religinė Katalikų bažnyčios kova su reformatais 1555–1648, siekiant įveikti reformaciją ir susigrąžinti prarastas pozicijas. Jos programa numatyta Tridento bažnyčios susirinkime (1545–1563). Δ išraiška — Trisdešimties metų karas.

Konstantinas I

Konteineris

Kontrabosas

kontrrevoliùcija, kova prieš augančią ar nugalėjusią revoliuciją.

kontrsmū̃gis, atsakomasis smūgis, pvz., *bokse, mūšio lauke.*

kontržvalgýba, organizacija, kovojanti su priešo žvalgyba.

kòntūras: 1. linijinis daikto vaizdas plokštumoje; **2.** linija, apibrėžianti daikto siluetą, skirianti vieną plokštumą nuo kitos.

kontùzija, arba kontū̃zija, stiprus organizmo pritrenkimas oro smūgiu.

konveñcija, tarptautinė sutartis, reguliuojanti tam tikros srities tarptautinius santykius, pvz., *Ženevos* Δ ir kt.

konveñtas, tautos atstovų susirinkimas, suvažiavimas.

konvèrsija, valst. paskolos sąlygų pakeitimas: palūkanų sumažinimas, padengimo termino nukėlimas.

konvòjus: 1. suimtuosius, belaisvius lydinti ginkluota sargyba; **2.** karo laivai ar lėktuvai, kurie lydi prekinius ir transportinius laivus ar lėktuvus.

kooperãcija, 1. tam tikra darbo organizavimo forma, kai daugelis žmonių dalyvauja tame pačiame darbo procese. **2.** smulkių gamintojų, darbininkų, tarnautojų susivienijimas.

kooperatỹvas, teisiškai įforminta kooperacijos įmonė, organizacija.

koordinãcija, tikslus, suderintas veikimas.

koordinãtės: 1. kurio nors Žemės paviršiaus taško geografinė ilguma ir platuma; **2.** dydžiai, kuriais nusakoma taško padėtis plokštumoje arba erdvėje.

kõpos, vėjo supustytos smėlio kalvos smėlėtuose pajūriuose, paežerėse, paupiuose, dykumose. Jos slenka vyraujančio vėjo kryptimi nuo kelių centimetrų iki kelių metrų per metus. Senosios Lietuvos pajūrio kopos susidarė prieš 5000–6000 m. Kuršių nerijos aukštosios kopos susidarė prieš 200 metų.

Kopèrnikas (Kopernikus), Mikalojus (1473–1543), lenkų astronomas. Studijavo filosofiją bei gamtos mokslus Krokuvoje ir Bolonijoje, vėliau — mediciną bei teisę Romoje, Paduvoje ir Feraroje. Teigė, kad Žemė kartu su kitomis planetomis juda apskritimine orbita aplink nejudančią Saulę. Δ tyrinėjimai aprašyti prieš pat mirtį išleistame veikale "Apie dangaus sferų sukimąsi" (1543).

Pietų Korėja

M. Kopernikas

koplyčià, nedidelis krikšč. sakralinis pastatas, priestatas ar patalpa su altoriumi, skirta relig. apeigoms atlikti.

koplỹtstulpis, liaudies smulkiosios archit. rūšis — medinis paminklas, kurį sudaro stiebas ir ant jo pritvirtinta koplytėlė.

kòptai, egiptiečiai krikščionys.

korãlai, nejudrūs jūrų duobagyviai, gyvenantys kolonijomis arba pavieniui šiltose, sekliose jūrose. Δ turi klintinius arba raginius griaučius. Didžiausia jų kolonija yra Vakarų Australijoje Didysis barjerinis rifas.

Korãnas, musulmonų šventoji knyga, parašyta arabiškai. Joje yra 114 surų (skyrių), kur surinkti visi Alacho apreiškimai pranašui Mahometui. Δ papildo Suna, kurioje surašyti pranašo darbai ir žodžiai.

Kordiljèros, kalnų sistema, einanti išilgai Šiaurės ir Pietų Amerikos vakarinių krantų. Jų pietinė dalis vadinama Andais.

kordònas, nedidelė pasienio užkarda.

Koréja, valst. Rytų Azijoje, užimanti Korėjos pusiasalį, dalį žemyno ir gretimas salas. Nuo 1948 padalyta (maždaug ties 38° šiaurės platumos). Demarkacinė linija skiria Šiaurės Korėją (Korėjos Liaudies Demokratinę Respubliką) nuo Pietų Korėjos (Korėjos Respublikos). Reljefas daugiausia kalnuotas. Žemumų daugiausia regiono vakaruose. Klimatas šiaurėje yra vidutinių platumų musoninis, pietuose — paatogrąžio musoninis. Kalnuose būna šalčių. Augalija labai įvairi ir gausi. Apatiniuose kalnų šlaituose auga plačialapių — ąžuolų, kaštainių miškai. Aukščiau kalnuose — spygliuočių miškai. Veisiasi tigrai, leopardai, lūšys, dėmėtieji elniai, įvairūs paukščiai. Gyventojai: korėjiečiai, kinai. Dvi Korėjos valst. tarpusavyje kariavo nuo 1950 iki 1953. Net ir pasibaigus karui, jos nepasitiki viena kita. Pietų Korėjoje klesti ekonomika, nes šalį remia JAV. Jos plotas 99 020 km², 44,8 mln. gyv. Sostinė Seulas. Parlamentinė respublika. Plėtojamas ž. ū., tekstilės pramonė, žvejyba. Veikia didžiulės geležies ir plieno gamyklos. Gaminami automobiliai, kompiuteriai, vaizdo technika, laivai. Pagrindinės ž. ū. kultūros — ryžiai,

prieskoninės daržovės, vaisiai. Šiaurės Korėja yra valdoma komunistų ir gerokai skurdesnė. Jos plotas 120 540 km², 23,1 mln. gyv. Sostinė Pchenjanas. Plėtojamas ž. ū., žvejyba, įvairios pramonės šakos. Auginami ryžiai, kukurūzai, ženšenis, javai, daržovės, vaisiai. Pav.

korespondeñcija: 1. susirašinėjimas laiškais; **2.** pašto siuntų visuma.

koridà: 1. žmogaus kova su buliumi arenoje, paplitusi Ispanijoje, Portugalijoje, Meksikoje, Brazilijoje, Pietų Prancūzijoje; **2.** Lotynų Amerikos šalių liaudies baladė.

korifẽjus: 1. žymus mokslo ar meno veikėjas; **2.** sen. graikų teatro choro vedėjas.

kormorãnai, irklakojų būrio dideli juodi, žaliai blizgantys jūrų paukščiai. Kojos turi plaukiojimo plėves. Minta daugiausia žuvimis. Grobį gaudo pasinėrę po vandeniu, kur išbūna apie minutę. Lizdus suka medžiuose arba ant žemės. Patelės deda 2–3 kiaušinius.

koròzija, medžiagos irimas, metalų rūdijimas.

Kòrsika, sala Viduržemio jūroje, priklausanti Prancūzijai. Gyventojų 240 tūkst. Didžiausias miestas Ajačas. Prancūzijos imperatoriaus Napoleono Bonaparto gimtinė.

Kortèsas (Cortes), Fernandas (1485–1547), isp. užkariautojas. Užkariavo Meksikos actekus (1519). 1536 atrado Kalifornijos pusiasalį. Pav.

korùpcija: 1. neteisėtas pasipelnymas, naudojantis pareigomis; **2.** pareigūno papirkinėjimas.

kòsinusas (cos), trigonometrinė funkcija.

kosmètika, veido ir kūno gražinimo menas bei priemonės.

kòsminiai skrỹdžiai, reguliarūs erdvėlaivių, gabenančių kosminius zondus ir astronautus, startai nuo Žemės į kosmosą. Jie įmanomi dėl dviejų išradimų: raketinio variklio, galinčio veikti kosmoso vakuume, ir kompiuterio, kuriuo erdvėlaivis valdomas skrydžio metu. Erdvėlaivis kosmose atlieka daug užduočių. Viena svarbiausių — leisti dirbtinius palydovus, kurie fotografuoja Žemę, palaiko ryšį tarp šalių. Tačiau reikšmingiausias uždavinys — tirti patį kosmosą. Didieji kosminės eros laimėjimai prasidėjo 1957 10 04, kai Sovietų Sąjunga aplink Žemę paleido palydovą → "Sputnik 1". 1961 erdvėlaiviu "Vostok 1" į kosmosą skrido pirmasis žmogus rusų kosmonautas → J. Gagarinas. 1963 erdvėlaiviu "Vostok 6" į kosmosą pakilo pirmoji moteris — rusė V. Tereškova. 1969 JAV → "Apolono 11" astronautai (→ N. Armstrongas, E. Oldrinas ir M. Kolinzas) pirmą kartą išsilaipino Mėnulyje.

kòsminiai spinduliaĩ, žvaigždės ir kiti visatos kūnai skleidžia mažų dalelyčių srautus bei įvairiausias bangas. Išskyrus šviesą, šios bangos ir dalelytės yra nematomos, tačiau jas astronomai tyrinėja, kad galėtų gauti informacijos apie visatą.

kòsminiai zòndai, aut. kosminiai aparatai kosminei erdvei ir kūnams tirti, tolimųjų skrydžių technikai tobulinti.

kòsminės stõtys, dideli erdvėlaiviai, skriejantys orbita aplink Žemę keletą metų. Ten astronautai gyvena ir dirba. Į Δ astronautų įgulas atgabena mažesni erdvėlaiviai.

kosmonáutas (astronautas), žmogus, išmokytas dirbti kosmose ir skrendantis erdvėlaiviu. Δ vykdo mokslinius eksperimentus nesvarumo sąlygomis, išeina iš kosminio laivo ir remontuoja sugedusius palydovus, fotografuoja tolimas žvaigždes bei planetas.

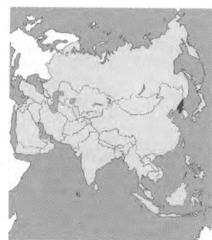
kosmopolìtas: 1. pasaulio pilietis; žmogus, nejaučiantis ryšio su tuo kraštu, iš kurio jis kilęs ir kurio pilietis yra, deklaruojantis savo sąsają su viso pasaulio kultūra; **2.** augalas arba gyvūnas, paplitęs visame pasaulyje, pvz., *paprastoji nendrė, rudoji žiurkė.*

kosmopolitìzmas, ideologija, priešinga patriotizmui, skelbianti tėvyne visą pasaulį, atmetanti nacionalines tradicijas ir nacionalinę kultūrą.

kòsmosas (visata), erdvė už Žemės atmosferos ir joje esantys objektai.

kotèdžas (angl. *cottage*), vienbutis gyvenamasis namas su nedideliu žemės sklypu. Dažniausiai dviaukštis su dviem įėjimais.

krãbai, valgomi vandens ir sausumos vėžiagyviai. Turi tvirtą kiautą, kuris dengia kūną ir 5 poras kojų. Pirmoji kojų pora yra su galingomis žnyplėmis, kuriomis Δ trupina moliuskų kriaukles. Kitos kojos mažesnės. Gyvena pakrantėse tarp akmenų. Paplitę šiaurinėse Atlanto pakrantėse. Pav.

Šiaurės Korėja

F. Kortesas

Krabas

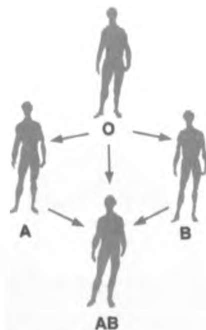
kraĩtis, nuotakos turtas (audeklai, drabužiai, baldai ir kt.).

kraštóvaizdis, žemės paviršiaus plotas, kuriame įvairūs gamtos elementai (reljefas, klimatas, vandenys, dirvožemis, augalija ir gyvūnija) tarpusavyje veikdami vieni kitus sudaro savitą Δ.

kraujãgyslės, vamzdeliai, kuriais organizme teka kraujas. Iš širdies kraujas išteka stambiomis kraujagyslėmis arterijomis, jos šakojasi į smulkias arterioles, o paskui į kapiliarus. Grįžta stambiomis kraujagyslėmis → venomis. Širdis — kraujo apytakos centras.

kraũjas, jungiamasis audinys, cirkuliuojantis žmogaus ir gyvūnų kraujotakos sistemoje, susidedantis iš skystos tarpląstelinės medžiagos — plazmos ir kraujo kūnelių — forminių elementų; raudonųjų kraujo ląstelių — eritrocitų, baltųjų — leukocitų ir kraujo plokštelių — trombocitų. Δ nuo gimimo iki mirties aprūpina audinius deguonimi, maisto ir kitomis medžiagomis, išgabena iš audinių anglies dvideginį ir kitas medžiagų apykaitos atliekas, kurios galėtų apnuodyti organizmą. Suaugęs žmogus turi apie 5 l kraujo (vyrai turi daugiau Δ) kiekio ir sudėties pakitimai rodo organizmo funkcijų pakitimus ir jame vykstančius patologinius procesus.

kraujãvimas, kraujo tekėjimas iš traumos ar patologinio proceso pažeistų kraujagyslių. Kraujas gali tekėti į išorę ir į kūno audinius. Žmogus miršta netekęs 50–60 proc. kraujo. Lėtinis Δ sukelia anemiją: ligonis išblykšta, jam silpna, svaigsta galva.

Kraujo grupės

kraũjo grùpės, tos pačios biologinės rūšies individų skirtingi kraujo tipai, priklausantys nuo eritrocitų baltymų sandaros. Visų žmonių kraujas skirstomas į keturias grupes: *O, A, B, AB.* Pav.

kraũjo krešė́jimas, procesas, per kurį kraujas sutirštėja, nustoja tekėjęs ir virsta kieta mase — krešuliu. Itin svarbus gyvybiškai, nes saugo organizmą nuo kraujo netekimo susižeidus.

kraũjo pérpylimas, kraujo ar jo pakaitalų įleidimas gydymo tikslu į ligonio kraujotakos sistemą.

kraũjo plazmà, skystoji kraujo dalis, kurioje plūduriuoja kraujo forminiai elementai. Sudaro apie 55–60 proc. viso kraujo tūrio. Susideda iš 90–93 proc. vandens, 6–8 proc. baltymų, 1,1 proc. kitų organinių ir 0,9 proc. neorganinių medžiagų.

kraũjo užkrėtìmas, sėpsis, infekcinė liga, kai pūliniai mikrobai patenka į kraują, limfą ir išplinta po visą organizmą.

kraujóspūdis, tekančio kraujo spaudimas į kraujagyslių sieneles. Priklauso nuo širdies darbo. Padidėjęs Δ vadinamas hipertonija, sumažėjęs — hipotonija.

kraujósruva, hematoma, atsiranda sumušus minkštuosius audinius, ūmai sumažėjus kraujyje trombocitų, dėl smulkių kraujagyslių uždegimo, dėl virusinių ligų, stokojant vitamino C.

kraujótaka, nenutrūkstamas kraujo tekėjimas širdies ir kraujagyslių sistema. Δ turi itin svarbios reikšmės medžiagų apykaitai: kraujas ne tik nugabena maisto medžiagas ir jame ištirpusias dujas į audinius bei paima iš audinių medžiagų apykaitos atliekas, jis — svarbiausias ryšininkas, perduodantis hormonus lyg cheminius signalus iš belatakių liaukų į organus ir audinius.

kráulis, greičiausias sportinio plaukimo krūtine būdas.

kredìtas: 1. prekių ar pinigų skolinimas už palūkanas; **2.** asignuojamos lėšos; **3.** sąskaitos įplaukos ir skolos bei išlaidos, įrašomos buhalterijos knygų dešinėje pusėje.

kredìto kortẽlė, įmagnetintas plastiko lapelis, kurį konkreti finansinė įstaiga išduoda mokiems savo klientams. Turintis Δ asmuo gali pirkti, keliauti, gyventi viešbutyje ir t.t. Naudotis gali tik Δ savininkas.

krẽgždės, žvirblinių būrio paukščiai. Paplitusios visame pasaulyje, išskyrus Arktį ir Antarktidą. Kūno ilgis 9–23 cm, masė 10–60 g. Snapas trumpas, suplotas. Sparnai siauri, ilgi. Uodega iškirpta. Kūno viršus tamsus, dažnai melsvo ar žalsvo atspalvio, apačia šviesi. Gyvena atvirose vietose. Minta skrendančiais vabzdžiais. Lizdus dažniausiai lipdo uolose, pastatuose, stačiuose krantuose kasa urvelius. Veisimosi metu gyvena kolonijomis. Lietuvoje sutinkamos langinė, šelmeninė ir urvinė kregždės.

kreidà: 1. Žemės geologinės istorijos mezozojaus eros paskutinis periodas, prasi-

dėjęs prieš 137 mln. metų ir per tą laikotarpį susiformavusi uolienų sistema. Δ truko apie 70 mln. metų. Jos metu būdingos nuogulos: kreida, molis, fosforitas, boksitas, anglis, nafta ir kt. Δ vyravo paparčiai ir plikasėkliai, atsirado pirmieji gaubtasėkliai, kurie ypač suklestėjo vėlyvuoju Δ periodu. Vyravo ropliai (dinozaurai ir kt.), sausumoje atsirado pirmieji tipingi paukščiai bei placentiniai žinduoliai; **2.** balta, minkšta, menkai susicementavusi nuosėdinė uoliena organinės kilmės, susidedanti iš smulkių jūros gyvūnų griaučių.

kremãcija, laidojimo apeigos: mirusiojo palaikų sudeginimas; pelenai supilami į urną ir dedami į kapą.

kreñlius, Rusijos sostinės Maskvos širdis — didžiule siena apjuosta tvirtovė ant Maskvos upės kranto, statyta XII a.

kremzlìnės žùvys, žuvys, kurių griaučiai sudaryti iš tvirtos lanksčios medžiagos (rykliai, rajos). Jų yra žinoma apie 850 rūšių. Visos Δ gyvena jūrose. Dauguma jų yra plėšrios, turi aštrius dantis abiejuose žandikauliuose. Žiaunos neturi žiaunadangčių. Δ neturi plaukiojamosios pūslės.

krepšìnis, kamuolio mėtymas rankomis į krepšį. Žaidžia 2 komandos po 5 žaidėjus. Žaidžiami 4 kėliniai po 10 min. gryno laiko stačiakampėje aikštėje. Abiejuose aikštės galuose ant stovų pritvirtintos lentos, o ant jų — krepšiai 3,05 m aukštyje. Kamuolys varomas atmušant jį į grindis arba perduodamas kitam savo komandos žaidėjui. Teisėjauja du teisėjai. Laimi komanda, surinkusi daugiau taškų. Jeigu pasibaigus rungtynių laikui komandos turi po lygiai taškų, žaidžiama papildomai po 5 min., kol viena komanda laimės. Žaidimo taisykles 1891 sukūrė Dž. Neismitas (JAV). Lietuvoje pirmosios Δ rungtynės įvyko 1922 Kaune.

Krètos–Mikénų kultūrà, viena pirmųjų Europos civilizacijų, egzistavusi 3000–1450 pr. Kr. Pasižymėjo kviečių, miežių, vynuogių, alyvmedžių auginimu. Pagrindiniai gyventojų verslai: žemdirbystė, jūreivystė, prekyba. Garsėjo visame Egėjo jūros baseine.

Krėvẽ, (tikr. Mickevičius), Vincas (1882–1954), rašytojas. Δ studijavo filologiją Kijevo, Lvovo universitetuose, o 1909–20 mokytojavo Baku. Gyvendamas Baku, parašė daugelį savo kūrinių. 1922–1940 Kauno universiteto profesorius. Organizavo ir redagavo tęstinius moksl. leidinius ir žurnalus: "Skaitymus", "Tautą ir žodį", "Garsus", "Darbus ir dienas", "Dienovidį". Nors iš pradžių sovietų valdžią palaikė, 1942 padarė viešą anti-sovietinį pareiškimą. Nuo 1947 gyveno JAV, dėstė slavistiką Pensilvanijos universitete. Svarbiausios Δ kūrybos sritys — proza ir dramaturgija. Žymiausi prozos rinkiniai: "Dainavos šalies senų žmonių padavimai", "Šiaudinė pastogė"; dramos: "Šarūnas", "Skirgaila". Pav.

V. Krėvė

Krėvõs sutartìs (1385 08 14), LDK ir Lenkijos dinastinės sąjungos sutartis, sudaryta Krėvoje. Lenkijos vardu sudarė oficiali karalystės delegacija, LDK vardu — Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila, savo antspaudus pridėjo ir jo broliai Skirgaila, Kaributas, Lengvenis, pusbrolis Vytautas. Viena iš sutarties sąlygų reikalavo, kad Jogaila, vedęs Lenkijos karalienę Jadvygą ir tapęs Lenkijos karaliumi, su broliais ir valdiniais turi apsikrikštyti katalikų apeigomis. Sudaryti Δ su Lenkija LDK labiausiai skatino bendra kova su kryžiuočiais. Lenkijos ponai, pasinaudodami Δ, siekė likviduoti LDK suverenumą ir valstybingumą, paversti LDK Lenkijos karalystės provincija.

Krèzas (gr. *Kroisos*), (apie 595 pr. Kr.–po 526 pr. Kr.), Lydijos karalius. Delfų orakulo pranašystė, kad Δ, peržengęs Halio upę, sužlugdys didelę valstybę, išsipildė — tai nutiko jo paties karalystei. Δ buvo sumuštas persų karaliaus Kyro II. Δ garsėjo savo turtais, iš to kilo posakis "turtingas kaip krezas".

kriauklẽ, daugumos moliuskų, plačiakojų ir kai kurių pirmuonių išorinis apsauginis skeletas. Δ saugo minkštas moliusko kūno dalis, viduje prie jos prisitvirtina raumenys. Kai jis maitinasi, iš vandens išskiria kalcio karbonatą. Iš šio mineralo moliuskas pamažu kloja Δ sluoksnius. Gyvūnui augant, didėja ir Δ. Kai kurie moliuskai gyvena į spiralę susuktoje vienos kameros Δ, kiti — varstomoje dviejų geldelių Δ. Maitinantis geldelės atsiveria ir užsiveria. Pav.

Krìkas (Crick), Fransis Haris Komptonas (g. 1916), anglų biochemikas ir genetikas.

Kriauklės

Kartu su Dž. Votsonu nustatė DNS struktūrą. 1962 gavo medicinos Nobelio premiją.

krikètas, senas anglų žaidimas. Pirmosios Δ rungtynės įvyko 1877 Melburne tarp Anglijos ir Australijos komandų. Tai dviejų komandų (po 11 narių) žaidimas kamuoliu aikštelėje tarp dviejų vartų, pastatytų 20 m atstumu. Metikas paduoda kamuolį, o atmušėjas, laikydamas Δ lazdą (blokštą), saugo vartus ir atmušinėja kamuolį.

krikščionýbė, viena didžiausių pasaulio religijų. Atsirado prieš 2 tūkst. metų Palestinoje. Iš Palestinos pasiekė Romos imperijos rytinę provinciją Judėją. IV a. tapo Romos valstybine religija. Ją išpažįsta daugiau kaip 2 mlrd. žmonių (katalikų, protestantų ir ortodoksų bažnyčiose). Krikščionys yra Jėzaus Kristaus, žydo, gyvenusio prieš 2000 metų, sekėjai. Jėzus buvo mokytojas ir pranašas, bet krikščionys tiki, kad jis buvo ir Dievo sūnus, atėjęs į Žemę gelbėti žmonių nuo nuodėmių. Jėzaus priešai jį nužudė, tačiau po jo mirties sekėjai ėmė skleisti jo mokymą. Δ paplito po visą pasaulį. Šiandien ji turi daug atšakų. Svarbiausios — katalikybė, protestantizmas ir stačiatikybė (ortodoksija). Dauguma krikščionių meldžiasi susirinkę į grupes, vadinamas kongregacijomis. Pamaldų pagrindas yra Biblija, kuri susideda iš Senojo ir Naujojo Testamentų. Δ Lietuvoje pradėjo plisti X–XI a. 1387 ji tapo oficialia religija.

kriptà, skliautuota požeminė bažnyčios patalpa garbingiems asmenims laidoti.

kristãlai, kietieji kūnai, kurių taisyklinga struktūra sudaryta iš daugiasienių.

kristãlinės uolíenos, dideliame slėgyje ir aukštoje temperatūroje Žemės gelmėse susidariusios uolienos, vėliau vidinių Žemės jėgų iškeltos į paviršių dažniausiai kalnų pavidalu.

A. Kristi

Krìsti (Christie, tikr. A.Mary Clarissa Mallowan), Agata (1880–1976), anglų rašytoja, įtempto siužeto, psichologizuotų detektyvinių romanų autorė. Daugelyje romanų rafinuotą nusikaltimą atskleidžia savamokslė detektyvė Džeinė Merpl arba belgas Erkiulis Puaro. Δ kūrybinis palikimas — romanai: "Žmogžudystė Rytų ekspese" (1934), "Mirtis prie Nilo" (1937), "Dešimt mažų negriukų" (1939), "Morfijus" (1940) bei daugybė teatro pjesių. Pav.

krišnaìtai, Tarptautìnė Krìšnos sąmonės organizãcija, religinė bendruomenė, kuri remiasi Bagavadgita — senuoju indų šventraščiu. Garbina induistų ugnies, dangaus ir saulės dievą Krišną. XX a. pradžioje jų tikėjimo tiesos buvo pritaikytos racionaliam Vakarų žmogui.

krỹžiaus karaĩ, 1096 popiežius Urbonas II (Prancūzija) kreipėsi į krikščionis, ragindamas atsikariauti šventąjį Jeruzalės miestą iš turkų musulmonų jungo. Žinomi 8 kryžiaus žygiai iš Vakarų Europos į Palestiną. Paskutinysis įvyko 1270. Jie visi buvo nesėkmingi, padaryta daug žalos, tačiau užsimezgė ryšiai tarp Europos ir Rytų šalių. Pav.

Kryžiuočiai atakuoja saracėnus šventojoje žemėje (miniatiūra apie 1200 m.)

Krỹžiaus karaĩ Rytų̃ Euròpoje, XII–XIV a. Romos popiežių organizuoti Vidurio ir Vakarų Europos krikščioniškųjų šalių feodalų žygiai prieš Rytų Europos tautas. Prieš lietuvius pirmasis kryžiaus žygis buvo organizuotas 1236 (Saulės mūšis, kuris baigėsi kryžininkų pralaimėjimu). Δ baigėsi, kai popiežius Bonifacijus IX 1403 oficialiai uždraudė Kryžiuočių ordinui puldinėti Lietuvą.

kryžiuõčiai, Kryžiuočių ordino (dar vadinamo Teutonų, arba Vokiečių, ordinu), įkurto 1190, nariai. Tai vokiečių vienuolių karinis ordinas. Ordinas buvo pavaldus popiežiui ir šv. Romos imperijos imperatoriui. Svarbiausia ordino paskirtis — globoti atvykstančius iš Vokietijos kryžininkus, slaugyti ligonius ir kovoti su Katalikų bažnyčios priešais. Ordino nariai privalėjo laikytis celibato, buvo skirstomi į brolius riterius, brolius kunigus ir patarnaujančius brolius. Δ ordino nario (brolio) emblema buvo juodas kryžius kepurėje ar apsiauste; broliai riteriai nešiojo baltus apsiaustus su juodu kryžiumi ant kairiojo peties. Šio ordino nariai galėjo būti tik vokiečių riteriai ar miestiečiai pa-

tricijai. Vykdomoji valdžia priklausė didžiajam magistrui, renkamam iki gyvos galvos. XIII a. Δ ordinas kovojo Palestinoje su musulmonais, įgijo žemių Mažojoje Azijoje, Pietų Europos šalyse ir Vokietijoje. Teisę valdyti užkariautas prūsų, lietuvių žemes patvirtino popiežius Grigalius IX, imperatoriai Frydrichas II, Liudvikas IV Bavaras. Nuo XIII a. ketvirto dmečio Δ ordinas buvo popiežių ir kitų dvasininkų skelbiamų kryžiaus žygių į Pabaltijį svarbiausias praktinis organizatorius ir vykdytojas. Po Žalgirio mūšio (1410) ordino agresija buvo atremta. Pagrindinis karų krūvis teko Lietuvai, kuri neteko vakarinių žemių, apie 1 mln. gyventojų, daugiau kaip šimtą metų buvo griaunamas Lietuvos ūkis ir kultūra. Δ ordino pavergta, išnyko viena iš baltų tautų — prūsai.

krỹžius, vienas seniausių ir labiausiai paplitusių simbolių. Jis susijęs su skaičiumi 4 (išoriniai 4 taškai). Religijos mene yra įvairių formų Δ (populiariausi graikiškieji ir lotyniškieji Δ). Δ — Jėzaus Kristus kančios ir krikščionybės simbolis.

kryžmažiẽdžiai, augalų, kurių žiedai sudaryti iš 4 kryžmai išaugusių vainiklapių, šeima.

Kroãtija, valst. Balkanų pusiasalyje prie Adrijos jūros. Buvusi Jugoslavijos Respublika. 1992 paskelbė nepriklausomybę. Plotas 56 540 km^2, 5 mln. gyv. Sostinė Zagrebas. Daugiapartinė demokratija. Kalnuota šalis su derlingais upių slėniais. Gausu naudingųjų iškasenų. Šalyje auginami linai, įvairūs vaismedžiai, daržovės. Plėtojamas turizmas. Pav.

krokètas, sport. anglų žaidimas 2 žaidėjams arba 2 komandoms. Žaidžiama mediniais rutuliukais, kuriuos reikia varinėti pro vielų vartelius. Kiekvienas žaidėjas medinio plaktuko smūgiais stengiasi pirmas pervaryti savo rutulį pro tam tikra tvarka sustatytus vartelius.

krokodìlai, didžiuliai šarvuoti keturkojai, plėšrūs šiltųjų kraštų ropliai. Δ grupei priklauso: tikrieji Δ, aligatoriai, kaimanai ir gavialai. Aligatorių ir kaimanų nasruose didieji dantys įeina į viršutinio žandikaulio kaule esančias duobutes, todėl žiotims užsidarius, jų nesimato. O kai Δ nasrai sučiaupti, abiejose apatinio žandikaulio pusėse matyti ketvirtasis dantis. Negailestingas medžiotojas yra Nilo Δ, gyvenantis ne tik Nilo upėje. Jis tūno upėse ir liūnuose, laukdamas bet kokios aukos. Aštriais dantimis sugriebęs grobį, Δ įsitraukia jį po vandeniu, kad tasai prigertų. Δ patelė yra labai rūpestinga motina. Ji padeda net iki 60 kiaušinių ir nesitraukdama nuo lizdo peri 3 mėnesius.

Kròmvelis (Cromwell), Oliveris (1599–1658), anglų valst. veikėjas. Iškėlė bylą karaliui Karoliui I ir 1649 nuteisė mirti. 1653 pasiskelbė respublikos "lordu protektoriumi" su diktatoriaus įgaliojimais iki gyvos galvos. Δ sustiprino Angliją kaip jūrų valstybę. Po jo mirties karalius Karolis II atkūrė monarchiją. Pav.

O. Kromvelis

krònika: 1. chronologinis žymiausių valstybės, tautos, giminės, organizacijos ir kitų gyvenimo įvykių užrašymas; **2.** istorijos veikalas; **3.** nuolatinė šalies ar užsienio įvykių apžvalga, pateikiama spaudoje, kine, radijo bei televizijos laidose.

krū́mas: 1. daugiametis augalas keliais stiebais, šakotas nuo pat žemės; **2.** žolinis augalas, kurio stiebai eina tiesiog iš šaknų, keras.

krumpliãratis, ratas su krumpliais, kuriais sukamas kitas krumpliuotas ratas, velenas ar keliamas krumpliastiebis.

krušà, ledų (nuo 5 iki 50 mm) krituliai.

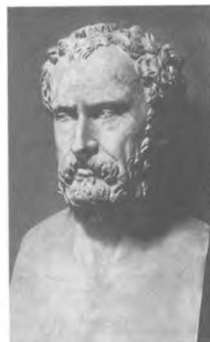
krūtìnė, priekinė viršutinė liemens dalis, kurios ertmėje yra plaučiai ir širdis.

krūtìnės ląstà, liemens kaulų konstrukcija, gaubianti krūtinės organus. Δ padeda kvėpuoti. Ją sudaro krūtinkaulis, šonkauliai ir stuburo krūtininė dalis. Priekiniame moters Δ paviršiuje yra krūtys, o jose — pieno liaukos.

Kroatija

ksantìpė, pagal graikų filosofo Sokrato žmonos Ksantipės (Xanthippē), labai piktos ir barningos, vardą; pikta, vaidinga moteris.

Ksenofòntas (*Xenophōn*), (apie 430–354 pr. Kr.), kariškis ir rašytojas, Sokrato mokinys. Išauklėtas aristokratiškai, buvo spartietiško gyvenimo būdo šalininkas. Tęsdamas istoriko Tukidido darbą, sukūrė "Heleniką" — 411–362 pr. Kr. Graikijos istoriją. Parašė "Anabazį" — monografiją apie žygį su Kyru; "Agesilają" — biografinę panegiriką karaliui; politinių ("Kiropedija", "Hieronas", "Lakedemoniečių valstybė") ir filosofinių ("Sokrato

Ksenofontas

apologija", "Simpozionas") traktatų. Pav.

ksilofònas, mušamasis muz. instrumentas — keliomis eilėmis ant įtemptų virvelių išdėstytų medžio lentelių komplektas.

ksilogrãfija, medžio raižybos technika; tokiu būdu sukurtas kūrinys.

Kuba

Kubà, valst. Karibų jūros salų virtinėje, didžiausia sala. Plotas 110 860 km^2, 10,9 mln. gyv. Sostinė Havana. Valdo Kubos komunistų partija, kuriai nuo 1965 vadovauja Centro komiteto pirmasis sekretorius Fidelis Kastras. Gamta labai įvairi: Siera Maestros kalnai, banguojančios kalvos, plokščios lygumos. Klimatas drėgnas atogrąžų. Gyventojai: baltieji, metisai, mulatai, negrai. Šalyje derlingos žemės, todėl auginamos cukranendrės, tabakas, atogrąžų vaisiai, daržovės. Cukraus pramonė klesti šalyje jau nuo XIX a. Δ garsėja aukštos kokybės cigarais, romo gamyba ir puikiais vaisiais. Pav.

kùbas: 1. stačiakampis gretasienis, kurio visi 3 matmenys yra lygūs. Turi 6 kvadratines sienas, 12 briaunų, 8 viršūnes; **2.** 3 lygių dauginamųjų sandauga; skaičiaus trečiasis laipsnis.

Kubertènas (Coubertin), Pjeras, (1863–1937), pranc. sporto veikėjas, šiuolaikinių olimpinių žaidynių iniciatorius. Jo dėka pirmosios olimpinės žaidynės pagal antikos tradicijas surengtos 1896 Atėnuose.

Dž. Kukas

kubìzmas, XX a. modernistinės dailės kryptis, kuriai turėjo įtakos → P. Sezano kūryba. 1907–1914 susibūrė grupė jaunų dailininkų, kurie rinkosi pas ispanų kilmės dailininką → P. Pikasą. Šiame būryje ir gimė Δ. Būdingiausi vaizdavimo bruožai — realių daiktų skaidymas į geometrines formas ir fragmentines plokštumėles, perspektyvos atsisakymas, keleto žiūrėjimo taškų įvedimas. Spalvos: ruda, pilka, žalia ir gelsva. Atsiranda tokia pat skulptūra.

V. Kudirka

Kudìrka, Vincas (1858 -1899), lietuvių rašytojas, visuomenės veikėjas. 1877 įstojo į Seinų kunigų seminariją, bet buvo pašalintas. Baigė Marijampolės gimnaziją, įstojo į Varšuvos universitetą, kur studijavo filologiją ir mediciną. Studijuodamas įsijungė į lietuvių nacionalinį judėjimą. Suorganizavo žurnalo "Varpas", laikraščio "Ūkininkas" leidimą. Kelerius metus redagavo "Varpą". Dirbo gydytoju Šakiuose. Sirgo džiova, gydėsi Kryme ir Adrijos pajūryje. Nuo 1897 gyveno Naumiestyje. Savo visuomeninė ir literatūrinė veikla jis darė didelę įtaką nacionalinio išsivadavimo judėjimui. Reikšmingiausia Δ palikimo dalis — grožinė kūryba. Svarbiausi kūriniai: poezijos rinkinys "Laisvos valandos", satyriniai apsakymai "Viršininkai", "Vilkai", "Lietuvos tilto atsiminimai", "Cenzūros klausimas". Δ — vienas lietuvių realistinės satyrinės prozos ir pilietinės poezijos pradininkų. Δ publicistika pasižymi šmaikščiu, kandžiu stiliumi, beletristikos elementais. Δ rinko lietuvių tautosaką, parengė ir išleido liaudies dainų rinkinį "Kanklės". Jis yra vienas žymiausių XIX a. pab. lietuvių vertėjų: išvertė Dž. G. Bairono "Kainą", F. Šilerio "Orleano mergelę" ir "Vilių Telį", I. Krylovo pasakėčių ir kt. Δ — dabartinio Lietuvos himno autorius. Pav.

kūdrinùkė, pilvakojis kūdrų moliuskas. Lietuvoje paplitusi didžioji Δ.

kū́jis ir pjáutuvas, buvusios Sovietų Sąjungos valstybės simbolis, reiškęs valstiečių ir darbininkų sąjungą. Dabar šį simbolį perėmė komunistinis judėjimas.

kū́jo metìmas, sporto šaka, olimpinė metimo rungtis. Kūjis metamas iš apsauginiu tinklu apsupto rato. Kūjis — tai metalinis rutulys, sveriantis 7,5 kg, plienine viela sujungtas su rankena.

Kùkas (Cook), Džeimsas (1728–1779), anglų jūrininkas, viena reikšmingiausių asmenybių geografinių atradimų istorijoje. Jis atrado rytinę Australijos pakrantę, Naująją Zelandiją ir daug Ramiojo vandenyno salų. Per ginčą su čiabuviais nudurtas Havajų salose. Pav.

kuklukskl̃anas, slapta rasistinė JAV organizacija, kovojanti prieš negrus ir imigrantus. Įkurta 1865 pietiečių konfederatų karininkų. Kongreso sprendimu buvo uždrausta 1871. 1915 atkurta kovai už baltųjų pirmavimą pietuose. Priešiška katalikams, žydams ir "negryniems" amerikiečiams. Apeigomis liko panaši į pirmąją, tačiau išpopuliarino kryžiaus deginimo ceremoniją.

kulminãcija: 1. didžiausio pakilimo, įtempimo momentas; **2.** svarbiausias liter. kūrinio, spektaklio, filmo momentas.

kùltas, religiniai veiksmai: apeigos, mal-

dos, užkeikimai, giesmės, aukų aukojimas, kuriais siekiama dievų palankumo.

kultivãtorius, padargas dirvai purenti.

kultūrà: 1. žmogaus ir visuomenės fiziniu ir protiniu darbu sukurtas produktas (pvz., *dvasinė* Δ, *nacionalinė* Δ, *sen. graikų* Δ ir kt.); **2.** išsiauklėjimas, išsilavinimas; **3.** tobulumo laipsnis, pasiektas kurioje nors veiklos srityje; **4.** kokių nors augalų auginimas, kultivavimas (pvz., *žemės ūkio* Δ).

kultūrinė antropològija, visuomenės mokslų sritis, tirianti žmogaus prigimties kultūrinį pagrindą, kultūrinę jo elgesio charakteristiką.

kultūrìzmas, fizinių pratimų su įvairiais įrankiais sistema, stiprinanti žmogaus raumenis.

kùmečiai, Lietuvos dvarų samdyti darbininkai, su šeimomis gyvenę dvaro sodyboje, specialiame pastate — kumetyne.

kumẽlė, arklių patelė.

kumeliùkas, mažas arklių jauniklis.

kunigáikštis, karo vadas ir savo žemės valdovas. Feodalinėje hierarchijoje užima antrą vietą po karaliaus. Rytų ir Centrinėje Europoje didžiųjų Δ titulus turėjo valst. monarchai. Lietuvoje Δ pavadinimas kilęs iš žodžio "kunigas", suprantant jį kaip laisvųjų žemdirbių bendruomenės valdytoją.

kùnigas, katalikų ir kai kurių kitų krikščionių religijų (anglikonų, protestantų) dvasininkas.

kúosa, varnų šeimos paukštis. Paplitusi Europoje, Azijoje, Šiaurės Afrikoje. Kūno ilgis iki 33 cm. Masė 150–200 g. Juodos spalvos, sprandas ir kūno apačia pilka. Gyvena nedideliuose miškeliuose, prie gyvenviečių. Minta vabzdžiais, kirmėlėmis, grūdais, vaisiais. Lizdą krauna namų pastogėse, kaminuose, inkiluose.

Kùperis (Cooper), Džeimsas Fenimoras (1789–1851), amerik. rašytojas, pirmojo amerikietiškojo romano autorius. Rašė apie indėnų kovas su baltaisiais kolonizatoriais. Žymiausi romanai: "Pionieriai", "Prerijos", "Paskutinis Mohikanas", "Pėdsekys". Juos vienijo pagrindinis herojus — Odinė Kojinė. Pav.

kùpolas, pusrutulio išvaizdos bokštas, krikščionių archit. simbolizuoja dangaus skliautą.

kupònas, vertybinio popieriaus dalis, atkerpama ir įteikiama kaip kvitas, gaunant palūkanas arba dividendą.

kupranugãriai, ištvermingi kuproti dykumų gyvūnai. Būna vienkupriai dromedarai, turintys vieną kuprą (Arabijos Δ), ir dvikupriai baktrianai, turintys 2 kupras (Azijos Δ). Δ šeimai dar priklauso lamos, alpakos, guanakai ir vikunijos. Suaugęs Δ yra maždaug 2,1 m ūgio ir sveria 500 kg. Pilna riebalų kupra, tarsi neišsenkamas skysčių sandėlis, leidžia Δ keliauti be maisto ir vandens ilgiausius atstumus, todėl šie gyvūnai dažnai vadinami "dykumų laivais". Dauguma Δ yra prijaukinti, jie auginami pienui, mėsai, naudojami nešuliams gabenti. Δ vilna ir kailis naudojami kilimams, drabužiams. Daugiausia Δ yra Somalyje. Ten gyvena apie 6,85 mln. šių gyvūnų. Pav.

Kupranugaris

kurapkà, fazanų šeimos paukštis, pilkšvai rusva laukinė vištelė. Paplitusi Europoje. Kūno ilgis apie 30 cm, masė apie 400 gramų. Gyvena dirbamuose laukuose, krūmuose. Lizdą krauna ant žemės. Minta vabzdžiais, grūdais, sėklomis. Medžiojamos mėsai. Δ dažnai sutinkamos Lietuvoje.

kùras, medžiaga, naudojama dideliam šilumos kiekiui gauti.

kuř̃čnebylis, kurčias ir nebylys žmogus.

kūrýba, kuriamasis darbas, kūrimas.

kùrija: 1. sen. Romoje — dešimties patricijų giminių susivienijimas, analogiškas graikų fratrijai; **2.** sen. Romos imperijoje — miesto tarybos ir teismo posėdžių vieta; **3.** viduramžiais Vakarų Europoje — senjoro ir jo vasalų taryba; **4.** Katalikų bažnyčioje — kolegialus vyskupijos valdžios organas bei pastatas, kuriame ji įsikūrusi.

kùrmis, nedidelis vabzdžiaėdis žinduolis, gyvenantis po žeme. Jis rausia urvus į kastuvą panašiomis priekinėmis letenomis. Δ regėjimas silpnas, bet klausa labai gera. Lietuvoje sutinkamas dažnai.

kùrsai, trumpas mokymas ar tobulinimas.

kùrsas: 1. kaina, kuria biržoje perkami ir parduodami vertybiniai popieriai; **2.** kurios nors mokslo disciplinos išdėstymas vadovėlyje; **3.** vienerių metų apimties mokslo skyrius aukštojoje mokykloje; **4.** med. gydomųjų procedūrų ciklas; **5.** lai-

Dž. F. Kuperis

vo ar lėktuvo judėjimo kryptis pagal dienovidinį.

kuršiai, istor. Rytų baltų tauta, gyvenusi prie Baltijos jūros, rašytiniuose šaltiniuose minima jau 876. Kaip atskira etninė grupė, minima iki XVI a. pab. Vėliau susiliejo su žemaičiais ir latviais. Vertėsi žemdirbyste bei gyvulininkyste ir žvejyba. Rišlių kalbos tekstų neišlikę. Esama vardų, vietovardžių, vienas kitas bendrinis žodis.

Ž. Lafontenas

kùrtas, labai greitas medžioklinis šuo. Jis buvo naudojamas medžiojant laukinius žvėris ir paukščius Viduriniuosiuose Rytuose. Vėliau rusų didikai jais naudojosi tradicinėse vilkų medžioklėse.

kurtinỹs, vištinių šeimos stambiausias miškų paukštis, kuris giedodamas visai negirdi. Užauga iki 95 cm, gyvena šiauriniuose spygliuočių miškuose Šiaurės pusrutulyje. Pasipuošęs žalios, baltos ir auksinės spalvos plunksnomis. Minta sėklomis, vabzdžiais, pumpurais. Lietuvoje retas, saugomas. Pav.

Kurtinys

kvartèras, antropogenas — Žemės geologinės istorijos kainozojaus eros dabartinis periodas, prasidėjęs po neogeno maždaug prieš 1,8 mln. metų bei per tą laikotarpį susidariusių uolienų sistema. Būdingas Δ reiškinys — ritmiška klimato kaita. Per intensyvaus atšalimo epochas Eurazijoje ir Š.Amerikoje vyko apledėjimai. Ledynais buvo padengta visa dabartinė Lietuvos teritorija. Slinkdami bei besitraukdami (tirpdami) ledynai suformavo dabartinį Lietuvos reljefą. Δ metu atsirado žmogus, susiformavo ir išplito dabartinė gyvūnija ir augalija.

kvartètas: 1. 4 muz. atlikėjų ansamblis; **2.** muz. veikalas keturiems atlikėjams.

kvėpãvimas, biol. procesas, kurio metu organizmas iš išorės ima deguonį, o išskiria anglies dioksidą ir garus. Kvėpavimo organai: nosis, gerklos, trachėja, bronchai, plaučiai. Kvėpuoti padeda kvėpuojamieji raumenys.

Laisvės statula

L

L, l: 1. raidė ankštumos liežuvio dantiniam sklandžiajam pusbalsiui, tariamam kietai (*lãpas, lokỹs*) ir minkštai (*lẽdas, lýgus*), žymėti; **2.** L — romėniška raidė, reiškianti skaitmenį 50.

la, muz. garsas, šeštas bet kurioje *do* garsu pradedamoje pagrindinio diatoninio muz. garsaeilio oktavoje.

labirìntas: 1. klaidus, painaus plano sen. Graikijos ir Egipto statinys; **2.** sudėtingas spiralės pavidalo geometrinio ornamento motyvas; **3.** vidinė ausies dalis.

Labradòras, pusiasalis Kanados rytuose, tarp Hadsono įlankos bei sąsiaurio ir Šv. Lauryno įlankos. Didžiausias pusiasalis Šiaurės Amerikoje. Gausu ežerų.

Lafontènas (La Fontaine), Žanas (1621–1695), pranc. rašytojas. Jo nuopelnas — vėl atrastas pasakėčios žanras. Išgarsėjo sąmojingais apsakymais "Eiliuotos pasakos ir novelės" (1665–1685). 12 tomų "Pasakėčių" Δ pelnė pasaulinę šlovę. Δ kūrė įdomias, kupinas fantazijos istorijas apie gyvūnus, augalus ir žmones. Pav.

lagūnà, negili įlanka, kurią nuo jūros skiria nerija, o su jūra jungia neplatus sąsiauris, pvz., Kuršių marios.

laĩko nòrma, laikas, per kurį tam tikromis organizacinėmis techninėmis sąlygomis atitinkamos kvalifikacijos darbininkas turi pagaminti produkcijos vienetą arba atlikti gamybinę operaciją.

laĩkrodis, laiko skaičiavimo mechanizmas. Pirmasis mechaninis Δ 1335 atsirado Milane (Italija). Tai buvo bokšto Δ be rodyklių. Pirmieji rankiniai Δ, kuriuos iš pradžių nešiojo tik moterys, atsirado apie 1900 m.

láipsnis: 1. lyginamasis dydis, matas, pakopa; **2.** būdvardžiu ar prieveiksmiu reiškiamos kokybės dydis, dydžio matas; **3.** temperatūros matavimo vienetas; **4.** alkoholio svorio procentas mišinyje; **5.** skaičius, rodantis, kiek kartų kitas skaičius turi būti padaugintas iš savęs; **6.** lankų bei kampų matavimo vienetas; **7.** oficialus vardas, rodantis kvalifikacijos dydį, pakopą.

láipsniškas, vykstantis be staigių pakitimų, ne iš karto.

laisvàsis smũgis, švelniausia bausmė futbole, rankinyje.

Láisvės statulà, 95 m aukščio statinys Niujorke. Δ autorius — F. O. Bertoldis. 1886 ją padovanojo Prancūzija. Per Atlantą ji atkeliavo supakuota į 210 dėžių. Turistai gali užlipti į statulos galvą ir grožėtis Niujorko panorama. Pav.

laisvóji prekýba, neapmuitinama prekyba.

laivýba, plaukiojimo laivais teorija ir praktika.

lãkmusas, chem. mėlyna dažomoji medžiaga, gaunama iš kai kurių kerpių, naudojama kaip cheminės terpės rūgštumo indikatorius.

Lãkšmė, induistų grožio, meilės ir laimės deivė, vaizduojama sėdinti ant lotoso žiedo.

lakštiñgala, pilkas strazdų šeimos paukštelis giesmininkas. Paplitusi vidutinės juostos miškuose.

lamà, kupranugarį primenantis Pietų Amerikos gyvūnas. Vidutinio dydžio Δ sveria apie 140 kg, užauga iki 1,2 m aukščio. Gyvena apie 25 metus. Δ žmonės prisijaukino nešuliams gabenti. Auginamos mėsai ir kailiams, kurie labai vertinami. Pav.

lamà, Tibeto budizmo (lamaizmo) dvasininkų titulas. Δ sudaro atskirą bendruomenę, vadovaujamą dalailamos. Iki 1959 — Tibeto vyriausybės vadovas. Šiuo metu veikia tremtyje.

lamaìzmas, budizmo šaka, susiformavusi Tibete. Lamaizmo vadovas — dalailama. 1991 dalailama pirmą kartą lankėsi Lietuvoje. 2001 vėl atvyko į Lietuvą.

Lamánšo tùnelis (pr. *La Manche*, angl. *English Channel*), 1987 po Lamanšo sąsiauriu pradėtas statyti 50 km ilgio geležinkelio tunelis. Jo paskirtis — sujungti Angliją su Prancūzija. Buvo suprojektuoti specialūs traukiniai automobiliams gabenti tuneliu. Tunelis atidarytas 1994.

LAN (angl. *Local Area Network*), vietinis kompiuterių tinklas. Kompiuteriai paprastai naudojasi bendrais duomenimis bei spausdinimo įrenginiais ir turi ryšį vienas su kitu iki 1 km spinduliu.

Lándsbergis, Vytautas (g. 1932), 1955 baigė Lietuvos valstybinę konservatoriją. 1952–1990 dirbo pedagoginį darbą. 1978–1990 Lietuvos valstybinės konservatorijos profesorius. 1990–92 Atkuriamojo Seimo deputatas, Seimo Pirmininkas, pagal Laikinąjį Pagrindinį įstatymą — aukščiausias valstybės pareigūnas. 1992–1996 Seimo narys, opozicijos lyderis. 1996–2000 VIII Seimo narys, Seimo Pirmininkas. 1993 m. įkūrus politinę partiją Tėvynės sąjungą (Lietuvos konservatoriai) — jos pirmininkas. Nuo 2000 LR Seimo narys. Pav.

lándsknechtai, samdomi vokiečių kareiviai — pėstininkai XV–XVII a. Pirmą kartą šis pavadinimas paminėtas 1486. Δ pakeitė senąją riterių kariuomenę.

landšãftas → k r a š t ó v a i z d i s.

landšãfto architektūrà, kraštovaizdžio formavimas, kurio tikslas — gamtinės aplinkos apsauga, racionalus ir estetiškas jos tvarkymas bei naudojimas.

langū̃rai, laibaliemenių beždžionių — šunbeždžionių gentis. Paplitę Pietų Azijoje. Kūnas lieknas, uodega ir viršutinės galūnės ilgos, plaukai aplink veidą pailgėję. Vikriai laipioja medžiais, užsikabindami už šakų rankomis ir kojomis, ilga uodega išlaikydami pusiausvyrą. Minta augalų lapais ir vaisiais.

langùstai, Amerikos atogrąžinių pakrančių nariuotakojai gyvūnai, labai vertinami kulinarų. Užauga iki 61 cm ilgio. Jūros dugne vaikšto ilgomis voromis.

lãpai, augalų organai, atliekantys keletą funkcijų: juose esantis chlorofitas fotosintezės proceso metu sugerdamas saulės spindulių energiją ir panaudodamas CO_2 ir H_2O, išskiria deguonį bei gamina organines medžiagas. Jie išgarina didžiulį kiekį vandens garų ir tai daro įtaką pasaulio klimatui. Spygliuočių medžių ir kaktusų spygliai taip pat yra Δ.

Lapländija (Lapija), kraštas Šiaurės Europoje. Priklauso Norvegijai, Švedijai, Suomijai, Rusijai. Gyventojai lapiai (samai).

Lasà, Tibeto autonominio rajono Vakarų Kinijoje sostinė. Gyventojų 100 tūkst. Δ vienuolynai primena, kad miestas kadaise buvo lamaizmo centras. Iš čia religinis vadovas dalailama valdė visą šalį. Tačiau 1950 Tibetą okupavo komunistinė Kinija ir valdo šį kraštą iki šiol.

ląstelíena, atraminė augalų ląstelių medžiaga, celiuliozė.

ląstẽlė, elementari gyvoji sistema, gebanti savarankiškai egzistuoti ir daugintis. Tai mažiausias gyvo organizmo struktūrinis ir funkcinis vienetas. Susideda iš branduolio ir citoplazmos. Bakterijos branduolio neturi. Pav.

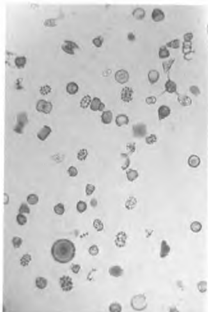
La Tèno kultūrà, geležies amžiaus kultūra. Buvo paplitusi I t-mečio pr. Kr. II pusėje po Holštato kultūros Prancūzijoje,

V. Landsbergis

Lama

Ląstelės

Latvija

Laumžirgis

Šveicarijoje, Austrijoje, Jugoslavijoje, Šiaurės Italijoje. Gyventojai buvo sen. keltų gentys, kurios vertėsi žemdirbyste, kalvyste, auksakalyste, prekyba. Būdinga geležiniai kalavijai, geležinės žirklės, spynos, raktai, durklai, papuošalai. Pradėtos naudoti pirmosios monetos.

lašalaĩ, senasparnių vabzdžių grupės būrys. Maži (kai kurios rūšys — vos 6 mm ilgio), trumpai gyvenantys vabzdžiai. Skraido daugiausia vakare ir naktį. Kiaušinius deda į vandenį arba prilipdo vandenyje prie akmenų. Jų lervos yra svarbus žuvų maistas.

lašìšos, lašišinių šeimos ir Salmo genčių praeivės žuvys. Paplitusios daugiausia Atlanto ir Ramiojo vandenynų šiaurėje, Juodojoje ir Aralo jūrose. Tai stambios žuvys, šonuose turinčios tamsių dėmelių. Δ išsirita iš ikrų upėse, išbūna keletą metų ir keliauja į vandenyną ar jūrą, kur praleidžia didžiąją gyvenimo dalį. Suaugusios Δ nuplaukia neršti tūkstančius kilometrų į savo gimtąsias upes. Jos tokios jautrios cheminei vandens sudėčiai toje vietoje, kur išsirito, kad randa kelią į tą pačią vietą net po kelerių metų. Svarbiausia Salmo genties rūšis yra → Baltijos Δ, kuri atplaukia neršti ir į Lietuvos upes. Kūno ilgis iki 1,5 m, masė iki 40 kg. Svarbus verslo objektas. Valgomos šviežios, rūkytos, sūdytos. Ypač vertingi sūdyti raudonieji ikrai.

lateñtinis: 1. slaptas, nematomas; **2.** neišryškintas, pvz., Δ *atvaizdas eksponuotoje neryškintoje fot. medžiagoje.*

laterna magica (lot. magiškas žibintas): **1.** scenos reginys, kuriame derinami kino ir teatro elementai; **2.** įtaisas skaidriems paveikslams demonstruoti, diaskopo prototipas.

Lãtgala, baltų istor. sritis, buvusi dabartinėje Latvijoje į šiaurę nuo Dauguvos upės, išskyrus Rygos įlanką.

latgãliai, baltų gentis, gyvenusi Latgaloje. Vertėsi žemdirbyste bei gyvulininkyste. XI–XII a. pateko į Polocko ir Pskovo vasalinę priklausomybę. XIII a. pr. buvo pavergta vokiečių riterių. Sudarė pagrindą latvių tautai.

latifùndija, didelė privati žemės valda, dvaras. Būdinga Lotynų Amerikos šalims.

lãtviai, tauta, priklausanti baltų kalbinei grupei. Susiformavo iš latgalių, sėlių, žiemgalių, kuršių ir asimiliuotų lyvių.

Lãtvija (Latvijos Respublika), valst. prie Baltijos jūros, įsiterpusi tarp Estijos ir Lietuvos. Plotas 64 600 km^2, ~ 2,6 mln. gyv. Sostinė Ryga. Parlamentinė respublika. Turi didelį pajūrį ir 3 didelius uostus. Gamta — lygumos ir žemumos, taip pat Kuršių, Vidzemės ir Latgalės aukštumos. Klimatas drėgnas ir vėsus. Gyventojai: latviai, rusai, lenkai, baltarusiai, lietuviai. 1991 tapo nepriklausoma Δ Respublika. Plėtojamas ž. ū., žvejyba, odos, avalynės, dažų ir lakų, mašinų pramonė. Pav.

laũkas, fizik. ypatinga materijos, per kurią baigtiniu greičiu perduodama kūnų sąveika, forma. Pagal šaltinio pobūdį skiriamas elektrinis, gravitacijos Δ ir magnetinis Δ. Bet kuri dalelių ar kūnų sąveika sukuria ypatingą būseną — jėgos Δ.

laũmžirgis, žirgelių būrio stambus, prie vandens gyvenantis vabzdys. Tai vienas greičiausių ir didžiausių skraidančių vabzdžių. Medžiodamas Δ zvimbia pirmyn ir atgal, ištiesęs kojas ir pasiruošęs nutverti grobį. Patinėlis turi savo teritoriją, kurią saugo ir gina nuo kitų patinėlių. Pav.

lavà, iš ugnikalnio išsiveržusi klampi, o ataušusi kieta mineralinė masė.

lavinà, kalnų sniego griūtis.

lazarètas, nedidelė stacionarinė gydymo įstaiga. Atsirado viduramžiais. Rusijoje XVIII–XIX a. Δ buvo vadinamos karo ligoninės.

lazdýnas, beržinių šeimos krūmas arba medis, ant kurio auga riešutai.

lãzerio chirùrgija, lazerio naudojimas per operaciją. Lazeris, kaip chirurginis skalpelis, pirmiausia panaudotas akims operuoti ir augliams šalinti XX a. pabaigoje.

lãzeris, prietaisas, leidžiantis vienodo ilgio ir vienodos fazės (koherentines) šviesos bangas.

lãžas, priverstinis ir nemokamas baudžiauninko darbas savu inventoriumi dvare. Lietuvoje reguliarus Δ ėmė plisti nuo XV a. pab., įsigalint palivarkiniam ūkiui. XVI a. vid. Δ ėjo dauguma valstiečių. Δ panaikintas kartu su baudžiava (1861).

LCD (angl. *Liguid Crystal Display*), skystakristalis kompiuterio vaizduoklis.

lẽdas, kietos būsenos, sušalęs vanduo. Susidaro 0°C temperatūroje.

lèdi: 1. D. Britanijoje — ištekėjusi aristokratė, aukštuomenės moteris; **2.** pagarbus anglų kreipinys į moterį.

ledýnai, Žemės paviršiumi slenkantys ledo masės telkiniai. Susiformuoja ten, kur kietųjų kritulių (sniego, krušos ir kt.) iškrenta daugiau negu jų ištirpsta. Ledynai skirstomi į kalnų ir kontinentinius. Δ dengia daugiau kaip 10% Žemės paviršiaus. Kalnų Δ slėniuose ištįsta ir suformuoja Δ liežuvius, kurie slenka 50–1500 m per metus greičiu. Patekę į šiltesnio klimato zoną jie sparčiai tirpsta ir duoda pradžią kalnų upėms. Kontinentiniai Δ platūs ir stori (Anktarktidoje siekia 4 km storio). Iš centro jie slenka į visas puses, o nusileidę į jūras ir vandenynus atskyla gabalais ir suformuoja ledkalnius.

ledýnmetis, Žemės geol. istorijos šalto klimato laikotarpis, kai didelę Žemės dalį dengė ledynai.

lẽdkalnis, vandenyne plaukiojantis didžiulis ledo luitas, atitrūkęs nuo sausumos ledyno.

lẽdlaužis, laivas keliui tarp ledų pralaužti ir plaukioti užšalusiuose vandenyse.

lẽdo balètas, pramoginis scenos renginys, grindžiamas šokio, sporto bei cirko elementų deriniu. Šokėjai avi pačiūžas, koncertinius numerius atlieka ledo aikštėje. Atsirado XX a. pr. Austrijoje.

ledónešis, ledo judėjimas upėse ir ežeruose (pasroviui ar pavėjui). Būna rudenį ir pavasarį.

lẽdo ritulỹs, dinamiškas sport. komandinis žaidimas. Žaidžia dvi komandos po 6 žaidėjus. Žaidžiami trys kėliniai po 20 min. gryno laiko 60–61 m ilgio ir 29–30 m pločio ledo aikštėje, kurią supa 1,22 m aukščio mediniai bortai. Žaidimui vadovauja 2 teisėjai. Laimi komanda, daugiau kartų įmušusi ritulį į varžovų vartus. Žaidimas atsirado XIX a. Kanadoje. Nuo 1924 įtrauktas į olimpines žaidynes. Nuo 1998 olimpinių žaidynių Nagane Δ varžybose rungtyniauja ir moterys. Lietuvoje Δ pradėta žaisti 1922. Pav.

lẽdo žmogùs, Ecis, bronzos amžiaus žmogus, rastas 1991 09 19 Alpių kalnuose, Tirolyje. Ledynas užšaldė mirusio maždaug 30 metų, 1,60 cm ūgio vyriškio lavoną. Tai seniausias Žemėje išlikęs nesuiręs žmogaus kūnas. Jis pragulėjo lede daugiau kaip 5000 metų.

lẽdrogių spòrtas: 1. dvivietės ar keturvietės vairuojamos rogės leistis nuo kalno specialiai įrengta trasa; **2.** sporto šaka: greitas nusileidimas nuo kalno rogėmis specialiai įrengta vingiuota trasa, 1924 įtraukta į olimpines žaidynes. Pav.

legalùmas, vyriausybės valdžios teisėtumas, kuris remiasi tuo, kad vyriausybė buvo sudaryta pagal iš anksto nustatytas teisines procedūras.

legãtas: 1. sen. Romoje — senato politinis pasiuntinys ar įgaliotinis; **2.** dvasininkas, atstovaujantis Romos popiežiui kuriame nors krašte; **3.** testamente įrašytas įpareigojimas turto paveldėtojui atlikti kokią nors prievolę.

legato, rišlus muz. garsų atlikimas, perėjimas nuo vieno garso prie kito be pertraukos.

legendà, pasakojamasis mitinio ar relig. siužeto literatūros arba tautosakos kūrinys. Δ vaizduojamajam pasauliui būdingi fantastiniai elementai, tačiau skaitytojas skatinamas patikėti pasakojimo tikrumu (pvz., *S. Lagerliof "Kristaus legendos", A. Vienuolio "Užkeiktieji vienuoliai"* ir kt.).

legiònas, stambiausias sen. Romos kariuomenės dalinys.

legioniẽrius: 1. legiono kareivis; **2.** pasamdytas svetimšalis sportininkas.

leibgvárdija, kai kurių valst. monarchų asmeninės apsaugos kariuomenė, rinktinės kariuomenės daliniai.

Leĩbnicas (Leibniz), Gotfrydas Vilhelmas (1646–1716), vok. filosofas ir universalus mokslininkas. Siekė santarvės tarp protestantizmo ir katalikybės, tyrė istoriją, kėlė novatoriškas idėjas visose mokslo srityse. Suprojektavo skaičiavimo mašiną, galėjusią dauginti ir dalyti. Δ atrado dvejetainę sistemą, pagal kurią veikia šiuolaikiniai kompiuteriai. Filosofijoje bandė plėsti gamtos mokslų ir matematikos žinias. Δ palikimą, kurio didelė dalis dar nepaskelbta, globoja Δ draugija. Pav.

leibòristas, socialistinės krypties darbininkų partijos narys Australijoje, D. Britanijoje, Naujojoje Zelandijoje.

leidyklà, asmuo (leidėjas), asmenų grupė, taip pat organizacija ar įstaiga, rengianti ir leidžianti knygas, kt. spaudos produkciją. Δ knygų nespausdina, tai daro spaustuvės.

Ledrogių sportas

Ledo ritulys

G. V. Leibnicas

leidìmas: 1. vienu kartu išleistas leidinys, pvz., pirmasis Δ, pakartotinis Δ; **2.** teisė ką nors atlikti, gauti, duoti.

Leifas (Leif), Eriksonas (apie 970–1020), normanų jūrininkas. Laikomas pirmuoju Amerikos atradėju (apie 1000). Šis prekybinio laivo kapitonas išplaukė iš Vesterbygdo normanų gyvenvietės Pietų Grenlandijoje į pietus, pasiekė Labradorą ir, manoma, išsilaipino Amerikos žemyne. Pietų kryptimi pasiekė Niūfaundlendą ir Naująją Škotiją. Palei Amerikos, kurią vadino "Vinlandu", krantą nuplaukė veikiausiai iki dabartinio Bostono apylinkių.

E. Le Korbiuzjė

Le Korbiuzjẽ (Le Corbusier, tikr. Charles-Edouard Jeanneret-Gris), (1887–1965), šveicarų ir pranc. architektas bei tapytojas, vienas iškiliausių XX a. architektų. Labai daug padarė, kad antrajame ir trečiajame d-metyje paplistų funkcionalus, kubizmu paremtas vadinamasis "tarptautinis" stilius. Bene garsiausias, o galbūt ir būdingiausias Δ statinys — Notre-Dame diu Ho koplyčia Ronšane (1950–1954), kur pavyko peržengti kubistinį griežtumą. Be įvairiausių projektų, Δ paskelbė ir novatoriškų teorinių darbų, projektavo baldus bei interjero detales, nutapė daug paveikslų. Pav.

lèksika, kalbos žodžių visuma; kalbos žodyno sudėtis.

leksikològija, kalbotyros skyrius, tiriantis leksiką.

leksikònas, → ž o d ý n a s.

lektòriumas, įstaiga, rengianti viešas paskaitas.

lèktorius, asmuo, skaitantis paskaitas, paskaitininkas.

lektūrà, tai, kas skaitoma, skaitiniai.

lėktùvai, sunkesni už orą skraidymo aparatai, varomi variklių, keliami sparnų. Pagal sparnų skaičių būna monoplanai (viensparniai) ir biplanai (dvisparniai). Pagal variklio tipą būna sraigtiniai (stūmokliniai, turbosraigtinai) ir reaktyviniai (raketiniai). Pagal variklių skaičių būna vienmotoriai, dvimotoriai, trimotoriai ir t. t. Pagal tai, kiek žmonių kelia, būna vienviečiai, dviviečiai ir daugiaviečiai (keleiviniai). Δ dar gali būti artimojo (iki 1000 km) bei tolimojo (daugiau kaip 3000 km) skridimo. Pirmojo skraidymo aparato su plasnojančiais sparnais ir sraigtasparnio eskizą nupiešė italų dailininkas → Leonardas da Vinčis (XV a.). Pirmasis pasaulyje variklio varomas ir lakūnų valdomas į orą pakilęs Δ buvo JAV konstruktorių brolių O. ir V. Raitų (O. ir W. Wright). 1903 jis pakilo į orą tik 12 sekundžių, tačiau įėjo į aviacijos istoriją.

lėktùvnešis, karo laivas, kuriame yra aerodromas. Jame įrengta lėktuvų stovėjimo aikštelė, pakilimo bei nusileidimo takai, remonto dirbtuvės, degalų sandėliai.

lėktùvo jùdamosios plõkštumos, tai kompiuterių valdomos sparnų ir uodegos plokštumos, kuriomis keičiama lėktuvo padėtis.

lènas, žemės valda, kurią vasalas gaudavo iš žemvaldžio su sąlyga, kad atliks karo tarnybą ar kitas prievoles, nustatytas lenų teise. Nuo XII a. Δ tapo paveldima valda.

Leñcas (Lenz), Zigfridas (g. 1926), šiuolaikinis vok. rašytojas. Žinomiausi jo romanai: "Vokiečių kalbos pamoka", "Kraštotyros muziejus".

lendlòrdas, stambus žemvaldys D. Britanijoje, savo žemę nuomojantis fermeriams.

lengvasvõris, lengvo svorio atletas.

lengvãtos, ypatingos teisės ar pirmenybės, kuriomis asmuo ar asmenų grupė atleidžiamos nuo pareigos laikytis įstatymu nustatytų bendrųjų taisyklių reikalavimų ar pareigų arba palengvinamas jų vykdymas.

lengvíeji lydiniaĩ, mažo tankio metalų lydiniai. Pagrindinis Δ komponentas yra vienas lengvųjų metalų, dažniausiai aliuminis, magnis arba titanas. Iš jų daromos automobilių, lėktuvų, raketų ir kt. detalės.

lengvíeji metãlai, mažo tankio metalai. Svarbiausieji: aliuminis, magnis, titanas, berilis. Gamtoje paplitę patvarių junginių pavidalu.

leñgvinančiosios aplinkýbės, nusikaltimo padarymo aplinkybės, lengvinančios kaltininko kaltę ir teismui sudarančios pagrindą skirti įstatymo nustatytą švelnesnę bausmę, kartais nuteisti lygtinai ar net skirti bausmę, lengvesnę už įstatymo nustatytą lengviausią bausmę.

lengvóji atlètika, labiausiai paplitusi ir masiškiausia sporto šaka, apimanti bėgimo, ėjimo, metimo ir šuolių rungtis. Δ

pratimų pagrindas — natūralūs žmogaus judesiai.

lengvóji prãmonė, kailių, odos ir avalynės, siuvimo, tekstilės pramonės ir jas kai kuriais pusgaminiais aprūpinančių specializuotų įmonių kompleksas.

Lèninas (Lenin, tikr. Vladimir Uljanov), (1870–1924), Sovietų valst. veikėjas, Sovietų Sąjungos įkūrėjas. Toliau plėtojo marksizmo teoriją ir pritaikė ją rusų visuomenės ypatumams. Suformavo savitą požiūrį į griežtą darbininkų klasės ir partijos atskyrimą, kuris prieštaravo marksistiniam. Po Spalio revoliucijos 1917 11 07 pavyko nuversti Aleksandro Kerenskio vadovaujamą Laikinąją vyriausybę. Būdamas Liaudies komisarų tarybos pirmininkas, Δ tapo valst. ir valdančiosios partijos vadovu. 1919, panaikinęs visas kairiąsias partijas, įsteigė Politinį biurą bei CK sekretoriatą ir kelių žmonių rankose sutelkė visą valdžią. Pilietinio karo suirutę ir pašlijusią ekonomiką Δ bandė įveikti "Naująja ekonomine politika" (1921). Jo iniciatyva 1922 įkurta Sovietų Sąjunga. Tais pačiais metais Δ dėl sunkios ligos pasitraukė iš politikos, atverdamas kelią į valdžią J. Stalinui. Svarbiausiais Δ veikalais laikomi "Ką daryti?" (1902), "Imperializmas kaip aukščiausioji kapitalizmo stadija" (1915), "Valstybė ir revoliucija" (1917). Pav.

leninìzmas, Lenino išplėtotas ir monopolistinio kapitalizmo sąlygoms pritaikytas marksizmas.

Lénkija, valst. Vidurio Rytų Europoje prie Baltijos jūros. Plotas 312 685 km^2, 38,7 mln. gyv. Sostinė Varšuva. Prezidentinė parlamentinė respublika su daugiapartiniu politiniu režimu. Visą Δ paviršių galima suskirstyti į 5 platumų juostas: Baltijos pajūrio, ežeringosios aukštumos, vidurio Δ žemumos, pietų Δ aukštumos, Sudetų ir Karpatų kalnų. Klimatas jūrinis ir vidutiniškai žemyninis. Lietingos vasaros. Gyventojai: lenkai, ukrainiečiai, baltarusiai, lietuviai. Europos tarybos narė. Vidutiniškai stiprios ekonomiškos šalis, turinti puikią metalurgijos bazę. Pirmauja pasaulyje pagal gamtinės sieros gavybą ir eksportą bei pagal bulvių ir braškių derlių vienam gyventojui. Pav.

l<u>e</u>nto, lėtas, šiek tiek greitesnis už *l<u>a</u>rgo* muz. tempas.

Leonárdas da Vìnčis (Leonardo da Vinci), (1452–1516), italų tapytojas, skulptorius, architektas ir mokslininkas. Kaip → Mikelandželas, → Rafaelis ir → Ticianas, Δ laikomas itališkojo renesanso klestėjimo simboliu. Δ kūrybos esmė — gamtos ir proto vienovės siekimas. Dėl didžiulio troškimo pažinti, Δ pavyko sujungti mokslą ir meną. Jis nuodugniai pažino gamtos reiškinius, meniškai juos pateikė, be to, puikiai valdė visas mokslo bei tapybos priemones. Reikšmingiausiais Δ darbais laikomi "Mona Liza", "Madona uolose", "Apreiškimas". Δ architektūros ir skulptūros darbai išlikę tik brėžiniuose bei dokumentuose. Δ buvo ir gamtos tyrinėtojas, eksperimentais bei patirtimi atskleidęs nemažai svarbių dėsnių. Jis tyrė paukščių skrydį ir oro bei vandens sroves. Δ sukonstruoti prietaisai bei mašinos daugeliu metų aplenkė savo epochą. Parašė veikalą apie žmogaus anatomiją, liko nebaigta knyga apie tapybą. Paskutiniaisiais gyvenimo metais Δ toliau tyrė žmogų ir, naudodamasis daugybe itin tikslių anatomijos brėžinių, bandė užčiuopti gyvybės dėsnius. Būdamas kairiarankis, Δ savo veikalus rašė taip, tarsi jie atsispindėtų veidrodyje. Pav.

Leonìdas (Leōnidas), Spartos karalius, gyvenęs apie 480 pr. Kr. Manoma, kad Spartą valdė nuo 488 m. pr. Kr. Per graikų ir persų karus vadovavo jungtinei gr. kariuomenei. Su 300 spartiečių ir 700 tespiečių kovėsi iki paskutinio atodūsio. Vėliau Spartoje pradėtas jo garbinimo kultas.

leopárdas, panterà, plėšrus kačių šeimos žinduolis. Paplitęs Afrikoje, Viduriniuose Rytuose ir Pietų Azijoje. Kūno ilgis iki 1,9 m. Kailis tankus, purus, gelsvas ar rudas, su juodomis žiedinėmis dėmėmis, kurios Δ gerai paslepia tarp medžių lapų ir aukštoje žolėje. Indijoje kartais aptinkami juodi Δ. Gyvena tankiuose miškuose ir kalnuose. Minta ožiais, avinais, elniais, antilopėmis, kartais puola ir naminius gyvūnus. Grobį užtempia į medžius, kad jo nepasiektų maitėdos.

lesbianìzmas, moters lytinis potraukis kitai moteriai.

l<u>ę</u>šis: 1. ankštinių šeimos augalas; **2.** gaubtas stiklas, laužiantis spindulius; **3.** spindulius laužianti plėvelė, naudojama vietoj akinių.

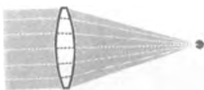
V. I. Leninas

Leonardas da Vinčis. "Mona Liza". Apie 1502. Paryžius, Luvras

Lenkija

Lęšis

Libija

Lichtenšteinas

Libanas

Lydeka

lę̃šio žìdinio núotolis, atstumas nuo židinio (lygiagrečių spindulių susikirtimo taško) iki lęšio centro. Pav.

letárgija: 1. liguista, panaši į kietą miegą būsena; **2.** apsnūdimas, sustingimas, neveiklumas.

leukocìtai, baltieji kraujo kūneliai — bespalvės kraujo ląstelės.

leukòzė, baltakraujystė — kraujo sistemos navikinė liga.

liáudies mẽnas, tautos kuriamoji galia ir jos padariniai, dvasinės bei materialinės kultūros paminklai, kurie aiškiausiai išreiškiami meno formomis. Tautos dvasinės kultūros paminklai yra kalba, tautosaka ir liaudies menas. Lietuvių Δ sudaro architektūra, vaizduojamoji dailė (skulptūra, memorialiniai paminklai, tapyba, grafika, medžio raižiniai) ir taikomoji dekoratyvinė dailė (medžio drožiniai, audiniai, keramika, geležies dirbiniai, margučiai, verbos).

liáudies mùzika, įvairių rūšių, stiliaus, skirtingos kilmės muz. mišinys. Šiuolaikiniame moksle vartojamas tikslesnis terminas tradicinė muzika, kuri yra tiesiogiai priklausoma nuo platesniųjų sluoksnių gyvenimo būdo bei vietos ir glaudžiai susijusi su tradicijomis. Tai kalendorinių ir šeimos švenčių dalis.

liaũkos, specialūs sekrecijos organai, atliekantys daugelį svarbių funkcijų — palaiko reikiamą temperatūrą, reguliuoja virškinimą, hormonų apykaitą ir kt.

Libãnas, maža valst. Viduržemio jūros krante, turinti sienas su Sirija ir Izraeliu. Plotas 10 400 km², 2,9 mln. gyv. Sostinė Beirutas. Daugiapartinė demokratija. Vakaruose dunkso Δ kalnai, rytuose — Antilibano kalnų dalis. Tarp jų yra gilus Bekaatos tarpukalnių slėnys. Klimatas mediteraninis. Gyventojai: arabai, palestiniečiai, kurdai, armėnai. Vyraujančios religijos: musulmonų, krikščionių. Kitados Δ buvo kultūrinis ir prekybinis Artimųjų Rytų centras. 1975 prasidėjęs pilietinis karas tarp musulmonų ir krikščionių beveik sužlugdė valstybę. 1989 buvo pasiektas taikos susitarimas ir atkurtas šioks toks stabilumas. Pav.

liberãlas: 1. liberalizmo šalininkas; **2.** laisvų, tolerantiškų pažiūrų žmogus.

liberalìzmas, polit. srovė, ginanti asmens, demokratijos ir ūkininkavimo laisves ir nesutinkanti, kad valst. jas varžytų.

lìbido, lytinis potraukis, aistra, geidimas.

Lìbija, ketvirta pagal dydį Afrikos valst., esanti Viduržemio jūros pakrantėje, tarp Egipto ir Alžyro. Plotas 1 759 540 km², 5,5 mln. gyv. Sostinė Tripolis. Δ priklausė Romos, Bizantijos, Arabijos ir Osmanų imperijoms. 1911–1943 buvo Italijos kolonija. Nuo 1969 Δ valdo diktatorius generolas M. Kadafis, remiantis teroristų organizacijas. 90% šalies teritorijos užima Sacharos dykuma. Dykumoje aplink oazes išaugo miesteliai ir kaimai. Klimatas mediteraninis. Gyventojai: arabai, berberai. Šalies ekonomikoje vyrauja naftos ir dujų gavyba. Nafta sudaro net 99% šalies eksporto. Žemdirbystė įmanoma tik pakrantėje, todėl ten auginamos avys ir ožkos. Pav.

librètas: 1. operos, operetės, miuziklo žodinis tekstas; **2.** baleto veiksmo aprašymas.

liceñcija, tam tikras leidimas ką nors daryti pagal sutartį.

licė̃jus, kai kurių šalių vidurinė bendrojo lavinimo mokykla.

Lìchtenšteinas (Lichtenstein), Rojus (1928–1997), amerik. dailininkas ir grafikas, popmeno atstovas. Jis darė didžiulių į komiksus panašių paveikslų serijas, jų paviršių padengdamas vienodais taškeliais, primenančiais spaudos klišes.

Lìchtenšteinas, nykštukinė Europos valst., kunigaikštystė tarp Šveicarijos ir Austrijos Reino slėnyje. Plotas 160 km², 29 868 gyv. Sostinė Vaducas. Parlamentinė demokratinė konstitucinė monarchija. Valst. vadovas — kunigaikštis. Klimatas alpinis. Šalis užima pirmą vietą pasaulyje pagal porcelianinių dantų protezų gamybą ir eksportą. Δ leidžia puošnius pašto ženklus, kuriuos labai vertina kolekcionieriai. Europos tarybos narė. Pav.

lydẽkos, kaulinės plėšrūnės žuvys. Ilgis iki 1,5 m. Paplitusios Š. Europoje, Rusijoje, Aliaskoje, Kanadoje, JAV šiaurėje. Gyvena ežeruose ir nesrauniose upėse. Tūno tarp augalų, tykodamos grobio ir stambiomis žiaunomis bei aštriais dantimis čiumpa žuvis, vandens paukščius, varles. Pav.

lýderis: 1. partijos, sąjungos ar kokios kitos grupės vadovas; **2.** pirmaujantis sportininkas ar komanda.

lýdymasis, kietosios medžiagos virtimas skysčiu. Medžiaga lydosi pakaitinta iki lydymosi temperatūros. Lydantis sunaudojama šiluma vadinama → lydymosi šiluma.

lygiãdienis, momentas, kai Saulės skritulio centras yra ekliptikos ir dangaus pusiaujo susikirtimo taške, t. y. kai diena lygi nakčiai. Pavasario Δ — kovo 21 d., rudens Δ — rugsėjo 23 d.

liejýba, dirbinių iš lydžių medžiagų gamybos technika, kai dirbinys liejamas pagal iš anksto pagamintą modelį.

líepa: 1. septintas metų mėnuo, turintis 31 dieną; **2.** medis, žydintis žalsvai ar gelsvai baltais kvapiais, medingais žiedais, kurie turi gydomųjų savybių.

liestìnė, geom. tiesė, kuri su kreive turi tik vieną bendrą tašką.

lietùs, skysti krituliai.

Lietuvà (Lietuvos Respublika), valst. rytinėje Baltijos jūros pakrantėje, vakariniame didžiulės Rytų Europos lygumos pakraštyje, svarbioje kelių kryžkelėje tarp Vakarų ir Rytų Europos. Kartu su dviem šiaurinėmis kaimynėmis Latvija ir Estija sudaro Baltijos valst. grupę. Plotas 65 300 km^2, 3,484 mln. gyv. Sostinė Vilnius. Parlamentinė respublika. Gamta: vakaruose, prie Baltijos jūros, yra Pajūrio žemuma, į rytus nuo jos — Žemaičių aukštuma su legendomis apipintomis ir įspūdingus reginius atveriančiomis Šatrijos, Medvėgalio ir kt. kalvomis. Iš šiaurės rytų, rytų ir pietryčių Žemaičių aukštumą juosia Vidurio Δ žemuma — našiausių Δ dirvų kraštas. Klimatas vidutiniškai šiltas vidutinių platumų, iš jūrinio pereinantis į žemyninį. Gyventojai: lietuviai, rusai, lenkai, baltarusiai, ukrainiečiai ir kt. tautinės mažumos. Δ 1990 03 11 atkūrė nepriklausomybę. Δ siekia tapti ES ir NATO nare. Šalyje vidutiniškai išplėtota lengvoji ir maisto pramonė, mašinų ir metalo apdirbimo pramonė, gana intensyvus ž. ū. Gamina daugiau nei jai pačiai reikia elektros energijos. Pav.

lietùvininkai, vakarinių lietuvių etninė grupė — senieji Mažosios (Prūsų) Lietuvos gyventojai.

liežùvis, skonio organas, lankstus raumuo, kurio paviršiuje yra daug mažyčių mazgelių, vadinamų skonio svogūnėliais (receptoriais). Jais juntamas įvairus skonis. Δ galu jaučiamas saldumas, kiek aukščiau — sūrumas, šonais — rūgštumas, o Δ šaknimi — kartumas.

lìftas, vienkartinis šachtinis keltuvas keleiviams ir kroviniams vertikaliai kelti. Paprastai būna elektrinis.

lygiagretaĩnis, mat. keturkampis, kurio priešais esančios kraštinės yra lygiagretės.

lygiãgretė: 1. mat. tiesė, kuri yra vienoje plokštumoje su kita tiese ir su ja nesikerta; **2.** geogr. sąlyginiai apskritimai Žemės rutulio paviršiuje, lygiagretūs pusiaujui. Pav.

lygiagretùs pérdavimas, informacijos siuntimas naudojant lygiagretų laidų pluoštą, kad vienu metu būtų siunčiami visi simbolio kodo skaitmenys.

lygýbė: 1. lygi žmonių padėtis visuomenėje, pvz., *teisių ir darbo* Δ, *ekonominė ir socialinė* Δ; **2.** mat. santykis, rodantis, kad jo nariai lygūs.

lỹgis: 1. pakilimo aukštis; **2.** kokybės, dydžio, raidos laipsnis.

lygumà, bet kokios kilmės ir aukščio lygus jūros Žemės paviršiaus plotas, plokštuma.

likìmas, nuo žmogaus nepriklausomų, neišvengiamų aplinkybių eiga, lemtis.

likvidãcija, ko nors panaikinimas, pašalinimas.

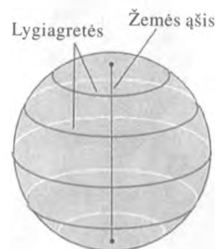
Lìlientalis (Lilienthal), Otas (1848–1896), vok. inžinierius ir oreivystės pradininkas. Pirmasis žmogus, savadarbiais skraidančiais aparatais atlikęs sklandymo skrydžius iš pradžių 25, vėliau — 300 m aukštyje (1891–1896). Kartu su broliu pagamino 18 įvairių skraidymo aparatų. Didžiausios sėkmės sulaukė vienviečiai ir dviviečiai lėktuvai. Δ sukonstravo mažų matmenų variklius ir vamzdinį katilą. Novatoriški Δ darbai turėjo didžiulę įtaką oreivystės raidai. Δ nukrito ir užsimušė sklandydamas. Pav.

lilipùtas, mažo ūgio žmogus, nykštukas.

Lilipùtija, nykštukų šalis → Dž. Svifto "Guliverio kelionės".

Limà, Pietų Amerikos valst. Peru sostinė. Gyventojų 6 mln. 1535 miestą įkūrė ispanas → F. Pisaras. Beveik ištisus metus virš Δ kabo pilki debesys ir tvyro drėgnas rūkas.

lìmfa, iš kraujo plazmos audiniuose susidarantis bespalvis tirštas skystis, tekan-

Lygiagretės

Lietuva

O. Lilientalis

A. Linkolnas

Č. O. Lindbergas

A. Lindgren

K. fon Linėjus

tis gyslomis ir tarp ląstelių, papildantis kraujotakos sistemą.

lìmfinė sistemà, limfagyslių, kuriomis teka limfa, ir limfinių organų sistema. Limfiniai kapiliarai surenka iš audinių skysčių perteklių kartu su ląstelių ir mikrobų irimo produktais. Limfmazgiai sulaiko mikrobus bei kenksmingas daleles ir praleidžia į audinių skystį limfocitus.

limfocìtai, negrūdėtųjų leukocitų rūšis. Δ svarbūs organizmo imunitetui susidaryti.

lìnčas, nelegalus minios teismas, dažniausiai pritaikant kankinimus ir mirties bausmę, arba minios savavališkas teismų funkcijos perėmimas į savo rankas. Pavadinimas kilo nuo teisėjo Čarlzo Linčo (JAV), kuris 1780 Bedforde pirmininkavo nelegaliam teismui, žiauriai nubaudusiam susektus sąmokslininkus, pavardės.

linaĩ, ž. ū. augalai. Pradėti auginti maždaug prieš 9 tūkst. m. Viduržemio jūros pakrantės šalyse, Mažojoje Azijoje, sen. Egipte, Indijoje. Lietuvoje Δ imta auginti maždaug prieš 4 tūkst. m.

Lìndbergas (Lindbergh), Čarlsas Ogastas (1902–1974), amerik. lakūnas, pirmasis vienas pilotuodamas ir nenusileisdamas perskridęs Atlantą (1927 05 20–21). Atkarpą Niujorkas–Paryžius įveikė per 33,5 val. Pav.

Lìndgren (Lindgren), Astrida Ana Emilija (1907–2002), švedų rašytoja. Ją išgarsino kupinos nuotykių istorijos (1945–1948) apie "šauniausią pasaulio mergaitę" Pepę Ilgakojinę. Visame pasaulyje žinoma knygelių vaikams autorė. 1978 gavo Vokietijos knygų prekybos taikos premiją. Šios garsios rašytojos kūriniai: "Kalio Bliumkvisto nuotykiai", "Mažylis ir Karlsonas, kuris gyvena ant stogo", "Broliai Liūtaširdžiai", "Ronja, plėšiko duktė", "Mes Varnų saloje" ir kt. Pav.

lingvìstika, kalbotyra, kalbų mokslas.

Linė́jus (Linné), Karlis fon (1707–1778), švedų gydytojas ir mokslininkas. Δ nuopelnai biologijai — ne tik pavyzdingi augalų aprašymai, bet ir sukurti sisteminės taksonomijos pagrindai bei binarinė nomenklatūra. Ši nomenklatūra kiekvienai augalų ar gyvūnų rūšiai suteikia dvigubą lot. pavadinimą, susidedantį iš genties ir rūšies pavadinimų, pvz., *Viola tricolor — trispalvė našlaitė*. Pav.

linijìnė (braižomóji) perspektyvà, kūrinių vaizdavimas erdvėje linijinio mažėjimo metodu. Gali būti centrinė, kampinė ir suėjimo į 2 taškus.

lýninis kéltuvas (funikulierius), įrenginys, kai judamas lynas traukia kabinas ar slidininkų keltuvus kalnų šlaitais ar į stačias kalvas.

Lìnkolnas (Lincoln), Abrahamas (1809–1865), amerik. politikas, 16-asis JAV prezidentas. Kandidatuodamas į prezidentus, pasiskelbė esąs vergijos priešininkas. Δ pozicija ir jo tapimas prezidentu lėmė, kad Pietų valstijos išstojo iš sąjungos ir įkūrė Amerikos valstijų konfederaciją. Dėl to kilusiame pilietiniame kare (1861–1865) Δ iš pradžių pralaimėjo, bet vėliau privertė priešą kapituliuoti. Δ panaikino vergiją ir suvienijo naciją. Teatre jį nušovė fanatikas. Pav.

liñksnis, vardažodžio, dalyvio, įvardžio kaitomoji forma, reiškianti jo santykį su kitu žodžiu sakinyje, pvz., *vardiniñko* Δ.

liòsas, puri gelsvos spalvos nuosėdinė uoliena iš labai smulkių kaip dulkės dalelių. Ant Δ susidaro derlingi dirvožemiai.

lyrà, sen. graikų styginis pasagos formos muzikos instrumentas, ypač tiko eiliuotų kūrinių atlikėjams pritarti.

lỹrika, poezija, išreiškianti autoriaus išgyvenimus, mintis ir jausmus.

Lìstas (Liszt), Ferencas fon (1811–1886), vengrų kompozitorius bei pianistas. Kūrė simfoninę muziką, naudojo harmoniką, kuri tuo metu laikyta labai drąsia. Gavo puikų išsilavinimą pas K. Černą ir A. Saljerį. Vos sulaukęs 12 metų, buvo laikomas vunderkindu. Δ kūrybinis palikimas — beveik 700 kūrinių: koncertai fortepijonui, kūriniai orkestrui, oratorijos, bažn. muzika, dainos. Reikšmingiausi kūriniai: "Meilės svajonės", "Vengriškosios rapsodijos", "Preliudai". 1859 Δ suteiktas bajoro titulas. Pav.

lìtas, Lietuvos Respublikos piniginis vienetas (1922–1940 ir nuo 1993), lygus 100 centų. 1993 įvestas litas spausdintas JAV, dabar monetos kalamos Vilniuje.

litáurai, → t i m p ã n a i.

lìtera, iš metalo ar plastiko pagamintas reljefinis atvirkščias spaudos ženklas. Iš Δ surenkamas tekstas. Tai vok. spaustuvininko J. Gutenbergo (XV a. vid.)

Literatūrà

Tai tautos, epochos arba visos žmonijos rašytinių ir spausdintinių kūrinių visuma, raštija. Literatūra gali būti grožinė, mokslinė, publicistinė, techninė, informacinė ir kt. Grožinė Δ yra viena iš meno šakų — žodžio menas. Pagrindinės jos rūšys → epas, → lyrika, → drama. Kol knygos buvo perrašinėjamos ranka, žodžio menas egzistavo daugiausia sakytine forma (tautosaka). Plintant raštingumui, daugėjant knygų, ir ankstesnių epochų kūriniai atgimė rašytine forma, tautosakos reikšmė mažėjo. Nuo kitų meno šakų grožinė Δ skiriasi specifine jutimine išraiška. Jos pagrindas yra žmonių dvasinio bendravimo priemonė — kalba, žodžiais reiškianti mintis. Raiškumu ir kitomis meninėmis funkcijomis grožinė Δ skiriasi nuo buitinės, mokslinės ir kitų sričių kalbos. Grožinės Δ kūrinius, rašytojų kūrybą, Δ istorijos procesą, jo sąlygas ir dėsningumą tiria literatūros mokslas, kurio pagrindinės šakos yra literatūros istorija, tirianti konkrečius Δ proceso reiškinius: rašytojų kūrybą, Δ sroves, periodus ir kt., literatūros teorija, tirianti bendruosius, tipinius Δ kūrinio ir Δ proceso dėsnius, literatūros tyrimo metodologija, nusakanti Δ objektą, tyrimo būdus bei priemones, ir iš dalies literatūros kritika, kai ji moksliškai tiria savo meto Δ. Už geriausius Δ kūrinius skiriami valst. ir visuomeninių institucijų bei kultūrinių organizacijų apdovanojimai literatūros premijos. Seniausia ir autoritetingiausia, įsteigta 1901 m. yra → Nobelio Δ premija.

išradimas, padaręs perversmą knygų leidyboje.

litogrãfija, plokščiaspaudės būdas — grafikos technika. Spaudos forma gaminama iš klinties plokščių. Piešinys išgraviruojamas, išėsdinamas akmenyje ir perkeliamas ant popieriaus. 1796 jį išrado A. Senefelderis (Vokietija).

lytiẽs òrganai, dauginimosi organai, skirti giminės pratęsimo funkcijai atlikti. Pagal lytinius požymius skiriame dvi lytis — moteriškąją ir vyriškąją. Δ esti vidiniai ir išoriniai. Vidiniams priklauso lytinės liaukos, kuriose bręsta lytinės ląstelės (vyro — sėklidė, moters — kiaušidė) ir gaminami hormonai, bei lytiniai takai, kuriais juda lytinės ląstelės. Moters Δ dar priskiriama ir gimda, kurios svarbiausia funkcija — išnešioti vaisių. Vyriškieji Δ: išoriniai — varpa ir kapšelis, kuriame esti sėklidės, vidiniai — sėklidės, sėklinis latakas, sėklinės pūslelės, priešinė liauka ir šlaplė. Moteriškieji Δ pritaikyti sėklai priimti ir užsimezgusiai gyvybei išnešioti. Išoriniams Δ priklauso lytinės lūpos, varputė ir makšties prieangis. Vidiniai Δ — kiaušidės, kiaušintakiai, gimda ir makštis.

lìtras: 1. tūrio matas, lygus 1 kg gryno vandens tūriui, esant 4°C ir 760 mm Hg slėgiui, santr. l; **2.** 10 dm^3 talpos indas.

lituãnika, ne Lietuvoje išleista literatūra apie Lietuvą ir lietuvius įvairiomis (įskaitant lietuvių) kalbomis.

"Lituãnika", lėktuvas, kuriuo → Steponas Darius ir Stasys Girėnas 1933 07 15–17 skrido iš Niujorko į Kauną (6 vietų monoplanas "Bellanca CH300").

"Lituãnika II", lėktuvas, kuriuo lakūnas Feliksas Vaitkus 1935 09 21–22 perskrido Atlanto vandenyną ir nusileido Airijoje (aukštasparnis monoplanas "Lockheed L.5 C Vega").

litùrgija, bažn. reglamentuota relig. apeigų visuma.

Liùblino ùnija, 1569 Liubline sudaryta sutartis, kuria LDK susijungė su Lenkija į federacinę Lenkijos ir Lietuvos valstybę Žečpospolitą (Respubliką). Δ aktas skelbė, kad Lenkijos karalystė ir LDK sudaro vieną bendrą valstybę su vienu valdovu, įstatymų leidžiamuoju organu (Seimu) Varšuvoje ir bendra užsienio politika. Žečpospolitos valdovu turėjo būti Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis, renkamas Lenkijoje bendro Lenkijos ir LDK šlėktų Seimo ir vainikuojamas Krokuvoje. Δ iš esmės pakeitė LDK santykius su Lenkija. Vykdant Δ, susidarė ypatinga, kitur precedento neturėjusi jungtinė valstybė. Vis dėlto dėl LDK

F. fon Listas

feodalinės visuomenės pasipriešinimo Lenkijos ponams nepavyko tų šalių suliedinti. Žečpospolita iki savo žlugimo buvo dvilypė valstybė, oficialiai suskirstyta į LDK ir vadinamąją Karūną (Lenkiją). Δ sudarė prielaidas šlėktų diktatūros stiprėjimui, tolesniam LDK valstybingumo nykimui, jos politiniam ir ekonominiam smukimui, nors sustiprino Žečpospolitą, įgalino ją laimėti Livonijos karą. Ši unija sudarė palankias sąlygas lenkų šlėktų ekspansijai į lietuvių, baltarusių, ukrainiečių žemes. Sustiprėjo lenkų kalbos ir kultūros skverbimasis į LDK, jos bajorų, miestiečių lenkėjimas.

liucìferis, krikšč. mitologijoje — velnias, pragaro valdovas.

Liudvikas XIV

Liùdvikas XIV (Louis XIV), (1638–1715), Prancūzijos karalius. Karaliumi tapo 1643, ėmęs valdyti po Dž. Mazarinio mirties. Centralizuodamas valstybę ir pasiskelbęs svarbiausia jos figūra ("Valstybė — tai aš"), Δ sukūrė absoliutizmą, tapusį pavyzdžiu visai Europai. 1682 savo rezidenciją perkėlė iš Paryžiaus į Versalį, kur susiformavo dar neregėtas prabangus stilius su ispanišku dvaro ceremonialu. Siekdamas vienybės šalies viduje, 1685 Δ panaikino Nanto ediktą ir ištrėmė iš šalies 50 tūkst. hugenotų šeimų, o iš Šventojo sosto pareikalavo anglikoniškų teisių Prancūzijos katalikų bažnyčiai. Užsienio politikoje siekė, kad Prancūzija taptų galingiausia Europos valstybe ir nustumtų į šalį Habsburgus. Pernelyg didelis galios siekimas ir nuolatiniai karai nualino šalies ekonomiką. Iždą tuštino prabangaus dvaro išlaikymas. Liaudis baisiai skurdo. Δ nepajėgė atsilaikyti prieš Anglijos ir Habsburgų dinastijos valdomų šalių koaliciją. Viešpatavimo Europoje teko atsisakyti. Pav.

Liūtas

Liùdvikas XVI (Louis), (1754–1793), Prancūzijos karalius. Δ vedė Austrijos imperatorės Marijos Teresės dukterį Mariją Antuanetę. Iš pradžių buvo nepaprastai populiarus, tačiau politikoje būdamas neryžtingas ir silpnavalis, neįstengė pateisinti į jį dėtų vilčių. Neryžtingi finansų ministrų mėginimai vykdyti reformas neatnešė jokios naudos. Menką valstybės iždą dar labiau tuštino pagalba Amerikos kolonijoms, įstojus į karą su Anglija (1778). Per Prancūzijos revoliuciją bandė pabėgti, slapta palaikė ryšius su užsienio šalimis, todėl neteko tautos pasitikėjimo. 1792 buvo nuteistas mirties bausme. Po Δ mirties baigėsi ir "Ancien régime" — "buvusi valdymo forma". Pav.

Liudvikas XVI

liùkas, sandariai uždaroma laivo, lėktuvo, tanko, rezervuaro ir pan. anga.

liùksas: 1. apšvietos vienetas, lygus 1 liumeno šviesos srautui į $1 m^2$ ploto paviršių; **2.** aukščiausia prabangumo kategorija.

Liùksemburgas, Didžioji Δ kunigaikštystė, valstybė Vakarų Europoje. Plotas 2586 km^2, 380 tūkst. gyv. Sostinė Liuksemburgas. Konstitucinė monarchija. Gyventojai: liuksemburgiečiai, italai, prancūzai, belgai, vokiečiai. Labai išplėtota industrinė agrarinė šalis. Pramonėje vyrauja plieno ir ketaus gamyba. Δ miestas yra tarptautinis bankininkystės centras. NATO, EEB, Europos Tarybos ir Beneliukso narė.

liuminesceñcija, nešiluminio energijos šaltinio sukeliamas švytėjimas.

liũtas, kačių šeimos plėšrusis žinduolis. Gyvena Afrikos savanose ir Indijos vakaruose. Saugomas draustiniuose, nacionaliniuose parkuose. Gyvena žolėtose lygumose ar krūmynuose šeimyninėmis grupėmis, kurios vadinamos praidais. Patinų kūnas iki 2,1 m, uodega — iki 1,1 m ilgio. Patelės mažesnės. Plaukai smėlio spalvos, trumpi. Patinų galva, kaklas, krūtinė apaugę karčiais. Jaunikliai būna dėmėti. Aktyvūs temstant ir naktį. Medžioja antilopes, zebrus, buivolus, galvijus. Kartais pavojingas žmogui. Pav.

Liùteris (Luther), Martynas (1483–1546), vok. religijos reformatorius. 1517 10 31 paskelbė 95 tezes, kritikavusias bažn. požiūrį į atgailą. Šie teiginiai dėl tikėjimo (tiesą sakant, tai buvo kvietimas moksliniam disputui) išprovokavo reformaciją bei krikšč. skilimą. 1520 viešai sudegino popiežiaus bulę, kuria grasinta atskirti jį nuo bažnyčios, bei kanoniškosios teisės raštus. Vormso susirinkime 1521 Δ atsisakė atšaukti savo raštus ir todėl buvo pasmerktas, bet jam tai nepakenkė — jo žemės kunigaikštis Frydrichas III suteikė prieglobstį Vartburge. Čia Δ į artimą liaudiškai vidurio rytų vok. kalbą ėmė versti Naująjį Testamentą. Veikalas išleistas 1522. Jis plito labai sparčiai. Δ grįžo į Vitenbergą malšinti tuo metu čia kilusių neramumų ir atkurti tvarką. Taigi Δ reformacija iš pat pradžių nebuvo socialinės revoliucijos pobūdžio. Δ kovojo prieš ra-

dikalų krikštytojų judėjimą, smerkė Vokietijos valstiečių karą (1525), teigė, kad valdžia turi jį numalšinti. 1525 vedė buvusią vienuolę ir taip sąmoningai atsisakė celibato bei vienuolio įžadų. Paskutiniais gyvenimo metais pasitraukė iš viešosios veiklos, atsidėjo teologijai ir diskusijoms. Pagrindinė jo religinė idėja — išvaduoti krikščionį nuo Bažnyčios ir nukreipti jo tikėjimą į Dievą per Bibliją. Pav.

liutnià, senovinis styginis muz. instrumentas.

Lìvingstonas (Livingstone), Deividas (1813–1873), škotų misionierius, gydytojas ir Afrikos tyrinėtojas. Apkeliavo Pietų ir Centrinę Afriką, ištyrė Zambezės upę, atrado Viktorijos krioklį ir davė jam pavadinimą. Tai pirmasis keliautojas, skersai perkirtęs Pietų Afriką. Pav.

Livònija: 1. lyvių gyvenama žemė Dauguvos ir Gaujos žemupiuose, taip vadinta iki XIII a. pradžios; **2.** Livonijos ordino, Rygos arkivyskupijos, Kuršo vyskupijos, Saremos-Lenemos ir Tartu vyskupijų konfederacija, gyvavusi XIII–XVI a. Daugiausia žemių priklausė Livonijos ordinui.

lìzdas: 1. vieta paukščių kiaušiniams dėti, perėti ir jaunikliams auginti; **2.** techn. skylė kam nors įstatyti, įkišti, įmauti.

lobìzmas, veikla, kurios tikslas — tam tikrų grupių interesais paveikti politikus, kad šie priimtų joms palankius politinius sprendimus.

lòcmanas, jūrininkas, nustatantis tinkamą laivams plaukti kelią, laivavedys, uosto tarnybos specialistas.

lodžà, dengta atvira arkada apatiniame pastato aukšte.

logarìtmas, mat. laipsnio rodiklis, kuriuo reikia pakelti skaičių, norint gauti tam tikrą skaičių.

logaritmúoti, rasti logaritmą, pvz., *su logaritmine liniuote.*

lògika: 1. mokslas, tiriantis mąstymo, samprotavimo dėsnius ir jo formas; **2.** taisyklingas mąstymas, samprotavimas.

lòginiai dìskai, į kompiuterio atmintinę įrašytos bylos. Loginių diskų vardai žymimi didžiosiomis raidėmis A, B, C ir t.t.

LOGO, mokymuisi sukurta programavimo kalba. Šios kalbos mokymosi tikslas — susipažinti su programavimo kalbų idėjomis, todėl Δ nėra įprasta programavimo kalba. Ji keičiasi drauge su kompiuterių programine įranga, nuolat atsižvelgiama į naujai atsiradusius reiškinius ar sampratas. Rašydami programas šia kalba, mokiniai įgyja įvairių mokymosi ir dalykinių įgūdžių. Lietuvos mokyklos naudoja 2 Δ sistemas: Δ Writer, skirtą darbui MS-DOS aplinkoje, ir Komenskio Δ — Microsoft Windows operacinei sistemai.

logopèdija, defektologijos šaka, tirianti vaikų ir suaugusiųjų kalbos sutrikimus, jų priežastis, apraiškas ir mechanizmus, kurianti jų profilaktikos ir gydymo metodus. Δ remiasi fiziologijos, psichologijos ir fonetikos duomenimis.

logotìpas, taikomosios grafikos kūrinys, kuriuo ženklinami įstaigos vokai, blankai, pramonės įmonių gaminiai.

lojalùs, ištikimas valdžiai, neperžengiantis teisėtumo ribų.

Lòkas (Locke), Džonas (1632–1704), anglų filosofas, politinis veikėjas ir pedagogas. Svarbiausias Δ veikalas "Žmogaus proto apybraiža" (1690) padėjo pagrindus anglų empirizmui. Pav.

lokiaĩ, meškos, plėšriųjų žinduolių būrio šeima. Yra 7 rūšys. Paplitę Eurazijoje, Šiaurės Amerikoje. Mažiausias yra Pietryčių Azijoje gyvenantis Malajos Δ, kurio kūno ilgis — apie 1,2 m nuo galvos iki uodegos. Didžiausias yra baltasis Δ. Dar yra rudieji ir juodieji Indijos Δ, meškėnai ir pandos. Δ tvirtai sudėti mėsėdžiai ir žolėdžiai gyvūnai. Juodieji Δ puikiai laipioja medžiais ir greitai bėgioja. Rudieji Δ kopinėja medų ir gaudo žuvį. Meškėnai būna aktyviausi naktį, tada ir eina medžioti. Didžiosios pandos yra stambūs juodos ir baltos spalvos gyvūnai, galintys sverti net 135 kg. Laisvėje jų gyvena nedaug, todėl jos laikomos pasauliniu gamtosaugos simboliu. Rusvaplaukės mažosios pandos artimesnės meškėnams. Visų Δ ir didžiųjų pandų labai prastas regėjimas, bet gera uoslė, todėl maisto susiranda tik pagal kvapą. Pav.

lokomotỹvas, traukos įrenginys geležinkelio vagonams tempti su šiluminiu (garo mašina, vidaus degimo varikliu, dujų turbina), elektriniu varikliu. Pirmasis elektrinis Δ, pagamintas 1895 JAV, Baltimorėje, nuvažiavo 6 km.

Lombárdija, istor. Italijos sritis, didžiausia pagal plotą ir gyventojų skaičių. Plotas

M. Liuteris

D. Livingstonas

Dž. Lokas

Lokys

Dž. Londonas

23 800 km², 8,9 mln. gyv. Didžiausias miestas Milanas. Italijos pramonės centras.

Lòndonas (London, tikr. John Griffith), Džekas (1876–1916), amerik. rašytojas, dažniausiai verčiamų kūrinių autorius. Δ šlovė neišblėso iki šiol, jo kūriniai vis dar nepraranda žavesio. Sulaukęs 40-ies, Δ nusižudė. Reikšmingiausi kūriniai: "Protėvių šauksmas", "Jūrų vilkas", "Baltoji iltis", "Rytas aušta". Kai kurie Δ kūriniai sėkmingai ekranizuoti. Pav.

Lòndonas, D. Britanijos sostinė prie Temzės upės. 7 mln. gyv. Didelis transporto mazgas. Du tarptautiniai oro uostai. Vienas didžiausių pasaulyje jūrų prekybos uostų. Miesto architektūra susiformavo iš daugelio suaugusių savarankiškų gyvenviečių ir miestų.

Lòrdų rū̃mai, D. Britanijos parlamento aukštieji rūmai, kurie sudaromi iš paveldimą pero titulą turinčių ir monarcho iki gyvos galvos skiriamų asmenų.

K. Z. Lorencas

Lòrencas (Lorenz), Konradas Zacharijas (1903–1989), austrų etologas, vienas lyginamosios zoopsichologijos pradininkų. Išgarsėjo pilkųjų žąsų elgsenos poruojantis bei gyvenant poroje tyrimais. Tikrasis Δ tyrimų tikslas — tiriant gyvūnus, kuo geriau pažinti žmogų. 1973 kartu su Karlu fon Frišu bei Nikolasu Tinbergenu gavo Nobelio medicinos premiją. Pav.

Lotarìngija, istor. sritis Prancūzijos šiaurės rytuose. Plotas 23 547 km², 2,3 mln. gyv. Didžiausias miestas — Nansi. Prancūzijos sunkiosios pramonės centras.

lòtas, navigacinis įtaisas vandens gyliui matuoti.

lotỹnai, italikų gentys, gyvenusios Tiberio upės baseine. Anksti pradėjo dirbti žemę derlingoje Lacijaus lygumoje. Δ sudarė romėnų branduolį.

Lotỹnų Amèrika, Vidurio ir Pietų Amerikos šalys. Gyventojų rasinė ir tautinė sudėtis labai marga. Didžioji Δ gyventojų dalis — metisai. Pavadinimas kilo nuo užkariautojų europiečių kalbų — ispanų ir portugalų, romanų (lotynų) pagrindo.

Lūšis

lòtosas, daugiametis pietų kraštų vandens augalas. Paplitęs Japonijoje, Australijoje, Kaspijos jūroje. Lapai dideli, žiedai pavieniai iki 35 cm skersmens. Šiltuose kraštuose auginamas tvenkiniuose. Yra daug kultūrinių Δ formų. Sėklos ir šakniastiebiai vartojami maistui, pašarui. Indijoje, Egipte ir Rytų Azijoje Δ simbolizuoja šviesą, gyvybės įkvėpimą, dvasinį praregėjimą. Induizme ir budizme turi gausią simboliką.

lòžė: 1. atskirta žiūrovų salės dalis; **2.** politinės ar religinės draugijos skyrius arba jo slaptų susirinkimų vieta, pvz., *masonų* Δ.

LPL (lytiškai plintančios ligos), ligos, perduodamos vieno asmens kitam lytinių santykių metu. Gydytojai jas dar vadina šlapimo ir lyties takų ligomis, nes Δ gali pažeisti tiek lyties takų, tiek šlapimo sistemas. Pagrindiniai jų požymiai: neįprastos išskyros iš makšties ar iš varpos, žaizdelės arba pūslelės prie makšties, varpos ar tiesiosios žarnos, dirginimas apie makštį, varpą, tiesiąją žarną, skausmas šlapinantis, padažnėjęs šlapinimasis, skausmas lytinių santykių metu. Kilus bet kokiam įtarimui, būtina kreiptis į gydytoją, nes tik jis gali nustatyti ligą ir skirti gydymą. Nerekomenduojama gydytis patiems. Δ: chlamidiozė, gonorėja, sifilis, trichomonozė, lyties takų karpos (kondiloma), pienligė (kandida), lyties takų pūslelinė (herpes), hepatitas B, ŽIV ir AIDS.

Luarà, ilgiausia Prancūzijos upė. Ilgis 1 012 km, baseino plotas 115 tūkst. km². Prasideda Sevenų kalnuose. Įteka į Biskajos įlankos šiaurinę dalį. Slėnyje daug XV–XVI a. gotikos ir renesanso pilių.

lúomas, socialinė grupė, turinti įstatymų ar papročių nustatytas paveldimas teises, privilegijas ir pareigas. Feodalinėje visuomenėje buvo skiriami trys Δ: bajorų, dvasininkų ir miestiečių. Δ nebuvo visiškai uždaros socialinės grupės.

lúominė monárchija, feodalinė valst., kurioje monarcho valdžia rėmėsi luomų atstovų susirinkimu.

lupikãvimas, pardavimas brangiai imant; didelių procentų ėmimas skolinant.

lū̃pinė armonikė̃lė, mažas lūpomis pučiamas muz. instrumentas.

lū̃šis, kačių šeimos plėšrusis žinduolis. Paplitusi Šiaurės Europoje, Azijoje, Šiaurės Amerikoje. Kūno ilgis iki 1,3 m. Kojos stiprios, ilgos. Uodega trumpa. Δ būna gelsvai ar pilkai rusva, nugara ir šonai išmarginti tamsiomis dėmėmis. Gyvena dideliuose tankiuose miškuose, gerai laipioja medžiais. Medžioja naktį. Minta kiškiais, graužikais, stirnomis, paukščiais. Pav.

Lùvras, archit. ansamblis Paryžiuje. Vienas didžiausių pasaulio muziejų. Atidarytas 1793. Buvusi Prancūzijos karalių rezidencija. Turi biblioteką, archyvą, laboratorijas, restauracines dirbtuves. Pav.

lū̃žio dėsnis, šviesos greičio pasikeitimas jai sklindant iš vienos medžiagos į kitą. Kuo lėčiau šviesa skverbiasi, tuo didesnis lūžis.

M

M, m, raidė, vartojama žymėti lūpiniam nosiniam priebalsiui, tariamam kietai (*nãmas, mókslas*) arba minkštai (*medùs, míelas*).

Madagaskãras, valst. Indijos vandenyne į rytus nuo Afrikos, ketvirta pagal dydį pasaulio sala. Afriką nuo Δ skiria Mozambiko sąsiauris. Plotas 587 041 km², gyventojų 13,26 mln. Sostinė Antananaryvas. Prezidentinis valdymas. Krantai lygūs, rytų pakrantėje yra smėlio kopų. Prie vakarinių krantų — koraliniai rifai. Šiaurėje aukščiausias taškas — 2 656 m. Klimatas šiaurėje — musoninis subekvatorinis, kitur — jūrinis atogrąžinis. Augalija endeminė. Gyvūnija įvairi, yra ypač daug rūšių chameleonų. Rytuose auga drėgni atogrąžų miškai. Gyventojai: malgasiai, yra išeivių iš Pietų Europos, Azijos, t. p. arabų. Atsilikusi agrarinė šalis. Plėtojama apdirbamoji pramonė. Šalis turi nedaug naudingųjų iškasenų. Taip pat plėtojama žemdirbystė. Auginami ryžiai, kukurūzai, kavamedžiai, vanilė, gvazdikėliai, pipirai, tabakas. Pav.

Madzìnis (Mazzini), Džuzepė (1805–1872), ital. politikas. Savo gyvenimą paskyrė vieningai, iš užsieniečių įtakos išsivadavusiai Italijai. 1849 stojo Romos respublikos triumvirato priešakyje ir kartu su → Dž. Garibaldžiu vadovavo kovai prieš prancūzus. Šis atkaklus respublikonas paskutiniuosius gyvenimo metus praleido tėvynėje svetima pavarde ir padarė didžiulę įtaką tautinės italų savimonės formavimuisi.

maèstras, maèstro, pagarbus muz. mokytojo, kompozitoriaus, muziko virtuozo, dirigento, režisieriaus, įžymaus dailininko vardas.

mãfija, slapta Sicilijos gangsterių organizacija. Atsirado XVIII a. Verčiasi plėšikavimu, narkotikų kontrabanda, kontroliuoja lošimų namus, statybas. Žudo, papirkinėja, šantažuoja. Turi savo žmonių policijoje, teisingumo organuose, daro įtaką politiniam gyvenimui. Palaiko ryšius su kitų šalių, ypač JAV, nusikaltėlių organizacijomis.

mãgas: 1. burtininkas, kerėtojas, fokusininkas; **2.** sen. Rytuose — žynys, astrologas, dvasininkas.

Mãgdeburgo téisė, XII–XIII a. susiklosčiusi vok. prekybos centro Magdeburgo savivaldos teisė, kuri leido turėti magistratą, atskirą teismą, patiems tvarkyti prekybą bei amatus. 1387, Lietuvoje įvedus krikščionybę, ši teisė buvo suteikta ir Vilniaus miestui. Δ Lietuvoje panaikinta 1831 caro Nikolajaus I dekretu.

Magelãnas (Magalhães), Fernandas de (apie 1480–1521), portugalų jūrininkas. Kaip ir Kolumbas, Δ yra žymiausias naujų jūrinių kelių tyrinėtojas bei atradėjas. Karaliaus Karolio paliepimu 1519 su penkiais laivais išplaukė ieškoti Vakarų kelio į Molukų salas, kur augo prieskoniai. 1520 Δ išplaukė iš Rio de Žaneiro ir plaukė išilgai žemyno kranto, pasiekė La Platos žiotis, vėliau atrado ir šiandien jo vardu vadinamą Magelano sąsiaurį tarp Pietų Amerikos žemyno ir Ugnies žemės. 1520 11 28 įplaukė į Ramųjį vandenyną ir pirmasis jį perplaukė. 1521 kovą pasiekė Filipinų bei Marianų salas, kur žuvo kovodamas su čiabuviais. Jo pasekėjas → Ch. van Sebastianas Elkanas baigė ekspediciją aplink pasaulį. Buvo praktiškai įrodyta, kad Žemė apvali. Pav.

Magelãno są́siauris, yra tarp Pietų Amerikos žemyno ir Ugnies žemės salos. Jungia Atlantą su Ramiuoju vand. 583 km ilgio, 3–30 km pločio, didžiausias gylis 1170 m. Daug povandeninių uolų.

mãgija: 1. apeigų, susijusių su žmogaus tariamu sugebėjimu paslaptingomis antgamtinėmis priemonėmis valdyti gamtos ir įsivaizduojamas jėgas, visuma; visų religijų kultų sudėtinė dalis; **2.** kerai, burtai.

magìstras: 1. Kryžiuočių ar Kalavijuočių ordinų vadovas. Buvo didysis Δ ir jo skiriamas krašto Δ. Valdė kartu su konventu; **2.** mokslo laipsnis, teikiamas kai kurių šalių aukštųjų mokyklų absolventams, turintiems bakalauro laipsnį ir išėjusiems 1–2 metų papildomą kursą, išlaikiusiems egzaminus ir apgynusiems magistro darbą.

Ž. O. Engras. "Išsimaudžiusioji". 1808. Paryžius, Luvras

Madagaskaras

F. de Magelanas

Maironis

Maitvanagiai

Majų statiniai

magmà, išsilydžiusi karšta masė, esanti Žemėje ir išsiveržianti lavos pavidalu.

magna charta libertatum (lot.), didžioji laisvių chartija. 1215 Anglijos karalius Jonas Bežemis pasirašė dokumentą, kuriame buvo išvardytos laisvųjų Anglijos gyventojų teisės.

magnetà, įtaisas elektros srovei gaminti ir kibirkštiniam išlydžiui sudaryti tarp vidaus degimo variklio žvakės elektrodų.

magnètas, gamtinis ar dirbtinis kūnas, traukiantis geležį ir kai kuriuos kitus metalus. Gamtinis Δ yra magnetinė medžiaga, savaime įsimagnetinusi Žemės arba žaibo sukurtame magnetiniame lauke.

magnètinė audrà, stiprus neperiodinis Žemės magnetinio lauko elementų sutrikimas, trunkantis nuo kelių valandų iki kelių parų. Būna visoje Žemėje. Δ gali sukelti Saulės vėjo sąveika su Žemės magnetosfera ir jonosfera.

magnètinis dìskas, išorinė kompiuterio atmintinė, disko formos magnetinis informacijos kaupiklis. Informaciją įrašo ir skaito magnetinės galvutės.

magnètinis krũvis, pagalbinis dydis, kuriuo naudojamasi skaičiuojant statinius magnetinius laukus. Panašus į el. krūvį kuriant statinį el. lauką.

magnetìtas, gamtoje randama magnetinės geležies oksido uoliena. Senovėje žmonės Δ naudojo kaip kompasą, o vėliau iš jo gamino magnetines kompaso rodykles.

magnetìzmas, tam tikros medžiagos skleidžia nematomas jėgas, panašias į el. jėgas. Magnetai gali traukti ar atstumti kitus magnetus. Visi magnetai turi 2 galus — polius, kuriuose jėgos yra stipriausios. Vienas polius vadinamas šiauriniu, kitas — pietiniu. Priešingi poliai traukia vienas kitą, vienodi poliai stumia vienas kitą.

magnetofòno kasètė, plonos plastikinės juostos, padengtos mažyčiais įmagnetintais metalo grūdeliais, ritė. Kai garsas įrašomas į juostelę, grūdelių įmagnetinimas pasikeičia. Naujasis įmagnetinimas atitinka įrašytą garsą.

Mahomètas (Mohammed), (apie 570–632), islamo pradininkas. Manoma, kad daug keliavo su karavanais ir šiose kelionėse susipažino su krikščionybe, judaizmu bei kitomis religijomis. 610 Δ pajuto pašaukimą ir apsireiškimus, kurių dėka sužinojo, kad egzistuoja vienintelis kūrėjas — Dievas ir Paskutinis teismas. Save laikė pranašu. Δ manė, kad jo užduotis — Dievo apreiškimus pateikti arabams gimtąja jų kalba. Šie apreiškimai vėliau surašyti Korane.

Mairónis (tikr. Jonas Mačiulis), (1862–1932), lietuvių poetas. Baigęs Kauno gimnaziją, studijavo Kijevo universitete, baigė Kauno kunigų seminariją, Peterburgo dvasinę akademiją. Baigęs dirbo Kauno kunigų seminarijoje dėstytoju, buvo Peterburgo dvasinės akademijos profesorius, Kauno kunigų seminarijos rektorius, Kauno universiteto moralinės teologijos katedros vedėjas. Pirmąjį eilėraštį Zvalionio slapyvardžiu išspausdino 1885. Nuo 1891 pasirašinėjo Δ. Δ lyrika — reikšmingas lietuvių lyrikos raidos etapas, nemažai poeto eilėraščių virto liaudies dainomis. Lietuvių literatūroje Δ suformavo lyrinės poemos ir baladės žanrus, parašė istorinę draminę trilogiją "Kęstučio mirtis", "Vytautas pas kryžiuočius" ir "Didysis Vytautas — karalius". Δ poezijos knygų išleista lenkų, rusų, anglų kalbomis. Pav.

maitėda, kas maitinasi nudvėsusiais gyvuliais, maitvanagis, maitvabalis.

maĩtvanagiai, plėšrieji paukščiai, mintantys paliegusiais ar nugaišusiais gyvūnais — dvėseliena. Tai grifai ir kondorai. Spalvingas plikagalvis ir plikakaklis Pietų Amerikos karališkasis grifas. Gyvena drėgnuose miškuose ir sklando virš pelkių ieškodamas maitų. Turi puikią uoslę. Kondorai — vieni didžiausių skraidančių paukščių. Gali ištisas valandas sklandyti tolimuose kalnuos. Pav.

mãjai, Centrinės Amerikos indėnų gentis. Δ sukūrė vieną seniausių civilizacijų (250–900 po Kr.) Amerikoje, statė didžiulius miestus prie Palenkės ir Tikalio (dabartinėje Meksikoje ir Gvatemaloje), iš akmenų — milžiniškas piramidines šventyklas, rūmus, kulto žaidimų stadionus. Vertėsi daugiausia žemdirbyste, sumaniai išnaudodami mažus žemės plotelius. Augino maistines kultūras. Dailei būdinga stelos, reljefai, smulkios terakotinės skulptūrėlės, sienų tapyba, keramikos bei juvelyriniai dirbiniai. Δ turėjo hieroglifų raštą. Δ nukariavo ispanai. Pav.

Mãjus (May), Karlas (1842–1912), vok.

rašytojas. Parašė kelionių ir nuotykių romanų iš Artimųjų Rytų tautų ("Per dykumą") ir Šiaurės Amerikos indėnų gyvenimo ("Vinetu" 4 tomai, "Sidabro ežero turtai"), kurie jį išgarsino. Pagal daugelį kūrinių sukurti filmai.

Makedònija: 1. valst. Balkanų pusiasalyje V–II a. pr. Kr. Manoma, kad makedonų gentys susiformavo iš ankstyvojo neolito kultūros žmonių, gyvenusių palei Dunojaus žemupį ir susimaišiusių su trakais, ilyrais ir graikais. Aleksandras Makedonietis (336–323 pr. Kr.) užkariavimais buvo sukūręs milžinišką valst. Per Δ karus (215–205 pr. Kr., 200–197 pr. Kr.,171–168 pr. Kr.) pralaimėjo Romai ir buvo suskaldyta į 4 dalis; **2.** šiaurinė Graikijos sritis. Plotas 34 177 km^2, 2,1 mln. gyv. Didžiausias miestas — Salonikai. Buvusi Δ valst. IV a. įėjo į Romos imperiją; **3.** Δ Respublika, iki 1991 buvusi Jugoslavijos federacijoje. Plotas 25 713 km^2, 2 mln. gyv. Sostinė Skopjė. Klimatas paatogrąžio mediteraninis, kalnuose — alpinis aukštikalnių. Gyventojai: makedoniečiai, albanai, turkai, serbai, čigonai, bosniečiai. Augalija: visžalės pušys, mirtos, laurai, pistacijos, rozmarinų krūmynai. Vidutiniškai stipri ekonomika. Auginami kviečiai, kukurūzai, tabakas, medvilnė, avys. Pav.

Makiavèlis (Machiavelli), Nikolas (1469–1527), ital. polit. bei valst. veikėjas, poetas. Kaip pasiuntinys vykdavo į didžiausių Europos kunigaikščių dvarus ir gerai susipažino su valdžios esme bei jos žaidimo taisyklėmis. 1512 išgyveno Florencijos respublikos žlugimą ir Medičių grįžimą į valdžią. Aprašė monarchijos viešpatavimo metodus. Geriausia valst. forma laikė respubliką, tačiau nemanė, kad ji įmanoma kovų dėl valdžios draskomoje tų laikų Italijoje. "Svarstymuose apie Tito Livijaus pirmąją dekadą" Δ parengė respublikos konstitucijos principus. Parašė ir grožinės lit. kūrinių. Δ idėjų mokslinė vertė — bešališkos istorijos ir valst. analizės pradžia. Pav.

Makláudas (Macleod), Džonas (1876–1935), britų fiziologas. 1921 kartu su F. G. Bantingu ir Č. H. Bestu atrado insuliną. Šis hormonas skatina angliavandenių skaidymą organizme ir taip reguliuoja jų apykaitą. Δ atrado, kad insulinas mažina cukraus kiekį kraujyje. Tai reiškė, kad juo galima gydyti cukraligę. 1923 kartu su F. G. Bantingu gavo Nobelio medicinos premiją. Pav.

mãkleris, biržos sandorių tarpininkas.

makro-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, rodanti didumą, stambumą, sąsają su dideliu matmenų kūnais, dideliais dydžiais.

maksimalùs, didžiausias.

mãksimumas, didžiausias dydis, skaičius, kiekis.

makštìs: 1. dėklas, įmova; **2.** moters vidinis lyties organas.

makulatūrà, nebereikalingi popieriaus ir kartono gaminiai arba poligrafijos įmonių atliekos, tinkamos perdirbti į popierių arba kartoną.

maldãknygė, maldų rinkinių knyga, skirta individualiam meldimuisi. Iki XIII a. katalikų Δ buvo psalmynas. Vėliau jį imta papildyti maldomis. Pirmoji lietuviška Δ yra → J. Bretkūno protestantiška Δ "Kolektos, arba Paspalitos maldos" (1589).

maldininkas: 1. pamaldus žmogus, šventųjų vietų lankytojas; **2.** vabzdys, grobio tykantis sustingęs tarsi maldininko poza.

Mãleris (Mahler), Gustavas (1860–1911), austrų kompozitorius ir dirigentas. Vienas žymiausių savo laikų dirigentų. Kaip kompozitorius, labiausiai mėgo simfonijos ir dainos žanrus. Laikomas paskutiniu žymiausiu XIX a. simfonijų kūrėju, atvėrusiu duris moderno krypčiai. Δ kūrybinis palikimas — 10 simfonijų, dainos vokalui su orkestru ir kūrinys chorui. Pav.

maliãrija, ūminė užkrečiamoji liga, pasireiškianti periodiškais karščiavimo priepuoliais. Ligą sukelia pirmuonys plazmodijai, kuriuos platina maliariniai uodai.

Málta, nykštukinė valst. Viduržemio jūroje, tarp Sicilijos ir Tuniso. Plotas 316 km^2, 361 tūkst. gyv. Sostinė Valeta. Parlamentinė demokratinė respublika. Salų grupė Viduržemio jūros centrinėje dalyje į pietus nuo Sicilijos salos. Klimatas mediteraninis, sausos ir karštos vasaros. Gyventojai: maltiečiai, anglai, italai. Vidutiniškai stipri ekonomika. Vyrauja apdirbimo pramonė. Auginamos vynuogės, pomidorai, kopūstai, braškės, melionai. Plėtojamas turizmas. Europos Tarybos narė. Pav.

Máltos òrdinas, vienas iš vienuolių riterių ordinų, nuo 1530 įsikūręs Maltos saloje. Šiandien Δ veikla karitatyvinė:

Makedonija

N. Makiavelis

Dž. Maklaudas

G. Maleris

Malta

Mamutas

T. Manas

E. Manė

N. Mandela

steigiamos ir išlaikomos ligoninės, rengiami misijų gydytojai, rūpinamasi švietimu.

mameliùkai, XIII a. I pusės Egipto sultonų asmens gvardija, sudaryta iš tiurkų ir kaukaziečių belaisvių. Po 1250 karinio perversmo pradėjo savo dinastiją. Δ valdymas pasižymi kariniais rūmų perversmais. 1811 paša Muhamedas Ali išžudė Δ diduomenę.

mamonà, godumas, gobšumas, savanaudiškumas.

mamùtas, didžiulis priešistorinis išnykęs gyvūnas, panašus į dramblį. Pav.

mamùtmedis, didžiulis medis, panašus į sekvoją.

Mãnas (Mann), Tomas (1875–1955), vok. rašytojas, vienas reikšmingiausių vokiškai rašiusių autorių. Tai subtilus, menkiausius sielos virpesius jaučiantis analitikas, ypač jautriai vaizdavęs pernelyg jausmingus, liguistus, neįstengiančius prisitaikyti prie gyvenimo charakterius. 1901 išgarsėjo autobiografiniu romanu "Budenbrokai". Už šį kūrinį 1929 gavo Nobelio literatūros premiją. Stojo kovon su nacionalsocializmu, o 1938 emigravo į JAV. Reikšmingiausi kūriniai: novelės "Tristanas", "Mirtis Venecijoje", romanas "Užburtas kalnas", trilogija "Juozapas ir jo broliai". Pav.

mandarìnai, visžaliai citrusiniai šiltųjų kraštų vaismedžiai, kilę iš Indijos. Veda sultingus saldžiarūgščius vaisius.

mandãtas, tam tikros teritorijos apygardos rinkėjų įgaliojimas asmeniui, laimėjusiam rinkimus, atstovauti jiems kokiame nors vyriausybės organe: parlamente, taryboje, kongrese ar kitokiame forume.

Mandèla (Mandela), Nelsonas (g. 1918), Pietų Afrikos politinis veikėjas. Nuo šeštojo d-mečio laikomas vienu Afrikos nacionalinio kongreso (ANK) lyderių. Po Šarpervilio skerdynių ir ANK uždraudimo 1961 pasitraukė į pogrindį ir suformavo kovingą būrį, kad sabotažo aktais spartintų įvykių raidą. 1962 buvo suimtas, apkaltintas teroro aktų organizavimu ir nuteistas kalėti iki gyvos galvos Robeno saloje. Įkalinimas Δ pavertė juodaodžių Pietų Afrikos gyventojų legenda. 1990 tuometinio prezidento F. V. Klerko nurodymu paleistas laisvėn. 1993 Δ kartu su F. V. Klerku gavo Nobelio taikos premiją. Pav.

mandolinà, muz. ragine plokštele skambinamas styginis instrumentas.

mandrìlai, šunbeždžionių primatų gentis. Paplitę Vakarų Afrikoje. Priekinės galūnės ilgesnės už užpakalines. Sėdimosios trynės plikos, uodega trumpa. Patelės gerokai mažesnės už patinus. Gyvena atogrąžų miškuose nedidelėmis grupėmis. Minta vaisiais, lapais, smulkiais bestuburiais. Lengvai prijaukinami.

Mandžiū̃rija, ankstesnis Šiaurės Rytų Kinijos pavadinimas.

Manẽ (Manet), Eduardas (1832–1883), pranc. tapytojas. Jo darbai lėmė impresionizmo raidą. Pagrindinė Δ tema — figūros atvaizdas, išsklidęs, nutapytas šviesių, tarpusavyje suderintų spalvų dėmėmis, tačiau jo linijos tikslios it braižytojo. Δ mėgaujasi nuogu kūnu. Δ kūriniai "Pusryčiai ant žolės" ir "Olimpija" tapo pirmosiomis tapybos po atviru dangumi kregždėmis. Jie sukėlė skandalą. Reikšmingiausi Δ kūriniai: "Fleitininkas", "Pusryčiai ateljė", "Manė valtis", "Emilis Zola" ir kt. Pav.

manekènas: 1. žmogaus pavidalo figūra; **2.** drabužių demonstruotojas.

mangãmedis, šiltųjų kraštų medis, vedantis stambius sultingus vaisius su kauliukais.

mangròvė, augalija, vešinti prie druskingo vandens dumblinuose atogrąžų jūrų ir upių krantuose.

Manhãtanas, centrinė Niujorko dalis, esanti Manhatano saloje, Hadsono žiotyse. Δ — prekybos centras, čia įsikūrę svarbiausi bankai, didžiausių monopolijų valdybos, fondų birža, reklamų agentūros. Čia pastatyti aukščiausi Niujorko dangoraižiai — Tarptautinis prekybos centras, sugriautas 2001 rugsėjo 11 per teroristinį išpuolį. Pakrantėse yra Niujorko uosto prieplaukos. Δ yra JTO būstinė, šiaurės rytinėje salos dalyje — negrų rajonas Harlemas. Salą kerta svarbiausia Niujorko gatvė Brodvėjus.

manierà: 1. kalbos, elgesio, veikimo, darbo išorinė forma, būdas; **2.** menininko kūrybos ar atlikimo priemonių visuma.

manierìzmas, archit. ir dailės kryptis, susidariusi po renesanso XVI a. antrame dmetyje–XVII a. pr. Dar vadinamas pereinamuoju laikotarpiu tarp renesanso ir baroko. Δ būdingas įmantrumas, raiškumas, abstraktus puošnumas, keistos alegorijos.

manifèstas: 1. iškilmingas raštiškas aukščiausios valdžios kreipimasis į gyventojus; **2.** programinis politinės partijos ar organizacijos kreipimasis.

mãnija, liguista psichinė būsena, pasireiškianti minčių ir jausmų sutelkimu į vieną idėją.

manipuliãcija: 1. miklūs, tikslūs, sudėtingi darbo judesiai rankomis; **2.** cirko triukas rankomis; **3.** suktybė, pokštas.

manìzmas, senovinis žmonių tikėjimas, susijęs su giminės protėvių kultu, kuris buvo itin paplitęs sen. Romoje.

mántija: 1. vidurinė Žemės rutulio sfera, supanti branduolį; **2.** platus ilgas apsiaustas be rankovių, pvz., *teisėjo* Δ.

manufaktūrà, įmonė, paremta darbo pasidalijimu ir rankine amatininkiška technika. Pirmosios Δ atsirado Italijoje XIV–XV a. Lietuvoje manufaktūrinio pobūdžio įmonės kūrėsi XVI a. Jų gerokai padaugėjo XVIII a. pab. Kai kurios didesnės dvarų įmonės, pvz., Antano Tyzenhauzo, Irenijaus Oginskio, iš dalies naudojusios samdomąjį darbą, t. p. turėjo Δ pobūdį.

manuskrìptas, senovės ar viduramžių rankraštis arba rankraštinė knyga.

Mão Dzedùngas (Mao Zedong, Mao Tsetung), (1893–1976), Kinijos politinis veikėjas, Kinijos revoliucijos lyderis, viena iškiliausių XX a. asmenybių. 1931 Gvangdžou paskelbta pirmoji kinų "sovietinė respublika". 1937–1940 sustiprino savo padėtį KP ir iškilo iki aukščiausių partinių postų. 1949 Δ paskelbė Kinijos Liaudies Respubliką. Būdamas šalies Liaudies komisarų tarybos pirmininku, socializavo ir kolektyvizavo ž. ū. bei pramonę. Pasibaigus "kultūrinei revoliucijai" (1966–1969), naikinusiai vakarietišką ir tradicinę kinišką pasaulėžiūrą, Δ, samprotaudamas apie komunizmą, save prilygino → K. Marksui bei → V. Leninui. Nuo valdžios nušalino visą partinį aparatą. Septintajame d-metyje sukūrė asmenybės kultą, o savo mintis ir posakius išleido ilgą laiką garbinta vadinamąja Mao biblija (1966). Aštuntajame d-metyje šalies valdymą perdavė žmonai Džang Kving, kuri 1980 buvo apkaltinta visais per kultūrinę revoliuciją padarytais nusikaltimais ir nuteista mirti. Po trejų metų mirties bausmė buvo pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. Pav.

maoìzmas, Kinijos komunistų partijoje vyravusi marksizmo atšaka, pavadinta jos kūrėjo → Mao Dzedungo vardu.

mãras, infekcinė plaučių liga, sukeldavusi siaubą žmonėms, kurių gyvenamoje teritorijoje kildavo. Δ žinomas nuo VI a. Lietuvoje pirmą kartą paminėtas 1205–1207. Paskutinis Δ epidemijos atvejis Lietuvoje užfiksuotas Užnemunėje 1738.

maratòno bėgìmas, šiuolaikinės lengvosios atletikos ilgiausia bėgimo distancija — 42,195 km. Pavadintas graikų kario, atbėgusio iš Maratono į Atėnus pranešti apie pergalę prieš persus, atminimui. Nuo 1896 bėgimas įtrauktas į olimpinių žaidynių programą.

Marcinkẽvičius, Justinas (g. 1930), lietuvių rašytojas. Baigė Vilniaus universitetą. Daugumą Marcinkevičiaus kūrybos sudaro poemos ir poetinės dramos: "Dvidešimtas pavasaris", "Kraujas ir pelenai", "Publicistinė poema", "Donelaitis", "Mindaugas", "Mažvydas" ir "Katedra". Δ taip pat parašė apysaką "Pušis, kuri juokėsi", poezijos vaikams, išvertė A.Mickevičiaus, A.Puškino, S.Jesenino kūrinių. Pav.

marihuanà, arba hašišas, narkotikas.

Marijà Stiùart (Stuart), (1542–1587), Škotijos karalienė, pagrindinė XVI a. politinių bei religinių konfliktų figūra. Išauklėta Prancūzijoje. Karaliene buvo labai trumpai. Būdama Henriko VII provaikaitė, Δ pareiškė pretenzijas į Anglijos sostą, kuriame tuo metu sėdėjo protestantė Elžbieta I. 1565 Δ ištekėjo už savo pusbrolio lordo Darnlio, kurį nužudė trečiasis jos sutuoktinis Botvelio grafas. Dėl to sumažėjo liaudies simpatijos Δ, ir aristokratija privertė ją atsisakyti sosto. 1568 Δ, tikėdamasi Elžbietos I paramos, pabėgo į Angliją, tačiau Anglijos karalienė įsakė suimti savo varžovę. Prabėgus 19 metų po sąmokslo atskleidimo, Δ buvo nukirsdinta. Δ gyvenimas ir likimas įkvėpė nemažai rašytojų (pvz., *F. Šilerio tragedija "Marija Stiuart"*, 1800). Pav.

Marijà, Švč. Mergẽlė, Jėzaus motina. Apie Jėzaus iš Nazareto motinos Marijos gyvenimą pasakojama tik Evangelijose, bet jose informacijos nedaug. Vis dėlto jai, kaip Dievo motinai, tenka labai svar-

Mao Dzedungas

J. Marcinkevičius

Marija Stiuart

Marija Teresė

Markas Aurelijus

P. Markas

K. Marksas

bi vieta dogmų istorijoje ir liaudiškoje katalikybės sampratoje. Katalikai Δ garbina piligrimų kelionėmis į Lurdą, Altiotingą ir Čenstachovą.

Marijà Terèsė, (1717–1780), Šv. Romos imperatorė. Paveldėjo tėvo imperatoriaus Karolio VI sostą. 1745 Δ ir jos vyras Pranciškus I Steponas gavo Šv. Romos imperijos imperatorių titulus. 29 metus trukusioje santuokoje turėjo 16 vaikų. Nepaisant sąjungos su Prancūzija ir Rusija, Septynerių metų kare (1756–1763) Δ neįstengė iš Prūsijos atsiimti Silezijos. Taikos metus imperatorė panaudojo tam, kad vidaus reformomis centralizuotų daugiatautę savo imperiją ir sukurtų monarchiją švietimo epochos dvasia. Suvienodino armiją, valdymo aparatą ir teisėtvarką, sušvelnino kankinimus ir baudžiavą, be to, apribojo bažnyčios teisę kištis į mokyklų ir universiteto reikalus. Δ — viena iškiliausių savo laikų valdovių, dėl paprasto būdo buvusi labai populiari. Pav.

mãrios, įlanka, nerijos atskirta nuo jūros.

Márkas Aurèlijus (Marcus Aurelius Antonius), (121–180), Romos imperatorius. Išsilavinęs imperatorius savo stoiškas pažiūras mėgino realizuoti teisinga socialine politika, tačiau neįstengė sustabdyti Romos imperijos irimo. Gindamas imperijos sienas, Δ daug metų praleido toli nuo sostinės. Mirė per karą su markomanais (germanų gentis), atrodo, nuo maro. Δ graikiškai parašyti "Pačiam sau" rodo, kad tai buvo išmintingas, neturintis iliuzijų, nešališkas ir teisingumo siekęs valdovas. Pav.

Márkas (Marco), Polas (apie1254–1324), Venecijos pirklys ir keliautojas. Išgarsėjo savo ekspedicijų po Tolimuosius Rytus aprašymu. Δ traktatas keletą šimtmečių laikytas svarbiausiu geografijos veikalu apie paslaptingus Tolimuosius Rytus. Pav.

Márkas Tvènas (Mark, tikr. Samuel Langhorne Clemens) (1835–1910), amerik. rašytojas, pasakojamosios prozos pradininkas, iškilus amerik. realizmo atstovas. Išgarsėjo istorijomis apie vaikėzus: "Tomo Sojerio nuotykiai" (1876) bei "Heklberio Fino nuotykiai ir klajonės" (1884). Rašė vadinamąja "gatvės" kalba.

márketingas → r i n k ó d a r a.

Márksas (Marx), Karlas (1818—1883), vok. filosofas, mokslininkas ir publicistas. Buvo vienas iš jaunųjų hėgelininkų lyderių. Vedęs Ženę fon Vestfalen (1843), emigravo į Paryžių. Čia užsimezgė visą gyvenimą trukusi draugystė ir bendradarbiavimas su → F. Engelsu. Δ daugiausia domėjosi socializmu ir nusigręžė nuo idealistinės vok. filosofijos. 1845 Prūsijos vyriausybės reikalavimu turėjo apleisti Prancūziją ir išvykti į Briuselį. Čia įsteigė darbininkų sąjungą ir sukūrė pirmąsias socialines ekonomines teorijas. Kartu su F. Engelsu 1848 parašė "Komunistų partijos manifesto" metmenis — pirmąjį radikalų veikalą, kritikuojantį biurgerišką kapitalistinę visuomenę, kartu ir atsišaukimą į proletariatą. Savo visuomeninėse teorijose teigė, kad proletarinė revoliucija būtina norint sukurti humanišką visuomenę. 1864 dalyvavo kuriant Tarptautinę darbininkų asociaciją, iširusią 1872. Δ teorijos moksliškai pagrindė tarptautinį darbininkų judėjimą. Δ dialektinis ir istorinis materializmas tapo įtakingiausia šių laikų filosofine srove (marksizmu), kurią labiausiai išplėtojo ir panaudojo revoliucijai → V. Leninas. Pav.

marksìzmas, XIX a. → K. Markso ir → F. Engelso sukurta filosofinė, politinė ir ekonominė teorija, istorijos reiškinius nagrinėjanti klasių kovos pagrindu.

marksìzmas ir leninìzmas, pasaulėžiūra, susiformavusi Rusijoje. Tai filosofinių, ekonominių ir politinių pažiūrų visuma, sudaranti komunistų partijų ideologiją.

mármuras, įvairių spalvų kieta kristalinė uoliena, naudojama skulptūroms, pastatams, apdailai.

Maròkas, valst. Šiaurės Vakarų Afrikoje prie Viduržemio jūros ir Atlanto vandenyno. Plotas su Vakarų Sachara 698 670 km^2, 27 mln. gyv. Sostinė Rabatas. Demokratinė monarchija. Viduržemio jūros krantas daugiausia kalnuotas. Atlanto krantai lėkšti. Didžiausią šalies dalį užima Atlaso kalnynas. Pietuose — Sacharos dykumos pakraštys. Klimatas šiaurėje mediteraninis, pietuose — kontinentinis atogrąžinis. Kalnų šlaituose auga visžaliai medžiai. Yra nacionalinis parkas, kur saugoma augalija ir gyvūnija. Gyventojai: marokiečiai (berberai ir arabai). Šalyje vidutiniškai išplėtota ekonomika; ji priklauso nuo 3 dalykų: turizmo, žemdirbystės ir fosfatų kasybos. Ž. ū. produkcija sudaro apie trečdalį eksporto. Δ už-

ima trečią vietą pasaulyje pagal fosfatų gamybą. 1956 tapo nepriklausomas (buvusi Prancūzijos kolonija). Šiuo metu 2 didžiausios Δ problemos — islamo fundamentalizmas ir neaiškus Vakarų Sacharos likimas. Pav.

Mársas: 1. ketvirta pagal nuotolį nuo Saulės planeta, priklausanti Žemės grupės planetoms; **2.** sen. romėnų mitologijoje — karo dievas.

marseliẽtė, nuo 1795 — Prancūzijos Respublikos himnas, sukurtas R. de Lilio.

Máršalo plãnas, JAV valst. sekretoriaus Dž. K. Maršalo (1880–1959) pasiūlyta Vakarų Europos atkūrimo po Antrojo pasaulinio karo programa. Pagal ją 1948–1951 JAV ekonominę pagalbą gavo 17 Europos šalių.

máršos, žemų jūros pakrančių viršutinė juosta, užliejama tik aukščiausių potvynių ir didžiausių sampūtų periodais.

masãjai, Afrikos tauta. Svarbiausias verslas — klajoklinė gyvulininkystė.

mãsinės informãcijos príemonės, → ž i n i ã s k l a i d a.

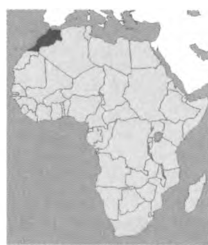
masònai, religinio etinio judėjimo, prasidėjusio XVIII a. D. Britanijoje, nariai. Jie skelbė dorovinį tobulinimąsi, turėjo specialias paslaptingas apeigas. Šiandien Δ labai įtakingi politikoje.

mãsverkas, ažūrinis langų ir kt. dekoras, būdingas gotikos architektūrai.

mašinà, įrenginys energijai, medžiagoms ir informacijai transformuoti. Δ paskirtis — palengvinti žmogaus darbą ir padidinti darbo našumą bei pagerinti gaminių kokybę.

mašininė kalbà, programavimo kalba, susidedanti iš komandų sistemos ir duomenų kodavimo metodo. Δ žodžiai rašomi skaitmeniniais arba abėcėliniais kodais.

mašìninis kodãvimas, tai vienos abėcėlės ženklų keitimas kitos abėcėlės ženklais. Kompiuteriu apdorojama informacija turi būti išreikšta jam patogiu pavidalu. Kodavimas reikalingas tam, kad pra-

Marokas

Matemãtika

Matematika — tai mokslas, tiriantis realaus pasaulio kiekybinius santykius ir erdvines formas. Tai mokslas apie skaičius, formas ir kiekybes. Yra daug skirtingų Δ šakų, ir jos naudojamos ne tik mokslo reikmėms, bet ir kasdieniniame gyvenime. Pavyzdžiui, aritmetikos veiksmai — sudėtis, atimtis, daugyba, dalyba — padeda apsiskaičiuoti grąžą ką nors perkant. Geometrija yra mokslas, tiriantis erdvinius santykius, formas ir jų sąvokas. Ji reikalinga staliaus darbams, architektūrai ir daugeliui kitų sričių. Algebra — tai mokslas, tiriantis veiksmų su įvairiais dydžiais bendrąsias savybes, nepriklausomas nuo tų dydžių kilmės. Δ šakos, susijusios su praktinėmis užduotimis, vadinamos taikomąja Δ. Kai kurie matematikai tiria grynąją Δ — skaičių problemas, neteikiančias praktinės naudos. Visos Δ šakos yra glaudžiai susijusios, susipynusios. Pirmosios Δ sąvokos atsirado pirmykštės bendruomenės laikais iš praktinės žmonių veiklos poreikių. Seniausi išlikę rašytiniai Δ dokumentai yra egiptiečių Δ papirusai ir sen. Mesopotamijos tautų → dantiraštiniai Δ tekstai. Manoma, kad Δ terminas atsirado Graikijoje VI a. pr. Kr. Pitagoras ir jo mokinai išplėtojo pirmųjų Δ teorijų pradmenis. IV a. pr. Kr. Euklidas "Pradmenyse" susistemino ir išdėstė antikinę Δ. III a. pr. Kr. Archimedas, toliau plėtodamas savo pirmtakų idėjas, patobulino plotų ir tūrių skaičiavimą. Sen. kinai naudojosi apytiksliais skaičiavimo metodais ir juos tobulino. IX a. ankstesnių matematikų laimėjimus perėmė arabai ir toliau juos plėtojo. XII a. Vakarų Europoje į lot. kalbą buvo išversti graikų ir arabų matematikų veikalai. Lietuvoje skaičiavimo pradėta mokyti XV a. pab. parapinėse mokyklose. 1637 R. Dekartas sukūrė koordinačių metodą, jungiantį algebrą ir geometriją. XVII a. pab. I. Niutonas ir G. Leibnicas sukūrė diferencialinio ir integralinio skaičiavimo metodą. XVIII a. formavosi Δ analizės šakos. XIX a. išsiplėtė Δ pritaikymo sritys. Šiuolaikinės Δ plėtotę lemia mokslų poreikiai.

nešimas būtų perduodamas kuo tiksliau, kad būtų kuo mažiau iškraipomas, kad jį suprastų gavėjas ir kad jį būtų galima persiųsti pasirinktu mainų kanalu.

mãtai, matavimo priemonės tam tikros vertės fizik. dydžiams atkurti, pvz., *laiko t, ploto S, tūrio V, masės m, ilgio l.*

mãtas, šachmatų žaidimo baigiamoji padėtis, kurioje atakuojamas karalius nebegali apsiginti.

Mauritanija

matãvimas, fizik. dydžių vertės nustatymas eksperimentinėmis priemonėmis, vieno šių dydžių vertę laikant matavimo vienetu. Matuojamo dydžio ir matavimo vieneto verčių santykis vadinamas matuojamojo dydžio skaitine verte.

matemãtiniai ženklaĩ, sutartiniai ženklai (simboliai) matematikos sąvokoms, operacijoms, teiginiams atlikti.

materialìzmas: 1. fil. kryptis, kuri materiją, būtį laiko pirminiu dalyku, o dvasią, sąmonę, idėją — antriniu; **2.** visa ko vertinimas naudos, praktinio išskaičiavimo požiūriu.

materialùs: 1. susijęs su materija, medžiaginis; **2.** daiktinis, medžiaginis.

matèrija, objektyvi realybė, egzistuojanti nepriklausomai nuo sąmonės ir jos atspindima.

A. Matisas

Matìsas (Matisse), Anri Emilis Benua (1869–1954), pranc. tapytojas, grafikas, skulptorius. Keliaudamas Viduržemio jūros pakrantėmis ir Pietų jūromis, Δ pamažu vadavosi iš klasikinio meno įtakos ir po trumpo impresionizmo laikotarpio (1896–1904) tapo fovizmo lyderiu. Δ kūriniuose dominuoja didelio ploto figūrų kompozicijos ir natiurmortai. Δ daug dėmesio skyrė spalvų poveikiui. Nuo ketvirtojo d-mečio kūrė iš dalies monumentalius, beveik abstrakčius vienspalvio permatomo popieriaus koliažus, kurių tema — spalvų efektas ir plotelių derinimas tarpusavyje. Δ kūrybinis palikimas — grafika, taip pat naujosios Notre Dame diu Rošaes koplyčios Vense interjeras. Pav.

matriarchãtas, pirmykštės bendruomenės raidos fazė, kuriai būdingas vadovaujamas moters vaidmuo tiek ūkiniame, tiek visuomeniniame gyvenime. Δ būdingas žemdirbių bendruomenėms.

mãtrica: 1. plokštelė su įspaustu ar išpjautu ženklu lieti ar štampuoti; **2.** raidžių rinkinio nuospaudas, iš kurio spausdinama; **3.** stačiakampė tam tikrų elementų lentelė.

máurai, Mauritanijos gyventojai berberai. Viduramžiais taip buvo vadinami musulmonai, ypač Šiaurės Afrikos berberai ir Ispanijos gyventojai, priėmę islamo religiją.

Mauritãnija, valst. Šiaurės Vakarų Afrikoje prie Atlanto vandenyno. Plotas 1 025 520 km², 2,21 mln. gyv. Sostinė Nuakšotas. Prezidentinė respublika. Beveik visa teritorija — Sacharos dykuma. Klimatas kontinentinis atogrąžinis. Gyventojai: arabai, berberai. Atsilikusi klajoklinės gyvulininkystės šalis su augančia kalnakasybos pramone. Pav.

mauzoliẽjus: 1. 50 m aukščio antkapis Halikarnase (IV a. pr. Kr., M. Azija), kurį Karijos persų satrapui Mauzolui atminti pastatė jo žmona. Paminklą aprašė ir prie 7 pasaulio stebuklų priskyrė Plinijus; **2.** monumentalus antkapinis statinys, dažniausiai statomas laidojimo vietoje, puošiamas dekoru. Δ viduje įrengiama vieta karstui ar sarkofagui.

mãzeris, kvantinis generatorius, žadinantis ypač aukšto dažnio radijo bangas. Naudojamas ryšių sistemoje, radiolokacinėje astronomijoje, pramonėje labai aukštoms temperatūroms gauti.

mãzgas: 1. surišimas, sumezgimas, sumezgimo vieta; **2.** susikirtimo, susiėjimo, ryšio vieta; **3.** į vieną vietą sutelktų bendros paskirties įrengimų visuma; **4.** lėktuvų ir laivų greičio vienetas: 1 mazgas = jūrmylė/ valanda = 1,852 km/val.

mazochìzmas, lytinis iškrypimas, kai kankinamasis jaučia lytinį pasitenkinimą.

Mažóji Lietuvà, istorinė sritis, susidariusi XVI a. abipus Priegliaus ir Nemuno žemupio iš kryžiuočių užkariautų baltų žemių Nadruvos, Pilsoto, Skalvos, Sembos, didumos Bartos ir Š.Notangos. Δ pradėjo formuotis Kryžiuočių ordino valdymo laikais. Be čia gyvenančių lietuvių, prūsų ir kuršių, kryžiuočiai atkėlė jotvingių (sūduvių). Nepaisant visos germanizacijos politikos, šios tautos čia ne tiek vokietėjo, kiek linko į giminingus ir skaičiumi dominavusius lietuvius. Taip XVI a. iš visų čia gyvenančių baltų susiformavo Δ lietuvių etninė grupė lietuvininkai. Δ visuomenę veikė vadinamoji prūsiškoji politi-

nė kryptis, didžioji kolonizacija, absoliutizmo ir centralizacijos stiprėjimas. Po Pirmojo pasaulinio karo Δ pradėjo irti. 1919 nuo jos buvo atskirta lietuviškiausia šiaurinė dalis Klaipėdos kraštas. Po Antrojo pasaulinio karo SSRS atitekusios Δ dalies pietuose sudaryta RTFSR Kaliningrado sritis, o lietuviška išlikusi šiaurė (buvęs Klaipėdos kraštas) prijungta prie Lietuvos.

mažoritãrinė rinkìmų sistemà, daugumos atstovavimo sistema, kai valst. teritorija padalijama į tiek apygardų su daugiau ar mažiau vienodu gyventojų skaičiumi, kiek yra numatyta išdalyti mandatų. Todėl iš kiekvienos apygardos išrenkama tik po vieną atstovą. Išrenkamas tas kandidatas, kuris gauna daugiausia balsų.

Mažõsios Ãzijos pùsiasalis, apsuptas Juodosios, Viduržemio ir Egėjo jūrų. Jame yra didžioji Turkijos valst. dalis.

mažumà, mažoji dalis, pvz., *tautinė Δ*.

Mãžvydas, Martynas (1510–1563), pirmosios liet. knygos parengėjas. Spėjama, kilęs iš P. Žemaitijos. 1539–1542 dėstė Abraomo Kulviečio įsteigtoje Vilniaus aukštesniojoje evangelikų mokykloje, buvo persekiojamas už dalyvavimą reformacijos judėjime. Bakalauro laipsniu baigė Karaliaučiaus universitetą. 1549 paskirtas Ragainės kunigu; 1554 — arkidiakonu. Studijuodamas universitete, parengė → pirmąją liet. knygą — "Katekizmusa prasti žadei". Knyga buvo išspausdinta 1547 Karaliaučiuje gotiškomis raidėmis. Eiliuota prakalba — pirmasis originalus liet. eilėraštis.

meándra, kilpos pavidalo upės vingis.

mecenãtas, dosnus meno ir mokslo globėjas, rėmėjas.

mechãnika, mokslas apie fizik. kūnų judėjimą ir sąveiką.

mecotìntas, giliaspaudės grafikos technika sukurtas grafikos kūrinys.

mečètė, musulmonų maldos namai. Statoma kartu su minaretu — bokštu. Kaip kulto pastatas, susiformavo Mažosios Azijos šalyse VII–VIII a.

medaliònas, apvalus ar ovalus juvelyrinis dirbinys, kaklo papuošalas.

medãlis, apdovanojimo už nuopelnus, pasižymėjimo ar atminimo ženklas.

medicinà, gydymo ir sveikatos saugojimo mokslas. Δ lygį lemia socialinė bei ekonominė šalies santvarka, gamtos ir technikos mokslų, kultūros laimėjimai. Δ yra labai plati sritis, kuri padeda užkirsti kelią ligai, ją diagnozuoti ir gydyti. Pagrindinės Δ šakos: → neurologija (smegenų ir nervų sutrikimai), oftalmologija (akių ligos), → ortopedija (nugarkaulis, kaulai, sąnariai ir raumenys), → psichiatrija (proto ligos), chirurgija (gydo ligas pjūviais), → dermatologija (odos ligos), pediatrija (vaikų ligos).

Mèdičis (Medici, vadintas "il Magnifico" — Puikusis), Lorensas (1449–1492), Florencijos valdytojas, pavyzdingas renesanso valdovas. Jo dėka Florencija ypač suklestėjo. Δ Florenciją pavertė Italijos kultūros centru ir galingiausiu miestu. Rėmė žymiausius to meto mokslininkus ir menininkus. Rašė eilėraščius.

medikameñtas, gydomoji priemonė, vaistas.

Medinà, miestas Saudo Arabijoje, nuo VII a. — antrasis musulmonų šventasis miestas. Čia palaidotas islamo įkūrėjas Mahometas. Miesto centre stovi Didžioji mečetė, pastatyta 656 m.

mẽdis, daugiametis augalas su sumedėjusiu kamienu ir šakų vainiku. Δ kamienas išaugina naujus ląstelių sluoksnius išorinėje senųjų sluoksnių pusėje — metines priaugimo rieves. Šiltomis sąlygomis Δ auga greitai, o šaltomis — lėtai, suformuodami kamiene matomas rieves. Δ šerdis sudaryta iš negyvų ląstelių, kuriose yra taninų ir sakų. Jie suteikia Δ sodrias, tamsias spalvas. Aukščiausi (100–110 m) Δ yra pocūgė, eukaliptas, storiausi (9–10 m skersmens) — baobabas, mamutmedis. Ilgiausiai (3–5 tūkst. m.) gyvena sekvoja, baobabas, dracena.

meditãcija, apmąstymas labai susikaupus, pasinėrus į mintis.

mediterãninis klìmatas, Viduržemio pajūrio paatogrąžio klimatas, kuriam būdinga karšta, sausa vasara ir šilta, drėgna žiema.

mẽdvarlė, medžiuose gyvenanti varlė. Jos pirštų galuose yra lipnūs diskai, todėl ji gali įsitverti į plonas medžių šakeles. Paprastoji Δ paplitusi Centrinėje ir Rytų Europoje. Išgąsdinta arba apsiniaukus dangui, ši varlė pakeičia spalvą — iš žalios

Medvarlė

Meksika

tampa pilka. Tai padeda numatyti lietų. Minta vabzdžiais. Pav.

mẽdvilnė: 1. dedešvinių šeimos augalas, kurio sėklos apaugusios ilgais plaukeliais, naudojamais verpalų pluoštui, ir trumpais pūkais, iš kurių gaunama vata; auginama Azijoje, Afrikoje, Australijoje, Amerikoje; **2.** audinys iš to pluošto.

mẽdžio añglys, anglys, gaunamos krosnyse, be oro kaitinant medieną. Juodos, akytos, labai lengvos. Naudojamos kaip kuras, iš jų gaminama aktyvioji anglis.

medžiõklė, žvėrių ar paukščių ieškojimas nukauti ar pagauti. Mėgstama visais laikais. Buvo medžiojama norint apsiginti nuo pavojingų žvėrių, apsirūpinti maistu, vyriškumui išbandyti. Šiandien Δ labai ribojama, nes smarkiai sumažėjo kai kurių gyvūnų.

megabáitas, MB, kompiuterio atmintinės talpos vienetas, lygus 1 024 kilobaitams.

méisterzingeris, viduramžių vok. poetas ir dainius.

mejòzė, augalų ir gyvūnų lytinių ląstelių dalijimasis, lemiantis paveldimų požymių perdavimą.

Mekà, musulmonų šventasis miestas Saudo Arabijoje (nuo VII a.). Jame gimė islamo įkūrėjas Mahometas. Δ stovi svarbiausia musulmonų Kaabos šventykla.

Mekòngas, upė Azijoje, didžiausia Indokinijos pusiasalyje. Ilgis 4184 km. Prasideda Kinijoje, Tanglos kalnagūbryje, teka per Tibeto kalnus, įteka į Pietų Kinijos jūrą.

Mèksika, valst. Vidurio Amerikoje. Plotas 1 958 200 km^2, 90 mln. gyv. Sostinė Meksikas. Parlamentinė respublika. Šalies gamtovaizdis labai įvairus: šiaurėje plačios dykumos, viduryje snieguoti kalnai su plynaukšte centre, pietuose — drėgnieji atogrąžų miškai. Didumą paviršiaus užima Šiaurės Amerikos Kordiljerų kalnų sistema Meksikos kalnynas. Sonoros dykuma nusidriekia net už sienos su JAV. Joje auga milžiniški kaktusai, veisiasi nuodingi gyvūnai: barškuolės ir skorpionai. Klimatas daugiausia paatogrąžio. Augalija ir gyvūnija įvairi. Gyventojai — meksikiečiai. Daug vietinių tautų, iš dalies išlaikiusių savo kalbą ir kultūrą (actekų, majų, sapotekų ir kt.), išeiviai iš Europos ir Afrikos. Daugiau nei pusė gyventojų — metisai. Δ agrarinė industrinė šalis. Δ ekonominė padėtis — viena geriausių palyginti su kitomis Lotynų Amerikos šalimis. Svarbiausios pramonės šakos — naftos, chemijos, spalvotosios metalurgijos. Plėtojama apdirbamoji pramonė. Δ mažai žemdirbystei tinkamos žemės, todėl šalis nepasigamina pakankamai maisto produktų. Vyrauja gyvulininkystė, žvejyba. Kitados Δ žemėje klestėjo auksinės majų ir actekų kultūros, kurias sunaikino ispanai, užkariavę jas XVI a. Tik 1821 Δ atgavo nepriklausomybę. Tradiciniai Δ indėnų amatai yra audimas ir siuvinėjimas. Vienas iš pagrindinių pajamų šaltinių — turizmas. Pav.

melanchòlija, liguista būsena, kuriai būdinga nepagrįstai liūdna nuotaika.

melanchòlikas, temperamento tipas, kuriam būdingos silpnos, ramios, bet ilgai trunkančios emocinės reakcijos.

Mẽnas

Menas — tai kūrybinis tikrovės perteikimas vaizdais. Menas lydėjo žmogų nuo gilios senovės. Niekas, išskyrus Δ, negalėjo pavaizduoti pasaulio turtingumo ir įvairovės. Šiandien mes sužinome apie senas kultūras ir išnykusias tautas tik išlikusių meno kūrinių dėka. Gali išnykti kalba ar raštas, tačiau meno kūriniai išlieka, išsaugodami kažkada gyvenusių žmonių išvaizdą, perteikdami jų mintis ir jausmus, gėrio ir blogio sampratą, pasakodami apie jų gyvenimą, tradicijas ir papročius. Δ glaudžiai susijęs su savo epochos dvasiniu gyvenimu ir istorija. Δ — tai specifinė žmogaus veikla, kurios tikslas — vaizdais, garsais, judesiais perteikti tikrovę, išreikšti mintis, jausmus, sudėtingą vidinį žmogaus pasaulį. Δ reikšmę žmogaus gyvenime nusako jo funkcijos: estetinė, pažintinė, komunikacinė, auklėjamoji, hedonistinė. Δ sritys: literatūra, muzika, vaizduojamoji ir taikomoji dailė.

Melánchtonas (Melanchthon), Filipas (1497–1560), vok. humanistas ir reformatorius. Remdamasis antikos pavyzdžiu, organizavo mokyklų ir universitetų reformą. Dėl to gavo "Vokietijos mokytojo" ("Praeceptor Germaniae") garbės vardą. Buvo → M. Liuterio bendražygis, padėjo jam versti Bibliją. 1528 įvedė mokymus ir egzaminus pastoriams. Δ siekė taikos tarp abiejų religijos šakų. Δ pažiūros — humanizmo ir krikščionybės derinys — turėjo didžiulę įtaką vokiškajam protestantizmui. Pav.

melanomà, piktybinis navikas iš tamsų pigmentą (melaniną) gaminančių ląstelių.

méldai, viksvinių šeimos vandens telkinių pakraščių aukšti laibi augalai.

melòdija, muz. baigtinis dainingas darinys iš garsų pakilimų ir nusileidimų.

membranà: 1. plėvelė arba tampri plokštelė virpesiams perduoti; **2.** pertvaros plokštelė traukos jėgai perduoti; **3.** ląstelės apvalkalas, skiriantis jos turinį nuo aplinkos.

Mèmelis, Klaĩpėdos, Lietuvos uostamiesčio pavadinimas XIII–XX a.

memorándumas, diplomatinis aktas, detaliai išdėstantis kurio nors klausimo esmę, faktinę ir teisinę argumentaciją.

memoriãlas, archit. ar skulpt. ansamblis reikšmingiems įvykiams atminti.

memuãrai, pasakojamasis kūrinys, kurio turinį sudaro autoriaus atsiminimai apie savo ir amžininkų gyvenimą, matytus ar patirtus visuomeninius įvykius.

Meñdelis (Mendel), Gregoras (1822–1884), augustiniečių eremitų prioras ir čekų botanikas. Daugelį metų eksperimentavo su įvairiomis žirnių veislėmis. Juos kryžmindamas, Δ atrado pagrindinius paveldimumo dėsningumus. Δ dėsniai galioja visiems žmonių, gyvūnų ir augalų paveldimiems požymiams, t. y. bet kokiai ląstelės branduolyje esančiai paveldimai ir dauginantis perduodamai informacijai.

Meñdelsonas-Bartoldis (Mendelssohn-Bartholdy), Feliksas (Jakobas Liudvigas), (1809–1847), vok. kompozitorius. Vos sulaukęs 9-erių, berniukas jau koncertavo fortepijonu. Nuo 11 metų pats kūrė muziką. Būdamas 17, parašė vieną garsiausių savo kūrinių — uvertiūrą Šekspyro "Vasarvidžio nakties sapnui" (1826) ir iškart išgarsėjo. Δ meistriškai derino klasikinį stilių su romantinėmis išraiškos priemonėmis. Reikšmingiausi kūriniai: 5 simfonijos, uvertiūros ir muzika spektakliams, 2 koncertai fortepijonui, 2 koncertai smuikui, oratorijos, bažnytinė muzika, chorai, dainos, kamerinė muzika ir kūriniai fortepijonui. Pav.

mènedžeris, → v a d ý b i n i n k a s.

mėnesìnės, menstruãcijos, kas mėnesį pasikartojantis kraujavimas iš gimdos. Per Δ iš gimdos ertmės išsiskiria suiręs funkcinis gimdos gleivinės sluoksnis. Δ trunka 3–6 dienas ir kartojasi kas 24–30 dienų. Ciklas skaičiuojamas nuo pirmosios Δ dienos.

menestrèlis, viduramžių Prancūzijos ir Anglijos keliaujantis dainius, poetas.

meningìtas, ūminis galvos ir nugaros smegenų dangalų uždegimas, kurį sukelia bakterijos arba virusai.

menìskas, sąnario pusžiedžio pavidalo plokštelė, lengvai pažeidžiama sportuojant.

meniù: 1. vaizduoklyje pateikiamas komandų arba atsakymų variantų sarašas, iš kurio galima išsirinkti reikiamą variantą, surinkus jo numerį arba raidę klaviatūra arba nurodydžius Δ punktą žymekliu; **2.** valgių ir gėrimų sąrašas; valgiaraštis.

mentalitètas, individui arba žmonių grupei būdingas galvosenos, mąstymo, suvokimo būdas.

menuètas, sen. vidutinio tempo prancūzų šokis.

Mėnùlis, Žemės palydovas. Vidutinis nuotolis nuo Žemės 384 400 km. Skersmuo 3 476 km. Δ para tęsiasi 29,5 Žemės paros. Neturi atmosferos. Temperatūra kinta nuo 90°C vidurdienį ties pusiauju iki –130°C ir žemiau naktį. Manoma, kad jame niekada nebuvo gyvybės. Pav.

ménuo, laiko skaičiavimo vienetas, dvyliktoji metų dalis.

mèras, kai kuriose šalyse, taip pat ir Lietuvoje, miesto savivaldos vadovas.

mergỹstės plėvẽ, pridengia makšties angą. Dažniausiai esti žiedo formos, suplyšta per pirmą lytinį aktą.

meridiãnas, dienovidinis — linija, jungianti sferos ar kito sukimosi paviršiaus ašigalius. Pav.

F. Melanchtonas

F. Mendelsonas-Bartoldis

Mėnulis

Meridianas

Merimė

Merimẽ (Merime, slapyvardis Clara Gazul), Prosperas (1803–1870), pranc. rašytojas. Pirmieji literatūros kūriniai pasirašyti slapyvardžiu. Kaip novelistas, Δ užima tarpinę padėtį tarp romantikos ir realizmo. Tarptautinę šlovę jam pelnė kūriniai: "Kolomba" ir "Karmen", kuri virto populiarios → Ž. Bizė operos libretu. Δ vertė N. Gogolio ir A. Puškino kūrybą. Pav.

merkantilìzmas, ankstyvojo kapitalizmo (XVI–XVII a.) ekonominė politika, siekianti kaupti aukso ir sidabro atsargas, manant, kad šalies turtingumas priklauso nuo sukaupto tauriųjų metalų kiekio. Δ pagrindas — kolonijinė prekyba.

Merkãtorius (Mercator, tikr. Gerhard Kremer), Gerardas (1512–1594), Nyderlandų kartografas, matematikas. Sukūrė naujus matematiškai pagrįstus žemėlapių sudarymo principus. Pirmą kartą naudodamas cilindrinę lygiakampę projekciją sudarė pasaulio žemėlapį (1569). Reikšmingiausias Δ darbas — žemėlapių rinkinys, pirmą kartą išleistas kaip atlasas (1585).

Merkùrijus, Žemės grupės, arčiausiai Saulės esanti planeta. Aplink Saulę skrieja didžiausiu greičiu. Apie ašį apsisuka 3 kartus per dvejus savo metus. Į Saulę atsuktoje pusėje būna labai karšta.

Merkùrijus, sen. romėnų mitologijoje — Jupiterio ir Majos sūnus, iškalbos, prekybos, ir keliautojų dievas, dievų pasiuntinys. Atitinka sen. graikų dievą Hermį.

Mesìjas, judėjų religijoje — Dievas žmogus, kuris turi ateiti į Žemę ir išgelbėti žmonių giminę nuo blogio ir kančių.

Mesopotãmija, istorinė sritis tarp Tigro ir Eufrato upių (Tarpupyje), kur susikūrė viena pirmųjų Žemės civilizacijų.

Mesopotãmijos civilizãcijos, žemdirbių civilizacijos (šumerai, akadai, asiriečiai, babiloniečiai), susikūrusios maždaug 3500 pr. Kr. Tarpupyje, tarp Tigro ir Eufrato.

mėtà, lūpažiedžių šeimos kvapus dekoratyvinis, aliejingas augalas. Iš Δ gaunamas eterinis aliejus ir mentolis naudojami maisto pramonėje, medicinoje, kosmetikoje.

metafìzika: 1. mąstymo metodas, atskleidžiantis reiškinius tik jų pastovumo ir mechaninių bei kiekybinių ryšių aspektu; **2.** tuščia, miglota filosofija.

metãfora, vaizdingas perkeltinės reikšmės pasakymas, paslėptas palyginimas, pagrįstas faktiškai nesusijusių, bet panašių savybių turinčių daiktų, reiškinių gretinimu, tapatinimu, pvz., *skarotos eglės.*

metãlas, kietas, tvirtas ir plastiškas, skystas (gyvsidabris) chem. elementas, gerai atspindintis šviesą, labai laidus elektrai ir šilumai. Yra juodieji, spalvotieji, lengvieji, sunkieji, taurieji Δ ir kt.

metamorfòzė, perėjimas iš vienos formos į kitą, pasikeitimas.

metastãzė, naujas patologinis židinys, susidaręs ligą sukeliančiam pradui (mikrobams, naviko ląstelėms) per kraują arba limfą patekus iš pirminio ligos židinio į kitą organizmo vietą.

metèkas, sen. Graikijoje — svetimšalis arba paleistas į laisvę vergas, neturėjęs politinių teisių, negalėjęs įsigyti nekilnojamo turto, tačiau privalėjęs mokėti mokesčius.

meteòras, akmeninis arba metalinis kūnas, įskriejęs į Žemės atmosferą iš visatos erdvės. Lėkdamas per atmosferą, jis iš dalies sudega sukeldamas švytėjimą. Žemę pasiekia tik didelių meteorinių kūnų gabalai, kurie nespėja sudegti.

meteorìtas, ant planetos ar jos palydovo nukritusio meteoro liekanos.

meteorològija, mokslas apie Žemės atmosferą ir joje vykstančius procesus.

metìsas: 1. europido ir indėno palikuonis (Amerikoje iš indėnų ir baltosios rasės žmonių mišrios santuokos gimę vaikai); **2.** naminių gyvulių skirtingų veislių mišrūnas.

metòdas: 1. pažinimo, tyrinėjimo būdas, pvz., *mokslo* Δ, *kūrybos* Δ; **2.** veikimo būdas, pvz., *mokymo* Δ, *gamybos* Δ. Metodų visuma vadinama metodika.

metodìstai, protestantų anglikonų atšaka, pasižyminti religiniu metodiškumu, tvirta dorove. Susikūrusi XVIII a. Anglijoje.

mètras: 1. pagrindinis tarptautinės vienetų sistemos ilgio matas, santr. m; **2.** įrankis ilgiui matuoti; **3.** eiliuoto kūrinio ritmo pagrindas.

mẽtraštis, viduramžiais ir vėliau įsigalėjęs istorinių įvykių aprašymas pamečiui. Lietuvoje iki XIV a. pab. buvo rašomi tik būtinų reikalų raštai. Lietuvos metraščiais vadinami LDK ribose surašyti metraščių

fragmentai, iš kurių XVI a. buvo sudaryti platesni metraščiai, gavę įvairius pavadinimus. XIV a. pab.—XVI a. vid. LDK Δ buvo rašomi senąja slavų kanceliarine kalba. Jų autoriai — kunigaikščio ir jo didikų raštinėse dirbę raštininkai, išsilavinę žmonės, mokėję rusų, vokiečių, lotynų, lenkų kalbas. Pirmieji Δ susiję su Vytautu. Vėlyvieji Δ atspindi ne valdovo, bet didikų interesus, juose kalbama apie lietuvių kilmę, valstybės susidarymą.

mètrika: 1. muz. metrų sistema, jų mokslas; **2.** ko nors pavadinimas ir glausti duomenys, pvz., *knygos* Δ.

mètrikai, gimimo, santuokos ar mirties liudijimas.

metronòmas, prietaisas muz. kūrinių atlikimo tempui nustatyti, taktomatis.

metropòlija: 1. didžiausias provincijos ar krašto miestas, svarbiausias kultūros ir pramonės centras (metropolis); **2.** sen. Graikijoje — miestas valstybė atžvilgiu miestų kolonijų, su kuriomis jį siejo ūkio, religijos ir kultūros saitai; **3.** katalikų ir stačiatikių bažnyčios provincija, valdoma metropolito.

metròpolis, sen. didžiausias provincijos arba valst. miestas, svarbiausias kultūros, ekonomikos centras; sostinė.

metropolìtas: 1. katalikų arkivyskupas, valdantis metropoliją; **2.** stačiatikių bažnyčios vadovas, neturintis patriarcho rango.

mezolìtas, pereinamasis laikotarpis iš senojo akmens amžiaus (paleolito) į naująjį (neolitą). Lietuvoje mezolitas buvo nuo VIII iki V t-mečio pr. Kr. vidurio. Pagrindiniai verslai: medžioklė, rankiojimas, žvejyba.

mezozòjus, ketvirtoji Žemės geologijos istorijos era, prasidėjusi po paleozojaus (prieš 240 mln. m.) ir pasibaigusi prieš kainozojų. Truko apie 170 mln. m. Skirstoma į tris periodus: triasą, jurą ir kreidą. Per tą laikotarpį susidarė Δ uolienų grupė, vyko Δ kalnodara.

Mickẽvičius, Adomas, (1798–1855), lenkų rašytojas. Kilme, gyvenimu ir kūryba labai susijęs su Lietuva. Δ — žymiausias lenkų romantikas. Vilniuje išleistas pirmasis jo kūrybos rinkinys "Poezija" (įėjo draminės poemos "Vėlinės" ir "Gražina"). Žymiausi kūriniai — poemos "Konradas Valenrodas", "Ponas Tadas". Δ kūriniai turėjo nemažą įtaką XIX a. lietuvių literatūrai. Pav.

A Mickevičius

midùs, svaigusis gėrimas iš medaus.

miẽlės, vienaląsčiai grybeliai, sukeliantys rūgimą. Reikalingos vynui, alui, tešlai raugti.

miẽstas, didelė gyvenamoji vietovė, administracijos, prekybos, pramonės ir kultūros centras. Pagal viduramžių tradiciją — teritorija, turinti griežtai apibrėžtą miesto teisių suteikimo dokumentą, išduotą valdovo ar jam prilygstančio asmens, su jame nurodytomis teisinėmis gyventojų privilegijomis.

miglótas: 1. ūkanotas, aptrauktas migla, pvz., Δ *rytas*; **2.** neaiškus, neryškus, nesuprantamas, pvz., Δ *supratimas*.

mikčiójimas, kalbėjimas užsikertant.

Mikelándželas Buonarotis (Michelangelo Buonarroti), (1475–1564), italų tapytojas, architektas ir skulptorius. Δ — žymiausias skulptorius nuo antikos laikų. Tai didžiausias klestinčio renesanso atstovas ir baroko tėvas. 1492 Δ sukūrė marmurinius reljefus "Madona prie laiptų" ir "Kentaurų kova". Studijavo antikos statulas ir sukūrė "Pietą" bei "Dovydą". Šios skulptūros poetiškos, reiškia humanistines tendencijas. 1508 Δ buvo liepta ištapyti Siksto koplyčios Vatikane lubas. 1533 Siksto koplyčioje Δ pradėjo tapyti popiežiaus Klemenso VII užsakytą freską "Paskutinis teismas". Tai bene žymiausias Δ, kaip tapytojo, darbas, baigtas 1541. Nuo 1546 vadovavo Petro bazilikos statybai, suprojektavo didingą jos kupolą. Δ vadovavo ir Kapitolijaus aikštės Romoje rekonstrukcijai bei Laurencianos bibliotekos (Florencijoje) vestibiulio statybai. Čia galima įžvelgti barokines formas. Δ rašė eilėraščius bei meilės sonetus, tačiau jų nelaikė reikšmingais. Pav.

Mikelandželas. "Dovydas". 1501–1504. Florencija

Mikénai, miestas ir pilis Argolidėje (Peloponesas). Tuo vardu vadinama Graikijos žemyninės dalies kultūra, gyvavusi II t-metyje pr. Kr. Dažnai ta kultūra yra siejama su Kretos salos kultūra ir vadinama Kretos–Mikėnų kultūra. Jos liekanas 1876 atrado vok. tyrinėtojas H. Šlymanas. Kalvoje yra išlikę akropolio griuvėsių, iš milžiniškų akmens luitų sudėti pilies mūrai (Liūtų vartai). Yra išlikę sieninės tapybos fragmentų ir didžiuliai kupoliniai statiniai

už pilies teritorijos. Atkastos pilies papėdėje buvusios gyvenvietės liekanos. Apie 1200 pr. Kr. Δ nukentėjo nuo gaisro ir kovų. Apie 1100 Δ sugriovė dorėnai. Visi radiniai saugomi Nacionaliniame archeologijos muziejuje Atėnuose.

mikro-, pirmoji žodžių dalis, reiškianti mažumą, smulkumą.

mikrobañgos, milimetrinės, centimetrinės ar decimetrinės radijo bangos.

mikroelektrònika, integralinių schemų ir kitokių labai mažų elektroninių komponentų tyrimas, kūrimas bei gaminimas.

mikrofònas, garso perdavimo per atstumą elektrinis prietaisas.

mikrokompiùteris, kompiuteris, kuriame panaudotas mikroprocesorius. Δ skirstomi į įmontuotuosius ir asmeninius, stalinius ir nešiojamuosius, profesinius ir buitinius.

mikrokòsmas: 1. fizik. ir biol. mažųjų dydžių (atomų, mikroorganizmų ir kt.) pasaulis; **2.** sen. graikų filosofijoje — žmogaus pasaulis.

mikromètras, instrumentas labai mažiems linijiniams dydžiams matuoti.

Mindaugas

mikroprocèsorius, elektroninį įrenginį valdanti integrinė schema, kuri vykdo paprasčiausias įmontuotas komandas. Pagal jas apdorojama ir siunčiama į kitus įrenginius ir iš jų elementari skaitinė informacija.

mikroskòpas, prietaisas akims neįžiūrimo daikto daugybę kartų padidintam vaizdui gauti.

Mìleris (Miller), Glenas (1904–1944), amerik. džiazo muzikantas. Savo karjeros pradžioje buvo džiazo trombonistas. Subūrė šokių muzikos orkestrą, kurio grojamoje muzikoje daugiausia vietos skyrė keturiems saksofonams ir klarnetui — šis tapo svarbiausiu instrumentu. Ketvirtajame d-metyje išpopuliarėjo kūriniai: "Mėnesienos serenada", "Pensilvanija 6-5000", "Nuotaika" ir "Chatanuga chu–chu". Pav.

G. Mileris

mylià, ilgio vienetas, sen. Romoje prilygo maždaug 1 500 metrų. D. Britanijoje, JAV ir kt. naudojama pašto mylia lygi 1609 m, jūrmylė — 1852 m.

milijárdas, tūkstantis milijonų.

milijõnas, tūkstantis tūkstančių.

militarìzmas, valst. ar jų grupuočių vykdoma ginklavimosi ir rengimosi karui politika.

Mìlošas, Česlavas (g. 1911), lenkų rašytojas. Iki 1940 daugiausia gyveno Vilniuje. Dirbo Lenkijos diplomatu Vašingtone, Paryžiuje. Parašė eilėraščių (rinkiniai "Poema apie sustingusį laiką", "Trys žiemos" ir kt.), romanų ("Isos slėnys"). Išvertė į lenkų kalbą lietuvių poezijos. Nobelio premijos laureatas 1980. Dabar Krokuvoje gyvenantis poetas parašė savo trečiąjį traktatą.

mimèzė, tam tikras gamtos pamėgdžiojimas ir mėgdžiojimu grindžiamas tikrovės vaizdavimas meno kūriniuose. Ši sąvoka išreiškia antikos laikų požiūrį į meno ir tikrovės santykį.

mìmika: 1. raiškūs veido judesiai; **2.** menas reikšti jausmus ir mintis veido judesiais.

mimìkrija, prisitaikymas, individo supanašėjimas su aplinkos daiktais, kitais gyvūnais arba augalais, padedantis jam apsisaugoti nuo priešų.

minarètas, aukštas bokštas su galerija viršuje, statomas prie mečetės. Islamo religijoje atitinka varpinę. Nuo Δ muedzinas kviečia tikinčiuosius (musulmonus) melstis.

Mìnas, sen. graikų mituose — Kretos salos karalius, graikų dievo Dzeuso ir deivės Europos sūnus, po mirties tapęs vienu iš vėlių teisėjų požemio karalystėje.

Mìndaugas, Lietuvos didysis kunigaikštis, karalius. Pirmas žinomas Lietuvos valdovas (1238–1263). Kaip visos Lietuvos reprezentantas pirmą kartą minimas 1236. 1250 pab. ar 1251 pr. priėmė katalikybę (Δ krikštas). Tai buvo bandymas įvesti katalikybę Lietuvoje XIII a. vid., politinį Lietuvos didžiojo kunigaikščio Δ manevrą lėmė 1248–1254 kova tarp jo ir pretendento į Lietuvos sostą Tautvilo. Po krikšto Δ 1253 karūnuotas Lietuvos karaliumi, už tai turėjo pripažinti savo valstybės vasalinę priklausomybę nuo popiežiaus, 10-čiai metų įtraukė Lietuvos karalystę į katalikiškosios Europos politinę sistemą. Sustiprino karaliaus (didžiojo kunigaikščio) valdžią. Po Durbės mūšio (1260) pasikeitus politinėms aplinkybėms, pats Mindaugas krikščionybės atsisakė. 1263 Δ buvo nužudytas. Δ nužudymas ir vėliau vykusi ilga kova dėl valdžios nei-

giamai veikė tolesnę Lietuvos valstybės raidą, apsunkino pasipriešinimą Prūsijos ir Livonijos kryžiuočių agresijai. Pav.

minerãlas, tam tikrų atomų sandarą turinti medžiaga, susidariusi dėl Žemės plutoje vykstančių procesų.

minerãliniai vándenys, požeminiai vandenys, turintys daugiau negu paprastai mineralinių komponentų ir pasižymintys specifinėmis fizikinėmis, cheminėmis ir biologiškai aktyviomis savybėmis. Vartojami gydymui. Lietuvoje Δ yra Birštone, Druskininkuose, Likėnuose, Palangoje.

mineralizãcija, mineralų susidarymas; mineralinių medžiagų telkimasis.

Minèrva, sen. romėnų mitologijoje — mylimiausia Jupiterio duktė, gimusi iš jo galvos. Išminties, mokslo, meno ir amatų globėja, karo deivė.

minezingeris, klajojantis viduramžių poetas Vokietijoje, dainuojantis dainas apie meilę ir riterių žygius.

mìnimumas, mažiausias dydis, kiekis, žemiausia riba.

ministèrija, ministro vadovaujamas centrinis valst. valdymo organas, vadovaujantis kuriai nors veiklos sričiai, pvz., *Ūkio, Švietimo, Kultūros ir kt.* Δ.

minìstras, vyriausybės narys, vadovaujantis ministerijai.

minìstras pìrmininkas, vyriausybės vadovas parlamentinio valdymo sistemose. Įvairiose valst. Δ pareigos gali būti vadinamos įvairiai, pvz., *premjeras, kancleris arba valstybės ministras.*

minìstrų kabinètas, daugelio šalių aukščiausios vykdomosios valdžios organas. Jam vadovauja ministras pirmininkas (premjeras). Sprendžia svarbiausius valst. vidaus ir užsienio politikos klausimus. Už savo veiklą atsakingas parlamentui arba prezidentui.

minkštakū̃niai, bestuburių tipas, moliuskai.

Mìno civilizãcija, → K r è t o s – M i k ė́ n ų k u l t ū r à.

minòras, muz. dermė, kuriai būdingas liūdnas, graudus skambėjimas.

Minotaũras, sen. graikų mitinė pabaisa — pusiau žmogus, pusiau jautis, gyvenęs Kretos saloje, karaliaus Mino labirinte. Mito jaunuoliais ir merginomis, kuriuos atėniečiai buvo priversti siųsti kaip duoklę. Δ nužudęs Tesėjas.

mirãklis, dramos žanras; viduramžių eiliuota drama, vaizduojanti šventųjų gyvenimą.

mirãžas: 1. optinis atmosferos reiškinys, kada prie horizonto matomas nesamo objekto vaizdas; **2.** kas tariama, netikra; apgaulingas regėjimas.

miriãdai, nesuskaitoma daugybė.

Mirò (Miró), Choanas (1893–1983), ispanų tapytojas, grafikas ir skulptorius. Laikomas vienu žymiausių siurrealizmo atstovų, tačiau jo darbų neįmanoma priskirti jokiai to laikotarpio meno krypčiai. Δ keistai pavadinti darbai vaizduoja linksmą pasakėčių pasaulį. Ženklais vaizduojama diena ir naktis, žmonės ir gyvūnai, valstiečio sodyba ir upė, laukas ir pieva. Demoniškos pasakų būtybės įkūnija baimę ir pavojų. Vėliau Δ ėmėsi keramikos ir sienų tapybos. 1958 nutapė didžiulį sieninį paveikslą UNESCO pastatui Paryžiuje. Lipdė dideles skulptūras atvirame lauke.

mirtiẽs bausmẽ, kriminalinės bausmės rūšis, skiriama už itin sunkius nusikaltimus. Lietuvoje neskiriama.

mirtìs, organizmo gyvybės baigtis, gyvenimo nutrūkimas.

Mýsas van der Ròhė (Mies van der Rohe), Liudvigas (1886–1996), vok. ir amerik. architektas. Laikomas vienu žymiausių mūsų laikų architektų. Labiausiai vertino stiklą, betoną ir plieną. Drąsių formų daugiaaukščiai Δ statiniai funkcionalūs, rafinuoto interjero. Paskutinis stambus Δ kūrinys — Naujoji nacionalinė galerija Berlyne (1962–1968).

mìsija: 1. diplomatinė atstovybė, vadovaujama pasiuntinio; **2.** religijos skleidimas, platinimas ar stiprinimas.

misioniẽrius, žmogus, dirbantis misijų darbą — aiškinantis religines tiesas.

Misisìpė, ilgiausia JAV upė. Ilgis 3 778 km, baseino plotas 3,23 mln. km^2. Išteka iš Itaskos ežero (Minesotos valstijoje), įteka į Meksikos įlanką sudarydama milžinišką deltą.

mìstika: 1. tikėjimas paslaptingomis antgamtinėmis jėgomis, su kuriomis žmogus galįs bendrauti; **2.** kažkas paslaptinga, neišaiškinama.

mistrãlis, smarkus, šaltas, sausas vėjas,

pučiantis nuo kalnų visais metų laikais (daugiausia žiemą) Prancūzijos pietryčiuose.

Misū̃ris, upė JAV, ilgiausias dešinysis → Misisipės intakas. Ilgis 3 725 km, baseino plotas 1,37 mln. km^2. Prasideda Uolinių kalnų rytuose.

mìškas, augalijos tipas, kurio svarbiausią dalį sudaro sumedėję augalai. Augalų įvairovė priklauso nuo klimato. Vietovėse, kurios gauna pakankamai drėgmės, auga drėgnieji Δ (medžiai ir krūmai tankiai suaugę bei apraizgyti lianų), paatogrąžio juostoje — kietalapiai krūmynai (kserofitiniai miškai). Vidutinės juostos miškuose medžiai yra žemesni nei karštosios juostos miškuose. Jūrinio klimato srityse yra plačialapių Δ. Pereinamojo klimato srityse palankios sąlygos mišriems Δ. Juose kartu auga lapuočiai ir spygliuočiai. Lietuva yra mišriųjų miškų kraštas. Vidutinių platumų šiaurinėje dalyje bei žemyno gilumoje mišrieji Δ pamažu pereina į spygliuočių Δ juostą — taigą. Spygliuočiai išgarina gerokai mažiau vandens, todėl gali augti tose vietose, kur iškrinta mažai kritulių.

miškų̃ naikìnimas, miškai kertami medienai ir norint atlaisvinti žemės plotus žemdirbystei. Didžiuliai plotai, ypač Brazilijoje, deginami, kertami ir sulyginami buldozeriais ne tam, kad būtų panaudota mediena, bet tam, kad būtų atlaisvinta žemė gyvuliams auginti. Tačiau atogrąžų klimato sąlygomis neapsaugotas dirvožemis greitai ir nepataisomai nuskursta. Tai sukelia dirvožemio eroziją, sumažina rūšių įvairovę, sutrikdo medžiagų apykaitą, prisideda prie planetos atšilimo. XX a. buvo iškirsta pusė pasaulio drėgnųjų atogrąžų miškų. Be to, miškams labai kenkia apnuodyta atmosfera, ypač rūgštusis lietus.

V. A. Mocartas

mìtas, sakmė, perteikianti sen. tautų religines pažiūras į pasaulį ar gamtos reiškinius, jų kilmę.

mitýba, organizmo medžiagų apykaitos dalis — maisto ėmimas iš aplinkos, jo skaidymas, perdirbimas ir suvartojimas. Kai maistas gerai subalansuotas, organizmas gauna visų medžiagų, reikalingų gyvybei palaikyti. Energijos duoda maistas, turintis angliavandenių ir riebalų, kuriuos organizmas iš lėto sudegina. Maiste esanti energija matuojama kalorijomis. Organizmo statybinė medžiaga vadinama baltymais. Kad būtų stiprios kraujagyslės, sveika oda ir akys, būtini vitaminai. Ypač svarbus vanduo, kuris padeda ištirpinti ir suvirškinti maistą. Dėl netinkamos mitybos gali sutrikti virškinimas ir ištikti širdies bei kitokios ligos.

mìtingas, viešas susirinkimas svarbiems klausimams svarstyti, kam nors pareikšti.

mitològija, mokslas, tiriantis mitus, jų esmę, kilmę, reikšmę kultūrai.

mitològiniai ãkmenys, akmenys, kuriuose įspaustos ar iškaltos žmonių bei gyvulių pėdos, išgręžtos duobutės ar pan. Lietuvoje tokių akmenų rasta apie 170 vienetų.

Mitrà: 1. sen. indoiranėnų saulės, šviesos, tyrumo ir tiesos dievas, indų Vedose minimas XIV a. pr. Kr. Jo garbinimas — mitraizmas buvo išplitęs Irane, Indijoje ir Romos imperijos rytinėje dalyje pirmaisiais amžiais po Kr.; **2.** katalikų ir stačiatikių vyskupų kepurė, dėvima per liturgines apeigas.

Miùnchenas, miestas Vokietijos pietuose, prie Izaro upės. Bavarijos žemės centras. 1,27 mln. gyv. Miesto teises gavo 1158. Garsus architektūros paminklais.

miùziklas, muz. sceninis veikalas, moderni operetės atmaina.

mobilùsis telefònas, telefonas su įmontuotu radijo siųstuvu ir imtuvu. Buitinis mobilusis telefonas susijungia su pašnekovu, prisijungusiu prie bendros ryšio linijos.

Mòcartas (Mozart), Volfgangas Amadėjus (1756–1791), austrų kompozitorius. Kartu su → J. Haidnu ir → L. van Bethovenu laikomas vienu iš trijų didžiausių Vienos klasikos meistrų bei vienu žymiausių visų laikų muzikantų. Anksti pastebėti Δ gabumai muzikai. Visi jį pripažino vunderkindu. Nuo 1762 Δ keliavo koncertuodamas su tėvu ir seserimi. Būdamas 11 metų, parašė pirmąją savo operą. Paskutiniuosius penkerius metus praleido atsiskyręs nuo visuomenės ir parašė brandžiausius savo kūrinius. Nepaisant didelio pasisekimo, Δ mirė skurde. Liko nebaigtas paskutinis jo kūrinys "Requiem". Δ parašė tobulų visų žanrų kūrinių, kurie sudaro Vienos klasikos aukso fondą. Romantizmo etalonu tapo Δ opera "Užburtoji fleita". Kūrybinį Δ palikimą sudaro daugiau nei 600 kūrinių. pav.

moderãtorius: 1. branduolinio reakto-

riaus medžiaga, sulėtinanti neutronus iki šiluminio judėjimo energijos; **2.** klavišinių muz. instrumentų prietaisas garsui slopinti, tildyti.

modernìzmas, meno kryptis, įsigalėjusi dailėje ir architektūroje XIX a. antroje pusėje. Δ neigia klasikinio, ypač realistinio meno tradicijas, mene siekiama atlikti avangardinį vaidmenį. Δ suvokiamas kaip atsiskyrimas nuo tradicijų, drąsus eksperimentavimas, moksliniai ieškojimai. Vienas iš pagrindinių Δ dailininkų siekių — pabrėžti savo individualumą. Žymūs dailininkai modernistai: E. Dega, van Gogas, P. Gogenas, P. Sezanas, A. Modiljanis, A. Matisas, P. Pikasas, M. Šagalas. Lietuvių modernistai — M. K. Čiurlionis, J. Herbačiauskas, I. Šeinius, A. Galdikas, J. Savickis. Stengiamasi ieškoti naujų, anksčiau nenaudotų išraiškos priemonių ir medžiagų, kurti kažką visiškai naujo, nematyto. Architektūroje dominuoja funkcionalizmas (pastato forma turi atitikti paskirtį), atsisakoma išorinės puošybos, daugiausia dėmesio skiriama pastato vidui. Architektai: V. Gropėjus, Le Korbiuzjė.

modifikãcija, formų, savybių keitimas arba kitimas, nepakeičiant jo esminių savybių.

moduliãcija: 1. muz. tonacijos ar dermės pakeitimas; **2.** fizik. bei techn. proceso pobūdžio arba parametrų keitimas.

mòdulis: 1. kuris nors labai svarbus koeficientas arba dydis, pvz., *tamprumo* Δ; **2.** nuolatinis daugiklis, iš kurio padauginus vienos sistemos logaritmus gaunami kitos sistemos logaritmai. **3.** sąlyginai savarankiška sudėtingos sistemos dalis.

Mogòlai, Mogolų imperijos dinastija Indijoje, valdžiusi XVI—XIX a.

mohikãnas, išnykusios Šiaurės Amerikos indėnų genties indėnas.

mókslas: 1. pažinimo rezultatų sistema, jos atskira šaka, pvz., *gamtos* Δ, *kalbos* Δ; **2.** išsilavinimas.

mòlas, užtvara, sauganti uostą nuo bangų, bangolaužis.

molbèrtas, pastovas tapomam paveikslui tvirtinti. Būna dirbtuvių (masyvūs, dideli) ir nešiojami.

Moldovà, Rytų Europos valst., buvusi SSRS respublika, nuo 1991 nepriklausoma. Plotas 33 700 km^2, 4,4 mln. gyv. Sostinė Kišiniovas. Daugiapartinė demokratija. Gyventojai: moldavai, rusai, rumunai. Šiltos vasaros ir švelnios žiemos. Derlingų žemių ir švelnaus klimato krašte auga įvairios kultūros: kukurūzai, saulėgrąžos, tabakas ir vynuogės. Svarbi ir maisto perdirbimo pramonė. Pav.

molèkulė, mažiausia medžiagos dalelė, turinti esmines tos medžiagos chemines savybes.

Moljèras (Molière, tikr. J. B. Poquelin), Žanas Baptistė (1622–1673), pranc. poetas ir aktorius. Rašė pjeses, kurioms įtakos turėjo itališkoji komedija *del arte.* Δ tobulos formos 5 veiksmų komedijos trykšte trykšta komizmu, išjuokia žmonių silpnybes ir ydas. Dėl to Δ įgijo nemažai atvirų ir slaptų priešų. Iš daugiau nei 300 komedijų išliko 32. Reikšmingiausi Δ kūriniai yra: "Juokingosios pamaivos", "Tartiufas", "Mizantropas", "Šykštuolis" bei "Skapeno klastos". Δ režisavo, neretai pats vaidino pagrindinius vaidmenis. Per "Tariamojo ligonio" premjerą Δ nugriuvo ir mirė. Pav.

Ž. B. Moljeras

momenẽliai, plėviniai jungiamojo audinio intarpai tarp naujagimio kaukolės skliauto kaulų. Δ lemia kaukolės elastingumą bei paslankumą slenkant gimdymo takais.

Monãkas, Monako Kunigaikštystė, nykštukinė valst. Pietų Europoje prie Ligūrijos jūros. Plotas 1,95 km^2, 28 000 gyv. Sostinė Monakas. Paveldimoji konstitucinė monarchija. Garsus kurortais, lošimų namais ir daugiadienėmis automobilių lenktynėmis. Gausybė pramogų sutraukia tūkstančius turistų. Gyventojai: prancūzai, monegaskai, italai, anglai. Klestinti mikrovalstybė. Tarptautinis verslo centras. Pav.

Monakas

monárchija, valstybės valdymo forma — aukščiausioji valdžia priklauso vienam asmeniui — monarchui.

Monblãnas, kalnų masyvas Alpėse; aukščiausias Europoje; didžiausias aukštis 4 807 metrų.

Monẽ (Monet), Klodas (1840–1926), pranc. tapytojas. Vienas iškiliausių prancūziškojo impresionizmo atstovų. Provokavo žiūrovą miglotų nuotaikų motyvais. Prieblandoje ar rūke skendintys peizažai, mirguliuojanti saulės šviesa tapoma be griežtų kontūro linijų, tik įvairių spalvų taškeliais. Kartu su → A. Renuaru, E. De-

Moldova

K. Monė

M. Monro

Mongolija

M. E. Montenis

ga ir → E. Manė įveikė klasicizmą. Vertingiausi kūriniai: "Ramunė, arba žalioji suknelė", "Moterys sode", "Upė", "Regata prie Argentilio", "Tuopos ant Epto kranto". Pav.

monètos, metaliniai pinigai. Pirmosios Δ buvo nukaldintos sen. Lydijoje (dabartinė Turkija) maždaug 2700 pr. Kr. Δ buvo iš aukso ir sidabro lydinio, vadinto elektrumu. Pav.

mongòlai, klajoklių genčių, kurios gyveno Centrinėje Azijoje, bendras pavadinimas. Jas suvienijo Čingischanas. XIII a. buvo užkariavę R. Europą, Vidurinę ir Vakarų Aziją. Sukūrė galingą Aukso ordos valstybę.

Mongolfjẽ (Montgolfier), Etjenas Žakas de (1745–1799), pranc. išradėjas. Δ ir jo brolis Žozefas Mišelis — oro baliono (mongolfjė), t. y. pirmojo sėkmingai skridusio aerostato, išradėjai. Šis balionas skrido apie 2000 m, t. y. genamas pašildyto, lengvesnio oro (jį šildė deginami šiaudai).

mongolìdai, geltonoji rasė, kuriai būdinga gelsva oda, tiesūs, šiurkštūs, tamsūs plaukai, stambus plokščias veidas, įstriži akių plyšiai.

Mongòlijos Liáudies Respùblika, valst. Centrinėje Azijoje. Plotas yra 1 565 000 km^2, 2,37 mln. gyv. Sostinė Ulan Batoras. Daugiapartinė demokratija. Rytuose plyti Gobio dykuma. Klimatas vidutinių platumų kontinentinis. Vasaros trumpos, žiemos ilgos ir šaltos. Gyventojai: mongolai, kinai. Agrarinė industrinė šalis. Turi didelius anglių ir naftos telkinius. Plėtojamas žemės ūkis ir gyvulininkystė. Pav.

monìtorius: 1. eksperimentinio branduolio fizikos įrenginio prietaisas, kontroliuojantis parametrų, kurie turi atitinkamą laiko tarpą nekisti, pastovumą; **2.** nedidelis šarvuotas karo laivas, naudotas iki Pirmojo pasaulinio karo jūrų pakrančių operacijose; **3.** kompiuterinė programa, valdanti sistemos duomenų apdorojimo procesą; **4.** kompiuterinės informacijos išvesties įrenginys.

monogãmija, vienpatystė, vieno vyro santuoka su viena moterimi.

monòklis, sklaidomasis arba glaudžiamasis stiklo lęšis vienai akiai, įstatomas į akiduobę. Naudojamas vietoj akinių.

monokultūrà, vieno augalo auginimas tame pačiame žemės sklype ilgą laiką, nesilaikant sėjomainos.

monolìtas: 1. vientisas uolienos gabalas; **2.** statinys ar jo dalis iš vientisos medžiagos.

monològas, lit. kūrinio veikėjo kalba, neįeinanti į dialogą. Būdingiausias dramos kūriniams, pvz., *žymusis Hamleto* Δ *"Būti ar nebūti"*.

monopòlis, išimtinė asmens ar asmenų grupės teisė veikti kurioje nors srityje. Δ įsigalėjimas yra pavojingas ekonominiu bei politiniu požiūriu.

monoteìzmas, tikėjimas vienu dievu. Būdingas tik krikščionybei, islamui, judaizmui.

monotìpija, grafikos technika, artima tapybai. Tapoma ant stiklo ar metalo plokštės, atspaudžiama ant drėgno popieriaus ar plonos drobės.

monotòniškas, vienodas, nuobodus, vienos krypties.

Monrò (Monroe, tikr. Norma Jean Baker, merg. Mortensen), Merilyn (1926–1962), amerik. kino aktorė. Su didžiuliu pasisekimu daugybėje komedijų suvaidino pagrindinį vaidmenį ("Kaip ištekėti už milijonieriaus", "Džentelmenai mėgsta tik blondines", "Džiaze tik merginos"). Nepaisant komikės talento ir rimtų vaidmenų, Δ neįstengė atsikratyti kvailutės blondinės įvaizdžio. Mirė nuo per didelio migdomųjų kiekio. Pav.

mònstras, pabaisa, apsigimėlis.

montãžas: 1. mašinos ar įrengimo surinkimas, statinio sustatymas iš detalių; **2.** kino filmo komponavimas: kadrų atranka, išdėstymas ir sujungimas pagal kūrinio paskirtį; **3.** kelių technikų ar net įvairių medžiagų sudėtinis meno kūrinys.

Montènis (Montaigne), Mišelis Eikvemas, senjoras de (1533–1592), pranc. rašytojas ir filosofas. Vėlyvojo humanizmo atstovas. Δ esė pradėjo naują literatūros-filosofijos žanrą, itin išplitusį ir išpopuliarėjusį Prancūzijoje. Δ samprotavimuose, kuriuose nėra nei išankstinės nuostatos, nei vertinimo, — žmogaus, kaip kūno ir dvasios vienovės, analizė. Δ propagavo gyvenimo džiaugsmą ir moralų elgesį.

Montesumà II (Montezuma, tikr. Motecuhzoma), (apie 1466–1520), actekų val-

dovas. Valdė nuo 1502 iki tol, kol jį įkalino → H. Kortesas (1519). Δ bandė sukliudyti ispanams skverbtis į Centrinę Meksiką, tačiau neįstengė deramai pasipriešinti. Buvo suimtas ir įkalintas savo paties rūmuose. Teigiama, kad jį akmenimis užmušė sukilę pavaldiniai.

mopèdas, didelio pajėgumo motorinis dviratis, panašus į motociklą.

morãlė, dorovė, žmonių elgesį reguliuojančios normos ir principai.

morenà, akmenų nuolaužų, riedulių, skalos, smėlio ir molio mišinys ledyne ar jo tirpsmo vietoje.

mòrfijus, stiprus vaistas, malšinantis skausmą, migdantis; narkotinė medžiaga.

morfològija: 1. organizmų ir organų formos bei sandara; jų mokslas; **2.** žodžių formos ir jų reikšmės, jų mokslas; **3.** kalbos dalių ir jų gramatinių kategorijų mokslas.

mormònai, arba Pastarųjų dienų Jėzaus Kristaus bažnyčia, religinė krikščionių bendruomenė. Turi daugiau kaip 11 mln. narių. Bažnyčiai vadovauja prezidentas ir trijų dvasininkų taryba. 1896 Δ bendruomenė pripažinta Jutos valstijoje (JAV). Daugiausia Δ gyvena Solt Leik Sityje.

mortyrà, trumpavamzdis artilerijos pabūklas. Sviedinio trajektorija labai išgaubta, jis į taikinį krenta iš viršaus.

Mòrzės abėcẽlė, ženklų sistema, kurios kiekvieną ženklą atitinka derinys iš trumpų ir triskart ilgesnių elektros srovės, šviesos, garso impulsų, atskirtų trumpais tarpais. Perduodamą tekstą galima skaityti popieriaus juostoje, atpažinti iš klausos, matyti. 1838 Δ sukūrė JAV išradėjas S. F. Morzė.

moskìtai, dvisparnių būrio smulkūs plaukuoti naktiniai atogrąžų vabzdžiai, kurių patelės čiulpia kraują ir platina papatačio karštligės bei leišmoniozės sukėlėjus.

moterỹstė, teisėtas vyro ir moters ryšys, santuoka.

móterų išsiláisvinimo judė́jimas, tai nauja protestų banga, kilusi XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje ir tęsianti moterų kovą dėl lygių teisių. Moterys reikalavo vienodo su vyrais darbo užmokesčio, pagerinti sveikatos apsaugą ir uždrausti moterų prievartą bei pornografiją.

Mótina Terèsė (tikr. Agnes Gonxha Bojaxhiu), (1910–1997), albanų kilmės religinio ordino steigėja. Nuo 1946 globojo vargingiausius Kalkutos (Indija) gyventojus. 1949 čia įsteigė pirmąją mokyklą, o 1950 įkūrė "Artimo meilės misionierių kongregaciją", šiuo metu turinčią 400 filialų Europoje bei trečiojo pasaulio šalyse. Po 30 metų triūso vargšai Δ pavadino "mirštančiųjų angelu". 1979 ji buvo pagerbta Nobelio taikos premija. Δ inicijavo mokyklų skurstantiesiems, raupsų gydymo centrų, gimdymo namų kūrimą, padėjo steigti namus vienišoms motinoms, tuberkuliozės kliniką ir "mirštančiųjų namus". Mirė nuo širdies smūgio. Pav.

Motina Teresė

motinỹstė: 1. moters būklė nėštumo, gimdymo ir žindymo metu; **2.** motinos jausmas savo vaikams.

motỹvas: 1. skatinamoji priežastis, veiksnys, veikimo pagrindas; **2.** paprasčiausias muz. ritminis melodijos vienetas.

motocìklas, dviratė transporto priemonė be kėbulo, varoma variklio. Labai manevringas, jam reikia nedaug kuro. Δ galima važiuoti ten, kur nepravažiuoja automobilis. Didžiausi Δ yra galingi, galintys pasiekti 260 km/val. greitį. Greitis reguliuojamas rankenėle, įtaisyta dešinėje Δ pusėje. Δ stabdo diskiniai stabdžiai. 1885 vokiečiai V. Meibachas ir → G. Daimleris sukonstravo Δ su mediniu rėmu ir ratais, varomą keturtakčio vidaus degimo variklio. Pav.

Motociklas

motokròsas, motociklų lenktynių šaka. Δ varžybos vyksta natūralioje vietovėje. Lenktynių trasoje būna dumblinų šlaitų, pievų ir kt. gamtinių kliūčių. Motociklai specialiai pritaikyti važiuoti per nelygų gruntą.

motòras: 1. mašina, pakeičianti mechaninę energiją kita energija; **2.** skatinamoji jėga.

motoròleris, ištaigingas motociklas su mažais ratais.

Mózė, Biblijoje minimas sen. žydų vadas, gyvenęs XIII a. pr. Kr. Išvedė žydus iš Egipto nelaisvės. Izraelitų įstatymų leidėjas ir monoteistinės religijos kūrėjas.

muilãmedis, šiltųjų kraštų medis, kurio vaisiai naudojami vietoj muilo.

muĩlas, medžiaga, gaminama iš riebalų ir šarmo, naudojamas skalbti, plauti.

muĩtas, mokestis už įvežamas į šalį prekes.

Monetos (III a.)

Mulas

B. Musolinis

E. Munkas. "Šauksmas". 1895. Litografija

mùlas, asilo ir kumelės nevaisingas mišrūnas, paveldintis asilo ištvermę, arklio dydį ir greitį; asilėnas. Pav.

multi-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, rodanti jų sąsają su gausumu, dideliais kiekiais.

multimilijoniẽrius, daugeliu milijonų vertinamo turto savininkas.

mùltinas, tankus, storas, panašus į flanelę drobinio pynimo audinys iš medvilninių verpalų. Naudojamas šiltiems drabužiams siūti.

multiplikãtorius: 1. įtaisas, didinantis mašinos veleno sukimosi dažnį; **2.** įtaisas, didinantis skysčio slėgį.

mùmija, išdžiovintas arba balzamuotas žmogaus ar gyvulio lavonas. Mirusiųjų kūnai mumifikuoti sen. Egipte, Meksikoje, Peru. Pasak egiptiečių legendos, pirmąją Δ padarė deivė Izidė, surinkusi savo vyro Ozyrio, kurį nužudė jo brolis Setas, išmėtytas kūno dalis ir begaline meile grąžinusi jam gyvybę.

Mùnkas (Munch), Edvardas (1863–1944), norvegų dailininkas ir grafikas, vienas iškiliausių ekspresionizmo šauklių, turėjusių didžiulę įtaką XX a. tapybai. Pagrindinė Δ kūrybos tema — gyvenimo baimė, dvasios skurdas bei vienišumas. Netgi Δ peizažai dvelkia melancholija ar grėsme. Vėlyvoji Δ tapyba vis labiau darėsi ekspresionistinė, tačiau pagrindinės temos nekito. Δ sukūrė nemažai grafikos lakštų. Taip pat buvo laikomas litografijos bei medžio drožybos meistru. Pav.

mùsės, dvisparnių būrio vabzdžiai, paplitę visame pasaulyje. Turi vieną porą sparnų. Yra daug rūšių, pvz.: *naminės, kambarinės, kandiklės, mažosios* ir kt.

muslìnas, medvilninis arba šilkinis drobinio pynimo audinys. Iš jo siuvami lengvi drabužiai.

mùsmirė, nuodingas grybas. Auga miškuose, parkuose, pievose. Paplitusi visame pasaulyje.

Musolìnis (Mussolini), Benitas (1883–1945), ital. politikas. Δ buvo Italijos fašistų fiureris ("Dučė"). Būdamas ministras pirmininkas (1923–1943) ir turėdamas diktatoriaus įgaliojimus, Δ siekė vis didesnės valdžios. Reikšdamas pretenzijas į "imperatorišką" didybę, Δ sąmoningai mėgdžiojo sen. Romos veikėjus. Savo padėtį stiprino sėkminga vidaus politika: sumažino nedarbą statydamas miestus ir tiesdamas kelius. Susitaikė su Vatikanu. 1940 įstojo į Antrąjį pasaulinį karą Hitlerio pusėje. Po nesėkmių visuose karo frontuose, taip pat pralaimint Vokietijai, 1943 Didžioji fašistų taryba jam paskelbė nepasitikėjimo votumą.

Mùzika

Muzika susideda iš daugybės elementų, pradedant natūraliais garsais, tokiais kaip paukščio giesmė, ir baigiant instrumentais bei orkestrais. Visos Δ pradžia yra tonai. Tai tam tikri oro virpesiai, kuriuos muzikantai arba dainininkai išgauna Δ instrumentais arba savo balsais. Kuo dažnesni virpesiai, tuo aukštesnis tonas ir tuo aukštesnį garsą girdi klausytojas. Vienų garsų sąskambiai yra gražesni nei kitų. Dažniausiai Δ naudojami įvairių tonų garsaeiliai — gamos. Gama — pamažu aukštyn arba žemyn nustatyta tvarka einantys Δ garsai. Muzikantai paprastai groja arba dainuoja tą patį toną tam tikrą laiko tarpą. Tokie tonų trukmės periodai vadinami Δ ritmu. Ritmo ir natų, kurias groja muzikantas, visuma vadinama melodija, arba motyvu. Melodija ir yra ta sąskambių visuma, kurią išgirdę įsimename. Δ svarbu daugybė dalykų: kompozitoriaus intelektas, instrumentų dizainas ir koncertų salės, atlikėjo meistriškumas ir asmenybė, netgi koncertų programos. Visais laikais Δ buvo dviejų rūšių: rimti kūriniai, kurių reikia klausytis sukaupus dėmesį, ir lengvesnė Δ, kuri sukuria tam tikrą foną. Manoma, kad Europoje pradėta muzikuoti jau II-me t-metyje pr. Kr. Antikos laikų muzikinis palikimas buvo perimtas ankstyvosios krikščionių bažnyčios. Viduramžiais šalia bažnytinės muzikos suklestėjo ir liaudies dainos. Kad ir kokia būtų Δ — paprasta ar sudėtinga, žmonės ją kuria ir jos klausosi, nes ją mėgsta.

Δ buvo atleistas iš pareigų ir suimtas. Išlaisvintas vok. desantininkų, vok. okupuotoje Italijos dalyje įkūrė "Repubblica Sociale Italiana". Dėl to pilietinis karas dar truko dvejus metus. Δ be teismo buvo pasmerktas myriop kartu su mylimąja Klara Petači, jiems bandant bėgti į Šveicariją. Pav.

musònas, vėjas, žiemą pučiantis iš sausumos į vandenyną, o vasarą — iš vandenyno į sausumą. Tai vyksta dėl skirtingo atmosferos slėgio virš vandenyno ir sausumos, atsirandančio dėl nevienodo vandens ir sausumos įšilimo. Δ būdingi kai kuriems atogrąžų ir vidutinės juostos kraštams.

mustángas, sulaukėjęs prerijų arklys.

musulmõnai, islamo sekėjai, paklūstantys Alachui.

mušamíeji instrumeñtai, muz. instrumentai, išduodantys begalę garsų — nuo didžiojo būgno griausmingo dundesio iki varpelių sidabro skambesio, nuo kurtinančio tamtamo gaudesio iki skaidraus trikampio žvangesio. Tai varpai, gongai, būgnai ir daugybė kitų Δ.

muškietà, paraku užtaisomas negraižtvinis dagtinis XVI–XIX a. šautuvas.

muškiẽtininkai, XV–XVII a. Europos kariuomenės pėstininkai, apsiginklavę muškietomis. XVII a. muškietas pakeitė titnaginiai šautuvai, tad išliko tik pavadinimas, vartotas iki XIX a. pradžios.

mutãcija: 1. paauglių balso pakitimas; **2.** staigus paveldimas naujų organizmo požymių atsiradimas.

mũzos: 1. sen. graikų mitologijoje — 9 deivės, mokslų ir menų globėjos; **2.** poetinio įkvėpimo šaltiniai.

muzikològija, mokslas, tiriantis muziką. Nagrinėja muz. specifiką, raidos dėsnius, ryšius su visuomenės gyvenimo reiškiniais.

N

N, n: 1. raidė, vartojama žymėti dantiniam nosiniam liežuvio priešakiniam priebalsiui, tariamam kietai (*nãmas, nósis*) ir minkštai (*nérti, nýkti*); **2.** chem. elemento azoto simbolis, santr. N.

Na, chem. elemento natrio simbolis.

Nabuchodonòsaras II (Nebukadnezar II), (apie 605–562 pr. Kr.), chaldėjų karalius. Grobiamaisiais žygiais Babilonijos imperiją pavertė klestinčia šalimi. 597 numalšino Judėjos karalystėje kilusius sukilimus, užėmė Jeruzalę, ją sugriovė, o tautą ištrėmė į Mesopotamiją. 689 asirų visiškai sugriautą Babiloną Δ pavertė didžiausiu savo laikų miestu ir kultūros centru. Jam valdant buvo pastatytas: Babelio bokštas, Marduko šventykla, kabantieji sodai, kanalai, rūmai, bastionai.

nãcija, žmonių bendrija, susidariusi kalbos, žemės, istorijos, ūkio, kultūros ir kai kurių charakterio ypatybių bendrumo pagrindu, tauta.

nacionãliniai interèsai, valstybę sudarančios žmonių bendrijos poreikiai.

nacionãlinis párkas, tarptautinius reikalavimus atitinkanti, prižiūrima gamtos teritorija, siekiant išsaugoti retas augalų, gyvūnų rūšis, kraštovaizdį ar jo elementus, naudojama ribotai ūkinei veiklai, poilsiui ir mokslui.

nacionãlinis susirinkìmas: 1. daugelio šalių parlamentas ar jo dalis; **2.** Steigiamasis susirinkimas Prancūzijoje ir Vokietijoje.

nacionalizãcija, privačios nuosavybės pavertimas valstybine konfiskuojant arba išperkant.

nacionalìzmas, politinė doktrina, pasisakanti už savo tautos išskirtinumą ar pranašumą kitų tautų atžvilgiu.

nacionalsocialìzmas, politinis judėjimas Vokietijoje, Miunchene. 1919 jį pradėjo → Hitleris. 1920 02 02 Δ buvo perorganizuotas į partiją (NSDAP). 1923 11 08–09 Miunchene bandė jėga paimti valdžią. Hitleris pateko į kalėjimą, kur 1925 parašė savo garsiąją knygą "Mein Kampf" ("Mano kova"). 1933 01 30 tapo reicho kancleriu. Naciai paėmė valdžią į savo rankas ir išlaikė ją iki 1945 05 08. Pav.

Nacistų atėjimas į valdžią Vokietijoje 1933 m.

naftà, Žemės plutoje susidaręs aliejaus konsistencijos degus savito kvapo skystis. Randama nuosėdinės kilmės uolienose. Ji sudaryta iš įvairių angliavandenilių. Slūgso tarp akytų nuosėdinių uolienų, įsisunkusi į smėlį, smiltainį, klintį. Susidarė iš organizmų liekanų. Dideli ilgai grimzdę Žemės plutos regionai, kuriuose yra naftos, vadinami baseinais. Iš Žemės plutos Δ gaunama daugiausia gręžiniais. Δ yra labai svarbus energijos šaltinis. Iš jos gaminama: benzinas, skystas kuras, žibalas, tepalai ir kt.

Namibija

Naras

Napoleonas I

nãgas, raginė atauga žmogaus, gyvulio ar paukščio piršto gale.

naivùsis mẽnas → p r i m i t y v ì z m a s.

naktìniai drugiaĩ, drugiai, paprastai skraidantys naktį. Jų sparnai dažniausiai yra blankių spalvų. Ilsėdamiesi Δ laiko sparnus prie kūno šonų. Kūnas storas ir plaukuotas, o antenos plunksniškos arba papartiškos.

Namìbija, Vakarų Afrikos valst. Plotas 824 290 km^2, 1,4 mln. gyv. Sostinė Vindhukas. Daugiapartinė demokratija. Δ driekiasi 2 dykumos: vakaruose, netoli Atlanto, siauru ruožu eina Namibo, pietuose — Kalahario dykuma. Klimatas kontinentinis atogrąžinis, pajūryje — pakrančių dykumų. Gyventojai: ovambai, damarai, hererai, bušmėnai. Atsilikusi šalis. Δ turi didžiulius mineralų išteklius: vario, deimantų, alavo ir kt. Δ yra didžiausia pasaulyje urano kasykla. Užima antrą vietą pasaulyje pagal švino gavybą. Svarbiausia ž. ū. šaka — gyvulininkystė. Pav.

namìnė pelẽ, rudai pilkas 20 cm dydžio gyvūnas kenkėjas. Turi pliką 8 cm ilgio uodegą. Per metus 8 kartus atsiveda 4–8 jauniklius.

namìniai gyvū̃nai, žmogaus laikomi ir auginami galvijai, avys, šunys, katės. Patys pirmieji žmogaus prijaukinti Δ buvo šunys.

Napoleõnas I (Napoleon Bonaparte, tikr. Napoleone Buonaparte), Bonapartas (1769–1821), Prancūzijos imperatorius. Jo vienvaldystę saugojo gerai išplėtota policijos bei cenzūros sistema. 1804 pasiskelbė Prancūzijos imperatoriumi. Jo valdžia tapo paveldima. Užsienio politikoje nepaliaujamai siekė nukariauti kitas tautas ir užkariavo beveik visą Europą. Buvo vedęs Žozefiną Boharnė, tačiau siekdamas įteisinti dinastines pretenzijas išsiskyrė su ja ir vedė Austrijos imperatoriaus dukterį Mariją Liudviką (1810). Rusijos carui ekonominiais sumetimais pažeidus blokadą, surengė karo žygį į Rusiją (1812), kuris baigėsi Didžiosios armijos pralaimėjimu, o Δ teko bėgti iš Rusijos. Į išsivadavimo kovą stojo Rusijos, Prūsijos, Austrijos bei Švedijos armijos. 1814 sąjungininkų kariuomenė įžengė į Paryžių. Δ buvo priverstas atsistatydinti ir ištremtas į Elbos salą. 1815 jis patyrė antrą pralaimėjimą prie Vaterlo ir visam laikui buvo ištremtas į šv. Elenos salą Pietų Atlante, kur ir mirė. Pav.

Napoleõno kòdeksas, 1804 Prancūzijoje įvestas civilinis kodeksas, priimtas Napoleono iniciatyva. Jis pagrįstas dviem principais: visų piliečių lygybe prieš įstatymus ir juridinių santykių derinimu su atskirų asmenų valia. Δ Prancūzijoje galioja ir dabar.

nãras, žmogus, specialia įranga tyrinėjantis povandeninį pasaulį. Gali panirti į 500 m gylį. Δ aprangą sudaro: akvalangas, nepralaidus vandeniui kombinezonas, gelbėjimosi liemenė, kaukė, kvėpavimo vamzdelis, plaukmenys. Pav.

narcisìzmas, lytinis iškrypimas, kuriam būdingas savęs įsimylėjimas.

narcìzas, daugiametė svogūninė gėlė ilgu belapiu stiebu, stambiu kvapiu žiedu. Žydi balandį–gegužę darželiuose. Savaime auga Viduržemio pajūrio šalyse.

Narcìzas, sen. graikų mitologijoje — jaunuolis, pamilęs savo atvaizdą šaltinyje, nuo tos meilės sunykęs ir dievų paverstas gėle.

nariuotakõjai, bestuburių gyvūnų tipas. Jiems priklauso vabzdžiai, voragyviai ir vėžiagyviai. Visi nariuotakojai turi nariuotas galūnes, kietą skeletą ir per visą kūną einančią nervų grandinėlę.

narkomãnija, neįveikiamas potraukis vartoti narkotikus — opijų, morfijų, heroiną, kokainą, marihuaną, hašišą, haliucinogenus, amfetaminą. Nelegaliai gaminti narkotikus ir jais prekiauti draudžia įstatymai.

narkòtikai, chem. medžiagos, kurios veikia žmogaus psichiką ir keičia organizmo būseną — nuotaiką, elgesį, klausos, regos pojūčius bei kitus jausmus, sukelia psichinę ir fizinę priklausomybę. Psichiką veikiančios medžiagos yra legalios, jų vartojimas nėra uždraustas, ir nelegalios, kurių vartojimą draudžia įstatymai. Medžiagų, turinčių narkotinio poveikio, yra kai kuriuose vaistuose, maisto produktuose. Saikingai vartojamos, žalos organizmui jos nepadaro. Pvz., kavoje yra narkotinės medžiagos kofeino, kuris stimuliuojamai veikia nervų sistemą. Gerokai stipresni Δ yra tabakas ir alkoholis. Medžiaga, pripažinta Δ, specifiškai veikia centrinę nervų sistemą. Ji įtraukta į narkotinių medžiagų sąrašą. Šių medžiagų gamyba, laikymas ar realizavimas yra draudžiami įstatymo.

narkòtinės mẽdžiagos, organinės ir ne-

organinės medžiagos (alkoholis, tabakas, raminančios ir migdančios medžiagos, kokainas ir preparatai iš kolos augalo, stimuliatoriai, haliucinogenai, lakiosios medžiagos), sukeliančios ypatingą psichinę būklę, vadinamą euforija, kai žmogus praranda realybės pojūtį. Jis neišsprendžia iškilusios problemos, jaučiasi laimingas, tačiau tai tik cheminių medžiagų sukelta psichikos apgaulė. Jų poveikis organizmui yra labai įvairus, tačiau jos visos turi bendrų požymių — prie jų priprantama, alinama sveikata, išsenka organizmas, kyla pavojus gyvybei, atsiranda priklausomybė.

narkòzė, ligonio užmigdymas tam tikrais vaistais, kad jis nejaustų skausmo operuojant.

NASA (angl. *National Aeronautics and Space Administration*), Nacionalinė aeronautikos ir kosminės erdvės tyrimo valdyba. JAV valst. organizacija, planuojanti, finansuojanti ir koordinuojanti aeronautiką bei kosmonautiką. Įkurta 1958. Vienas paskutinių jos laimėjimų — daugkartinio naudojimo erdvėlaivis (kosmoplanas).

natiurmòrtas, paveikslas, vaizduojantis gėles, vaisius, sumedžiotus gyvūnus, instrumentus ir kt. Δ rūšys: augalinis, animalistinis, buitinis.

NATO (angl. *North Atlantic Treaty Organization* — Šiaurės Atlanto sutarties organizacija), karinis politinis blokas, sudarytas 1949 Vašingtone. Δ priklauso Belgija, Čekija, Danija, Prancūzija, Graikija, Ispanija, Olandija, Islandija, Kanada, Lenkija, Liuksemburgas, Norvegija, Vengrija, Vokietija, Portugalija, Turkija, JAV, Didžioji Britanija, Italija, 2002 ketinama priimti naujų narių. Štabas Briuselyje.

natūrà: 1. žmogaus prigimtis, būdas; **2.** tikrovė kaip dailininko vaizdavimo objektas; **3.** produktai kaip mokėjimo priemonė.

natūrãlinis ū́kis, ūkininkavimo forma, kai gamybos rezultatus suvartoja patys gamintojai. Vyrauja primityvi technika.

natūralìzmas, literatūros, teatro ir dailės kryptis, siekianti fotografinio tikrovės kopijavimo.

Naujàsis pasáulis, kitas Amerikos pavadinimas, sukurtas didžiųjų geografinių atradimų laikais, norint atskirti atrastus Šiaurės ir Pietų Amerikos žemynus nuo seniau žinomų — Europos, Azijos, Afrikos, kurie buvo pavadinti Senuoju pasauliu.

Naujàsis Testameñtas, Biblijos dalis, kurią savo kanonu pripažįsta tik krikščionių bažnyčios.

naujíeji ámžiai, visuomenės raidos periodas. Jo pradžiai nustatyti laikomi šie XIV a. pab.–XV a. pr. įvykiai: spaudos išradimas, Amerikos žemyno atradimas, reformacija. Istorijos periodas nuo Didžiosios Prancūzijos revoliucijos iki Pirmojo pasaulinio karo vadinamas naujesniaisiais amžiais, o periodas po Pirmojo pasaulinio karo naujausiais amžiais.

Naujóji Ánglija, istor. geogr. JAV regionas šiaurės rytuose, į kurį įeina 6 valstijos: Konektikutas, Masačusetsas, Meinas, Niu Hampšyras, Rod Ailendas, Vermontas.

Naujóji Gvinė́ja, sala Ramiajame vandenyne, Okeanijos vakaruose, netoli Australijos, antra pagal dydį pasaulyje. Plotas 771 900 km², 3,5 mln. gyv. Per visą šalį eina kalnai. Yra veikiančių vulkanų. Klimatas ekvatorinis jūrinis. Veisiasi daugybė rečiausių gyvūnų, paukščių ir augalų. Auga kokospalmės, kakavmedžiai, kavamedžiai, kaučiukmedžiai. Gaunama nafta, varis, auksas. Vertinga mediena. Pav.

Naujoji Gvinėja

Naujóji Zelándija, valst. Ramiajame vand. Plotas 270 534 km², 3,4 mln. gyv. Sostinė Velingtonas. Parlamentinė monarchija. Kranto linijos labai vingiuotos. Daug ploto užima kalnai, gausu vulkanų, geizerių, dažni žemės drebėjimai. Klimatas paatogrąžio ir vidutinių platumų jūrinis. Gyventojai: anglai, škotai, maoriai ir kt. Klestinti agrarinė šalis. Plėtojama apdirbamoji pramonė. Svarbi gyvulininkystė ir žemės ūkis. Pav.

Naujoji Zelandija

navà, iš pradžių taip buvo vadinamas graikų šventyklos vidus, o vėliau — išilginė kolonų eile atskirta dalis krikščionių bazilikoje.

navãhai, JAV indėnų gentis. Gyvena Arizonos, Jutos ir Naujosios Meksikos valstijų rezervatuose. Iš pradžių gyveno Šiaurės Amerikos šiaurėje, vertėsi medžiokle ir žvejyba.

navigãcija, laivų, skraidomųjų ir kosminių aparatų judėjimo bei padėties erdvėje kontrolės ir orientavimo būdai.

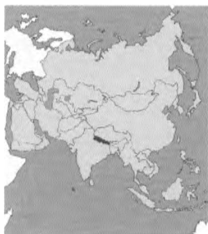
navìkas (tumoras, blastoma), pakitusių, neribotai besidauginančių žmogaus arba gyvūno ląstelių darinys su žalingomis or-

Neolitas. Akmeniniai kirviai III tūkst. pr. Kr. (Šiaurės Vokietija)

Nefertitė

Nepalas

ganizmui biologinėmis savybėmis. Navikas būna piktybinis (auga greitai, infiltruodamas ir ardydamas aplinkinius audinius, metastazuoja) ir nepiktybinis (auga lėtai, atstumdamas aplinkinius audinius, nemetastazuoja). Nepiktybinis auglys dažnai virsta piktybiniu. Jie gydomi operacija, jonizuojančiuoju spinduliavimu, antiblastominiais vaistais. Navikai būdingi visiems stuburiniams gyvūnams.

neakivaizdìnis mókymas, viena aukštojo ar specialiojo išsilavinimo įsigijimo, kvalifikacijos kėlimo formų. Neakivaizdininkai mokosi daugiausia savarankiškai, gaudami konsultacijų metu tik pačias svarbiausias žinias.

neandertaliẽtis, vardas kilo nuo vietovės Vokietijoje, kur 1856 rasta senovinio žmogaus griaučių liekanų, pavadinimo. Sen. iškastiniai žmonės (paleoantropai), gyvenę pleistoceno epochoje Europoje, Azijoje ir Afrikoje.

Nefertìtė, sen. Egipto karalienė. Jos vardas reiškia "Gražuolė sugrįžo". Δ — faraono Amenchotepo IV žmona. Δ išgarsėjo, kai vok. archeologai atrado portretus, taip pat 1912 iškastus tapyto kalkakmenio biustą. Šiandieną jis saugomas Egipto muziejuje Berlyne. Pav.

negatỹvas, šviesa ir spalvomis pozityvui priešingas atvaizdas.

negatyvùs, neigiamas, blogas, nenaudingas.

Negyvóji jū̃ra, Mirties jūra, nenutekamas druskingas ežeras Artimuosiuose Rytuose — Jordanijoje ir Izraelyje. Plotas 1 020 km^2, didžiausias gylis 398 m. Yra įduboje, 396 m žemiau jūros lygio. Vandens druskingumas 27–31%. Veisiasi tik bakterijos.

nègras, juodosios rasės atstovas, juodaodis Afrikos žemyno gyventojas arba išeivis.

negrìdai, Afrikos rasė. Tipiški požymiai: tamsi oda, plaukų ir akių pigmentacija, labai susiviję plaukai, ilga galva, plati riesta nosis, storos lūpos.

nekrològas, pranešimas apie žmogaus mirtį, jo gyvenimą ir veiklą.

Nẽmuno kultūrà, mezolito ir ankstyvojo bei viduriniojo neolito archeologinė kultūra, paplitusi pietryčių Lietuvoje, šiaurės vakarų Baltarusijoje, šiaurės rytų Lenkijoje ir Karaliaučiaus srities teritorijoje. Δ būdinga smailiadugniai puodai, dubenėliai. Naudoti titnaginiai darbo įrankiai. Gyventojai vertėsi žvejyba, medžiokle. 3 tūkst. pr. Kr. pab. atsirado šukinės duobelinės ir virvelinės keramikos kultūros bruožų.

neo-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, rodanti jų sąsają su naujumu, naujo atsiradimu, kūrimusi, formavimusi.

neofašìzmas, po Antrojo pasaulinio karo atsiradusi politinė srovė, siekianti atgaivinti fašizmą ar nacizmą.

neokolonialìzmas, didžiųjų ir turtingųjų pasaulio valst. politika. Ja siekiama išlaikyti buvusių kolonijų, kurios tapo suvereniomis valstybėmis, ekonominę ir politinę priklausomybę nuo buvusių metropolijų.

neolìtas, naujasis akmens amžius. Prasidėjo maždaug apie 9000 pr. Kr. Tuomet žmonės išmoko prijaukinti gyvūnus, auginti javus, ėmėsi žiesti puodus. Lietuvos teritorijoje jis truko nuo 4000 iki 1700 pr. Kr. Pav.

neònas, chem. elementas, inertinės dujos.

Nepãlas, Nepalo Karalystė, mažutė izoliuota Himalajų valst. Pietų Azijoje. Plotas 147 181 km^2, 21,1 mln. gyv. Sostinė Katmandu. Konstitucinė monarchija. Didesnę šalies dalį užima Himalajai. Pačiuose pietuose plyti Indo–Gango lyguma. Klimatas paatogrąžio ir aukštikalnių. Gyventojai: gurkai, nevarai, šerpai, gurungai ir kt. Vyrauja induizmas. Atsilikusi agrarinė šalis. Labai menka pramonė. Šalyje auginami ryžiai, kviečiai, soros, cukranendrės, tabakas, citrusiniai vaismedžiai, arbatmedžiai, kardamonai, bananai. Kalnuose auginami gyvuliai. Į Δ atvyksta turistai ir alpinistai, paliekantys nemažas pajamas. Pav.

nepasitikė́jimo vòtumas, parlamento balsavimu išreikštas nepasitikėjimas vyriausybe. Po nepasitikėjimo pareiškimo vyriausybė privalo atsistatydinti arba turi būti paskelbti nauji parlamento rinkimai. Δ būdingas parlamentinio valdymo sistemai.

neporakanõpiai, liekakanõpiai, žinduolių būrys: arkliai, raganosiai, tapyrai. Priekinės kojos su 4, 3 arba 1, užpakalinės — su 3 arba 1 pirštais.

Nepriklaũsomų Valstýbių Sándrauga, susikūrusi 1991 iš buvusių Sovietų Sąjungos respublikų. Šiandien ji ekonominiais

bei politiniais ryšiais vienija 11 respublikų: Rusiją, Armėniją, Azerbaidžaną, Baltarusiją, Kazachstaną, Kirgiziją, Moldaviją, Tadžikiją, Turkmėniją, Uzbekiją, Ukrainą.

Neptū̃nas, aštuntoji nuo Saulės ir ketvirtoji pagal dydį planeta. Apie savo ašį apsisuka beveik per 16 valandų. Aplink Saulę skrieja 165 Žemės metus. Apgaubtas tirštos atmosferos. Žinomi 8 palydovai.

Neptū̃nas, sen. romėnų jūrų ir vandens dievas. Atitinka graikų Poseidoną, baltų Bangpūtį.

nepuolìmo priñcipas, vienas iš tarptautinės teisės principų — tarptautiniuose santykiuose nenaudoti jėgos. Buvo priimtas Briano ir Kelogo paktu 1928 Paryžiuje. Prie jo prisijungė ir Lietuva.

nerijà, siaura, žema sausumos juosta iš smėlio, žvirgždo, kriauklių, vienu galu susijungusi su jūros, ežero ar upės krantu. Susidaro kaupiantis sąnašoms, kurias išilgai kranto neša srovės ir bangos, pvz., *Lietuvoje Kuršių* Δ.

Neròнas (Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus), (37–68 po Kr.), Romos imperatorius. Garsėjo kaip despotas, savanaudis, trokštantis beatodairiškos valdžios. Talentingam, bet nenuspėjamam Δ turėjo įtakos Seneka ir pretorijaus prefektas Būras. Savavališkai besinaudojantis valdžia Δ įsakė nunuodyti savo įbrolį Britaniką, nužudyti motiną, žmoną Otaviją, kad galėtų vesti savo mylimąją Popėją Sabiną. Δ prašmatniai atstatinėjo miestą, dalyvavo viešose vežimų lenktynėse, įsakė save garbinti kaip poetą ir dainininką. Atskleidęs Pizono sąmokslą, persekiojo senato kilminguosius. Privertė nusižudyti Seneką. Δ kaltas ir dėl Popėjos mirties. Δ nusižudė prasidėjus sukilimams Galijoje ir Ispanijoje. Pav.

nèrvai, nervinių skaidulų pluoštai. Kartu su Δ šaknelėmis, rezginiais ir mazgais sudaro periferinę nervų sistemą. Nervinių ląstelių ataugos su savo apvalkalais sudaro nervines skaidulas, kurios, susijungusios į grupes, sudaro Δ. Impulsai juntamaisiais Δ sklinda į centrinę Δ sistemą, informuodami apie dirgiklį (skausmo, temperatūros ar kt.), o motoriniais — iš centrinės sistemos į periferiją, dažnai kaip įsakymas atlikti tam tikrą veiksmą (susitraukti raumenims ir pan.).

Nèstoras, sen. graikų mitologijoje — Pilo karalius, vienas svarbiausių Trojos karo herojų. Pasižymėjo drąsa ir ištverme.

nėštùmas, fiziol. procesas — apvaisinto kiaušinio augimas ir formavimasis moters organizme. Vidutiniškai Δ trunka 9 kalendorinius mėnesius, arba 280 dienų (40 savaičių). Nėštumo pabaiga ir gimdymo data nustatoma prie paskutiniųjų mėnesinių pirmosios dienos pridėjus 7 dienas, o iš mėnesių skaičiaus atėmus 3.

netiesióginė kalbà, tiksliai atpasakota kito asmens ar savo kalba.

neurastènija, nervų sistemos pakrikimas, atsirandantis pervargus.

neurològija, nervų sistemos ir jos ligų mokslas.

neuròнas, nervų ląstelė.

neuròzė, nervų liga be nervų audinių pasikeitimo.

neutralitètas, tarptautinis teisinis valst. statusas, reiškiantis jos atsisakymą dalyvauti kitų valst. karuose, o taikos metu — kariniuose blokuose ar sąjungose.

neutralùs, nešališkas, nesikišantis, niekam nepriklausantis.

neutrònas, neutrali elementarioji dalelė.

neutròninė bòmba, aviacinė bomba su neutroniniu užtaisu.

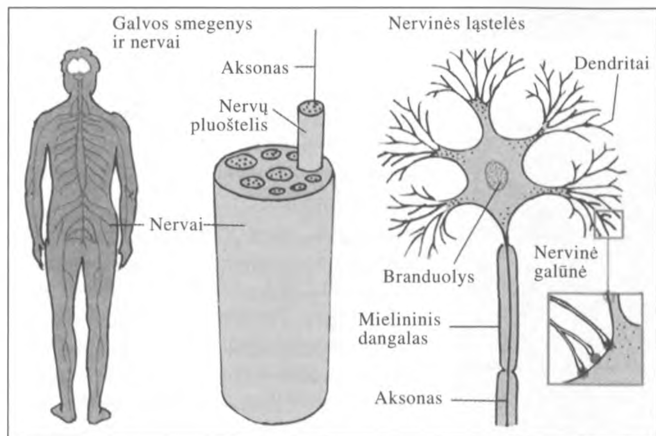
Niagãros krioklỹs, yra Niagaros upėje, Kanados ir JAV pasienyje, 30 km nuo Erio ežero. Niagaros upė krinta iš 55 m aukščio. Δ susidarė ant dolomitinės klinties ir molio skalūno šlaito. Tai labai lankoma turistų vieta. Pav.

Neronas

Niagaros krioklys

Nervai

F. Nyčė

Nigerija

Nikolajus II

Nikaragva

"Nýbelungų giesmė", vok. eiliuotas herojinis epas. Sukurtas XIII a. Autorius nežinomas.

Nýčė (Nietzsche), Frydrichas (1844–1900), vok. filosofas, didis XX a. europietiškosios filosofijos atstovas. Vos sulaukęs 26 metų, tapo filologijos profesoriumi. Deja, akių liga privertė atsisakyti pareigų. 1889 patyrė psichinę krizę, po kurios vis labiau progresavo psichikos sutrikimas. Savo reikšmingiausiame poetiškame filosofijos veikale "Taip kalbėjo Zaratustra"(1883–1885) Δ visiškai atsisakė idealistinės filosofijos ir sukūrė antžmogio, Dievo mirties, visų vertybių nuvertinimo, valios valdyti bei amžino sugrįžimo sąvokas. Jomis paremti ir vėlesni darbai. Paskutinis Δ kūrinys prieš sutrinkant psichikai — autobiografija "Ecce homo" (1888). Po mirties Δ kūrybą imta interpretuoti nacionalistiškai ir konservatyviai. Ypač Δ veikalais piktnaudžiavo nacionalsocialistai, kurie jais grindė savo rasizmą ir antisemitizmą. Tik po Antrojo pasaulinio karo buvo deramai įvertinta Δ filosofinė mintis. Pav.

Nigèrija, valst. Vakarų Afrikoje, prie Gvinėjos įlankos. Plotas 923 768 km², 105,3 mln. gyv. Sostinė Lagosas. Prezidentinė respublika. Krantai žemi, lygūs. Yra smėlio nerijų, lagūnų. Didžiausia — Lagoso lagūna. Šalies centre — Džoso plynaukštė. Klimatas pietuose ekvatorinis, centre ir šiaurėje — musoninis subekvatorinis. Savanose gyvena drambliai, raganosiai, leopardai, antilopės, žirafos. Atogrąžų miškuose daug beždžionių, roplių. Paplitę moskitai, musės cecė. Gyventojai: yra daugiau kaip 250 tautų. Agrarinė šalis; turi didelius naftos, dujų ir mineralų išteklius, daugybę dirbamos žemės. Δ priklauso šalims, gaminančioms daugiausia palmių aliejaus. Pav.

nihilìzmas, visiškai neigiamas vertinimas, neigimas.

Nikaragvà, valst. Centrinėje Amerikoje tarp Ramiojo vandenyno ir Karibų jūros. Plotas 120 254 km², 4,11 mln. gyv. Sostinė Managva. Parlamentinė respublika. Δ vadinama ugnikalnių ir ežerų šalimi. Daug veikiančių vulkanų. Būna žemės drebėjimų. Savanų miškai. Klimatas jūrinis atogrąžinis. Gyventojai: metisai, kreolai, mulatai, indėnai. Ūkio pagrindas — žemdirbystė ir pakrančių žvejyba. Gausu naudingųjų iškasenų: vario, aukso, sidabro. Plėtojama ganyklinė gyvulininkystė. Auginama medvilnė, kava, cukranendrės. Nuo 1979 šalį valdo sandinistinė vyriausybė. Tačiau jai ėmė priešintis antisandinistinės jėgos Kontros, remiamos JAV. Paskutinius rinkimus 1990 sandinistai pralaimėjo. Padėtis šalyje labai nestabili. Politiniai įvykiai Δ įstūmė į ekonominę suirutę. Pav.

Nìkė, sen. graikų pergalės personifikacija. Buvo vaizduojama kaip moteris su sparnais, vainiku ir palmės šakele rankose.

nìkelis (Ni), už geležį sunkesnis, blizgantis, kietas, kalus, plastiškas, nerūdijantis metalas.

Nikolãjus I, (1796–1855), Rusijos caras. Į sostą įžengė 1825 po vyriausiojo brolio Aleksandro I, nes antrasis brolis atsisakė karūnos. Tais pačiais metais numalšino dekabristų (slaptos reformų šalininkų karininkų draugijos) maištą. Įvedė teroro režimą, paremtą slaptosios policijos galia. 1830–1831 numalšino sukilimą Lenkijoje ir panaikino Vienos kongreso patvirtintą Lenkijos savarankiškumą. Dėl negailestingumo slopinant bet kurį vos prasidėjusį laisvėjimo procesą Δ buvo pravardžiuojamas "Europos žandaru".

Nikolãjus II, (1868–1918), paskutinis Rusijos caras. Iš savo tėvo Aleksandro III Δ perėmė regentystę ir tapo vienvaldžiu. Po pralaimėjimo rusų ir japonų kare 1905 kilo revoliuciniai neramumai, kurie privertė Δ paskelbti konstituciją ir sušaukti parlamentą. Be to, jis turėjo ne rusų tautoms suteikti daugiau laisvių. Vėliau šis silpnavalis, nuo žmonos ir stebukladario Rasputino priklausomas caras, atsisakė didžiosios dalies savo pažadų. Po spalio perversmo (1917) Δ šeima buvo suimta ir laikoma Sibire. Ją išžudė bolševikai per vieną kontrrevoliucionierių antpuolį. Taip baigėsi 300 metų valdžiusi Romanovų dinastija. Pav.

nikotìnas, tabake esanti nuodinga narkotinė medžiaga.

nỹkstančios rū́šys, tokios augalų ir gyvūnų rūšys, kurios gali išnykti artimiausiu metu. Rūšis laikoma išnykusia, jeigu laukinėje gamtoje nebuvo aptikta 50 metų. Per visą evoliucijos istoriją milijonai rūšių išnyko dėl natūralių procesų, tačiau žmogus labai paspartino jų išnykimą. Įvairi žmogaus veikla kelia pavojų gamtai.

Nìlas, ilgiausia upė Afrikoje. Ilgis 6 695 km. Prasideda Ruandoje. Ištakoje yra dvi upės — Baltasis Δ (iš Viktorijos ežero) ir Mėlynasis Δ (iš Etiopijos kalnyno). Turi didelę deltą. Įteka į Viduržemio jūrą.

nirvanà, budistų religijoje — aukščiausia palaimos, visiškos ramybės būsena, išsivadavimas iš gyvenimo rūpesčių.

nitrãtai, azoto rūgšties druskos.

nitroglicerìnas: 1. azoto junginys su glicerinu, naudojamas kaip sprogstamoji medžiaga (nitroglicerolis); **2.** farmacijoje Δ tirpalas vartojamas kaip vaistas.

niuánsas, nedidelis ko nors skirtumas, atspalvis.

niūfaundleñdai, šunų veislė. Manoma, kad Δ kilę iš Pirėnų kalnų gelbėjimo šunų, kuriuos į Rytų Kanadą atsivežė ispanų žvejai. Tai dideli juodi arba rudi ilgaplaukiai šunys.

Niūfaundleñdas, sala Atlanto vandenyne, prie Labradoro pusiasalio. Plotas 108 860 km^2. Priklauso Kanadai. Svarbus žvejybos uostas. Pav.

Niujòrkas: 1. valstija JAV rytuose. Plotas 127 000 km^2, 17,7 mln. gyv. Centras — Olbanis. Ekonominiu atžvilgiu viena stipriausių JAV valstijų; **2.** didžiausias miestas JAV šiaurės rytuose, Atlanto pakrantėje, prie Hadsono žiočių. Gyventojų 8,37 mln. Vienas didžiausių pasaulio miestų. Turi 5 rajonus: Manhataną, Brukliną, Kvynsą, Bronksą, Ričmondą. Centras yra Manhatano saloje. Vienas didžiausių pasaulyje jūrų uostų. Didžiojo verslo širdis. Δ garsus muziejais, teatrais, restoranais, parkais. Pav.

Niùrnbergo kãro nusikaltėlių teĩsmas, teismo procesas Antrojo pasaulinio karo nusikaltėliams vyko 1945 rugpjūtį pagal JAV, D. Britanijos, Prancūzijos ir Sovietų Sąjungos susitarimą. Buvo apklausta apie 200 liudytojų. Kaltinti 24 asmenys ir 6 organizacijos. Pav.

Niurnbergo karo nusikaltėlių teismas

Niùtonas (Newton), seras Izaokas (1643–1727), anglų fizikas, klasikinės mechanikos pradininkas. Vienas universaliųjų Vakarų šalių genijų. Δ suformulavo 3 mechanikos dėsnius (Niutono aksiomą): inercijos, jėgos, veiksmo, atoveikio, ir 1687 paskelbė juos savo veikale "Matematiniai gamtos filosofijos pagrindai". Suformulavo gravitacijos (traukos) dėsnį. Remdamasis juo, paaiškino planetų sukimąsi aplink Saulę. Darbavosi ir optikos srityje: stebėjo šviesos spektro spalvas ir vadinamuosius "Niutono žiedus" (interferencijos reiškinį), sukonstravo veidrodinį teleskopą. Padarė aerodinamikos ir akustikos atradimų. Δ veikalai sulaukė pripažinimo dar jam esant gyvam. 1705 Δ buvo suteiktas lordo titulas. Pav.

niutonmètras (Nm), jėgos momento vienetas, 1Nm = 1 džaulis.

Niùtono aksiomà, 3 pagrindiniai klasikinės mechanikos dėsniai: I – inercijos d., II – jėgos d., III – veiksmo ir atoveikio d.

niveliãvimas: 1. Žemės paviršiaus taškų aukščio nustatymas; **2.** skirtumų naikinimas, vienodinimas.

NKVD (rus. *Narodnij komissariat vnutrennych del*), Vidaus reikalų liaudies komisariatas, Sovietų Sąjungos represinis organas kovai su kitaminčiais. Sudarytas 1934 vietoj iki tol buvusios GPU (Valstybinė politinė valdyba).

Nòbelio prèmija, A. Nobelio vardo premijų fondas, kurį įsteigė pats mokslininkas.

Nòbelis (Nobel), Alfredas (1833–1896), švedų chemikas ir inžinierius, sprogstamųjų medžiagų gamybos pradininkas. Išrado uždegimo kapsulę, dinamitą, distiliavo žibalą. Didžiulius savo turtus perdavė fondui, kuris nuo 1901 kasmet skiria premijas už žymiausius chemijos, fizikos, medicinos, literatūros darbus ir nuopelnus taikai. Pav.

Nòimanas (Neumann), Johanas Baltazaras (1687–1753), vok. architektas ir inžinierius. Vėlyvojo Pietų Vokietijos baroko pradininkas ir iškiliausias atstovas. Meistriškai derino prancūziškojo ir itališkojo stilių elementus, turėjo savitą formos suvokimą. Bažnyčias statė pailgas, centrinėmis konstrukcijomis ir piliastrais formavo savitas erdves. Pastatė ir praktinės paskirties statinių, projektavo kanalus, tiltus, Vormso katedrą ir rūmus Vienoje.

I. Niutonas

Niūfaundlendas

Niujorkas

A. Nobelis

Normanų šalmas VII a.

Novalis

Norvegija

nokáutas, sport. bokso varžybų padėtis, kai nuo smūgio kritęs ir per 10 sek. neatsikėlęs varžovas laikomas pralaimėjusiu.

nomãdai, klajokliai, nesėslios piemenų arba medžiotojų giminės, gentys ar grupės.

nomenklatūrà: 1. mokslo, technikos, meno objektų pavadinimų visuma; **2.** gaminių rūšių sąrašas; **3.** buhalterijos sąskaitų sąrašas; **4.** specialybių, pareigų ar jas einančių asmenų sąrašas.

nominãcija: 1. žymėjimas, įvardijimas; **2.** paskyrimas į tarnybą eiti kokias nors pareigas.

nominãlinė vertė̃: 1. oficialus vertybinio popieriaus arba monetos vertės ženklas; **2.** kaina, pažymėta ant prekės arba kainoraštyje.

nonkonformìzmas: 1. anglų protestantų atskilimas nuo valstybinės anglikonų bažnyčios (XVI–XVIII a.); **2.** neprisitaikėliškumas,vyraujančių pažiūrų, papročių nepaisymas.

normãnai, vikingai, senieji Jutlandijos ir Skandinavijos gyventojai, vertęsi žvejyba, prekyba ir piratavimu, VIII–XI a. rengę grobiamuosius žygius į kitus Europos kraštus. Didžiausią vaidmenį suvaidino Rytų Europoje. Volgos upe pasiekdavo Kaspijos jūrą, Dnepro upe — Juodąją jūrą. Davė pradžią Kijevo valstybei. Pav.

Normándija, istor. sritis Prancūzijos šiaurės vakaruose prie Lamanšo. Svarbiausias miestas Ruanas. 911 užkariautojai normanai įkūrė kunigaikštystę.

Norvègija, Norvegijos Karalystė, valst. Šiaurės Europoje, Skandinavijos p-lyje. Plotas 323 900 km^2, 4,4 mln. gyv. Sostinė Oslas. Parlamentinė demokratinė konstitucinė monarchija. Krantai aukšti, uolėti, išraižyti fiordų (didžiausias - Sognės). Arti krantų daug salų. Šalies didumą užima Skandinavijos kalnai. Žemumų yra pietuose ir kai kur pajūryje. Klimatas subarktinis, jūrinis ir kontinentinis vidutinių platumų. Klimatą švelnina šiltoji Norvegijos srovė. Šiaurėje plyti tundra ir miškatundrė. Pietvakariuose nemaži plotai apaugę viržiais, bruknėmis, mėlynėmis. Nacionaliniuose parkuose saugojami gyvūnai ir retesni augalai. Gyventojai: norvegai, samiai, švedai, danai. Klestinti industrinė agrarinė šalis. Turi naftos ir dujų telkinių. Išplėtota kalnakasyba ir energijai imlios šakos. Užima pirmą vietą pasaulyje pagal elektros gamybą vienam gyventojui ir elektros energijos eksportą. Plėtojama žvejyba. Δ yra NATO, Europos Tarybos narė. Pav.

nósis, atsikišusi veido dalis su dviem skylutėmis kvėpuoti. Tai ne tik uoslės organo talpykla, bet ir pradinė kvėpavimo takų dalis, pro kurią įkvepiama oro. Δ gleivinės plaukeliai sulaiko dulkes, apvalo įkvepiamą orą, o gausus gleivinės kraujagyslių tinklas jį sušildo. Dulkės pašalinamos lauk čiaudint ar išpučiant Δ išskyras. Skiriama išorinė Δ ir Δ ertmė.

nostálgija, tėvynės ilgesys; ilgesingas idealizuotos tėvynės prisiminimas.

notà, oficialus vienos valstybės kreipimasis į kitą protestuojant, informuojant ir pan.

notãras, tarnautojas, tvarkantis teisinius aktus, sudarantis pirkimo-pardavimo sandorius, dovanojimo aktus, tvirtinantis dokumentus, rašantis testamentus, priimantis saugoti dokumentus.

novà, žvaigždė, kurios šviesumas per kelias valandas ar paras padidėja tūkstančius ar šimtus tūkstančių kartų. Galaktikoje kasmet sužimba keli šimtai novų.

Novãlis (Novalis, tikr. Friedrich Leopold Freiherr von Hardenberg), (1772–1801), vok. poetas, žymiausias ankstyvojo romantizmo atstovas. Δ dėka vokiečių romantizme atsirado naujų jausmų — mirties ilgesys, žavėjimasis kerinčia naktimi bei gamtos grožiu. Sukūrė "žydrosios gėlelės" — pasaulio prasmės simbolį, pirmiausia atsiskleidžiantį poetui. Sulaukęs 28 metų mirė nuo plaučių ligos. Pav.

novãtorius, naujų mokslo, meno, technikos, gamybos metodų ar idėjų autorius.

novèlė, grožinės literatūros žanras — trumpas pasakojimas, kūrinys, kuriam būdinga: nedidelė apimtis, minimalus veikėjų skaičius, glaustas, neišplėtotas veiksmas, trumpas vaizduojamasis laikas, griežta kompozicija ir vaizdų atranka bei tvirti jų priežastiniai ryšiai.

NSO (angl. *Unidentified Flying Objects*), neatpažinti skraidantys objektai.

nudegìmas, atsiradusi ant odos žaizda nuo ugnies ar chemikalų; odos nudegimas nuo saulės spindulių.

nudìzmas, bendras nuogų žmonių buvimas, ppr. gamtoje.

nùgaros smẽgenys, centrinės nervų sis-

temos apatinė dalis, esanti stuburo kanale. Viršuje pereina į pailgąsias smegenis, apačioje nusmailėja ir baigiasi nugaros smegenų kūgiu. Δ susideda iš pilkosios ir baltosios medžiagų. Iš pilkosios medžiagos išeina poriniai nervai. Baltoji medžiaga — kylantieji ir nusileidžiantieji laidai jungia galvos ir nugaros smegenis.

numizmãtas, kolekcionierius, renkantis ir kolekcionuojantis monetas — pinigus.

nuodìngieji dum̃bliai, dėl jūrų taršos atsiradę nuodingi dumbliai, keliantys pavojų besimaudančiųjų sveikatai ir vandens gyvybei.

nuodìngieji grỹbai, grybai, kurie sukelia skrandžio skausmą, šleikštulį, pilvo skausmus, gali ištikti mirtis. Tai paprastoji bei žalsvoji musmirė, bobausis ir daugelis kitų, kuriuos vertėtų pažinti.

nuodìngieji žinduõliai, tai ančiasnapis, kuris suleidžia nuodus per aštrų ant kulno esantį pentiną, ir kirstukas, nuodingomis seilėmis paralyžiuojantis sliekus.

nuodìngosios gyvãtės, dauguma jų gyvena atogrąžų kraštuose, dykumose. Dienomis paprastai slepiasi po krūmais ar urvuose, o naktį išsliaužia medžioti pelių, žiurkių, driežų, paukščių. Δ įkandimas yra mirtinas.

nuolatìnės ùpės, tai upės, kurios teka ištisus metus. Paprastai būna vidutinio ir atogrąžų klimato juostose, kur lietaus būna visus metus.

núolydis, paviršiaus palinkimas kuria nors kryptimi.

núomaris (epilepsija), lėtinė psichikos liga, kuriai būdinga traukuliai ir sąmonės netekimo priepuoliai.

núometas, senovinis ištekėjusių moterų galvos apdangalas. Dėvėtas daugelio Europos tautų. Lietuvoje buvo dėvimas nuo XI–XII a. Δ iš lininio audinio papuoštas stiklo karoliukais, žalvario įvijomis.

nuosavýbė: 1. kam nors priklausantis turtas, pvz., *asmeninė* Δ, *privati* Δ; **2.** priklausymas kam nors su teise valdyti ir tvarkyti.

nuoseklùs, paeiliui, tvarkingai daromas, vykstantis, pamatuotas logika.

nuoseklùs pérdavimas, informacijos siuntimas iš vieno kompiuterio įrenginio į kitą paeiliui atskirais bitais vienu laidu.

nuosėdìnės uolíenos, uolienos, susidariusios iš uolienų irimo produktų, vandenyje ištirpusių mineralų ir gyvų organizmų liekanų.

núošalė: 1. nuošali vieta; **2.** sport. padėtis varžovų ginamoje aikštės pusėje, į kurią draudžiama pakliūti futbolo, ledo ritulio ir kt. žaidėjui.

núospauda, nuspaudimo žymė (dažniausiai kojos), odos sustorėjimas nuo spaudimo.

núotolinis val̃dymas, techninių objektų valdymas iš toli, kai kiekvienas skirtingas valdymo pranešimas perduodamas atskira ryšio linija, o objektai valdomi per tarpinius elementus.

nusiginklãvimas, ginklų kiekio apribojimas arba sumažinimas valstybėje, norint išvengti karo pavojaus.

nutekamíeji vándenys, priemaišomis užteršti buities, pramonės, lietaus ir polaidžio vandenys. Skiriami: buitiniai, gamybiniai ir atmosferiniai Δ. Buitiniai Δ šalinami iš tualetų, vonių, skalbyklų, pirčių, virtuvių. Jie užteršti fekalijomis, maisto atliekomis, nuoplovomis ir kitomis buitinėmis atliekomis. Gamybiniai — technologinėms reikmėms panaudoti vandenys. Jie dažniausiai užteršti nuodingomis medžiagomis. Atmosferiniai — lietaus, ištirpusio sniego ir ledo, gatvių ir želdynų laistymo vandenys. Jie užteršti daugiausia mineralinėmis priemaišomis. Kad neužterštų aplinkos, šie vandenys kanalizuojami.

nutukìmas, per gausus riebalų susikaupimas žmogaus kūne. Nutunkama dažniausiai vyresniame amžiuje, sumažėjus skydliaukės funkcijai, sutrikus hormonų veiklai, mažai judant, o ypač per daug valgant. Nutukusiems žmonėms sutrinka širdies veikla ir sutrumpėja gyvenimo trukmė.

NVS → N e p r i k l a ũ s o m ų V a l s t ý b i ų S á n d r a u g a.

O

O, o: 1. raidė, vartojama žymėti užpakalinės eilės vidutinio pakilimo uždaram ilgam balsiui (*óras, žõdis*) ir kiek žemesnio pakilimo atviram trumpam balsiui ištiktukuose ir naujuosiuose skoliniuose

(*tòmas, òp*); **2.** chem. elemento deguonies simbolis, santr. O.

oãzė, dykumos ar pusdykumės vieta, kur yra gėlo vandens ir auga medžiai.

obeliskas, smailėjančios briaunotos kolonos pavidalo paminklas. Didžiausias Δ stovi Egipte, Luksore, prie Amono šventyklos. Jo aukštis 28 metrai. Romos aikštėje stovi 13 Δ, kuriuos romėnai atsivežė iš Egipto. Nuo renesanso laikų Δ forma virto puošmena.

obertònas, muz. šalutinis tonas, duodantis pagrindiniam tonui ypatingą atspalvį, tembrą; virštonis.

objèktas: 1. kiekvienas daiktas, dalykas, reiškinys; **2.** žmogaus pažinimo ar veiklos dalykas.

objektỹvas, optinio prietaiso dalis, kurią sudaro lęšis arba lęšių sistema, praleidžianti spindulius, einančius nuo stebimo objekto.

objektyvùs, esantis nepriklausomai nuo sąmonės, nešališkas.

obligãcija, vertybinis paskolos popierius.

obòjus, muz. medinis pučiamasis instrumentas.

obòlas, sen. graikų smulki sidabrinė, vėliau varinė moneta.

observatòrija, specialiai įrengta įstaiga dangaus kūnams, kosminiams, įvairiems atmosferos ir žemės reiškiniams stebėti ir tirti.

obskurántas, mokslo ir švietimo priešas, tamsuolis.

obstrùkcija, parlamentinės kovos metodas, kurį dažnai taiko mažuma, nepageidaudama įstatymo ar nutarimo priėmimo (triukšmingos kalbos, nukrypimas nuo temos ir pan.).

ochrà, gamtiniai geltoni dažai.

odà, didžiausias kūno organas, turintis tūkstančius nervinių galūnėlių. Jos jautrios lytėjimui, temperatūrai ir sudirginimui. Δ saugo vidaus organus nuo pažeidimų ir infekcijos. Δ storis siekia 2 mm. Odoje yra pigmento melanino, nuo jo priklauso Δ spalva, jis saugo Δ nuo saulės spindulių. Δ susideda iš 2 sluoksnių — išorinio, arba epidermio ir vidinio, arba tikrosios Δ (dermos). Epidermio paviršių dengia suragėjusios ląstelės, kurios nuolat lupasi. Jas pakeičia naujos ląstelės iš epidermio gilumos. Dermoje yra nervų galūnėlės, kraujagyslės, liaukos, plaukų šaknys. Prakaito liaukos reguliuoja kūno temperatūrą, išskirdamos į jo paviršių vandenį ir druskas.

Ž. Ofenbachas

òdė, iškilmingas poetiškas eiliuotas kūrinys svarbaus įvykio ar asmens garbei. Pirmieji odžių lietuvių kalba autoriai — D. Poška, S. Stanevičius.

odekolònas, kosmetinis spiritinis kvapiųjų medžiagų tirpalas.

odenà, akies obuolio išorinis apsauginis dangalas, akies baltymas.

Òdinas, sen. skandinavų vyriausiasis dievas, karo ir pergalės, jūreivystės globėjas, gyvųjų ir mirusiųjų valdovas.

"Odisėja", viena iš dviejų didžiųjų Homero epinių poemų, kurios turinį sudaro iš Trojos grįžtančio → Odisėjo dešimties metų kelionės.

Odisėjas, Itakės karalius, Penelopės vyras, Telemacho tėvas. Labai gudrus ir drąsus, vienas garsiausių karių, dalyvavusių Trojos kare.

ódos ligos, odos, plaukų, gleivinių pakitimai. Jas sukelia mikrobai, parazitai, virusai, fiz. ir chem. dirgikliai, medžiagų apykaitos, nervų sistemos bei vidaus organų sutrikimai. Kai kurios Δ būna įgimtos ar paveldimos. Daugelio odos navikų ar žvynelinės ligos priežastys yra nežinomos. Δ pasireiškia bėrimu, dėmėmis, pūslelėmis, pūliniais, pleiskanojimu, šašais, opomis. Daugumai būdingas niežėjimas. Gydo gydytojas dermatologas.

Òfenbachas (Offenbach), Žakas (1819–1880), pranc. kompozitorius, laikomas šiuolaikinės, visuomeninę santvarką kritikuojančios operetės kūrėju. Parašė daugiau nei 100 operečių. Populiariausios: "Orfėjas pragare", "Gražioji Elena", "Paryžiaus gyvenimas", "Mėlynbarzdis". Pav.

oficialùs, vyriausybinis, tarnybinis, dalykiškas, pabrėžtinai santūrus.

oficiòzas, nevyriausybinis periodinės spaudos leidinys, reiškiantis vyriausybės požiūrį.

ofòrtas, grafikos technika, raižinių atspaudų darymas iš ėsdinto metalo.

ofsètas, plokščiaspaudės būdas. Bendras

pavadinimas, apimantis visus pramoninio pobūdžio litografijos variantus. Spausdinama ofsetiniame popieriuje.

oikumenà, sen. graikų požiūriu — visuma Žemės vietų, kuriose gyvena žmonės.

Okeãnas, sen. graikų vandens stichijos dievas.

okeãnas, vandenynas.

Okeãnija, taip vadinamas didžiausias Žemėje salų telkinys, esantis Ramiajame vandenyne į rytus nuo Australijos ir Malajų salyno. Ją sudaro keturios salų grupės: Melanezija, Mikronezija, Polinezija ir Naujoji Zelandija.

okeanogrãfija, → okeanologijos ir hidrografijos šaka, tirianti konkrečių vandenynų dalių vandens fizik. ir chem. savybes, procesus bei reiškinius.

okeanològija, mokslas, tiriantis jūrų ir vandenynų fizik., chem., geol. ir biol. procesus.

Òksfordo universitètas, privilegijuotas seniausias Didžiosios Britanijos universitetas. Įkurtas 1167. Δ priklauso Bodlio biblioteka, įkurta 1602. Δ dėstė R.Bekonas, Dunsas Škotas, Erazmas Roterdamietis, T.Moras ir kt.

oksidãcija, deguonies jungimosi su kita medžiaga reakcija.

oksìdai, chem. elementų junginiai su deguonimi.

oktãnas, sotusis angliavandenilis, bespalvis savito kvapo skystis. Netirpus vandenyje, bet gerai tirpsta organiniuose tirpikliuose. Yra naftos, benzino sudėtyje.

oktavà: 1. muz. intervalas, apimantis 8 diatoninės gamos laipsnius; **2.** aštuntasis diatoninės gamos laipsnis.

oktètas: 1. aštuonių muzikos atlikėjų ansamblis; **2.** muz. kūrinys aštuoniems atlikėjams.

okultìzmas, doktrina, teigianti esant antgamtinių jėgų ir galint jomis veikti žmogų bei gamtą.

okupãcija, kitos valst. teritorijos užėmimas remiantis karine jėga ir faktiškas jos valdymas.

Olándija (Nyderlandai), Nyderlandų Karalystė Vakarų Europoje. Plotas 41 865 km², 15,653 mln. gyv. Sostinė Amsterdamas. Parlamentas ir karaliaus rūmai yra Hagoje. Parlamentinė demokratinė konstitucinė monarchija. Vakarinėje pakrantėje ir Vakarų Frizų salose kopos iki 60 m aukščio. Vidutinis Δ aukštis virš jūros lygio 10 m, dėl to šaliai nuolat gresia potvyniai. Olandai išmoko jūrą paversti sausuma. Nusausintos žemės vadinamos polderiais. Klimatas Atlanto jūrinis su šiltomis žiemomis ir vėsiomis vasaromis. Gyventojai: olandai, flamandai, frizai, vokiečiai, turkai. Klestinti industrinė agrarinė šalis. Turi gamtinių dujų. Plėtojamos industrinės šakos: elektrotechnika, elektronika, telekomunikacijos, chemija, lėktuvai ir kt. Pirmauja pasaulyje pagal ž. ū. produkcijos eksporto vertę vienam gyventojui. Šalis užima pirmą vietą pasaulyje pagal gėlių eksportą. T.p. eksportuojami įvairūs maisto produktai bei šiltnaminės daržovės. Δ yra NATO, ES narė. Pav.

Olandija

oligárchija, nedidelė žmonių grupė, kurios rankose sukoncentruota valstybės valdžia.

Olìmpas, kalnas Graikijoje, kur, pasak mito, buvusi graikų dievų buveinė. Joje gyveno 12 svarbiausių dievų, valdomų Dzeuso.

olimpiadà: 1. olimpinės žaidynės, tarptautinės kompleksinės sporto varžybos, vykstančios kas ketveri metai. Būna vasaros ir žiemos Δ. Jų pradžia — sen. Graikijoje 776 pr. Kr. Δ buvo rengiamos Dzeuso Olimpijoje. Pjero de Kuberteno pastangomis 1894 Paryžiuje sušaukta tarptautinė konferencija nutarė atnaujinti olimpines žaidynes. 1896 Atėnuose įvyko pirmosios olimpinės žaidynės. Dalyvavo 13 tautų sportininkai. Lietuva pirmą kartą dalyvavo 1924 Paryžiuje (tik futbolo komanda); **2.** tam tikros varžybos, konkursas, pirmenybės (pvz., *moksleivių olimpiada*).

Olimpijos stadionas

Olìmpija, miestas Peloponeso p-lio š. vakaruose, sen. graikų religinis centras. Pav.

om, indų religijoje vartojamas mistinis šventas skiemuo, įeinantis į visų mantrų, dieviškų ir galingų žodžių ar garsų sudėtį.

òmas, varžos matavimo vienetas (Ω), lygus varžai laidininko, kuriuo teka 1A stiprumo nuolatinė srovė, kai įtampa tarp laidininko galų lygi 1 V.

Òmas (Ohm), Georgas Simonas (1789–1854), vok. fizikas. Daugiausia darbavo-

G. S. Omas

si elektros srityje. 1826 nustatė Omo dėsnį — pagrindinį nuolatinės elektros srovės dėsnį. Δ tyrė skirtingų metalų specifines varžas. Elektrinės varžos vienetas Δ garbei pavadintas omu. Pav.

òmbudsmenas, specialus parlamentui pavaldus valst. pareigūnas, kuriam pavesta kontroliuoti valst. administracijos darbą ir skundus dėl nepatenkinamos valdininkų veiklos. Δ pareigų paskirtis — kompensuoti valst. biurokratinės administracijos nelankstumą.

omegà, paskutinė graikų abėcėlės raidė Ω ω.

Òmo dė́snis, nuolatinės elektros srovės, tekančios elektros grandinės dalyje, stiprumas yra tiesiogiai proporcingas elektros įtampai toje grandinės dalyje (U) ir atvirkščiai proporcingas tos grandinės dalies aktyvinei varžai.

onanìzmas, masturbacija, lytinio potraukio tenkinimas dirginant savo lyties organus.

ondatrà, graužikas, gyvena prie ežerų ir upių. Minta vandens augalais bei smulkiais gyvūnais — žuvimis, varlėmis, vėžiagyviais. Plaukia stipriai irdamasis savo plėvėtomis kojomis ir vairuodamas ilga plika uodega.

onkològija, medicinos šaka, tirianti navikų atsiradimo priežastis, diagnostiką, gydymą ir profilaktiką.

R. Openhaimeris

Òpenhaimeris (Oppenheimer), Robertas (1904–1967), amerik. fizikas. Vadovavo "Manhatano projektui", kurio tikslas — sukurti amerikietišką atominę bombą. 1949 Δ dėl techninių ir moralinių paskatų atsisakė kurti vandenilinę bombą. Dėl tariamai komunistinių pažiūrų buvo tardomas. Δ buvo atimta teisė dalyvauti bet kokiuose slaptuose valst. projektuose ir eiti pareigas atominės energetikos žinybose. Tik 1963 Δ reabilitavo prezidentas → Dž. F. Kenedis. Pav.

òpera, muz. sceninis kūrinys, atliekamas orkestro, choro ir dainininkų. Δ atsirado mėginant atgaivinti sen. graikų tragedijos eleganciją ir paprastumą. XVI a. pab. grupė Italijos didikų panūdo išlaisvinti muziką iš viduramžių painiavos ir atgaivinti graikų dramose vyravusią aiškumo dvasią. Tad jie dainos meną sujungė su dramos pasakojimu, taip gimė pirmoji Δ.

operãcija: 1. gydomieji veiksmai chirurgijos įrankiais ir prietaisais; **2.** karo veiksmai vienam uždaviniui atlikti; **3.** logikos ar matematikos veiksmas; **4.** finansų ar prekybos veiksmas.

operètė, muz. žaismingas vaidinimas, kuriame dainavimas jungiamas su dialogais ir šokiais.

òpijus, narkotinių analgetikų grupės vaistas, nesunokusių tam tikros rūšies aguonų galvučių skystis, vartojamas nuo smarkaus skausmo ir kaip migdomoji priemonė.

opìnija, viešoji nuomonė.

oportunìzmas: 1. nuostata, paremta ne moralės normomis, o tuo, kas kam nors šiuo metu naudinga; prisitaikėliškumas; **2.** taktika ir politika, kuria siekiama didžiausios naudos iš aplinkybių nepaisant savo principų.

opozìcija, partija arba grupė, nesutinkanti su daugumos arba valdančiosios partijos grupės nuomone, veikianti daugelio šalių (taip pat ir Lietuvos) parlamentuose.

òptika: 1. fizik. skyrius, tiriantis šviesą ir jos reiškinius; **2.** tokios paskirties reikmenys ir prietaisai.

optimalùs, geriausias, tinkamiausias.

optimìzmas, pasitikėjimas savimi, gyvenimu, ateitimi, džiaugsmingas požiūris į gyvenimą.

òptinė ašìs, tiesė, einanti per optinės sistemos laužiančių ir atspindinčių paviršių kreivumo centrus. Optiniai paviršiai ir optinės sistemos, turinčios Δ, vadinami centruotais arba simetriškais ašies atžvilgiu. Tai lęšis, sferinis veidrodis, objektyvas.

òptinė prìzmė, vienalytis, šviesos spinduliams skaidrus kūnas, kurį riboja kelios susikertančios plokštumos.

òptinio plúošto kãbeliai, kabeliai, pagaminti iš keleto plonų gryno stiklo gijų, vadinamų optiniu pluoštu. Informacija perduodama šviesos impulsais.

òptinis dìskas, CD-ROM, (angl. *Compactdisc Read Only Memory*), disko formos duomenų laikmena, skirta tekstui, duomenims, grafinei informacijai kaupti, saugoti ir platinti.

oraĩ, nepaliaujamai kintanti žemutinio atmosferos sluoksnio fizinė būsena. Δ lemia oro masių judėjimai. Δ formuoja Saulės radiacijos ir atmosferos cirkuliacijos są-

veika su paviršiumi. Paros Δ kitimas daugiausia priklauso nuo Saulės radiacijos.

orãkulas: 1. vieta sen. Graikijoje, kur tikintieji ieškodavo patarimų arba norėdavo sužinoti ateitį. Ypač garsus buvo Delfų Δ; **2.** ateitį spėjantis žynys.

orangutángas, didelė ilgarankė žmoginė beždžionė. Yra 2 rūšys: paplitę Kalimantano ir Sumatros salų atogrąžų miškuose. Plaukai ilgi, šiurkštūs, rausvi. Veidas platus, ausys mažos. Sėdimųjų trynių nėra. Nykstantis, todėl saugomas gyvūnas.

oranžèrija, šiltnamis šiltų kraštų augalams, gėlėms, daržovėms auginti.

óras: 1. dujos, supančios Žemę, atmosfera; **2.** erdvė virš Žemės; atmosfera.

oratòrija, vokalinės instrumentinės muz. žanras; didelės apimties muz. kūrinys solistams, chorui ir orkestrui.

orbità, kelias, kuriuo gamtinis kosminis kūnas arba žmogaus sukurtas kosminis aparatas skrieja erdvėje aplink kitą kosminį kūną.

orchidéja klumpẽlė, moterišką batelį primenantį žiedą turintis daugiametis augalas. Vienas gražiausių pasaulyje augalų. Žiedas geltonas su rudai raudonais lapeliais, užaugantis iki 26 cm ilgio. Auga kalkėtame dirvožemyje, pavėsyje. Natūraliai auga Indijoje, tačiau jos baigia išnykti, nes kolekcininkai iškasa natūraliai augančias gėles.

orchidéjos, daugiamečiai augalai. Paplitusios beveik visuose žemynuose, ypač ekvatorinio, subekvatorinio ir atogrąžų klimato juostose. Auga drėgnuose miškuose, šlapiose pievose. Žiedai paprastai netaisyklingi, ryškių spalvų, įvairios formos, kvapūs. Labai daug Δ rūšių auginama šiltnamiuose, kambariuose. Pav.

òrda, mongolų ir totorių genčių karinis junginys, vadovaujamas chano.

òrderis: 1. rašytinis įsakymas arba leidimas; **2.** architektūrinės kompozicijos tipas, susidedantis iš atramų (kolonų, stulpų ar piliastrų) ir antablemento.

ordinãcija, paveldėjimo teisė, pagal kurią žemę paveldi vyriausias mirusiojo sūnus.

Òrfas (Orff), Karlas (1895–1982), vok. kompozitorius, vienas visapusiškiausių ir ryškiausių XX a. vokiečių muzikų. Laikomas muz. teatro gaivintoju. Δ kantata "Carmina Burana" į vieną menišką visumą sujungė muziką, žodį ir judesį. Δ scenos kūriniuose dėl pabrėžtinos ritmikos chorui skiriamas išskirtinis vaidmuo. Pav.

Orfė́jas, sen. graikų mitologijoje — Trakijos dainius, upių dievo Ojagro ir mūzos Kaliopės sūnus. Laikomas muzikos kūrimo ir eiliavimo pradininku. Nuostabiu dainavimu žavėdavo žmones bei dievus ir nuramindavo įsisiautėjusias gamtos jėgas.

orgãninė chèmija, chem. šaka, tirianti organinius junginius, jų sandarą, sudėtį, savybes ir gavimo metodus.

orgãninės trą̃šos, trąšos, kurių maistingosios medžiagos yra augalinės arba gyvulinės kilmės organiniai junginiai, pvz., *mėšlas, durpės, srutos* ir kt.

orgãniniai junginiaĩ, chem. junginiai, kurių molekulės pagrindas yra anglies, vandenilio ir deguonies atomai.

orgãniškas: 1. susijęs su prigimtimi; esminis, vidinis; **2.** natūralus, tikroviškas, pvz., *vaidyba.*

organizãcija, struktūra, sujungimas į vieną visumą, sutvarkymas į sistemą.

organìzmas, bet kokia gyva būtybė.

orgãzmas, didžiausias lytinis pasitenkinimas, pasiekiamas per sueitį ar kitokius lytinius veiksmus.

orientãcija: 1. savo buvimo vietos nustatymas pasaulio šalių atžvilgiu; **2.** kokios nors veiklos, krypties palaikymas.

orientalìstika, Rytų tautų kalbų, literatūrų, papročių, istorijos mokslas.

orientỹras, daiktas, pagal kurį galima orientuotis vietovėje.

orkèstras, muz. atlikėjų instrumentininkų kolektyvas. Atlieka jam parašytus arba instrumentuotus daugiabalsės muz. kūrinius, dažniausiai vadovaujamas dirigento.

Orleãno mergẽlė, → Ž a n à d'A r k.

ornameñtas, atskiras puošybinis elementas iš augalinių, zoomorfinių, geometrinių motyvų.

ornitològija, mokslas apie paukščius.

óro baliònas, pirmasis balionas, kuriuo žmonės pakilo į orą virš Paryžiaus, 1783 buvo sukurtas prancūzų brolių Mongolfjė. Virš baliono krepšio pritaisyti propano dujų degikliai orui šildyti. Prieš kiekvieną skrydį baliono pūslė ištiesiama ant

K. Orfas

Orchidėja

Oro balionai

žemės ir paliekama atvira, tada uždegamas propano degiklis ir į pūslę pučiamas karštas oras. Pav.

óro drėgnùmas, vandens garų kiekis ore. Kuo oras šiltesnis, tuo daugiau jame gali būti vandens garų.

óro mãsės, dideli oro kiekiai apatinėje atmosferos dalyje (troposferoje), pasižymintys vienodomis savybėmis (temperatūra, drėgnumu ir kt.). Gretimas oro mases su skirtingomis savybėmis skiria siauros pereinamosios zonos → atmosferos frontai.

Oro tarša

óro taršà, kitaip atmosferos tarša, didesni negu jų būna natūraliomis sąlygomis dujų, kietų ar skystų medžiagų kiekiai ore. Daugelyje pramoninių rajonų ar didelių miestų transporto, pramonės energetikos, žemės ūkio ir kt. išmetamos nuodingos medžiagos kenkia žmonių sveikatai, augalijai, gyvūnijai, statiniams. Teršalai, judant oro masėms, pernešami dideliais atstumais, todėl Δ tampa globaline problema. Pav.

ortodòksai, asmenys, griežtai ir nenukrypstamai besilaikantys tam tikrų pažiūrų, teiginių, principų. Paprastai Δ vadinami Stačiatikių bažnyčios tikintieji.

ortogrãfija, rašyba.

ortopèdija, stuburo ir galūnių iškrypimų bei ydų taisymas.

orũ pérnaša, tam tikrų savybių turinti didelė oro masė, kuri dėl bendros orų cirkuliacijos slenka į kitą teritoriją.

Òrvelas (Orwell), Džordžas (1903–1950), anglų rašytojas. Daugiausia rašė publicistiką. Išgarsėjo romanais "1984-ieji" (1949) ir "Gyvulių ūkis" (1945).

oscilogrãfas, optinis arba elektroninis prietaisas elektros srovės arba įtampos kitimui laiko atžvilgiu registruoti arba stebėti.

Osmãnų impèrija, turkų sultonų Osmanų užkariavimais sukurta imperija. XI a. pab. turkų tautos iš Centrinės Azijos ėmė veržtis į Mažąją Aziją ir ten kurti mažas karines valstybėles. Jų tikslas — skleisti islamą. 1453 buvo užimtas Konstantinopolis, kuris, pavadintas Stambulu, tapo Δ sostine. Užkariavusi tankiai gyvenamus Artimuosius Rytus su jų turtinga pramone ir pelningais prekybos keliais, Δ tapo viena didžiųjų pasaulio valst. Sultonas pasiskelbė kalifu. Tačiau mokslas, technika ir kultūra menkai klestėjo, nes visos pajamos buvo skiriamos sultono rūmams ir karybai. Galutinai Δ žlugo tik po Pirmojo pasaulinio karo (1919).

ostgòtai, germanų kilmės tauta, Europoje pasirodžiusi IV a. Hunams sugriovus jų valstybę, įsikūrusią Pietų Rusijos lygumose, Δ pasklido Padunojyje ir Balkanuose. 489 vadovaujami Teodariko, užėmė dalį Apeninų pusiasalio. Po Teodariko mirties valstybė suiro. Laikui bėgant, asimiliavosi su vietos senbuviais.

Ost Ìndija, pasenęs Indijos ir kitų Pietų ir Pietryčių Azijos šalių pavadinimas, atsiradęs XVI a., kai keliautojai europiečiai pasiekė Indostano pusiasalį.

Òstlandas (Rytų kraštas), hitlerininkų sudarytas administracinis-teritorinis vienetas, veikęs 1941–1944 okupuotame Pabaltijyje ir dalyje Baltarusijos. Centras buvo Ryga. Aukščiausia valdžia priklausė reichskomisarui H. Lozei.

"Ost" plãnas (*General Plan "Ost"*), hitlerinis okupuotų Rytų Europos šalių kolonizavimo ir germanizavimo planas, parengtas 1940–1942. Pradėtas vykdyti 1941.

Òtas (Otto), Nikolausas Augustas (1832–1891), vok. inžinierius. 1867 kartu su inžinieriumi E. Langenu sukonstravo vadinamąjį Oto variklį (vidaus degimo variklį su karbiuratoriumi arba benzino įpurškimu, skirtu degalų bei oro mišiniui). 1864 abu išradėjai įkūrė variklių fabriką, 1972 pavadintą "Gas-Motoren-Fabrik Deutz AG". Pasaulinėje parodoje Paryžiuje Δ buvo apdovanotas aukso medaliu (1867).

ovãcija, viešas, garsus pritarimo išreiškimas, audringi plojimai.

ovãlas, plokščia, iškila, uždara kreivė, pvz., *elipsė.*

Ovìdijus (Publius Ovidius Naso), (43 pr. Kr.– apie 18 po Kr.), rom. poetas. Dėl erotinių ir mitologinių kūrinių buvo labai populiarus. Δ kūryba kupina sąmojo, fantazijos. Meistriška kalba. Δ kūryba laikyta svarbiausiu mitų rinkiniu nuo humanizmo laikų iki pat XX šimtmečio. Reikšmingiausias Δ darbas yra epinis veikalas "Metamorfozės". Tai hegzametru parašytas 15 t. graikų ir romėnų mitų rinkinys apie pasaulio sukūrimą. Kitas reikšmingas veikalas — "Šventės", kuriame eilėmis komentuojamos romėnų šventės.

ovuliãcija, moters organizme vykstantis procesas, per kurį plyšta subrendęs folikulas ir kiaušinėlis patenka į kiaušintakio kanalą. Δ dažniausiai esti menstruacinio ciklo viduryje (normaliai 12–16-ą ciklo dieną).

òzai, ilgi, siauri, panašūs į pylimą kalnagūbriai, susidarę ledyno plyšiuose iš sąnašų: žvirgždo, smėlio, žvyro.

Ozỹris, sen. egiptiečių dievas, mirusiųjų globėjas ir teisėjas. Gebo (žemės) ir Nutos (dangaus) sūnus. Δ buvo laikomas visos žmonijos tėvu ir motina. Nužudytas savo brolio Seto. Δ prisikėlimas — nemirtingumo įrodymas.

ozònas (O_3), deguonies alotropinė atmaina, savito kvapo nuodingos dujos.

ozòno skỹlės, 10–50 km aukštyje Žemę gaubiančių dujų sluoksnyje (ozonosferoje), matyt, dėl žmogaus ūkinės veiklos atsirandantys ozono sluoksnio išretėjimai. Šis sluoksnis sulaiko Žemės gyvybei pavojingo ultravioletinio spinduliavimo didžiąją dalį. Δ padidėja rudenį.

ozòno slùoksnis, deguonies alotropinės atmainos sluoksnis, esantis keliasdešimties kilometrų aukštyje.

P

P, p, raidė, vartojama uždarumos lūpiniam dusliajam sprogstamajam priebalsiui, tariamam kietai (*pãdas, lū́pos*) ir minkštai (*pėdà, pỹkti*), žymėti; **2.** chem. elemento fosforo, santr. P.

Pa, santr. paskalis, slėgio matavimo vienetas.

pa: 1. šokio judesys; **2.** kai kurių baleto terminų, reiškiančių šokį, šokio žingsnį, baleto sceną, komponentas.

paatogrąžỹs, sritis prie atogrąžų, subtropikai.

pãatogrąžio klìmatas, kintamasis klimatas, kai vasarą vyrauja šiltos ir sausos atogrąžų oro masės, o žiemą — vėsios ir drėgnos vidutinių platumų oro masės.

pacifìzmas, visuomeninis judėjimas, smerkiantis bet kokius karus. Pacifistų organizacijos atsirado XIX a. pr. JAV ir D. Britanijoje.

padorùs: 1. tinkamas, gerai padarytas; **2.** gražus, dailus; **3.** gero elgesio, deramai išauklėtas.

Paganìnis (Paganini), Nikolas (1782–1840), ital. smuikininkas ir kompozitorius, žymiausias smuiko virtuozas XIX a. Visą Europą žavėjo šio "velniškojo smuikininko" griežimas G. A. Gvarnerio pagamintu smuiku. Iki šių dienų niekas neįstengia pasiekti tokios technikos, ypač flageoloto dvigubo grybšnio. Ši technika užrašyta Δ kompozicijose, kurias vargu ar kas įstengs pagroti. Pav.

N. Paganinis

pãgoda, budistų šventovė, daugiaaukštis bokšto pavidalo budistų kulto statinys su užriestais į viršų stogelių kraštais.

pagónis, sen. Romoje buvo vadinami kaimo gyventojai, kurie paskelbus krikščionybę valst. religija, išlaikė senuosius tikėjimus. Vėliau Δ buvo vadinami visi nekrikščionys. Dabar taip vadinami pagonybės išpažinėjai.

pajamų̃ mókestis, pagrindinis tiesioginis mokestis, kuriuo apmokestinamos fizinių ir juridinių asmenų pajamos (darbo užmokestis, pelnas). Lietuvoje įvestas 1932.

pakalnùtė, lelijinių šeimos kvapi, nuodinga, vaistinė miškų ir darželių gėlė. Žydi gegužės mėn.

Pakistãnas, valst. Pietų Azijoje prie Arabijos jūros. Plotas 796 100 km², 128,1 mln. gyv. Sostinė Islamabadas. Daugiapartinė demokratija. Musulmonų šalis. Δ buvo sukurtas 1947 kaip prieglobstis Indijos musulmonams. Iš pat pradžių šalis buvo padalyta į Rytų ir Vakarų, bet 1971 Rytų Δ atskilo ir tapo Bangladešu, o Vakarų Δ liko. Šalies rytus ir pietryčius užima Indo lyguma, kurioje išskiriamos Pandžabo ir Sindo gamtinės sritys. Vakaruose ir pietvakariuose dunkso Mekrano, Kirtaro, Suleimano kalnai. Klimatas kontinentinis atogrąžų. Δ gyvena daug etninių grupių, turinčių savo kalbą ir kultūrą: pandžabai, sindai, puštūnai, beludžiai ir kt. Šalyje, ypač derlingose Pandžabo lygumose, plėtojama žemdirbystė. Tolygiai auga ir pramonė, labiausiai medvilnės ir tekstilės. Svarbūs amatai: kilimų audimas, metalo darbai. Pav.

Pakistanas

pãktas, tarptautinė sutartis, reguliuojanti saugumo, savitarpio pagalbos ar nepuolimo klausimus.

paláimintas: 1. garbingas, šlovingas; **2.** pelnęs dangų, išganytas.

palatìnas: 1. Bizantijoje — garbės gvardijos kareivis; **2.** Vengrijoje vid. amžiais — vicekaralius; **3.** Lenkijoje vid. amžiais — bendras didikų pavadinimas.

paleolìtas, sen. akmens amžius. Prasidėjo 2 mln. pr. Kr. ir truko iki XII–VIII tūkst. pr. Kr. Šiuo laikotarpiu formavosi žmonių rasės. Buvo išrastas lankas, strėlės. Atsirado pirmykštis menas. Lietuvoje Δ apima X–IX t-metį pr. Kr. Čia žmonės gyveno nedidelėmis bendruomenėmis. Daugiausia jų stovyklų rasta Merkio upės baseine.

paleontològija, biologijos šaka, tirianti praėjusių geologinių epochų augalus ir gyvūnus, paremta augalų bei gyvūnų liekanų, atspaudų ir pėdsakų, išlikusių Žemės plutoje, tyrimu.

paleozòjus, trečioji Žemės geol. istorijos era, prasidėjusi po proterozojaus prieš 570 mln. metų ir trukusi 380 mln. metų iki mezozojaus. Δ skirstomas į kambro, ordoviko, silūro, devono, karbono, permo periodus. Per tą erą susidarė uolienų sistemų grupė. Paplito bestuburiai gyvūnai ir dumbliai.

Panama

Panamos kanalas

Palestinà, istor. sritis Viduržemio jūros rytinėje pakrantėje. Čia III tūkst. pr. Kr. apsigyveno semitų gentys. Nuo XIII a. pr. Kr. susiformavo Izraelio ir Judėjos karalystės. 63 pr. Kr. Δ teritoriją užvaldė Roma, 640 ją užkariavo arabai. Kryžiaus karų metu čia buvo susikūrusi Jeruzalės karalystė. 1948 Δ, senojoje žydų žemėje ir Δ arabų tėvynėje, atsikūrė Izraelio valst. Tūkstančiai palestiniečių buvo išvaryti iš savo krašto. Daugelis pasitraukė į kaimynines arabų žemes Vakarų krante ir į Gazos ruožą. 1967 Izraelis užgrobė ir jas. Pastaruoju metu arabų ir Izraelio vadovai pasirašė taikos sutartį, pagal kurią palestiniečiai gavo šiokią tokią savivaldą Gazos ruože ir Jeriche, Vakarų krante.

palestiniẽčiai, Artimuosiuose Rytuose gyvenanti arabų tautų grupė, kurios tėvynė → Palestina.

Palestìnos išsivadãvimo organizãcija, PIO (angl. *Palestine Liberation Organization* — PLO), įkurta 1964. Turėjo atstovauti Palestinos arabams, kurie prarado savo žemes 1948 susikūrus žydų valst. Izraeliui. Šios organizacijos pirmininkas → J. Arafatas.

palètė, ovali arba stačiakampė lentelė, naudojama dažams paruošti ir maišyti.

paliáubos, laikinas karo veiksmų nutraukimas pagal abipusį kariaujančių šalių susitarimą, numatytas tarptautinėje teisėje.

palydõvas, dangaus kūnas, skriejantis aplink Saulės sistemos planetą. Yra žinomi 42 Δ, kuriems priskiriamas ir Žemės Δ — Mėnulis.

pamflètas, lit. kūrinys, kuriame pajuokiamas koks nors politinio visuomenės gyvenimo reiškinys ar veikėjas.

paminklai, gamtos ir kultūros objektai, turintys mokslinę ar meninę vertę, pvz., *archeologijos* Δ, *gamtos* Δ, *kultūros* Δ.

Pamỹras, kalnai Vidurinėje Azijoje. Aukščiausio kalno, Kongūro (Kašgano klng.) aukštis — 7 579 m. Pagal reljefo pobūdį Δ skirstomas į Vakarų Δ ir Rytų Δ.

pámpa, Pietų Amerikos stepės.

panacė́ja, tariamas vaistas ar priemonė, galinti padėti visais gyvenimo atvejais.

panamà, plačiakraštė skrybėlė iš palmės plaušų.

Panamà, valst. Vidurio Amerikoje, Panamos sąsmaukoje, tarp Karibų jūros ir Ramiojo vand. Plotas 75 517 km^2, 2,876 mln. gyv. Sostinė Panama. Parlamentinė respublika. Maždaug pusę šalies teritorijos užima Kordiljerų kalnagūbriai. Aukščiausias taškas — Čiriki vulkanas (3 475 m). Dažni žemės drebėjimai. Klimatas musoninis subekvatorinis. Gyventojai: metisai, negrai, mulatai, indėnai. Atsilikusi agrarinė šalis, priklausoma nuo JAV kapitalo. Žemdirbystei tinkamiausios Ramiojo vand. pakrantės žemumos, kur auginamos svarbiausios prekinės kultūros: bananai, kavamedžiai, cukranendrės, tabakas, citrusai, įvairios daržovės. Pakrantėse žvejojamos krevetės. Pav.

Panãmos kanãlas (sąsmauka), dirbtinis vandens kelias Centrinėje Amerikoje, Panamos Respublikos teritorijoje. Jungia Atlanto vand. su Ramiuoju. Ilgis 82 km. Mažiausias gylis 12 m. Buvo statomas 10 metų, atidarytas 1914. Kasmet kanalo šliuzais praplaukia apie 14 tūkst. laivų. Pav.

Pãnas, sen. graikų mitologijoje — miškų, ganyklų dievas, piemenų ir medžiotojų globėjas.

Pandòros skrynià, sen. graikų mitologijoje — skrynia su žmonių nelaimėmis, kurią Dzeusas padovanojo Prometėjo broliui Epitemėjui. Jo žmona Pandora iš smalsumo skrynią atidarė ir išleido žmonių nelaimes. Kai susiprato skrynią uždaryti, joje buvo likusi tik Viltis.

panegìrika, iškilmingas kūrinys, girian-

tis arba šlovinantis įvykį ar asmenį. Sen. Graikijoje reiškė laidotuvių kalbą.

"Paneurópa", Europos valst. politinio ir ekonominio susivienijimo projektas (paskelbtas 1929), kurio autorius — Prancūzijos užsienio reikalų ministras A. Brianas. Pagal šį projektą buvo numatyta įkurti Europos valst. federaciją, tačiau tam pasipriešino Vokietija, Sovietų Sąjunga, D. Britanija.

pãnika, didelė baimė, sąmyšis.

pañkolis, skėtinių šeimos kultūrinis, vaistinis, prieskoninis augalas.

pankròkas, muz. stilius. Į sceną įsiveržė aštuntojo d-mečio pab. D. Britanijoje. Žymiausi Δ atlikėjai — britų grupės "The Sex Pistols" ir "The Clash", dabartiniu metu "The Offspring". Ši greita, ritminga laukinio pobūdžio muzika patiko jauniems žmonėms. Atlikėjai savo apranga, kalba ir elgesiu protestavo prieš tradicinį skonį. Šios muzikos gerbėjai bei propaguojantys tokį gyvenimo būdą vadinami pankais.

panoramà: 1. vaizdas į visas puses; **2.** paveikslas, sukuriantis plačios erdvės iliuziją.

panteìzmas, pažiūrų visuma, Dievą tapatinanti su visa gamta.

panteònas: 1. sen. Graikijoje ir Romoje — šventykla, skirta visiems dievams; **2.** monumentalus pastatas, kur laikomi žymių žmonių palaikai.

pantomimà, vaidinimas mimika ir kūno judesiais be žodžių.

papar̃tis, daugiametis sporinis induotis augalas, augantis drėgname derlingame dirvožemyje, daugiausia miškuose. Lapai dideli, žali. Šakniastiebis trumpas. Auginami kaip dekoratyviniai augalai — paprastoji briedlielė ir šerinė kalnarūtė auginamos šiltnamiuose. Šerinė kalnarūtė įrašyta į raudonąją knygą.

papìrusas, viksvinių šeimos daugiametis augalas, iš kurio stiebų maždaug 3000 pr. Kr. pradėta gaminti rašomoji medžiaga. Sen. Egipte, Graikijoje, kt. šalyse Δ vadinamas ir rankraštis, parašytas ant šios medžiagos. Buvo rašoma juodais ir raudonais dažais, vėliau — rašalu, vedžiojant raides plona lazdele kalamu. Δ knygų ritiniai buvo labai branginami.

paprotỹs, įprastas, nusistovėjęs poelgis, nerašyta elgesio norma.

papūgà, šiltųjų kraštų spalvingas, judrus paukštis. Dėl plunksnų ryškumo, gebėjimo gražiai čiulbėti bei mėgdžioti žmonių kalbą dažnai laikomos narveliuose (nelaisvėje). Pav.

Papūgos

parà, laikas, per kurį Žemė apsisuka apie savo menamą ašį.

parãbolė: 1. mat. plokščia kreivė, kurios kiekvieno taško atstumai nuo pastovios tiesės ir pastovaus taško yra lygūs; **2.** lit. alegorinis posakis.

paradòksas: 1. neįprasta, keista mintis, kuri, rodos, prieštarauja sveikam protui; **2.** netikėtas reiškinys moksle.

paragrãfas, teksto skirsnis, paprastai žymimas ženklu §.

pãrakas, sprogstamoji medžiaga šaudmenims.

paralèlė: 1. sugretinimas; **2.** geogr. lygiagretė.

parãmetras: 1. dydis, apibūdinantis proceso, reiškinio, sistemos savybes; **2.** raidinis koeficientas, kiekvienu konkrečiu atveju turintis nekintamą reikšmę.

paranojà, psichikos liga, kuriai būdinga nepaliaujamos kliedėjimo idėjos.

parãpija, krikščionių bažnyčios religinė bendruomenė, turinti savo bažnyčią. Δ valdytojas — kunigas klebonas. Lietuvoje pirmosios žinomos katalikų Δ įkurtos XIV a. pab.–XV a. pr. Vilniuje, Medininkuose.

parãpinės mokỹklos, atsirado dar viduramžiais Vakarų Europos šalyse. Veikė parapijų centruose, kur vaikai buvo mokomi giesmių, skaityti, rašyti, kartais ir skaičiuoti. Lietuvoje tokios mokyklos pradėtos steigti XIV a. pab.

parapsicholò̀gija, tyrimų sritis, kurios objektas yra mokslo neišaiškinti žmogaus psichikos reiškiniai — gebėjimas priimti arba perduoti informaciją be mokslui žinomų jutimo organų, pvz., *telepatija, aiškiaregystė.*

parašiùtas, įtaisas judančiam kūnui stabdyti, sudarytas iš audeklinio kupolo, lynų, kupolo ištraukiamojo mechanizmo, kūno pakabos. Pagal paskirtį būna gelbėjimo, tupdomųjų, stabdomųjų, sportinių. Pav.

parazìtas: 1. organizmas, kuris maitinasi kito organizmo medžiagomis; **2.** žmogus, gyvenantis iš svetimo darbo, išnaudotojas.

Parašiutas

pãrijai, žemiausia kasta Indijoje, kurią sudaro žemės ūkio darbininkai, audėjai, tarnai.

paritètas: 1. vienos valiutos santykis su kita valiuta; **2.** teis. lygaus šalių atstovavimo principas.

Parỹžiaus taikõs sùtartys, antihitlerinės koalicijos valst. taikos sutartys su Vokietijos sąjungininkais, pasirašytos Paryžiuje 1947. Sutartys pasirašytos su Bulgarija, Italija, Rumunija, Vengrija, Suomija.

Parỹžius, miestas prie Senos upės, Prancūzijos sostinė. 2,13 mln. gyv. (su priemiesčiais per 10 mln.). Svarbus šalies politinis, kultūrinis ir ekonominis centras. UNESCO būstinė. Pasaulinės reikšmės madų, parfumerijos, galanterijos, juvelyrinių dirbinių, pramonės centras. Tai vienas iš labiausiai lankomų pasaulio miestų, turintis tokių įžymybių kaip Eifelio bokštas, Luvras, Dievo Motinos katedra, Sorbonos universitetas. Δ daug bankų, muziejų, teatrų, bibliotekų, parduotuvių bei restoranų. Kiekvieną pavasarį žymiausi pasaulio madų kūrėjai renkasi Δ demonstruoti savo naujausias kolekcijas.

pàrkas, žmogaus pertvarkyta arba jo suformuota želdynų teritorija, skirta poilsiui.

parlamentãras: 1. vienos iš kariaujančių šalių atstovas, turintis įgaliojimus tartis su priešiškos šalies atstovais; **2.** parlamento narys.

parlamentarìzmas, valstybinė santvarka, kur parlamentas vadovauja valst. organams.

parlameñtas, tautos išrinkti atstovai, įstatymų leidžiamasis ir svarbiausias valst. atstovavimo organas demokratinėse šalyse. Paprastai turi 1 arba 2 rūmus. Renkamas tiesiogiai ir netiesiogiai, kadencija 1–9 metai. Pirmasis Δ, kaip 3 luomų atstovų susirinkimas, buvo sušauktas 1265 Anglijoje.

parlameñtinė monárchija, monarcho paskirta vyriausybė atsakinga parlamentui, bet ne ją paskyrusiam monarchui. Pradėjo formuotis XIII a.

paròdija, komiško arba satyrinio vaizdavimo būdas, sekant kokiu nors literatūros kūriniu.

Partenònas, deivės Atėnės Partenės šventykla Akropolyje. Šis graikų meno šedevras, pastatytas 447–438 pr. Kr., kėlė susižavėjimą savo statyba ir tobula skulptūrine puošyba jau senovėje.

pártija, politinis piliečių susigrupavimas, siekiantis daugumos renkamuose valdžios organuose. Kūrėsi XVIII–XIX a. Pirmoji politinė Δ Lietuvoje buvo socialdemokratų Δ, pradėjusi veikti 1896 05 01. Jos įkūrėjai A. Domaševičius ir A. Moravskis.

partitūrà, muz. visų balsų ir instrumentų partijos.

partizãnai, ginkluoti daliniai, kovojantys priešo okupuotoje teritorijoje, bet nesudarantys organizuotos kariuomenės. Lietuvoje reiškėsi Pirmojo pasaulinio karo (sovietiniai Δ) ir antrosios sovietų okupacijos metu (1944–1953).

pãsaka: 1. pasakojamasis fantastinis kūrinys; **2.** išgalvotas dalykas, netiesa, melas; **3.** pasakojimas, istorija.

pasakėčia, lit. trumpas alegoriškas pamokomasis pasakojimas. Pradininkas — graikas Ezopas (VI a. pr. Kr.). Lietuvių lit. Δ rašė → K. Donelaitis, S. Stanevičius.

pasą̃monė, žmogaus tiesiogiai nesuvokiamos mintys, būsenos, jausmai, turintys įtakos jo sąmonei ir elgesiui.

pasãtas, ištisus metus pučiantis pusiaujo link atogrąžų sričių vėjas. Šiaurės pusrutulyje vadinamas šiaurės rytų Δ, o Pietų pusrutulyje — pietryčių Δ.

pasaulė́žiūra, pažiūrų į pasaulį, gyvenimą, žmogų visuma.

Pasáulinė bažnýčių tarýba, protestantų ir stačiatikių bažnyčių organizacija, įkurta Amsterdame 1948. Būstinė Ženevoje. Katalikų bažnyčiai atstovauja tik stebėtojas. Taryba svarsto religinius klausimus, nusiginklavimo, kovos su rasizmu ir kt. problemas.

pasáulinė rinkà, ekonominiais, ypač prekybos, ryšiais tarpusavyje susijusių nacionalinių rinkų visuma.

pasáulinės ekonòmikos krìzė, 1929 spalį Niujorko akcijų biržą ištiko krachas. JAV situacija buvo tragiška, tai atsiliepė viso pasaulio ekonomikai ir privedė prie pasaulinės krizės.

pasáuliniai karaĩ, → Pirmasis pasaulinis karas (1914 07 28–1919 11 11), → Antrasis pasaulinis karas (1939 09 01–1945 09 02).

pasáulinis, apimantis visą Žemės rutulį arba ištirtą kosminę erdvę.

pasáulinis ū̃kis, apima prekybinius, finansinius, kapitalo investicijų, darbo jėgos migracijos, mokslo ir technikos ryšius, kurie tarp savęs sieja valstybes. Susiformavo XIX a. pab.

Pasáulio bánkas, (oficialiai — Tarptautinis rekonstrukcijos ir plėtros bankas) buvo įkurtas 1945, kad padėtų atstatyti po Antrojo pasaulinio karo sugriautą pramonę. Dabar teikia kreditus ekonomiką stiprinančioms šalims.

pasáulio laĩkas, arba Grinvičo laikas, tai nulinio dienovidinio laikas, matuojamas Grinviče (Londone). Kas 15 laipsnių į rytus ar vakarus nuo Grinvičo dienovidinio laikas pasistumia viena valanda pirmyn ar atgal pagal Δ (juostinis laikas). Juo pasirašomi svarbūs tarptautiniai susitarimai.

Pasáulio sveikãtos organizãcija, PSO (angl. *WHO*), kovojanti su užkrečiamosiomis ir neužkrečiamosiomis ligomis, teikianti pagalbą ugdant nacionalines sveikatos apsaugos tarnybas, bendradarbiaujanti kovos su narkotikais srityse, atliekanti mokslinių darbų bei tyrimų koordinavimą.

pasáulis: 1. kosminių kūnų visuma, visata; **2.** Žemės rutulys; **3.** Žemės rutulio žmonės; **4.** kokia nors kultūros, visuomenės sritis; **5.** atskira gyvenimo, reiškinių, daiktų sritis; **6.** psichinio gyvenimo reiškinių sritis.

PASCAL, Paskalio kalba, aukšto lygio struktūrinė programavimo kalba, dažnai vartojama mokant programavimo.

pãsija: 1. rel. Kristaus kentėjimas ir mirtis; **2.** didelis religinio turinio kūrinys solistams, dainininkams, chorui ir orkestrui. Δ panaši į oratoriją. Meniškiausios Δ yra J. S. Bacho "Pasija pagal Joną" ir "Pasija pagal Matą".

pasyvùs, neveiklus, bevalis, abejingas.

Paskãlio dė́snis, hidrostatikos dėsnis, teigiantis, kad nejudančiame skystyje (dujose) išorinis slėgis į skysčio (dujų) paviršių perduodamas į visas puses vienodai.

Paskãlis (Pascal), Blezas (1623–1662), pranc. filosofas ir matematikas. Dar būdamas vaikas, laikytas matematikos genijumi. Sulaukęs 16 metų, Δ sukūrė kūgio pjūvio teoriją, kuri pribloškė visus jį pažinojusius žmones. Po trejų metų sukonstravo skaičiavimo mašiną, o 1647 atrado hidraulinio preso veikimo principą ir galimybę barometru matuoti oro slėgį. Δ dirbo tikimybių teorijos srityje — 1654 atrado Paskalio (aritmetinį) trikampį, sukūrė jį aiškinančią teoriją. Pav.

paskolà, kredìtas, prekių ar pinigų skolinimas už palūkanas.

Paskutìnė vakarienė, Naujajame Testamente — Jėzaus Kristaus ir jo mokinių bendra vakarienė, valgyta Jeruzalėje prieš jo mirtį. Per ją, krikščionių teigimu, Kristus įvedęs eucharistijos sakramentą (komuniją).

paspòrtas, popieriniai arba kartoniniai paveikslų aprėminimai.

pastèlė: 1. sausi lazdelių pavidalo dažai iš gipso, kreidos, pigmento ir rišamosios medžiagos; **2.** tapybos technika; **3.** dailės kūrinys.

Pastèras (Pasteur), Luji (1822–1895), pranc. biologas ir chemikas. Δ išgarsėjo izomerų optinių savybių tyrimais. Įrodė mikroorganizmų reikšmę puvimo bei rūgimo procesams. Priėjo išvadą, kad daugelį ligų sukelia bakterijos. Δ atlikti tyrimai tapo šiuolaikinės bakteriologijos pradžia. 1881 pradėjo skiepyti nuo iki tol buvusios mirtinos pasiutligės. Vadovavo 1888 Paryžiuje įsteigtam Pastero institutui, kuris iki šiol laikomas vienu didžiausių mokslinio tyrimo institutų pasaulyje. Pav.

pastojìmas, nėštumo prasidėjimas, kai subrendusi vyriška lytinė ląstelė (sperma) susilieja su moteriškąja (kiaušinėliu), įvyksta apvaisinimas, užsimezga nauja gyvybė.

pastõliai, laikini pagalbiniai įtaisai statybos arba remonto darbams atlikti aukščiau žemės.

pastorãlė: 1. lit. poema ar eiliuota drama, idiliškai vaizduojanti kaimą, piemenų gyvenimą, meilę; **2.** nedidelis vokalinis arba instrumentinis muz. kūrinys, vaizduojantis kaimo gyvenimą, gamtą.

pastòzinė tapýba, tapybos technika. Ant gruntuoto pagrindo tepamas storas dažų sluoksnis. Sukuriama daiktų apčiuopiamumo iliuzija.

pãšto ženklaĩ, pašto ženkle būna kokios nors graviūros, piešinio, fotografijos atspaudas. Nurodoma valstybės pavadinimas, būna paaiškinamųjų užrašų. Pirmieji Δ pradėti naudoti Anglijoje 1840, o 1847 — JAV. Pirmasis pašto ženklas buvo "Juodasis pensas". Kolekcionavimo objektas.

B. Paskalis

L. Pasteras

patarlė̃, trumpas posakis, kuriuo reiškiama liaudies išmintis, patariama, pamokoma.

pãtentas, išradimo dokumentas, laiduojantis autorystę, pirmumą, turtines teises.

patètika, jausmingumas, jausmų pakilimas, patosas.

pãtinas, vyriškosios lyties gyvūnas.

patològija, mokslas, tiriantis ligos atsiradimą, jos eigą.

patòsas, jausmingumo pasireiškimas, susijaudinimas, entuziazmas.

patriárchas: 1. protėvis, giminės pradininkas; **2.** kai kurių krikščionių bažnyčių aukščiausiasis dvasininkas.

patriarchãtas: 1. vėlesnė pirmykštės bendruomenės stadija, kuriai būdinga tėvo giminė, jos teisė; **2.** patriarcho tvarkoma sritis.

patrìcijus: 1. sen. Romos turtingųjų, kilmingųjų, žemę ir valstybę valdančios bendruomenės narys; **2.** asmuo, priklausęs viduramžių miestiečių pirklių aristokratijai.

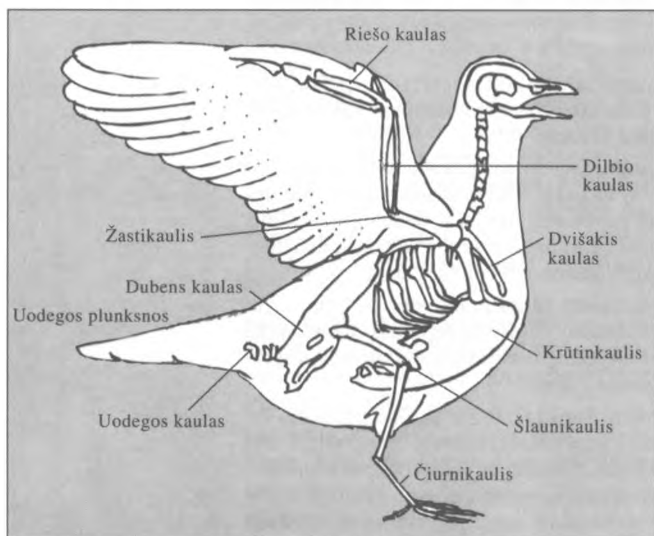
patriòtas, žmogus, mylintis savo tėvynę, atsidavęs savo tautai, pasiryžęs jai aukotis.

patrònas: 1. techn. įtaisas elektros lemputei įsukti; **2.** sen. Romoje — neturtingų piliečių ir iš vergijos paleistų žmonių globėjas.

Paukščių Takas

paũkščiai, plunksnuotų stuburinių gyvūnų klasė, vieni iš sėkmingiausiai klestinčių pasaulio gyvūnų, užkariavusių orą, sausumą ir vandenį. Egzistuoja apie 9 tūkst. Δ rūšių. Δ sutinkami visur, netgi ledo sukaustytoje Antarktyje bei tolimiausiose salose. Visi Δ deda kiaušinius. Skiriami 3 tipai: bėgiojantieji Δ, plaukiojantieji Δ, skraidantieji Δ. Pav.

Paukščio griaučiai

paũkščių giedójimas, garso signalų sistema, padedanti paukščiams orientuotis, bendrauti, perspėti apie tam tikrą situaciją. Δ būdingiausias žvirblinių būrio paukščių patinams. Gražiausiai pasaulyje giedantis paukštis giesmininkas yra amerikinis daugiakalbis strazdas. Lietuvoje geriausi giesmininkai yra → lakštingala, juodagalvė devynbalsė, → strazdas, vieversys.

paũkščių lizdaĩ, vietos, kur paukščiai deda kiaušinius ir peri jauniklius. Paukščiai suka lizdus ant žemės, vandens, žolių, statinių, kartais pačių išraustuose urvuose. Kai kurie maži paukščiai lizdus krauna didelių paukščių lizduose. Yra paukščių, kurie lizdus suka didelėmis kolonijomis. Sudėtingus lizdus kolonijomis suka Afrikos audėjai. Lietuvoje gražūs ir sudėtingi yra remezų lizdai.

Paũkščių Tãkas, blyškiai švytinti, neryškių kontūrų juosta, gaubianti nakties dangų beveik didžiuoju apskritimu. Δ driekiasi iš šiaurės į pietus per visą dangų ilga balkšva juosta 100 tūkst. šviesmečių atstumu, o Saulė nuo jo centro yra nutolusi apie 30 tūkst. šviesmečių. Lietuvoje geriausiai matomas rudenį. Pav.

paũkščių žiedãvimas, vienas pagrindinių metodų, kuriuo nustatomas paukščių geografinis paplitimas, amžius, migracijų trasos ir greitis, žiemojimo vietos, orientavimasis erdvėje. Paukščiui ant kojos užmaunamas aliuminis žiedas, kuriame išraižytas numeris, adresas, žiedavimo vieta, laikas, kartais ir paukščio rūšis, lytis, amžius. Lietuvoje juos pradėta žieduoti 1929 T. Ivanausko iniciatyva. Daugiausia paukščiai žieduojami Ventės Rage, Kuršių nerijoje, Žuvinto rezervate.

Paũlius (šv.), (hebrajų k. — *Saulius*), (5–15 po Kr. — apie 64 m.), krikščionybės apaštalas. Po Jėzaus mirties gyveno Jeruzalėje. Iš čia buvo pasiųstas kontroliuoti žydų bendruomenę Damaske, kur būdamas griežtas fanatikas be atvangos persekiojo visas krikščionių grupeles. Maždaug 30 po Kr. prie Damasko vartų

išvydo stebuklingą regėjimą ir atsivertė į krikščionybę. Δ tapo Jėzaus šalininku ir svarbiausiu jo apaštalu. Kupinas aistringo misionieriaus uolumo, Δ tapo varomąja plintančios krikščionybės jėga ir išvedė ją į platų pasaulinės religijos kelią.

pavarà, mechanizmas, perduodantis judesį ir pakeičiantis jo rūšį arba parametrus: sukimosi dažnį, kryptį. Pvz., automobilis gali važiuoti reikiamu greičiu, nes Δ perjungimo svirtis keičia Δ. Dviračiai turi Δ sistemas, leidžiančias dviratininkui važiuoti greitai ar lėtai minant pedalus norimu greičiu.

Pavaròtis (Pavarotti), Lučianas (g. 1935), ital. dainininkas. Kartu su → P. Domingu ir → Ch. Kareru yra vienas geriausių pasaulio tenorų. 1961 tarptautiniame "Reggio Emilia" konkurse Δ laimėjo pirmąją vietą. 1966. Δ debiutavo Milano "La Scala" teatre, 1968 — Niujorko "Metropolitan" operoje. Nuo to laiko Δ dažnai vieši įvairiuose pasaulio teatruose. Jo repertuare daugiausia yra Donicečio, Pučinio ir Verdžio kūrinių. Pav.

pavarų̃ dėžė̃, greičių dėžė, mechanizmas, pakopomis keičiantis pavaros perdavimo skaičių, kartais ir sukimosi kryptį. Susideda iš krumplinių pavarų ir perjungimo įtaisų. Naudojama automobiliuose, traktoriuose, staklėse.

paveldimùmas, organizmo savybė perduoti palikuonims savo požymius ir individualaus formavimosi savitumą.

pedagògika, auklėjimo ir ugdymo mokslas.

paviljònas: 1. reprezentacinių rūmų dalis su atskiru stogu, įėjimu. Δ ypač paplitęs baroko epochoje; **2.** lengvas vasarinis sodo namelis.

Pãvlovas, Ivanas (1849–1936), rusų fiziologas, akademikas. Nagrinėjo kraujotakos sistemos veiklą, iščentriniu širdies nervus. Pagrindė šiuolaikinę virškinimo fiziologiją (Nobelio premija 1904), pertvarkė organizmo funkcijų tyrimo metodiką. XX a. pr. sukūrė sąlyginių refleksų teoriją, padėjusią tirti psichinius procesus. Atskleidė nervų sistemos funkcijų evoliuciją. Δ darbai svarbūs ne tik fiziologijai, bet biologijos bei medicinos šakoms, psichologijai. Pav.

pedántas, pernelyg tikslus, smulkmeniškai tvarkingas žmogus.

Pegãsas, sen. graikų mitologijoje — sparnuotas žirgas. Δ savo kanopų smūgiais davė pradžią Hipokrenės šaltiniui, kurio vanduo teikė įkvėpimą poetams. Pav.

pelẽkai, vandens gyvūnų judėjimo organai. Žuvys turi porinius (krūtinės ir pilvo) ir neporinius (vieną arba kelis nugaros, po vieną analinį ir uodegos).

Pelenų̃ dienà, krikščionybėje — atgailos ir apsivalymo diena trečiadienį po Užgavėnių. Prasideda pasninkas.

pelerinà, trumpas, platus, berankovis apsiaustas.

pelẽ, kompiuterio įvesties įrenginys. Sukurta 1970 XEROX firmoje.

pelė́dos, pelėdinių būrio paukščiai, paplitę beveik visame pasaulyje. Galva didelė, plati, snapas stiprus. Aktyvios naktį, pasižymi gera klausa. Lietuvoje dažniausiai sutinkami apuokas ir baltoji Δ.

pelénai, žiurkėnų šeimos graužikai. Paplitę Eurazijoje ir Šiaurės Amerikoje. Nuo pelių skiriasi didesne galva, trumpa uodega, mažomis ausimis, kyšančiomis tarp plaukų. Kūnas dažniausiai 10–12 cm ilgio. Nugara rusvai pilka, papilvė šviesiai pilka. Gyvena laukuose, miškuose, kai kurios rūšys — prie vandens arba vandenyje. Žemėje rausia urvus. Minta daugiausia augalais. Daugelis Δ yra kultūrinių augalų kenkėjai.

pẽlės, graužikų būrio žinduoliai. Paplitusios visuose žemynuose, išskyrus Antarktidą. Kūno ilgis 5–50 cm. Uodega ilga. Užpakalinės galūnės ilgesnės už priekines. Dauguma Δ žemėje rausia urvus. Aktyvios prietemoje ir naktį. Minta daugiausia augalais. Šilto klimato juostose veisiasi ištisus metus. Δ yra plėšriųjų paukščių ir žvėrių maistas. Kai kurios Δ naikina grūdus ir kitus maisto produktus, platina žmonių ir gyvūnų ligas.

pelẽsis, mikroskopinis drėgnų vietų grybelis.

pelikãnas, irklakojų būrio pietų kraštų didelis, baltas, kiek rausvas vandens paukštis labai dideliu snapu su maišu pasnapėje. Minta žuvimis, kurias gaudo dideliu greičiu panirdamas į vandenį. Vandenyje Δ pražioja snapą ir sugauna žuvį, o sulesti ją išplaukia į paviršių. Paplitęs Ramiojo ir Atlanto vandenynų pakrantėse ties Šiaurės ir Pietų Amerika. Sutinkamas ir Europoje prie Azovo jūros.

Pegasas

L. Pavarotis

I. Pavlovas

Periklis

pémpė, sėjikų šeimos kuoduotas, judrus, balsingas pelkių paukštis, paplitęs ir Lietuvoje.

penãtai, sen. Romoje Δ buvo vadinami namų dievai, podėlio ir maisto atsargų saugotojai.

penicilìnas, antibiotikas, gaunamas iš pelėjūno genties aukšliagrybių.

peñsija, piliečių periodiškai gaunami pinigai įstatymų nustatytais atvejais.

pensnễ, akiniai be kojelių, kurie laikosi spyruokle ant nosies.

Pentagònas, JAV gynybos departamento rūmai Vašingtono priemiestyje Arlingtone.

pentagramà: 1. penkiakampis, prie kurio kraštinių nubrėžti lygiakraščiai trikampiai; **2.** penkiakampė žvaigždė, senovinis magiškas ženklas.

peònas, darbininkas, priverstas atidirbti už skolą. Atsirado Meksikoje, kai nukariautojai ispanai pavergė vietos indėnus.

pèras, Prancūzijoje ir D. Britanijoje — aukštosios aristokratijos bei aukštųjų pareigūnų titulas.

perestroika (liet. —*pertvarka*), 1985, tapęs Sovietų Sąjungos vadovu, → M. Gorbačiovas pradėjo Δ, norėdamas pagerinti šalies ekonominę padėtį.

perforãcija: 1. skylučių išmušimas perforatoriumi, perforavimas; **2.** perforatoriumi išmuštų skylučių visuma informacijai žymėti; **3.** filmo kraštų skylutės, kuriomis jis traukiamas; **4.** skiriamoji skylučių eilė, daroma, kad būtų lengviau plėšti, pvz., *pašto ženklą, bloknoto lapą.*

performánsas, XX a. aštuntame d-metyje atsiradusi meninės akcijos forma, kuriama tik dailininko.

pergameñtas: 1. ypatingu būdu apdorota plona avies, ožkos, veršio arba asilo oda, skirta rašyti ir tapyti. Manoma, kad pirmiausia panaudotas Pergame. Paplito II a. pr. Kr., bet buvo gana brangus. Δ buvo pagrindinė rašomoji medžiaga iki XIII–XIV a., kol jį pakeitė popierius. Lietuvoje buvo naudojamas iki XVI a. vid., kol 1522 Vilniuje buvo įsteigta pirmoji popieriaus dirbtuvė; **2.** pergamente parašytas rankraštis. Vieną iš didžiausių Baltijos šalyse pergamentų kolekcijų turi Lietuvos Mokslų akademijos biblioteka. R. Jaso sudarytame "Pergamentų kataloge" (1980) yra suregistruota 1400 vienetų XII a. pab.–1935 metų Δ.

perifèrija, nutolusi nuo centro dalis, šalies pakraštys.

Perìklis (Perikles), (po 500 pr. Kr.–429 pr. Kr.), Atėnų valst. veikėjas, senos, bet pagarsėjusios palankumu Alkmeonidų giminės atstovas. Δ iškalba bei išmintinga taktika paremti karo žygiai prieš Spartą ir Persiją per trumpą laiką Atėnus pavertė galingiausiu Atikos jūrų sąjungos miestu. Δ dėka Atėnai pasiekė didžiausio politinio bei kultūrinio suklestėjimo ir tapo ekonomiškai stipriausiu Graikijos miestu–valstybe. Pav.

periòdas: 1. Žemės istorijos laikotarpis, įeinantis į erą, apimantis kelias epochas; **2.** laikotarpis, apimantis tam tikrą procesą; **3.** laikas, per kurį įvyksta pasikartojantis reiškinys.

periòdika, reguliariais laiko tarpais išleidžiami spaudiniai: laikraščiai, žurnalai, biuleteniai.

periòdinė lentẽlė, elementus, kurie sudaro visą mus supantį pasaulį, galima išdėstyti lentelėje, kuri susideda iš vertikalių stulpelių, vadinamų grupėmis, ir iš horizontalių eilučių — periodų. Lentelėje yra ir gamtoje neegzistuojančių dirbtinių elementų. Elemento vieta Δ pasako apie jį labai daug. Netoli vienas kito esančių elementų savybės yra panašios.

periodizãcija, istorinių procesų, reiškinių skirstymas į tam tikrus laikotarpius — periodus.

periskòpas, optinis prietaisas daiktams, esantiems už regėjimo lauko, stebėti.

peristáltika, ertminių vamzdinių organų judesiai, kurių metu stumiamas šiuose organuose esantis turinys. Δ bangos kyla nevalingai, jas reguliuoja vegetacinė nervų sistema.

Perkū́nas, sen. baltų griausmo ir žaibų dievas, kovojantis su velniu, žemės vaisintojas, teisingumo dievas.

perkū́nija, tai žaibas ir griaustinis. Žaibas yra milžiniškas elektros išlydis, sukeltas debesyse susikaupusio elektros krūvio. Išlydis įvyksta tarp debesų arba tarp debesų ir žemės. Žaibą lydi garsus trenksmas, kurį sukelia greitai besiplečiantis oras.

peȓlas, perlamutrinis rutuliukas, išaugantis arba išauginamas kai kurių dvigeldžių moliuskų kūne (maždaug vienas iš 1000 austrių). Iš jų gaminami papuošalai.

Perl Hárboras (angl. *Pearl Harbor*), JAV karinė jūrų bazė Havajuose, kurią 1941 12 07 netikėtai užpuolė Japonijos karinės pajėgos. Kitą dieną JAV ir D. Britanija paskelbė Japonijai karą. Pav.

Perl Harboras

perpetuum mobile (lot.), amžinai judantis, amžinasis variklis, neįvykdomas dalykas.

pèrsai, karinga indoeuropiečių kilmės genčių grupė. Manoma, kad jie atsikėlė į Rytų Iraną dar II t-metyje pr. Kr. Δ Achemeno bei jo įpėdinių vadovaujami ėmė kurti Persijos valstybę. Kirui tapus persų valdovu (358 pr. Kr.), prasidėjo didžiosios Persijos imperijos era, kuri klestėjo maždaug iki 330 pr. Kr., kol ją nukariavo Aleksandras Makedonietis.

Persefònė, sen. graikų mitologijoje — žemės derlingumo ir požemio pasaulio deivė.

Persẽjas, sen. graikų mitologijoje — herojus, nukirtęs galvą gorgonai Medūzai, išvadavęs jūrų pabaisai skirtą Andromedą.

Pèrsijos įlanka, yra Indijos vand. šiaurės vakaruose, į šiaurės rytus nuo Arabijos pusiasalio. Plotas 239 tūkst. km^2, ilgis 926 km, didžiausias gylis 102 metrai. Prie Δ yra naftos telkinių. Pav.

pèrsikas, erškėtinių šeimos šiltųjų kraštų vaismedis. Kilęs iš Kinijos. Žinomos 6 rūšys. Paprastasis Δ medis auga iki 8 m aukščio. Brandina rausvo arba violetinio atspalvio saldžiarūgščius sultingus kaulavaisius.

personãlas, įstaigos, įmonės ir kt. darbuotojai, sudarantys vieną profesinę kategoriją.

personãlinė ùnija, dviejų monarchijų susivienijimas vieno monarcho valdžioje, pvz., *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos 1569.*

personãlinis, asmeninis.

persona non grata, diplomatas, savo veiksmais pažeidęs diplomatinį kodeksą ir todėl tapęs nepageidautinu asmeniu toje valst., į kurią buvo paskirtas.

personifikãcija, lit. daiktams ar kitiems dalykams asmens ypatybių suteikimas, įasmeninimas, pvz., *akmenėlis turi šaltą širdį.*

perspektyvà: 1. tolumoje esančių daiktų vaizdas. Tam tikras trimačių daiktų vaizdavimas plokštumoje, kad susidarytų erdvės įspūdis; **2.** braižomosios geom. skyrius, tiriantis kūnų, projektuojamų į plokštumą, vaizdavimo taisykles; **3.** ateities vaizdas, planas.

péršaldymas, medžiagos atšaldymas žemiau jos fazinės temperatūros; peršaldytas vanduo nesikristalizuoja.

Perù, valst. Pietų Amerikos vakaruose prie Ramiojo vand. Didžiausia Andų kalnų valst. Plotas 1 285 220 km^2, 22,9 mln. gyv. Sostinė Lima. Parlamentinė respublika. Prieš 400 metų Δ buvo didžiosios inkų imperijos, nusidriekusios per visą Pietų Ameriką, centras. Inkų palikuoniai ir toliau gyvena Anduose, sudarydami apie pusę šalies gyventojų. Kalnuotas kraštas. Pagal gamtos sąlygas Δ skirstoma į 3 sritis: Kosta — pakrantė, Siera — Andai, Selva — drėgnieji pusiaujo miškai. Daug vulkanų. Andų kalnuose telkšo nenutekamas Titikakos ežeras (3 810 m virš jūros lygio). Tai aukščiausiai esantis pasaulio ežeras, tinkamas laivybai. Δ šiaurės rytuose apima dalį Amazonės žemumos. Pakrančių šlaituose klimatas atogrąžų dykuminis, šiaurėje — aukštikalnių. Augmenija ir gyvūnija labai įvairi. Gyventojai: metisai, negrai, mulatai, baltieji. Δ yra agrarinė šalis su kasybos pramone ir žvejyba. Tai viena iš vargingiausių Pietų Amerikos valst. Auginama medvilnė, cukranendrės, kokamedžiai, bulvės, manijokai, žemės riešutai, arbūzai. Plėtojama gyvulininkystė. Pav.

Peru

Persijos įlanka

pesimìzmas, polinkis viską vertinti blogai, nusivylimas, netikėjimas ateitimi.

Pestalòcis (Pestalozzi), Johanas Heinri-

chas (1746–1827), šveicarų pedagogas ir švietimo reformatorius. Jis įsteigė daug "neturtingųjų prieglaudų", kuriose bendrojo lavinimo mokymą derino su amatų ir žemės ūkio darbų mokymu. Δ stokojo organizacinių ir verslininko sugebėjimų, todėl šios įstaigos gyvavo neilgai, tačiau jo idėjos turėjo didžiulį poveikį ikimokykliniam auklėjimui bei bendrojo lavinimo mokykloms visoje Europoje. Δ parašė daug veikalų, kuriuose išdėstė savo požiūrį į žmogaus, kaip iš prigimties šeimyniškos būtybės, prigimtį, auklėjimo tikslus bei mokymą. Po mirties gerbtas kaip filantropas.

Šv. Petras (reljefas, XV a.)

pesticìdai, nuodingos chem. medžiagos, skirtos augalų ligų sukėlėjams, parazitams naikinti.

Petrárka (Petrarca), Frančeskas (1304–1374), ital. poetas. Išgarsėjo kaip humanizmo poetas, o 1341 Romos Kapitolijuje buvo vainikuotas poetų karaliumi. Δ amžininkams ir vėlesnėms kartoms didelę įtaką turėjo itališkai parašyti meilės sonetai "Kanconjerė". Cicerono pavyzdžiu rašė literatūrinius laiškus, kurių formą perėmė Europos humanizmo literatūra.

Pẽtras (šv.) (tikr. Simon, aramėjiškai — Kephas). Jėzaus mokinys ir apaštalas. Anot krikščionių legendų, apie 65 po Kr. Romoje Δ buvo nukankintas krikščionis persekiojusio → Nerono. Palaidotas Nerono soduose, po dabartine Šv. Petro bazilika. Katalikai teigia, kad Δ — pirmasis Romos vyskupas. Paskelbtas šventuoju (Petro ir Povilo diena, 06 29). Pav.

Petras I

Pẽtras I (Piotr I, Velikij), Didysis (1672–1725), Rusijos caras. Jau 1682 tapo regentu su savo silpnapročiu broliu Ivanu V. Už abu juos šalį valdė sesuo Sofija Aleksejevna. Tapęs vienvaldžiu, Δ savo seserį išsiuntė į vienuolyną, o broliui suteikė caro titulą. Jis buvo energingas, bet žiaurus. Δ dėka Rusija suartėjo su Vakarais. Δ bandė plėsti Rusijos imperiją, užgrobdamas osmanų Azovą prie Juodosios jūros ir prie Kaspijos jūros esančias persų žemes, tačiau neįstengė jų ilgai išlaikyti. Jo užsienio politika įgyti Baltijos pakrantę buvo sėkmingesnė. 1721 Rusija tapo galingiausia Baltijos jūros pakrančių valstybe. 1703 Δ įkūrė naują sostinę → Sankt Peterburgą, o nuo 1721 ėmė vadintis imperatoriumi. Pradėjus priešintis seniesiems moskovitams, šalyje ėmė vykdyti reformas. Trokšdamas modernizuoti armiją bei laivyną, pasikvietė užsienio specialistų ir įpareigojo visus pavaldinius tarnauti valstybei. Δ sukūrė naują luomą — tarnautojus, įsteigė senatą, daugybę kolegijų. Reformavo šalies valdymą, įvedė Julijaus kalendorių, atidarė daug naujų mokyklų, Mokslų akademiją, sukūrė švietimo sistemą. Δ įpėdine tapo jo antroji žmona, pasivadinusi Jekaterina I. Pav.

Pietų Afrikos Respublika

pH, rūgštingumo galia, vandenilio jonų koncentracijos tirpale matas.

pietà, dailės kūrinys, kuriame vaizduojama Marija su nuimtu nuo kryžiaus Kristumi.

pietètas, didi, romi pagarba.

pietìzmas, evangelikų religinis sąjūdis, prasidėjęs XVII a. Buvo išplitęs ir Mažojoje Lietuvoje, kur reiškėsi "susirinkimų" forma.

Pietų̃ Ãfrika, gamtinė sritis Afrikoje. Beveik visą ją supa vandenynai, tik šiaurėje riboja Kongo ir Zambezės upės. Ši teritorija aukštai iškilusi virš jūros lygio. Jos pagrindą sudaro didelis plokščiakalnis įdubusiu viduriu ir iškilusiais pakraščiais. Pietryčiuose dunkso Drakeno, pietuose — Kapo kalnai. Vakaruose ir centre plyti Namibo ir Kalahario dykumos, šiaurėje — vešlūs atogrąžų miškai. Klimatas daugiausia kontinentinis atogrąžų. Δ garsėja nuostabiu augalijos bei gyvūnijos pasauliu, taip pat naudingomis iškasenomis. Gyventojų sudėtis įvairi: nuo turtingiausių PAR (Pietų Afrikos Respublikos) pramonininkų ir žemvaldžių iki medžiotojų bei rankiotojų bušmėnų Kalahario dykumoje.

Pietų̃ Ãfrikos Respùblika, PAR, valst. Afrikos pietuose prie Atlanto ir Indijos vand. Plotas 1 221 937 km^2, 39,65 mln. gyv. Sostinė Pretorija. Parlamentinė respublika. Šalis užima dalį Pietų Afrikos plokščiakalnio. Pietų pakrantėje yra raukšliniai Kapo kalnai (aukščiausia viršūnė 2 326 m). Klimatas centre žemyninis atogrąžų, pakraštyje — jūrinis atogrąžų. Gamta įvairi: paatogrąžio visžaliai miškai, skurdi savana, stepės, pusdykumės. Gyvūnai: liūtai, leopardai, antilopės, zebrai, žirafos, drambliai, raganosiai, daug termitų ir kt. Gyventojai: afrikiečiai (bantai), baltieji, metisai, indai ir kt. Iki 1991 šalies valdžia vykdė juo-

Pietų̃ Amèrika

Žemynas Pietų ir Vakarų pusrutuliuose. Jo plotas su salomis 18,3 mln. km^2, apie 300 mln. gyv. Δ šiaurinėje dalyje plyti Amazonės žemuma, vakarinėje dunkso Andų kalnai, nusidriekę iš šiaurės į pietus per Venesuelą, Ekvadorą, Čilę, Peru. Andai buvo inkų imperijos teritorija. XVI a. atsibastę ieškodami aukso, ispanai sukūrė didžiulę savo imperiją, Šiaurės rytuose atsirado D. Britanijos, Prancūzijos, Olandijos kolonijų. Dabar visos valstybės jau nepriklausomos (išskyrus Prancūzijos Gvianą). Per Argentiną ir Urugvajų driekiasi pampa, plati derlinga lyguma, Δ stepės. Ten auginami kviečiai, plėtojama gyvulininkystė.

Didžiausias Δ paviršiaus aukštis — 6 960 m (Akonkagvos kalnas). Gvianos ir Brazilijos plokščiakalniuose yra geležies ir mangano rūdos, boksito, retųjų metalų, Anduose — naftos, vario, alavo, volframo, švino, platinos, aukso, sidabro. Δ yra visose klimato juostose, išskyrus poliarinę ir subpoliarinę. Nepaprastai įvairi augmenija ir gyvūnija. Čia dunkso tankūs pusiaujo miškai, driekiasi savanos, stepės, pusdykumės ir dykumos. Vienas įdomiausių Δ gyvūnų — milžinė skruzdėda. Ištisą dieną ji slankioja po pampą ieškodama skruzdžių ir termitų.

Δ gyventojų rasinė ir tautinė sudėtis labai marga. Čia gyvena visų pagrindinių ir mišrių rasių žmonės. Pirmieji žmonės, atsikraustę iš Azijos, buvo mongolidai. Europiečiai juos pavadino indėnais, kurie priskiriami skurdžiausiai gyvenantiems žemyno gyventojams. Nemaža baltųjų gyventojų europidų susimaišė su kitų rasių žmonėmis. Jie vadinami kreolais. Juodaodžių žmonių daugiausia gyvena Δ žemyno rytuose. (Pav. p. 154)

daodžių ir spalvotųjų gyventojų teisių apribojimo politiką, vadinamą → apartheidu. Ja buvo siekiama atskirti įvairių rasių žmones, įtvirtinti baltųjų viešpatavimą. Δ — labiausiai klestinti žemyne industrinė agrarinė šalis, kurioje stiprus natūralus afrikiečių ūkis. Svarbiausias šalies pajamų šaltinis — naudingųjų iškasenų gavyba ir perdirbimas. Δ užima pirmą vietą pasaulyje pagal aukso, stibio, platinos, chromo, mangano rūdų, antrą vietą — pagal deimantų, trečią vietą — pagal urano rūdos gavybą. Plėtojama gyvulininkystė ir žvejyba. Pav.

Pietų̃ ašìgalis, Žemės sukimosi ašies susikirtimo su jos paviršiumi taškas. Δ yra Antarktidos žemyne. Pirmasis jį pasiekė norvegų keliautojas R. Amundsenas (1911 12 14).

pievã̃grybiai, valgomieji grybai, paplitę beveik visame pasaulyje. Dažnai auginami šiltnamiuose, rūsiuose. Jų yra daug rūšių ir formų.

pigmė́jai, Centrinėje Afrikoje gyvenančios žemo ūgio negrų gentys.

pigmeñtas, dažomoji medžiaga, suteikianti spalvą gyvūnų ir augalų audiniams.

Pikãsas (Picasso, tikr. Pablo Ruiz y P.), Pablas (1881–1973), ispanų tapytojas, grafikas, skulptorius ir keramikas. Universalusis menininkas Δ — iškiliausias moderno dailininkas. Iš pradžių vadinamuoju mėlynuoju laikotarpiu pasirinko realizmą, atkakliai nagrinėjo žmogaus vienišumo temą. Vėliau tapė melancholiškus cirko gyvenimo vaizdus (rausvasis laikotarpis). Epochiniu kūriniu "Merginos iš Avinjono", kuriam turėjo įtakos afrikietiškos kaukės, Δ perėjo į kubizmą, kurį kartu su Braku kaip koliažą nuo analitinio išplėtojo iki sintetinio. Nuo 1913 kūrė montažus iš skardos, kartono bei kitų medžiagų. 1917 Δ pasuko nuo materialių objektų abstrakcijos į monumentalią, vaizduojančią figūras tapybą. Trečiojo dešimtmečio pradžioje ėmėsi klasikinių motyvų, taip pat ir koridos, dailininko ir jo modelio temų, moterų portretų. Nuo 1925 Δ vis pastebimiau ėmė veikti siurrealizmas. Drastiški vaizdo iškraipymai suteikė dramatizmo, ypač didžiajame Δ paveiksle "Gernika" (1937). Tai vienas Δ šedevrų. Šis paveikslas buvo nutapytas po vokiečių aviacijos antskrydžio prieš baskų miestą Gerniką. Didžiąją dalį kūrybinio

P. Pikasas

P. Pikasas. Gaidžiūkštis. Piešinys. 1938 m.

Piktografija

Piktograma

Pilypas II (XVI a., Madridas, Prado)

palikimo Δ padovanojo Prancūzijai (1985 įkurtas Δ muziejus Paryžiuje).

pikètas, grupė protestuojančių žmonių su politinio ar visuomeninio turinio plakatais.

piktogrãfija, piktogramų raštas: vaizdaraštis, paveikslinis raštas, piešinukų raštas — daiktų, įvykių, veiksmų vaizdavimas sutartiniais ženklais, kurie perteikia teksto turinį be ryšio su kalbine jo išraiška. Atsirado neolito laikotarpiu. Daug piešinių aptikta Šiaurės Amerikoje, Afrikoje, Sibire. Δ elementų turi ir šiuolaikinė reklama, kelių eismo ženklai. Pav.

piktogramà, informacinį objektą ar operaciją žymintis sutartinis ženklas ar piešinys kompiuteryje. Pav.

pìktžolės, nenaudingos kultūrinius augalus stelbiančios žolės.

pilietýbė, asmens teisinė padėtis, reiškianti jo priklausomybę kuriai nors valst.

pilietýbės téisių suteikìmas, asmens teisių pripažinimas kitos šalies piliečiui.

piliẽtiniai karaĩ, organizuotos ginkluotos kovos dėl valdžios šalies viduje. Δ veiksmų būdai ir formos yra specifiniai. Daugumoje Δ revoliucinių jėgų veiksmams būdingas didelis ryžtas ir aktyvumas.

piligrìmas, keliaujantis maldininkas, šventųjų vietų lankytojas.

Pilỹpas II (Felipe II), (1527–1598), Ispanijos karalius. Jo pergalės prieš Prancūziją, Osmanų imperiją bei Portugalijos aneksavimas pavertė Ispaniją galingiausia Europos valst. Šalis tuo metu turėjo didžiausią teritoriją ir buvo pasiekusi didžiausios politinės, ekonominės galios bei kultūros suklestėjimo. Δ laikė save katalikybės globėju, todėl tapo vienu pikčiausių kontrreformacijos vadų. Vis dėlto jis neįstengė sukliudyti atsiskirti protestantiškosioms Olandijos provincijoms. Kovodamas su protestantiškąja karalienės Elžbietos I valdoma Anglija, 1588 prarado Didžiąją armadą. Svarbiausiems Δ sprendimams priešinosi konservatyvi ispanų biurokratija. Ji, taip pat ir pernelyg sustabarėjusių valdymo formų bei religijos laikymasis, buvo galingosios Ispanijos žlugimo priežastys. Pav.

pilìs, uždaras gynybinių įrenginių bei gyvenamųjų pastatų kompleksas. Jos buvo statomos IX–XIII a. Ankstyvosios Δ buvo medinės, vėliau mūro. Aplink Δ buvo pilami pylimai, kasami grioviai, tvenkiniai. Tai buvo gynybiniai punktai sunkiai prieinamose vietose: ant piliakalnių, upių santakose, salose.

pilkàsis garnỹs, garnių šeimos paukštis. Paplitęs Eurazijoje ir Afrikoje. Snapas, kaklas ir kojos ilgi. Pilkos spalvos su ilgu juodu kuodu. Gyvena prie vandenų. Minta žuvimis, varlėmis, vabzdžiais. Lizdą krauna aukštai medžiuose. Lietuvoje dažnai sutinkamas.

pilnamẽtis (-ė), jaunuolis (-ė), sulaukęs įstatymo numatyto amžiaus, pvz., Lietuvoje — sulaukęs 18, Austrijoje — 19, Šveicarijoje — 20 metų. Įgyja piliet. veiksnumą bei kitų teisių ir pareigų.

pilvãplėvė, blizganti skaidri plėvė, kuri iš viršaus iškloja pilvo ertmę ir apdengia ten esančius organus, taip sudarydama sąlygas judėti žarnoms virškinimo metu.

pil̃vo ertmẽ, tęsiasi nuo diafragmos iki tarpvietės. Užpakalinę Δ sieną sudaro stuburas su giliaisiais nugaros raumenimis, o šonines ir priekinę sienas — pilvo raumenys, kurie susitraukdami sumažina pilvo apimtį. Δ telpa didžioji virškinimo sistemos dalis, kuriai priskiriami kepenys, kasa, blužnis, inkstai, žarnos.

pinakotekà, tapybos kūrinių rinkinys, paveikslų saugykla.

pingvìnai, geriausiai prisitaikę gyventi jūroje paukščiai. Jie puikūs plaukikai ir nardytojai. Vandenyje Δ iriasi plaukmenimis, sausumoje vaikšto stati, jų eisena nevikri. Skraidyti negali. Dauguma Δ gyvena Antarktidoje ir Pietų Amerikos salose, esančiose netoli Pietų poliarinio rato, kur turi ištverti didelius šalčius. Δ apaugę tankiomis vandens nepraleidžiančiomis plunksnomis, saugančiomis juos nuo

Pingvinai

šalčio ir drėgmės. Žinoma apie 17 skirtingų rūšių Δ. Didžiausias yra imperatoriškasis Δ (apie 1,15 m aukščio). Mažiausio Δ ūgis — tik apie 40 cm. Δ gyvena kolonijomis. Jų poros paprastai neišyra kelerius metus. Minta žuvimis, moliuskais, vėžiagyviais. Mažesnieji Δ gaudo smulkesnį maistą. Po vandeniu Δ plaukia 5–10 km/val. greičiu. Pav.

pinigaĩ, tai pasaulio ekonomikos "kraujas", ženklai, kuriais mokama už sutartinės vertės prekes. Senovėje už prekes būdavo mokama keisčiausiais daiktais. Tibetiečiai už prekes mokėdavo arbatžolių plytelėmis. Kai kurios Afrikos tautos vietoj Δ naudojo kriaukles. Sen. lietuvių Δ buvo sidabrinės lazdelės. Perkant nuo lazdelės buvo atkertamas reikiamo dydžio gabaliukas. Pirmieji banknotai atsirado Kinijoje XI a., o monetos buvo kaldinamos iš brangiųjų metalų — aukso ir sidabro. Pirmosios monetos buvo nukaldintos maždaug prieš 2700 metų sen. Lydijoje (dabar Turkija). Šiuolaikinių monetų metalas yra menkavertis, todėl jos paprastai būna nedidelės vertės. Banknotus leidžia ir jų vertę garantuoja vyriausybė.

pinigų̃ sraũtai, tarp valstybių nuolat cirkuliuojantys valiutos, vertybinių popierių, paskolų ir investicijų srautai. Intensyviausi Δ tarp ekonomiškai stipriausių šalių.

pìnija, pušies rūšis, auganti Viduržemio jūros pakrantėse.

pioniẽrius: 1. asmuo, skiriantis naujus kelius kokioje nors srityje, kokios nors veiklos pradininkas; **2.** SSRS komunistinės vaikų organizacijos (nuo 1926) narys; **3.** inžinerijos kariuomenės kariai, įeinantys į sausumos kariuomenės dalinius, statantys lauko įtvirtinimus, tiesiantys laikinus tiltus, kelius, perėjas, minuojantys ir išminuojantys vietovę, padedantys kariuomenei atlikti karines užduotis.

Pipìnas III (Pippinus Brevis), Trumpasis (apie 715–768), frankų karalius. 751 pab. popiežiaus Zacharijaus sutikimu Δ nuvertė Childeriką II, buvo išrinktas ir karūnuotas frankų karaliumi. Prieš mirtį sustiprintą ir padidintą Prancūziją Δ padalijo sūnums Karlmanui ir būsimajam → Karoliui Didžiajam.

piramìdės: 1. didžiuliai smailėjantys keturkampiai statiniai. Sen. Egipte — faraonų antkapinis paminklas. Didžiausia — Cheopso Δ. Jos pamatų kraštinės ilgis 230, aukštis — 146,6 metro. Centrinėje Amerikoje — indėnų šventyklos pamatas su laiptų pavidalo sienomis ir aikštele viršuje; **2.** daugiasieniai, kurių pagrindas yra daugiakampis, o šoninės sienos — trikampiai. Pav.

Piramidės

Pirandèlas (Pirandello), Luidžis (1867–1936), ital. rašytojas. Iškiliausias šiuolaikinio italų teatro dramaturgas. 1925 įkūrė savo teatrą. Susidomėjęs psichoanalize, dramaturgas ir romanistas nagrinėjo iliuzijos ir realybės santykį, žmogaus egzistencijos trapumą, ypač sąmonės "aš" skilimą, irimą ir išnykimą. Parašė ne tik eilėraščių bei keletą romanų, bet ir daugiau nei 200 novelių ir daugybę teatro scenoje perversmą sukėlusių pjesių. Pasaulinę šlovę pelnė drama "Šeši personažai ieško autoriaus" (1921). 1924 Δ įstojo į fašistų partiją. 1934 gavo literatūros Nobelio premiją.

pirãnijos, gėlavandenės žuvys. Gyvena Centrinės ir Pietų Amerikos ežeruose bei upėse. Kai kurie Δ giminaičiai gyvena ir Afrikoje. Plėšrūnės Δ turi nepaprastai aštrius dantis, kuriais nuo aukos kūno nuplėšia mėsą. Plaukioja dideliais būriais, todėl visos drauge gali užpulti ir nužudyti daug didesnius už save gyvūnus.

Pirénai, kalnų sistema Prancūzijoje ir Ispanijoje. Didžiausias aukštis 3 404 m (Aneto kalnas).

Pirénų pùsiasalis, yra Europos pietvakariuose. Šiaurėje Δ nuo Europos skiria Pirėnų kalnai, pietuose nuo Afrikos — Gib-

F. Pisaras

Pizos bokštas

CATE-
CHISMVSA PRA-
[illegible]
KARALIAVCZVI VIII.
[illegible]
M. D. XLVII.
Soli Deo gloria

M. Mažvydo "Katekizmusa prasti žadei"

raltaro sąsiauris. Jame įsikūrusios dvi valstybės — Ispanija ir Portugalija, kurias daug metų valdė maurai — Šiaurės Afrikos musulmonai. Pirmieji gyventojai — iberų gentys (I tūkst. pr. Kr.). Didžiąją pusiasalio dalį užima Mesetos plokščiakalnis (aukštis 800–1000 m). Plokščiakalnį supa alpinės kalnodaros raukšliniai kalnai: šiaurėje — Kantabrijos, šiaurės rytuose — Iberijos, pietuose — Siera Morenos. Aukščiausias taškas — 3478 m (Siera Nevados kalnų viršūnėje). Δ šiaurėje ir šiaurės vakaruose — drėgna visus metus, šilta žiema, vėsi vasara. Pietuose, pietvakariuose ir rytuose — karšta ir sausa vasara, drėgna ir šilta žiema.

pirmaprãdis, pirmykštis, pradinis.

Pirmàsis pasáulinis kãras (1914 06 28–1918 11 11), iki 1939 buvo didžiausias karas žmonijos istorijoje. Jame dalyvavo daugiau kaip 30 valstybių su 1 mlrd. gyventojų. Tiesioginė karo sukėlėja buvo Vokietija. Pirmieji karo sviediniai sprogo Austrijai ir Vengrijai apšaudant Serbijos sostinę Belgradą. Karo veiksmai apėmė maždaug 4 mln. km^2 plotą. Žuvo apie 8 mln., sužeista arba liko invalidais apie 20 mln. žmonių. Pav.

Pirmasis pasaulinis karas

pirmìnis skaĩčius, neskaidus, nedalus skaičius, pvz., *septyni.*

Pirmóji lietùviška knygà, 1547 Karaliaučiuje išleista M. Mažvydo (M. Masvidius) knyga "Katekizmusa prasti žadei, makslas skaityma rašta ir giesmes dėl krikščianystės bei dėl bernelių jaunų naujai suguldytas". Tiražas 200–300 egz. Išlikę egzemplioriai saugomi Vilniaus ir Torūnės universitetų bibliotekose. Pav.

pirotèchnika, sprogstamųjų ir degamųjų mišinių, signalinių ugnių, raketų, fejerverkų gamybos technika.

piřštų ãtspaudas, kurio nors piršto įspausta žymė. Kiekvieno žmogaus pirštų atspaudai yra skirtingi.

piřštų kalbà → daktilològija.

Pisãras (Pizarro), Fransiskas (apie 1475–1541), ispanų užkariautojas. Jis ieškojo legendomis apipintos aukso šalies Peru. 1527 šis konkistadoras pasiekė Peru pakrantę. Sugrįžęs Ispanijon Karolio V buvo paskirtas rastos šalies vietininku (1529). Trimis laivais su 180 vyrų Δ dar kartą atvyko į Peru ir užgrobė Inkų imperiją. 1535 įkūrė naują sostinę — "karalių miestą" (dabartinė Lima). Po trejų metų Δ šalininkai kovodami dėl valdžios jį nužudė. Pav.

Pitagòras (Pythagoras), (apie 570–480 pr. Kr.), graikų filosofas. Dažnai keliaudamas susipažino su Rytų mokslu bei išmintimi, vėliau Krotonoje įkūrė religinę ir filosofinę pitagoriečių broliją. Δ sukūrė teoriją apie sielos persikėlimą, kartu ir apie jos atsiskyrimą nuo kūno — tai turėjo didžiulę įtaką vakarietiškajai pasaulėžiūrai. Dėl to Δ reikalavo siekti tobulėjimo dorovingu gyvenimo būdu. Δ nuomone, skaičiai ir harmonija — pagrindiniai visko, kas egzistuoja, principai. Δ priskiriamo pitagorizmo turinį jau maždaug 2000 pr. Kr. žinojo klestinčios Tarpupio kultūros, tačiau iki → Euklido trūko įrodymų ir matematinių prielaidų. Neaišku, ar ir kiti atradimai — muzikos teorijos dėsnis apie garso aukščio ir stygos ilgio priklausomybę bei hipotezė, kad Žemė yra judantis rutulys, tikrai priklauso Δ.

pitònas, didžiulis Rytų pusrutulio ir Afrikos smauglys. Gyvena tarp nendrių, meldų, akmenų, kartais įsirango į medžius. Gerai plaukioja ir nardo. Minta smulkiais kanopiniais, beždžionėmis, šunimis, vištomis, retkarčiais puola ir žmones.

Pizà, miestas Centrinėje Italijoje, Toskanoje, prie Arno žemupio. Garsėja Pizos bokštu. Tai 55 m aukščio balto marmuro statinys, pradėtas 1174, baigtas 1372. Jo pasvirimo kampas 11,3°. Pav.

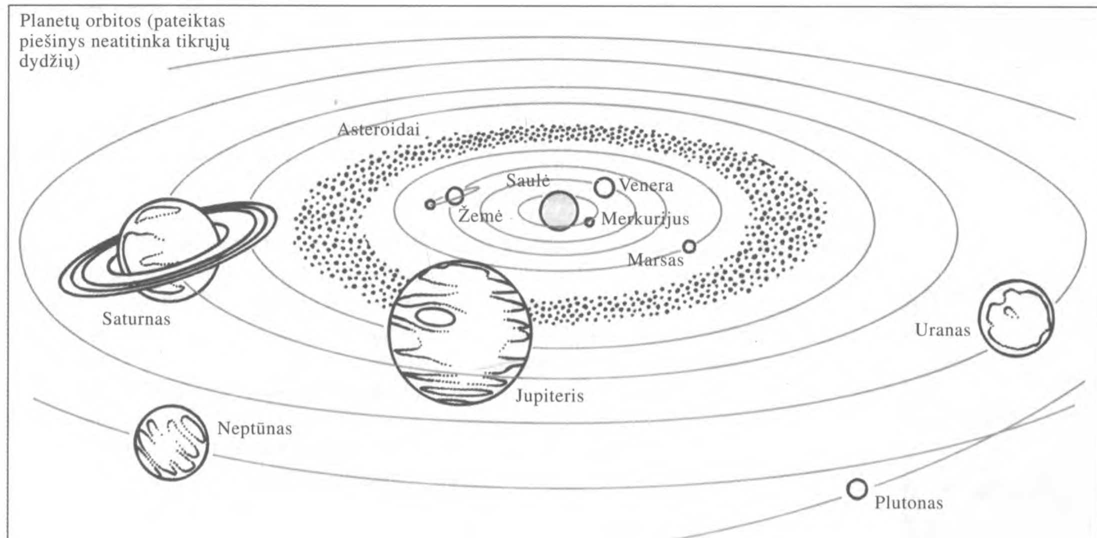
PK, personalinis kompiuteris.

plagiãtas, autorystės pasisavinimas.

plakãtas, agitacinis, reklaminis ar informacinis piešinys su trumpu tekstu.

plãnas: 1. vietos ar daikto mažo masto brėžinys; **2.** darbo užduotys, tvarka, nustatytas darbo, veikimo būdas, priemonės tikslui pasiekti per tam tikrą laiką.

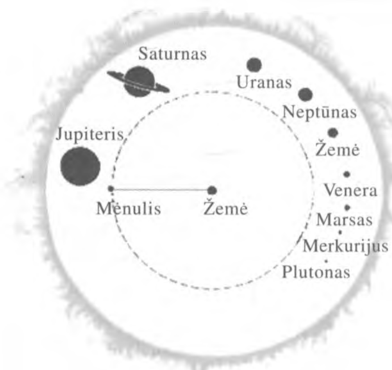
planetà, didelis dangaus kūnas, skriejantis aplink Saulę ir atspindintis Saulės šviesą. Pav.

Planetų orbitos (pateiktas piešinys neatitinka tikrųjų dydžių)

Fizikiniai planetų duomenys

	Masė (Žemė = 1)	Nuotolis nuo Saulės (mln. km)	Siderinis periodas (metais)
Merkurijus	0,055	58	0,24
Venera	0,82	108	0,62
Žemė	1,00	150	1,00
Marsas	0,11	228	1,52
Jupiteris	318,00	778	5,20
Saturnas	95,2	1426	9,54
Uranas	14,5	2869	19,18
Neptūnas	17,2	45,09	30,06
Plutonas	0,002	5894	39,70

Planetų dydis lyginant pagal Saulę

Planetos

planetãriumas: 1. projekcinis aparatas, skliautiniame ekrane vaizduojantis dangaus kūnus ir jų sukimąsi; **2.** įstaiga, populiarinanti astronomiją bei kosmonautiką.

Plánkas (Planck), Maksas (1858–1947), vok. fizikas, vienas iškiliausių XX a. mokslininkų, kvantinės teorijos pradininkas, turėjęs didelę įtaką šiuolaikinės fizikos raidai. Intensyviai darbavosi termodinamikos srityje. 1900 suformulavo Planko spinduliavimo dėsnį visam dažnių diapazonui. Tirdamas įkaitintų kūnų spinduliavimą, Δ atrado, kad energija išspinduliuojama ne tolydžiai, bet mažutėmis "porcijomis" — vadinamaisiais kvantais.

Sukūręs hipotezę, kad egzistuoja energijos kvantai, kurių vertė gali būti proporcinga tik jų dažniui, Δ atrado konstantas ir Planko veikimo kvantą. 1918 gavo fizikos Nobelio premiją.

planktònas, gyvenančių vandenyje ir vandens srovių nešiojamų smulkių augalų ir gyvūnų visuma.

plantãcija, didelis ūkis arba žemės plotas, kuriame auginamos specialios žemės ūkio kultūros, pvz., *tabakas, arbata, kava, medvilnė ir kt.* Δ paplitusios Brazilijoje, Argentinoje, Alžyre, Egipte ir kt. šalyse, kur pigi darbo jėga.

plãstika: 1. skulptūra, skulptūros menas; **2.** kūno judesių menas.

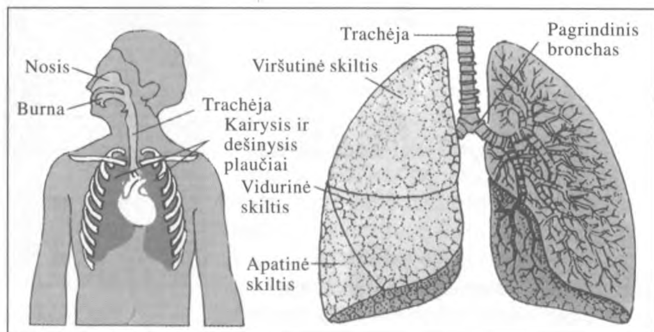
platinà (Pt), blizgantis, labai sunkus, kietas, plastiškas taurusis metalas.

Platonas

Platònas (Platon), (apie 427- 347 pr. Kr.), graikų filosofas. Manoma, kad 387 pr. Kr. Atėnuose įsteigė filosofijos mokyklą, kuriai vadovavo iki mirties. Čia rašė savo veikalus, kurie beveik visi išliko iki mūsų dienų. Beje, kai kurių autorystė ginčytina. Skaičius ir geometrinius kūnus Δ laikė tarpine grandimi tarp idėjų pasaulio ir pojūčių pasaulio. Jo nuomone, siela yra nemirtinga. Δ minčių ir idėjų filosofija padėjo pagrindus etiniam bei politiniam idealizmui. Reikšmingiausi Δ veikalai: "Apologija", "Valstybė", "Politika" ir kt. Pav.

platòniška méilė, meilė, pagrįsta tik dvasiniu potraukiu.

plaũčiai, porinis kvėpavimo organas, užimantis didžiąją krūtinės ląstos dalį. Δ kartu su kvėpavimo takais ir nosies ertme sudaro kvėpavimo sistemą. Kiekvieną Δ gaubia plona plėvelė — pleura. Dešinysis Δ sveria apie 600, kairysis — apie 500 g. Δ panašus į išilgai perpjautą kūgį. Dešinysis Δ turi 3, o kairysis — 2 skiltis. Vaikų Δ šviesiai rausvi, o suaugusiųjų — tamsesni. Rūkalių Δ būna juosvi. Δ sudaro bronchinis medis ir alveolės. Kiekvieną alveolę supa ištisas tinklas labai plonų kraujagyslių, vadinamų kapiliarais. Deguonis iš alveolės oro ertmės pereina sienelę ir patenka į kraują. Atgal tuo pačiu keliu grįžta anglies dvideginis. Pav.

Plaučiai

plaukaĩ, elastingi raginiai siūlo pavidalo odos epidermio dariniai.

plebéjai: 1. sen. Romoje — nekilmingi laisvi žmonės; **2.** viduramžiais — miestų varguomenė.

plebiscìtas, gyventojų balsavimas svarbiu politiniu valstybiniu klausimu.

plẽkšnė, plati, plokščia, dėmėta žuvis. Abi akys vienoje pusėje. Būna upinė ir jūrinė.

plenèras, dailės renginys, tapymas iš natūros gamtoje.

plènumas, visuotinis politinės, visuomeninės organizacijos renkamo vadovaujamojo organo narių susirinkimas.

plėšríeji gyvū̃nai, zoofagai, gyvūnai, kurie gaudo ir ėda kitus gyvūnus. Tai daugelis žinduolių, kai kurie paukščiai, ropliai, varliagyviai, žuvys, kirmėlės, voragyviai, vabzdžiai, moliuskai, dygiaodžiai.

plėšríeji paũkščiai, tai medžiojantys maistui bei žudantys kitus gyvūnus paukščiai (ereliai, vanagai, suopiai, pelėdos ir kt.). Jie visi turi bendrų bruožų — geras regėjimas, stiprios kojos su aštriais nagais, lenktas snapas grobiui plėšyti. Δ medžioja įvairiais būdais. Pvz., *pelėdos medžioja daugiausia naktį.* Suopiai ir ereliai sklando virš atviros vietovės dairydamiesi aukos. Vištvanagiai gyvena miškuose ir medžioja medžių priedangoje.

plėviaspar̃niai, didelė vabzdžių grupė, kuriai priklauso bitės, vapsvos, skruzdėlės ir termitai. Sparnuotieji Δ turi 2 poras sparnų, daugelis skruzdėlių yra besparnės. Tarp krūtinės ir pilvelio Δ turi "juosmenį". Burnoje yra liežuvėlis, pritaikytas laižyti skysčius. Gyvena bendruomenėmis. Bitės — vieninteliai Δ, gaminantys medų.

plèura, plėvė, iš visų pusių dengianti kiekvieną plautį ir krūtinės ląstą iš vidaus. Δ ertmėje yra apie 20 ml skysčio, kuris kvėpuojant mažina trintį tarp plaučio ir krūtinės ląstos sienos.

pliuralìzmas: 1. samprata, teigianti, kad yra keli būties pradai; **2.** daugelio požiūrių toleravimas.

plū̃duras, vandens navigacijos ženklas: didelė metalinė plūdė su signaliniu antstatu.

plùnksnos, paukščių odos raginiai dariniai; suteikia paukščiams aptakią formą, palaiko šilumą, padeda skraidyti. Δ būna kontūrinės, pūkinės, siūlinės ir šereliai.

plunksnaspar̃niai, vabalų rūšis, mažiausi iš vabalų. Sparnai siauri, ilgi, pakraščiuose su ilgomis blakstienėlėmis, panašiomis į plunksnas. Gyvena drėgnose vietose, pūvančių augalų liekanose, skruzdėlynuose. Minta grybų sporomis. Skraido vakarais.

plùnksninės érkės, paplitusios beveik visame pasaulyje. Kūnas 0,3–0,5 mm. Kojos su siurbtukais. Parazituoja paukščių plunksnose, ant odos ir vidaus organuose. Sukelia paukščių ligas.

plutokrãtas, žmogus, savo turto dėka turintis įtakos ir politinę valdžią.

plutokrãtija, valst. valdymo forma: visa valdžia formaliai arba faktiškai priklauso grupei turtingųjų klasės atstovų. Šios santvarkos pavyzdys — sen. Kartaginos valstybė.

plutònis (Pu), radioaktyvus chem. elementas, metalas.

pneumãtinis, veikiantis suslėgtomis dujomis, *pvz., kūjis, plaktukas, šautuvas ir kt.*

Po (Poe), Edgaras Alanas (1809–1849), amerik. rašytojas. Iš pradžių rašė lyriką, bet ji pasisekimo nesulaukė. Δ poezija pasižymi kruopščiai parinktų žodžių muzikalumu, yra melancholiška ir paslaptinga. Δ išgarsėjo apsakymais apie nepaprastus, kraupius, fantastiškus, keistus ir juokingus atsitikimus ("Ušero giminės žlugimas", "Dviguba žmogžudystė Morgo gatvėje", "Pavogtas laiškas" ir kt.). Šio novelių bei detektyvų meistro kūrybinis palikimas remiasi amerikietiškojo romantizmo tradicijomis. Pav.

Po, ilgiausia Italijos upė. Ilgis 652 km. Prasideda Kotijaus Alpėse, teka į rytus Lombardijos žemuma, įteka į Adrijos jūrą. Naudojama drėkinimui, laivuojama.

podagrà, liga, kurią sukelia medžiagų apykaitos sutrikimai. Dažniau serga vidutinio amžiaus vyrai, ypač mažai judantys, valgantys riebų maistą, geriantys alkoholinius gėrimus. Ja sergant pažeidžiami sąnariai, ypač pėdos didžiojo piršto antrasis sąnarys. Sąnarys deformuojasi, patinsta, skauda. Gydoma dieta, vaistais, fizioterapijos priemonėmis.

poètas, poezijos kūrinių autorius.

poètika, lit. mokslo šaka, analizuojanti literatūros formą, estetines priemones.

poèzija, eiliuotų ir lyrinių neeiliuotų literatūros kūrinių visuma.

pogròmas, smurto veiksmai prieš kurią nors tautinę ar religinę mažumą.

polèmika, spaudoje ar susirinkimuose kilęs ginčas kokiais nors klausimais.

põliai, strypai, įkalti į žemę statiniams atremti. Pietryčių Azijos kaimuose dar IV a. pr. Kr. buvo statomi namai ant Δ. Mediniai namai stovi pakankamai aukštai virš vandens, kad nepasiektų potvyniai. Po namu dažnai laikomi gyvuliai.

poliãrinė dienà, laikotarpis poliarinėse srityse tarp poliaračių ir ašigalių, kai saulė nenusileidžia už horizonto linijos. Kuo arčiau ašigalių, tuo ilgiau trunka Δ.

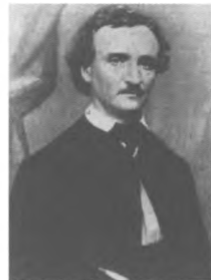
poliãrinė naktìs, laikotarpis poliarinėse srityse tarp poliaračių ir ašigalių, kai saulė nepakyla virš horizonto. Kuo arčiau ašigalių, tuo ilgesnė Δ.

poliãrinė pašvaĩstė (Šiaurės pašvaistė), nereguliarus viršutinių Žemės atmosferos sluoksnių švytėjimas. Švytinti zona būna iki 1 000 km pločio. Švyti nuo keliasdešimties minučių iki kelių parų.

poliãriniai gyvū̃nai, Šiaurės ir Pietų poliarinės zonos yra šalčiausios Žemės vietos, tačiau nepaisant stingdančio šalčio, ledinio vandens ir vėjo, ten gausu įvairiausios gyvūnijos ir augmenijos. Augalai paprastai žemaūgiai, vegetacija vyksta neilgai (tik keletą vasaros savaičių). Δ prisitaikę prie šalčio: turi tankų kailį, plunksnas, riebalų sluoksnį, saugantį kūno šilumą. Didžiausi gyvūnai — banginiai ir baltieji lokiai. Ten taip pat gyvena ruoniai, pingvinai, baltosios žąsys ir kt. Δ dažniausiai yra baltos spalvos, kad būtų nepastebimi ant ledo.

poliãrinis rãtas (poliaratis, speigratis), šiaurės ir pietų platumos 66°33' lygiagretė. Tarp Δ ir ašigalių būna poliarinė diena ir poliarinė naktis.

polichròmija, spalvingumas, daugiaspalvė kompozicija.

E. A. Po

poligònas, vietovė, specialiai įrengta techninėms kovos priemonėms išmėginti ir įvairioms kariuomenės rūšims apmokyti.

poligrãfija: 1. pramonės šaka, apimanti visus spaudos technikos būdus; **2.** spauda, pramoninis spausdinimas.

polimèras, didelės molekulinės masės junginys, susidedantis iš daug kartų pasikartojančių vienodų arba skirtingų atomų grupių.

Polinèzija, salų grupė, priklausanti Okeanijai, Ramiojo vandenyno centre. Salos daugiausia vulkaninės ir koralinės kilmės.

poliomielìtas, vaikų infekcinis paralyžius: ūminė virusinė liga, pažeidžianti centrinę nervų sistemą.

polìpas: 1. nejudrus kolonijinis arba pavienis maišo pavidalo duobagyvis, pvz., *hidra*; **2.** patologinė gleivinės išauga, pvz., *nosies* Δ.

pòlis, sen. Graikijos miestas valstybė su greta jo esančia teritorija. Kūrėsi VIII–VI a. pr. Kr.

politeìzmas, daugelio dievų garbinimas.

politològija, mokslas apie politiką, politikos mokslas.

politūrà, medienos apdailos skystis, sudarantis skaidrią, blizgią plėvelę.

Pòlokas (Pollock), Džeksonas (1912–1959), amerik. tapytojas, vienas iškiliausių abstrakčiojo ekspresionizmo atstovų. Nuo 1947 Δ eksperimentavo su nauja technika: tiesiog ant žemės ištiesė milžinišką lininę drobę ir ant jos lašino dažus — iš tūbelės ar skylutėmis išvarpytos dažų skardinės ("dripingo technika"). Paskui drobę apdorodavo "lazdomis, samčiais ar peiliais", kol gaudavo visą paveikslo paviršių dengiantį linijų raizginį. Δ tapo visų garbinamu "Action Painting" pradininku.

Polìtika

Tai valstybės valdymo menas, valstybinių reikalų tvarkymo teorija ir praktika, bendro žmonių gyvenimo visuomenėje organizavimo veikla. Žymiausio sen. Graikijos mąstytojo Aristotelio traktatas apie valstybę, valstybės valdymą, skirtingas to valdymo formas vadinasi "Politika". Būtent šio traktato dėka ir paplito terminas *politika*. Kone iki pat XIX a. pab. Δ buvo aiškinama kaip valstybės gyvenimas, kaip jos valdovų ir vyriausybės veikla tvarkant tą gyvenimą ir viską, kas su tuo susiję. Tai visiškai suprantama, nes nuo seniausių laikų valstybė buvo civilizuoto gyvenimo pradžia ir pabaiga. Valstybėje galiojo visiems privalomi įstatymai, valstybinė organizacija sudarė sąlygas sėkmingai gintis nuo išorės priešų. Taigi ir Δ mokslas buvo mokslas apie valstybę, jos institucijas, valdymo formas. Ilgainiui toks Δ supratimas tapo per siauras. Valstybę vis labiau imta suvokti kaip vieną iš bendro žmonių gyvenimo visuomenėje reguliavimo būdų, kurį prireikus galima pakeisti, patobulinti ar pertvarkyti. Laipsniškas valstybės nuvainikavimas praplėtė ir pačią Δ sampratą. Jeigu valstybės veikla neapima viso visuomenės gyvenimo, vadinasi, ir politika, kaip žmonių gyvenimo valdymas ir reguliavimas, neapsiriboja tik valstybe, bet apima daug platesnę žmonių veiklos sritį, kurioje, be valstybės, veikia ir kiti įvairūs veikėjai — visuomeniniai bei politiniai judėjimai, politinės partijos, interesų grupės ir susivienijimai. Taigi valstybė vis labiau suvokiama ne tik kaip vientisa iš vieno centro valdoma sistema, tačiau ir kaip sudėtinga organizacija, kurią sudaro atskiros tarpusavyje valdžią besidalijančios institucijos. Jos kiekviena savaip ir ne visada teigiamai organizuoja bei užtikrina normalų žmonių gyvenimą. Skiriama vidaus ir užsienio Δ. Abi jos labai susijusios, turi savo specifiką, bet sprendžia tą patį uždavinį — kaip išlaikyti ir sustiprinti valstybės arba valstybių grupuotės santykių sistemą. Vidaus Δ apima svarbiausias valstybės, valdančiosios partijos veiklos kryptis. Užsienio Δ yra tam tikra sąmoningai vykdomų veiksmų seka, kuria siekiama apibrėžtų tikslų, reguliuojant santykius su kitomis valstybėmis. Jos, kaip ir vidaus Δ, tikslai išplaukia iš valstybę sudarančios žmonių bendrijos poreikių.

pòmpa: 1. vandens ar oro siurblys; **2.** išviršinis, dirbtinis iškilmingumas.

Pompḗja, antikinis Italijos miestas Vezuvijaus papėdėje. 79 išsiveržęs ugnikalnis Vezuvijus užpylė pelenų ir lavos sluoksniu Δ, Herkulanumą ir Stabiją. Teritorija pradėta kasinėti 1748, o nuo 1860 tyrinėjama sistemingai. Pav.

Pompẽjus (Gnaeus Pompeius Magnus), Gnėjus Didysis (106–48 pr. Kr.), Romos karvedys ir politinis veikėjas. Nors turėjo daug nuopelnų, tačiau politinis jo statusas Romoje buvo abejotinas. Dėl to 60 pr. Kr. Δ kartu su → Cezariu ir Krasu sudarė vadinamąjį I triumviratą, kuris buvo atnaujintas 56 pr. Kr. ir dar sutvirtintas Δ santuoka su Cezario dukterimi Julija. Po Julijos ir Kraso (54 pr. Kr.) mirties vis didėjo priešiškumas tarp Δ, kuris 52 pr. Kr. pagal konstituciją tapo vienvaldžiu, ir Cezario. Nesutarimai galiausiai sukėlė pilietinį karą. Bandantį pabėgti Δ nužudė vienas romėnas. Pav.

pònčas, keturkampis audeklo gabalas su iškirpte viduryje galvai. Δ yra Centrinės ir Pietų Amerikos indėnų apsiaustas.

põpierius, plona plaušinė medžiaga iš celiuliozės, medžio, skudurų ir kt. Δ pirmtakas — papirusas. Δ pradėtas gaminti pačioje mūsų eros pradžioje iš susmulkintų bambukų, skudurų, šilko, kt. medžiagų. Pirmieji Δ išrado kinai. Δ gamyba Europą pasiekė tik renesanso pr. (XI–XII a.) Nuo tada knygos ir kiti dokumentai buvo vis dažniau rašomi ant Δ. Dabar Δ gaminamas iš įvairios medienos. Jo yra keli šimtai rūšių. Lietuvoje pirmasis Δ malūnas pradėjo veikti 1524.

pópiežius, Katalikų bažnyčios ir Vatikano valstybės vadovas, renkamas konklavoje iš kardinolų tarpo iki gyvos galvos.

popmẽnas, populiarus menas, postmodernizmo kryptis. Atsirado šeštajame d-metyje. Δ tėvynė — JAV. Δ atsirado kaip abstrakcionizmo, kuriam atstovavo → Dž. Polokas, priešprieša. Dailininkų kūriniuose paprastai nėra ribos tarp tapybos ir skulptūros. Jų kūriniai dažnai užima net visą parodų salę. Taip dailininkai nori priversti žmones naujai pažvelgti į technikos gaminiais užgriozdintą, atitolusią nuo gamtos aplinką, kurioje gyvena šiuolaikinių didmiesčių žmonės.

populiãcija, vienos rūšies individų grupė, turinti gana pastovų savitą genų fondą ir galinti savarankiškai egzistuoti.

populiarùs, visiems suprantamas, labai paplitęs, mėgstamas, garsus.

porakanõpis, kanopinis žinduolis, turintis lyginį pirštų skaičių (2 ar 4).

porceliãnas, balta, labai sukepusi, dažniausiai glazūruota keramika. Δ skambesnis už fajansą. Jo žaliavos: kaolinas (50%), kvarcas (25%) ir feldšpatas (25%). Kinijoje porcelianinių dirbinių sukurta jau VI–VII a. Nuo XIV a. Kinija tapo Δ gamybos centru. XVII a. porceliano dirbiniai paplito ir Europoje. 1710 Meisene (Vokietija) įsteigtas pirmasis Europoje porceliano fabrikas.

pornogrãfija, nešvanki erotinė literatūra, nepadorūs piešiniai, filmai ir kt.

portrètas, žmogaus tapybinis, fotografinis, skulptūrinis ar kitoks atvaizdas, paveikslas.

Portugãlija, valst. Europos pietvakariuose, prie Atlanto vandenyno, Pirėnų pusiasalyje. Jos pusiasalyje esantis Rokos ragas — tolimiausias Europos taškas vakaruose. Plotas 92 270 km^2, 10,4 mln. gyv. Sostinė Lisabona. Prezidentinė respublika. Priklauso Azorų ir Madeiros salos. Krantai daugiausia žemi, smėlėti. Šiaurinę šalies dalį užima Mesetos plokščiakalnis, pietuose plyti Portugalijos žemuma. Klimatas mediteraninis. Būna karštos vasaros, lietingos žiemos. Fauna ir natūralus kraštovaizdis saugomas Žerešo nacionaliniame parke. Absoliučią gyventojų daugumą sudaro portugalai. Vyrauja lengvoji pramonė: medvilnės ir vilnos tekstilė, meninis audimas, viršutinis bei apatinis trikotažas, alyvų aliejus ir vynas bei žuvys ir konservai — svarbiausios eksporto prekės. Δ — ilgiausiai išsilaikiusi kolonijinė imperija (1494–1975). 1974 ji pripažino kolonijoms apsisprendimo teisę. Buvusios kolonijos — ekonomiškai labiausiai atsilikusios valstybės. Δ yra NATO, EEB, JTO narė. Pav.

Poseidònas, sen. graikų jūrų dievas, Krono ir Rėjos sūnus. Vienas seniausių graikų dievų. Vaizduojamas su trišakiu, žuvimi ir delfinu.

postimpresionìzmas, XIX a. pab.–XX a. pr. modernistinės dailės kryptys ir grupuotės, pasireiškusios po impresionizmo.

Mozaika su kaukole iš Pompėjos (I a., Neapolis)

Pompėjus

Portugalija

Trys žymūs dailininkai laikomi naujų amžių meno pradininkais: → V. Van Gogas, → P. Gogenas, → P. Sezanas. Δ nėra tiesioginis impresionizmo tęsinys. Tai tarsi nauja, susimąsčiusi, griežta, kritiškesnė estetinė reakcija prieš impresionistų sukurtą skaisčiai spalvingą pasaulį. Δ nesudarė vieningos grupės, nesukūrė vieningo metodo ir stiliaus.

postmodernìzmas, tai XX a. pabaigos postindustrinės visuomenės meno tendencijų ir krypčių visuma. Atsirado Amerikoje. Δ būdingas konceptualus požiūris į meną: performansas, proceso menas, žemės menas, kūno menas ir kt. Δ esmė — istorinių stilių ir krypčių interpretacija, eklektika, kartojimas bei atskirų meno rūšių susiliejimas į hibridines rūšis.

potenciãlas, fizik. dydis, apibūdinantis lauko (elektrinio, traukos, jėgų, greičio ir kt.) būseną pasirinktame taške.

poteñcija, turėjimas jėgų kam nors, galia, galėjimas.

Pòtsdamo konfereñcija, 3 didžiųjų valst.: JAV, D. Britanijos ir Sovietų Sąjungos, konferencija, įvykusi Potsdame 1945 07 17–08 02, kapituliavus Vokietijai. Ši konferencija suderino okupacijos zonų Vokietijoje ribas. Berlynas buvo suskirstytas į 4 sektorius: SSRS, amerikiečių, anglų ir prancūzų. Lenkijos vakarines sienas Δ nustatė palei Oderio ir Neisės upes, taip pat pritarė Karaliaučiaus su aplinkine Rytprūsių teritorija perdavimui SSRS. Pav.

Potsdamo konferencija

pótvyniai ir atóslūgiai, periodiniai vandenynų ir jūrų paviršiaus lygio svyravimai, kuriuos sukelia Mėnulio ir Saulės traukos jėgos. Jie būna 2 kartus per parą. Mėnulio trauka 2,2 karto didesnė negu Saulės. Kada Mėnulio ir Saulės trauka veikia viena kryptimi, Δ yra didžiausi, o kai priešingomis — mažiausi.

pótvynio enèrgija, ji gaminama užtvankose, pastatytose skersai upės žiočių ar siaurų įlankų. Potvynio ir atoslūgio metu vandens lygis užtvankoje skiriasi iki 12 m. Vanduo tada teka milžiniškomis turbinomis. Δ priklauso atsinaujinančios energijos šaltiniams, kurie taip greitai neišsenka.

povandenìniai laivaĩ, laivai, galintys ilgai plaukti panirę ir būti nematomi. Δ tapo galingu ginklu, naudotu per abu XX a. pasaulinius karus. Dabartinius Δ varo arba dyzeliniai ir elektros varikliai, arba atominis reaktorius. Yra 2 svarbiausi Δ tipai: patruliniai laivai, skirti aptikti ir sunaikinti antvandeninius bei povandeninius laivus; raketiniai laivai, gabenantys branduolines raketas. Maži Δ, vadinami povandeniniais aparatais, skirti vandens gelmėms tirti.

pozitỹvas, kokio nors objekto fotografinis atvaizdas — nuotrauka, skaidrė.

pozityvìzmas, fil. kryptis, pripažįstanti tik gamtotyros metodais gauto pažinimo tikrumą, moksliškumą.

prabà, tauriojo metalo kiekis lydinyje arba jo dirbinyje, žymimas tam tikru ženklu, kuris taip pat vadinamas Δ.

Prãdas, Madrido (Ispanija) tapybos ir skulptūros muziejus. Įsteigtas 1819 vėlyvojo klasicizmo rūmuose.

pradžiõs mokyklà, keturmetė mokykla bendrojo lavinimo mokyklų sistemoje.

prãgaras, krikščionių tikėjime — vargų, amžinų kančių, siaubo vieta po mirties.

pragyvẽnimo iñdeksas, jis vertina šalies gerovę ir ekonomiką. Δ sudaro pragyvenimo duomenys: švietimas, gyvenimo trukmė, mityba, aprūpinimas vandeniu ir kt. Δ padeda nustatyti šalių vietą pasaulio plėtroje, atskleidžia skurdą ir klestinčiose šalyse. Δ kasmet parengia JTO (Jungtinių Tautų Organizacija).

pragyvẽnimo lỹgis, šalies gerovę lemiantis sveikatos, mitybos ir švietimo lygis.

Jei šalis turtinga, žmonės gyvena gerai, jei skurdi — trūksta net maisto.

pragmatìzmas: 1. subjektyviojo idealizmo kryptis, praktinę empirinę individo veiklą laikanti intelektualiosios veiklos pagrindu ir vertinimo kriterijumi; **2.** istorijos mokslo kryptis, apsiribojanti įvykių išdėstymu pagal jų išorinį ryšį ir nuoseklumą, neatskleidžianti istorinės raidos dėsnių.

Prahà, Čekijos Respublikos sostinė. Miestas įkurtas VIII–IX amžiuje. 1,31 mln. gyv. Garsėja architektūriniais paminklais ir istoriniais įvykiais.

"Prãhos pavãsaris", 1968 įvykiai Čekoslovakijoje, kurių metu siekta išsikovoti politinę priklausomybę nuo Maskvos. Demokratinį judėjimą Čekoslovakijoje nuslopino Varšuvos pakto valst. karinė intervencija, prasidėjusi 1956 08 21.

prãkaitas, poodinių liaukų išskiriamas sūrus skystis.

prãnašas: 1. ateities skelbėjas; **2.** Dievo valios skelbėjas, aiškintojas.

Pranciškõnų ordinas, katalikų vienuolių ordinas. Įkurtas Italijoje 1209 Pranciškaus Asyžiečio. Buvo pirmieji elgetaujantys vienuoliai, smerkiantys dvasininkijos gobšumą ir pasileidimą. Bažnyčia juos išnaudojo kovoje su eretikais. Jie tapo aktyviausiais inkvizitoriais. Per Prancūzijos revoliuciją Δ veikla daug kur buvo uždrausta. Lietuvoje Δ atsirado XIII a. per kryžiaus karus ir kunigaikščio Mindaugo krikštą.

Pranciškus Asyžiẽtis (Francesco d'Assisi, tikr. Giovanni Bernardone) (1181–1226), ital. vienuolių ordino įkūrėjas. 1228 buvo paskelbtas šventuoju. Jis propagavo evangelišką asketišką gyvenseną.

Pranciškus Juõzapas I (Franz Joseph I), (1830–1916), Austrijos imperatorius ir Vengrijos karalius. Viešpatavo ilgiausiai iš visų Europos valdovų (1848–1916). Jo valdymo metais klestėjo kultūra, mokslas, literatūra, menas.

Prancūzijà, didžiausia valst. Vakarų Europoje. Plotas 551 500 km^2, 58 mln. gyv. Sostinė Paryžius. Prezidentinė respublika. Suskirstyta į 96 departamentus. Šalies gamtai būdinga: lygumos, senų kalnų masyvai ir jauni kalnai. Didžiausias senų kalnų masyvas — Centrinis masyvas šalies pietuose, kurį sudaro kristalinės uolienos, stūkso užgesusių ugnikalnių kūgiai. Aukščiausi ir jauniausi Europos kalnai — Alpės, juos daugiausia sudaro klintys, o aukštuosius kalnagūbrius — kristalinės uolienos. Pietuose — sunkiai prieinami Pirėnų kalnai. Viduržemio jūros pakrantei būdingos mažos smėlėtos įlankėlės rivjeros. Klimatas vidutinių platumų jūrinis, pereinamojo tipo. Pietinėje dalyje — mediteraninis. Upių tinklas tankus, upės vandeningos, tinkamos laivybai. Δ yra 26 proc. miškų, daugiausia kalnuose. Gyvūnai būdingi Vidurio ir Pietų Europai. Yra 7 nacionaliniai parkai. Gyventojai: prancūzai, užsieniečiai emigrantai. Δ priklauso pirmaujantiems pramoniniams kraštams. 90 proc. jos ploto dirbama, todėl ji pirmaujanti šalis žemės ūkio produkcijos srityje. Išplėtota sunkioji, chemijos pramonė, gaminami automobiliai, lėktuvai, tanklaiviai. Garsėja vaistų, parfumerijos, kosmetikos, tekstilės, galanterijos prekėmis. Svarbi žemės ūkio šaka — gyvulininkystė. Antra vieta pasaulyje po Italijos pagal vynuogių derlių. Δ — turistų, architektūros paminklų, muziejų, literatūros, muzikos, mokslo bei kultūros lobynų kraštas. Prancūzai — puikūs kulinarai ir vyno gerbėjai. Pagal jo suvartojimą pirmauja pasaulyje. Pav.

Prancūzija

Prancūzìjos Didžiój̃i revoliùcija, vyko 1789–1794. Dėl sustiprėjusių prieštaravimų tarp privilegijuotųjų luomo ir daugumai šalies gyventojų atstovaujančio trečiojo luomo, feodalinės santvarkos ir išaugusio kapitalistinio gyvenimo būdo prieštaravimų, prasto derliaus bei pramonės krizės 1788–1789 šalyje prasidėjo valstiečių sukilimai bei miestiečių bruzdėjimai. Trečiojo luomo deputatai 1789 07 09 sušaukė steigiamąjį susirinkimą, kurį karaliaus rūmai stengėsi išvaikyti. Liepos 13 d. prasidėjo liaudies sukilimas. Liepos 14 d. liaudis šturmu užėmė Bastilijos kalėjimą. Ši data laikoma revoliucijos pradžia. Steigiamasis susirinkimas panaikino skirstymą į luomus bei feodalines prievoles ir priėmė "Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją". 1791 09 priimta Konstitucija. Prancūzija tapo konstitucine monarchija. 1792 09 22 paskelbta Prancūzijos Respublika, 1793 giljotinuotas karalius Liudvikas XVI. Tarp žirondistų ir jakobinų vyko nesutarimai. Žirondistai buvo pašalinti iš Konvento —

Prahos centrinė gatvė 1968 08 21

Prancūzijos Didžioji revoliucija. "Karaliaus areštas" (karikatūra)

Prancūzijos Didžioji revoliucija

1793 prasidėjo jakobinų diktatūra. Jakobinų lyderiai — Ž. Maratas, → M. Robespjeras, → Ž. Dantonas, Ž. Eberas. 1794 vasarą kontrrevoliucinis perversmas nuvertė jakobinų diktatūrą ir užbaigė Δ. Pav.

pravoslavýbė, → s t a č i a t i k ý b ė.

preámbulė, įstatymo, deklaracijos arba tarptautinės sutarties įvadinė dalis.

precedeñtas, įvykis ar sprendimas, kuris gali būti pavyzdys kt. panašiems įvykiams.

precìzija, tikslumas, griežtumas.

prednizolònas, sintetinis hormonų vaistas nuo uždegimų, alergijos, odos ligų.

prefèktas: 1. sen. Romoje — aukštas administracinis ar karinis pareigūnas; **2.** Prancūzijoje — pareigūnas, vadovaujantis administraciniam teritoriniam vienetui.

preferánsas, 3 ar 4 žaidėjų lošimas 32 kortomis, žaidime svarbus kirčių skaičius.

prekámbras, geologijos istorijos laikotarpis, apimantis dvi seniausias Žemės eras: archėjų ir proterozojų, buvusias prieš paleozojaus eros kambro periodą, bei to laikotarpio geologiniai dariniai.

E. Preslis

prekýbos bánkas, bankas, atliekantis valiutines operacijas ir teikiantis paskolas verslui.

prekýbos kòdeksas, prekybinės teisės normų rinkinys. Paprastai jame yra tokie skyriai: prekybos dalyviai, prekybiniai sandoriai, vekseliai, jūrų teisė ir procesinės normos.

prekýbos rū́mai, visuomeninė organizacija, padedanti valstybėms plėsti ekonominius ir prekybinius santykius. Svarbiausias Δ uždavinys — gerinti tarptautinės prekybos sąlygas ir spręsti ekonomines problemas.

prekýbos sutartìs, tarptautinė sutartis, reguliuojanti prekybinius ir ekonominius santykius. Δ nustato bendras šalims naudingų prekybinių mainų sąlygas.

prẽkiniai ir piniginiai sántykiai, santykiai, atsirandantys gaminant ir realizuojant prekes. Prekių mainai vyko jau senovėje, tik jie buvo atsitiktiniai. Šiandien jie vyksta reguliariai.

prelãtas, katalikų dvasininkas, einantis aukščiausias bažn. pareigas.

preliminarùs, parengtinis, parengiamasis, įžanginis.

preliùdas: 1. instrumentinė muz. kūrinio įžanga, dažnai improvizacija; **2.** nedidelė instrumentinė pjesė.

prèmija, piniginis ar daiktinis apdovanojimas už nuopelnus, darbą ar kūrinį, skiriamas konkurse, parodoje.

premjerà, pirmasis naujo vaidinimo, filmo parodymas.

premjèras, ministras pirmininkas — vyriausybės vadovas.

prenumeratà, leidinio užsakymas iš anksto sumokant pinigus.

prèrijos, Šiaurės Amerikos aukštažolės stepės. Anksčiau Δ ganėsi milžiniškos bizonų bandos. Dabartiniu metu Δ beveik visos suartos.

prèsas, slėgimo mechanizmas, slėgtuvas.

Prèslis (Presley), Elvis (1935–1977), amerik. roko dainininkas. Buvęs sunkvežimio vairuotojas. Dainos "That's All Right, Mama" dėka 1954 Δ per vieną dieną tapo žvaigžde. Δ atliekamas rokenrolas pradėjo pergalingą žygį per pasaulį. Iki Δ mirties buvo parduota daugiau nei 500 mln. jo plokštelių, todėl jis tituluojamas didžiausios sėkmės sulaukusiu atlikėju. Δ — rokenrolo simbolis. Savo agresyvumu, maištingumu, geidulingumu ir melancholija atlikėjas provokavo senąją kartą ir įkūnijo jaunimo svajones. 1972 Δ buvo apdovanotas Grammy premija. Dėl ankstyvos mirties Δ virto roko legenda. Pav.

prestìžas, autoritetas, įtaka, garbė.

prezervatývas, apsauginė priemonė lytinio akto metu — guminis maišelis, užmaunamas ant vyro varpos.

prezideñtas: 1. renkamas valst. vadovas; **2.** renkamas organizacijos pirmininkas.

príebalsis, kalbos garsas, kurio pagrindą

sudaro triukšmas ar šlamesys. Tariant Δ oras pro burną eina ne laisvai, o sutinka burnoje kliūčių (dantys, liežuvis, gomurys).

príedainis, pasikartojanti dainos dalis.

príeglauda: 1. našlaičių, senelių ar invalidų globojimo bei išlaikymo namai; **2.** vieta, kur galima prisiglausti ar apsisaugoti.

príesaika, iškilmingas, tvirtas pasižadėjimas ką nors daryti, pvz., *ištikimybės* Δ, *kario* Δ ir pan.

príešistorė, žmonijos gyvenimo laikotarpis iki raštijos pradžios (maždaug iki 3500 pr. Kr.).

priešlaikìnis gim̃dymas, gimdymas nuo 22 nėštumo savaitės pradžios iki 37 savaitės pabaigos. Gimusio naujagimio masė būna nuo 500 iki 2 500 g, ūgis — nuo 27 iki 45–47 cm. Toks naujagimis būna neišnešiotas, bet gyvybingas. Neišnešiotas naujagimis gydomas intensyviąja terapija. Tokių naujagimių mirtingumas yra 10–15 kartų didesnis negu išnešiotų. Priešlaikinio gimdymo priežastys yra labai įvairios ir ne visada aiškios.

priešrinkìminė kampãnija, laiko tarpas nuo kandidatų iškėlimo ir registracijos pabaigos iki paskirtos rinkimų dienos.

príetaras: 1. neteisinga, niekuo nepagrįsta, bet įprastinė pažiūra; **2.** tikėjimas burtais ir ateitį lemiančiais ženklais.

príeveiksmis: 1. kalbos dalis, žyminti veiksmo ypatybes ar aplinkybes; **2.** tos kalbos dalies žodis, pvz., *greitai, namie, vakar.*

prigimtìnė téisė, iš paties žmogaus kylanti teisė, nepriklausomai nuo laiko ir aplinkinio pasaulio, priešinga negu valst. nustatyta pozityvioji teisė, kuri kinta istoriškai.

priklausomýbė nuõ narkòtikų, kai narkotinė medžiaga tampa būtina organizmo biologinei ir cheminei pusiausvyrai išlaikyti, žmogus tampa narkotinių medžiagų vergu. Reguliariai vartodamas narkotikus, žmogus apnuodija centrinę nervų sistemą ir pasidaro psichiškai ir fiziškai priklausomas. Jei organizmas negauna narkotikų, žmogus pasijunta labai blogai, iškyla pavojus gyvybei. Be to, dažnai juos vartojant, atsiranda perdozavimo pavojus ir tai gali tapti mirties priežastimi. Lietuvoje veikia įvairios tarnybos, teikiančios metodinę pagalbą, psichologinę reabilitaciją, konsultacijas, diagnostiką bei gydymą.

primabalerinà, baleto šokėja, atliekanti pagrindinius vaidmenis.

primadonà, operos ar operetės dainininkė, atliekanti pagrindinius vaidmenis.

primãtai, aukštesniųjų žinduolių būrys, kuriam priklauso žmogus, beždžionės ir pusbeždžionės.

primityvìzmas: 1. prastybė, ko nors žemas lygis, suvulgarintas požiūris; **2.** XIX a. pab. — XX a. pr. modernistinė profesionalioji dailė, pasižyminti sąmoningu supaprastintu vaizdavimu ir archajiškų pirmykščio bei liaudies meno formų, vaikų kūrybos elementais; **3.** XIX a. pab. — XX a. spontaniška dailė arba naivusis menas, kuriamas savamokslių dailininkų, nesusijęs nei su liaudies dailės tradicijomis, nei su kokiomis nors šiuolaikinio meno kryptimis. Dauguma primityvistų — tai žmonės, gyvenantys nuošaliuose užkampiuose, mažuose miesteliuose, neturintys galimybės mokytis tapybos, bet norintys kurti. Pirmuoju primityvistu buvo laikomas pranc. muitinės tarnautojas Anri Ruso (1844–1910), kuris išėjęs į pensiją savo gyvenimą paskyrė tapybai. Kitas žymus primityvistas — gruzinas Nikas Pirosmanis (1862–1918).

primityvùs, paprastas, nesudėtingas, neištobulintas.

prìncipas: 1. teorijos, mokslo sistemos, politikos ir kt. pagrindinis pradinis teiginys; **2.** įsitikinimas, pažiūra, veikimo dėsnis; **3.** pagrindinė mechanizmo veikimo ypatybė.

prioritètas, atradimo, išradimo ir pan. pirmumas laiko atžvilgiu.

prisíekusiųjų teĩsmas, sąžinės teismas, kai kurių šalių teismo organas, kurį sudaro vienas ar keletas skirtų teisėjų ir grupė prisiekusiųjų tarėjų, parenkamų iš tam tikrus cenzus atitinkančių gyventojų. Paprastai sprendžia baudžiamąsias bylas.

privilègija, išimtinė teisė, pirmumas, lengvata.

prìzmė: 1. mat. figūra, kurios pagrindai yra lygūs ir lygiagretūs daugiakampiai, o sienos — lygiagretainiai; **2.** trisienis skaidrios medžiagos kūnas, naudojamas spinduliams skaidyti į spektrą arba optiniuose prietaisuose spindulių kryptį keisti.

problemà, teorinis arba praktinis uždavinys, reikalaujantis sprendimo, tyrimo.

problèmiškas, abejojamas, tirtinas, ieškomas.

pròcentas, nuošimtis, šimtoji kurio nors kiekio ar skaičiaus dalis, žymima %.

procèsas: 1. eiga, augimas, formavimasis, būvių kaita; **2.** bylos svarstymo eiga, teismo byla.

profèsorius: 1. sen. Romos imperijoje I a.pr.Kr. — gramatikos ir retorių mokyklos mokytojas; **2.** savarankiškas mokslo darbuotojas, turintis mokslo vardą ir laipsnį, skaitantis paskaitas, vedantis pratybas ir vadovaujantis aspirantams, doktorantams bei magistrantams aukštojoje mokykloje arba dirbantis mokslinio tyrimo įstaigoje.

prodùkcija, vienos ar visų rūšių produktų visuma.

prodùktas: 1. daiktas kaip žmogaus darbo vaisius, gaminys; **2.** ko nors rezultatas.

profãnas, neišmanėlis, nemokša.

profèsija, specialaus pasirengimo reikalaujanti veikla ar verslas.

profèsinė mokykla, mokykla, kurioje įgyjamas išsilavinimas drauge su profesija.

profèsinė sąjunga, asocijuota asmenų grupė, vienijanti ir ginanti vienos kurios nors profesijos žmonių interesus.

profèsinis (-ė): 1. tam tikros profesijos žmonių, kurių darbas susijęs su kitais žmonėmis (gydytojų, pedagogų), moralės normos — profesinė etika; **2.** ligos, kurioms įtakos turi nepalankios darbo sąlygos — profesinės ligos.

profesionãlas, specialistas, savo srities žinovas, gyvenantis iš savo profesijos, pvz., *sportininkas*.

profilãktika: 1. med. priemonių visuma apsisaugoti nuo ligų; **2.** techn. priemonių visuma apsaugoti mechanizmus nuo gedimų.

pròfilis: 1. vaizdas iš šono; **2.** statmenas pjūvis; **3.** tipiškų bruožų visuma.

prognòzė, tam tikrais duomenimis paremtas numatymas, kokia bus reiškinio eiga, pvz., *oro* Δ.

programà: 1. veikimo ar darbo planas; **2.** organizacijos ar atskiro veikėjo veiklos principų ir uždavinių išdėstymas, pvz., *partijos* Δ; **3.** trumpas mokomojo dalyko turinio išdėstymas, pvz., *matematikos* Δ; **4.** teatro vaidinimo, koncerto ir kt. turinio išvardijimas, pvz., *koncerto* Δ; **5.** išbaigtas algoritmo užrašymas pasirinkta programavimo kalba kompiuteryje.

prograrninė mùzika, instrumentinės muz. kūriniai, siekiantys ką nors pavaizduoti.

progrèsija, dėsningai kintančių skaičių eilė, pvz., *aritmetinė* Δ.

progresúoti: 1. daryti pažangą, tobulėti; **2.** pamažu stiprėti.

prohibìcija: 1. draudimas, suvaržymas; **2.** draudimas gaminti ir vartoti svaigiuosius gėrimus, jais prekiauti. Galiojo JAV 1920–1934.

projèkcija: 1. geom. kūno vaizdavimas plokštumoje; **2.** vaizdo rodymas, vaizdas ekrane.

proklamãcija: 1. iškilmingas paskelbimas; **2.** agitacinis politinio turinio lapelis.

proletãras, neturintis gamybos priemonių, samdomasis darbininkas.

prològas, įžanginė kūrinio dalis prieš užuomazgą, įžanga.

Prometė́jas, sen. graikų mitologijoje — titanas, pavogęs iš Olimpo ugnį ir atidavęs ją žmonėms. Už tai buvo Dzeuso nubaustas — prikaltas prie uolos Kaukaze, kur atskridęs erelis kasdien lesdavo jo kepenis, o jos per naktį užgydavusios. Heraklis nukovęs erelį ir išvadavęs Δ.

pròmilė, tūkstantoji kokio nors dydžio dalis.

propagánda, teorijų, idėjų skleidimas, siekiant jomis paveikti žmonių pažiūras, nuotaikas, skatinant tam tikrus veiksmus, poelgius.

propòrcija, dailės kūrinio arba statinio dalių dydžio santykiai vienos su kita ir su visuma.

proporcìngas: 1. darnus daikto dalių santykis; **2.** dviejų santykių lygybė.

proporcìngo atstovãvimo rinkìmų sistemà, rinkimų sistema, pagrįsta principu, kad visoms partijoms turi būti atstovaujama, bet atstovaujama ne vienodai, o proporcingai gautai per rinkimus rinkėjų paramai. Kiekvienoje rinkiminėje apygardoje renkama po keletą atstovų, o rinkėjai balsuoja ne už vieną ar kitą asmenį, bet

už partijų pateiktus kandidatų sąrašus. Po rinkimų mandatai paskirstomi proporcingai kiekvienai partijai pagal gautų už ją balsų skaičių.

prostitùcija, moterų parsidavinėjimas, paleistuvystė.

prótaka, trumpa tekančio vandens juosta, jungianti du ežerus, upę ir ežerą arba dvi upes.

proteìnas, baltymas, kurio molekulė sudaryta tik iš aminorūgščių; paprastasis baltymas.

protekcionìzmas, valst. ekonominė politika, kuria nacionalinė ekonomika saugoma nuo užsienio konkurencijos. Paprastai pasireiškia muitų politika.

protestantìzmas, viena iš 3 pagrindinių (greta katalikybės ir stačiatikybės) krikščionybės krypčių. 1529, kai dalis M. Liuterio šalininkų Špėjerio miesto seime pareiškė protestą dėl seimo nutarimo apriboti liuteronybės plitimą, jos šalininkus pradėta vadinti protestantais. Lietuvoje Δ idėjos ėmė plisti XVI a. trečiajame ketvirtajame d-mečiuose. Pirmieji Δ skelbėjai buvo A. Kulvietis, → M. Mažvydas, S. Rapolionis, J. Zablockis.

prótėviai, karta, gyvenusi prieš daug metų, proseneliai.

protèzas, dirbtinė kūno dalis, pakeičianti prarastąją.

prõtiniai dañtys, paskutiniai dantys, kurie žmogui išdygsta 17–25 metų amžiuje.

protokòlas: 1. oficialus susirinkimų, suvažiavimų, konferencijų, teismo posėdžių ir kt. eigos bei nutarimų užrašas; **2.** oficialus dokumentas, kuriame liudijamas įvykis ar atsitikimas.

protònas, elementarioji fizik. branduolio dalelė, turinti teigiamąjį krūvį.

provincialìzmas, prancūzų kultūroje atsiradusi sąvoka, kuri reiškia pažiūrų atsilikimą, ribotumą, kultūros menkavertiškumą. Būdingas provincijos gyventojams.

provìncija: 1. vietovė, esanti toli nuo sostinės ar nuo didesnių centrų; **2.** kai kuriose valst. — teritorinis vienetas.

provìzorius, vaistininkas, turintis teisę savarankiškai dirbti farmacijos darbą ir tvarkyti vaistinę.

provokãcija: 1. atviras kurstymas kenkti, daryti žalą; **2.** slapto agento veikla, siekiant šnipinėti, kenkti.

prozà, neeiliuota grožinė literatūra.

prõžirnis, ankštinių šeimos miškų ir dekoratyvinis krūmas geltonais žiedais. Žydi gegužės–birželio mėnesiais. Jį mėgsta erkės.

prū́sai, baltų tauta, gimininga lietuviams ir latviams. Δ vardas pasirodė istoriniuose šaltiniuose IX a. Pirmasis jį pavartojo bavarų geografas apie 965. Δ mini Ispanijos keliautojas Ibrahimas ibn Jokūbas, rašęs, jog Δ gyvena prie Baltijos jūros ir turi savo kalbą. Kryžiuočių šaltiniuose Δ gyvenama žeme laikoma teritorija tarp Vyslos ir Nemuno žemupio. Ji skirstyta į Pamedę, Pagudę, Varmę, Notangą, Sembą, Bartą, Galindą, Nadruvą, Skalvą, Sasną, Sūduvą. Kryžiuočiai Δ nukariavo 1231–1274. Kalba galutinai išnyko XVIII a.

Prū́sija: 1. istorinės žemės, kuriose gyveno prūsai; **2.** XVIII–XIX a. Europos valstybė, XIX–XX a. vidinė federuota Vokietijos valstybė.

pseudo-, pirmoji žodžių dalis, reiškianti įvardijamo dalyko netikrumą, tariamumą, melagingumą.

pseudonìmas, slapyvardis.

psichiãtrija, psichikos ligų mokslas.

psichoanãlizė, psichoterapijos metodas, grindžiamas pasąmone, nesąmoningos elgesio motyvacijos atskleidimu ir kt.

psicholò̀gija, mokslas, tiriantis psichiką.

psichopãtija, liguisti psichikos pakitimai.

psichoterãpija, gydymas psichiniu poveikiu.

psichòzė, psichikos sutrikimas be organinių pakitimų.

Ptolemė́jas (Ptolemaios Claudius), Klaudijus (apie 100–170), Aleksandrijos geografas, astronomas. Graikų k. parašė išsamų veikalą "Geografija". Išgarsėjo "Didžiąja astronomijos sandara", kurioje perteikė graikų astronomų sukauptas žinias. Δ sukūrė ir naujų matematikos formulių, pirmą kartą pastebėjo šviesos spindulių lūžimo dėsnius, suformulavo matematiškai pagrįstą harmonijos teoriją graikų muzikai.

Ptolemė́jas I (Ptolemaios I, Soter), Soteras (367–283 pr. Kr.), Egipto karalius. Pasižymėjo kaip Aleksandro Didžiojo karvedys, ypač žygiuose į Afganistaną bei Indiją. 305 pr. Kr. pasivadino karaliumi, Aleksandriją pavertė kultūros ir ekonomikos

centru. Savo valdžią stiprino išmintinga užsienio politika. Δ ir jo įpėdinių valdymo laikotarpiu šalis suklestėjo ir tapo galinga karalyste, kuri žlugo tik 30 pr. Kr., valdant paskutinei Ptolemėjų dinastijos karalienei → Kleopatrai.

publicìstika, žurnalistikos šaka, nagrinėjanti politikos ir visuomenės gyvenimo aktualijas.

pùblika: 1. žmonės, visuomenė; **2.** susirinkę žiūrovai, klausytojai.

publikãcija, publikavimas, paskelbimas spaudoje.

pùčas, sąmokslininkų įvykdytas valstybės perversmas arba bandymas jį įvykdyti remiantis ginkluota jėga.

pučiamíeji instrumeñtai, muz. instrumentai iš medžio ar vario.

Dž. Pučinis

Pučìnis (Puccini), Džakomas (1858–1924), ital. kompozitorius, paskutinis didysis XX a. dramatiškosios italų muzikos kūrėjas. 1893 trečioji jo opera "Manon Lesko" išgarsėjo visame pasaulyje. Meistriškiausias Δ kūrinys "Bohema" — XIX a. pab. italų operos viršūnė, ir "Toska", kuri laikoma vienu reikšmingiausių verizmo (realistinio italų literatūros, meno bei muzikos vaizdavimo) pavyzdžių. Kiti reikšmingi kūriniai: "Madam Baterflai", "Turandot", "Requiem". Pav.

pū́dymas, paliktas neapsėtas, besiilsintis dirbamas žemės plotas.

pū̃kas: 1. apatinė, lengvoji, smulkioji paukščio plunksnelė; **2.** plonas pluošto plaukelis audinio paviršiuje.

pùlsas, kraujagyslėmis sklindanti širdies kairiojo skilvelio išstumta banga, kuri išplečia kraujagysles ir sudaro kraujagyslių tvinksnio įspūdį. Vidutinis Δ dažnis — 60–80 tvinksnių per minutę.

pūlinỹs, pūlinis audinių uždegimas.

pumà, kačių šeimos plėšrus žinduolis. Dar vadinama kalnų liūtu. Paplitusi Amerikoje, Meksikoje. Kūnas 1–1,6 m, uodega — 60–85 cm ilgio, masė iki 100 kg. Kailis rausvai geltonas, nugara tamsesnė. Gyvena žemumų pelkėse, miškuose ir žole apaugusiose lygumose, taip pat kalnuose. Aktyvi prieblandoje ir naktį. Negailestinga medžiotoja. Pagrindinis Δ grobis yra elniai.

pū́nai, finikiečių miesto Tyro kolonijos Kartaginos gyventojai. Δ juos vadino romėnai.

pū́nų karaĩ, Kartaginos ir Romos valst. karai, vykę dėl hegemonijos vakarinėje Viduržemio jūros dalyje. Žinomi 3 Δ: I Δ, vykęs 264–241 pr. Kr.; II Δ, vykęs 218–201 pr. Kr. — tai vienas didžiausių senojo pasaulio karų; III Δ, vykęs 149–146 pr. Kr. Baigėsi visišku Kartaginos valstybės ir miesto sunaikinimu. Buvusiose Kartaginos žemėse įkurta Romos provincija, pavadinta Afrika.

pùpmedis, ankštinių šeimos parkų ir želdynų krūmas arba žemas medis gausiais geltonais žiedais. Subrandina ilgas saldžias rudos spalvos ankštis.

puritõnai: 1. religinio judėjimo XVI–XVII a. Anglijoje dalyviai; **2.** griežtų dorovinių ir religinių principų bei normų šalininkai; **3.** religinė kalvinizmo srovė, reikalaujanti atsisakyti nesaikingumo.

pùsbeždžionės, primatų būrio žinduoliai. Paplitę Afrikos tropikuose. Kūno ilgis 10–106 cm. Uodega dažnai trumpa. Galūnės penkiapirštės.Gyvena daugiausia medžiuose, vienos aktyvios dieną, kitos naktį. Yra 7 šeimos. Primityviausios — tupajos.

pùsfinalis, sport. priešpaskutinis varžybų ratas, turintis nustatyti finalo dalyvius.

pusiáujas, ekvatorius, aplink ašį besisukančių kosminių kūnų paviršiaus ar dangaus sferos didysis apskritimas, vienodai nutolęs nuo abiejų ašigalių.

pusiáujo klìmatas, ekvatorinis, nuolat labai šiltas ir labai drėgnas klimatas.

pùslaidininkiai, fizik. medžiagos, kurios elektriniu laidumu užima tarpinę padėtį tarp laidininkų ir izoliatorių. Juos galima sujungti su kitomis medžiagomis laidumui kontroliuoti.

pūslelìnė, užkrečiamoji liga, pažeidžianti odos gleivinę ir nervų sistemą.

pùslaidininkių fìzika, fizikos šaka, tirianti puslaidininkius, jų savybes, juose vykstančius reiškinius.

pùtas, dekoratyvinis dailės motyvas — tapytas arba skulptūrinis nuogo berniuko atvaizdas, būdingas baroko, rokoko dailei.

Pùtinas, Vladimiras, (g. 1952), Rusijos Federacijos prezidentas (nuo 2000 03 26). Baigė Leningrado valstybinio universiteto teisės fakultetą. Ekonomikos mokslų kandidatas 1996. Dirbo valstybės saugumo organuose, nuo 1985 — Vokietijoje. Grįžęs iš Vokietijos dirbo Leningrado universitete, vėliau — Leningrado Tarybos pirmininko A. Sobčako patarėjas, Sankt-Peterburgo merijos užsienio reikalų komiteto pirmininkas. Nuo 1994 iki 1999 užėmė aukštas pareigas Sankt-Peterburge, prezidento administracijoje, Federalinėje saugumo tarnyboje. 1999 08 16 paskirtas Rusijos premjeru.

pùvenos, supuvusių daiktų liekanos, puvėsiai.

puvinỹs, augalų liga, bakterijų ar parazitinių grybų sukeliamas augalų audinių ląstelių irimo procesas. Gali apimti įvairias augalų dalis: lapus, vaisius, šaknis, kamienus. Δ šalinami naikinant pažeistas augalų dalis, purškiant chemikalais, tinkamai tręšiant.

R

R, r, raidė, vartojama žymėti skardžiajam liežuvio priešakiniam priebalsiui, tariamam kietai (*rãtas, rópė*) ir minkštai (*rẽtis, riaumóti*).

Ra, sen. egiptiečių saulės dievas. Buvo tapatinamas ir su kitais dievais, garbinamas kaip Amonas Ra, Chnumas Ra, Ra Atumas.

rãbinas, judėjų religijos dvasininkas.

rachìtas, vaiko kaulų iškrypimas dėl kalkių ir druskų apykaitos sutrikimo, trūkstant vitamino D.

rãcija, protingas pagrindas.

racionalizãcija, darbo priemonių, metodų organizavimo gerinimas, tobulinimas.

racionalìzmas: 1. fil. kryptis, laikanti protą tiesos pažinimo šaltiniu ir kriterijumi; **2.** protu paremta pažiūra į gyvenimą, vadovavimasis protu.

racionalùs, protingas, tikslingas, tinkamas.

radãras, radiolokatorius. Jis atranda objektus spinduliuodamas aukšto dažnio radijo bangas ir sekdamas atspindėtas bangas.

radiãcija, spinduliavimas.

radiãtorius: 1. iš sekcijų sudarytas šildomasis blokas centrinio šildymo sistemoje; **2.** vidaus degimo variklio įtaisas aušinimo skysčiui vėsinti.

rãdijas: 1. būdas be laidų sklindančiomis elektromagnetinėmis bangomis perduoti ir priimti garsą; **2.** garso perdavimas ir priėmimas tomis bangomis; **3.** stotis, kur tokiu būdu perduodami garsai; **4.** aparatas, kuriuo priimami tokie garsai. Italas Guljelmas Markonis 1895 pagamino pirmąją radijo sistemą, o 1901 pasiuntė radijo signalus per Atlantą.

rãdijo bañgos, elektromagnetinės bangos, kurių dažnis neviršija 3000 Ghz. Šias bangas spinduliuoja įkaitę kūnai, radijo siųstuvų antenos, dujinio išlydžio prietaisai, optiniai kvantiniai generatoriai (lazeriai). Šios bangos naudojamos radijo transliacijai, radijo ryšiui, televizijai, radiolokacijai. Elektromagnetines bangas generuoja radijo siųstuvai.

radikãlas, esminių ryžtingų veiksmų, radikalizmo šalininkas.

radikalìzmas, politinė srovė, reikalaujanti griežtų, ryžtingų reformų, nekeičiant valstybinės santvarkos pagrindų.

radioaktỹvios ãtliekos, radioaktyvių medžiagų gavybos, perdirbimo ir branduolinės energetikos atliekos, skleidžiančios pavojingus gyvoms būtybėms radioaktyvius spindulius.

radioaktyvùmas, kai kurių elementų nestabilių atomų branduolių savaiminis kitimas, kurio metu spinduliuojami lengvesni branduoliai.

radiolokãcija, metodas radijo bangomis aptikti nematomus objektus, nustatyti jų vietą, stebėti jų judėjimą.

radiotèchnika, elektrotechnikos šaka, tirianti radijo bangų panaudojimo metodus ir technines priemones.

radioteleskòpas, įrenginys kosminiam radijo spinduliavimui priimti ar tirti.

rãdis (Ra), radioaktyvus, tamsoje švytintis chem. elementas, naudojamas medicinoje ir technikoje.

rãdiusas, spindulys.

radònas (Rn), chem. radioaktyvus elementas — labai nuodingos, tamsoje švytinčios inertinės dujos, naudojamos medicinoje ir kitur.

M. Radvila Juodasis

M. Radvila Rudasis

Rafaelio "Siksto madona". 1515–1519. Dresdeno paveikslų galerija

Raganosiai

Rãdvilos, LDK ir Prūsijos didikų giminė. Kunigaikščiai (nuo 1547). XV–XVIII a. 22 Δ buvo kancleriai, maršalkos, etmonai ir iždininkai, 37 vaivados, 2 vyskupai, 1 kardinolas, karalienė. Naudodamiesi valdžia ir vedybų ryšiais įgijo visoje LDK didelių valdų su pilimis ir miestais. Žymiausia Δ rezidencija nuo XVII a. buvo Nesvyžius. Giminės pradininkas — didiko Kristino Astiko sūnus Radvila Astikaitis. Žymiausieji Δ: Mikalojus Senasis, Mikalojus, Jurgis, Barbora Radvilaitė — Žygimanto Augusto žmona, Mikalojus Radvila Rudasis ir Mikalojus Radvila Juodasis (jie turėjo didžiulę įtaką LDK), Mikalojus Kristupas Našlaitėlis. Pav.

Rafaèlis (Raffaello Santi), (1483–1520), ital. tapytojas. 1508 popiežius → Julijus II jį pasikvietė į Romą ir patikėjo Vatikane ištapyti 3 patalpas (stancas). Tuo pat metu Farnezinos viloje Δ nutapė freskas "Galatėjos triumfas" (1514) ir "Amūras ir Psichė" (apie 1518). Nuo 1514 Δ buvo atsakingas už šv. Petro bazilikos statybą. Tada nutapė ir paveikslus ant lentų "Madona dela Sedija", "Siksto madona" (apie 1512–1533), popiežių Julijaus II ir Leono X portretus. Δ freskos, tapyba ant lentų bei kilimų, eskizai rėmėsi naujais kriterijais — natūraliu savimi pasitikinčio žmogaus atvaizdu, gyvybingomis ir monumentaliomis istorinių, biblinių ir mitologinių paveikslų grupinėmis scenomis. Δ mirė būdamas 37 metų. Pav.

raganõsis, stambus atogrąžų žinduolis, turintis vieną ar du ragus ant snukio. Antras pagal dydį sausumos gyvūnas. Paplitęs Centrinėje ir Pietų Afrikoje, Indijoje. Nedaugelis šiandieninių žinduolių yra taip persekiojami kaip Δ. Tūkstančiai jų buvo išžudyti dėl ragų. Visi Δ įtraukti į oficialiai nykstančių rūšių sąrašą. Δ trumparegiai, tačiau gerai girdi ir turi puikią uoslę. Oda labai stora ir tvirta. Paprastai Δ aktyvūs naktį. Pav.

rãgas: 1. kieta, smaili gyvulio kaktos išauga; **2.** pučiamasis, signalinis instrumentas.

ragenà, akies obuolio išorinio dangalo priekinė dalis. Skaidri gaubto stikliuko pavidalo plėvelė.

raketà, skriejimo aparatas, varomas reaktyvinės jėgos. 1232 kinai gynėsi jomis nuo mongolų, apsupusių Pekiną. Tai buvo paprasčiausios Δ, užtaisomos paraku. Antrojo pasaulinio karo metais vok. mokslininkas Verneris fon Braunas išrado pirmąjį raketinį sviedinį, tarpžemyninės balistinės Δ pirmtaką. Dauguma Δ sudarytos iš kelių pakopų, kurių kiekviena turi raketinius variklius ir degalų atsargų. Raketinis variklis yra galingiausias iš visų žinomų variklių. Jo pajėgumas toks, kad jis gali varyti erdvėlaivį didesniu nei 40 tūkst. km/val. greičiu. Raketiniame variklyje degant degalams išsiskiria dujos, kurios besiverždamos pro galinį raketos antgalį stumia raketą į priekį.

rãktas, muz. notacijos ženklas, rodantis natomis užrašytų garsų aukštį ir pavadinimą. Rašomas penklinės pradžioje, kai kada ir viduryje.

rãlis, daugiadienės automobilių lenktynės.

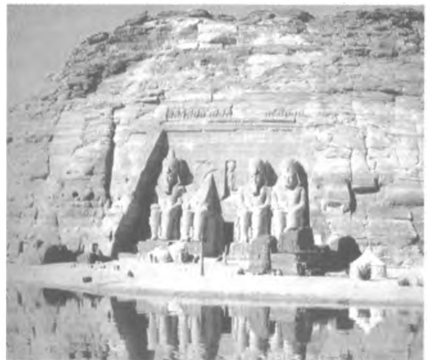
ramadãnas, islamo mėnulio kalendoriaus devintas mėnuo, per jį musulmonai privalo susilaikyti nevalgę ir negėrę nuo saulėtekio iki saulėlydžio.

"Ramãjana", II–I a. pr. Kr. susiformavo indų epinė poema, pasakojanti apie Ramą — teisingumo ir dorybingumo pavyzdį.

ramùnė, graižažiedžių šeimos kvapus augalas. Vaistinė ir bevainikė Δ turi gydomųjų savybių.

Ramùsis vandenýnas, didžiausias ir giliausias vandenynas pasaulyje. Plotas 165 mln. km². Jis sudaro 1/3 Žemės paviršiaus ploto. Vidutinis Δ gylis 3,94 km.

Rámzis II (Ramses II), (apie 1304–1224 pr. Kr.), Egipto faraonas. Jo valdymo laikotarpis — paskutinis Egipto klestėjimo tarpsnis. Δ valdant iškilo įspūdingi statiniai: Karnako ir Luksoro šventyklos, uolų šventykla Abu Simbelyje ant Nilo kranto ir mirusiųjų šventykla Vakarų Tėbuose. Pav.

Uolų šventykla Abu Simbelyje

rándas, užgijusios žaizdos žymė.

randevù, pasimatymas.

rángas, tarnybos laipsnis, su kuriuo susijusios tam tikros pareigos.

ranká, viršutinė žmogaus galūnė. Prisitvirtinusi prie pečių juostos, kuri susideda iš mentės ir raktikaulio, viršutinė laisvoji galūnė — iš žasto, dilbio ir plaštakos. Žaste yra vienas kaulas — žastikaulis, dilbyje — alkūnkaulis ir stipinkaulis. Plaštaką sudaro riešas, delnas bei pirštai. Plaštaka atlieka daug sudėtingų judesių.

rañkinis, sportinis žaidimas — kamuolio mėtymas rankomis į vartus. Žaidžia dvi komandos po 7 žaidėjus 40 x 20 m dydžio aikštėje. Žaidžiami du kėliniai po 30 min. Vartai 3 m pločio, 2 m aukščio. Juos gina vartininkas. Laimi komanda, įmetusi daugiausia kamuolių į varžovo vartus. Žaidimas atsirado 1898 Danijoje, tačiau paplito tik XX a. viduryje. Lietuvoje pradėtas žaisti 1928 Klaipėdoje.

rankraštìnė knygà, vienalyčio teksto, parašyto ranka, knyga. Atsirado antrajame t-metyje pr. Kr. sen. Egipte, Mesopotamijoje. Senoji jo forma — papiruso ritinys, molinės lentelės. Rašomoji medžiaga: palmių lapai, papirusas, molinės lentelės, pergamentas, popierius. Seniausi išlikę paminklai: "Sarkofagų knyga", "Piramidžių knyga", "Gilgamešo epas".

rapyrà, duriamasis fechtavimo ginklas.

rãpsas, geltonai žydintis augalas, aliejinis griežtis. Spaudžiamas aliejus, gaminamas gyvulių pašaras.

rapsòdija, laisvos formos kūrinys liaudies melodijų temomis.

rãsė, istoriškai susiformavusi biologinė ir teritorinė žmonių grupė, turinti paveldimų išorinių požymių: odos, akių, plaukų spalva, galvos ar veido forma ir pan.

rasìzmas, pažiūros, teigiančios, kad loginiu, visuomeniniu ir intelektualiniu požiūriais rasės yra nelygiavertės. Rasizmo teorijos pradininkas buvo prancūzas Ž. H. de Gobenas, 1853–1855 išleidęs knygą "Esė apie žmonių rasių nelygybę".

rãstras, optinis įtaisas, kurį sudaro daug vienarūšių mažų optinių elementų (skylučių, lęšių, prizmių, veidrodžių), esančių bendrame paviršiuje. Naudojamas poligrafijoje.

rãstrinė òptika, optikos šaka, tirianti atvaizdų sudarymą rastrinėmis optinėmis sistemomis. Tyrimų rezultatais naudojasi poligrafija, tekstilės pramonė, televizija ir kt.

rašalìnis spausdintùvas, kompiuterio spausdintuvas, pro trafarete esančias skylutes ant popieriaus specialiu rašalu išpurškiantis simbolius.

rašýba, kalbos žymėjimo rašmenimis taisyklės.

ratà, dalinis mokėjimas terminais; periodiškai mokama skolos arba mokesčio dalis.

ratifikãcija, aukščiausiojo valst. valdžios organo aktas — juo patvirtinama tarptautinė sutartis, pasirašyta valstybės įgalioto atstovo.

Raudonàsis krỹžius, visuomeninė draugija, kovojanti su ligomis, teikianti materialinę ir medicininę paramą nukentėjusiesiems nuo stichinių nelaimių, rengia medicinos seseris, organizuoja donorus, per karą padeda sergantiems ir sužeistiems kariams. Veikia daugelyje šalių. Δ 1863 įkurtas Henrio Dunanto iniciatyva Ženevoje. 1919 R. Šliūpo bei kitų medikų iniciatyva įkurtas Lietuvos Δ.

raudonàsis teròras, pirmosios sovietų okupacijos metu sovietinių represinių organų vykdytos teroro akcijos ir represijos prieš taikius Lietuvos gyventojus.

Raudonóji ármija, darbininkų ir valstiečių armija, Sovietų Rusijos kariuomenės pavadinimas 1918–1946.

Raudonóji knygà, pasaulio, šalies, regiono retų ir nykstančių augalų bei gyvūnų rūšių sąrašas.

raudonùkė, ūminė infekcinė liga, dažniau serga 2–10 metų vaikai ir paaugliai. Δ sukelia virusas. Užsikrečiama per orą lašeliniu būdu. Ligonį išberia raudonomis susiliejančiomis dėmelėmis. Pavojinga nėščioms moterims, nes sutrikdo vaisiaus augimą.

raukšlìniai kalnaĩ, kalnų tipas. Susidūrus dviem litosferos plokštėms, Žemės pluta plokščių pakraščiuose gali susiraukšlėti, išstumdama į viršų kalnų, vadinamų raukšliniais, virtines.

raũmenys, judamojo aparato aktyvieji organai, kurie susitraukdami judina kaulus. Pagal raumeninio audinio rūšį skiriami skersaruožiai Δ, lygieji Δ. Lygieji Δ valdomi vegetacinės nervų sistemos, todėl susitraukia automatiškai ir lėtai. Jų esti

virškinimo trakto, kraujagyslių, lyties ir kvėpavimo takų, liaukų latakų sienose, akyje, odoje. Skersaruožiai Δ sudaro griaučių ir kai kurių vidaus organų raumeninę dalį. Juos inervuoja somatiniai nervai, todėl šių Δ funkcija priklauso nuo mūsų valios. Skersaruožiams Δ taip pat priskiriamas širdies Δ.

M. Ravelis

Ravèlis (Ravel), Morisas (1875–1937), pranc. kompozitorius. Savo kūriniuose impresionistinę skambesio kultūrą Δ derino su tobula forma. Atnaujinęs fortepijono stilių, padaręs pažangą harmonijoje, drąsiai eksperimentuodamas muzikos formomis, šis objektyvumo muzikoje šalininkas nutiesė kelią → I. Stravinskiui bei trečiojo d-mečio antiromantinei mokyklai. Žymiausias Δ kūrinys "Bolero" (1928). Pav.

reabilitãcija: 1. neteisingai apkaltinto ar nuteisto asmens gero vardo, teisių grąžinimas, teistumo panaikinimas; **2.** sveikatos, darbingumo grąžinimas.

reageñtas, chem. medžiaga, naudojama cheminiams bandymams.

reãkcija: 1. polit. visuomenės pažangos slopinimas; **2.** atsiliepimas, reagavimas į dirgiklius, jaudinimą; **3.** vienų chem. medžiagų susidarymas iš kitų; **4.** atomų branduolių skilimas.

reakcìngas, priešiškas pažangai.

reakcioniẽrius, politinės reakcijos šalininkas, pažangos priešininkas.

reaktỹvinė traukà, reaktyvinė jėga, kuri atsiranda darbiniam kūnui dideliu greičiu atsiskiriant nuo pagrindinio kūno. Reaktyvinės traukos kryptis priešinga darbinio kūno tekėjimo krypčiai.

reaktỹvinė turbinà, turbina, kurios darbinio skysčio (dujų arba garų) potencinės energijos didesnioji dalis verčiama mechanine energija turbinračio menčių kanaluose.

reaktỹvinis lėktùvas, lėktuvas, kurio jėgainės varikliai reaktyviniai. Per trumpesnį laiką pasiekia didesnį kilimo, horizontalųjį greitį, pakyla aukščiau, skrenda viršgarsiniu greičiu.

reaktỹvinis varìklis, variklis, varantis daugumą greitųjų lėktuvų. Δ pro išmetamąją angą bloškia čiurkšlę karšto, greitai judančio oro, ir tai stumia mašiną priekin. Mašinos priešakyje įtaisyti ventiliatoriai siurbia į variklį orą ir varo jį, labai suslėgtą, į keletą degimo kamerų. Čia degančio žibalo liepsnos orą kaitina, ir jis plėsdamasis veržiasi pro išmetamąją angą. Verždamasi oro čiurkšlė varo turbiną, kurį suka mašinos priekio ventiliatorius.

reãktorius: 1. aparatas chem. reakcijoms atlikti; **2.** įrenginys, kuriame vyksta valdoma branduolinė reakcija.

realýbė, tikrovė.

realizãcija: 1. turto ar vertybinių popierių pavertimas pinigais, pardavimas; **2.** įvykdymas, įgyvendinimas.

realìzmas: 1. meno kryptis, kuri XIX a. vid. atsirado Prancūzijoje, o vėliau ir kituose Europos kraštuose. Realistai sąmoningai kreipė dėmesį į socialinės tikrovės reiškinius, į tai, kas vadinama gyvenimo proza. Jie savo mene atsisakė religijos, mitologijos, antikos, fantastikos ir tapė tik tai, ką galima pamatyti, įsitikinti esant. Realistai domėjosi to meto gyvenimu, paprastais žmonėmis, kasdiene buitimi. Jie siekė perteikti realybę — žmones, gamtą, tikroviškai, be iškraipymų ir puošmenų, vaizdavo gyvenimo ydas ir trūkumus. Lietuvos realistai daugiau dėmesio skyrė vaizdavimo konkretumui ir etnografiniam tikslumui bei kruopščiai atlikimo manierai (dailininkai V. Slendinskis, N. Silvanavičius, J. Balzukevičius, P. Jurjevičius); **2.** realizmo srovė literatūroje, siekianti visų pirma pažintinių tikslų. Ji suvokiama kaip tikrovės tyrinėtoja, analizuojanti visuomenės gyvenimą, ypač jos negalias ir ydas. Literatūra atsisako bet kokių varžančių kanonų, orientuojasi į šnekamąją kalbą. Geriausiai Δ estetikai atstovauja proza, ypač romanas, kuriantis daugiapusį visuomenės gyvenimo paveikslą su daugeliu veikiančių figūrų. Lietuvių literatūros realizmo atstovai yra A. Kriščiukaitis-Aišbė, V. Pietaris, Lazdynų Pelėda, P. Vaičaitis, P. Višinskis, V. Kudirka, Žemaitė, G. Petkevičaitė-Bitė, J. Biliūnas.

reanimãcija, mirštančio arba staiga mirusio žmogaus gaivinimas ir gydymas.

rèbusas, galvosūkis iš piešinukų ir ženklų, iš kurių reikia sudaryti žodį ar posakį.

receñzija, kritinis literatūros, meno, mokslo veikalo arba leidinio įvertinimas.

recèptorius, nervo galūnė ar ląstelė, priimanti ar perduodanti dirgiklį.

recidyvìstas, jau teistas asmuo, vėl padaręs to paties pobūdžio nusikaltimą, už kurį jau buvo anksčiau baustas.

redagãvimas: 1. spaudai rengiamo teksto tikrinimas ir taisymas; **2.** kompiuterio programos teksto dalies ar ekrane esančio vaizdo keitimas pagal programą, vadinamą redaktoriumi.

redãktorius: 1. leidinio vadovas, patvirtinantis jo turinį; **2.** asmuo, taisantis, tvarkantis kokį nors tekstą.

redùkcija: 1. sudėtingo reiškinio suprastinimas; **2.** sumažėjimas, susilpnėjimas; **3.** slėgio mažinimas reduktoriumi.

redùktorius: 1. mechanizmas, kuris perduodamas sukimosi judesį, sumažina jo dažnį; **2.** įtaisas dujų ar skysčių slėgiui mažinti ir palaikyti.

referãtas: 1. trumpas turinio išdėstymas; **2.** viešas pranešimas.

refereñdumas, visuotinis piliečių apklausos būdas konstitucijos pakeitimo ar vidaus užsienio politikos klausimais.

revereñtas, pareigūnas konsultantas, kurio pareiga yra referuoti ką nors tam tikrais klausimais.

reflèksas, dirgiklio sukelta reakcija.

reflèktorius, teleskopas įgaubtu veidrodžiu. Juo galima stebėti tolimiausius visatos objektus.

refòrma, pertvarkymas ar pakeitimas.

reformãcija, dėl renesanso įtakos didesnėje Europos dalyje XVI a. vykęs judėjimas, siekęs religijos atnaujinimo ir viešpataujančios Katalikų bažnyčios pertvarkymo. Reformacija davė pradžią protestantizmui (vienai svarbiausių krikščionybės krypčių), kurio tėvyne tapo Vokietija. Pagrindiniai jos lyderiai buvo → M. Liuteris, → J. Kalvinas, → U. Cvinglis.

refrãktorius, lęšinis teleskopas, prietaisas astronominiams matavimams atlikti. Pagrindinis stiklo lęšis laužia (arba surenka) žvaigždžių šviesą, o mažesnis lęšis padidina gautą atvaizdą.

regãlijos, valdžios simboliai: karūna, skeptras, portyra.

regatà, jachtų, irklinių valčių, burlaivių, motorinių valčių, kajakų, kanojų lenktynės.

règbis, sport. žaidimas žaidžiamas aikštėje su vartais ovaliniu kamuoliu, kurį galima atimti, nešti, mesti, spirti. Paprastai žaidžia 2 komandos po 15 žaidėjų. Žaidžiami du kėliniai po 40 min. Žaidimo tikslas — nunešti kamuolį į varžovų zoną arba įmušti į jų vartus.

règi (angl. *reggae*), muzikos stilius, kurį išpopuliarino po pasaulį išsibarsčiusios Vest Indijos bendruomenės (maždaug septintojo d-mečio viduryje). Δ muzika glaudžiai susijusi su rastafarių religija. Žymiausias šio stiliaus atlikėjas Bobas Marlis (1945–1981), kuris savo muzika ragino baigti rasizmą ir politines represijas.

Regiònų komitètas, naujausia ES institucija, išreiškianti didelį valst. narių ryžtą gerbti regionų ir vietos bendruomenių tapatybę bei teises, įtraukti jas į ES politiką. Susitikimų vieta Briuselyje.

regìstras: 1. sąrašas, rodyklė; **2.** balso ar instrumento diapazono dalis pagal aukštumą ar tembrą; **3.** klavišinio instrumento garsumo ir tembro keitimo įtaisas.

reglameñtas: 1. posėdžio, susirinkimo, sesijos darbo tvarka; **2.** taisyklių rinkinys, įstatai; **3.** technologinio proceso techninių dokumentų rinkinys.

regõs òrganas, svarbiausias jutimo organas, priimantis iš aplinkos daugiausia informacijos. Regos jutimo organą sudaro periferijoje esantis akies obuolys bei jį apsaugančios ir judinančios struktūros, taip pat ir regimasis nervas, siunčiantis impulsus regimaisiais laidais į galvos smegenis.

regrèsas: 1. smukimas nuo aukštesnio lygio į žemesnį, kitimas į blogąją pusę. **2.** organizmų sandaros supaprastėjimas, prisitaikant prie pakitusių aplinkos sąlygų.

reguliarióji kariúomenė, nuolatinė kariuomenė, atsiradusi XVII–XVIII a. Taikos metu ją sudaro kadriniai daliniai, reikalingi atsargos kontingentui apmokyti bei mobilizacijai įvykdyti.

reĩchas, valstybė, imperija. Nuo 1933 nacių Vokietija save vadino Trečiuoju reichu.

Reĩchštato susitarìmas, slaptas Rusijos ir Austrijos–Vengrijos susitarimas dėl Balkanų, sudarytas 1876 07 08 Reichštate (Čekija). Jame nurodyta, kad Austrija–Vengrija gali aneksuoti dalį Bosnijos ir Hercegovinos. Rusija pasižada nekurti didelės slavų valstybės Balkanuose.

Reĩganas (Reagan), Ronaldas Vilsonas (g. 1911), amerik. politinis veikėjas, buv. Holivudo aktorius. Išrinktas JAV prezi-

R. Reiganas

dentu, pasiekė savo politinės karjeros viršūnę. Per aštuonerius prezidentavimo metus Δ įstengė atgaivinti tautinę amerikiečių savimonę, sumažėjusią dėl karo Vietname, Votergeito skandalo bei įkaitų dramos Teherane. Δ skatino ginkluotis prieš SSRS, teikė konkrečią paramą maištininkams, kovojusiems su SSRS remiama vyriausybe Nikaragvoje bei Afganistane. Reikšmingas, įtampą tarp JAV ir SSRS mažinantis žingsnis buvo sutartis su → M. Gorbačiovu dėl visų vidutinio nuotolio branduolinių raketų pašalinimo. Pav.

Induizmas

Budizmas

Judaizmas

Krikščionybė

Islamas

Religijos

Reĩnas, upė Vakarų Europoje. Ilgis 1 320 km. Prasideda Leponto Alpėse (Šveicarija). Teka per Šveicariją, Lichtenšteiną, Austriją, Vokietiją, Prancūziją, Olandiją. Įteka į Šiaurės jūrą. Laivuojamas. Kanalai jungia su Dunojumi, Rona, Marna, Vėzeriu, Elbe, Emsu. Yra hidroelektrinių. Vanduo labai užterštas.

rèja, laivo stiebo skersinis tiesiosioms burėms (rėjinėms), jūrų signalams tvirtinti.

rèketas, nusikalstamas turto prievartavimas smurtu.

reklamãcija, pareiškimas, protestas dėl netinkamos prekių ar paslaugų kokybės.

rekonstrùkcija: 1. esminis pertvarkymas; **2.** sunykusio statinio, dailės kūrinio atkūrimas.

rekreãcija, poilsis, pramoga, sveikatos atstatymas.

rèktorius: 1. universiteto ar kurios nors kitos aukštosios mokyklos vadovas; **2.** Prancūzijoje — švietimo apygardos vadovas; **3.** kunigų seminarijos arba vienuolynų vyresnysis; kunigas, reziduojantis prie neparapinės bažnyčios.

relaksãcija, ramybės, atsipalaidavimo būsena, kurią žmogus patiria, kai po didelių dvasinių išgyvenimų arba sunkaus fizinio darbo nelieka nervinės įtampos.

relẽ, elektrinės ar kitokios grandinės įtaisas, automatiškai reguliuojantis ir keičiantis jos būseną.

reliatyvùmo teòrija, fizik. teorija, tirianti erdvės, laiko ir materialių objektų judėjimo sąryšį. 1905 A. Einšteinas sukūrė specialiąją, o 1916 — bendrąją Δ.

reliatyvùs, nustatomas lyginant su kitu, priklausantis nuo kitų, santykinis.

reli̇̃gija, tikėjimas, kad egzistuoja antgamtinės jėgos, ir su tuo tikėjimu susijusios apeigos bei organizacijos. Šiuo metu labiausiai paplitusios religijos yra → krikščionybė, → islamas, → induizmas, → budizmas, → sikhizmas, → konfucianizmas, → judaizmas. Pav.

reli̇̃giniai karaĩ, karai, sprendžiantys religines problemas. Išsiskiria tuo, kad priešininkui stengiamasi primesti savo religines pažiūras. Ryškiausi pavyzdžiai yra XII–XIV a. kryžiaus žygiai, Trisdešimties

metų karas (1618–1648), kuriame kariavo Vokietijos katalikai ir protestantai.

reliktas, iš senovės išlikęs daiktas, reiškinys arba organizmų rūšis.

relikvija: 1. ypač gerbiamas ir saugomas daiktas kaip brangių, mylimų žmonių ar reikšmingų įvykių atminimas; **2.** šventųjų palaikai.

reljèfas: 1. skulptūros forma — plokštumoje iškilusi ar įgilinta figūra arba ornamentas. Gali būti bareljefas ar hareljefas. **2.** Žemės paviršiaus formų visuma: kalnai, žemumos, aukštumos, plokščiakalniai, kalvos, slėniai, daubos, griovos ir kt.

remárka, pastaba, prierašas knygos paraštėje.

Remárkas (Remarque, Remark), Erichas Marija (1898–1970), vok. rašytojas. Dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare. Savo romanuose daugiausia vaizdavo "prarastosios kartos", dvasiškai nusivylusius ir fiziškai išsekusius žmones. Išgarsėjo romanu "Vakarų fronte nieko naujo" (1929). Δ kūrybos populiarumą lėmė aktuali problematika, patrauklūs veikėjai, nuotaikingas pasakojimas. Reikšmingi Δ romanai: "Trys draugai" (1938), "Triumfo arka" (1946), "Laikas gyventi, laikas mirti" (1954), "Juodasis obeliskas" (1956) ir kt.

Reñbrantas (Rembrandt, tikr. R. Harmensz van Rijn), (1606–1669), olandų tapytojas ir grafikas. Didžiausios sėkmės laikotarpį pradėjo paveikslu "Daktaro Tulpo anatomijos pamoka" (1632). Δ darbuose buvo naujovių — tai gyvas dramatiškas grupavimas, šiltomis, subtiliai suderintomis spalvomis tapomos biblinės scenos, kuriose pasitelkus šviesą atskleidžiamos erdvės ir sielos gelmės. Δ sukūrė daugiau nei 100 autoportretų, paliko apie 600 paveikslų, 1 200 piešinių ir 300 grafikos lakštų, tačiau iš naujo buvo pripažintas tik 1850. Iki tol nesulaukė jokio dėmesio. Pav.

remèdiumas, toleruojamas nukrypimas nuo įstatymo nustatyto auksinės ar sidabrinės monetos gryno metalo turinio (svorio, masės). Susidaro kalant ar dėl nudilimo cirkuliacijoje aukso standarto sąlygomis.

rėmė́jas, dosnus meno ar mokslo globėjas, mecenatas.

reminisceñcija: 1. neaiškus prisiminimas, atgarsis; **2.** kito kūrinio ar motyvo atgarsis literatūros kūrinyje.

renegãtas, žmogus, atsisakęs savo pažiūrų, išdavęs savo įsitikinimus.

renesánsas (pranc. *renaissance* — atgimimas), Europos šalių kultūros ir visuomeninės minties raidos epocha (XIV a. vid. – XVII a. pr.), pasireiškusi antikos kultūros tradicijų atgaivinimu ir dėmesiu žmogaus asmenybei. Apėmė visas gyvenimo sritis. Ši kultūra atsirado ir labiausiai suklestėjo Italijoje. Lietuvoje pradėjo reikštis XV a. pab. Δ terminą pirmasis pavartojo italų dailininkas ir meno istorikas Dž. Vazaris (XVI a. vid.).

rentà, iš kapitalo, nekilnojamojo turto ar žemės nuosavybės reguliariai gaunamos pajamos, gavėjui visai nedirbant.

rentabilùs, pelningas, pateisinantis išlaidas, apsimokantis.

Reñtgenas (Röntgen), Vilhelmas Konradas (1845–1923), vok. fizikas, nematomų elektromagnetinių X spindulių atradėjas. Pavadinti jo vardu, šie spinduliai padarė perversmą gamtos moksluose. Δ pavyko padaryti atradimų beveik visose fizikos, ypač specifinės šilumos bei kristalų fizikos, srityse. Tačiau novatoriškiausiu laikomas rentgeno spindulių tyrimas bei aprašymas. 1901 mokslininkui įteikta pirmoji Nobelio fizikos premija. Pav.

reñtgeno spinduliaĩ, kitaip X spinduliai, elektromagnetiniai jonizuojantys spinduliai. 1895 juos atrado → V. Rentgenas. Naudojami medicinoje, technikoje, astronomijoje, chemijoje, maisto pramonėje, kriminalistikoje, archeologijoje.

Renuãras (Renoir), Pjeras Ogiustas (1841–1919), pranc. tapytojas, grafikas ir skulptorius. Vienas iškiliausių impresionizmo atstovų. 1860 pradėjo tapyti atvirame lauke. Vėliau tapė impresionizmo stiliumi. Šio laikotarpio Δ paveikslų tema — smulkiųjų Paryžiaus buržua gyvenimo scenos. Jos tapomos minkštais potėpiais, šiltomis spalvomis, kontūrai atrodo neryškūs, piešinį tarsi užlieja natūrali šviesa ("Maudynės Senoje", "Šokis Mulen de la Galetoje"). Keliaudamas po Italiją susipažino su klasika ir pasuko griežtumo link. Vėliau grįžo prie tapymo minkštais kontūrais ir sukūrė daugybę portretų, moterų aktų, natiurmortų. Δ kūrybinis palikimas — apie 6 tūkst. darbų.

V. K. Rentgenas

Rembrantas. "Autoportretas su Saskija ant kelių". 1635. Dresdeno paveikslų galerija

P. O. Renuaras. "Autoportretas"

Δ ne tik tapė, bet ir piešė, raižė grafikos lakštus, kūrė išraiškingas skulptūras. Pav.

reostãtas, prietaisas elektros srovės stiprumui ar įtampai reguliuoti.

reparãcija, karo nuostolių atlyginimas, kurį nugalėtojui moka karą sukėlusi nugalėtoji valstybė.

rẽpas (angl. *rap*), popmuzikos žanras, rimuoto teksto aštria aktualia tema ritminis rečitatyvas. Atsirado negrų folkloro pagrindu.

repertuãras: 1. meno įstaigos, kolektyvo kūrinių atlikimo ar rodymo planas; **2.** menininko ar meno kolektyvo atliekamų kūrinių visuma.

rèplika, trumpas atsakymas kalbėtojui, prieštaravimas, atkirtis.

reportãžas, žurnalistikos kūrinys, glaustai ir vaizdžiai pranešantis apie matytą įvykį.

reprèsija, baudžiamoji priemonė, vykdoma valdžios ar institucijų.

reprezentãcija, atstovavimas.

reprodùkcija: 1. nuolatinis gamybos atnaujinimas; **2.** dailės kūrinio pakartojimas, dauginimas arba imitavimas.

reprodùktorius, veislinis patinas.

respùblika, valstybės valdymo forma, priešinga monarchijai. Respublikoje visi aukštieji valstybės valdymo organai arba renkami, arba sudaromi atstovaujamųjų organų (parlamentų). Dažniausiai turi rašytinę konstituciją. Respublika atsirado antikos laikais. Yra du pagrindiniai respublikų tipai: parlamentinė respublika (pripažįstama parlamento viršenybė kitų valstybės organų atžvilgiu, pvz., *Italija, Indija, Suomija, Vokietija*) ir prezidentinė respublika (valstybės ir vyriausybės vadovas yra prezidentas, pvz., *JAV, Egiptas, Prancūzija, Brazilija*). Respublikos prezidentas — vykdomosios valdžios vadovas, aukščiausiasis respublikos pareigūnas, renkamas piliečių, dažnai ir rinkėjų atstovų.

restaurãcija: 1. sugadintų dailės, architektūros ir kt. kūrinių atnaujinimas, atkūrimas; **2.** nuverstos valdžios santvarkos atkūrimas.

restitùcija, teisinis aktas, pagal kurį turtas grąžinamas buvusiems jo savininkams.

resùrsai, ištekliai.

retinòlis, vitaminas A. Svarbus regėjimo organams, skatina organizmo augimą, kaulų formavimąsi, žaizdų gijimą. Δ gausu kepenyse, žuvų taukuose, piene, sviestе, kiaušiniuose.

retòrika, iškalbos teorija, iškalbos menas.

retòrta, indas su kaklu iš šono agresyviems skysčiams distiliuoti, reakcijoms daryti.

retrospektyvà, kokio nors dalyko rodomas praeities vaizdas.

rėvà, lygumų upių ruožas su greitesne srove. Dugnas dažnai akmenuotas.

revánšas, pastangos atsigriebti už patirtą pralaimėjimą, siekimas atgauti tai, kas buvo prarasta.

revanšìzmas, karą pralaimėjusios valst. politika, siekiant revanšo dingstimi pasiruošti naujam karui. Nauju karu norima susigrąžinti prarastas teritorijas. Tipiškas Δ politikas buvo → A. Hitleris.

revèrsas: 1. judesio krypties keitimas priešinga; **2.** antroji (atvirkščioji) medalio arba monetos pusė.

revoliùcija, esminis visuomenės, gamtos ar pažinimo reiškinių vystymosi pasikeitimas. Kokybinis kokio nors reiškinio šuolis.

revòlveris, mažas rankinis ginklas su pasisukančiu šovinių būgneliu.

rezervãcija, teritorija, kurioje priverstinai apgyvendinami vietinės kilmės gyventojai, pvz., *indėnai JAV* ir *Kanadoje*.

rezervãtas, griežtai saugoma, pašalinių nelankoma teritorija, steigiama moksliniais tikslais. Δ norima išsaugoti savitą gamtinį kompleksą, vieną ar kelias rūšis augalų ir gyvūnų arba kultūrines vertybes.

rezisteñcija, okupuoto krašto gyventojų pasipriešinimas okupantams — pavergtos tautos žmonių valios pasireiškimas. Taip šį žodį apibūdino 1940 06 23 savo kalboje, sakytoje Londone, pranc. generolas → Š. de Golis.

reziumė̃, trumpas esmės išdėstymas, santrauka.

rezoliùcija: 1. trumpai suformuluotas susirinkimo, posėdžio nutarimas; **2.** vadovo užrašytas sprendimas rašte.

rezonánsas: 1. virpėjimo amplitudės padidėjimas; **2.** skambesio sustiprėjimas tam tikroje aplinkoje; **3.** atgarsis.

rezòrbcija: 1. pakartotinis sugėrimas, susiurbimas; **2.** medžiagų įsiurbimas į kraują ir limfą iš virškinimo trakto, plaučių, gimdos, šlapimo pūslės, nuo odos paviršiaus.

rezultãtas, kokio nors veiksmo ar darbo padarinys, rodiklis.

rèzus fãktorius, toks pavadinimas — pagal beždžionės, kurios kraujyje pirmą kartą aptiktas agliutinogenas, rezus. Jis paveldimas kaip dominuojantis požymis ir nesikeičia visą gyvenimą. Žmonių, turinčių Δ, kraujas vadinamas rezus teigiamu, neturinčių — rezus neigiamu.

režìmas: 1. valstybinė santvarka, valdymo forma; **2.** tiksli darbo, poilsio technologinio proceso eigos tvarka.

režisiẽrius, dramos, muzikos spektaklio, cirko vaidinimo, filmo arba masinio renginio kūrėjas, vadovaujantis renginio statymui, sudarantis interpretacinį veikalo planą, rašantis režisūrinį filmo scenarijų.

Rìchterio skãlė, naudojama žemės drebėjimo stiprumui apibūdinti. XX a. ketvirtajame d-metyje Δ sukūrė amerik. Čarlzas F. Richteris.

riẽdlentė, lentelė su ratukais stačiam važinėti. Pav.

riedùčiai, ratukinės pačiūžos.

riešutìniai augalaĩ, medžiai arba krūmai, teikiantys riešutų. Svarbiausi: graikinis riešutas, lazdynas, migdolas, pekanas, pistacija.

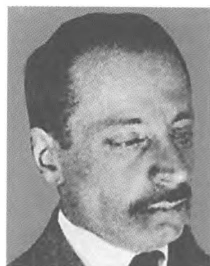
ríešutmedis, riešutmedinių šeimos medžių gentis. Paplitęs daugiausia Pietų Europos, Azijos, Amerikos kalnų miškuose. Užauga iki 30 m aukščio. Lapai plunksniški. Vaisius — kaulavaisis. Mediena tvirta, gražaus rašto. Iš jos gaminami baldai. Daugelyje šalių Δ auginami kaip vaismedžiai.

rykliaĩ, kremzlinės žuvys, kurių skeletas sudarytas ne iš kaulo, bet iš kremzlės. Gyvena jūrose ir vandenynuose. Daugelis Δ yra plėšrūs (baltasis Δ, Δ auklė, tigrinis Δ ir kt.). Jų yra daugiau kaip 250 rūšių, tačiau tik 12 pavojingos žmonėms. Pvz., → *banginis Δ minta tik planktonu.* Visuose vandenynuose paplitę kūjarykliai. Ilgis 4,3 m. Turi plačią galvą su šoninėmis išaugomis, kurių galuose yra po akį ir po šnervę. Šiaurinėje Atlanto dalyje paplitę katininiai Δ. Ilgis 60–100 cm. Gyvena smėlėtame jūros dugne, maitinasi žuvimis ir smulkiais gyvūnais. Atlanto, Ramiajame ir Indijos vandenynuose paplitę mako Δ. Ilgis 3–4 m, liekno kūno, greitas, agresyvus plėšrūnas. Pav.

rikšà: 1. lengvas dvirãtis žmogaus traukiamas vežimas, naudojamas Pietų ir Rytų Azijoje; **2.** tą vežimą traukiantis žmogus.

Rìlkė (Rilke, tikr. Rene M. R.), Raineris Marija (1875–1926), austrų rašytojas, vienas iškiliausių pasaulio lyrikų. Juo itin žavėtasi XX a. septintajame d-metyje Vokietijoje. Proteguojamas kilmingų mecenatų, Δ daug keliavo po užsienio šalis, bendravo su žymiais žmonėmis. Meninė jo maniera tobulėjo nuo melodingos ir meilią nuotaiką reiškiančios lyrikos, kurioje ryškus mistiško ryšio su Dievu ilgesys ("Valandų knyga", 1905), iki objektyvaus, virtuoziškai komponuoto daiktų esmės reiškimo kalbos priemonėmis ("Naujieji eilėraščiai",1907). Vienintelis Δ romanas "Maltės Lauridso Brigės užrašai" (1910) atspindi ypač jautraus poeto dvasinę krizę. Tai pirmasis modernus veikalas vokiečių k. Δ — puikus prancūzų, anglų, rusų ir italų lyrikos vertėjas. Mirė nuo leukemijos. Pav.

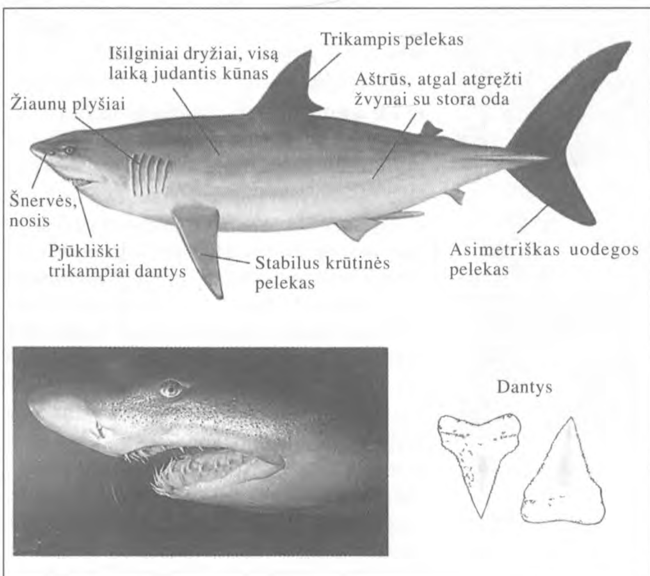
rinkìmai, pagal iš anksto nustatytas taisykles atliekama procedūra, kurios metu piliečiai iš kelių kandidatų renka savo atstovus į valstybės ar kitų organizacijų valdymo organus.

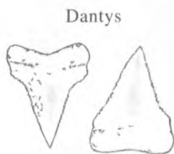
R. M. Rilkė

Riedlentė

Rykliai

Riterio apranga (XVI a.)

M. de Robespjeras

rinkìmų ceñzas, būtina sąlyga, leidžianti dalyvauti rinkimuose: tam tikras turtas, amžius, sėslumas ir kt.

rinkìmų téisė, teisė dalyvauti rinkimuose. Δ yra dvejopa: aktyvioji (teisė rinkti) ir pasyvioji (būti išrinktam).

rinkódara (angl. *marketing*), ekon. pardavimo teorija ir praktika; produkto pateikimas, kaina, vieta, rinkos formavimas. Paprastai Δ sudaro įmonių ūkinė veikla, kuria siekiama patenkinti vartotojų poreikius, derinant gamybą su jos paklausa ir rinkos reikalavimais.

rinkmenà, sutvarkyti duomenų rinkiniai, saugojami kompiuterio diske arba juostoje.

Rišeljẽ (Richelieu Armand Jean du Plessis), Armanas Žanas diu Plesi, hercogas, de (1585–1642), Prancūzijos kardinolas ir valst. veikėjas, vienas įtakingiausių Europos politikų Trisdešimties metų karo laikotarpiu. 1624 tapo pirmuoju karaliaus Liudviko XII ministru. Δ domino tik politika. Iš bajorų jis atėmė valdžią, iš hugenotų — išskirtinę politinę padėtį. Netgi Prancūzų akademija 1635 buvo įkurta tam, kad būtų galima centralizuoti meną bei mokslą. Užsienio politikoje Δ pavyko išvaduoti Prancūziją iš ispaniškų ir austriškų Habsburgų dinastijos gniaužtų ir paversti ją galingiausia Europos valstybe. Δ politika, kuria siekta stiprinti absoliutinę monarchiją ir Prancūzijos galią, labiausiai išryškėjo tik Liudviko XIV ir ministro Mazarinio valdymo laikotarpiu.

ryšių̃ kanãlas, ryšio linijų ir stočių įtaisų, kuriais signalas sklinda tarp 2 galinių punktų arba tarp 2 komutacijos mazgų, sistema.

ryšių̃ palydõvas, dirbtinis Žemės palydovas informacijai elektromagnetinėmis bangomis perduoti iš vienos Žemės vietos į kitą. Kai kuriuose Δ įrengtos filmavimo kameros, perduodančios sausumos ir jūros vaizdus. Δ yra daug rūšių. Δ siunčia radijo ir televizijos signalus iš vienos Žemės vietos į kitą. Meteorologiniai Δ stebi lietų, audras, debesis, matuoja sausumos ir jūros temperatūrą. Žemės stebėjimo Δ tiria augmeniją, oro ir vandens užterštumą ir kt. Žvalgybos Δ iš nedidelio aukščio stebi karinius objektus. Pirmasis dirbtinis Žemės Δ → "Sputnik I" buvo paleistas 1957 10 04 SSRS.

ryšių̃ tiñklas, įvairių įrengimų sistema ryšiui palaikyti.

rìteris, viduramžiais taip buvo vadinamas asmuo, priklausęs kariniam bajorų luomui, įgijęs tam tikrą pasirengimą ir gavęs riterio šventimus. Pav.

rìterių òrdinai, religinės ir pasaulietinės riterių karinės organizacijos. Religinės: Kalavijuočių Δ, Kryžiuočių Δ; pasaulietinės: Liūto Δ Prancūzijoje ir kt.

rìtmas, nuoseklus, periodiškas kartojimasis.

rìtmika: 1. ritmų sistema; **2.** ritmiškas judėjimas.

rituãlas: 1. religinės apeigos, atliekamos pagal nustatytą žodžių, judesių, simbolinių veiksmų tvarką; **2.** ceremonialas; **3.** knyga, kurioje surašyta religinių apeigų atlikimo tvarka; **4.** gyvūnų tarpusavio bendravimo veiksmas.

Rytų̃ Ròmos impèrija, → B i z á n t i j o s i m p è r i j a.

Rivjerà, viduržemio jūros pakrantė nuo Kanų (Prancūzija) iki Specijos (Italija). Prancūzijos Δ dar vadinama Žydruoju krantu. Žiema švelni, vasara karšta. Didžiausi kurortai: Kanai, Antibas, Mentonas, Nica, Monakas, Monte Karlas, San Remas, Imperija, Rapalas.

rìzika: 1. galimas pavojus ar nepasisekimas; **2.** leidimasis į pavojingą žygį.

rỹžiai, varpinių šeimos augalai, auginami daugiausia atogrąžų klimato srityse. Kilę iš Pietų Azijos. Prisitaikę augti vandens apsemtoje dirvoje. Iš grūdų gaunamos kruopos, daromas spiritas, krakmolas, alus.

Robespjèras (Robespierre), Maksimiljenas de (1758–1794), pranc. revoliucijos veikėjas. Garsėjo kaip garbėtroška. Būdamas Jakobinų klubo narys ir nacionalinio Konvento (nuo 1792 09) "Kalno partijos" lyderis, inicijavo mirties nuosprendį bandžiusiam pabėgti Liudvikui XVI, vadovavo Paryžiaus sukilimui. Išstūmęs savo varžovą Ž. Ž. Dantoną iš "Visuomenės gelbėjimo komiteto", Δ tapo diktatoriumi. Įvedė "nepaperkamą" ir ešafotu paremtą jakobinų diktatūrą, kuri įgijo didžiausią galią. Galiausiai Δ pats tapo jos auka: jį giljotinavo bendražygiai. Pav.

Ròbinas Hùdas, anglų liaudies baladžių herojus. Pirmasis baladžių rinkinys apie

Δ išleistas maždaug 1495. Δ paveikslas buvo ypač populiarus renesanso ir romantizmo laikais (V. Skoto kūrinių veikėjas).

Ròbinzonas, anglų rašytojo D. Defo romano "Robinzonas Kruzas" (1719) herojus. Sudužus laivui, Δ 28 metus išgyveno negyvenamoje saloje.

ròbotas, kompiuterio valdoma mašina, atliekanti mechanines užduotis. Šį pavadinimą pirmasis sugalvojo čekų dramaturgas K. Čapekas (čekų k. *robot* — prievartinis darbas). Dažniausiai Δ atlieka tokius darbus, kurie yra per sunkūs arba pavojingi žmonėms.

Rodènas (Rodin), Ogiustas (1840–1917), pranc. skulptorius. Šis impresionistinės plastikos meistras atrasdavo vis naujų galimybių dvasinei būsenai bei žmogaus didybei vaizduoti ir grupinėmis skulptūromis, ir portretiniais biustais. Iškiliausio XIX a. skulptoriaus kūrybą padeda apžvelgti jo paties Paryžiuje įsteigtas muziejus. Reikšmingiausi Δ kūriniai: "Pragaro vartai" (1880 nebaigtas), "Bronzos amžius" (1876), "Pabučiavimas" (1888), "Mąstytojas" (1904), "Katedra" (1908). Visuotinio pripažinimo sulaukė būdamas garbaus amžiaus. Pav.

rõjus: 1. įvairių religijų (judaizmo, krikščionybės, islamo) vaizdinys — žmonių pirminės laimės, gerovės kraštas (sodas, sala, oazė). Bibliniame Δ gyvenę pirmieji žmonės Adomas ir Ieva. Biblinis Δ dar vadinamas Edenu. Biblinio Δ vaizdinys su visais pagrindiniais elementais (uždraustu vaisiumi nuo pažinimo medžio, žalčiu, bausme už to vaisiaus suvalgymą, moters gimimu iš vyro šonkaulio) yra ir ankstesnėse religijose (pvz., *šumerų*); **2.** religinis vaizdinys, kitaip dangus.

ròkas, muzika, kuriai būdingas sunkus, energingas ritmas su aštuntinių taktu ir pabrėžtais antru bei ketvirtu ritmais. Iškilo septintajame d-metyje. Žymiausios grupės: "The Beatles", "The Rolling Stones", "Pink Floyd" ir kt.

rokenròlas, šeštajame dešimtmetyje susiformavęs muzikos stilius, ritmenbliuzo ir kantri muzikos mišinys. Δ buvo garsiai grojamas tuo metu neseniai išrastomis elektrinėmis gitaromis. Δ atsirado juodaodžių bendruomenėse, tačiau jį išpopuliarino baltasis dainininkas → E. Preslis.

Rokfèleris (Rockefeller), Džonas Deivisonas (1839–1937), legendinis XIX a. pab. klestinčio kapitalizmo amerikiečių pramonininkas. Niekas kitas geriau už Δ neįkūnija "amerikietiškosios svajonės". Tiesdamas naftotiekius, supirkinėdamas akcijas ir sudarinėdamas abejotinus sandėrius, Δ labai greitai tapo monopolistu. Labdarai skyrė apie 500 mln. dolerių. 1890 įkūrė Čikagos universitetą, 1913 — Medicinos tyrimų institutą. Jo sūnus Džonas Deivisonas Δ 1939 Niujorke pastatė Δ centrą. Pav.

rokòkas, XVIII a. meno stilius, kuriam būdingas didelis puošnumas, įmantrių ornamentų gausumas, rafinuotumas. Atsirado prancūzų rūmuose. Tapyboje dominavo šviesūs rožiniai ar žydri tonai, virpanti šviesa, paslaptingi peizažai. Tapytojai — prancūzai Ž. A. Vato, F. Bušė. Skulptūroms būdingas lengvumas, gracija. Lietuvoje Δ buvo ryškus kulto pastatų puošyboje (Vilniaus šv. Kazimiero, šv. Jono bažnyčios).

"Rolling Stones", anglų roko grupė, susikūrusi Londone 1962. Aštuntajame d-metyje ji tapo garsiausia roko grupe. Pradėjo koncertuoti kaip bliuzo ansamblis: dainininkas Maikas Džageris (g. 1943), gitaristas Keitas Ričardsas (g. 1943), gitaristas Brainas Džonsas (1942–1969), mušamųjų muzikantas Čarlis Votsas (g. 1941), bosistas Bilis Vaimanas (g. 1941), tačiau nuo ritmo ir bliuzo nuėjo iki rokenrolo. Daugiau kaip tris d-mečius Δ buvo laikomi populiariausia grupe visoje rokenrolo istorijoje. Pirmasis Δ kūrinys, užėmęs pirmąją vietą 1964, — "It's all over now".

Romà, Italijos sostinė. Gyventojų 2,83 mln. Δ įkurta daugiau kaip prieš 2 500 metų. Dabar šiuolaikinio miesto gyvenimas vyksta aplink sen. Romos arenas, XV a. bažnyčias ir XVII a. rūmus. Kaip ir į daugelį kitų istorinių Italijos miestų, į Romą kasmet suplaukia daugybė turistų. Mieste įsikūrusi ir Vatikano valst.

ròmai, čigonai, — tauta, gyvenanti Europoje (daugiausia Rumunijoje ir Vengrijoje), Šiaurės Afrikoje, Amerikoje ir Australijoje. Kalba Δ kalba. Daugelyje šalių jie keliauja dengtais vežimais, gyvena palapinėse, verčiasi amatais, būrimu, prekyba. Šeimoje čigonai išlaikė daug senovinių papročių. Kelios jų šeimos sudaro ta-

Dž. D. Rokfeleris

O. Rodenas

O. Rodenas. Dievo ranka. 1898. Paryžius, Rodeno muziejus

borą. Čigonai dažnai priima religiją tos šalies, kurioje gyvena. Jų tėvynė — Indija. Į Lietuvą čigonai atklydo XV a. vid. per Lenkiją ir Baltarusiją.

romãnai, tautos, kalbančios romanų kalbomis: rumunai, italai, prancūzai, katalonіečiai, ispanai, portugalai, moldavai ir kt.

romãnas, sudėtingo siužeto pasakojamasis kūrinys, kuriame vaizduojamas ilgas žmogaus gyvenimo kelias, charakterio raida, likimas, žmogaus santykis su buitine, socialine aplinka, su istorija. Δ gali būti daug veikėjų, jis aprėpia didelę gyvenimo įvairovę, analizuoja vaizduojamų reiškinių priežastis.

romãnika, architektūros ir dailės stilius, atsiradęs romėnų kultūros pagrindu arba artimai susijęs su šia kultūra. Pradėjo formuotis Prancūzijoje X–XI a. ir viešpatavo visoje Vakarų Europoje maždaug iki 1250. Ypač išpopuliarėjo Burgundijoje (Prancūzijoje). Δ architektūrai būdingos apvalios arkos, besiremiančios į masyvias kolonas. Mažai puošybos elementų, nedaug langų. Pastatų sienos, ypač storos, iš išorės sustiprintos galingais kontraforsais. Viduje erdvės nedaug, šviesa blausi. Vilniuje yra išlikę romaninio mūro likučių. XIX a. Δ architektūros formos atgimė Dusetų, Skuodo, Rietavo ir kt. bažnyčiose.

Romulas ir Remas

romanìstika, filologijos šaka, tirianti romanų kalbas, literatūrą, tautosaką. Lietuvoje reikšmingų darbų paskelbė D. Čebelis.

Romãnovai, rusų valst. bojarinų giminė, nuo 1613 Rusijos carų dinastija. Ją pradėjo 16-metis Michailas Romanovas. Paskutinis caras buvo Nikolajus II, atsisakęs sosto 1917.

romantìzmas, klasicizmo kanonams, racionalizmui priešinga meno kryptis, kuriai būdingas maištas prieš tikrovę, kilnių idealų, jausmo, svajonės iškėlimas, individo ir tautos savitumo bei laisvės pabrėžimas, istorijos ir liaudies kūrybos vertinimas. Romantinė pasaulėžiūra pirmiausia ėmė formuotis XIX a. pr. Anglijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje, nors pirmasis šauklys gimė Ispanijoje. Tai ispanų tapytojas → F. Goja, kurio kūryboje gausu romantizmo bruožų. Lietuvos tapyboje romantinė kūryba būdinga ilgamečiui universiteto prof. J. Rustemui. Δ literatūroje ypatinga vieta tenka meilės temai (A. Mickevičiaus poezija). Lietuvos istorijos vaizdus Δ stiliumi papasakojo → S. Daukantas.

ròmas, stiprus svaigusis gėrimas, pagamintas iš cukranendrių sulčių.

ròmbas, lygiagretainis, kurio visos kraštinės lygios.

roméniškieji skaĩtmenys, ženklai I, V, X, L, C, D, M, reiškiantys skaičius 1, 5, 10, 50, 100, 500, 1 000.

Ròmos provìncijos, sen. Romai pavaldžios teritorijos už Italijos ribų. Respublikos laikotarpio pabaigoje jų buvo 20, imperijos laikotarpiu — apie 50.

Ròmos valstýbė, antikos miestas ir iš jo atsiradusi valst. Susikūrė Apeninų pusiasalio centre, vėliau apėmė visą Viduržemio jūros baseiną bei didesnę Vakarų ir Vidurio Europos dalį. Jos istorija dalijama į 3 laikotarpius: 1. karalių (apie 754–509 pr. Kr.); 2. respublikos (apie 509–30 pr. Kr.); 3. imperijos (apie 30 pr. Kr.–476 po Kr.).

Ròmulas ir Rèmas, sen. romėnų mitologijoje — Romos miesto įkūrėjai, vestalės Rėjos Silvijos ir dievo Marso sūnūs dvyniai. Karalius Amulijus įsakė juos įmesti į Tibro upę. Vaikus išmaitino vilkė, paskui išaugino piemuo. Užaugę broliai toje vietoje, kur juos rado vilkė, įkūrė miestą. Pav.

ropliaĩ, vandens ar sausumos stuburiniai gyvūnai, paplitę beveik visame pasaulyje, išskyrus poliarines sritis. Daugiausia jų yra atogrąžų klimato juostose. Būdinga regeneracija — ataugina prarastas kūno dalis. Δ kūnus dengia kieti, vandens nepralaidžiantys raginiai žvynai. Ritasi iš kiaušinių, kai kurie veda gyvus vaikus. Dauguma Δ gyvena sausumoje, tačiau vandeniniai vėžliai ir kai kurios gyvatės yra vandens gyventojai, o krokodilai prisitaikė gyventi tiek sausumoje, tiek vandenyje. Dabar gyvenantys Δ skirstomi į 4

Roplys

grupes: vandens ir sausumos vėžliai, krokodilai ir aligatoriai, driežai ir gyvatės, Naujosios Zelandijos tuataros. Lietuvoje dažnai sutinkamas vikrusis driežas, saugomas balinis vėžlys. Pav.

Rosìnis (Rossini), Džoakinas (1792–1868), ital. kompozitorius, populiariausias XIX a. pr. italų "opera buffa" kūrėjas. Pirmąją operą parašė būdamas vos 18 metų. Tikrą ovacijų audrą sukėlė "Sevilijos kirpėjas" (1816). Reikšmingiausiais Δ kūriniais laikomos operos: "Italė Alžyre" (1813), "Otelas" (1816), "Pelenė" (1817), "Šarka vagilė" (1817), "Vilius Telis" (1829). Pav.

rotãcija, sukimasis ratu, cikliškas kartojimasis.

Roterdãmas, miestas Olandijos vakaruose, Reino deltoje. Gyventojų 555 tūkst. Didžiausias pasaulio uostas.

ròtorius, sukamoji variklio arba darbo mašinos dalis.

rozãriumas, sodo dalis, kurioje auginamos vien rožės, rožynas.

Rùbensas (Rubens), Piteris Paulius (1577–1640), flamandų tapytojas, iškiliausias ankstyvojo flamandų baroko atstovas. Kūrė didingas, kupinas judesio figūrų kompozicijas. Tapė altorius, antikinės mitologijos scenas, peizažus, dvaro alegorijas bei meistriškus portretus. Buvo labai vertinamas, Antverpene turėjo didžiules dirbtuves. Eskizus jam ruošdavo mokiniai bei pameistriai — jau turintys vardą dailininkai. Reikšmingiausi Δ darbai: "Keturi filosofai" (apie 1602), triptikas "Nuėmimas nuo kryžiaus" (1611—1614), "Leukipo dukterų pagrobimas" (1616), "Amazonių mūšis" (1618) ir kt. Pav.

Rubikònas, Italijos upė, skyrusi ją nuo Galijos. 49 pr. Kr. Δ peržengė Cezaris ir pradėjo pilietinį karą: peržengti Rubikoną — žengti lemtingą žingsnį; padaryti lemtingą sprendimą.

rūdà, miner. medžiaga, iš kurios pramoniniu būdu gaunami metalai bei mineralai.

rudàsis lokỹs, lokių šeimos plėšrusis žinduolis. Paplitęs Eurazijoje, Šiaurės Afrikoje, Šiaurės Amerikoje, kur vadinamas → grizliu. Kūno ilgis iki 220 cm, masė iki 350 kg. Kailis gelsvai rudas. Krūtinėje kartais būna balta dėmė. Gyvena iki 40 metų. Minta vabzdžiais, uogomis, vaisiais, gilėmis, riešutais, paukščių kiaušiniais, žuvimis, mažais žinduoliais. Kas antri metai veda po du tris vaikus. Žiemą įminga. Suaugusieji Δ pavojingi. Lietuvoje Δ išnyko XIX a.

rū̃dys: 1. ruda geležies oksidavimosi medžiaga; **2.** augalų liga, sukeliama įvairių grybų, kurių rudos sporos pasklinda pažeistose vietose.

rū̃gštys, chem. junginiai, turintys vandenilio, kuris prarandamas reaguojant su metalu ir susidarant druskoms.

rūgštùsis lietùs, lietus, turintis padidėjusių sieros bei azoto junginių koncentraciją, kuri susidaro dėl elektrinių, metalurgijos ir chemijos kombinatų išmetamų sieros junginių. Tokie junginiai kenkia žmogaus sveikatai, augalams bei gyvūnams.

rujà: 1. gyvulių ir žvėrių lytinio aktyvumo reiškimasis, lakstymasis; **2.** šunų, vilkų gauja lakstymosi metu.

rū̃kas, ore susidariusi gausi smulkių vandens lašų arba ledo kristalų sankaupa, dėl kurios esti mažesnis matomumas.

rū̃kymas, buitinė narkomanija. Rūkomas tabakas turi psichiką veikiančios medžiagos nikotino. Pradėjus rūkyti, per keletą savaičių atsiranda rūkymo įprotis, nes nikotinas, kaip ir daugelis narkotikų, sukelia trumpalaikę euforiją. Δ ypač kenkia nervų, širdies ir kraujagyslių sistemoms. Ilgai rūkant atsiranda įvairių sveikatos sutrikimų. Be to, nuo tabako dūmų genda dantų emalis. Nuolat erzinant kvėpavimo takų gleivinę, atsiranda lėtinis bronchitas ir kt. ligos. Dėl nikotino poveikio padidėja skrandžio sekrecija, jo sulčių rūgštingumas, dažniau sergama gastritu ar opalige. Nikotinas ypač kenkia nėščioms moterims, nes nuodija vaisių.

Rumùnija, valst. Pietų Europoje. Plotas 238 391 km², gyventojų 22,698 mln. Sostinė Bukareštas. Parlamentinė prezidentinė respublika. Vakaruose plyti Tisos, pietuose Valakijos žemumos. Δ rytinėje dalyje — Moldovos aukštuma. Centre ir šiaurėje — kalnai: Pietiniai Karpatai, Rytiniai Karpatai, Apusėnai bei Transilvanijos baseinas. Klimatas vidutinių platumų žemyninis ir pereinantis į žemyninį. Žiemą slėniuose pučia šaltas šiaurės rytų vėjas. Ilgiausia upė Δ teritorijoje — Du-

Dž. Rosinis

P. P. Rubensas. "Autoportretas". Apie 1639. Viena

Rumunija

nojus. Gyventojai: rumunai, vengrai, vokiečiai, čigonai, ukrainiečiai. Vidutinišką ekonomiką turinti šalis, ekstensyvus žemės ūkis. Šalyje auginamos vynuogės, saulėgrąžos, pomidorai, kukurūzai. 1989 revoliucija nuvertė žiaurų komunistinį režimą, dabar bandoma pagerinti žmonių gyvenimą. Pav.

rùnos, seniausio germanų rašto ženklai, naudoti Vokietijoje iki VII a., Anglijoje — iki X a., Skandinavijoje, Islandijoje, Grenlandijoje — iki XIV a. Manoma, kad Δ buvo naudojamos ir baltų genčių.

rúoniai, torpedos formos kūną turintys jūrų žinduoliai. Paplitę daugiausia šaltosiose jūrose. Puikiai plauko ir nardo. Po vandeniu gali išbūti labai ilgai. Daugumos rūšių Δ ant ledo įsirengia gulyklas, jose veisiasi ir šeriasi. Minta vėžiagyviais, moliuskais, žuvimis. Medžiojami riebalams ir odai. 3 Δ rūšys gyvena ir Baltijos jūroje. Pav.

Ž. Ž. Ruso

Ruonis su jaunikliu

rùpūžės, beuodegiai varliagyviai, paplitę beveik visame pasaulyje. Dauguma be dantų. Aktyvios naktį. Gyvena sausumoje, o veisiasi ir auga vandenyje. Minta vorais, sliekais, vabzdžiais. Naudingos, nes sunaikina daug žemės ir miškų kenkėjų.

rusifikãcija, prievartinis nerusiškų tautų, įėjusių į Rusijos imperiją ir Sovietų Sąjungą, rusinimas.

Rùsija, didžiausia pasaulio valst., išsidėsčiusi Europoje ir Azijoje. Nors 3/4 Δ yra Azijoje, tačiau savo kultūra, religija ir istoriniais ryšiais ji artimesnė Europai. Plotas 17 075 388 km^2, 150 mln. gyv. Sostinė Maskva. Ribojasi net su 14 valstybių. Be to, nuo Antrojo pasaulinio karo Δ valdo tarp Lenkijos ir Lietuvos esančią strategiškai svarbią Kaliningrado sritį (Karaliaučiaus kraštą). Δ turi daug salų. Azijinę Δ dalį įprasta skirstyti į Sibirą ir Tolimuosius Rytus. Tai daugiatautė federacinė respublika, kurioje gyvena apie 100 tautų. Turi daugiausia gamtos išteklių. Δ tenka 30% pasaulio medienos išteklių. Ji turi didžiausius pasaulyje gėlo vandens išteklius. Šalyje gausu naudingųjų iškasenų. Naftos, gamtinių dujų ir geležies rūdos telkiniai yra vieni didžiausių pasaulyje. Pav.

Rusija

rusmẽnė, dvimetė arba daugiametė žolė, kartais krūmas. Išauga net iki 1,6 m aukščio. Tai nuodingas, dekoratyvinis augalas, paplitęs ir Lietuvoje. Žydi raudonai ir geltonai.

Rusò (Rousseau), Žanas Žakas (1712–1778), pranc. ir šveicarų filosofas, kompozitorius bei rašytojas. Išrado skaitmeninį natų užrašymo būdą, sukūrė arijų, romansų, melodramų, zingšpylį "Kaimo burtininkas" (1752), rašė muzikos teorijos straipsnius Enciklopedijai. Išgarsėjo kultūros kritikos straipsniais (1749–1753), skatindamas grįžti prie paprasto gyvenimo būdo ("atgal į gamtą"). Šios pažiūros išreikštos romane "Julija, arba Naujoji Eloiza" (1761). Δ romanas "Emilis, arba Apie auklėjimą" padarė perversmą pedagogikoje. 1762 parašė traktatą apie valstybės teisę ir socialinę filosofiją ("Apie visuomenės sutartį"). "Išpažintyje" (1771) — negailestingai atviroje autobiografijoje Δ pavaizdavo savo gyvenimo kelią. Didžiojo filosofo veikalai formavo XVIII ir XIX a. pažiūras. Δ neigiama nuostata racionalizmo atžvilgiu priartino švietimo epochos pabaigą, o valstybės filosofija padėjo ideologinius pagrindus prancūzų revoliucijai. Pav.

rùstas, keturkampis, grubiai tašytas akmuo su nusklembtais kraštais, naudojamas išorinių statinio sienų apdailai.

rùstika, išorinės pastato sienos apdaila iš rustų arba tinko, imituojančio rustus.

rùsvosios añglys, tai sudurpėjusi organinė masė, kuri glūdi gilesnėse Žemės plutos zonose, kur aukšta temperatūra ir didelis slėgis. Ji anglėja ir virsta rusvosiomis anglimis. Dar labiau pakilus slėgiui ir temperatūrai virsta → akmens anglimis.

rutinà, sustabarėjusi, pasenusi tvarka ir aklas jos laikymasis.

rùtulio stūmìmas, olimpinė metimo rungtis. Rutulys stumiamas iš skritulio ir turi kristi 40° sektoriuje. Stūmimą at-

lieka tiek vyrai, tiek moterys, tačiau vyrų Δ šiek tiek didesnis negu moterų. Rutulys stumiamas viena ranka.

rutul̃ys: 1. mat. figūra, gaunama, sukant skritulį apie skersmenį; **2.** sport. stumiamas į tolį metalo kamuolys.

Rùzveltas (Roosevelt), Franklinas Delanas (1882–1945), JAV prezidentas. 32-asis JAV prezidentas, vienintelis perrinktas 4 kartus (1933, 1936, 1940, 1944). Stengėsi įveikti ekonominę krizę: priėmė daug įstatymų, kurie padėjo sulaužyti JAV tradicijas; nuo neribojamo ekonominio liberalizmo pasuko socialinės politikos link; atskyrė dolerį nuo aukso ekvivalento. Užsienio politikoje palaikė diplomatinius santykius su Pietų Amerikos valstybėmis bei SSRS. JAV įstojus į Antrąjį pasaulinį karą (1941 gruodį), Δ siekė besąlyginės priešų kapituliacijos. Teherano (1943) ir Jaltos (1945) konferencijose bandė naujai tvarkyti pasaulį. Rėmė JTO sukūrimo idėją. Pav.

S

S, s: 1. raidė, vartojama žymėti pučiamajam liežuvio dantiniam dusliajam priebalsiui, tariamam kietai (pvz., *sàla, súolas*) ir minkštai (pvz., *síena, eĩsiu*); **2.** chem. elemento sieros simbolis, santr. S.

sabotãžas, sąmoningas, slaptas pasipriešinimas, norint sutrukdyti ką nors atlikti.

Sachãra, dykuma Šiaurės Afrikoje, didžiausia ir sausiausia pasaulio dykuma. Apima Maroko, Tuniso pietus, Malio, Nigerio, Čado, Sudano šiaurę, didelę dalį Alžyro, Mauritanijos, Libijos, Egipto. Plotas maždaug 9 mln. km². Paviršius daugiausia lygumos. Centre yra Achagaro (3 003 m aukščio) ir Tibesčio (3 415 m aukščio) kalnynai, į pietus nuo jų — Iforo, Airo, Enedžio plynaukštės. Šiaurės rytų dalis vadinama Libijos d., rytinė Nubijos d. Yra naudingųjų iškasenų: naftos, dujų, geležies, vario rūdos, akmens druskos. Klimatas žemyninis atogrąžų. Žemės paviršius įkaista iki 80°C. Dažni stiprūs vėjai (samumai). Temperatūrų svyravimai, tekantis vanduo ir vėjas formuoja įvairių tipų dykumas: akmeningas, žvyringas, smėlingas. Δ augalija skurdi, auga efemera. Dažnas oazių augalas — datulės. Gyvūnija taip pat skurdi — gyvatės, driežai, skorpionai, antilopės, šakalai, hienos, pakraščiuose gyvena įvairūs graužikai. Gyventojai: berberai, beduinai, tuaregai. Plėtojama klajoklinė gyvulininkystė, oazėse — žemdirbystė.

sacharìnas, balti saldūs milteliai, vartojami vietoj cukraus.

sadìzmas: 1. lytinio pasitenkinimo patyrimas kankinant partnerį; **2.** kankinimo aistra, mėgavimasis kitų kančiomis.

safãris: 1. kelionė po Afriką fotografuojant ir medžiojant; **2.** kasmet rengiamos ilgiausios ralio lenktynės Kenijoje.

safỹras, skaidrus mėlynas ar žydras brangakmenis.

sagà, didelis epinis sen. skandinavų kūrinys, kuriame pasakojama šeimos ar herojaus gyvenimo istorija.

saĩkas: 1. matas, norma; **2.** indas, kuriuo kas nors seikėjama ar matuojama; **3.** istor. biralų vienetas, tokios talpos indas.

sakaĩ, klampus kietėjantis skystis, kurį išskiria medžiai, pvz., *eglių* Δ, *pušų* Δ, *vyšnių* Δ ir kt.

sãkalas, plėšrus paukštis, paplitęs beveik visame pasaulyje. Snapas lenktas, su kabliuku gale. Sparnai ilgi ir siauri. Labai gerai skraido. Gyvena pamiškėse. Lizdų dažniausiai nesuka, užima kitų paukščių lizdus. Minta įvairiais gyvūnais. Dažniausiai Lietuvoje sutinkamas paukštis sketsakalis. Jo kūno ilgis 33 cm. Didžiausias — Δ keleivis. Rečiausiai pasitaiko pelėsakalis. Pastarosios dvi rūšys įtrauktos į Lietuvos raudonąją knygą.

sakmẽ, pasakojamosios tautosakos kūrinys, kuriame aiškinama pasaulio ar gamtos reiškinių kilmė, vaizduojamas žmogaus susidūrimas su mitinėmis būtybėmis.

sakrãlinis, susijęs su religiniu kultu, bažnytinis, religinis.

sakramen͂tas, krikščionių apeigų veiksmas, per kurį matomais simboliais (vandeniu, duona, vynu) gaunama Dievo malonė.

sãksai, germanų genčių grupė, III–IV a. susijungusi į genčių sąjungą. 772–804 juos nukariavo Karolis Didysis, žemes prijungė prie Frankų karalystės. IX a. pab. susikūrė Saksonijos hercogystė.

saksofònas, muz. metalinis riestas pučiamasis instrumentas. Pav.

Saksònija, Vokietijos žemė. Δ plotas 18 337 km², 4,9 mln. gyv. Sostinė Drezdenas.

F. D. Ruzveltas

Saksofonas

Saliamonas

salà, žemės plotas, iš visų pusių apsuptas vandens (išskyrus žemyną). Salų tipai: žemyninės, koralinės, vulkaninės, sąnašinės.

salamándra, sprindžio ilgio naktinis uodegotas varliagyvis, odoje turintis nuodų liaukų. Gyvena Eurazijoje, Šiaurės Amerikoje, Šiaurės Afrikoje.

sáldo: 1. fin. sąskaitos debeto ar kredito likutis; **2.** eksporto ir importo sumos skirtumas.

Saliãmonas (Salomo), (apie 965–926 pr. Kr.), izraelitų karalius. Savo valstybę jis stiprino gynybiniais pasienio įrenginiais, išmintinga diplomatija bei politinėmis vedybomis, siekė taikios užsienio politikos. Savo dvare Δ globojo mokslą ir meną. Pastatęs šventyklą ir rezidenciją, Jeruzalę pavertė puošniu metropoliu. Δ laikomas kelių psalmių, "Giesmių giesmės" ir kai kurių kt. Senojo Testamento dalių autoriumi. Pav.

salietrà, šarminių metalų nitratas, naudojamas trąšoms bei technikoje.

salýnas, archipelagas, daug salų arba jų grupių.

salmoneliòzė, infekcinė žmonių ir gyvūnų liga, kurią sukelia lazdelių formos bakterijos salmonelės.

sálpa, užliejama paupio dalis, kur susidaro sąnašų.

sálto, apsivertimas, apsisukimas ore per galvą.

sãmanos, drėgnų vietų sporiniai augalai su šakniniais plaukeliais (rizoidais) vietoj šaknų.

sąmata, būsimų sąnaudų ir išlaidų sąrašas.

sámbai, indėnų ir negridų mišriųjų santuokų palikuonys.

sąmonė: 1. žmogui būdingas pasaulio ir savo būties jame suvokimas, aukščiausia psichikos forma; **2.** turėjimas sveiko proto ir tvirtos atminties, galėjimas atsakyti už savo veiksmus.

samurãjai, XII–XIX a. Japonijoje — privilegijuota karinė bajorų kasta, Japonijos riteriai.

San Marinas

sąnarỹs, paslanki žmogaus ar stuburinio gyvūno kaulų jungtis su ertme tarp kaulų galų. Jis susideda iš Δ paviršiaus, Δ kapsulės, Δ ertmės. Žmogaus organizme yra apie 230 Δ. Svarbiausieji: alkūnės, žandikaulio, pėdos, kelio, peties, riešo.

sándara, sudaromųjų dalių išsidėstymas, struktūra.

Sándoros skryniàs, pagal Bibliją, žydams pabėgus iš Egipto nelaisvės ir dykumose ieškant kelio į Pažadėtąją Žemę — Palestiną, Jahvė apsireiškė Mozei ir įteikė dviejose akmeninėse plokštėse iškaltus Dešimt Dievo įsakymų. Šios plokštės buvo saugomos medinėje paauksuotoje Δ. Izraelio karalius Saliamonas Jeruzalėje pastatė specialią šventyklą skryniai saugoti.

sangvìnikas, temperamento tipas: karštas, smarkus, stiprios ir paslankios psichikos, išlaikantis pusiausvyrą.

sanãcija: 1. sveikatos gerinimas, gydymas; **2.** sistema priemonių, kuriomis stengiamasi pagerinti įmonių ekonomiką ir finansus.

sánkaba: 1. techn. mechanizmas velenams jungti, pvz., *automobilio* Δ; **2.** techn. įtaisas geležinkelio riedmenims sukabinti, pvz., *vagonų* Δ.

sánkcija: 1. aukštesnės instancijos pripažinimas, kad kas nors yra teisėta, leidžiama; **2.** nustatyta įstatymo pažeidimo pasekmė: piniginė bauda, laisvės atėmimas, civilinė atsakomybė; **3.** tarptautinėje teisėje — ekonominis, politinis ar karinis poveikis, nukreiptas prieš valstybę, kuri pažeidė tarptautinės teisės normas arba netesėjo savo tarptautinio įsipareigojimo (blokada, importo ribojimas).

Sankt Peterbùrgas, miestas Rusijoje prie Nevos upės, vienas didžiausių miestų pasaulyje. 1703 jį įkūrė → Petras I pelkėtoje Suomių įlankos pakrantėje. 1914–1924 Δ buvo vadinamas Petrogradu, 1924–1991 — Leningradu. Gyventojų 4,46 mln. Garsiausi statiniai: Žiemos rūmai (juose yra vienas didžiausių pasaulio muziejų Ermitažas), Petropavlovsko tvirtovė, Admiralitetas, Isakijaus ir Kazanės soborai, Petrodvorecas.

San Marìnas (San Marino Šviesiausioji Respublika), nykštukinė valst. Italijoje, Apeninų pusiasalio rytuose. Plotas 61 km^2, 25 tūkst. gyv. Sostinė San Marinas. Parlamentinė demokratinė respublika. Šalis išsidėsčiusi Monte Titano kalno papėdėje. Klimatas paatogrąžio, pereinantis į žemyninį. Gyventojai: sanmariniečiai (80%), italai (18%). Δ neturi teisės rinkti muito mokesčių, leisti visaverčius pašto ženklus, auginti ir gaminti tabaką, gamin-

ti vyno spiritą, turėti savo valiutą, radijo ir televizijos stotis. Už tai kasmet gauna 9 mlrd. lirų kompensaciją iš Italijos. Plėtojamas turizmas. Pav.

sanskrìtas, sen. Indijos literatūrinė kalba, artima indoeuropiečių prokalbei. Turi bendrumų su lotynų, graikų, lietuvių kalbomis.

sántaupos, sutaupyti pinigai.

santykìnis aũkštis, aukštis, rodantis, kiek vienas Žemės paviršiaus taškas yra aukščiau už kitą.

sántuoka, nustatyta tvarka sudaroma vyro ir moters šeimyninė sąjunga; civilinė, bažnytinė Δ.

santuokìniai vaikaĩ, vyro ir moters santuokoje gimę vaikai.

Sapfò (Sapphō), graikų lyrikė. Gyveno apie 600 pr. Kr. Lesbo saloje. Čia subūrė jaunų merginų draugiją, garbinusią Afroditę bei mūzas, ir iki santuokos mokė jas poezijos, muzikos bei šokio. Šios veiklos aprašymai — dažniausiai ne kas kita kaip literatūrinė išmonė. Δ vestuvių ir meilės dainos, kurių forma — malda ar himnas dievams, — aistringa jausmų išraiška. Didžioji jų dalis parašyta poetės vardu pavadintomis ketureilėmis sapfiškosiomis strofomis. Paprasta, išraiškinga kalba tapo pavyzdžiu vėliau gyvenusiems poetams.

Sapiẽgos, XV–XIX a. LDK, Žečpospolitos, Lenkijos ir Lietuvos didikų giminė. Kilę iš Smolensko žemės. Daugiausia valdų turėjo Baltarusijoje, Lietuvoje. Iš pradžių stačiatikiai, nuo XVI a. ėmė pereidinėti į katalikybę. XVII a. Δ viešpatavo Lietuvoje, dėl to kilo kitų didikų pasipriešinimas. Giminės pradininkas — Semionas. Žymiausi Δ giminės atstovai: Kazimieras Jonas, Leonas, Povilas Jonas ir kt.

sãpnas, vaizdai ir mintys, išgyvenami miegant.

saracẽnai, viduramžiais vartotas nekrikščionių pavadinimas, dažniausiai taikytas musulmonams.

Sarãjevas, Bosnijos ir Hercegovinos sostinė. Gyventojų 360 tūkst. 1984 čia įvyko XIV žiemos olimpinės žaidynės.

Sarãjevo atentãtas, 1914 06 28 Sarajeve buvo nužudytas Austrijos ir Vengrijos sosto įpėdinis Pranciškas Ferdinandas. Tai tapo dingstimi prasidėti Pirmajam pasauliniam karui.

sardìnės, silkinių šeimos žuvys. Paplitusios visose šiltose jūrose. Kūnas iki 25 cm ilgio. Nugara žalsvai pilka, pilvas sidabriškas. Gyvena būriais priekrantinėje zonoje. Minta planktonu. Svarbus verslo objektas.

Sardìnija, Italijos sritis, kurią sudaro Sardinijos sala su aplinkinėmis salelėmis. Plotas 28 813 km^2, 1,58 mln. gyv. Sritis skirstoma į 4 provincijas: Kaljario, Nuoro, Oristano, Sasario. Centras Kaljaris. Plėtojama pramonė, žemės ūkis, žvejyba.

Sargãsų jūra, Atlanto dalis į pietus nuo Bermudų salų. Ją juosia Kanarų, Šiaurės Pasatų ir Golfo srovės. Plotas kintamas — priklauso nuo srovių ribų sezoninės kaitos. Gausu žuvų, krabų, jūros vėžlių. Europietiškų ungurių nerštavietė.

sarkofãgas, sen. Egipte — paprastas, dvigubas ar trigubas mumijos karstas. Paprastai gamintas iš akmens, metalo ar medžio.

Sarmãtija, Rytų Europos šalių pavadinimas, vartotas XV–XVI a. Renesanso laikais sarmatais pradėta vadinti visas Rytų Europos tautas, tarp jų lenkus, lietuvius, rusėnus.

Sártras (Sartre), Žanas Polis (1905–1980), pranc. rašytojas ir filosofas. Išgarsėjo romanu "Šleikštulys" (1938) bei dramomis "Musės" (1943) ir "Prie užrakintų durų" (1945). Savo filosofines pažiūras Δ išdėstė pirmajame ir reikšmingiausiame filosofiniame veikale "Būtis ir nebūtis" (1943). Δ kritikavo sovietų intervenciją į Vengriją (1956). 1967 protestavo prieš JAV agresiją Vietname. 1964 buvo apdovanotas Nobelio literatūros premija, tačiau jos atsisakė. Parašė autobiografijas "Žodžiai" (1964) ir "Daiktai" (1965), taip pat kitų menininkų (S. Malarmė, Š. Bodlero) biografijas. Pav.

Ž. P. Sartras

Sasanìdai, Persijos valdovų dinastija, valdžiusi nuo 226 ar 227 iki 651 ar 652. Artimuosiuose ir Viduriniuosiuose Rytuose. Pradininkas Ardašyras I. Dinastiją sužlugdė arabai.

sąsiauris, siauras vandens ruožas, jungiantis vandenynus, jūras arba jūrą su vandenynu.

sąsmauka, siaura sausumos juosta, jun-

gianti didesnius sausumos plotus, pvz. *Korinto* Δ.

Sasnà, pietvakarinė sen. prūsų žemės sritis tarp Lubavos ir Galindos (Lenkijos pasienyje). Dar prieš kryžiuočių pasirodymą senieji Δ gyventojai buvo išnaikinti lenkų. Δ įvyko Žalgirio mūšis.

satelìtas: 1. sen. Romoje — ginkluotas tarnas, lydėjęs savo šeimininką per visus jo pasivaikščiojimus ir kelionėse; **2.** formaliai nepriklausoma, bet faktiškai pavaldi stipresnei valstybė; **3.** astr. palydovas.

satyrà: 1. meninio vaizdavimo būdas — piktas blogio, ydų pajuokimas, jų beprasmiškumo pabrėžimas; **2.** tam tikros sandaros pajuokiamasis eilėraštis, susiformavęs sen. Romoje.

satisfãkcija, atsiskaitymas už garbės įžeidimą, dažniausiai dvikova.

satrãpai, sen. Persijos pareigūnai, turėję aukščiausią administracinę, teisminę ir karinę valdžią provincijose.

Saturnas

Satùrnas: 1. sen. romėnų žemdirbystės ir laiko dievas; **2.** antroji pagal dydį Saulės sistemos planeta. Apie savo ašį apsisuka maždaug per 10 valandų. Reikia 29 Žemės metų, kad Δ apskrietų aplink Saulę. Ją puošia spalvingi žiedai. Turi 18 palydovų. Pav.

Saudo Arabija

Saùdo Arãbija, valst. Pietvakarių Azijoje, didžiausia Arabijos pusiasalyje. Plotas 2 149 690 km², 16,9 mln. gyv. (1993 m.). Sostinė Rijadas. Absoliutinė monarchija. Vyraujanti religija — islamas. Šalies paviršių daugiausia sudaro plynaukštės, žemėjančios iš vakarų į rytus. Didelį plotą užima lavų laukai ir akmeningosios dykumos. Didžiausios smėlingosios dykumos: an Nufudas, ad Dahna, ar Rub al Chalijus. Išilgai Raudonosios jūros pakrantės dunkso kalnai. Klimatas kontinentinis paatogrąžio ir atogrąžų. Karštas sausas pietų vėjas samumas pavasarį ir vasaros pradžioje sukelia smėlio vėtras. Laikini vandens srautai susidaro tik po liūčių. Augalija daugiausia dykumų, šiaurėje — pusdykumių. Būdingiausi gyvūnai: vilkai, šakalai, hienos, antilopės, gazelės, kiškiai; daug graužikų, roplių, yra skėrių. Gyventojai daugiausia arabai. Svarbiausios ūkio šakos — naftos ir dujų gavyba. Δ turi daugiausia naftos pasaulyje. Iškasama aukso, sidabro, geležies, vario rūdos, akmens anglių. Pagrindinis žemės ūkio augalas — datulė. Klajokliai verčiasi gyvulininkyste. Plėtojama žvejyba, renkami perlai, juodieji koralai, gintaras. Pav.

saulãbroliai, prieš šalčius šalia saulės matomi šviesūs stulpai.

sáulašarė, vabzdžiaėdis augalas. Ypač paplitusi Australijoje, N. Zelandijoje. Auga daugiausia pelkėse. Lapai apskriti arba elipsės pavidalo. Vabzdžiui nutūpus ant lapo, liaukiniai lapo plaukeliai užsilenkia ir išskiria lipnų skystį. Auga ir Lietuvoje.

Sáulė, žvaigždė, esanti arčiausiai Žemės. Priklauso → Galaktikai. Jos amžius apie 5 mlrd. metų. Vidutinis nuotolis nuo Žemės 150 mln. km. Paviršiaus temperatūra apie 5 800°C. Centrinis ir didžiausias → Saulės sistemos dangaus kūnas. Δ — įkaitęs dujų plazmos rutulys. Δ skersmuo 109 kartus didesnis už Žemės skersmenį. (P.149–150)

Sáulės dė̃mės, tamsus Saulės fotosferos (ryškaus išorinio Saulės sluoksnio) darinys. Susideda iš tamsios centrinės srities ir ją supančio pusšešėlio. Δ yra labai netaisyklingos formos. Daugiausia būna grupėmis, iš kurių išsiskiria 2 pagrindinės — vedančioji ir atsiliekančioji. Δ susijusios su Saulės magnetiniu lauku.

Sáulės jėgaĩnė, elektroniniai prietaisai, vadinamosios saulės baterijos, verčiančios saulės šviesą elektra. Saulės baterijos tiekia energiją palydovams, namams ir kt.

Sáulės mū̃šis, mūšis, kuris įvyko 1236 09 22 Saulės (Šiaulių) žemėje. Lietuvių pajėgos, vadovaujamos kunigaikščio Vykinto, sutriuškino Kalavijuočių ordino ir jo talkininkų (Pskovo karių bei pavergtų estų būrių) kariuomenę, vadovaujamą magistro Folkevino. Po šio mūšio Kalavijuočių ordinas buvo priverstas susijungti su Kryžiuočių ordinu ir tapo jo šaka — Livonijos ordinu.

Sáulės sistemà, planètų sistemà, ją sudaro aplink Saulę skriejantys kosminiai kūnai: planetos, asteroidai, kometos, meteoriniai kūnai, dirbtiniai palydovai, tarpplanetinė medžiaga. (Pav. p. 147–148)

sáulės smū̃gis, liguista būsena, sukeliama tiesioginio saulės spindulių poveikio. Dažniausiai ištinka kaitrią vasaros dieną, ilgai būnant saulėje nepridengta galva. Δ simptomai: galvos skausmas, pykinimas, kartais vėmimas, regėjimo, pulso sutrikimas. Sunkiu atveju netenkama sąmonės. Būtina suteikti pirmąją pagalbą: ligonį pa-

guldyti pavėsyje, veidą vilgyti šaltu vandeniu, ant kaktos uždėti pūslę su ledu.

Sáulės užtemìmas, reiškinys, kai Mėnulis, atsidūręs tarp Žemės ir Saulės, užstoja Saulę. Visiškas Δ matomas tose Žemės vietose, iš kur Saulė atrodo visiškai uždengta. Kitur Δ būna dalinis, nes dalis Saulės lieka matyti.

Sáulės vainìkas, išorinis, labai retas, milijonus kilometrų besidriekiantis aplink Saulę atmosferos sluoksnis. Jis matomas visiško Saulės užtemimo metu.

Sáulės žỹbsniai, milžiniški sprogimai Saulės paviršiuje, vadinami Δ, išsviedžia į kosmosą įelektrintų dalelių srautus. Kai kurie Δ sukelia pašvaistes — spalvotas šviesas virš Žemės polių. Jie taip pat paskatina magnetines audras, dėl kurių sutrinka elektros energijos perdavimas ir radijo ryšys.

sáuna, suomiška pirtis, kurioje kaitinamasi karštu sausu oru (iki 85°C).

saũsgyslė, skaidulinio jungiamojo audinio juosta, kuria raumuo prisitvirtina prie griaučių. Susideda iš pluošto lygiagrečių kolageninių skaidulų, kurias jungia plonas puriojo audinio tarpsluoksnis. Susitraukiant raumeniui, Δ tempia ir judina kaulą, prie kurio yra prisitvirtinusi.

sausrìngasis laikótarpis, ilgas laiko tarpas be kritulių, kai oro temperatūra yra aukšta.

savanà, geogr. zona. Tropikų ir paatogrąžio augalijos tipas — augalai, prisitaikę pakelti ilgai trunkančią sausrą. Vyrauja varpinių šeimos aukštaūgių (iki 5 m) žolių bendrijos su pavieniais medžiais ir krūmų sąžalynais. Δ įsiterpusios tarp karštų dykumų ir atogrąžų miškų. Ten visada karšta, bet metai turi 2 laikus: drėgnąjį ir sausąjį. Šiose karšto klimato srityse auga aukštos žolės ir žemi medžiai. Savanose gausu stambių augalėdžių ir juos medžiojančių plėšrūnų.

savìgyna: 1. savęs gynimas; **2.** dvikovos sporto šaka.

savìvalda, teisė savarankiškai tvarkytis pagal įstatymus.

savivaldýbė, bendruomenės, turinčios savivaldą, valdymo organas.

scenãrijus: 1. tekstas, sudarantis pagrindą filmui, teatriniam pastatymui, televizijos programai, turintis fabulos apmatus, personažų charakteristikas, susidedantis iš pjesės pobūdžio dialogų; **2.** detalus kokio nors renginio, susitikimo planas.

schemà, statinio, prietaiso ir pan. apibendrintas grafinis vaizdas.

schizmà, organizacinis Bažnyčios suskilimas, didelės rel. bendruomenės atsiskyrimas nuo pagrindinės bažnyčios. 1054 įvyko krikščionių bažnyčios skilimas į Rytų — Stačiatikių ir Vakarų — Katalikų bažnyčias. Skilimo priežastis buvo Konstantinopolio patriarcho Kerularijaus ir popiežiaus Leono IX konfliktas dėl vadovavimo krikščionių bažnyčiai.

scholãstika, teologijos ir filosofijos junginys — viduramžių krikščioniškosios filosofijos kryptis, reikalaujanti, kad pažinimas remtųsi tikėjimu ir ieškotų argumentų religinių dogmų teisingumui įrodyti.

segmeñtas: 1. viena iš daugelio vienarūšių dalių, iš kurių sudarytas kai kurių gyvūnų, pvz., *sliekų, šimtakojų ir kt.*, kūnas arba organas; **2.** teksto atkarpa tarp dviejų pauzių; **3.** mat. uždaras intervalas, kuriam priklauso galinės reikšmės.

seĩmas: 1. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, taip pat kai kurių kitų valstybių luominis valdžios organas, jo suvažiavimas; **2.** Lietuvoje ir kai kuriose kitose šalyse — aukščiausias renkamasis įstatymų leidybos ir valstybinės valdžios organas (parlamentas).

seismogrãfas, prietaisas, fiksuojantis ir užrašantis mechaninius Žemės plutos virpesius.

seismològija, geofizikos mokslo šaka, tirianti Žemės drebėjimus ir su jais susijusius reiškinius, jų priežastis, geografinį paplitimą, prognozavimo galimybes.

sėjómaina, iš anksto nustatyta, atsižvelgiant į gamtines ir ekonomines sąlygas, augalų auginimo tam tikrame ariamosios žemės plote, seka.

sė́kla: 1. žiedinių augalų dauginimosi organas; **2.** gyvūnų dauginimosi vyriškosios lytinės ląstelės.

seklyčià, valstiečių namo kambarys svečiams.

sėklìdė, porinė vyro lytinė liauka, kurios funkcija dvejopa: joje bręsta vyriškos lytinės ląstelės (spermatozoidai) ir gaminasi androgenai, nuo kurių priklauso antrinių

vyro lytinių požymių susiformavimas bei spermatozoidų brendimas.

sėklininkỹstė, sėklinių augalų auginimo ir sėklų gavimo žemės ūkio šaka.

Sekmìnės, krikščionių šventė, švenčiama septintą sekmadienį po Velykų. Δ skirtos Naujajame Testamente aprašytam Šv. Dvasios nusileidimui ant apaštalų, suteikusiam jiems galią kalbėti visomis kalbomis, pranašauti, gydyti, ir Bažnyčios susikūrimui paminėti.

sekrètas, išorinės sekrecijos liaukos medžiaga.

sekretõrius: 1. darbuotojas, tvarkantis įstaigos ar asmens reikalų raštus; **2.** asmuo, rašantis posėdžio (susirinkimo ir kt.) protokolą; darbuotojas, tvarkantis įstaigos ar asmens reikalų raštus; **3.** kai kurių organizacijų vadovai ar vadovaujantys darbuotojai.

sèksas (lot. *sexus* — lytis), visuma psichinių reakcijų, išgyvenimų, elgesio normų, susijusių su lytiniu potraukiu ir jo tenkinimu; lytiniai santykiai.

seksològija, mokslas, tyrinėjantis intymųjį gyvenimą.

sekstántas, kampų matavimo prietaisas, turintis 1/6 apskritimo ilgio limbą. Naudojamas astronomijoje.

sekstètas: 1. kūrinys 6 atlikėjams; **2.** 6 atlikėjų ansamblis.

sektà, religinė bendruomenė, atskilusi nuo didžiųjų bažnyčių ir veikianti pagal savo organizacinius ir doktrinos principus.

sektantìzmas: 1. religinės grupės, atskilusios nuo pagrindinės bažnyčios, pažiūrų ir įsitikinimų visuma; **2.** žmonių grupių, kurias jungia bendros pažiūros, atsiskyrimas, priverstinis uždarumas.

sèktorius: 1. skritulio išpjova; **2.** įstaigos ar organizacijos skyrius ar poskyris.

sekundántas, dvikovos liudytojas, kurį turi kiekvienas dvikovos dalyvis.

Seksualùmas

Ši sąvoka apima žmogaus psichinių reakcijų, išgyvenimų, normų ir poelgių, susijusių su lytinio potraukio pasireiškimu ir patenkinimu, visumą. Biologinis seksualinio elgesio pagrindas yra giminės tęsimo instinktas. Jo konkrečios formos priklauso nuo organizmo rūšies, lyties, amžiaus, gyvenimo sąlygų. Žmogaus lytiniam elgesiui didelę reikšmę turi socialinė ir kultūrinė aplinka. Viena žmogaus Δ ypatybių yra ta, kad išgyvenimai, susiję su lytinio potraukio patenkinimu, yra atitrūkę nuo jo pirminio biologinio tikslo — giminės tęsimo. Šis atotrūkis lytinį jausmą humanizavo, elementarų lytinį potraukį pavertė meile. Vyro ir moters lytiniai santykiai tapo dar ir priemone, suteikiančia didelę psichologinio ir dvasinio suartėjimo laimę.

Seksualiniai interesai paprastai formuojasi dar iki lytinio subrendimo. Aktyvus lytinis potraukis priešingai lyčiai atsiranda lytinio brendimo metu. Sveiko Δ formavimas yra sudėtingas ir prieštaringas procesas. Jis prasideda šeimoje, priklauso nuo tėvų santykių, vaikų santykių su tėvais, emocinio šeimos klimato. Vėliau didelę įtaką daro aplinka, ryšiai su bendraamžiais, draugystės paauglystėje ir jaunystėje ypatumai. Lytinis aktyvumas stabilizuojasi seksualinės brandos metu. Vyresnio amžiaus žmonių lytinis aktyvumas palengva mažėja.

Vyrų ir moterų Δ skiriasi. Lytinių santykių emocinis spalvingumas ir gaunamas pasitenkinimas priklauso ne tiek nuo fiziologinės potencijos, kiek nuo asmenybės tipo, bendro emocinio jautrumo, sugebėjimo bendrauti, jausti, nuo individo moralės. Žmogui, kaip ir daugeliui gyvūnų, nemažą poveikį daro ir kai kurios pagalbinės Δ formos.

Kiekviena apsišvietusi visuomenė turi lytinės moralės normų sistemą, kuri reguliuoja lyčių tarpusavio santykius. Formuoti tinkamas pažiūras į seksą padeda lytinis auklėjimas, kuris daugelį amžių buvo grindžiamas religijos kanonizuotomis tradicijomis. Seniausias draudimas yra kraujomaiša. Viduramžiais oficialioji krikščionių moralė iš principo buvo antiseksualinė. XX a. II pusei būdingi spartūs lytinės moralės pokyčiai.

sekùndė: 1. pagrindinis laiko vienetas, lygus 1/60 min.; **2.** plokščių kampų matavimo vienetas. 1° (laipsnis) = 60′ (minučių) = 3600″ (sekundžių). Naudojamas plokštiems kampams bei geografinėms koordinatėms matuoti.

sekùndmatis, → c h r o n o m è t r a s.

sekuliarizãcija: 1. turto, priklausančio bažnyčiai, perdavimas pasauliečiams; **2.** vienuolio išstojimas iš vienuolių ordino.

sekvèstras: 1. valstybės interesais daromas draudimas arba ribojimas naudotis turtu; **2.** med. mirusi kaulo dalis.

selèkcija: 1. augalų, gyvulių, paukščių, mikroorganizmų naujų veislių, hibridų kūrimas, esamų veislių ir hibridų gerinimas; **2.** technikoje — signalų atranka.

selènas (Se), tamsiai pilkas rudo atspalvio, lengvas chem. elementas, naudojamas gaminant puslaidininkius prietaisus, optinius prietaisus ir kt.

Sèlindžeris (Salinger), Džeromas Deividas (g. 1919), amerik. rašytojas. Išgarsėjo romanu "Rugiuose prie bedugnės" (1951), kuriame subtiliai vaizduojamas paauglio dvasinis pasaulis, jo protestas prieš koledžo rutiną, miesčionišką konformizmą. Δ prozai būdingas lyriškumas, ironija.

sèlva, drėgnieji visžaliai pusiaujo miškai Amazonės žemumoje ir Andų kalnų šlaituose.

semántika, kalbotyros šaka, tirianti kalbos vienetų reikšmes.

Sèmba (Sambija), istorinė prūsų žemė Sembos pusiasalyje (Kaliningrado srityje). Pirmą kartą paminėta apie 1070. Nuo X a. Δ puldinėjo lenkai ir danai. 1252–1257 ją nukariavo kryžiuočiai. 1255 Δ teritorijoje pastatė Karaliaučiaus pilį.

semèstras, mokslo metų pusmetis aukštosiose ir aukštesniosiose mokyklose (taip pat kai kuriuose mokyklose, pvz., *gimnazijose*).

seminãras, dėstytojo vadovaujamos pratybos aukštojoje mokykloje ar kvalifikacijos kėlimo būrelyje.

seminãrija, tam tikra specialioji aukštesnioji ar aukštoji mokykla, pvz., *mokytojų* Δ, *kunigų* Δ.

semiòtika, mokslas, tiriantis ženklų sistemas.

Semiramìdės sõdai, sen. Babilone, karaliaus rūmuose, Asirijos karalienės Semiramidės paliepimu įrengti kabantieji sodai. Vienas iš 7 pasaulio stebuklų.

semìtai, tautos ir gentys, kalbančios semitų kalbomis. Semitų etninę grupę sudaro arabai, maltiečiai, kai kurios Etiopijos tautos, Izraelio žydai ir kt. Jie kalba semitų–chamitų kalba.

Senà, upė Prancūzijoje. Ilgis 776 km. Prasideda Langro plynaukštėje, teka Paryžiaus baseinu, įteka į Lamanšo sąsiaurio Senos įlanką prie Havro. Laivuojama.

Senàsis pasáulis, tai Afrikos, Azijos ir Europos kontinentai. Amerika priklauso Naujajam pasauliui.

Senàsis Testameñtas, istorinės, teisinės, moralinės, poetinės ir pranašų knygos. Pirmosios penkios Δ knygos pradėtos užrašinėti nuo IX a. pr. Kr. Žydų teologai V–IV a. pr. Kr. jas galutinai sutvarkė ir sujungė į vieną rinkinį. Katalikų kanoną sudaro 46 Δ knygos.

senãtas: 1. aukščiausioji Romos valst. taryba; **2.** kai kurių valst. parlamento aukštieji rūmai; **3.** vienas iš universiteto vadovybės organų.

senbernãrai, dideli šiurkščiaplaukiai šunys, šveicarų tarnybinių šunų veislė. Ramūs, mėgstantys vaikus, ištikimi šeimininkui, gerai saugo namus, velka vežimėlį, roges, traukia slidininką. Gana atsparūs šalčiui ir drėgmei. Gyvena trumpai. Kailis dėmėtas ir margas: baltas su rusvomis dėmėmis ir rusvas su baltomis. Būna ilgaplaukiai ir trumpaplaukiai.

Sèneka, Lucijus Anėjus (4 pr.Kr.–65 po Kr.), romėnų politikos veikėjas, filosofas, rašytojas. Δ buvo stoikas, kėlė stoikų išminčiaus, kuris vadovaujasi protu ir prigimtimi, idealus (veikalai "Apie gailestingumą", "Gamtos klausimai", "Laiškai Lucilijui"). Δ pažiūros buvo svarbios krikščioniškajai etikai. Jis sukūrė tragedijas "Trojietės", "Edipas", "Medėja", "Fedra", kurios darė įtaką renesanso ir klasicizmo tragedijų kūrėjams. Daugelio aforizmų autorius.

L. A. Seneka

senóvės istòrija, visuotinės istorijos dalis, apimanti laikotarpį nuo seniausių laikų iki viduramžių. Tai senųjų civilizacijų istorija.

sensãcija, didelis įspūdis, kurį daro netikėtas įvykis, žinia.

Serbija ir Juodkalnija

sensòrinis, juntamasis, susijęs su pojūčiais, pvz., *sensoriniai nervai.*

sentimentalìzmas, XVIII–XIX a. pr. lit. ir dailės srovė, reiškusi daugelį švietimo idėjų, bet sukilusi prieš jo perdėtą racionalizmą ir klasicizmo estetiką, žmogaus esme laikiusi jausmą, natūralumą.

separatìzmas, siekimas atsiskirti, įgyti nepriklausomybę.

separãtorius, prietaisas kam nors skirstyti į sudaromąsias dalis.

sèpsis, kraujo užkrėtimas, sukeliamas pūlinių mikrobų.

Septynerių mẽtų kãras, Prūsijos, D. Britanijos ir Portugalijos karas su Austrija, Prancūzija, Rusija, Švedija, Ispanija, vykęs 1756–1763.

septynì laisvíeji menaĩ, dėstomieji dalykai, kurie vėlyvoje antikoje buvo įtraukti į švietimo programą. Tai → gramatika, → retorika, → dialektika, → aritmetika, → geometrija, → astronomija, → muzika. Per juos eita į tikrosios ir absoliučios tiesos pažinimo šaltinį, į teologiją.

septynì pasáulio stebùklai, III a. pr. Kr. kažkieno paskelbti statiniai ar dailės kūriniai, kurie savo dydžiu ir ypatinga technika stebino amžininkus. Jie tapo pasaulio įžymybių etalonais. Tai Gizos piramidės (Egipte), Halikarnaso mauzoliejus, Rodo kolosas, Aleksandrijos švyturys, Artemidės šventykla Efese, Fidijo sukurta Dzeuso statula Olimpijoje, kabantieji → Semiramidės sodai Babilone. Pirmąjį Δ sąrašą sudarė graikų poetas ir keliautojas Antipateras iš Sidono II a. pr. Kr. Vėlesniais amžiais sąrašą bandyta papildyti, tačiau nesėkmingai. Kiti autoriai Δ laiko kitus statinius. Pav.

Sèrbija ir Juodkalnìja, pietų Europos valstybė, esanti Balkanų pusiasalyje. Plotas 102 173 km^2, Sostinė Belgradas. Gyvena apie 10,58 mln. gyv. Δ sudaro 2 respublikos — Serbijos Respublika ir Juodkalnijos Respublika. Pagal etninę sudėtį daugiau kaip pusę gyventojų sudaro serbai, likusią — albanai, juodkalnėnai ir kt. Pagal religinę sudėtį vyrauja stačiatikiai, dalis gyventojų yra musulmonai sunitai, katalikai. Valstybinė kalba — serbų, rašto pagrindas — kirilica. Piniginis vienetas — naujasis konvertuojamas dinaras (dar vadinamas "superdinaru" arba "avramu"). Pereinamosios ekonomikos šalis. Vidutiniška industrinė agrarinė šalis. Tarptautinės sankcijos smarkiai pakenkė Δ pramonei. Pav.

M. Servantesas Saavedra

Artemidės šventykla Efese

serenadà: 1. ispanų ir italų meilės daina, dainuojama pritariant gitara; **2.** nedidelė instrumentinė pjesė.

Serengèčio nacionãlinis párkas, yra Tanzanijos šiaurėje, į pietus nuo Viktorijos ežero, Serengečio plynaukštėje. Plotas 12 950 km^2. Savana, ežero pakrantės ir kalnų augalija. Gyvena drambliai, raganosiai, hipopotamai, buivolai, žirafos, zebrai, antilopės, liūtai, gepardai, daugybė įvairių paukščių rūšių.

sèrija: 1. vienarūšių daiktų, dalykų grupė; **2.** vertybinių popierių ar dokumentų kategorija, ženklinama skaitmenimis arba raidėmis; **3.** kino filmo dalis; **4.** vienos temos leidinių grupė.

serijìnė mùzika, muzikos kūrimo būdas, kai visi 12 chromatinės gamos garsų yra lygiateisiai. Nustatyta tvarka išdėstytų 12 garsų seka sudaro harmoninį ir metodinį dalies ar viso kūrinio pagrindą. Δ pradininkas — austrų kompozitorius → A. Šėnbergas (1874–1951). Lietuvoje ją pradėjo naudoti → M. K. Čiurlionis.

sertifikãtas, liudijimas, pažymėjimas, dokumentas, oficialus raštas.

sèrumas, skystoji, nekrešančioji kraujo dalis. Δ gaminasi ir kaupiasi antikūnai.

Servántesas Saavedra (Cervantes Saavedra), Migelis de (1547–1616), isp. poetas. Δ kūrinys "Don Kichotas iš La Mančos" — vienas reikšmingiausių pasaulinės literatūros kūrinių, riterinių romanų parodija. Pav.

sèrvisas, buitinės paslaugos.

servitùtas, ribota teisė naudotis svetima

nuosavybe. LDK valstiečiai turėjo teisę nemokamai naudotis feodalų žemės naudmenomis.

sèsija: 1. atstovaujamojo valstybės organo valdžios, teismo, mokslo ar visuomeninės organizacijos darbo organizacinė forma; **2.** aukštosiose ir specialiosiose vidurinėse mokyklose egzaminų, įskaitų ir konsultacijų laikotarpis.

sestèrcijus, sen. Romos sidabrinė, vėlesniais amžiais — varinė moneta.

Sètas, sen. Egipto mitologijoje — vienas prieštaringiausių dievų: dykumos ir audros dievas, gerasis dievų ir faraonų globėjas. Kitų buvo pabrėžiama Δ jėga, galybė, smurtas.

sètas, sport. teniso, tinklinio kėlinys.

Sezãnas (Cezanne), Polis (1839–1906), pranc. tapytojas, postimpresionistas. Iš pradžių jo kūrybai turėjo įtakos impresionistai. Tačiau vėliau kūrė savitą stilių, davusį pradžią šiuolaikinei tapybai. Kūrybai būdinga tūrių ir erdvinių santykių apibendrinimas, kompozicinis uždarumas, tapybiškumas. Pav.

sferà: 1. rutulio paviršius — uždaras paviršius, kurio visi taškai vienodu atstumu nutolę nuo centro; **2.** ko nors paplitimo ar veikimo sritis; **3.** visuomeninė arba kultūrinė aplinka.

Sfìnksas: 1. sen. Egipte — gulinčio liūto su žmogaus galva skulptūra. Buvo statoma prie įėjimo į piramides ar šventyklos teritoriją; **2.** sen. graikų mitologinė būtybė — sparnuota pabaisa su liūtės liemeniu ir moters galva. Pav.

Sìbiras, į rytus nuo Uralo nusidriekusi azijinė Rusija. Iki XVI a. pab. tai buvo sunkiai pasiekiama, kupina paslapčių žemė. Joje nuo senų laikų gyveno klajoklių gentys. Nuo XIX a. Δ milijonams žmonių tapo tremties ir kalinimo vieta. Tremtiniai, kaliniai tiesė kelius, statė miestus, dirbo šachtose, kasyklose. Nuo sunkių darbo ir gyvenimo sąlygų bei ligų mirė milijonai prievarta lageriuose atsidūrusių žmonių. Tarp jų buvo ir keli šimtai tūkstančių lietuvių. Dėl rūstaus klimato Δ gyvena tik 40 mln. žmonių. Kai kur Δ esti šalčiau negu Šiaurės ašigalyje. Δ gausu gamtinių išteklių. Ten didžiuliai naftos, dujų, anglies, metalo rūdos, deimantų, aukso telkiniai. Be to, apstu medienos ir vandens išteklių. Δ geležinkeliu iš Δ į europinę Rusiją vežamos žaliavos. Tai ilgiausias pasaulyje geležinkelis. Jis tęsiasi 9 940 km, kerta 8 laiko juostas, prasideda Maskvoje, baigiasi Vladivostoke — prie Ramiojo vand. Šiandien Δ dėl žmogaus veiklos gresia ekologinis pavojus.

Sfinksas

Sicìlija, didžiausia sala Viduržemio jūroje. Priklauso Italijai. Plotas 25 460 km^2. Krantai daugiausia statūs. Paviršius kalnuotas. Yra veikiantis vulkanas Etna (3 340 m). Dažni žemės drebėjimai. Klimatas mediteraninis. Miškų nedaug.

P. Sezanas. "Autoportretas"

sidãbras (Ag), chem. elementas. Tai baltas, blizgantis, sunkus, minkštas, kalus, nerūdijantis metalas, geriausias elektros ir šilumos laidininkas, naudojamas monetoms, juvelyriniams dirbiniams ir kt. gaminti.

sidabrãvimas, metalinių ir nemetalinių dirbinių paviršiaus dengimas sidabru.

sidabrìnis kìras, vandens paukštis, dažniausiai sutinkamas Šiaurės Amerikos ir Europos jūrų krantuose. Dydis 55–66 cm. Jis gaudo smulkias žuveles, vagia kitų paukščių kiaušinius ir jauniklius bei ieško maisto šiukšlynuose. Be to, Δ nuskrenda gilyn į sausumą, kur dirbamuose laukuose renka sliekus. Lizdus suka iš dumblių ir žolių duobelėje ant žemės arba medyje.

sidãbro nitrãtas ($AgNO_3$), druska. Bespalviai kristalai. Tirpsta vandenyje. Δ gaunamas tirpdant sidabrą azoto rūgštyje. Naudojamas chemijos pramonėje, medicinoje, veidrodžių gamyboje.

Sìdas (Cid, El, tikr. Rodrigo Diaz de Vivar), El (apie 1043–1099), isp. riteris ir nac. didvyris. Maurai jį vadino Sidu, ispanai — El Kampeadoru. 1094 Δ užgro-

bė maurams priklausiusią Valensiją ir išlaikė savo rankose iki pat mirties. Įamžintas herojiniame epe.

Sidnḗjus, didžiausias Australijos miestas prie Tasmano jūros, Naujojo Pietų Velso centras. 3,34 mln. gyv. Uostas ir pramonės centras. 2000 Δ įvyko pasaulio vasaros olimpinės ir parolimpinės žaidynės. Pav.

Sidnėjaus operos teatras

síeksnis, ilgio matas, lygus šešioms pėdoms.

síela: 1. vidinis žmogaus pasaulis, jo psichika; **2.** rel. nematerialus ir nemirtingas žmogaus pradas.

sierà (S), geltonas, lengvas, minkštas, netirpstantis vandenyje nemetalas. Naudojamas chemijos pramonėje, medicinoje.

sierõs oksìdai, sieros junginiai su deguonimi. Dažniausiai sutinkamas Δ yra sieros dioksidas (SO_2) į atmosferą patenka deginant organinį kurą bei kartu su vulkaninėmis dujomis. Nuodingas. Tirpsta vandenyje sudarydamas sulfitinę rūgštį ir yra pagrindinis rūgščiųjų lietų komponentas.

sierõs rūgštìs, stipri dvibazė neorganinė rūgštis, kurioje siera yra didžiausio oksidacijos laipsnio. Naudojama mineralinių trąšų, dažų, sprogstamųjų, pirotechninių medžiagų gamybai, metalo apdirbimo, odos, tekstilės pramonėje.

sìfilis, lėtinė užkrečiama lytinė liga, sutrikdanti visą organizmą.

signatãras, šalis ar asmuo, pasirašantis tarptautinę sutartį ar ypatingos svarbos aktą, pvz., *nepriklausomybės paskelbimo aktą*.

sijà, tiesus konstrukcinis elementas, gaminamas iš gelžbetonio, plieno bei medienos.

sikhìzmas, religija, pagrįsta vieno Dievo garbinimu bei tikėjimu atgimimo ciklu. Atsirado Pandžabe (jame yra Auksinė šventykla), Indijos ir Pakistano šiaurėje, maždaug 1500 m. Dabar Δ paplitęs ir D. Britanijoje bei Šiaurės Amerikoje. Sikhų simbolis yra Kanda — sukryžiuoti kardai.

Silèzija, istor. sritis Lenkijoje ir Čekijoje, prie Oderio aukštupio ir vidurupio.

silìcis (Si), pilkas, blizgus, trapus chem. elementas, įeinantis į daugelio uolienų sudėtį pusmetalis.

silikãtas, mineralas — silicio rūgšties druska. Δ — labiausiai gamtoje paplitę mineralai.

silikònai, stambiamolekuliniai chem. junginiai, kurių sudėtyje yra anglies, silicio ir kt. elementų. Naudojami chemijos pramonėje, medicinoje.

silogìzmas, dedukcinis samprotavimas, kurio išvada gaunama iš dviejų prielaidų, turinčių bendrą narį.

sìlosas, raugintas žaliasis pašaras.

siluètas: 1. vienspalvis, plokščias šešėlio pavidalu vaizduojamas žmogus ar daiktas; **2.** dunksančio daikto kontūrai.

silũras, Žemės geologijos istorijos paleozojaus eros trečiasis periodas, prasidėjęs maždaug prieš 440 mln. metų ir trukęs 30 mln. metų. Šio periodo metu baigėsi kaledoninė kalnodara, susiformavo pasaulinis vandenynas. Faunai būdingi: koralai, pečiakojai, galvakojai ir dvigeldžiai moliuskai.

simbiòzė, laikinas arba nuolatinis dviejų skirtingų rūšių organizmų sugyvenimas, naudingas abiem organizmams arba vienam iš jų.

sim̃bolis, ženklas ar daiktas, turintis visuomenei suprantamą kokios nors idėjos reikšmę.

simbolìzmas, modernistinė meno kryptis, sukilusi prieš tikrovės kopijavimą, išraišką grindusi intuicija pasiekiamos paslaptingos reiškinių esmės simboliais. Kilo iš romantikams žinomo vaizduotės pasaulio ilgesio, tolimų kraštų nostalgijos, bandymo bėgti nuo kasdienio gyvenimo prozos. Susiformavo XIX a. pab.–XX a. pr. Įdomiausi simbolistai: norvegas → E. Munkas, rusai N. Rerichas ir M. Vrubelis, didysis lietuvių tautos genijus → M. K. Čiurlionis.

simètrija, dalių, pusių, žiūrint nuo vidurio, atitikimas.

simfònija, didelis sonatinio ciklo formos kūrinys simfoniniam orkestrui, vienas svarbiausių simfoninės muzikos žanrų. Dažniausiai būna 4 kontrastingų dalių.

simfòninė mùzika, muz. kūriniai, parašyti simfoniniam orkestrui.

simpãtija: 1. potraukio jutimas, palankumas; **2.** mylimas žmogus.

simptòmas: 1. ligos požymis; **2.** išorinis reiškinio požymis.

simuliántas, apsimetėlis.

simultãnas, vieno šachmatininko žaidimas su daugeliu šachmatininkų tuo pačiu metu.

sinagogà, žydų maldos namai.

Sinãjaus pùsiasalis, pusiasalis Azijos vakaruose, tarp Sueco kanalo ir Akabos įlankos. Priklauso Egiptui. Žymiausias archit. paminklas — šv. Kotrynos vienuolynas (IV a.). 1956 Izraelis įsiveržė į šią teritoriją ir per 8 dienas ją užėmė, tačiau paklusdamas JT misijai 1957 atsitraukė.

sinchrònija, tikslus dviejų arba kelių reiškinių ar procesų laiko sutapimas, vienalaikiškumas.

Sindbãdas, legendinis jūrininkas iš tradicinių arabų pasakų "Tūkstantis ir viena naktis".

sindikãtas, vienkartinis asmenų, verslo organizacijų ar individualių bankų susibūrimas stambiai finansinei ar ūkinei operacijai vykdyti. Pelną ar nuostolius Δ dalijasi pagal įdėto kapitalo dydį.

sindròmas, vienos kilmės simptomų visuma.

Singapū̃ras, valst. Pietryčių Azijoje, Singapūro salose. Plotas 641 km^2, 2,79 mln. gyv. Sostinė Singapūras. Parlamentinė respublika. Krantai žemi, daug kur pelkėti. Paviršius žemas. Klimatas jūrinis ekvatorinis. Pelkėtose vietose auga atogrąžų miškai. Gyventojai: kinai, malajiečiai ir išeiviai iš Indostano pusiasalio. Šiuo metu spartus ekonomikos augimas pavertė Δ viena iš labiausiai klestinčių pasaulio šalių. Svarbiausia ūkio šaka — pramonė. Plėtojama elektronika, chemijos pramonė, laivų statyba. Perdirbama nafta, labai išvystytas jūrų transportas, žvejyba. Pav.

siñkopė, muz. ritmo kirčio nesutapimas su metro kirčiu — tai daro šuolio įspūdį. Δ ypač būdinga džiazui.

sinòdas: 1. Katalikų bažnyčioje — vyskupų susirinkimas; **2.** Protestantų bažnyčioje — dvasininkų ir tikinčiųjų susirinkimas bažnyčios reikalams spręsti; **3.** Stačiatikių bažnyčioje — bažnytinės valdžios organas.

sinonìmas, tos pat ar artimos reikšmės žodis, forma ar žodžių junginys.

sinòptika, mokslas, tiriantis atmosferos procesus, lemiančius orus, ir kuriantis orų prognozės metodus.

siñtaksė, gramatikos dalis, nagrinėjanti sakinių ir žodžių junginių sandarą.

sintètiniai narkòtikai, narkotinio poveikio medžiagos, specialiai gaminamos chemijos laboratorijose, pvz., *Ecstasy, LSD.*

sintètinis: 1. pagrįstas sinteze; **2.** gaunamas sintezės būdu.

sintezãtorius, elektroninis muz. instrumentas, kuris gamina, imituoja ir formuoja garsą, taip pat apdoroja įrašytus garsus. Be to, nepriklausomai nuo muzikanto, jis gali pats kurti garsų tvarką. Δ galima išgauti bet kokį įsivaizduojamą garsą — nuo gamtos ir tradicinių muz. instrumentų garsų iki naujų, specifinių kosminio amžiaus garsų. Atsirado 1940.

siñtezė, mokslinis metodas, pagrįstas dalių jungimu, vienybe.

sintoìzmas, politeistinė religija, paplitusi Japonijoje. Ji teigia, kad pasaulis pilnas šventų dvasių ir dievybių, iš kurių vyriausia yra deivė Amaterasu (Saulės deivė) ir jos palikuonis bei atstovas Žemėje mikado (imperatorius).

sìnusas, trigonometrinė funkcija: stačiojo trikampio statinio santykis su įžambine.

sionìzmas: 1. žydų nacionalinė ideologija, raginanti nelaukti Mesijo atėjimo, o grįžti į Palestiną, prie Siono kalno, ir ten kurti žydų valstybę; **2.** teigimas, kad žydas, kad ir kur jis gyventų, yra eksteritorinės žydų tautos narys. 1897 Bazelyje buvo įkurta pasaulinė sionistų organizacija.

sirenà, didelės galios garso arba ultragarso šaltinis. Naudojama įvairiems technologiniams procesams spartinti ir signalizacijai.

sirènos, sen. graikų mitologinės būtybės — pusiau paukščiai, pusiau moterys, kurios savo dainavimu viliodavo jūrininkus, ir šie žūdavo.

Singapūras

Sirija

sirgãlius, aistringas muzikos ar sporto gerbėjas.

Sìrija, valst. Vidurio Azijoje prie Viduržemio jūros. Plotas 185 180 km^2, 13,8 mln. gyv. Sostinė Damaskas. Vienos partijos diktatūra. Didesnioji šalies dalis — dykumos. Pietuose yra vulkaninis masyvas, pietvakariuose — Golano aukštumos. Prie Viduržemio jūros plyti siaura pajūrio žemuma. Klimatas mediteraninis. Vasarą iš Arabijos ir Δ dykumos pučia sausas karštas vėjas. Šiauriniu pasieniu teka Tigro upė. Per Δ teka Eufrato upė, kuria drėkinami laukai. Dykumose veisiasi plėšrūnai. Kalnuose pasitaiko lokių, šernų, ožių. Gyventojai: arabai, kurdai, armėnai, čerkesai. Agrarinė šalis. Gaunama nafta, fosfatai, druska. Žemės ūkyje vyrauja žemdirbystė ir gyvulininkystė. Pav.

Sìrijus, Šuns žvaigždė, šviesiausia dangaus žvaigždė. Turi palydovą — baltąją nykštukę — Sirijų B. Lietuvoje Δ matomas žiemą.

siròkas, šiltas stiprus dykumų vėjas.

sistemà: 1. ko nors išsidėstymas, tvarka, visuma; **2.** išsidėstymo tvarka, sudarymo principas.

sistemãtika: 1. daiktų ar reiškinių sugrupavimas, klasifikacija; **2.** biologijos šaka, tirianti organizmus jų panašumo bei skirtingumo požiūriu ir skirstanti juos grupėmis.

Sìtis (angl. *City*), centrinė Londono dalis, kurioje sutelktos didžiausių bankų, pramonės ir prekybos monopolijų valdybos bei kontoros, birža.

situãcija, padėtis, aplinkybės.

siurrealìzmas, modernistinio meno kryptis, kuriai būdingas maištas prieš proto varžtus, atsidavimas pasąmonei, vaizdo deformavimas. Atsirado Prancūzijoje XX a. trečiajame penktajame d-mečiuose dailėje, literatūroje, teatre. Δ pirmiausia pasireiškė poezijoje. Žymiausi Δ poetai — prancūzai L. Aragonas, P. Eliuaras ir kt. Garsiausi Δ dailininkai — ispanai → S. Dali, → Ch. Miro ir kt.

siužètas, literatūros kūrinio struktūros elementas, įvykių eiga, žmonių, parodytų tuose įvykiuose, santykiai. Pagrindiniai Δ elementai yra užuomazga, įvykių raida, jų kulminacija ir atomazga.

Sizìfas, sen. graikų mitologijoje — Korinto įkūrėjas ir karalius. Nusikalto dievams, nes išplepėjo žmonėms dievų paslaptį. Už tai buvo nubaustas po mirties Hade amžinai risti į kalną sunkų akmenį.

skafándras, sandari naro, aukštai skraidančio lakūno, kosmonauto apranga.

skaičiãvimas, formali ženklų sistema, leidžianti nusakyti problemas ir pateikti jų išsprendimo būdus.

skaĩčius: 1. viena svarbiausių mat. sąvokų, kiekio matas; **2.** skaičiuojamas kiekis, skaitinis rodiklis; **3.** gram. kategorija, rodanti vieno ir daugiau negu vieno tos pačios rūšies dalyko priešpriešą.

skaĩčių teòrija, mat. šaka, tirianti natūrinių, sveikųjų, algebrinių ir kt. skaičių savybes.

skaidinỹs, mat. skaičiaus išskaidymas į neskaidžiuosius daugiklius.

skáidymas daugìkliais, mat. lygčių sprendimo metodas.

skaidrẽ, skaidraus pagrindo fotografijos atvaizdas, skirtas žiūrėti prieš šviesą arba projektuoti į ekraną.

skaitytùvas, prietaisas vizualinei informacijai apie tiriamus objektus gauti arba atgaminti, dėsningai kraipant elektromagnetinių ar akustinių bangų arba elektronų spindulį.

skaitmenìnis dỹdis, dydis, įgyjantis diskrečias reikšmes, todėl jį galima užrašyti skaičiais.

skaitmenìnis įrenginỹs, diskretusis įrenginys, kompiuteris, kuriame visos operacijos atliekamos su diskretiškai vaizduojama informacija.

skaldà, statybinė medžiaga iš susmulkintų natūralių uolienų arba dirbtinų akmenų.

skãlė: 1. matavimo prietaisų lentelė su padalomis ir skaičiais; **2.** tam tikra tvarka išdėstytų dydžių eilė (pvz., *vėjo stiprumo, žemės drebėjimo* Δ).

skálpas, nuo nugalėto priešo galvos nuplėšta oda su plaukais, indėnų karo grobis.

skálpelis, nedidelis chirurgo peilis.

skambesỹs: 1. muz. garsų aukščio, stiprumo ir tembro visuma; **2.** skambėjimo garsas.

skandãlas: 1. triukšmingas vaidas; **2.** netikėtai į viešumą išėjęs negeras darbas.

Skandinãvija, pusiasalis Šiaurės Europoje, kurį supa Baltijos, Šiaurės, Norvegi-

jos ir Barenco jūros. Jis apima Norvegiją, Švediją ir Suomijos vakarinę dalį. Tai miškingiausias Europos kraštas.

skarabė́jas, mėšlavabalių pošeimio vabalas. Kūnas iki 3 cm ilgio, juodas, žvilgantis. Sen. Egipte Δ buvo laikomas šventu.

skáutas, vaikas ar jaunuolis, įsijungęs į organizuotą pavyzdingo piliečio auklėjimo sistemą, paplitusią daugelyje šalių.

skaũsmas, nemalonus, dažnai sunkiai pakenčiamas jutimas, atsiradęs dažniausiai dėl stiprių dirgiklių.

skèčas, trumpas sąmojingo dialogo, komiškų situacijų scenos kūrinys, vaidinamas kabaretuose, koncertinėse estradose.

skelbìmas, skelbiamasis tekstas ar pranešimas laikraštyje.

skelètas, griaučiai.

skèneris, → s k a i t y t ù v a s.

skepticìzmas: 1. fil. pažiūra, kuri neigia, kad galima pažinti tiesą; **2.** nepatiklumas, abejojimas, nepasitikėjimas.

skėriaĩ, tiesiasparnių būrio vabzdžių šeima, yra vieni žalingiausių vabzdžių. Afrikos žemyną kartais nusiaubia skėrių antplūdžiai, sunaikindami milžiniškus pasėlių plotus. Jie gali per dieną suėsti 80 tūkst. tonų maisto.

skė̃tiniai, šeima augalų, kurių žiedynai panašūs į skėtį.

skỹdliaukė, endokrininė liauka, esanti priekinėje kaklo srityje. Sintetina ir išskiria hormonus, reguliuojančius augimą, formavimąsi, audinių diferenciaciją ir medžiagų apykaitą. Padidėjusi Δ vadinama gūžiu.

skiemuõ, žodžio dalis, ištariama vienu metu, tarimo vienetas.

Skirgáila, (1353–1397), LDK kunigaikštis. Algirdo ir jo II žmonos Julijonos sūnus. Δ padėjo Jogailai susigrąžinti valdžią, už tai tapo Trakų kunigaikščiu. Jis buvo Jogailos atstovų delegacijos vadovas derybose su Lenkijos ponais, rengiantis sudaryti Krėvos sutartį. Valdė Polocką, dalį Volynės, Kijevo kunigaikštystę.

skìtai, klajoklės gentys, gyvenusios Juodosios jūros šiaurinėje pakrantėje nuo VII a. pr. Kr. iki III a. po Kr.

skliaũtas: 1. išgaubtas stogas arba lubos, pvz., *kryžminis* Δ, *cilindrinis* Δ, *vėduoklinis* Δ, *žvaigždinis* Δ; **2.** dangaus pusrutulis.

skolà, grąžintinai gauti pinigai ar daiktai.

skoliòzė, stuburo iškrypimas.

skolõs akmuõ, praktikuotas sen. Graikijoje. Akmuo buvo statomas prasiskolinusio asmens žemės sklype. Akmenyje būdavo iškalta skolos suma, kas kam skolingas ir kada turi skolą grąžinti.

skõnio òrganas, primityviausias "nesavarankiškiausias" iš visų jutimo organų, nes jo veikla itin priklauso nuo kvapų jutimo. Skiriamos 4 pagrindinės skonio rūšys — *rūgštus, saldus, sūrus ir kartus,* tačiau dažniausiai juntamas mišrus skonis, kuris yra pastarųjų derinys. Skonio receptoriai yra skonio svogūnėliuose, kurių daugiausia glūdi liežuvyje. Suaugęs žmogus turi apie 9 tūkst. skonio svogūnėlių.

skòntas, nuolaida mokėtojui, kuris moka grynaisiais pinigais arba prieš terminą.

skòrbutas, liga, atsirandanti dėl ilgalaikės vitamino C stokos organizme. Požymiai: pradeda kraujuoti dantenos, gali iškristi dantys.

skorpiònas, voragyvis. Yra apie 600 rūšių. Paplitęs atogrąžų ir paatogrąžio juostose. Kūnas 1–18 cm ilgio. Pilvelis nariuotas, jo priekinė dalis plati, užpakalinė — siaura ir ilga. Galinis pilvelio narelis išsipūtęs, jo gale yra kabliuko formos geluonis, kuriame atsiveria 2 nuodų liaukos. Δ aktyvus naktį. Minta vabzdžiais, vorais, šimtakojais. Nuodingas. Įkandimas žmogui labai skausmingas, kai kurių mirtinas.

Skotlend Jardas (angl. *Scotland Yard*), Londono policijos valdyba, turinti aukštos klasės kriminalistų, kurie tiria labai komplikuotas bylas visoje D. Britanijoje bei rūpinasi vyriausybės ir aukštųjų pareigūnų saugumu.

skraĩdančiosios žùvys, vėjažuvių būrio žuvys. Paplitusios Atlanto, Indijos bei Ramiojo vandenyno atogrąžų ir paatogrąžio juostose. Krūtinės pelekai ilgi ir platūs, prisitaikę skraidyti virš vandens. Gali pakilti į 10 m aukštį ir nuskristi 70–100 m.

skraĩdantieji driežaĩ, pterozáurai, iškastinių roplių antbūris. Gyveno juros (maždaug prieš 208 mln. metų) ir kreidos (maždaug prieš 144 mln. metų) perioduose. Dauguma jų turėjo plačius sparnus iš odos raukšlės, ištemptos tarp priekinės galūnės kaulų ir labai pailgėjusio ketvir-

Skirgaila

tojo piršto kaulo. Jie gyveno jūrų pakrantėse, maitinosi žuvimis ir vabzdžiais.

skraĩdantieji šùnys, šikšnosparnių gentis. Paplitę Australijoje. Kūno ilgis 10–40 cm, masė iki 900 g. Plaukai trumpi, pilkai rudos arba juodos spalvos. Dieną tupi medžiuose, naktį skraido. Minta vaisių ir žiedų sultimis. Gyvena būriais.

skraidýba, skraidymas, pilotažas.

skraidỹklė, pigiausias ir paprasčiausias skraidymo aparatas. Kai Δ pakyla į orą, sparno medžiaga išlinksta. Priešingu atveju aparatas ne sklandytų, bet nukristų. Δ sportas vis labiau populiarėja.

skrañdis, išplatėjusi virškinamojo trakto dalis, panaši į kriaušės pavidalo maišą. Jo padėtis ir forma nepastovi. Δ yra viršutinėje pilvo dalyje po diafragma, didžioji jo dalis yra kairiojoje pašonėje ir pakrūtinyje. Δ yra tartum maišelis, kuriame sukramtytas maistas susimaišo su rūgštimis ir virškinimo sultimis. Δ yra daug mažų liaukučių, gaminančių stiprias virškinimo sultis, kuriose yra fermentų ir rūgščių.

Skuteris

skrùzdžių rūgštìs, bespalvės aštraus kvapo dujos, organinis junginys HCHO.

skriestùvas, įrankis apskritimams brėžti, atkarpoms matuoti.

skrỹsčiai, krovinių kėlimo įrenginys, sudarytas iš paslankių ir nepaslankių skridinių, sujungtų lanksčia traukle.

Slalomas

skrùzdėlės, plėviasparnių būrio vabzdžių šeima. Paplitusios beveik visame pasaulyje, mažos ir vidutinio dydžio. Būdinga bendruomeninė gyvensena. Gyvena kolonijomis skruzdėlyne, kurį įsirengia žemėje, medžio kamiene ar kelme. Kiekvienas individas dirba tam tikrą darbą. Motinėlė poruojasi su patinu ir visą gyvenimą deda kiaušinius. Galybė darbininkių dirba įvairius darbus, pvz., *renka maistą, augina jauniklius.* Δ darbininkės neturi sparnų, kaip motinėlė ir patinai. Kareiviai ir sargybiniai saugo lizdą ir maisto ieškančius darbininkus. Δ minta įvairiu maistu: vikšrais, lapais, grybais. Rudosios miško Δ iš spyglių sukrauna skruzdėlyną net iki 1 metro aukščio. Skruzdėlynai miške saugomi, nes Δ naikina vabzdžius kenkėjus.

Slėnis

skulptūrà, plastika, dailės šaka, dailės kūrinys, daugiausia vaizduojantis žmogų, kartais gyvūną, daiktą. Ji gali būti lipdoma, kalama, drožiama, liejama, kuriama iš akmens, medžio, metalo, betono, kaulo, gipso, molio ir kitų medžiagų pagal pieštą ar lipdytą eskizą. Kai kada šlifuojama, poliruojama, polichromuojama.

skùmbrės, verslinės jūrų žuvys melsvai žalia nugara su skersinėmis lenktomis juostelėmis. Paplitusios Atlanto vandenyne ir Viduržemio jūroje. Dydis 40–60 cm. Gyvena dideliais būriais ir nuolat migruoja.

skùnkas, kiaunių šeimos plėšrūnas, šešką primenantis kailinis žvėrelis su baltomis juostomis šonuose, didele puria uodega. Kūnas 28–38 cm, uodega 19–44 cm ilgio. Paplitęs Šiaurės Amerikoje. Iškilus pavojui, išpurškia dvokiantį skystį. Gyvena miškuose, stepėse, dykumose. Žiemą miega. Aktyvus naktį. Minta graužikais, paukščiais ir jų kiaušiniais. Kailis vertingas.

skùteris, vienvietis sportinis vandens paviršiumi slystantis laivas su pakabinamuoju varikliu. Pav.

skvòšas, žaidimas su raketėmis, naudojant visas keturias uždaro korto sienas. Žaidžiamos 5 partijos. Laimi žaidėjas, pirmas surinkęs 9 taškus.

slãlomas, žiemos sporto šaka. Skiriamas: Δ — trumpo nuotolio leidimasis slidėmis nuo kalno darant staigius posūkius per virtinę vartų; didysis Δ — mažiau vartų ir ilgesnė trasa negu slalomo; didžiausiasis Δ — panašus į greitąjį nusileidimą, tačiau yra vartų ir reikia atlikti iki 2 šuolių. Pav.

slánka, tilvikų šeimos rudai raibas, ilgasnapis, trumpakojis, besislapstantis miškų paukštis.

slaptãraštis, → k ò d a s.

slãvai, indoeuropiečių kilmės tautos bei genčių grupės. Spėjama, kad IV–III a. pr. Kr. gyveno teritorijoje, kuri šiaurėje ribojasi su Pripetės upe, rytuose siekė Dniepro vidurupį, pietuose — Karpatus. Δ migracija prasidėjo VI a. pradžioje. Suskilo į pietų, rytų ir vakarų slavus.

slė̃gis, fizikinis dydis, lygus jėgai, veikiančiai kūno paviršių. Pagrindinis slėgio vienetas yra paskalis. Naudojami ir nesisteminiai slėgio vienetai — baras, atmosfera, toras arba gyvsidabrio stulpelio milimetras. Slėgis matuojamas manometrais, barometrais, slėgio davikliais.

slė̃nis, siauras pailgas Žemės paviršiaus pažemėjimas, kurį iš abiejų pusių riboja šlaitai. Pav.

slìdės, porinės ilgos medinės lentutės čiuožti sniegu, pasispiriant lazdomis.

Slovãkija, Slovakijos Respublika, buvusi rytinė Čekoslovakijos dalis, nuo 1993 nepriklausoma valst. Plotas 49 036 km², 5,393 mln. gyv. Sostinė Bratislava. Kalnų kraštas. Gyventojai slovakai. Pereinamosios ekonomikos šalis. Vyrauja sunkioji pramonė: plieno, aliuminio lydymas, naftos chemija. Plėtojama atominė energetika. Natūralus šalies kraštovaizdis labai įspūdingas, todėl traukia turistus. Šalyje plėtojamas turizmas. Pav.

Slovénija, Slovėnijos Respublika, maža Alpių valst. šiaurrytiniame Adrijos jūros krante. Buvo Jugoslavijos sudėtyje. 1991 paskelbė nepriklausomybę. Plotas 20 255 km², 1,992 mln. gyv. Sostinė Liubliana. Parlamentinė respublika. Didžiausią dalį teritorijos užima kalnai. Klimatas mediteraninis, alpinis aukštikalnių kalnuose. Gyventojai: slovėnai, kroatai, serbai, vengrai. Ekonomiškai klestinti šalis, turinti labai stiprų energetinį ūkį. Gausu naudingųjų iškasenų. Gerai išplėtota metalurgijos, chemijos, mašinų, farmacijos ir kt. pramonė. Pav.

smãgratis, masyvus diskas arba ratas su sunkiu ratlankiu, įtaisomas ant mašinos veleno, kad ji tolygiau suktųsi.

smẽgenys, svarbiausia nervų sistemos dalis, valdanti kūną bei lemianti mąstymą, atmintį, kalbą ir jausmus. Žmogaus Δ ir kūno masės santykis yra pats didžiausias iš visų gyvų būtybių. Suaugusiojo žmogaus Δ sveria vidutiniškai apie 1,4 kg ir yra drebučių pavidalo. Jas saugo kaukolė. Δ sudaro: kamienas, jungiantis galvos ir → nugaros Δ, smegenėlės ir du Δ pusrutuliai. Δ kamienas valdo virškinimą, kvėpavimą, širdies darbą. Smegenėlės derina raumenų veiklą. Δ pusrutuliai kontroliuoja mąstymą, atmintį, kalbą, vaizduotę ir meninę veiklą. Pav.

smegenų̃ dangalaĩ, oranžinės spalvos Δ, supantys gležną smegenų audinį ir sušvelninantys atatranką į kietą kaukolę.

smegenų̃ žievė̃, didžiųjų smegenų pusrutulius dengiantis pilkosios medžiagos sluoksnis iš nervinių ląstelių. Jos storis 2–5 mm. Δ yra aukštosios nervų veiklos pagrindas.

smė̃lis, smulki, biri nuosėdinė uoliena. Būna labai smulkus, vidutinis, stambus, labai stambus. Daugiausia naudojamas statyboms bei statybinių medžiagų gamybai.

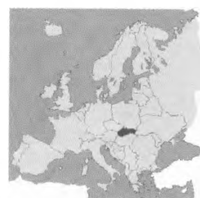
Smètana (Smetana), Bedržichas Frydrichas (1824–1884), čekų kompozitorius, tautinės čekų muzikos kūrėjas. Jo kūryboje pastebima → F. Šopeno, → F. Listo, → R. Vagnerio įtaka, gausu čekų folkloro elementų. Visame pasaulyje Δ išgarsino linksma opera "Parduotoji nuotaka" (1866) bei simfoninis poemų ciklas "Mano tėvynė" (1874–1879). Δ parašė kūrinių chorui, dainų, polkų, kūrinių fortepijonui bei kvartetų styginiams e-moll "Iš mano gyvenimo" (1876). Pav.

Smetonà, Antanas, (1874–1944), Lietuvos visuomenės ir tarpukario Lietuvos valstybės veikėjas, tautinio lietuvių individualumo propaguotojas, 1919–1920 ir 1926–1940 Lietuvos prezidentas. Baigė Peterburgo universitetą. Δ dalyvavo beveik visuose svarbiausiuose 1905–1940 Lietuvos visuomenės įvykiuose, o kai kuriems iš jų, ypač vykusiems 1919–1920 ir 1927–1940, turėjo didžiulę įtaką. Δ buvo dešiniojo sparno veikėjas, prisidėjo prie tautininkų pažiūrų svarbiausiais politiniais klausimais suformulavimo, įkūrė Lietuvių tautininkų sąjungą, buvo jos ideologas ir vadovas. Δ priešinosi Lietuvos komunistų partijai, jos vadovaujamam revoliuciniam judėjimui. Prasidėjus sovietinei okupacijai, 1940 pabėgo į Vokietiją, o iš jos išvyko į JAV.

smigìnis, smigių (trumpų strėlyčių) mėtymas iš 2,4 m atstumo į apskritą 40–45 cm dydžio taikinį.

smiltaĩnis, nuosėdinė nuotrupinė uoliena, susidariusi iš susicementavusio smėlio.

smògas, dūminis miestų rūkas.

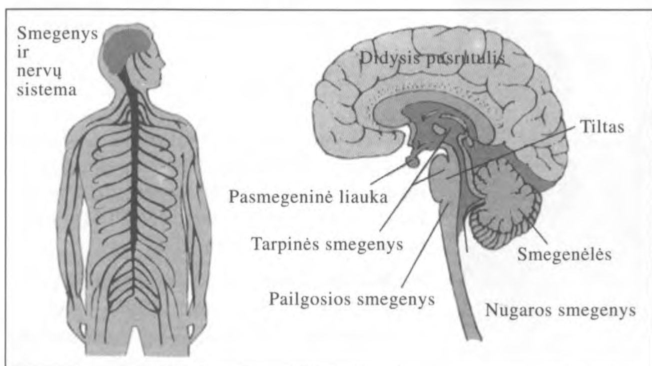
Slovakija

Slovėnija

B. F. Smetana

Smegenys

smuĩkas, 4 stygų muz. instrumentas. Grojama strypu.

smùklė, užeigos namai, kuriuose parduodami svaigieji gėrimai.

smulkùsis ir vidutìnis ver̃slas, dinamiškiausia, nuolat besikeičianti įmonių grupė, vidurinioji ūkio sandaros grandis, turinti lemiamą įtaką ekonominiam augimui ir socialinių santykių stabilumui. Pagrindiniai smulkaus ir vidutinio verslo privalumai, atskleidžiantys jo efektyvumą ir svarbą, yra šie: mažas kapitalo poreikis, greitas reagavimas į rinkos pokyčius ir lankstumas prisitaikant prie jų, naujų rinkų ar nišų užpildymas, konkurencijos didelėms valstybės įmonėms sudarymas, stambių įmonių aptarnavimas, naujų ir dažnai geresnės kokybės produktų, paslaugų, gamybos procesų sukūrimas, palanki šeimyninio verslo forma, efektyvi specialistų kvalifikacijos kėlimo galimybė. Smulkių ir vidutinių įmonių steigimas ir jų veiklos skatinimas yra šalies ekonomikos augimo pagrindas ir vienas iš svarbiausių darbo vietų kūrimo šaltinių. Lietuvoje didžiausią veikiančių smulkiųjų ir vidutinių įmonių dalį sudaro individualios (personalinės) įmonės (IĮ), nemažą dalį sudaro uždaros akcinės bendrovės (UAB).

sniẽgas, atmosferos krituliai, susidedantys iš snaigių. Snaiges sudaro arba taisyklingi ledo kristalai, arba kristalų kompleksai.

sniẽgenos, kikilių šeimos paukščiai. Paplitusios beveik visame pasaulyje. Labiausiai paplitusi juodgalvė Δ. Jos krūtinė raudona, sparnai pilki. Gyvena prie vandens telkinių krūmuose, parkuose. Minta augalų sėklomis, pumpurais.

Sofoklis

snòbas, žmogus, nekritiškai mėgdžiojantis laikyseną, manieras, skonį, pažiūras tos žmonių grupės, kuriai pats norėtų priklausyti, besistengiantis imponuoti tariama erudicija.

socialdemokrãtija, politinės socializmo doktrinos atšaka, pasisakanti už demokratiniu būdu suformuotos vyriausybės politiką, orientuotą į socialinės lygybės ir teisingumo įvykdymą.

sociãlinis, susijęs su visuomenės gyvenimu, visuomeninis.

sociãlinis aprū̃pinimas, valst. nustatytų socialinių ekonominių alimentinio pobūdžio priemonių sistema, teikianti pragyventi reikalingų lėšų ir paslaugų piliečiams, dėl įstatymo numatytų priežasčių negalintiems apsirūpinti iš darbo ar kitokių pajamų.

sociãlinis draudìmas, valstybinė dirbančių piliečių socialinio aprūpinimo forma. Δ fondas sudaromas iš įmokų, kurias moka visos įmonės, įstaigos ir organizacijos.

socialìzmas, politinė doktrina, pagal kurią gamybinių santykių pagrindą sudaro visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė. Šios teorijos kūrėjai: A. Sen Simonas, Š. Furjė, R. Ovenas, → K. Marksas, → F. Engelsas.

sociològija, mokslas, tiriantis visuomenę, jos institucijas ir socialinius reiškinius.

sòda, natrio karbonatas — balta druska, vartojama medicinos ir technikos reikalams.

Sodomà ir Gomorà, Biblijoje minimi miestai Sodoma ir Gomora, kuriuos dėl gyventojų nedorumo dievas Jahvė sunaikinęs ugnimi.

sodomà ir gomorà, sumaištis, netvarka, ištvirkavimas, nemoralus elgesys.

sódrinimas, pirminis naudingosios iškasenos apdorojimas nekeičiant mineralų chem. sudėties, struktūros agregatinės būsenos. Paprastai sodrinama gavybos vietoje, prieš tai iškasenas susmulkinus, kartais išplovus. Δ gali būti sausasis ir šlapiasis.

sofìzmas: 1. samprotavimas, formaliai atrodantis teisingas, bet iš esmės klaidingas; **2.** neteisingas painus išvedžiojimas, norint suklaidinti priešininką.

Sofòklis (Sophoklēs), (497 ar 496 pr. Kr.–406 ar 405 pr. Kr.), graikų dramaturgas. Jis labai pakeitė tradicinio kultinio teatro pjesės formą bei turinį. Δ išplėtė dramos galimybes, padidino veiksmo įtampą: įvedė trečiąjį aktorių, choristų skaičių padidino nuo 12 iki 15, atsisakė trilogijos. Veikaluose svarbiausia — nepermaldaujamas herojaus, kuris kenčia, kovoja ir žūva, likimas. Manoma, kad Δ parašė 123 dramas, iš kurių visiškai išliko 7. Žymiausios: "Edipas Karalius", "Edipas Kolone", "Antigonė". Pav.

sojà, ankštinių šeimos labai naudingas maistinis augalas. Paplitusi daugiausia atogrąžų drėgno klimato zonose. Sėklos turi daug baltymų, riebalų, vitaminų.

Sokrãtas (Sōcratēs), (469 pr. Kr.–399 pr. Kr.), graikų filosofas. Apie jo gyvenimą žinoma nedaug. Apkaltintas tariamu bedieviškumu bei jaunimo tvirkinimu, Δ buvo nuteistas mirti išgėrus nuodų taurę. Δ mokymas išliko jo mokinių → Platono, Ksenofonto užrašuose. Δ buvo įsitikinęs, kad žmoguje slypi gėris, todėl skatino pažinti save, kad būtų galima išgirsti vidinį dieviškąjį balsą ir eiti ten, kur jis kvies. Pav.

solenizántas, žmogus, kuriam surengtas pagerbimas, sukaktuvininkas ar varduvininkas.

solfèdžio, muz. klausos ir balso lavinimo būdai: muz. pratimų dainavimas, skaitymas natų pavadinimais ir muz. diktantai.

soliãriumas: 1. sen. romėnų gyvenamojo namo terasa saulėtoje pusėje; **2.** specialiai įrengta patalpa saulės vonioms arba dirbtinės šviesos įdegiui išgauti.

"Solidarùmas" (lenk. *Solidarnosc*), Lenkijos nepriklausomų profsąjungų susivienijimas, įsteigtas 1980 vasarą, vadovaujamas Gdansko elektriko L. Valensos. Tai pirmasis profsąjungų susivienijimas prokomunistinėse šalyse, vadovaujamas nekomunistų.

solidarùs, veikiantis iš vieno, draugiškas, sutariantis, bendras.

solidùs, tvirtas, stiprus, orus, išvaizdus, pagyvenęs, žymus.

solìstas, muzikos ar choreografijos kūrinio solo partijos atlikėjas.

solo, muz. kūrinys ar jo dalis vienam atlikėjui.

Solònas (Solon), (apie 640–apie 560 pr. Kr.), Atėnų valst. veikėjas ir poetas. Konservatyvios Δ reformos pradėjo Atėnų demokratizavimo procesą. Δ parašė daugybę kalbų, elegijų bei epodų — visi jie buvo glaudžiai susiję su jo veikla. Pav.

Somãlis, valst. Šiaurės Afrikoje, Somalio pusiasalyje prie Indijos vand. Plotas 637 657 km², 8,95 mln. gyv. Sostinė Mogadišas. Nuo 1991 Δ drasko pilietinis karas, dėl kurio kilo didelis badas. Dauguma somaliečių yra gyvulių augintojai, ganydami ožkas ir avis klajoja po išdžiūvusį bevaisį kraštą. Pav.

somnambulìzmas, nakvišumas, liguista būsena, kuriai būdingi automatiški veiksmai miegant.

sonãras, garsinės navigacijos ir atstumo matavimo prietaisas povandeniniams laivams aptikti. Pasyvusis Δ susideda iš mikrofonų, fiksuojančių povandeninio laivo variklio gaudesį. Aktyvusis Δ siunčia ultragarso impulsus, kurie, atsimušę į pasislėpusį povandeninį laivą, atsiliepia aiškiu aidu.

sonatà, instrumentinis kamerinis 3 ar 4 kitokio tempo ir pobūdžio dalių muz. kūrinys.

sonètas, griežtos sandaros 14 eilučių (dviejų ketureilių ir dviejų trieilių — išpopuliarintas Dantės, F. Petrarkos itališkasis sonetas arba trijų ketureilių ir vieno dvieilio angliškasis sonetas, autorius V. Šekspyras) eilėraštis, dažniausiai parašytas 10–13 skiemenų silabinėmis arba silabotoninėmis eilutėmis. Lietuvių autoriai: V. Mačernis, V. Mykolaitis-Putinas.

soprãnas, aukščiausias moterų balsas.

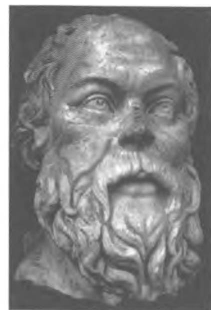
sóros, varpinių šeimos vasariniai kruopiniai javai. Iš jų kepami paplotėliai, verdama košė. Δ lesinami paukščiai ir šeriami gyvuliai. Auga Azijoje, Afrikoje, Pietų Amerikoje.

SOS, tarptautinis nelaimės signalas, perduodamas radiotelegrafu, Morzės abėcėle: 3 taškai, 3 brūkšniai, 3 taškai.

sovietizãcija, sovietinės valdžios ir tvarkos įvedimas pagal 1917 balandį V. Lenino paskelbtą lozungą "Visa valdžia sovietams". Δ eiga: bolševikų partijos diktatūros įvedimas; visapusiškas valdžios centralizavimas ir pavaldumo partinei diktatūrai įvedimas; represijų taikymas visiems kitaminčiams; visuotinė cenzūra; finansų, pramonės, prekybos, žemės ūkio ir kt. nuosavybės suvalstybinimas; visuotinis ekonomikos planavimas.

Spãlio revoliùcija, bolševikų organizuotas karinis perversmas Rusijoje, siekiant perimti valdžią į savo rankas, įvykęs 1917 11 07 (pagal Julijaus kalendorių 10 25). Buvo nuversta Laikinoji vyriausybė, o dauguma jos narių suimti. Steigiamasis susirinkimas išvaikytas. 1922 12 30 represinio aparato pastangomis sukurta SSRS. Pav.

spalvà: 1. tapyboje — pagrindinė išraiškos priemonė; **2.** daiktų savybė, sukelianti regos pojūtį, atitinkantį tų daiktų skleidžiamos, atspindimos arba praleidžiamos šviesos spektrinę sudėtį ir intensyvumą. Pagrindinės Δ charakteristikos — tonas,

Sokratas

Solonas

Spalio revoliucija

Somalis

sodrumas, šviesis. Matydami skirtingas Δ, skiriame įvairaus ilgio šviesos bangas. Baltos šviesos pluoštas, sklisdamas pro siaurą plyšelį (prizmę), išsisklaido į daugelio Δ spektrą: raudona, oranžinė, geltona, žalia, žydra, mėlyna, violetinė. Kiekviena Δ gaunama įvairiomis dalimis sumaišant tris pagrindines spalvas: raudoną, mėlyną ir žalią.

spalvìnė perspektyvà, gilumos įspūdžio perteikimas spalvinėmis priemonėmis.

spalvìnis aklùmas, daltonizmas, spalvų jutimo sutrikimas, nesugebėjimas skirti spalvų. Dažniausiai neskiriama raudona arba žalia spalva, rečiau violetinė. Visiškas Δ pasitaiko labai retai.

spar̃nas: 1. paukščio ar vabzdžio porinis skrendamasis organas; **2.** vėjinio malūno vėjo sukamos dalies viena plokštė; **3.** lėktuvo porinė plokštuma skersai liemens; **4.** pastato priestatas, flygelis.

Spartà, sen. graikų valst., apėmusi Peloponeso pusiasalį (Lakoniką, Meseniją, Kinuriją). Spartiečiai persikėlė į derlingą slėnį, o vietinius žemdirbius pavertė pusiau vergais helotais. Δ visada buvo karo veiksmų sūkuryje. Spartiečiai gyveno rūstų drausmingą gyvenimą. Kiekvienas Δ berniukas patirdavo karinį rengimą nuo 7 metų ir būdavo karys iki 60 metų amžiaus. Mergaitės taip pat turėdavo bėgioti ir eiti imtynių, kad būtų sveikos ir tvirtos. Valstybę valdė du karaliai ir taryba.

Spartãkas, Romos vergų sukilimo vadas (73–71 pr. Kr.). Kilęs iš Trakijos. Parduotas į vergiją, buvo atiduotas į Kapujos gladiatorių mokyklą. Iš jos pabėgo. Surinkęs būrį gladiatorių, per trumpą laiką sutelkė kariuomenę ir užvaldė Vezuvijų. Žuvo mūšyje, o jo vergai buvo nukankinti.

spartakiadà, masinės daugelio sporto šakų varžybos.

sparvà, skaudžiai geliantis ir kraują čiulpiantis vabzdys.

spaudà: 1. pramoninis leidinių spausdinimas, jo būdas, poligrafija; **2.** periodiniai leidiniai.

spaudõs draudìmas, 1864–1904 laikotarpis, kai persekiota lietuviška spauda lotynišku, o nuo 1872 — ir gotišku šriftu. Draudimą paskelbė Vilniaus generalgubernatorius M. Muravjovas.

spausdintùvas, išorinis kompiuterio įrenginys, skirtas kompiuterinei informacijai išspausdinti ant popieriaus. Pagal veikimo principą Δ skiriami į tris grupes — adatinius, rašalinius, lazerinius.

spãzmas, mėšlungis.

speciãliosios mokỹklos, bendrojo lavinimo mokyklos vaikams, turintiems negalią.

specializãcija: 1. darbo pasidalijimas ar pasiskirstymas pagal specialybes; **2.** kurios nors srities žinių įgijimas ar jų pagilinimas.

specìfinė šilumà, šilumos kiekis, kurį įgyja arba atiduoda sistemos (kūno) dalis, turinti vienetinę masę.

specìfinis, būdingas, savitas.

speĩgas, didelis, spiginamas šaltis.

spèktaklis, teatro, cirko vaidinimas.

spèktras: 1. fizikinis dydžio pasiskirstymas pagal kokį nors parametrą (dažnį, masę, greitį ir kt.); **2.** tam tikros visumos komponentų įvairovė.

spekuliãcija: 1. prekyba, kuria siekiama lengvai pasipelnyti, draudžiamas prekių supirkinėjimas ar jų pardavinėjimas didesnėmis kainomis; **2.** biržos operacijos — įvairių vertybių supirkinėjimas ir pardavinėjimas norint gauti kurso skirtumą.

spèrma, skystis, kuris vyrui išsiskiria per lytinį aktą. Susideda iš spermatozoidų.

spermatozòidas, judri vyriškoji lytinė ląstelė. Per lytinį aktą Δ išsilieja į makštį. Patekę į gimdą bei kiaušintakius, Δ susitika su kiaušinėliu ir jį apvaisina.

spydvėjus, motociklų sporto rūšis, motociklų lenktynės specialiu treku arba stadiono ledo taku.

spygliuõčiai mẽdžiai, dažniausiai visžaliai medžiai, nes jų redukuoti lapai (spygliai) išsilaiko nenukritę keletą metų. Tai pušys, eglės, kedrai, sekvojos. Savo sėklas jie brandina kietuose, sumedėjusiuose kankorėžiuose.

spìkeris, kai kuriose valstybėse (pvz., *D. Britanijoje*) — parlamento arba parlamento žemųjų rūmų pirmininkas.

spiñdis, miške iškirsta linija, proskyna.

spinduliãvimas, radiacija, iš spinduliavimo šaltinio erdvėje sklindantis elektromagnetinių bangų ar dalelių srautas.

spindulìnė ligà, žmogaus, gyvūnų ir augalų liga, kurią sukelia intensyvus joni-

zuojančių spindulių poveikis sprogus atominei bombai ar įvykus avarijai branduoliniame reaktoriuje.

spindul̃ys: 1. siauras šviesos ruoželis; **2.** linija, kuri parodo šviesos bangos sklidimo kryptį; **3.** geom. atkarpa, jungianti apskritimo ar rutulio paviršiaus tašką su centru.

spindulių̃ terãpija, gydymas jonizuojančiais spinduliais. Δ daugiausia naikinami piktybiniai navikai ir jų metastazės.

spirãlė: 1. plokščia kreivė, kuri be galo daug kartų eina aplink fiksuotą tašką, tolygiai artėdama prie jo arba tolygiai toldama nuo jo; **2.** viela arba spyruoklė, susukta, išlenkta pagal sraigto pavidalo kreivę.

spiričiuèlis, JAV negrų liaudies muz. žanras — religinio turinio giesmė. Ritmika sinkopinė, būdinga improvizacija.

spìritas, bespalvis degus skystis, kuriame yra daugiausia etilo alkoholio.

spiritìzmas, mistiniai bandymai per ypatingus tarpininkus (mediumus) bendrauti su mirusių žmonių dvasiomis.

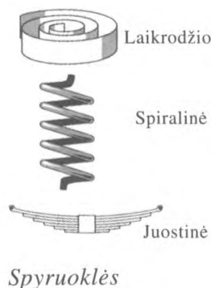
spyruõklė, tampri detalė, kurią deformuojant sukuriama tam tikra jėga. Kuo daugiau ji deformuojama, tuo didesnė jos reakcija ir sukaupta energija. Pagal formą Δ būna juostinės, sraigtinės, spiralinės ir lėkštinės. Pav.

spontãniškas, savaiminis, kylantis, atsirandantis be šalutinio poveikio.

sporãgyviai, žmogaus ir daugialąsčių gyvūnų parazitai. Kūnas apvalus, pailgas arba kirmėliškas. Dauguma Δ yra mikroskopinio dydžio. Formavosi ciklas labai sudėtingas. Daugelis Δ pavojingi žmogui, nes sukelia maliariją.

spòrtinė gimnãstika, sport. rungtys, kuria gimnastas ar gimnastė atlieka ant atskirų prietaisų, vertinama dešimties balų sistema. Tai pratimai ant įvairiaaukščių lygiagrečių (tik moterų), pratimai ant buomo (tik moterų), šuoliai per arklį (vyrų ir moterų), pratimai ant žiedų (tik vyrų), laisvieji pratimai (vyrų ir moterų), pratimai ant arklio su rankenomis (tik vyrų), pratimai ant skersinio (tik vyrų), pratimai ant lygiagrečių (tik vyrų), meninė gimnastika.

spòrtinis ėjìmas, viena iš lengvosios atletikos rungčių. Ėjikas turi nuolat liesti žemę, todėl jo atsispiriamoji koja neturi

Spyruoklės

Spòrtas

Tai kūno kultūros dalis, fizinio lavinimo priemonė ir metodas. Sportas — tai varžybos ir veikla, kuriai reikia fizinio pasirengimo arba meistriškumo. Kartu su žmogaus sveikatos stiprinimu ir bendruoju fiziniu ugdymu siekiama gerų rezultatų ir pergalių per varžybas. Varžybos vyksta pagal tam tikras taisykles ir organizuojamos taip, kad visi turėtų lygias sąlygas laimėti. Šiuolaikinis Δ susideda iš daugelio šakų, kurių kiekvienai būdinga savita sportinė kova, ypatingi veiksmai, jų būdai.

Žmogus nuo seno mankštino savo kūną. Δ ištakos siekia sen. Graikiją. Jau XVI–XV a. pr. Kr. Graikijoje buvo paplitę ir mėgstami gimnastikos bei akrobatikos pratimai, imtynės, bėgimas, kumštynės, vežimų lenktynės. Sen. graikai dievų garbei rengdavo Δ varžybas. Varžybos buvo kuriamos teisingumo atmosfera, kūno, proto bei dvasios vertybės aukštintos labiau nei kilmė ir turtas. Δ dvasia sen. Graikijoje buvo ugdoma remiantis didžiausiomis žmogaus vertybėmis — kūno ir dvasios jėga, tobulumas, grožis buvo labiausiai branginamos ir pripažįstamos Δ arenos savybės. Iš kulto žaidynių atsirado Olimpijos žaidynės, rengiamos kas ketveri metai nuo VIII a. pr. Kr.

Šiuolaikinio visuomenės gyvenimo ir valstybių tarptautinių santykių sudedamoji dalis yra olimpinis Δ, skelbiantis humanistines vertybes, žmogaus siekimą tobulėti, visų pasaulio tautų bendravimą ir susitaikymą. Ryškiausias olimpinio Δ bruožas yra sportininkų varžymasis ir specialus rengimasis varžytis. Jo tikslas — kuo geresni sporto šakų rezultatai. Kartu pasiekiami ir socialiniai tikslai: žmonių sveikatos stiprinimo, fizinio ir dorovinio tobulinimo, tarptautinio bendradarbiavimo ir savitarpio supratimo, materialinės olimpinės Δ bazės kūrimo bei plėtimo. Svarbiausia ir ryškiausia šiuolaikinio Δ šventė → olimpinės žaidynės.

pakilti nuo žemės, kol jos nepalietė mojamoji koja.

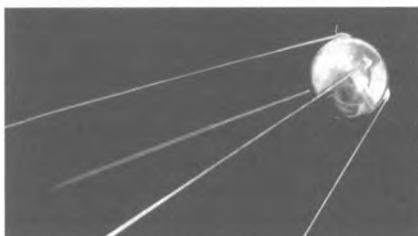
sprìntas, trumpų nuotolių varžybos.

sprógstamosios mẽdžiagos, chem. junginiai ir jų mišiniai, gebantys sprogti.

spuogaĩ, aknė, odos riebalinių liaukų ir plaukų maišelių uždegimas, dažniausiai pasitaikantis lytinio brendimo laikotarpiu. Dėl gydymo rekomenduojama pasitarti su gydytoju.

spùrtas, staigus sportininko greičio, komandos veiksmų aktyvumo padidėjimas per sporto varžybas.

"Sputnik I", pirmasis dirbtinis Žemės palydovas, paleistas 1957 iš Baikonūro kosmodromo (SSRS). Jis išbuvo orbitoje iki 1958 ir sudegė Žemės atmosferoje. Pav.

"Sputnik I"

sráigės, pilvakojai moliuskai. Paplitę jūrose, apysūriuose ir gėluosiuose vandenyse, sausumoje. Kūnas, kitaip nei kitų moliuskų, asimetriškas. Kriauklė vientisa. Galvoje yra 1 ar 2 poros čiuptuvų. Koja dažniausiai pado formos. Dauguma Δ minta augalais. Kai kurios Δ valgomos, iš kai kurių kriauklių gaunamas perlamutras. Lietuvoje dažna vynuoginė sraigė, didžioji ir mažoji kūdrinukės ir kt.

sraigtãsparnis, skraidymo aparatas, kurį kelia variklio sukamas sraigtas. Kyla vertikaliai, skrenda lėtai ir bet kuria kryptimi. Naudojamas įvairiems darbams. Pirmojo sraigtasparnio eskizą nupiešė italų dailininkas → Leonardas da Vinčis. Pav.

Sraigtasparniai

sraũtinė gamýba, darbo metodas. Produkcija gaminama srovinėmis linijomis. Tai grupė įrenginių arba surinkimo darbo vietų, išdėstytų pagal gaminamų detalių ar surenkamo gaminio technologinio proceso eiliškumą. Gaminiai iš vienos darbo vietos į kitą keliauja konvejeriais.

SSRS (Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga), buvusi valst. Rytų Europoje, Šiaurės ir Vidurinėje Azijoje (1922–1991). Plotas 22 274 200 km^2, 287,1 mln. gyv. Sostinė Maskva. Δ sudarė 15 sąjunginių respublikų. Gyveno apie 100 tautų. Industrinė agrarinė šalis. Santvarka socialistinė. Aukščiausias valst. valdžios organas — AT (Aukščiausioji Taryba), aukščiausias vyriausybės vykdomasis ir tvarkomasis organas — MT (Ministrų Taryba). Vadovaujanti partija — SSKP (Sovietų Sąjungos komunistų partija). 1985 į valdžią atėjus → M. Gorbačiovui šalyje įvyko didelių permainų. 1987 pradėtos vartoti sąvokos "perestroika" ir "glasnost". 1990 pavasarį Baltijos respublikos, pirmiausia Lietuva, išstojo iš Sąjungos ir pasiskelbė nepriklausomomis valstybėmis. 1991 rudenį Sovietų Sąjunga subyrėjo visiškai. Daug buvusių sovietinių respublikų tapo → NVS (Nepriklausomų Valstybių Sandraugos) narėmis.

stãbas, garbinama dievybės statula ar kitoks jos atvaizdas.

stabilùs, nekintamas, tvirtas, nusistovėjęs.

stabmeldỹstė, stabų garbinimas.

stacionarùs, nekintamas.

stačiãkampis, lygiagretainis, kurio visi kampai statūs.

stačiatikýbė, pravoslavybė, viena iš trijų pagrindinių (greta katalikybės ir protestantizmo) krikščionybės krypčių. Apreiškimo šaltiniais pripažįsta Bibliją ir Tradiciją Δ nepripažįsta skaistyklos, atlaidų, liepia melstis ir už šventuosius. Celibato reikalauja tik iš vienuolių, šventikai privalo vesti, bet tik vieną kartą. Reikšminga kulto dalis — daugybė švenčių, susijusių su Kristaus, Dievo Motinos, Jono Krikštytojo, šventųjų kultu. Būdinga pasninkai.

stãdija, raidos tarpsnis.

stadiònas, įrengta varžybų vieta su žiūrovų tribūnomis.

stagnãcija, sustingimo, neveiklumo laikotarpis. Sovietų Sąjungos istorijoje pasireiškė nomenklatūrinės biurokratijos savivaliavimu, korupcija, įstatymų valdžios nebuvimu.

stãklės, vieno arba kelių darbo įrankių mašina, kuria apdirbami įvairūs ruošiniai arba į gaminį surenkamos gatavos detalės.

stalagmìtai, karstinių urvų dugno vertikalūs išsikišimai. Būna stulpų, kūgių ir ki-

tokio pavidalo. Δ susidaro išgaravus vandeniui iš kalcio karbonų.

stalaktìtai, karstinių urvų varvekliai, nukarę nuo lubų. Būna vamzdelių, kutų, šukų ir kitokio pavidalo.

Stãlinas (Stalin, tikr. J. V. Džiugašvilis), Josifas (1879–1953), sovietų politinis veikėjas. Nuo 1903 su bolševikais veikė pogrindyje. Po revoliucijos užėmė aukštas pareigas partijoje bei vyriausybėje. Po V. Lenino mirties pašalino konkurentus. 25 metus trukęs Δ vadovavimo laikotarpis (nuo 1928) — tai diktatūra, kuriai negalėjo prilygti jokia kita. Būdamas absoliutus diktatorius, 1936–1938 savavališkais parodomaisiais teismo procesais bei "valymo akcijomis" sunaikino "senąją KP gvardiją". Δ aukomis tapo menininkai ir intelektualai. Δ kolektyvizavo žemės ūkį, penkmečių planais skatino plėtoti Sovietų Sąjungos pramonę. Užsienio politikoje siekė, kad SSRS po Antrojo pasaulinio karo taptų galingiausia pasaulio valstybe. Pav.

stalinìzmas, politinė sistema, pagrįsta teroru ir vienvaldiškumu, egzistavusi Sovietų Sąjungoje iki → J. Stalino mirties. Visos gyvenimo sritys buvo pajungtos vienam lyderiui J. Stalinui ir jo užgaidoms. J. Stalino despotijos metais šalyje vyravo nuolatinė politinė įtampa, baimės atmosfera, persekiojimai ir represijos, fizinis susidorojimas su "klasiniais priešais". Po jo mirties buvo atsisakyta asmenybės kulto. 1956 XX SSKP suvažiavime Δ atsižadėta oficialiai. Nepaisant to, J. Stalino sukurtos valdymo struktūros liko nepaliestos iki pat → M. Gorbačiovo atėjimo į valdžią.

stãlo tènisas, sport. žaidimas su raketėmis. Žaidėjai raketėmis muša kamuoliuką per žemą tinklelį, ištemptą skersai stalo.

Stambùlas, iki 1930 buvo vadinamas Konstantinopoliu. Vienas didžiausių Turkijos miestų šiaurės vakaruose. 5,5 mln. gyv. Įsikūręs abipus Bosforo sąsiaurio, prie Marmuro jūros. Pagrindinė miesto dalis yra Europoje, mažesnė — Azijoje. Uostas ir tarptautinis oro uostas. Garsus architektūriniais paminklais.

standártas, dokumentas, nustatantis vienodus reikalavimus produkcijai, darbams, dokumentų formoms ir kt.

standùsis dìskas, kietasis diskas, kompiuterinė informacijos laikmena, dar vadinama kaupikliu, skirta saugoti programoms bei duomenims. Šiuolaikinių komp. Δ talpina keliasdešimt Gb (gigabaitų) informacijos.

stárteris, įtaisas varikliui paleisti.

stãtika, mechanikos dalis, tirianti kūnų pusiausvyrą.

statìstas, nedidelio vaidmens atlikėjas.

statìstika, kiekybinių duomenų apie reiškinį ar procesą visuma.

statulà, apvaliosios skulptūros kūrinys, vaizduojantis žmogų, gyvūną arba jų grupę.

status quo (lot. *padėtis, kuri yra*), faktinė arba teisinė padėtis, kurią norima išsaugoti.

stãtusas, asmens ar valstybės kokia nors padėtis.

statùtas, teisinių aktų ar kitų normų rinkinys, turintis kodekso elementų. Teisyno tipo Δ turėjo įvairios Europos šalys, tarp jų ir LDK. I statutas išleistas 1529, II statutas — 1566, III statutas — 1588.

stãžas, veiklos kurioje nors srityje trukmė.

stelà, akmeninis stulpas arba plokštė su įrašais, dažniausiai antkapis.

stelãžas, kelių aukštų, dažnai kelių sekcijų lentynų eilė, lentynos.

stemplẽ, kūno dalis, kuria maistas iš ryklės patenka į skrandį.

Stanislãvskis (tikr. Aleksejev), Konstantinas (1863–1938), rusų tarybinis aktorius, režisierius, teatrologas. Įsteigė Maskvos dailės teatrą, įkūrė Didžiojo teatro operos studiją. Vaidyba plataus diapazono, tikroviška, įtaigi, plastiška. Ypač rūpinosi vaidybos ansambliškumu, tikroviškumu, socialiniais apibendrinimais, ugdė aktorių kolektyvo etiką. Δ kūryba ir teoriniai darbai davė pradžią rusų teatro teorijai, jis sukūrė realistinę psichologinę vaidybos ir režisūros mokyklą, vadinamąją Stanislavskio sistemą. Δ veikalai: "Mano meninis gyvenimas", "Aktoriaus saviruoša", "Vaidmens rengimas".

stenogrãfija, raštas suprastintais ženklais ir sutrumpinimais sakytinei kalbai užrašyti, greitraštis.

stenogramà, stenografinis užrašas.

stèpė, bemiškiai, žole apaugę plotai že-

J. Stalinas

myninio klimato srityse, kur karšta vasara ir atšiauri žiema. Δ yra abiejų pusrutulių vidutinėse ir subtropinėse juostose. Šiaurės Amerikos stepės vadinamos prerijomis, Pietų Amerikos — pampomis.

sterbliniai žinduõliai, viena iš gyvūnų rūšių. Jiems priklauso kengūros, valadės, oposumai, vombatai, koalos ir kiti smulkūs sterbliniai žinduoliai (žiurkinės kengūros, skruzdėdos, bandikutai). Δ patelė pagimdo mažutį jauniklį, kuris baigia augti motinos sterblėje, esančioje ant jos pilvo. Gimęs kengūriukas tėra 2,5 cm ūgio. Motinos kailiu jis nusliuogia į sterblę, ten prisitvirtina, įsikimba į motinos spenį ir žinda pieną. Taip motinos nešioja savo jauniklius, kol jie tampa visai savarankiški.

stereo-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, rodanti jų sąsają su matmenimis, plokštuma, erdve, kietumu, pvz., *stereochemija, stereoefektas.*

stereofònija, garso įrašymas, atkūrimas, perdavimas, keliantis erdvinio garso pojūtį.

stereomètrija, mokslas, tiriantis erdvines figūras.

stereoskòpas, optinis prietaisas, pro kurį žiūrima į 2 plokščius daikto atvaizdus ir matomas daikto erdvinis atvaizdas.

stereotìpas: 1. monolitinė iškiliaspaudės formos kopija dideliems tiražams spausdinti; **2.** schematizuotas, emociškai nuspalvintas kokio nors objekto vaizdinys, šablonas, trafaretas; **3.** tiksli bet kurio dalyko kopija.

sterilizãvimas: 1. medicinos įstaigose — aseptikos pagrindas, visų rūšių mikrobų ir jų sporų naikinimas, sterilizuojant aparatus, prietaisus, instrumentus, tvarsliavą ir visa, kas turi kontaktą su žaizdos paviršiumi, perpilamu krauju, injekcijų preparatais; **2.** žmogaus arba gyvūno vaisingumo panaikinimas, dažniausiai chirurginiu būdu, paliekant lytinių liaukų hormoninę veiklą.

sterilùs: 1. neturintis mikrobų; **2.** nevaisingas.

stetoskòpas, med. prietaisas vidaus organų sukeliamiems garsams klausyti.

stìchija, galingi, sunkiai įveikiami ir didelę griaunamą jėgą turintys gamtos reiškiniai.

stỹginiai instrumeñtai, įtemptomis stygomis išgaunami muzikos garsai: kuo plonesnės ir trumpesnės stygos, tuo aukštesnis tonas. Tai orkestro pagrindas nuo žemiausių kontraboso iki aukščiausių smuiko garsų. Skambėjimu Δ labiau nei kiti instrumentai primena žmogaus balsą ar kalbos ir dainos moduliacijas.

stiklãkūnis, vienalytė skaidri drebučių pavidalo medžiaga, užpildanti akies vidų tarp lęšiuko ir tinklainės.

stiklãplasčiai, plastikai iš stiklo pluošto ir sintetinės dervos. Mechaniškai atsparūs. Naudojami kaip konstrukcinė, termoizoliacinė, akustinė medžiaga.

stìklas, viena seniausių ir naudingiausių žmogaus sukurtų medžiagų iš kvarcinio smėlio, rūgštinių ir šarminių oksidų, skaidriklių ir kitų priedų. Δ neturi pastovios lydymosi temperatūros, dėl to kaitinamas minkštėja, kol virsta lydalu. Kietėja nesikristalizuodamas. Δ gamyba nėra brangi, jį galima formuoti, perdirbti, jis nerūdija. Senovės egiptiečiai ir Mesopotamijos gyventojai dar pr. Kr. žinojo, kaip gaminti Δ. Taip pat kinai dar pr. Kr. ėmė gaminti vazas, puodukus, lėkšteles. Aleksandriečiai I a. pr. Kr. išrado pūtimo vamzdelį ir pradėjo pūsti geros kokybės skaidrų bespalvį ir spalvotą Δ. V a. Δ gamybos centru tapo Bizantija. Viduramžiais Europoje paplito vitražai. XV a. pab. vienas Venecijos stiklius išmoko gaminti skaidrų Δ, iš jo buvo galima daryti lęšius akiniams. Į Lietuvą Δ iš pradžių buvo atvežamas iš kitų kraštų. 1547 Vilniuje įsteigta pirmoji Δ dirbtuvė.

Stìksas, sen. graikų mitologijoje — viena požemio pasaulio upių, kurioje gyvenusios mirusiųjų vėlės.

stilètas, mažas durklas su tribriaune geležte.

stilìstika, stiliaus ir jo priemonių mokslas.

stìlius, tam tikro laiko, vietos, krypties, formos ir turinio savitumas.

stilobãtas, laiptuota šventyklos papėdė.

stimuliãtorius, stimuliuojamasis (skatinimo veikti) prietaisas, pvz., *širdies* Δ.

stipeñdija, piniginė pašalpa studentams ir kt.

stiprintùvas, prietaisas, kuris panaudodamas maitinimo šaltinio energiją padidina valdančiojo signalo galią.

stìrna, grakštus elnių šeimos porakano-

pis žolėdis gyvūnas su maža galva ir balta dėme pasturgalyje. Paplitusi Europoje, Vidurinėje Azijoje, Pietų Sibiro kalnuose, Tolimuosiuose Rytuose. Kūno ilgis iki 1,5 m, masė apie 55 kg. Patelės mažesnės. Gyvena miškuose, laukuose. Minta žolėmis, medžių pumpurais, lapais, žieve. Medžiojamos mėsai ir kailiams. Pav.

stòikas, ištvermingas žmogus, ramiai pakeliantis sunkumus ir nelaimes.

stomatìtas, burnos ertmės gleivinės uždegimas.

stomatològija, mokslas, tiriantis burnos ertmės ligas ir jų gydymą.

Stònhendžas, didžiulių akmenų apskritimas, vienas sudėtingiausių akmeninių priešistorinės Europos monumentų, pastatytas religiniams tikslams Pietų Anglijoje apie 2000 pr. Kr. Pav.

stòrnas, buhalterinis įrašas, kuriuo likviduojamas klaidingas įrašas.

storóji žarnà, paskutinė virškinamojo trakto dalis. Prasideda nuo plonosios žarnos galo ir tęsiasi iki išangės. Jos ilgis apie 1,5 m.

Stradivãrijus (Stradivarius), Antonijus (apie 1644–1737), ital. muz. instrumentų meistras. Muz. instrumentus dirbo nuo 1665. Laikomas vienu geriausių meistrų Europoje. Pagamino apie 1 100 smuikų, altų, violončelių, jų išliko apie 500.

stratègija: 1. pagrindinė karybos šaka, nagrinėjanti karo rengimą ir vadovavimą jam, lemianti operatyvinę karybą ir taktiką; **2.** politinės, visuomeninės kovos vadovavimo menas.

Stravìnskis (Strawinsky), Igoris (1882–1971), rusų kilmės amerik. kompozitorius, vienas iškiliausių ir reikšmingiausių naujosios muzikos kūrėjų. Δ laikomas neoklasicizmo pradininku. Kurti ėmė sekdamas vėlyvojo rusiškojo romantizmo tradicijomis. Tarptautinę karjerą pradėjo Paryžiuje, pastatęs "Ugnies paukštę" (1910), "Petrušką" (1911) bei "Šventąjį pavasarį" (1913). Δ kūryba, apimanti visus vokalinės bei instrumentinės muzikos žanrus, išsiskiria skambesio, instrumentuotės bei ritmo tobulumu. Δ kūrybinis palikimas — 3 simfonijos, koncertas smuikui, mišios, kamerinės muzikos, fortepijoniniai kūriniai bei dainos, baletai, operos. Pav.

strazdaĩ, žvirblinių būrio paukščių šeima. Paplitę beveik visame pasaulyje. Kūnas 10–40 cm ilgio, masė apie 200 g. Snapas plonas, stiprus. Pirštai stiprūs. Lizdą suka medžiuose tarp šakų. Minta augalų sėklomis, uogomis, vikšrais. Lietuvoje labai paplitęs Δ giesmininkas. Kūnas apie 20 cm, masė 60–70 g. Nugara gelsvai rusva, pilvas balsvas, su apvaliomis juodai rudomis dėmelėmis. Mažiau paplitęs juodasis Δ. Patinas juodas su gelsvu snapu, patelė dar pasipuošusi rudai juosvomis plunksnomis.

streĩkas, kolektyvinis atsisakymas dirbti, siekiant, kad būtų patenkinti streikuojančiųjų reikalavimai. Pirmasis Δ Lietuvoje įvyko 1861. Streikavo akmenskaldžiai, atliekantys geležinkelio Peterburgas—Varšuva tiesimo darbus.

strėlė̃: 1. smailus plonas strypelis, šaunamas iš lanko į apvalų 40–45 cm dydžio taikinį; **2.** krano, ekskavatoriaus, krautuvo svirtis.

strèsas, netikėtų, dažniausiai neigiamų aplinkybių sukelti organizmo funkcijų ir žmogaus veiklos sutrikimai.

Strìndbergas (Strindberg), Augustas (1849–1912), švedų rašytojas, laikomas dramos reformuotoju. Tai pirmasis dramaturgas, savo kūriniams rinkęsis europietiškąją ekspresionistinę ir siurrealistinę formą. Pirmieji Δ šedevrai — dramos "Tėvas" (1887) bei "Freken Julija" (1888). Reikšmingi Δ kūriniai: istorinė drama "Meistras Olofas" (1872), "Velykos" (1901), "Mirties šokis" (1901) ir kt.

strofà, eilėraščio posmas.

stròncis (Sr), lengvas, minkštas metalas, kuris turi radioaktyvųjį izotopą, susidariusį skylant uranui.

strùčiai, labai dideli bėgiojantys ir negalintys skraidyti šiltųjų kraštų paukščiai. Kūnas iki 2,5 m aukščio. Δ gyvena sausos žolės plotuose Afrikoje, Australijoje (emu), Pietų Amerikoje (nandu). Jų plunksnos švelnios ir purios. Kiaušiniai didžiausi iš visų paukščių. Kiaušinio lukštas yra tik 3 mm storio, bet labai kietas. Δ greitai bėgioja ir gali pasiekti iki 70 km/val. greitį. Minta augalais, sėklomis, gaudo ir smulkius roplius.

struktūrà, sandara.

stùburas, pagrindinė ašinių griaučių dalis, susidedanti iš virtinės (33–34) gana smulkių kaulų — slankstelių, kurių pa-

Stirna

Stonhendžas

I. Stravinskis

vadinimas priklauso nuo jų padėties įvairiose kūno dalyse. Δ baigiasi kryžkauliu bei uodegikauliu.

stuburìniai, chordiniai gyvūnai, kurių nugaroje išilgai kūno eina atraminė ašis — chorda arba stuburas. Tai iešmučiai, žuvys, varliagyviai, ropliai, paukščiai, žinduoliai. Paplitę visame pasaulyje. Gyvena jūrose, gėluose vandenyse, sausumoje.

studeñtas, žmogus, kuris mokosi aukštojoje mokykloje.

stùdija: 1. kūrybinė dirbtuvė, pvz., *tapytojo* Δ; **2.** meno mokykla, pvz., *baleto* Δ; **3.** patalpa su garso ar vaizdo technikos įranga, pvz., *radijo* Δ; **4.** mokslo veikalas, nagrinėjimas.

Sudanas

subárktinis klìmatas, kintamas klimatas, kai žiemą vyrauja šaltos ir sausos arktinės oro masės, o vasarą — vėsios ir drėgnos vidutinių platumų oro masės.

subekvatorìnis klìmatas, kintamas klimatas, kai vasarą vyrauja šiltos ir drėgnos pusiaujo oro masės, o žiemą — labai šiltos ir sausos atogrąžų oro masės.

subjèktas: 1. žmogus kaip pasaulį pažįstanti ir jį veikianti būtybė; **2.** fizinis ar juridinis asmuo; **3.** neigiamas žmogus, įtartinas asmuo.

subjektyvìzmas, fil. pažiūra, neigianti galimybę objektyviai pažinti tikrovę.

subjektyvùs, būdingas žmogui kaip subjektui.

subnúomininkas, nuomojantis iš nuomininko, pernuomotojas.

subordinãcija: 1. priklausymas; **2.** tarnybinis pavaldumas.

subsìdija, piniginė pašalpa.

substáncija, nekintama būties esmė, tikrovės pagrindas.

substitùcija, vieno kalbos elemento keitimas kitu.

substrãtas: 1. bendras įvairialyčių reiškinių pagrindas; **2.** kalba, išstumta atėjūnės; **3.** pamatas, prie kurio tvirtinasi augalas ar gyvūnas.

subtilùs: 1. jautrus, švelnus, taktiškas; **2.** vos pastebimas, vos įžiūrimas, turintis niuansų.

subtìtras, filmo kalbos išverstas įrašas kadro apačioje.

subtròpikai (subtropinis klimatas), paatogrąžys, vasarą vyrauja karšti ir sausi atogrąžų orai, žiemą — vidutinių platumų orai.

subtròpinis klìmatas, paatogrąžio klimatas, kintamas klimatas, kai vasarą vyrauja šiltos ir sausos atogrąžų oro masės, o žiemą — vėsios ir drėgnos vidutinių platumų oro masės.

subveñcija, valst. finansinė pašalpa, teikiama vietiniams valdžios organams arba ūkio šakoms, kad jie galėtų padaryti tam tikrus darbus.

Sudãnas, valst. Šiaurės Rytų Afrikoje. Didžiausia Afrikos šalis. Plotas 2 508 813 km^2, 26,64 mln. gyv. Sostinė Chartumas. Valdo karinė chunta. Didžiąją šalies teritorijos dalį užima Namibijos dykuma. Iš pietų į šiaurę teka Nilas. Kraštovaizdis įvairus: šiaurėje akmeningos dykumos, pietuose — pelkės. Gyventojai: arabai, nubiai, etiopai ir kt. Δ — viena iš skurdžiausių ir labiausiai atsilikusių šalių pasaulyje. Plėtojamas žemės ūkis, kuriame vyrauja gyvulininkystė. Nilo slėnyje auginama medvilnė, žemės riešutai, sezamai, soros, datulės. Yra naudingųjų iškasenų. Pav.

Sūduvà: 1. jotvingių šiaurinės genties sūduvių gyventa teritorija; **2.** kitas Užnemunės pavadinimas — tai Lietuvos dalis kairiajame Nemuno krante. Jai priklauso Marijampolės, Lazdijų, Šakių, Vilkaviškio rajonai ir Alytaus, Kauno, Prienų, Varėnos rajonų vakarinės dalys. Šiaurės vakaruose gyvena suvalkiečiai (užnemuniečiai), o pietryčiuose — vakarų dzūkai.

Suèco kanãlas, laivybos kanalas, jungiantis Viduržemio ir Raudonąją jūras. Ilgis 171 km, gylis 16 m. Buvo kasamas 1859–1869 vadovaujant pranc. diplomatui ir inžinieriui F. Lesepsui. Pav.

Sueco kanalas

sùfleris, teatro darbuotojas, per repeticijas ir vaidinimą artistams pasakinėjantis vaidmens žodžius. Būna už kulisų, žiūrovams nematomoje scenos vietoje.

sugèstija, įtaiga, vieno žmogaus poveikis kito žmogaus psichikai.

sūkurìnės srõvės, indukcinės srovės, susidarančios masyviame laidininke, kuris yra kintamajame magnetiniame lauke. 1855 Δ ištyrė pranc. L. Fukas.

sūkurìnis judéjimas, skysčių arba dujų judėjimas, susidarantis tada, kai jų dalelės slinkdamos sukasi aplink momentinę ašį. Dalelių sukimąsi sukelia nevienodas jų greitis skirtinguose sluoksniuose.

sulaĩkymas, trumpalaikis (ne daugiau kaip 72 val.) laisvės atėmimas asmeniui, įtariamam padarius nusikaltimą, už kurį gali būti skiriama laisvės atėmimo bausmė.

sulfãtai, sieros rūgšties druskos.

sulfìdai, sieros junginiai su metalais.

sulfìtai, sulfitinės rūgšties druskos. Naudojami tekstilės, odos pramonėje.

sultõnas, monarcho titulas musulmoniškose šalyse, pvz., *Turkijoje iki 1922.*

sumà, katalikų bažnyčios svarbiausios iškilmingos giedotinės vidudienio mišios, laikomos sekmadieniais ir švenčių dienomis.

Sumatrà, antra pagal dydį sala Malajų salyne, tarp Ramiojo ir Indijos vand. Plotas 425 tūkst. km², 32 mln. gyv. Priklauso Indonezijai. Pietvakarių krante yra smėlio kopų, pakrantėse — koralų rifų, vakaruose ir pietvakariuose — kalnų. Yra veikiančių vulkanų, daug upių. Lygumose plyti drėgnieji atogrąžų miškai, kalnuose — plačialapių miškai, įdubose — savana. Gyvūnija: raganosiai, drambliai, tapyrai, lokiai, beždžionės, daug paukščių. Yra naudingųjų iškasenų: naftos, dujų, akmens anglių. Auginami ryžiai, kaučiukmedžiai, kokospalmės, riešutai, prieskoniniai augalai. Plėtojama žvejyba. Pav.

sumo, dvikovos sporto šaka. Šiose imtynėse didelį vaidmenį atlieka ritualas ir tradicija. Pagrindiniai kovos veiksmai yra stūmimas, smūgiai plaštaka, suėmimas ir parvertimas. Laimi imtynininkas, išstūmęs savo priešininką už imtynių ploto ribos arba privertęs jį paliesti žemę bet kuria kūno dalimi, išskyrus pėdas. Pav.

Sunà, musulmonų šventosios knygos apie Mahometą. Δ remiasi teisininkai ir teologai, aiškindami religinius priesakus. Praktiškai tai sunitų bendruomenės elgesio taisyklių ir papročių rinkinys.

Sùndos sãlos, Zondo salos, Malajų salyno grupė. Susideda iš Didžiųjų Δ (Sumatra, Java, Sulavesis, Kalimantanas) ir Mažųjų Δ (Timoras, Floras, Sumbava, Sumba, Balis, Lombokas, Lomblenas). Dauguma Δ priklauso Indonezijai.

sunìtai, ortodoksinės islamo religinės krypties, religinio mokymo šaltiniais laikančios ne tik Koraną, bet ir Suną, pasekėjai. Δ Koranas ir Mahometo pavyzdys yra įstatymo pagrindas.

sunkiéji metãlai, didelio tankio metalai: varis, nikelis, švinas, alavas ir kt.

suñkinančios aplinkýbės, nusikaltimo padarymo aplinkybės, sunkinančios kaltininko kaltę ir sudarančios teismui pagrindą skirti jam griežtesnę bausmę. Teismas pripažįsta tik įstatymo nustatytas Δ, kiekvienu konkrečiu atveju nustatydamas jų sunkumo laipsnį.

sunkióji prãmonė, pramonės šakos, daugiausia gaminančios gamybos priemones. Apima beveik visą gavybos pramonę ir dalį apdirbamosios pramonės, pvz., *chemijos* Δ, *kuro* Δ, *mašinų gamybos ir metalo apdirbimo* Δ ir kt.

sunkùmų kilnójimas, sporto šaka. Sunkumų kilnotojai varžosi pagal skirtingas kategorijas, atsižvelgiant į jų kūno svorį.

Súomija, valst. Šiaurės Europoje. Plotas 338 145 km², 5,1 mln. gyv. Sostinė Helsinkis. Parlamentinė respublika. Tai miškų, ežerų, baltųjų naktų bei šiaurės pašvaisčių kraštas. Δ gamtai nemažą įtaką daro Baltijos jūra. Δ vyrauja lygumos. Tokio ežeringo kraštovaizdžio kaip šis nėra visoje Žemėje. Iš viso Δ yra apie 75 tūkst. ežerų. Šalies klimatui turi įtakos Atlanto

Sumatra

Sumo

Suomija

vandenynas. Žiemos ilgos ir šaltos. Maždaug 70 proc. šalies teritorijos užima miškai. Pusę miškų sudaro pušynai. Miškuose gausu lapių, meškų, voverių, kiškių. Paplitę kurtiniai, tetervinai. Gyventojai: suomiai, švedai, lapiai, rusai. Šalyje gausu naudingųjų iškasenų, stipri miško, elektrotechnikos, chemijos pramonė. Δ iniciatyva tiesiama automagistralė Via Baltica, sujungsianti Δ, Estiją, Latviją, Lietuvą ir Lenkiją. Pav.

super-, priešdėlis, reiškiantis buvimą viršum ko nors, aukščiausiąją kategoriją.

superfosfãtas, vandenyje tirpstanti mineralinė fosforo trąša.

superlaĩdininkas, medžiaga, kurioje elektros srovė gali tekėti neribotą laiką.

supernovà, sprogusi ir dėl to labai staigiai bei ryškiai sužibusi žvaigždė.

surogãtas, dirbtinis kokio nors daikto pakaitalas.

Dž. Sviftas

sutanà, ilgas dvasininko viršutinis drabužis, užsegamas priekyje mažų sagų eile, žema, stačia apykakle. Katalikų kunigai dėvi juodą, vyskupai — violetinę, kardinolai — raudoną, popiežius — baltą Δ.

Suválkai, miestas Lenkijos šiaurės rytuose, įsikūręs prie Juodosios Ančios upės, apie 40 km nuo Lenkijos ir Lietuvos sienos, vaivadijos centras. Gyvena apie 68 000 gyventojų. Mieste veikia medžio apdirbimo, maisto, statybinių medžiagų pramonės įmonių. Yra kraštotyros ir rašytojos M.Konopnickos muziejai. Δ visą laiką gyvena šiek tiek lietuvių. XIX–XX a.pr. čia išspausdinta knygų lietuvių kalba. Δ yra įsikūrę Lietuvos ir Lenkijos ūkio rūmai, kurie organizuoja tarptautines parodas, muges. Čia įkurtas Regioninis kultūros ir meno centras, Vigri nacionalinis parkas, Δ kraštovaizdžio parkas. Šis miestas dar vadinamas Lenkijos "žaliaisiais plaučiais".

suvalstýbinimas, privačios nuosavybės pavertimas valstybės nuosavybe, nacionalizavimas.

suverenitètas, valstybės teisė savarankiškai tvarkyti savo vidaus ir užsienio reikalus, nepriklausomybė.

svãras: 1. prikabinamas ar uždedamas sunkumas; **2.** svorio vienetas.

svarmuõ, sport. įrankiai raumenims mankštinti — 2 ketaus rutuliai, sujungti trumpa rankena; svarsčiai.

svãstika (vok. *hakenkreuz*): **1.** kryžius iš keturių vienodo ilgumo šakų, kurių galai prailginti stačiu kampu arba lanko forma, populiarus simbolis Azijoje ir Europoje; dažniausiai aiškinamas kaip Saulės ratas, kaip besikryžiuojantys žaibai, laikomas laimės ir sveikatos simboliu; **2.** nacistų emblema, jų skiriamasis ženklas.

svertas, sunkumams kelti naudojama kartis.

svetimýbė, žodis arba posakis, perimtas iš kitos kalbos.

svetimšãlių legiònas, karinis junginys, sudarytas iš samdytų svetimšalių, dažnai nusikaltėlių. Pirmasis įkurtas Prancūzijoje1831. Dalyvavo kolonijiniuose karuose Afrikoje ir Azijoje. Garsiausi yra Prancūzijos ir Ispanijos svetimšalių legionai.

Svìftas (Swift), Džonatanas (1667–1745), airių ir anglų rašytojas. Iškiliausias savojo laiko satyrikas, 4 dalių romano "Guliverio kelionės (1726) autorius. Šio stambiausio Δ kūrinio I ir II dalys, vaizduojančios groteskiškus laivo gydytojo nuotykius nykštukų bei milžinų šalyje, dar ir šiandien laikomos klasikine literatūra jaunimui. Pav.

svìngas: 1. XX a. ketvirtojo penktojo dešimtmečių džiazo stilius, kuriam būdinga sinkopinė ritmika; **2.** viena džiazo išraiškos priemonių: nepaliaujamai pulsuojanti ritmika grindžiama nuolatiniais ritminių akcentų paaukštinimais ar uždelsimais.

svirpliaĩ, tiesiasparnių būrio vabzdžių šeima. Paplitę beveik visame pasaulyje. Δ skleidžia čirškiančius garsus trindami vienas į kitą tam tikras gūbriuotas sparnų vietas. Jie būna žali, rudi arba juodi, turi tvirtą kūną.

svõrio cent̃ras, nekintamai su kietuoju kūnu susijęs geom. taškas, per kurį eina visų kūno dalelių svorių atstojamosios veikimo linijos.

svõris, jėga, kuria kūnas veikia atramą arba pakabą. Kūno svoris yra kūno masės m ir laisvojo kritimo pagreičio g sandauga: $G = mg$.

Š

Š, š, raidė, vartojama žymėti pučiamajam liežuvio priešakiniam dusliajam priebalsiui, tariamam kietai (*šãšas, šùlas*) ir minkštai (*ešerỹs, šiẽnas*).

šãbas, septintoji judėjų savaitės diena, atitinkanti krikščionių šeštadienį, trunkanti nuo penktadienio saulėlydžio iki šeštadienio saulėlydžio, skirta ilsėtis ir Jahvei garbinti. Judėjams šabo metu draudžiama dirbti. Yra specialūs jam skirti himnai, valgiai.

šãchas: 1. tokia šachmatų partijos figūrų padėtis, kai padarius ėjimą tiesiogiai užpuolamas varžovo karalius; **2.** sen. Irano valdovų titulas, vartojamas ir kai kuriose Artimųjų bei Viduriniųjų Rytų musulmonų šalyse; tą titulą turintis asmuo.

šachmãtai, porinis žaidimas tam tikromis figūromis lentoje su 64 laukeliais. Pav.

šajènai, Šiaurės Amerikos prerijų indėnų gentis. Šiandien jie gyvena rezervatuose Pietų Dakotoje.

šaknìs: 1. požeminis augalų vegetatyvinis organas, kuriuo jie įsitvirtina substrate, siurbia iš jo vandenį ir maisto medžiagas; **2.** pagrindinė žodžio dalis be priešdėlio, priesagos ir galūnės; **3.** mat. dydis, kuris, pakeltas tam tikru laipsniu, duoda turimą skaičių.

šalavìjas, lūpažiedžių šeimos kvapus dekoratyvinis, vaistinis, prieskoninis, medingas augalas.

šal̃čio põlius, Žemės ar kurio nors regiono vieta, kurioje būna žemiausia oro temperatūra.

šalẽ: 1. medinis kalnų namelis Šveicarijoje; **2.** vasarnamis.

šalnà, oro temperatūros pažemėjimas iki neigiamos vakare ir naktį (nuo –1 iki –3°C), kai dieną temperatūra teigiama.

šaltàsis kãras, priešpriešos laikotarpis, trukęs nuo 1948 iki 1989. Tarp dviejų karinių politinių blokų — kapitalistinių Vakarų ir komunistinių Rytų, tvyrojo politinė, ideologinė ir psichologinė įtampa.

šalutìnis sakinỹs, sudėtinio sakinio dėmuo, gramatiškai priklausantis nuo kito to paties sakinio dėmens.

šamãnas, kai kurių Sibiro tautų žynys.

šãmas, šaminių šeimos plėšri žuvis. Paplitęs Europos ir Vidurinės Azijos gėluosiuose vandenyse. Kūnas 30–100 cm ilgio, sveria 6–8 kg. Žalsvai gelsvas, dėmėtais šonais. Oda be žvynų, slidi. Galva didelė, paplokščia, akys mažos. Gyvena dugne, maisto randa lytėdamas ir ragaudamas. Ieškodamas maisto, rausia upės ar ežero dugno dumblą ir jautriais ūsais atpažįsta grobį. Aktyvus naktį, o dieną slepiasi netoli dugno, tarp augalų. Minta žuvimis, moliuskais, varlėmis, vandens paukščiais. Lietuvoje Δ yra Nemune, Neryje, Šventojoje, Kuršių ir Kauno mariose.

Šampãnė, sritis Prancūzijos rytuose. Čia gaminamas putojantis, anglies dioksido prisotintas vynuogių vynas, vadinamas šampanu.

šampinjònai → p i e v ã g r y b i a i.

Šampoljònas (Champollion), Žanas Fransua (1790–1832), pranc. egiptologas. 1822 iššifravo hieroglifus, naudodamasis trikalbiais užrašais ant atrasto "Rozetės akmens". Jis nustatė, kad užrašuose naudojami ne simboliai, bet garsus žymintys ženklai. Pav.

Ž. F. Šampoljonas

Šanèl (Chanel, tikr. Gabrielle Chanel), Koko (1883–1971), pranc. modeliuotoja. Išgarsėjo sukūrusi savo "mažą juodą suknelę", o 1954 nustebino pasaulį "šanel" stiliaus kostiumėliais.

Šachmatai

šánsas, galimybė ką nors įsigyti ar laimėti; palanki aplinkybė.

šariãtas, normų, reguliuojančių religinį ir pasaulietinį musulmonų gyvenimą, visuma. Jis sudaro islamo teisės pagrindą. Traktuojamas kaip Dievo įstatymas, užfiksuotas Korane. Daugelyje Afrikos ir Azijos šalių lig šiol tebegalioja kaip valstybės sankcionuota religinė teisė.

šárka, varnų šeimos paukštis, ilga uodega, baltu pilvu, sparnai su baltomis dėmėmis, likusi kūno dalis juoda. Paplitusi beveik visame pasaulyje. Kūnas iki 50 cm ilgio, masė apie 200 g. Gyvena pamiškėse, pakrūmėse. Minta vabzdžiais, augalų sėklomis, smulkiais graužikais. Ardo kitų paukščių lizdus, geria kiaušinius, naikina jaunikliius.

šarlatãnas, nemokša, apsimetęs mokančiu; sukčius.

šármas: 1. chem. stiprių bazių tirpalas vandenyje, turintis didelį hidroksilo (OH^-) jonų koncentraciją; **2.** aštrus pelenų skiedinys, naudojamas skalbti, tręšti.

šarvaĩ: 1. sen. apsauginės ginkluotės dalis, dengianti kario arba jo žirgo kūno dalis. Seniausi Δ buvo odiniai, vėliau — metaliniai; **2.** karo laivų, tankų ir kt. plieni-

nė apsauga; **3.** tvirtas apsauginis darinys, dengiantis kai kurių gyvūnų kūną.

šaudỹklė, įtaisas šeivai įdėti audžiant.

šáudymas, taikinių sporto šaka. Šaudoma iš graižtvinio (kulkomis), negraižtvinio (šratais) šautuvų ir pistoleto. Taikinio dydis parenkamas atsižvelgiant į ginklo rūšį ir atstumą.

šedèvras, tobulas pavyzdinis kūrinys (dažniausiai meno).

šeĩchas: 1. arabų genties ar giminės vadas, kaimo seniūnas, vyresnis arba labai gerbiamas asmuo; **2.** aukšto rango musulmonų dvasininkas, teisininkas, teologas.

šeimà: 1. žmonių grupė, susidedanti iš tėvų, vaikų arba artimų giminaičių, gyvenančių kartu; **2.** organizmų sistematinė kategorija, apimanti gimininingas gentis.

Šekspỹras (Shakespeare), Viljamas (1564–1616), anglų poetas ir aktorius. Δ kūryba — poemos, sonetai, istorinės dramos (ypač iš Anglijos istorijos), tragedijos, komedijos bei spektakliai-pasakos. Skiriami 4 Δ kūrybos laikotarpiai. Pirmuoju laikotarpiu Δ naudojo įprastą formą, pavyzdžiu ėmė antikos veikalus, bandė jėgas įvairiose srityse: komedija "Užsispyrėlės sutramdymas" (1593), meilės drama "Romeo ir Džuljeta" (1595) ir kt. Antrasis, iki 1600 trukęs laikotarpis: draminės kronikos "Ričardas II" (1595), "Henrikas IV" (1596–1597), komedija "Daug triukšmo dėl nieko" (1599) ir kt. Niūriu ir pesimistišku trečiuoju laikotarpiu parašytos didžiosios tragedijos: "Hamletas" (1601), "Otelas" (1604), "Makbetas" (1608), "Karalius Lyras" (1606) ir kt. Ketvirtuoju kūrybos laikotarpiu sukurtos pjesės-pasakos: "Žiemos pasaka" (1610), "Audra" (1611) ir kt. Kūrybinis Δ palikimas gausus, talentas įvairiopas — meilės lyrika, dramatinis patosas, subtiliausia ironija, liaudiškas humoras, vaizdinga kalba. Δ kūryba turėjo didžiulę įtaką literatūrai, poetikai bei dramaturgijai. Pav.

Šénbergas (Schönberg), Arnoldas (1874–1951), austrų kompozitorius. Δ kūryba bei teoriniai veikalai turėjo lemiamos įtakos XX a. muzikos raidai. Trečiojo d-mečio pr., naudodamas 12 tonų techniką (dodekafoniją), Δ sukūrė naują sistemą, kuri pakeitė klasikinę harmoniką ir neprarado reikšmės iki šeštojo d-mečio serijinės muzikos atsiradimo. Gyvam esant, Δ muzika buvo menkai vertinama ir retai atliekama, o šiuolaikiniam klausytojui irgi nelengvai suvokiama. Pav.

Šèngeno erdvė̃, nevaržoma judėjimo laisvė, galiojanti visiems žmonėms, nepriklausomai nuo pilietybės.

Šèrlokas Hòlmsas, detektyvinių anglų rašytojo K. Doilio romanų herojus.

šérnas, kiaulinių šeimos porakanopis žinduolis. Paplitęs Eurazijoje, Šiaurės Afrikoje ir aklimatizuotas. Patinai turi dideles iltis. Gyvena nedidelėmis bandomis senuose, tankiuose mišriuose miškuose, meldynuose, palei pelkes. Minta gilėmis, uogomis, šaknimis, grybais, sliekais, sraigėmis, smulkiais graužikais. Aktyvūs naktį. Medžiojami. Mėsa valgoma. Pav.

šẽškas, plėšrus kailinis žvėrelis.

Šiáurės Aĩrija, priklauso Jungtinei D. Britanijos ir Šiaurės Airijos karalystei. Plotas 14 148 km², 1,57 mln. gyv. Sostinė Belfastas. Δ nerimsta senas šaknis turintys susirėmimai tarp katalikų ir protestantų. Didelė protestantų bendruomenė, kurią sudaro anglų atkilėlių palikuonys, nori likti D. Britanijoje, o katalikai airiai, kurių teisės į būstą ir darbą nuolat pažeidinėjamos, nori prisijungti prie Pietų Airijos. Liūdnai pagarsėjo teroristiniais išpuoliais Airių respublikonų partija (IRA). Per teroro išpuolius dažnai sprogsta bombos, žūsta nekalti žmonės. Pav.

Šiáurės ašìgalis, Žemės sukimosi ašies susikirtimo su jos paviršiumi taškas Šiaurės pusrutulyje. Yra Arkties vandenyne. Oro vidutinė temperatūra žiemą apie –40°, vasarą apie 0°C. Poliarinė diena trunka 186 paras, kitą metų dalį būna poliarinė naktis.

Šiáurės jū́ra, Atlanto vandenyno dalis prie Europos krantų tarp D. Britanijos, Šetlendo salų, Skandinavijos ir Jutlandijos polių. Plotas 575 000 km² didžiausias gylis 725 metrai. Šiaurėje jungiasi su Norvegijos jūra, rytuose Skakerago, Kategato, Eresūno, Belto sąsiauriais — su Baltija, pietvakariuose — Pa de Kalė ir Lamanšo sąsiauriu, šiaurės vakaruose tarp salų — su Atlanto vandenynu.

šieñligė, alerginis susirgimas, dažniausiai pasireiškiantis pavasarį, žydint augalams. Gydoma vaistais.

šìfras: 1. sutartinių ženklų sistema per-

Šernas

Šiaurės Airija

V. Šekspyras

A. Šėnbergas

Šiáurės Amèrika

Žemynas vakarų pusrutulyje. Šiaurės Ameriką sudaro 3 didelės valstybės: Kanada, JAV ir Meksika, taip pat didžiausia pasaulio sala Grenlandija, priklausanti Danijai, bei keletas smulkesnių valstybių žemyno pietuose ir Antilų salyne. Δ plotas maždaug 24,3 mln. km². Čia gyvena apie 378 mln. gyventojų. Šiaurėje krantus skalauja Arkties, vakaruose — Ramusis, rytuose — Atlanto vandenynas. Per paskutinį ledynmetį žemynu nuslinko didžiulis ledynas, kuris nubrūžino uolienas, pagilino įdubas (jose dabar tyvuliuoja Didieji ežerai), o derlingą dirvožemį nustūmė į vidurio lygumas. Vakarinėje Δ dalyje dunkso Kordiljerų kalnai. Pietryčiuose yra Apalačai, nuo jų į rytus ir pietus driekiasi pakrantės žemumos. Rytų Kanadoje nutįsęs Kanados skydas — senų sudūlėjusių uolienų plynaukštė, padengta plonu dirvožemio sluoksniu. Pietvakarinėje JAV dalyje prasideda dykumos, kurios eina iki pat Meksikos vidurio. Klimatas labai skirtingas, kaip ir nepaprastai įvairi augalija bei gyvūnija. Kitados Δ buvo apgyventa indėnų genčių, kurios vertėsi medžiokle bei žemdirbyste. Dabar žemyne viešpatauja ir gyventojų skaičiumi, ir ekonominiu požiūriu turtingiausia pasaulio valstybė — JAV. Gyventojai: europiečiai, negridai, mongolidai ir čiabuviai — indėnai. Į Δ nuolat plūsta imigrantai, daugiausia iš Europos ir Azijos. (Pav. p. 152)

duoti informacijai; **2.** sutartinis spaudos leidinių žymėjimas.

šiìzmas, islamo kryptis, pripažįstanti tik Koraną, teisėtais musulmonų dvasios vadovais laikanti kalifo Alijaus palikuonis.

šikšnósparniai, žinduoliai, galintys skraidyti. Paplitę visame pasaulyje, išskyrus poliarines sritis. Yra apie 1000 rūšių. Aktyvūs naktį. Kelią tamsoje randa skleisdami aukšto dažnio impulsus. Ilsėdamiesi kabo žemyn galva. Priekinės galūnės virtusios sparnais. Pirmasis priekinių galūnių pirštas su nagu, kiti 4 pirštai ilgi ir be nagų. Pirštus jungia plona odiška plėvelė, nusitęsianti iki uodegos. Užpakalinių galūnių pirštai trumpi, su stipriais nagais. Δ turi odiškus sparnus, kurie leidžia jiems nardyti ir sklandyti tamsoje, gaudyti naktinius drugius bei vabzdžius. Kai kurie Δ minta vaisiais, žuvimi, smulkiais žinduoliais. Gyvena kolonijomis. Daugelis Δ rūšių tapo retos, nes išardytos jų buveinės. D. Britanijoje Δ ir jų buveinės saugomi įstatymo. Lietuvoje dažniau sutinkamas kūdrinis pelėausis, rudasis nakviša, dvispalvis plikšnys. Pav.

Šìleris (Schiller), Frydrichas fon (1759–1805), vok. poetas. Išgarsėjo drama "Plėšikai" (1780). Δ meną laikė jėga, kuri savo laisvai besireiškiančiu grožiu atveria žmogui dorovingumo ir humanizmo klodus. Visuose istorine medžiaga paremtuose Δ kūriniuose vaizduojamas žmogaus siekimas nevaržomai reikšti save ir gyventi laisvėje. Reikšmingiausi kūriniai–dramos: "Klasta ir meilė" (1784), "Don Karlas" (1783–1784), "Marija Stiuart" (1800), "Vilius Telis" (1804) ir kt. Pav.

šìlingas: 1. LDK sidabrinė (XVI a.) ir varinė (XVII a.) monetos; **2.** įvairių šalių pinigas.

šil̃kas, natūralusis pluoštas, gaunamas iš įvairių šilkaverpių rūšių kokonų gijų. Pirmieji natūralų šilką prieš 5 tūkst. metų pradėjo gaminti kinai.

Šil̃ko kẽlias, garsus prekybos kelias iš Kinijos į Artimuosius Rytus ir Europą. Šiuo keliu į Europą buvo vežamas Kinijos šilkas, prieskoniai, brangakmeniai, keramikos dirbiniai ir kt. Prekeiviai keliavo per visą Indiją ir Pakistaną pro Karakorumo kalnus. Žinoma, kad jau II a. į Kinijos valdovo rūmus buvo nuvykę Romos imperijos pasiuntiniai. Tačiau tiesioginiai prekybos ryšiai tarp romėnų ir kinų neužsimezgė, nes tam sutrukdė persai, bijoję prarasti pelningo tarpininko vaidmenį.

šiltãdaržis, įrenginys daržovėms arba gėlėms auginti šaltuoju metų laiku.

šiltakraũjai gyvū̃nai, gyvūnai, turintys pastovią kūno temperatūrą, mažai priklausančią nuo aplinkos temperatūros. Δ yra paukščiai ir žinduoliai.

F. fon Šileris

Šikšnosparnis

šiltinė, ūminė užkrečiamoji liga.

šiltnamio efèktas, Žemės atmosferos savybė praleisti trumpabangę Saulės radiaciją ir sulaikyti ilgabangę Žemės radiaciją. Dėl Δ padidėja Žemės paviršiaus ir pažemio oro sluoksnio temperatūra. Δ stiprina CO_2 ir kitus oro taršos komponentus.

šiltnamis, stiklinis erdvus šiltadaržis. Pav.

Šiltnamis

šilumà, šiluminis judėjimas, netvarkingas kūno mikrodalelių judėjimas.

šiluminė energètika, šiluminės technikos šaka, kuri apima šiluminės energijos vertimo kitokiomis energijos rūšimis, būdus. Šiluminė energija daugiausia verčiama mechanine arba elektros. Mechanine energija ją verčia šiluminiai varikliai: vidaus degimo, reaktyviniai, raketiniai varikliai, garo mašinos, garo turbinos, dujų turbinos.

šiluminis varìklis, variklis, verčiantis šiluminę energiją mechaniniu darbu. Δ naudoja organinį arba branduolinį kurą.

šilumõs laidùmas, šilumos pernešimo būdas — energija tiesiogiai pernešama nuo šiltesnių kūno dalių šaltesnėms.

šimpánzės, žmogbeždžionės, paplitusios Afrikos ekvatorinėje zonoje. Ūgis 150–165 cm, svoris 45–80 kg. Patelės mažesnės už patinus. Kūnas apaugęs šiurkščiais, retais, juodais plaukais. Veidas neplaukuotas. Gyvena drėgnuose atogrąžų miškuose, rečiau savanose. Klajoja didelėmis šeimomis. Minta vaisiais, lapų ūgliais, termitais. Gyvena 50–60 metų. Saugomos kaip nykstanti rūšis.

Šimtamẽtis kãras, tai karas tarp Anglijos ir Prancūzijos, vykęs 1337–1453. Jis prasidėjo dėl Anglijos karaliaus Eduardo III — Prancūzijos karaliaus Pilypo IV vaikaičio — pretenzijų į Prancūzijos sostą. Žymiausia šio karo didvyrė → Žana d'Ark.

šinjònas, moterų šukuosena iš susuktų ir susmeigtų ant pakaušio plaukų (uždėtinių).

Širãkas (Chirac) (g. 1932), Žakas pranc. politikas. 1974–1976 ir 1986–1988 buvo Prancūzijos ministras pirmininkas. Nuo 1995 — šalies prezidentas.

širdiẽs infárktas, ribota audinių žūtis, sutrikus jų aprūpinimui krauju. Dažniausiai baigiasi mirtimi.

širdìs, raumeninis netaisyklingo kūgio formos, kumščio dydžio organas, gulintis ant diafragmos. Vidutiniškai sveria 250–350 g. Masė priklauso nuo žmogaus fizinės būklės bei aktyvumo. Vidutiniškai suaugusio žmogaus Δ plaka 60–70 kartų per min. Kiekvienas Δ tvinksnis turi dvi fazes. Kai Δ raumuo visiškai susitraukia ir išstumia kraują cistolė. Kai Δ atsipalaiduoja ir prisipildo kraujo diastolė. Δ turi keturias kameras — po dvi dešinėje ir kairėje pusėse. Viršutinė kamera vadinama prieširdžiu. Kraujas teka iš venų į prieširdį, o iš ten į apatinę kamerą — skilvelį. Storas skilvelio raumuo stumia kraują į arterijas. Kairė Δ pusė kraują su deguonimi varinėja po visą kūną. Tekantis kraujas atiduoda kūnui deguonį ir jau be deguonies grįžta į dešinę Δ pusę, prieširdį. Dešinės pusės skilvelis varo kraują į plaučius pasiimti deguonies, tada vėl per kairę pusę aplink visą kūną.

šìršė, stambus vapsvų genties vabzdys, 35 mm ilgio, geltonai rudas. Minta nektaru ir kitu saldžiu maistu. Gaudo vabzdžius, kuriais maitina savo jauniklius. Turi smailų styrantį geluonį, juo naudojasi apsiginti nuo priešų. Visos Δ, išskyrus motinėlę, žiemą miršta. Gyvena bendruomenėmis, kiekvieną pavasarį suka vis naują lizdą.

šiuolaikinė penkiãkovė, vyrų 5 rungčių daugiakovė: jojimas, fechtavimasis, šaudymas, plaukimas, krosas. Nuo 1922 įtraukta į olimpines rungtis.

Šývа, brahmanizme ir induizme — dievų Trejybės (Brahma, Višnus, Šyva) dievybė.

šizofrènija, psichikos liga, kuriai būdingas valios vangumas, emocijų netapatumas reakcijoms, kliedėjimas ir kt.

škòtai, Europos tauta, gyvenanti D. Britanijos salos šiaurinėje dalyje ir gretimose salose.

Škòtija, D. Britanijos dalis. Užima D.

Britanijos salos šiaurinę dalį ir Hebridų, Orknio, Šetlendo salas. Pietuose ribojasi su Anglija. Plotas 78 800 km^2, 5,1 mln. gyv. Didžiąją Δ dalį sudaro kalnai ir aukštumos, gilios raguvos bei slėniai. Klimatas vidutinių platumų jūrinis. Gyventojai škotai. Svarbiausios pramonės šakos: anglių gavyba, juodoji metalurgija, aliuminio lydymas, laivų statyba, tekstilės pramonė ir kt. Žemės ūkyje vyrauja gyvulininkystė. Kalnuose auginamos avys, žemumose — galvijai. Iki 1603 Δ buvo nepriklausoma. Tais metais Δ karalius tapo ir Anglijos karaliumi. Abi šalys formaliai nebuvo suvienytos iki 1707. Kai pagal uniją susivienijo jų parlamentai, abi šalys buvo sujungtos galutinai. Tačiau Δ išsaugojo savo teisinę bei švietimo sistemą ir dar daug kuo išliko skirtinga nuo Anglijos. Pav.

škunà, burlaivis su dviem ar daugiau stiebų ir įstrižomis burėmis.

šlapìmas, šviesiai gelsvas, kartais oranžinis amoniako kvapo skystis, kurį išskiria inkstai. Per parą paprastai išskiriama 1,2–1,8 l šlapimo.

šlapìmo pūslė̃, laikina šlapimo talpykla, kur kaupiasi inkstų išskiriamas šlapimas. Nuolat valingai ištuštinama. Pav.

Šlýmanas (Schliemann), Heinrichas (1822–1890), vok. archeologas. Antikinėmis graikų legendomis domėjosi nuo mažų dienų. Mokėjo 15 kalbų. Buvo susipažinęs su Homero kūryba. Po 12 metų kasinėjimų, kuriuos finansavo savo lėšomis, rado gyvenvietę — legendinės Trojos vietą, ir vadinamąjį Priamo lobį. Kiti sensacingi atradimai — Mikėnai (1874–1876) ir antikos laikų vietovės Orchomenas (1880–1886) bei Tirintas (1884–1885). Pav.

šliùzas, kanalo įrenginys su keičiamu vandens lygiu laivams perkelti ar vandens naudojimo režimui keisti.

šòkas, organizmo funkcijų sutrikimas nuo staigaus ir per stipraus dirginimo.

Šopènas (Chopin), Frederikas Fransua (1810–1849), lenkų kilmės prancūzų kompozitorius, pianistas. Jo kūriniai fortepijonui atskleidė visai naujas šio instrumento galimybes. Nuo 1830 gyveno Paryžiuje. Parašė 27 etiudus fortepijonui. Įtakos turėjo lenkų liaudies muzika. Virtuoziškumas bei neprilygstamas improvizatoriaus talentas suteikė jam galimybę patekti į muzikos salonus. Mirė nuo tuberkuliozės. Pav.

Šòpenhaueris (Schopenhauer), Artūras (1788–1860), vok. filosofas. Reikšmingiausiu savo veikalu "Pasaulis kaip valia ir vaizdinys" (1819) pradėjo naują Europos filosofijos epochą. Pesimistas Δ pasaulį laikė tik subjekto vaizdiniu, o gyvenimą — instinktyviu pirmykščiu siekiu, galiausiai suteikiančiu tik kančias. Laikinai palengvėti gali tik atsisakius visų troškimų ir mėgaujantis menu, kurio aukščiausia išraiška — muzika; tai vienintelis kelias į išsivadavimą. Savo išsivadavimo teoriją Δ grindė budizmu. Kiti reikšmingi kūriniai: "Apie regėjimą ir spalvą" (1851), "Parerga ir Paralipomena" (1851), "Gyvenimo išminties aforizmai" (1851).

šòu, prabangus pramoginis renginys, kuriame dalyvauja garsūs aktoriai, sportininkai ir pan.

šovinìzmas, kraštutinė nacionalizmo atmaina, pasireiškianti perdėtu savo tautos aukštinimu, kitų tautų menkinimu, niekinimu.

špagà, duriamasis šaltasis ginklas.

Špìcbergenas, salynas Arkties vandenyne, į šiaurę nuo Skandinavijos pusiasalio. Priklauso Norvegijai. Plotas 62 tūkst. km^2. Krantai fiordiniai. Paviršius kalnuotas. Daugiametis įšalas. Tundra.

špìlis, smailė, smaili pastato ar jo bokšto viršūnė.

špinãtas, lapinė daržovė. Lapai turi daug baltymų, angliavandenių, vitaminų. Šie augalai valgomi virti ir konservuoti.

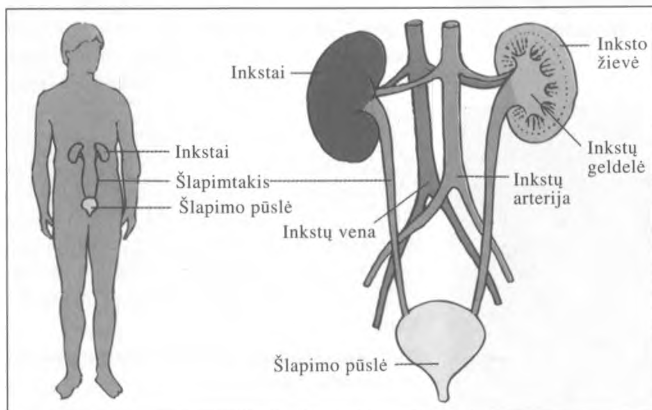
F. F. Šopenas

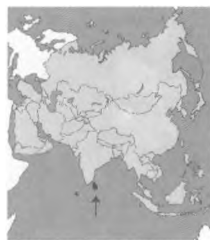
Škotija

H. Šlymanas

Šlapimo takai

Šri Lanka

šrataĩ, švininiai rutuliukai šautuvui užtaisyti.

Šri Lánka, (iki 1972 Ceilonas) valst. Pietų Azijoje, Šri Lankos saloje Indijos vand. į pietvakarius nuo Indostano pusiasalio. Plotas 65 610 km², gyventojų 17,9 mln. Sostinė Kolombas. Parlamentinė respublika. 80% šalies teritorijos užima lygumos. Centre yra kalnynas. Augalija atogrąžų ir savanų. Klimatas šiaurėje ir rytuose musoninis subekvatorinis, pietuose ir vakaruose — jūrinis ekvatorinis. Gyventojai: sinhalai, tamilai, maurai. Šalyje svarbus žemės ūkis. Didelėse plantacijose eksportui auginamos arbatžolės, kokosai, renkamas kaučiukas. Pagrindinė maistinė kultūra — ryžiai. Plėtojama žvejyba. Svarbiausia ekonomikos šaka — turizmas, labai nukentėjęs per pastaruosius du dešimtmečius dėl karinio konflikto tarp sinhalų ir tamilų mažumos. Šalies įžymybės yra puikieji smėlio paplūdimiai, ypač pietuose ir pietvakariuose, budistų šventyklos ir kiti architektūriniai paminklai krašto gilumoje. Pav.

R. Šumanas

Šrėderis (Schröder G.), Gerhardas (g. 1944), vok. politinis veikėjas. Nuo 1998 — Vokietijos kancleris.

Štráusas (Strauss), Richardas (1864–1949), vok. kompozitorius. Dėl savo simfoninės programinės muzikos Δ, vos sulaukęs 20 metų, jau buvo pripažintas visame pasaulyje. Δ muzika pasižymi virtuoziška instrumentuote ir nepastovia harmonika. Neatsisakydamas vėlyvojo romantizmo tradicijų, tuo pat metu jis atvėrė kelius naujajai muzikai. Šimtmečio pabaigoje tapo vienu reikšmingiausių XX a. muzikų dramatikų. Kompozitoriaus meistriškumas atsiskleidžia simfoninėse poemose: "Don Žuanas" (1889), "Mirtis ir pragiedrėjimas" (1890), "Tilis Ulenšpygelis" (1895), "Taip kalbėjo Zaratustra" (1896), operose: "Guntramas" (1894), "Ariadnė Nakse" (1912), "Moteris be šešėlio" (1919), "Arabela" (1933). Δ parašė ir kūrinių chorui, fortepijonui, kamerinės muzikos, baletą bei daugybę dainų. 1919–1924 vadovavo Vienos operos teatrui. Pav.

R. Štrausas

šturvãlas, vairavimo mechanizmo įtaisas: vairalazdė, vairaratis.

Šùbertas (Shubert), Francas (1797–1827), austrų kompozitorius. Brandžiausia Δ kūrybinio palikimo dalis — daugiau nei 600 dainų. Daugumos jų tekstai — J. V. Gėtės ("Girių karalius", "Erškėtrožė"), F. Šilerio, M. Klaudijaus ("Mirtis ir mergelė"), H. Heinės ("Prie jūros") ir kt. eilėraščiai. Δ mėgo įvairias dainos formas. Taip pat parašė 7 mišias, daug kūrinių chorui, zingšpylių, dramos spektaklių muzikos, 8 simfonijas, daugybę šokių, 23 sonatas fortepijonui, trio, kvartetų bei kvintetų fortepijonui ir kūrinių styginiams instrumentams. Pav.

F. Šubertas

Šùmacheris (Schumacher), Michaelis (g. 1969), vok. lenktynininkas. 1994, 1995, 2000, 2001 ir 2002 laimėjo pasaulio čempiono titulą lenktynėse *Formulė 1*.

Šùmanas (Schumann), Robertas (1810–1856), vok. kompozitorius. Laikomas tipišku vokiškojo brandaus romantizmo kompozitoriumi ir "universaliu menininku". Jo kūryboje, ypač garsiosiose dainose bei kūriniuose fortepijonui, poetinio Δ talento dėka klasikinė dalių struktūra praranda savo bruožus. Δ buvo kompozitorius, mokytojas, choro vadovas, rašė muzikos temomis. Daugelį Δ kūrinių meistriškai interpretavo jo žmona. Δ kūrybinis palikimas — 4 simfonijos, 4 uvertiūros, po vieną koncertą fortepijonui, smuikui bei violončelei, kūriniai chorui, opera "Genoveva" (1850), daugybė dainų bei dainų ciklų. Kita reikšminga kūrybos dalis — nuostabi fortepijoninė muzika, kurios didžiuma dedikuota žmonai: "Drugeliai" (1832), "Karnavalas" (1835), "Fantastinės pjesės" (1837), "Vaikų scenos" (1838), "Kreisleriana" (1838). Pav.

šumèrai, sen. tauta, Mesopotamijos gyventojai, čia pasirodę IV t-metyje. pr. Kr. Jų kilmė dar nenustatyta. Manoma, kad tai ateiviai iš Irano ar Vidurinės Azijos. Δ palei Tigrą ir Eufratą ėmė kurti miestus-valstybes, kuriuose gyveno iki 50 tūkst. žmonių. Miestai atsirasdavo susijungus keliems žemdirbių kaimams, kurie bendrai naudodavosi drėkinimo kanalais ir gindavosi nuo klajoklių. Taip Δ įkūrė savo civilizaciją. Apie 3000 pr. Kr. Δ sukūrė pirmąjį raštą → piktografinį raštą. Archeologai jį vadina → dantiraščiu. Δ sukūrė matematiką. Jie naudojo šešiasdešimtainę skaičiavimo sistemą. Δ pirmieji sulydė varį su alavu ir atrado → bronzą. Manoma, kad Δ pirmieji ėmė naudoti ra-

tą. Iš viso Δ miestai-valstybės gyvavo 1000 metų, kol juos užgrobė babiloniečiai, vadovaujami karaliaus Hamurabio (apie 1750 pr. Kr.).

šùnys, pirmieji prijaukinti gyvūnai (maždaug prieš 12 tūkst. metų). Visos Δ veislės kilusios iš vilko. Naminių Δ yra daug veislių (200–300) — nuo didžiulių labradorų iki smulkių terjerų. Visi jie skirtingo kūno sudėjimo ir skirtingų charakterių.

šúoliai ĩ tõlį, olimpinė šuolių rungtis. Δ naudojamas įsibėgėjimo takas ir šuoliaduobė.

šúoliai ĩ vándenį, olimpinė sporto šaka. Yra 2 rungtys: šuoliai nuo tramplino ir šuoliai nuo bokšto. Sportininkų šuoliai vertinami balais.

šúolis ĩ aũkštį, lengvosios atletikos rungtis, kai sportininkai šoka per kartelę. Dauguma sportininkų šoka per kartelę nugara. Įsibėgėti skirtas vėduoklės formos plotas.

šúolis sù kártimi, lengvosios atletikos rungtis. Kartis gali būti įvairaus dydžio ir pagaminta iš įvairios medžiagos, bet dažniausiai būna iš stiklo pluošto.

Švč. Trejýbė, viena pagrindinių krikščionybės dogmų. Ji teigia, kad Dievas esąs vienas, bet triasmenis: Dievas Tėvas, Dievas Sūnus, Dievas Šv. Dvasia. Trejybės terminas krikščionių teologijoje pradėtas vartoti II a. Trejybė genetiškai susijusi su ankstesnėmis religijomis, turėjusiomis savas trejybes.

Šv. Elẽnos salà, sala Pietų Atlante, į vakarus nuo Afrikos. D. Britanijos kolonija. Plotas 122 km². 1815 čia buvo ištremtas ir 1821 mirė Napoleonas I. Pav.

Šv. Pẽtro bazilìka, yra Vatikane, Romoje. Tai didžiausia pasaulyje krikščionių bažnyčia. Ji yra kryžiaus formos, ilgis beveik 210 m, o plačiausios vietos plotis — apie 137 metrų. Priešais Δ plyti didžiulė aikštė, kurioje susirinkusiems žmonėms popiežius skelbia savo ištarmes ir palaiminimus.

švartãvimas, laivo pririšimas lynais prie krantinės, plūduro ar kito laivo.

Švèdija, Švedijos Karalystė, valst. Šiaurės Europoje. Plotas 449 960 km², 8,9 mln. gyv. Sostinė Stokholmas. Parlamentinė demokratinė konstitucinė monarchija. Iš pietų į šiaurę driekiasi plokščia Skonės lyguma, Smolando aukštuma, raižyta ežeringa Svealando žemuma, Norlando plokščiakalnis, Skandinavijos kalnai. Krantai šcheriniai, fiordiniai. Miškai užima 62% šalies teritorijos. Klimatas jūrinis — švelni žiema ir vėsi vasara pietuose ir centre. Yra 20 nacionalinių parkų, apie 1 000 draustinių, ornitologinių bei zoologinių rezervatų. Gyventojai: švedai, suomiai ir kt. Nuo 1814 Δ nedalyvauja karuose, nuo 1834 laikosi neutraliteto politikos. Klestinti industrinė agrarinė šalis. Vyrauja mašinų gamyba ir metalo apdirbimas, buitinių elektros prietaisų ir mechaninių įrankių, medienos gamyba. Užima pirmą vietą pasaulyje pagal degtukų gamybą ir eksportą. Žemės ūkis labai produktyvus. Δ yra Europos tarybos narė. Pav.

Švedija

Šveicãrija, Šveicarijos konfederacija, valst. Vakarų Europoje, Alpių kalnuose. Plotas 41 285 km², 7,2 mln. gyv. Sostinė Bernas. Parlamentinė demokratinė federacinė respublika. Ją sudaro 23 kantonai. Kalnų šalis. Klimatas pereinantis iš jūrinio į žemyninį, kalnuose — alpinis aukštikalnių. Dažni šilti, sausi vėjai, pučiantys iš kalnų į slėnius. Kalbama vokiečių, prancūzų, italų, retoromanų kalbomis (visos 4 kalbos — valstybinės). Labai turtinga industrinė agrarinė šalis. Aukštos kokybės, brangios, vienetinės, unikalios, mokslui imlios produkcijos gamybą užtikrina kvalifikuota darbo jėga. Vyrauja staklių, laikrodžių, mašinų, chemijos pramonė. Išplėtotas žemės ūkis ir maisto pramonė bei turizmas. Δ iš kitų pasaulio šalių išskiria griežtas neutralitetas. Jos vykdoma politika buvo akstinas tapti daugelio šalių vadovų susitikimų ir žymiausių tarptautinių organizacijų būstinių vieta. "Tarptautine sostine" laikoma Ženeva. Pav.

Šveicarija

Šv. Elenos sala

Šveĩceris (Schweitzer), Albertas (1875–1965), vok. teologas, gydytojas misionierius ir vargonininkas. 1913 prie Ogujės upės Gabone įsteigė atogrąžų ligų ligoninę Lambarenę, kur daugiausia gydė raupsus ir miegligę. Lėšas gydymo įstaigai pastatyti ir išlaikyti rinko vargonų muzikos koncertais bei paskaitomis Europoje ir JAV. Po Antrojo pasaulinio karo pasisakė prieš branduolinio ginklo bandymus. 1952 gavo Vokietijos knygų prekybos taikos premiją. Už tai, kad visą gyvenimą paskyrė ligoniams, 1952 buvo apdovanotas Nobelio taikos premija.

A. Šveiceris

Šventóji Ròmos impèrija, Europos valst.

junginys, gyvavęs 962–1806. Ją sudarė Vokietija, Šiaurės ir Vidurio Italija, Čekija, Burgundija, Nyderlandai, Šveicarija ir kt. 962 Vokietijos karaliui Otonui I buvo įteikta imperatoriaus karūna, kuria Romos popiežius įteisino Δ sukūrimą. Imperatoriai save laikė Romos imperatorių bei Karolio Didžiojo įpėdiniais. Nuo 1512 pabaigos ji vadinosi Šventoji vokiečių tautos Romos imperija.

šventvagỹstė, šventų dalykų niekinimas.

šviẽčiantieji organìzmai, kai kurie gyvūnai ir augalai gamina chemines medžiagas, kurios besijungdamos juose išskiria šviesos energiją, pvz., *šimtai giliavandenių žuvų tamsoje švyti.*

šviesà (regimoji), aukštojo dažnio elektromagnetinės bangos, kurios daro daiktus matomus. Δ būtina gyvybei palaikyti. Dėl Δ savybių žmogus suvokia jį supantį pasaulį. Δ, kaip ir garsas, sklinda bangomis. Δ bangoje virpa elektrinis ir magnetinis laukas.

šviẽsmetis, atstumas, kurį nukeliauja šviesa per metus (apie 9,5 mlrd. km).

šviesõs enèrgija, šviesa yra viena energijos rūšių, atsirandanti kitos rūšies energijos virsmo metu. Pavyzdžiui, elektros energija virsta šviesa elektros lemputėje arba dujų išlydžio vamzdelyje, šiluma virsta šviesa liepsnoje, chem. energija — fluorescencuojančiuose vabzdžiuose. Virsmas gali vykti ir atvirkščiai — šviesa sukuria elektros energiją fotoelemente.

šviesõs greĩtis, spustelėjus elektros jungiklį, žmogaus akį šviesa pasiekia per menką sekundės dalį. Tai labai trumpas laiko tarpas, kurį sunku įsivaizduoti. Mokslininkai nustatė, kad Δ vertė lygi 299 792,456,2 ± 0,8 m/s. Toks Δ yra tuštumoje (vakuume). Kitose aplinkose — ore, vandenyje, stikle Δ mažesnis.

Švyturys

šviesõs lūžìmas, šviesos bangos sklidimo krypties kitimas nevienalytėje aplinkoje. Jeigu šviesos spinduliai savo kelyje sutinka skaidrų kūną, tai didžioji jų dalis pereina pro jį. Spinduliai užlinksta: patekę į tankesnę medžiagą, jie tolsta nuo skiriamojo paviršiaus, o patekę į retesnę — artėja. Šis reiškinys vadinamas lūžimu. Šviesai lūžtant, dalis krintančios šviesos atsispindi.

šviesõs lūžìmas ir̃ lę̃šiai, akiniuose, fotoaparatuose, teleskopuose, mikroskopuose tam tikriems atvaizdams sukurti naudojami lęšiai. Visų lęšių veikimas pagrįstas šiuo principu: nors šviesa sklinda tiesiomis linijomis, pro stiklą ji pereina lėčiau, negu sklinda oru. Kai šviesos spindulys krinta į stiklą tam tikru kampu, dalis spindulio pereina per stiklą prieš pat kitą jo dalį ir sulėtėja anksčiau. Dėl to šviesos spindulys užlinksta. Tai vadinama lūžimu, arba refrakcija.

šviesõs plùnksna, įrenginys, kuriuo rodoma kompiuterio ekrane. Kompiuteriui jis siunčia signalą, pranešantį, kuri ekrano vieta nurodoma tuo momentu.

šviesõs šaltìniai, įvairūs šviesą spinduliuojantys kūnai. Saulė, elektros lemputės, fejerverkai įkaista iki baltumo ir šviečia todėl, kad yra karšti. Tačiau yra ir vėsios šviesos, kurias sukuria ne karštis, bet chem. medžiagos, pvz., *fluorescencinės lempos.*

Šviečiamàsis àmžius, švietìmo epochá, senos visuomeninės sanklodos krizė ir demokratinių idėjų plitimas, kuris iškilo Vakarų Europoje XVII–XVIII a. Manyta, jog visuomenės ydos kyla dėl žmonių tamsumo, neišprusimo, prietaringumo ir tik švietimas galįs sudaryti prielaidas tobulesnei visuomenei. Iškilo grandiozinis sumanymas sukaupti visus žmonijos laimėjimus mokslo, meno ir švietimo srityse. Žymūs Δ idėjų reiškėjai buvo filosofai ir rašytojai: Š. Monteskjė, Volteras, Ž. Ž. Ruso, G. Lesingas, D. Defo. Jų veikla padėjo silpninti bažnytinės ideologijos įtaką, ryžtingai kovoti su religine dogmatika. Ryškiausi Δ idėjų skleidėjai Lietuvoje buvo rašytojai: K. Donelaitis, A. Strazdas, D. Poška.

švilpìkas, voverinių šeimos graužikas. Paplitęs Šiaurės Amerikoje, Europoje, Azijoje. Vasarą suėda labai daug augalinio maisto ir nutunka. Visą žiemą pramiega urve, naudodamas kūne sukauptas riebalų atsargas.

švytuõklė, švytuojantis daiktas, vienu galu pakabintas prie nejudamo taško.

švyturỹs, signalizacijos įrenginys laivams ar lėktuvams orientuotis. Pav.

T

T, t, raidė, vartojama žymėti liežuvio priešakiniam sprogstamajam dusliajam prie-

balsiui, tariamam kietai (*tãkas, tolì*) ir minkštai (*tèkti, tȳliai*).

tabãkas, nuodingas, dekoratyvinis, rūkomasis augalas. Išdžiovinti ir smulkiai supjaustyti arba sutrinti to augalo lapai vartojami rūkyti, uostyti, kramtyti. Δ kilęs iš Pietų Amerikos.

tãbelis, tam tikra tvarka skiltimis sudarytas sąrašas ar lentelė — darbuotojų darbo apskaita, apskaitos dokumentas.

tablètė, supresuoti vaistų milteliai.

tãboras, kartu klajojančių čigonų šeimų grupė, jų stovykla.

tabù: 1. pirmykščių tautų griežtas draudimas paliesti kokį nors daiktą ar atlikti tam tikrus veiksmus, jį sulaužius — gresianti antgamtinių jėgų bausmė; **2.** draudžiamasis daiktas, asmuo, veiksmas.

tabula rasa, (lot. švari lenta), neliestas, tyras dalykas.

tachomètras, prietaisas veleno sukimosi dažniui matuoti.

tachtà, plati sofa be atkaltės.

Tadžikistãnas, NVS valst. Vidurio Azijoje, skurdžiausia iš buvusios SSRS šalių. Plotas 143 100 km^2, 5,108 mln. gyv. Sostinė Dušanbė. Demokratinis valdymas. Vyraujanti religija musulmonų. 93% teritorijos užima kalnai. Tarp jų yra Ferganos slėnio dalis. Klimatas paatogrąžio žemyninis, kalnuose — vertikalusis zoniškumas. Gyventojai: tadžikai, rusai ir kt. Dauguma žmonių verčiasi žemdirbyste: augina vaisius, medvilnę, tabaką, gyvulius arba dirba tekstilės, šilko ir kilimų fabrikėliuose. Pav.

Tadž Mahãlis, balto marmuro mauzoliejus, pastatytas 1652 Agroje (Indija) mongolų imperatoriaus Džehanšacho žmonai Mumtaz Mahalei. Jį supa parkas su baseinais ir fontanais. Tai garsiausias Indijos musulmonų statinys, vienas gražiausių pasaulio architektūros paminklų. Pav.

Tagòrė, Rabindranatas, (1861–1941), Indijos rašytojas, kompozitorius, dailininkas, visuomenės veikėjas. Rašė bengalų kalba. Δ atnaujino daugelį bengalų literatūros žanrų, įtvirtino kritinį realizmą, turėjo įtakos visos Indijos literatūrai ir kultūrai. Už eilėraščių rinkinį "Aukojimo dainos" 1913 Δ gavo Nobelio premiją. Jis sukūrė daug dainų, muzikinių dramų, tapybos ir grafikos darbų. Dvi jo dainos tapo Indijos ir Bangladešo himnais. Į lietuvių kalbą išverstas romanas "Gyvenimo žabangos", apysaka "Keturi gyvenimai", dramos "Auka", "Paštas", eilėraščių rinkinys "Lyrika" ir kt. kūriniai. Pav.

taikà, tarptautinių ir tarpvalstybinių santykių pagrindimas neprievartos priemonėmis.

taifūnai, tropiniai ciklonai. Susidaro Ramiajame vandenyne, slenka 10–20 km/h, kartais net iki 50 km/h greičiu. Jie kyla dažniausiai rugsėjį. Δ lydi smarkūs lietūs.

taifūnas, atogrąžų ciklonas, atslenkantis į Pietų, Pietryčių ir Rytų Aziją su smarkiomis liūtimis ir stipriu vėju.

taigà, Šiaurės pusrutulio vidutinių platumų spygliuočių miškai.

táikomoji dekoratȳvinė dailė, praktiškai pritaikoma dailės šaka, kuri apima interjero, eksterjero, aikštės, parko, sodo mozaikinius ir vitražinius elementus, skulptūrinius lipdinius, dekoratyvinius statinius, dizainą, tekstilę, baldus, žaislus.

Taikõs palaĩkymo pãjėgos, priklauso Jungtinių Tautų Organizacijai (JTO). Siekiant išvengti karo, prašoma atsiųsti Δ į bet kurį regioną.

Taikõs prèmija, → Nòbelio prèmija.

taikõs sùtartys, kariaujančių valst. tarpusavio susitarimai, pagal kuriuos karo veiksmai nutraukiami, savitarpio santykiai reguliuojami abipusių nuolaidų principu.

R. Tagorė

Tadžikistanas

Tadž Mahalis

Tailandas

Taivanas

Tango

Tanzanija

Tailándas, Tailando Karalystė, valst. Pietryčių Azijoje, Indokinijos pusiasalyje ir Malakos pusiasalio šiaurėje. Plotas 514 tūkst. km², 58,06 mln. gyv. Sostinė Bankokas. Konstitucinė monarchija. Pagrindinė religija — budizmas. Šalies šiaurė, vakarai ir pietūs kalnuoti, beveik negyvenami. Seniau Δ buvo apaugęs miškais, tačiau dabar jų plotas tesiekia 27% teritorijos. Klimatas musoninis subekvatorinis. Gyventojai: tajai, kinai, malajiečiai. Dabar Δ — stipri sparčiai augančios ekonomikos šalis. Δ yra pagrindinis ananasų augintojas pasaulyje, be to, eksportuoja daug kaučiuko ir ryžių. Žemės ūkį pasivijo ir pramonė. Dabar šalyje intensyviai plečiama elektroninių prietaisų, ypač kompiuterių integralinių mikroschemų, gamyba. Puošni daugybės budistų šventyklų ir vienuolynų architektūra traukia turistus iš viso pasaulio. Pav.

Taĩtis, vulkaninė sala Ramiajame vand. Plotas 1 042 km², 96 tūkst. gyv. Priklauso Prancūzijai. Klimatas jūrinis atogrąžų. Auga atogrąžų augalų plantacijos. Plėtojamas turizmas.

Taivãnas, Formoza, sala Ramiajame vandenyne ties Kinijos žemynu. Plotas 36 tūkst. km², 20,8 mln. gyv. Centras — Taibėjus. Respublika. Per visą salą eina Taivano kalnai. Dažni žemės drebėjimai. Klimatas musoninis. Gyventojai: kinai, polineziečiai. Δ — viena pažangiausių pramoninių pasaulio šalių. Ji siunčia į visą pasaulį elektronikos ir elektros prekes, mašinas, tekstilę, avalynę, sporto įrangą, televizorius ir laikrodžius. Auginami ryžiai, cukranendrės, atogrąžų vaismedžiai. Pav.

tãksas, ilgo kūno trumpakojis šuo, tinkantis lapių medžioklei.

tãktas: 1. muz. ritmo vienetas; **2.** saiko jutimas, mokėjimas tinkamai elgtis.

tãktika, kovos, veiklos, elgesio būdai ir metodai.

tãlentas: 1. labai didelis gabumas; **2.** sen. Graikijos piniginis vienetas bei svorio matas (26,2–37 kg).

tãleris, sidabrinė moneta, naudota kai kuriose Europos šalyse. Lietuvoje Δ vadintas puskape, kaldintas XVI a. Vilniaus pinigų kalykloje.

talìbai, Afganistano puštunų musulmonai, Korano dvasinių mokyklų auklėtiniai (panašiai, kaip ir seminaristai). Tačiau mokykloje ugdomi ne tik filosofiniai bei dvasiniai dalykai, bet mokoma ir karybos meno. Δ judėjimas atsirado per Afganistano karą su Sovietų kariuomene. Dabartiniu metu Δ veiksmai nukreipti prieš JAV ir Izraelį, nes žydai okupavę arabų žemes, o JAV remia Izraelį.

talismãnas, daiktas, teikiantis laimę, nešantis sėkmę.

Talmùdas, religinių, teisinių, etinių judaizmo normų rinkinys, papildantis Senąjį Testamentą.

talpà: 1. talpumas, tūris; **2.** tam tikras dydis.

tampliẽriai, katalikų riterių ordinas, veikęs 1118–1312, įkurtas į Jeruzalę vykstančių piligrimų apsaugai ir kovai su musulmonais. Δ vilkėjo baltus apsiaustus su raudonu kryžiumi.

tampònas, nedidelis marlės gabalėlis, dedamas į žaizdą arba ertmę kraujavimui stabdyti arba išskyroms sugerti.

tándemas: 1. dvivietis dviratis su dviguba blokuota pavara; **2.** darnus (žaidėjų ar kt.) dvejetas; **3.** vienodų įrenginių išdėstymas nuosekliai vienas už kito.

Tanganikà: 1. ežeras Rytų Afrikos lūžių zonoje. Plotas 32 893 km², didžiausias gylis 1 435 m, 772 m virš jūros lygio. Krantai daugiausia aukšti ir statūs; **2.** žemyninė → Tanzanijos dalis.

tángentas, trigonometrinė funkcija; stačiojo trikampio smailiojo kampo Δ yra statinio, esančio prieš šį kampą, ir kito statinio santykis.

tángo, lėtas su staigiais stabtelėjimais pramoginis šokis, jo muzika. Pav.

Tanzãnija, Tanzanijos Jungtinė Respublika, valst. Rytų Afrikoje, prie Indijos vandenyno. Plotas 945 087 km², 27,82 mln. gyv. Sostinė Dodoma. Valdo viena partija. Δ susikūrė 1964, susijungus Tanganikai ir Zanzibaro salai. Beveik visą šalį užima Rytų Afrikos plokščiakalnis. Yra užgesęs Kilimandžaro vulkanas (5 895 m). Klimatas musoninis subekvatorinis. Gyvūnija ir augalija saugoma nacionaliniuose parkuose. Žymiausias — Serengetis. Gyventojai: bantai, masajai. 75% tanzaniečių gyvena kaimuose. Silpna agrarinė šalis. Vienas iš pagrindinių žemės ūkio kultūrų yra sizalis — augalas, iš kurio lapų daromos virvės ir špagatai. Auginami gvazdikmedžiai, med-

vilnė, kava. Kasami deimantai, alavas, valgomoji druska ir kt. Pav.

tapýba, vaizduojamosios dailės šaka, kurianti vaizdą plokštumoje. Svarbiausias elementas — spalva. Molbertinės Δ technikos: akvarelė, enkaustika, guašas, tempera, aliejinė tapyba, tušas, purškimo technika. Molbertinė Δ atliekama ant medžio, drobės, metalo, stiklo. Architektūrinės Δ technikos: freska, mozaika, vitražas, sienų tapyba. Architektūrinė Δ atliekama ant sienų, lubų, plafonų.

tarakõnas, stambus plokščias naktinis vabzdys, namų ūkio kenkėjas.

tarãnas, sen. mechaninis pabūklas apsuptų tvirtovių sienoms griauti.

tarantelà, italų liaudies šokis, atliekamas greitu tempu.

tarántulas, voras, paplitęs Eurazijos dykumų, pusdykumių, stepių ir miškastepių zonose. Kūnas iki 3,5 cm ilgio. Gyvena urveliuose. Aktyvus naktį. Minta vabzdžiais. Nuodingas.

tárdytojas, pareigūnas, kurio darbas yra aiškinti nusikaltimo aplinkybes.

tarýba, valstybinės valdžios organas, sprendžiantis kolegialiai jam pateiktus klausimus, pvz., *LDK buvo ponų* Δ; *mokslinė taryba.*

tarýbinis ū̃kis, buvusioje SSRS — ūkis, priklausęs valstybei.

tar̃ifas, mokėjimo norma.

tarmė̃, teritorinė kalbos atšaka, pvz., *žemaičių* Δ, *aukštaičių* Δ.

Tarptautinė darbo organizacija, (angl. *ILO*), siekia visame pasaulyje didinti socialinį teisingumą dirbančių žmonių atžvilgiu.

Tarptautìnė Amnèstija (angl. *Amnesty International*), politinė organizacija, kovojanti su žmogaus teisių pažeidinėjimu pasaulyje.

tarptautìnė sutartìs, dviejų ar daugiau valst. susitarimas dėl tarpusavio teisių ir pareigų, sudaromas raštu.

tarptautìnė téisė, normų ir taisyklių, reguliuojančių suverenių valst. tarpusavio santykius įvairiose jų bendravimo srityse, visuma.

tarptautìnis arbitrãžas, trečiųjų teismas tarptautiniams ginčams spręsti. Būdingiausi Δ bruožai: ginčas nagrinėjamas tik abiejų šalių susitarimu; arbitrus šalys gali pasirinkti pačios; sprendimas abiem šalims privalomas.

Tarptautìnis Jungtìnių Tautų̃ vaikų̃ foñdas, (angl. *UNICEF*), teikiantis humanitarinę pagalbą 115 šalių vaikams. Jo tikslas — įgyvendinti Vaiko teisių konvenciją bei vaikų teises į sveikatos apsaugą, švietimą, gerovę ir saugumą.

Tarptautìnis olìmpinis komitètas, (angl. *International Olympian Committee*), TOK, rengia žiemos ir vasaros olimpines žaidynes.

Tarptautìnis Teĩsmas, pagrindinis teisminis JT organas, sprendžiantis teisinius ginčus tarp valstybių, joms sutikus. Jo statusas yra sudėtinė Jungtinių Tautų Chartijos dalis. Įkurtas 1946 teismas yra atviras visoms šalims, pripažįstančioms jo statutą, kuris automatiškai taikomas visoms JT narėms. Teismą sudaro 15 teisėjų. Posėdžiauja Hagoje, Nyderlanduose.

Tarptautìnis valiùtos fòndas, (angl. *International Monetary Fund, IMF*), TVF, įkurtas 1947. Padeda plėtojant pasaulinę prekybą bei remia šalis, turinčias finansinių sunkumų. Jam tenka vadovaujantis vaidmuo pertvarkant įsiskolinusių valst. ekonomiką ir suteikiant trumpalaikes paskolas.

Tártaras, sen. graikų mitologijoje — požeminio pasaulio Hado giliausioji dalis.

tar̃sena, žodžių, skiemenų ir garsų tarimo būdas kalbant, dainuojant, deklamuojant.

Tasmãnija, sala Australijos pietryčių pakrantėje, viena iš Australijos valstijų. Plotas 67 800 km^2, 437 tūkst. gyv. Administracinis centras — Hobartas. Sala buvo pavadinta XVII a. ją atradusio olando A. Tasmano vardu.

Tasmanija

tatuiruõtė, neblunkantis piešinys arba įrašas žmogaus odoje, susidarantis į subadytos odos skylutes įleidus dažų.

taukìnė, keli suaugę žmogaus ar gyvūnų pilvaplėvės lapai, kurių tarpuose kaupiasi riebalinis audinys.

taũras, arba laukinis jautis, didžiausias Europos gyvūnas, išnykęs XVII a. Δ buvo iki 2 m aukščio ir iki 800 kg masės. Senovės Lietuvos giriose ir pievose ganėsi didelės jų bandos. Senovės lietuviai juos medžiojo, valgė jų mėsą, o iš papuoštų ragų gėrė midų.

Telegrafas

taurieji metãlai, didelio chem. atsparumo metalai: auksas, sidabras, platina.

tautà, žmonių bendruomenė, kurią jungia bendra kilmė, kalba, gyvenimo būdas, bendras istorinis likimas.

tautìnė mažumà, valst. piliečių dalis, puoselėjanti gimtąją kalbą, sauganti savo papročius ir tradicijas, religiją, kultūrą, išsiskirianti tarpusavio solidarumu.

tautològija, logikos klaidos — apibrėžimas, sprendimas, įrodymas to paties tuo pačiu.

tautósaka, žodinė liaudies kūryba. Yra pasakojamoji, dainuojamoji ir smulkioji Δ.

Tautų̃ Sájunga, tarptautinė organizacija, įkurta 1919. Pagrindinis jos veiklos tikslas — taikos išsaugojimas po Pirmojo pasaulinio karo. 1945 Δ veiklą perėmė Jungtinių Tautų Organizacija (JTO).

tèchnika: 1. žmogaus veiklos priemonės; **2.** kokios nors veiklos įgūdžiai, būdai, metodai, mokėjimas tais būdais naudotis; **3.** kurios nors veiklos srities mašinos, įrengimai ir kt.

technokrãtija, politinė sistema, kurioje dominuoja technikos specialistai.

technològija, gamybos procesų atlikimo būdų ir priemonių visuma.

téisė, valst. vyriausybės nustatytų ir jos saugomų visiems privalomų elgesio taisyklių ir normų visuma.

teĩsmas, teisingumą vykdanti institucija, pvz., *Aukščiausiasis* Δ, *Prisiekusiųjų* Δ ir kt.

teisnùs, turintis teises ir pareigas.

teìzmas, fil. doktrina, pripažįstanti Dievą kaip antgamtinę būtybę, visatos kūrėją ir valdovą.

Tèksasas, valstija JAV pietuose, Meksikos pasienyje, prie Meksikos įlankos. Plotas 695 676 km², 16 mln. gyv. Centras — Ostinas.

tekstìlė, verpimo ir audimo pramonės gaminiai iš natūraliųjų ar cheminių pluoštų.

tektònika, geologijos mokslo šaka, tirianti Žemės plutos ir viršutinės mantijos sandarą, judesius, deformacijas, raidą ir kt.

tele-, pirmoji sudurtinių žodžių dalis, reiškianti vykdomą veiksmą per didžiulį atstumą, sąsaja su televizija.

telefãksas, aparatas, perduodantis tekstus ir iliustracijas ryšio kanalu.

telefònas: 1. aparatas, garso virpesius verčiantis elektriniais ir atvirkščiai; **2.** garso priėmimo per atstumą elektrinis prietaisas.

telegrãfas: 1. raidinių ar skaitmeninių pranešimų ir nejudamų vaizdų perdavimas elektriniais arba radijo signalais; **2.** ryšių įstaiga, perduodanti ir priimanti tokius pranešimus; **3.** aparatas, perduodantis ir priimantis tokius pranešimus. Pav.

telekomunikãcijos, telefono, fakso, televizijos ir radijo ryšiai.

telemechãnika, arba **teleautomãtika,** mokslo ir technikos šaka, kurianti ir naudojanti įvairias priemones bei metodus (informacijos siuntimo ir priėmimo aparatūra, ryšių kanalai, signalų kodavimas, siuntimas, priėmimas, išskyrimas) objektams per nuotolį kontroliuoti ir valdyti. Jos priemonėmis ir metodais naudojasi pramonė, transportas, ryšiai.

teleobjektỹvas, objektyvas, kuriuo tolimus daiktus galima fotografuoti ar filmuoti stambiu planu.

telepãtija, minčių perdavimas ir priėmimas per atstumą nežinomomis juslėmis.

teleskòpai, prietaisai kosminiams objektams stebėti, pro kuriuos pažvelgus išryškėja neįtikėtinai tolimi kūnai. Jie padėjo mokslininkams atlikti didžiausius visatos atradimus. Pirmasis į dangų Δ nukreipė italų mokslininkas G. Galilėjus 1609. Šiandien yra įvairių Δ. Tai radioteleskopai, veidrodiniai Δ, lęšiniai Δ.

televìzija (TV), judamų ir nejudamų objektų atvaizdų perdavimas per atstumą elektroniniais signalais, siunčiamais radijo bangomis per Δ palydovus ar požeminiais kabeliais. Televizorius šiuos signalus paverčia garsu ir vaizdu. Pagrindinės perdavimo grandys: Δ perdavimo kamera, Δ siųstuvas, siunčiamoji antena, ryšio kanalas, priimamoji antena, televizorius. Δ signalai žiūrovą pasiekia įvairiais būdais. Paprastai Δ siųstuvai Δ signalą transliuoja ultraaukštojo dažnio bangomis (UAD). Be to, Δ signalai dar siunčiami į palydovą, kur jie sustiprinami ir perduodami didelei teritorijai. Šiuos signalus priima palydovinės antenos ant individualių namų stogų. Dar signalus priima Δ stotys ir retransliuoja juos laidais. Pirmąjį televizorių sukūrė škotų inžinierius Dž. L. Berdas 1926. Netrukus rusų kilmės ame-

rik. inžinierius V. Zvorykinas išrado tobulesnį elektroninį Δ perdavimo vamzdį. Reguliarios Δ transliacijos elektronine sistema pradėtos 1936 Vokietijoje ir D. Britanijoje. 1956 amerik. kompanija "Ampex" sukūrė pirmąją vaizdajuostę. Vaizdo magnetofonai pasirodė 1969 pagaminti Japonijos kompanijos "Sony". Δ transliacijos sistemos pasaulyje yra skirtingos, pvz., *Amerikoje* — NTSC, *Prancūzijoje* — SECAM, *Vokietijoje* — PAL. 1986 ES valst. narės priėmė naują Δ transliacijos sistemą D–2–MAC.

Tèlis, Vilhelmas, šveicarų legendinis didvyris. Legenda byloja, esą Δ įžeidęs savo tėvynainių nekenčiamus valdovus austrus. Jam buvo paskirta bausmė — šauti į obuolį, padėtą ant sūnaus galvos. Δ numušęs tą obuolį, o vėliau vadovavęs maištui prieš austrų valdžią.

temà: 1. kūrinio, pasikalbėjimo, tyrinėjimo objektas; **2.** pagrindinis muz. kūrinio motyvas; **3.** užduotis, teiginys, kurį reikia išplėsti.

Temistòklis (Themistoklēs), (apie 524–459 pr. Kr.), Atėnų valst. veikėjas. Manoma, kad jis buvo strategas Maratono mūšyje (490 pr. Kr.). Δ rekonstravo graikų laivyną ir nugalėjo persų laivyną — taip davė pradžią Atikos jūrų sąjungai.

tem̃pas: 1. muz. kūrinio atlikimo greitis; **2.** veiksmo greitis, spartumas.

temperameñtas, psichikos procesų jėgos, paslankumo ir pusiausvyros darinys.

temperatūrà: 1. fizikinis dydis, apibūdinantis kūno šiluminę būseną; **2.** kūno šiltumas; pavojinga žmogaus gyvybei, kai pasiekia +41°C.

Tem̃zė, upė D. Britanijos pietuose. Ilgis 346 km. Prasideda Kotsvold Hilso aukštumoje, įteka į Šiaurės jūrą. Laivuojama 311 km. Pati svarbiausia šalies upė. Nėra gili.

tènas, Japonijos imperatoriaus titulas.

tendeñcija: 1. veiksmo, pažiūros, raidos, nuomonės ir kt. kryptis, polinkis; **2.** sąmoningas pažiūros, minties kryptingumas.

Tenerìfė, vulkaninė sala Atlante, viena iš Kanarų salų. Plotas 1 946 km², 763 tūkst. gyv. Kurortinis miestas Santa Krusas.

tènisas, sport. žaidimas su raketėmis, kurį galima žaisti patalpoje ir lauke. Žaidimo tikslas — rakete smūgiuoti kamuoliuką virš tinklo taip, kad jis kristų ant žemės aikštelės ribose ir negalėtų būti atmuštas atgal. Susitikimas dalijamas į setus, kiekvienas setas — į geimus (dalis). Vyrų susitikimas trunka 5, moterų — 3 setus. Pav.

Tenisas

tènoras, aukštas vyrų balsas.

teokrãtija, valst. valdymo forma, kai aukščiausią valdžią turi dvasininkai.

teològija, nuoseklus tikėjimo doktrinos suformulavimas ir išdėstymas Bažnyčios ar jos tikinčiųjų bendruomenės vardu, religijos teorija.

teòrija: 1. abstraktus mokslinis reiškinio aiškinimas; **2.** mokslo ar jo srities teiginių sistema.

terakotà, poringa, plačios natūralių molio spalvų gamos keramika.

terãpija: 1. nechirurginis gydymas; **2.** vidaus ligų gydymas.

terãriumas, patalpa varliagyviams ir ropliams laikyti, veisti, demonstruoti.

tercètas: 1. muz. kūrinys 3 vokalistams; **2.** trijų dainininkų ansamblis; **3.** trijų eilučių strofa.

terciãras, Žemės geologijos istorijos kainozojaus eros laikotarpis, apimantis paleogeno ir neogeno periodus.

tèrcija: 1. trečiasis muz. gamos laipsnis; **2.** gamos 3 laipsnių intervalas.

teritòrija, tam tikras Žemės paviršiaus (sausumos ar vandens) plotas kartu su oro erdve virš to ploto.

teritòriniai vándenys, jūros juosta, esanti prie valst. krantų, arba vidaus vandenų ribos, sudarančios valst. teritorijos dalį.

terma, sen. romėnų viešoji pirtis.

terminãlas, kompiuterio abonentinis įtaisas, leidžiantis keistis informacija; **2.** įrenginys arba pastatas, skirtas kroviniams krauti arba keleiviams įlipti į transporto priemonę ir išlipti iš jos.

ter̃minas: 1. nustatytas laikas; **2.** tiksliai kurią nors mokslo, meno, technikos ar kt. srities sąvoką reiškiantis žodis.

termìtai, vabzdžių būrys. Paplitę daugiausia atogrąžų ir paatogrąžio juostose. Kūnas 2–140 mm ilgio. Antenos trumpesnės už kūną. Akys mažos arba jų visai nėra. Δ gyvena bendruomenėmis. Jie nėra giminingi skruzdėlėms, bet gyvenimo būdas panašus. Δ stato didelius būstus su specialiomis kameromis kiaušiniams ir jaunikliams bei maisto sandėliais. Atogrą-

žų juostose termitynai dažniausiai būna didelio kūgio formos iki 6 m aukščio.

termodinãmika, mokslo šaka, tirianti fizikinių sistemų šiluminius reiškinius.

termofikãcinė elektrìnė, šiluminė (dažniausiai garo turbinų) elektrinė, gaminanti elektros ir šiluminę energiją garo arba karšto vandens pavidalu.

termomètras, prietaisas temperatūrai matuoti.

tèrmosas, indas su dvigubomis sienelėmis, ilgai išlaikantis viduje vienodą temperatūrą.

termostãtas, prietaisas pastoviai ertmės temperatūrai palaikyti.

teròras, politinių priešų slopinimas prievartos ir smurto priemonėmis (net žudant).

terorìzmas, teroro politika, taktika.

teršalaĩ, aplinkai nebūdingi komponentai arba padidėjęs jų kiekis dėl žmogaus ūkinės veiklos ar gamtinių procesų. Δ gali būti kietos, skystos, dujinės medžiagos arba organizmai, medžiagų mišiniai, įvairių rūšių energija. Δ užteršiama atmosfera, vandenys, dirvožemis. Pagrindiniai Δ šaltiniai dabartiniu metu yra energetika, transportas, pramonė, žemės ūkis bei žmonių buitinės atliekos. Δ kiekį, patenkantį į aplinką, galima reguliuoti (sumažinti) pritaikant pažangesnes beatliekines technologijas, statant valymo įrenginius, utilizuojant atliekas.

testameñtas: 1. dokumentas, kuriuo testatorius savo mirties atveju palieka kam nors savo turtą; **2.** Naujasis Testamentas ir Senasis Testamentas — Biblijos dalys.

tèstas, standartizuota užduotis, pagal kurios atlikimo rezultatus nustatomas žinių, psichinių funkcijų, individo savybių, technikos aparatų bei prietaisų kokybė, lygis ir būklė.

tête-à-tête (pranc., sk. tetatet), vienu du; akis į akį; tarp keturių akių.

tetra-, priešdėlis, reiškiantis, kad kas nors sudaryta iš 4 dalių, turi 4 požymius.

tetrachòrdas, keturių laipsnių garsaeilis, apimantis kvartos intervalą; du Δ sudaro gamą.

tetraciklìnas, plataus veikimo antibiotikas.

tetraèdras, taisyklingasis briaunainis, turintis 4 trikampes sienas, 6 briaunas, 4 viršūnes.

Tibetas

Ticianas. Povilas III (1545)

teutònai, vienos iš sen. germanų genčių pavadinimas.

Teutònų òrdinas, vok. riterių vienuolių ordinas, kurį 1190 (per trečiąjį kryžiaus žygį) įkūrė hercogas Frydrichas fon Švabenas. Δ skiriamasis ženklas — juodas kryžius ant mantijos ir kepurės. Iš čia kilo pavadinimas → kryžiuočiai.

tèzė: 1. teiginys, kurio teisingumas įrodinėjamas; **2.** glaustai išdėstyti pagrindiniai pranešimo, paskaitos ar kt. teiginiai.

tiarà: 1. sen. Persijos ir Asirijos monarchų galvos apdangalas; **2.** trigubas karūnos formos popiežiaus galvos apdangalas.

Tibètas, autonominis regionas Kinijos pietvakariuose. Plotas 1,2 mln. km^2, 2 mln. gyv. Centras — Lasa. Δ apima didumą Tibeto kalnyno ir šiaurinį Himalajų šlaitą. Klimatas aukštikalnių. Svarbiausia ūkio šaka — žemės ūkis. Auginami galvijai. Tibetiečiai — karšti budistai. Visą gyvenimą jie skiria maldai. Kad neapleistų laimė ir sėkmė, jie visur kabina vėliavas su maldų tekstais. Jos kabo ant namų, tiltų, medžių, kalnų. Pav.

Tìchė, sen. graikų likimo ir atsitiktinumo deivė.

Ticiãnas (Tiziano, tikr. Tiziano Vecellio), (apie 1488 ar 1490–1576), ital. tapytojas, iškiliausias Venecijos mokyklos aukštojo renesanso meistras. Ankstyvojo laikotarpio kūriniai pasižymi šviesiu koloritu, tiksliu piešiniu, ramybe ("Žemiškoji ir dangiškoji meilė"). Vėliau Δ darbai įgijo monumentalumo. Brandžiuoju laikotarpiu nutapyti tikroviški puošnūs portretai. Vėlyvuoju laikotarpiu (nuo 1555) Δ pasiekė didžiausio meistriškumo, spalvomis atskleisdamas subtiliausius sielos virpesius ("Vainikavimas erškėčių vainiku", apie 1570). Pav.

Tíepolas (Tiepolo), Džovanis Batista (1696–1770), ital. tapytojas, iškiliausias Venecijos mokyklos vėlyvojo baroko meistras, rūmuose ir bažnyčiose tapė sienų ir lubų freskas. Jo freskos išsiskiria dramatišku judesiu ir harmoninga ryškių spalvų derme. Δ kūrybinis palikimas — tai daugybė molbertinės tapybos paveikslų bei grafikos lakštų biblinėmis ir istorinėmis temomis.

tiesẽ, tiesioji linija iki begalybės.

tìgras, kačių šeimos plėšrusis žinduolis. Paplitęs Pakistane, Indijoje, Indokinijo-

je, Tolimuosiuose Rytuose, Malajų salyne. Kūno ilgis iki 3 m, uodegos iki 1,1 m, masė iki 270 kg. Ausys trumpos. Nugara ir šonai rudi, pilvas baltas su juodomis skersinėmis juostomis. Gyvena pavieniui miškų tankumynuose, netoli vandens telkinių. Guolį įsirengia uolų plyšiuose, tankiuose krūmuose. Δ aktyvūs naktį. Minta laukiniais žvėrimis. Labai stiprūs ir vikrūs. Kartais užpuola naminius gyvūnus, labai retai — žmogų. Pav.

Tigras

Tìgras, upė Turkijoje ir Irake. Ilgis 1 899 km. Išteka iš Rytų Tauro kalnų, teka per Mesopotamijos žemumą, ties Kurnos miestu susilieja su Eufratu ir įteka į Persijos įlanką. Laivuojamas nuo Bagdado.

tikimýbių teòrija, tikimybių skaičiavimas, mat. šaka, tirianti masinių atsitiktinių reiškinių dėsnius. Δ glaudžiai susijusi su mat. statistika.

tìkmedis, verbeninių šeimos medis. Savaime auga Azijos ekvatorinio, subekvatorinio ir atogrąžų klimato juostose. Užauga iki 50 m aukščio. Mediena gražios tekstūros, tvirta. Iš jos gaminami baldai, laivai, medinės namų konstrukcijos.

tymaĩ, užkrečiamoji vaikų liga, pasireiškianti viso kūno bėrimu.

timpãnas, mušamasis muz. instrumentas. Turi varinį ar žalvarinį katilo pavidalo korpusą, iš viršaus aptemptą oda. Mušami 2 lazdelėmis.

tinginiaĩ, nepilnadančių būrio žinduoliai, paplitę Pietų Amerikoje. Yra dvi gentys: tripirščiai Δ ir dvipirščiai Δ. Gyvena atogrąžų miškų medžiuose. Kūnas 50–65 cm ilgio. Kojos su stipriais pjautuvo formos nagais, priekinės ilgesnės nei užpakalinės. Galva maža, kaklas labai judrus. Kūną dengia ilgi pilkai rudi plaukai. Ant šakų kabo horizontaliai, nugara žemyn. Ant žemės nulipa labai retai. Minta medžių lapais, pumpurais, vaisiais.

tinklaĩnė, vidinis akies obuolio dangalas, išklojantis akies obuolio užpakalinės dalies vidų. Δ yra šviesai jautrių ląstelių stiebelių ir kūgelių, kuriuose šviesos energija virsta nerviniais impulsais. Šie impulsai regimuoju nervu patenka į galvos smegenis, kur suvokiamas vaizdas.

tiñklas: 1. iš siūlų nunerta žūklės priemonė; **2.** susisiekimo, ryšių linijų, kompiuterių, įstaigų sistema.

tinklìnis, dviejų komandų po 6 žaidėjus sport. žaidimas su kamuoliu. Žaidimo tikslas — bet kuria kūno dalimi mušti kamuolį per tinklą taip, kad varžovas negalėtų jo sugrąžinti. Prieš grąžindama kamuolį varžovui, komanda gali jį liesti 3 kartus.

tiranozáuras, didelis plėšrus dinozauras, gyvenęs vėlyvuoju kreidos periodu Šiaurės Amerikoje. Pav.

Tiranozauras

tirõnas, valdovas, smurtu užgrobęs valdžią ir įvedęs savivalę.

titãnai, sen. graikų dievų grupė, kovojusi su Dzeusu dėl valdžios, bet pralaimėjusi. Už tai Δ buvo nublokšti į → Tartarą.

titãnas (Ti), šviesiai pilkas, už aliuminį daug sunkesnis, kietas, kalus metalas. Iš Δ gaminami chem. reaktoriai, vamzdynai, armatūra, legiruojamas plienas ir t.t.

Titikakà, ežeras Peru ir Bolivijoje. Didžiausias Pietų Amerikoje. Plotas 8 288 km^2, gylis 281 m. 3 810 m virš jūros lygio Andų kalnuose. Laivuojamas.

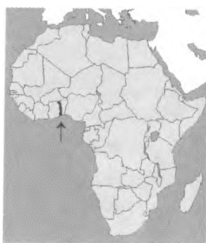
tìtnagas, nuosėdinė uoliena. Juodas, pilkas, rečiau baltas ar rudai gelsvas. Nuo seniausių laikų iki geležies amžiaus iš jo buvo gaminami darbo įrankiai, strėlių antgaliai. Vėliau buvo naudojamas kaip skiltuvas ir girnoms gaminti.

tìtulas: 1. asmens paveldėtas arba jam suteiktas garbės vardas, pvz. *grafas, lordas, baronas*; **2.** įgytas mokslinis vardas ar laipsnis; **3.** knygos antraštė.

Tiudòrai, Anglijos karalių dinastija, valdžiusi 1485–1603.

tiùlis, lengvas, permatomas tinklinis audinys arba mezginys iš medvilninių arba cheminio pluošto siūlų.

togà, ilgas vilnonis viršutinis romėnų drabužis, dėvėtas ant kairiojo peties. Šiandien — teisėjų apdaras.

Togas

Tògas, valst. Vakarų Afrikoje, tarp Ganos ir Benino. Iki 1960 buvo Prancūzijos kolonija. Plotas 56 785 km², 3,85 mln. gyv. Sostinė Lomė. Daugiapartinė demokratija. Gyvena apie 30 genčių. Labai skurdi šalis. Pusę Δ eksporto sudaro fosforitai, iš kurių gaminamos trąšos. Pakrančių gyventojai žvejoja, dauguma gyvena kaimuose ir verčiasi žemdirbyste. Pav.

toksikològija, medicinos ir veterinarijos šaka, tirianti nuodus, jų savybes, poveikį gyvam organizmui, apsinuodijimų priežastis, diagnostiką, gydymą ir profilaktiką.

Tomas Akvinietis

Tòkijas, (seniau vadinosi Edas, Jedas) — Japonijos sostinė. Gyvena apie 8 mln. gyventojų (1993 duomenys). Įsikūręs Honsiaus salos pietryčiuose. Pagal gyventojų skaičių Δ — vienas didžiausių pasaulio miestų. Sostinę su kitais Japonijos miestais jungia greitosios automobilių ir geležinkelių magistralės. Uostas, veikia tarptautiniai oro uostai, metropolitenas, žiedinis miesto geležinkelis. Δ — vienas pasaulio finansinių centrų. Tiksliųjų mašinų ir prietaisų, elektrotechnikos ir elektronikos įrengimų ir aparatūros gamyba, automobilių, lėktuvų, geležinkelio įrengimų, staklių gamyba, laivų statyba, metalurgija, chemijos, naftos perdirbimo, poligrafijos, maisto, celiuliozės ir popieriaus, tekstilės pramonė, juvelyrinių dirbinių, suvenyrų gamyba. Rengiamos tarptautinės mugės. Klesti turizmas.

tolerãncija: 1. priešingos nuomonės gerbimas; **2.** atsparumas vaistams ir nuodams.

toliaregỹstė, akių yda, kai lygiagretūs spinduliai, patekę į akį, susikerta už tinklainės. Toliaregis nemato arti esančių daiktų. Kūdikis visuomet gimsta toliaregis, jam augant Δ silpnėja. Taisoma akiniais su išgaubtais stiklais.

L. Tolstojus

Tolimíeji Rytaĩ, arba Rytų Azijos šalys Ramiojo vandenyno pakrantėje → Kinija, → Korėja, → Japonija, → Sibiras. XIX a. Europos prekybininkai ir keliautojai šį pavadinimą vartojo norėdami atskirti Rytų Aziją nuo Vidurinių Rytų.

Tolstòjus (Tolstoj), Levas, grafas (1828–1910), rusų rašytojas. Reikšmingiausi kūriniai: romanas epopėja "Karas ir taika", romanas "Ana Karenina" (1884), apsakymai "Kreicerio sonata" (1889), "Hadži Muratas" (1901) ir kt. Rašė ir pedagogikos straipsnius, kuriuose svarbiausiu auklėjimo elementu laikė laisvę. Pav.

Tòmas Akviniẽtis (Thomas Aquinus), šventasis (manoma, 1225–1274), ital. scholastas. Jo mokymas laikomas oficialiąja Katalikų bažnyčios filosofija. Jis ilgai laikytas scholastikos viršūne. Savo filosofijoje Δ remiasi → Aristoteliu, ypač požiūriu į materijos ir formos, egzistavimo ir esmės, potencijos ir veiksmo problemos sprendimą. Parašė svarbiausių Aristotelio veikalų komentarus, traktatą, kuriuo nuo pagonių gynė tikėjimo tiesas. Didžiuliame "Summa theologiae" ("Teologijos sąvadas", 1265–1274) Δ nagrinėjo žmogaus būties aspektus ir apibendrino visas vėlyvųjų viduramžių bažnyčios teorijas bei tikėjimo tiesas.1879 popiežius Leonas XIII šį veikalą paskelbė oficialia katalikybės teorija. 1323 Δ paskelbtas šventuoju. Pav.

tonà, masės matas, lygus tūkstančiui kilogramų.

tonãcija, muz. garsų ir akordų sistema.

tònas: 1. garso virpesių dažnis; **2.** muz. garsas; **3.** tapybos spalvos kokybė, atspalvis; **4.** laikysena, maniera.

tonzūrà, katalikų dvasininkų viršugalvyje iškirpta ar išskusta vieta.

topogrãfas, specialistas, atliekantis detalius Žemės paviršiaus matavimus ir sutartiniais ženklais žymintis tai topografiniuose žemėlapiuose bei planuose.

topogrãfija, taikomoji geodezija Žemės paviršiaus planams, žemėlapiams daryti.

Torà, 5 pirmosios Senojo Testamento knygos — Pradžios, Išėjimo, Kunigų, Skaičių ir Pakartoto Įstatymo, — pradėtos užrašinėti nuo IX a. pr. Kr.

Tòras, sen. Skandinavijos mitologijoje — griaustinio ir žaibo dievas.

toreadòras, (matadoras) svarbiausias koridos dalyvis, po efektingos ir pavojingos kovos suduodantis buliui mirtiną smūgį.

tornãdas, stiprus sausumos viesulas, vasarą siaučiantis Šiaurės Amerikoje (JAV, Meksikoje). Išdžiovina dirvožemį ir kartais sukelia katastrofiškas griūtis.

torpedà: 1. povandeninis savaeigis sprogstamasis sviedinys priešo laivams arba jų dalims sprogdinti; **2.** žuvis elektrinė raja, turinti galvos šonuose po elektrinį organą.

tòrsas: 1. neužbaigtas arba tik iš dalies

išlikęs dailės kūrinys, paprastai skulptūra — be rankų, kojų, be galvos; **2.** žmogaus liemuo.

Toskanà, regionas Vidurio Italijoje, prie Ligūrijos ir Tirėnų jūrų. Plotas 22 990 km^2, 3,75 mln. gyv. Svarbiausias miestas — Florencija.

totèmas, gyvūnas, augalas ar negyvosios gamtos objektas, kurį pirmykščiai žmonės laikė savo protėvio, globėjo įsikūnijimu, simbolizuojančiu jų giminystę; giminė vadinosi jo vardu.

totõriai, tiurkų tautos, gyvenusios Pauralėje bei Pavolgyje. Lietuvoje įsikūrė didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymo metu.

"Tour de France", dviračių varžybos Prancūzijoje. Jos vyksta 24 vienadieniais etapais, per kuriuos nuvažiuojama 3400 km. Maršrutas kasmet keičiamas. Dviratininkai dėvi 3 spalvų marškinėlius: geltonus, taškuotus, žalius.

trachéja, kvėpuojamoji gerklė, ertminis vamzdelis, jungiantis gerklas su bronchais.

tradìcija: 1. papročių, apeigų, vaizdinių, idėjų, simbolių išlaikymas, perdavimas iš kartos į kartą; **2.** kai kurių religijų Apreiškimo šaltinis, einantis po šventųjų knygų. Ją sudaro ankstyvųjų oficialiosios religijos doktrinos teoretikų raštai, religijos priesakai. **3.** papročių, apeigų, vaizdinių, idėjų, simbolių išlaikymas, perdavimas iš kartos į kartą.

tragèdija, dramos kūrinys, kuriame vaizduojama tai, kas žmogaus ar visuomenės gyvenime yra svarbu, reikšminga. Δ herojus — valinga, dvasinga, stiprių aistrų, didelių siekių asmenybė, kuri negali taikytis su blogiu ir sukyla prieš jį. Herojaus žūtis neišvengiama, dėsninga.

tragikomèdija: 1. dramos kūrinys, turintis tragiškų ir komiškų elementų; **2.** liūdnas, bet kartu ir juokingas įvykis.

Trajãnas (Trajanus), Markas Ulpijus (53–117 po Kr.), Romos imperatorius. Tęsė Cezario pradėtą užkariavimų politiką. Daugybe reformų ir dosnumu liaudžiai Δ palaikė politinį ir socialinį stabilumą. Daug statė — daugiausia plėtė kelių tinklą, pastatė Δ vardu pavadintą forumą ir pirčių, taip pat tiltų, kanalų, uostų. Jo garbei 113 m. Romoje buvo pastatyta marmurinė Δ kolona, kurioje vėliau pastatyta aukso urna su jo pelenais.

trãktorius, savaeigė ratinė ar vikšrinė mašina prie jos prikabintiems sunkumams traukti.

tramplìnas, tramplýnas: 1. įtaisas šuoliui į vandenį atlikti; **2.** įrenginys šuoliams su slidėmis.

trãnas: 1. bičių patinas; kai susiporuoja su motinėle — miršta; **2.** nieko nedirbantis, gyvenantis kitų darbu, išnaudotojas.

Transamazònija, apie 5 500 km plentas Brazilijos šiaurėje, einantis nuo Atlanto vandenyno iki Andų kalnų.

tránsas: 1. panaši į miegą psichikos būsena; **2.** ekstazės būsena.

transèptas, ankstyvos krikščionybės ir viduramžių bažnyčios skersinė nava.

transformãcija: 1. pavidalo pakeitimas; **2.** kintamosios elektros srovės įtampos sumažinimas ar padidinimas.

transformãtorius, prietaisas kintamosios elektros srovės įtampai sumažinti ar padidinti.

Transìbas, ilgiausias pasaulyje geležinkelis, kurio ilgis apie 9 500 km. Jis driekiasi beveik per visą Rusiją. Prasideda Maskvoje, baigiasi Vladivostoke — prie Ramiojo vand. Jis kerta 8 laiko juostas. Pradėtas tiesti 1891. Rusijos caro Aleksandro III įsakymu, baigtas 1916.

transmìsija, įtaisai mechaninei energijai perduoti ir paskirstyti.

transparántas: 1. ant rėmo ištemptas audeklas su paveikslais ar tekstu, nešamas eitynėse; **2.** liniuotas lapas, reikalingas rašant pasidėti po neliniuotu lapu.

transplantãcija, klinikinė operacija — organų ar audinių persodinimas, perkėlimas.

transvestìtas, žmogus, persirengiantis kitos lyties drabužiais ir mėgdžiojantis tos lyties elgesį.

tranzìstorius: 1. trijų elektrodų puslaidininkinis prietaisas elektriniams signalams stiprinti; **2.** radijo imtuvas su tokiais prietaisais.

tranzìtas, gabenimas be perkrovimo, važiavimas be persėdimo.

trãpas: 1. laivo ar lėktuvo laiptai, kopėčios; **2.** kanalizacijos įtaisas vandeniui nuo grindų sutekėti.

trapècija: 1. keturkampis, kurio 2 priešingos kraštinės yra lygiagrečios; **2.** cir-

ko ir gimnastikos prietaisas — ant virvių ar lynų pakabintas skersinis.

traukà, fizik. dalelių bei kūnų sąveika, dėl kurios tarp jų mažėja atstumas.

traukõs galià, variklio traukos jėgos ir transporto priemonės greičio sandauga. Apibūdina variklio naudingąjį darbą ir leidžia palyginti skirtingų tipų variklius.

tráuma, išorinio poveikio sukeltas audinių ar organo sužalojimas.

travèrsas: 1. įrenginys iš grunto (pylimas), daromas statmenai kelio pylimui ar upės krantui, saugantis kelio pylimą ar upės krantą nuo išplovimo; **2.** alpinisto žygis maršrutu, einančiu kalvagūbrio ketera, kurioje yra keletas viršūnių.

Trečiàsis pasáulis, terminas, apibendrintai įvardijantis ekonomiškai atsilikusias Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalis.

Trečiàsis reĩchas (vok. *Drittes Reich*), pabrėžtinai vartotas nacionalsocialistų (nacių) Vokietijos pavadinimas 1933–1945.

tremtìs, teismo nuosprendžiu ar valdžios galia pašalinti asmenį iš jo gyvenamosios vietos arba tėvynės.

trèkas, dviračių ir motociklų sporto įrenginys — medinis arba betoninis uždaras takas.

trèneris, kurios nors sporto šakos specialistas, rengiantis sportininkus.

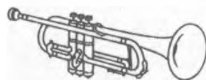

Treniota

Treniòta, Lietuvos didysis kunigaikštis. Mindaugo seserėnas, septinto d-mečio pr. buvo artimiausias jo patarėjas. Vadovavo lietuvių žygiams į Livoniją, Mozūriją ir Kulmą. 1263 Δ nužudė Mindaugą ir užgrobė Lietuvos sostą. Paskui nužudė savo politinį varžovą pusbrolį Tautvilą, Polocko kunigaikštį. Mindaugo šalininkų Δ buvo nužudytas 1264. Pav.

treniruõtė, sistemingas sportininko fizinių ir psichinių savybių tobulinimas, mankštinimasis.

trèstas, vienos ūkio šakos gamybinis vienetas.

triadà: 1. muz. mažorinės arba minorinės tonacijos akordai, atliekantys tonikos, dominantės ir subdominantės tonacines funkcijas; **2.** trijų narių vienovė.

Trimitas

triãsas, Žemės geol. istorijos mezozojaus eros I periodas, prasidėjęs prieš 230 mln. ir trukęs 35 mln.; per tą laikotarpį susidariusių uolienų sistema.

triatlònas, sport. sudėtinės ilgų nuotolių plaukimo,važiavimo dviračiu ir bėgimo varžybos.

tribunõlas, karo teismas.

trichineliòzė, žmogaus ir gyvūnų helmintozė, kurią sukelia organizme parazituojanti apvalioji kirmėlė trichinelė.

trichomonòzė, šlapimo ir lyties organų liga, kuria užsikrečiama per lytinius santykius.

trienãlė, kas treji metai rengiama meno paroda.

trifãzė srovė̃, elektros srovė, naudojama galingiems įrengimams maitinti.

trigonomètrija, mat. šaka, nagrinėjanti trikampio kampų ir kraštinių sąryšius bei trigonometrines funkcijas.

Trijų̃ imperãtorių sąjunga, Vokietijos, Rusijos ir Austrijos–Vengrijos imperatorių susitarimas, sudarytas O.Bismarko iniciatyva 1873: vienam iš jų užpuolus, kiti laikysis "bendros elgesio linijos".

trìkampis: 1. trijų kampų geometrinė figūra; **2.** krikščionybėje — Švenčiausiosios Trejybės ženklas.

trikò, tankus, tamprus audinys ar iš jo pasiūtas drabužis.

trìkovė, → t r i a t l ò n a s.

trìlaukė ū́kio sistemà, dirbamos žemės padalijimas į tris sklypus, naudotus sėjomainai: žiemkenčiams, vasarojui, pūdymui.

trìleris, įtempto siužeto su siaubo elementais filmas ar romanas.

trilijõnas, tūkstantis milijardų.

Trỹlikos mẽtų kãras, vyko tarp Lenkijos ir Kryžiuočių ordino 1454–1466. Baigėsi Torūnės taikos sutartimi. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė išliko neutrali.

Trilỹpė sąjunga, 1882 susiformavusi Vokietijos, Austrijos–Vengrijos ir Italijos karinė politinė sąjunga.

trimìtas, metalinis pučiamasis muz. instrumentas, turintis pūstuką ir vožtuvus garso aukščiui keisti. Pav.

trynỹs, kiaušinuose esančios maisto medžiagos, kuriomis minta gemalas. Susideda iš baltymų, riebalų, angliavandenių, ribonukleino rūgščių ir mineralinių medžiagų.

trintìs, jėga, trukdanti kūnui judėti kito

kūno paviršiumi. Kuo mažesnė trintis, tuo lengviau kūnas juda.

trìo: 1. instrumentinės muz. žanras; **2.** 3 muz. atlikėjų ansamblis.

trìptikas, tapybos, grafikos ar skulptūros kompozicija iš trijų dalių arba trys kompozicijos, susijusios tema, idėja, siužetu.

Trìsdešimties mẽtų kãras, Austrijos ir Ispanijos Habsburgų karas, vykęs 1618–1648 su priešiška Vokietijos kunigaikščių protestantų, Čekijos, Danijos, Prancūzijos, Švedijos koalicija dėl hegemonijos pasaulyje. Skiriami 4 karo laikotarpiai: 1618–1623 — Čekijos laikotarpis, 1625–1629 — Danijos laikotarpis, 1630–1635 — Švedijos laikotarpis, 1635–1648 — Prancūzijos ir Švedijos laikotarpis. Karas baigėsi Vestfalijos taika.

trìspalvė, trijų spalvų vėliava.

Tritònas, sen. graikų mitologijoje — jūrų dievas žmogaus kūnu ir žuvies uodega.

tritònas, uodegotasis varliagyvis, gyvenantis vandenyje, bet žiemojantis sausumoje.

triùkas: 1. vikrus, efektingas veiksmas cirke, kine; **2.** vikri išdaiga, gudrybė, apgaulė.

triùkšmas, netaisyklingas ir neperiodiškas garsas.

triùmas, laivo patalpos žemiau žemiausio arba pagrindinio denio.

triùmfas: 1. iškilmingas sen. Romos karvedžio nugalėtojo įžengimas į sostinę; **2.** didelis pasisekimas, šlovė, iškilmės pergalės ar sėkmės proga.

Triùmfo árka, puošnūs, monumentalūs vartai su lanko pavidalo perdengimu, statyti pergalėms mūšiuose įamžinti. Romoje pro Δ pravažiuodavo triumfatorius — karvedys ar imperatorius. Pav.

triumvirãtas: 1. sen. Romos 3 asmenų kolegija, išrinkta arba paskirta atlikti kokį nors reikalą; **2.** sen. Romos 3 politinių veikėjų, karvedžių sąjunga valdžiai užgrobti, valdyti.

trivialùs, banalus, lėkštas, nuvalkiotas, neoriginalus, bjaurus.

trofẽjus: 1. karo grobis; **2.** daiktinis pergalės, žygdarbio atminimas.

Trojà, kitaip Ilionas, sen. miestas Mažosios Azijos šiaurės vakaruose, labai seniai įsikūręs ant kalvos, šiek tiek atokiau nuo jūros. Klestėjo dėl palankios padėties.

Tròjos arklỹs, posakis, reiškiantis apgaulingus veiksmus. Pasakojama, kad Δ — tai medinis tuščiaviduris arklys, kurį Odisėjo patarimu padarė graikai. Norėdami užimti Troją, jo pilve pasislėpė 30 graikų didvyrių. Apgauti trojėnai šį tariamą kulto objektą įvilko į miestą ir jų likimas buvo nulemtas. Naktį graikai išlindo iš savo slėptuvės ir susijungė su įsiveržusia kariuomene.

Tròjos kãras, graikų kova su trojėnais, vykusi 1194–1184 pr. Kr. Šis karas turėjęs sugrąžinti graikui Menelajui žmoną Eleną, pagrobtą trojėno Pario. Δ aprašytas Homero poemoje "Iliada".

tròlis, skandinavų mitinė būtybė — bjaurios išvaizdos nykštukas arba milžinas.

tròmbas: 1. kraujagyslės ar širdies krešulys; **2.** sausumos viesulas.

trombònas, pučiamasis muz. instrumentas su vamzdžio slankikliu.

tròpikai, → a t ó g r ą ž o s.

troposferà, apatinis 8–16 km storio atmosferos sluoksnis, kuriame yra beveik visi debesys.

trubadū̃rai, vid. amžių Prancūzijos klajojantys dvaro poetai, kuriantys ir dainuojantys dainas apie meilę ir riterių žygius.

trumparegỹstė, akių yda; lygiagretūs šviesos spinduliai, patekę į akį, susikerta prieš tinklainę. Trumparegis nemato toliau esančių daiktų, nes jų vaizdas akyje susidaro prieš tinklainę. Taisoma įgaubtais lęšiais, stiprinama fiz. pratimais ir vaistais.

trumpàsis jungìmas, nenumatytas elektros grandinės skirtingų potencialų taškų susijungimas per mažą varžą. Įvyksta sugedus izoliacijai.

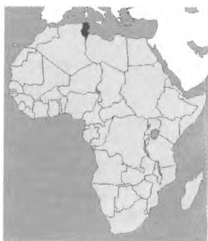
Triumfo arka

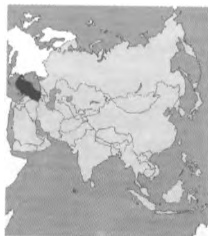
trum̃posios bañgos, 10–100 m ilgio radijo bangos. Pakaitomis atsispindėdamos nuo jonosferos ir Žemės paviršiaus, sklinda dideliais atstumais, todėl naudojamos radijo ryšiui Žemėje.

trùpė, teatro ar cirko kolektyvo dalis, dirbanti kartu.

tūbà: 1. vamzdelis išspaudžiamoms medžiagoms laikyti; **2.** pučiamasis žemiausio tono muz. instrumentas.

tuberkuliòzė, lėtinė užkrečiamoji liga, pasireiškianti uždegimo telkiniais, džio-

Tunisas

Turkija

Tunelis

va, pvz., *plaučių* Δ, *kaulų* Δ ir kt. Δ sukelia bakterijos.

"Tū́kstantis ir̃ vienà naktìs", vid. amžių arabų pasakų rinkinys, kurio šaltinis buvo IX a. persų pasakų rinkinio "Tūkstantis pasakų" vertimas. Jos turėjo įtakos daugelio Azijos ir Europos tautų tautosakai bei literatūrai.

Tulū̃zas-Lotrèkas (de Toulouse-Lautrec), Anri de (1864–1901), pranc. tapytojas ir grafikas. Sekdamas impresionizmu, Δ sukūrė savitą stilių, kurio dėka tarp šimtmečių sandūros menininkų užima ypatingą vietą. Per 15 metų sukūrė daugybę vertingų paveikslų, ne vieną šimtą litografijų, plakatų bei piešinių. Δ tapo meninio plakato pradininku. Jo grafika turėjo įtakos kitiems menininkams ir XX a. menui.

tulžiẽs ãkmenys, dažniausiai susidaro dėl tulžies užsistovėjimo tulžies pūslėje, pasunkėjus jos nutekėjimui, sutrikus medžiagų apykaitai.

tulžiẽs pūslẽ, ertminis virškinamojo trakto organas, kuriame kaupiasi kepenų gaminama tulžis. Yra kepenų apatiniame paviršiuje. Tulžis joje kaupiasi tarp valgymų, o išteka, kai pradedama valgyti.

tulžìs, sekretas, kurį be paliovos gamina kepenų ląstelės. Kaupiasi Δ pūslėje, latakais patenka į dvylikapirštę žarną, kur dalyvauja virškinant maistą.

tùnas, viena greičiausių plėšriųjų žuvų. Paplitęs šiltuose vandenyse. Δ kūnas pritaikytas greitai plaukti, pasiekia net 80 km/val. greitį. Mėlynasis Δ yra pats didžiausias. Užauga iki 3 m ilgio, sveria apie 540 kg. Visų Δ kūnas yra torpedos formos, nulaibėjantis į trumpą uodegą ir pjautuvo formos peleką. Minta daugiausia žuvimis ir galvakojais moliuskais. Žvejybos verslo objektas.

tùndra, amžinojo įšalo žemė, kur auga tik samanos, kerpės ir skurdūs krūmokšniai.

tùnelis, ilgas požeminis kasinys, naudojamas įvairiais tikslais — saugiai pereiti per gatvę, gabenti žmones, prekes, vandeniui tekėti, požeminėms komunikacijoms ir kt. Pav.

tùnika, sen. romėnų drabužis, dėvėtas po toga.

Tunìsas, valst. Šiaurės Vakarų Afrikoje, tarp Libijos ir Alžyro. 1956 tapo nepriklausomas nuo prancūzų. Plotas 163 610 km^2, 8,6 mln. gyv. Sostinė Tunisas. Daugiapartinė demokratija. Vyraujanti religija — musulmonų. Dalį teritorijos užima Tel Atlaso ir Sacharos Atlaso kalnai bei plynaukštės. Klimatas mediteraninis (žemyninis) ir atogrąžų. Gyventojai: arabai, berberai. Maždaug du trečdaliai Δ tinka žemdirbystei. Daugiausia auginama javų, citrusų, vynuogių, figų, datulių ir alyvų. Δ užima ketvirtą vietą pasaulyje pagal alyvų aliejaus gamybą. Šalis eksportuoja naftą ir dujas, gamina daug kalcio fosfatų, kurie yra chemikalų ir trąšų žaliava. Šiltos žiemos ir istoriniai paminklai į Δ traukia turistus. Pav.

turbinà, vandens, garo ar dujų srovės sukamas variklis.

turbo-, pirmoji žodžių dalis, reiškianti varymą turbina, pvz., *turbogenerãtorius*, *turbokomprèsorius* ir kt.

turbogenerãtorius, garo ir dujų turbina, kurios velenas sujungtas su elektros srovės generatoriaus velenu.

turbokomprèsorius, turbinos varomas išcentrinis oro kompresorius.

turẽklas: 1. įtaisas kam laikyti, laikiklis; **2.** laiptų, laivo, tilto ir kt. šoninis užtvaras.

turìzmas, pažintinis, pramoginis ar sportinis keliavimas laisvalaikiu, viena aktyvaus poilsio rūšių.

Tur̃kija, valst. Vakarų Azijoje ir Pietų Europoje tarp Juodosios ir Viduržemio jūrų. Nuo Europos ją skiria du siauri sąsiauriai. Plotas 779 450 km^2, 59,6 mln. gyv. Sostinė Ankara. Daugiapartinė demokratija. Vyraujanti religija — musulmonų. Didesnę šalies dalį užima Mažosios Azijos kalnynas ir dalis Armėnijos kalnyno. Yra užgesusių ugnikalnių. Šalies pietuose yra Tauro kalnų sistema. Dažni žemės drebėjimai. Klimatas pakrantėse mediteraninis ir drėgnas paatogrąžio, vidiniuose rajonuose — kontinentinis paatogrąžio. Gyventojai: turkai, kurdai, armėnai, graikai. Agrarinė industrinė šalis. Vyrauja apdirbamoji pramonė ir kasyba, tekstilės, keramikos ir sidabro dirbinių gamyba. Maždaug pusė turkų darbuojasi žemės ūkyje. Auginamas tabakas, kviečiai, cukriniai runkeliai, arbatžolės. Viena iš svarbiausių Δ ekonomikos šakų — turizmas. Pav.

Turkmėnistãnas, valst. Vidurio Azijoje

prie Kaspijos jūros. Buvusi SSRS respublika, nuo 1991 nepriklausoma. Priklauso NVS (1991). Plotas 488 100 km², 3,533 mln. gyv. Sostinė Ašchabadas. Demokratinis valdymas. Vyraujanti religija — musulmonų. Beveik 90% šalies užima Karakumų dykuma, kur karštis siekia net 50°C. Tik pietiniu jos pakraščiu eina derlingos žemės ruožas. Klimatas kontinentinis vidutinių platumų ir paatogrąžio. Yra 7 rezervatai, 12 draustinių. Gyventojai: turkmėnai, rusai ir kt. Šalis skurdi, atskirta nuo pasaulio, bet turi didelius gamtinių dujų išteklius. Auginama medvilnė. Turkmėnai garsėja labai vertinamais lenktyniniais žirgais. Pav.

turnỹras: 1. viduramžių riterių varžybos; **2.** sport. varžybos, kuriose dalyvis kovoja su dalyviu.

tur̃to mókestis, tiesioginis mokestis, mokamas dažniausiai į vietinius biudžetus už kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą: pastatus, žemę, įrenginius, prekybines ir pramonines patalpas. Δ moka turto savininkai ir nuomininkai.

tur̃to padal̀ijimas, būdai, kuriais pasidalijama bendroji dalinė ir bendroji jungtinė nuosavybė. Abiem atvejais savininkai savo dalį gauna arba natūra, arba ji kompensuojama pinigais.

tuščióji žarnà, plonosios žarnos dalis, kuri prasideda nuo dvylikapirštės žarnos. Kartu su klubine žarna vadinamos pasaitine, nes, skirtingai negu dvylikapirštę žarną, pilvaplėvėje jas dengia iš visų pusių ir sudaro pasaitą. Tuščiosios žarnos gleivinė gamina žarnų sultis, kurios baigia virškinti dvylikapirštėje žarnoje nesuvirškintą maistą.

Tutanchamònas (Tut-ench-Amun), (apie 1355–1337 pr. Kr.), Egipto faraonas. Jo valdymo laikotarpiu vėl buvo grįžta prie tradicinės egiptiečių religijos, garbinusios Amoną. Δ atsisakė saulės kulto bei pirmojo savo vardo — Tutanchatono. Naująja sostine pasirinko Memfį. Mirė labai jaunas. Beveik nepaliestą jo kapavietę Valdovų slėnyje 1922 atrado Hovardas Karteris. Tai didžiausias kada nors vienoje vietoje rastas lobis: meniški amatininkų dirbiniai, namų apyvokos daiktai, auksas ir kitos brangenybės. Šis lobis suteikė unikalią progą susipažinti su XIV a. pr. Kr. Egipto taikomuoju menu. Pav.

TV-SAT, palydovinio ryšio sistema, perduodanti televizijos programas iš viso pasaulio.

U

U, u, ų, ū: 1. raidės, vartojamos žymėti užpakaliniam aukštutinio pakilimo balsiui: *u* — trumpajam (*sùpti, ugnìs*), *ų, ū* — ilgajam (*siū̃sti, ū̃žti*); **2.** chem. elemento urano simbolis, santr. U.

ū̃bas, žemės ploto matas Kryžiuočių ordino valstybėje, atsiradęs XIV a. Priklausomai nuo žemės rūšies, turėjo nuo 30 iki 60 margų (kulminis margas 0,52–0,58 ha; magdeburginis margas 0,25 ha). XIX a. Δ pakeitė metrinė matų sistema.

ū̃dra, kiaunių šeimos žinduolis. Paplitusi Eurazijoje bei Šiaurės Afrikoje. Kūnas iki 1,5 m ilgio (su uodega), apaugusi labai tankiais plaukais, kurie nepraleidžia vandens. Kojų pirštai su plaukiojančiomis plėvėmis. Nugara tamsiai ruda, žvilganti, pilvas pilkšvas. Kailis labai vertingas. Gyvena prie sraunių upelių. Aktyvi dieną. Minta žuvimis, varliagyviais, kartais ir paukščiais.

UEFA (pranc. *Union Europeenne de Football Association*), Europos futbolo asociacijų sąjunga, įkurta 1954.

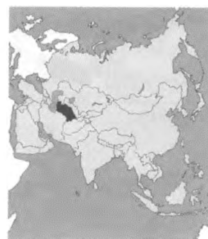
ugdýti, auginti, auklėti.

ugniagesiaĩ, gaisrininkai, gaisrų gesinimo specialistai. Lietuvoje pirmoji profesionali komanda buvo sudaryta 1802 Vilniuje.

Ugniẽs žẽmė, salynas Pietų Amerikoje, Magelano sąsiaurio atskirtas nuo žemyno. Pavadinimas kilo nuo čia veikiančių ugnikalnių, kuriuos praplaukdamas matė → F. Magelanas. Rytinė dalis priklauso Argentinai, vakarinė — Čilei. Plotas 71 500 km². Čia gausu naftos ir dujų. Didžiausioje saloje yra nacionalinis parkas.

ugnìkalnis, vulkanas, vieta sausumoje ar po vandeniu, pro kurią iš požeminio magmos židinio per žiotis į Žemės paviršių išsiveržia lava, garai, dujos, pelenai ir kt. Δ dažniausiai yra kūgiška kalva su piltuvo formos krateriu viršūnėje. Δ gali būti veikiantys, užgesę bei laikinai nurimę.

ugnìs, degimo metu išskiriama šiluma ir šviesa. Degti pradeda susijungus su deguonimi, kurio aplinkoje yra maždaug penktadalis.

Turkmėnistanas

Tutanchamonas

Ungurys

Ukraina

ūkìskaita, įmonių planinio ūkininkavimo ir valdymo metodas.

Ukrainà, NVS valst. Rytų Europoje prie Juodosios ir Azovo jūrų, viena didžiausių pagal plotą ir gyventojų skaičių Europoje. Buvusi SSRS, o nuo 1991 NVS respublika. Plotas 603 709 km², 50,668 mln. gyv. Sostinė Kijevas. Daugiapartinė demokratija. Didumą paviršiaus užima lygumos. Vakaruose yra Δ Karpatai, Krymo pusiasalio dalyje — Krymo kalnai. Šalyje derlingos žemės ir didžiuliai gamtiniai ištekliai. Per Δ teka viena ilgiausių Europos upių — Dnepras. Klimatas žemyninis vidutinių platumų, Krymo pakrantėje — mediteraninis. Gyventojai: ukrainiečiai, rusai. 1986 pasaulį sukrėtė Černobylio atominės elektrinės avarija. Šalyje sukurta stipri metalurgijos pramonė. Pav.

ulõnas, lengvosios kavalerijos karys.

ultimãtumas: 1. tarptautiniuose santykiuose — griežtas reikalavimas, už kurio neįvykdymą grasoma prievartos priemonėmis; **2.** reikalavimas grasinant.

ultragar̃sas, garsas, kurio bangų dažnis viršija žmogaus girdos viršutinę ribą (15–20 Hz).

ultragarsìnė lokãcija, ultragarso aidų panaudojimo būdas objektų buvimo vietai nustatyti. Ekrane matomas aidų sudarytas atvaizdas.

ultramarìnas, mineralinis dažas, dažniausiai mėlynos spalvos.

ultratrum̃posios bañgos, UTB, radijo bangos, kurių ilgis 1 mm—10 metrų. Δ palaikomas radijo ryšys tarp abonentų, esančių tiesioginio matomumo zonoje.

ultraviolètiniai spinduliaĩ, akimi nematomos elektromagnetinės bangos, kurias spinduliuoja gamtiniai šaltiniai (Saulė, žvaigždės, planetiniai ūkai), ir įrengimai (elektros lankas, kvarcinė lempa ir t. t.).

Uluru uolà, smiltainio uola Australijoje. Taip ją vadino pirmieji Australijos gyventojai aborigenai. Jiems tai buvo šventa uola, neatskiriama nuo vaizdinių apie pasaulio sukūrimą. Pagrindo parametras 9,4 km, aukštis 348 m.

ùmliautas, šaknies balsių kaita, būdinga germanų kalboms.

ùncija, nesisteminis brangiųjų metalų ir brangakmenių masės vienetas (apie 30 g).

ungurỹs, pilkai juoda kaulingoji žuvis, vartojama maistui. Gyvena jūrose, išskyrus upinius ungurius, gyvenančius gėluosiuose vandenyse, bet neršti keliaujančius į jūrą. Plaukioja gyvatiškai vingiuodami kūną. Minta bestuburiais, žuvimis. Upinis ungurys išauga iki 1,2 m ilgio, jūrinis — iki 3 m. Ilgas gyvatės formos kūnas turi pelekus. Didžiausia visų europietiškų Δ nerštavietė → Sargasų jūra. Dauginasi suaugę individai. Iš ikrų išsirita lervos, jas paviršinės jūrų srovės nešioja apie trejus metus. Lervos išauga į unguriukus, kurie grįžta į upes, ir gyvenimo ciklas pasikartoja. Pav.

ùnija, dviejų monarchinių valst. susivienijimas.

unikalùs, vienintelis tos rūšies, labai retas egzempliorius.

unìtai, Lietuvos ir Lenkijos stačiatikiai, 1596 sudarę Brastos bažnytinę uniją su Romos katalikų bažnyčia. Pavaldūs popiežiui.

universalùs, viskam tinkamas, visapusiškas.

universitètas, aukštoji mokykla su įvairių specialybių fakultetais, rengianti aukštos kvalifikacijos specialistus.

uodaĩ, dvisparnių būrio vabzdžiai. Paplitę beveik visame pasaulyje. Turi ilgą straublelį. Antenos apaugusios tankiais ilgais plaukais (patinų) arba retais trumpais (patelių) plaukeliais. Susideda iš 15 narelių. Patelės čiulpia žmogaus ir šiltakraujų gyvūnų kraują. Kiaušinius deda į stovintį ar lėtai tekantį vandenį. Daugelis rūšių platina japoniškąjį encefalitą, maliariją.

úolektis, senovinis LDK ilgio matas (60–71 cm).

uolíenos, gamtiniai dariniai iš įvairios sudėties mineralų mechaninio derinio, glūdintys bet kurioje Žemės paviršiaus vietoje. Visos Δ skirstomos į magmines, nuosėdines, metamorfines. Magminės Δ susidaro Žemės paviršiuje arba jos gelmėse iš auštančios ir stingstančios magmos (lavos), o nuosėdinės — iš vandens baseinuose ar sausumoje nusėdusių dūlėjimo produktų, organinių liekanų ir kt.

Uolìniai kalnaĩ (angl. *Rocky Mountains*), kalnų sistema Šiaurės Amerikos Kordiljerų rytuose, Kanadoje ir JAV. Didžiausias aukštis 4399 m (Elberto k.).

uolų̃ piešiniaĩ, pirmykščių žmonių piešiniai ant akmenų, uolų, urvų, sienų ir lubų. Piešiniai buvo raižomi, vaizdai kalami. Kai kada išraižyti vaizdai dar buvo spalvinami. Δ buvo vaizduojami žvėrys, fantastinės būtybės, žmonių figūros, magiški ženklai, medžioklės, kulto apeigų scenos. Niekada nepiešdavo peizažų. Geriausiai išlikę piešiniai yra Altamyroje (Ispanija) ir Prancūzijoje, kur Lasko urvuose buvo rastas pieštas arklys (maždaug 15 tūkst. pr. Kr.).

uoslẽs òrganas, uosle suvokiame įkvepiamo oro ir burnoje esančio maisto kvapą. Δ receptoriai išsidėstę viršutiniame nosies ertmės trečdalyje. Uoslės srityje yra atraminių ir receptorinių ląstelių, kurios panašios į kuokelius ir baigiasi žiuželiais, išlendančiais į gleivinės paviršių. Žiuželiai labai padidina uodžiamąjį paviršių, dėl to geriau suvokiami kvapai.

úostas, specialiai įrengta vieta laivams stovėti ir remontuoti.

ùpė, natūrali vandens tėkmė, tekanti sausumos paviršiumi savo pačios sukurtu slėniu. Kiekviena Δ turi savo ištakas, vagą ir žiotis, kur baigia tekėti, įsiliedama į vandenyną, jūrą, ežerą ar kitą upę. Vaga — žemiausia slėnio dalis, kuria nuolat teka Δ. Žiotyse Δ teka per savo sąnašas ir skiriasi į atšakas, sudarydama deltą. Kai Δ žiotyse išplatėja, vaga panaši į siaurą gilią įlanką — estuariją. Upės su visais savo intakais sudaro upių sistemą — upyną. Teritorija, iš kurios upynas surenka visus vandenis, vadinamas Δ baseinu. Upes maitina lietaus, sniego ir požeminis vanduo. Vandens lygio svyravimai, srovės greičio kitimai, užšalimo ir ledonešio laikas sudaro Δ režimą.

upétakis, lašišų būrio kaulinė žuvis. Gyvena ir dauginasi gėluosiuose vandenyse. Užauga iki 50 cm ilgio. Verslo objektas. Labiausiai paplitęs margasis Δ. Kūnas 30–45 cm ilgio, šonuose su raudonomis dėmėmis balsvais apvadais. Gyvena upėse ir upeliuose. Lietuvoje gyvena mažuose švariuose, šaltiniuotuose upeliuose ir tvenkiniuose.

úpiniai vėžiaĩ, vėžiagyvių būrio šeima. Gyvena ant dugno upėse bei ežeruose. Aktyvūs naktį. Dieną slepiasi urvuose. Minta vandens augalais, moliuskais, varlėmis. Verslo objektas.

uragãnas: 1. atogrąžų ciklonas, atslenkantis į žemyną su smarkiomis liūtimis ir stipriu vėju; **2.** labai stiprus vėjas, kurio greitis viršija 12 balų (33 m/s) pagal Boforto skalę.

Urãlas: 1. hercininės kalnodaros kalnų sistema NVS, skirianti Europą nuo Azijos; **2.** NVS upė, kurios ilgis 2 534 km. Prasideda Pietų Uralo kalnuose, įteka į Kaspijos jūrą.

urãnas (U), radioaktyvusis, labai lėtai skylantis chem. elementas. Plieno spalvos metalas, palyginti minkštas, lengvai apdorojamas. Drėgname ore oksiduojasi, iš lėto skaido vandenį. Labiausiai paplitusios urano rūdos. Didžiausi urano rūdų telkiniai yra Rusijoje, JAV, Kanadoje, PAR, Australijoje, Kinijoje, Prancūzijoje. Naudojamas kaip branduolinis kuras.

Urãnas: 1. sen. graikų mitologijoje — dangaus dievas; **2.** trečioji pagal dydį Saulės sistemos planeta, apskriejanti aplink Saulę per 84 Žemės metus. Para tęsiasi 17 val. Δ turi 15 palydovų ir žiedus. Pro teleskopą matomas kaip melsvai žalsvas rutulys.

Ũras, buvusi miestas valstybė Šumere V t-metyje pr. Kr. Tirtas D. Britanijos mokslininkų 1922–1934. Rasta tapytos keramikos, 16 valdovų kapų su šumerų meno įkapėmis, miesto gynybinių sienų, rūmų, šventyklos liekanų.

urbanìstika, architektūros šaka, miestų ir gyvenviečių projektavimas bei statyba.

urbanizãcija, socialinis procesas, pasireiškiantis miestų gyventojų skaičiaus ir jų reikšmės visuomenėje didėjimu.

urẽdas: 1. LDK pareigūnas XV–XVII a. Svarbiausi Δ buvo etmonai, kancleris, maršalkos, vaivados; **2.** gamybinio administracinio miškų ūkio vieneto (urėdijos) vadovas.

ùrna: 1. indas sudeginto lavono pelenams laikyti; **2.** dėžė su anga, į kurią slaptai balsuojant metami biuleteniai.

urològija, medicinos šaka, tirianti šlapimo sistemos ir vyrų lytinių organų ligas.

urvaĩ, olos, tai didelės natūraliai atsiradusios ertmės žemėje, skardžiuose arba lede. Didžiausia Δ ertmė yra Saravako kambarys Saravake, Malaizijoje, jo plotas 162 700 km^2.

usnys, graižažiedžių šeimos žoliniai au-

galai. Daugiametės, kartais dvimetės, auga pievose. Žydi violetiškai raudona spalva, o peržydėjus lieka baltapūkės sėklų galvutės. Dauginasi sėklomis ir šaknų atžalomis. Sunkiai išnaikinamos piktžolės. Veisiasi daržuose, pasėliuose, šalikelėse. Mažina derlių ir blogina jo kokybę.

ùtėlės, smulkūs besparniai parazitiniai vabzdžiai. Kūnas 1–5 mm ilgio, plokščias, apaugęs šereliais ir plaukeliais. Kojos trumpos su kabliškais nagais. Minta kitų gyvūnų krauju, oda, plunksnomis ar plaukais. Platina infekcines ligas. Turi specialų adatos pavidalo burnos aparatą įdurti.

Ùtika, seniausia finikiečių gyvenvietė Afrikoje, netoli Kartaginos. Įkurta apie 1100 pr. Kr. Arabai VII a. po Kr. ją sugriovė. Kasinėjama nuo 1922. Atkastos amfiteatro liekanos.

utilitarìzmas, siekimas tik naudos, siauras praktiškumas.

utilizãcija, gamybos ir buities atliekų naudojimas jas perdirbant.

Saulės užtemimas

utòpija, neįvykdomas, nerealus sumanymas, nereali svajonė. Terminas kilo nuo XVI a. anglų valst. veikėjo ir rašytojo T. Moro (Thomas More, 1478–1535) veikalo "Utopija".

uvertiūrà: 1. operos, baleto ar kt. kūrinio įžanga, atliekama orkestro; **2.** savarankiškas kūrinys orkestrui.

Uzbekistanas

Uzbekistãnas, NVS valst. Vidurinėje Azijoje. Buvusi SSRS respublika. Nepriklausoma nuo 1991. Priklauso NVS (pagal 1991 sutartį). Plotas 447 400 km^2, 23,2 mln. gyv. Sostinė Taškentas. Demokratinis valdymas. Δ gamtovaizdis labai įvairus. Du trečdalius sudaro dykumos ir sausa stepė, bet yra ir derlingų žemių, sraunių upių, snieguotų kalnų. Gyventojai: uzbekai, rusai. Δ gausu gamtos išteklių: naftos, gamtinių dujų, anglies, aukso ir urano. Iš Bucharos į Uralą Rusijoje eina didžiulis dujotiekis. Daugelis pramonės šakų naudoja gamtinių dujų energiją. Δ užima ketvirtą vietą pasaulyje pagal medvilnės derlių. Plėtojamas turizmas. Turistai iš viso pasaulio plūsta į senovinius Šilko kelio miestus: Samarkandą, Bucharą, Taškentą. Pav.

uzurpãcija, svetimų teisių pasisavinimas, valdžios užgrobimas.

uždegìmas, organizmo reakcija į žalingo faktoriaus poveikį. Ji pasireiškia vietiniais audinių ir kraujagyslių pokyčiais. Δ sukelia biologiniai (virusai, bakterijos), fizikiniai (audinių trauma, šaltis), cheminiai (terpentinas) veiksniai, taip pat kraujo išsiliejimas, infarktas, trombozė. Pagal eigą Δ būna ūminis, poūmis ir lėtinis. Labai intensyvus Δ būna pavojingas gyvybei.

Ùžgavėnės: 1. žiemos išlydėjimo ir pavasario sutikimo šventė (pasilinksminimas); **2.** bažn. paskutinė diena prieš Gavėnią, kuri tęsiasi iki Velykų.

ùžsienio polìtika, tam tikra valstybės vyriausybės veiksmų seka, kuria siekiama santykiuose su kitomis valstybėmis įgyvendinti savuosius interesus.

ùžstatas, daiktinis ar piniginis įkaitas.

ùžtvanka, įrenginys, pertveriantis upę, kanalą, sąsiaurį, už kurio susidaro tvenkinys.

užtemìmai, astronominiai reiškiniai. Jiems esant vieną dangaus kūną arba jo dalį uždengia kitas dangaus kūnas arba vienas dangaus kūnas ar jo dalis patenka į kito dangaus kūno šešėlį. Saulės užtemimas būna, kai ją uždengia Mėnulis, Mėnulio — kai jis patenka į Žemės šešėlį, planetos palydovo — kai jis patenka į planetos šešėlį, dvinarių žvaigždžių — kai viena žvaigždė uždengia kitą. Žemėje dažniausiai matomi periodiškai pasikartojantys Saulės ir Mėnulio užtemimai. Pav.

V

V, v: 1. raidė, vartojama žymėti pučiamajam lūpiniam skardžiajam priebalsiui, tariamam kietai (*vagà, vóras*) ir minkštai (*véidas, výras*); **2.** chem. elemento vanadžio simbolis, santr. V.

vabalaĩ, gausiausias vabzdžių klasės būrys. Yra maždaug 350 000 įvairiausių rūšių Δ. Jiems būdingi sukietėję priekiniai antsparniai, uždengiantys gležnus plėviškuosius sparnus, kuriais skraido. Visi Δ auga ir formuojasi visiškos metamorfozės būdu. Sunkiausias Δ yra galijotas, kuris sveria iki 110 g.

vabzdžiaĩ, gausiausia bestuburių nariuotakojų tipo klasė. 80 proc. visų Žemės gyvūnų sudaro Δ. Jie atsirado pasaulyje gerokai anksčiau už dinozaurus. Geba prisitaikyti prie bet kokių klimato sąly-

gų, todėl aptinkami visose pasaulio vietose. Viena svarbiausių jų klestėjimo priežasčių — tai gebėjimas skraidyti. Δ turi dažniausiai šešias kojas ir kūną, padalytą į tris dalis: galvą, krūtinę ir pilvelį. Pav.

Vabzdys

vabzdžių̃ gyvẽnimo ciklas, vabzdžiai gali taip pasikeisti, kad sunku pažinti, jog tai ta pati būtybė. Visi vabzdžiai gyvenimą pradeda nuo kiaušinio, tačiau augdami keičiasi. Augdami jie keičia savo formą. Jaunikliai gali būti nepanašūs į savo tėvus ir, kol suauga, pereina keletą stadijų. Pagal jas ir gyvenimo ciklą vabzdžiai skirstomi į dvi grupes. Vienos grupės jaunikliai vadinami lervomis. Lerva maitinasi ir auga, kol virsta lėliuke. Lėliukėje ji kinta ir tampa suaugusiu vabzdžiu. Toks kitimas vadinamas pilnąja metamorfoze. Antros vabzdžių grupės, kuriai priklauso žiogai ir auslindos, jaunikliai vadinami nimfomis. Išsiritę jie būna panašūs į tėvus, tik neturi sparnų. Nimfos nevirsta lėliukėmis. Augdamos keletą kartų išsineria, o sparnai išauga prieš tampant suaugusiu vabzdžiu. Toks kitimas vadinamas daline metamorfoze. Iš viso pasaulyje žinoma apie 2 mln. vabzdžių rūšių.

vãdė, laikinosios upės vaga dykumoje, po didelių lietų virstanti upe.

vadýbininkas, samdomas šių laikų valdytojas, vadovas, administratorius.

Vãgneris (Wagner), Richardas (1813–1883), vok. kompozitorius, dramaturgas, teoretikas, dirigentas bei režisierius. Jis realizavo romantizmo svajonę — viename kūrinyje sujungti visus scenos menus. Δ įvedė sukomponuotą vientisą rečitatyvą, pagrįstą leitmotyvų sistema. Iki tol buvusią homofoniją pakeitė polifonija, dėl to daugiausia dėmesio skiriama orkestrui. Δ ištobulintu tonalumu nuo 1900 rėmėsi naujasis muzikos stilius. Reikšmingais laikomi šie Δ kūriniai: "Skrajojantis olandas" (1843), "Niurnbergo meisterzingeriai" (1868) bei sceninė misterija "Parcifalis" (1882). Δ parašė ir nemažai muz. teorijos veikalų bei libretus visiems savo sceniniams kūriniams. Pav.

R. Vagneris

vagònas, bėginio transporto traukiamas vežimas.

vaidilà: 1. sen. prūsų kunigas, žynys. Prižiūrėdavo šventąją ugnį, aukodavo dievams, gydydavo sergančius. Kiekvienas kaimas turėjo savo vaidilą; **2.** sen. lietuvių, prūsų dainininkas, kanklininkas.

vaidilùtė, sen. baltų šventosios ugnies prižiūrėtojos, davusios skaistybės priesaiką.

vaĩsius: 1. iš gaubtasėklių žiedo išaugęs, sėklas gaubiantis audinys; **2.** žmogaus gemalas nuo devynių savaičių iki gimimo.

vaistãžolės, vaistinės žolės, turinčios gydomųjų savybių.

vaivórykštė, laumės juosta, įvairiaspalvė lanko pavidalo juosta, atsirandanti lūžtant saulės spinduliams lietaus vandens lašuose.

vaizdãjuostė, magnetinė juosta vaizdui ir garsui įrašyti.

vaĩzdo kãmera, kamera, iš karto filmuojanti ir įrašanti garsą. Pirmosios Δ buvo nešiojamos ant peties ir laidais sujungtos su atskira įrašymo įranga.

vaĩzdo konfereñcija, žmonių tarpusavio bendravimas vaizdo konferencijų centruose, kai žmonės kalbėdami per atstumą gali matyti vienas kitą ekranuose.

vaĩzdo magnetofònas, aparatas vaizdui bei garsui įrašyti ir atgaminti magnetiniu būdu. Pirmasis Δ svėrė 665 kg ir naudojo vaizdajuostę, kuri buvo 4 kartus platesnė už naudojamą dabar.

vaizdúojamoji dailė̃, dailės rūšis, apimanti vaizduojamosios tapybos, grafikos, skulptūros kūrinius. Ji turi ir taikomosios dekoratyvinės dailės (keramikos, tekstilės) elementų. Meninis vaizdas perteikia apibendrintas, sąlygiškas ar iliuzines tikrovės formas, atskleidžia žmonių charakterius, kelia įvairias problemas.

vaizduõtė, gebėjimas sukurti žmogaus jutiminius vaizdus remiantis iš tikrovės gautu įspūdžiu.

Vaižgantas

Vaĩžgantas, (tikr. Juozas Tumas), (1869–1933), lietuvių rašytojas. Baigė Kauno kunigų seminariją, kunigavo įvairiose Lietuvos vietose. Aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje. Reikšmingiausi kūriniai: apsakymas "Rimai ir Nerimai", apysakos "Dėdės ir dėdienės", "Išgama", "Nebylys", epopėjinis kūrinys "Pragiedruliai", romanas "Šeimos vėžiai". Δ taip pat paliko literatūros kritikos ir literatūros istorijos darbų, publicistinių straipsnių. Pav.

vakánsija, laisva, neužimta pareigybė įstaigoje ar organizacijoje, vakuojanti vieta.

Vakarų̃ Ròmos impèrija, Romos imperijos vakarinė dalis 395–476.

vakcinà, susilpnintų ar numarintų ligos mikroorganizmų arba jų produktų nekenksmingas kiekis, vartojamas imunitetui sudaryti arba gydyti; skiepai.

vãkuumas, tuštuma, gauta siurbiant dujas iš indo.

valãkas, XVI–XX a. LDK — žemės ploto vienetas, atitinkantis 21,38 ha.

valãkų refòrma, LDK — dvarų reforma 1557, kurios tikslas buvo įvesti trilaukę sistemą ir padidinti darbo našumą, sukurti prekinį ūkį, nustatyti lažą pagal naudojamą žemės kiekį.

M. Valančius

Valañčius, Motiejus, (1801–1875), lietuvių rašytojas, liaudies švietėjas, Katalikų bažnyčios veikėjas, žemaičių vyskupas. Baigė Vilniaus kunigų seminariją. Būdamas vyskupu, stiprino katalikybę. Rūpinosi liaudies švietimu, organizavo parapines mokyklas, kovojo su girtavimu, organizavo blaivybės draugijas. Parašė apysaką "Palangos Juzė", apsakymus "Vaikų knygelė", "Paaugusių žmonių knygelė", istorinį veikalą "Žemaičių vyskupystė", religinių knygų "Istorija šventa", "Kantičkos, arba Knygos giesmių", sudarė tautosakos rinkinį "Patarlės žemaičių". Pav.

válcai: 1. veleninis malimo įtaisas; **2.** velenai metalui apdirbti spaudimo būdu.

valdžià: 1. teisė ar galia pajungti savo valiai; **2.** valstybė ir jos valdymo sistema; **3.** valdantis žmogus ar valdantys organai.

Valdõvų slė̃nis, sen. Egipto faraonų laidojimo vieta prie Tebų, dešinėje vakarinio Nilo pakrantėje.

Valeñsa (Walesa), Lechas (g. 1943), Lenkijos profsąjungų bei politinis veikėjas. Būdamas valst. profsąjungų narys, tapo lyderiu jau kruvinųjų 1970 darbininkų bruzdėjimų metu. Δ dėka buvo įsteigta nepriklausoma "Solidarumo" profsąjunga. 1990 Δ tapo pirmuoju po Antrojo pasaulinio karo nekomunistiniu Lenkijos prezidentu ir išliko valdžioje keičiantis vyriausybėms. 1995 rinkimuose pralaimėjo buvusiam komunistų partijos nariui A. Kvasnevskiui.

Vãlenšteinas (Wallenstein), Albrechtas Vencelis Oizėbijus fon (1583–1634), Habsburgų karvedys ir politinis veikėjas. Būdamas generalisimu Trisdešimties metų kare, Δ bene labiausiai lėmė jo eigą. Δ likimas ir sudėtinga asmenybė vėliau įkvėpė F. Šilerį parašyti dramą (1798–1799).

Valhalà, sen. skandinavų ir normanų mitologijoje — mūšyje žuvusių karių vėlių buveinė, dievo Odino rūmai.

valiutà, šalies piniginis vienetas (pvz., *JAV doleris, Lietuvos litas*) ir jo tipas — auksinė, sidabrinė, popierinė.

valiùtos fòndas, aukso, užsienio ir nacionaliniai valiutos ištekliai valiutos kursui reguliuoti, valiutinei politikai įgyvendinti.

valiùtos kùrsas, vienos valst. valiutos kiekis, reikalingas tam tikram kitos valst. valiutos kiekiui pirkti.

valiùtos refòrma, valst. valiutos pertvarkymas šalies viduje.

valizà: 1. antspauduotas diplomatinis kurjerio pašto maišas; **2.** lagaminas.

valkìrijos, sen. skandinavų ir normanų mitologijoje — karo, mirties ir likimo deivės, kurios padėdavusios karžygiams mūšiuose, žuvusių karių vėles nuvesdavusios į Valhalą.

Valpùrgijos naktìs, sen. germanų pagoniška pavasario šventė naktį iš balandžio 30 d. į gegužės 1 d.

vaĩsčius: 1. LDK teritorinis administracinis vienetas, kurį sudarė kelios ar keliolika lauko bendruomenių bajorų kiemų; **2.** tarpukario Lietuvoje (1919–1940) teritorinis administracinis vienetas, kuriame gyveno maždaug 5 000 žmonių. 1932 buvo 259 valsčiai.

valstýbė, visuomenės politinės sistemos organizacija, per kurią valdoma visuomenė, šalies ekonominė ir socialinė struktūra. Pirmosios Δ susiformavo IV–III tūkst. pr. Kr. sen. Egipte. Lietuvos Δ susiformavo maždaug XIII a. pradžioje. Svarbiausi

Δ požymiai: organų ir įstaigų sistema, atliekanti valdžios funkcijas; teisės normų sistema; tiksliai apibrėžta teritorija; Δ saugomi gyventojai.

vampýras, pasakų ar padavimų būtybė — numirėlis, naktį išlendantis iš kapų ir geriantis miegančių žmonių kraują.

vam̃zdis, apvalus, pailgas kiauru viduriu daiktas kam nors tiekti, pvz., *vandentiekio* Δ.

vãnagai, plėšriųjų būrio paukščių šeima. Paplitę beveik visame pasaulyje. Kūnas nuo 28 cm iki 1,1 m. Patinai ir patelės panašios spalvos, dažniausiai pilkai rusvi. Snapas lenktas, nagai aštrūs, kojos stiprios. Sparnai platūs, buki. Gyvena miškuose, dykumose, tundrose, stepėse, kalnuose. Minta įvairiais gyvūnais. Lizdą suka medžiuose, krūmuose, uolose. Lietuvoje paplitę vištvanagiai, paukštvanagiai, juodieji pesliai, paprastieji suopiai.

vandãlai, rytų germanų gentys, gyvenusios I a. po Kr. tarp Vyslos ir Oderio, 455 nusiaubusios Romą.

vandalìzmas, sąmoningas kultūros vertybių naikinimas.

vandenìlis (H), pirmasis periodinės elementų sistemos chem. elementas. Bekvapės, degios, pačios lengviausios dujos, lengvesnės už orą.

vandenìnė žiùrkė, žiurkėnų šeimos graužikas, paplitęs Europoje, Šiaurės ir Vakarų Azijoje. Tankiais plaukais apaugusio kūno ilgis iki 24 cm, uodega — iki 15 cm ilgio. Gyvena šlapiose vietose, vandenų pakrantėse. Urvus kasa po kelmais, kupstais. Minta vandens augalais, daržovėmis. Kenkia žemės ūkio ir miško augalams, platina infekcines ligas. Lietuvoje Δ yra visur.

vandenìnis vóras, vienintelis voras, visą gyvenimą praleidžiantis vandenyje. Jis įsirengia tam tikrą povandeninį būstą, kuriame gali kvėpuoti oru. Iš voratinklio padaręs varpo pavidalo namelį ir pritvirtinęs jį prie žolių, Δ pripildo jį oro burbuliukų, kuriuos atsineša iš vandens paviršiaus. Tada tūno laukdamas grobio. Šiam priartėjus, Δ puola ant aukos ir tempiasi į varpą.

vandenýnų srõvės, plačios ir gilios upės vandens krantais, tekančios iš vieno vandenyno krašto į kitą. Δ susidaro dėl daugelio priežasčių, iš jų svarbiausia — nuolat pučiantys tos pačios krypties vėjai. Δ būna šiltos (Golfo srovė) ir šaltos (Vakarų vėjų srovė).

vandenýnų taršà, viena svarbiausių žmonijos problemų. Δ tiesiogiai susijusi su naftos gręžiniais ir padidėjusiu naftos transportavimu; oro teršalais, kurie iškrenta rūgščiųjų lietų pavidalu; pramonės įmonių ir buitiniais nutekamaisiais vandenimis, pavojingais vandenynui. Šiuo metu pasaulio mokslininkai labai susirūpinę ir ieško būdų, kaip apsaugoti vandenynus nuo tolesnio teršimo.

vandeñs augalaĩ, vandenyje augantys augalai. Vieni plauko, skendėdami vandenyje, kiti plūduriuoja vandens paviršiuje, treti auga, šaknimis įsitvirtinę į dugną. Δ padeda apsivalyti vandeniui, jais minta vandens gyvūnai, tręšiami laukai. Kai kurie Δ valgomi.

vandeñs bañgos, jūrų, ežerų ir tvenkinių paviršinio vandens sluoksnio svyruojamieji judesiai. Didžiausia banga, kuri siekė 34 m, užregistruota 1933 Ramiajame vand. Baltijos jūroje per didžiausias audras bangos pakyla iki 9 metrų.

vandeñs bókštas, vandentiekio statinys su rezervuaru, iškeltu virš žemės paviršiaus, vandens atsargoms kaupti ir vandens slėgiui vandentiekio tinkle palaikyti.

vandeñs gẽrinimas, vandenvietėje esantis vanduo netinkamas gerti. Jį reikia apdoroti tam tikrose stotyse, kur sunaikinami kenksmingi mikroorganizmai ir pašalinamos žalingos medžiagos. Vandenyje ištirpusios chloro dujos užmuša bakterijas ir virusus. Smėlio filtrai pašalina visas liekanas. Išvalytas švarus vanduo laikomas vandens saugykloje.

vandeñs ìštekliai, visas gamtinis vanduo, esantis kurioje nors teritorijoje. Teoriškai Δ neišsenkami, nes atsinaujina per vandens apytakos procesą. Tačiau didėjant vandens užterštumui Δ nespėja atsinaujinti, todėl kai kur švaraus gėlo vandens jau pradeda stigti. Δ Žemėje sudaro 1,4 mlrd. km^2. Tai 92,2% sūraus jūrų vandens, 2,2% ledynų, 0,6% upių, ežerų, upelių, 5% išgaravusio vandens atmosferoje.

vandeñs jėgaĩnė (hidroelektrinė), įrenginių kompleksas, krintančio vandens srauto energiją paverčiantis elektros energija.

vandeñs kietùmas, vandens savybė — vanduo, kuriame yra ištirpusių kalcio ir

magnio druskų, patenkančių iš uolienų, virš kurių teka vanduo. Yra du kietumo tipai: laikinasis Δ, kurį galima lengvai pašalinti (virinant vandenį) ir pastovusis Δ, kurį pašalinti daug sunkiau (tik distiliuojant vandenį arba minkštinant jonų mainų būdu, taip pat naudojant įvairius minkštiklius).

vandeñs lỹgis, vandens horizontas. Aukštis skaičiuojamas vertikalia kryptimi, nuo kurios yra pastovios lyginimo plokštumos. Δ matuojamas tam tikruose nuolatiniuose taškuose.

vandeñs slìdžių spòrtas, vandens sporto šaka. Vandens slidininkas skrieja vandeniu, tempiamas motorinės valties, kurios greitis turi būti ne mažesnis kaip 30 km/h, kad slidininkas galėtų išsilaikyti stačias.

vandeñs spòrtas, visos sporto šakos, kurios vyksta ant vandens: irklavimas, buriavimas, burlenčių sportas, banglenčių sportas, motorinių valčių lenktynės, vandens slidžių sportas ir kt.

vandeñs terãpija, netradicinės medicinos gydymo metodas. Karšto bei šalto vandens vonios ir čiurkšlės gerina kraujotakos sistemą, gydo stuburą. Pirmasis Δ centras buvo įsteigtas XIX a. D. Britanijoje.

vandénsvydis, sport. žaidimas su kamuoliu vandenyje. Žaidžia 2 komandos po 7 žaidėjus 30x20 m dydžio baseine, kurio gylis 1,8 metro. Laimi komanda, daugiau kartų įmetusi kamuolį į varžovų vartus. Δ atsirado XIX a. pab. D. Britanijoje. Lietuvoje pradėtas žaisti apie 1930 Klaipėdoje.

vandénvietė, teritorija, kurioje imamas vandentiekio reikalams tinkamas vanduo.

vanduõ (H_2O), chem. junginys iš vandenilio ir deguonies. Bespalvis skystis. Neturi skonio ir kvapo. 0°C temperatūroje užšąla, virsta ledu, 100°C temperatūroje užverda, virsta garu. Δ — gyvybės Žemėje svarbiausias komponentas.

vánta, lapinė šluota vanotis, pvz., *beržinė* Δ.

vãpsvos, plėviasparnių būrio stiebulinių pobūrio geluoninių vabzdžių grupė. Kūno ilgis 3–35 mm. Pilvelis dažniausiai su skersinėmis geltonomis ir juodomis juostomis, jo gale — geluonis. Lizdus įsirengia sausoje žemėje, medžių drevėse, pastatų plyšiuose. Gyvena pavieniui arba bendruomenėmis. Dauguma Δ rūšių naudingos.

vardìklis, mat. trupmenos daliklis.

vargõnai, muz. dumplėmis pučiamas klavišinis instrumentas su pedalais.

Varholas (Warhol, tikr. Andrej Warhola), Endis (1928–1987), čekų kilmės amerik. menininkas, iškiliausias ir visapusiškiausias poparto atstovas. Δ buvo tapytojas, grafikas, fotografas ir filmų kūrėjas. Trafaretinės spaudos būdu sukūrė žvaigždžių ikonų, minios dievukų (M.Monro, E. Preslio) portretų seriją. Δ paroda Niujorke 1962 sulaukė negirdėto pasisekimo. Pagal užsakymus kūrė įžymybių portretus (M. Džagerio, M. Džeksono, Monako princesės Karolinos). Paskutinis didelis Δ kūrinys — "Kamufliažai" (1986).

variántas, kita to paties dalyko rūšis, atmaina, viena iš galimybių.

vãrio raižiniaĩ: 1. grafikos technika. Piešinys plonais grioveliais raižiklių išraižomas nušlifuotoje vario plokštėje. Plokštė ištepama dažais, paskui jie nuvalomi nuo lygių vietų ir įtrinami į griovelius. Atspaudas daromas ant drėgno popieriaus, pergamento, audinio; **2.** grafikos rūšis, ofortas. Vario raižinių technika kuriami estampai, knygų iliustracijos ir apipavidalinimo elementai.

vãrio rū̃dos, mineralų sankaupos, iš kurių gaunamas varis. Gamtoje žinoma 240 mineralų, kurių sudėtyje yra vario junginių.

vãris (Cu), chem. elementas. Raudonai rusvas metalas, turintis geležies, sidabro, rečiau aukso priemaišų. Pagal naudojimą yra trečias metalas po geležies ir aliuminio.

varjetẽ, pramoginis teatras, kurio spektaklį sudaro vienaveiksmė komiška pjesė, šokėjų, muzikantų, dainininkų, akrobatų, žonglierių numeriai.

var̃lės, labiausiai paplitusi varliagyvių klasės šeima. Jos prisitaiko prie įvairių gyvenimo sąlygų — gyvena dykumose, drėgnuose miškuose ir kalnuose. Δ plaukia, šokinėja, laipioja medžiais. Jų kūną dengia drėgna oda, turinti daug gleivių liaukų. Daugelis Δ veisiasi vandenyje, ten išneršia kiaušinėlius, kurie apvaisinami ir iš jų išauga lervos (buožgalviai). Kai kurių rūšių Δ yra ryškių spalvų, kai kurios turi savo odoje nuodus išskiriančių liaukų. Dauguma Δ naudingos, nes naikina kenkėjus. Kai kurios Δ rūšys valgomos.

Ypač mėgstamos Prancūzijoje, Italijoje, JAV. Lietuvoje saugoma raudonpilvė kūmutė.

varnẽnai, žvirblinių būrio paukščiai. Paplitę beveik visame pasaulyje. Kūnas 17–45 cm ilgio. Snapas stiprus, kojos vidutinio ilgio su aštriais nagais. Gyvena atvirose vietose, pamiškėse. Minta vabzdžiais, uogomis, vaisiais. Gražiai gieda.

varõvas: 1. žvėrių baidytojas medžioklėje; **2.** gyvulių varytojas.

várpa, grupė žiedų, išsidėsčiusių tam tikra tvarka. Paprastą Δ sudaro žiedai, neturintys žiedkočių ir augantys ant vienos žiedyno ašies (gyslotis). Sudėtinė Δ (kviečio) — ant žiedyno ašies auga keletas varpučių, kurių kiekvieną sudaro keli žiedai, o vėliau susidaro grūdų vaisynas.

Váršuva, Lenkijos sostinė, įsikūrusi abipus Vyslos upės. Plotas 446 km^2, gyventojų 1,6 mln. Pramonės centras. Garsėja švietimo, mokslo ir kultūros įstaigomis.

Váršuvos pãktas, 1955 05 14 SSRS, Čekoslovakijos, Lenkijos, Vokietijos Demokratinės Respublikos, Vengrijos, Bulgarijos, Rumunijos, Albanijos sutartis, pasirašyta Varšuvoje. Pagal ją buvo sudaryta jungtinė ginkluotųjų pajėgų vadovybė. Taip Europa pasidalijo į 2 karinius blokus.

vasãlas, feodalas, priklausomas nuo senjoro ir atliekantis tarnybą už žemes, gautas iš jo.

Vãsermanas, Augustas, (1866–1925), vokiečių imunologas ir mikrobiologas. Sukūrė imuninę reakciją sifiliui nustatyti (Δ reakcija), ištyrė sergančiųjų vidurių šiltine žarnyno gleivinės vietinį imunitetą, daug nuveikė tobulindamas tuberkuliozės ir kitų infekcinių ligų serodiagnostiką.

Vãskas da Gamà (Vasco da Gama), (1469–1524), portugalų jūrininkas, kelio į Indiją atradėjas. Gavo "Indijos vandenyno admirolo" titulą. Pav.

Vãšingtonas (Washington), Džordžas (1732–1799), amerik. generolas bei pirmasis JAV prezidentas, nacionalinis didvyris. Buvo Konstituciją rengusio Filadelfijos konvento pirmininkas (1787). 1789 išrinktas pirmuoju JAV prezidentu. Vidaus politikoje rėmėsi A. Hamiltonu, pasisakiusiu už stiprią centralizuotą vyriausybę. Užsienio politikoje griežtai laikėsi neutralumo Europos valstybių atžvilgiu, siekė kompromiso su D. Britanija. 1794 su britais pasirašė ne itin palankią JAV draugystės ir prekybos sutartį. Dar iki mirties Δ buvo garbinamas už nuopelnus politikoje bei kare. Δ vardu pavadinta JAV sostinė ir viena šiaurės vakaruose esanti valstija. Pav.

Vãšingtonas: 1. valstija JAV šiaurės vakaruose, Kanados pasienyje, prie Ramiojo vand. Plotas 176 600 km^2. Įkurta 1889; **2.** JAV sostinė. Sutampa su Kolumbijos federacine apygarda. Δ įsikūręs netoli Atlanto. Plotas 200 km^2, gyventojų 623 tūkst. Yra uostas, 2 tarptautiniai oro uostai. Miesto gatvių tinklas suskirstytas stačiakampiais kvadratais. Δ yra Kapitolijus ir Baltieji rūmai.

vasãris, antras metų mėnuo, turintis 28 dienas, tik keliamaisiais metais — 29.

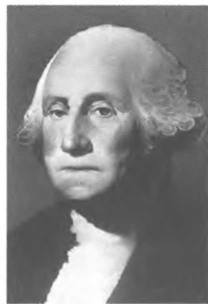
vatà, iškedentas ir sukarštas medvilnės pluoštas.

vatalìnas, į vatą panašus sluoksninis gaminys, dedamas po pamušalu dėl šilumos.

Vãtas (Watt), Džeimsas (1736–1819), anglų išradėjas ir inžinierius. 1765 sukonstravo pirmąją naudotiną praktikoje garo mašiną. Šis profesionalus tiksliosios mechanikos inžinierius patobulino atmosferinio Njukomeno garo mašiną — vietoj atmosferinio naudojo garų slėgį. Linijinį švaistiklio judesį pavertė naudingesniu sukamuoju. 1775 su fabrikantu M. Bultonu įsteigė garo mašinų fabriką, nuolat didindami jų galingumą. Bultono ir Vato firmos garo mašinas nuo 1787 imta naudoti medvilnės verpyklose. Tai buvo Anglijos industrializavimo pradžia. Didžiojo išradėjo garbei elektros galingumo vienetas buvo pavadintas vatu. Pav.

vãtas, mechaninės galios ir elektros aktyviosios galios vienetas, santr. W.

Vatikãnas, nykštukinė valst. Italijos sostinės Romos vakarinėje dalyje, ant Vatikano kalvos. Plotas 0,44 km^2, gyventojų 1 tūkst. Turi savo vėliavą, himną, pašto ženklus ir monetas, laikraštį ir radijo stotį. Δ priklauso keliolika objektų Romoje, popiežiaus vasaros rezidencija Kastel Gandolfe (20 km nuo Romos) ir didelės žemės valdos įvairiose valstybėse bei didelės kapitalo investicijos įvairių šalių pramonėje (per jėzuitų ordiną). Daug

Dž. Vašingtonas

Dž. Vatas

Vaskas da Gama

Vatikanas

Vatikanas: šv. Petro aikštė

K. M. fon Vėberis

Velykų sala. J. Rogevenas prie .akmeninių skulptūrų.

Velykų sala

pajamų duoda užsienio turizmas, pašto ženklų leidyba, tikinčiųjų aukos. Pav.

vazà, indas išlenktomis ar tiesiomis, dažniausiai aukštomis sienelėmis. Δ būna dekoratyvinės ir buitinės. Gaminamos iš akmens, molio, fajanso, porceliano, metalo, stiklo, krištolo. Dekoruojamos. Pirmosios nesudėtingų formų Δ gamintos jau VII t-metyje pr. Kr. Artimųjų Rytų šalyse. Lietuvoje nuo senų laikų daromos keraminės Δ.

Vė́beris (Weber), Karlas Marija fon (1786–1876), vok. kompozitorius, vienas iškiliausių ankstyvojo romantizmo kompozitorių, vokiškosios romantinės operos kūrėjas. Jo simfonijos, uvertiūros, koncertai fortepijonui bei klarnetui, taip pat kamerinė bei fortepijoninė muzika (garsusis "Kvietimas šokiui"), muzikantų mėgstami ir šiandien. Δ parašė muziką F. Šilerio "Turandot" bei Kleisto "Ketchenei iš Heilbrono", sukūrė bažnytinės vokalinės muzikos bei dainų. Pav.

vėdrýnas, šlapių vietų nuodingas augalas geltonais žiedais. Lietuvoje dažniausiai auga aitrusis vėdrynas.

vegetãcija, augalo augimas — laikas nuo augalo sėjos iki derliaus.

vegetãcinė nèrvų sistemà, nervų sistemos dalis, palaikanti gyvybines kūno funkcijas ir derinanti organų ir sistemų darbą su organizmo poreikiais. Ji valdo lygiųjų raumenų judesius, liaukų sekreciją, kontroliuoja visų organų veiklą ir itin svarbias gyvybines funkcijas — mitybą, kvėpavimą, skysčių apykaitą ir kt.

vegetãras, nevalgantis mėsos, besimaitinantis augaliniu maistu.

veiksmãžodis, gramatinė kalbos dalis, reiškianti daikto veiksmą arba būvį, kaitoma asmenimis, skaičiais ir laikais.

veiksnùs: 1. darbingas žmogus; **2.** teis. galintis savo veiksmais įgyti teises ir susikurti juridines pareigas, taip pat atsakyti už teisės pažaidas (negalioja asmenims nuo 7 iki 18 metų).

Veĩmaras, miestas Vokietijos pietuose į rytus nuo Erfurto upės. Gyventojų 63 400. Garsėja architektūra bei J. V. Gėtės nacionaliniu muziejumi, F. Šilerio ir F. Listo namais, Vokietijos literatūros muziejumi, Vokiečių nacionaliniu teatru.

vė́jaraupiai, virusinė užkrečiama vaikų liga, pasireiškianti vandeningomis odos pūslelėmis.

vė́jarodis, prietaisas vėjo krypčiai nustatyti.

vė́jas, iš vienos vietos į kitą judantis oras, kurį sukelia nevienodas atmosferos slėgis įvairiose Žemės vietose.

vė́jo greĩtis, jis priklauso nuo slėgio skirtumų. Δ rekordas užregistruotas 1999 virš tornado Oklahomoje (JAV) — 512 km/h.

vèkselis, skolos dokumentas.

vèktorius, turintis kryptį skaitinis dydis.

Velãskesas (Velazquez), Diegas Rodrigesas de Silva (1599–1660), isp. tapytojas, vienas barokinės tapybos meistrų. Visai Δ kūrybai būdingas plastiško realistinio vaizdavimo ir įvairiausių spalvinių niuansų derinys (pvz., *"Vandens nešėjas", 1619–1620*). 1629–1631 Δ keliavo po Italiją, tapė karališkosios šeimos ir ispanų grandų portretus. Vėliau susidomėjo rūmų neūžaugomis bei juokdariais. Antroji Δ kelionė po Italiją 1649–1651 pradėjo vėlyvąjį kūrybos laikotarpį. Jis išsiskiria beveik impresionistiškai laisva, kai kada net į eskizavimą panašia tapybos maniera, bet kartu išlaiko realistinį vaizdavimo būdą (pvz., *"Meninas", 1656; "Verpėjos", 1657*).

vėlẽ, mirusiojo siela.

vẽlenas, ritinys, perduodantis sukamąjį judesį.

vẽliava, audeklo gabalas, naudojamas kaip simbolis, žymuo, ženklas. Gedului pažymėti iškabinama pusiau nuleista vėliava.

Velýkos, viena svarbiausių krikščionių švenčių, švenčiama kovo mėn. pabaigoje arba balandžio mėn., Jėzaus Kristaus prisikėlimui iš numirusių atminti. Tai visos gamtos pabudimo iš žiemos miego šventė, lydima įvairių papročių, turinčių apeiginę prasmę, pvz., *kiaušinių marginimas, daužymas ar kiaušiniavimas.*

Velýkų salà, nedidelė, labiausiai nutolusi į rytus sala Ramiajame vand. Šiuo vardu salą pavadino olandų jūrų keliautojas J. Rogevenas, išlipęs joje 1722 m. Velykų dieną. Plotas 165 km^2. Pav.

Vėlìnės, Vẽlinės, mirusiųjų minėjimo diena.

vélnias, judaizmo, krikščionybės, islamo religijų fantastinė antgamtinė būtybė; piktoji dvasia.

Vélsas (Wales), D. Britanijos dalis, užimanti Velso pusiasalį ir Anglesio salą.

Rytuose ribojasi su Anglija. Plotas 20 758 km², gyv. 2,8 mln. gyv. Sostinė — Kardifas. Didumą paviršiaus užima Kambro kalnai (Snoudono kalnas, 1 085 m). Klimatas vidutinių platumų jūrinis. Gyventojai: valai ir anglai. Kasamos akmens anglys, išplėtota metalurgijos pramonė. Pav.

venà, gysla, kuria kraujas teka į širdį.

vendetà, Sardinijos ir Korsikos gyventojų kraujo keršto už nužudytą giminaitį paprotys, išlikęs iki XX a.

Venècija, miestas Italijos šiaurės rytuose prie Adrijos jūros. Gyventojų 346 tūkst. Δ įsikūrusi Venecijos lagūnos 118 salų ir žemyne. Susisiekiama kanalais, kurių yra 175. Jais kursuoja motorlaiviai, gondolos, baržos. Teritorija, kurioje įsikūrusi Δ, po truputį grimzta. Per audras kanalų vanduo dažnai pakyla, užliedamas miesto aikštes ir gatves. Garsėja kaip tarptautinis muzikos propagavimo bei kino festivalių centras. Δ rengiamos šiuolaikinės dailės parodos. Pav.

Venerà: 1. romėnų meilės ir grožio deivė. Tapati graikų Afroditei; **2.** antroji pagal nuotolį nuo Saulės planeta, beveik tokio pat dydžio kaip Žemė. Aplink Saulę apskrieja per 225, o apie savo ašį apsisuka per 243 Žemės paras. Temperatūra siekia +500°C. Ją dengia debesuota atmosfera. Šviesumu pralenkia skaisčiausias žvaigždes, todėl lengvai pastebima danguje.

Venesuelà, valst. Pietų Amerikos šiaurėje. Plotas 916 700 km², 20,91 mln. gyv. Sostinė Karakasas. Respublika. Vakaruose yra Andų kalnagūbris ir Meridos Kordiljera, šiaurėje — Karibų Andai, kur būna žemės drebėjimų. Centrą užima Orinoko lygumos. Klimatas musoninis subekvatorinis. Augalija ir gyvūnija saugomos nacionaliniuose parkuose bei rezervatuose. Gyventojai: metisai, mulatai, sambai, baltieji, indėnai. Trečiojo pasaulio šalis. Šiuo metu Δ kupina kontrastų: naftos gavyba duoda didžiulius turtus, bet daugelis gyventojų skursta. Didžioji dalis žmonių gyvena miestuose, tačiau krašto gilumos gentys beveik nepaliestos šiuolaikinės civilizacijos. Pav.

Veñgrija, Vengrijos Respublika, valst. Vidurio Europoje. Plotas 93 030 km², 9,994 mln. gyv. Sostinė Budapeštas. Parlamentinė demokratinė respublika. Δ — lygumų kraštas (2/3 jos ploto užima 100–200 m aukščio lygumos virš jūros lygio). Vakaruose ir šiaurėje dunkso kalnai — dalis Alpių, Karpatų ir Dinarų kalnai. Klimatas vidutinių platumų, pereinantis į žemyninį su dažna ciklonų ir anticiklonų kaita. Gyventojai: vengrai, vokiečiai, slovakai, rumunai. Δ gaminami metalai, chemikalai, automobiliai, tekstilė ir elektros prekės. Darbo jėga labai kvalifikuota. Šalyje auginama: javai, saulėgrąžos, vaisiai, daržovės, alyvmedžiai, vynuogės ir kt. Klesti vyno pramonė. Plėtojamas turizmas. Pav.

ventiliãtorius, vėdinimo įtaisas ar prietaisas; vėdintuvas.

ventìlis: 1. kameros įtaisas orui pripūsti, neleidžiantis jam išeiti; **2.** skysčių ar dujų tėkmės reguliavimo įrenginys.

verbúoti, rinkti savanorius kuriam nors svarbiam reikalui.

verdìktas, prisiekusiųjų juristų sprendimas.

Vèrdis (Verdi), Džiuzepė Fortūninas Frančeskas (1813–1901), ital. kompozitorius, iškiliausias XIX a. italų operos atstovas. Beveik 50 metų be konkurencijos karaliavo Italijos operos teatrų scenose ir buvo populiariausias to laiko kompozitorius. Milane įvykusi trečiosios Δ operos "Nabukas" premjera (1842) kompozitoriui pelnė didžiulę šlovę. Reikšmingiausi Δ kūriniai: "Rigoletas" (1851), "Trubadūras" (1853), "Traviata" (1853), "Kaukių balius" (1859) ir kt. 1870 Sueco kanalo atidarymo proga Δ parašė žymiausią savo operą "Aida". Pav.

vérgas, beteisis žmogus, visiška savo šeimininko nuosavybė. Antikos civilizacijoje sudarė pagrindinę darbo jėgą.

Vergìlijus (Publius Vergilius Maro), (70–19 pr. Kr.), Romos poetas. Turėjo didžiulės įtakos Europos literatūrai. Kai kurie trumpi jaunystėje parašyti eilėraščiai sudėti į rinkinį "Mažmožiai". Pirmasis didelis Δ kūrinys — "Bukolikos". Nebaigtas kūrinys "Eneida" — 12 t. herojinė poema, parašyta hegzametru. Savo forma ji panaši į "Iliadą" ir "Odisėją".

verlìbras, eiliavimas be aiškaus metro.

Vèrnas (Verne), Žiulis (1828–1905), pranc. rašytojas. Pusiau moksliniuose fantastiniuose Δ nuotykių romanuose numatoma daug XX a. technikos atradimų, dėl to Δ laikomas mokslinio fantastinio romano žanro pradininku. Visame pasauly-

Velsas

Vengrija

Venecija

Dž. F. F. Verdis

Venesuela

je išgarsėjo kūriniais: "Kelionė į Žemės centrą" (1864), "Nuo Žemės į Mėnulį" (1865), "20 tūkst. mylių po vandeniu" (1869), "Aplink Žemę per 80 dienų" (1873). Δ romanai tapo klasika. Pagal juos sukurta daug kino filmų.

ver̃pstė, verpimo prietaisas, naudotas su verpstuku. Sudarytas iš dviejų dalių: viršutinė 40–45 cm ilgio, vadinama prieverpste (prie jos tvirtinamas vilnų ar linų kuodelis), užsibaigia kotu, ir apatinė — koja (priesėdas), ant kurios sėdėdavo verpėja. Buvo verpiama sukant siūlus ant rankoje laikomo verpstuko. Lietuvoje verpstėmis buvo verpiama iki XX a. pr.

Versãlio taika: 1. JAV ir jos sąjungininkų (Prancūzijos, Ispanijos ir Olandijos) taikos sutartis su D. Britanija, pasirašyta 1783 09 03 Versalyje, pasibaigus JAV Nepriklausomybės karui (1775–1783). **2.** Taikos sutartis po Pirmojo pasaulinio karo, pasirašyta Versalyje 1919 06 28.

vèrsija, vienas iš kelių skirtingų to paties dalyko dėstymų, aiškinimų.

ver̃slas: 1. veikla, iš kurios gyvenama; **2.** smulki, amatinė gamyba, taip pat tam tikra gavybinio pobūdžio ūkinė veikla — medžioklė, žūklė, sakinimas, kitoks gamtos gėrybių rinkimas.

versmẽ, arba šaltinis, vieta kur iš žemių sunkiasi vanduo. Paprastai atsiveria ten, kur baigiasi vandens nepraleidžiąs sluoksnis.

vertýbiniai põpieriai, dokumentai, teikiantys jų turėtojui kokią nors turtinę teisę, kurią galima realizuoti tik juos pateikus. Δ perkami ir parduodami. Praradus Δ, netenkama jų suteiktos teisės.

vertìklis, kompiuterio įrenginys, kuris verčia skaitmeninius (diskrečiuosius) signalus į tolydžiuosius ir atvirkščiai. Tolydieji signalai perduodami tolydžiojo ryšio (pvz., *telefono*) linijomis.

vertikalùs, stačias, statmenas.

vertikalùsis zoniškùmas, gamtinių sąlygų kitimas kalnuose. Keičiantis vietovės aukščiui, keičiasi klimato sąlygos, dirvožemiai, augalija, gyvūnija.

Vespùčis (Vespucci), Amerigas (1451–1512), ital. jūrininkas. Surengė daug ekspedicijų į Centrinės bei Pietų Amerikos pakrančių sritis. Δ apiplaukė Pietų Amerikos rytinę pakrantę nuo Magdalenos upės iki La Platos įlankos, atrado Amazonę ir suprato, kad atrastoji sausuma — atskiras žemynas. Δ kelionių pranešimai ir žemėlapiai, taip pat išsamūs Naujojo pasaulio čiabuvių, gyvūnų bei augalų aprašymai Europoje sukėlė didelį susidomėjimą. Vok. kartografas M. Valdzėmiuleris savo 1507 sudarytame pasaulio žemėlapyje Δ vardu "Amerika" pavadino pietinę žemyno dalį.

Vestà, sen. romėnų namų židinio ir ugnies deivė.

vestãlės, sen. romėnų kilmingiausių šeimų merginos, pasišventusios deivės Vestos kultui. Prižiūrėdavo šventąją Vestos ugnį.

vèsternas, filmas, rečiau literatūros kūrinys, kurio veikėjai yra kaubojai.

Vestfãlijos taikà, tarptautinių sutarčių sistema, užbaigusi Trisdešimties metų karą (1618–1648). Pagal šias sutartis apribotos Austrijos ir Ispanijos Habsburgų pretenzijos į pasaulinę hegemoniją, įteisintas Vokietijos susiskaidymas, užbaigta kontrreformacija.

vestgòtai, vakariniai gotai, po 375 hunų puolimo prašę Romos imperijos globos. Apgyvendinti Mezijos provincijoje, sukilo ir sutriuškino Romos kariuomenę, vėliau užpuolė ir apiplėšė Romą, po to persikėlė į pietvakarinę Galiją. Čia sukūrė pirmąją Romos imperijos teritorijoje germanų valstybę. V a. užkariavo visą Galiją ir didesnę dalį Ispanijos.

Vest Ìndija, salos Atlanto vand., tarp Šiaurės ir Pietų Amerikos žemynų. Daugumą salų 1492–1502 atrado → K. Kolumbas ir palaikė jas Indijos dalimi.

veterãnas: 1. senas karys; **2.** senas, nusipelnęs darbuotojas.

veterinãrija, gyvulių ligų ir jų gydymo mokslas.

veto (lot. *draudžiu*), draudimas, kuriuo vienas valst. organas neleidžia įsigalioti kito jos organo aktui — nutarimui.

Vezùvijus, veikiantis vulkanas Italijos pietuose, prie Neapolio. Aukštis 1 277 m, kraterio gylis 30 m, skersmuo 700 m. Δ išsiveržimas 79 po Kr. pražudė Pompėjos, Herkulanumo, Stabijos miestus.

vėžiaĩ, vandens nariuotakojai — vėžiagyviai, kvėpuojantys žiaunomis, su žnyplėmis. Upiniai Δ gyvena gėlame švariame vandenyje. Dieną slepiasi po akmenimis,

urvuose, po medžių šaknimis. Naktį išropoja ieškoti maisto. Minta augalais ir gyvūnais. Δ kūną sudaro dvi dalys: galvakrūtinė ir nariuotas pilvelis. Juda dugnu vaikščiojamosiomis kojomis galva į priekį. Išgąsdinti greitai plaukia atbuli. Pav.

vėžỹs, med. piktybinis navikas, arba karcinoma. Gydomas operacija, chemoterapija, vaistais. Didesnę tikimybę susirgti vėžiu turi rūkoriai.

vėžliaĩ, vieninteliai ropliai, turintys šarvą, kuris apsaugo jų minkštą kūną. Šarvas susideda iš 2 dalių. Šonkauliai ir dauguma slankstelių suaugę su šarvu, todėl dauguma Δ, saugodamiesi nuo pavojaus, gali įtraukti galvą po šarvu. Δ vietoj dantų turi kietus snapus, kuriais kramto maistą. Visi Δ deda kiaušinius. Dauguma Δ juos užkasa į smėlį ir palieka, todėl jaunikliai dažnai tampa plėšrūnų maistu. Δ būna skirtingo dydžio — nuo didžiulio kietaodžio iki paprasto purvinio vėžlio. Greičiausi plaukikai yra jūriniai vėžliai. Jie gali plaukti 32 km/h greičiu. Pav.

viadùkas, transporto statinys automobilių keliui, geležinkeliui, gatvei, pėsčiųjų takui nutiesti per slėnį, tarpeklį, gatvę, kelią.

vibrãcija, virpėjimas, virpesys, drebėjimas.

vidaũs degìmo varìklis, šiluminis variklis, kuris veikia tokiu principu: iš degančių skystųjų arba dujinių degalų susidaro aukštos temperatūros ir didelio slėgio deginiai. Plėsdamiesi jie potencinę šiluminę energiją verčia veleno sukimosi kinetine energija.

vidaũs polìtika, bendro žmonių gyvenimo šalies viduje organizavimas bei reguliavimas.

video-, pirmasis sudurtinių tarptautinių žodžių dėmuo, rodantis sąsają su vaizdo perdavimu, įrašymu.

videoklìpas, vaizdo siužetas, reklaminis plokštelių firmų produktas — muzikinė vaizdajuostė. Pirmąjį Δ 1975 įrašė grupė "Queen".

videomẽnininkai, nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio videomenininkai, naudodami videotechniką ir kompiuterius, atkuria instaliacijas ekrane. Vienas žymiausių atstovų korėjietis Nam Junpaikas (g. 1932).

vidùramžiai, istor. periodas, apimantis laikotarpį nuo 500 iki 1500. Šiuo laikotarpiu buvo sukurti šiandieninės Europos civilizacijos pagrindai. Δ sąvoką pirmą kartą pavartojo XV a. italai. Jų teigimu, šis laikotarpis tarp antikos ir renesanso buvęs tamsus ir mažai reikalingas, nes visur vyravusios religijos dogmos ir Bažnyčia.

viduriãvimas, žarnų veiklos sutrikimas, kuris reiškiasi dažnu tuštinimusi skystomis išmatomis. Dažniausiai viduriuojama sergant žarnų uždegimu, apsinuodijus, persivalgius ar dėl nervinio sukrėtimo. Viduriavimas gydomas vaistais.

Vėžlys

Vìdurio Amèrika

Ameriką sudaro du žemynai: Šiaurės Amerika ir Pietų Amerika. Beveik per patį vidurį juos jungia Panamos sąsmauka. Šiaurės Amerika dažnai skiriama į dvi dalis: Vidurio Ameriką ir Anglų Ameriką. Vidurio ir Pietų Ameriką kolonizavo ispanai bei portugalai. Kadangi tų tautų kalbos yra lotynų kilmės, šią Amerikos dalį imta vadinti Lotynų Amerika. Didesnę Šiaurės Amerikos dalį kolonizavo anglų kilmės europiečiai, todėl jų užkariautos ir apgyvendintos žemės kartais vadinamos Anglų Amerika (JAV ir Kanada). Vidurio Amerikai priklauso Meksika, Gvatemala, Hondūras, Kosta Rika, Nikaragva, Panama, Salvadoras ir Didžiųjų bei Mažųjų Antilų salynai, skiriantys Atlanto vandenyną nuo Karibų jūros ir Meksikos įlankos. Bendras plotas 1,96 mln. km^2, gyventojų 84,4 mln. Pagal gyventojų skaičių Meksika yra didžiausia Δ šalis. Vyrauja 1000–2000 m aukščio, vakaruose ir rytuose — net 3000–4000 m aukščio plokščiakalniai. Pietuose gausu veikiančių vulkanų, tarp kurių yra garsusis Popokatepetlo vulkanas (5 452 m). Dėl didelių gamtos skirtumų nevienodas ir klimatas: atogrąžinis, vidutinių platumų ir šaltas. Salose veisiasi įvairių rūšių paukščiai ir kai kurių rūšių žinduoliai. (Pav. p. 153)

Viduržemio jūra

Vìdurio Ãzija, didžiulė teritorija į pietus nuo Vakarų Sibiro lygumos. Vakaruose ji ribojasi su Kaspijos jūra. Pietuose ir pietryčiuose stūkso Hindukušo, Pamyro ir Tian Šanio kalnai. Δ yra toli nuo vandenyno, žemyno gilumoje. Aukšti kalnagūbriai neleidžia prasiskverbti Pietų Azijos musonams. Kritulių čia iškrinta labai mažai, pučia sausi vėjai. Karštomis vasaromis žmones vargina vandens stygius, žiemą — šaltis. Visas regionas, išskyrus Afganistaną, priklausė SSRS. Nuo 1991 atsirado 5 nepriklausomos valstybės: Kazachstanas, Turkmėnistanas, Uzbekistanas, Kirgizija, Tadžikistanas.

Vìdurio Europà, Europos regionas nuo Alpių ir Karpatų kalnų iki Šiaurės ir Baltijos jūrų.

vidùrnaktis, Saulės apatinės kulminacijos akimirka.

Vidùržemio jū́ra, tarpžemyninė Atlanto vand. jūra (tarp Eurazijos ir Afrikos). Plotas 2,5 mln. km^2. Didžiausias gylis 5 121 m. Δ krantai labai raižyti. Čia įsiterpia 4 dideli pusiasaliai: Pirėnų, Apeninų, Balkanų ir Mažosios Azijos.

vidutìnės bañgos, radijo bangos, kurių ilgis nuo 100 m iki 1 000 m.

vidutìnės plãtumos, Žemės paviršiaus juostos tarp 40° ir 65° šiaurės platumos ir 42° ir 58° pietų platumos. Vyrauja vidutinių platumų klimatas, spygliuočių, mišriųjų, plačialapių miškų, stepių ir dykumų geografinės zonos.

vidutìnių núotolių bėgìmas, olimpinė lengvosios atletikos rungtis, kai sportininkai bėga 800–1 500 m.

Víena, Austrijos sostinė prie Dunojaus upės. Plotas 414 km^2, gyventojų 1,53 mln. XVI a. buvo įkurta Austrijos Habsburgų valst. sostinė. Garsėja architektūriniais paminklais, muziejais, teatrais. Dabar Δ yra daugelio tarptautinių organizacijų būstinė.

vienalą̃sčiai organìzmai, organizmai, kurių kūnas susideda iš vienos ląstelės, pvz., *bakterijos, jūros dumbliai.*

vienarãgis, mitinis gyvūnas su vienu ragu. Krikščionybėje žinomas kaip jėgos ir tyrumo simbolis.

vienãskilčiai augalaĩ, augalai, kurių gemalas turi vieną sėklaskiltę. Jų yra apie 26 tūkst. rūšių, pvz.: *orchidėjos, javai, žolės.*

víenetų sistemà, pagrindinių ir išvestinių matavimo vienetų visuma, pritaikyta tam tikrų fizik. dydžių sistemai.

víenkiemis, atskira sodyba su žemės sklypu, esanti atokiau nuo kitų sodybų.

vienmẽčiai augalaĩ, vieno vegetacijos periodo augalai. Jų sėklos sudygsta pavasarį arba vasarą, o antroje vasaros pusėje jie subrandina sėklas ir žūva.

Víenos kongrèsas (1814 09–1815 06), Vienoje sušauktas Europos valst. atstovų kongresas taikos su Prancūzija sąlygoms parengti ir užbaigti Europos valstybių karus su Napoleonu I. Visus reikalus sprendė keturių komitetas, sudarytas iš Anglijos, Prūsijos, Austrijos ir Rusijos atstovų. Kongreso nuostata: Prancūziją apjuosti "apsaugos juosta"; monarchijų restauracija; šalių nugalėtojų ekspansija.

vienpartìnė sistemà, vienpartinis valstybės valdymas, kuris įgyvendinamas ne demokratiniais rinkimais, bet kaip vienos partijos diktatūra.

vienuõlis (-ė), tam tikros regulos bendruomenės narys(-ė), davęs atitinkamus įžadus. Δ privalo laikytis vienuolijų regulų, vilkėti uniforminį drabužį — abitą, gyventi vienuolynuose (kai kurių vienuolijų, pvz., *jėzuitų ordino nariai abito nedėvi*). Katalikų Δ tampama po bandomojo laikotarpio.

vienuolýnai, moterų ar vyrų vienuolių bendrijos. Krikščioniškose bendruomenėse atsirado IV a. Egipte. Pačią vienuolyno idėją krikščionybė perėmė iš senųjų Rytų kultų, egzistavusių dar prieš Kristų. Δ kūrimo pradininku Vakarų Europoje laikomas → šv. Benediktas Nursijietis.

viešíeji darbaĩ, valstybės organizuojami darbai bedarbiams. Jais mažinamas nedarbas, švelninami socialiniai ekonominiai padariniai. Paprastai organizuojami žemos kvalifikacijos darbai. Darbo užmokestis už juos mažesnis negu darbo rinkoje.

viešóji núomonė, valst. piliečių didžiosios daugumos nuomonė apie įvairius politinius, ekonominius ir kitokius valstybinio gyvenimo reikalus. Δ turinį galima sužinoti ir iš pagal specialius metodus vykdomų apklausų duomenų, ir apibendrinant nuomonių įvairovę, atsispindinčią visuomenės informavimo priemonėse, ir iš įtakingiausių politinių partijų bei sąjūdžių nuostatų.

vìetinė savìvalda, valdžios organai, kurie pavaldūs centrinei valstybės vyriausybei, tačiau galintys tvarkyti jiems pavaldžios teritorijos dalies reikalus.

Vietnãmas, Vietnamo Socialistinė Respublika, valst. Pietų Azijoje, Indokinijos pusiasalio rytuose. Plotas 329 560 km^2, 71,32 mln. gyv. Sostinė Hanojus. Valdo viena partija. Gyventojai: vetai, tajai, kchmerai, kinai ir kt. Reljefas daugiausia kalnuotas. Pietuose kalnai sudaro didelius masyvus. Išilgai Kinijos jūros pakrantės driekiasi siaura pajūrio lyguma. Klimatas musoninis subekvatorinis. Yra drėgnųjų atogrąžų ir subtropinių su vidutinių platumų klimato juostos lapuočių ir spygliuočių priemaiša miškų, savanų. Būdingiausi yra drėgnųjų miškų gyvūnai: gibonai, makakos, lokiai, panteros, drambliai ir kt. Daugybė įvairių paukščių. Agrarinė industrinė šalis. Δ ekonomika stipri, bet žmonės neturtingi. Svarbiausios pramonės šakos: metalurgija, apdirbimo pramonė, žemės ūkio mašinų gamyba, elektrotechnikos ir elektronikos pramonė. Pagrindinė žemės ūkio šaka — žemdirbystė. Svarbiausias augalas — ryžiai. Tradicinis verslas — žvejyba. Kertami vertingų rūšių medžiai. Plėtojamas turizmas. Pav.

Vietnãmo karaĩ, karai Indokinijoje dėl nepriklausomybės. Per Antrąjį pasaulinį karą Prancūzijos koloniją Vietnamą užgrobė japonai. Pasibaigus karui 1945 valdžią Vietname į savo rankas paėmė komunistai, vadovaujami Ho Ši Mino. Prancūzai, nenorėdami prarasti savo kolonijos, įvedė kariuomenę, tačiau komunistai pradėjo partizaninį karą. Prancūzus rėmė JAV, o vietnamiečius — SSRS ir Kinija. Karas greitai persimetė į kitas Prancūzijos kolonijas — Laosą ir Kambodžą. Mūšiuose žuvo tūkstančiai karių, todėl šalyje kilo antikarinis judėjimas. Vyriausybei beliko pradėti taikos derybas. 1954 buvo pasirašyti Ženevos susitarimai (dalyvavo JAV, SSRS, D.Britanija, Prancūzija, Kinija), ir Vietnamas, Laosas bei Kambodža tapo nepriklausomomis valstybėmis. Vietnamas buvo padalytas į 2 dalis: šiaurėje valdė komunistai, pietuose — JAV remiamos nekomunistinės jėgos. Komunistai siekė įsigalėti jėga visame Vietname. Kovai prieš Pietų Vietnamo valdžią buvo sukurtas Pietų Vietnamo nacionalinio išsivadavimo frontas (Vietkongas). JAV, matydama, kad visoje šalyje gali įsigalėti komunistai, 1965 į Vietnamą pasiuntė savo karinius dalinius, tačiau JAV ir Pietų Vietnamo kariuomenė buvo bejėgės prieš komunistų partizanus, remiamus Kinijos ir SSRS. Nepadėjo net ir kasdieniniai bombardavimai, napalmas, chemikalai, naudoti džiunglėms naikinti. Aštuntajame dešimtmetyje karas persimetė į Kambodžą, Laosą ir pareikalavo dar daugiau lėšų bei žmonių aukų. JAV ir kitose šalyse prasidėjo antikariniai judėjimai. 1969 JAV pradėjo taikos derybas. 1973 sausį pasirašė susitarimą dėl karo nutraukimo. Sustabdyti komunizmo plitimo JAV nepavyko. Kare žuvo 56 tūkst. amerikiečių, daugiau kaip 1 mln. vietnamiečių, išlaidos siekė 352 mlrd. dolerių. 1976 komunistai suvienijo šalį, ir buvo paskelbta Vietnamo Socialistinė Respublika. Komunistai (raudonieji kchmerai) jėga paėmė valdžią ir Kambodžoje bei Laose.

Vietnamas

vìgvamas, Šiaurės Amerikos indėnų, gyvenančių miškingose vietose, gyvenamasis būstas. Paprastai kupolo formos, padarytas iš lanksčių medžių kamienų, apskritimu sukaltų į žemę, viršuje sujungtų. Iš viršaus Δ apdengiamas šakelėmis, žieve, dembliais. Pav.

Vigvamas

vykdomóji valdžià, vyriausybės institucijos, turinčios įgaliojimus vykdyti jau galiojančius įstatymus ar politinę liniją, funkcija. Δ priklauso valstybės vadovui ir vyriausybei.

vìkingai, dar vadinami normanais. Tai Skandinavijos šalių kariai, pirkliai, plėšikaujantys jūros riteriai, garsėję didžiaisiais žygiais VIII–XI a. Jie paliko pėdsaką ne tik žmonių atmintyje, bet ir prancūzų bei anglų kalbose, praturtinę jų žodyną jūrininkystės, laivų statybos terminais.

vikòntas, aristokrato titulas, užimantis tarpinę vietą tarp grafo ir barono.

vìkšras, pirminė drugio lerva.

Viktòrija (Victoria), (1819–1901), D. Britanijos ir Airijos karalienė, Indijos imperatorė. Karalienė buvo labai populiari visoje Britų Sandraugoje. Jos viešpatavimo laikotarpis, vadinamoji Viktorijos epocha, — tai perdėto drovumo ir kultūros sąstingio epocha. Tuo metu plėtojosi D. Britanijos ekonomika, naujasis vidurinysis sluoksnis — fabrikų savininkai bei pirkliai — tapo vyraujančia ir įtakingiau-

Viktorijos ežeras

sia valst. jėga. Tuo laiku šalis vykdė aktyviausią imperinę ekspansiją. 1876 Δ tapo Indijos imperatore. Jos dinastija ilgai darė įtaką Europos politikai.

Viktòrijos ẽžeras, didžiausias ežeras Rytų Afrikoje. 1 134 m virš jūros lygio. Plotas 69 480 km^2, gylis 81 metras. Krantai labai vingiuoti. Įteka daug upių, išteka Baltasis Nilas. Gausu žuvų. Plaukia laivai. Pav.

Vìlendorfas, 7 paleolito stovyklos Žemutinėje Austrijoje, Dunojaus slėnyje. 1908 rasta moters figūrėlė iš klinties Vilendorfo Venera.

vil̃kas, šuninių šeimos plėšrusis žinduolis. Paplitęs Eurazijoje ir Šiaurės Amerikoje. Kailis juosvai pilkas, gyvenančių tundroje — šviesesnis, dykumose — su gelsvu atspalviu. Aktyvus sutemus ir naktį. Gyvena šeimomis. Minta kanopiniais žinduoliais, kiškiais, smulkiais graužikais, šunimis. Guolį įsirengia po išvirtusių medžių šakomis, uolų plyšiuose, dažnai netoli vandens. Pav.

Vilkas

Vìlnius, Lietuvos sostinė, didžiausias jos miestas. Įsikūręs prie Neries ir Vilnios santakos. Pirmas autentiškas rašytinis šaltinis, kuriame minimas Δ vardas, yra Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 1323 rašytas į Vakarų Europą laiškas, kviečiantis amatininkus ir pirklius. Pasak legendų, Gediminas laikomas Δ įkūrėju. Jis įtvirtino Δ, kaip Lietuvos sostinę. Istorikai teigia, jog, remiantis turimais rašytiniais šaltiniais, nuo 1323 Δ laikytinas vienintele tikrąja ir teisėtąja Lietuvos sostine. Gyvena 554,8 tūkst. gyv. (2001 gyventojų surašymo duomenys). Šalies sostinė ir svarbiausias apskrities miestas Δ yra pagrindinė grandis, jungianti Lietuvą su pasaulio valstybėmis. Čia dirba prezidentas, seimas, vyriausybė, Aukščiausiasis teismas, įsikūrusios diplomatinės tarnybos, švietimo, mokslo, gydymo, kultūros įstaigos, bankai. Savo nuostabia architektūra, kultūros paminklais, romantiškais skersgatviais ir kiemų labirintais visus žavi Lietuvos istorijos ir dabarties simbolis — Δ senamiestis, tarptautinės organizacijos → UNESCO įtrauktas į svarbiausių pasaulio saugotinų objektų sąrašą. Rytų ir Vakarų valstybių atžvilgiu Δ įsikūręs labai patogioje ir svarbioje vietoje. Čia kryžiuojasi politiniai, ekonominiai, kultūriniai interesai, taikiai sugyvena įvairiausių tautybių bei religinių konfesijų atstovai.

A. Vivaldis

Vimbldonas, kurortinė vietovė netoli Londono (D. Britanija), kur nuo 1877 vyksta tarptautiniai teniso turnyrai.

vỹnas, svaigusis gėrimas, gaminamas iš vynuogių, obuolių, serbentų ir kt. vaisių sulčių. Pagal spalvą būna baltas, raudonas, rožinis, pagal kokybę — paprastas ir markinis, pagal alkoholio kiekį — natūralus ir spirituotas.

vinjètė, men. ornamentas, puošiantis vėlyvųjų viduramžių rankraščius; vėliau — spausdintų knygų ornamentinės puošmenos.

violončèlė (it. *violonsello*), keturstygis strykinis muz. instrumentas, panašus į smuiką, tik daug didesnis.

virãžas: 1. vienšlaitis ruožas automobilio kelio, velodromo, autodromo posūkyje su nuolydžiu į horizontaliosios posūkio kreivės centrą; **2.** paprastojo pilotažo figūra; **3.** posūkis, pasisukimas.

vyriausýbė, valst. valdžios institucija, turinti vykdomąją valdžią. Parlamentinio valdymo sistemoje Δ yra atsakinga parlamentui ir pati susideda iš parlamentinę daugumą sudarančios narių deputatų frakcijos ar koalicijos. Prezidentinio valdymo sistemoje Δ yra atsakinga prezidentui, o į jos sudėtį negali įeiti parlamento deputatai. Δ vadovauja ministras pirmininkas arba pats prezidentas.

Virdžìnija, JAV valstija šalies rytuose, prie Atlanto vandenyno. Plotas 105 711 km^2, gyventojų 5,6 mln. Sostinė Ričmondas. Industrinė agrarinė valst. Viena pirmųjų JAV valst., įkurta 1776.

virìmo temperatūrà, skystos būsenos virtimas dujine esant tam tikrai virimo temperatūrai. Pasiekęs šią temperatūrą skystis užverda. Vandens Δ yra 100°C.

virkštẽlė, lankstus, dažnai susisukęs stiebas, jungiantis vaisiaus pilvo sieną su placenta. Pro Δ kraujagysles vaisius iš motinos organizmo gauna deguonies ir maisto medžiagų.

viršgarsìnis greĩtis, skraidymo aparato greitis, viršijantis garso greitį ten, kur jis juda.

vìrškinimas, sudėtingų maisto ir energetinių medžiagų skaidymas iki paprastesnių dalelių, kurias organizmas gali įsiurbti žarnyne ir panaudoti kaip energijos šaltinį įvairioms reikmėms. Δ susideda iš kelių

etapų: maistas mechaniškai susmulkinamas, maisto medžiagos apdorojamos, skaidomos, o suskaidytos dalelės įsiurbiamos. Δ sistemos veiklą lemia fermentai, veikiantys įvairias maisto medžiagas ir skatinantys daugelį virškinimo chem. reakcijų.

vìrusas, mikroorganizmas, nesudarantis ląstelės, neturintis medžiagų apykaitos, tačiau turintis nukleino rūgščių ir baltymų.

visatà, kosmosas, visa erdvė ir joje esantys objektai; materialaus pasaulio dalis, kuri, esant dabartiniam pažinimo lygiui, yra prieinama stebėjimui ir teoriniam tyrimui.

viskòzė, chem. medžiaga, gaunama iš celiuliozės. Klampus oranžinis arba pilkšvai žalsvas skystis. Iš jos gaminamas viskozinis pluoštas.

výskupas, krikščionių dvasininkas, turintis aukščiausius šventimus, aukščiausiąją valdžią vyskupijoje ir išimtinę teisę teikti kai kuriuos sakramentus — kunigystės, sutvirtinimo.

vyskupijà, vyskupo valdoma sritis.

visúomenė, pati bendriausia sąvoka, reiškianti didelę žmonių bendriją bei ją sudarančių socialinių grupių visumą.

Visúotinė žmogaũs téisių deklarãcija, priimta Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) 1948 12 10. Generalinė asambleja skelbia ją kaip visuotinį idealą, kurio turi siekti visos tautos ir visos valstybės, kad šios teisės ir laisvės būtų gerbiamos ir kad būtų garantuota, imantis nacionalinių ir tarptautinių pažangių priemonių, jog jos bus tikrai pripažįstamos ir taikomos tiek valstybių narių gyventojams, tiek jų jurisdikcijoje esančių teritorijų gyventojams.

visureĩgis, automobilis, skirtas važiuoti nelygiomis vietovėmis. Būna ratinis ar vikšrinis. Ratinio visi keturi ratai varantieji.

vištakùmas, regėjimo susilpnėjimas, kai ligonis blogai mato arba visai nemato prieblandoje ir naktį.

vìštiniai, didelis ir įvairus paukščių klasės būrys, kuriam priklauso vištos, kurapkos, fazanai, putpelės, kraksai, tetervinai, kalakutai. Paplitę beveik visame pasaulyje. Įvairaus dydžio. Galva nedidelė, snapas trumpas, kojos vidutinio ilgio. Plunksnos tankios, dažniausiai neryškių, kartais labai ryškių spalvų. Minta augaliniu maistu. Lizdus krauna ant žemės. Beveik visos rūšys medžiojamos. Daugelis Δ prijaukinti ir auginami žmonių.

vitamìnai, biologiškai aktyvūs organiniai junginiai, būtini organizmo normaliai medžiagų apykaitai ir gyvybinei veiklai.

Výtautas Didysis, (1350–1430 10 27), Lietuvos didysis kunigaikštis, Kęstučio sūnus. Δ buvo žymiausias LDK valdovas. Tolerantiškas kitų tautų ir religijų žmonėms. Jam valdant išaugo LDK galia, pakilo jos tarptautinis autoritetas, susidarė palankesnės sąlygos krašto socialinei ekonominei raidai, kultūros plėtotei. Δ įtvirtino Lietuvos savarankiškumą susijungus su Lenkija, sueuropino Lietuvos valstybę bei visuomenę, sustiprino didžiojo kunigaikščio valdžią. 1410 Žalgirio mūšyje Δ pasiekė lemiamą pergalę prieš kryžiuočius. Išplėtojo parapinių bažnyčių tinklą, įkūrė Žemaičių vyskupiją. Pav.

Vytauto Didžiojo portretinis antspaudas

Vytẽnis, Lietuvos didysis kunigaikštis. Mirė apie 1315. Pasiekė pergalę prieš lenkus Trojanovo mūšyje ir prieš Livonijos kryžiuočius Turaidos (Gaujos) mūšyje. Sudarė sąjungą su Ryga. Sustiprino Lietuvos vakarinio pasienio apsaugą. Pav.

Vytenis

vỹtis: 1. šarvuotas riteris, jojantis žirgu; **2.** nuo XV a. — LDK ir Lietuvos Respublikos herbas.

vitrãžas, dekoratyvinės dailės rūšis. Δ kompozicija įstatoma į langus ar duris. Dažniausiai kuriama iš spalvoto stiklo, kartais tapoma stiklo glazūromis. Δ užuomazgų buvo sen. Egipte ir sen. Romoje. Ypač suklestėjo viduramžiais gotikinių pastatų puošyboje. Lietuvoje Δ nuo XVI a. buvo puošiamos pilys ir bažnyčios. Pav.

Vitražas

Vivāldis (Vivaldi), Antonijus (1678–1741), ital. smuikininkas bei kompozitorius, vienas žymiausių to laiko virtuozų. Gausus Δ kūrybinis palikimas (apie 770 kūrinių) ilgai buvo pamirštas. Reikšmingiausi Δ kūriniai: programinis kūrinys "Keturi metų laikai" (apie 1725), bažnytinė muzika bei pasaulietinės 1 ir 3 balsų kantatos ir serenados, daugiau nei 200 koncertų smuikui, 46 operos, 3 oratorijos ir kt. Pav.

vizà, vykstant į užsienį, pase žymimas leidimas įvažiuoti, išvažiuoti ar apsigyventi.

vìzija, tariamasis vaizdas, regėjimas, vaizduotės paveikslas.

vizìris: 1. Osmanų imperijos vyriausybės

vadovo titulas; **2.** arabų kalifato valdininkas.

vizìtas, oficialus lankymasis; gydytojo lankymas, tikrinant sveikatą.

vizuãlinis, regimasis.

Vodãnas, sen. germanų mitologijoje — aukščiausioji dievybė. Atitinka sen. skandinavų dievą Odiną.

vokãlas, muz. kūrinio dainuojamoji partija.

vokalìstas, dainininkas.

vokalizãcija, muz. dainavimo pratimai balsui lavinti, tariant vien balsius.

Vokietija

Vokietijà, Vokietijos Federacinė Respublika, valst. Europos viduryje. Plotas 357 011 km², 80,5 mln. gyv. Sostinė Berlynas. Ją sudaro 16 žemių: Šlezvigas-Holšteinas, Žemutinė Saksonija, Hamburgas, Brėmenas, Šiaurės Reinas–Vestfalija, Reinlandas–Pfalcas, Saras, Hesenas, Badenas-Viurtembergas, Bavarija, Berlynas, Meklenburgas-Vorpomernas, Brandenburgas, Saksonija, Tiūringija, Saksonija–Anhaltas. Valst. tęsiasi nuo smėlėtų pakrančių ir salų Šiaurės bei Baltijos jūrose. Šiaurinėje dalyje driekiasi lygumos, kai kur pelkės, o pietinėje daugiausia stūkso kalvos ir kalnai — Švarcvaldo ir Harco, pereinantys į Alpes. Nuo Alpių žemyn teka Dunojus ir Reinas. Klimatas vėsus, kritulių vidutiniškai. Dauguma gyventojų — vokiečiai, bet yra ir turkų, slavų, italų, graikų. Δ — viena iš svarbiausių Europos ekonomikos plėtotojų. Gaminami kompiuteriai, elektros prekės, įrankiai, automobiliai, fotoaparatai, vaistai. Yra daug naudingųjų iškasenų. Klesti žemės ūkis. 1949 Δ buvo padalyta į dvi dalis. Rytų Δ pateko Sovietų Sąjungos kontrolėn, o Vakarų Δ tapo federacine respublika. 1961 Berlyne buvo pastatyta didžiulė betono siena. Tik nugriovus šią sieną, 1990 Δ pagaliau vėl tapo suvienyta. Šiandien Δ yra NATO narė. Pav.

A. Dž. A. Volta

Vokietìjos Demokrãtinė Respùblika (VDR, vok. *DDR*), buvusi socialistinė valst. Centrinėje Europoje (1949 10 07–1990 10 03), dabar suvienytos Vokietijos dalies.

Vokietìjos reĩchas (vok. *Deutsches Reich*), valst., imperija. Pirmasis reichas — 962–1806. Antrasis reichas — 1871–1918. Trečiasis reichas — 1933–1945.

Volteras

Vokietìjos sąjunga, Vienos kongreso nutarimu 1814–1815 vietoj Šventosios Romos imperijos sukurta Vokietijos 34 monarchijų ir 4 laisvųjų miestų sąjunga, gyvavusi 1815–1866. Bendriesiems klausimams spręsti buvo įsteigtas Sąjungos seimas. Vadovaujantis vaidmuo atiteko Austrijai.

volfrãmas (W), labai sunkus, kietas, sunkiai lydomas metalas.

Vòlga, ilgiausia Europos upė. Ilgis 3 531 km. Prasideda Valdajaus aukštumoje, įteka į Kaspijos jūrą. Kanalais jungiasi su Baltąja, Baltijos, Azovo ir Juodąja jūromis.

Vòlta (Volta), Alesandras, Džuzepė Antonijus, grafas (1745–1827), ital. fizikas. Daugiausia dėmesio skyrė elektros reiškinių tyrimui. Panaudojus "elektros krūvį" bei "talpą", Δ pavyko gauti ir sukaupti nemažos įtampos elektros srovę. Δ darbavosi savo sukonstruotu plokšteliniu kondensatoriumi ir elektrolitiniu srovės matavimo prietaisu (voltmetru). Išrado ir Voltos elektros srovės šaltinį, sudarytą iš nuosekliai sujungtų elementų — tai buvo pirmasis aukštos įtampos elektros srovės šaltinis. Įtampos vienetas fiziko garbei buvo pavadintas → voltu. Pav.

voltampèras, tariamosios elektros galios vienetas, santr. VA.

vòltas, elektros įtampos vienetas, santr. V.

Voltèras (Voltaire, tikr. Fraçois Marie Arouet), (1694–1778), pranc. rašytojas bei filosofas, iškiliausias Prancūzijos švietimo epochos atstovas. Filosofinėmis pažiūromis buvo artimas angliškajam empirizmui, nepripažino metafizikos bei misticizmo, abejojo valios laisve ("Filosofijos pagrindai", 1738). Parašė klasicizmo dramų ("Zayra", 1732; "Mahometas", 1742), romanų ("Zadigas", 1747; "Kandidas", 1759), epą ("Orleano mergelė", 1762) ir istorinių veikalų, kuriuose nagrinėjamos ir ekonominės bei kultūrinės sąlygos ("Liudviko XIV šimtmetis", 1751). Pav.

voltmètras, techn. prietaisas elektros įtampai matuoti.

vorãgyviai, nariuotakojų tipo bestuburiai gyvūnai, kuriems priklauso vorai, skorpionai ir erkės. Paplitę beveik visame pasaulyje. Tai labai senoviniai gyvūnai, apsigyvenę sausumoje mažiausiai prieš 400 mln. metų. Jų yra įvairių formų, bet visi

turi 4 poras kojų ir neturi sparnų bei antenų. Gyvena dažniausiai sausumoje. Grobuonys. Minta vabzdžiais. Kai kurie Δ turi nuodų liaukas. Yra parazitų, pvz., *erkės, skorpionai*.

voraĩ, voragyvių klasės bestuburiai gyvūnai. Paplitę beveik visame pasaulyje. Kūnas 0,8 mm–11 cm ilgio. Patinai dažniausiai mažesni už pateles. Δ gamina gaudomuosius tinklus, kokonus kiaušiniams, voratinkliu iškloja urvelius. Beveik visi Δ gyvena sausumoje. Aktyvūs paprastai naktį. Vieni judrūs, gyvena atvirose vietose, kiti slepiasi urvuose ar plyšiuose. Plėšrūs. Minta daugiausia vabzdžiais. Daugumos rūšių Δ naudingi, nes naikina žalingus vabzdžius. Yra ir nuodingų Δ, pvz., *tarantulas, karakurtas*. Pav.

vóras kryžiuõtis, plėšrus nariuotakojis — voragyvis. Kryžiuočiu vadinamas todėl, kad tamsioje nugaroje matyti šviesus kryžiaus formos raštas. Δ žandikaulio viršuje yra aštrus nagelis, o žandikaulio vidinėje pusėje — nuodingosios liaukos. Kai žandikaulis įsminga į aukos kūną, per nagelį patenka nuodai, ir auka žūva.

vóriškosios vãpsvos, plėviasparnių būrio parazituojantys vabzdžiai. Paplitusios daugiausia atogrąžų juostose. Δ pilvelis didelis, kojos ilgos. Patelės besparnės, panašios į skruzdėles arba vorus. Kūnas apaugęs tankiais plaukeliais. Turi ilgą geluonį. Dauguma Δ parazituoja bičių ir vapsvų lizduose.

vòtumas, sprendimas, nuomonė, išreikšta balsavimu.

voverẽ skraiduõlė, sterblinis žinduolis. Tarp medžių nusklendžia iki 90 m. Savo suplotą uodegą naudoja kaip vairą, ji atstoja ir stabdį. Aktyvi naktį. Paplitusi Šiaurės Amerikoje, Šiaurės Europoje, Azijoje. Gyvena miškuose, medžiuose.

vóverės, voverinių šeimos žinduoliai. Paplitusios Eurazijoje ir Amerikoje. Kailis tankus, uodega apaugusi ilgais puriais plaukais. Gyvena miškuose, parkuose. Lizdus suka medžių viršūnėse, drevėse. Minta medžių sėklomis, ūgliais, pumpurais, uogomis, riešutais, grybais, vabzdžiais, paukščių kiaušiniais. Vikriai laipioja medžiais, šokinėja. Žiemą užmiega. Pav.

vudu (voodoo), Vakarų Afrikoje ir Karibų jūros salose (ypač Haityje) paplitusi magiškoji liaudies religija.

vulgarùs, šiurkštus, storžieviškas.

vulkanìzmas, gamtos reiškinys, susijęs su Žemės gelmių medžiagų išsiliejimu į Žemės paviršių per → ugnikalnius.

Z

Z, z, raidė, vartojama žymėti pučiamajam liežuvio dantiniam skardžiajam priebalsiui, tariamam kietai (*zonà, zuĩkis*) ir minkštai (*zir̃zti, zvim̃bti*).

Voras

zakristijà, speciali patalpa katalikų bažnyčioje kulto reikmenims laikyti bei apeigoms pasiruošti.

zakristijõnas, bažnyčios tarnautojas, kurio pareiga saugoti liturginius drabužius, indus, knygas, rūpintis altorių švara, papuošimu, uždegti žvakes, aprengti ir nurengti kunigus.

Zálcburgas, miestas ir žemė Austrijoje. 480 tūkst. gyventojų. Čia kasmet rengiami muzikos (nuo 1917) ir teatro (nuo1920) festivaliai.

zalcburgiẽčiai, kolonistai, atvykę į Mažąją Lietuvą 1732–1734 iš Zalcburgo. Dauguma jų buvo vokiečiai protestantai, išvykę iš tėvynės dėl religinio persekiojimo. Prūsijos valdžios organų buvo sutikti kaip tikėjimo kankiniai.

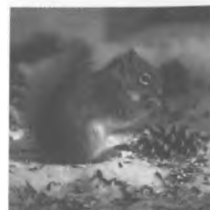
Zaratustrà (VI a. pr. Kr.), sen. Irano religijos → zoroastrizmo kūrėjas. Sukūrė 17 Giesmių (Gatų), kurios sudaro senąją Avestą.

zèbrai, arklinių šeimos neporakanopiai žinduoliai. Paplitę Afrikoje. Aukštis 2,5 m, svoris iki 350 kg. Uodega iki 57 cm ilgio, jos gale yra ilgesnių plaukų kuokštas. Šviesiai pilki ar rusvi su skersiniais juodais arba rudais dryžiais. Gyvena nedidelėmis bandomis. Minta žole. Prijaukinami sunkiai. Pav.

Zebrai

zenìtas, aukščiausias dangaus skliauto taškas, esantis virš stebėtojo galvos.

Zìgmantas Vazà, Zìgmantas III — (1566–1632), Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis, Švedijos karalius. Švedijos karaliaus Jono III ir Žygimanto Augusto sesers Kotrynos sūnus. Δ — Vazų dinastijos Žečpospolitoje pradininkas. Buvo katalikas fanatikas.

Voverė

zikurãtas, piramidės pavidalo šventykla,

būdinga ankstyvosioms Artimųjų Rytų civilizacijoms.

zìngšpylis, komiška vok. opera, kurioje nemažai šokių ir dialogų.

Zodiãkas, Žvėrių Takas, kartą per metus Saulės pereinama juosta abipus ekliptikos, pagal žvaigždynus padalyta į 12 dalių, gavusių po atitinkamą Δ ženklą. Iš visų Žemės vietų jie matomi vienodai, tačiau atskirų tautų siejami su skirtingais žvaigždynais, arba siejant su tais pačiais žvaigždynais skirtingai vadinami.

zòmša, minkštai išdirbta oda, kurios išorinė pusė šlifuota. Išdirbama iš briedžių, elnių, avių ir laukinių ožkų odų. Iš jos siuvami drabužiai, galanterijos gaminiai, avalynė.

zòndas, prietaisas sunkiai pasiekiamai vietai tirti.

zoològija, viena seniausių biologijos mokslo šakų, tirianti gyvūnus arba mokslas apie gyvūnus.

zootèchnika, zoologijos šaka, tirianti gyvulių ir paukščių auginimą bei laikymą.

zoroastrìzmas, religija VII–VI a. pr. Kr., susiformavusi Irane ir paplitusi Vidurinėje Azijoje. Jos pradininku laikomas → Zaratustra. Pagrindinė šventoji knyga Avesta.

Ž

Ž, ž, raidė, vartojama žymėti pučiamajam liežuvio dantiniam skardžiajam priebalsiui, tariamam kietai (*žãdas, žõdis*) ir minkštai (*žẽmė, žìlas*).

žãgrė, žemės įdirbimo įrankis, pakeitęs arklą. Lietuvių naudota nuo XI–XII a. iki XIX a. pab.

Žaibas

žaĩbas, atmosferos elektros kibirkštinis išlydis, susidarantis tarp skirtingai įsielektrinusių debesų, to paties debesies dalių arba tarp debesies ir Žemės. Pav.

žaibólaidis, perkūnsargis, įrenginys, saugantis statinius, elektros įrenginius nuo žaibo smūgių. Turi ploną metalinį strypą su smailiu galu arba lyną, įrengtus virš arba šalia saugomo statinio, ir įžeminimo įrenginį.

Žálgirio mūšis, LDK ir Lenkijos jungtinės kariuomenės mūšis su Kryžiuočių ordinu, įvykęs 1410 07 15 ties Žalgiriu (Griunvaldu). Jungtinei lietuvių ir lenkų kariuomenei turėjo vadovauti Lenkijos karalius Jogaila, tačiau faktiškas vadovas buvo Didysis Lietuvos kunigaikštis → Vytautas. Kryžiuočiams vadovavo didysis magistras Ulrichas fon Jungingenas. Dėl Vytauto panaudoto "totoriško" manevro kryžiuočiai patyrė triuškinamą pralaimėjimą.

Žálgiris (Grunwald), kaimas Lenkijoje, Olštino vaivadijoje. Šalia jo yra laukas, kuriame vyko → Žalgirio mūšis (1410). Čia pastatytas paminklinis Žalgirio pergalės ansamblis.

žaliavìnė naftà, neperdirbta, tik išsiurbta nafta.

žãliavos, pirminės medžiagos, iš kurių kas nors gaminama.

Žaliũjų polìtinės pártijos, partijos, susikūrusios XX a. aštuntojo d-mečio vid. Vakarų Europoje, paskatintos mokslininkų įspėjimų dėl oro ir gamtos užterštumo. Gamtos apsaugos klausimai buvo įtraukti į Δ veiklos programas.

žalniẽrius, Lietuvos ir Lenkijos valst. kareivis pėstininkas.

žaltỹs, nenuodingas roplys, panašus į gyvatę. Aktyvus dieną. Gerai plaukia. Paplitęs visame pasaulyje. Kūnas būna iki 3,5 m ilgio. Minta žuvimis, varliagyviais, paukščiais ir jų kiaušiniais, smulkiais žinduoliais. Lietuvoje paplitęs paprastasis žaltys. Kūno ilgis iki 1 m.

žálvario ámžius, antrasis po akmens amžiaus žmonijos istorinės raidos laikotarpis, prasidėjęs maždaug apie 3500 pr. Kr., tęsėsi iki 900 pr. Kr. Viduriniuose Rytuose. Mesopotamijoje pastatomi pirmieji miestai ir pradedama gaminti bronza ir žalvaris. Apie 2500 pr. Kr. žalvaris paplinta visoje Europoje. Bronziniai lydiniai Lietuvoje pasirodė XVI a. pr. Kr. Manoma, kad jie atkeliavo Gintaro keliu.

žálvaris, vario ir cinko lydinys, turintis antibakterinių savybių, atsparus korozijai.

Žanà d'Ark (Jeanne d'Arc, Orleano mergelė), Šv. (1412–1431), nacionalinė Prancūzijos didvyrė ir patriotė.

žánras, istoriškai susiklosčiusios meno kūrinių klasifikacijos pagal jų struktūrinius požymius, kūrinio rūšis, pvz., *epikos Δ — romanas.*

žánrinis pavéikslas, kasdieninio gyvenimo scena.

žarnýnas, virškinamojo kanalo dalis nuo skrandžio iki išangės, esanti pilvo ertmėje

ir dubenyje. Skirstomas į plonąją žarną ir storąją. Plonoji žarna susideda iš dvylikapirštės, tuščiosios ir klubinės žarnų. Storoji žarna supa plonąją ir susideda iš trijų dalių: aklosios, gaubtinės, tiesiosios. Ties aklosios ir gaubtinės žarnos riba į storąją žarną įeina plonoji.

žąsiẽs odà, nuo šalčio spuogeliais pašiurpusi oda.

žebenkštìs, kiauninių šeimos plėšrus žinduolis. Paplitusi Eurazijoje, Šiaurės Afrikoje, Šiaurės Amerikoje. Kūno ilgis 13–28 cm, uodegos — 3–9 cm. Kailis tankus, vasarą rusvas, žiemą šviesesnis. Aktyvi sutemus. Minta peliniais graužikais, paukščiais. Lietuvoje gyvena laukuose, paupiuose, pamiškėse, prie gyvenviečių.

žebérklas, įrankis žuvims durti, smaigyti žuvaujant.

Žečpospòlita, po 1569 Liublino unijos — oficialus federacinės Lietuvos ir Lenkijos valst. pavadinimas.

Žemaĩtė, (tik. Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė), (1845–1921), lietuvių rašytoja. Kilusi iš bežemių bajorų. Mokėsi privačiai, vėliau lavinosi savarankiškai. Δ bičiuliavosi su P.Višinskiu, kuris supažindino ją su nelegalia lietuviška spauda. Jo paskatinta pradėjo kurti apsakymus. Be apsakymų Δ parašė apysakų, apybraižų, pjesių. Reikšmingiausi apsakymai ir apysakos — "Marti", "Petras Kurmelis", "Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės", "Topylis" ir kt. Δ kūryboje daugiausia vaizduojami neigiami tikrovės reiškiniai, vyrauja pasakojimas su ironijos, komizmo elementais. Jos kūryba davė pradžią naujųjų laikų lietuvių prozai ir realizmo srovei lietuvių literatūroje. Pav.

Žemaitijà, istorinė geografinė ir etnografinė Lietuvos dalis. Šaltiniuose minima nuo XIII a., kai jau funkcionavo lietuvių žemių konfederacijos, kurias sudarė žemaičiai ir Lietuva su aplink ją susigrupavusiomis žemėmis. Δ minima 1219 taikos sutartyje su Galičo–Volynės kunigaikščiais, kur minimi ir du žemaičių kunigaikščiai — Erdvilas ir Vykintas. XVI a. pab. Δ vadinta teritorija tarp Baltijos jūros ir Nevėžio upės.

žemdirbỹstė, žemės dirbimas bei maistinių, techninių ir pašarinių augalų auginimas: javai (kviečiai) pradėti auginti Pietvakarių Azijoje (Sirijoje) IX t-metyje pr. Kr.; ryžiai — V t-metyje pr. Kr. dabartinėje Birmos teritorijoje; techninės kultūros (arbata) — Indostano pusiasalio pietuose III t-metyje pr. Kr.; pašarinės kultūros (bulvės, kukurūzai) — V–VI t-metyje pr. Kr. inkų civilizacijoje, dabartinėje Peru teritorijoje.

Žẽmė, penkta pagal dydį Saulės sistemos planeta, trečia pagal nuotolį nuo Saulės.

žemélapis, sumažintas viso Žemės paviršiaus ar jo dalies atvaizdas plokštumoje. Pasirinktojo Žemės paviršiaus ploto vaizdas sumažinamas tam tikru masteliu, dėl Žemės paviršiaus išgaubtumo Δ sudaromi skirtingose kartografinėse projekcijose.

Žẽmės ašìs, Žemė skrieja aplink Saulę, besisukdama apie savo ašį. Ji nėra vertikali, o pasvirusi 23,5° kampu į skriejimo aplink Saulę kelią. Laikas, per kurį Žemė apsisuka apie savo ašį, vadinamas para. Laikas, per kurį Žemė apskrieja aplink Saulę, vadinamas metais. Žemės sukimosi ašies susikirtimo su jos paviršiumi taškai vadinami ašigaliais.

Žẽmės atmosferà, Žemės rutulį gaubiantis skaidrus oro sluoksnis.

Žẽmės drebéjimai, milžiniškų uolienų plokščių judesiai Žemės plutoje. Jie būna stipriausi, susidūrus ar panirus vienai plokštei po kita, nes susidaro įtampa ir vyksta staigūs plokščių persistūmimai. Uolienų sluoksniai neišlaiko tokios neįprastos naštos ir įvyksta Δ, kurie būna įvairaus stiprumo ir įvairios trukmės. Δ stiprumas vertinamas pagal Richterio skalę nuo 1 iki 9 balų. Δ ir jų sukeltas smūgio bangas tiria mokslas, vadinamas seismologija.

Žemaitė

Žẽmės magnetìzmas, pati Žemė yra milžiniškas magnetas. Jos magnetiniai poliai yra greta geografinių Šiaurės ir Pietų polių. Vienas magneto polius yra traukiamas Žemės šiaurinio magnetinio poliaus ir vadinamas šiauriniu magneto poliumi, kitas — traukiamas pietinio poliaus ir vadinamas pietiniu magneto poliumi.

žẽmės riešutaĩ, arachisai, ankštinių šeimos žolė, auganti visų žemynų atogrąžų ir paatogrąžio klimato zonose. Vaisius brandina žemėje. Sėklos valgomos, jose daug aliejaus.

Žẽmės sándara, Žemė sudaryta iš skirtingos sudėties sferų: išorinio dujų apvalkalo

Žẽmės istòrija

Didžiulis uolienų kamuolys, skriejantis erdvėje, yra Žemė, viena iš 9 planetų, kurios sukasi apie Saulę. Kol Žemė sulipo į vieną uolienos rutulį, prireikė 100 mln. metų. Mokslininkai teigia, kad Žemė susidarė maždaug prieš 4,5 mlrd. metų. Seniausių gyvybės formos pėdsakų randama prekambro periode (prieš 4600–590 mln.). Šiuo laikotarpiu vyko kalnodara, susidarė vandens baseinai, atsirado bakterijos ir melsvadumbliai. Pirmieji daugialąsčiai gyvūnai — kirmėlės, medūzos, pintys — atsirado proterozojaus periode. Pirmosios žuvys, sausumos augalai, vabzdžiai atsirado maždaug prieš 400 mln. paleozojaus eroje. Toliau buvo mezozojaus era (prieš 240–70 mln.). Susiformavo pagrindiniai žemynų ir vandenynų kontūrai. Atsirado spygliuočiai medžiai, varliagyviai ir stambūs ropliai (dinozaurai, ichtiozaurai) bei skrajojantys ropliai (pterodaktiliai). Atsirado pirmieji paukščiai (archeopteriksai). Toliau — kainozojaus era, apimanti ir dabartinę epochą, kuri prasidėjo prieš 70 mln. metų. Būdingiausi bruožai: ledynmečiai, žinduolių ir paukščių suklestėjimas, žmogaus atsiradimas ir tobulėjimas. Iškilo alpinė kalnodara, susiformavo upių tinklas, išmirė klestėję ropliai. Atsirado mamutai, raganosiai. Pirmosios į žmogų panašios būtybės pasirodė maždaug prieš 6 mln. metų. Prieš 2 mln. metų pasirodė pirmosios tikrai žmogiškos būtybės. Pirmasis žmogus → *Homo sapiens* atsirado prieš 30 tūkst. metų. Visas laikotarpis iki pirmųjų rašytinių žmogaus gyvavimo dokumentų atsiradimo yra priešistorė. (Pav. p. 149)

Žemė

atmosferos, vandens apvalkalo hidrosferos ir 3 vidinių — Žemės plutos, man-tijos, branduolio. Kiekviena iš šių sferų skirstomos į smulkesnes sferas, pvz., *atmosfera į troposferą, stratosferą, mezosferą, termosferą ir jonosferą*. Viršutinis kietasis mantijos sluoksnis ir pluta sudaro litosferą. Žemės branduolį, kuris prasideda netoli paviršiaus ir tęsiasi iki 2 900 km gylio, sudaro nikelis ir geležis. Jo spindulys — 3 470 km, o temperatūra pakyla iki 7 000°C.

žẽmės ū́kis, žemės augalų auginimas ir gyvulių veisimas, pirminis augalininkystės ir gyvulininkystės produktų perdirbimas. Svarbiausios žemės ūkio šakos — žemdirbystė ir gyvulininkystė.

žemė́tvarka, žemės, kaip gamtinės aplinkos pagrindo, žmogaus gamybinės veiklos bazės ir gamybos priemonės, tvarkymo darbai. Ji apima žemės naudmenų geobotaninį, agroekonominį, dirvožemių tyrimą, kartografavimą, apskaitą, žemėnaudų ir kitų žemės naudojimo objektų išplanavimą, projektų ženklinimą vietoje, žemės naudojimo kontrolę.

žẽmo slė̃gio júostos, Žemės paviršiuje yra 3 Δ — viena ties pusiauju ir dvi vidutinėse platumose. Čia oras kyla aukštyn, vėsdamas artėja prie rasos taško, susidaro debesys ir gali iškristi krituliai.

žémuogė, erškėtinių šeimos laukinis ir kultūrinis žolinis augalas, vedantis raudonas sultingas uogas.

Ženevà, miestas Šveicarijoje, prie Ženevos ežero. 91 tūkst. gyv. Uostas prie ežero, tarptautinis oro uostas. Δ vyksta dauguma taikos konferencijų, posėdžiauja tarptautinės organizacijos. Yra universitetas, Tautų rūmai, gotikinė rotušė. Plėtojama juvelyrinių dirbinių, laikrodžių, elektrotechnikos, farmacijos, parfumerijos, tekstilės, maisto pramonė.

Ženèvos konveñcijos, tai pasirašyti tarptautiniai daugiašaliai susitarimai. Žymiausios: **1.** dėl sužeistųjų karių padėties pagerinimo; **2.** dėl elgesio su karo belaisviais; **3.** dėl civilinių gyventojų apsaugos karo metu.

žiáunos, žuvų kvėpavimo organas. Δ yra abiejose galvos pusėse. Žuvys kvėpuoja imdamos iš vandens deguonį, kuris patenka į kraują per Δ esančias kraujagysles.

žìbalas, iš naftos gaunamas skystis, pilamas į žibalines lempas, naudojamas kaip buitinis kuras ir traktorių degalai.

žỹdai, etninės grupės, kilusios iš senovės semitų genčių. Dauguma jų gyvena JAV, Izraelyje, buvusioje SSRS ir kt. Δ politinis, ekonominis ir kultūrinis gyvenimas susijęs su gyvenamos šalies gyventojų

kultūra, jie daugiausia kalba tų šalių, kuriose gyvena, kalbomis. Dalis Amerikos ir Europos Δ kalba jidiš kalba. Izraelyje daug Δ vartoja ivritą, jis yra valstybinė šios šalies kalba. Δ išpažįsta judaizmą.

žíedas, gaubtasėklių augalų dauginimosi sėklomis organas.

žiedžiamàsis rãtas, prietaisas keramikos dirbiniams žiesti. Δ — svarbiausias puodžiaus darbo prietaisas.

žiemkenčiaĩ, javai, daugiausia kviečiai, rugiai, miežiai, sėjami rudenį. Peržiemoja dirvoje, paskui auga ir vasarą subrandina derlių.

Žygìmantas Augùstas, (1520- 1572), Lietuvos didysis kunigaikštis, Lenkijos karalius, Žygimanto Senojo ir Bonos Sforcos sūnus. 1547–1551 patvirtino visas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teises ir privilegijas. Įvykdė žemės ūkio (valakų) reformą ir teritorinio administracinio padalijimo bei teismų reformą; patvirtino II Lietuvos Statutą. Prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prijungė Livoniją. Liublino uniją (1569) sudarė kaip dviejų lygiateisių valstybių federaciją. Leido Lietuvoje kurtis jėzuitų brolijai. Vilniaus jėzuitų kolegijai padovanota asmeninė biblioteka sudarė būsimosios Vilniaus universiteto bibliotekos branduolį. Pav.

žiniãsklaida, sistemingas įvairiopos informacijos teikimas platiesiems gyventojų sluoksniams, naudojantis įvairiomis priemonėmis. Tai spauda, radijas, televizija (palydovinė, kabelinė, vaizdo), kinas, kompiuteriai.

žinduõliai, stuburinių gyvūnų klasė. Juos sieja tam tikri bendri požymiai: visi šiltakraujai, kvėpuoja plaučiais, kaulų skeletas teikia atramą jų kūnui ir apsaugo vidaus organus. Jaunikliai maitinami motinos pienu. Daugelis žinduolių turi gana dideles smegenis, jautrius jutimo organus, plaukus arba kailį. Laikosi sausumoje ir vandenyje, kai kurie prisitaikę gyventi įsirausę į žemę. Δ poklasiai: kloakiniai Δ (neveda jauniklių, bet deda kiaušinius, pvz., *echidna*), sterbliniai Δ (naujagimiai būna dar nesusiformavę, todėl auga ir stiprėja specialioje sterblėje, pvz., *kengūra*), aukštesnieji (placentiniai) Δ (gemalas auga motinos gimdoje, gimsta gerai susiformavęs jauniklis, pvz., *gibonas*).

žinýba, sistema įstaigų, priklausančių kuriai nors valstybinio valdymo šakai.

žynỹs, senovės religijų kulto tarnas. Jam dažnai buvo priskiriami burtininko sugebėjimai. Žyniai rūpinosi mokslo žinių kaupimu, saugojimu, turėjo įtakos savo krašto politiniam gyvenimui.

žiogaĩ, tiesiasparnių būrio vabzdžių šeima. Dažniausiai žalios spalvos, šoklūs vabzdžiai. Užpakalinės kojos šokamosios. Trindami vieną antsparnį į kitą, čirškia. Gyvena ant medžių, krūmų, tarp aukštų žolių. Aktyvesni vakarais. Minta vabzdžiais arba augalais. Lietuvoje paplitęs žaliasis žiogas, kurio kūno ilgis iki 33 mm.

žirafà, pats aukščiausias žinduolis gyvūnas, gyvena Afrikos savanose bandomis. Užauga iki 5,9 m aukščio. Ilgos kojos ir kaklas leidžia susirasti maisto aukštai medžiuose. Pav.

Žirafos

žìras (it. *giro*), raštiškas kliento įsakymas bankui pervesti tam tikrą sumą iš jo einamosios sąskaitos į kurio nors kito asmens einamąją sąskaitą.

žirondìstai, Prancūzijos didžiosios revoliucijos laikotarpio politinė partija, kurią sudarė išsilavinę ir pasiturintys miestiečiai. 1793, įvedus jakobinų diktatūrą, jie perėjo į kontrrevoliucijos pusę.

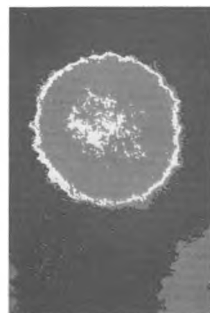

Žygimantas Augustas

žiurkénai, naminiai gyvūnėliai, mintantys džiovintu maistu (sėklomis, riešutais) ir šviežiomis daržovėmis. Kilę iš sausų Centrinės Azijos rajonų.

žiùrkės, pelių šeimos graužikai. Paplitusios visame pasaulyje, nes gerai prisitaiko prie įvairių gyvenimo sąlygų. Kūnas 10–30 cm ilgio, uodega maždaug tokio pat ilgio. Ėda labai įvairų maistą. Dauguma Δ laikomos kenkėjomis, nes gadina javus ir šakniavaisius bei maisto produktus sandėliuose. Kai kurios perneša ligų sukėlėjus.

žiūrõnas, optinis įtaisas, padidinantis kampą, kuriuo matomi tolimi daiktai.

ŽIV, *žmogaus imunodeficito virusas* (angl. *Human Immunodeficienty Virus*, (HIV)), sukelia ligą AIDS. Tą virusą 1984 išskyrė amerikietis profesorius Robertas Galas (Gallo). Pav.

ŽIV virusas

žmogaũs téisės, teisės, kurios išreiškia visuotines vertybes: individo laisvę, teisingumą ir visų lygybę. Tai principus ir ver-

tybes išreiškiančios teisės, kurios žmogiškosios bendruomenės nariams padeda gyventi kartu, spręsti tarp individų kylančius konfliktus bei reguliuoti socialinį gyvenimą. Jos išdėstytos "Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje", priimtoje JT 1948 12 10 bei tarptautinėse konvencijose, kurių turi laikytis jas ratifikavusios šalys.

žmõgbeždžionės, vieni protingiausių gyvūnų Žemėje. Tai šimpanzės, gorilos, gibonai ir orangutangai. Δ gana didelės smegenys, ilgos rankos, ilgi rankų ir kojų pirštai, plaukuoti kūnai. Visos jos daugiausia minta vaisiais, lapais, vabzdžiais ir paukščių kiaušiniais. Gyvena giminėmis arba šeimomis. Naktimis įsitaiso medžiuose.

žmogùs, gyva, kalbanti rišlia kalba, mąstanti, protinga būtybė. Visi žmonės, šiuo metu gyvenantys Žemėje, yra → Homo sapiens. Plisdami po pasaulį, žmonės įgijo skirtingų bruožų. Išvaizdos skirtumai atsirado prisitaikant prie labai nevienodų geografinių ir klimatinių sąlygų. Pvz., tamsi odos spalva padeda apsisaugoti nuo kenksmingų kaitrios saulės spindulių. Šaltesniuose kraštuose, kur saulė ne tokia ryški, oda pašviesėja, kad organizmas gautų pakankamai vitamino D. Kūno sudėjimas taip pat pakito. Pvz., eskimai yra kresni, nes toks kūnas gerai išlaiko šilumą, o pigmėjai prisitaikę gyventi šiltose ir drėgnose džiunglėse. Šiuo metu tyrinėtojai teigia, kad Homo sapiens atsirado maždaug prieš 300 tūkst. metų Afrikoje, Azijoje ir Europoje. Jo smegenys buvo panašaus dydžio kaip mūsų. Jis gaminosi dailius akmeninius įrankius ir grūdino medines ietis ugnyje.

žõdžio láisvė, teisė nevaržomai išsakyti savo ar visuomenės nuomonę, ją ginti.

žokẽjus: 1. žirgų lenktynių jojikas; **2.** cirko akrobatas, jojikas.

Žolės riedulys

žolẽs riedulỹs, lauko riedulys, sport. dviejų komandų po 11 žaidėjų žaidimas, kurio tikslas — riedmušomis įmušti kamuoliuką į varžovų vartus. Žaidžiama atviroje vejos ar sintetinės dangos 91,4 m ilgio ir 54,9 m pločio aikštėje, kurios abiejuose galuose yra 2,13 m aukščio ir 3,66 m pločio vartai. Žaidžiama 2 kėlinius po 35 min. Laimi komanda, įmušusi kuo daugiau įvarčių į varžovų vartus. Žaidimas atsirado XIX a. D. Britanijoje. Pav.

žolìniai augalaĩ, tai augalai, kurie nuvysta subrandinę sėklas.

žurnalìstas, kūrybinis žiniasklaidos (laikraščių, žurnalų, radijo, televizijos) darbuotojas.

žurnalìstika, žiniasklaidos veikla.

žuvė́dros, kirų šeimos paukščiai. Dauguma Δ rūšių paplitusios atogrąžų klimato, kai kurios — vidutinių platumų klimato juostose. Kūnas 20–56 cm ilgio. Snapo viršūnė smaili, be kabliuko. Sparnai ilgi, smailūs. Kojos trumpos. Uodega giliai iškirpta. Gyvena pajūriuose ir vidaus vandenų pakrantėse. Minta žuvimis ir vandens bestuburiais. Veisimosi metu gyvena kolonijomis.

žùvys, stuburiniai gyvūnai. Yra kaulinės (silkės, unguriai, lašišos, ešeriai ir kt.) ir kremzlinės (rykliai, rajos). Gyvena vandenyje, kvėpuoja žiaunomis, turi kaulinį arba kremzlinį skeletą, nepastovią kūno temperatūrą. Kūno forma prisitaikiusi plaukioti. Slidžių žvynų ir gleivių danga saugo Δ nuo parazitų ir padeda plaukti. Δ stumiasi per vandenį uodega, o vairuoja pelekais. Vidaus organai yra kūno apatinėje dalyje. Plėšriųjų Δ skrandis labai talpus. Gyvena sūriuose, apysūriuose ir gėluose vandenyse. Skirstomos į jūrines ir gėlavandenes.

žvaigždė̃, spinduliuojantis didelės masės nepaprastai karštų dujų kamuolys. Šviesiausios Δ — Sirijus ir Vega.

žvãkė (vidaus degimo variklio), įtaisas degiajam mišiniui elektros kibirkštimi uždegti. Įsukama į variklio cilindro galvutę.

žvejýba, žuvų pramonės šaka. Viena seniausių žmonių veiklos formų. Gali būti verslinė — vandenynų, jūrų pakrančių, ežerų bei upių, ir mėgėjiška. Daugiausia sužvejojama vandenynuose. Mėgėjiška Δ leidžiama visuose vandens telkiniuose, išskyrus draustinius ar žuvų veisyklas.

žvejýbos tiñklas, žūklės priemonė. Mezgamas iš medvilninių, kanapinių, sintetinių siūlų, virvelių, siuvamas iš tinklinio audinio. Gali būti statomieji ir traukiamieji Δ.

žvìrbliai, audėjų šeimos sodybų bei miestų paukščiai. Paplitę beveik visame pasaulyje. Sparnai ir uodega trumpi. Neryškių spalvų. Minta augalų sėklomis, vabzdžiais. Lizdus suka pastogėse, inkiluose.

Literatūra

1. *Agibalova J.* Vidurinių amžių istorija. – K.: Šviesa, 1992.
2. *Alexander P.* Biblijos enciklopedija. – V.: Alna litera, 1992.
3. *Allan J.* Pasaulio religijos: populiarus žinynas. – V.: Alma littera, 1994.
4. Antikos žodynas. – V.: Alma littera, 1998.
5. Astronomijos enciklopedinis žodynas/ sudarė *A. Juška.* – V.: Mokslas, 1984.
6. *Baroki L.* Žmogaus gyvybė – pirmasis stebuklas. – K.: Farmacija, 1999.
7. *Barth L.* Pasaulio geografija. – V.: Briedis, 1997.
8. *Bekeris U.* Simbolių žodynas. – V.: Vaga, 1995.
9. *Brazauskas J.* Svarbiausios Lietuvos istorijos datos. – K.: Šviesa, 1998.
10. *Bulotaitė A.* Alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo prevencija mokykloje: metodinė medžiaga mokytojams. – V.: A. Remeikos leidykla, 2000.
11. *Burgis B.* Kompiuterika moksleiviams ir studentams. – K.: Technologija, 1993.
12. *Celiešienė J.* Meno istorijos ir dailės pažinio pagrindai. – Jonava: Linotipas, 2000.
13. *Čigriejienė V.* Akušerija: vadovėlis aukštosioms medicinos mokykloms. – V.: Mokslas, 1993.
14. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – V.: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
15. *Dagienė V.* Informatikos pradmenys: I–IV dalys. – V.: TEV, 1998–2000.
16. Dailės žodynas/ parengė Kultūros ir meno instituto Dailės istorijos skyrius. – V.: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999.
17. Didžioji gyvūnų enciklopedija. – V.: Lektūra, 2000.
18. XX a. Vakarų literatūra, I dalis 1900–1945. – V.: Vilniaus universiteto leidykla, 1994.
19. XX a. Vakarų literatūra, II dalis 1945–1985. – V.: Vilniaus universiteto leidykla, 1995.
20. *Emblemas T.* Pasaulis I: Pasaulio istorija iki 1850 m. – Oslo: J. W. Cappelen leidykla, 1983.
21. *Eppingas R.* Č. Pasaulio ekonomikos ABC. – K.: Litterae Universitatis, 1995 (PAŽINTIS).
22. Europos integracija: Europos Bendrijos susidarymas ir plėtimasis/ parengė *K. D. Borchartas.* – Liuksemburgas: Europos Bendrijų Oficialiųjų leidinių biuras, 1995.
23. *Fiurst M., Trinksas J.* Filosofija: vadovėlis vidurinėms mokykloms. – V.: Lumen, 1995.
24. *Garliauskienė R.* Geografijos pradmenys. – V.: Briedis, 1998.
25. *Gere Z. K.* Erdvė, forma, spalva. – K.: Šviesa, 1997.
26. Gyvoji gamta: populiarioji enciklopedija. – V.: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990 (PAŽINIMO DŽIAUGSMAS).
27. *Hanning B. R.* Trumpa Vakarų muzikos istorija. – V.: Presvika, 2000.
28. *Howard A.* Filosofiniai ugdymo pagrindai. – V.: Leidybos centras, 1996.
29. Iliustruota vaikų enciklopedija. – V.: Margi raštai, 1998.
30. Iliustruota faktopedija. – V.: Alma littera, 2000.
31. Informatika ir kompiuterių įranga: aiškinamasis anglų–lietuvių kalbų terminų žodynėlis. – V.: Baltic Amadeus, 1995.
32. *Januškis V.* Europa: gamtinė ir socialinė geografija. – K.: Šviesa, 1998.
33. *Jovaiša L.* Pedagogikos terminai. – K.: Šviesa, 1993.
34. *Jovaišas A.* Senoji Lietuvos literatūra. – K.: Šviesa, 1999.
35. Jungtinės Tautos ir Lietuva/ The United Nations and Lithuania/ parengė Jungtinių Tautų koordinatorius Lietuvoje. – V.: Reziume, 1997.
36. Kabardinas O. Fizika: informacinė medžiaga. – K.: Šviesa, 1988.
37. Kaip funkcionuoja Sąjunga?: Europa... klausimai ir atsakymai. – V.: Gironda, 1999.
38. *Kanbay F.* 1000 pasaulio įžymybių: enciklopedinis žinynas. – K.: Tyrai, 2000.
39. *Kasperavičius A., Jokimaitis R.* Naujausiųjų laikų istorija. – V.: Kronta, 1998.
40. *Kilkus K.* Lietuvos vandenų geografija. – K.: Šviesa, 1998.
41. Knygotyra: enciklopedinis žodynas/ parengė Vilniaus universiteto Knygotyros katedra. – V.: Alma littera, 1997.
42. Kompiuterija: mokymosi knyga studentams, moksleiviams, entuziastams. – K.: Naujasis Lankas, 2000.
43. *Lapytė A., Šurkus J.* Trumpas psichiatrijos terminų žodynas. – V.; Leidybos centras, 1996.
44. *Leonavičius J.* Sociologijos žodynas. – V.: Academia, 1993.
45. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. I–XII. – V.: Mokslas, 1976–1984.
46. Lietuvių kalbos gramatika. – V.: Mokslo ir enciklopedijų institutas, 1997.
47. Lietuvos filosofinė mintis: chrestomatija/ sudarė ir parengė *G. Mikelaitis.* – V.: Aidai, 1996.
48. Lietuvos raudonoji knyga. – V.: Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos departamentas, 1986.
49. *Lingė P.* Europos šalys. – V.: Lietuvos rytas, 1992.
50. Literatūros terminų žodynas. Romanas, I sąsiuvinis/ parengė A. Krasnovas. – V.: Baltos lankos, 1995.
51. Literatūros terminų žodynas. Eilėdara, II sąsiuvinis/ parengė J. Girdzijauskas. – V.: Baltos lankos, 1998.
52. *Matulaitienė S.* Poezijos gramatika. – V.: Gimtasis žodis, 1997.
53. Medicinos enciklopedija, t. I–II. – V.: Valstybinė enciklopedijų leidykla, 1900–1993.
54. Meno istorija. Testai, užduotys, kryžiažodžiai/ sudarė *J. Kurmanskienė.* – V.: A. Varno personalinė įmonė, 2001.
55. *Mogilnickas I.* Techninės estetikos pradmenys. – V., 1995.
56. Mokyklinis istorijos žodynas/ sudarė *A. Endzinas.* – V.: A. Varno personalinė įmonė, 2000.
57. Mokyklinis tarptautinių žodžių žodynas/ parengė *I. Ermonytė.* – K.: Šviesa, 1995.
58. Mokslas ir visata: populiarioji enciklopedija. – V.: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1990 (PAŽINIMO DŽIAUGSMAS).
59. *Morozovienė R.* Asmenybės istorijos pamokose. – V.: Vaga, 2000.
60. Namų ūkio enciklopedija. – V.: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987.
61. Narkotikai: atmintinė jaunimui ir tėvams/ parengė Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerija, Policijos departamentas. – V.: Trys žvaigždutės, 1996.
62. Niekada per amžius: Holokausto istorija. – V.: R. Paknio leidykla, 2001.
63. *Oxlade Ch., Stockley C.* Iliustruotas fizikos žinynas. – K.: Šviesa, 1997.
64. *Ovsianikovas I.* Pasakojimai apie architektūrą. – K.: Šviesa, 1991.
65. Pasaulio muzikos instrumentai: iliustruota enciklopedija. – V.: Kronta, 1999.
66. Praktinės medicinos etika. – V.: Žiburio leidykla, 1997.
67. *Radzevičius A.* Literatūros kryptys. – V.: Mokslas, 1990.
68. *Raguotienė G.* Žodžiai apie knygą. – V.: Vyturys, 1998.
69. *Ramonaitė V.* Literatūros mokslo įvado pagrindai. – Šiauliai, 1997.
70. *Raeper W., Smith L.* Po idėjų pasaulį. – V.: Alma littera, 1995.
71. *Sapožnikovas G., Šalna R.* Europa. – V.; Briedis, 1999.
72. *Stockley C.* Iliustruotas biologijos žinynas. – K.: Šviesa, 1997.
73. *Stonkus S.* Krepšinis: 100 žingsnių per pasaulį. – K.: Krepšinio klubas *Atletas*, 1991.
74. *Stonkus S.* Olimpinis sportas: Olimpijos ir olimpinės žaidynės. – K.: Šviesa, 2000.
75. *Straižys V.* Astronomija. – K.: Šviesa, 1993.
76. Svėnas A. Pasaulis II: Pasaulio istorija nuo 1850 m. – Oslo: J. W. Cappelen leidykla, 1994.
76. *Šalna R.* Pasaulio geografija. – V.: Briedis, 2000.
77. *Šimulis P., Vingras A.* Jauniems tėvams: žinynas. – V.: Mokslas, 1998.
78. *Šnablis Z.* Seksologijos pagrindai. – V.: Mokslas, 1990 (GYDYTOJUI PRAKTIKUI).
79. *Tannenbaumas P.* Kelionės į šiuolaikinę matematiką. – V.: TEV, 1995.
80. Tarptautinių žodžių žodynas. – V.: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
81. *Vaitiekūnas S.* Enciklopedinis geografijos žodynas. – K.: Šviesa, 1994.
82. *Vaitiekūnas S.* Pasaulio socialinė geografija. – K.: Šviesa, 1995.
83. *Varnienė J.* Istorija: civilizacijos, Lietuva, pasaulis. – V.: Arlila, 2000.
84. *Veličkienė A.* Antikos mitologijos žodynas. – K.: Šviesa, 1995.
85. *Vestonas T.* Anatomijos atlasas. – V.: Gamta, 1997.
86. *Vijrand T.* Jaunimui apie meną. – K.: Šviesa, 1994.
87. *Viljamsas R., Maklynas K.* Kompiuteriai mokykloje: knyga mokytojams. – K.: Šviesa, 1989.
88. *Virbickas J.* Lietuvos žuvys. – V.: Mokslas, 1986.
89. *Vitkus G.* Politologija. – V.: Danielius. 1998.
90. *Wertheim J.* Iliustruotas chemijos žinynas. – K.: Šviesa, 1997.
91. *Žemaitytė B., Papaurėlienė D.* Įvairių amžių architektūros ir buities reikmenų stiliai. – V.: Leidybos centras, 1995.
92. Žemė ir jos gėrybės: populiarioji enciklopedija. – V.: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994 (PAŽINIMO DŽIAUGSMAS).
93. Žmogaus teisių mokymo vadovas/ parengė *I. Zaleskienė.* – V.: Akstis, 1999.
94. Neuer grosser Weltatlas. – München, Compact Verlag, 2000.
95. Neues grosses Universal Lexikon. – München, Compact Verlag, 2000.
96. Roebuck N. Chasing the Title. – Haynes, 1999.
97. Entretiens sur la fin des temps. – Fayard, 1998.
98. Хроника человечества. – М.: Большая энциклопедия, 1996.

Il-32 Iliustruotas enciklopedinis žinynas / sudarė Danguolė Gudonavičienė. — Kaunas: UAB "Jotema", 2002. — 352 p.: iliustr.

ISBN 9955-527-13-7

Šiame informaciniame leidinyje pateikiama reikalingiausių žinių iš įvairių sričių: mokslo ir technikos, žemės ir kosmoso, meno ir kultūros, sporto ir laisvalaikio, istorijos ir politikos, religijos, geografijos, medicinos, žiniasklaidos.

UDK 030

Redaktorės: *D. Žalionienė, A. Kristinavičienė*
Meninė redaktorė *D. Zubrienė*
Maketavo: *E. Laipanova, T. Vasiliauskienė*

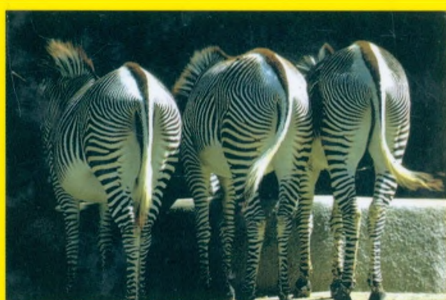
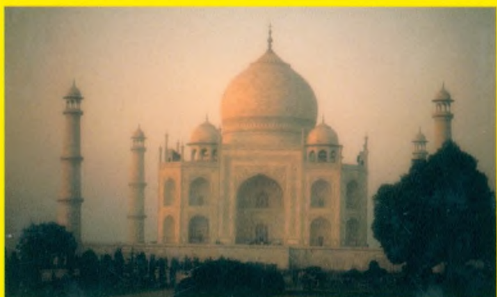
SL 250. 22 sp. l. Užsak. Nr. 2.566
UAB "Jotema", Algirdo g. 54, 3009 Kaunas
Tel. 337695, el. paštas: tyrai@mail.lt
Iš užsakovo pateiktų pozityvų spausdino
AB spaustuvė "Spindulys", Gedimino g. 10, 3000 Kaunas
www.spindulys.lt 25Lt

"ILIUSTRUOTAS ENCIKLOPEDINIS ŽINYNAS" skiriamas vidurinių mokyklų mokiniams ir aukštesniųjų mokyklų studentams.

Šiame informaciniame leidinyje pateikiama reikalingiausių žinių iš įvairių sričių: mokslo ir technikos, žemės ir kosmoso, meno ir kultūros, sporto ir laisvalaikio, istorijos ir politikos, religijos, geografijos, medicinos, žiniasklaidos, ekonomikos ir kt.

Antraštinių pavadinimų skaičius apie 12 000. Žinynas praturtintas daugiau nei 1 000 iliustracijų, pateikti spalvoti žemėlapiai bei valstybių simboliai.

ISBN 9955-527-13-7
9 789955 527138